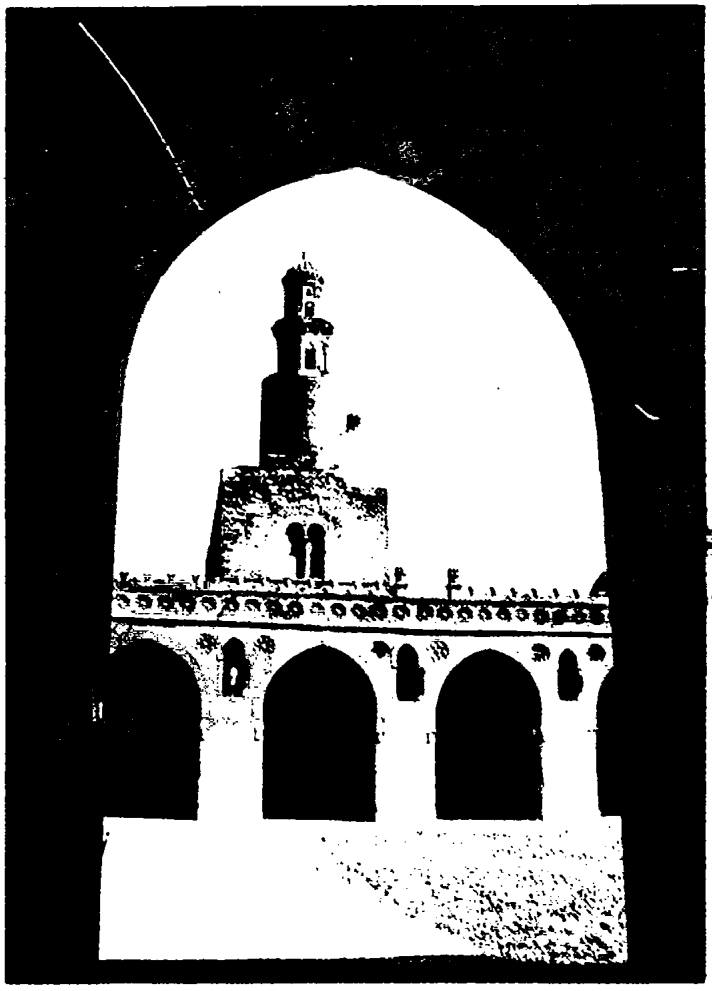
İSLÂM TARİHİ

İbnü'l-Esîr
El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi

Bahar
Yayınları

İBNÜ'L-ESİR

İSLÂM TARİHİ

EL-KÂMİL Fİ'T - TÂRİH TERCÜMESİ

Dördüncü Cilt

Çeviren:

M. Beşir Eryarsoy

Redaktör:

Doç. Dr. Mertol Tulum

BAHAR YAYINLARI

Osman Başpehlivan
Beyazsaray zemin kat no. 25
Tel: 527 60 03 Beyazıt - İstanbul

Dizgi - Tertip :
Türkiyat Matbaacılık

Baskı :
RENK-İŞ OFSET -1991 TEL:5779174

İÇİNDEKİLER

HİCRET'İN ALTMIŞINCI (M. 679-680) YILI OLAYLARI 11
Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Vefatı 11
Nesebi, Künyesi, Zevceleri ve Çocukları 15
Yezîd'e Bey'at Edilmesi 18
Velîd'in Medîne Valiliğinden Alınması ve Amr b. Saîd'in Valiliği 22
Kûfelilerin Kendilerine Gelmesi İçin Hz. Hüseyin b. Ali ile Yazışmaları ve Müslim b. Akîl'in Öldürülmesi 23
Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Gitmek Üzere Yola Çıkması 40
Çeşitli Olaylar 47
HİCRET'İN ALTMIŞ BİRİNCİ (M. 680-681) YILI OLAYLARI 49
Hz. Hüseyin (r.a.)'in Şehit Edilmesi 49
Hz. Hüseyin ile Birlikte Öldürülenler 91
Ebû Bilâl Mirdâs b. Hudeyr el-Hanzalî'nin Öldürülmesi 94
Selm b. Ziyâd'ın Horasân ve Sicistân Valiliğine Getirilmesi ... 96
Yezîd b. Ziyâd ile Talhatu't-Talhât'ın Sicistân Valilikleri 97
Velîd b. Utbe'nin Medîne ve Hicaz Valiliğine Getirilmesi ile Amr b. Saîd'in Görevden Alınması 98
Çeşitli Olaylar 100
HİCRET'İN ALTMIŞ İKİNCİ (M. 681-682) YILI OLAYLARI 101
Şâm'a Giden Medîne Heyeti 101
Ukbe b. Nâfi'in İkinci Defa Afrika Valiliğine Getirilmesi, Afrika'daki Fetihleri ve Öldürülmesi 103
Berberî Küseyle b. Kemrem'in Ukbe'ye Karşı İsyan Etmesi ... 105
Züheyr b. Kays el-Belevî'nin Afrika Valiliği, Onun ve Küseyle'nin Öldürülmesi 106
Çeşitli Olaylar 108
HİCRET'İN ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ (M. 682-683) YILI OLAYLARI 109
el-Harre Vak'ası 109
Çeşitli Olaylar 118
HİCRET'İN ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ (M. 683-684) YILI OLAYLARI ... 119
Müslim'in Abdullah b. ez-Zübeyr'i Muhasara Etmek Üzere Gitmesi ve Ölümü 119
Muâviye'nin Oğlu Yezîd'in Ölümü 120
Yezîd'in Yaradılış Özellikleri ile İlgili Bazı Rivayetler 121
Yezîd b. Muâviye'nin Oğlu Muâviye'ye ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e Bey'at Edilmesi 124
Yezîd'in Ölümünden Sonra İbn Ziyâd'ın Durumu 125
Abdullah b. Hâris'in Basra Valiliği 130
İbn Ziyâd'ın Şâm'a Kaçması 131

Rey Halkının Muhalefeti 138
Mervân b. Hakem'e Bey'at Edilmesi 138
Mervân'ın Mısır'ı Fethetmesi 146
Horasân Halkının Selm b. iZyâd'a Bey'at Etmesi ve Abdullah b. Hâzim'in Durumu 146
Tevvâbîn'in Durumu 150
Hâricîlerin Abdullah b. ez-Zübeyr'den Ayrılmaları ve Yaptıkları 155
Muhtâr'ın Kûfe'ye Gelmesi 158
Çeşitli Olaylar 163
HİCRET'İN ALTMIŞ BEŞİNCİ (M. 684-685) YILI OLAYLARI 164
Tevvâbîn'in Yürüyüşü ve Öldürülmeleri 164
Mervân'ın Çocukları Abdülmelik ve Abdülazîz'e Veliahtlık İçin Bey'at Edilmesi 176
İbn Ziyâd ve Hubeyş'in Askerî Birlikleri 176
Mervân b. Hakem'in Ölümü ve Oğlu Abdülmelik'in Onun Yerine Geçmesi 177
Mervân'ın Nitelikleri, Nesebi ve Onunla İlgili Bazı Haberler ... 178
Nâfi' b. Ezrak'ın Öldürülmesi 180
Mühelleb'in Hâricîlerle Savaşması 181
Necde b. Âmir el-Hanefî 185
Necde'ye Karşı Muhalefet, Öldürülmesi ve Ebû Fudeyk'in Başa Geçmesi 189
Mus'ab'ın Medîne Valiliğine Tayin Edilmesi 191
İbn ez-Zübeyr'in Kâbe'yi Bina Etmesi 191
İbn Hâzim İle Temîmoğulları Savaşı 192
Çeşitli Olaylar 194
HİCRET'İN ALTMIŞ ALTINCI (M. 685-686) YILI OLAYLARI 195
Kûfe'de Muhtâr'ın Ayaklanması 195
Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in Katillerini Öldürmesi 210
Amr b. Sa'd ile Hz. Hüseyin'in Katline Katılan Diğer Kişilerin Öldürülmeleri 220
Müsennâ el-Abdî'nin Basra'da Muhtâr'a Bey'ati 224
Muhtâr'ın İbn ez-Zübeyr'e Oyunu 224
İbnü'l-Hanefiyye ile İbn ez-Zübeyr ve Kûfe'den Ordunun Yola Çıkması 227
Horasân'da Karışıklık 232
İbnü'l-Eşter'in İbn Ziyâd ile Savaşmağa Gitmesi 235
Muhtâr'ın Zafer Dilemek İçin Kullandığı Kürsünün Durumu ... 235
Çeşitli Olaylar 237
HİCRET'İN ALTMIŞ YEDİNCİ (M. 686-687) YILI OLAYLARI 238

İbn Ziyâd'ın Öldürülmesi 238
Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Basra Valiliği 242
Mus'ab'ın Muhtâr Üzerine Yürümesi ve Muhtâr'ın Öldürülmesi 243
Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Azli ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in Oğlu Hamza'nın Valiliği 253
Çeşitli Olaylar 254
HİCRET'İN ALTMIŞ SEKİZİNCİ (M. 687-688) YILI OLAYLARI ... 256
Hamza'nın Görevden Alınması ve Mus'ab'ın Yeniden Basra Valiliğine Getirilmesi 256
Fâris ve Irak Topraklarında Haricî Savaşları 256
İbn Mâhûz'un Öldürülmesi ve Katarî b. Fücâe'nin Komutanlığı 260
Rey Muhasarası 261
Ubeydullah b. Hurr'un Haberi ve Öldürülmesi 261
Çeşitli Olaylar 269
HİCRET'İN ALTMIŞ DOKUZUNCU (M. 688-689) YILI OLAYLARI 271
Amr b. Saîd el-Esdak'ın Öldürülmesi 271
Şâm'da Cerâcime İsyanı 277
Çeşitli Olaylar 277
HİCRET'İN YETMİŞİNCİ (M. 689-690) YILI OLAYLARI 278
Cufra Günü 278
Umeyr b. Hubâb b. Ca'de es-Sülemî'nin Öldürülmesi 280
Mâkisîn Günü 281
Birinci Sersâr Günü 282
İkinci Sersâr Günü 282
Fudeyn Günü 283
Sukeyr Günü 283
Meârik Günü 284
Şer'abiyye Günü 284
Belîh Günü 285
Haşşâk Günü ve Süleymli Umeyr b. Hubâb ile Tağlibli İbn Hevber'in Öldürülmeleri 285
Kühayl Günü 287
Bişr Günü 289
HİCRET'İN YETMİŞ BİRİNCİ (M. 690-691) YILI OLAYLARI 292
Mus'ab'ın Öldürülmesi ve Abdülmelik'in Irak'ı da Eline Geçirmesi 292
Hâlid b. Abdullah'ın Basra Valiliği 304
Abdülmelik ile Züfer b. Hâris'in Durumu 304
Çeşitli Olaylar 308
HİCRET'İN YETMİŞ İKİNCİ (M. 691-692) YILI OLAYLARI 310
Haricîlerin Durumu 310
Abdullah b. Hâzim'in Öldürülmesi 312

Çeşitli Olaylar 314
HİCRET'İN YETMİŞ ÜÇÜNCÜ (M. 692-693) YILI OLAYLARI 315
Abdullah b. ez-Zübeyr'in Öldürülmesi 315
İbn ez-Zübeyr'in Yaşı ve Sîreti 325
Muhammed b. Mervân'ın Cezîre ve Armenia Valiliği 327
Haricîlerden Ebû Fudeyk'in Öldürülmesi 327
Çeşitli Olaylar 328
HİCRET'İN YETMİŞ DÖRDÜNCÜ (M. 693-694) YILI OLAYLARI ... 330
Mühelleb'in Ezrakîlerle Savaşmak Üzere Görevlendirilmesi ... 330
Bukeyr'in Horasân'dan Azledilmesi ve Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid'in Valiliği 332
Abdullah b. Ümeyye'nin Sicistân Valiliği 333
Hassân b. Nu'mân'ın Afrika Valiliği 334
Afrika'nın Tahrip Edilmesi 335
Çeşitli Olaylar 337
HİCRET'İN YETMİŞ BEŞİNCİ (M. 694-695) YILI OLAYLARI ... 338
Haccâc b. Yûsuf'un Irak Valiliği 338
Saîd b. Eslem'in Sind Valiliği ve Öldürülmesi 342
Basralıların Haccâc'a Karşı Çıkmaları 342
Şîr-i Zencî ve Onunla Birlik Olan Diğer Zenciler 349
Haricîlerin Râmehürmüz'den Çıkartılması ve İbn Mihnef'in Öldürülmesi 350
Çeşitli Olaylar 352
HİCRET'İN YETMİŞ ALTINCI (M. 695-696) YILI OLAYLARI 354
Sâlih b. Müserrih'in Ayaklanması 354
Şebîb'e Beya't Edilmesi ve Hâris b. Umeyre ile Savaşması 357
Şebîb'in Taraftarları ile Başkaları Arasında Savaşlar 357
Şebîb'in Şeybânoğulları Üzerine Gitmesi ve Onlardan Bir Takım Kimseleri Öldürmesi 358
Şebîb ile Has'amlı Süfyân Arasındaki Vak'a 359
Şebîb ile Sevre b. Hur Arasındaki Çarpışma 360
Şebîb ile Cezl b. Saîd Arasındaki Çarpışma ve Saîd b. Mücâlid'in Öldürülmesi 361
Şebîb'in Kûfe Üzerine Yürümesi 364
Şebîb'in Göçebelerle Savaşması 364
Şebîb'in Kûfe'ye Girmesi 365
Şebîb'in Zahr b. Kays ile Savaşması 367
Sözü Geçen Komutanların Savaşı ve Muhammed b. Mûsâ b. Talha'nın Öldürülmesi 367
Şebîb'in Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile Çarpışması ve

Osman b. Katan'ın Öldürülmesi 371
İslâmî Dirhem ve Dinarların Basımı 374
Çeşitli Olaylar 376
HİCRET'İN YETMİŞ YEDİNCİ (M. 696-69) YILI OLAYLARI 377
Şebîb'in Attâb b. Verkâ ve Zühre b. Haviyye ile Çarpışması ve Öldürülmeleri 377
Şebîb'in Kûfe'ye Tekrar Gelmesi ve Çekilmesi 382
Şebîb'in Ölümü 387
Muğîre b. Şu'be'nin Oğlu Mutarrif'in İsyanı 390
Ezrakîler Arasındaki İhtilâflar 393
Abdü Rabbihi'l-kebîr'in Öldürülmesi 395
Katarî b. Fucâe ile Ubeyde b. Hilâl'in Öldürülmeleri 397
Bukeyr b. Vessâc'ın Öldürülmesi 399
Çeşitli Olaylar 402
HİCRET'İN YETMİŞ SEKİZİNCİ (M. 697-698) YILI OLAYLARI ... 403
Ümeyye b. Abdullah'ın Azledilmesi ve Mühelleb'in Horasân Valiliğine Getirilmesi 403
Çeşitli Olaylar 403
HİCRET'İN YETMİŞ DOKUZUNCU (M. 698-699) YILI OLAYLARI 405
Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin Rutbîl'e Karşı Gaza Yapması 405
Çeşitli Olaylar 406
HİCRET'İN SEKSENİNCİ (M. 699-700) YILI OLAYLARI 407
Mühelleb'in Maverâünnehir'e Gaza Yapması 407
Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile Birlikte Rutbîl Üzerine Ordu Gönderilmesi 408
Çeşitli Olaylar 410
HİCRET'İN SEKSEN BİRİNCİ (M. 700-701) YILI OLAYLARI 411
Bahîr b. Verkâ'nın Öldürülmesi 411
Deylemlilerin Kazvîn'e Girmesi ve Yaptıkları İşler 413
Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Haccâc'a Muhalefet Etmesi 414
Çeşitli Olaylar 418
HİCRET'İN SEKSEN İKİNCİ (M. 701) YILI OLAYLARI 420
Haccâc ile Abdurrahman b. Eş'as Arasındaki Savaş 420
Deyru'l-Cemâcim Vak'ası 421
Mühelleb'in Oğlu Muğîre'nin Vefatı 424
Mühelleb'in Kiş Halkı ile Barış Yapması 425
Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Ölmesi ve Oğlu Yezîd'in Horasân Valiliğine Getirilmesi 426
Çeşitli Olaylar 428

HİCRET'İN SEKSEN ÜÇÜNCÜ (M. 702) YILI OLAYLARI 429
Deyru'l-Cemâcim Vak'asının Devamı 429
Meskin Vak'ası 433
Abdurrahman'ın Rutbîl'in Yanına Gitmesi ve Kendisiyle Arkadaşlarının Başına Gelenler 434
Şa'bî ile Haccâc Arasında Geçenler 442
Rey Şehrinde Ömer b. Ebi's-Salt'ın İsyanı 443
Vâsıt Şehrinin İnşa Edilmesi 444
Çeşitli Olaylar 445
HİCRET'İN SEKSEN DÖRDÜNCÜ (M. 703) YILI OLAYLARI 446
İbnü'l-Kirriyye'nin Öldürülmesi 446
Bâzegîs'te Neyzek Kalesi'nin Fethi 446
Çeşitli Olaylar 448
HİCRET'İN SEKSEN BEŞİNCİ (M. 704) YILI OLAYLARI 449
Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Ölümü 449
Yezîd b. Mühelleb'in Horasân Valiliğinden Azledilmesi ve Kardeşi Mufaddal'ın Yerine Tayin Edilmesi 450
Mufaddal'ın Bâzegîs ve Âherûn Gazaları 453
Abdullah b. Hâzim'in Oğlu Mûsâ'nın Öldürülmesi 453
Abdülaziz b. Mervân'ın Ölümü ve Velîd'e Veliahtlik Bey'atinin Yapılması 460
Çeşitli Olaylar 463
HİCRET'İN SEKSEN ALTINCI (M. 705) YILI OLAYLARI 464
Abdülmelik'in Vefatı 464
Abdülmelik'in Soyu, Çocukları ve Zevceleri 465
Abdülmelik ile İlgili Bazı Haberler 466
Velîd b. Abdülmelik'in Halifeliği 469
Kuteybe'nin Horasân Valiliği ve Bu Yıl İçerisinde Yaptıkları ... 469
Çeşitli Olaylar 471
HİCRET'İN SEKSEN YEDİNCİ (M. 706) YILI OLAYLARI 472
Ömer b. Abdülaziz'in Medîne Emîrliği 472
Kuteybe ve Neyzek Arasındaki Barış 473
Bizanslılara Gaza 473
Kuteybe'nin Beykent Gazası 473
Çeşitli Olaylar 475
HİCRET'İN SEKSEN SEKİZİNCİ (M. 707) YILI OLAYLARI 476
Rûm Diyarından Tuvâna'nın Fethi 476
Peygamber (s.a.v.)'in Mescidinin Genişletilmesi 476
Nûmeşkes ve Râmisene Gazaları 477

Velîd'in Yapmış Olduğu Bazı İyi İşler 478
Çeşitli Olaylar 478
HİCRET'İN SEKSEN DOKUZUNCU (M. 708) YILI OLAYLARI ... 479
Bizanslılara Karşı Gaza 479
Kuteybe'nin Buhârâ'ya Gazası 479
Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Mekke Valiliği 480
Sind Hükümdarı Zâher'in Öldürülmesi 480
Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika Valiliğine Tayin Edilmesi 483
Çeşitli Olaylar 484
HİCRET'İN DOKSANINCI (M. 708-709) YILI OLAYLARI 485
Buhârâ'nın Fethi 485
Kuteybe'nin Suğdlularla Barış Yapması 486
Neyzek'in İhaneti ve Tâlekân'ın Fethi 486
Yezîd b. Mühelleb ve Kardeşlerinin Haccâc'ın Hapishanesinden Kaçmaları 488
HİCRET'İN DOKSAN BİRİNCİ (M. 709-710) YILI OLAYLARI ... 492
Kuteybe ile Neyzek Arasındaki Olayların Devamı 492
Şûmân, Kiş ve Nesef Gazaları 495
Çeşitli Olaylar 496
HİCRET'İN DOKSAN İKİNCİ (M. 710-711) YILI OLAYLARI 499
Endülüs'ün Fethi 499
Serdâniye (Sardunya) Adası Gazası 509
Çeşitli Olaylar 510
HİCRET'İN DOKSAN ÜÇÜNCÜ (M. 711-712) YILI OLAYLARI ... 512
Hârizmşâh ile Barış ve Hâmcird'in Fethi 512
Semerkand'ın Fethi 513
Endülüs'te Tulaytula'nın Fethi 518
Ömer b. Abdülaziz'in Hicâz Valiliğinden Azledilmesi 518
Çeşitli Olaylar 519
HİCRET'İN DOKSAN DÖRDÜNCÜ (M. 712-713) YILI OLAYLARI 521
Saîd b. Cübeyr'in Öldürülmesi 521
Şâş ve Feragâna Gazveleri 522
Çeşitli Olaylar 523
HİCRET'İN DOKSAN BEŞİNCİ (M. 714-715) YILI OLAYLARI ... 525
Şâş Gazvesi 525
Haccâc b. Yûsuf'un Ölümü 525
Haccâc'ın Nesebi ve Sîretinden Bir Nebze 526
Haccâc'ın Ölümünden Sonra Muhammed b. Kâsım'ın Yaptıkları ve Öldürülmesi 530
Çeşitli Olaylar 533

بسم الله الرحمن الرحيم

HİCRET'İN ALTMIŞINCI (M. 679-680) YILI OLAYLARI

Mâlik b. Abdullah'ın Suriye gazvesi, bazılarına göre Cunâde'nin Rûdes'e irip şehrini yıkması, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın vefâtı ve Basra heyetinden Yezîd'e bey'at etmek üzere söz alması bu yıl içerisinde olmuştur.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Vefatı

Muâviye hastalığından önce okuduğu hutbesinde şöyle demişti:

«Ben ekin yetiştirip de onu biçmek isteyen bir çiftçiye benziyorum. Sizin üzerinizdeki emirliğim oldukça uzadı. Sonunda siz benden usandınız, ben de sizden usandım. Sizden ayrılmayı temenni eder oldum, siz de benden ayrılmayı temenni etmeğe başlamıştınız. Fakat size kesinlikle söylüyorum ki, benden sonra geleceklerden ben daha hayırlıyım; nitekim benden öncekiler de benden daha hayırlıydılar. Denildiğine göre Allah'a kavuşmayı sevene Allah da kavuşmayı severmiş. Allah'ım! Gerçekten ben sana kavuşmayı seviyorum, sen de bana kavuşmayı sev ve bunu mübarek kıl.»

Aradan fazla bir zaman geçmeden hastalandı. Vefatıyla sonuçlanan hastalığa yakalandığında oğlu Yezîd'i çağırarak ona şöyle dedi:

«Yavrucuğum! Seni yükünü bağlamak ve yükünü çözmek külfetinden kurtarmış, her şeyi hazır hale getirmiş, düşmanları önünde zelil kılmış, Arapları sana boyun eğdirmiş, hiç kimsenin toplayamadığı şeyleri senin için bir araya getirmiş bulunuyorum. Hicaz bölgesi halkını iyi gözet, çünkü onlar senin aslındır. Onlar arasından yanına gelenlere ikram et, görmediklerini ara, Irak halkına da göz kulak ol. Her gün senden üzerlerindeki bir valiyi görevden almanı isteseler bile bunu yap, çünkü bir valiyi görevden almak sana karşı yüz kılıç çekilmesinden daha hayırlıdır. Şâm

halkına da dikkat et. Senin sırdaşın onlar olsun, sırlarını onlara söyle. Düşmanından her hangi bir şekilde şüphelenecek olursan onlardan yardımcılar al, düşmanını yendikten sonra Şâmlıları ülkelerine geri gönder. Çünkü Şâm bölgesinin halkı kendi ülkelerinde ikamet etmezlerse huyları değişir. Bu işte seninle mücadele edecek Kureyş'ten dört kişiden başka kimseden korkmuyorum. Bunlar Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübery'in oğlu Abdullah ile Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'dır. Ömer'in oğlu Abdullah kendisini ibadete vermiş bir kimsedir. Kendisinin dışında kimse kalmayacak olursa sana bey'at eder. Ali'nin oğlu Hüseyin çabuk etkilenir birisidir, Irak halkı onu isyan ettirmeden bırakmaz. Şayet isyan edecek olur ve sen de ona karşı muzaffer olacak olursan ona iyi davran, çünkü onun Muhammed (s.a.v.)'e büyük bir yakınlığı ve akrabalığı vardır. Ebû Bekir'in oğluna gelince, arkadaşları ne yaparsa o da onu yapar. O kadınlardan ve eğlenceden başka bir şey bilmez. Senin karşında aslan gibi dikilecek, tilki gibi kurnazca hareket edecek, fırsat bulursa üzerine atılacak kişi ise Zübeyr'in oğlu Abdullah'tır. Şayet Abdullah sana bunu yapacak olursa ve sen de onu ele geçirsen onu paramparça et, elinden geldiği kadar da kavminin kanını akıtmamaya çalış.»

Bu rivayette Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'dan bu şekilde söz edilmekle birlikte bu doğru değildir, çünkü Abdurrahman Muâviye'den önce vefat etmiş bulunuyordu.

Babasının hastalığı ve ölümü sırasında Yezîd'in hazır bulunmadığı, Muâviye'nin Dahhâk b. Kays ile Murre kabilesinden Müslim b. Ukbe'yi huzuruna çağırtarak onlara bu mesajı oğlu Yezîd'e iletmelerini emrettiği söylenmiştir ki doğru olan budur.

Daha sonra recep (nisan-mayıs) ayının başlarında Dimaşk'ta vefat etti. Recep ayının ortasında ve bitmesine sekiz gün kala öldüğü de söylenmiştir.

Onun başta kalma süresi herkesin etrafında toplanıp Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın kendisine bey'at ettiği günden itibaren on dokuz yıl, üç ay, yirmi yedi gündür.

On dokuz yıl, üç ay olduğu da söylendiği gibi, üç aydan bir kaç gün eksik olduğu da söylenmiştir.

Vefat ettiğinde yaşının yetmiş beş veya yetmiş üç olduğu söylenmiştir. Yetmiş sekiz ve seksen beş yaşlarında vefat ettiği de söylenmiştir.

Denildiğine göre, hastalığı artıp hastalandığı etrafa yayılınca ailesine şöyle söyledi: «Gözlerime sürme doldurun, saçlarımı da yağlayın.» Bunun üzerine onun dediğini yaptılar ve yüzünü yağlayarak parlattılar. Daha sonra tahtı hazırlandı, çıkıp oturdu ve insanların yanına girmesine izin verdi. Girenler ayakta kendisine selâm verdiler, hiç birisi oturmadı. Yanından ayrıldıklarında: «Ondan daha sağlıklı hiç kimse yoktur.» dediler.

Onların ayrılıp gitmelerinden sonra Muâviye şu beyitleri söyledi:

«Hastalığıma sevinenlere karşı dinç görünmekle
Zamanın tuzaklarına karşı sarsılmadığımı göstermek istedim.
Ölüm pençelerinin tırnaklarını gösterecek olursa
Her türlü okuyup üflemenin faydasız olduğunu görürsün.»

Hastalığından dolayı ağzında balgam birikiyordu. Bu hadisenin olduğu gün öldü.

Ölümü yaklaştığı sırada çevresindekilere şunları söyledi:

«Rasûlullah (s.a.v.) bana bir gömlek vermişti, onu sakladım. Bir gün de tırnaklarını kesmişti, bu kesilmiş tırnakları alıp bir şişenin içinde muhafaza ettim. Öldüğüm zaman bana bu gömleği giydirin, bu tırnakları öğütüp gözüme ve ağzıma serpin. Olur ki onların bereketi ile Allah bana merhamet buyurur.» Daha sonra Nehşelli Eşheb b. Rumeyle'nin şu beyitlerini okudu:

«Ben ölürsem cömertlik ölür ve yağmurlar kesilir
İnsanlardan; ancak azar azar verenler müstesnâ.
Bir şeyler isteyenlerin elleri boş çevrilir,
Ne dinden, ne dünyadan kimse bir şey vermez onlara.»

Bunun üzerine kızlarından biri: «Hayır, ey Müminlerin emîri, Allah seni ölümden kurtaracaktır» deyince, el-Hüzelî'nin "Ölüm pençelerinin" diye devam eden beyitlerini okudu ve arkasından etrafında bulunan aile halkına şunları söyledi: «Allah'tan korkunuz, çünkü Allah'tan korkmayanı hiç kimse koruyamaz.» Daha sonra bazı meseleler hakkında hüküm verdi ve malının yarısının beytülmâle iâde edilmesini vasiyet etti. Bununla malının geri kalan kısmının kendisine helâl olmasını istemiş gibi görünüyor, çünkü Hz. Ömer valilerinin ve zekât toplayıcılarının mallarının yarısını alırdı.

Vefatı yaklaşınca şu beyitleri okudu:

«Yâ Rab! İnceden inceye hesaba çekersen,
Bu benim azabım olur; fakat azaba tahammülüm yok.
Affedersen... ki zaten sen günahları
Kumlar kadar olan bir günahkârı affedicisin.»

Hastalığı şiddetlenince kızı Remle başını alıp göğsüne koydu ve saçlarını okşayıp kaşımaya başladı. Bu sırada kızına şunları söyledi: «Sen evirip çevirip saçlarıma bakıyorsun, fakat bu başın sahibi helâl haram demeden mal toplayıp durdu. Keşke ateşe girmeyecek olsa!» Daha sonra da şu beyti okudu:

«Sizin için çok didinip çalışarak yoruldum,
Böylece sizleri dolaşmaktan ve sağa sola gitmek ihtiyacından kurtardım.»

Bazı kimselerin ölümü ile sevinecekleri haberi kendisine ulaşınca da şu beyiti okudu:

«Biz ölsek bile ebedî kalacak mı var?
Ey insanlar! Ölmek utanılacak bir şey midir?»

Hastalığında ara sıra mantıkî olmayan sözler söylerdi. Bir seferinde: «Bizimle Gota arasında ne kadarlık bir mesafe vardır?» deyince, kızı «Ah kederim!» diye feryadı basmış, bunun üzerine kendisine gelen Muâviye şu sözleri söylemişti: «Ürküyorsan ürk, bunda haklısın; çünkü sen ürkütücü bir şey görmüş bulunuyorsun.»

Vefat ettikten sonra Dahhâk b. Kays Muâviye'nin kefenini eline alarak minbere çıktı. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra şunları söyledi:

«Muâviye Arapların büyüğü, onlarla kötülükler arasında bir engel ve onların babası durumundaydı. Allah onun sayesinde fitneleri bıçakla keser gibi kesmiş, onu kulların üzerine söz sahibi yapmış, onun vasıtasıyla ülkeleri fethetmiştir. Ne var ki ölmüş bulunuyor. İşte bunlar da onun kefenleri. Ona bu kefenleri giydirecek, onu kabrine indirecek ve ameliyle baş başa bırakacağız; fakat ondan sonra kıyamete kadar karışıklığın sonu gelmeyecektir. Onu görmek isteyen hemen gelsin, görsün.»

Cenaze namazını Dahhâk kıldırdı.

Denildiğine göre, Muâviye hastalandığında ve hastalığı arttığında oğlu Yezîd Cuvvârîn'de bulunuyordu. Yezîd'e babası ölmeden önce kavuşması için mektup yazdıklarında şu şiiri okudu:

«Postacı bana alelacele bir mektup getirdi,
Kalbim onun mektubundan kederle doldu.
Ona: "Yazıklar olsun sana! Mektubunda ne var ki?" dedik:
"Halife hasta ve rahatsız akşamı etti." dedi.
Ondan sonra kalabalığımızla çıkıp atıldık,
Hıza aldırış etmeden ok gibi daldık.
Arz çalkanıyordu bizimle veya çalkanacaktı nerdeyse,
Sanki direklerinden birisi kopmuş çadır gibiydi.
Kendisi bir yarın kenarında duran kişinin
Hayatının anahtarları düşecek demektir.
Oraya vardığımızda kapı kapalıydı,
Remle'nin feryadı yüreği parçalıyordu.
Kederden sonra kalbim bir parça yerine geldi,
Ruhum da kederle dolmuştu.

Hind'in oğlunu göm artık şerefle onun peşinden;
Zaten ikisi beraberdi ve beraber öldüler.
Beyazdı, güzeldi, yüzü suyu hürmetine yağmur istenirdi;
Kiminle şeref yarışına girişirse yenerdi.»

Yezîd vardığında, Muâviye defnedilmiş bulunuyordu. Kabrine gidip namazını kıldı.

Nesebi, Künyesi, Zevceleri ve Çocukları

Nesebi: Adı Muâviye, babasınınki Ebû Süfyân'dır. Ebû Süfyân'ın adı da Sahr b. Harb'dır. Harb'in nesebi şöyle devam eder: Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abbimenâf b. Kusayy b. Kilâb'dır.

Künyesi: Ebû Abdurrahman'dır.

Hanımları ve çocuklarına gelince: Küleybli ve oğlu Yezîd'in annesi olan Bahdel b. Uneyf'in kızı Meysûn bunlardan bir tanesidir. Bu kadından adı «Emetu Rabbi'l-Meşârik» olan bir kız çocuğu olduğu ve küçükken vefat ettiği söylenmiştir.

Karaza b. Abd Amr b. Nevfel b. Abdimenâf'ın kızı Fâhite adındaki diğer hanımından Abdurrahman ve Abdullah adında iki çocuğu olmuştur. Abdulah geri zekâlı idi. Bir gün boynunda çıngıraklar bulunan katırıyla buğday öğüten bir değirmencinin yanından geçti. Değirmenciye bu çıngırakların ne olduğunu sorunca değirmenci şu cevabı verdi: «Ben bu çıngırakları onun boynuna kendisinin yürümediğini, değirmenin de dönmediğini anlamak için yerleştirdim.» Bu sefer Abdullah ona: «Peki senin bu katır yürümeyip de kafasını sallayacak olursa değirmenin dönmediğini nasıl anlayacaksın?» diye sorunca, değirmenci: «Benim katır prensim kadar akıllı değildir.» diye cevap verdi. Abdurrahman ise küçük yaşta vefat etmiştir.

Bir diğer eşi Külâboğullarından Umâre'nin kızı Nâile'dir. Onunla evlendikten sonra ilk hanımı Meysûn'a: «Git de onu gör.» demiş, Meysûn gidip onu gördükten sonra şunları söylemişti: «Onu güzel gördüm, fakat göbeğinin altındaki bir işaret kocasının başının kucağına düşeceğini (yani kocasının daha erken öleceğini) gösteriyor.» Bunun üzerine Muâviye bu kadını boşamış, onunla Fihrli Habîb b. Mesleme evlenmiş, Habîb'den sonra da Nu'mân b. Beşîr onunla evlenmişti. Nu'mân öldürülmüş ve başı getirilip onun kucağına bırakılmıştı.

Onun diğer bir eşi Fâhite'nin kız kardeşi Karaza kızı Ketve idi. Kıbrıs gazasına gittiklerinde Ketve orada vefat etmişti.

Yaşayışı, Bazı Haberleri, Hâkimleri ve Kâtipleri

Muâviye halife olarak kendisine bey'at edilince emniyet kuvvetlerinin başına Kays b. Hamza el-Hemdanî'yi getirdi. Daha sonra onu görevden alıp Ziml b. Amr el-Uzarî'yi getirdi. Ziml'in Seksekli olduğu da söylenmiştir.

Onun özel kâtibi Bizanslı Sercûn er-Rûmî idi. Koruma kuvvetlerinin başında «Muhtâr» diye bilinen mevâlîden birisi bulunuyordu. Himyerlilerin azadlısı Ebu'l Muhârik olduğu da söylenmiştir. Muâviye ilk koruma görevlileri edinen kişidir. Hâciblerinin başında azatlı kölesi Sa'd vardı.

Kazâ (yargı) işlerinin başında Ensâr'dan Fedâle b. Ubeyd vardı. Onun vefatından sonra Ebû İdrîs el-Havlânî'yi bu göreve getirdi.

Mühür Divanı'nın başında Himyerli Abdullah b. Mihsan bulunuyordu. Mühür Divanı'nı ilk kuran kendisidir. Bu divanı kurmasının sebebi şudur: Muâviye Amr b. Zübeyr'e yüz bin dirhem verilmesini emretmiş ve bunun için Ziyâd'a yazılı emir göndermişti. Fakat Amr mektubu açarak «yüz» yerine «iki yüz» yazdı. Ziyâd bununla ilgili hesabı Muâviye'ye takdim edince Muâviye bunu kabul etmeyip bu miktarı Amr'dan geri istedi ve ödeyinceye kadar hapsetti. Bunun üzerine Amr'ın kardeşi Abdullah b. Zübeyr bu miktarı ödedi. Bu olay üzerine Muâviye Mühür Divanı'ni ve mektupların bağlanarak kapatılmasını ihdas etti. Daha önce ise mektuplar bağlanıp kapatılmıyordu.

Ömer b. Hattâb: «Bunlar Kisrâ'dan, Kayser'den ve bunların dehalalarından söz ediyorlar. Sizin ise Muâviye gibi bir adamınız vardır.» demiştir.

Denildiğine göre, Amr b. Âs bazı Mısırlılar ile birlikte gelip Muâviye'nin huzuruna girdi. Amr Mısırlılara şu talimatı vermişti: «Muâviye'ye "halife" diyerek selâm vermeyin. Ona karşı daha bir heybetli görünürsünüz, elinizden geldiğince de küçümsüyor görününüz.» Heyet, huzuruna çıkacağı sırada Muâviye hâciplerine şunları söylemişti: «(Amr'ı kastederek) Bu İbnu'n Nâbiğa, bana öyle geliyor ki, bunların gözünde beni küçük düşürmek istiyor. Şimdi bunlar huzuruma girecekleri zaman mümkün olduğu kadar onlara kaba ve sert davranınız.» Onun huzuruna ilk giren adı İbnu'l-Hayyât olan birisi idi. Adam Muâviyeye: «Selâm sana ey Allah'ın Rasûlü!» diye selâm verdi. Heyetin diğer üyeleri de aynı şeyi yaptılar. Muâviye'nin huzurundan çıkınca Amr onlara: «Allah'ın lâneti üzerinize olsun. Ben size: «"Ey emîr!" diyerek ona selâm vermeyin, dedim; siz kalktınız ona: "Ey peygamber!" diyerek selâm verdiniz.» diye çıkıştı.

Denildiğine göre, Ebû Bekre'nin oğlu Ubeydullah yanındaki oğluyla birlikte Muâviye'nin huzuruna girdi. Ebû Bekre'nin oğlu yemeği biraz fazla kaçırınca Muâviye'nin dikkatinden kaçmadı. Ubeydullah da bunu anlayınca oğluna işaret vermek istedi ise de oğlu yemeğini bitirinceye kadar

kafasını kaldırmadı. Daha sonra Ubeydullah yanına oğlunu almadan Muâviye'nin yanına gelince Muâviye kendisine: «Senin obur oğlun ne yapıyor?» diye sordu Ebû Bekre'nin oğlu da: «Biraz rahatsızdır» diye cevap verdi. Muâviye bunun üzerine: «Onun oburluğu sebebiyle hastalanacağını bilmiştim» dedi.

Cuveyriye b. Esmâ der ki: «Ebû Mûsâ el-Eş'rî siyah bir cübbe ile Muâviye'nin huzuruna girip: «Ey Allah'ın emîni, selâm sana!» diye selâm verince Muâviye de: «Ve aleyke's selâm» diye cevap verdi. Ebû Mûsâ çıkıp gittikten sonra Muâviye şunları söyledi: «Bu yaşlı adam kendisini vali tayin edeyim diye geldi, fakat Allah'a yemin ederim ona hiçbir görev vermeyeceğim!»

Amr b. Âs Muâviye'ye: «Ben bütün insanlar arasında sana en içten öğüt veren kimse değil miyim?» diye sorunca Muâviye ona şu cevabı verir: «Zaten neye sahip oldunsa bundan dolayı sahip oldun ya!»

Yine Cuveyriye b. Esmâ anlatıyor:

«Busr b. Ebî Artae Muâviye'nin yanında bulunuyordu. Busr Ali hakkında ileri geri konuştu .Orada, annesi Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm olan Hz. Ömer'in oğlu Zeyd de vardı. Zeyd elindeki değnekle Busr'ün kafasını yaralayınca Muâviye ona şunları söyledi: «Sen Kureyş'in büyüğü ve Şam halkının efendisine hücum edip vurdun.» Arkasından Busr'e yönelerek şunları söyledi: «Zeyid'in dedesi Ali'ye, Fârûk'un oğlunun yanında, herkesin önünde nasıl hakaret edersin? Fârûk'un oğlunun buna tahammül edebileceğini mi sandın?» diyerek her iki tarafı da hoşnut etti.»

Muâviye şöyle demiştir: «Affedemeyeceğim bir kusur, hilmimden daha büyük bir cahillik, örtümle üstünü kapatamıyacağım bir ayıp, ihsanımdan daha büyük bir kötülük olsun istemiyorum ve bunların üstünde kalmayı arzu ederim.»

Muâviye, Abdurrahman b. Hakem'e şunları söylemiştir:

«Kardeşimin oğlu! Sen şiir söylemeye alışkın birisisin. Sakın ha diline kadınları dolamayasın! O zaman şerefli bir kadını ayıplamış olursun. Sakın kimseyi hicvetme. O zaman kerim olan birisini ayıplar, kerim olmayanları da kışkırtırsın. Övgü ise yüzsüzlüğe prim vermektir. Fakat kavminin övünülecek durumlarından övgü ile söz et. Öyle değerli vecizeler söyle ki bunlarla kendini süsle, başkalarını da edeplendir.»

Abdullah b. Sâlih anlatıyor:

«Muâviye'ye: «En çok kimleri seversin?» diye sorulunca şu cevabı verdi: «Başkalarını bana en çok sevdiren kimseyi.»

Muâviye der ki: «Akıl, hilim (başkalarının cahilce davranışlarını bağışlayabilmek özelliği) ve ilim kullara verilen en üstün şeylerdir. Bunlara sahip bir kişiye öğüt verildiği zaman öğüt alır, bir şey verildiği zaman te-

şekkür eder, musibete uğradığı zaman sabreder, kızdığı zaman kendisini tutar, güç yetirdiği zaman affeder, kendisi kötülük yaptığı zaman, af diler ve söz verdiği zaman sözünde durur.»

Abdullah b. Umeyr anlatır:

«Bir adam gelip Muâviye'ye karşı ileri geri konuştu ve bu konuda çok aşırı gitti. Ona: «Bunun dediklerine tahammül gösterip cezasız mı bırakacaksın?» diye sorulunca Muâviye şunları söyledi: «Ben bizimle mülkümüz arasına girmek istemedikleri sürece insanlarla söylemek istedikleri arasına girmem!»

Muhammed b. Âmir anlatıyor:

«Bir gün Muâviye, Abdullah b. Ca'fer'i şarkı dinlemesi dolayısıyla kınamıştı. Abdullah, Muâviye'nin yanına girdiği bir seferinde Muâviye bacak bacak üstüne atmıştı ve Budeyh ile birlikte bulunuyordu. Abdullah Budeyh'e: «Haydi ya Budeyh!» deyince Budeyh şarkı söylemeye başladı. Muâviye ayağını depretmeye başlayınca Abdullah'ın ona: «Ne oluyor, ey mü'minlerin emiri!» demesi üzerine Muâviye şu cevabı verdi: «Gerçek şu, ki, kerim olan kimseler aynı zamanda neşeli olurlar.»

İbn Abbas der ki: «Ben melikliğe Muâviye'den huyu daha yatkın kimse görmedim. Onun yanından gelenler geniş bir vadinin yanından gelmiş gibi oluyorlardı. Dar ve taşlıklı, sıkıntılı olan yerler gibi değildi.» İbn Abbas bunlarla İbn ez-Zubeyr'i kast ediyor. İbn ez-Zübeyr çabuk kızan birisi idi.

Safvân b. Amr der ki: «Adülmelik Muâviye'nin kabri başında durdu ve ona rahmet okudu. Adamın birisi ona: «Bu kimin kabridir?» diye sorunca Abdülmelik şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, bu bildiğim kadarıyla ancak bilerek konuşan, yapılan cahilce hareketleri sineye çekip susan, verdiğinde zengin eden, savaştığında yok eden bir kimsenin kabridir. Daha sonra, zaman başkalarına geciktirdiği şeyi acele ederek buna ulaştırdı. Bu Abdurrahman'ın babası Muâviye'nin kabridir.»

İslâm tarihinde oğlu için ilk bey'at alan, posta teşkilatını ilk kuran, bir çeşit hoş kokuya «Gâliye» adını veren, mecsitlerde «Mâksûre» diye bilinen özel yerleri ilk olarak yaptıran ve bazılarına göre oturarak ilk hutbe okuyan kişi Muâviye'dir.

Yezîd'e Bey'at Edilmesi

Denildiğine göre bu yılın Receb (Nisan-Mayıs) ayında Yezîd'e babasının ölümünden sonra halife olarak bey'atte bulunuldu. Bu konudaki farklı görüşlerden daha önce söz edilmişti. Yezîd başa geçtiğinde Medîne vâlisi Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân, Mekke Valisi Amr b. Saîd b. Âs, Basra valisi

Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe Vâlisi Nu'mân b. Beşîr idi. Yezîd'in Muâviye ye kendisi için bey'at etmekten kaçınmış bulunan kimselerin bey'atini almaktan başka yapacak bir şeyi yoktu. Velîd'e mektup yazarak Muâviye'nin öldüğünü haber verdi. Yanında küçük bir mektup daha gönderip şunları yazdı: «İmdi, Hüseyin'i, Abdulah b. Ömer'i ve İbn ez-Zübeyr'i sana bey'at edinceye kadar zorlayacaksın. Bu konuda hiç bir müsamaha söz konusu değildir, vesselâm.»

Velîd Muâviye'nin ölüm haberini alınca çok üzüldü ve olaydan oldukça etkilendi. Mervân b. Hakem'e haber gönderip yanına çağırdı. Mervân Velîd'den önce Medîne valisi bulunuyordu. Velîd Medine valisi olduktan sonra Mervân onun yanına istemeye istemeye gelirdi. Velîd onun bu durumunu görünce arkadaşlarının huzurunda Mervân'dan küçültücü bir şekilde söz etti. Mervân bunu haber alınca temelli Velîd'in yanına gelmez oldu ve bu durum Muâviye'nin ölüm haberi gelinceye kadar böylece devam etti. Velîd Muâviye'nin ölümünden bu derece etkilenip adı geçen kimselerin de bey'atini almakla görevlendirilince Mervân'ı yanına çağırdı. Yezîd'in, Muâviye'nin öldüğünü haber veren mektubunu okuyunca Mervân «İnna lillâh...» dedi ve ona rahmet diledi. Daha sonra Velîd nasıl yapması gerektiği konusunda onun fikrini sordu. Mervân şunları söyledi:

«Ben şu anda onları yanına çağırıp, bey'at etmelerini emretmeni uygun görüyorum. Şayet bey'at ederlerse kabul edersin ve onlara birşey yapmazsın, kabul etmeyecek olurlarsa Muâviye'nin ölümünü öğrenmeden önce onların boyunlarını uçurursun, çünkü onlar Muâviye'nin öldüğünü bilecek olurlarsa, her biri bir tarafta ortaya çıkar, açıkça muhalefetlerini belirtir ve insanları kendilerine bey'at etmeye davet ederler. Bence İbn Ömer savaşmak görüşünde değildir, insanların başına geçmeyi de arzu etmez. Bu işin kendiliğinden ona verilmesi, ya da ister istemez böyle bir işe itilmesi müstesnâ.»

Bunun üzerine Velîd henüz genç yaştaki Abdullah b. Ömer b. Osman'ı, Hüseyin ile İbn ez-Zübeyr'i çağırmak üzere gönderdi. Abdullah onların mescitte oturduklarını gördü. Yanlarına geldiğinde Velîd'in başkalarını dinlemek üzere oturduğu bir saat değildi. Abdullah her ikisine: «Emîr sizi çağırıyor, siz de geliniz deyince ikisi de: «Sen şimdi git, biz geliriz» diye karşılık verdiler.

İbn ez-Zübeyr Hüseyin'e: «Başkalarıyla oturmak âdeti olmadığı bu saatte peşimizden ne diye haber gönderdi dersin?» diye sorunca Hüseyin: «Onların azgınlarının ölmüş olduğunu sanıyorum, o da bizi bunun haberi halk arasında yayılmadan bey'at etmeye mecbur etmek amacıyla haber gönderdi» dedi. İbn ez-Zübeyr de: «Ben de başka bir nedenle olacağını sanmıyorum. Ne yapmamızı istersin?» deyince Hüseyin şunları söyledi: «Ben şu anda yiğitlerimi alıp onun yanına varacağım, onları kapıda bırakıp

kendim içeri gireceğim.» Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr: «Yanına girecek olursan seni öldürmesinden korkarım» deyince Hüseyin ona: «Kendimi savunabilecek durumda olmadıkça onun yanına girecek değilim» diye cevap verdi.

Daha sonra Hüseyin yanından ayrılıp arkadaşlarını ve aile efradını topladıktan sonra Velîd'in kapısına vardı. Arkadaşlarına: «Şimdi ben içeri gireceğim. Sizleri çağıracak ya da sesimi yükseltecek olursam hepiniz benim yanıma içeri girin. Aksi taktirde çıkıp yanınza gelinceye kadar yerinizden ayrılmayın.» diye tenbih etti. Daha sonra içeri girip onlara selâm verdi. Mervân da yanında bulunuyordu. Bunu gören Hz. Hüseyin «Akrabalık ilişkilerine bağlı olmak, ilişkileri koparmaktan iyidir. Sulh, fesaddan hayırlıdır. Şimdi de bir araya gelmenizin zamanıdır. Allah aranızı düzeltsin.» dedi ve oturdu. Daha sonra Velîd ona mektubu okuttu, Muâviye'nin vefat haberini iletti ve ondan bey'atte bulunmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Hüseyn, «İnnâ lillahi...» deyip Muâviye'ye Allah'tan rahmet diledikten sonra şöyle konuştu: «Bey'ate gelince, benim gibi birisi gizlice bey'at etmez ve gizlice bey'at etmekle yetinmesi de istenmez. Sen herkesin önüne çıkıp onları bey'at etmeğe çağırırken onlarla birlikte bizi de çağırırsan durumda herhangi bir değişiklik olmaz.» Bunun üzerine huzursuzluğu sevmeyen Velîd ona: «Gidebilirsin» dedi. Bu sefer Mervân ona: «Şu anda yanından ayrılıp sana bey'at etmeden gidecek olursa aranızda pek çok kişi öldürülmediği sürece benzeri bir fırsatı bir daha eline geçiremezsin. Onu tut ve hapset. Bey'at ederse ne âlâ, değilse boynunu vurursun.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin şunları söyledi: «Zerkâ'nın oğlu! Sen mi beni öldüreceksin, yoksa o mu? Allah'a yemin ederim yalan söylüyorsun ve çokça alçaklık ediyorsun.» Daha sonra da oradan çıkıp evine gitti.

Daha sonra Mervân, Velîd'e: «Benim dediğimi yapmadın. Allah'a yemin ederim, bunun gibi fırsat bir daha eline geçmeyecektir.» dedi ve Velîd ona şunları söyledi: «Başkalarını koru ey Mervân! Allah'a yemin ederim, güneşin üzerinde doğup battığı dünyanın bütün mal ve mülkünün benim olmasına karşılık «bey'at etmiyorum» dediği için Hüseyin'i öldürmek istemiyorum. Allah'a yemin ederim, ben Hüseyin'in kanı ile hesaba çekilecek birisinin mizanının Kıyamet Gününde hafif geleceğine inanıyorum.» «İsabet ettin.» diye geçiştirmekle birlikte, onun bu görüşünden memnun kalmamıştı.

İbn ez-Zübeyr'e gelince, onlara: «Şimdi geliyorum.» diyerek evine gitti ve evinde gizlendi. Daha sonra Velîd ona haber gönderince arkadaşlarını toplayıp kendisini korumaya almış olduğunu gördü. Velîd ona ısrar ettikçe İbn ez-Zübeyr: «Bana mühlet veriniz.» diyordu. Bunun üzerine Velîd yakın adamlarını ona gönderdi. Bunlar Abdullah'a hakaret ederek:

«Ey Kâhiliye'nin oğlu! Ya Emir'e gidersin yahut da seni öldüreceğiz.» deyince Abdullah onlara şunları söyledi: «Allaha yemin ederim, fazla haber gönderdiğinden dolayı şüpheleniyorum. Acele etmeyin emir'in yanına birisini göndereceğim. Onun, görüşünün ne olduğu haberini getirmesine kadar bana mühlet verin.»

Daha sonra Abdullah Velîd'in yanına kardeşi Câ'fer b. ez-Zübeyr'i gönderdi. Ca'fer, Velîd'e şunları söyledi: «Allah sana merhamet buyursun. Sen Abdullah'ın peşini bırak, çünkü onu korkutmuş ve ürkütmüş bulunuyorsun. İnşallah yarın senin yanına gelecek. Bunun için elçilerine haber gönder de yanından ayrılsınlar.» Velîd bunun üzerine elçilerine haber gönderdi ve ayrılıp gitiler. Abdullah hemen aynı gece kardeşi Ca'fer ile birlikte Fur' yoluyla Mekke'ye doğru yola çıktı. Velîd onu yakalamak için adamlar gönderdi ise de bunlar yetişemediler ve geri döndüler. O gece Abdullah'la uğraşırken Hz. Hüseyin ile ilgilenemediler. Daha sonra Hz. Hüseyine adamlar gönderdi. Hz. Hüseyin kendilerine: «Sabah olsun, ondan sonra görüşünüzü uygularsınız. Bizim de bir görüşümüz olur.» dedi. Bu adamlar onun etrafında kalıyorlardı. Böyle demesi üzerine yanından ayrıldılar.

Hz. Hüseyin de o gece yola koyuldu. Abdullah ondan bir gece önce yola koyulmuş bulunuyordu. Hz. Hüseyin, çocuklarını, kardeşlerini, kardeşlerinin çocuklarını ve aile halkının büyük çoğunluğunu yanına almıştı. Fakat Muhammed b. el-Hanefiy'ye onunla gitmemiş ve ona şunları söylemişti: «Kardeşim! Sen en çok sevdiğim ve en çok değer verdiğim bir kimsesin. Bütün yaratıklar arasında samimiyetle öğüt vereceğim senden daha lâyık hiçbir kimse yoktur. Elinden geldiğince Yezîd'e bey'at etmekten ve şehirlerden uzak dur. Elçilerini insanlara gönder ve onları sana bey'at etmek için davet et. Sana bey'at ederlerse bundan dolayı Allah'a hamd ederim; senden başkasının etrafında toplanırlarsa bununla Allah ne senin dindarlığına, ne de aklına eksiklik vermeyeceği gibi, senin yiğitliğin de faziletin de elden gitmez. Ben senin vardığın bir şehirde yanlarına gittiğin topluluğun ayrılığa düşmelerinden korkuyorum. Onların kimileri seninle beraberken başkaları sana karşı olurlar. Bu sefer bunlar birbirleriyle çarpışır ve sen ilk hedef olursun. Böylece de bütün bu ümmetin hem kendisi, hem baba ve anne bakımından en hayırlısı olan kimsenin kanı kaybolur gider, ailesi akrabaları da zelil olur çıkar.»

Bunun üzerine Hz. Hüseyin ona; «Peki nereye gideyim ey kardeşim» deyince, Muhammed ona şunları söyler: «Var, Mekke'ye git. Orada kendini rahat görürsen bu yoldan devam edersin; yok senden uzaklaşırsa sen de kumluk çöllere ve dağlara sığınır, insanların işinin nereye vardığını görünceye ve nasıl bir karar vereceğini anlayıncaya kadar bir yerden bir yere göçer gidersin. Sen işler üstüne üstüne gelince en isabetli görüşü ve en

kararlı davranışı ortaya koyan bir kimsesin. İşleri bırakıp geri döndüğün zaman ise her zamankinden daha çok müşkülâta düşersin.»

Hz. Hüseyin kendisine: «Ey kardeşim! Gerçekten bana son derece doğru bir öğüt verdin ve bana karşı oldukça büyük bir şefkatle hareket ettin. Görüşünün doğru ve Allah'ın izniyle başarılı olmasını ümit ederim.» dedikten sonra mescide girdi.

Hz. Hüseyin Mekke'ye gitmek üzere ayrılınca: **«Derken o şehirden korkarak ve (çevresine) dikkatle bakarak oradan çıktı.»** (Kasas, 28/21) meâlindeki buyruğu okudu. Mekke'ye vardığı zaman da: **«Medyen'e doğru yönelince...»** (Kassas, 28/22) âyetini okudu.

Daha sonra Velîd, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a, bey'atte bulunması için haber gönderince Abdullah: «Herkes bey'at ederse ben de bey'at ederim» diye cevap verdi. Onlar da ona ilişmediler, çünkü ondan korkmuyorlardı.

Denildiğine göre; İbn Ömer ile İbn Abbâs Mekke'de bulunuyorlardı. Medîne'ye döndüklerinde Hz. Hüseyin ve İbn ez-Zübeyr ile karşılaştılar. İbn Ömer ile İbn Abbâs onlara: «Ne haber?» diye sorunca, Hz. Hüseyin ile İbn ez-Zübeyr kendilerine: «Muâviye'nin ölümü ve Yezîd'e bey'at» diye cevap verdiler. Bu sefer İbn Ömer, «Müslümanların birliğini dağıtmayınız.» diyerek İbn Abbâs ile birlikte Medîne'ye vardılar. Herkes bey'at edince kendileri de bey'at etti.

İbn ez-Zübeyr Mekke'ye vardığında Amr b. Saîd, Mekke valisi idi.

Abdullah Mekke'ye gelince: «Ben Beytullah'a sığınıyorum.» dedi. Abdullah onlarla beraber namaz kılmıyor ve haccetmiyordu. Kendisi arkadaşlarıyla birlikte ayrı bir tarafta duruyordu.

Velîd'in Medîne Valiliğinden Alınması ve Amr B. Saîd'in Valiliği

Bu yıl içerisinde Velîd b. Utbe Yezîd tarafından Medîne valiliğinden alındı. Yezîd onun yerine Amr b. Saîd el-Eşdak'ı görevlendirdi. Medîne'liler, Ramazan (Haziran-Temmuz) ayında Medîne'ye varan Amr'ın huzuruna girdi. Amr çok mütekebbir birisi idi. Kardeşi Abdullah ile arasındaki nefretten dolayı Amr b. ez-Zübeyr'i güvenlik kuvvetlerinin başına getirmişti. Amr Medîne halkından bir grup yakalatıp getirdi ve kardeşi olan Abdullaha bağlılıklarından dolayı onları şiddetli bir şekilde dövdürdü. Bunlar arasında yine kendisinin öbür kardeşi olan Münzir b. ez-Zübeyr, Münzir'in oğlu Muhammed, Abdurrahman b. Esved, b. Abd Yeğûs, Osman b. Abdullah b. Hakîm b. Hizâm, Muhammed b. Ammâr b. Yasir gibileri vardı. Bunlara kırkar, ellişer, altmışar değnek vurdurdu.

Amr b. Saîd, Amr b. ez-Zübeyr'e kardeşi Abdulah b. ez-Zübeyr üze-

rine kimi göndereceği konusunda fikrini sorunca şunları söyledi: «Ona karşı benden daha etkin bir kimse gönderemezsin.» Bunun üzerine onunla beraber askerleri donattı. Bunlar arasında Eslem'li Uneys b. Amr, yedi yüz kişi ile birlikte bulunmaktaydı.

Mervân b. Hakem, Amr b. Saîd'in yanına gelerek ona şunları söyledi: «Mekke'ye karşı hücuma gitme; Allah'tan kork, Beytullah'ın hürmetini ihlâl etme! İbn ez-Zübeyri de kendi haline bırakın, zaten 60 yaşında ve inatçı birisidir.» Fakat Amr b. ez-Zübeyr şöyle söyledi: «Allah'a yemin ederim, Kâbe'nin içinde bile olsa istemiyenlere rağmen onun üzerine gidip savaşacağız.»

Denildiğine göre, Yezîd Amr b. Saîd'e mektup yazarak Amr b. ez-Zübeyr'i kardeşi Abdullah'ın üzerine göndermesini emretmiş, o da bu emri yerine getirmişti. Bu maksatla Amr İbn ez-Zübeyr'i iki bin kişi dolaylarında bir ordu ile birlikte göndermişti. Uneys Zû Tavâ, Amr da Ebtah denilen yerde konakladı. Amr kardeşine şu haberi gönderdi: «Yezîd'in yeminini bozmayınız.» Yezîd Abdullah'tan elleri kolları bağlı getirilmedikçe bey'atini kabul etmemek üzere yemin etmiş bulunuyordu. «Senin boynuna gümüşten görünmeyen bir halka koymadıkça» diye yemin ettiği de söylenir. Amr gönderdiği haberde şunları da eklemişti: «İnsanlar birbirlerini öldürmesin, çünkü sen haram bir beldede bulunuyorsun.»

Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Safvân'ı etrafında toplanmış bulunan Mekkelilerle birlikte Uneys'in üzerine gönderdi. Abdullah b. Safvân, Uneys'i Zû Tavâ denilen yerde bozguna uğrattı ve yaralılarının işini bitirdiği gibi Uneys b. Amr da öldürüldü.

Mus'ab b. Abdurrahman, Amr, ez-Zübeyr'in üzerine yürüdü. Amr'ın etrafında bulunanlar dağılınca kendisi Amr b. Alkame'nin evine sığındı. Kardeşi Ubeyde Amr'ın yanına varıp onu himayesine aldı. Daha sonra Abdullah'ın yanına gidip: «Ben Amr'ı himayeme aldım» deyince, Abdullah: «Sen onu insanların hukukundan kurtarmak için mi himayene aldın? Bu doğru birşey olamaz ve ben sana Allah'ın haramlarını helâl kabul edip çiğneyen bu fasıkı himayene almanı emretmedim» diye karşılık verdi ve Amr'ın vurduğu her bir kimsenin kısasını, uyguladı. Ancak Münzir ve oğlu kısas istemediler. Amr da kamçılar altında öldü.

Kûfelilerin Kendilerine Gelmesi İçin Hz. Hüseyin B. Ali İle Yazışmaları ve Müslim B. Akîl'in Öldürülmesi

Hz. Hüseyin Medîne'den çıkıp Mekke'ye doğru giderken Abdullah b. Mutî' ile karşılaştı ve ona: «Canım sana feda! Nereye gitmek istiyorsun?» diye sorunca Hz. Hüseyin: «Şu anda Mekke'ye. Daha sonrası için ise Allah'-

tan hayırlısını dileyeceğim.» diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah şunları söyledi: «Allah sana hayırlısını versin, canımız da sana fedâ olsun! Mekke'ye gidecek olursan sakın Kûfe'ye yaklaşmayasın, çünkü orası uğursuz bir beldedir. Baban orada şehit edildi, kardeşin orada aldatıldı, neredeyse ölümüyle sonuçlanacak bir darbeyi orada yedi. O bakımdan sen Harem'den ayrılma, çünkü sen Arapların efendisisin. Hicaz halkı seni kimseye değişmez. Her taraftan insanlar etrafında toplanmak için çağrılır. Sakın Harem'den ayrılma. Amcalarım, dayılarım sana feda olsun! Allah'a yemin ederim ki, sen helâk olacak olursan bizler senden sonra köleleştiririz.»

Hz. Hüseyin Mekke'ye varıncaya kadar yoluna devam etti. Mekkeliler onun yanına gidip geliyor, orada bulunup umre yapmak için gelmiş olan taşra halkı da onun ziyaretine geliyorlardı. İbn Zübeyr ise Kâbe'nin bir kenarında duruyor, orada bütün gün namaz kılıyor, tavaf ediyordu. Hz. Hüseyin de beraberindekilerle onun yanına gidiyor ve ona görüşünü bildiriyordu. İbn ez-Zübeyr için Allah'ın yarattıkları arasında ondan daha ağır bir kimse olamazdı, çünkü Hz. Hüseyin orada kaldığı sürece Hicâz halkı İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmeyeceklerdi.

Kûfe halkı Muâviye'nin öldüğünü Hüseyin, İbn Ömer ve İbn ez-Zübeyr'in Yezîd'e bey'at etmediklerini haber alınca onları Yezîd'e karşı kışkırtmak istediler. Bu bakımdan "Şîa" diye bilinenler, Huzâ'a'lı Süleymân b. Surad'ın evinde toplandılar ve Hz. Hüseyin'in Mekke'ye yürüdüğünü dile getirerek bir grup kişi adına ona mektup yazdılar. Süleyman b. Surad, Müseyyeb b. Necebe, Rifa'a b. Şeddâd Habîb b. Mutahhar ve başkaları bu kişiler arasındaydı.

Mektup şöyleydi: «Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. Sana selâm olsun. Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'a hamd ettiğimizi bildiririz. İmdi, bu ümmetin işlerini zorla eline alarak onları dağıtan, inatçı, cebbar olan düşmanının belini kıran Allah'a hamd olsun. O senin düşmanın ki bu ümmetin ganimetlerini haksız yere onlardan aldı, ümmetin rızasına aykırı olarak onların başına geçti, daha sonra da bu ümmetin hayırlılarını öldürüp kötülerini bıraktı. Şunu bil ki, bizim başımızda önderimiz yoktur; bu işi sen kabul et, belki Allah senin sayende hepimizi hak etrafında bir araya getirir. Nu'mân b. Beşîr'e gelince, o emîrlik sarayında oturuyor. Bizler ne cuma namazında ne de bayram namazında onunla bir araya gelebiliyoruz. Senin buraya gelmekte olduğunu haber alırsak Allah'ın izniyle onu Şam bölgesine kaçırtana kadar buradan çıkartırız. Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi üzerine olsun.»

Bu mektubu Hemdan'lı Abdullah b. Seb' ve Abdullah b. Vâl ile birlikte gönderdiler. Bundan iki gün sonra bir mektup daha yazıp gönderdiler. Halk yaklaşık yüz elli sahifeyi bulan mektuplar yazdı. Arkasından Hz.

Hz. Hüseyin'e üçüncü bir elçi göndererek kendilerine gelmesi için teşvik etmeye başladılar. Daha sonra Şebes b. Rib'î, Haccâr b. Ebcer, Yezîd b. Hâris, Yezîd b. Ruveym, Urve b. Kays, Zebidli Amr b. Haccâc, Temimli Muhammed b. Umeyr de aynı konuda mektuplar yazdılar.

Hz. Hüseyin bütün bu mektupları alınca onlara şunları yazdı: «İmdi, bütün anlattıklarınızı anlamış bulunuyorum. Sizlere kardeşim, amcamın oğlu ve ailemden güvendiğim kimse olan Müslim b. Akîl'i gönderiyorum. Ona hâlinizi, durumunuzu ve görüşünüzü bana yazmasını emrettim. Eğer o da sizin ileri gelenlerinizin ve görüş sahiplerinizin, elçilerinizin bana getirdikleri haberlerdeki görüşler etrafında birleşmiş olduklarını yazacak olursa Allah'ın izniyle pek yakında yanınızda olurum. Yemin ederim, gerçek önder ancak Allah'ın kitabı ile amel eden, adaleti ayakta tutan ve Hak dinin yolundan giden kimseden başkası olamaz. Vesselâm.»

Şîadan bir gurup kişi Basra'da adı Sa'd kızı Mâriye olan Abdülkayslı bir kadının evinde bir araya geldiler. Bu kadın da Şîadandı. Onun evi bir araya gelerek sohbet edip konuştukları bir yerdi. Yezîd b. Bunayt Hz. Hüseyin'in yanına gitmeyi kararlaştırdı. O da Abdülkaysoğullarındandı. On tane oğlu vardı. Onlara: «Aranızdan benimle gelecek kim çıkar?» deyince, Abdullah ve Ubeydullah adındaki iki çocuğu çıktı. Hep birlikte Mekke'de Hz. Hüseyin'in yanına gittiler. Daha sonra Hz. Hüseyin'le birlikte yola koyuldular ve onunla birlikte öldürüldüler.

Daha sonra Hz. Hüseyin Müslim b. Akîl'i çağırarak onu Kûfe tarafına gönderdi. Ona Allah'tan korkmasını, işini gizli tutmasını tavsiye etti. Halkın bir görüş etrafında birleşmiş olduklarını gördüğü taktirde acele kendisine bildirmesini söyledi.

Müslim Medîne'ye vardı. Rasûlullah (s.a.v.)ın mescidinde namaz kıldı, aile efradıyla vedâlaştı ve ve Kayslılardan iki kılavuz kiraladı. Kılavuzlar onunla beraber yola çıktılar ancak yolu kaybettiler ve susuzluk tehlikesiyle karşılaştılar. Her iki kılavuz sa susuzluktan öldü. Müslim'e: «Bu yol seni suya çıkartır» demişlerdi. Müslim Hz. Hüseyin'e şu mektubu yazdı: «Ben Medîne'ye vardım ve oradan iki kılavuz kiraladım; fakat yolu kaybettiler, susuzluktan öldüler. Bizler de suya varıncaya kadar yolumuza devam ettik ve ancak canımızı kurtarabildik. Sözünü ettiğim bu su da Hubeyt'in iç tarafında Madîk denilen yerdedir. Ben bu işin sonunu hayırlı görmüyorum. Uygun görürsen beni bu görevimden affet ve başkasını gönder.» Hz. Hüseyin ise kendisine şu cevabı yazdı: «İmdi ben yazdığın o mektubu korkaklık yüzünden yazmış olmandan endişe duyuyorum. Yoluna devam et. selâm.

Müslim daha sonra Kûfe'ye varıncaya kadar yoluna devam etti ve Muhtâr'ın evinde konakladı. Başka bir evde kaldığı da söylenmiştir. Şîa'ya mensup olanlar onun yanına gidip gelmeye başladılar. Müslim yanına

gelen her topluluğa Hz. Hüseyin'in mektubunu okuyor, onlar da ağlaşıyor ve onunla birlikte savaşıp destek olacaklarına söz veriyorlardı.

Şîa onun bulunduğu yere gide gele sonunda yeri bilindi ve o sırada Kûfe valisi bulunan Nu'mân b. Beşîr de bunu haber aldı. Nu'mân minbere çıkıp söyle konuştu:

«Fitneye ve ayrılığa gitmekte acele etmeyiniz, çünkü bu ikisinde yiğitler ölür, kanlar akıtılır, mallar haksızca alınır.» Nu'mân halim selim, ibadete düşkün ve esenliği seven birisiydi. Daha sonra şunları söyledi: «Ben benimle çarpışmayanla çarpışmam, bana hücum etmeyenin üzerine gitmem, sizden uyuyan kimseleri uykudan uyandırmam, size taarruz etmem, iftirayla, zanla, ithamla kimseyi sorumlu tutmam. Bununla birlikte sizler, içinizi dışınıza vurup verdiğiniz bey'ati bozarsanız, imamınıza muhalefet ederseniz, kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, kabzası elimde durduğu sürece kılıcımla sizi vurmaya devam edeceğim, isterse sizden hiçbir kimse bana yardımcı ve destek olmasın. Fakat herşeye rağmen aranızda hakkı bilenlerin sayısının batılın alçaltacağı kimselerden daha fazla olacağını ümit ediyorum.»

Bunun üzerine Ümeyyeoğullarının antlaşmalısı olan Abdullah b. Müslim b. Saîd el-Hadramî ayağa kalkıp şunları söyledi: «Senin bu gördüğün durumu ancak kaba kuvvet düzeltebilir. Fakat senin bu görüşün zayıf iradelilerin görüşüdür.» Bunun üzerine Nu'mân ona: «Allah'a itaat edip zayıf kimselerden olmayı, Allah'a isyan edip güçlü kimselerden olmaya üstün tutarım» diye minberden indi.

Abdullah b. Müslim Yezîd'e mektup yazarak Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye geldiğini ve halkın ona bey'at etmekte olduğunu bildirdi ve şunları ekledi: «Şayet senin Kûfe'ye ihtiyacın varsa oraya senin emirlerini uygulayacak ve düşmanına senin yaptıklarını yapacak güçlü bir adam gönder, çünkü Nu'mân zayıf ya da zayıf görünen bir adamdır.»

Yezîd'e bu durumu ilk bildiren böylece Abdullah b. Müslim oldu. Daha sonra Umâre b. Velîd b. Ukbe ile Amr b. Sa'd b. Ebî Vakkâs da benzeri mektuplar yazdılar.

Mektuplar Yezîd'in elinde birikince Muâviye'nin azaltısı Sercûn'u çağırıp bunları ona okuttuktan sonra Kûfe'ye kimi vali tayin edeceği konusunda fikrini sordu. Yezîd, Ubeydullah b. Ziyâd'a kırgındı. Böyle olduğu halde Sercûn ona şu soruyu sordu: «Şu anda Muâviye'ye hayat verilse onun dediğini yapar mıydın?» Yezîd: «Evet» diye cevap verince Sercûn şöyle dedi: «O halde Ubeydullah'ı Kûfe'ye tayin ettiğine dair bir karar çıkart, çünkü bu Muâviye'nin görüşüdür ve Muâviye ölümünden önce bu tayin kararının yazılmasını emretmişti.» Yezîd, Sercûn'un görüşüne uyarak, Ubeydullah'ı Kûfe ve Basra valiliğine getirdi. ve konuyla ilgili emirnameyi yazıp Küteybe'nin babası Müslim b. Amr el-Bâhilî ile birlikte ona

gönderdi. Ayrıca ona Müslim b. Akîl'i öldürmeyi ya da bölgeden sürgün etmeyi emretti.

Yezîd'in mektubu Ubeydullah'a ulaşınca Ubeydullah hemen ertesi günü çıkmak üzere hazırlık yapılmasını emretti.

Hz. Hüseyin Basra eşrafına yalnızca bir nüsha olmak üzere mektup göndermişti. O bu mektubunu Mâlik b. Misma' elBekrî, Ahnef b. Kays, Münzir b. Cârûd, Mes'ûd b. Amr, Kays b. Heysem, Ömer b. Abdullah b. Ma'mer adındaki kimselere göndermiş, onları Allah'ın kitabına rasûlü'nün sünnetine çağırmış, sünnetin artık öldüğünü, bid'atin ise canlandırıldığını» söylemişti..Hepsi onun mektubunu gizledilerse de Münzir b. Cârûd İbn Ziyâd'ın bir hilesi olmasından korktuğundan mektubu ve onu getiren kimseyi yanına alarak İbn Ziyâd'a gitti. İbn Ziyâd mektubu getiren elçinin boynunu vurdu, arkasından yaptığı konuşmada halka şunları söyledi:

«Allah'a yemin ederim, benim için zorluk söz konusu olamaz. Bana dağınıkların gürültüsü tesir edemez. Ben bana düşmanlık edenden intikam alırım. Benimle savaşana karşı bir ok olurum. Ey Basralılar! Mü'minlerin emîri beni Kûfe'ye tayin etmiş bulunuyor. Sabah erkenden oraya gidiyorum. Benim yerime kardeşim Osman b. Ziyâd'ı vekil bırakıyorum. Sakın ha karışıklık çıkarmayınız. Allah'a yemin ederim, sizden herhangi birinizin bir karışılıklık çıkardığı haberini alırsam onu da, onu tanıyanı da, onun dostunu da öldüreceğim. En yakını en uzaktakinden sorumlu tutacağım; ta ki dosdoğru yola gelinceye ve aranızda hiçbir muhalif ve ayrılıkçı kalmayıncaya kadar. Ben Ziyâd'ın oğluyum, çakıllar üzerinde yürüyen kişiler arasında bir tek ben ona benziyorum. Ne bir dayıya, ne de amca oğluna benzeyerek ondan uzaklaşmadım.»

Daha sonra beraberinde Müslim b. Amr el-Bâhilî, Şerîk b. A'ver el-Hârisî, Haşme ve aile halkı ile birlikte Basra'dan yola çıktı. Şerîk şiî idi.

İbn Ziyâd'ın beş yüz kişi ile birlikte yola çıktığı, daha sonra bunlardan bir kısmının ondan ayrıldıkları da söylenmiştir. Ondan ilk ayrılan Şerîk olmuştur. Onlar Şerîk'in karşılarına çıkacağını ve Hüseyin'in daha önce Kûfe'ye gireceğini sandılarsa da öyle olmadı. İbn Ziyâd tek başına Kûfe'ye girinceye kadar Şerîk onlardan hiç kimsenin karşısına çıkmadı. İbn Ziyâd tek tek meclislere uğruyor, herkes onun Hüseyin olduğundan şüphe etmediğinden ona: «Ey Allah'ın Rasûlü'nün oğlu, merhaba!» diyorlar, o da onlarla hiç konuşmuyordu. Herkes evinden çıkıp onun önüne geldi. İbn Ziyâd gördüğü bu manzaradan hoşlanmadı. Nu'mân da onun geldiğini işitmiş ve Hüseyin olduğundan şüphe etmeyerek kapısını üzerine kapatmıştı. Ubeydullah b. Ziyâd beraberinde bağrışan halkla birlikte Nu'mân'ın kapısına kadar vardı. Nu'mân ona: «Allah adına git, beni bırak. Allah'a yemin ederim ben sana emanetimi teslim edecek değilim, seninle çarpışmaya da ihtiyacım yoktur» dedi. Ubeydullah ona yaklaşıp: «Aç açmazolasıca!» de-

di. Ubeydullah'ın arkasında bulunan bir kişi onun bu sözlerini işitince diğer insanların yanına varıp onlara: «Bu Mercâne'nin oğludur» dedi.

Nu'mân kendisine kapıyı açınca Ubeydullah içeri girdi. Kapıyı kapattılar ve halk da dağılmış oldu. Ertesi gün sabah olunca minbere çıkıp insanlara bir konuşma yaptı. Bu konuşmayı aynı günde yaptığı da söylenmiştir.

Söz konusu konuşmasında şöyle demişti:

«Şunu bilin ki, müminlerin emiri beni sizin şehrinize, askerlerinize ve ganimetlerinize vali olarak tayin etmiş, sizden mazlum olana hakkını vermeyi yoksulun yoksulluğunu gidermeyi, itaat edene iyilikte bulunmayı, şüphe yayıp karşı geleninize şiddetle davranmayı emretmiştir. Ben de sizin aranızda onun emirlerine uyacağım, onun dediklerini uygulayacağım, aranızda iyilik yapana iyi bir baba, itaat edeninize kardeş olacağım. Kılıcım ve kamçım, emrime uymayıp ahdimi yerine getirmeyenin üzerinde olacaktır. Artık herkes kendisine dikkat etsin.»

Daha sonra minberden inip ileri gelenleri ve halkı çok şiddetli bir şekilde sorguya çekerek şunları söyledi: «Bana aranızdaki yabancıları, müminlerin emirinin aradığı kimseleri, aranızda olup da Harûriye'ye mensup olanları, ayrılık ve tefrika çıkarmaktan başka birşey düşünmeyen kışkırtıcı kimseleri yazınız. Bana onların isimlerini yazan kurtulur. Hiç kimsenin adını yazmayanlar da tanıdığı kimselerin hiç birisinin bize karşı olmayacağını ve bize karşı isyan etmeyeceğini garantilesin. Kim böyle yapmazsa artık onun üzerinden himaye kalkar, kanı ve malı bize helâl olur. Müminlerin emirinin aradığı herhangi bir kimse yanında bulunan veya onu tanıyıp da bize bildirmeyen evinin kapısı önünde asılacak, ve Umân ez-Zare'ye sürülecektir.» deyip minberden indi.

Müslim Ubeydullah'ın konuşmasını haber alınca Muhtâr'ın evinden çıkarak Murâd kabilesinden Hâni b. Urve'nin yanına gidip kapısından içeri girdi ve Hâni'yi çağırdı. Hâni Müslim'in yanına çıkıp onunla karşılaşınca onu orada görmekten hoşlanmadı. Müslim kendisine: «Beni himayene alman ve beni misafir etmen için yanına gelmiş bulunuyorum.» deyince Hâni kendisine: «Sen bana gerçekten çok ağır bir iş yüklemiş bulunuyorsun. Şayet evimin içine girmemiş olsaydın çekip gitmenden memnun olacaktım, ancak bu durumda gitmen benim için bir yerilme sebebi olacaktır. Haydi, içeri gir.» dedi. Ondan sonra Müslim'i evinde barındırmaya başladı. Şîa'ya mensup olanlar Müslim'in yanına, Hâni'nin evine gidip gelmeye başladılar.

İbn Ziyâd bir azatlısını çağırarak ona üç bin dirhem ve şu talimatı verdi: «Git Müslim b. Akîl'i ve arkadaşlarını arayıp bul, onlarla karşılaş. Onlara bu malı ver ve kendlerine senin onlardan olduğunu söyleyerek ne yaptıklarını, durumlarını öğren!» İbn Ziyâd'ın bu azadlı kölesi bunu yapa-

rak Esedli Müslim b. Avsece'nin yanına mescide gitti. Orada namaz kılmakta olan Müslim b. Avsece hakkında herkesin: «Bu adam Hüseyin adına bey'at alıyor.» demekte olduğunu işitti. Müslim namazını bitirdikten sonra ona: «Ey Allahın kulu! Ben Şam halkından birisiyim. Allah bana bu Beyt ehlini sevmek nimetini ihsan etmiş bulunuyor. İşte elimde bulunan bu üç bin dirhemi Kûfe'ye geldiğinde ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın kızının oğlu adına bey'at aldığını işittiğim biriyle karşılaşıp vermek istedim. Ben bazı kimselerin senin bu Beyt ehlinin durumunu bilmekte olduğunu işittim. Senin yanına sözünü ettiğim bu paraları alman ve arkadaşının yanına kendisine bey'at etmek üzere beni götürmen için gelmiş bulunuyorum. Arzu edersen kendisiyle görüşmeden önce de benim bey'atimi alabilirsin.»

Müslim b. Avsece İbn Ziyâd'in bu adamına:

«Arzu ettiğin şeye erebilmen için benimle karşılaşmış olman ve Yüce Allah'ın senin vasıtanla Peygamberinin ehl-i beytine yardımcı olması beni sevindirmiştir. Bununla birlikte iş kemâle ermeden önce halkın benim bu durumumu bilmesi de hoşuma gitmemiştir, çünkü şu azgından ve onun zorbalığından korkuyorum.» dedikten sonra ondan bey'at aldı ve kesinlikle kötülük etmeyeceğine, bu işi son derece gizli tutacağına dair ondan çok büyük yemin verdirdi. İbn Ziyâd'ın bu adamı İbn Avsecenin yanına kendisini Müslim b. Akîl'ın huzuruna götürmesi için günlerce gidip geldi.

Hâni b. Urve hastalanmış, Ubeydullah da onu ziyarete gelmişti. Umâre b. Abd es-Selûlî kendisine: «Şu azgın bizim topluluğumuzu öldürmüş, yapmak istediklerimizi boşa çıkarmıştır. Şimdi Allah ona karşı sana imkân vermiş bulunuyor, haydi onu öldürüver.» deyince Hâni: «Ben onun evimde öldürülmesinden hoşnut olamam» diye cevap verdi.

İbn Ziyâd onun yanına gelip bir süre oturduktan sonra kalkıp gitti. Aradan bir hafta geçmeden bu sefer Şerîk b. el-A'ver hastalandı. Şerîk de Hâni'nin evinde misafir bulunuyordu. İbn Ziyâd'ın ve diğer emirlerin yanında oldukça değerli olan Şerik aynı zamanda şiddetli bir Şîa taraftarı idi. Sıffîn Savaşına Ammâr ile birlikte katılmıştı. Ubeydullah b. Ziyâd, Şerîk'e: «Akşam yanına ziyarete geleceğim» diye haber gönderdi. Bunun üzerine Şerîk Müslim'e şunları söyledi:

«Bu fâcir akşam beni ziyarete gelecek. Oturur oturmaz saklandığın yerden çık, daha sonra git saraya otur. Hiç kimse seni bundan alıkoyamıyacaktır. Ben iyileşir iyileşmez Basra'ya gider ve senin için oranın işini hallederim.»

Akşam olduğunda Ubeydullah Şerîk'in yanına geldi. Bu sırada Müslim b. Akîl içeri girip saklanmak istedi. Şerîk kendisine: «Oturur oturmaz sakın fırsatı kaçırmayasın.» deyince Hâni b. Urve: «Ben onun evimde öldürülmesini arzu etmiyorum» diye karşı çıktı. Ubeydullah gelip oturdu ve

Şerîk'e hastalığının ne olduğunu sordu. Aradan uzun bir zaman geçtiği halde, Şerîk Müslim'in dışarı çıkmak istemediğini görünce bu fırsatı elden kaçırmak durumunda olduğundan korktu ve şu beyiti tekrarlamaya başladı:

«Niye Selmâ'yı bekliyor ve ona selâm vermiyorsunuz
Bana ondan bir yudum içiriniz, isterse son nefesim olsun.»

Şerîk, bu beyti iki veya üç defa tekrarlayınca Ubeydullah: «Bu ne haldir, acaba hezeyan mı ediyor?» diye sorunca Hâni kendisine: «Evet öyle, sabah güneş doğmadan ta şu saate kadar onun durumu hep bu şekilde» diye cevap verdi: Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd kalkıp gitti.

Denildiğine göre Şerîk «Ondan bana içiriniz.» deyince ve sözleri karıştırınca Mihrân onun bu durumunu anladı ve Ubeydullah'a işaret edince Ubeydullah kalkıp gitmek üzere davrandı. Şerîk kendisine: «Ey Emir! Ben sana vasiyetimi yapmak istiyorum» dediyse de Ubeydullah kendisine: «Yanına bir daha geri geleceğim» diye karşılık verdi. Mihrân Ubeydullah'a: «O seni öldürmek istedi» deyince Ubeydullah «Nasıl olur? Ben hem ona çok büyük değer veriyorum, hem de Hâni'nin evinde ve babam da onunla birliktedir» şeklinde karşılık verdiyse de Mihrân kendisine: «Durum, gerçekten de benim sana söylediğim gibidir» diye kanaatini tekrarladı.

İbn Ziyâd kalkıp gidince Müslim b. Akîl de saklandığı yerden çıktı. Şerîk kendisine: «Niye onu öldürmedin?» diye sorunca Müslim şu cevabı verdi:

«İki sebepten dolayı... Birincisi Hâni onun evinde öldürülmesini istemiyordu. Diğerine gelince Ali'nin Peygamber (s.a.v.)'den bana naklettiği bir Hadîs-i Şeriftir: **«İman hainlik yapmaktan men etmiştir. Sakın bir mümin bir başka mümine hainlik edip öldürmesin.»** Bunun üzerine Hâni kendisine: «Sen şayet onu öldürmüş olsaydın fâsık, fâcir, kâfir ve sözlerinde durmayan birisini öldürmüş olurdun» dedi.

Bundan sonra Şerîk üç gün yaşayıp vefât etti ve Ubeydullah da onun cenâze namazını kıldırdı. Ubeydullah Şerîk'in, kendisini öldürmesi için Müslim'i kıştırttığını öğrenince şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, ebediyyen bir Iraklının cenaze namazını kılmayacağım. Aralarında Ziyâd'ın kabri bulunmamış olsaydı Şerîk'in kabrini açacaktım.»

Diğer taraftan İbn Ziyâd'ın mal verip gönderdiği, şahıs Şerîk'in ölümünden sonra Müslim b. Avsece'nin yanına gidip gelmeye devam etti. İbn Avsece daha sonra bu kişiyi alıp Müslim b. Akîl'in yanına götürdü. Müslim b. Akîl ondan bey'atini aldı ve vermek istediği parayı da ondan teslim aldı. İbn Ziyâd'ın bu azadlı kölesi onların yanına gidip geliyor, sırlarını öğreniyor ve bütün bunları İbn Ziyâd'a aktarıyordu. Hâni ise hastalığı sebebiyle Ubeydullah'ın yanına gidemiyordu. Bir seferinde Ubeydullah, Muhammed b. Eş'as ile Esmâ b. Hârice'yi davet etti. Onlarla beraber Zebîd'li Amr b. Haccâc'ı da davet ettiği söylenir. Bunlara Hâni'den ve onun

yanına gelmeyişinden söz edince ona hasta olduğunu söylerler. Kendisi onlara: «Ben onun evinin kapısının önünde oturduğu ve hastalığının iyileşmiş olduğu haberini aldım. Haydi gidin onunla görüşün ve kendisine bu konuda üzerine düşeni yerine getirmesini emredin» der.

Bunun üzerine bu kişiler Hâni'nin yanına giderek kendisine şunu söylediler: «Emîr senin halini sordu ve "hasta olduğunu bilseydim onun ziyaretine giderdim." dedi.» Ayrıca şunları eklediler: «O senin evinin kapısında oturduğunu haber aldı, senin kendisine gitmeyişinin sebebini merak ediyor. Yönetimi elinde bulunduranlar bu şekilde katı muameleye tahammül edemezler. O bakımdan keşke bizimle beraber bineğine atlayıp gelsen!» Bunun üzerine Hâni elbiselerini giyip onlarla beraber bineğine atladı ve gitti. Emîr'in köşküne yaklaştığında işin içerisinde bir kötülük olduğunu sezdi. Bunun üzerine Hassân b. Esmâ b. Hârice'ye şunları söyledi: «Ey kardeşimin oğlu! Ben bu adamdan çekiniyorum, senin görüşün nedir?» Hassân kendisine: «Ben senden yana hiçbir şeyden korkmuyorum, sakın korku ile hareket etmek suretiyle kendi aleyhine bir yol açma.» diye cevap verdi. Esmâ olanlar konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Muhammed b. Eş'as ise durumu biliyordu. Gelenler beraberlerinde Hâni olduğu halde İbn Ziyâd'ın huzuruna girdiler. İbn Ziyâd onu görünce Kadı Şureyha: «İşte kendi ayağı ile tuzağa düşmek üzere geldi.» dedi. Hâni kendisine yaklaşınca Ubeydullah şu anlamdaki beyti okudu:

«Ben onun yaşamasını istiyorken o benim ölümü istiyor
Murâd'lı arkadaşına karşı artık sen mazursun.»

İbn Ziyâd, Hâni'ye oldukça ikramda bulunan birisiydi. Bunun üzerine Hâni; «Bu da ne demek oluyor?» diye sorunca. İbn Ziyâd şunları söyledi: «Senin, evinde müminlerin ve müslümanların emîrine karşı kurduğun bu tuzaklar ne oluyor? Önce Müslüm'i aldın, evine koydun, onun için silâh ve asker topladın ve bütün bunların gizli kalacağını, tarafımdan bilinemeyeceğini zannettin.» Bunun üzerine Hâni: «Hayır, ben öyle bir şey yapmadım» deyince, İbn Ziyâd: «Hayır, yaptın!» diye karşılık verdi ve aralarında tartışma uzadı. Daha sonra İbn Ziyâd sözünü ettiğimiz ve casus olarak gönderdiği azadlı kölesini çağırdı. Bu casus gelip önünde durdu. İbn Ziyâd: «Bunu tanıyor musun?» diye sorunca Hâni: «Evet» diye cevap verdi. Daha sonra Hâni onun casus olduğunu ve böylelikle İbn Ziyâd'ın tuzağına düştüğünü anladı ve kendisine gelerek şunları söyledi:

«Şimdi beni dinle ve söyleyeceklerime inan. Allah'a yemin ederim, sana yalan söylemeyeceğim. Allah'a yemin ederim, ben onu çağırmadım ve onu yanımda misafir kalmak üzere kapımda, görünceye kadar onun hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Benden misafir kalmak isteğinde bulununca kendisini geri çevirmekten utandım, bundan dolayı da benim himaye-

me girmiş oldu. Ben de onu evime aldım ve misafir ettim. Daha sonra da senin haber aldığın durumlar oldu. Arzu ediyorsan ben şu anda seni tatmin edecek bir söz ve rehin vereyim, senin elinde bulunsun, ben de onu gidip evimden çıkartıp senin yanına geri döneyim.»

Fakat İbn Ziyâd kabul etmeyerek: «Hayır, Allah'a yemin ederim, onu yanıma getirinceye kadar sen benim yanımdan ayrılamazsın» deyince, Hâni: «Öldürmen için kesinlikle misafirimi getirip sana teslim edecek değilim» diye karşılık verdi.

Konuşma bu şekilde uzayıp gidince, Müslim b. Amr el-Bâhilî ayağa kalktı -ki Kûfe'de ondan başka ne Şam'lı ne de Basralı hiç kimse bulunuyordu- ve: «Onunla konuşmak üzere bir süre bizi başbaşa bırak!» diye İbn Ziyâd'a teklifte bulundu. Müslim bu teklifi İbn Ziyâd'ın bu şekilde taşkınlığını görünce yapmıştı. Daha sonra Hâni'yi alıp İbn Ziyâd'ın kendilerini göreceği bir yerde uzakta başbaşa konuşmaya başladılar. Müslim Hâni'ye: «Ey Hâni! Allah adına sana söylüyorum, sen kendini ölüme mahkûm edip kavminin üzerine niye musibeti sokacaksın ki? Bu adam bu kavmin amca çocuğudur. Onlar onu ne öldürürler ne de bir zarar verirler. O bakımdan onu getir, teslim et. Bu konuda senin küçük düşeceğin bir durum söz konusu olmaz, seni bu iş küçültmez. Sen onu sadece devlet otoritesini elinde bulunduran kimseye vermiş olacaksın» dediyse de Hâni ona şu cevabı verdi: «Hayır, Allah'a yemin ederim, ben böyle bir şey yaparsam hem bu benim için bir küçüklük olur, hem de utanılacak bir şeydir. Bu bakımdan ben gücüm kuvvetim yerinde, sağlıklı ve yardımcılarım çokken misafirimi ona teslim edemem. Allah'a yemin ederim, şayet tek başıma olsaydım ve hiç kimse de bana yardım etmeyecek olsaydı, yine de onu korumak uğrunda ölünceye kadar direnir, teslim etmezdim.»

Bunları işiten İbn Ziyâd'ın: «Onu yanıma getiriniz.» demesi üzerine Hâni'yi alıp getirdiler. İbn Ziyâd şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, ya onu yanıma getirirsin, yahut da boynunu uçururum.» Bunun üzerine Hâni şu cevabı verdi: «O taktirde Allah'a yemin ederim, senin evinin etrafında kılıç parıltıları çokça görülür.» Hâni aşiretinin kendisini koruyacağı görüşündeydi. Hâni'nin bu sözleri üzerine İbn Ziyâd: «Sen parlayacak kılıçlarla mı beni tehdit ediyorsun?» diye çıkıştı.

Denildiğine göre Hâni Ubeydullah'ın casusunu görünce bu casusun Ubeydullah'a her şeyi haber verdiğini anladı ve şunları söyledi: «Ey emîr! Sana ulaşmış olan şeyler olmuştur. Ben senin bana yaptıklarını unutacak ve boşa çıkartacak değilim. Sen emniyet içerisinde olduğun gibi ailen de emniyet içerisindedir; haydi, istediğin yere git!» Bunun üzerine Ubeydullah Mihrân da yanı başında olduğu halde elinde bulunan asâsını yere vurup: «Şu işe bak, bu adam senin hakimiyetin altında olacak, sonra da kalkacak sana emân verecek!» dedikten sonra: «Şunu yakala» diye emir ver-

di. Mihrân kalkıp Hâni'nin iki saç örgüsünü yakaladı. Ubeydullah da eline sopayı alarak Hâni'nin burnuna, alnına ve yanağına vurdukça vurdu. Sonunda burun kemiğini kırdı, kanını elbiselerinin üzerine akıttı. Yanağından et parçacıkları dökülmeğe başladı. Alnının ve yanaklarının etleri sakalının üzerine düşüyordu. Ubeydullah bu şekilde döğmesine değneğini kırıncaya kadar devam etti. Hâni de elini ayakta dikilmekte bulunan bir koruma görevlisinin kılıcına attı ve onu yakaladıysa da elinden alındı. Ubeydullah kendisine: «Sen, Harûralılardan mısın? Kendi nefsini öldürmeyi kendin helâl kıldın, artık bizim de seni öldürmemiz helâl oldu.» Daha sonra alınıp bir odaya tıkılmasını ve odanın üzerine kapatılmasını emretti.

Esmâ b. Hârice kalkarak ona: «Ey sözünde durmayan, onu serbest bırak! Sen adamı getirmemizi emrettin, biz getirince de tuttun yüzünü yaraladın, kanını akıttın ve onu öldüreceğini ileri sürdün» diye çıkıştı. Bu sefer Ubeydullah bunun da iteklenip dürtülmesini ve boyun eğdirilmesini emretti. Daha sonra bırakılınca yerine oturdu. İbnu'l-Eş'as ise: «Biz ister lehimize, isterse aleyhimize olsun ne yaparsa uygun görüryoruz» dedi.

Amr b. Haccâc Hâni'nin öldürüldüğünü haber alınca Mezhiclilerle birlikte geldi ve sarayın çevresini kuşattılar. Amr şöyle seslendi: «Ben Amr b. Haccâc'ım. Bunlar da Mezhic'in süvarileri ve ileri gelenleridir. Bizler ne itaatın dışına çıkmışız ve ne de cemaatten ayrılmışız.»

Bunun üzerine Ubeydullah yanında bulunan Kadı Şüreyh'e: «Kalk, önce bunların adamlarının yanına git, durumunu gör, sonra da onlara Hâni'nin hayatta olduğunu haber ver.» dedi. Şureyh de denileni yaptı. Hâni'nin yanına gelince Hâni kendisine: «Vay müslümanların haline! Benim aşiretim hepten yok mu oldu? Nerede bu dinin sahipleri, nerede benim yardımcılarım, beni düşmanlarıyla ve düşmanlarının oğullarıyla başbaşamı bırakacaklar?» dedikten sonra dışarıdaki kalabalık ve gürültüleri işitince söyle devam etti: «Ey Şureyh! Bu seslerin Mezhiclilerle müslümanlardan taraftarım olan kimselerin sesleri olduğunu sanıyorum. Gerçek şu ki, şayet 10 kişi yanıma girecek olursa beni buradan kurtarabileceklerdir.» Şureyh, onun yanından İbn Ziyâd'ın kendisiyle beraber gönderdiği gözcü ile birlikte çıktı. Şureyh der ki: «Eğer o gözcü yanımda olmamış olsaydı, onlara Hâni'nin neler söylediğini bildirecektim.» Şüreyh, dışarıda toplananların huzuruna çıkınca şunları söyledi: «Ben sizin arkadaşınızı gidip gördüm. Kesinlikle söylüyorum ki, o hayattadır ve henüz öldürülmemiştir.» Bunun üzerine Amr ve arkadaşları: «Şayet öldürülmemişse bundan dolayı Allah'a hamd ederiz.» diyerek dağılıp gittiler.

Müslim b. Akîl olanları haber alınca arkadaşları arasında: «Yâ Mensûr öldür.» diye seslendi. Bu ifade onların parolası idi. Müslim'e onsekiz

bin kişi bey'at etmiş ve çevresindeki evlerde dört bin kişi bulunuyordu. Etrafında pek çok kişi toplandı. Müslim Kindeli Abdullah b. Uzeyr'i Kindelilerin başına geçirerek ona: «Önümden git!» diye talimat verdi. Esedli Müslim b. Avsece'yi de Mezhic ve Esedlilerin başına geçirdi. Ebû Sümâme es-Sâidî'yi Temimlilerle Hemdanlıların başına, Abbâs b. Ca'de el-Cedelî'yi de Medînelilerin başına geçirerek, kendisi de saraya doğru yürüdü. İbn Ziyâd onun gelmekte olduğunu haber alınca sarayına sığındı ve kapıyı kilitledi. Müslim sarayı kuşattı. Mescit ve çarşılar insanlarla dolup taştı. Akşama kadar toplanmağa devam ettiler. Ubeydullah'ın durumu gittikçe zorlaşıyordu. Sarayda onun yanındaki otuz koruma görevlisi ile ailesinden ve kölelerinden bir de eşraftan toplam yirmi kişinin dışında kimse yoktu. Eşraftan olan kimseler İbni Ziyâd'ın yanına Dâr er-Rûmiyyîn denilen yerden gelmeğe başladılar. Dışarıda herkes İbn Ziyâd'a ve babasına küfür ve hakaret yağdırıyordu. Bunu gören İbn Ziyâd, Hârisoğullarından Kesîr b. Şihâb'ı çağırıp kendisine Mezhiclilerden itâat edenlerle birlikte dışarıya çıkıp İbn Akîl çevresinde bulunanları ondan ayırmak ve onların kalbine korku yerleştirmek için çalışmak üzere talimat verdi. Muhammed b. Eş'as'ı da çağırıp Kinde ve Hadramûtlulardan kendisine itâat edenlerin yanına giderek, kendisine gelecek kimselerin emân içerisinde olacaklarını belirten bir sancak tutmasını emretti. Aynı şeyi yapmak üzere Ka'kâ' b. Şevr ez-Zühlî, Temîmli Şebes b. Rib'î, İclli Haccar b. Ebcer, Dabâblı Şemir b. Zülcevşen'e aynı şekilde talimat verdi. Şerefli olan kimseleri de, beraberinde bulunan kimselerin azlığı dolayısıyla, onlarla mânen güçlenmek için yanında bıraktı.

Sözü edilen bu kimseler dışarı çıkıp halkı dağıtmak için çalışmağa başladılar. Ubeydullah da yanında bulunan şerefli kimselere saraydan halkı gözetlemelerini ve kendilerine itâat edecek kimselere çeşitli vaatlerde, isyân edecek kimseleri de korkutacak ifadelerde bulunmalarını emretti. Bunlar da aynı şeyi yaptılar. Toplanmış bulunan insanlar ileri gelenlerin söylediklerini işitince dağılmaya başladılar. O kadar ki kadınlar geliyor, çocuklarını, kardeşlerini bulunyor: «Haydi sen buradan ayrılıp git, kalan başkaları sana ihtiyaç bırakmayacaktır.» diyor, hatta erkekler de aynı şeyleri yapıyorlardı. İnsanlar bu şekilde dağılıp durdu. Sonunda İbn Akîl mecsitte otuz kişiyle kala kaldı.

İbn Akîl, durumun böyle olduğunu görünce Kinde kapılarına doğru yürüdü. Kapıya vardığında beraberinde hiç kimse kalmamıştı. Kûfe sokaklarında nereye gideceğini bilemeden yol alıp gitti. Sonunda adı Tav'a olan Kindeli bir kadının kapısına vardı. Bu kadın Eş'as'ın cariyesi iken bir çocuk doğurmuş, Eş'as da onu âzâd etmiş, daha sonra Esîd el-Hadramî ile evlenmiş, Esîd'in ondan Bilâl adında bir oğlu olmuştu. Bilâl da o sırada herkesle beraber dışarı çıkmıştı, annesi onu bekl[illegible]emekte idi. İbn Akîl gelip bu

kadına selâm verdi ve kendisinden su istedi. Kadın da getirip verdi. İbn Akîl orada durup oturdu. Kadın kendisine: «Ey Allah'ın kulu! Su içmedin mi?» diye sorunca, İbn Akîl: «İçtim» diye cevap verdi. Bunun üzerine kadın: «O halde ailenin yanına çek git!» deyince, İbn Akîl sustu, cevap vermedi. Kadın aynı sözleri üç defa tekrarladığı halde İbn Akîl yerinden ayrılmadı. Bu sefer kadın: «Allah, Allah! Ben sana kapımın önünde oturmayı helâl kılmıyorum, müsaade etmiyorum» diye çıkışınca İbn Akîl kendisine: «Bu şehirde benim ne bir evim, ne bir akrabam vardır. Belirli bir ücret ve muhtemelen bu günden sonra vereceğim bir mükâfat karşılığında beni evinde barındıramaz mısın?» dedi. Bunun üzerine kadın: «O da neymiş?» diye sorunca, Müslim ona şu cevabı verdi: «Ben Müslim b. Akîl' im. İşte şu kavm bana yalan söyledi ve beni aldattı.» Bunun üzerine kadın kendisine: «İçeri gir» dedi ve evine aldı. Ona yemek yemesini teklif ettiyse de İbn Akîl yemek yemedi. Kadının oğlu gelince İbn Akîl'in bulunduğu odaya çokça girip çıktığını gördü. Annesine: «Senin oraya girip çıkman sebepsiz olamaz» diyerek sebebini sorduysa da durumu ona bildirmedi. Israr edince kadın ona durumu anlattı, işi gizli tutmasını söyledi, bu konuda ondan yeminler aldı; fakat oğlu sesini hiç çıkarmadı.

Diğer taraftan Ziyâd artık seslerin kesildiğini görünce yanında bulunanlara: «Bakın bakalım kimseyi görüyor musunuz?» diye emir verince kalkıp baktılar, hiç kimsenin bulunmadığını gördüler. Bunun üzerine İbn Ziyâd karanlık basmadan mescide indi, yakınlarını minberin etrafına oturtup şu şekilde seslenilmesini ve ilân yapılmasını emretti: «Yatsı namazını mescitte kılmayan hiç bir kimse himaye altında olmayacaktır.» Bunun üzerine mescit dolup taştı. Namazı kıldıktan sonra ayağa kalkıp Allah'a hamd etti ve şunları söyledi: «Şu câhil ve akılsız İbn Akîl sizin de görmüş olduğunuz ayrılıkçı ve bölücü davranışlarda bulunup yapacağını yaptı. Bu bakımdan biz onu evinde bulduğunuz kimseyi himaye altında kabul etmiyoruz. Onu bize getiren kimseye mükâfat olarak diyetini vereceğiz.» Daha sonra onlara itâatte bulunmayı, itâatten ayrılmamayı emretti. Diğer taraftan Husayn b. Temîm'e şehrin bütün çıkış kapılarını tutmasını ve bilâhare evleri aramasını söyledi. Husayn, güvenlik kuvvetlerinin başında bulunuyordu, Temimoğullarına mensup birisi idi.

İbn Ziyâd Amr b. Hureys'i komutan tayin etti ve sarayına girdi. Sabah olunca herkesin arasına çıkıp oturdu. Müslim b. Akîl'i evinde barındıran sözünü ettiğimiz o yaşlı kadının oğlu olan Bilâl sabah olunca Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın yanına gelerek İbn Akîl'in yerini bildirdi. Abdurrahman da babasının yanına gidip ona haberi verdi. Abdurrahman'ın babası o sırada İbn Ziyâd'ın yanında bulunduğundan bunu babasına gizlice söyledi. Muhammed b. Ziyâd da durumu ona iletti. Bunun üzerine İbn Ziyâd kendisine: «Kalk ve onu hemen yanıma getir» diye emir ve-

rerek onunla birlikte Amr b. Ubeydullah b. Abbâs es-Sülemî'yi Kayslılardan yetmiş kişinin başında olmak üzere gönderdi. Nihayet İbn Akî'in içinde bulunduğu eve vardılar. İbn Akîl sesleri işitince kendisini kuşatmak üzere gelindiğini anladı. Kılıcıyla onların önüne çıktı ve onları evin dışına çıkartıncaya kadar onlarla çarpıştı. Daha sonra tekrar onun üzerine gelince onlara bir hamle daha yaptı ve defalarca onları dışarı çıkardı. Ahmerli Bukeyr b. Humrân Müslim'in ağzına bir darbe vurarak onun üst dudağını kopardı ve öndeki iki dişini düşürdü. Müslim de onun başına bir darbe indirdi, daha sonra omuza bir darbe daha vurarak karnına kadar varacak oldu. Etrafında bulunanlar bu durumu görünce evin damına çıktılar, üzerinde taş ve ateşe verdikleri kamışları atmaya başladılar. Durumu bu şekilde gören İbn Akîl kılıcı ile onlara karşı çıktı ve yolun ortasında onlarla çarpıştı. Muhammed Eş'as ona: «Sana emân veriyoruz, kendini ölüme atma.» deyince, İbn Akîl çarpışmaya devam etti ve şu beyitleri okuyarak ona cevap verdi:

«Hür öleceğim diye yemin ettim.
İsterse ölüm alışılmamış şekilde gelsin,
Yahut soğuğu sıcağa ve acıya katsın,
Güneşin ışığı dönüp karar kılsın
Herkes bir gün kötülük görebilir.
Ben yalan söylenip aldatılmaktan korkarım.»

Bunun üzerine Muhammed kendisine şunları söyledi: «Kesinlikle sana kimse yalan söylemez ve kimse de seni aldatmaz. Bunların hepsi senin amca çocuklarındır. Kesinlikle ne seni öldürürler, ne de sana vururlar.»

Müslim'e oldukça fazla taş atıldığından savaşamaz bir duruma düşmüştü. Bu bakımdan sırtını muhasara edildiği evin duvarına vermişti. İbnu'l-Eş'as ve diğerleri -Amr b. Ubeydullah es-Sülemî'nin dışında- ona emân verdiler. Ancak Amr b. Ubeydullah: «Benim bu konuda alıp verecek hiç bir şeyim yoktur» diyerek emân vermek konusunda ilgi göstermemişti. Daha sonra bir katır getirilip üstüne bindirildi, kılıcı alındı. Müslim artık kendisinden ümit kesmiş gibi idi. Gözleri yaşardı ve şunları söyledi: «İşte bu sözde durmamanın başlangıcıdır.» Buna karşılık Muhammed şunları söyledi: «Hayır, sana her hangi bir kötülük gelmeyeceğini ümit ederim.» Müslim: «Şimdi sadece ümit eder oldun, nerede sizin vermiş olduğunuz emân?» dedikten sonra ağlamaya başladı. Amr b. Ubeydullah b. Abbâs b. es-Sülemî kendisine şunları söyledi: «Senin istediğini isteyen kimseye başına gelen bu olay gibisi gelecek olursa kesinlikle ağlamaz.» Bunun üzerine Müslim şunları söyledi: «Ben kendim için ağlamıyorum, sizin yanınıza gelmek üzere olan yakınlarım için ağlıyorum. Ben Hüseyin ve Hüseyin'in ailesi için ağlıyorum.» Daha sonra Muhammed b. Eş'as'a yönelerek şöyle devam etti: «Gördüğüm kadarıyla sen bana vermiş olduğun emânın gere-

ğini yerine getiremiyeceksin. Yanından bir kişi gönderip Hüseyin'e durumumu haber verdirebilir misin. Göndereceğin bu kişi benim adıma kendisine şunları söylesin: «Ailenin yanına dön, hiç bir zaman Kûfeliler seni aldatmasın. Onlar senin babanın arkadaşlarıdır, baban ölmekle ya da öldürülmekle onlardan ayrılmayı arzu ediyordu.» Bunun üzerine İbnu'l-Eş'as: «Allah'a yemin ederim, senin bu dediğini yerine getireceğim.» dedi. Daha sonra Müslim'in bu söylediklerini Hz. Hüseyin'e yazılı olarak bildirdi. Elçi Hz. Hüseyin'le Zübâle'de karşılaştı ve ona durumu haber verince Hüseyin şunları söyledi: «Başımıza her musibet geldiğinde bizler onun ecrini Allah'tan bekliyoruz ve fakat ümmetin daha bir fesâda ermesiyle karşılaşıyoruz.»

Hz. Hüseyin'in Mekkeden ayrılmasının sebebi Müslim'in kendisine on sekiz bin kişinin bey'at ettiğini belirten ve Kûfe'ye gelmek için teşvik eden mektubu olmuştu.

Müslim'e gelince, Muhammed onu alıp saraya getirmiş, Ubeydullah'ın huzuruna girerek ona durumu haber verdikten sonra kendisine emân verdiğini söylemiş, fakat Ubeydullah ona şu cevabı vermişti: «Sen kim, emân vermek kim? Biz seni, ona emân vermek için göndermedik. Bizler onu dize getirmen için seni gönderdik.» Bunun üzerine Muhammed susmuş ve sesini çıkarmamıştı. Müslim sarayın kapısında oturmakta iken içinde soğuk su bulunan bir testi görmüştü. Orada bulunanlara: «Bana bu sudan biraz verin içeyim.» deyince Müslim b. Amr el-Bâhilî: «Gördüğün gibi ne kadar soğuk değil mi? Allah'a yemin ederim, Cehennemin sımsıcak suyundan tatmadığın sürece bundan bir damlasının tadına bakamayacaksın.» diye karşılık vermişti. Bunun üzerine İbn Akîl kendisine: «Sen kimsin?» diye sormuş, Müslim b. Amr şöyle cevap vermişti: «Ben, sen terkettiğin zaman hakkı bilen, ümmeti ve imâmı aldattığın zaman onlara samimiyetle bağlanan, imâma isyan ettiğin zaman onu dinleyip itaat eden kimseyim; ben Müslim b. Amr'ım.» Bunun üzerine Müslim b. Akîl ona şu cevabı verdi: «Yazıklar olsun senin annene! Sen ne kadar katı, ne kadar kaba ve ne kadar haşin bir kimsesin! Ey Bâhile'nin oğlu! Sen benden çok Cehennem'in sımsıcak suyuna ve orada ebediyyen kalmaya lâyıksın.» Taberî der ki: «Umâre b. Ukbe soğuk su getirilmesini istemiş, bir bardağa doldurulmuş, fakat Müslim içmek üzere eline aldığında bardağın kanla dolduğunu görmüş, bunu üç defa tekrarlamış, aynı şeyle karşılaşınca şunu söylemişti: «Şayet bu taksim edilmiş rızıktan olsaydı içecektim.»

Müslim b. Akîl İbn Ziyâd'ın huzuruna çıkarılınca ona: «Ey Emîr!» diyerek selâm vermeyince koruma görevlisi: «Emîr'e selâm vermeyecek misin?» diye sordu. İbn Akîl: «Beni öldürmek istiyorsa benim selâmım ona olmasın, şayet beni öldürmek istemiyor ise ona çok çok selâmım olsun.» dedi. İbn Ziyâd ise: «Yemin ederim, kesinlikle öldürüleceksin.» diye karşı-

lık verdi. Bu sefer Müslim: «Demek ki öyle» diye söylendi. İbn Ziyâd: «Evet» deyince İbn Akîl: «O halde bana müsaade et, kavmimden olan bir kişiye bir vasiyetim var, onu yapayım.» diyerek izin istedi ve İbn Ziyâd: «Yapabilirsin» diye cevap verdi. İbn Akîl Ömer b. Sa'd'e dönerek: «Benimle senin aranda bir akrabalık vardır. Şu anda sana gizlice söylemem gereken bir vasiyetim var.» dediği halde Ömer b. Sa'd onun söylemek istediğini gizlice söylemesine imkân vermeyince, İbn Ziyâd'ın, Ömer'e: «Amcanın oğlunun ihtiyacını görmekten geri kalma!» demesi üzerine Ömer İbn Akîl ile birlikte kalktı. İbn Akîl kendisine şunları söyledi: «Kûfe'ye geldiğim zamandan beri almış olduğum 700 dirhemlik bir borcum var. Onu benim yerime ödeyiver. Ayrıca benim cesedime gözkulak ol, onu sana hibe etmelerini iste. Cesedimi al, onu göm. Hüseyin'e bir haber gönder, buraya gelmeyip geri dönsün.»

Ömer İbn Ziyâd'a: «Şunları şunları söyledi.» deyince, İbn Ziyâd kendisine: «Emin olan bir kimse sana hainlik etmez, fakat bazen hain olan bir kimseye de emniyet duyulabilir. Senin malına gelince, o seninidir, onunla istediğini yaparsın. Hüseyin'e gelince, o bize hücum edip bizimle savaşmak istemeyecek olursa biz de kendisiyle savaşacak değiliz. Üzerimize gelecek olursa kendimizi savunuruz. Senin adamının cesedine gelince, o konuda senin şefaatini kabul etmiyoruz.» diye cevap verdi. Onun: «Senin adamının cesedine gelince, biz onu öldürdükten sonra o cesede ne yapıldığına ehemmiyet vermeyiz» dediği de söylenmiştir.

Daha sonra Müslim'e dönerek şunları söyledi: «Ey Akîl! Sen halkın karşısına çıkıp birlik ve beraberlik içinde iken, söz birliği etmiş iken onları dağıtmak ve söz birliğini parçalamak istedin.» İbn Akîl kendisine şu cevabı verdi: «Hayır, fakat bu şehir halkı senin babanın kendilerinin en hayırlılarını öldürdüğünü, kanlarını akıttığını, kendi aralarında Kisrân'ın ve Kayser'in davranışı gibi davrandığını ileri sürdüler. Biz de onların yanına adaletle emredip Kitabullah ile Rasûlallah (s.)'ın sünnetinin hükmüne davet etmek üzere geldik.» deyince, İbn Ziyâd şöyle çıkıştı: «Ey fâsık! Sen bunları yapacak adam mısın? Sen Medîne'de şarap içerken, insanlar arasında bu şekilde amel edilmiyor muydu?» Müslim şu cevabı verdi: «Ben içki içiyormuşum ha! Allah'a yemin ederim, Allah da, sen de doğru söylemediğini ve benim böyle olmadığımı biliyorsunuz. İnsanlar arasında içki içmeye ben değil, sen lâyıksın, senin gibi müslümanların kanlarını içen, Allahın öldürülmesini haram kıldığı bir nefsi kızgınlık ve adavetle öldüren ve hiç bir şey yapmamış gibi eğlenip oynayan kimse ancak bunu yapabilir.» Bunun üzerine İbn Ziyâd şunları söyler: «Eğer İslâm tarihinde görülmemiş bir şekilde seni öldürmeyecek olursam Allah benim şu canımı alsın.» Müslim buna şöyle karşılık verir: «Zaten İslâm'da olmayan bir şe-

yi icat etmeye senden daha lâyık hiç bir kimse yoktur. Senin gibi birisi en kötü bir şekilde öldürür, öldürdüğü cesede yapmadık hakareti bırakmaz. Sen kötü yaşayışlı ve gâlip geldiği zaman kötü davranan bir kimsesin. O bakımdan böyle bir şeyi yapacak senden daha lâyık hiç bir kimse bulunamaz.» Bunun üzerine İbn Ziyâd hem kendisine, hem Hz. Hüseyin'e hem Hz. Ali'ye, hem de onun babası Akîl'e hakaretler yağdırır. Fakat Müslim kendisine hiçbir şey söylemez. Daha sonra İbn Ziyâd Müslim'in alınıp sarayın tepesine çıkartılarak boynunun vurulmasını ve kafasının, arkasından da cesedini atmalarını emreder. Müslim, İbn Eş'as'a: «Allah'a yemin ederim, senin verdiğin emân olmasaydı, teslim olacak değildim. Haydi, kalk ve kılıcınla beni koru. Senin vermiş olduğun emâna riayet edilmemiş bulunuyor.»

Müslim alınıp sarayın damına çıkartıldı. Bu arada Müslim istiğfar ediyor ve Allah'a tesbih ediyordu. Develere türkü çağıranların bulunduğu yerin kenarına getirildi, orada boynu vuruldu. Onu öldüren Müslim'in vurup yaraladığı Bukeyr b. Humrân adındaki kişidir. Daha sonra da cesedini kafasının arkasından bıraktı.

Bukeyr, sarayın damından indikten sonra İbn Ziyâd kendisine: «Onu dama çıkartırken ne söylüyordu?» diye sordu. Bukeyr: «Tesbîh edip istiğfârda bulunuyordu. Onu öldürmek için yaklaştığımda kendisine: «Haydi yanıma gel, seni öldürmek imkânını veren ve senden intikam almak fırsatını veren Allah'a hamd olsun» dedim. Ona bir darbe indirdim, hiçbir fayda vermedi. Bunun üzerine bana: «Ey Köle! Sen akıttığım kanına karşılık bir yara bile açamıyacak mısın?» dedi. Bunu duyan İbn Ziyâd: «Yahu, ölüm esnasında da mı övünüyor?» dedi. Daha sonra Bükeyr: «Sonra ona vurduğum ikinci darbe ile onu öldürdüm.» diye sözlerini tamamladı.

Muhammed b. Eş'as kalkıp İbn Ziyâd ile Hâni hakkında konuştu ve ona şunları söyledi: «Sen Hâni'nin Mısır'daki mevkiini ve ailesini iyi biliyorsun. Onun kavmi de benim kendisini sana getirdiğimi iyi biliyorlar. Senden Allah adına onu bana bağışlamanı istiyorum. Kavminin bana düşman kesilmesini arzu etmiyorum.» deyince İbn Ziyâd ona dediğini yapacağını vadetti. Fakat Müslim'in bu durumları ortaya çıkınca Hâni'nin de Müslim öldürüldükten sonra alınarak çarşıya götürülmesini emretmiş ve orada boynu uçurulmuştu. Onu İbn Ziyâd'ın Türk olan bir kölesi öldürmüştü. Taberî'nin dediğine göre, daha sonra Murâdlı Abdurrahman b. Husəyn, «Hâzir» denilen yerde bu köleyi İbn Ziyâd'la birlikte görmüş ve onu öldürmüştü. Esedli Abdullah b. Zübeyr Hâni ile Müslim'in öldürülmesi ile ilgili olarak şu beyitleri söylemiştir. Bu beyitleri söyleyenin Ferezdak olduğu da söylenmiştir:

«Ölümün ne olduğunu bilmiyorsan
Çarşıdaki Hâni'ye ve İbn Akîl'e bak!
Bir kahraman ki kılıç yüzünü darmadağın etmiş,
Diğeri ise ölü olarak yüksekten düşüyor.»

Bu şiir böylece bir kaç beyit olarak uzayıp gider.

İbn Ziyâd, Müslim ile Hâni'nin kafalarını Yezîd'e gönderince, Yezîd kendisine teşekkür mektubu yazarak şunları söyledi: «Hüseyin'in Irak'a doğru gelmekte olduğu haberini almış bulunuyorum. Sen gerekli gözcüleri ve silâhları yerlerine yerleştir. Kendini iyi koru. En basit bir itham dolayısıyla hapset ve basit bir zanla sorguya çek. Bununla birlikte seninle çarpışmayan kimseleri de öldürme.»

Denildiğine göre İbn Akîl'in Kûfe'de ayaklanması, 60. yılın Zülhicce ayının sekizinde olmuştur. Aynı ayın dokuzunda olduğu da söylenmiştir. Onunla birlikte ayaklananlar arasında Muhtâr b. Ebî Ubeyd, Abdullah b. Hâris b. Nevfel de varmış. İbn Ziyâd onların ikisini de yakalatıp hapse atmıştı. Müslim'e karşı çarpışanlar arasında ise Muhammed b. Eş'as, Temîm'li Şebes b. Rib'î, Ka'kâ' b. Şevr de vardı. Şebes şöyle demişti: «Onlara iyi dikkat edin, bu gece darmadağın olup gidecekler.» Bunun üzerine Ka'kâ' kendisine: «Sen onların kaçıp gidecekleri yönü kapatmış bulunuyorsun, onların önünü aç ki kaçıp dağılsınlar.»

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Gitmek Üzere Yola Çıkması

Denildiğine göre Hz. Hüseyin Irak halkının kendisine yazmış olduğu mektuplar üzerine Kûfe'ye gitmek isterken, henüz Mekke'de bulunduğu sırada yanına Ömer b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm gelerek ona şunları söylemişti: «Ben senin yanına senin iyiliğin için sözünü etmek istediğim bir şey için gelmiş bulunuyorum. Eğer senin görüşüne göre ben sana samimiyetle öğüt verecek birisi isem, bunu söylerim ve bu konuda üzerimde yerine getirilmesi gerekli olan bir hakkı yerine getirmiş olurum. Yok şayet sen benim samimiyetle öğüt vereceğimi sanmıyor isen yapmak istediğim bu şeyi yapmayıveririm.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin kendisine şöyle dedi: «Söyle; Allah'a yemin ederim, ben senin beni aldatacağını sanmıyorum ve senin kendi nefsinin hevâsına her hangi bir şekilde kapılacağını da zannetmiyorum.» Ömer şunları söyledi: «Senin Irak'a gitmek istediğini haber aldım. Senin için korkuyorum. Öyle bir bölgeye gidiyorsun ki o bölgede valiler, emirler vardır, beytülmâller bunların yanındadır. İnsanlar ise dünyanın ve dirhemin kölesi olmuşlardır. Ben yardımcı olmayı sana vadetmiş bulunan ve seni saflarında çarpışacakları kimselerden da-

ha çok seven kişilerin sana karşı çarpışmayacaklarından emin değilim.» Hz. Hüseyin kendisine şu cevabı verdi: «Ey amcaoğlu Allah iyiliğini versin! Ben senin bana samimiyetle öğüt vermek üzere gelmiş olduğunu, senin çok akıllıca sözler söylediğini biliyorum. Artık neye hüküm verilmişse, ne mukadder ise o olacaktır. Benim senin görüşünü almam veya almamam durumu değiştirmez. Sen benim nazarımda çok övülmeye değer olan bir danışman ve çok samimiyetle öğüt veren bir kimsesin.»

Daha sonra Abdullah b. Abbâs yanına gelerek ona şunları söyledi: «Herkes senin Irak'a gitmek üzere olduğundan söz ediyor. Ne yapacağını açıkça bize söyleyebilir misin?» Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Bu iki gün içerisinde Allah'ın izniyle yola çıkmaya karar verdim.» İbn Abbâs kendisine: «Bu işten seni Allah'ın korumasını dilerim. Allah sana rahmet buyursun. Bana söyle, sen mevcut emîrlerini öldürmüş, ülkelerini ellerine geçirmiş ve düşmanlarını sürmüş kimselerin yanına mı gidiyorsun? Eğer bunlar gerçekten böylesini yapmışlar ise onların yanına git, yok eğer seni yanlarına çağıranlar emîrleri başlarında, tutuyor ve onların yüksek derecedeki memurları bunlara hakim bulunuyor gelirlerini, vergilerini alıyor ise, şunu bil ki, bu kimseler seni savaşa çağırmış bulunuyorlar. Ben bunların seni aldatacaklarından, sana yalan söylemiş olacaklarından, sana muhalefet edip yardımsız bırakacaklarından ve sana karşı savaşa çağırdıklarında en çetin bir şekilde karşı durmayacaklarından emin değilim.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin kendisine: «Ben Allah'tan hayırlısını isteyeceğim ve ne olacağına bir bakacağım.» diye cevap verdi.

İbn Abbâs çıktıktan sonra İbn ez-Zübeyr gelerek bir süre onunla konuştu, daha sonra şunları söyledi: «Bizim bunların yakasını ve muhâcirlerin evlâtları olarak bu işe onlardan daha lâyık olduğumuz halde işin peşini ne diye bıraktığımızı bilemiyorum. Bana ne yapmak istediğini haber verir misin?» Bunun üzerine Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Kendi kendime Kûfe'ye gitmeye karar verdim. Benim orada taraftarlarım var ve ileri gelenler bana bu konuda mektuplar yazmış bulunuyor. Allah'tan hayırlısını diliyorum.» İbn ez-Zübeyr kendisine: «Şayet benim senin gibi taraftarlarım olsaydı oraya gitmekten hiç bir şekilde vazgeçmezdim» diye karşılık verdi. Fakat daha sonra itham edilmekten korktuğu için şunları ekledi: «Fakat buna rağmen sen Hicâz'da kalıp da burada bu işi isteyecek olursan kesinlikle sana muhalefet etmeyiz, sana yardımcı oluruz, sana bey'at ederiz ve sana samimiyetle bağlanırız.» Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Babam bana buranın bir koçu olduğunu ve bu koçla buranın hürmetini, itibarının ihlâl edileceğini söyledi. İşte bu koç ben olmak istemiyorum.» Bu sefer İbn ez-Zübeyr ona şöyle dedi: «Arzu edersen sen burda kal. İşi bana verirsin, kesinlikle sana itaat edilir ve asla isyan edilmez.» Fakat Hz. Hüseyin: «Ben bunu da istemiyorum» diye cevap verdi. Daha sonra giz-

lice aralarında konuştular. Arkasından Hz. Hüseyin orada bulunanlara dönerek: «Ne söylediğini biliyor musunuz?» diye sordu. Etrafında bulunanlar: «Hayır, canımız sana fedâ olsun, bilmiyoruz.» deyince Hz. Hüseyin şöyle dedi: «Bana "Sen bu mescitte dur, bütün insanları ben senin etrafında toplayayım" diyor.» Daha sonra İbn ez-Zübeyr'e şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, eğer ben buradan bir karış uzakta öldürülecek olursam, bu benim için bizzat içinde öldürülmekten daha hoştur. Onun dışında iki karış uzaklıkta öldürülecek olursam, bir karış uzakta öldürülmekten daha hoşuma gider. Allah'a yemin ederim, ben şu yılanların herhangi birisinin deliğinde bile olsam onlar beni oradan çıkarırlar ve bana yapacaklarını yaparlar. Allah'a yemin ederim, onlar Yahudilerin cumartesinin hürmetine riâyet etmeyip haddi aştıkları gibi haddi aşacaklardır.» Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr yanından kalkıp çıktı.

Arkasından Hz. Hüseyin şunları söyledi: «Bu kişi benim Hicaz'dan çıkmamdan daha çok dünyada hiçbir şeyi sevmiyor ve arzu etmiyor. Buranın insanlarının beni kesinlikle kendisine fedâ etmeyeceklerini iyi bildiğinden benim çıkmamı ve buranın yalnız kendisine kalmasını çok arzu ediyor.

Taberî der ki: Akşam veya ertesi günü olunca İbn Abbâs yanına gelerek şunları söyledi: «Ey amcamın oğlu! Sabretmek istiyorum, sabredemiyorum. Ben bu gidişinde helâk olup toptan kökünüzün kazınmasından korkuyorum. Iraklılar sözlerinde durmayan insanlardır. Sakın onlara yaklaşma, sen bu beldede kal. Sen Hicâzlılarm efendisisin. Şayet Irak halkı ileri sürdükleri gibi gerçekten seni istiyorlarsa onlara bir mektup yazarak: «Vâlilerini sürmelerini, düşmanlarını dışarı çıkartmalarını» söyle ve ondan sonra onların yanına git. Yok mutlaka buradan gitmek istiyorsan Yemen'e git, orada oldukça fazla kaleler ve geçitler vardır. Uzun ve geniş bir bölgedir orası. Orada senin babanın da taraftarları var. Sen orada bunlardan uzakta olursun, insanlara mektuplar yazarsın, elçiler gönderirsin ve kendini sağlama alırsın. İşte o taktirde arzu ettiğini sağlıkla ele geçireceğini ümit ederim.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin kendisine şu karşılığı verdi: «Ey amcamın oğlu! Allah'a yemin ederek söylüyorum, ben senin bana samimi şekilde söylediğini ve bana karşı gerçekten şefkatle davrandığını biliyorum; bununla birlikte ben yola koyulmaya karar vermiş bulunuyorum.»

Bu sefer İbn Abbâs kendisine şunları söyledi: «Eğer yola koyulmakta kararlı isen, hanımlarınla çocuklarınla yola koyulma. Ben senin, Osman'ın hanımları ve çocuklarının gözleri önünde öldürülmesi gibi öldürülmenden korkuyorum.» Daha sonra şunları ekledi: «Hicâz'dan dışarı çıkmakla sen İbn ez-Zübeyr'i ferahlatmış bulunuyorsun. Halbuki sen burada olduğun sürece kimse ona dönüp bakmaz. Kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim, şayet ben seni saçından ve alnından yakaladığım

ve herkes etrafımızda toplanıncaya kadar seni bu şekilde tuttuğum taktirde bana itaat ederek kalacağını bilseydim bunu berçekten yapacaktım.»

Daha sonra İbn Abbâs onun yanından çıkarak İbn ez-Zübeyr'in bulunduğu yerden geçti ve ona: «Ey İbn ez-Zübeyr, gözün aydın olsun!» dedikten sonra şu mısraları okudu:

«Ey kalabalıktaki kuş
Artık etraf boş, dileceğince yumurtla ve öt;
Canın çektikçe de etrafı gagala.»

Arkasmdan: «İşte Hüseyin Irak'a gidiyor ve ey İbn ez-Zübeyr, seni Hicaz'la baş başa bırakıyor.» dedi.

Denildiğine göre; Hz. Hüseyin şöyle diyormuş: «Allah'a yemin ederim, şu canı içimden çıkartmadıkça beni bırakmayacaklardır. Fakat bunu yaptıkları zaman da Allah onların başına kendilerini zelil edecek kimseleri musallat edecek ve aybaşı halindeki bir kadının bağladığı bezden daha zelil olacaklardır.»

Daha sonra Hz. Hüseyin Terviye (yani Zülhicce'nin sekizinci) günü yola koyuldu. Yolda Amr b. Saîd b. Âs'ın elçileriyle karşılaştı. Amr b. Saîd Yezîd b. Muâviye'nin Hicâz emiri idi. Amr ile birlikte kardeşi Yahyâ da aynı görevi paylaşıyordu. Amr'ın elçileri Hz. Hüseyin'i engellemek istedilerse de o, bu engellemeleri kabul etmeyip yoluna devam etti ve karşılıklı olarak kamçılarla vuruştular. Hz. Hüseyin ve beraberindekiler kendilerini savundular, yollarına devam edip, "Ten'im" denilen yere kadar vardılar. Burada Yemen'den Bahîr b. Reysan'ın gönderdiği bir kervan ile karşılaştılar. Bahîr Muâviye oğlu Yezîd'in Yemen vâlisi idi. Söz konusu bu kervanın yükleri arasında Yemen safranı ve Yemen elbiseleri de vardı. Hz. Hüseyin bunları alarak develerle bulunan kervancılara şunlara söyledi: «Aranızdan bizimle birlikte Irak'a gelmek isteyen kimseye biz ücretini veririz ve ona güzel bir şekilde arkadaşlık ederiz. Yine şuradan bizden ayrılmak isteyen kimseye de payını verir, ayrılırız.» Gerçekten ayrılan kimselere hemen haklarını verdi. Kendisiyle beraber gelen kimselere de ücretlerini verdi ve onları giydirdi. Daha sonra yoluna devam etti. «es-sifâh» denilen yere vardığında şair Ferezdak'la karşılaştı. Ferezdak Hz. Hüseyin'e: «Allah sana istediğini versin ve arzuladığına kavuşturSun.» deyince Hz. Hüseyin kendisine: «Bana insanları ne halde bıraktığını bildir» dedi. Ferezdak ona: «Sen bu işi bilen birisine sordun, İnsanların kalbi seninle, fakat kılıçları Ümeyyeoğullarıyla birliktedir. Allah'ın hükmü ise gökten nâzil olur ve Allah ne dilerse onu yapar.» Hz. Hüseyin ona şu karşılığı verdi: «Doğru söyledin. Emir ve hüküm Allah'ındır. O dilediğini yapar, bizim şanı yüce Rabbimiz her gün ayrı bir şandadır. Eğer Allah'ın hükmü hoşumuza giden bir şekilde nâzil olursa nimetleri dolayısıyla Allah'a hamd

ederiz ve kendisine gereği gibi şükredebilmek için O'ndan yardım dileriz. Eğer Allah'ın hükmü ve kazası bizim dileğimizi engelleyecek olursa niyeti Hak olan ve içinde takvâ bulunan kimse hiç bir şekilde haksızlık etmez.»

Taberî der ki: Yolda Abdullah b. Ca'fer'in mektubunu Abdullah'ın iki oğlu Avn ve Muhammed ulaştırdı. Mektupta şunları söylüyordu: «Benim bu mektubumu okur okumaz Allah adına senden geri dönmeni istiyorum. Ben bu yoldan gelişinden çok korkuyorum. Senin bu gelişinle helâk olmadan ve aile ocağının kökünün kazınmasından çekiniyorum. Bu gün sen helâk olacak olursan yeryüzünün nûru sönmüş olur. Sen hidâyet isteyenlerin bayrağı ve müminlerin ümidisin. Gelmekte acele etme, mektubumun arkasından ben de geliyorum. Selâm.»

Denildiğine göre Abdullah b. Ca'fer, Amr b. Saîd'in karşısına dikilip şunları söylemiş: «Hüseyin'e bir mektup yaz. Bu mektubunda ona emân ver ve kendisine iyilikle ve akrabalığın gerektirdiği şekilde davranacağını vadet ve ondan geri dönmesini iste.» Amr Yezîd'in Mekke valisi idi. Amr Abdullah'ın bu isteğini yerine getirmiş ve bu mektubu kardeşi Yahyâ b. Saîd ve Abdullah b. Ca'fer'le göndermişti. Mektubu götürenler yolda Hz. Hüseyin'e yetişmiş, ona mektubu okumuş ve kendisinden geri dönmesini istemiş idilerse de Hz. Hüseyin bunu yapmamıştı. Onlara özrünü beyan ederken bu arada şunları da söylemişti: «Ben rüyamda Rasûlallah (s.)'ı gördüm. Bu rüyada bana bir emir verildi ve ben bu emri yerine getirmek üzere gidiyorum. Bu ister lehime olsun, isterse aleyhime.» Kendisine: «Peki bu rüya nedir?» diye sorunca Hz. Hüseyin onlara şu cevabı vermişti: «Ben bu rüyayı kimseye anlatmadım. Rabbime kavuşuncaya kadar da bunu kimseye anlatmayacağım.»

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'in Mekke'den yola çıktığını haber alınca emniyet kuvvetlerinin başında bulunan Temîm kabilesine mensup Husayn b. Numeyr'i gönderdi. Husayn Kâdisiye'de konaklayarak, burası ile Haffân arasındaki bölgede atlıları düzenledi. Ayrıca Kâdisiye'den Kutkutâna ve oradan La'la' dağına kadar olan bütün bölgede aynı şekilde atlılarını düzene soktu. Hz. Hüseyin "Hâcir" denilen yere varınca Kays b. Müshir es-Seydâvî ile Kûfelilere kendisinin gelmekte olduğunu bildiren mektubunu gönderip, onlara işlerine ciddiyetle sarılmalarını emretti. Kays Kâdisiye'ye varınca Husayn onu yakalayarak İbn Ziyâd'ın yanına gönderdi. İbn Ziyâd kendisine: «Saraya çık ve yalancı oğlu yalancı olan Ali'nin oğlu Hüseyin'e küfür ve hakaret et.» dedi. Bunun üzerine Kays saraya çıkarak önce Allahü Teâlâ'ya hamdü senâda bulunduktan sonra şöyle konuştu: «Gerçek şu ki, Ali'nin oğlu Hüseyin diye bilinen kişi Allah'ın yarattıklarının en hayırlısıdır. Rasûlallah' (s.)'ın kızı Fâtıma'nın oğludur. Ben de onun size gönderdiği elçisiyim. Ondan "Hâcir" denilen yerde ayrıldım. Onun çağrısını kabul ediniz.» Daha sonra İbn Ziyâd'a ve babasına lânet okudu, Hz.

Ali'ye de istiğfarda bulundu. İbn Ziyâd onun sarayın en üst yerinden atılmasını emretti. Sarayın en üst yerinden atılınca yere düşüp parçalandı ve orada vefat etti.

Daha sonra Hz. Hüseyin Kûfe'ye doğru yoluna devam etti. Araplara ait bir su kenarına varınca burada Abdullah b. Mutî' ile karşılaştı. Abdullah onu görür görmez önünde ayağa kalktı ve: «Anam, babam sana feda olsun ey Rasûlallah'ın oğlu! Buralara niçin geldin?» diye sorup onu kendi yerinde misafir etti. Hz. Hüseyin ona durumu haber verince Abdulah ona şunları söyledi: «Ey Rasûlallah'ın oğlu! Sana Allah'ı hatırlatırım İslâm'ın haysiyetinin ayaklar altına alınmaması gerektiğini hatırlatırım. Kureyş'in itibarını Allah için koru, Arapların itibarını Allah için koru. Allah'a yemin ederim, şayet Ümeyyeoğullarının elinde bulunanı isteyecek olursan kesinlikle seni öldürürler. Şayet seni öldürecek olurlarsa ebediyyen senden kimseden çekinmezler. Allah'a yemin ederim, İslâm'ın haysiyeti, Kureyş'in itibarı, Araplar'ın itibarı ayaklar altına alınmış olacaktır. Yapma, Kûfe'ye gitme ve kendini Ümeyyeoğullarının eline teslim etme!»

Fakat Hz. Hüseyin gitmekten vaz geçmedi ve hiçbir şeyi kabul etmedi.

Züheyr b. el-Kayn el-Becelî haccetmiş bulunuyordu. Kendisi Hz. Osman yanlısı idi. Hacdan dönüşünde Hz. Hüseyin ile birlikte aynı yolda bir araya gelmişlerdi. Züheyr Mekke'den itibaren Hz. Hüseyin'le birlikte aynı yoldan geliyor, ancak onun konakladığı yerde konaklamıyordu. Bir gün Hz. Hüseyin onu yanına çağırdı. Bu durum Züheyr'in ağırına gitmekle birlikte daha sonra hoşlanmaya hoşlanmaya onun bu davetini kabul etti. Yanından ayrılırken yüklerini Hz. Hüseyin'in yüklerinin bulunduğu yere taşıdı ve kendisiyle beraber bulunan arkadaşlarına şunları söyledi: «Aranızdan bana tabi olmak isteyen varsa gelsin. Aksi taktirde bu benim onlarla beraber son görüşmemdir. Ben size birşey söyleyeceğim. Bizler "Belencer" denilen yere savaşmaya gittik. Orada zafer kazandık ve pek çok ganimetler elde ettik. Bu bakımdan sevindik. Bizimle birlikte Selmân-ı Fârisî vardı. Bizlere şunları söyledi: «Şayet sizler Muhammed ailesinin gençlerinin efendisine yetişecek olursanız, onunla birlikte savaşmaktan dolayı bugün elde etmiş olduğunuz ganimetlere daha çok sevininiz.» Bana gelince sizlere Allah'a ısmarladık diyorum.» Daha sonra hanımını boşayıp ona şunları söyledi: «Haydi sen de ailenin yanına git! Çünkü benden dolayı başına kötü bir hal gelmesini istemiyorum.» Arkasından Hz. Hüseyin ile beraber oldu ve öldürülünceye kadar yanında kaldı.

Hz. Hüseyin "es-sa'lebiye" denilen yere varınca Müslim b. Akîl'in öldürüldüğü haberini aldı. Arkadaşlarından birisi kendisine şunları söyledi: «Bulunduğun yerden dönmeni teklif ediyoruz, çünkü Kûfe'de senin ne bir yardımcın, ne de bir taraftarın vardır. Hatta onların senin aleyhine ol-

malarından da korkuyoruz.» Bunun üzerine Akîl'in oğulları ileri atılarak şunları söyledi: «Allah'a yemin ederiz, ya intikamımızı alırız, yahut da Müslim'in tattığını tadarız.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin: «İşte bütün bunlardan sonra yaşamanın hayrı kalmamıştır.» dedi. Arkadaşlarından birisi Hz. Hüseyin'e şunları söyledi: «Allah'a yemin ederiz, sen Müslim b. Akîl gibi değilsin. Şayet Kûfe'ye varacak olursan insanlar daha bir hızla senin etrafında gelip toplanacaklardır.» Daha sonra oradan yrılıp «Zübâle'ye vardılar. Hz. Hüseyin "Zübâle" denilen yere varıncaya kadar kondukları her suyun çevresinde bulunanlar kendisine tabi oluyordu. Derken Hz. Hüseyin'e süt kardeşi Abdulah b. Buktur'un ölüm haberi de geldi. Hz. Hüseyin süt kardeşini Müslim b. Akîl'e, onun ölüm haberini almadan önce yolda haberci olarak göndermişti. Fakat Husayn'ın atlıları onu yakalamış ve Kâdisiye'de İbn Ziyâd'ın yanına göndermişlerdi. İbn Ziyâd da kendisine: «Haydi sarayın tepesine çık ve yalancı oğlu yalancıya lânet et, daha sonra aşağıya in ve senin hakkında görüşümü açıklayacağım» demişti. Fakat Abdullah sarayın tepesine çıkıp insanlara Hz. Hüseyin'in gelmekte olduğunu bildirerek, İbn Ziyâd'ı ve babasını lânetledi. İbn Ziyâd onu sarayın tepesinden attırdı. Abdulah'ın kemikleri kırıldı ve ölümcül bir hale geldi. Lahm kabilesine mensup Abdülmelik b. Umeyr adındaki birisi gelerek onu boğazladı. Bu konuda Abdülmelik, hayıflanmağa başlayınca: «Ben onu rahatlatmak istemiştim» diye özür beyan etti.

Bazıları onu boğazlayan kimsenin Abdülmelik b. Umeyr olmayıp ona benzeyen birisi olduğunu söylemişlerdir.

Hz. Hüseyin süt kardeşi Abdullah'ın ve Müslim b. Akîl'in öldürüldüğünü haber alınca beraberindekilere bunu bildirerek şunları söyledi: «Bizim taraftarlarımız bizi yardımsız bırakmış bulunuyorlar. Geri dönmek isteyen geri dönsün ve bundan dolayı biz kendisini kınamayacağız.» Bunun üzerine onunla birlikte olanlar sağa sola dağıldılar. Sonunda onunla beraber yalnızca Mekke'den yola çıkan arkadaşları kaldı. Hz. Hüseyinin bunu yapmasının sebebi, Araplardan kendisine katılan bedevîlerin bütün halkı kendisine itaat etmiş bulunan bir beldeye gitmekte olduklarını zannettiklerini bilmesi idi. Bu bakımdan Hz. Hüseyin onların nasıl bir yere gitmekte olduklarını bilmelerini istemişti.

Daha sonra vadinin iç tarafına konaklayıncaya kadar yoluna devam etti. Araplardan bir adam onunla karşılaştı ve ona şunları söyledi: «Allah adına senden geri dönmeni istiyoruz. Allah'a yemin ederim, sen sadece ve sadece keskin kılıçlar üzerine gidiyorsun. Sana bu haberleri gönderen kimseler şayet seni savaşmak ihtiyacında bırakmamış olsalardı, senin için her şeyi hazırlamış bulunsalardı ve bundan sonra sen onların yanına gelmiş olsaydın, işte bu isabetli bir iş olurdu. Fakat şu sözünü ettiğimiz durumda senin böyle bir işi yapmanı uygun görmüyorum.»

Hz. Hüseyin kendisine şöyle cevap verdi: «Senin sözünü ettiğin bu durumu bilmiyor değilim, fakat azîz ve celîl olan Allah'ın emrine hiç bir kimse karşı gelemez.» Daha sonra oradan da ayrılıp yola koyuldu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Hacc emîrliğini Amr b. Saîd b. Âs el-Eşdak yaptı. Amr ve Medîne valisi idi.

Sahâbelerden Eslemli Cerhed bu yıl vefât etti. Muâviye'nin halifeliği döneminde de ensârdan ve Bedîr savaşına katılmış bulunan Hârise b. en-Nu'mân vefat etti. Yine Muâviye döneminde Dihye b. Halîfe el-Kelbî vefat etti. Cebrâîl aleyhisselâm insan suretinde vahiy getirdiği zaman Dihye'ye benzerdi.

Halifeliğinin ilk dönemlerinde ensârdan ve Bedir savaşına katılmış olanlardan Rifâ'a b. Râfi' b. Mâlik b. Aclân vefat etti. Rifâ'a aynı zamanda Hz. Ali ile birlikte Cemel ve Sıffîn olaylarına da katılmıştır.

Yine Muâviye döneminde Amr b. Umeyye ed-Damrî Medîne'de, ensârdan Osman b. Huneyf, Sakîfli Osman b. Ebî'l-Âs, ensârdan ve Bedir savaşına katılmış olanlardan İtbân b. Mâlik, İbnu'l-Rabî' diye de bilinen ensârdan Sehl b. Hanzaliyye Dimaşk'da vefat etmiştir.

Yine Muâviye döneminde 57. (676 - 677 m.) yıldan sonra Sehmli Sâib b. Ebî Vedâ'a, ensârdan ve Bedir savaşına katılmış bulunan Sürâka b. Amr da vefat etmiştir. Yine Muâviye döneminde ve 57. yılın başlarında ensârdan ve Bedir savaşına katılmış olanlardan Ziyâd b. Lebîd vefat etmiştir. Müzeyneli Ma'kil b. Yesâr da Muâviye döneminde vefat etmiştir. Basra'da bulunan Ma'kil nehri ona nisbet edilir. Ma'kil'in Yezîd devrinde vefat ettiği de söylenmiştir.

Yine Muâviye döneminde Peygamber (s.)'in develerinin çobanı olan Nâciye b. Cündüb b. Umeyr vefât etmiştir. Ensâr'dan Naymân b. Amr b. Rifâ'i bu yıl (H. 60. yılı) vefât etmiştir. Şakacı ve şakayı seven birisi idi. Bedir savaşında bulunmuş bir sahabîdir. Bu yıl, onun değil de oğlunun vefat ettiği de söylenmiştir.

Muâviye'nin son dönemlerinde sahabîliği de olan Abdullah b. Mâlik b. Buhayne ile bu yıl içinde Müzeyneli Abdulah b. Muğaffel b. Abd Gan adındaki kişi Basra'da vefat etmiştir.

Eslemli Hind b. Câriye b. Hind de Muâviye döneminde vefât etmiştir.

60. yılda Hakim b. Hizâm 120 yaşında vefat etti. Hakim'in bu 120 yıllık hayatının 60 yılı Câhiliyye, 60 yılı da İslâm döneminde geçmiştir. Asıl adı Mâlik b. Rabîa olan ve Bedir savaşına katılmış olanlardan Ebû Üseyd es-Sâidî de bu yıl vefat etmiştir. Ebû Üseydi'in 65. (M. 684-685) yılda ve-

fat ettiği de söylenmiştir. Bedir savaşına iştirak edenlerden en son vefat eden kişi odur. Onun 30. (. 650-651) yılda vefat ettiği söylenmişse de bu rivâyet doğru değildir.

Muâviye'nin ilk dönemlerinde ensârın antlaşmalısı olan Ebû Bürde Hâni b. Neyyâr el-Belevî vefat etmiştir. Ebû Bürde(Akabîdir (Akabe Bey ati'nde bulunmuş ve Bedir savaşına katılmıştır. Ayrıca Hz. Ali ile birlikte bütün savaşlarda bulunmuştur.

Sahâbîliği de bulunan Ebû Sa'lebe el-Huşenî de Muâviye döneminde vefât etmiştir. Onun 75. (M. 694 - 695) yılda vefât ettiği de söylenmiştir.

Kureyş'li Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Adevî Muâviye'nin son dönemlerinde vefat etmiştir. Onun İbn ez-Zübeyr döneminde Kâ'be'nin inşa edilmesi olayında bulunduğu da söylenmiştir. Ebû Cehm, Kureyş'in Kâ'be'yi inşa ettiğini görmüş kimse idi.

Muâviye'nin ilk dönemlerinde Sehl'in babası ensârdan Ebû Hasme de vefat etmiştir. Onun son dönemlerinde Ebû Kays el-Cühenî vefat etmiştir. Ebû Kays Mekke'nin fethini görmüş bir kimsedir.

Hicretin 60. yılında Safvan b. Muattal es-Sülemî, Sumeysât'ta vefat etmiştir. Onun bundan daha önce şehid olarak öldürüldüğü de söylenmiştir. Yine bu yıl içerisinde Peygamber (s.)'in kendsiyle evlendiği zaman Allah'a sığınarak istiâzede bulunan ve bunun üzerine Peygamber Efendimizin kendisinden ayrıldığı kadın olan "Külâbiyye" diye bilinen kadın da vefat etmiştir. Bu kadın delirmiş bulunuyordu.

Ayrıca künyesi "Ebû Abdurrahman" olan Müzeyneli Bilâl b. Hâris de bu yıl vefat etmiştir. Muâviye'nin son dönemlerinde Vâil b. Hucr el-Hadramî ile Ebû İdris el-Havlânî de vefat etmistir.

HİCRETİN ALTMIŞ BİRİNCİ YILI (680 - 681 M.) OLAYLARI

Hz. Hüseyin (R.)'İN Şehit Edilmesi

Hz. Hüseyin yoluna devam etti. Günün ortasında arkadaşlarından birisi tekbir getirince ona: «Neden tekbir getirdin?» diye sordu. Adam: «Hurma ağaçlarını gördüm.» diye karşılık verdi. Fakat Esedoğullarından iki kişi: «Bu bölgede kesinlikle hurma ağacı yoktur.» dedi. Bu sefer Hz. Hüseyin onlara: «Peki bu sizce nedir?» diye sorunca bu iki adam: «Bunun gelen atlılardan başka bir şey olduğunu sanmıyoruz.» diye cevap verdi. Hz. Hüseyin kendilerine: «Ben de aynı şey olduğunu sanıyorum.» dedikten sonra: «Kendisine sığınıp arkamıza alacağımız ve gelenlere karşı tek bir istikametten duracağımız bir sığınak yok mudur?» diye sorduğunda iki kişi: «Öyle bir yer vardır.» dediler ve şöyle devam ettiler: «İşte Zû Husum denilen yer yan tarafındadır. Sola doğru oraya gidersin. Şayet bunlardan önce oraya varacak olursan, orası tam istediğin gibi bir yerdir.» Hz. Hüseyin oraya doğru gitti. Giderken, gelen atlılar da hızla yaklaşıp göründü ve onların gitmekte olduğu yöne doğru üzerlerine gelmeye başladı. Hz. Hüseyin Zû Husum dağına onlardan önce varıp konakladı. Gelenler 1000 atlı olup başlarında Temîm'li ve daha sonra Yerbu'lulara mensup olan Hurr b. Yezîd vardı. Bunlar da tam öğle sıcağında gelip Hz. Hüseyin'in ve beraberindekilerin karşısında durdular. Hz. Hüseyin arkadaşlarına ve yanında bulunan gençlere: «İnsanlara su veriniz, atlara da içebildikleri kadar su içiriniz.» dedi.

Bunlar verilen talimatı yerine getirdiler. Gelenler Kâdisiye'den geliyordu. Onları bu bin atlı ile birlikte Hz. Hüseyin'i karşılamak üzere Husayn b. Numeyr göndermişti. Öğle namazının vakti gelinceye kadar, Hz. Hüseyin ile karşı karşıya durdular. Hz. Hüseyin müezzinine emredip ezan okumasını istedi ve o da ezanı okudu. Hz. Hüseyin, beraberindekilerin yanına çıkarak Allah'a hamd-ü-senâda bulunduktan sonra şunları söyledi:

«Ey insanlar! Şu içinde bulunduğunuz durum Allah'a ve sizlere karşı bir özürdür. Ben size mektuplarınız ve elçilerinizle: «Bize gel, bizim şu anda bir imâmımız yoktur; olur ki Allah senin sayende bizleri hidayet

üzere toplar» şeklinde mesaj göndermeniz üzerine gelmiş bulunuyorum. Şayet siz beni rahatlatacak ahitlerde bulunur söz verecek olursanız şehrinize gelirim; fakat böyle bir şey yapmayacak olursanız, yahut da benim gelişimden hoşlanmadıysanız sizi terk eder ve geldiğim yere geri dönerim.»

Seslerini çıkarmayınca müezzine: «İkamet getir» dedi ve o da ikamet getirdi. Hz. Hüseyin Hurr'e: «Kendi arkadaşlarınla ayrıca namaz kılmak istiyor musun.» diye sordu. Hurr: «Hayır, namazı sen kıldır, biz de sana uyarız.» diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin onlara namaz kıldırdı. Daha sonra çadırından içeriye girdi. Arkadaşları onun etrafına toplandı. Hurr da yerine geri döndü. İkindi vakti olunca Hz. Hüseyin onlara ikindi namazını kıldırdı ve onlara karşı dönerek, Allah'a Hamd-ü senâ'da bulunduktan sonra şunları söyledi:

«Ey insanlar! Eğer siz Allah'tan korkarsanız ve hakkı sahiplerine vermeyi kabul ederseniz bu, Allah'ı daha çok hoşnut edecektir. Bizler ehl-i beytiz; bu işe, şu kendilerine düşmediği halde iddiada bulunanlardan ve aranızda zulüm ve düşmanlıkla iş görenlerden daha lâyıkız. Şayet sizler bizden hoşlanmıyor, bu konudaki hakkımızı bilmezlikten geliyor ve şu anda mektuplarınızda ve elçileriniz vasıtası ile ifade ettiğiniz görüşten başka bir görüşe sahip bulunuyor iseniz sizi bırakıp gideriz.» Bunun üzerine Hurr şöyle söyledi: «Allah'a yemin ederim, bizler senin sözünü ettiğin mektup ve elçilerin ne olduğunu bilmiyoruz.»

Bunu duyan Hz. Hüseyin mektup sayfaları dolu iki torba çıkardı ve onları bu gelenlerin önüne dağıttı. Hurr kendisine şunları söyledi: «Bizler sana bu mektupları yazan kimselerden değiliz. Biz sizinle karşılaşmamız halinde seni Kûfe'de Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanına götürmedikçe yanından ayrılmamakla emrolunmuş kimseleriz.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin ona şöyle karşılık verdi: «Böyle bir şeyi yapmağa kalkışacak olursan ölümün sana bunu gerçekleştirmekten çok daha yakın olduğunu göreceksin.» Daha sonra Hz. Hüseyin arkadaşlarına atlarına binip gitmeleri için emir verdi, ancak Hurr onlara engel oldu. Bunun üzerine: «Hay anası kaybedesice, ne istiyorsun?» diye çıkışınca, Hurr şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, eğer senden başka birisi bana bu sözü söylemiş olsaydı, ben annesine hakaret etmeden onu bırakmazdım ve kim olduğuna bakmazdım; fakat Allah'a and olsun, ben senin annen hakkında mümkün olan en güzel sözleri söyler, bunun dışında başka hiç bir şekilde söz edemem.» Hz. Hüseyin ona: «Peki ne istiyorsun?» diye sorunca Hurr: «Seni İbn Ziyâd'ın yanına götürmek istiyorum.» diye cevap verdi. Hz. Hüseyin: «O halde, Allah'a yemin ederim, senin peşinden gelmeyeceğim.» deyince Hurr: «O halde, Allah'a yemin ederim, ben de seni bırakmayacağım,» dedi. Karşılıklı olarak konuşmalarına devam ettiler. Daha sonra Hurr: «Ben seninle

çarpışmak emrini almadım, sadece seni Kûfe'ye götürünceye kadar senden ayrılmamakla emrolundum. Kabul etmeyecek olursan seni Kûfe'ye götürmeyecek ve Medîne'ye de ulaştırmayacak bir yola koyul. Bu konuda ben İbn Ziyâd'a yazarım, sen de Yezîd'e yahut da İbn Ziyâd'a yaz. Belki Allah bana seninle ilgili herhangi bir şeye katılmaktan esenliğe kavuşturacak bir yol açar.» dedi. Daha sonra her ikisi de Uzeyb ile Kâdisiye arasındaki yola koyuldular. Hz. Hüseyin gidiyor, Hurr da onun yanında yol alıyordu.

Daha sonra Hz. Hüseyin onlara bir konuşma yaptı. Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şunları söyledi:

«Ey insanlar! Rasûlullah (s.) şöyle buyurdu: «Sizden zâlim, Allah'ın haram kıldıklarını helâl kabul eden, Allah'ın ahdini bozan, Rasûlullah (s.) ın sünnetine aykırı hareket eden, Allah'ın kulları arasında haksızlıkla davranan bir yönetici görüp de onun bu durumunu herhangi bir hareket veya söz ile değiştirmeyen bir kimse olursa, Allah'ın böyle bir kimseyi de bu zâlim yöneticiyi koyduğu yere koyması hakkıdır.» Haberiniz olsun ki şunlar şeytana itaate koyulmuş, Rahmân'a itaat etmeyi bırakmış, fesat çıkartmış, Allah'ın hadlerini askıya almış, ganimetleri kendi hesabına geçirmiş, Allah'ın haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kabul etmiş bulunuyorlar. Ben ise bunu değiştirmek hakkına herkesten çok sahip olan kişiyim. Mektuplarınız ve elçileriniz, bana bey'at ettiğiniz haberiyle geldi. Sizlerin beni düşmana teslim etmeyeceğinizi ve kesinlikle beni yardımsız bırakmayacağınızı bildirdi. Şayet sizler verdiğiniz bey'at üzere devam edecek olursanız, kendiniz için doğru yolu bulursunuz. Ben Ali'nin ve Rasûlallah (s.) ın kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin'im. Ben sizinle birlikteyim. Benim ailem de sizin ailenizle birliktedir. Artık bu durumda bana uymalı, beni örnek almalısınız. Şayet bana uymayıp vermiş olduğunuz ahdi bozacak, bey'atimi yerine getirmeyecek olursanız yemin ederim ki bu, sizin yapmadığınız bir şey değildir; çünkü sizler bunu babama da, kardeşime de, amcamın oğlu Müslim b. Akîl'e de yaptınız. Sizin söylediklerinize kanan zaten aldanmış bir kimsedir. Sizler kendi kısmetinizi yetirmiş, payınızı kaybetmiş kimseler oluyorsunuz. **«Artık kim sözünden cayarsa kendi nefsinin aleyhine caymış olur.»** (Feth 48/10). Allah sizlere ihtiyaç bırakmayacaktır. Vesselâm.»

Bunun üzerine Hurr Hz. Hüseyin'e şunları söyledi: «Ben sana kendi hakkında Allah'ı hatırlatırım. Açıkça söylüyorum ki, savaşacak olursan kesinlikle öldürülürsün.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin: «Sen beni ölümle mi korkutuyorsun ve sizler beni öldürecek kadar ileri gidecekmisiniz? Sana ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Fakat sana Evsî'nin, amcasının oğluna Rasûlallah (s.) ın yardımına gitmek isterken söylediklerini söylemek istiyo-

rum. Ona: «nereye gidiyorsun? Sen öldürüleceksin» deyince şunu okumuştu :

«Yoluma gideceğim, ölümden dolayı yiğitler ayıplanamaz;
Hayır niyet edip müslüman olarak cihâd ederler ise.
Sâlih kimselere iyi davranıp, günahlardan ayrılıp
Lânetlilere muhalefet ederlerse.
Yaşarsam pişman olmam, ölürsem kınamazlar beni,
Hayatta kalıp da mecbur kalırsan işte en büyük zillet.»

Hurr onun bu sözlerini işitince önünden çekildi. «Uzeybu'l-Hicânât» denilen yere varıncaya kadar yanında yürüdü. Buraya, vaktiyle Nu'mân'ın hecîn develeri otladığı için bu isim verilmişti. Burada bulunuyorlarken karşıdan birden Kûfe'den gelen ve binekleri üzerinde bulunan dört kişi göründü. Bunlar yanlarında Nâfi' b. Hilâl'e ait olan el-Kâmil adındaki bir atı da sürüklüyorlardı. Kılavuzları Tirimmah b. Adiyy de beraberlerinde bulunuyordu. Hz. Hüseyin'in yanına yaklaşınca Hurr onların üzerine gitti ve: «Bunlar Kûfe'lidir, bunları ya alıkoyacağım, ya da geri çevireceğim.» dedi Bunun üzerine Hz. Hüseyin şunları söyledi: «Kendimi nasıl koruyorsam, bunları da öylece koruyacağım. Bunlar benim yardımcılarımdır, benimle beraber gelmiş olanlar gibidir. Şayet benimle aranı bozmak, istemiyorsan mesele yok, aksi takdirde seninle çarpışırım.» Bunun üzerine Hurr onlara ilişmedi. Hz. Hüseyin gelenlere: «Geride bıraktığınız insanların durumunu bana bildiriniz.» deyince onlardan biri olan Mücemma' b. Ubeydullah el-Âizî şu cevabı verdi: «İnsanların şereflilerini soruyorsan, onlara büyük rüşvetler verildi, heybeleri dolduruldu. Onlar hep birlikte sana karşıdırlar. Geri kalan kimselere gelince, bunların kalpleri sana meyletmekle birlikte kılıçları sana karşı çekilecektir.»

Daha sonra Hz. Hüseyin onlara elçisi Kays b. Müshir'in durumunu sordu. Ona öldürüldüğünü ve Kays'ın yaptıklarını anlatınca gözleri yaşla doldu ve göz yaşlarını tutamadı. Daha sonra şu meâldeki âyetleri okudu: **«Onlardan kimisi vardır ki ahdini yerine getirmiştir, kimisi de vardır ki beklemektedir ve onlar** (Allah'a verdikleri sözde) **hiçbir değişiklik yapmadılar.»** (Ahzâb, 33/23) ve şöyle dua etti: «Allah'ım, bize ve onlara cenneti nasip kıl, bizleri ve olnarı senin rahmetinin karargâhında senin gizli olan ve müminlerin arzuladığı sevâbında bir araya getir!»

Tirimmâh b. Adiy Hz. Hüseyin'e şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, seninle birlikte çok kişi olacağını zannetmiyorum. Şayet sana karşı seninle birlikte gördüğüm şu kimselerden başkaları savaşmayacak olursa bu bile yeter. Fakat ben Kûfe'den ayrılışımdan bir gün önce şehrin dışında gözlerimin şimdiye kadar daha fazlasını bir arada görmediği bir kalabalık gördüm. Bunlar senin üzerine yürümek üzere hazırlanmıştı. Allah adına

rica ediyorum, eğer onlara bir karış yaklaşmamak imkânın varsa bunu yap, eğer Allah'ın seni bunlara karşı koruyacağı bir beldeye inmek ve orada görüşünü ortaya koyup yapacağını açıkça belirleyinceye kadar kalmak istiyor isen bizim dağımız olan Ece'e yürü. Allah'a yemin ederim, biz bu dağ sayesinde Gassân ve Himyer krallarından, Nu'mân b. Münzir'den ve kırmızı ve beyaz renklilerden korunduk. Allah'a yemin ederim, orada bize şimdiye kadar hiç bir zillet gelmedi. Ben seninle seni el-Kurayya'ya yerleştirinceye kadar geleyim. Daha sonra sen Ece' ve Tay'dan Selmâ'da bulunan yiğitlere haber gönderirsin. And olsun, 10 gün geçmeden Tay kabilesinin bütün yiğitleri piyade ve süvari olarak senin yanına geleceklerdir. Daha sonra istediğin kadar bizim aramızda kal. Sen şayet savaşa girecek olursan, ben senin önünde kılıçlarıyla çarpışacak 20000 kişinin kefiliyim. Allah'a yemin ederim, onlar arasında kaldığın ve onlarda gözlerini kırpacak bir kudret olduğu sürece sana kesinlikle ilişilemeyecektir.»

Hz. Hüseyin kendisine şu cevabı verdi: «Allah seni de, kavmini de mükâfatlandırsın. Bizimle bunlar arasında bir söz geçmiştir. Biz bu sözü bırakıp gidemeyiz. Ayrıca bu işlerin bizim başımıza ne getireceğini bilmediğimiz gibi bunların başına ne getireceğini de bilemiyoruz.» Tirimmâh daha sonra onunla vedalaşarak ailesinin yanına geri döndü ve beraberindeki yiyecekleri ailesine ulaştırıp Hz. Hüseyin'e yardımcı olacağına dair söz verdi. Tirimmâh verdiği sözü yerine getirdi ve daha sonra Hz. Hüseyin'in yanına gitmek üzere yola çıktı, fakat "Uzeybu'l-Hicânât" denilen yere varınca Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü haberini aldı ve yeniden ailesinin yanına döndü.

Daha sonra Hz. Hüseyin Mukatiloğulları sarayına varıncaya kadar yoluna devam etti. Orada kurulmuş bir otağ görünce çevresindekilere: «Bu kimindir?» diye sordu. «Ubeydullah b. Hurr el-Cu'fî'nindir» denilince: «Onu bana çağırınız.» dedi. Ubeydullah'ı çağırmak üzere elçi gittiğinde adam: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn. Allah'a yemin ederim, ben Kûfe'den orada olduğum sürece Hüseyin'in girmesini arzulamadığım için çıkmıştım. And olsun, onu görmek istemediğim gibi onun da beni görmesini istemiyorum.» şeklinde konuştu. Elçi geri dönüp Hz. Hüseyin'e durumu haber verdi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin ayakkabılarını giyip onun yanına gitti ve ona selâm verip kendisine yardımcı olmasını söyledi. Ancak Ubeydullah ona da aynı şeyleri tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Hüseyin kendisine şunları söyledi: «Sen bana yardım etmeyecek olursan, bizimle savaşacaklardan biri olacağını düşünerek Allah'tan kork. Allah'a yemin ederim, bizim söylediklerimizi işittikten sonra bize karşı olmakta devam eden mutlaka helâk olur. Ubeydullah ona şu karşılığı verdi: «Senin bu dediğine gelince, Allah'ın izniyle kesinlikle olmayacaktır.»

Sonra Hz. Hüseyin oradan ayrıldı, yerine döndü. Geceleyin yola ko-

yuldu. Bir süre yol aldıktan sonra uyukladığı için başı hafifçe önüne eğildi. Daha sonra uyanıp: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn ve'l hamdu lillahi rabbi'l âlemîn»[1] dedi. Bunun üzerine Oğlu Ali yanına gelerek: «Babacığım sana feda olayım, ne diye hamd ettin ve istircâda bulundun?» diye sordu. Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Yavrucuğum, hafifçe uyukladım, bu sırada atı üzerinde birini gördüm, şunları söylüyordu: «Bunlar yollarına devam ediyor. Ecelleri de onlara doğru geliyor.» Anladım ki bizim ölümümüz bize haber veriliyor.» Oğlu kendisine: «Babacığım! Allah sana hiçbir kötülüğün yüzünü göstermesin, bizler hak üzere değil miyiz?» deyince Hz. Hüseyin ona: «Kulların kendisine döneceği kimseye yemin ederim ki biz hak üzereyiz.» dedi. Bu sefer oğlu: «O halde hak üzere olduğumuz halde ölmekten dolayı hiçbir şekilde aldırış etmiyoruz.» diye cevap verince Hz. Hüseyin ona şöylece duâ etti: «Allah seni bir babanın oğluna babası yerine verdiği mükâfatın en hayırlısıyla mükâfatlandırsın.»

Sabah olunca namaz kılıp alelacele bineğine bindi. Taraftarlarıyla birlikte sol yolu izlemeye başladı. Arkadaşlarını dağıtmak istiyordu. Fakat Hurr gelip onu ve arkadaşlarını geri çevirdi. Hurr onların Kûfe tarafına gitmelerini engelleyip şiddetle geri çevirmek istedikçe onlar geri dönmüyor ileriye doğru gitmek istiyorlardı. Bu şekilde yolun sol tarafını izleyerek sonunda Nînavâ'ya kadar vardılar ve orada Hz. Hüseyin'in indiği yere ulaştılar. Hz. Hüseyin burada indiği sırada Kûfe'den bir atlı geldi. Durup bu atlıyı beklediler. Gelen atlı Hurr'a selâm verdiği halde Hz. Hüseyin'e ve arkadaşlarına vermedi. Hurr'a İbn Ziyâd'dan getirdiği bir mektubu verdi. Mektupta şunlar yazılıydı: «Sen elçim yanına varıp da bu mektup eline geçer geçmez. Hüseyin'i dar ve sarp bir yerde sıkıştırıp bırak. Onu açıklıkta, savunmasız ve susuz biryerde konaklamaya mecbur et. Sana mektubumu getiren bu elçiye emrimi uyguladığına dair bana haber getirinceye kadar yanından ayrılmamasını emretmiş bulunuyorum. Vesselâm.» Hurr gelen mektubu okuduktan sonra onlara şunları söyledi: «İşte Emîrin mektubu bana gelmiş bulunuyor. Bu mektubun elime geçtiği yerde sizleri dar bir yerde sıkıştırmamı emrediyor. Ayrıca mektubu getiren elçisine görüşünü ve emrini uygulayıncaya kadar benden ayrılmamasını emretmiş.» Daha sonra Hurr onları susuz ve kasaba olmayan bir yerde inmeğe mecbur etmek istedi. Ona: «Bırak da Nînavâ'da ya da Gâdiriyye'de veyahut Şufeyye denilen yerde konaklalayalım.» denildiyse de: «Hayır, böyle bir şey yapamam. Bu adam bana casusluk yapmak üzere gönderilmiş bulunuyor.» diye cevap verdi.

Züheyr b. el-Kayn Hz. Hüseyin'e şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim,

(1) «Muhakkak bizler Allah'ınız ve O'na döneceğiz. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun» anlamında.

bundan sonra ki durumlar kesinlikle daha ağır ve daha çetin olacaktır. Ey Rasûlullah'ın oğlu! Muhakkak şu anda bunlarla çarpışmak, bunlardan sonra arkadan gelecek kimselerle çarpışmaktan daha kolaydır. Yemin ederim, bunlardan sonra o kadar çok sayıda kimse üzerimize gelecek ki bunlara karşı koyamayacağız.» Hz. Hüseyin ise ona şöyle karşılık verdi: «Savaşı ben başlatacak değilim.» Bunun üzerine Züheyr Hz. Hüseyin'e şu teklifi yaptı: «O halde bizi şu kasabaya götür, orada konaklayalım, çünkü orası savunulabilir bir yerdir ve Fırat'ın kıyısında bulunuyor. Şu anda bunlar bizi alıkoymak isteyecek olurlarsa onlarla çarpışırız, çünkü şimdi onlarla çarpışmak daha sonra geleceklerle çarpışmaktan bizim için daha kolaydır.» Bu sefer Hz. Hüseyin: «Peki burası neredisir?» diye sorunca Züheyr: «Akr'dır» diye cevap verdi. Hz. Hüseyin şöyle duâ etti: «Allah'ım, ben sana Akr'dan sığınıyorum.» dedikten sonra orada inip konakladı. Bu olay hicretin 61. yılı Muharrem ayının ikinci (2 Ekim 680 M.) Perşembe günü olmuştu.

Ertesi gün olduğunda Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kûfe'den 4000 kişi ile geldi. Onun buraya gelişinin sebebi şuydu: Ubeydullah b. Ziyâd Ömer'i 4000 kişiye komutan yaparak Destebey'e göndermişti. Deylemliler buranın üzerine yürüyerek ellerine geçirmiş Ubeydullah bu sefer ona Rey üzerine yürümesini yazmış, Ömer de beraberindeki kuvvetlerle birlikte "Hammam A'yun" denilen yerde karargâhını kurmuştu. Hz. Hüseyin'in durumu bu şekilde olunca İbn Ziyâd Ömer b. Sa'd'ı yanına çağırarak ona şu talimatı verdi: «Sen Hüseyin'in üzerine yürü. Önce bu işi halledelim, sonra öbür işe gidersin.» Ömer bu görevden affedilmesini isteyince İbn Ziyâd kendisine: «Olur, fakat bizim sana vermiş olduğumuz emaneti, görevi geri vermen şartıyla kabul ediyorum» diye cevap verdi. Bu cevabı alan Ömer, İbn Ziyâd'a: «Düşünmek üzere bana bu gün mühlet ver.» teklifinde bulundu. Ömer kendisine samimi olarak görüş bildiren kimselerle danıştı. Hepsi böyle bir şey yapmamasını söyledi. Kız kardeşinin oğlu olan Hamza b. Muğîre b. Şu'be yanına gelerek şunları söyledi: «Allah adına senden şunu istiyorum dayıcığım, Hüseyin'in üzerine gitme! Günah kazanırsın, akrabalık bağlarını koparırsın. Allah'a yemin ederim, dünyanı, malını ve yeryüzü hâkimiyetini terketmek senin için Allah'ın huzuruna Hüseyin'in kanıyla çıkmaktan çok daha hayırlıdır.» Ömer ona: «Olur.» diye cevap verdi. Gece boyu durumunu düşünüp durdu. Şu beyitleri okuduğu da işitildi:

«Rey mülkünü ve Rey'i mi bırakayım, Yoksa zemmedilmiş olarak Hüseyin'in kanıyla mı döneyim? Onu öldürmek demek engelsiz ateşe girmek demektir. Rey mülkü de göz aydınlığıdır.»

Daha sonra İbn Ziyâd'ın yanına gelerek şunları söyledi: «Sen beni bu işe tayin ettin ve herkes de bunu işitmiş bulunuyor. Beni bu görevde tutmak istiyorsan tutmana devam et. Hüseyin'in üzerine de, Kûfelilerin ileri

gelenlerinden savaş konusunda benden hiç de geri olmayan bazı kimseleri gönder.» dedikten sonra bir takım kimseleri de ismen söyledi. İbn Ziyâd ona şöyle dedi: «Ben kimi göndermek istediğim konusunda senden görüş istemiyorum. Bizim askerimizle birlikte yola gidersen mesele yok, aksi taktirde bizim görev talimatımızı bize geri ver.» Bunun üzerine Ömer: «O halde yola çıkıyorum.» dedi. İşte Ömer bu ordu ile birlikte Hz. Hüseyin'in bulunduğu yere kadar geldi. Ömer konakladıktan sonra Hz. Hüseyin'e bir elçi göndererek buralara ne diye geldiğini sordurdu. Hz. Hüseyin ona şöyle cevap verdi: «Sizin şehrinizin halkı, benim yanlarına gelmemi yazdı. Onlar şayet benim gelişimden memnun değilseler bırakıp giderim.» Bu cevabı alan Ömer İbn Ziyâd'a mektup yazarak ona durumu bildirdi. İbn Ziyâd mektubu okuyup ardından şu beyiti okudu:

«Şu anda pençelerimizle onu yakalamışken
Kurtulmayı umuyor, oysa iş işten geçti.»

Daha sonra Ömer'e mektup yazarak, ona Yezîde bey'at etmeyi teklif etmesini emretti. «Şayet Yezîd'e bey'at edecek olursa biz de onun hakkında görüşümüzü ortaya koyacağız.» Ayrıca ona beraberindekilerle birlikte Hz. Hüseyin'i suya varmaktan men etmesini de emretmişti. Bu emri alan Ömer b. Sa'd, Amr b. Haccâc'ı 500 atlının başına getirerek görevlendirdi. Bunlar suya giden yolun kenarına indiler ve Hz. Hüseyin ile suyun arasını tuttular. Bu hadise Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden üç gün önce gerçekleşmişti. Ezdli Abdullah b. Ebu'l-Husayn Becîle kabilesinden olan kimselerle birlikte şöyle seslendi: «Ey Hüseyin suya bakmıyor musun? Sen susuzluktan ölünceye kadar bir damla bile tatmayacaksın» Bunu gören Hz. Hüseyin: «Allah'ım! Susuz olarak onun canını al ve ona ebediyen mağfiret buyurma» diye dua etti.

Taberî der ki: «Daha sonra hastalandı. Bir kap su içiyor, arkasından hemen bu suyu kusuyor, bir daha su içmeye koyuluyor, içi tamamen su doluncaya kadar yine içiyor, arkasından bir daha kusuyor ve içtikçe bir türlü suya kanmıyordu. Ölünceye kadar da bu durumu devam edip gitti.»

Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının susuzlukları ileri dereceye varınca kardeşi Abbâs b. Ali'ye kırbalar taşıyan yirmi kişilik piyade grubuyla ve otuz atlıyla birlikte su getirmeleri için emir verdi. Bunlar da suya yaklaştılar. Suyun kenarında kırbalarını doldurup geri dönünceye kadar çarpışıp durdular. Daha sonra Hz. Hüseyin Ömer b. Sa'd'a ensârdan Amr b. Karaza b. Ka'b'ı göndererek ona: «Bu gece, benim karargâhım ile senin karargâhın arasında bir yerde karşılaşmaya gel.» diye haber yolladı. Ömer denilen yere çıktı. İkisi bir araya gelerek uzun süre kendi aralarında konuştular. Daha sonra her birisi askerleri arasına geri döndü. İnsanlar kendi aralarında Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile şu şekilde konuştuğundan söz ettiler. Hz.

Hüseyin: «Benimle beraber gel, Yezîd b. Muâviye'nin yanına gidelim ve ikimiz de askerlerimizi burada bırakalım.» Ömer: «Evimin yakılmasından korkarım.» Hz. Hüseyin: «Ben sana ondan daha hayırlı bir ev yaparım.» Ömer: «Çiftliklerim elimden alınır.» Hz. Hüseyin: «Ben sana onlardan daha hayırlısını Hicâz'daki malımdan veririm.» Fakat Ömer bu tekliften hoşlanmadı.

Ömer ile Hz. Hüseyin arasında böyle bir konuşmanın geçtiği söylendiği halde böyle bir konuşmaya bunu söyleyenlerden kimse işitmiş değildi.

Denildiğine göre aralarında daha değişik bir konuşma geçmiş, Hz. Hüseyin Ömer b. Sa'd'a şu teklifte bulunmuş: «Şu üç teklifimden birini seçiniz; ya geldiğim yere dönerim, ya Muâviye'nin oğlu Yezid'in eline, elimi verip bey'at ederim, o da benim hakkımdaki görüşünü ortaya koyar, yahut da benimle arzu ettiğiniz müsülman serhadlerinden birine gelirsiniz, ben de o serhaddin halkından birisi olurum, onların lehine olan benim de lehime, aleyhine olan benim de aleyhime olur.

Fakat Ukbe b. Sim'ân'ın şunları söylediği rivâyet edilmiştir: «Ben Medîne'den Mekke'ye, Mekke'den Irak'a kadar Hüseyin ile birlikte bulundum, şehit edilinceye kadar ondan ayrılmadım. Şehit edildiği güne kadar halka yaptığı bütün konuşmaları dinledim. Allah'a yemin ederim ki, bu gün insanların dilinde dolaşmakta olan elini Yezîd'in eline vererek bey'at etmesinden, yahut kendisini müslümanların bir serhaddine götürüp orada bırakmalarından hiç bir şekilde söz etmedi, onlara böyle bir şey söylemedi. Onun söyledikleri şundan ibaret idi: «Beni bırakın geldiğim yere gideyim, yahut da bu uçsuz bucaksız arzda serbestçe dolaşayım. Sonunda hepimiz insanların nereye varacaklarını görürüz.» Fakat onun bu dediğini yerine getirmediler.»

Daha sonra Hz. Hüseyin ile Ömer b. Sa'd üç veya dört defa bir araya geldiler. Ömer b. Sa'd Ubeydullah b. Ziyâd'a şunları yazdı: «Yüce Allah çalkantıyı durdurmuş ve söz birliğini sağlamış bulunuyor. Hüseyin bana gelmiş olduğu yere dönmeyi veya kendisini arzu ettiğimiz bir serhadde götürmemizi teklif etmiş bulunuyor, ya da müminlerin emîri Yezîd'in yanına giderek bey'atte bulunmak istediğini söylüyor. Siz de böyle birşeyden hoşnut olursunuz ve ümmet için de bunda iyilik ve hayır vardır.»

İbn Ziyâd bu mektubu okuyunca şunları söyledi: «Bu kendi emîrine gerçekten samimi bir şekilde öğüt veren ve kavmine karşı şefkatli olan bir insanın mektubudur. Evet bunu kabul ediyorum.»

Bunun üzerine Şemir b. Zu'l-Cevşen ayağa kalkarak İbn Ziyâd'a şunları söyledi:

«O, senin arazinde ve sana yakın bir yerde konaklamış bulunuyorken mi bu tekliflerini kabul ediyorsun? Allah'a yemin ederim, eğer senin böl-

genden Yezîd'in eline elini verip bey'at etmeden ayrılacak olursa kuvvetli ve üstün olması daha çok umulur. Buna karşılık senin zayıf ve âciz olma ihtimalin de daha çok yükselir. Sakın bu durumda ona itaat etmeyesin. O taktirde bu bir gevşeklik belirtisi olur. O da, arkadaşları da senin hükmünü kabul etsin. Şayet bu durumda ceza verecek olursan ceza vermeye ehil bir kimsesin affedecek olursan bu da senin yetkin dahilindedir. Allah'a yemin ederim, ben Hüseyin ile Ömer'in genellikle askerî karargâh arasında geceleyin konuştukları haberini almış bulunuyorum.»

İbn Ziyâd bu sözlere şöyle karşılık verdi: «Gerçekten çok güzel bir görüş ortaya atmış bulunuyorsun. Bu mektubu al ve Ömer'in yanına git! Hüseyin'e ve arkadaşlarına benim vereceğim hükmü kabul etmelerini teklif etsin. Kabul edecek olurlarsa teslim olmuş olarak onları bana göndersin, kabul etmezlerse onlarla savaşsın. Böyle yapacak olursa sen de onun emrini dinleyip itaat et, kabul etmezse onun da diğer askerlerin de emîri sensin. Onun boynunu uçur ve kafasını bana gönder.» Daha sonra bir mektup yazıp onun vasıtasıyla Ömer b. Sa'd'a gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

«Ben seni Hüseyin'e onunla savaşmaktan geri kalman, onu ilerletmen, ona uzun süre tanıman yahut da bana karşı ona şefâat etmen için göndermedim. Şimdi işi incele. Şayet Hüseyin ve beraberindekiler hükmü kabul edip teslim olurlarsa onları teslim almış olarak bana gönder, kabul etmeyecek olurlarsa onları öldürünceye, onların uzuvlarını kesinceye kadar üzelerine yürü ve hücum et, çünkü onlar böylesini hak etmiş bulunuyorlar. Hüseyin öldürülecek olursa atlılar onun göğsü ve sırtı üzerinden geçip onu çiğnesin; çünkü o hayırsız, birliği bozucu, akrabalık bağlarını kesici ve zalim birisidir. Sen bizim bu emirlerimizi uygulayacak olursan, dinleyip itaat edenler nasıl mükâfatlandırılırsa seni öylece mükâfatlandırırız; yok kabul etmeyecek olursan o zaman askerlerimiz arasından ayrıl ve askerlerimizi Şemir ile başbaşa bırak. Vesselâm.»

Şemir mektubu aldığında yanında Abdullah b. Ebî'l-Muhil b. Hizâm, bulunuyordu. Onun halası olan Hizâm'ın kızı Um el-Benîn Ali'nin hanımı idi. Ondan Abbâs, Abdullah, Ca'fer ve Osman adındaki çocukları olmuştu. Abdullah İbn Ziyâd'a şunları söyledi: «Eğer bizim kız kardeşimizin çocuklarına bir emân yazmayı uygun görüyorsan yazıver.» İbn Ziyâd onlara bir emân yazarak bu emânı kendisinin bir kölesi ile birlikte onlara gönderdi. Onlar bu emân mektubunu görünce: «Bizim sizin emânınıza ihtiyacımız yoktur, çünkü Allah'ın emânı Sümeyye'nin oğlunun emânından daha hayırlıdır.» dediler.

Şemir İbn Ziyâd'ın mektubunu Ömer'e ulaştırınca Ömer: «Sana ne oluyor? Vay haline! Allah kahretsin. Şu getirdiğin ne?» deyip şöyle devam etti: «Allah'a yemin ederim, benim kendisine yazmış olduğum şeyi kabul

etmekten onu sen geri çevirmiş bulunuyorsun. Bizim düzelmesini ümit ettiğimiz bir işi sen bèrbat ettin. And olsun Hüseyin ebediyyen teslim olmaz. O babasının taşıdığı ruhun aynısını taşıyor.» Bu sefer Şemir kendisine: «Peki, ne yapacaksın?» diye sorunca Ömer şöyle cevap verdi: «Bu işi üzerime alacağım.»

Perşembe akşamı Muharremin dokuzuncu (9 Ekim 680 m.) günü Şemir Hz. Ali'nin oğlu Abbâs'ı çağırdı, onunla birlikte diğer kardeşlerini de istedi. Hep birlikte onun yanına geldiler. Şemir onlara: «Kızkardeşimin çocukları! Sizler emân içindesiniz.» dedi. Fakat onlar şöyle cevap verdiler: «Allah sana da, senin verdiğin emâna da lânet etsin. Sen bizim gerçekten dayımız olsaydın, hiç bize emân verip Rasûlallah'ın oğlunu emânsız bırakır mıydın?»

İkindiden sonra Ömer ve askerleri atlarına bindiler. Hz. Hüseyin ise çadırının önünde kılıcına yaslanmış, kafası dizlerine doğru düşmüş bir halde uyuklamıştı. Kız kardeşi Zeyneb gürültüyü işitince ona yaklaşıp uykusundan uyandırdı. Hz. Hüseyin başını kaldırıp şunları söyledi: «Rasûlallah (s.)ı rüyamda gördüm, bana: «Sen bize doğru geliyorsun» diyordu.» Bunun üzerine kız kardeşi Zeyneb yüzüne vurup: «Vay başımıza gelenlere!» diye feryadı bastı. Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Ey kardeşim! Sizin için vay» demek söz konusu değil. Allah sana rahmet eylesin. Sesini kes, sus.» Bu sefer kardeşi Abbâs şöyle dedi: «Kardeşim, bunlar sana doğru gelmiş bulunuyorlar.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin: «Kardeşim, bizzat ben atıma binip gidiyorum.» deyince Abbâs: «Hayır ben gideceğim.» dedi. Hz. Hüseyin: «Atına bin, onların karşısına git ve onlara: «Ne oluyorsunuz? Hatırınıza ne geldi?» deyip ne için geldiklerini soruver.» diye karşılık verdi. Kardeşi Abbâs aralarında Züheyr b. el-Kayn'ın da bulunduğu yirmi atlı ile birlikte onların yanına gitti. Onlara durumu sorunca şu cevabı verdiler: «Emîr bize şunu şunu emretmiş bulunuyor.» Bunun üzerine Abbâs onlara şöyle dedi: «Acele etmeyin, ben Ebû Abdullah (Hz. Hüseyin'i kastediyor)a gidip sözünü ettiğiniz bu hususu arz edeceğim.» dedi. Hepsi yerlerinde durdular. Abbâs da Hz. Hüseyin'in yanına gidip kendisini durumdan haberdar etti. Diğer taraftan Abbâs'ın arkadaşları gelenlerle beraber durup onlarla konuştular ve onlara Allah'ı hatırlamalarını söylediler. Abbâs Hz. Hüseyin'e onların söylediklerini haber verince Hz. Hüseyin Abbâs'a şunları söyledi: «Şimdi onların yanına git. Onları yarın sabaha kadar geciktirebilirsen iyi olur. Biz de gece boyu namaz kılarız Rabbimize dua eder ve ondan mağfiret dileriz. O da biliyor ki ben kendisine namaz kılmayı, kitabını okumayı, çok çok duâ etmeyi ve istiğfarda bulunmayı seviyordum.» Hz. Hüseyin aynı zamanda ailesine vasiyette bulunmayı da arzu etmişti. Abbâs onlara haber götürüp şunları söyledi: «Bu akşam gidiniz.

Biz bu işi düşünelim. Sabah olunca inşallah karşılaşırız. Sizin teklifinizi ya kabul ederiz yahut geri çeviririz.»

Ömer b. Sa'd: «Ne dersin ey Şemîr?» diye sorunca Şemir: «Emîr sensin.» diye cevap verdi. Bu sefer Ömer b. Sa'd beraberindeki askerlere dönüp sordu: «Görüşünüz nedir?» Zebîdli Amr b. Haccâc ona şunları söyledi: «Allah Allah, hayret doğrusu! Allah'a yemin ederim, bunlar Deylemli olsaydılar ve sizden böyle bir istekte bulunsaydılar yine de onların dediklerini kabul etmeniz gerekirdi.» Diğer taraftan Kays b. Eş'as b. Kays şunları söyledi: «Onların tekliflerini kabul et. Yemin ederim, yarın sabah bunlar savaşla karşına çıkacaklar.» Bunun üzerine Ömer b. Sa'd şunları söyledi: «Onların böyle yapacaklarını bilseydim. Kesinlikle bu gece fırsat vermezdim.» Daha sonra bırakıp geri döndü.

Ömer'in dönmesinden sonra Hz. Hüseyin arkadaşlarını toplayıp şunları söyledi: «Yüce Allah'a övgülerin en güzelini, en iyisini sunuyorum. Ben kendisine sıkıntılı durumlarım için de, genişlik durumlarım için de hamd ediyorum. Allah'ım! Ben sana bizleri peygamberlik şerefi ile şereflendirdiğin için şükrediyorum. Bizlere hakkı işitecek kulaklar, görecek gözler, anlayacak kalpler verdiğin için, Kur'ân'ı öğrettiğin için ve dinde bizleri derin bilgi sahibi kıldığın için hamd ediyorum. Bizleri sana şükredenlerden kıl. İmdi, ben şu arkadaşlarımdan daha vefakâr ve onlardan daha hayırlı arkadaş bilmiyorum. Ben benim ailemden daha iyi ve akrabalık haklarına onlardan daha çok riâyet eden kimse bilemiyorum. Allah hepinize benim yerime en hayırlı bir şekilde mükâfatlar versin. Ben zannediyorum ki yarın bu düşmanlarla karşı karşıya kalacağız. Ben hepinize izin veriyorum. Serbest olarak beni bırakıp gidiniz ve kesinlikle bundan dolayı sizleri kınamıyacağım. İşte gecenin karanlığı sizleri örtmüş bulunuyor. Siz de onu sırtına bindiğiniz bir deve gibi değerlendiriniz. Sizin her bir erkeğiniz benim ailemden bir erkeğin elinden tutup gitsin. Allah hepinize mükâfatlar versin. Daha sonra bu ülkede, bu ovada ve bu şehirlerde Allah bu zorluğun sonunu getirinceye kadar dağılınız. Çünkü şunu biliniz ki bunlar beni istiyorlar. Beni ellerine geçirecek olurlarsa başkalarını aramaz ve benimle oyalanırlar.»

Bunun üzerine kardeşleri, çocukları, kardeşlerinin çocukları ve Abdullah b. Ca'fer'in çocukları ona şöyle sordu: «Ne diye böyle yapalım ki? Senden sonra hayatta kalmak için mi? Hayır Allah bize böylesini ebediyyen göstermesin.»

Hz. Hüseyin onlara şunu söyledi: «Ey Akîloğulları! Size ölümden pay olarak Müslim'in öldürülmüş olması yeter. Haydi gidiniz, ben sizlere izin veriyorum.» Fakat Akîloğulları şöyle konuştular: «Peki, biz insanlara ne diyeceğiz? Biz onlara efendimizi, büyüğümüzü, bütün amcaların en hayırlısı olan amcalarımızın çocuklarını bıraktık mı diyeceğiz? Neden biz de

onlara bir ok olsun atmıyalım? Ne diye biz de onlara karşı bir mızrak kullanmıyalım, onlara bir kılıç sallayamayalım? Onları bırakıp da ne yaptıklarını bilmeyelim? Hayır, Allah'a yemin ederiz, öyle bir şey yapmayacağız. Fakat gerekirse senin için kendimizi, mallarımızı ve ailemizi fedâ ederiz. Senin varacağın yere varıncaya kadar seninle birlikte çarpışacağız. Senden sonra hayatta kalacaksak böyle bir hayatın Allah belâsını versin.»

Daha sonra Esedli Müslim b. Avsece önüne dikilerek şunları söyledi: «Bizler seni bırakıp gideriz ha! Peki senin hakkını ödediğimiz konusunda Allah'a karşı nasıl bir özür beyan edeceğiz? Allah'a yemin ederim, mızrağımı göğüslerinde kırmadıkça, kabzası elimde duran kılıcımla onları vurmadıkça senden ayrılmayacağız. Allah'a yemin ederim, silâhım elimde olmayacak olursa seninle birlikte ölünceye kadar taşlarla döğüşür ve onlara taş atarım.»

Hz. Hüseyin'in diğer arkadaşları da benzeri şekilde konuşmalar yaptı. Allah onların hepsine mükâfatlar ihsan buyursun.

O gece kız kardeşi Zeyneb çadırında Ebû Zer el-Gifârî'nin azadlısı Huvey ile birlikte kılıcını tamir etmekte iken Hz. Hüseyin'in şu beyitleri okuduğunu işitmişti:

«Ey zaman, of senden, ne biçim arkadaşsın!
Ne zamandır gün doğuyor, sabah oluyor.
Nasıl arkadaşsın, nasıl ölü istersin?
Zaman birini başkası yerine kabul etmiyor ki!
Emir ancak Celîl olan Allah'ındır.
Her hayat sahibi bu yoldan gidiyor.»

Bu beyitleri iki veya üç defa tekrarladı. Kız kardeşi Zeyneb onun bu beyitleri okuduğunu işitince eteklerini sürüyerek onun yanına kadar gitti ve şu şekilde bağırmaktan kendisini alamadı: «Vay başıma gelenlere! Keşke ölüm şu anda hayatımı tüketip bitirse... Annem Fâtıma öldü, babam Ali öldü, kardeşim Hasan öldü. Ey geçmişlerin halifesi ve şimdi önümde duran bunların hepsi öldü.» Hz. Hüseyin ona bakıp şöyle dedi: «Canım kardeşim! Sakın şeytan senin dayanma gücünü alıp götürmesin.» Kızkardeşi ona şöyle karşılık verdi: «Anam babam sana fedâ olsun. Sen âdeta ölümünü istiyor gibisin. Canım sana fedâ olsun.» Hz. Hüseyin yutkundu, gözlerine yaşlar doldu ve sonra şunları söyledi: «Keklik bu gece bırakılsa uyuyacak.» Bu söz üzerine Zeyneb elleriyle yüzüne vurup şöyle dedi: «Vay başıma gelenlere! Senin nefsin istemeye istemeye seni zorluyor ha! İşte bu benim kalbimi daha bir parçalayıcı, ruhumu daha bir etkileyicidir.» Daha sonra dövündü, elbisesini yırttı ve baygın olarak yere düştü. Hz. Hüseyin yanına varıp yüzüne su döktü ve şunları söyledi: «Allah'tan kork ve Allah'ın emrettiği şekilde taziyeni yap. Şunu bil ki, yeryüzündekilerin hepsi ölecektir. Göktekilerin hepsi kalmayacaktır. Kerîm olan Allah ha-

riç her şey helâk olacaktır. Babam benden hayırlıdır, annem benden hayırlıdır, kardeşim benden hayırlıdır. Bana da, onlara da ve her müslümana da Rasûlallah'ta çok güzel örnek vardır.» Bu şekilde onu teselli etti ve benzeri şeyler söyledi. Daha sonra ona şu tavsiyede bulundu: «Canım kızkardeşim! Allah adına sana yemin veriyorum, sakın elbiseni yırtmayasın ve benim için yüzünü tırmalamayasın. Ölecek olursam "vay başıma, yazıklar bana" demeyesin.»

Hz. Hüseyin daha sonra arkadaşlarının yanına çıkarak onlara çadırlarını birbirlerine yaklaştırmalarını, birinin iplerini diğerine bağlamalarını, kendilerinin çadırlar arasında yer alarak tek bir taraftan rakiplerini karşılamalarını, çadırların sağ, sol ve arka taraflarında bırakmalarını emretti. Akşam olunca hep birlikte namaz kıldılar, Allah'tan mağfiret dilediler, yalvarıp yakardılar, dua ve niyazda bulundular.

Âşûrâ (10 Ekim 680 m.) günü olan cuma veya bir görüşe göre cümartesi günü Ömer b. Sa'd sabah namazını kıldıktan sonra beraberindeki askerlerle birlikte çıktı. Hz. Hüseyin de arkadaşlarına savaş vaziyeti aldırdı ve onlara sabah namazını kıldırdı. Onunla birlikte otuz iki atlı ve kırk piyade bulunuyordu. Züheyr b. el-Kayn'ı bu kuvvetin sağ kanadına, Habîb b. Mutahhir'i de sol kanadına yerleştirdi. Bayrağını kardeşi Abbâs'a verdi. Çadırları arkalarında bıraktılar. Ayrıca Hz. Hüseyin bir miktar odun ve kamış toplanarak arkalarında bulunan çukurca bir yere doldurmalarını emretti. Bunu geceleyin arkalarından kendilerine hücum edilmemesi amacıyla yapmışlardı. Burayı ateşe verdiler ve bu onların işine yaradı.

Ömer b. Sa'd askerlerinin Medîne'li olan dörtte birinin başına Ezdli Abdullah b. Züheyr'i, Rabia ve Kindelilerden oluşan öbür dörtte birin başına Kays b. Eş'as b. Kays'ı, Mezhic ve Esedlilerden oluşan diğer dörtte birin başına Abdurahman b. Ebî Sebre el-Cu'fî'yi, geri kalan Temîm ile Hemdânlılardan meydana gelen dörtte birin başına da Hurr b. Yezîd er-Reyâhî'yi görevlendirdi. Bunların hepsi Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine tanık oldular. Hurr b. Yezîd Hz. Hüseyin tarafına geçmişti ve onunla birlikte öldürüldü. Ömer sağ kanadının başına Amr b. Haccâc ez-Zübeydî'yi, sol kanadının başına Şemir b. Zu'l-Cevşen'i, atlıların başına Urve b. Kays el-Ahmesî'yi, piyadelerin başına Şebes b. Rib'î el-Yerbû'î et-Temîmî'yi getirirken, sancağını da azatlısı Düreyd'e teslim etti.

Ömer b. Sa'd ve askerleri yaklaşınca Hz. Hüseyin emir verip kendisine bir otağ kurulmasını istedi. Daha sonra bir kaba misk konularak getirilmesini emretti. Arkasından otağa girerek etek traşı yaptı. Abdurrahman b. Abd Rabbih ile Bureyre b. Hudayr el-Hemdânî çadırın kapısında durdular ve kendisinden sonra içeri girip hangisinin önce temizleneceği konusunda birbiriyle itiştiler. Bureyr Abdurrahman ile şakalaşmaya başlayınca Abdurrahman: «Allah'a yemin ederim bu saat batıl işler yapacak bir an

değildir.» deyince Büreyr ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, benim kavmim benim hem gençken hem de yaşlıyken bâtılı sevmediğimi çok iyi biliyor; fakat ben şu karşılaşacağımız şeylerden dolayı kendimize müjdeler çıkartıyorum. Allah'a yemin ederim, bizimle hûru'l-în arasında sadece şu karşımızdakilerin üzerimize kılıçlarıyla gelmesinden başka bir şey yoktur.» Hz. Hüseyin işini bitirdikten sonra onlar içeri girdiler. Daha sonra Hz. Hüseyin bineğine binerek bir mushaf getirilmesini istedi. Onu önüne koydu. Arkadaşları önünden geçip çarpıştılar. Ellerini havaya kaldırıp şöyle duâ etti: «Allah'ım! Her türlü sıkıntıda benim güvendiğim sensin, her türlü zorlukta benim ümidim sensin. Başıma gelen her işte benim güvendiğim ve benim dayandığım sensin. Kalbim zayıfladığı, çarenin azaldığı, arkadaşın bırakıp gittiği, düşmanın sevindiği nice sıkıntılarla karşı karşıya kaldım ki onları sana iletip sana şekvâsını sunduğum ve herkesi bir kenara bırakıp yalnız sana ilettiğim zaman sen bunları hep üzerimden gidermiş, sıkıntılarımı kaldırmış ve beni başkasına muhtaç bırakmamışsındır. Her türlü nimetin sahibi sensin, her türlü iyiliğin sahibi sensin. Bütün arzuların varacağı yer sensin.»

Ömer ile birlikte bulunanlar kamışların alev aldığını görünce Şemir Hz. Hüseyin'e şöyle seslendi: «Kıyamet gelmeden önce dünyada ateşe girmeye acele ettin.» Hz. Hüseyin onu tanıyarak şu cevabı verdi: «O ateşe girmeye benden daha çok sen lâyıksın.»

Daha sonra Hz. Hüseyin bineğine atlayıp herkesin önüne geçti ve herkesin duyacağı bir şekilde şöyle seslendi: «Ey insanlar! Sözümü dinleyiniz ve acele etmeyiniz. Ben bunlara sizin üzerimdeki haklarınızı yerine getirecek şekilde öğüt vereceğim ve ben sizin üzerinize gelmekte mazur kalacağım. Benim özrümü kabul ederseniz, sözümü tasdik ederseniz, bana karşı adalet ve insafla hareket ederseniz bununla siz daha mutlu olursunuz. Ayrıca sizin de benim aleyhime gidecek bir yolunuz olmaz. Yok benim özrümü kabul etmiyecek olursanız: **«O zaman bütün kararlılığınızla ve bütün ortaklarınızı toplayıp bir araya getiriniz. Sonra da sizin yapacağınız iş sizin için bir keder sebebi olmasın. Daha sonra benim üzerime geliniz ve bana mühlet vermeyiniz.** «(Yûnus, 10/71) **«Muhakkak benim velim kitâbı (Kur'ân'ı) indiren Allah'tır, O salih olanları veli ve dost edinir.» (A'raf,** 7/196)

Kız kardeşleri bu söylediklerini işitince ağladılar, feryat ve figânı basıp sesleri yükseldi. Onlara susturmak amacıyla kardeşi Abbâs ile oğlu Ali'yi gönderdi ve şunları ekledi: «Yemin ederim, onlar daha çok ağlayacaklardır.» Abbâs ile Ali onları susturmak için gidince şunu söyledi: «Abbâs'ın oğlu fazla uzaklara gitmesin.» O bu sözleri kadınların ağlayışlarını işitince söyledi; çünkü Hz. Hüseyin, Abbâs'ın oğlunu kadınları yanına alıp çıkmaktan nehy etmişti.

Kadınlar sustuktan sonra Hz. Hüseyin Allah'a hamd-ü-senâda bulundu; Muhammed'e, meleklere ve bütün peygamberlere salât-ü-selâm getirdi ve hepsi derlenemeyecek ölçüde pek çok söz söyledi. Onun söylediği bu sözlerden daha beliğ sözler işitilmedi. Daha sonra şunları ekledi: «Sizler benim soyuma bir bakınız, benim kim olduğumu hatırınıza getiriniz, ondan sonra kendi nefsinizle başbaşa kalınız, nefsinizi sigaya çekiniz ve düşünüz: Beni öldürmek, çiğnenmesi yasak olan şeyleri çiğnemek, sizin için helâl olabilir mi? Ben peygamberinizin kızının, peygamberinizin vasîsinin ve peygamberinizin amcasının oğlu değil miyim? Ben müminler arasında Allah'a en yakın olan ve Rasûlünü en çok tasdik eden birisi değil miyim? Şehitlerin efendisi Hamza benim babamın amcası değil midir? Cennette uçan büyük şehit Ca'fer-i Tayyâr benim amcam değil midir? Siz Rasûlallah'ın bana ve kardeşime şu sözleri söylediğini çokça işitmediniz mi?: **«Sizler cennet gençlerinin efendilerisiniz, sizler sünnet ehlinin göz bebeğisiniz.»** Benim bu söylediklerimi tasdik ediyorsanız -ki bu hakkın kendisidir- Allah'a yemin ederim ki, ben yalancıların Allah tarafından sevilmediğini bildiğim andan bu yana kastî olarak yalan söylemiş değilim. Beni yalanlıyor iseniz gerçekten sizin aranızda sorduğunuz takdirde bunları size haber verecek, bu hadisi size söyleyecek kimseler vardır. Câbir b. Abdullah'a veya Ebû Sa'îd'e, Sehl b. Sa'd'e, Zeyb b. Erkam'a ya da Enes'e sorun. Bunların hepsi sizlere bu hadisi Rasûllah (s.)'dan işittiklerini bildireceklerdir. Acaba bütün bunlarda sizleri benim kanımı akıtmaktan alıkoyacak, engelleyici bir unsur yok mudur?»

Bunun üzerine Şemir ona şöyle dedi: «Bu kimse Allah'a bir uçurumun kenarında ibâdet ediyor, keşke ne söylediğini bilebilse.» Habîb b. Mutahhir de ona karşılık olmak üzere şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, ben senin yetmiş uçurum kenarında Allah'a ibadet ettiğini görüyorum. Allah senin kalbini mühürlemiş bulunuyor, o bakımdan sen neler söylediğini bilmiyorsun.»

Daha sonra Hz. Hüseyin şöyle devam etti: Eğer sizler benim bu söylediklerim hususunda şüphe içerisinde iseniz, yahut benim Peygamberinizin kızının oğlu olduğum konusunda şüpheniz varsa, Allah'a yemin ederim, ne sizin aranızda ne de sizden başkaları arasında bir peygamberin kızının oğlu olarak benden başka hiç bir kimse yoktur. Siz bana söyleyin: Beni sizden öldürmüş olduğum bir kimseye karşılık mı, yoksa telef ettiğim bir malınıza karşı mı istiyorsunuz? Yahut isteğiniz yaraladığım bir kimseye karşı kısas etmek mi?» Hiç kimse ona birşey söylemedi. Bu sefer şöyle seslendi: «Ey Şebes b. Rib'î ey Haccâr b. Ebcer, ey Kays b. Eş'as, Zeyd b. Hâris! Sizler bana yanınıza gelmem için mektuplar yazmadınız mı?» Bunlar: «Biz böyle birşey yapmadık.» dediler. Fakat Hz. Hüseyin onlara: «Hayır yaptınız.» diye cevap verdi, sonra şunları söyledi: «Ey in-

sanlar! Eğer sizler beni değersiz görüyorsanız bırakın yeryüzünde güvenlik duyabileceğim bir yere gideyim.»

Kays b. Eş'as, İbn Ziyâd'ı kast ederek ona şunları söyledi: «Neden amcamın oğlunun hükmünü kabul etmiyorsun? Kesinlikle sen ondan hoşuna gitmeyecek bir muamele görmeyeceksin.» Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Sen kardeşinin kardeşisin, Hâşimoğullarının senden Müslim b. Akîl'in kanından daha fazla birşey istemelerini arzu eder misin? Hayır, Allah'a yemin ederim, onlara kendi elimle zelil bir kimsenin verdiği şeyleri vermeyeceğim. Ben onlara bir kölenin yaptığı gibi ikrârda bulunmayacağım. Ey Allah'ın kulları! Ben hem benim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah'a beni taşlamanızdan sığınırım. Ben hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah'a hesap gününe iman etmeyen her mütekebbirden sığınırım.» Daha sonra bineğini çöktürüp sırtından yere indi.

Züheyr b. el-Kayn silâhlarını kuşanmış olarak atının üzerinde ileriye çıkıp şunları söyledi: «Ey Kûfe halkı! Allah'ın azâbından korkun. Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı ona nasihat etmesidir. Bizler şu ana kadar ve aramızda kılıç çekilmesi söz konusu olmadığı sürece bir tek dinin sahipleri olan kardeşleriz, fakat aramıza kılıç girecek olursa her şey biter ve kesilir. O zaman bizler bir Ümmet, sizler ayrı bir ümmet olursunuz. Gerçek şu ki, Allah bizleri de, sizleri de göndermiş olduğu peygamberi Muhammed (s.)'in soyundan gelmiş bulunan kimselerle imtihan etmiş bulunuyor, böylece bizim ve sizin ne yapacağını görmüş olacak. Sizi Muhammed'e yardımcı olmaya ve azgın oğlu azgın olan Ubeydullah b. Ziyâd'a yardım etmemeye çağırıyoruz. Siz bu ikisinden kötülükten başka bir şey görmeyeceksiniz. Bunlar gözlerinize mil çeker, ellerinizi ayaklarınızı keser, kulak ve burunlarınızı kopartır ve sizleri hurma dallarına asarlar. Sizin ileri gelenlerinizi ve Kur'ân-ı Kerim okuyanlarınızı öldürürler[2]. Nitekim Hucr b. Adiyy ve arkadaşlarına, Hâni b. Urve ve benzerlerine aynı şeyleri yapmışlardır.»

Karşı tarafta bulunanlar ona hakaretler yağdırarak İbn Ziyâd'a övgülerde bulunduktan sonra şunları söylediler: «Allah'a yemin ederiz, senin adamını ve onunla birlikte olanları öldürmedikçe, yahut da onu ve arkadaşlarını teslim alarak emîr Ubeydullah b. Ziyâd'a göndermedikçe buradan ayrılmayacağız.»

Bu sefer Züheyr onlara şöyle seslendi: «Ey Allah'ın kulları! Fâtıma'nın oğlu sevilmeğe ve yardım edilmeğe Sümeyye'nin oğlundan daha lâyıktır. Siz onlara yardım etmiyor iseniz ben, onları öldürmekten Allah'ın

(2) «Kur'ân okuyan» olarak çevirdiğimiz ifade metinde: «Kurrâ'» olarak geçmektedir. Genel olarak simî ilimlerle uğraşanlar kastedilmektedir. (Çev).

sizi muhafaza etmesini dilerim. Adamı amcasının oğlu Yezîd b. Muâviye ile başbaşa bırakınız. Yemin ederim, Yezîd siz Hüseyin'i öldürmeden de kendisine itaat etmenizden hoşnut olacaktır.»

Bu sözler üzerine Şemir ona bir ok atarak şöyle dedi: «Allah senin sesini kıssın, sus artık! Fazla sözlerinle bizleri çok oyaladım.» Züheyr: «Ey topuklarına işeyenin oğlu! Ben seninle konuşmuyorum. Sen bir davardan başka birşey değidir. Allah'a yemin ederim, ben senin Allah'ın kitabından âyeti bile doğru dürüst bildiğini zannetmiyorum. Kıyâmet günü'nde sana rezilliği ve acıklı azabı şimdiden müjdeliyorum.» diye karşılık verdi.

Şemir bunun üzerine şöyle dedi: «Bir saat içerisinde Allah senin canını alacaktır.» Züheyr ona: «Sen beni ölümle mi korkutuyorsun? Allah'a yemin ederim, onunla beraber ölmek sizinle birlikte ebediyyen yaşamaktan daha sevimlidir,» diye karşılık verdi ve daha sonra sesini yükselterek şunları söyledi: «Ey Allah'ın kulları! Bu katı yürekli ve ahmak herif, sakın sizleri dininiz konusunda aldanışa düşürmesin. Allah'a yemin ederim, zürriyetinin ve ehl-i beytinin kanını akıtanlar, onlara yardımcı olanlar ve onların namuslarını koruyanları öldüren kimseler Hz. Muhammed'in şefaatine nâil olamayacaklardır.»

Hz. Hüseyin ona dönmesini emredince o da bırakıp geri döndü.

Ömer Hz. Hüseyin'e doğru yürümekte iken Hur b. Yezîd yanına gelerek şunları söyledi: «Allah seni ıslâh etsin, sen onunla gerçekten savaşacak mısın?» Ömer: «Evet, Allah'a yemin ederim ki evet, onunla yapacağım savaşın en basit şekli kellelerin düşmesi ve ellerin kaybedilmesi şeklinde olacaktır.» diye cevap verdi. Hur ona sordu: «Peki onun size teklif etmiş olduğu noktalardan herhangi bir tanesi sizi memnun edemez miydi?» Ömer b. Sa'd şöyle cevap verdi: «Allah'a yemin ederim, eğer iş benimle bitseydi yapardım, fakat senin emîrin (İbn Ziyâd) bunları kabul etmemiş bulunuyor.» Hurr yavaş yavaş Hz. Hüseyin'e doğru ilerlemeye başladı ve onu bir titreme tuttu. Onun kavminden, adı Muhâcir b. Evs olan bir kişi Hurr'a şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, senin bu durumun beni şüpheye düşürüyor. And olsun, ben şimdiye kadar seni şu anda gördüğüm kinle dolu durumda görmüş değilim. Şayet bana: «Kûfelilerin en yiğit ve bahadırı kimdir?» diye sorulsaydı senden başkasını söyleyecek değilim.» Hurr ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, ben kendi nefsimi Cennet ile Cehennem arasında serbest bırakıyorum, fakat istersem paramparça edileyim ve ateşlerde yakılayım, Cennet'e hiçbir şeyi tercih edemiyorum.» Daha sonra atını mahmuzlayarak Hz. Hüseyin'in askerleri arasına katıldı ve Hz. Hüseyin'e şunları söyledi: «Ey Allah'ın Rasûlü'nün oğlu, canım feda olsun sana! Ben seni geri dönmekten alıkoyan, yolda seninle birlikte yürüyen ve seni buraya sıkıştıran birisiyim. Allah'a yemin ederim, ben onların kendilerine yapmış olduğu teklifi reddeceklerini hiç

zannetmiyordum. Onların sana karşı işi buraya kadar getireceklerini kesinlikle beklemiyordum. Kendi kendime şöyle demiştim: «Ben bazı konularda bunlara itaat etsem de olur. Böylesi onların beni itaatlerinin dışına çıkmış olarak görmelerinden daha iyidir» ve onlar zaten senin kendilerini davet edeceğin şeylerden birisini kabul edeceklerdi. Allah'a yemin ederim, ben onların kesinlikle senin tekliflerini kabul etmiyeceklerini bilseydim, asla sana karşı bu durumda olmazdım. Şimdi ben sana karşı yapmış olduklarımdan dolayı Rabbi'me tevbe etmiş olarak geliyorum. Senin önünde ölü düşünceye kadar seni kendime örnek edinmiş bulunuyorum. Ne dersin acaba, bu tevbe olabilir mi?» Hz. Hüseyin kendisine: «Evet, Allah senin tevbeni kabul etsin ve kusurlarını bağışlasın.»

Hurr arkadaşlarının önüne geçtikten sonra da şöyle konuştu: «Ey savaşmak üzere toplanıp gelmiş olanlar! Sizler Hüseyin'in teklif etmiş olduğu noktalardan bir tanesini kabul etmiyor musunuz? Böylelikle Allah sizleri onunla savaşmaktan, ona karşı çarpışmaktan kurtarmış olacaktır.» Ömer ona şu cevabı verdi: «Ben bir çıkar yol bulabilmiş olsaydım bunu çok arzu ederdim.» Bunun üzerine Hurr şöyle dedi: «Ey Kûfe'liler, gözlerinizi açınız, kendinize geliniz! Sizler onu çağırdınız, gelince de tuttunuz onu düşmanına teslim ettiniz. Sizler onun uğrunda canınızı fedâ edeceğinizi ileri sürdünüz. Daha sonra onu öldürmeye kalkıştınız. Onu yakaladınız, çevresini sardınız ve Allah'ın uçsuz bucaksız diyarından kendisinin ve ailesinin emin olacağı bir yere gitmesine imkân tanımadınız. Sonunda o esîr gibi oluverdi. Ne kendisine bir faydası dokunabiliyor, ne de kendisine gelecek bir zararı önleyebiliyor. Onu beraberindekilerle birlikte Fırat'ın akan suyundan mahrum bıraktınız. Halbuki Yahudiler de, Hıristiyanlar da, Mecûsiler de bu sudan içmekte, Sevâd bölgesinin domuzları ve köpekleri bile bu suya dalıp dalıp çıkmaktadır. İşte kendisi ve ailesinin efradını susuzluk yere yıkmış bulunuyor. Sizler Hz. Muhammed'den sonra O'nun zürriyetine ne kadar da kötü davrandınız! Şayet tevbe etmeyecek ve bu durumdan vaz geçmiyecek olursanız, dilerim Allah'tan, herkesin susuz kalacağı günde size su vermesin.» Bu sözleri üzerine ona ok atmağa başladılar. O da geri dönüp Hz. Hüseyin'in önünde yerini aldı.

Daha sonra Ömer b. Sa'd sancağıyla birlikte ileriye geçti, bir ok alıp attı ve şunları söyledi: «Benim ilk ok atan kişi olduğuma şahitlik ediniz!» Daha sonra diğer askerler de ok atmağa başladılar. Ziyâd'ın azadlısı olan Yesâr ile Ubeydullah'ın azadlısı Sâlim ileri atılarak karşılıklı olarak er dilediler. Onlara karşı Kelbli Abdullah b. Umeyr çıktı. Abdullah Hz. Hüseyin'in yanına Kûfe'den hanımıyla birlikte gidip katılmıştı. Yesâr ile Sâlim ona: «Sen kimsin?» diye sorunca o da onlara nesebini söyledi. Ona: «Bizler seni tanımıyoruz. Bize karşı Züheyr b. el-Kayn, Habîb b. Mutah-

hir ya da Büreyr b. Hudayr'dan birisi çıksın.» dediler. Yesâr Sâlim'in önünde yer alıyordu. Kelbli Yesâr'a şunları söyledi: «Ey zâniyenin oğlu! Sen insanlardan herhangi bir kimseyle teke tek döğüşmek istemiyor musun? Senin önüne kim çıkarsa mutlaka senden daha hayırlıdır.» Daha sonra üzerine bir hamle yaptı ve onu etkisiz hale getirinceye kadar kılıcıyla vurmaya devam etti. Ona vurmakla meşgul iken Salim de üzerine bir hamle yaptı, fakat üzerine gelip darbesini vuruncaya kadar farkına varamadı. Kelbli ondan eliyle korundu ve sol elinin parmakları uçtu. Daha sonra Kelbli, Sâlim'in üzerine atılarak onu öldürünceye kadar vurmağa devam etti. Diğer taraftan onun hanımı bir demir çubuk alıp kocasına doğru gelmeye başladı. Hanımına Um Vehb deniliyor idi. Um Vehb kocasının yanına gelirken: «Anam babam sana feda olsun! Muhammed'in zürriyeti olan bu iyi insanlar uğruna sen de çarpış.» diyordu. Kocası onu hanımların olduğu yere geri göndermek istediyse de kendisi kabul etmeyip şöyle söyledi: «Seninle birlikte ölmedikçe seni bırakmayacağım.» Fakat Hz. Hüseyin ona seslenerek şunları söyledi: «Rasûlallah'ın ailesi için bu yaptıklarımızdan dolayı dilerim ki sizlere en iyi mükâfatlar verilsin! Haydi geri dön, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, cihad kadınlar için değildir.» Bunun üzerine kadın geri döndü.

Bu sefer Ömer'in sağ kanadındaki Amr b. Haccâc ileri atıldı. Hz. Hüseyin'e yaklaşınca Hz. Hüseyin ile birlikte olanlar dizleri üstüne oturarak onlara doğru mızraklarını çektiler. Atları mızrakların olduğu tarafa doğru bir türlü gidemedi. Atlar geri dönmek isterken bu sefer ok atışında bulundular, onlardan pek çok kimseyi ölü olarak yere yıktılar, bir kısmını da yaraladılar.

Adı «İbn Havze» diye bilinen bir kişi aralarından çıkıp şunları söyledi: «Sizin aranızda Hüseyin var mıdır?» Kimse ona cevap vermeyince aynı soruyu üç defa tekrarladı. Ona: «Evet vardır, ne istiyorsun?» diye sorulunca şöyle dedi: «Ya Hüseyin! Ben sana ateşi müjdeliyorum.» Hz. Hüseyin ona şu cevabı verdi: «Yalan söyledin, bilakis ben rahîm, şefâatleri kabul eden ve emirlerine uyulan bir Rabbin huzuruna gidiyorum. Sen kimsin?» Adam: «Ben İbn Havze'yim,» deyince Hz. Hüseyin ellerini yukarıya doğru kaldırıp: «Allah'ım, sen de onu cehennemine çek!» diye duâ etti. İbn Havze bundan dolayı gazaba geldi, atını aralarında bulunan bir su koluna sürdü. Ayağı atının kolanlarından birisine takılı olduğu halde atıyla ilerledi, fakat atından düştü, düşerken de baldırı, bacağı ve ayağı koptu, diğer tarafı ise atın kolanlarında asılı kaldı. Ölünceye kadar önüne gelen her taşa ve ağaca vura vura gitti.

Mesrûk b. Vâil el-Hadremî de onlarla birlikte çıkmış ve Ali'ye şunları söylemişti: «Ben Hüseyin'in kafasını elime geçireceğim, onun sayesinde İbn Ziyâd'ın yanında mevkim yükselecektir.» Fakat Allah'ın, İbn

Havze'ye Hz. Hüseyin'in duâsı üzerine yaptıklarını görünce geri dönmüş ve şöyle demişti: «Ben bu peygamber ailesinden bir şeyler gördüm, artık ebediyyen onlarla çarpışmayacağım.»

Çarpışma başlayınca Abdulkayslıların antlaşmalısı olan Yezîd b. Ma'kil ortaya atılıp şöyle dedi: «Ey Bureyr b. Hudayr, Allah'ın sana neler yaptığını görüyor musun?» Bureyr: «Allah'a yemin ederim, Allah bana hayır, sana da şer dilemiştir.» diye cevap verdi. Ma'kil: «Yalan söyledin, halbuki sen bundan önce yalancı değildin. Ben şahitlik ederim ki sen sapıklardansın.» deyince İbn Hudayr ona şu karşılığı verdi:» Allah'ın yalan söyleyene lânet etmesi ve batıl yolda olanı da öldürmesi konusunda seninle Allah huzurunda lânetleşelim mi? Daha sonra ben çıkayım ve seninle teke teke çarpışayım.» Bunun üzerine her ikisi de ortaya çıktılar ve Allah'ın yalan söyleyeni lânetlemesini, hak üzere olanın batıl üzere olanı da öldürmesini istediler. Daha sonra teke tek çarpışmaya başladılar. Karşılıklı olarak birbirlerine birer darbe vurdular. Yezîd b. Ma'kil, Bureyr b. Hudayr'a bir darbe indirdi, ancak bununla ona herhangi birşey yapamadı. İbn Hudayr da ona bir darbe indirdi. Bu darbeyle miğferini biçti, beynine kadar vardı ve kılıç kafasının ortasında çakılı olduğu halde yere düştü. Abdlı Radiy b. Munkiz onun üzerine hamle yaptı ve İbn Hudayr ile sarmaş dolaş oldu. Bir süre çarpıştıktan sonra İbn Hudayr Radiy'in göğsü üzerine oturdu. Bu sefer Ezdli Ka'b b. Câbir mızrağıyla ona hamle yaptı ve mızrağını ucunu sırtında kaybedinceye kadar sapladı. Mızrağın sırtına saplandığını farkeden İbn Hudayr Radiy'in üzerinden inerken burnunu ısırdı ve onun bir parçasını da kopardı. Ka'b b. Câbir gelip kılıcıyla bir darbe indirdi ve onu öldürdü. Radiy ayağa kalktığında üzerinden toprağı silkeliyordu. Ka'b geri dönünce karısı ona şunları söyledi: «Sen Fâtıma'nın oğluna karşı olanlara yardımcı oldun ve Kur'an okuyucuların efendisi olan Bureyr'i öldürdün. Allah'a yemin ederim, ölünceye kadar seninle konuşmayacağım.»

Ensâr'dan Amr b. Karaza ortaya atılıp Hz. Hüseyin'in önünde çarpıştı ve sonunda öldürüldü. Onun kardeşi ise Ömer b. Sa'd ile beraber idi. Kardeşi öldürülünce şöyle seslendi: «Ey Hüseyin, ey yalancı oğlu yalancı! Sen kardeşimi saptırdın ve onu öldürünceye kadar aldatıp durdun.» Bunun üzerine Hz. Hüseyin ona şunları söyledi: «Gerçek şu ki Allah senin kardeşini saptırmış değildir. Bilakis ona hidâyet vermiş ve seni sapıklıkta bırakmıştır.» Amr'ın kardeşi: «Seni öldürmezsem, yahut bu uğurda ölmezsem Allah benim canımı alsın.» diyerek bir hamle yaptı. Murâdlı Nâfi' b. Hilâl onun karşısına çıktı, bir darbe vurup yere düşürdü. Arkadaşları bir hamle yaparak onu kurtardılar. Daha sonra onu tedavi ettiler ve bilâhare iyileşti.

Hurr b. Yezîd Hz. Hüseyin saflarında çetin bir şekilde çarpıştı. Onun

önüne Yezîd b. Süfyân çıktı. Hurr onu öldürdü. Nâfi' b. Hilâl de Hz. Hüseyin tarafında çarpıştı. Nâfi' karşısına çıkan Müzâhim b. Hureys'i öldürdü.

Amr b. Haccâc herkesin ortasında bağırarak şunları söyledi: «Sizler kiminle çarpıştığınızı biliyor musunuz? Bunlar öyle bir şehrin atlılarıdır ki, ölürcesine savaşırlar. Sizin aranızdan onlara karşı kimse çıkmasın, çünkü onlar çok azdırlar ve az bir süre hayatta kalırlar. Allah'a yemin ederim sizler onlara yalnız ve yalnız taşlarla bile hücum edecek olursanız, onları öldürürsünüz. Ey Kûfeliler! İtaatinize devam ediniz, topluluğunuzdan ayrılmayınız, dinden uzaklaşan ve öndere muhalefet eden kimseleri öldürmekte tereddüt etmeyiniz.»

Buna karşılık Ömer: «Doğru görüş senin söylediğindir.» diyerek askerleri teke tek çarpışmaktan alıkoydu.

Taberî'nin dediğine göre, Hz. Hüseyin onun bu söylediklerini işitmiş ve şöyle demişti: «Ey Amr b. Haccâc! Sen insanları benim aleyhime mi kışkırtıyorsun, bizler mi dinden çıktık yoksa sizler mi? Allah'a yemin ederim, ruhlarınız kabzedilip bu amelleriniz üzerine ölecek olursanız hangimizin dinden çıkmış olduğunu çok iyi anlayacaksınız.»

Arkasından Amr b. Haccâc Hz. Hüseyin'e Fırat tarafından bir hamle yaptı ve karşılıklı olarak birbirleriyle vuruştular. Esedli Müslim b. Avsece öldürülürken, Amr geri dönüp Müslim'i olduğu yerde bırakıp gitti. Hz. Hüseyin onun yanına vardığında Müslim can çekişmekte idi. Ona şöyle söyledi: «Ey Müslim b. Avsece! Allah sana merhamet buyursun. **«Onlardan kimisi adadığını yerine getirdi. Kimisi de beklemektedir.»** (Ahzâb, 33/23)

Habîb b. Mutahhir Müslim'in yanına varıp şunları söyledi: «Senin ölümün gerçekten bana ağır geldi, sana Cennet'i müjdeliyorum. Eğer benim de senin arkandan sana yetişeceğimi bilmeyecek olsaydım, sana lâyık bir şekilde seni korumak üzere bana vasiyet etmeni arzulayacaktım.» Müslim ona şu cevabı verdi: «Ben sana şunu vasiyet ediyorum: Allah sana mehamet buyursun, onun yolunda ölmeni istiyorum.» Bunları söylerken eliyle Hz. Hüseyin tarafını işaret ediyordu. Habîb: «Olur, yaparım.» diye cevap verdi. Daha sonra Müslim vefat etti. Onun bir câriyesi: «Ey İbn Avsece! Amr'ın arkadaşları: "Bizler Müslim'i öldürdük." diye bağırıyorlar.» şeklinde uyardı. Şebes etrafında bulunanların bir kısmına şunları söyledi: «Hay anneleriniz sizleri kaybetsin e mi! Siz kendinizi kendi ellerinizle öldürüyor ve başkaları uğruna kendinizi zelil ediyorsunuz! Müslim gibi birisinin öldürülmesinden dolayı nasıl sevinirsiniz? Kendisine teslim olduğum Allah'a yemin ederim, ben onun müslümanlar arasında çok büyük kahramanlıklarını görmüşümdür. Âzerbaycân'daki savaşta onun, müslümanların atlıları daha uykuya çekilmeden altı müşriki öl-

dürdüğünü gördüm. Onun gibisi öldürülürken sizler nasıl olur da sevinebilirsiniz!»

Onu öldürenler Dibâblı Müslim b. Abdullah ile Becîleli Abdurrahman b. Ebî Huşkâre idi.

Şemir sol kanattan bir hamle yaptı. Ona karşı oldukça sebat ettiler. Ayrıca Hz. Hüseyin'in ve arkadaşlarının üzerine dört bir yandan hamleler yapılıp hücum edildi. el-Kelbî ilk öldürdüğü iki kişiden sonra iki kişi daha öldürdükten sonra öldürüldü. el-Kelbî çok şiddetli bir şekilde çarpışmıştı. Onu Hâni b. Zübeyd el-Hadramî ile Teymullah b. Sa'lebe'ye mensup bulunan Bukeyr b. Hayy et-Teymî öldürdü. Hz. Hüseyin ile birlikte bulunanlar çok şiddetli bir şekilde çarpıştılar. Atlıların sayısı otuz iki kişiden ibaret idi. Kûfelilerin atlıları her ne tarafa hücum ettiler ise püskürtüldüler. Kûfelilerin süvarilerinin başında bulunan Azre b. Kays bunu görünce Ömer'e haber gönderip şunları söyledi: «Benim atlılarımın bu birkaç atlıdan bugün neler çektiklerini görmüyor musunuz? Haydi onların yanına piyadeleri ve okçuları da gönderiniz!» Ömer Şebes b. Ribî'ye şöyle cevap verdi: «Sen onların üzerine gider misin?» Şebes bunun üzerine: «Fesubhânallah! Mudar kabilesinin şeyhi ve bütün bu şehir halkının efendisi olan bir kimseyi okçularla birlikte nasıl olur da gönderebilirsin? Bu işe benden daha başkasını bulamadın mı?» dedi. Onlar Şebes'in sürekli olarak çarpışmak istemediğini görüp durdular. Öyle ki Şebes Mus'ab'ın emîrliği sırasında şunları söylüyordu: «Allah bu şehir halkına kesinlikle ve ebediyyen iyilik vermeyeceği gibi onları doğruluğa da iletmeyecektir. Hiç hayret etmez misiniz? Bizler Ali b. Ebî Tâlib ile ve onun oğlu ile birlikte Ebû Süfyân'ın soyundan gelenlere karşı beş yıl boyunca savaşıp durduk, fakat daha sonra onun oğlunun üzerine hücum ettik. Halbuki o yeryüzünün en hayırlı insanı idi. Bizler Muâviye'nin soyundan gelenler ile zâniye Sümeyye'nin oğlu (İbn Ziyâd) ile birlikte olup onunla savaştık. Bu öyle bir sapıklıktır ki, bunun benzeri bulunmaz.»

Şebes Ömer'e bu sözleri söyledikten sonra Ömer b. Sa'd Husayn b. Numeyr'i çağırıp onunla birlikte silâhlı birlikleri ve beş yüz de okçuyu gönderdi. Bunlar Hz. Hüseyn'e ve onunla birlikte olanlara yaklaştılar ve onlara ok atmağa başladılar. Kısa bir zaman içinde hepsinin bineklerini öldürdüler ve dolayısıyla hepsi yaya kalıverdiler. Hurr b. Yezîd piyade olarak çetin bir şekilde çarpıştı. Yeni gelenlerle günün ortasına kadar çarpışmalarına devam ettiler. Allah'ın var etmiş olduğu en çetin bir çarpışma idi bu. Onlara ancak tek bir istikâmetten gidebiliyorlardı, çünkü her taraflarını kapatmışlardı ve yalnız bir taraftan onlarla çarpışmak imkânı kalmıştı. Ömer bu durumu görünce bu safları dağıtmak ve onların çevresini sarmak amacıyla sağ ve sol taraflarından bazı kimseleri gön-

derdi. Hz. Hüseyin'in taraftarlarından üç veya dört kişi çadırların arasına giriyor, bu şekilde safları bölmek ve malları talan etmek isteyen kimseyi öldürüyor, ona ya yakından ok atıyor veya onu kesiyorlardı. Sonunda Ömer b. Sa'd çadırların yakılmasını emredince çadırlar yakılmağa başlandı. Hz. Hüseyin onlara: «Bırakınız yaksınlar, çünkü onlar buraları yakacak olurlarsa burayı aşıp size varamazlar.» dedi. Nitekim de böyle oldu.

el-Kelbî'nin hanımı aradan çıkıp kocasının yanıbaşında durdu ve yüzündeki toprakları silerek: «Artık esenlikle Cennete gir, kutlu olsun sana» derken Şemir, adı Rüstem olan bir delikanlıya emir verdi, o da elindeki demir bir çubukla kafasına vurdu, kadın da olduğu yerde vefat etti.

Şemir, Hz. Hüseyin'in çadırına varıncaya kadar ileriye doğru hamle yaptı ve şöyle seslendi: «Bana ateş veriniz, bu evi sahiplerinin üzerinde yakıvereyim.» İçeride bulunan kadınlar feryat ve figanlarla dışarı çıktılar. Hz. Hüseyin ona şöyle bağırdı: «Sen benim evimi ailem içerisindeyken ateşe mi veriyorsun? Allah da seni ateşiyle yaksın.»

Bunun üzerine Humeyd b. Müslim Şemir'e şunları söyledi: «Bu senin yaptığın iyi birşey değildir. Sen Allah'ın azabıyla azaplandırıyorsun, ayrıca çocukları ve kadınları öldürüyorsun. Allah'a yemin ederim, senin erkekleri öldürmene bile senin emîrin razı değildir.» Fakat Şemir, onun bu dediklerine kulak asmadı. Daha sonra Şebes b. Rib'î gelerek, ondan yaptığı bu işe son vermesini istedi, o da vaz geçti. Geri gitmek isterken Züheyr b. el-Kayn on kişi ile birlikte ona doğru hamle yaptı ve onları çadırlardan uzaklaştırdı. Ayrıca Dibablı Ebû İzze'yi de öldürdüler. Ebû İzze Şemir ile bulunanlardan birisi idi. Karşı taraftan onların üzerine pek çok kişi geldi. Hz. Hüseyin taraftarlarından -az olmaları sebebiyle- bir veya iki kişi öldürüldüğünde hemen farkediliyor, ancak diğerlerinden -çok olmaları sebebiyle- fark edilmiyordu.

Namaz vakti girince Ebû Sümâme es-Sâidî Hz. Hüseyin'e şunları söyledi: «Canım sana fedâ olsun! Ben bunların sana yaklaşmış olduklarını görüyorum. Allah'a yemin ederim, senin uğruna ben öldürülmeyecek olduğum sürece sen de öldürülmeyeceksin. Ben ayrıca Rabbime bu namazı kılmış olarak kavuşmak istiyorum.»

Bunun üzerine Hz. Hüseyin başını kaldırıp şunu söyledi: «Sen namazı hatırladın, bu bakımdan Allah seni namaz kılanlardan, hatırlayanlardan ve kılanlardan kılsın. Evet, bu gerçekten namaz vaktinin başlangıcıdır.» Daha sonra da: «Onlara söyleyin, namaz kılıncaya kadar bize ilişmesinler.» dedi. Bu tekliflerini kabul ettiler. Husayn onlara: «Bu namaz kabul olunmaz» deyince Habîb b. Mutahhir ona şu cevabı verdi: «Sen Rasûlallah (s.a.v.)'ın soyundan gelenlerin namazının kabul olmayacağını ileri sürerken kendininkinin kabul olunacağını mı zannediyorsun, eşek herif!» Bunun üzerine Husayn ona hamle yapınca Habîb de ona kar-

şı çıktı ve atının suratına kılıcıyla bir darbe indirdi. Atından düşen Husayn'ı arkadaşları gelip kurtardılar. Habîb oldukça çetin bir şekilde çarpıştı. Adı Budeyl b. Suraym olan ve kendisine hamle yapan Temîmoğullarından birisini öldürdü. Bir başka Temîmli üzerine hamle yaparak bir darbe indirdi. Kalkmak isterken Husayn başına kılıcıyla vurdu, Habîb yere düştü. Temîmli atından inip başını kesti. Husayn Temîmliye: «Onu seninle birlikte ikimiz öldürdük.» deyince Temîmli: «Allah'a yemin ederim ki hayır.» diye itiraz etti. Bu sefer Husayn ona şöyle söyledi: «Sen onun başını ver, ben onu atımın boynuna asayım. Böylelikle herkes onun öldürülmesinde benim de ortak olduğumu görmüş olsun. Daha sonra sen o başı al ve onu İbn Ziyâd'a götür, bunun karşılığında onun sana vereceği hiçbir şeye benim ihtiyacım yoktur.»

Temîmli onun dediğini kabul etti, Husayn da Habîb'in başını alıp herkesin arasında dolaştırdıktan sonra ona geri verdi. Kûfe'ye vardıklarında Temîmli başı alıp atının boynuna koyarak o halde İbn Ziyâd'ın sarayına ilerledi. Ergenlik yaşına yaklaşmış bulunan Habîb'in oğlu Kâsım bunu görünce atlının yanına vardı ve ondan ayrılmayıp birlikte yürüdü. Bu çocuğun yanında yürüyüp durmakta olduğunu gören adam süphelendi, ona durumunu sorunca Kâsım ona durumu açıkladı ve gömmek üzere babasının başını istedi. Adam ona: «Emîr bu başın gömülmesini kabul etmez, ayrıca onun beni mükâfatlandıracağını da ümit ediyorum.» deyince, Kâsım: «Fakat Allah en kötü bir şekilde sana karşılık verir.» dedi. Kâsım babasını öldürenin gafil bir anını Mus'ab'ın valilik zamanı gelinceye kadar kollayıp durdu. Mus'ab Bâcümeyra Gazasında iken Kâsım askeri ile birlikte oraya girdi. Babasının katilinin çadırında durduğunu görünce günün ortasında onun yanına girip öldürdü.

Habîb'in öldürülmesi Hz. Hüseyin'in üzerinde yıkıcı bir tesir bıraktı.

Hurr ve Züheyr b. el-Kayn ileriye doğru hamle yaptılar ve çetin bir şekilde çarpıştılar. Onlardan biri hamle yapıp karşı tarafın askerleri arasına dalınca değeri bir başka hamle yaparak onu kurtarıyordu. Bunu bu şekilde devam ettirdiler. Daha sonra birkaç piyade Hurr b. Yezîd'in üzerine atılıp onu öldürdüler. Ebû Sumâme es-Sâidî kendisinin düşmanı olan amcasının oğlunu öldürdü. Daha sonra öğle namazını kıldılar. Hz. Hüseyin onlara bu namazı korku namazı suretinde kıldırdı. Öğleden sonra çarpışmalarına devam ettiler. Çarpışma oldukça şiddetlendi. Hz. Hüseyin'in bulunduğu yere kadar vardılar. el-Hamefî Hz. Hüseyin'in önüne geçerek karşı tarafın attıkları oklara kendisini hedef yaptı. Kendisi yıkılıp ölünceye kadar Hz. Hüseyin'in önünden ayrılmadı.

Züheyr b. el-Kayn da çok çetin bir şekilde çarpışmalarını sürdürüyordu. Kesîr b. Ubeydullah eş-Şa'bî ile Muhâcir b. Evs üzerine atılarak onu öldürdüler.

Nafi' b. Hilâl el-Cümelî adındaki birisi oklarının üzerine ismini yazmış idi. Onun bu okları zehirli idi. Onlarla yaraladığı kimselerin dışında on kişi öldürmüştü. Nâfi'in pazu kemikleri darbelerle kırıldı ve esir alındı. Şemir b. Zu'l-Cevşen onu esir alarak Ömer b. Sa'd'ın yanına götürdü. Nâfi' Ömer'in yanına götürülürken şöyle diyordu: «Ben yaraladıklarım hariç sizden on iki kişi öldürdüm, şayet kolum ve pazum yerinde kalmış olsaydı beni esir alamazdınız.»

Şemir onu öldürmek üzere kılıcını çekince Nâfi' şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, şayet sen müslüman olsaydın bizim kanlarımızla Allah'ın huzuruna çıkmak senin için çok büyük bir şey olurdu. Bizim ecellerimizi yaratıklarının en kötülerinin elleriyle bitiren Allah'a hamd-ü senâlar olsun.» Şemir onu öldürdükten sonra Hz. Hüseyin'in arkadaşlarının üzerine bir hamle daha yaptı.

Hz. Hüseyin ile beraber olanlar karşılarındakilerin çok olduklarını görünce ve hem Hz. Hüseyin'i, hem de kendilerini koruyamadıklarını anlayınca Hz. Hüseyin'in önünde ölmek için yarışmağa başladılar. Gıfârlı Azvede'nin iki oğlu olan Abdullah ile Abdurrahman Hz. Hüseyin'in yanına varıp; «Artık karşımızdakiler bizleri senin yanına gelmek zorunda bıraktı.» diyerek Hz. Hüseyin'in önünde çarpışmağa başladılar. Câbirli iki genç olan Seyf b. Hâris b. Serî' ile Mâlik b. Abd b. Serî'de onun yanına geldiler. Bunlar hem amca çocukları, hem de anne bir kardeştiler. Hz. Hüseyin'in yanına vardıklarında ağlıyorlardı. Hz. Hüseyin onlara: «Niçin ağlıyorsunuz? Ben kısa bir an içerisinde ikinizin de benim gözbebeğim olacağınızı ümit ediyorum.» dedi. İki amca çocuğu şöyle söyledi: «Allah'a yemin ederiz, kendimiz için değil senin için ağlıyoruz. Senin etrafının çepeçevre kuşatıldığını görüyor, fakat seni koruyamıyoruz.» Hz. Hüseyin onlara: «Allah sizlere müttakileri mükâfatlandırdığı gibi mükâfat versin» diye cevap verip teselli etti.

Şibamlı Hanzala b. Es'ad gelerek Hz. Hüseyin'in önünde durdu ve yüksek sesle şu âyetleri okumağa başladı: **«Ey kavmim, gerçekten ben o sürü sürü fırkaların gününe benzemenizden, Nûh kavminin, Âd'in, Semûd'un ve daha sonrakilerin hâli gibi (bir felâkete uğramanızdan) korkuyorum. Allah kullarına zulüm isteyecek değildir. Ey kavm, gerçekten ben size karşı o bağırışıp çağrışma gününden endişe etmekteyim. O gün (hesap yerini) arkanızda bırakıp (cehenneme) döneceğiniz gündür. Sizi Allah (ın azabın) dan kurtaracak hiç bir kurtarıcı yoktur. Allah kimi şaşırtırsa onun yolunu doğrultacak kimse olmaz.»** (Mü'min, 40/30-33). Daha sonra şöyle devam etti: «Ey kavmim, sizler Hüseyin'i öldürmeyiniz. O zaman Allah sizleri büyük bir azaba düçar edecektir. **«Zaten iftira eden kimse zarar etmiştir.»** (Tâha, 20/61)

Hz. Hüseyin ona: «Allah sana merhamet buyursun. Gerçekten onlar

benim kendilerini davet etmiş olduğum hakkı kabul etmeyince, azabı zaten hak etmişlerdi.» diyerek şöyle devam etti: «Onlar seni ve seninle birlikte olanları öldürmeyi kendileri için mübah kabul ederek üzerinize hücum ettiler ve şu anda da zaten senin sâlih kardeşlerini öldürmüş bulunuyorlar.» Daha sonra Hanzala Hz. Hüseyin'e selâm verip, ona ve ailesine dua ettikten sonra ileri atıldı ve öldürülünceye kadar savaşmağa devam etti.

Câbirli iki genç de ileri geçerek Hz. Hüseyin'le vedalaştılar ve öldürülünceye kadar savaşmalarına devam ettiler.

Şâkirli Âbis b. Ebî Şebib ile Şâkirliler'in azadlısı olan Şevzeb Hz. Hüseyin'in yanına gelip ona selâm verdiler, daha sonra ileri atılıp çarpıştılar. Şevzeb öldürüldü. Âbis ise teke tek dövüşmek için er diledi. Kahramanlığı dolayısıyla kimse ona karşı çıkmayınca Ömer: «Onu taşa tutunuz» dedi. Her taraftan onun üzerine taş yağdırdılar. Durumu gören Âbis, zırhını ve miğferini çıkarıp attı ve kendini taşa tutanların üzerine hamle yapıp hepsini önüne katarak geriletti. Daha sonra geri dönüp üzerine geldiler ve onu öldürdüler. Bir grup kişi hep birlikte onu öldürdüklerini ileri sürdü.

Dahhâk b. Abdullah el-Meşrifî Hz. Hüseyin'e gelerek şöyle dedi: «Ey Rasûlallah'ın oğlu! Sen de bilirsin ki ben sana: "(seninle birlikte) savaşanı gördükçe senin için savaşırım, ancak savaşan görmeyecek olursam dönebilirim." demiştim.» Hz. Hüseyin kendisine: «Doğru söylüyorsun, fakat nasıl kurtulabileceksin? Eğer kurtulabiliyorsan gitmek için sana müsâade ediyorum.» diye karşılık verdi. Dahhâk anlatıyor: «Atımın olduğu tarafa gittim. Onu daha önce bizim safımızdakilerin atlarının kesildiğini görünce gizlemiştim. Piyade olarak çarpışmış, iki kişi öldürmüş, bir başkasının elini kesmiştim.» Hz. Hüseyin'e defalarca dua etti. Dahhâk şöyle devam ediyor: «Atımı gizlediğim yerden çıkardım, üzerine bindim ve karşı tarafın tam ortasına bir hamle yapınca bir gedik açıldı. Onlardan tam 15 kişi peşime takıldı, hepsini geride bırakıp kendimi kurtardım.»

Asıl adı Yezîd b. Ebî Ziyâd olan Kindeli Ebû Şa'sâ Hz. Hüseyin'in önüne diz çökerek 100 tane ok attı. Bunlardan 5 tanesi bile boşa gitmedi. Her ok attıkça Hz. Hüseyin onun için şöyle duâ ediyordu: «Allah'ım! Sen onun atışına isabet yer ve onun mükâfatını cennet kıl» Bu Yezîd, Ömer b. Sa'd ile birlikte çıkanlar arasında idi. Fakat Ömer ve beraberindekiler Hz. Hüseyin'in teklif ettiği şartları reddedince Hz. Hüseyin'in tarafına geçmiş ve onun önünde çarpışmalarına devam etmişti. Yezîd ilk olarak öldürülen kimseler arasındaydı.

Saydâ'lı Amr b. Hâlid, Cebbâr b. Hâris es-Selmânî, Amr b. Hâlid'in azadlısı Sa'd, Âizli Mücemma' b. Ubeydullah'a gelince, bunlar ilk olarak çarpışmağa başlayanlar arasındadır. Karşı tarfın içlerine doğru ilerleyin-

ce etraflarını sardılar ve onların arkadaşlarıyla olan ilişkilerini kestiler. Bunun üzerine Hz. Ali'nin oğlu Abbas bir hamle yaparak onları yaralı halleriyle kurtarabildi, fakat düşmanları onlara yaklaşınca tekrar onlara hamle yaptılar ve yeniden çarpıştılar. Hepsi de aynı yerde ve henüz çarpışmaların başlangıcında öldürüldü.

Hz. Hüseyin ile birlikte bulunanlar arasında en son kalan kişi Has'amlı Suveyd b. Ebi'l-Mutâ' olmuştu. Ebû Tâliboğulları ailesinden o gün ilk öldürülen kişi ise Hz. Hüseyin'in oğlu Aliyyü'l-Ekber oldu. Bu büyük Ali'nin annesi Ebû Murre b. Urve b. Mes'ûd'un kızı olan Sakîli Leylâ'dır. Ali onların üzerine defalarca hamle yapıp şu mısraları okumuştu:

«Ben Ali'nin oğlu Hüseyn'in oğlu Ali'yim.
Beyt'in Rabbi'ne and ederim ki biz daha yakınız Peygamber'e.
Allah'a and olsun şunun bunun çocuğu aramızda hüküm veremeyecektir.»

Aynı şeyi birkaç defa tekrarladıktan sonra Murre b. Munkiz el-Abdî ona hamle yaparak bir mızrak darbesi indirdi. Ali yere düştü. Onun üzerine çullanıp kılıçlarıyla parçaladılar. Hz. Hüseyin bunu görünce şunları söyledi: «Seni öldürenleri de Allah öldürsün. Yavrucuğum, bunlar Allah'a karşı ve Rasûlüne karşı saygısızlık etmekte ne kadar da cesurdurlar! Senden sonra dünyanın ne önemi var.» Daha sonra Hz. Hüseyin beraberinde çocuklarıyla birlikte ona yöneldi ve onlara: «Haydi kardeşinizi taşıyınız.» dedi. Onlar da kardeşlerini taşıdılar ve önünde çarpıştıkları otağın yanına kadar götürdüler.

Daha sonra Sudâlı Amr b. Subay' Müslim b. Akîl'in oğlu Abdullah'a bir ok attı. Abdullah elini alnına koydu, hareket ettiremedi. Arkasından Amr ona bir ok daha atarak onu öldürdü.

Ömer'in askerleri her taraftan onların üzerine hücum ediyordu. Taylı Abdullah b. Kutbe Avn b. Abdullah b. Ca'fer'in üzerine hamle yaptı ve onu öldürdü. Cüheyneli Osman b. Hâlid b. Üseyr ile Hemdanlı Bişr b. Sevt Akîl b. Ebî Tâlib'in oğlu Abdurrahmân'ın üzerine hamle yaptılar ve onu öldürdüler. Has'anlı Abdullah b. Urve, Akîl'in oğlu Ca'fer üzerine hamle yaparak onu öldürdü. Daha sonra Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım elinde kılıç olduğu halde bir hamle yaptı. Ezdli Amr b. Sa'd b. Nufeyl ona karşı bir hamle yaparak başına bir kılıç darbesi vurdu. Kâsım yüz üstü yere düştü ve: «Amcacığım» diye bağırınca Hz. Hüseyin onun yanına kartal hızıyla uçup gitti. Daha sonra kükremiş bir arslan gibi ileri atılarak Amr'a bir kılıç darbesi vurdu. Amr elini kılıca karşı siper edince eli bileğinden koptu ve büyük bir feryadla bağırdı. Kûfelilerin atlıları Amr'ı kurtarmak üzere ileri geçtiler, fakat atlılar ile karşı karşıya gelince atlar onun üzerinden geçti ve onların ayakları altında ölünceye

kadar çiğnenip durdu. Ortalığın tozu bulutu gidince Hz. Hüseyin Kâsım'ın başı ucunda ayaklarını yokluyor ve bu arada şöyle söylüyordu: «Seni öldürenler Allah'ın rahmetinden ne kadar uzaktırlar! Kıyamet gününde bunların hasmı senin deden olacaktır.» Daha sonra şunları ekledi: «Allah'a yemin ederim, sen amcanı çağırırken amcanın çağırman üzere gelmemesi, yahut gelip de sana bir faydasının dokunmaması ona çok ağır geldi. And olsun, bugün zalimi çok, yardımcısı az olan bir gündür.» Daha sonra onu göğsü üzerinde taşıdı ve oğlu Ali ile ailesi fertlerinden öldürülen diğer kimselerin yanına koydu.

O gün uzun bir süre Hz. Hüseyin'in yanına gelen herkes bırakıp geri dönüyor idi, çünkü hiç kimse onu öldürmek istemiyor ve böyle büyük bir günahın altına girmeyi arzu etmiyordu. Daha sonra Kindeli ve Mâlik b. en-Nuseyr adındaki birisi onun yanına geldi, kılıcıyla başına bir darbe indirdi,. başındaki başlığını kopardı, kafasını yaraladı ve başlığın içi kanla doldu. Hz. Hüseyin kendisine şunları söyledi: «Bu başlığımın parasıyla dilerim ki hiçbir şey yiyemiyesin ve içemiyesin ve Allah seni zalimlerle birlikte haşr etsin.» Daha sonra Hz. Hüseyin bu başlığını çıkartıp yere attı ve başkasını giydi. Kindeli Hz. Hüseyin'in bu başlığını alıp gitti. Ailesinin yanına vardığında başlık üzerindeki kanları yıkamaya başladı. Hanımı ona: «Rasûlullah'ın kızının oğlundan almış olduğun ganimeti mi evime sokacaksın, çıkart onu dışarıya» diye söylendi.

Taberî der ki: Bu adam ölünceye kadar kötülük ve fakirlik içerisinde yaşayışını sürdürdü.

Hz. Hüseyin henüz küçük olan oğlu Abdullah'ı istetti ve onu kucağına oturttu. Esadoğulları'ndan birisi ona bir ok attı ve boğazı kesildi. Hz. Hüseyin, kanını alarak yere boşalttı ve şunları söyledi: «Rabbim! Eğer gökten bize zafer ihsan etmeyecek isen bunu daha hayırlı bir şeyin sebebi kıl ve bu zalimlerden sen intikam al.»

Diğer taraftan Abdullah b. Ukbe el-Ganeyî Hz. Hüseyin'in oğlu Ebû Bekir'e bir ok attı ve onu öldürdü. Hz. Ali'nin diğer oğlu Abbas, anne bir kardeşleri olan Abdullah, Ca'fer ve Osmân'a şunları söyledi: «İleri geçin, sizin mirasçınız ben olayım, çünkü sizin çocuğunuz yoktur.» Onlar da aynı şeyi yaparak ileri geçtiler ve öldürüldüler. Şöyle ki: Hâni b. Subeyt el-Hadramî, Hz. Ali'nin oğlu Abdullah üzerine bir hamle yaptı ve onu öldürdü. Daha sonra Hz. Ali'nin oğlu Ca'fer üzerine de hemle yaparak onu da öldürdü. Havelî b. Yezîd el-Asbahî Hz. Ali'nin oğlu Osman'a bir ok attı. Daha sonra Ebân b. Dârimoğullarından bir başkası onun üzerine hamle yaparak öldürdü ve kafasını alıp götürdü.

Çadırlardan birisinden bir genç çıkarak eline bir çubuk aldı, korkup dehşete kapılmış gibi etrafına baktı. Hâni b. Subeyt el-Hadramî olduğu söylenen birisi ona hamle yaparak öldürdü.

Hz. Hüseyin aşırı derecede susamış bulunduğundan içmek amacıyla Fırat'a yaklaştı. Husayn b. Numey bir ok attı ve bu ok ağzına isabet etti. Hz. Hüseyin eliyle kanları topluyor ve topladığı bu kanları gökyüzüne doğru fırlattıktan sonra Allah'a hamd-ü senada bulunuyordu. Şöyle duâ etti: «Allah'ım! Peygamberinin kızının oğluna yapılmakta olanları sana şikâyet ediyorum. Allah'ım! Sen onların sayılarını biliyorsun, onları teker teker öldür ve onlardan hiçbir kimseyi hayatta bırakma!»

Ona ok atanın Ebân b. Dârimoğullarından birisi olduğu da söylenmiştir. Bu adam kısa bir süre kaldıktan sonra Allah ona ne kadar içerse içsin susuzluğunun gitmemesi gibi bir musibete müptelâ kıldı. Ona susuzluğunun giderilmesi için, içine şeker katılmış sular soğutuluyor ve büyük kaplarla içine süt katılmış su veriliyordu. Kendisi sürekli olarak: «Bana su veriniz.» diye su istiyor, ona büyük büyük kaplarla verilen suyu içiyor, içtikten sonra kısa bir süre sırt üstü yatıyor, daha sonra bir daha: «Bana su veriniz. Susuzluktan ölüyorum.» diyordu. Kısa bir süre geçtikten sonra karnı devenin karnı gibi şişip çatladı.

Diğer taraftan Şemir b. Zu'l-cevşen yaklaşık on kişilik bir grup ile Hz. Hüseyin'in kaldığı yere geldi. Kendisi ile eşyaları arasında kalınca Hz. Hüseyin onlara şöyle seslendi: «Yazıklar olsun size! Sizler dinine bağlı ve Kıyamet gününden korkan kimseler olamıyorsanız hiç olmazsa soylu ve hür kimseler gibi olunuz. Benim eşyamı ve ailemi sizin azgınlarınızdan ve cahillerinizden koruyunuz.» Ona:. «Senin bu istediğin yerine getirilecektir, ey Fâtıma'nın oğlu» diye cevap verdiler. Daha sonra Şemir beraberindeki piyadeler ile Hz. Hüseyin'in üzerine yürüdü. Adı Abdurrahman el-Cu'fî olan Ebû'l-Cenûb, Kaş'am b. Nuzer el-Cu'fî, Sâlih b. Veheb el-Yezenî, Sinân b. Enes en-Nehâî ve Havelî b. Yezîd el-Asbahî bunlar arasındadır. Şemir bunları Hz. Hüseyin'e karşı kışkırtıyor, Hz. Hüseyin ise onlara hamle yapıyor ve etrafından dağılıyorlardı. Daha sonra Hz. Hüseyin'in etrafını çevirdiler. Hz. Hüseyin'in yanına ailesi ile birlikte bulunan bir genç gelerek onun yanında ayakta dikildi. Bahr b. Ka'b b. Teymullah b. Sa'lebe Hz. Hüseyin'in üzerine kılıçla hücum edince bu genç: «Ey adinin oğlu! Sen benim amcamı mı öldüreceksin?» dedi. Bahr ona bir kılıç darbesi indirince bu genç eliyle kılıca karşı siper aldı, eli derisine kadar koptu. Genç: «Aman anneciğim!» diye bağırınca Hz. Hüseyin onu bağrına basarak şöyle dedi: «Ey kardeşimin oğlu! Başına gelene karşı sabret, çünkü Allah seni salih ve tertemiz olan babalarının yanına gönderecektir. Seni Rasûlullah (s.a.v.)ın, Ali'nin, Hamza'nın, Ca'fer'in ve Hasan'ın yanına gönderecektir.» Daha sonra Hz. Hüseyin şöyle duâ etti: «Allah'ım! Onlara gökten yağmur indirme, yeryüzünün bereketlerinden onları mahrum et. Allah'ım! Sen onları bir zamana kadar bile hayattan faydalandıracak olursan, onları darmadağın et, onları bö-

lük pörçük yap, yöneticiler hiçbir zaman onlardan razı olmasın; çünkü onlar bizlere yardımcı olmak üzere bizi çağırdılar, fakat bu sefer üzerimize saldırdılar, bizleri öldürdüler.»

Daha sonra etrafını sarmış piyadelerle onları dağıtıncaya kadar çarpıştı. Hz. Hüseyin üç veya dört kişi ile birlikte kalınca kendisine bir kaç pantolon getirilmesini istedi. Ganimet olarak alınmaması için bunları parça parça etti. Birileri ona: «Sen elbisenin altına bir kısa pantolon giysen.» deyince şu cevabı verdi: «Sizin o dediğiniz zillet elbisesidir, benim ise onu giymemem gerekir.»

Hz. Hüseyin öldürüldükten sonra onun üzerindeki eşyaları Bahr b. Ka'b aldı. Bu Bahr'ın elleri kışın su akıtır, yazın ise kupkuru bir ağaç parçasıymış gibi kururdu.

Sağından ve solundan Hz. Hüseyin'in üstüne hamle üstüne hamle yapılıyordu. O sağındakilere hamle yapıyor, onları dağıtıyor, daha sonra solundakilere de hamle yapıyor, onları da dağıtıyordu. Oğlu, ailesi ve arkadaşları öldürülmüş olduğu halde onun kadar kendisini üzüntüye kaptırmayan, hareketsiz kalakalmayan ve cesaretle ileri atılan bir kişi daha görülmemiştir. Piyadeler onun sağından ve solundan kurdun saldırısına uğramış koyunlar gibi dağılıyordu.

Hz. Hüseyin bu durumda iken, Zeynep şunu söyleyerek dışarı çıktı: «Keşke gökyüzü yerin üzerine kapaklanıverse!» Bu sırada Ömer b. Sa'd yanına yaklaşmıştı, ona şöyle dedi: «Ya Ömer! (Hz. Hüseyn'i kast ederek) Abdullah'ın babası senin gözünün önünde ve baka baka mı öldürülecek?» Ömer'in gözleri yaşardı, göz yaşlarını tutamadı, yanakları ve sakalının üzerine aktı. Yüzünü ondan çevirdi.

Hz. Hüseyin'in üzerinde ipek bir cübbe bulunuyordu. Başı sarıklıydı ve saçlarını da kınalamıştı. Piyade olarak, kahraman atlılar gibi çarpıştı. Atılan oklardan korunuyor, gediklerden faydalanıp fırsatları değerlendiriyor, atlılar üzerine hamle yapıyor ve şunları söylüyordu: «Hep birlikte beni öldürmek için mi bir araya gelmiş bulunuyorsunuz? Allah'a yemin ederim, benden sonra kullarından kimi öldürürseniz, hiçbir şekilde beni öldürdüğünüz kadar gazaba gelmeyecektir. And olsun, sizin alçalmanızla Allah'ın beni kerîm kılacağını ümid ederim. Zaten daha sonra benim intikamımı sizin bilemiyeceğiniz bir yerden sizden alacaktır. Yemin ederim, beni öldürecek olursanız, Allah sizin güçlerinizi birbirinizin arasına ve birbirinize karşı koyacak ve birbirinizin kanını akıtacak, bununla da yetinmeyerek acıklı azabı size kat kat artıracaktır.»

Günün uzun bir bölümü böylece kaldı. Fakat öldürmek isteselerdi onu öldürebilirlerdi. Herkes onu bizler değil başkaları öldürsün diye çekinirken, Şemir ortalıkta şöyle bağırdı: «Ne oluyor size, adamı ne diye bekliyorsunuz? Anneleri kaybedesiceler, onu öldürsenize!» Bunun üzeri-

ne dört bir yandan ona hamle yaptılar. Temîmli Zür'a b. Şerîk sol eline bir darbe indirdi. Omuzuna da birdarbe indirildi. Daha sonra kendisi kalkmağa çalışıp sendelerken bırakıp gittiler. Nehalı Sinân b. Enes Hz. Hüseyin'e bu durumda iken hamle yaptı ve mızrağıyla bir darbe indirdi. Hz. Hüseyin bu darbe ile yere düştü. Sinân, Havelî b. Yezîd el-Esbahî'ye: «Kafasını kes» diye seslendi. Havelî bunu yapmak istedi ise de kendisinde bunu yapacak güç bulamadı. Kendisini bir titreme tuttu. Bu sefer Sinân ona: «Hay Allah senin pazunu darmadağın etsin.» diyerek atından indi. Hz. Hüseyin'in boğazını kesip kafasını kopardı ve onu Havelî'ye verdi. Hz. Hüseyin'in üzerinde ne varsa alındı: Pantolonlarını Bahr b. Ka'b, üzerindeki ipek cübbesini Kays b. Eş'as aldı. Daha sonra Kays'a: «Kays-u Katife» adı verilir oldu. Ayakkabılarını Esved el-Evdî, kılıcını da Dârim kabilesinden bir adam aldı. Herkes mevcut bulunan yiyeceklere, develere ve elbiselere hücum etti ve bunları talan ettiler. Ayrıca onun ağır yüklerini ve mallarını da yağmaladılar. Kadınların üzerinde ne varsa aldılar, öyle ki kadınların sırtındaki elbiseyi çıkartıyor ve bunu bile alıyorlardı.

Hz. Hüseyin'in üzerinde 33 mızrak yarası ve 34 de darbe tesbit edildi. Bu yaralar okların yaralarının dışında idi.

Süveyd b. el-Mutâ' daha önce yere düşmüş ve ağır yaralar almış olarak öldürülenler arasında kalmıştı. Herkesin «Hüseyin öldürüldü» dediğini işitince kendisinde bir hafiflik gördü. Elinde bir bıçakla kalkıp ileri atıldı, çünkü kılıcı daha önce alınmış bulunuyordu. Onlarla bir süre elindeki bıçakla çarpıştıktan sonra öldürüldü. Onu Urve b. Battân es-Sa'lebî ile Zeyd b. Rukâd el-Cunubî öldürdüler. Suveyd Hz. Hüseyin'in arkadaşları arasında en son öldürülen kişi oldu.

Daha sonra Hz. Hüseyin'in oğlu «Zeynu'l-Âbidîn» diye bilinen Ali'nin yanına vardılar. Şemir onu öldürmek isteyince Humeyd b. Müslim: «Fesubhânallah, çocukları da mı öldüreceksin.» diye söylendi. Ali o sırada hasta bulunuyordu. Ömer b. Sa'd gelerek: «Bu kadınların çadırına hiç kimse girmeyecek ve bu hasta çocuğa hiç kimse el uzatmayacak. Kim bunların mallarından bir şey almış ise onları geri versin.» dediyse de hiç kimse hiçbir şeyi geri vermedi. Herkes Sinân bin Enes en-Neha'î'ye şöyle diyordu: «Sen Ali'nin ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın kızı Fâtıma'nın oğlu Hüseyin'i öldürdün. Sen bunların mülküne son vermek isteyen Arapların en tehlikeli adamını öldürdün. Haydi, git, emîrlerinin yanına var, onlardan mükafatını iste, çünkü onlar onu öldürmenin karşılığında bütün hazinelerini sana verecek olsalar bile, bu yine de az gelecektir.» Bunun üzerine Sinân atına bindi, yiğit ve şair bir kişiydi. Dilinde bir parça ağırlık vardı. Gelip Ömer b. Sa'd'ın çadırının kapısında durduktan sonra sesinin çıkabildiği kadar şöyle bağırdı:

«Haydi atıma altın ve gümüş yükle,
Çünkü ben o büyük efendiyi öldürdüm.
Anası ve babası itibariyle en hayırlı insanı,
Nesebi itibariyle en soylu olanı öldürdüm.»

Ömer b. Sa'd: «Ben kesin olarak söylüyorum ki sen bir delisin. Onu içeri alınız.» dedi. Yanına girince ona elindeki sopayla vurarak şunları söyledi: «Ey deli, nasıl olur da böyle konuşabiliyorsun? Allah'a yemin ederim, şayet İbn Ziyâd senin böyle konuştuğunu duyacak olursa senin boynunu uçurur.»

Daha sonra Ömer b. Sa'd Kelbli İmruu'l-Kays'ın kızı ve Hz. Hüseyin'in hanımı Rebâb'ın kölesi olan Ukbe b. Sim'ân'ı ele geçirdi. Ona: «Sen kimsin?» diye sorunca, Ukbe'nin: «Ben köleyim.» demesi üzerine onu serbest bıraktı. Bu köleden ve Esedli Murakka' b. Sumâme'den başka onlardan kurtulan olmadı. Murakka' oklarını bitirip çarpışmaya başlamış, bu sırada onun kavminden bir grup emân verince kendisi de onların yanına gitmişti. İbn Ziyâd'a durumu anlatılınca onu Zâra'ya sürmüştü.

Daha sonra Ömer b. Sa'd kendisiyle birlikte bulunanlara: «Kimler Hüseyin'i çıkıp atlarıyla çiğneyecekler?» diye seslenmiş, bu iş için on kişi ortaya çıkmıştı. Hadramlı İshâk b. Hayve onlardan birisidir. Söz konusu bu İshâk Hz. Hüseyin'in gömleğini almıştı. Daha sonra alaca hastalığına yakalandı. Bu on kişi gidip Hz. Hüseyin'i atlarına çiğnettiler ve sırtını, göğsünü tamamiyle ezinceye kadar bu çiğneme işine devam ettiler.

Hz. Hüseyin'in arkadaşlarından öldürülenlerin sayısı 72 kişi idi. Hz. Hüseyin'i ve onunla birlikte öldürülenleri Esedoğullarından el-Gadiriyyeliler, ölümlerinden bir gün sonra gömmüşlerdi.

Ömer b. Sa'd'ın askerlerinden ise yaralı olanların dışında 88 kişi öldürülmüştü. Ömer onların cenaze namazını kıldı ve onların gömülmesini emretti.

***

Hz. Hüseyin öldürülünce onun ve diğer arkadaşlarının kesilen başları Havelî b. Yezîd ve Ezdli Humeyd b. Müslim ile birlikte İbn Ziyâd'a gönderildi. Havelî gittiğinde sarayın kapısının kapalı olduğunu görmüş, bunun üzerine evine giderek Hz. Hüseyin'in başını evinde bulunan bir leğenin altına koymuş, yatağına girmiş ve Nevvâr adındaki hanımına şöyle demişti: «Ben sana dünyanın zenginliğini getirmiş bulunuyorum. İşte Hüseyin'in başı senin bulunduğun bu evdedir.» Karısı ise: «Yazıklar olsun sana! Herkes altın ve gümüş getirirken sen bana Rasûlullah (s.a.v)'ın oğlunun kafasını getiriyorsun. Allah'a yemin ederim, ben seninle hiç

bir yerde artık başbaşa kalmıyacağım» diyerek yataktan kalkmış, evin dışına çıkmıştı. Nevvâr şöyle diyor: «Ben leğenden göğe kadar yükselen bir nûra uzun süre bakıp durdum. Daha sonra etrafında kanat çırpan bembeyaz bir kuş gördüm.»

Sabah olunca Havelî başı alıp İbn Ziyad'a götürdü.

Hz. Hüseyin'in başını götürenin Şemir ile Kays b. Eş'as, Amr b. Haccâc ve Urve b. Kays olduğu da söylenmiştir.

İbn Ziyâd yerine oturduktan sonra gelenlerin huzuruna girmesi için izin verdi. Kafalar teker teker getirilip önüne konuldu. Elindeki bir değnek ile bir süre Hz. Hüseyin'in dişleri üzerine vurup durdu. Zeyd b. Erkam onun değneğini geri çekmediğini görünce şöyle dedi: «Bu değneği bu dişlerin arasından çekip al. Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'a yemin ediyorum ki, ben Rasûlullah (s.a.v.)'in iki dudağını ,bu iki dudak üzerinde, onları öperken görmüşümdür.» Ve ağlamağa koyuldu. İbn Ziyâd ona şöyle cevap verdi: «Hay Allah senin iki gözünü de sürekli olarak ağlatsın. Allah'a yemin ederim, şayet sen bunamış ve aklını yitirmiş bir yaşlı olmasaydın senin boynunu uçururdum.» Zeyd, oradan ayrılırken şöyle diyordu: «Ey Araplar! Artık bu günden sonra sizler köle olacaksınız. Fâtıma'nın oğlunu öldürdünüz. Mercâne'nin oğlunu emîr yaptınız. İşte o sizin en hayırlılarınızı öldürüyor, kötülerinizi de köle yapıyor. Sizler zilleti kabul ettiniz. Zilleti kabul edenler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!»

⁂

Ömer Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra iki gün daha orada kaldı ve Kûfe'ye gitti. Kûfe'ye giderken beraberinde Hz. Hüseyin'in kızlarını, kızkardeşlerini ve onunla beraber bulunan bütün çocuklarını alıp gitti. Bu yolculuk sırasında Hz. Hüseyin'in küçük oğlu Ali henüz hasta bulunuyor idi. Hep birlikte Hz. Hüseyin'in ve ölü olarak yere yıkılmış arkadaşları ve yakınlarının yanından geçerken kadınlar feryada başladılar ve yüzlerine vurdular. Kızkardeşi Zeyneb: «Ah ya Muhammed! Semânın bütün melekleri sana selât-ü selâm etsin. İşte Hüseyin düzlükte yatıyor, kanlara boyanmış, âzâları kesilmiş. Senin kızların ise esir alınmış, zürriyetin tek tek öldürülmüş. Rüzgâr onların üzerine toprak savuruyor.» diyerek hem kendisi ağladı, hem de dost düşman herkesi ağlattı.

Onları İbn Ziyâd'ın huzuruna çıkarttıklarında Hz. Zeyneb en âdî elbiselerini giydi, tanınmaz bir hale geldi. Câriyeleri etrafını sardı. Ubeydullah: «Şu oturan kadın kimdir?» diye sorunca Zeyneb onunla konuşmadı. Üç defa tekrarladığı halde ona cevap vermedi. Sonra onun cariyelerinden biri: «Bu Fâtıma'nın kızı Zeyneb'dir,» deyince İbn Ziyâd ona

şöyle dedi: «Sizleri alçaltan, tek tek öldüren ve ortaya attığınız şeyleri yalanlayan Allah'a hamd olsun!» Hz. Zeyneb ona şu cevabı verdi: «Bizleri Muhammed ile şereflendiren ve tertemiz yapan Allah'a hamd olsun! Bizler kesinlikle senin söylediğin gibi değiliz. Ancak fâsıklar rezil olur ve fâcirler yalancı çıkartılır.» İbn Ziyâd: «Nasıl, Allah'ın senin ailene yaptıklarını nasıl buldun?» deyince Zeyneb ona şöyle karşılık verdi: «Onların üzerine ölüm yazılmıştı. Onlar da öldürülecekleri yere geldiler. Allah seni ve onları bir araya getirecek ve sizler karşılıklı olarak onun huzurunda muhâkemeleşeceksiniz.» İbn Ziyâd hiddetlenerek şöyle dedi: «Senin azgın kardeşine ve ailenden âsî ve isyankâr olanlara karşı duyduğum kinden artık rahatlamış bulunuyorum.» Bu sefer Hz. Zeyneb ağlayarak şu cevabı verdi: «Yemin ederim sen benim yiğidimi öldürdün, ailemi ortada bıraktın. Benim akrabalarımı da benden kopardın, kökünü kazıdın. Eğer seni bunlar rahatlatıyorsa rahatlamış oldun.» Bu sefer İbn Ziyâd ona: «Bu bir kahramanlıktır. Yemin ederim, gerçekten senin baban bir kahramandı.» deyince Zeyneb: «Bir kadının kahramanlıkla ne ilgisi olabilir ki?» diye karşılık verdi. İbn Ziyâd Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'yi görünce: «Senin adın ne?» diye sordu. Ali: «Benim adım Ali b. Hüseyin'dir.» dedi. İbn Ziyad: «Allah Ali b. Hüseyin'i öldürmedi mi?» diye sordu, fakat Ali sesini çıkarmadı. İbn Ziyâd: «Ne diye konuşmuyorsun?» diye sorunca Ali ona şöyle cevap verdi: «Benim aynı şekilde adı Ali olan bir başka kardeşim daha vardı. Onu insanlar öldürdü.» İbn Ziyad: «Onu Allah öldürdü!» dedi, fakat Ali sesini çıkarmadı. İbn Ziyâd tekrar: «Niye konuşmuyorsun?» diye sorunca Ali ona şu âyetle cevap verdi: **«Öldüğü zaman canları alan Allah'tır»** (Zumer, 39/42) **«Hiç bir nefis için Allah'ın izni olmaksızın ölmek imkânı yoktur.»** (Âli İmrân, 3/145). İbn Ziyâd ona: «Allah'a yemin ederim, sen de onlardansın.» dedikten sonra orada bulunan birine şöyle söyledi: «Ey adam, şuna bir bak ergenleşmiş mi? Ben bunun artık adam olduğunu sanıyorum.» Ahmerli Murrî b. Muâz onun üzerini açarak: «Evet, ergenleşmiştir.» diye cevap verince İbn Ziyâd: «Onu öldür!» diye emir verdi. Fakat Ali ona: «Peki bu kadınları kim görüp gözetecek?» diye sordu. Zeyneb de ona sarılıp kaldı ve şunları söyledi: «Ey İbn Ziyâd! Bizden öldürdüğün kimseler sana yeter. Bizim kanlarımızı içmeye kanmadın mı? Bizden kimseyi bıraktın mı?» Ali'nin boynuna sarıldı ve şunları ekledi: «Eğer sen mümin isen Allah adına senden şunu diliyorum: Onu öldürürsen mutlaka beni de onunla birlikte öldür.» Ali de şöyle konuştu: «Ey İbn Ziyâd! Şayet seninle bu kadınlar arasında bir akrabalık var ise onlarla birlikte İslâm'ın gerektirdiği şekilde bulunacak, Allah'tan korkan, muttakî bir adam gönder.» İbn Ziyâd bir süre Zeyneb'e baktıktan sonra şunları söyledi: «Şu akrabalık duygusu gerçekten hayret verici! Allah'a yemin ederim, ben onun gerçekten Ali'yi

öldürecek olursam kendisini de öldürmemi samimiyetle istediğine inanıyorum. Haydi genci bırakın, o da kadınlarla beraber gitsin.»

Daha sonra İbn Ziyâd: «Topluca namaza!» diye seslenilmesini emretti. Herkes namaz için toplandı. İbn Ziyâd minbere çıkıp hutbe okudu. Hutbesinde şunları söyledi: «Hakkı ve hak ehlini ortaya çıkartan, onları galip kılan, müminlerin emiri Yezîd'i ve onun taraftarlarını muzaffer kılan, yalancı oğlu yalancı Hüseyin b. Ali'yi ve taraftarlarını öldüren Allah'a hamd olsun!»

Bu sözler üzerine Ezdli ve bilahare el-Vâlibli olan Abdullah b. Afif onun önüne atıldı. Abdullah gözlerinden birisini Hz. Ali ile birlikte Cemel Vak'asında, diğerini de yine onunla birlikte Sıffîn Vak'asında kaybetmiş âmâ bir kimse idi. Mescitten hiç ayrılmaz, geceye kadar orada namaz kılar, daha sonra ayrılır giderdi. İbn Ziyâd'ın bu sözlerini işitince ayağa kalkıp şunları söyledi: «Ey Mercâne'nin oğlu! Gerçek şu ki asıl yalancı oğlu yalancı sensin ve senin babandır, seni vali tayin eden kimsedir ve onun babasıdır. Ey Mercâne'nin oğlu! Sizler Peygamberlerin çocuklarını öldürüyor, ondan sonra da sıddîklerin konuştuğu gibi konuşuyorsunuz ha!»

İbn Ziyâd: «Onu yanıma getiriniz!» diye emir verdi. Alıp yanına götürünce Abdullah Ezdlilerin parolası olan: «Yâ Mebrûr» diye seslendi. Bunun üzerine Ezdlilerden bir grup genç yanına varıp onu kurtardılar. İbn Ziyâd daha sonra Abdullah'a adamlar gönderip yanına getirtti ve onu öldürdü. Mescidde asılmasını emretmesi üzerine onu mescide astılar. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'in başının alınarak Kûfe'de dolaştırılmasını emretti. Böylece Hz. Hüseyin'in başı bir görüşe göre bir ağaç üzerinde taşınan ilk baş oldu. Ancak doğru olan, İslâm tarihinde bu şekilde taşınan ilk başın Amr b. Hamik'in başı olduğudur.

Daha sonra İbn Ziyâd Hz. Hüseyin'in ve arkadaşlarının başlarını Zahr b. Kays eşliğinde bir grup kişi ile Şâm'a, Yezîd'in yanına gönderdi. Başları Şemir ve bir grup kişi ile gönderdiği de söylenmiştir. Onlarla beraber kadın ve çocukları da göndermişti. Bunlar arasında Hz. Hüseyin'in oğlu Ali de vardı. İbn Ziyâd Ali'nin ellerini ve boynunu demirlerle bağlamış ve onları bineklere bindirmişti. Yol boyunca Şâm'a varıncaya kadar Ali onlarla hiç konuşmadı. Zahr b. Kays Yezîd'in huzuruna girince Yezîd ona: «Ne haber?» diye sorunca Zahr şu cevabı verdi: «Ey Müminlerin emiri! Sana Allah'ın ihsan ettiği zaferin ve yardımın müjdesini getiriyorum. Allah Ali'nin oğlu Hüseyin'i önümüze ailesinden on sekiz, taraftarlarından da altmış kişi ile birlikte çıkarttı. Onların üzerine gittik ve emîr Ubeydullah'ın hükmünü kabul etmelerini, aksi takdirde kendileriyle çarpışacağımızı söyledik. Onlar çarpışmayı tercih etti-

ler. Güneşin doğuşu ile birlikte üzerlerine yürüdük, her taraftan onları kuşattık. Kılıçlarımız tepelerine inince sığınacak bir yer bulamayıp kaçışmağa ve çukurlarla tepelere sığınmağa başladılar. Adeta kartaldan kaçan güvercinleri andırıyorlardı. Allah'a yemin ederim, sadece bir deveyi kesecek yahut da kuşluk vakti uyuyanın uyuyabileceği zamandan fazla bir süre geçmedi ki biz onların sonuncularını da öldürmüştük. İşte onların cesetleri çırılçıplak senin önünde. Elbiseleri kumlara batmış, yanakları toprağa yatmış. Güneş onları kızdırıyor, rüzgârlar onların üzerinden geçip gidiyor. Akbabalar onların ziyaretçileri, kartallar o kuru ve boş arazilerde uçup konuyor.»

Taberî der ki: Yezîd gözleri yaşararak: «Başınızdaki o azgın Hüseyin'i öldürmeseydi yine bana yeterdi. Allah Sümeyye'nin oğluna lânet etsin! Allah'a yemin ederim, şayet ben onunla karşı karşıya olsaydım, onu hapsederdim. Allah Hüseyin'e rahmet buyursun!» dedi ve bu gelene hiç bir şey vermedi.

Denildiğine göre Hz. Hüseyin'in ailesi Kûfe'ye vardığında İbn Ziyâd onları hapsetti ve Yezîd'e durumu haber verdi. Onlar hapiste iken içeriye taşa bağlanmış bir pusula atıldı. Pusulada şunlar yazılı idi: «Posta sizin durumunuzu Yezîd'e götürdü. Falan gün varacak ve falan gün geri dönecektir. Eğer tekbîr sesleri duyarsanız öldürüleceğinizi biliniz, tekbir sesi duymayacak olursanız o zaman kendinizi emniyette kabul edebilirsiniz.»

Postanın gelişinden iki veya üç gün önce yine bir taşa bağlı olarak bir mektup atıldı. Bunda da şu satırlar bulunuyordu: «Artık vasiyetinizi yapınız ve söyleyeceklerinizi söyleyiniz. Postanın varması yakındır.» Daha sonra posta Yezîd'den tutuklu bulunanların kendisine gönderilmesine dair emri getirdi. Bunun üzerine İbn Ziyâd Muhaffir b. Sa'lebe ile Şemir b. Zu'l-cevşen'i çağırarak eşyalarla ve Hz. Hüseyin'in başıyla birlikte gönderdi. Bunlar Dimaşk'a varınca Muhaffir b. Sa'lebe Yezîd'in kapısından şöyle seslendi: «İnsanların en ahmak ve alçağının başını getirdik.» Yezîd bunu duyunca şöyle dedi: «Muhaffir'den daha alçak ve daha ahmak birisini onun anasından başka bir ana doğurmuş değildir. O zalim ve her türlü bağı koparıcı bir kimsedir.»

Daha sonra Yezîd'in huzuruna girdiler. Başı onun önüne koydular ve onunla konuştular. Abdullah b. Âmir b. Kureyz'in kızı ve Yezîd'in hanımı olan Hind bu sözleri işitince örtünerek dışarı çıktı ve şunları söyledi: «Ey müminlerin emîri! Bu Ali'nin ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın kızı Fâtıma'nın oğulları olan Hüseyin'in başı mıdır?» Yezîd: «Evet, onun için ağla! Râsulullah (s.a.v.)'ın ve Kureyş'in en belli başlı kızının oğlunun yasını tut! İbn Ziyâd acele davranıp onu öldürdü. Allah da onun canını alsın!»

Daha sonra Hz. Hüseyin'in başı önünde olduğu halde elindeki çubukla ağzını kurcalarken insanların huzuruna girmeleri için izin verdi ve bu arada şunları söyledi: «Bunun ve bizim durumumuz Husayn b. el-Humam'ın şu söylediklerine benziyor:

«Kavmimiz bize karşı adaletli olmadı,
Kan damlayan kılıçlarımız da hakkı aldı.
Bu kılıçlar bizim için değerli olanların kafasını yere yıkıyor,
Onlarsa daha zalim ve daha asi idi.»

Bunun üzerine Eslemli Ebû Berze şöyle konuştu: «Elindeki sopayla Hüseyin'in ağzına mı vuruyorsun? Sopan Hüseyin'in ağzına girmiş bulunuyor. Ben Rasûlullah (s.a.v.)ın o ağzı öptüğünü görmüşümdür. Ey Yezîd! Sen kıyamet gününde geleceksin ve şefaatçin İbn Ziyâd olacaktır. Bu da gelecektir ve onun şefaatçisi Muhammed olacaktır.» Daha sonra kalkıp gitti.

Yezîd şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ey Hüseyin, eğer seninle çarpışan ben olsaydım seni öldürmezdim.» Daha sonra şunları söyledi: «Bütün bunların sebebi nedir biliyor musunuz? O: «Benim babam Ali onun babasından, annem Fâtıma da onun annesinden daha hayırlıdır. Dedem Rasûlullah onun dedesinden daha hayırlı olduğu gibi ben de ondan daha hayırlıyım ve bu işte ondan daha çok hak sahibiyim.» dedi. Babasının benim babamdan daha hayırlı olmasına gelince: Babalarımız Allah'ın huzurunda delilleriyle ortaya çıkmışlardır. İnsanlar artık kimin lehine hüküm verildiğini de biliyorlar. Onun: "Benim annem onun annesinden hayırlıdır." demesine gelince: Yemin ederim ki Rasûlullah'ın kızı Fâtıma benim annemden hayırlıdır. "Dedem Rasûlullah onun dedesinden hayırlıdır." demesine gelince: Yemin ederim ki Allah'a, ahiret gününe inanan hiç bir kimse aramızda Rasûlullah'a denk, Rasûlullah'a eş değerde hiçbir kimse olduğu görüşünde değildir. Fakat o derin bilgisine kurban gitmiş ve: **"De ki ey mülkün sahibi olan Allah'ım..."** (Âli İmrân, 3/26) buyruğunu okumamış gibidir.»

Daha sonra Hz. Hüseyin'in başı önünde olduğu halde hanımı ve yakınları huzuruna getirildi. Hz. Hüseyin'in kızları olan Sukeyne ile Fâtıma uzanarak babalarının başını görmek istediler, ancak Yezîd görmelerini önlemek amacıyla önlerinde duruyordu. Başı görünce hep birlikte feryat ettiler. Bu arada Yezîd'in kadınları bağrışmağa, Muâviye'nin kızları da etrafı velveleye vermeğe başladılar. Hz. Hüseyin'in yasça Sükeyne'den daha büyük olan kızı Fâtıma şöyle dedi: «Ey Yezîd! Rasûlullah'ın kızları şu anda esir midir?» Yezîd onlara: «Ey kardeşimin kızı, işte benim de arzulamadığım şey bu idi.» deyince Fâtıma: «Allah'a yemin ederim, bizim bir yüzüğümüz bile bırakılmadı.» dedi. Bunun üzerine Ye-

zîd: «Sizin başınıza gelmiş olanlar sizden alınanlardan daha büyüktür.» diye karşılık verdi.

Bu arada Şâm'lı bir adam ayağa kalkarak ve Fâtıma'yı kast ederek: «Bunu bana bağışlayıver!» deyince Fâtıma kız kardeşi Zeyneb'in elbiselerini yakaladı. Zeyneb Fâtıma'dan daha büyük idi, Yezîd'e şöyle dedi: «Yalan söyledin ve çok alçakça hareket ettin. Böyle bir iş ne sana, ne de ona düşer.» Bu söz üzerine Yezîd gazaba geldi ve şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, sen yalan söyledin, bu bana düşer ve ben onu bağışlamayı istesem bağışlayabilirdim.» Zeyneb şöyle karşılık verdi: «And olsun, Allah sana böyle bir imkân vermiş olamaz; ancak senin dinimizden çıkıp başka bir dine göre hüküm vermen hali bundan müstesnadır.» Yezîd yine gazaplandı ve âdeta aklı başından gitmişçesine: «Sen bu şekilde bana mı karşılık veriyorsun? Dinden olsa olsa senin baban ve kardeşin çıkmış olabilir.» dedi. Zeyneb de: «Allah'ın dini ile babamın, kardeşimin ve dedemin dini ile sen de, baban da, deden de hidayet buldunuz.» diye cevap verdi. Yezîd bu sefer şöyle dedi: «Ey Allah'ın düşmanı, yalan söylüyorsun.» Zeyneb: «Sen emîr olduğun halde haksızlık ediyor, hakarette bulunuyorsun. Elindeki otoriteyle bizleri baskı altında tutmak mı istiyorsun?» deyince Yezîd utandı ve sesini kesti. Daha sonra yanından çıkartılıp Yezîd'in odalarına yerleştirildiler. Yezîd'in ailesinden olup da onların yanına gelmeyen, onlara taziyede bulunmayan ve kendilerinden neler alındığını sorup da kat katını onlara vermeyen hiçbir kadın olmadı. Sükeyne şöyle diyordu: «Ben Muâviye'nin oğlu Yezîd'den daha iyilikçi bir Allah inkârcısı görmedim.»

Daha sonra Yezîd emir verdi, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali elleri kolları bağlı olarak huzuruna getirildi. Ali: «Rasûlullah (s.a.v.) eğer bizleri bu şekilde eli kolu bağlı olarak görecek olsaydı, mutlaka bağlarımızı çözerdi.» deyince Yezîd: «Doğru söylüyorsun,» diyerek Ali'nin bağlarının çözülmesini emretti. Daha sonra Ali şöyle söyledi: «Şayet Rasûlullah bizim bu şekilde uzak durduğumuzu görseydi bizi yakınlaştırmak isterdi.» Bunun üzerine Yezîd emir verdi ve Ali kendisine yaklaştırıldı. Yezîd kendisine şöyle dedi: «Ey Hüseyin'in oğlu Ali! Benim akrabalık bağlarımı koparan, hakkımı tanımayan, otoritem konusunda benimle mücadeleye girişen senin baban oldu. Allah onun başına senin şahit olduğun şeyleri getirdi.» Ali ona şu âyetle cevap verdi: **«Ne yerde, ne de sizin nefislerinizde (size isabet eden) hiçbir musibet yoktur ki, bizler onu yaratmazdan önce** (Lehv-i Muhfuz adındaki bir) **kitapta yazılı olmasın. Muhakkak bu Allah'a göre çok kolaydır. Ta ki kaybettiğinize üzülmeyesiniz, (Allah'ın) size verdiğine de sevinmeyesiniz. Allah zaten her kibirlenip böbürleneni sevmez.»** (Hadîd, 57/22-23).

Yezîd de ona şu âyetle cevap verdi: **«Size gelen her bir musibet sizin ellerinizin kazanması iledir.»** (Şûrâ, 42/30).

Daha sonra sustu ve bir şey söylemedi. Onun, beraberindeki diğer hanımlarla birlikte dedesi Hz. Ali'nin evinde ağırlanmalarını emretti. Yezîd bütün öğle ve akşam yemeklerinde mutlaka Ali'yi de yemeğe çağırırdı. Bir gün yanında henüz küçük bir çocuk olan Hz. Hüseyin'in oğlu Amr bulunduğu sırada Ali'yi çağırdı ve Amr'a Hâlid b. Yezîd'i kast ederek sordu: «Bununla boğuşur musun?» Amr ona şöyle cevap verdi: «İkimize de birer bıçak ver, döğüşelim.» Bunun üzerine Yezîd onu kucaklayarak şöyle dedi: «Bu benim öteden beri tanıdığım bir tabiattır. Hiç yılan yılandan başka bir şey doğurur mu?»

Denildiğine göre Hz. Hüseyin'in başı Yezîd'e varınca İbn Ziyâd'ın durumu daha bir iyileşti ve sağlamlaştı. Ona daha fazla şeyler vermeğe başladı, onunla olan bağlarını güçlendirdi ve yaptığından memnun oldu. Fakat fazla bir süre geçmeden herkesin ona kin beslediğini ve ona lânet edip küfrettiğini haber alınca Hz. Hüseyin'in öldürülmesine pişman olup şöyle demeye başladı: «Ben bazı sıkıntılara katlanıp Hüseyin'i evimde misafir etseydim ve onu istediği şekilde hâkim kılsaydım ne kaybederdim? Her ne kadar bu benim otoritemi zayıflatmış olurdu ise de Rasûlullah (s.a.v.)'ın haklarını korumuş, onun hukukuna riayet etmiş olurdum. Allah Mercâne'nin oğluna lânet etsin, çünkü beni bu duruma düşüren o oldu. Halbuki Hüseyin ondan bana elini verip bey'at etmek yahut vefat edinceye kadar herhangi bir serhadde oturmak konularında izin istemişti; ancak İbn Ziyâd bu isteklerini kabul etmeyip onu öldürdü, bu yüzden de müslümanlar bana kin besledi, onların kalplerine bana karşı düşmanlık tohumu ekti, iyileri de kötüleri de benim Hüseyin'i öldürmemi çok büyük bir iş olarak değerlendirdiklerinden bana buğz ettiler. Bu Mercâne'nin oğluna ne yapayım? Allah ona lânet etsin ve ona gazap etsin!»

Yezîd onları Medîne'ye göndermek isteyince Nu'mân b. Beşîr'e onları hazırlamayı ve uygun gelecek şekilde ihtiyaçlarını karşılayarak Şâm halkından emin birisini onlarla birlikte göndermesini, ayrıca yanlarına Medîne'ye kadar refakat edecek bir grup atlı da katmasını emretti. Daha sonra vedalaşmak üzere Ali'yi çağırıp ona şunları söyledi: «Allah Mercâne'nin oğluna lânet etsin! Allah'a yemin ederim, şayet onun karşısında ben olsaydım ve benden bir şey istemiş olsaydı kesinlikle onun o isteğini yerine getirirdim ve onu -isterse çocuklarımın helâkiyle, ölümüyle neticelensin- elimden geldiğince ölümden kurtarmağa çalışırdım, fakat gördüğün gibi Allah'ın hükmü böyle tecelli etmiştir. Yavrucuğum, bir ihtiyacın olursa bana yaz, bildir.» Daha sonra bu elçiye onlar hakkında tavsiyelerde bulundu. Elçi onlarla birlikte çıktı. Geceleyin yol al-

dıkları zaman fazla ileri geçmeyecek şekilde onun önünde gidiyorlar, konaklayacak oldukları zaman da o ve arkadaşları onlardan ancak bir miktar uzaklaşıyorlar, çevrelerinde bekçi gibi onları korur bir durum alıyorlardı. Bu elçi onların ihtiyaçlarını soruyor, onlara Medîne'ye varıncaya kadar nazik bir şekilde muamele ediyor, iyi bir şekilde davranıyordu. Hz. Ali'nin kızı Fâtıma, kızkardeşi Zeyneb'e şöyle dedi: «Bu adam bize gerçekten iyilik yaptı. Ne dersin, ona herhangi bir hediye vererek karşılık verelim mi?» Zeyneb ona: «Allah'a yemin ederim, süs eşyalarımızdan başka verecek hiçbir şeyimiz yoktur.» diyerek karşılık verdi. Her ikisi iki bilezik çıkartıp ona gönderdiler ve özür beyân ettiler, fakat bu adam hepsini geri çevirerek şöyle söyledi: «Eğer ben bunu dünya için yapmış olsaydım sizin bu gönderdikleriniz gerçekten beni memnun ederdi, fakat Allah'a yemin ederim, ben bu yaptıklarımı sadece Allah için ve sizlerin Rasûlullah (s.a.v.)'a olan yakınlığınız dolayısıyla yapmışımdır.»

İmruu'l-Kays'ın kızı olan er-Rebâb Hz. Hüseyin'in hanımı olup onunla birlikte bulunuyordu. er-Rebâb Hz. Hüseyin'in kızı Sukayne'nin annesidir. Hz. Hüseyin'in ailesinden olan kimselerle birlikte o da Şâm'a götürülmüş, daha sonra Medîne'ye geri dönmüştü. Kureyş'in eşrafından olan kimseler ona talip olmuş, fakat o: «Ben Rasûlullah (s.a.v.)'dan sonra hiç bir kimseyi kayınpeder edinemem» diye cevap vermiş ve bu teklifleri kabul etmemişti. Hz. Hüseyin'den sonra bir yıl daha yaşadı ve bu süre içerisinde hiç bir evin çatısı altında barınmadı. Sonunda kalp ağrısından vefat etti. Onun Hz. Hüseyin'in kabri başında bir yıl kaldıktan sonra Medîne'ye döndüğü ve üzüntüden öldüğü de söylenmiştir.

Ubeydullah b. Ziyâd Hz. Hüseyin'in ölümünü bildirmek üzere Amr b. Saîd'e bir elçi göndermişti. Yolda Kureyş'ten bir kişi bu elçi ile karşılaşmış ve: «Ne haber?» diye sorunca elçi: «Haber emirin yanındadır» diye cevap vermiş, bunun üzerine Kureyş'li adam da: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râc'i'ûn, Hüseyin öldürüldü.» demişti.

Haberi getiren Amr b. Saîd'in yanına girmiş, Amr ona: «Ne gibi bir haberle geldin?» diye sorunca elçi; «Emîr'i sevindirecek haber getirdim, Ali'nin oğlu Hüseyin öldürüldü.» diye cevap vermişti. Bunun üzerine Amr: «O halde onun öldürüldüğünü ilân et!» diye emir verince elçi bu ilânı yaptı. Haberi duyan Hâşimoğullarının kadınları feryadı bastı ve Ebû Tâlib'in oğlu Âkîl'in kızı yanında yakın akrabası olan diğer kadınlarla birlikte peçesiz ve elbiselerini çeke çeke dışarı çıktı. Bu sırada bir taraftan da şu beyitleri okuyordu:

«Ne diyeceksiniz, Peygamber size sorsa:
Son ümmet olduğunuz halde ne yaptınız,
Benim soyumu ve ailemi benden sonra?

Kimini esir aldınız, kimini yaraladınız,
Benim sizden göreceğim karşılık böyle olmamalıydı.
Akrabama böyle kötü davranmamalıydınız.»

Amr kadınların bu şekilde bağırıştıklarını işitince gülerek şu beyti okudu:

«Ziyâdoğullarının kadınları feryadı bastı,
Kadınlarımızın Ernab sabahı bağırdığı gibi.»

Ernab, Zebîdoğullarının Hâris b. Ka'boğullarından olan Ziyâdoğulları üzerine yaptığı bir baskın olayıdır. Söz konusu bu beyit de Amr b. Ma'dikerib'e aittir.

Daha sonra Amr: «Osman için bağırıldığı gibi bağırılıyor.» dedi, arkasından minbere çıkarak halka Hz. Hüseyin'in ölümünü bildirdi.

Abdullah b. Ca'fer'in iki oğlunun Hz. Hüseyin ile birlikte öldürüldüğünü haber alınca kölelerinden birisi ve bazı kimseler taziyesine gittiler. Kölesi: «İşte bu bizim başımıza Hüseyin'in yüzünden geldi.» deyince Abdullah ayakkabısıyla onu dürterek şöyle dedi: «Ey kokuşmuşun oğlu! Sen bunu Hüseyin'e mi söylüyorsun? Allah'a yemin ederim, ben de onu görmüş olsaydım onunla birlikte öldürülünceye kadar ondan ayrılmamayı arzu ederdim. And olsun kardeşim ve amcamın oğlunun onu destekleyerek ve onunla beraber sabrederek öldürülmüş olmaları başıma gelen bu musibeti hafifletici ve kederimi azaltıcı bir durumdur.» Daha sonra şöyle devam etti: «Bizzat benim iki elim Hüseyin'e karşı yapılması gerekeni yapamadıysa da benim çocuklarım gerekeni yapmışlardır.»

Kûfeliler Hz. Hüseyin'in başını Şâm'a getirip Dimaşk mescidine indiklerinde Mervân b. Hakem onlara gidip bu işi nasıl yaptıklarını sordu, onlar da anlattılar. Daha sonra Mervân onların yanından ayrılıp gitti. Arkasından kardeşi Yahya b. Hakem yanlarına geldi ve onlara aynı soruyu sordu. Ona da aynı şeyi anlattılar. Yahyâ onlara şöyle dedi: «Kıyâmet gününde Muhammed (s.a.v.)'i artık göremeyeceksiniz. Hiçbir konuda artık sizinle birlikte olmayacağım»

Yezîd'in yanına girdiklerinde Yahyâ b. Eksem şu beyitleri okudu:

«Alçak soylu İbn Ziyâd'a yakın
Kalabalık asker Taff'a yakındı.
Sumeyye'nin soyu artık toprak gibidir
Âl-i Mustafa'nınsa soyu kalmadı.»

Bunu duyan Yezîd Yahyâ'nın göğsüne vurarak: «Sus» diye emretti.

Denildiğine göre, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü gece birisinin şu beyitleri okuduğu işitilmiştir:

«Ey bilgisizce Hüseyin'i öldürenler!
Azabı ve cezayı müjdelerim size,
Gökteki herkes size bedduâ ediyor,
Ne kadar melek ve peygamber varsa...
Süleymân da, Mûsâ da, İncil'in sahibi de size lânet ediyor.»

İki ya da üç ay süreyle güneşin doğuşundan itibaren yükselişine kadar herkes adeta duvarlara kan sürüldüğünü görüyor gibi oluyordu.

Ra's Câlût o günleri anlatırken şöyle der: «Kerbelâdan her geçişimde, orayı geride bırakıncaya kadar atımı koştururdum, çünkü bizler orada bir Peygamber çocuğu öldürülecek diye kendi aramızda konuşuyorduk ve bundan dolayı korkuya kapılırdım. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra artık kendimi emniyet içerisinde görmeye başladım. Oradan atımı koşturmadan geçer giderdim.»

Öldürüldüğü gün Hz. Hüseyin'in 55 yaşında olduğu söylenmiştir. 61 yaşında olduğu da söylenmiş olmakla birlikte bu rivayetin hiçbir değeri yoktur.

Her şeyiyle Hâşimoğullarına bağlı, Teym Murra'dan olan şair et-Teymî, Hz. Hüseyin'e ve ailesine yazmış olduğu mersiyede şunları söyler:

«Muhammed'in aile halkının evlerinden geçtim,
Boş kaldıkları günkü halleriyle benzerlerini görmedim.
Allah bir yerden sâkinlerini uzaklaştırmasın,
İsterse orayı kendileri bırakıp gitmiş olsun.
Hâşimlerden nehir kıyısında Taff'da öldürülenler,
Müslümanların boynunu büktü ve onları üzüntüye boğdu.
Onlar bir umutken facia oluverdiler,
Çok büyük bir facia ve çok ağır...
Varlıklıya göre bir damla kanımız varsa,
Bir gün onlara bunun karşılığını veririz.
Kayslılar fakir düşerse fakirlerini koruruz,
Onlar ise ayağımız kayınca öldürür bizi.»

Hz. Hüseyin İle Birlikte Öldürülenler

Süleymân der ki: Hüseyin ve beraberindekiler öldürülünce bunların başları İbn Ziyâd'a götürüldü. Kindeliler on üç baş götürmüştü. Bunların başında Kays b. Eş'as bulunuyordu. Hevâzinliler yirmi baş getir-

mişti. Bunların başında ise Şemir b. Zü'l-cevşen ed-Dabâbî bulunuyordu. Temîmoğulları on yedi baş getirmişti. Esedoğulları altı baş getirirken, Mezhicliler yedi baş getirmişti. Ordunun geri kalanları ise yedi baş getirmişti. Böylece kesip getirilen başların yekûnu yetmiş oluyor.

Hz. Hüseyin'i öldüren Sinân b. Enes en-Nehaî (Allah'ın lâneti üzerine olsun) dir. Hz. Ali'nin oğlu Abbâs da öldürülenler arasında idi. Annesi, Hizâm'ın kızı Ummu'l-Benîn'dir. Onu öldürenler Zeyd b. Rukâd el-Cunubî ile Hakîm b. Tufayl es-Simbisî'dir.

Yine annesi Ummu'l-Benîn olan Hz. Ali'nin oğlu Ca'fer de öldürülenler arasında idi. Hz. Ali'nin Ummu'l-Benîn'den olma diğer oğulları Abdullah ve Osman da onunla beraber öldürülenlerdendir. Osman'ı Havelî b. Yezîd attığı bir okla öldürmüştü.

Annesi Um Veled bir cariye olan, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed de Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülenlerdendir. Onu Dârimoğullarından bir kişi öldürmüştü.

Hz. Ali'nin, Mes'ûd'un kızı Dârimli Leylâ'dan olma Ebû Bekir adındaki oğlu da Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülenler arasındadır. Onu kimin öldürdüğü konusunda şüpheye düşülmüştür.

Hz. Hüseyin'in oğlu Ali de öldürülenler arasında olup Annesi Ebû Murre b. Urve es-Sakafî'nin kızı Leylâ'dır. Ebû Murre'nin annesi ise Ebû Sufyan b. Harb'in kızı olan Meymûne'dir. Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'yi Abdlı Munkiz b. Nu'man öldürmüştür.

Hz. Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah da öldürülenler arasında olup onun annesi Kelbli İmru'l-Kays'ın kızı olan er-Rebâb'dır. Onu öldüren Hadramlı Hâni b. Subeyt'tir.

Hz. Hüseyin'in kardeşi Hz. Hasan'ın Ebû Bekir adındaki oğlu da öldürülmüştür.. Ebû Bekir'in annesi Um veled olan bir cariyedir. Onu Harmele b. Kâhin attığı bir okla öldürmüştür.

Hz. Hasan'ın diğer oğlu Kâsım da Ezdli Sa'd b. Amr b. Nufeyl tarafından öldürülmüştür.

Ebû Tâlib'in oğlu olan Ebû Ca'fer'in oğlu Avn da öldürülenler arasındadır. Annesi Fezareli Müseyyeb b. Necebe'nin kızı olan Cumâne'dir. Onu öldüren Taylı Abdullah b. Kutbe'dir.

Ca'fer'in oğlu Abdullah'ın oğlu Muhammed de öldürülenler arasında olup annesi Hasafa b. Teymullah b. Sa'lebe'nin kızı olan el-Havsâ'dır. Onu Teymli Âmir b. Nehşel öldürmüştür.

Ebû Tâlib'in oğlu Akîl'in oğlu olan Ca'fer de öldürülenler arasında olup onun annesi Şakr b. el-Hidâb'ın kızı Um Benîn'dir. Onu Hemdânlı Bişr b. el-Havat öldürdü.

Akîl'in oğlu Abdurrahmân da Hz. Hüseyin ile birlikte öldürülenler-

den birisidir. Onun annesi Um veled olan bir cariyedir. Onu Cuheyneli Osman b. Hâlid öldürmüştür.

Akîl'in diğer oğlu Abdullah da öldürülenler arasında olup onun da annesi Um Veled olan bir cariyedir. Saydâ'lı Amr b. Subayh adındaki birisi attığı bir okla onu öldürmüştür.

Daha önce Müslim b. Akîl Kûfe'de öldürülmüştü. Onun da annesi Um Veled olan bir cariyedir.

Bu Müslim b. Akîl'in oğlu olan Abdullah da öldürülenler arasındadır. Annesi Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in kızı olan Rukayye'dir. Onu da Saydâlı Amr b. Subayh öldürmüştür. Onu öldürenin Mâlik b. Useyd el-Hadramî olduğu da söylenmiştir.

Akîl'in oğlu Ebû Said'in oğlu Muhammed de öldürülenler arasında olup onun annesi Um Veled olan bir cariyedir. Onu Cüheyneli Lakît b. Yâsir öldürmüştür.

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın oğlu olan Hasan küçük görüldüğünden öldürülmemiştir. Onun annesi Fezâreli Manzûr b. Zebân'ın kızı Havle'dir. Hz. Hüseyin'in oğlu Amr da küçük görüldüğünden öldürülmemiştir. Bunun annesi Um Veled olan bir cariyedir.

Azatlı kölelerden öldürülenlere gelince: Hz. Hüseyin'in azatlısı olan Süleymân bunlardan birisi olup onu Süleymân b. Avf el-Hadramî öldürmüştür. Yine Hz. Hüseyin'in diğer bir azatlısı olan Muncih de öldürülenlerden birisidir. Hz. Hüseyin'in süt kardeşi olan Abdullah b. Buktur da bu vakada öldürülenlerdendir.

İbn Abbâs anlatıyor: Peygamber (s.a.v.)'i Hüseyin'in öldürüldüğü gece rüyamda gördüm. Elinde içinde kan topladığı bir kap vardı. Ben kendisine: «Bu nedir ey Allah'ın Rasûlü?» diye sorunca bana şu cevabı verdi: «Bu Hüseyin'in ve onunla birlikte olanların kanıdır. Bu kabın içerisinde Allahu Teâlâ'ya takdim edeceğim.»

İbn Abbâs sabah olunca herkese Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü bildirip rüyasını anlattı. Onun aynı günde öldürülmüş olduğu görüldü.

Cebrâil'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Hz. Hüseyin'in şehît edileceği yerden bir parça toprak getirdiği ve Hz. Peygamber'in de bunu Um Selime'ye vererek ona şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Bu toprak kan olduğu zaman Hüseyin öldürülmüş olacaktır.» Um Selime bu toprağı bir şişeye koyarak yanında muhafaza etti. Hz. Hüseyin öldürülünce bu toprak kan oluverdi. O zaman Um Selime herkese Hz. Hüseyin'in öldürülmüş olduğunu bildirdi.

Bu rivâyet Um Selime'nin Hz. Hüseyin'den sonra öldürüldüğünü söyleyenlerin sözleri ile uyum halindedir.

İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra geri dönen Ömer b. Sa'd'a: «Ya Ömer! Bana Hüseyin'in öldürülmesine dair sana yazmış

olduğum mektubu getir.» demiş, fakat Ömer ona: «Ben senin emrini uyguladım ,uygulamak üzere gittim, mektubun da kayboldu» diye karşılık verince İbn Ziyâd: «Hayır, mutlaka o mektubu bana getireceksin.» diye ısrar etmişti. Ömer'in: «Kayboldu» demesi üzerine İbn Ziyad yine: «Kesinlikle onu bana getireceksin» diye ısrar etti. Bu sefer Ömer ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, bu mektup Medîne'deki Kureyşli yaşlı kadınlara, özür beyan etmek amacıyla okunmak üzere bırakılmış bulunuyor. And olsun, ben sana Hasan[1] hakkında samimi olarak öyle öğüt verdim ki, eğer ben bu öğüdü babam Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yapmış olsaydım onun benim üzerimdeki babalık hakkını yerine getirmiş olurdum.»

Bunun üzerine Ubeydullah'ın kardeşi olan Osman b. Ziyâd şunu söyledi: «Allaha yemin ederim, doğru söyledi. Ben kıyamet gününe kadar bütün Ziyâdoğullarının erkeklerinin boynuna halka takılmasını ve buna karşılık Hüseyin'in öldürülmemesini arzu ederdim.»

Ubeydullah b. Ziyâd bu söze herhangi bir tepki göstermedi.

Hz. Hüseyin'in şehît edilmesi hadisesi ile ilgili bilgiler burada son buluyor.

Ebû Bilâl Mirdâs B. Hudeyr el-Hanzalî'nin Öldürülmesi

Ebû Bilâl'in ayaklanma sebebinden, Ubeydullah b. Ziyâd'ın onun üzerine iki bin asker göndermesinden ve bunların Âsek denilen yerde karşılaşıp İbn Ziyâd'ın askerlerinin bozguna uğramasından daha önce söz edilmiş idi. Ebû Bilâl'in İbn Ziyâd'ın askerlerini bozguna uğratması üzerine haberi alan İbn Ziyâd bunların Abbâd b. Ahdar komutasında üç bin askeri Ebû Bilâl üzerine gönderdi. Ahdar Abbâd'ın annesinin kocası olduğundan daha sonra nesebi ona bağlanmıştır. Abbâd'ın asıl babası ise Temîmli Alkame b. Abbâd'dır. Abbâd Tevvec denilen yerde yetişinceye kadar Ebû Bilâl'i takip etti. Buraya varınca askerlerini savaş düzenine soktu. Ebû Bilâl beraberinde bulunanlarla birlikte onlara karşı bir hamle yaptı. Her iki taraf da sebat gösterdi ve ikindi vakti girinceye kadar çarpışma son derece kızgın bir şekilde devam etti. Ebû Bilâl şöyle söyledi: «Bu gün Cuma günüdür, büyük bir gündür, şimdi de ikindi vakti girmiş bulunuyor, bırakın namaz kılalım.»

İbn Ahdar onların bu tekliflerini kabul etti ve birbirlerine dokun-

(1) Tercümemize esas aldığımız baskıda «Hasan» olarak geçmektedir. Ancak «Hüseyin» olması gerektiği açıktır. Nitekim 1980/1400 tarihli Beyrut baskısında da «Hüseyin»dir. Bak: III, 302. (Çev.)

madılar. Fakat İbn Ahdar kendi namazları biter bitmez alelacele hücuma geçti. (Namaz ortasında hücum ettiği de söylenmiştir.) Öbürleri ise henüz namaz kılmakta idi. İbn Ahdar arkadaşlarıyla birlikte Ebû Bilâl ve taraftarlarının kimisi ayakta, kimisi rükûda, kimisi secdede iken üzerlerine vardı. Fakat onlardan hiç birisinin durumunda bir değişiklik olmadı. Onlar geri taraflarından öldürülmeğe başlanmıştı. Ebû Bilâl'in kafası kesilip alındı.

Daha sonra Abbâd Basra'ya geri dönerken Ubeyde b. Hilâl beraberinde üç kişi ile birlikte onu gözetledi. Abbâd terkesine küçük oğlunu yerleştirmiş olduğu halde gelip saraya gitmek isterken ona: «Dur da sana bir şeyin hükmünü sqralım» dediler, o da durdu. Şu soruyu sordular: «Bizler dört kardeşiz. Bir kardeşimiz öldürülmüş bulunuyor, görüşün nedir?» Abbâd: «Sizin hakkınızı alması için Emîr'e baş vurunuz.» deyince onlar şu cevabı verdiler: «Biz ona bunu söyledik, fakat o hiçbir şey yapmadı.» Bunun üzerine Abbâd: «O zaman kardeşinizi öldüreni öldürünüz, Allah onu öldürsün.» dedi. Onlar da üzerine atılarak kendisinin vermiş olduğu hükmü uygulamaya başladılar. Oğlunu bineğinden aşağıya atınca oğlu kurtuldu, fakat kendisi öldürüldü. Böylece herkes Hâricîler üzerine toplandı ve Ubeyde hariç arkadaşları öldürüldü.

Abbâd öldürülünce İbn Ziyâd Kûfe'de, onun vekili olan Ubeydullah b. Ebî Bekre de Basra'da bulunuyordu. İbn Ziyâd ona mektup yazarak Hâricîleri takip etmesini emretti. O da bu emri yerine getirerek, onları yakalamağa başladı. Yakaladığı kimselerden herhangi birisi hakkında şefaat edilip teminat verilirse İbn Ziyâd'm gelişine kadar onu bırakır, kimsenin kefil olmadığı şahısları da hapsederdi. Ona Urve b. Udeyye getirilince, serbest bıraktı ve: «Senin kefilin benim» dedi. İbn Ziyâd Basra'ya gelince Hâricîlerden hapiste bulunanları öldürdü ve kefillerden de kefil oldukları kimseleri getirmelerini istedi. Kim bir Hâricî getirirse onu serbest bırakıyor ve Hâricî'yi öldürüyordu. Kefil olduğu Hâricîleri getirmeyen kimselerin ise bizzat kendilerini öldürüyordu. Ubeydullah b. Ebî Bekre'den de Urve b. Udeyye'yi getirmesini isteyince Ubeydullah'm: «Onu getirmeme imkân yok.» demesi üzerine: «O zaman onun yerine seni öldürürüm» diye karşılık verdi. İbn Ebî Bekre onu sürekli olarak aramağa başladı ve nihayet onu bulup İbn Ziyâd'ın yanına getirdi. İbn Ziyâd: «Kesin olarak şunu bil ki azalarını keserek seni cezalandıracağım.» deyince İbn Udeyye ona şu cevabı verdi: «Sen kendine kısasın nasıl uygulanmasını istiyor isen aynısını bana uygula.» Bunun üzerine İbn Ziyâd ellerinin ayaklarının kesilmesini emretti ve daha sonra onu astırdı.

Onun seksen beşinci yılda öldürüldüğü de söylenmiştir.

Selm b. Ziyâd'ın Horasân ve Sicistân Valiliğine Getirilmesi

Denildiğine göre, Yezîd bu yıl içerisinde Selm b. Ziyâd'ı Horasân'a vali olarak tayin etmişti. Bunun sebebi şuydu: Selm bir seferinde Yezîd'in huzuruna çıkmış, Yezîd de ona: «Ey Ebû Harb! Seni kardeşlerin Abdurrahman ve Abbâd'ın görevlerine tayin edeceğim,» demiş, Selm de ona: «Müminlerin emîri nasıl uygun görürse...» diye cevap vermişti. Bunun üzerine Yezîd onu Horasân ve Sicistân valiliğine tayin etti.

Selm Îsâ b. Şebîb'in dedesi olan Hâris b. Muâviye el-Hârisî'yi Horasân'a gönderdi, kendisi de Basra'ya gidip yol hazırlıkları yaptı. Ayrıca kardeşi Yezîd'i de Sicistân'a gönderdi. Ubeydullah b. Ziyâd kardeşi olan Abbâd'a bir mektub yazarak ona Selm'in vali olduğu haberini iletti, bunun üzerine Abbâd beytülmalde olan malları kölelerine dağıttı, oldukça fazla bir miktar da artınca: «Kim borç almak istiyorsa gelsin alsın» diye ilân ettirdi, borç almak üzere gelen herkese borç verdi ve Sicistân'dan ayrıldı. Abbâd Cîreft denilen yere varınca Selm'in nerede olduğunu haber aldı. Aralarında bir dağ bulunuyor idi. Bunun üzerine yolunu değiştirdi.

Denildiğine göre o gece Abbâd'ın bin kölesi gitmişti ve bunların her birinin yanında en azından on bin dirhem bulunuyordu. Abbâd'ın kendisi ise Fâris diyarına doğru yol aldı. Yezîd'in yanına varınca Yezîd kendisine malların ne olduğunu sordu. Abbâd da ona: «Ben serhadde bulunduğum için elime geçirdiğim malı insanlar arasında paylaştırdım.» diye cevap verdi.

Selm Horasân'a gitmek üzere yola çıktığında Yezîd onunla birlikte kardeşi Ubeydullah b. Ziyâd'a altı bin atlı seçmesini emreden bir de mektup göndermişti. Seçilecek atlıların altı bin değil de iki bin olduğu söylenmiştir. Selm genellikle ileri gelenleri seçip ayırdı. İmrân b. Fudayl el-Burcumî, Mühelleb b. Ebî Sufra, Abdullah b. Hâzim es-Sülemî, Talha b. Abdullah b. Halef el-Huzâî, Hanzala b. Arâde, Yahya b. Ya'mer el-Advanî, Sıle b. Eşyem el-Adevî de onunla birlikte bulunanlardandı.

Selm Horasân'a doğru yol aldı ve nehri gazi olarak aşıp geçti. Ondan önce bütün Horasân valileri gazâ yapar, kış girdiği zaman Merv eş-Şâhicihân'a geri dönerlerdi. Müslümanlar geri dönünce bu sefer Horasân beyleri Hârezm'e yakın olan bir şehirde bir araya geliyor, birbirlerine karşı savaş açmıyacaklarına dair antlaşıyor ve ne yapacakları konusunda birbirlerine danışıyorlardı. Müslümanlar onların bir araya geldikleri bu şehire gazâ yapmayı kendi emîrlerinden istiyor, ancak emîrleri onların bu tekliflerini kabul etmiyorlardı. Fakat Selm gelip de gazaya giriştiği sırada kış mevsimi girince Mühelleb b. Ebî Sufra ona ısrar ederek bu şehre gitmek için izin istedi. Selm de altı bin veya bir gö-

rüşe göre dört bin kişi ile birlikte onu oraya gönderdi. Mühelleb onları muhasara altına alınca canlarının bağışlanması şartıyla kendileriyle barış yapılmasını istediler. Mühelleb tekliflerini kabul etti. Onunla yirmi milyon küsur ödemek karşılığında barış yaptılar. Bu antlaşmaya göre bu miktarı nakit olarak ödemeleri şart koşulmuştu. Nakit yerine bazan bir davarı, bir bineği ya da herhangi bir malı değerinin yarısı ile alıyordu. Bu bakımdan onlardan alınmış olan malların kıymeti elli milyonu bulmuştu. Mühelleb bunları alıp Selm'in yanına götürdü. Selm de hoşuna gidenleri kendisi için seçip aldıktan sonra geri kalanları Yezîd'e gönderdi.

Selm Semerkant üzerine hücum etmiş ve hanımı olan Abdullah b. Osman b. Ebî'l-As'ın kızı Sakifli Um Muhammed de onunla birlikte nehri aşıp geçmişti. Um Muhammed, Araplar arasında bu nehri ilk olarak aşıp geçen kadındır. Selm'in bu kadından bir oğlu olmuş, ona «Suğda» adını vermişti. Selm'in hanımı Suğd beyinin hanımından bir takım süs eşyalarını ödünç olarak almış, fakat bunları iâde etmeden çekip gitmişti.

Selm Hocende'ye aralarında A'şâ Hemdân'ın da bulunduğu bir ordu göndermiş ve orada yenilgiye uğramışlardı. Bununla ilgili olarak A'şâ şu beyitleri söylemiştir:

«Keşke Hocende günü atlılarım yenilmeseydi,
Ve ben alanda ölüp düşseydim.
Kuşlar konsaydı keşke düştüğüm yere,
Ve ben kanlarla boyalı varsaydım Allah'a.»

Yezîd b. Ziyâd İle Talhatu't-Talhât'ın Sicistân Valilikleri

Muâviye'nin oğlu Yezîd Selm b. Ziyâd'ı Horasân valiliğine tayin ederken kardeşi Yezîd'i de Sicistân Valiliğine tayin etti. Kâbul halkı anlaşmalarına riâyet etmeyerek Ebû Ubeyde bin Ziyâd'ı esir aldılar. Bunun üzerine Yezîd b. Ziyâd bir ordu ile birlikte onların üzerine gitti. Karşılıklı olarak çarpışmalarında müslümanlar bozguna uğradı ve aralarından pek çok kişi de öldürüldü. Öldürülenlerin bazılarının ismi şöyledir: Yezîd b. Abdullah b. Ebî Müleyke, Muâze el-Adeviyye'nin kocası olan Sıla b. Eşyem Ebû's-Sahbâ el-Adevî.

Selm b. Ziyâd durumu haber alınca «Talhatu't-Talhât» diye bilinen Huzâalı Talha b. Abdullah b. Halef'i gönderdi. Talha Ebû Ubeyde b. Ziyâd'ı beş yüz bin dirhem fidye ödeyerek kurtardı. Talha Kâbul'dan ayrılıp Sicistân'a vali olarak gitti. Orada malları topladı ve kendisine ziyaret için gelenlere dağıttı. Sicistân'da öldü ve kendisinin yerine Yeş-

kûroğullarından bir adamı vekil bıraktı. «el-Mudariyye» diye bilinen kadın bunu Sicistân'dan dışarı çıkartınca aralarına kabîlecilik taassubu girdi, bu bakımdan Rutbîl onlara karşı yeniden iştahlanıp ümitlenmeğe başladı.

Velîd b. Utbe'nin Medîne ve Hicaz Valiliğine Getirilmesi İle Amr b. Saîd'in Görevden Alınması

Denildiğine göre bu yıl içerisinde Amr b. Saîd Medîne Valiliğinden alınmış, onun yerine Velîd b. Utbe b. Ebî Sufyân getirilmişti.

Bunun sebebi şuydu: Abdullah b. ez-Zübeyr Mekke'de Yezîd'e karşı açıkça muhalefet etmeye başlamış ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra bey'at almaya başlamıştı, çünkü Abdullah Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü haber alınca herkesin önünde ayağa kalkıp bir konuşma yapmış, onun öldürülmesinin ne kadar büyük bir olay olduğundan söz ederek özellikle Kûfelileri ve genel olarak da Iraklıları ayıplamıştı. Allah'a hamd edip, Rasûlullah (s.a.v.)'a da salât ve selâm getirdikten sonra şunları söylemişti:

«Gerçek şu ki Iraklılar, çok azı müstesna, sözlerinde durmaz ve fâcir kimselerdir. Kûfeliler ise Iraklıların en şerli olanlarıdır. Onlar yardım edeceklerine ve onu başlarına getireceklerine dair söz vererek Hüseyin'i yanlarına çağırdılar, fakat yanlarına vardığı zaman ona karşı çıktılar ve kendisine: "Ya bizimle el ele verirsin, biz de seni Sümeyye'nin oğlu İbn Ziyâd'a göndeririz, senin hakkında istediği hükmü verir, yahut da seninle savaşırız" dediler. Hüseyin'in kendisi, Allah'a yemin ederim, arkadaşlarıyla birlikte sayıca onlara karşı az olduklarını görmüştü. Şayet Allah'ın bir kimseyi gayba muttali kılması diye bir şey söz konusu olsaydı, kendisinin öldürülmüş olduğunu görecekti. Fakat o buna rağmen şerefli bir ölümü, haysiyetsiz bir hayata tercih etti. Allah Hüseyin'e merhamet buyursun, onun katilini de rezil, rüsvây eylesin. Yemin ederim, onların ona muhalefetine ve ona karşı gelişinde öğüt alınacak ve yaptıklarından vaz geçirecek emsalsiz öğütler vardır. Gerçek şu ki, Allah tarafından kararlaştırılmış olan mutlaka gelip çatar. Allah bir şeyi dilediği zaman hiç kimse onu def edemez. Şimdi Hüseyin'den sonra biz bunlara gönül rahatlığıyla nasıl bağlanabiliriz, nasıl onların sözlerini tasdik edebiliriz ve nasıl onların ahitlerini kabul edebiliriz? Hayır, Allah'a yemin ederim, biz onları bu konuda ehliyetli kimseler olarak göremiyoruz. And olsun, onların öldürdüğü bu kimse geceleri uzun uzun namaz kılar, gündüzleri çokça oruç tutardı. Bulundukları mevkie onlardan daha lâyıktı. O dînde de, fazilette de onlardan ileri idi. Allah'a ye-

min ederim, o Kur'ân'ı şarkıya, Allah haşyetinden ağlamayı, türkü çağırmaya değişmedi. Orucu şarap içmeye değişmediği gibi zikir meclislerini de hiç bir zaman av partilerine değişmedi.» Bu sözleriyle Yezîd'e tariz ediyor ve şu âyet-i kerime'yi okuyordu: **«Onlar azgınlıklarının cezasını göreceklerdir.»** (Kehf, 19/59)

Bunun üzerine taraftarları etrafında toplanarak şunları söyledi: «Haydi, bey'at aldığını açıkla, çünkü artık Hüseyin'in vefatından sonra bu işte seninle anlaşmazlık çıkartacak hiçbir kimse kalmamış bulunuyor.»

O zamana kadar Abdullah b. Zübeyr gizlice bey'at alıyor ve herkese karşı Beytullah'a sığındığını hissettiriyor idi. Kendisine bu teklifi yapanlara: «Hayır, acele etmeyiniz!» diye cevap vermişti. Amr b. Saîd de o sırada Mekke valisi bulunuyordu. Amr İbn ez-Zübeyr'in karşısında en büyük engel olmakla birlikte vaziyeti idâre ediyor ve ona yumuşak davranıyordu. Yezîd Abdullah b. ez-Zübeyr'in Mekke'de etrafında kalabalık bir grup toplamış olduğunu haber alınca onu zincire vuracağına dair Allah'a söz verdi. Bunun üzerine İbn Atâ' el-Eş'arî ile Sa'd ve bunların arkadaşlarına İbn ez-Zübeyr'i bağlayıp kendisine getirmeleri için gümüşten bir zincir verdi ve ayrıca onlarla birlikte bu zincirin herkes tarafından görülmesini önlemek amacıyla İbn ez-Zübeyr'e giydirilmek üzere ipekten bir de üstlük elbise verdi.

İbn Atâ' Medîne'ye varınca orada Mervân b. el-Hakem ile görüştü ve ona ne için gelmiş olduğunu anlattı. Mervân onunla birlikte birisi Abdulaziz olan iki çocuğunu gönderdi ve: «Yezîd'in elçileri onun yanına varacak olursa siz de onun yanına giriniz ve sizden biriniz şu beyitleri okusun.» deyip onlara aşağıdaki beyitleri okudu:

«Al bunu, değerli olanın planı değil bu.
Onda aşağılaşan bir kişinin işleri var.
Ey Âmir, bunlar sana bir plan kurdular.
İşte bu komşuların iğinde olan bir iptir.
Sen herkese öğüt verirken
Atılan kovaya: "Bir git, bir gel" deniyor.»

Gelen elçiler ona haberi iletince Abdülaziz ayağa kalkıp bu beyitleri okudu. Cevap olarak İbn ez-Zübeyr onlara şöyle dedi: «Ey Mervânoğulları! Ben söylediklerinizi işittim, babanıza şunu haber veriniz:

"Ben Hak'tan başkasına yumuşamam,
Çiğneyene taş yumuşamadıkça."»

Böylelikle İbn ez-Zübeyr Yezîd'in gönderdiği elçilerle birlikte gitmedi. Velîd b. Utbe ile Ümeyyeoğullarından bazı kimselerin Yezîd'e:

«Şayet Amr isterse İbn ez-Zübeyr'i yakalayıp sana gönderebilir.» demesi üzerine Amr azledildiği ve onun yerine Velîd Hicâz Valiliğine tayin edildi. Velîd Amr'ın bütün köle ve azatlılarını yakalayıp hapse koydu. Amr onları serbest bıraktırmak için onunla konuştuysa da Velîd kabul etmedi. Bunun üzerine Amr Medîne'den iki günlük bir mesafeye kadar gittikten sonra köleleri sayısınca develer gönderdi, onlar da hapishaneden kaçarak çıktılar ve Amr'a Şâm'a yakın bir yerde yetiştiler. Amr Yezîd'in huzuruna girip ona İbn ez-Zübeyr'in yaptığı kurnazlıkları anlattı. Yezîd de onun mazeretini kabul ederek doğru söylediğine inandı.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Hacc emîrliğini Velîd yaptı.

Irak emîri Ubeydullah b. Ziyâd, Horasân valisi Selm b. Ziyâd olup Kûfe kadılığını Süreyh, Basra kadılığını da Hişâm b. Hübeyre yapmakta idi.

İbn Mes'ûd'un arkadaşı Alkame b. Kays en-Nehaî bu yıl vefât etti. Onun, 62., 65. ve 90. yıllarda vefat ettiği de söylenmiştir. Abd'lı el-Münzir b. Cârûd, Ensârdan Câbir b. Atîk de bu yıl vefat etmiştir. Adının Câbir değil de Hurr olduğu da söylenmiştir. Vefat ettiği sırada 91 yaşında idi ve Bedir savaşına katılmıştı.

Eslemli Hamza b. Amr 71 yaşında olduğu halde bu yıl vefat etmiştir. Onun 80 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Sahâbelerdendir.

Leysli Hâlid b. Urfuta da bu yıl vefat etmiştir. Onun Leysli değilde Uzrlu olduğu söylenmiş olup Zâhreoğullarının antlaşmalısıdır. Onun 60. yılda vefat ettiği de söylenmiştir. Sahâbelerdendir.

HİCRET'İN ALTMIŞ İKİNCİ YILI (M. 681 - 682) OLAYLARI

Şam'a Giden Medîne Heyeti

Velîd Hicaz valisi olunca İbn ez-Zübeyr'i gafil avlamak için yollar aramağa başladı, ancak onun sürekli olarak uyanık bulunduğunu ve koruma altında olduğunu görüyordu. Diğer taraftan Hz. Hüseyin öldürülünce Necde b. Âmir en-Nehaî Yemâme'de, İbn ez-Zübeyr de Hicaz'da ayaklandı. Bu ayaklanmaların devam ettiği süre içerisinde Velîd Arafat'ta eğlenmeyip taraftarları ile birlikte dönüyor, öte yandan İbn ez-Zübeyr ve Necde ile taraftarları ise vakfelerine devam ediyorlar, daha sonra ve onlardan ayrı olarak dönüyorlardı. Necde İbn ez-Zübeyr'le karşılaştığı zaman onu çok övüyor ve saygıda bulunuyordu. Öyle ki çoğu kimse onun İbn ez-Zübeyr'e bey'at edivereceğini sanmağa başlamışlardı. Daha sonra İbn ez-Zübeyr, Velîd'e bir oyun oynayarak Yezîd'e şöyle bir mektup yazdı: «Sen bize ahmak bir adam göndermiş bulunuyorsun. Doğru dürüst bir şey yapamıyor, hikmetle öğüt veren bir kimsenin öğüdünü kavrayamıyor. Şayet yumuşak huylu birisini gönderecek olursan şimdiye kadar zor görülen işlerin kolaylaşacağını ve dağılmış olanların da toplanıp bir araya geleceklerini umuyorum.»

Bunun üzerine Yezîd Velîd'i görevden alarak onun yerine Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân'ı vali tayin etti. Osman oldukça genç, rahatlıkla aldatılabilen, tecrübesiz ve gençliği ölçüsünde toy bir kişi idi. O bakımdan ne işleri yürütüp otoritesini kullanabiliyor, ne de bunların gereği olan şeyleri yerine getirebiliyordu. Aralarında «Gasîlul-Melâike» diye bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah'ın, Mahzûmlu Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs b. Muğîre'nin, Münzir b. ez-Zübeyr'in ve Medîne halkı eşrafından pek çok kimsenin bulunduğu bir heyeti Şam'a gönderdi. Bunlar Yezîd'in yanına vardılar. Yezîd onlara oldukça ikram ve ihsanda bulundu, onlara bir çok hediyeler verdi. Şerefli, faziletli, adil ve efendi bir şahsiyet olan Abdullah b. Hanzala'ya yüz bin dirhem verdi. Beraberinde sekiz oğlu da vardı. Onların her birisine de onar bin dirhem verdi.

Bunlar geri dönüp Medîne'ye vardılar, ancak Münzir b. ez-Zübeyr Irak'da İbn Ziyâd'ın yanına gittiğinden geri dönmemişti. Yezîd ona da

yüz bin dirhem hediye takdim etmişti. Bu heyet Medîne'ye geri gelince Medîneliler arasında herkesin gözü önünde Yezîd'e hakaret edip, onun ayıplarını sayıp dökmeğe başladılar ve şöyle demeğe koyuldular: «Bizler hiç bir dindarlığı olmayan bir adamın yanından geldik. Bu adam şarap içiyor, tambur çalıyor, huzurunda cariyeler şarkı söylüyor, köpeklerle oynaşıyor, geceleyin hırsızlarla sohbet ediyor. Şahitlik ediniz ki bizler ona olan bey'atimizi geri almış ve onu azletmiş bulunuyoruz.»

Daha sonra «el-Gasîl» diye bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah ayağa kalkıp şunları söyledi: «Öyle bir adamın yanından geliyorum ki, şu çocuklarımın dışında hiç kimseyi bulamayacak olsam bile, onları yanıma alır, onunla cihat ederdim. O bana hediyeler verdi ve ikramda bulundu. Onun hediyelerini ancak bana gerekli ve yetecek kadarıyla kabul ettim.» Bunun üzerine herkes Yezîd'e olan bey'atini bozarak Abdullah b. Hanzala'ya Yezîd'i görevden almak üzere bey'at ettiler ve Abdullah'ı başlarına geçirdiler.

Münzir b. ez-Zübeyr'e gelince; o İbn Ziyâd'ın yanına gitmiş, İbn Ziyâd da ona ihsan ve ikramda bulunmuştu. Münzir Ziyâd'ın yakın arkadaşı idi. Bu arada İbn Ziyâd'a Yezîd'in mektubu gelmişti. Mektupta Medîne'nin durumunu öğrenir öğrenmez Münzir'i hapsetmesini emrediyordu. Ancak İbn Ziyâd Münzir'in hem misafiri, hem de babasının arkadaşı olması dolayısıyla bunu hoş görmedi. Onu çağırarak kendisine gelen mektubu haber verdi ve şunları söyledi: «Herkes benim huzurumda toplanınca sen ayağa kalk ve bana şunları söyle: "Yurduma geri dönmek için bana izin ver." Ben sana: "Hayır yanımda kalmaya devam et, sana ihsan ve ikramda bulunacağım." diyecek olsam bile, sen: "Mutlaka gitmem gerekiyor, görmem gereken bazı işlerim var." de. O taktirde sana izin veririm, sen de gider ailenin yanına varırsın.»

Halk İbn Ziyâd'ın huzurunda toplanınca Münzir onun söylediklerini yaptı, İbn Ziyâd da gitmek için ona izin verdi. Münzir böylece Medîne'ye vardı ve Yezîd'e karşı insanları kışkırtan kimselerden oldu. Şöyle derdi: «O bana yüz bin dirhem hediye verdi, ancak onun bana yaptığı bu iyilik, benim sizlere durumunu anlatmamı engellemez. Allah'a yemin ederim, o şarap içiyor ve namaz kılamıyacak hâle gelinceye kadar sarhoş oluyor.» Daha sonra da diğer arkadaşlarının onu ayıpladığı ve kusurlarını sayıp döktüğü şekilde, hatta daha da şiddetli bir tonda ayıplayıp yermeğe başladı.

Bunun üzerine Yezîd ensârdan olan Nu'mân b. Beşîr'i Medîne'ye göndermek üzere çağırıp şunları söyledi: «Medîne'de bulunanların büyük çoğunluğu senin kavmindendir. Hiçbir şey onları istediklerinden alıkoyamaz, ancak gerçek şu ki eğer onlar baş kaldırmayacak olurlarsa insanlardan hiçbir kimse bana muhalefet etmeğe cesaret edemeyecektir.»

Bu sözler üzerine Nu'mân kalkıp kavminin yanına geldi, onlara itaat etmelerini emredip karışıklıkların baş göstermesi ile korktu ve onlara şöyle dedi: «Sizler hiç bir zaman Şâmlılara karşı koyamazsınız.» Buna karşılık Abdullah b. Mutî' el-Adevî şunları söyledi: «Yâ Nu'mân! Allah'ın düzelttiği işimizi bozmağa, birliğimizi dağıtmağa seni iten sebep nedir?» Nu'mân ona şöyle cevap verdi: «Allah'a yemin ederim, etrafını topluluklar saracak ve atlılar dört bir yanını alıp herkesin tepesine ve hanımlarına kılıçlarla vurulacak, ölüm her iki taraf arasında da kol gezecek olsa, bana öyle geliyor ki sen katırına binip Mekke'ye doğru kaçarsın ve bu zavallıları (ensârı) yollarda, mescitlerde ve evlerinin kapıları önünde öldürülür halde bırakıp gidersin.» Fakat kimse dediğini dinlemedi, o da çekip gitti ve durum onun dediği gibi oldu.

Ukbe b. Nâfi'in İkinci Defa Afrika[1] Valiliğine Getirilmesi, Afrika'daki Fetihleri ve Öldürülmesi

Ukbe'nin Afrika valiliğinden alınarak Şâm'a dönmesinden daha önce söz etmiş idik. Ukbe Şâm'a vardığı zaman Muâviye kendisine bir daha Afrika'ya geri göndereceğine dair söz vermişti, ancak Ukbe henüz Şâm'da iken Muâviye vefat ettiği için Ukbe'yi Yezîd bu sene içerisinde yeniden Afrika valiliğine tayin etmiş ve onu oraya göndermişti. Ukbe Kayravan'a alelacele ve azimle geri döndü ve oraya vardı. Varır varmaz Kayravan emîri Ebû'l-Muhâcir'i yakalayarak zincirlere vurdu. Kayravan'da kadın ve çocuklarla birlikte ve malların yanında bir grup asker bırakıp, yerine Züheyr b. Kays el-Belevî'yi vekil tayin etti. Çocuklarını huzura getirterek Kays'a şöyle söyledi: «Ben bu nefsimi Allah'a satmış bulunuyorum. O bakımdan Allah'a kâfir olanlarla sürekli olarak cihat etmeğe devam edeceğim.» Daha sonra da Kays'a kendisinden sonra neler yapacağına dair tavsiyelerde bulundu.

Daha sonra Ukbe büyük bir ordu ile birlikte Bâgâye şehrine girinceye kadar yoluna devam etti. Bu şehirde Bizanslılardan haddinden fazla kişi bir araya gelip toplanmıştı. Onunla çetin bir çarpışmaya giriştiler. Sonunda önünden kaçmak zorunda kaldılar. Ukbe de önüne geleni öldürdü ve pek çok ganimet aldı. Yenilip kaçanlar şehre girdiler, Ukbe de

(1) İslâm kaynaklarında «Afrika» kelimesi ile genellikle Sicilya Adasının karşısından Endülüs'ün karşısına kadar devam eden ve bunların güneyinde yer alan büyük kara parçası kast edilmektedir. Afrika Trablus ile Becâye'ye, ya da Melyâne'ye kadar olan bölgedir. Kimisine göre Afrika'nın sınırı şöyledir: Doğuda Barka'dan Batıdaki Tanca'ya, Kuzeyde Akdeniz'den güneyde zencilerin ülkelerinin başlangıcı olan Kum çöllerine kadar. Bkz. Mu'cemu'l-Buldan, Afrika Maddesi. (Çev.)

onları kuşatma altına aldı. Daha sonra kuşatmayı devam ettirip orada kalmaktan hoşlanmadığı için Zâb ülkesine doğru gitti. Burası içinde pek çok şehir ve kasaba bulunan geniş bir yer idi. Buranın en büyük şehri olan «Erabe» adındaki şehre vardı. Orada bulunan Bizanslı ve hıristiyanlar şehrin surlarına sığındılar, bir kısmı da dağlara kaçtılar. Müslümanlarla şehirde bulunan hıristiyanlar defalarca çarpıştılar. Daha sonra hıristiyanlar bozguna uğradılar ve atlılarından pekçok kişi öldürüldü. Ukbe oradan Tâhert'e gitti.

Bizanslılar Ukbe'nin geliş haberini alınca Berberîlerden yardım istediler. Berberîler Bizanslıların yardım teklifini kabul ederek onlara yardımcı oldular. Çok büyük bir kalabalık oluşturup Müslümanların karşılarına geldiler ve aralarında şiddetli bir çarpışma oldu. Düşmanların çokluğu sebebiyle müslümanların işi oldukça sarpa sarmakla birlikte, daha sonra Yüce Allah onlara yardım etti, Bizanslılarla Berberîler bozguna uğradılar. Müslümanların kılıçları onları doğradı durdu, onlardan pek çok kişi öldürüldü, Müslümanlar da onların mallarını ve silahlarını ganimet olarak ellerine geçirdiler.

Ukbe daha sonra Tanca yakınında konaklayıncaya kadar yoluna devam etti. Adı Yilyâ (İlia) olan Bizans kumandanı ile karşılaştı. İlya ona oldukça güzel bir hediye takdim etti ve Ukbe'nin vereceği hükme razı oldu. Ukbe ondan Endülüs'ün durumunu sorunca gözünde oldukça büyüttü. Ardından Berberîleri sordu, kumandan şöyle cevap verdi: «Onlar pek çoktur, sayılarını Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Yakın Sûs'da bulunurlar ve kâfirdirler. Hıristiyanlık dinine girmediler ve oldukça da kuvvetlidirler.»

Bunun üzerine Ukbe, Yakın Sûs'a (Tanca'nın batı tarafına düşer) doğru giderek üzerlerine yürüdü. Oraya yaklaşınca büyük bir Berberî topluluğu ile karşılaştı. Çok sayıda insan öldürdü ve kaçanların arkasından her yöne doğru atlılarını gönderdi. Kendisi ise Uzak Sûs'a varıncaya kadar yoluna devam etti. Uzak Sûs'da Berberîler sayılamayacak kadar büyük bir kalabalık halinde bir araya gelmişti. Onlarla karşılaştı, çarpıştı ve onları da bozguna uğrattı. Müslümanlar usanıncaya kadar önlerine geleni öldürüp durdular. Onlardan pek çok ganimet ve büyük sayıda esir aldılar. Ukbe daha sonra Maleyân'a varıncaya kadar yoluna devam etti ve Atlas Okyanusuyla karşılaşınca şöyle dedi: «Rabbim, şayet önümdeki şu deniz olmasaydı ben bu ülkede senin yolunda cihat etmek üzere devam edip gidecektim.»

Ukbe geri dönünce Bizanslılarla Berberîlerin korkuya kapılarak yolundan kaçıştıkları görüldü. Dönüşü sırasında bugün «Mâu'l Feres» diye bilinen bir yerden geçti ve orada konakladı. Bu bölgede henüz su yoktu. Herkes susuzluktan kıvranıyordu, pek çok kişi neredeyse susuzluk-

tan ölecekti. Ukbe iki rekat namaz kılıp Allah'a dua etti. Onun bir atı ön ayaklarıyla yeri eşti, orada bir kaya parçası çıktı ve bu kaya parçasından su fışkırdı. Bunun üzerinde Ukbe herkese seslendi, onlar da gelip içmek için pek çok yerler kazıp su çıkardılar ve bol bol içtiler. Bu bakımdan buraya (Atın suyu anlamına gelen) «Mâü'l-Feres» adı verildi.

Ukbe Kayravan'dan sekiz gün uzaklıkta bulunan Tubna şehrine varınca arkadaşlarına -düşmana karşı elde etmiş olduğu zaferlere güvenerek ve artık kendisinden korkacak hiç kimsenin bulunmadığı zannıylagrup grup ileriye geçmelerini emretti. Kendisi de az bir asker alarak durumunu görmek amacıyla Tehûza şehrine gitti. Bizanslılar beraberinde bulunan askerlerin az olduğunu görünce iştahlandılar, kalelerinin kapısını kapatıp ona hakaretlerde bulundular ve onunla çarpıştılar. Ukbe onları İslâm dinine girmeğe davet ettiyse de onlar bu teklifini kabul etmediler.

Berberî Küseyle b. Kemrem'in Ukbe'ye Karşı İsyan Etmesi

Bu Berberî Küseyle b. Kemrem Ebû'l-Muhâcir'in Afrika valiliği sırasında İslâm'a girmiş ve güzel bir şekilde bağlanmıştı. Küseyle Berberîlerin büyüklerinden ve en çok sözü geçenlerinden birisi idi. Müslüman olduktan sonra Ebû Muhâcir ile beraber kalmaya başlamıştı. Ukbe tekrar Afrika valiliğine geçince Ebû'l-Muhâcir Küseyle'nin mevkiini anlatmış ve onun bu durumunu göz önünde bulundurmasını tavsiye etmişti. Fakat Ukbe onun bu tavsiyelerini kabul etmediği gibi Küseyle'yi de küçümsemişti. Bir seferinde Ukbe bir miktar koyun getirip Küseyle'ye bu koyunları keserek diğer yüzücülerle birlikte derilerini yüzmesini emretmişti. Küseyle Ukbe'ye: «İşte benim hizmetçilerimle çocuklarım! Bunlar benim böyle bir işi yapmama gerek bırakmazlar.» dediyse de Ukbe ona hakaret ederek bu koyunların derilerini yüzmesini emretmiş, Küseyle de onun bu dediğini yapmıştı. Ebû'l-Muhâcir Ukbe'nin huzurunda bu yaptığını iyi görmediğini söylediyse de Ukbe yaptığından vazgeçmedi. Bunun üzerine Ebû'l-Muhâcir ona: «O halde bu adamı zincire vur, onun sana bir kötülük yapacağından korkuyorum.» dediyse de Ukbe buna hiç aldırış etmedi. Küseyle içinden isyan etmeye karar verdi. İşte bu zaman gelip Bizanslılar da Ukbe ile birlikte olanların azlığını görünce Küseyle'ye haber gönderip Ukbe'nin durumunu bildirdiler. Küseyle Ukbe'nin askeri arasında bulunuyordu ve içten içe ihanet etmeye karar vermişti. Bizanslılara da durumu bildirmiş ve bu konuda onlara bir takım vaadlerde bulunmuştu. Haberi alınca içinden vermiş olduğu kararı açığa vurarak ailesini, amcalarının çocuklarını toparlayıp Ukbe'-

nin üzerine yürüdü. Zincirlere vurulmuş bir halde yanında bulunan Ebû'l-Muhâcir Ukbe'ye: «Onun etrafındaki kalabalık güçlenmeden acele edip işini bitir.» dedi. Bunun üzerine Ukbe Küseyle üzerine yürüyünce Küseyle yanındaki kalabalığın artması amacıyla yolunu değiştirdi. Durumu gören Ebû'l-Muhâcir Sakîfli Ebû Mihcen'in söylediği şu beyitleri söyledi:

«Atlar yollarda tozutup dururken
Benim zincirlere bağlı kalmamın hüznü yeter.
Ayağa kalkınca zincirler ağır basıyor,
Bağırınca kapılar da yüzüme kapanıyor.»

Ukbe bunu haber alınca onu serbest bıraktı ve kendisine şunları söyledi: «Haydi git, Müslümanlara yetiş, onların işlerini eline al. Ben de şehit olmak için fırsatı ganimet bileceğim.» Ancak Ebû'l-Muhâcir bunu kabul etmeyerek şöyle karşılık verdi: «Senin gibi ben de şehît olmak istiyorum.» Bunun üzerine Ukbe ve Müslümanlar kılıçlarının kınlarını kırarak Berberîlerin üzerlerine yürüdüler ve onlarla savaşa tutuştular. Sonunda müslümanlar aralarından hiçbir kimse kurtulmaksızın öldürüldüler. Sadece ensârdan Muhammed b. Evs küçük bir grup ile esir alındı. Onları da Kafsa Beyi kurtarıp Kayravan'a gönderdi. Bunun üzerine Züheyr b. Kays el-Belevî savaşmağa karar verdi, ancak San'ânî askerleri bu konuda ona muhalefet edip Mısır'a geri döndüler. Çoğu kimse de onlara tabi olunca Züheyr de onlarla birlikte dönmek zorunda kaldı ve Berka'ya gidip orada ikamet etti.

Küseyle'ye gelince bütün Afrikalılar onun etrafında toplandı ve o da Afrika'ya doğru yürüdü. Âciz Müslümanlarla kadın ve çocuklar orada bulunuyordu. Bunlar Küseyle'den eman isteyince onlara eman verdi. Kayravan'a girdi ve böylece bütün Afrika'yı eline geçirip istilâ etmiş oldu. Abdülmelik b. Mervân güçlenip Afrika'ya Züheyr b. Kays el-Belevî'yi vali olarak tayin edinceye kadar orada kaldı. Züheyr de Berka'da murabıt olarak ikamet etmekte idi.

Züheyr b. Kays el-Belevî'nin Afrika Valiliği, Onun ve Küseyle'nin Öldürülmesi

Abdülmelik b. Mervân halife olunca ona Kayravan'da bulunan Müslümanların durumundan söz edildi ve yakınları buradaki Müslümanların kurtarılması için gerekli kuvvetin gönderilmesini teklif etti. Bunun üzerine Abdülmelik Züheyr b. Kays el-Belevî'ye Afrika valiliğine getirildiğini bildiren emirnameyi yazdı ve ona büyük bir ordu hazırladı. Bu ordu Hicri 69 yılında Afrika'ya doğru yola çıktı.

Küseyle durumdan haberdar olunca Berberîleri ve Bizanslıları topladı. Arkadaşlarının ileri gelenlerini huzuruna çağırıp onlara şöyle dedi: «Ben buradan Memiş'e giderek orada konaklamak görüşündeyim, çünkü Kayravan'da Müslümanlardan büyük bir kalabalık vardır, onlara eman verdiğimiz için bu emanı bozamayız. Bununla birlikte Züheyr ile çarpışacak olursak bunların arkamızdan üzerimize hücum etmelerinden korkuyoruz. Memiş'e inecek olursak hem kendimizi emniyete almış oluruz, hem de Züheyr ile çarpışabiliriz. Şayet onlara karşı zafer elde edersek Trablus'a kadar onları takip eder ve Afrika'dan onların köklerini kazırız, yok onlar bize karşı zafer kazanırlarsa biz de dağlara kaçar ve böylece kurtuluruz.»

Yakınları onun bu teklifini kabul edince Küseyle Memiş'e gitti. Züheyr durumdan haberdar olunca Kayravan'a girmeyip Kayravan'ın dışında üç gün ikamet etti ve bu süre zarfında hem kendisi, hem de askerleri dinlenmiş oldu. Daha sonra Küseyle'yi aramağa başladı. Ona yaklaşınca karargâhını kurdu, arkadaşlarını savaş düzenine sokup Küseyle'nin peşine takıldı. Her iki ordu karşılaştı ve aralarında şiddetli bir çarpışma oldu. Her iki taraftan da pek çok kimse öldü. Öyle oldu ki herkes yaşamaktan ümidini kesti. Günün büyük bir kısmında böylece çarpışmağa devam ettiler. Daha sonra Yüce Allah Müslümanlara yardım etti. Küseyle ve beraberindekiler bozguna uğradı, o ve arkadaşları arasından ileri gelenlerin büyük bir kısmı Memiş'de öldürüldü. Müslümanlar Berberîlerle Bizanslıları takip ettiler. Yetişip ele geçirdiklerini öldürdüler ve bu şekilde pek çok kimsenin hayatına son verildi. Bu vak'ada Berberîlerin ve Bizanslıların pek çok ileri gelenleri, eşrafı ve beyleri öldürüldü. Züheyr oradan Kayravan'a geri döndü.

Diğer taraftan Züheyr Afrika'da çok büyük mal, mülk ve servet görmüştü. Buna rağmen orada kalmak istememiş ve şöyle demişti: «Ben buralara cihat için geldim. Dünya'ya meyledip de helâk olmaktan korkuyorum.»

Züheyr abit ve zahit bir kimse idi. Çevrede karşı konulması gereken güçlü, silâhlı düşman bulunmadığından dolayı Kayravan'da bir grup asker bırakarak büyük bir kalabalıkla emniyet içerisinde Mısır'a doğru yöneldi.

Bizanslılar Konstantiniyye'de Züheyr'in Berka'dan Afrika'ya Küseyle ile çarpışmak üzere gitmiş olduğu haberini aldılar. Bu bakımdan bölgenin boşalmış olmasını ganimet bilerek Sicilya adasından pek çok gemilerle ve oldukça büyük kuvvetlerle bölgeye gittiler ve Berka'ya baskınlar yaptılar. Buradan çok sayıda esir aldılar, pek çok kişiyi öldürüp talanda bulundular. Tam bu esnada Züheyr Afrika'dan Berka'ya geri dönmekte idi. Durumdan haberdar edilince beraberindeki askerlere

acele etmelerini ve kararlı bir şekilde Bizanslılarla çarpışmalarını emretti. Yola koyuldular. Bizanslı askerler oldukça kalabalıktı. Züheyr'i gören müslümanlar ondan yardım istediler. Kendisi de geri dönmek imkânını bulamadığından çarpışmağa başladı. İş oldukça ciddiye bindi, çünkü Bizanslılar sayıca müslümanlara göre çok fazla idi. Züheyr'i ve arkadaşlarını öldürdüler, onlardan kurtulan olmadı. Bizanslılar da aldıkları ganimetlerle Konstantiniyye'ye geri döndüler.

Abdülmelik b. Mervân Züheyr'in öldürüldüğünü haber alınca, durumdan çok etkilendi ve üzüldü. Daha sonra Afrika'ya Gassânlı Hassân b. Nu'mân'ı gönderdi. Biz de bundan inşallah 74. yılın olaylarını anlatırken söz edeceğiz.

Aslında Züheyr'in valiliğinden ve öldürülmesi olayından 69. yılın olayları arasında söz etmemiz gerekirken burada Kuseyle ve öldürülmesi ile bağlantılı olması dolayısıyla söz etmiş bulunuyoruz, çünkü olay birdir, farklı yerlerde söz edilecek olursa gerçek yüzüyle anlaşılamazdı.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Hacc emîrliğini Velîd b. Utbe yaptı.

Seffah ve Mansûr'un babası olan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs bu sene dünyaya gelmiştir.

Yine bu sene Hâşimîlerden olan Abdulmuttalib b. Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib b. Hâşim vefat etti. Sahâbiliği de vardır.

Ensârdan Mesleme b. Muhalled de bu yıl vefat etmiştir. Peygamber (s.a.v.) vefat ettiğinde 10 yaşında idi.

Mısır'da Mesrûk b. el-Ecda' vefat etti. Onun 63 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

HİCRET'İN ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ YILI (M. 682-683) OLAYLARI

el-Harre Vak'ası

Harre vak'asının başlangıcı daha sonra kendisinden söz edilecek olan Yezîd'e yapılmış olan bey'atın geri alınması olayına kadar uzanır. Bu yıl olunca Medîne halkı Yezîd'in tayin ettiği Vali olan Osmân b. Muhammed b. Ebî Süfyân'ı dışarıya çıkartarak Ümeyyeoğullarını muhasara altına aldılar. Bu yaptıkları ise Abdullah b. Hanzala'ya bey'atlerinden sonra olmuştur. Ümeyyeliler onlara bağlı olanlar ve onlarla aynı görüşleri paylaşanlar bin kişi olarak bir araya geldiler, Mervân b. Hakem'in evine yerleştiler ve Yezîd'e mektup yazarak yardım istediler. Elçi Yezîd'in yanına vardığında Yezîd şişmiş olan ayaklarını içinde su bulunan bir leğene batırmış ve bir koltuk üzerinde oturmakta idi. Yezîd mektubu okuyunca şu beyti söyledi:

«Benim karakterim olan tahammülü değiştirdiler
Ben de onlara karşı yumuşaklığımı sertlikle değiştirdim.»

Daha sonra elçiye sordu: «Ümeyyeoğulları bin kişi değil miydi?» Elçi: «Evet, Allah'a yemin ederim, belki de daha fazladırlar» diye cevap verdi. Bunun üzerine Yezîd şöyle dedi: «Peki onlar bir günün bir kısmında bile savaşamadılar mı?» Daha sonra mektubu Amr b. Saîd'e gönderip okuttu ve yanına asker alıp onların üzerlerine yürümesini emretti. Ayrıca şunları da ekledi: «Ben daha önce sana bütün emir yetkilerini vermiş ve ülkeyi zapturapt altına almıştım. Şimdi ise Kureyş'in kanları Medîne tepesinde akıtılmaktadır. Ben böyle bir işi yüklenmek istemiyorum.»

Sonra Ubeydullah b. Ziyâd'a da Medîne'ye yürümesi için haber gönderdi ve Mekke'de İbn ez-Zübeyr'i de muhasara altına almasını emretti. Daha sonra ise: «Allah'a yemin ederim, ben bu görevlerin her ikisini Rasûlullah'ın çocuğunu öldürmek ve Kâbe'ye savaşmak üzere gitmek görevlerini bir fâsıka vermem.» dedi ve İbn Ziyâd'a haber göndererek özür beyan etti ve o sırada yaşlı ve hasta bir ihtiyar olan Mürreli Müslim b. Ukbe'ye haber gönderdi. Müslim'e «Müsrif» adı verilmişti.

Onu durumdan haberdar edince Müslim: «Ümeyyeoğulları bin kişi gelmiyor muydu?» diye sorunca elçi: «Evet geliyordu.» diye cevap verdi. Bunun üzerine Müslim şöyle dedi: «Peki, bunlar bir günün bir kısmında bile savaşamadılar mı? Bunlar kendilerine yardım edilmeye lâyık kimseler değildir, bunlar zelil kimselerdir. Ey müminlerin emîri! Sen bunları düşmanlarıyla çarpışarak kendilerini yoruncaya ve sana itaat edip savaşanlarla teslim olanların kimler olduğunu görünceye kadar kendi hallerine bırak!» Yezîd ona şu cevabı verdi: «Yazıklar olsun sana! Onlardan sonra yaşamaktan hayır mı gelir? Haydi askerlerinle beraber çıkıp git!»

Denildiğine göre Muâviye Yezîd'e şunları söylemişti: «Senin Medînelilerle karşı karşıya kalacağın bir gün olacaktır. Onlar şayet böyle bir iş yapacak olurlarsa onların üzerine Müslim b. Ukbe'yi gönder, çünkü o samimiyetinden emin olduğum bir adamdır.»

İşte Medîne halkı bu şekilde itaatten çıkınca Yezîd Müslim'e Medîneliler üzerine gitmesini emretmişti. O da halkın Hicâz'a gitmek üzere hazırlanmalarını ilân ettirmiş ve hem maaşlarını hem de yol hazırlığını karşılamak üzere 100'er dinar almalarını söylemişti. Bu iş için 12000 kişi müracaat etmiş ve seçilmişti. Yezîd kılıcını kuşanmış ve omuzuna bir Arap yayı yerleştirmiş olarak çıkıp askerleri kontrol etti. Bu esnada da şu beyitleri okuyordu:

«Gece karanlık basınca ve bunlar
Vâdi'l-Kurâ'ya varınca söyle Ebû Bekir'e:
Senin bu gördüğün sarhoşlar topluluğu mu,
Yoksa uykusu kaçmış uyanıklık mıdır?
Vay inkârcıdan vay
Din ile aldatıp, düzlükte yürüyenden.»

Ordu Müslim'in komutasında yola çıkarken, Yezîd ona: «Sana bir şey olacak olursa, Sekûnlu Husayn b. Numeyr'i senin yerine vekil tayin et,» deyip şunları ekledi: «Sen onları üç defa vaz geçmeye çağır; kabul edecek olurlarsa mesele yok; aksi taktirde onlarla savaş. Onlara karşı zafer elde edersen üç gün süreyle orayı talan et. Orada bulunan mal, binek, silâh ya da yiyeceklerden ne ele geçirirseniz hepsi askerin olacaktır. Üç gün geçtikten sonra artık elini onlardan çek. Hüseyin'in oğlu Ali'ye göz kulak ol, ona el uzatma ve onun hakkında hayır tavsiye et, çünkü o bu isyan edenlerle beraber olmamıştır. Bu konuda bana ondan mektup gelmiştir.»

Medîneliler Yezîd'in valisini ve Ümeyyeoğullarını Medîne'nin dışına çıkartınca Mervân b. Hakem İbn Ömer ile kendi aile halkını yanında saklaması konusunda görüşmüş, ancak bunu kabul etmeyince bu sefer

Hz. Hüseyin'in oğlu Ali ile görüşerek ona şöyle demişti: «Benim hanımım ve çocuklarım var. Bunlar seninkilerle beraber olsun.» Hz. Hüseyin'in oğlu Ali; «Olur» deyince o da Osman b. Affân'ın kızı olan hanımı Âişe'yi ve diğer çocuklarını Ali'nin ve diğer çocuklarını Ali'nin yanına göndermiş, Ali de hem kendi çocuklarını, hem de Mervân'ın çocuklarını alıp Yenbu'a gitmişti. Onun Mervân'ın çocuklarını ve onlarla birlikte oğlu Abdullah b. Ali'yi Tâif'e gönderdiği de söylenmiştir.

Abdülmelik b. Mervân Yezîd'in Medîne üzerine asker gönderdiği haberini alınca hadiseyi büyük bir cesaret olarak telakki ettiği için: «Keşke gök yerin üzerine parçalanıp düşüverse!» demişti.

Ancak bundan sonra kendisi Haccâc'ı gönderip Mekke'yi muhasara etmek, Kabe'yi mancınıklarla taşa tutmak ve İbn ez-Zübeyr'in öldürülmesi ile imtihan edilmişti.

Müslim'e gelince; o ordusuyla birlikte yola çıktı, Medîne halkı da onun gelmekte olduğu haberini aldı. Bunun üzerine Mervân'ın evinde Ümeyyeoğulları'nı daha sıkı bir muhasara altına aldılar ve şöyle dediler: «And olsun, sizleri ya oradan indirip boyunlarınızı vururuz, yahut da bize karşı hiç bir şekilde azgınlık etmeyeceğinize, herhangi bir açığımızı haber vermeyeceğinize, bize karşı düşmana yardım etmeyeceğinize dair bize Allah adına söz verip ant içersiniz. Bu teminatı vermedikçe sizi bıracak değiliz. Ancak bize istediğimiz sözü verdiğiniz taktirde ilişmez ve sizi buradan çıkartırız.» Bunun üzerine onlara istedikleri ahdi verdiler, onlar da Ümeyyeoğulları'nı Medîne dışına çıkarttılar.

Medîneliler Ümeyyeoğulları'nı Medîne'den çıkartınca Ümeyyeoğulları ağırlıklarını alıp Vâdi'l-kurâ'da Müslim b. Ukbe'yle karşılaşıncaya kadar yollarına devam ettiler. Müslim, Osman b. Affân'ın oğlu olan Amr'ı herkesten önce yanına çağırdı ve ona: «Beni durumdan haberdar et ve ne yapmam gerektiğini söyle!» dedi. Amr: «Hayır, bunu yapamam, çünkü geldiklerini göstermemekte ve düşmanlarına yardımcı olmamak üzere bizden söz ve ahit alınmış bulunuyor.» dedi. Müslim ona bağırıp, çağırdı ve: «Allah'a yemin ederim, şayet sen Osman'ın oğlu olmamış olsaydın boynunu uçururdum. And olsun, senden sonra hiç bir Kureyşliden böyle bir şey kabul etmeyeceğim.» dedi. Amr. yanından çıkıp arkadaşlarına durumu anlattı. Bunun üzerine Mervân b. Hakem, oğlu Abdülmelik'e: «Onun yanma benden önce sen giriver, belki senin söyleyeceklerinle yetinir ve bana bir şey sormaz.» dedi ve Abdülmelik Müslim'in yanına girdi. Müslim: «Haydi, bildiklerini bize söyle» deyince Abdülmelik şunları söyledi: «Olur, söyleyeyim. Benim görüşüm şu: Beraberinde olanlarla birlikte Zû Nahle denilen yere kadar git. Oraya varınca sen de beraberindekiler de orada konaklayın ve onun gölgesinde oturun. Orada hurma pekmezinden için. Ertesi günü sabah olunca Medîne'yi soluna

bırakarak yoluna devam et. Daha sonra Medîne'ye doğru yolunu çevir; böylelikle doğudan, Harre istikametinden onlara gider, daha sonra onlarla karşı karşıya gelirsin. Onları tam karşına alınca güneş de doğmuş olacak. Güneş senin arkadaşlarının omuzlarını aydınlatmış olacağından arkadaşlarını rahatsız etmez, fakat onlar güneşten rahatsız olacak ve sizlerin miğferlerinizin, mızraklarınızın, kılıçlarınızın uçlarının ve zırhlarınızın parıltısını görecekler. Onlar sizin batınızda kaldıkları sürece sizin görmeyeceklerinizi görüp duracaklardır. Daha sonra onlarla savaş ve onlara karşı Allah'tan yardım iste.»

Bunun üzerine Müslim ona: «Allah senin babana iyiliğini versin. Nasıl bir çocuk dünyaya getirmiş!» diye hayranlığını bildirdi.

Daha sonra Mervân Müslim'in huzuruna girince Müslim ona: «Ne haber?» diye sordu. Mervân ona şöyle cevap verdi: «Abdülmelik senin huzuruna girmedi mi?» Müslim: «Evet, girdi» dedi ve şöyle devam etti: «Abdülmelik ne biçim adam? Gerçekten ben Kureyş'ten onun gibi çok az kimseyle konuşmuşumdur.» Mervân ona şu cevabı verdi: «Abdülmelik ile karşılaştığın zaman benimle karşılaşmışsın demektir.»

Daha sonra Müslim her yerde Abdülmelik'in kendisine söylediğini yaptı ve doğu tarafından Medîneliler üzerine geldi. Onları çağırarak şöyle dedi: «Müminlerin emîri sizlerin asıl olduğunuzu kabul ediyor, bu bakımdan ben sizin kanınızı akıtmak istemiyorum. Sizlere üç gün süre tanıyorum. Aklınızı başınıza alıp hakka dönerseniz bu dönüşünüzü kabul eder ve sizi bırakıp şu Mekke'de bulunan adamın üzerine yürürüm; eğer kabul etmeyecek olursanız o taktirde size karşı savaşmakta mazur oluruz.»

Üç günlük süre bittikten sonra Müslim: «Ey Medîne halkı! Ne yapacaksınız; teslim olup barış mı yapacaksınız, yoksa savaşacak mısınız?» diye sorunca, Medîneliler: «Hayır, savaşacağız,» dediler. Bu sefer Müslim onlara: «Öyle yapmayın, itaat edin; böylece bütün gayret ve gücümüzü bütün isyankâr ve fâsıkları her yerde etrafında toplamış bulunan bu inkârcının üzerine yöneltiriz.» dedi. Bu sözlerle İbn ez-Zübeyr'i kasd ediyordu. Medîneliler onun bu sözlerine şöyle karşılık verdiler: «Ey Allah'ın düşmanları! Sizler oraya gitmek isteyecek olursanız biz sizi bırakmıyacağız. Biz sizin Allah'ın Beytu'l-harâm'ına giderek oranın halkını korkuya düşürmenize, inkârcılık yaparak oranın ihtiramını sarsmanıza müsâade eder miyiz? Hayır, Allah'a yemin ederiz, bunu yapmayacağız.»

Medîneliler bir hendek yapmış ve burada bir grup kişiyi görevlendirmişlerdi. Bunların başında Abdurrahmân b. Züheyr b. Abdiavf bulunuyordu ki Abdurrahmân b. Avf'ın amcasının oğludur. Abdullah b. Mutî' öbür dörtte birin başında bulunuyordu. Bunlar Medîne'nin kıyısındaki Kureyşlilerdi. Sahâbe'den olan Ma'kil b. Sinân el-Eşcaî, muhacirlerden

oluşan bir başka dörtte birin başında bulunuyordu. Onların tümünün komutanı ise ensârdan olan ve «Gasîl» diye bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah idi ve o da en kalabalık dörtte birin başında bulunuyordu. Bu dörtte bir ensârdan oluşuyordu.

Müslim beraberindekilerle birlikte oldukça kararlı hareket ederek Harre tarafından Medîne üzerine geldi ve çadırını Kûfe yolu üzerinde kurdurdu. Müslim o sırada hasta bulunuyordu. İki saf arasında kendisine bir kürsü kurulmasını istedi ve: «Ey Şâmlılar! Emîriniz uğrunda çarpışınız ve duâ ediniz» diye seslendi. Şâmlılar sözünü ettiğimiz dörtte birlerin hangisi üzerine hücum ettilerse bozguna uğrattılar. Daha sonra atlıları «Gasîl» diye bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah'ın üzerine yöneltti. Abdullah onlara karşı beraberindekilerle birlikte bir hamle yaptı ve onları püskürttü. Şâmlılar Müslim'in yanına kadar vardılar. Onlara karşı askerleriyle ileri geçti ve onları savaşta direnmeye çağırdı. Onlar da şiddetli bir şekilde çarpıştı.

Diğer taraftan Fadl b. Abbâs b. Rabîa b. Hâris b. Abdülmuttalib Gasîl'in oğlu Abdullah'ın yanına varmış ve yaklaşık yirmi atlısı ile birlikte iyi bir şekilde çarpışmıştı. Daha sonra Gasîl'in oğluna şöyle dedi: «Seninle beraber olup da bineği olanlar benim yanıma gelsin ve benimle birlikte çarpışsın. Ben hamle yaptığım zaman onlar da benimle birlikte hamle yapsınlar. Allah'a yemin ederim, Müslim'in yanına varıp, onu öldürünceye, ya da yolda öldürülünceye kadar bu işi bırakacak değilim.»

Abdullah onun dediğini yaparak bütün atlılarını onun yanına gönderdi. Fadl Şâmlılar üzerine bir hamle yaptı ve onları dağıttı. Arkadaşlarına şöyle seslendi: «Haydi, canım size feda, bir daha hamle yapınız! Allah'a yemin ederim, onların emîrini görecek olursam kesinlikle ya onu öldürürüm, yahut da bu yolda öldürülürüm. Şunu iyi biliniz ki, sabredecek olursanız elde edeceğimiz yalnız ve yalnız zaferdir.» Daha sonra o ve beraberindekiler bir hamle daha yaptılar, Şâmlıların atlıları Müslim b. Ukbe'nin etrafından dağıldılar. Müslim'in yanında yaklaşık 500 piyade bulunuyordu. Bunlar dizleri üzerine çökmüş ve karşıdan gelenlere doğru mızraklarını çevirmişlerdi. Fadl da elinde kılıcı olduğu halde Müslim'in sancağına doğru ilerledi ve sancağı tutanın kafasına bir darbe indirdi. Miğferini yardı ve tepesini ikiye biçti. Sancağı tutan ölü olarak yere düştü. Bu darbeyi indiren Fadl bu arada şunları söylemişti: «Bu darbeyi benden almış ol. Ben Abdulmuttalib'in oğullarındanım.» Fadl onu Müslim zannetmişti. Bu bakımdan şöyle seslendi: «Kabe'nin Rabbi'ne yemin ederim, bunların azgınlarını öldürmüş bulunuyorum.» Fakat Müslim ona şu cevabı verdi: «Hayır, durum sandığın gibi değil, yanılıyorsun.»

Onun öldürdüğü Bizanslı bir genç idi ve kahraman bir kişiydi. Müslim onun elinden sancağı çekip alarak Şâm halkını savaşa devam etmek üzere teşvik etti ve: «Bu sancakla birlikte sizler de kendinize geliniz, toparlanınız.» diyerek sancağıyla birlikte ileriye gitti. Orada bulunan piyadeler de sancağın önünde dizildiler. Fadl b. Abbâs öldürüldü. Fadl ile Müslim b. Ukbe'nin içinde bulunduğu çadırın ipleri arasında ancak on zirâ'lık bir mesafe kalmıştı. Onunla beraber Zeyd b. Abdurrahmân b. Avf da öldürüldü.

Zeyd'in atlıları ve piyadeleri Abdullah b. Hanzala'ya doğru yöneldiler. Müslim arkadaşlarını savaşa teşvik ediyor ve bu arada Medîne halkını kötülüyor, atlıları ise Abdullah b. Hanzala ve onunla beraber olanlara doğru ileri geçiriyordu. Ancak bu atlılar ellerindeki mızraklarla kılıçlar dolayısıyla onların üzerine gidemiyor ve etraflarından dağılıyorlardı. Müslim Husayn b. Numeyr ile Abdullah b. İdâh el-Eş'arî'ye seslenerek askerleriyle birlikte atlarından inmelerini emretti. Onlar da emre uyarak atlarından inip Abdullah b. Hanzala ve arkadaşlarının üzerine ilerleyince Abdullah b. Hanzala arkadaşlarına şunları söyledi: «Şimdi düşmanınız sizinle çarpışması gereken şekli isabetle tesbit etmiş bulunuyor. Ben bir saatlik bir süre geçmeden Yüce Allah'ın sizinle onlar arasında ya lehinize; yahut da aleyhinize olmak üzere hükmünü vereceğini zannetmiş idim, ama gerçek şu ki, sizler yardımcılar ve hicret yurdunun sahiplerisiniz. Ben Rabbi'nizin müslümanların bütün şehirleri arasında bir başka şehirden daha çok razı olduğunu zannetmiyorum. Yine bütün Arap şehirleri arasında herhangi bir şehir halkına şu anda sizinle çarpışmakta olanlardan daha çok gazap ettiğini de zannetmiyorum. Kesinlikle biliniz ki sizden her biriniz mutlaka ölecektir., Allah'a yemin ederim ki şehit olarak ölmekten daha üstün bir ölüm olamaz. İşte bu şehitliği Yüce Allah sizin önünüze getirmiş bulunuyor. Bunu ganimet biliniz ve öylece değerlendiriniz.»

Daha sonra biri diğerine yaklaştı. Şâm halkı onlara ok atışı yapmağa başladılar. Abdullah arkadaşlarına: «Ne diye onlara hedef oluyorsunuz? Cennete daha erken varmak isteyen bu sancağın yanından ayrılmasın!» diye seslendi. Bunun üzerine bu uğurda ölmek isteyen herkes onun yanına gitti. Karşılıklı olarak birbirlerine giriştiler ve bu savaşın en şiddetli çarpışmasına tutuştular. Abdullah oğullarını teker teker önüne geçirdi. Sonunda hepsi onun gözü önünde öldürüldüler. Kendisi de kılıcını sallarken şu mısraları okuyordu:

«Yok olsun fesadı isteyip azgınlaşan,
Hak'dan ve âyetlerinden yan çizen.
Zaten Allah ancak isyankârı uzaklaştırır.»

Daha sonra kendisi de öldürüldü. Onunla birlikte anne bir kardeşi olan Muhammed b. Sâbit b. Kays b. Şemmâs da öldürülmüştü. Abdullah: «Bu kimselerin yerine Deylemlilerin bile beni öldürmüş olmalarını arzu etmem.» demişti.

Yine onunla birlikte Abdullah b. Zeydr b. Âsım ile Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensarî de öldürülmüştür. Mervân b. Hakem onun yanından geçerken: «Allah sana rahmet eylesin. Senin mescitteki bir direğin yanında namaz kılarken uzun uzun ayakta dikildiğini ne kadar da çok görmüştüm.» dedi.

Hayatta kalan kimseler de bozguna uğrayıp geri çekildiler ve dağıldılar. Bunlar arasında Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs da vardı. Muhammed bu olaya daha önce sözü edilen iptilâsından sonra katılmış bulunuyordu.

Müslim üç gün süreyle Medîne'nin talan edilip yağmalanmasını serbest bıraktı. Onun askerleri üç gün süreyle insanları öldürüyor, malları ve eşyaları alıp yağmalıyordu. Bu durum Medîne'de bulunan sahâbîleri oldukça korkutmuştu. Bu bakımdan sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî Medîne'den çıkıp dağda bulunan bir mağaraya girdi. Şâmlılardan biri onu takip etti ve bulunduğu mağaraya girdi. Ebû Saîd gelen Şâmlıyı korkutmak amacıyla kılıcını çekti, fakat Şâmlı yanından ayrılıp gitmedi. Bu sefer Ebû Sâîd kılıcını kınına sokarak şu âyet-i Kerîme'yi okudu: **«Sen beni öldürmek için bana elini uzatacak olsan bile ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim.»** (Mâide, 5/28). Bunun üzerine Şâmlı ona: «Sen kimsin?» diye sorunca: «Ben Ebû Saîd el-Hudri'yim» diye cevap verdi. Şâmlı: «Rasûlullah (.s.)'ın arkadaşı olan Ebû Saîd mi?» diye sorunca o: «Evet» diye cevap verdi. Bunun üzerine de Şâmlı onu bırakıp gitti.

Denildiğine göre, Müslim Medîne yakınında konaklayınca Medîne halkı çok güzel bir şekilde ve büyük kalabalıklar halinde onun önüne çıktılar. Şâm halkı onlardan korktu ve onlarla savaşmak istemedi. Müslim onların bu durumunu gördüğünde çok ağır hasta idi. Onlara küfredip zemmetti. Onları savaşa teşvik edince Şâmlılar da savaşa koyuldular.

Her iki taraf savaşmakta iken Medîne'nin içinden, arkalarından bir tekbir işittiler. Bunun sebebi, Hâriseoğulları'nın Şâm halkını Medîne'ye sokmaları ve halkın dağılmaları idi. İşte bu sebeple Medîne önünde bulunan hendeğe düşüp ölenler, çarpışma sırasında öldürülenlerden daha fazla olmuştu.

Müslim Medînelilerden Yezîd'e bey'at etmelerini istedi, çünkü Yezîd Medinelileri Müslim'e havale etmişti ve o da onların kanları, malları ve aileleri hakkında dilediği şekilde hüküm verecekti. Bu bakımdan Müslim Yezîd'e bey'at etmek istemeyeni öldüreceğini söylemişti. Ondan Yezîd b. Abdullah b. Rabîa b. Esved, Muhammed b. Ebi'l-Cehm b. Huzeyfe

ve Ma'kil b. Sinân el-Eşcaî için eman istenmişti. Bu vak'adan bir gün sonra bunlar getirilince Müslim onlara: «Daha önce sözü edilen şarta uygun olarak bey'at ediniz.» demiş, Kureyşli iki kişinin: «Biz sana Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın sünneti üzere bey'at ediyoruz» demeleri üzerine ikisinin de boyunlarını vurmuştu. Mervân ona: «Fesubhânallah, sen Kureyş'ten emanla gelmiş iki kişiyi nasıl olur da öldürürsün?» deyince elindeki sopa ile onun böğrünü dürterek: «Allah'a yemin ederim, sen bile onların söylediklerini söylemiş olsan öldürürdüm.» diye azarlamıştı.

Ma'kil b. Sinân'a gelince: Ma'kil onlarla birlikte oturup içmek üzere içecek bir şey istemişti. Müslim ona: «En çok hangi tür içeceği seversin?» diye sormuş, Ma'kil: «Bal» diye cevap verince Müslim: «Ona getirin, bal içirin» diye emretmişti. Ma'kil doyuncaya kadar içmiş, daha sonra Müslim ona: «Kana kana içtin mi?» diye sorunca Ma'kil: «Evet» diye cevap vermişti. Bu sefer Müslim ona: «Allah'a yemin ederim, artık bundan sonra ancak Cehennem ateşinde bir şey içebileceksin.» demiş, Ma'kil ona: «Allah için ve akrabalığımız için senden böyle bir şey yapmamanı diliyorum.» diye yalvarmışsa da Müslim ona şu cevabı vermişti: «Yezîd'in yanından ayrıldığın gece Taberiye'de benimle karşılaştığın zaman: «Bir ay yürüdük, bir ay döndük, ondan sonra da elimize sıfırdan başka şey geçmedi. Medîne'ye dönerek bu fâsık oğlu fâsıka vermiş olduğumuz bey'ati bozacağız ve muhacirlerden ya da ensârdan birisine bey'at edeceğiz», diyen sendin. Gatfân nerde, Eşcâ'lılar nerde, halifelik nerde! Daha sonra ben bir savaşta karşılaşacak olursam seni mutlaka öldüreceğime dair yemin ettim.» Daha sonra Müslim emir vererek Ma'kil'i öldürttü.

Yezîd b. Vehb getirilince ona: «Bey'at et!» denildi. O da: «Kitab ve sünnet üzere sana bey'at ediyorum.» deyince Müslim: «Onu öldürün!» dedi. Yezîd: «Sana bey'at ediyorum.» dediği halde Müslim: «Allah'a yemin ederim ki olmaz» dedi. Mervân aralarındaki bir akrabalık dolayısıyla affedilmesi için Müslim'le konuştu. Ancak Müslim Mervân'ın boynuna bir darbe indirilmesini emrettikten sonra Yezîd öldürüldü.

Daha sonra Mervân Hz. Hüseyin'in oğlu Ali ile birlikte geldi. Ali Mervân ile oğlu Abdülmelik arasında yürüyordu. Müslim'in huzuruna da o şekilde gelip, ikisinin arasında oturdu. Mervân Müslim'den korunmak amacıyla içecek bir şey getirilmesini istedi. Gelen içecekten az bir şey içtikten sonra onu Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'ye verdi. Ali bu içeceği eline alınca Müslim ona: «Bizim içeceğimizden içme!» diye seslendi. Ali'nin eli titredi ve öldürüleceğini zannedip bardağı elinden bırakmadı. Müslim ona şöyle çıkıştı: «Sen benim yanımda emniyette olmak için bu ikisinin arasında mı yürüyerek geldin? Allah'a yemin ederim, eğer durum bununla bitmiş olsaydı ben senin öldürülmeni emredecektim, fakat mü'minlerin

emîri bana senin hakkında tavsiyede bulundu ve senin kendisiyle yazıştığından beni haberdar etti. Şimdi arzu ediyorsan içebilirisin.»

Ali o içecekten içtikten sonra onu alıp sedirde yanına oturttu ve ona şöyle sordu: «Ailen korkmuş olabilir, değil mi?» Ali: «Allah'a yemin ederim ki evet!» diye cevap verdi. Müslim bir at getirilmesini emretti. Bu atın eğer takımları takıldıktan sonra bu ata bindirdi ve onu geri gönderdi. Ayrıca Medîne halkına koştuğu şart üzere Yezîd'e bey'at etmesini ondan istemedi.

Ali b. Abdullah b. Abbâs bey'at etmesi için Müslim'in huzuruna getirildi. Sekûn'lu Husayn b. Numeyr şöyle dedi: «Bizim kız kardeşimizin oğlu ancak Hüseyin'in oğlu Ali'nin yaptığı bey'at gibi bey'at eder» Ali b. Abdulah'ın annesi Kindeli olduğundan, Kindeliler Husayn'ın yanında yer alınca Müslim de onu bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Ali şu beyitleri okudu:

«Atam Abbâs Kusayyoğullarının efendisidir,
Dayılarımsa hükümler Velîaoğulları.
İşte bunlar korudu beni ve Lekîaoğulları.
Günâhkârın birlikleri ve
Şerefsiz bir iş istediler benden de
Hızlı eller korudu beni.»

Ali burada: «Günahkâr (müsrif) kelimesiyle Müslim b. Ukbe'yi kast ediyor. Müslim'e bu Harre vak'asından sonra "Müşrif" adı verilmişti. Velîaoğulları Kinde'nin bir kolu olup, Ali'nin annesi onlardandır. Lekîa da annesinin annesidir.

Denildiğine göre Osman b. Affân'ın oğlu Amr Ümeyyeoğulları'ından olup Medîne'nin dışına çıkanlar arasında değildi. O gün Müslim'in yanına getirildiğinde Müslim: «Ey Şam halkı, bunu tanıyor musunuz?» diye sormuş, onlar: «Hayır» diye cevap verince Müslim onlara şöyle demişti: «Bu bir insanın oğlu adi bir heriftir, Osman'ın oğlu Amr'dır.» Sonra ona şöyle dedi: Medîneliler üstün gelince: «Ben sizden biriyim» dersin, Şâmlılar üstün gelirse: "Ben müminlerin emîri Osman'ın oğluyum" dersin» Daha sonra verdiği emirle sakalı tel tel koparıldı. Arkasından şöyle dedi: «Ey Şâmlılar! Bunun annesi ağzına bok böceğini koyar, sonra da: «Ey müminlerin emîri, bil bakalım ağzımda ne var?» diye sorardı. Halbuki ağzında kendisini rahatsız eden ve onun için hiç de iyi olmayan bir şey vardı.» Annesi Devs kabilesinden idi. Müslim daha sonra Amr'ı serbest bıraktı.

⁂

Harre Vak'ası Hicrî 63. yılın Zülhicce ayının bitmesine iki gün kala (27 Ağustos 683) olmuştur.

Muhammed b. Umâre der ki: Ben ticaret amacıyla Şâm'a gitmiştim. Bir adam bana: «Nerelisin?», diye sorunca ben: «Medîne'liyim,» diye cevap verdim. Bana: «Orası çok kötü bir yerdir.» dedi. Ben kendisine: «Rasûlullah (s.) oraya (hoş ve iyi anlamına) «Taybe» adını veriyor, sen oraya nasıl pistir diyebilirsin?» diye çıkışınca, adam: «Onun, benimle bir geçmişi vardır. Herkes Harre vak'asına çıkınca ben rüyada adı Muhammed olan birisini öldürdüğümü ve onu öldürdüğüm için de Cehenneme girdiğimi gördüm. Onlarla beraber gitmemek için elimden geleni yaptığım halde bir türlü kabul ettiremedim. Sonunda onlarla birlikte yürümek zorunda kaldım. Olay bitinceye kadar hiç savaşmadım. Bu sefer öldürülenler arasından geçerken can çekişmekte olan birisinin yanından geçtim. Bu kişi bana: «Çekil ordan, ey köpek!» dedi. Onun sözü bana çok ağır geldi, ben de onu öldürdüm. Daha sonra rüyamı hatırladım. Medînelilerden bir adam getirdim ve onu ölüler arasından geçirip tek tek ona gösterdim. Benim öldürdüğüm adamı görünce: «İnnâ lillah, bunu öldüren adam Cennete giremiyecektir.» dedi. Kendisine: «Bu kimdir?» diye sordum, bana: «Bu adam Muhammed b. Amr b. Hazm'dir. Rasûlullah (s.) döneminde dünyaya gelmiş, Rasûlullah ona Muhammed adını ve Ebû Abdülmelik künyesini vermişti.» Adamın bana da söylediklerini dinledikten sonra onun ailesinin yanına gidip beni öldürmelerini söylediysem de kabul etmediler. Diyet teklif ettim, onu da kabul etmediler.» (Muhammed b. Umâre'nin sözü burada bitiyor.)

Harre vak'asında öldürülenlerden bazıları: «Ensâr'dan Abdullah b. Âsım bu, ezânı rüyasında gören kişi değildir. O Abdullah b. Zeyd b. Sâ'lebe'dir.

Ubeydullah b. Abdullah b. Vehb, Vehb b. Abdullah b. Zem'a b. Esved, Abdullah b. Abdurrahman b. Hâtib, Zübeyr b. Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib.

Çeşitli Olaylar

Kûfe'li Zâhid, Rabî' b. Huseym bu yıl vefat etmiştir.

Bu yıl Hacc Emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yaptı. Abdullah'a o günlerde «el-Âiz» adı veriliyor ve herkes devlet işlerinin Şûra esasına göre yürütülmesi gerektiği görüşüne sahip bulunuyordu.

Abdullah b. ez-Zübeyr, Muharrem ayının başında Harre vak'asının haberini Misver b. Mahreme'nin azatlı kölesi Saîd'den aldı. Bu durum Abdullah'ın çok ağırına gitti. Müslim'in üzerlerine geleceğini anladıklarından arkadaşlarıyla birlikte hazırlıkları başladı.

HİCRETİN ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ YILI (M. 683 - 684) OLAYLARI

Müslim'in Abdullah b. ez-Zübeyr'i Muhasara Etmek Üzere Gitmesi ve Ölümü

Müslim Medînelilerle çarpıştıktan ve orayı talan ettikten sonra İbn ez-Zübeyr'e karşı çarpışmak üzere emrindeki kuvvetle birlikte Mekke'ye doğru gitti. Medîne'ye Cüzâmlı Ravh b. Zinba'ı vekil bırakmıştı. Eşcalı Amr b. Mahreme'yi vekil bıraktığı da söylenmiştir. »Müşellel» denilen yere varınca Müslim öldü. Onun «Seniyyetu'l-Herşâ» denilen yerde öldüğü de söylenmiştir .Ölümünün yaklaştığını anlayınca Husayn b. Numeyr'i yanına çağırtarak ona: «Ey eşşek semerinin oğlu! Bu konuda eğer benim yetkim olsaydı, kesinlikle seni bu askerin başına getirmezdim, fakat müminlerin emîri seni bu göreve getirmiş bulunuyor. Söyleyeceğim dört şeye dikkat et: Hızlıca yoluna devam et, çarpışmağa başlamakta acele davran, seninle ilgili haberleri karıştır ki onlardan hiç bir şey anlaşılmasın, hiç bir Kureyşli de senin hakkında herhangi bir şey işitemesin.» Müslim daha sonra şunları söyledi: «Allah'ım, ben Allah'dan başka hiç bir ilâh olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna dair şehadetim dışında Medîne halkını öldürmekten çok, ahirette sevabını umduğum hiç bir amel işlemiş değilim.»

Müslim öldükten sonra Husayn askerleri alıp yoluna devam etti. Altmış dört yılının Muharrem ayının bitmesine dört gün kala Mekke'ye vardı. Oraya vardığında Mekke halkı ile Hicâz bölgesinin halkı Abdullah b. ez-Zübeyr'e bey'at etmiş ve onun etrafında toplanmış bulunuyorlardı. Ayrıca Medîne halkından bozguna uğrayıp kaçmış olanlar da gelip ona katılmıştı. Diğer taraftan Necde b. Âmir el-Hanefî de Kâbe'yi korumak üzere bir miktar Hâricî ile gelip onun yanına varmıştı. İbn ez-Zübeyr Şâm halkı ile karşılaşmak üzere yanında kardeşi Münzir olduğu halde Mekke'nin dışına çıktı. Münzir Şâmlılardan bir kişi ile teke tek çarpıştı ve her ikisi karşılıklı vuruşlarla birbirini öldürdü. Daha sonra Şâmlılar Mekkelilere yaptıkları bir hamle ile Abdullah'ın askerlerini gerilettiler. Abdullah'ın katırı tökezlemiş ve: «Çok kötü!» diyerek katırından inip arkadaşlarını etrafında toplamak üzere bağırarak seslenmişti.

Misver b. Mahreme ile Mus'ab b. Abdurrahman b. Avf onun yanına geldiler ve ölünceye kadar onunla birlikte çarpıştılar. İbn ez-Zübeyr ise akşam oluncaya kadar çarpışmalara devam etti. Daha sonra etrafındakiler onu bırakıp gitti.

İşte bu ilk muhasaradır. Daha sonra Muharrem'in geri kalan günlerinde ve Safer ayının sonuna kadar çarpışmalarına devam ettiler. 64. yılının Rebîulevvel ayının üçüncü gününden sonra Kâbe'ye mancınıklarla taşlar attılar ve ateşe verdiler. Arkasından Recez vezni ile şu beyti söylemeğe başladılar:

«Ağzı köpük saçan deve gibi atıyor,
Onunla Mescid'in direklerini vuruyoruz.»

Denildiğine göre Kâbe Abdullah'ın arkadaşlarının etrafında yaktıkları bir ateşten dolayı yanmıştır. Bir kıvılcım sıçramış, gelen rüzgârlarla Kâbe'nin örtüleri tutuşup yanmış ve daha sonra da Beyt'in ahşap kısımları yanmıştı. Fakat birinci rivâyet daha sahihtir, çünkü Buhârî Sahîh'inde İbn ez-Zübeyr'in Kâbe'yi yanarken herkesin görmesini istemiş ve bu vesile ile Şâm halkına karşı onları kışkırtmayı arzu etmişti.

Şâmlılar Muâviye'nin oğlu Yezîd'in ölüm haberini Rabîulâhir ayının başında haber alıncaya kadar İbn ez-Zübeyr'i muhasara etmeye devam ettiler.

Muâviye'nin Oğlu Yezîd'in Ölümü

Bu sene içerisinde Yezîd b. Muâviye Şâm bölgesinde «Huvvârîn» diye bilinen yerde Rabîulevvel ayının on dördünde (10 Kasım 683) öldü. Yezîd öldüğünde bazılarının dediğine göre otuz sekiz yaşında idi. Otuz dokuz yaşında olduğu da söylenmiştir. Onun halifeliği ise üç yıl, altı ay sürmüştür. Sekiz ay olduğu da söylenmiştir. Yezîd'in 63. yılın Rabîulevvel ayında 35 yaşında ve iki yıl, sekiz ay halifelik yaptıktan sonra öldüğü söylenmiş olmakla birlikte birinci rivâyet daha sahîhtir.

Onun annesi Bahdel b. Üneyf'in kızı olan Kelbli Meysûn'dur.

Yezîd'in çocuklarına gelince: Muâviye bunlardan birisidir. Künyesi Ebû Abdurrahman ve Ebû Leylâ'dır. Ondan sonra yönetimin başına geçen odur. Diğer bir oğlunun adı, Hâlid olup onun künyesi de Ebû Hâşim'dir. Onun Kimya ilmini elde ettiği söylenir, ancak bu söylenti hiç bir kimse için sahîh olamaz. Diğer bir oğlunun adı Ebû Süfyân'dır. Bunların hepsi annesi Ebû Hâşim b. Utbe b. Rabîa'nın kızı olan Um Hâşim'dir. Bu kadınla Yezîd'den sonra Mervân b. Hakem evlenmiştir. Onun diğer bir oğlu da Abdullah b. Yezîd adını taşır. Araplar arasında onun kadar güzel ok kullanan kimse yoktu. Annesi Abdullah b. Âmir'in kızı olan

Um Külsûm idi. Yezîd'in bunların dışında çeşitli hanımlardan doğma Abdullah el-Asgar, Amr, Ebû Bekir, Utbe, Harb, Abdurrahman ve Muhammed adında çocukları da vardır.

Yezîd'in Yaradılış Özellikleri ile İlgili Bazı Rivâyetler

Muhammed b. Ubeydullah b. Amr el-Utbî anlatıyor:

Muâviye beraberinde hanımı olan Karaza'nın kızı ile birlikte annesi tarafından yürümeğe alıştırılmak istenen Yezîd'i seyretti. Annesi bu işini bitirdikten sonra çocuğunu öpünce Karaza'nın kızı: «Allah annenin bacaklarının siyahına lânet etsin!» deyince Muâviye ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, onun seyredip oyalandığı bu kişi senin seyredip kendisiyle oyalandığın kişiden daha hayırlıdır.» Muâviye'nin bu Karaza'nın kızından Abdullah adında bir oğlu vardı ve bu ahmak birisi idi. Kadın: «Allah'a yemin ederim ki hayır, fakat sen bunu daha çok seviyorsun.» deyince Muâviye şöyle cevap vermişti: «Zamanı gelince ben sana bunu açıkça ispat edeceğim.» Daha sonra Muâviye Abdullah'ın yanına çağrılmasını emretmiş, Abdullah gelince: «Yavrucuğum, ben sana lâyık olduğun şeyi vermek istiyorum, şu anda sen benden ne istersen kesinlikle bu isteğini yerine getireceğim,» demişti. Abdullah ondan şöyle bir istekte bulunmuştu: «Şu anda benim senden istediğim bana güzel bir köpek ve bir de eşek almandır.» Bunun üzerine Muâviye ona şöyle cevap verdi: «Yavrucuğum, zaten sen eşşeğin birisin, sana bir de eşek mi alayım. Haydi kalk, çık, git!» Muâviye daha sonra Yezîd'i huzuruna çağırtıp ona da kardeşine söylediğini söyleyince Yezîd secdeye kapandıktan sonra başını kaldırıp şunları söyledi: «Müminlerin emîrini bu zamana eriştiren ve benim hakkımda bu görüşe sahip kılan Allah'a hamd olsun. Benim sana olan ihtiyacım beni ateşten kurtarmandır, çünkü ümmet'in işlerini üç gün süreyle üzerine alan bir kimseyi Allah ateşten kurtarır. O bakımdan senden sonra yerine geçmem için beni veliaht tayin et. Diğer isteklerim bu yıl yazın yapılacak gazveye beni komutan tayin etmen, döndüğüm zaman hacca gitmem için bana izin vermen ve Hac emîrliğini yapmak üzere görevlendirmen, Şam halkından her bir kişinin maaşını onar dinar artırman, Cumahoğulları, Sehmoğulları ve Adiyoğullarının yetimlerine benim antlaşmalılarım olmaları hasebiyle maaş bağlamandır.» Muâviye kendisine: «Bütün bu istediklerini yapacağım,» diyerek alnından öptü. Daha sonra hanımı Karaza'nın kızına: «Nasıl gördün?» diye sorunca: «Sen onu dediği şekilde veliaht olarak tavsiye et ey müminlerin emîri» diye cevap vermiş, Muâviye de bunu yapmıştı.

❁

Amr b. Subeyne anlatıyor: Yezîd babası hayatta iken haccetti, Medîne'ye vardığında içki sofrasına oturdu. İbn Abbâs ile Hz. Hüseyin onun yanına girmek isteyince kendisine: «İbn Abbâs şarap kokusunu alır, şarap içtiğini anlar.» denilince İbn Abbâs'ın yanına alınmamasını söyleyip Hz. Hüseyin'in içeri girmesine müsaade etti. Hz. Hüseyin içeri girip de şarap kokusu ile birlikte hoş kokuların gelmekte olduğunu görünce: «Ne güzel bir koku, nedir bu?» demiş, Yezîd ona şu cevabı vermişti: «Bu Şâm'da yapılan bir kokudur.» Daha sonra bir bardak getirilmesini istemiş ve onu içmişti. Daha sonra bir bardak daha isteyerek: «Ebû Abdullah'a ver, içsin» demiş, Hz. Hüseyin ona şu cevabı vermişti: «Kendi içkini kendin iç, gözüm kalır diye düşünme!» Bunun üzerine Yezîd şu beyitleri okumuştu:

«Hayret sana arkadaş!
Çağırdım da gelmedin,
Genç kızlara ve şehvete
Eğlenceye ve şaraba...
Süslü bir kaptadır o.
Arapların efendileri de etrafında.
Bu kaplarda senin kalbini
Çürüten ve fayda vermeyen bir şey var!»

Bunun üzerine Hz. Hüseyin ayağa kalkmış ve: «Hayır Muâviye'nin oğlu, asıl senin kalbin çürüsün.» demişti.

***

Şakîk b. Seleme anlatıyor: Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Abdullah b. ez-Zübeyr ayaklandı ve İbn Abbâs'ı kendisine bey'at etmek için davet edince İbn Abbâs buna yanaşmadı. Yezîd İbn Abbâs'ın bu hareketini kendi bey'atine bağlı kalmak anlamında kabul ettiğinden ona şöyle bir mektup yazdı: «Mülhid İbn ez-Zübeyr'in seni kendisine bey'at etmek üzere davet etmiş olduğunu, senin de bizim bey'atimize bağlı kaldığını ve bize böylelikle vefakârlık göstermiş olduğunu haber almış bulunuyorum. Bu bakımdan Allah'ın seni akrabalık haklarına riâyet edip ahitlerine vefakârlık gösteren kimselere vermiş olduğu mükâfatların en hayırlısıyla mükâfatlandırmasını dilerim. Ben hiç bir şey unutmam, bu bakımdan senin yapmış olduğun bu iyiliği ve akrabalık bağlarına bağlı bulunmanı lâyık olacağın şekilde en kısa zamanda mükâfatlandırmayı unutacak değilim. Şimdi sen İbn ez-Zübeyr'in diliyle büyülemiş olduğu taşradan yanına gelenlere göz kulak ol ve onlara İbn ez-Zübeyr'in gerçek durumunu bildir, çünkü bunlar en çok seni dinlerler ve orada bulunanlar arasında en çok sana itaat ederler.»

İbn Abbâs onun bu mektubuna şu cevabı yazdı: «Senin mektubunu almış bulunuyorum. İbn ez-Zübeyr'in bey'atini kabul etmememden dolayı Allah'a yemin ederim ki senden bir iyilik beklemiyorum, senin övgünü de ümit etmiyorum; fakat Allah benim niyetimi çok iyi bilir. Benim yapmış olduğum iyiliği unutmadığını ileri sürüyorsun. Ey insan, sen bana hiçbir iyilik yapma, çünkü ben de sana herhangi bir iyilik yapmıyorum. Mektubunda seni insanlara sevdirmemi, buna karşılık onları Abdullah b. ez-Zübeyr'e buğz ettirip yardımcı olmaktan alıkoymamı da benden istemişsin. Hayır, hiçbir zaman böyle bir şey olmayacaktır, çünkü biz senden ne sevinecek bir şey gördük, ne de şeref verici her hangi bir durum. Böyle bir şey nasıl olabilir! Sen Hüseyin'i, Abdülmuttalib'in gençlerini öldürdün. Onlar hidayetin kandilleri, ileri gelenlerin yıldızlarıydı. Senin süvarilerin, emrin üzerine hepsini aynı yerde yakaladı ve onları kana buladı. Üzerlerinde ne varsa o düzlükte onlardan alındı, susuz olarak hepsi öldürüldü. Ne kefenlendiler, ne de başlarının altına herhangi bir şey konuldu. Rüzgârlar onların üzerine toprakları savuruyor. Onlar Allh'ın, kanlarının dökülmesinde ortak kılmadığı kimseleri gelip de onları kefenleyerek gömünceye kadar öylece kaldılar. Keşke ne bana ne de onlara ilişmeseydin ve oturduğun yerde otursaydın. Ben senin Hüseyin'i Rasûlullah (s.a.v.)'ın hareminden Allah'ın haremine kovalamanı, onun üzerine süvariler yollamanı unutamıyorum. Sen onu Irak yoluna düşürünceye kadar kovalamakta aralıksız olarak devam ettin. O da etrafına korku ile bakarak oradan çıktı. Sonunda senin atlıların onun bulunduğu yere indi. Bu hem Allah'a, hem onun Rasûlüne, hem de Yüce Allah'ın üzerlerinden her türlü kirliliği giderip tertemiz kıldığı aile halkına karşı bir saldırganlık idi. Hüseyin sizden antlaşma istedi ve geri dönmeyi talep etti, fakat siz onun yardımcılarının azlığını görerek ailesinin kökünü kazımayı fırsat bildiniz, ona karşı birbirinize yardımcı oldunuz. Kardeşlerimi öldürmüş olduğun halde sevgimi istemenden daha hayret edilecek birşey göremiyorum. Senin kılıcın hâlâ benim kanımdan damlalar akıtmaktadır. Ve sen intikam alacağım kimselerden birisin. Bu gün bize karşı zafer kazanmış olman seni gururlandırmasın. Bir gün gelecek, biz de mutlaka sana karşı muzaffer olacağız. Vesselâm.»

⁂

Şerîf Ebû Ya'lâ Hamza b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Alevî'nin huzurunda Yezîd'den söz edilince şunları söyledi: «Ben Yezîd'in kâfir olduğunu söylemiyorum, çünkü Rasûlullah (s.a.v.): **«Ben Allah'tan çocuklarımın üzerine kendilerinden olmayan herhangi bir kimseyi musallat kılmamasını niyaz ettim. O da bana bu isteğimi verdi.»** diye buyurmuştur.»

Yezîd b. Muâviye'nin Oğlu Muâviye'ye ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e Bey'at Edilmesi

Bu sene içerisinde Şâm'da Muâviye b. Yezîd'e Hicâz'da da Abdullah b. ez-Zübeyr'e halifeliğe getirmek maksadıyla bey'at edilmiştir. Abdullah b. ez-Zübeyr'de, Husayn b. Numeyr ile yanındaki Şamlı askerlerinden önce Yezîd'in ölümünü haber almış bulunuyordu. Tam bu sırada onların İbn ez-Zübeyr üzerindeki muhasaraları daha şiddetli bir hal almıştı. İbn ez-Zübeyr ve Mekkeliler şöyle seslendiler: «Ne diye savaşıyorsunuz? Sizin azgın adamınız ölmüş bulunuyor.» Ancak Şamlılar onların dediklerini tasdik etmediler.

Husayn da Yezîd'in ölüm haberini alınca İbn ez-Zübeyr'e haber göndererek şunları söyledi: «Bu gece seninle Ebtah denilen yerde buluşalım.» Orada bir araya gelip konuşmağa başladılar. Bu sırada Husayn'ın atı pisledi. Arkasından Harem'in güvercinlerinden bir kaçı gelerek atının pisliğini gagalamaya başlayınca Husayn atını güvercinlerden bir miktar uzaklaştırdı ve: «Atımın Harem'in güvercinlerini öldürmesinden korkuyorum» deyince, İbn ez-Zübeyr ona şöyle dedi: «Sizler bu kadarından bile sakınıyorsunuz, fakat aynı zamanda da Harem'de Müslümanları öldürüyorsunuz.» Husayn'ın İbn ez-Zübeyr'e söyledikleri arasında şunlar da vardı: «Sen bu işte daha çok hak sahibisin; haydi sana bey'at edelim, sonra da bizimle gel, birlikte Şâm'a varalım. Benimle birlikte bulunan şu askerler Şâm'ın ileri gelenleri ve en iyi süvarileridir. Allah'a yemin ederim, bu konuda iki kişi bile sana muhalefet etmeyecektir. Buna karşılık sen herkese emân vereceksin, aramızda ve seninle Harem halkı arasında dökülen kanları hesaba almayıp karşılıklarını istemeyeceksin.» İbn ez-Zübeyr ona şu cevabı verdi: «Ben kanları hesaba almamazlık edemem. Allah'a yemin ederim ki onlardan öldürülen her bir kişi karşılığında sizden on kişinin öldürülmesine bile razı değilim.» Daha sonra Husayn onunla gizlice konuşmağa başladı. Buna karşılık İbn ez-Zübeyr ona yüksek sesle: «Allah'a yemin ederim, yapmayacağım.» diye cevap veriyordu. Bu sefer Husayn ona şu karşılığı verdi: «Şimdiden sonra akıllı ve zeki kabul edeni Allah kahretsin. Ben senin doğru dürüst görüş sahibi birisi olduğunu zannediyordum. Ben seninle gizli konuşuyorum, sen ise benimle açık ve yüksek sesle konuşuyorsun. Ben seni halife olmaya davet ediyorum, sen ise ölmekten ve öldürmekten başka birşey istemiyorsun.» Daha sonra ondan ayrıldı, arkadaşlarıyla birlikte Medîne tarafına doğru gitti. İbn ez-Zübeyr yaptıklarına pişman oldu ve ona şöyle bir haber gönderdi: «Şâm'a gelmeyeceğim; fakat sizler orada bana bey'at alınız, sizlere emân verecek ve sizin aranızda adaletle hareket edeceğim.» Husayn ise şu karşılığı gönderdi: «Bizzat sen

gelmedikçe bu işten bir sonuç alınmaz, çünkü orada Ümeyyeoğullarından bu işi isteyen bir takım kimseler vardır.»

Daha sonra Husayn Medîne üzerine yürüdü. Bu sefer Medîne halkı Şâmlılara karşı bir çeşit cesaret kazandılar. Öyle ki tek başına kalan her Şamlının atı mutlaka kendisinden alınıyordu. Bu bakımdan Şamlılar dağılmadılar. Medîne'deki Ümeyyeoğulları da onlarla birlikte çıkıp Şâm'a gittiler. Şayet İbn ez-Zübeyr onlarla birlikte gitmiş olsaydı, hiç kimse ona karşı muhalefet etmezdi.

Şâm bölgesinden gelmiş olanlar Dimaşk'a varmış olduklarında Muâviye b. Yezîd'e bey'at edilmiş bulunuyordu. Muâviye b. Yezîd ise üç ay geçtikten sonra öldü. Onun kırk gün hükümdarlık yaptıktan sonra öldüğü de söylenmiştir. O sırada yaşı yirmi bir yıl ve on sekiz gün kadardı.

Hükümdarlığın son günlerinde emri üzerine: «Topluca namaza geliniz» diye seslenilince herkes bir araya gelip toplandı. Muâviye kalkıp Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şunları söyledi: «Şunu biliniz ki ben sizin işinizi kaldıramaz bir duruma geldim. Ebû Bekir'in halifelik için aday gösterdiği Ömer b. Hattâb gibi birisini sizin için arayıp bulmak istedim, fakat bulamadım. Yine aralarından birisini halife seçmek üzere tesbit edilen altı kişilik şûra heyeti gibi bir altı kişi daha aradım, onları da bulamadım. İşiniz artık benden çok size düşüyor, arzu ettiğiniz kişiyi seçebilirsiniz.» Daha sonra evine girdi ve ölünceye kadar kimseye görünmedi.

Onun zehirlenerek öldürüldüğü de söylenmiştir. Cenaze namazını Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân kıldırmış, daha sonra aynı gün Tâûn'a yakalanarak o da ölmüştür. Onun ölmediği de söylenmiştir. Muâviye, halife seçilinceye kadar halka Dahhâk b. Kays'ın namaz kıldırmasını emretmiştir. Muâviye'ye: «Yerine bir başkasını halife göstersen!» denildiyse de kendisi şu cevabı vermişti: «Ben bu işin acılığını üzerime almak, tatlısını da Umeyyeoğullarına bırakmak istemiyorum.»

Yezîd'in Ölümünden Sonra İbn Ziyâd'ın Durumu

İbn Ziyâd Yezîd'in ölüm haberini azatlı kölesi Humrân'dan almıştı. Humrân İbn Ziyâd'ın Muâviye b. Ebî Süfyan'a gönderdiği elçisi idi. Muâviye'den sonra onu Yezîd'e göndermeğe başlamıştı. Humrân bu haberi alınca bunu İbn Ziyâd'a gizlice duyurmuş ve Şam bölgesinde insanların ihtilâfından ve karışıklıklardan söz etmişti. Bunun üzerine İbn Ziyâd, topluca namaza gelinmesi için seslenilmesini emretmiş ve halk da

gelip toplanmıştı. İbn Ziyâd minbere çıkarak Yezîdin ölüm haberini bildirdi ve bazı konularda onun ayıplarını sayıp döktü. Bunun üzerine el-Ahnef: «Gerçek şu ki, Yezîd'in bizim boyunlarımızda bey'ati bulunuyordu.» dedi. Ubeydullah b. Ziyâd şöyle devam etti: «Ey Basralılar! Biz size hicret ettik ve burası bizim yurdumuz oldu. Ben de sizin aranızda doğdum. Ben sizin valiniz olduğum zaman savaşçılarınızın toplamı yetmiş binden ibaretken bugün yüz bindir. Ben sizin valiniz olduğum zaman âmirlerinizin divanı doksan bin iken bugün yüz kırk bindir. Size zarar vermesinden çekindiğim her bir sanığı mutlaka yakalamış ve hapishanenize tıkmış bulunuyorum. Şimdi Yezîd ölmüş ve Şâm'da insanlar farklı farklı görüşler etrafında bölünmüş durumdadır. Bu gün sizler sayıca herkesten çok, ovası herkesten geniş, herkesten daha zengin, yurdu hepsinden daha vüs'atli durumdasınız. Bu bakımdan hem dininiz, hem de halkınız için hoşnut kalacağınız bir kimseyi seçiniz. Ben sizin razı olacağınız kimseyi kabul edecek ilk kişiyim. Şayet Şâmlılar da sizin hem dininiz, hem de halkınız için râzı olacağınız bir kişi etrafında toplanacak olurlarsa siz de bütün müslümanların girmiş olduğu çerçevenin içerisine girersiniz. Bunu kabul etmeyip hoşlanmayacak olursanız. istediğiniz verilinceye kadar mücadelenize devam edersiniz, çünkü sizin hiç bir bölgenin insanlarına ihtiyacınız olmadığı gibi, hiç kimse de sizlerden müstağni kalamaz.»

Bu konuşma üzerine Basra halkının hatipleri kalkarak şunları söylediler: «Senin söylediklerini işitmiş bulunuyoruz. Bu konuda senden daha yeterli hiç kimseyi de bilmiyoruz. Haydi hep birlikte sana bey'at edelim.» Fakat İbn Ziyâd: «Hayır, benim böyle bir şeye ihtiyacım yoktur.» diye cevap vermiş, onlar bunu tekrarlayınca üç defa onların bu tekliflerini kabule yanaşmamış, ancak daha sonra elini vererek ona bey'atte bulunmalarını kabul etmişti. Arkasından yanından ayrılıp ellerini duvara sürttüler ve şöyle dediler: «Mercâne'nin oğlu bizim kendisine hem birlikte, hem de birlikten kopmakta itaat edeceğimizi mi zannediyor?»

Basralılar İbn Ziyâd'a bey'at edince, İbn Ziyâd Kûfelilere Amr b. Misma' ile Temîmli Sa'd b. Karhâ'yı göndererek onlara Basralıların yaptıklarını haber vermek ve onları da kendisine bey'at etmeye çağırmak üzere görevlendirdi. Bu iki şahıs Kûfe'ye vardılar. İbn Ziyâd'ın Kûfe'deki vekili Amr b. Hureys idi. Amr halkı toplayınca bu iki elçi Kûfelilere bir konuşma yaptılar ve kendilerini durumdan haberdar ettiler. Bunun üzerine Yezîd b. Hâris b. Yezîd eş-Şeybânî -İbn Ruveym diye bilinen de bu kimsedir- ayağa kalkarak şunları söyledi: «Bizleri Sümeyye'nin oğlundan kurtararak rahata kavuşturan Allah'a hamd olsun. Şimdi biz kendisine bey'at mi edeceğiz? Kesinlikle hayır ve zaten böyle bir

bey'at yaparsak bundan dolayı bizim bir üstünlüğümüz de söz konusu olmaz.» Daha sonra halk peyderpey bu iki kişiyi terk edip gittiler. Yaptığı bu davranış da Yezîd b. Ruveym'e Kûfe'de daha bir şeref kazandırdı ve şanını yüceltti.

Bu iki elçi Basra'ya geri dönerek İbn Ziyâd'a durumu bildirince Basralılar: «Kûfe halkı onu görevden alırken, biz mi onu göreve getireceğiz?» demeye başladılar ve Basralılar üzerindeki otoritesi gittikçe zayıfladı. Öyle ki İbn Ziyâd bir emir veriyor, fakat bu emir yerine getirilmiyor, bir görüş ortaya koyuyor, bu görüş reddediliyordu. Hata işleyen birisinin hapsedilmesini emrediyor, yardımcıları onun hapsedilmesini engelliyorlardı.

Daha sonra Basra'ya Temîm'li Selime b. Züeyb el-Hanzalî geldi. Çarşının ortasında elinde bir sancakla dikildi ve şunları söyledi: «Ey insanlar, yanıma geliniz! Ben sizleri hiç kimsenin çağırmadığı bir şeye davet ediyorum. Ben sizleri Mescid-ül Harâm'a sığınmış olan kimseye davet ediyorum.» Bununla Abdullah b. ez-Zübeyr'i kast ediyordu.

Bunun üzerine Basra halkı onun etrafında toplandı ve ellerini ellerine vererek ona bey'at etmeye koyuldu. İbn Ziyâd durumu haber alınca Basra halkını toplayıp onlara bir konuşma yaptı. Kendisinin onlara karşı takındığı tavrı anlattı ve kendilerini razı olacakları kimseye davet ettiğini hatırlattı. Basra halkından bir takım kimselerin İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmekle birlikte, diğerlerinin de başkasını kabul etmediklerini söyleyerek şöyle devam etti: «Şimdi ben sizlerin ellerinizi duvarlara ve evin kapısına sürttüğünüzü ve bir takım şeyler söylediğinizi haber almış bulunuyorum. Öğrendim ki vermiş olduğum emir uygulanmayıp geri çevriliyor, görüşüm kabul edilmiyor, benimle yardımcılarım ve istediğim şeyler arasına giriliyor. Diğer taraftan şu Selime b. Züeyb bölücülüğe çağırıyor, topluluğunuzu dağıtmak, sizi birbirinize düşürerek birbirinizin boynunu kılıçla uçurtmak istiyor.»

Bnun üzerine Ahnef ve diğerleri: «Biz sana Selime'yi getiririz.» dediler. Selime'yi alıp getirdiklerinde etrafındaki kalabalığın oldukça artmış olduğunu, gediğin genişlemiş bulunduğunu gördüler ve durum üzerine İbn Ziyâd'ın yanına gitmekten vazgeçtiler. Bu sefer Ubeydullah askerlerin ileri gelen komutanlarını çağırarak kendisi ile birlikte çarpışmalarını istedi. Onlar şu cevabı verdiler: «Biz kalbimizin bize vermiş olduğu emri yerine getiririz.» Kardeşleri de ona şöyle söyledi: «Şu anda uğrunda çarpışacağın, yenilecek olursan da kendisine başvurup yardımcı kuvvet göndermesini isteyeceğin bir halife yoktur. Savaşın senin aleyhine sonuçlanması da muhtemeldir. Bizler ise bu kavim arasında mal mülk sahibi olmuş bulunuyoruz. Bunlar bize karşı zafer elde edecek

olurlarsa bizi helâk, bu malları da telef ederler ve geriye hiç bir şey kalmaz.»

İbn Ziyâd bu görüşü uygun görünce Ezdli Hâris b. Kays b. Sahbâ el-Cahdamî'ye haber gönderdi ve onu huzuruna getirterek şunları söyledi: «Ey Hâris! Babam bir gün kaçmak gereğini duyacak olursam sizi seçmemi tavsiye etmişti.» Hâris ona şu cevabı verdi: «Benim kavmim senin babanı denediler. Onun yanında herhangi bir yer bulmadıkları gibi senden de herhangi bir mükâfat görmediler. Bununla birlikte sen bizi seçecek olursan ben seni reddetmiyeceğim. Ancak, sana nasıl emân vereceğimi bilemiyorum. Seni gündüzün çıkartacak olursam hem kendimin hem de senin öldürülmenden korkarım. Seninle birlikte gece oluncaya kadar kalayım, daha sonra kimsenin seni tanımaması için seni terkime bindireyim.» Ubeydullah ona: «Senin bu görüşün gerçekten çok güzel!» diye taktirlerini bildirdi. Hâris akşama kadar onun yanında kaldı, gece olunca onu terkisine alıp götürdü.

Beytülmâlde on dokuz milyon dirhem bulunuyordu. İbn Ziyâd bunun bir kısmını kendisine bağlı olanlara dağıttı, geri kalanını da sakladı. Daha sonra bu, Ziyâd ailesine kalmış oldu.

Hâris Ubeydullah b. Ziyâd ile yoluna devam etti. Halkın arasında İbn Ziyâd ile birlikte geçerken halk da Harûrâlılardan korktuğu için etrafı koruma altına almışlardı. Her bir yerden geçtikçe Ubeydullah Hâris'e şimdi neredeyiz diye soruyor, Hâris de ona söylüyordu. Süleymoğullarının yurduna geldikl nde: «Neredeyiz?» diye soran İbn Ziyâd'a Hâris: «Süleymoğulları arasındayız.» diye cevap vermiş, buna karşılık İbn Ziyâd: «İnşâallah selâmete eriştik.» diyerek karşılıkta bulunmuştu. Nâciyeoğullarının bulundukları yere vardıklarında yine İbn Ziyâd: «Neredeyiz?» diye sormuş, Hâris ona: «Nâciyeoğulları arasındayız,» diye haber vermiş, İbn Ziyad da: «İnşâallah kurtulduk.» diye karşılık vermişti. Nâciyeoğulları: «Sen kimsin?» diye sormuşlar, Hâris: «Ben Hâris b. Kays'ım» diye cevap vermişti. Nâciyeoğullarından birisi Ubeydullah'ı tanıyordu. Bu kişi: «Vay Mercâne'nin oğlu ha!» demiş ve attığı bir ok Ubeydullah'ın sarığına düşmüştü.

Hâris Ubeydullah ile birlikte yoluna devam etmiş, sonunda onu Cahdamoğullarının olduğu yerde bizzat kendi evine götürmüştü. Hâris'in evine vardıklarında İbn Ziyâd ona şöyle dedi: «Ey Hâris! Sen gerçekten büyük bir iyilik yaptın. Şimdi sana söyleyeceğimi yap. Sen Mes'ûd b. Amr'ın kavmi arasındaki yerini, şerefini, yaşını ve kavminin ona ne derece itaat ettiklerini iyi biliyorsun. Ne dersin, beni alıp onun yanına götürsen de ben onun evinde kalsam? Çünkü onun evi Ezdlilerin tam ortasındadır. Şayet sen bunu yapmayacak olursan kavmin senin hakkında farklı farklı tavır alabilirler.» Bunun üzerine Hâris, İbn Ziyâd'ı ya-

nına aldı ve Mes'ûd'un yanına gittiler. Mes'ûd oturmuş, ayakkabısını tamir etmekle meşguldü, onların girdiklerini fark etmedi. Onları görünce her ikisini de tanıdı ve Hâris'e şunları söyledi: «Beraberinde getirmiş olduğun bir kötülükten Allah'a sığınırım.» Bunun üzerine Hâris Mes'ûd'a dedi ki: «Ben hayırdan başka bir şeyle senin yanına gelmedim. Sen de bilirsin ki senin kavmin Ziyâd'ı kurtarmış ve ona vefakârlıkla bağlı kalmışlardı. Bu bakımdan onların bu yaptıkları kendileri için Araplara karşı bir öğünç vesileleri olmuştu. Daha sonra istişare sonucu ve kendi rızanızla Ubeydullah'a bey'at ettiniz. Bundan önce de bir bey'atiniz olmuştu.» Bununla da cemaat bey'atini kastediyordu.

Mes'ûd ona şunları söyledi: «Ubeydullah uğruna kendi halkımıza düşmanlık etmemizi uygun görür müsün? Kaldı ki biz ona yapmış olduğumuz iyiliklere rağmen, babasından ne bir mükâfat, ne de bir teşekkür gördük.» Hâris şu cevabı verdi: «Gerçek şu ki bunu emîn olabileceği bir yere ulaştırıncaya kadar kendi bey'atine vefakârlık göstermenden dolayı sana hiç bir kimse düşmanlık edemez. Artık o senin evine girmiş olduktan sonra sen onu dışarı mı çıkartacaksın?»

Daha sonra Mes'ûd'un emri üzerine kardeşi Abdulgâfir b. Amr'ın evine girdi. Arkasından Mes'ûd ile Hâris ve kavminden bir grup kişi aynı gece atlarına binerek Ezd kabilesini dolaştılar ve şunları söylediler: «İbn Ziyâd kaybolmuş bulunuyor, onu göreceğinizden emin değiliz.» Bunun üzerine hepsi silâhlandılar, herkes İbn Ziyâd'ı kaybetmiş olduğu düşüncesiyle: «O, olsa olsa Ezdliler arasında olabilir.» diyordu.

Denildiğine göre Hâris Mesûd'la konuşmamış, aksine Ubeydullah'a emir vererek yanına yüz bin dirhem almasını söylemiş, aldığı bu parayı Mes'ûd'un hanımı olan Um Bistâm'a getirip vermişti. Mes'ûd'un hanımı Amr b. Hâris'in kızı idi. Hâris beraberinde Ubeydullah ile birlikte gelerek Mes'ûd'un hanımının yanına girmek için izin istemiş, o da izin vermişti. Mes'ûd kadına: «Ben sana öyle bir iş teklifi ile geldim ki, sen bunu kabul edecek olursan hem bütün Arap kadınlarının efendisi olur, hem de çabucak zengin olursun.» dedikten sonra ona durumu anlatmış İbn Ziyâd'ı eve alarak Mes'ûd'un elbiselerinden birisini ona giydirmesini söylemiş, kadın da Hâris'in bu istediklerini yapmıştı. Mes'ûd eve geldiği zaman onu kafasından yakalayarak dövmeye başlamış, bunun üzerine Ubeydullah ile Hâris yanlarına çıkarak Mes'ûd'a şunları söylemişti: «Bu kadın beni himayesine almış bulunuyor, bu da senin elbisendir. Senin yemeğin de şu anda karnımda bulunuyor.» Hâris de aynı şeylere tanıklık etti ve onu hoşnut edinceye kadar kendisiyle lâtife yaptılar. İbn Ziyâd onun evinde Mes'ûd'un öldürülüşüne ve Şâm'a gidinceye kadar kaldı.

İbn Ziyâd kayıplara karıştıktan sonra Basralılar emîrsiz kaldılar ve kimi emîr yapacakları konusunda anlaşmazlığa düştüler. Sonunda Kays b. Heysem es-Sülemî ile Nu'mân b. Süfyân er-Râsibî el-Haremî'nin razı olacakları bir kimseyi kendilerine aday göstermek üzere anlaştılar. Kays Ümeyyeoğullarına taraftar iken Nu'mân Hâşimoğullarına taraftardı. Nu'mân Kays'a: «Ben bu işe filandan daha lâyık kimseyi göremiyorum,» diyerek Ümeyyeoğulları'ndan birisinin adını vermişti. Onun Abdullah b. Esved ez-Zührî'nin ismini verdiği de söylenmiştir. Kays da bunun emîr olmasını arzu ediyordu. Nu'mân ise bu sözlerini Kays'ı aldatmak ve oyuna getirmek amacıyla söylemişti. Nu'mân'ın bu sözleri üzerine Kays şöyle demişti: «Ben kendi görevimi sana devrediyorum ve senin râzı olacağın kimseyi de ben de kabul ediyorum.» Daha sonra her ikisi de halkın huzuruna çıktılar ve Kays halka: «Ben Nu'mân'ın seçeceği kimseyi kabul ediyorum.» dedi.

Abdullah b. Hâris'in Basra Valiliği

Kays ile Nu'mân kendi aralarında anlaşıp, Kays da Nu'mân'ın emir tayin edeceği kimseyi kabul edeceğini belirttikten sonra Nu'mân Kays'a karşı bu konuda şâhitler tutmuş ve hem Kays'dan ve hem de halktan seçeceği kimseyi kabul edeceklerine dair söz ve teminat almıştı. Daha sonra Nu'mân Abdullah b. el-Esved'in yanına giderek elinden yakalamış ve ona bazı konuları şart koşmuştu. Öyle ki, herkes onun Abdullah'a bey'at ettiğini sanmıştı. Arkasından onu bırakıp Abdullah b. Hâris b. Nevfel b. Hâris b. Abdulmuttalib'in elini yakalamıştı. Bu Abdullah'ın lakabı «Bebbe» idi. Elini yakaladığı bu Abdullah'a aynı şekilde birtakım şartlar koştuktan sonra Allah'a hamd-ü-senâ edip Peygamber (s.a.v.)'i zikretmiş, onun yakınlarının ve akrabalarının haklarını dile getirdikten sonra şunları söylemişti: «Ey insanlar! Peygamberinizin amca çocuklarından ve annesi Ebû Süfyan'ın kızı Hind olan bir adamın nesini ayıplayabilirsiniz? Bu yönetim işi zaten onlar arasındaydı. O sizin kız kardeşinizin oğludur.» Arkasından onun elini tutarak: «Ben, sizin için bunu seçmiş bulunuyorum.» demiş, halk da: «Biz de razı olduk.» diye seslenmişlerdi. Arkasından ona bey'at ettiler ve onu alıp, emîrlik sarayına götürdüler, o da orada yerleşti. Bu olay 64. yılın Cumadelâhire (Ocak - Şubat 684) ayının başlarında olmuştu.

Ferezdak ona yapılan bey'at konusunda şu beyiti söylemiştir:
«Ben çok kimseye bey'at ettim ve bu bey'ata vefa görmedim.
Ben çok kimseye bey'at ettim ve bu bey'ata vefa gösterdim.
Bebbe'ye de bey'at ettim, pişman da değilim.»

İbn Ziyâd'ın Şâm'a Kaçması

Daha sonra Ezd ile Rabîa kabileleri kendileri ile başkaları arasında bulunan antlaşmayı yenilediler. İbn Ziyâd da onlar arasında antlaşma bitinceye kadar büyük miktarda servet harcadı. Onlar yeniledikleri bu antlaşma ile ilgili olarak iki ayrı nüsha yazdılar. Bunlardan bir tanesi Mes'ûd b. Amr'ın yanında kalmıştı. Ahnef Ezdlilerin Rabîadan bu talebte bulunduklarını işitince: «Kendilerine gelecek olurlarsa onlar hâlâ tâbi olmağa devam edeceklerdir.» demişti.

Bunlar kendi aralarında antlaşıp İbn Ziyâd'ı tekrar Dâru'l-emâre'ye iâde etmek üzere ittifak edince başlarında Mes'ûd b. Amr olmak üzere yola koyuldular. İbn Ziyâd'a: «Sen de bizimle birlikte gel!» dedilerse de o onlarla beraber gitmeyip yanlarında süvari olarak kölelerini gönderdi ve kölelerine: «Onlar iyi veya kötü ne söylerlerse söylesinler mutlaka onu bana bildireceksiniz.» talimatını verdi. Mes'ûd bir yola varır ve bir kabilenin yanından geçer geçmez bu kölelerinden biri geri döner ve İbn Ziyâd'a durumu haber verirdi. Rabîalılar da Mâlik b. Misma' başkanlığında yola koyuldu. Bunlar Mirbed yolunu takip ettiler. Mes'ûd Basra'ya varıp mescide girdi, minbere çıktı. Tam o sırada Abdullah b. Hâris emirlik sarayında bulunuyordu. Ona: «Mes'ûd, Yemenliler ve Rabîa yola koyuldular. Şimdi halk arasında kötülük baş gösterecek, sen onların arasını düzeltsen, yahut da Temîmoğulları ile birlikte onların üzerine gitsen.» denildiyse de Abdullah: «Allah onları benden uzak tutsun. Hayır, Allah'a yemin ederim, ben onları düzeltmek için kedimi ifsad etmem.» diye cevap vermişti. Daha sonra Mes'ûd taraftarlarından birisi şöyle demeye başladı:

«Ben Bebbe'yi evlendireceğim,
Bir cariye ile, bir çadırda.
Bu cariye bir bebeğin başını tarayacak!»

Bu Ezdlilerin söyledikleridir, ancak Mudar'a mensup olanlar: «Abdullah küçükken annesi onu oynatıyor ve ona bu mısraları okuyordu.» derler.

Mes'ûd minbere çıktı, Mâlik b. Misma' ise Temîmoğullarının evlerine doğru yürümeye koyuldu. Nihayet Adiyoğullarının bir yoluna girdi ve onların evlerini ateşe verdi, çünkü Mâlik İbn Hâzim'in Herat'ta Rabîa kabilesinden sorup sual etmeden pek çok kişiyi öldürmesine içerlemişti. Diğer taraftan Temîmoğulları Ahnef'in yanına gelerek ona şunları söylediler: «Ey Ebâ Bahr! Rabîa ve Ezd birbirleriyle antlaşmış ve şu anda bunlar geniş alana bile girmiş bulunuyorlar.» Ahnef onlara: «Sizler mescide onlardan daha lâyık değilsiniz.» diye cevap verince bu se-

fer: «Bunlar saraya bile girdiler.» dediler. Bunun üzerine Ahnef: «Sizler saraya onlardan daha lâyık değilsiniz.» diye cevap verdi. Bu sırada bir kadın ona içinde ateş bulunan bir buhurdanlık getirerek şunları söyledi: «Sen kim, başkanlık kim! Sen ancak koku sürünmesi gereken bir kadın olabilirsin.» Ahnef ona şöyle cevap verdi: «Al o kokuyu sen münasip bir yerine sür!» Ahnef'den bundan daha kötü bir söz işitilmedi. Daha sonra ona gelerek şunları söylediler: «Bizden bir kadının halhalı zorla alındı. Senin yolun üzerinde bulunan elbise boyacısını öldürdüler. Mescidin kapısındaki yatalak adamı öldürdüler. Mâlik b. Misman Adeviyyeoğullarının yoluna girdi ve oradaki evleri yaktı.»

Bunun üzerine Ahnef onlara şunları söyledi: «Haydi bunun için delillerinizi getiriniz. Bundan daha az şeye yapmış olmaları hâlinde onlarla savaşmak helâl olmazdı.» Bunları yaptıklarına dair onun huzurunda şahitlik edilince Ahnef: «Abbâd b. Husayn geldi mi?» diye sordu. «Hayır!» dediler. Onun sorduğu Abbâd'ın nesebi şöyledir: Amr b. Temîmoğullarından Abbâd b. Husayn b. Yezîd b. Amr b. Evs.

Ahnef daha sonra: «Peki Abbâd geldi mi?» diye sordu, onlar: «Hayır!» dediler. Ahnef bu sefer şöyle sordu: «Peki, Sa'd b. Zeyd Menat b. Temîmoğullarından olan Abs b. Talık b. Rabîa es-Sureymî burda mıdır?» Onlar: «Evet!» diye cevap verince Abs'ı çağırdı ve başındaki örtüyü çekerek bir mızrağa bağladıktan sonra ona teslim etti ve şöyle dedi: «Haydi, yürü!» Abs geri dönüp gideceği zaman şöyle duâ etti: «Allah'ım, bugün sen bu sancağı utandırma, çünkü sen daha önce de bunu utandırmamıştın.» Bunun üzerine halk: «Zebrâ coştu.» diye bağırmaya başladı.

Zebrâ Ahnef'in bir cariyesi olup, bununla kinaye yoluyla kendisini kast etmişlerdi.

Abs mescide doğru gitti. Mescide giderken Abbâd gelerek: «İnsanlar ne yaptı?» diye sordu. Ona: «Başlarında Abs olduğu halde gittiler» diye cevap verilince, şöyle dedi: «Abs'ın sancağı altında esir olunmaz.» Daha sonra altmış atlı ile birlikte dönüp evine gitti. Abs mescide varınca Ezdliler mescidin kapısında çarpıştılar, minberde ise Mes'ûd duruyor ve halkı kışkırtıyordu. Temîmli Gatfân b. Uneyf de bir taraftan çarpışıyor, bir taraftan da şu mısraları okuyordu:

«Temîm'e vay, o biliniyor.
Mes'ûd'dan önce de meşhurdu,
Siz maksure tarafını tutunuz.» (Yani onu kaçırmayınız.)

Mes'ûd minber üzerinde iken yanına gittiler, oradan indirip öldürdüler. Bu olay 64. yılın Şevval ayının başında (Mayıs 684) oldu.

Mes'ûd ile birlikte bulunanlar bozguna uğrayıp kaçtı. Eşyem b. Şa-

kîk b. Sevr de kaçarken birisi ona bir mızrak darbesi vurmuş, fakat bu yaraya rağmen kurtulmuştu. Ferezdak bununla ilgili şunları söylemiş:

«Eşyem kurtulmasaydı mızraklarımızdan,
Ateşimiz yanarken gitmeseydi kapıdan,
Mes'ûd'un yanına gider beraber olurlardı,
Ciğeri ve barsakları da etrafa dağılırdı.»

Mes'ûd minbere çıktığında İbn Ziyâd'ın yanına gidilerek durum bildirilmiş, o da emîrlik sarayına gitmek üzere hazırlanmıştı. Ardından «Mes'ûd öldürüldü.» denmesi üzerine bineğine atlayıp Şâm'a gitti.

Mâlik b. Misma'a gelince Mudar'dan bazı kişiler gelerek evini sardılar ve evini yaktılar.

İbn Ziyâd kaçınca takip etmeye başladılar, fakat ele geçiremeyince ona ait ne buldularsa talan ettiler. Bununla ilgili olarak Temîmli Vâkid b. Halîfe şu beyitleri söylemiştir:

«Nice azgın ve kudurganın
Tâcını ve eşyasını elde ettik.
Ubeydullah bunlardan biri oldu,
Onun atlarını elbisesini talan edince.
Bizim atlılarla onunkiler karşılaşınca,
Âh, İbn Ziyad kaçıp kurtulmasaydı!»

Mes'ûd'un öldürülmesi ile İbn Ziyâd'ın Şam'a gidişi konusunda az önce anlatılanlardan başka şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki: İbn Ziyâd Mes'ûd b. Amr'ın kendisini himaye etmesini isteyince Mes'ûd onu himaye etmiş, daha sonra İbn Ziyâd Şâm'a doğru yola çıkmış, Mes'ûd da Ezd kabilesinden yüz kişiyi Şâm'a varıncaya kadar onunla birlikte göndermişti. Bir gece İbn Ziyâd yolda gitmekte iken: «Deveye binmek bana ağır gelmeye başladı, bana tırnaklı bir hayvan hazırlayınız.» dedi. Bunun üzerine bir eşek üzerine bir parça kadife koydular, İbn Ziyâd da bu eşeğe binerek yoluna devam etti ve uzun süre sesi çıkmadı.

Yeşkur Müsâfir b. Şareyh anlatıyor:

Kendi kendime şöyle dedim: Eğer bu adam şu anda uyumakta ise ona uykusunu haram edeceğim. Ona yaklaştım ve kendisine: «Uyuyor musun?» diye sordum. O: «Hayır, kendi kendimle konuşuyordum.» diye cevap verdi. Ben kendisine: «Peki, kendi kendinle neler konuştuğunu sana söyleyeyim mi?» deyince: «Söyle,» dedi. Sonra aramızda şöyle bir konuşma geçti:

— «Keşke Hüseyin'i öldürmeseydim, diyordun.»

— «Hayır, bu değil,»

— «Keşke öldürmüş olduğum kimseleri öldürmeseydim, diyordun.»

— «Bu da değil.»

— «O zaman sen keşke el-Beydâ diye bilinen sarayımı yaptırmamış olsaydım, diyordun.»

— «Bu da değil!»

— «Sen keşke Dihkanlıları zekat ve haraç toplamak için görevlendirmemiş olsaydım, diye düşünüyordun.»

— «Bu da değil!»

— «O zaman sen keşke olduğumdan daha fazla cömert olsaydım, diye diye söylüyordun.»

Bu sözü söylemem üzerine İbn Ziyâd bana şu karşılığı verdi: «Benim Hüseyin'i öldürmemden sözettin. Onu öldürmeyi bana Yezîd söyledi. Öldürmeyecek olsaydım Yezîd beni öldürecekti. O bakımdan ben de Hüseyin'in öldürülmesi yolunu seçtim. Saraya gelince: Ben onu Sakîfli Abdullah b. Osmân'dan satın aldım. Yezîd bana bir milyon göndermişti, ben de bunu ona harcadım. Hayatta kalacak olursam burası benim ve ailemin olur, ölecek olsam onun için hiç bir şekilde üzülmem. Dihkânlıları zekât ve haraç toplamak için görevlendirmeme gelince; Ebû Bekre'nin oğlu Abdurrahman ile Zâzân Ferrûh Muâviye'nin yanında benim aleyhime konuşup durdular. Öyle ki pirincin kabuklarını bile dile getirdiler. Irak'ın haracını yüz milyon olarak gösterdiler. Bu sefer Muâviye beni azledilmek veyahut da tazminat ödemek konusunda muhayyer bırakınca azledilmekten hoşlanmadım. Ben Araplardan birisini haraç toplamak üzere görevlendirdiğim zaman haraç gelirini düşürüyordu. Onun aşiretini tazminat ödemekle karşı karşıya bırakacak ya da kendisinden tazminat isteyecek olsaydım kalpleri bana karşı kinle dolardı. Diğer taraftan bundan vaz geçseydim, Allah'ın malını bırakmış olurdum. Bense bu malın değer ve önemini çok iyi biliyorum. Diğer taraftan Dihkanların haraç toplamak konusunda daha başiretli ve daha sağlıklı bir şekilde görevlerini yerine getirdiklerini, üstelik size göre onlardan daha kolaylıkla hesap sorulabildiğini gördüm. Bununla birlikte ben Dihkanların hiç bir kimseye haksızlık etmemeleri için sizin aranızdan onların başına emînler görevlendirdim. Senin cömertliğim ile ilgili söylediklerine gelince; «Benim şahsî malım yok ki, onu sizlere cömertçe dağıtayım. Fakat isteseydim kiminizin malını alır, kiminize verir, kiminize vermezdim. Bu sefer benim hakkımda ne kadar da cömert adam derlerdi. Senin keşke öldürdüğüm kimseleri öldürmemiş olsaydım, şeklinde söylediklerine gelince: Ben ihlâslı sözden (ya da Tevhîd kelimesinden sonra Hâricîlerden öldürdüğüm kimseler kadar beni Allah'a yaklaştıracak hiç bir iş bilmiyorum. Ancak ben sana kendi kendime neler düşündüğümü şimdi haber vereyim: Diyordum ki, keşke Basralılarla

çarpışmış olsaydım, çünkü onlar isteyerek bana bey'at ettiler. Ve hatta çarpışmak da istedim, fakat Ziyâdoğulları bana şöyle dediler. "Sen onlarla çarpışacak olursan ve onlar sana gâlip gelecek olurlarsa bizden hiçbir kimseyi hayatta bırakmazlar. Şayet onları terk edip ilişmezsen, bizler dayılarımızın veya akrabalarımızın yanında gider saklanırız, sen de onlara girişirsin." Ben şöyle düşünüyordum. Keşke hapistekileri çıkartsaydım ve onların boyunlarını uçursaydım. Şimdi bu iki fırsat da geçmiş olduğuna göre, keşke ben Şâm'a varıncaya kadar hiçbir şeye karar veremeseler.»

Taberî der ki: İbn Ziyâd Şâm'a vardığında gerçekten hiçbir şeye karar verememişlerdi. Onunla birlikte sanki çocuk gibiydiler. Şâm'a vardığında bir işe karar vermiş oldukları, ancak İbn Ziyâd'ın onların kararını bozduğu da söylenmiştir.

İbn Ziyâd Basra'dan ayrıldığı zaman oraya Mes'ûd'u vekil bırakmıştı. Bunun üzerine Temîm ve Kaysoğulları şöyle dediler: «Hayır, bizler onu kabul etmiyoruz. Bizim cemaatimizin razı olacağı birisini tayin etmedikçe kesinlikle istemiyoruz.» Buna karşılık Mes'ûd da şunları söyledi: «Hayır, İbn Ziyâd beni vekil tayin etmiş bulunuyor ve bunu ebediyen de bırakacak değilim.»

Böylece Mes'ûd yerinden ayrılıp saraya gitti. Temîmliler, Ahnef'in etrafında toplanarak ona şöyle dediler: «Ezdliler mescide girmiş bulunuyor.» Ahnef onlara cevap olarak: «Orası hem onlarındır, hem de sizindir.» dedi. Bu sefer: «Onlar saraya girdiler ve Mes'ûd da minbere çıkmış bulunuyor,» dediler.

Bu sırada bazı hâricîler yerlerinden çıkmış ve Ubeydullah'ın Şâm'a gitmek üzere Esâvire suyu kenarında konaklamışlardı. İleri sürüldüğüne göre Ahnef bu hâricîlere şöyle haber göndermiş: «Şu saraya girmiş bulunan adam hem bizim düşmanımızdır, hem de sizin. Onu size zarar vermekten hiç bir şey alıkoyamaz.» Bunun üzerine hâricîlerden bir grup geldi ve Mes'ûd minberin üzerinde yanına gelenlerden bey'at almakta iken mescide girdi. Aslen Farslı olan Müslim adındaki birisi ona bir ok attı. Söz konusu bu Müslim Basra'ya girmiş, müslüman olmuş, daha sonra hâricîlere katılmıştı. Onun attığı bu ok Mes'ûd'un kalbine isabet etmiş ve onu öldürmüştü. Herkes: «Mes'ûd'u hâricîler öldürdü.» deyince Ezdliler bu hâricîlerin bulunduğu yere gittiler, onlardan kimilerini öldürdüler, kimilerini yaraladılar, geri kalanlarını da Basra'dan çıkarttılar.

Daha sonra Ezdlilere: «Mes'ûd'u Temîmliler öldürdü.» denilince haberci göndererek durumu sordular. Bu haberciler, Temîmlilerden de bazı kimselerin aynı şeyi söylediğini işitti. Bu bakımdan Ezd bir araya geldi ve başlarına Mes'ûd b. Amr'ın kardeşi olan Ziyâd b. Amr'ı getirdiler.

Onlarla beraber başlarında Mâlik b. Misma' olmak üzere Rabîalılar da çıktı. Temîmliler, Ahnef'in yanına vardılar ve ona: «Bunlar bizimle savaşmak üzere çıkmış bulunuyorlar.» dediler; ancak o işi ağırdan alıyor ve alelacele fitnenin üzerine gitmek istemiyordu. Bu sırada bir kadın buhurdanlıkla onun yanına gelerek: «Sen bunun yanında otur.» demiş ve bununla: «Sen kadının tekisin» demek istemişti.

Daha sonra Ahnef Temîmoğulları ile birlikte çıktı. Basra'da bulunan Kayslılar da onlara katıldılar ve hep beraber çıktılar. Her iki taraftan çok kişi öldürüldü. Temîmoğulları onlara şöyle seslendi: «Ey Ezdliler, bizden ve sizden akan kanlar konusunda Allah'tan korkun, Allah'tan! Bizimle sizin aranızda Kur'ân-ı Kerîm ve müslümanlardan istediğiniz kimseler hakem olsun. Şayet sizinbizim aleyhimizde herhangi bir deliliniz var ise aramızda en değerli kimseyi bulup seçiniz ve onu öldürünüz. Şayet bizim aleyhimizde herhangi bir deliliniz yoksa bizler Allah adına size yemin ederek söylüyoruz ki, bizler onu ne öldürdük, ne de öldürülmesini emrettik, ne de onu öldüren kişiyi biliyoruz. Yok bunu da istemiyor iseniz, sizin adamınıza karşılık yüz bin dirhem diyet ödeyeceğiz.»

Arkasından Ahnef onların yanına gitmiş ve söylentilerden dolayı onlara özür beyan etmişti. Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer ile Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm aralarında elçilik yaptılar. Ezdliler on kişi diyeti istediler. Temîmliler onların bu tekliflerini kabul ettiler ve bu teklif üzere barış yaptılar.

Abdullah b. Hâris Bebbe'ye gelince; O, Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer İbn ez-Zübeyr tarafından emîr olarak gelinceye kadar Basralılara namaz kıldırmaya devam etti. İbn ez-Zübeyr'in Ömer'e Basra Valiliğine getirildiğine dair bir ahit yazıp gönderdiği de söylenmiştir. Ömer bu ahitnâmeyi ve mektubu Umre'ye gitmek üzere olduğu bir sırada almış ve hemen kardeşi Ubeydullah'a yazarak halka namaz kıldırmasını emretmişti. Bunun üzerine Ubeydullah da Ömer gelinceye kadar namaz kıldırmıştı. Ömer Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa el-Mahzûmî kendisinin azledildiğine dair haber getirip yerine Hâris'in Basra valiliğine getirildiğini bildirinceye kadar emîr kaldı ve bu emîrliği bir ay sürdü. Bu Hâris «el-Kubâ'» diye bilinir.

Denildiğine göre Abdullah b. Hâris Bebbe Mes'ûd'un öldürülmesinden sonra hem asabiyet duygusu, hem de hâricîlerin yayılması dolayısıyla Basralılardan ayrılmıştı. Bunun üzerine Basralılar, İbn ez-Zübeyr'e mektup yazarak durumu bildirdiler. İbn ez-Zübeyr de Enes b. Mâlik'e yazdığı mektupta Müslümanlara namaz kıldırmasını emretti. Enes kırk gün süreyle namaz kıldırdı. Abdullah b. Hâris: «Ben kendimi fesâda vermek suretiyle insanları ıslâh etmek istemiyorum.» diyor ve bununla dindarlığını ortaya koyuyordu.

Bu sıralarda Nâfi' b. Ezrak Basra'dan Ehvâz'a gitti.

Kûfelilere gelince; Onlar İbn Ziyâd'ın elçilerini daha önce sözünü ettiğimiz şekilde geri gönderdikten sonra onun, başlarında bulunan vekilini de azl ettiler. Bu vekil ise Amr b. Hureys idi. Kûfeliler bir araya toplanıp şöyle dediler: «İnsanlar bir halife etrafında toplanıncaya kadar başımıza bir adamı emîr olarak tayin edelim.» Daha sonra Ömer b. Sa'd etrafında görüşleri birleşti. Hemdân kadınları gelerek Hz. Hüseyin'in şehâdeti dolayısıyla ağlamağa başladılar, erkekleri ise kılıçlarını kuşanmışlardı. Minberin etrafında dolandılar ve Muhammed b. Eş'as: «Şimdi bizim hesabımızda olmayan bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.» dedi. Kindeliler Ömer b. Sa'd'ın dayıları olması hasebiyle onun işlerini görüyorlardı. Bunlar Âmir b. Mes'ûd b. Umeyye b. Halef b. Vehb b. Huzâfe el-Cumahî etrafında toplandılar. Âmir Kûfelilere bir konuşma yaparak şunları söyledi: «Her bir kavmin içtiği ve lezzet aldığı şeyler vardır. Sizler bunları uygun şekilde sağlayınız, özellikle helâl olan ve övülen şeyler üzerinde durun. Şarabınızı su ile bozun ve bu duvarların arkasında gizlenin ben sizi görmeyeyim.» Bunun üzerine İbn Hemmân şu beyitleri söyledi:

«İç içkini, kimse kınamaz seni.
Ona su da kat, Âmir b. Mes'ûd'a karşı çıkma.
Emîrin şaraptan bir istediği var;
Sen onu yalnızken âfiyetle iç, kimse gözetmez.
Küp dibinde ve bulutun suyu karışmış
Salkım sularını kim haram kılabilirmiş!
Ben râvîlerin sözlerini aktarırken işi sıkı tutmalarını
istemediğimden
İbn Mes'ûd'un söyledikleri hoşuma gidiyor.»

Kûfe halkı ona bey'at edince durumu İbn ez-Zübeyr'e mektup yazarak bildirdiler. İbn ez-Zübeyr de onu Kûfe valiliğinde bıraktı. Ona: «Bok böceğinin yuvarladığı» lakabı takılmıştı. Oldukça kısa boylu olduğu için ona böyle deniyordu. Muâviye'nin oğlu Yezîd'in ölümünden sonra bu şekilde üç ay kaldı. Daha sonra İbn ez-Zübeyr'in tayini ile Ensâr'dan Abdullah b. Yezîd el-Hatmî namaz kıldırmak göreviyle, İbrâhim b. Muhammed b. Talha da haraç toplamak göreviyle onların yanına geldi. İbn ez-Zübeyr ayrıca Muhammed b. Eş'as b. Kays'ı, Musul valiliğine tayin etti. Böylece Kûfe, Basra ve bunların güneyinde bulunan Araplarla, Cezîre halkı ile Şam halkı İbn ez-Zübeyr'in itaati altında toplanmış oldu. Ancak Ürdün halkı Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'in emîrliği altında bulunuyordu.

Basra'da «Cârif tâunu» diye bilinen hastalık baş göstermiş ve İbn

Mes'ûdun annesi bu hastalıktan ölmüştü. Onu taşıyacak kimse bulamadıklarından ücretle dört tane gayri müslim tuttular ve bunlar cesedi taşıyıp kabristana götürdüler.

Rey Halkının Muhalefeti

Bu sene içerisinde Yezîd'in ölümünden sonra Rey halkı muhalefet edip karışıklık çıkardı. Onların başında Râzlı Ferruhân bulunuyordu. Âmir b. Mes'ûd Kûfe emîri olarak onların üzerine Temîmli Muhammed b. Umeyr b. Utârid b. Hâcib b. Zürâre b. Udes'i gönderdi. Rey halkı onunla karşılaştı ve Muhammed bozguna uğradı. Bu sefer Âmir onların üzerine Temîmli Attâb b. Verka' er-Reyâhî'yi gönderdi. Aralarında oldukça şiddetli bir çarpışma oldu. Sonunda Ferruhân öldürüldü ve müşrikler bozguna uğratıldı. Adı geçen bu Muhammed b. Umeyr Hz. Ali ile birlikte Kûfe bölgesindeki Temîmlilerin başında olarak Sıffîn'de bulunmuştu. Sıffîn'den sonra da hayatta kaldı. Haccâc Kûfe valisi olunca Haccâc'ın valiliğinden memnun olmadığı için Şâm'a gitmişti.

Mervân b. Hakem'e Bey'at Edilmesi

Bu yıl içerisinde Şâm'da Mervân b. Hakem'e bey'at edildi.

Bu bey'at şöyle olmuştu: İbn ez-Zübeyr'e halifelik için bey'at edilince o da Ubeyde b. ez-Zübeyr'i Medîne'ye, Fihli Abdurrahman b. Cahdem'i Mısır'a vali olarak tayin etmiş, diğer taraftan Ümeyyeoğulları ile Mervân b. Hakem'i Şâm'a gitmek üzere Medîne'nin dışına çıkartmıştı. Abdülmelik b. Mervân ise o sıralarda 28 yaşında bulunuyordu. Husayn b. Numeyr ve beraberindekiler Şâm'a varınca Mervân'a kendisi ile İbn ez-Zübeyr arasında olanları anlattı ve hem ona, hem de Ümeyyeoğullarına şunları söyledi: «Sizleri karışıklık içerisinde görüyoruz. Şâm bölgesine girilmeden ve kör ve sağır bir fitne baş göstermeden önce başınıza emîrinizi seçip tayin ediniz.»

Mervân'ın görüşü İbn ez-Zübeyr'in yanına varıp halîfe olarak ona bey'at etmesi şeklinde idi. Bu sırada İbn Ziyâd Irak'tan geldi ve Mervân'ın ne yapmak istediğini haber aldı ve ona şunları söyledi: «Böyle bir şey yapmaktan senin yerine ben utanırım. Sen Kureyş'in büyüğü ve efendisi olarak Ebû Hubeyb'in yanına gidecek ve ona bey'at edeceksin öyle mi?» (Ebû Hubeyb ile İbn ez-Zübeyr'i kast ediyor, çünkü İbn ez-Zübeyr'in Hubeyb adında bir oğlu vardı ve onun adıyla künyelenirdi.) Mervan

ona: «İş işten geçmiş değildir.» diye cevap verince, o, onunla birlikte Ümeyyeoğulları, onlara bağlı olanlar ayağa kalkıp bir araya geldiler. Yemen halkı da onun etrafında toplanınca Dimaşk'a doğru yola koyuldu. Yolda Mervân: «Henüz iş işten geçmiş değildir.» deyip duruyordu. Dimaşk'a vardığında onların kendilerine namaz kıldırması ve insanlar bir halife etrafında birleşinceye kadar işlerini idare etmesi için Dehhâk b. Kays'a bey'at ettiklerini gördü. Aynı zamanda Dehhâk gizliden gizliye İbn ez-Zübeyr'e bey'at edilmesi için de propaganda yapıyordu.

Züfer b. Hâris el Külâî Kınnesrîn'de Nu'mân b. Beşîr de Hıms şehrinde İbn ez-Zübeyr adına bey'at alıyordu. Kelbli Hassân b. Mâlik b. Bahdel Filistin bölgesinde önce Muâviye'nin sonra da onun oğlu Yezîd'in valisi idi. Hassân, Ümeyyeoğullarının taraftarı idi. Ürdün'e gitmiş ve Filistin'de kendisinin yerine Cüzâmlı Ravh b. Zimba'ı vekil bırakmıştı. Fakat Nâtil b. Kays Ravh'a karşı ayaklanıp onu Filistin'den çıkartmış, daha sonra da İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmişti.

Hassân ise Ürdün'de Ümeyyeoğullarına bey'at edilmesi için propaganda yapıyordu. Ürdün halkına şöyle sordu: «İbn ez-Zübeyr ile Harre Vak'asında öldürülenler hakkındaki fikriniz nedir?» Onlar: «Biz onun münafık olduğuna ve Harre'de öldürülenlerin Cehennem'de olacaklarına şahitlik ederiz.» Hassân bu sefer şöyle sordu: «Peki, Yezîd ve sizden Harre'de öldürülenler hakkındaki kanaatiniz hangi merkezdedir?» Onlar: «Bizler Yezîd'in hak üzere olduğuna, bizden de öldürülenlerin Cennette olacağına şahitlik ederiz.» dediler. Hassân bu sefer şunları söyledi: «Ben de şahitlik ederim ki, şayet Yezîd ve onun taraftarları hak üzere idiyseler, bu gün de aynı şekilde hak üzeredirler. Ve şayet İbn ez-Zübeyr ve taraftarları bâtıl üzere idiyseler, onlar bu gün de aynı şekilde bâtıl üzeredirler.» Bunun üzerine onlar: «Doğru söyledin.» dediler ve şöyle devam ettiler: «Bizler de sana, sana muhâlefet eden ve İbn ez-Zübeyr'e de itaat eden herkesle çarpışmak üzere bey'at ediyoruz. Şu şartla ki bizleri şu iki gençten uzak tutacaksın.» (Onlar «şu iki genç» sözleriyle Yezîd'in iki oğlu Abdullah ve Hâlid'i kast ediyorlardı) «Çünkü biz herkes karşımıza yaşını başını almış birişini çıkartırken, onlara genç birisini takdim etmekten hoşlanamayız.»

Daha sonra Hassân Dahhâk'a bir mektup yazarak bu mektupta Ümeyyeoğullarını ve onların vermiş olduğu imtihanların güzelliğini göklere çıkartıyor, İbn ez-Zübeyr'i zemmediyor, iki halîfeye karşı itaatsizlik ettiğini anlatıyordu. Aynı şekilde bu mektubunu halka karşı okumasını da emrediyordu. İkinci bir mektup daha yazarak onu Bâğide adındaki elçisine teslim etti ve ona şöyle talimat verdi: «Eğer Dahhâk benim mektubumu halka karşı okuyacak olursa mesele yok, aksi taktirde bu mektubumu halka karşı sen okuyacaksın.» Hassân aynı zamanda

Ümeyyeoğullarına da bir mektup yazarak onların bu olayda hazır bulunmalarını istedi. Bâğide gelip Dahhâk'ın mektubunu Dahhâk'a, Ümeyyeoğullarının mektubunu da onlara teslim etti. Cuma günü olunca Dahhâk minbere çıktı. Bâğide kendisine Hassân'ın mektubunu halka karşı okumasını hatırlattı. Dahhâk ona: «Otur.» dedi. Bâğide ikinci ve üçüncü defa da kalktı, hatırlattı; fakat Dahhâk ona her seferinde: «Otur.» diyordu. Bu sefer Bâğide yanındaki mektubu çıkararak halka karşı okudu. Bunun üzerine Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân: «Hassan doğru söylemiş, İbn ez-Zübeyr de yalan söylemiştir.» dedi ve İbn ez-Zübeyr'e hakaret etti.

Denildiğine göre Velîd Muâviye b. Yezîd'in ölümünden sonra ölmüş ve bu sırada Gassânlı Yezîd b. Ebî'l-Gams ile Kelbli Süfyân b. Ebred ayağa kalkmış, Hassân'ın tasdik etmiş ve İbn ez-Zübeyr'e hakaret etmişlerdi. Diğer taraftan Amr b. Yezîd el-Hakemî ayağa kalkarak Hassân'a hakaret etmiş, İbn ez-Zübeyr'i ise övmüş, bunun üzerine Dahhâk Velîd ile Yezîd b. Ebî'l-Gams ve Süfyân'ın yakalanarak hapsedilmesini emretmişti. Herkes birbirine karışınca Kelbliler de Amr b. Yezîd el-Hakemî üzerine atılarak onu dövmeye başlamış ve elbiselerini de parçalamışlardı. Bu sırada Hâlid b. Yezîd ayağa kalkmış, minberden iki basamak çıktıktan sonra halkı teskin etmişti. Dahhâk minberden inip halka cuma namazını kıldırdıktan sonra sarayá çekilmişti. Kalbliler gelip Süfyân'ı dışarı çıkarttılar. Gassânlılar da gelip Yezîd'i dışarı çıkarttılar. Diğer taraftan Hâlid b. Yezîd ile kardeşi Abdullah Kelbli dayıları ile birlikte geldiler, Velîd b. Utbe'yi dışarı çıkarttılar. Şâm halkı bu güne «Birinci Ceyrûn Günü» adını veriyorlardı.

Daha sonra Dahhâk mescide gidip orada oturdu ve Yezîd b. Muâviye'den söz ederek ona hakaret etti. Bunun üzerine Kelbli bir genç ayağa kalkarak elindeki sopayla ona vurdu. Cami içerisinde bulunanlar birbirlerine giriştiler ve kavgaya tutuştular. Kayslılar İbn ez-Zübeyr'e bey'at edilmesi ve Dahhâk'ın desteklenmesi için çağrıda bulunurken Kelbliler, Ümeyyeoğullarına ve dolayısıyla da kızkardeşlerinin oğlu olması hasebiyle Hâlid b. Yezîd'e bey'at etmeğe çağırıyorlardı.

Dahhâk emîrlik sarayına girmiş ve ertesi gün sabah namazına çıkmamıştı. Ümeyyeoğullarına haber gönderip özür beyan etti ve hoşlarına gitmeyecek herhangi bir şeyi istemediğini bildirdi. Ayrıca onlara Hassân'a mektup yazmalarını, kendisinin de ona mektup yazacağını söyledi. Mektupta Hassân'a Ürdün'den çıkıp Câbive'ye gitmesi söylenecek, kendileri de Dimaşk'tan çıkacak ve onunla birlikte Câbive'de bir araya geleceklerdi. Orada da Ümeyyeoğullarından birisine bey'at edilecek idi. Ümeyyeoğulları bu işe razı oldular ve bu konuda Hassân'a mektup yazdılar. Dahhâk ve Ümeyyeoğulları Câbiye'ye doğru yola koyuldular.

Sevr b. Ma'n es-Sülemî Dahhâk'a gelerek şunları söyledi: «Sen bizleri İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmeye çağırdın, biz de bu şartla sana bey'at ettik. Böyle olduğu halde sen kalkıyorsun Kelbli olan bu adamın yanına gidiyor ve onun kız kardeşinin oğlu olan Hâlid b. Yezîd'i vekil bırakıyorsun.» Dahhâk ona: «Peki, doğru görüş nedir?» diye sorunca Sevr ona şu cevabı verdi: «Doğru görüş, bizim şimdiye kadar izlemiş olduğumuz şeyi açıkça söylemen ve İbn ez-Zübeyr'e davet etmendir.»

Bunun üzerine Dahhâk beraberindekilerle birlikte geri dönüp Merc Râhit denilen yerde Dimaşk'ın yakınında konakladı. Diğer taraftan Ümeyyeoğulları, Hassân ve başkaları ise Câbiye'de toplanıp bir araya geldiler. Sekûnlu Mâlik b. Hübeyre Hâlid b. Yezîd'e taraftar iken Husayn b. Numeyr Mervân yanlısı idi. Mâlik Husayn'a şunları söyledi: «Babası bizim aramızda doğmuş bulunan bir gence bey'at edelim mi? Bizim babasının yanındaki değerimizin ne olduğunu çok iyi biliyorsun. Yarın (Hâlid'i kast ederek) bu adam bizleri Arapların başına geçirecektir.» Husayn ona şöyle cevap verdi: «Hayır, Allah'a yemin ederim, Araplar bize yaşını başını almış birisini getirirken biz onlara nasıl gencecik bir adam teklif edebiliriz?» Bunun üzerine Mâlik: «Allah'a yemin ederim, sen Mervân'ı halifeliğe getirecek olursan o senin elindeki kamçıyı ve ayakkabındaki bir bağı bile kıskanacak ve gölgesinde barınacağın bir ağaç olarak devam edip gidecektir. Mervan hem aşiret sahibi hem de akrabaları aşiret olan bir kimsedir. Ona bey'at edecek olursanız bu aşiretlerin kölesi olursunuz. Fakat ben sizlere kızkardeşinizin oğlunu tavsiye ediyorum.» Husayn ise şu karşılığı verdi: «Ben şöyle bir rüya gördüm: Gökten indirilmiş bir kandil vardı. Halifeliğe geçecek olan kimse bu kandili yakalamağa çalışıyordu. Mervândan başka hiç kimse onu yakalayamadı. Allah'a yemin ederim, biz onu halife yapacağız.»

Cüzamlı Ravh b. Zimba ayağa kalkıp şöyle konuştu: «Ey halk! Siz Abdullah b. Ömer'den, onun sahâbîliğinden ve İslâm'daki geçmişinden söz ediyorsunuz. O gerçekten de sizin söylediğiniz gibidir. Fakat o zayıf bir kimsedir. Muhammed'in (s.a.v.) Ümmetinin işlerini üzerine alacak kimse ise zayıf olmamalıdır. Diğer taraftan sizler İbn ez-Zübeyr'den söz ediyorsunuz. O sözünü ettiğiniz gibidir. Rasûlullah (s.a.v.)'ın yakın dostunun oğludur. O iki kuşak sahibi olan kadının (Esmâ'nın) oğludur, fakat münafıktır. İki halîfeye, yani hem Yezîd'e hem Yezîd'in oğlu Muâviye'ye itaatsizlik etmiş, kan akıtmış, Müslümanları bölmüştür. Muhammed'in (s.a.v.) işlerinin yönetimini eline alacak kimse münâfık olmamalıdır. Mervân b. Hâkem'e gelince: Allah'a yemin ederim, İslâm'ın önüne çıkan her yolda mutlaka o da gitmiştir. Cemel gününde Ali b. Ebî Talib ile çarpışan odur. Bizim görüşümüz odur ki insanlar yaşlıya bey'at etsinler, küçükle de istişare etsinler.» Ravh «yaşlı» ile Mervân'ı,

«küçük» ile de Hâlid b. Yezîd'i kast ediyordu. Sonunda Mervân b. Hakem'e, daha sonra da Hâlid b. Yezîd'e bey'at etmek konusunda görüş birliğine vardılar. Hâlid'den sonra ise Amr b. Saîd b. Âs'a bey'at etmeyi kararlaştırdılar. Şöyle ki Dimaşk emîrliği Amr'ın, Hıms emîrliği ise Hâlid b. Yezîd'in olacaktı.

Hassân Hâlid'i yanına çağırtıp şöyle dedi: «Ey kız kardeşimin oğlu! Halk senin yaşının genç olması yüzünden sana bey'at etmek istemedi; fakat Allah'a yemin ederim ki ben halifeliğin yalnız senin ve senin soyundan gelecek olanların olmasını istiyorum. Ben Mervân'a ancak sizin iyiliğiniz için bey'at ettim.» Hâlid ona şöyle karşılık verdi: «Hayır, sen bizi koruyamadın.» Hassân da bunun üzerine: «Allah'a yemin ederim, ben sizleri korumaktan âciz düşmedim, fakat senin için uygun olan görüş benim görüşümdür.» dedi.

Daha sonra Hicretin 64. yılı Zülkade ayının üçüncü günü (23 Haziran 684 M.) Mervân'a bey'at edildi. Mervân kendisine bey'at edildiğinde şu beyitleri okudu:

«Ben işin karıştığını görünce
Gassân'ı ve Kelb'i kullandım;
Güçlü adamlar olan sekseklileri,
Ve savaştan başkasını kabul etmeyen Taylıları.
Bunlar mülkü hep gasben alırlar.
Kays yaklaşırsa: "Yerinizde durun" de.»

Merc Râhit Vak'ası ve Nu'mân b. Beşîr ile Dahhâk'ın Öldürülmesi

Daha sonra Mervân bey'at aldı ve Câbiye'deki Merc Râhit üzerine yürüdü. Orada beraberinde bin atlı ile birlikte Dahhâk b. Kays bulunuyordu. Dahhâk Hıms valisi bulunan Nu'mân b. Beşîr'den yardım istemiş, o da kendisine Şurahbîl b. Zü'l-Kela'ı göndermişti. Dahhâk aynı şekilde Kınnesrîn valisi bulunan Züfer b. Hâris'den de yardım istemiş, o da kendisine Kınnesîn halkından askerler göndererek yardımcı olmuştu. Nâtil de kendisine Filistinlilerden asker göndermek suretiyle yardımda bulunmuştu. Bütün bu yardım kuvvetleri Dahhâk'ın yanında toplanırken, diğer taraftan Mervân'ın yanında da Kelb, Gassân, Sekâsik, ve Sekûn kabileleri toplanmıştı. Mervân sağ kanadının başında Amr b. Saîd'i, sol kanadının başında da Ubeydullah b. Ziyâd'ı komutan yapmıştı. Gassânlı Yezîd b. Ebî'l-Gams Dimaşk'da saklanmış olduğundan Câbiye'de bulunmamıştı. Yezîd Dimaşk'ı ele geçirmiş, Dimaşk'taki Dahhâk b. Kays'ın âmilini çıkartmış, hazineleri ve beytülmâli eline geçirerek Mer-

vân'a bey'at etmiş, ona mal, asker ve silah yardımında bulunmuştu. Böylece bu Ümmeyyeoğullarının ilk başarısı olmuştu.

Mervân ile Dahhâk Merc Râhit'te yirmi gün süreyle çarpıştılar. Aralarında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Sonunda Dahhâk Dihye b. Abdullah tarafından öldürüldü. Onunla birlikte Şâm bölgesinin eşrafından seksen kişi daha öldürüldü. Ayrıca Şâm halkından da çok sayıda kişi öldürüldü. Kays kabilesinden de hiç bir yerde benzeri görülmemiş sayıda insan öldürüldü. Bunlar arasında kavminin önderi olan ve Dahhâk ile beraber bulunup Kelbli Vâzi' b. Zuâle tarafından öldürülen Numeyrli Hâni b. Kabîsa da bulunuyordu. Hâni yaralanınca şu beyitleri okudu:

«Kahrolasıca adam, ölümü kaçmağa yeğ tutan
Bir yiğidin işini bitir,
Can çekişir bırakma beni;
Çünkü senin gibi aşağılıkların okuna sabrederim ben.»

Bunun üzerine Vâzi' bir daha geri dönüp onu öldürdü.

Bu vak'a 65. yılın Muharrem ayında olmuştur. (6 Ağustos - Eylül 684 M.) Onun 64. yılın sonlarında olduğu da söylenmiştir.

Mervân Dahhâk'ın başını görünce bu durumdan memnun olmamış ve şunları söylemişti: «Yaşımın ilerlediği, gücümün zayıfladığı, kalan ömrümün süresinin eşeğin susadığı kısa süreye denk bulunduğu şu anda ben askerî birliklerimle geliyorum ve insanları birbirlerine kırdırıyorum.»

Merc'de yenilenler bozguna uğrayıp kaçarak kendi ordularına katıldılar. Hıms'dan gelmiş olanlar Nu'mân b. Beşîr'in başkanlığında Hıms'a geri döndüler. Nu'mân durumu haber alınca beraberinde hanımı Umâre'nin kızı Kelbli Nâile olduğu halde, eşyaları ve çocuklarıyla birlikte kaçtı. Gece boyunca ne yapacağını şaşırdı. Sabah olunca Hımslılar onu aramaya başladı. Onu aramaya koyulan kişi Kelâlı Amr b. el-Celî olmuştu. Amr Nu'man'ı bulup öldürdü, ailesini de başı ile birlikte geri getirdi. Hımslılardan Kelb kabilesi geldiklerinde Nâ'ile'yi ve çocuklarını alıp götürdüler.

Züfer b. Hâris el-Külâbî Kinnesrî'nde bozgun haberini alınca Kınnesrîn'den kaçıp, Kârkîsiyâ'ya sığındı. Karkîsiyâ'da vali olarak Yezîd tarafından vaktiyle tayin edilmiş bulunan Ziyâd el-Hareşî bulunuyor idi. Züfer Ziyâd'dan hamama girmeyi istedi ve hamamdan çıkar çıkmaz Karkîsiyâ'da kalmay cağına dair talâk vererek yemin etti. Ziyâd da onun bu şartla girmesine ızin verdi. Fakat Züfer Karkîsiyâ'ya girince orayı ele geçirdi ve kendisini himâyeye aldı. Hamama da girmedi. Kayslılar gelip onun etrafında toplandı.

Diğer taraftan Cüzâmlı Natil b. Kays Filistin'den kaçarak Mekke'-

de İbn ez-Zübeyr'in yanına gitti. Mervân da ondan sonra Filistin üzerine Ravh b. Zimbâ'ı vali olarak tayin etti. Az bir zaman içinde Şâm tam olarak Mervân'ın eline geçti ve Şâm'ın çeşitli bölgelerine Mervân valilerini tayin etti.

Denildiğine göre, Ubeydullah b. Ziyâd, Ümeyyeoğullarının yanına kendileri Tedmür'de bulundukları sırada vardı. O vakit Mervân bey'at etmek üzere İbn ez-Zübeyr'in yanına gitmeyi düşünüyor, ayrıca Ümeyyeoğulları için de bu vesile ile emân almak istiyordu. Ancak Ubeydullah Mervân'ı böyle bir iş yapmaktan vazgeçirdi ve ona Tedmür halkını yanına alarak Dahhâk'ın üzerine gidip onunla çarpışmasını söyledi. Amr b. Saîd de Ubeydullah'ın görüşünü uygun görüp Hâlid b. Yezîd'in halkın gözünden düşmesi için annesi ile evlenmesini Mervân'a teklif etti. Bunun üzerine Mervân Hâlid'in annesi olan Ebû Hâşim b. Utbe'nin kızı olan Fâhite ile evlendi. Daha sonra Ümeyyeoğulları bir araya gelerek Mervân'a bey'at etti. Arkasından Tedmür halkı da ona bey'at etti. Mervân büyük bir kalabalık ile birlikte Dahhâk'ın üzerine yürüdü. Dahhâk onun karşısına çıktı ve birbirleriyle çarpışmaya başladılar. Sonunda Dahhâk ve beraberindekiler bozguna uğradılar ve Dahhâk da öldürüldü.

Züfer b. Hâris Karkîsiyâ'ya gitmiş ve Karkîsyâlılar onun etrafında toplanmıştı. Züfer'in Karkîsiyâ'ya kaçıp gitmesi sırasında Süleymoğullarından iki genç de onunla beraber idi. Mervân'ın atlıları gelerek onları aradılar. Bu iki genç Züfer'e: «Sen kendini kurtarmağa bak, bizler varsın öldürülelim.» dediler. Bunun üzerine Züfer onları bırakıp gitti ve bu iki genç de öldürüldü. Bu olay ile ilgili olarak Züfer şu şiiri söyledi:

«Kahrolasın, bana silâhımı göster!
Bakıyorum ki savaş uzayıp gidiyor.
Haber aldığıma göre Mervân
Ya kanımı dökecek, ya dilimi kesecek.
Biz onlara karşı surları yükseltirsek
Yaşarız, ya da kaçıp kurtulabiliriz.
Beni görmezseniz gâfil sanmayın,
Gelince de gördüğünüz için sevinmeyin.
Ben ekini çöplüğe diktim,
Yaprakları altından şerler görünüyor.
Biz giderken yerde çer çöp kalmıyor,
Ruhun arzularıysa olduğu gibi kalıyor.
Yemin ederim Râhit Vak'ası
Hassân'da apaçık bir yara bıraktı.
Bundan önceki musibette
Kaçıp arkadaşlarımı bıraktığım görülmedi.

Akşam olunca seslenip çağırdım da,
İncsanların tümü aleyhimeydi, yoktu kimse lehime.
Ben bir defacık kötülük yapınca
Tüm günlerimi ve iyiliklerimi alıp gidecek mi?
Barış yok, atlar yorgun düşünceye
Ve kadınlarım Kelbinkilerden intikam alıncaya kadar.
Ah keşke ben hücum edebilsem
Tenûh'a ve Tayy'ın iki koluna.»

Buna cevap olarak Cevvâz b. Ka'tal şunları söyledi:

«Yemin ederim ki Râhit Vak'ası
Züfer'e hastalıktan acı geldi.
Tabipleri âciz bırakan bu hastalık
Kaburga kemikleri ile barsaklarında yer etti.
Ağlaştı Süleym ile Âmir'den ölenlere,
Ve de Zübyan'dan; ağlatıyordu ağlaşması.
Önce silâhını istedi, fakat geri döndü
Kesici uzun boylu kılıçları görünce.
Bu kılıçlr aslan gibi yiğitlerin elinde,
Çekiliyordu karşıdaki düşmana.»

Kelbli Amr b. el-Celî de şu beyitlerin yer aldığı bir şiir söyledi:

«Kaysli Züfer, kavmi öldürülünce
Yaşları kuruyuncaya kadar uzun uzun ağladı.
Râhit te ölenlere ağlatıyor,
Ona cevap verenler ise mezar kuşları ile puhular ancak.
Râhit'te Kayslıları çiğnedik,
Darmadağın kaçıştılar, ortada kaldı kadınları.
Bol bol ağlatıyor onları yaşları aka aka,
Nizâr'ın yardıma gelmesi ümidiyle.
Kederle öl, ya da zelil olarak yaşa,
Kederleri aslâ yatışmayan hasret dolu bir ruhla.»

⁂

Yezîd b. Ebi'l-Gims, İslâm'dan irtidât etmiş ve Cebele b. Eyhem ile birlikte Bizanslılara sığınmış, bilâhare tekrar müslüman olmuş, Muâviye tarafında Sıffîn'e katılmış ve Abdülmelik b. Mervân dönemine kadar hayatta kalmıştır.

Mervân'ın Mısır'ı Fethetmesi

Dahhâk ve arkadaşları öldürülüp Şâm bölgesi Mervân'ın emri altına girerek orada istikrar sağlanınca Mervân, Mısır'ın üzerine gitti. Oraya vardığı sırada Kureyli Abdurrahman b. Cahdem'in Mısır valisi olarak İbn ez-Zübeyr'in propagandasını yapmakta olduğunu gördü. Abdurrahman beraberindekilerle birlikte Mervân'ın karşısına çıktı. Mervân de onun üzerine Amr b. Saîd'i gönderdi ve Mısır'a girdi. İbn Cahdem'e durum haber verilince geri döndü, bunun üzerine halk Mervân'a bey'at etti. Ardından Mervân Mısır'dan Dimaşk'a geri gitti. Dimaşk'a yaklaştığında İbn ez-Zübeyr'in kendisinin üzerine kardeşi Mus'ab'ı bir ordu ile birlikte gönderdiği haberini aldı. Bu haber üzerine Şâm bölgesine girmeden önce Amr b. Saîd'i Mus'ab'ın üzerine gönderdi. Amr onunla çarpıştı, Mus'ab ve beraberindekiler bozguna uğrayıp döndüler. Mus'ab oldukça kahraman bir kimse idi. Bu olaydan sonra Mervân Dimaşk'a geri döndü ve orada yerleşti.

Husayn b. Numeyr ile Mâlik b. Hübeyre Mervân'ın hem kendileri için, hem de Hâlid b. Yezîd için bir takım şartlar koşmuşlardı. Mervân yerini sağlamlaştırınca bir gün Mâlik'in yanında olduğu bir sırada şöyle konuştu: «Bazı kimseler bana bir takım şartlar sürmüş olduklarından söz ediyorlar. Bunlardan birisi çokça koku sürnüp, sürme çeker.» Mervân bu sözleriyle Mâlik'i kasdediyordu; çünkü Mâlik hem çokça koku sürüyor, hem de sürmeleniyordu. Mâlik kendisine: «Senin sözünü ettiklerinin yerine getirilmemesi çok zor ve muhaldir.» deyince Mervân: «Yavaş gel ey Süleyman'ın babası, seninle şakalaşıyoruz.» dedi. Bunun üzerine Mâlik: «Peki, öyle olsun.» diye karşılık verdi.

Horasân Halkının Selm b. Ziyâd'a Bey'at Etmesi ve Abdullah b. Hâzim'in Durumu

Selm b. Ziyâd Horasân'da Yezîd'in ölüm haberini alınca bunu gizledi. Bunun üzerine İbn Arâde şu beyitleri söylemişti:

«Ey kapılarını kapayan Melik!
Çok büyük işler oldu,
Harre'de ölüler bir de Kâbul'dekiler.
Yezîd'in gizli haberi ise ilân edildi.
Ey Ümeyyeoğulları! Sizin son mülkünüz
Huvârin'deki bir ceset mi oldu?
Ölüm kapısını çaldı, başının da ucunda
Bir bardak ve şarap damlayan bir kırba

Hıçkırarak ağlıyor Yezîd'in sarhoşluğuna,
Ve her sabah ağlayarak oturup kalkıyor.»

İbn Arâde şiirini açık açık okuyunca Selm de Muâviye'nin oğlu Yezîd ile Yezîd'in oğlu Muâviye'nin öldüklerini açık açık ilân etti ve halkı bir halife seçilinceye kadar kendisinin söyleyeceklerini kabul edeceklerine dair bey'at etmeye çağırdı. Onlar da ona istediği şekilde bey'at ettiler, fakat iki ay sonra bu bey'atlerini bozdular. Selm onlara oldukça iyilik yapmıştı ve onlar tarafından sevilen bir kişiydi. Bey'at bozulunca Selm onların başına Mühelleb b. Ebî Sufra'yı vekil olarak tayin etti ve oradan ayrıldı. Serahs'a varınca Kays b. Sa'lebe b. Rabîaoğullarından bir kişi olan Süleyman b. Mersed ile karşılaştı. Süleyman Selm'e şunu sordu: «Sen Nizâr'dan bir kimse bulamadığın için mi Horasân'a Yemen'den birisini vekil bıraktın?» (Yemen'den birisi ile Mühelleb'i kasdediyor. Mühelleb Yemenlilerin Ezd koluna mensup birisi idi.) Bunun üzerine Selm Süleyman'ı Merv er-Rûz Fâriyâb, Tâlekân ve Cûzecân üzerine vali tâyin etti. Diğer taraftan Evs b. Sa'lebe b. Züfer'i -ki Basra'daki Evs sarayının sahibidir- de Herât üzerine vali tâyin etti. Nîsâbûr'a varınca Abdullah b. Hâzim ile karşılaştı. Abdullah: «Horasân'da kimi vali bıraktın?» deyince Selm ona durumu bildirdi. Bu sefer Abdullah: «Sen bu bölgede vali tayin edecek kimseyi bulamadın mı ki, Horasân'ı Bekir b. Vâil kabilesi ile Yemenliler arasında paylaştırdın? Sen Horasân valiliğini bana verdiğine dair bir ahitnâme yaz!» deyince Selm kendisine böyle bir ahitname yazdı ve ayrıca ona yüz bin dirhem verdi.

İbn Hâzim Merv'e gitti. Mühelleb onun gelmekte olduğu haberini alınca Cüşem b. Sa'd b. Zeyd Menât b. Teymoğullarından bir adamı vekil bıraktı. İbn Hâzim buraya varınca Cuşemli ona karşı durdu ve aralarında bir vuruşma meydana geldi. Cuşemliye atılan bir taş alnına isabet etti ve daha sonra birbirlerinden ayrıldılar. Sonunda İbn Hâzim Horasân'a girdi Cuşemli de bu olaydan iki gün sonra öldü.

Daha sonra İbn Hâzim Merv er-Rûz'da bulunan Süleyman b. Mersed'in üzerine yürüdü, onunla bir kaç gün çargpıştıktan sonra Süleymân öldürüldü. Arkasından Tâlekân'da bulunan Amr b. Mersed'in üzerine yürüdü. Uzun bir çarpışmadan sonra Amr b. Mersed öldürüldü, onunla beraber olanlar bozguna uğrayıp kaçtılar ve Herât'ta bulunan Evs b. Sa'lebe'ye katıldılar. İbn Hâzim oradan Merv'e geri dönünce Merv er-Rûz-da bulunan Bekir b. Vâiloğullarına mensup kişiler Herât'a kaçtı. Aynı şekilde Horasân'da bulunan Bekroğullarına mensup diğer kollar da gelip Herât'ta toplandılar. Herat'ta oldukça kalabalıklaşınca Evs b. Sa'lebe'ye şöyle dediler: «Bizler sana İbn Hâzim üzerine yürümen ve mundarlıları Horasân'dan çıkarman şartıyla bey'at etmek istiyoruz.» Ancak Evs onların bu tekliflerini kabul etmeyince Cehdemoğullarının antlaşmalıları

olan Suhayboğulları ona şöyle dediler: «Bizler kesinlikle Mudarlılarla bir şehirde olamayız, çünkü onlar Mersed'in iki oğlu olan Süleyman ve Amr'ı öldürmüş bulunuyorlar. Ya bizimle bu şartları kabul ederek bey'atleşirsin, yahut da biz de senden başkasına bey'at ederiz.» Bunun üzerine Evs şartlarını kabul etti, onlar da ona bey'at ettiler. İbn Hâzim onların üzerine yürüdü ve Merv ile Herât arasında bulunan bir vadide karargâhını kurdu. Bekroğullarına mensup olanlar Herât'ın dışına çıkıp hendek açmayı teklif ettiler. Evs kendilerine: «Hayır, şehirde kalalım, çünkü bu şehir çok sağlam ve korunması kolay bir yerdir. İbn Hâzim'e zaman kaybettirelim; sonunda usanacak ve bize istediğimizi verecektir.» dediyse de onlar, onun bu görüşünü kabul etmediler. Bunun üzerine şehrin dışına çıktılar ve bir hendek açtılar. İbn Hâzim bir seneye yakın bir süre onlarla çarpıştı. Sonunda Dablı Hilâl ona şöyle dedi: «Sen, kardeşlerin ve atalarının çocuklarıyla savaşıyorsun. Arzu ettiğini elde edersen bundan sonra zaten yaşamaktan hayır beklenmez. Onları hoşnut edecek bir şey versen de bu işi bir yoluna koysak?» İbn Hâzim ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, bizler Horasân'ı bırakıp gidecek olsak bile onlar razı olacak değiller.» Bu sefer Hilâl ona şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, ne ben, ne de bana itaat eden herhangi bir kimse onlara özür beyan etmediğin sürece seninle birlikte çarpışmayacağız.» Bunun üzerine İbn Hâzim ona: «O halde seni onlara elçi olarak gönderiyorum; git, onları razı et.» dedi.

Hilâl Evs b. Sa'lebe'nin yanına giderek Allah'tan korkmasını ve akrabalığı göz önünde bulundurarak bu kabilenin bağlarını korumasını istedi. Evs Hilâl'e: «Peki, Suhayboğulları ile görüştün mü?» diye sorunca, Hilâl'in: «Hayır!» demesi üzerine Evs ona: «Haydi git, onlarla görüş!» dedi. Hilâl yanından çıkıp, ileri gelenlerden bir grup kimse ile karşılaştı ve onlara ne için geldiğini söyledi. Ona: «Peki, Suhayboğullarıyla görüştün mü?» diye sorulunca Hilâl: «Suhayboğullarının nazarınızda yerleri çok büyükmüş.» dedi. Daha sonra Suhayboğullarının yanına gidip onlarla konuştu. Fakat Suhayboğulları ona şu cevabı verdiler: «Şayet sen bir elçi olmamış olsaydın seni öldürürdük.» Bunun üzerine Hilâl onlara şunu sordu: «Peki, sizi razı edebilecek bir şey var mıdır?» Onlar şöyle karşılık verdiler: «İki şeyden birisini kabul ederiz; ya Horasân'ı bırakıp gidersiniz, yahut da Horasân'da kalırsınız, fakat bütün silâhlarınızı, savaş araç ve gereçlerinizi, altın ve gümüşü bize verirsiniz.»

Hilâl bu görüşmeleri yaptıktan sonra İbn Hâzim'in yanına döndü. İbn Hâzim: «Ne haber?» diye sorunca Hilâl durumu anlattı. İbn Hâzim bunun üzerine şunları söyledi: «Allah Peygamberini Mudarlılardan gönderdiğinden bu yana Rabîalılar Rab'lerine kızgındırlar.»

İbn Hâzim onlarla çarpışmağa devam etti. Bir gün arkadaşlarına şun-

ları söyledi: «Bizim burada kalışımız oldukça uzun sürdü.» Daha sonra şöyle seslendi: «Ey Rabîalılar, Sizler Horasân'a hendeği değiştirir misiniz?» Onun bu sözleri onları Horasân'ı korumak için daha bir gayrete getirdi. Çarpışmak üzere karşılıklı olarak seslendiler. Evs b. Sa'lebe onları toplu olarak çıkmaktan men edip onlara eskisi gibi çarpışmalarını emretti, fakat onun bu emrine itaat etmediler. Bu sefer İbn Hâzim arkadaşlarına şunları söyledi: «Bu sizin zafer gününüz olsun, çünkü mülk galip gelenin olacaktır. Atlılarla karşılaştığınız zaman atların burun deliklerine vurunuz.» Bir süre çarpıştıktan sonra Bekr b. Vâilliler bozguna uğradı ve hendeklerinin yanına varıncaya kadar kaçıştılar, sağa sola dağıldılar. Pek çok kişi hendeğin içine düştü, pek çok kişi de öldürüldü. Evs b. Sa'lebe Sicistân'a kaçtı. Sicistân'da yahut da ona yakın bir yerde öldü. O gün Bekrlilerden sekiz bin kişi öldürüldü. İbn Hâzim Herât'ı geçirdi ve oraya oğlu Muhammed'i tayin etti. Onun yanına ayrıca Utâridli Şemmâs b. Disâr'ı da bıraktı. Sakîf'li Bukeyr b. Vessâc'ı güvenlik kuvvetlerinin başına getirdikten sonra Merv'e geri döndü.

İbn Hâzim Herât'ta iken Türkler Kasır Esgâd üzerine hücum ettiler. Orada Ezdlilerden bazı kimseler vardı, onları kuşattılar. İbn Hâzim'e haber gönderince İbn Hâzim kendilerine Züheyr b. Hayyân'ı Temîmlilerin başında gönderdi ve ona: «Sakın onların uzaklaşmasına meydan vermeyesin. Onları görür görmez üzerlerine hamle yapınız!» diye talimat verdi. Züheyr oldukça soğuk bir günde onlara yetişti. Karşılaştıklarında üzerlerine hamle yapıldı ve Türkler bozguna uğradı. Gece boyunca onları takip ettiler. Züheyr geri döndüğünde mızrağını tutan eli soğuktan tamamiyle uyuşmuştu. Bunun üzerine iç yağı ısıtıp elinin üzerine koydular ve o yağla elini oğuşturdular. Ayrıca ateş de yaktılar ve eli açılıp çalışmaya başladı. Daha sonra oradan Herât'a geri döndü. Bununla ilgili olarak Sâbit Kutna şu beyitleri söyledi:

«Canım feda o Temîmli atlılara!
O zor durumlarda nasıl da direndiler!
Bahilî sarayında gördüler benim
Savunan azken nasıl savunduğumu!
Mızrağım kırıldıktan sonra keskin kılıcımla
Püskürtürüm onları gerileten kılıcımla...
Kaynar ölüm suyunu dökerim üzerlerine,
Şaraba düşkünün şarap kabına atılışı gibi.
Şayet şerîksiz Allah olmasaydı,
Ve bir de benim meliklerini vuruşum,
Disâroğullarının kadınları
Dağılırdı Türklerin önünde.»

Tevvâbîn'in Durumu

Denildiğine göre Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde ve İbn Ziyâd'ın en-Nuhayle'de bulunan karargâhından dönüp Kûfe'ye girmesinden sonra Şîa'ya mensup olanlar yaptıklarından dolayı kendilerini kınamaya ve pişmanlık duymaya başladılar. Hz. Hüseyin'i dâvet edip onu yardımsız bırakmakla, onun çağrısını kabul etmeyip sonunda yakınlarında öldürülmelerine sebep teşkil etmekle büyük bir hata işlemiş olduklarını gördüler. Bu utançlarının ve bu günahlarının ancak onu öldürenleri öldürmekle yahut da bu uğurda ölmeleriyle kalkabileceğine kanaat getirdiler. Bu bakımdan o zaman Şîanın ileri gelenleri olan beş kişinin etrafında toplandılar. Söz konusu bu beş kişinin biri Huzâalı Süleyman b. Surad idi. Süleyman'ın Sahâbîliği de vardır. Diğeri Fezâreli Müseyyeb b. Necebe olup Hz. Ali'nin arkadaşlarındandı. Bir üçüncüleri Ezdî Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl, dördüncüleri Bekir b. Vâil'in Teymoğullarına mensup Abdullah b. Vâl, beşincileri ise Rifâ'a b. Şeddâd el-Becelî idi. Bunlar Hz. Ali'nin en hayırlı arkadaşları idiler. Süleyman b. Surad'ın evinde toplandılar. Söze Müseyyeb b. Necebe başladı. Allah'a hamd ettikten sonra şöyle konuştu:

«Bizler uzun bir ömürle ve çeşitli fitnelere maruz kalmakla imtihan edildik. Dileriz ki yarın Rabbimizin kendilerine şöyle diyeceği kimselerden olmayalım: **"Bizler sizleri öğüt almak isteyen bir kimsenin öğüt alabileceği kadar uzun bir süre yaşatmadık mı?"** (Fâtır, 35/37) Müminlerin emîri Ali şöyle demişti: "Allah'ın ademoğluna verip de özür kabul etmeyeceği ömür 60 yıldır. Halbuki aramızda bu yaşa gelmemiş olan hiç bir kimse yoktur. Bizler kendi kendimizi temize çıkartırken aldanış içerisindeydik. Allah bizleri rasûlünün kızının oğlunun bulunduğu her bir durumda yalancı olduğumuzu görmüş bulunuyor. Halbuki ondan önce mektupları ve elçileri bize gelmiş, başında da, sonunda da açık olarak kendisine yardımcı olmamızı istemişti, fakat bizler kendimizi tercih edip ona karşı cimrilik ettik. Sonunda bizim yanıbaşımızda öldürüldü. Bizler ona ne ellerimizle destek olduk, ne de dilimizle onun için mücadele ettik. Ne mallarımızla güçlendirdik, ne de aşiretilerimizden ona yardımcı olunmasını istedik. Peki, sevgilisinin çocuğu, zürriyeti ve nesli bizim aramızda öldürülmüşken Rabbimize karşı özürümüz ne olacak! Allah'a yemin ederim, onun katillerini ve onlara yardımcı olanları öldürmediğiniz, yahut da bu yolda siz öldürülmediğiniz sürece hiç bir özürünüz kabul edilmeyecektir. Böyle yaparsanız belki Rabbimiz bizden razı olur. Ve ben bundan sonra bile onun bizi cezalandırmayacağından emin değilim. Ey Kavm! Başınıza aranızdan birini getiriniz. Sizin mutlaka kendisine sığınacağınız bir emîriniz ve etrafında toplanacağınız bir bayrağınız olmalıdır.»

Rifâ'a b. Şeddâd da kalkıp şöyle konuştu:

«Gerçek şu ki, Yüce Allah seni söylediklerinle doğruya iletmiştir ve sen en doğru işe başlamış oldun; çünkü fâsıklarla cihâd etmeye ve büyük günahtan tevbeye çağırdın. Senin bu söylediğin dinlenip kabul edilmiştir ve sözüne icâbet edilmiştir. "İşlerinizi kendisine sığınacağınız bir adama ve etrafında toplanacağınız bayrağına havale ediniz." dedin. Biz de senin görüşündeyiz. Eğer bu adam sen olursan, şunu bil ki, bizim tarafımızdan kabul edilen bir kimsesin. Bizler sana samimiyetle itaat ederiz. Cemaatimiz arasında sevilen bir kimsesin. Şayet sen ve arkadaşlarımız da uygun görecek olursanız, bizler bu işi şîanın piri ve Resulullah (s.a.v.)'ın arkadaşı, geçmişi bulunan Ruzâalı Süleyman b. Surâd'a veririz. O Süleyman ki, savaşında ve dininde övülen, kararına güvenilen bir kimsedir.»

Abdullah b. Sa'd da aynı şekilde konuştu ve Müseyyeb ile Süleyman'dan övgü ile söz etti. Bunun üzerine Müseyyeb: «Sizler isabet etmiş bulunuyorsunuz, işinizin başına Süleyman b. Surâd'ı getiriniz!» dedi.

Bunun üzerine Süleyman Allah'a hamd ettikten sonra şöyle konuştu: «İmdi, ben yaşamanın zorlaştığı, musibetin büyüdüğü, zulmün bu şîanın faziletli olan kimselerini kapsadığı bu dönemde sonumuzun gelmesinden ve daha hayırlı bir döneme ulaşamamaktan korkuyorum. Bizler Peygamberimiz (s.a.v.)'in ailesi fertlerinin gelmesi için boyunlarımızı uzatıyor, onlara yardım edeceğimizi vaad ediyor ve buraya gelmeleri için teşvik ediyorduk; fakat onlar bizim yanımıza gelince gevşek davrandık, âciz kaldık, aldattık ve bizim aramızda Peygamberimizin oğlu, soyu, özü ve kanının bir parçası olan evlâdı öldürülünceye kadar bekledik. Feryad edip adalet istedi, verilmedi. Fâsıklar onu oklarının hedefi ve mızraklarının talimgâh halkası haline getirdiler. Üzerine çullanarak üstündeki eşyalarını aldılar. Haydi silkininiz, Rabbiniz size gazap etmiş bulunuyor. Artık Allah'ı razı etmeden hanımlarınıza, çocuklarınıza dönmeyiniz. Allah'a yemin ederim, onu öldüren kimselerle çarpışmadan sizden razı olacağını zannetmiyorum. Şunu söyleyeyim: Ölümden korkmayınız, çünkü ölümden kim korkmuşsa kesinlikle zelil olmuştur. Sizler İsrâiloğullarına Peygamberleri: **"Sizler kendi öz nefislerinize zulm ettiniz"** dediği zaman gibi olunuz. Peygamberleri onlara şöyle demişti:**"O halde sizleri yaratana tevbe ediniz ve bunun için kendi kendinizi öldürünüz."** (Bakara, 2/54) Onlar büyük günahlarından kendilerini ölümden başka hiç bir şeyin kurtaramayacağını anlayınca dizlerinin üzerine çöktüler ve boyunlarını uzattılar. Sizler de onların çağrıldıkları bu gibi bir şeye çağrılırsanız ne yaparsınız? Haydi kılıçlarınızı bileyin ve mızraklarınıza dişlerini takın. **«Onlara karşı kuvvetten ve bağlanıp beslenen atlardan gücünüz yettiği kadar hazırlık yapınız."** (Enfâl 8/60) Ve bu hazırlığınızı savaş için davet edileceğiniz zamana kadar yapmağa devam edin.»

Bunun üzerine Hâlid b. Sa'd b. Nufeyl şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, Rabbimi razı edeceğini ve beni günahımdan kurtaracağını bilseydim kendimi öldürürdüm. Ben burada hazır olan herkesi şahit tutuyorum, düşmanımla çarpışacağım silahımın dışında malik olduğum her şey Müslümanlar için bir sadakadır. Bununla onları fâsıklarla yapacakları çarpışmalarda güçlerine güç katmak için yapıyorum!»

Kinâneli Ebu'l-Mu'temir b. Habs b. Rabîa da kalkıp aynı şeyleri söyleyince Süleyman şöyle dedi: «Sizin bunu yapmanız yetiyor. Kim böyle bir şey yapmak istiyorsa vereceği bağışları Temîmli Abdullah b. Vâl'e götürsün. Vermek istediğiniz her şey onun yanında toparlanıp bir araya gelince biz taraftarlarınızdan ihtiyaç sahibi ve fakir kimseleri donatırız.»

Süleyman b. Surâd bu konuda Huzeyfe b. el-Yemân'ın oğlu Sa'd'e mektup yazarak verdikleri kararı bildirdi ve onu kendisiyle birlikte bulunan Medâ'in şîası ile birlikte kendilerine yardımcı olmak üzere dâvet etti. Hz. Huzeyfe'nin oğlu Sa'd Medâ'in'de bulunan şîaya bu mektubu okuyunca onlar bu daveti kabul ettiler. Süleyman b. Surad'a mektup yazarak kendisine doğru hareket etmekte olduklarını ve ona yardımcı olacaklarını bildirdiler.

Süleyman aynı şekilde Sa'd b. Huzeyfe'ye yazdığına benzer bir mektubu Abdlı Müsennâ b. Muharribe'ye de yazdı. Müsennâ ona şöyle cevap verdi: «Bizler şîa topluluğu olarak sizin vermiş olduğunuz bu kararınızdan dolayı Allah'a hamd ettik. Allah'ın izniyle bizler uğrunda harekete geçtiğin maksat için, yanında olacağız.» Mektubunun alt tarafında da şu beyitleri eklemişti:

«Gözetle, sana geliyorum haber vererek
Boynu uzun, şimşek gibi kükreyen arslan sırtında.
Geniş sırtlı, güçlü ve yüksektir o,
Dizginleri zorluyor, güçlükle atılıyor.
Korkunun yanaşamadığı yiğitlerle geliyorum;
Savaş ateşini orakla biçer bunlar, hiç usanmadan.
Güven kardeşim, bunların niyeti Allah'tır,
Kılıcın keskin tarafıyla vurur, bu günahsızlar.»

Bunların bu işe ilk başlamaları 61. yılında Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra olmuştu. Onlar savaş araçlarını ve halkı gizlice Hüseyin'in kanını talep etmek üzere hazırlamağa devam edip durdular. Onların bu çağrılarını kabul eden oluyordu. Bu hâl Muâviye'nin oğlu Yezîd 64 yılında ölünceye kadar devam etti. Yezîd öldükten sonra arkadaşları Süleyman'ın yanına gelerek şöyle dediler: «Şu azgın ölmüş bulunuyor. Artık durum gevşektir, arzu edecek olursan Amr b. Hureys'in üzerine hücum ederiz.» Amr o zaman İbn Ziyâd'ın Kûfe'deki vekili bulunuyordu.

Şöyle devam ettiler: «Ondan sonra açıktan açığa Hüseyin'in kanını talep eder, onu öldürenlerin peşine düşer ve herkesi, kendileri için değerli ve hakları alınmış olan bu ehl-i beyte dâvet ederiz.»

Süleyman b. Surad onlara şu cevabı verdi: «Acele etmeyiniz. Ben sizin sözünü ettiğiniz konuları inceledim. Hüseyin'i öldürenlerin Kûfe'nin şereflileri, Arapların iyi ata binenleri olduklarını gördüm. Hüseyin'in kanı bunlardan istenecektir. Sizin ne istediğinizi bildikleri takdirde herkesten çok bunlar size karşı olurlar. Diğer taraftan sizden bana tabi olanlara baktım, gördüm ki, şayet açıktan açığa ortaya atılacak olurlarsa bunlar intikamlarını alamazlar, kendilerini rahatlatamazlar ve düşmanlarının keseceği bir deve durumuna düşerler. Ben bunun yerine sizlere şunu teklif ediyorum: Sizler propagandacılarınızı etrafa yayınız ve insanları bu dâvâya çağırınız.»

Onlar da bu teklifi kabul ettiler, onların çağrılarını Yezîd'in ölümünden sonra pek çok kişi kabul etti.

Daha sonra Kûfeliler Amr b. Hüseyin'i Kûfe'den çıkartıp, İbn ez-Zübeyr'e bey'at ettiler. Süleyman ve arkadaşları da insanları dâvet etmeğe devam ediyorlardı.

Yezîd'in ölümünün üzerinden altı ay geçince Muhtâr b. Ebî Ubeyd Ramazan'ın ortalarında Kûfe'ye geldi. Diğer taraftan ensârdan Abdullah b. Yezîd de Ramazan'ın bitmesine sekiz gün kala İbn ez-Zübeyr tarafından Kûfe'ye emîr olarak geldi. Bununla birlikte İbrâhim b. Muhammed b. Talha da Kûfe'nin haracını toplamak göreviyle gelmişti.

Bunun üzerine Muhtâr halkı Hz. Hüseyin'i öldürenlerle çarpışmağa davet etmeğe ve şöyle demeğe başladı: «Ben sizin yanınıza Mehdî Muhammed b. Hanefiye'nin yanından, onun veziri ve emîni olarak geldim.» Şîadan bir grup kimse onun yanına döndü. Muhtâr şöyle diyordu: «Süleyman açıkça isyan edip hem kendisini hem de beraberindekileri ölüme götürmek istiyor, çünkü o savaş konusunda basiret sahibi değildir.»

Abdullah b. Yezîd bu günlerde Kûfe'de kendisine karşı bir ayaklanma olacağı haberini aldı. Ona Muhtâr'ı hapsetmesi söylendi ve serbest bırakacak olursa sonunun iyi olmayacağı korkusuyla tehdit edildi.

Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: «Onlar bizimle savaşacak olurlarsa biz de onlarla savaşırız. Fakat bize ilişmezlerse onların peşine düşmeyiz. Bunlar Ali'nin oğlu Hüseyin'in kanını istiyorlar, Allah bunlara merhamet buyursun. Onlar emniyet içerisindedirler, açıkça çıksınlar ve Hüseyin'i öldürenlerin üzerine gitsinler. (İbn Ziyâd'ı kast ederek) Bu adam onların üzerine giderken ben onların yardımcısı idim. Şu Hüseyin'i, sizin en hayırlılarınızı ve sizlerin benzerlerinizi öldüren İbn Ziyâd şimdi size yönelmiş bulunuyor. Onlar onun yanından Menbiç köprüsünden itibaren ayrıldılar. Onunla savaşmak ve onunla savaşmak için hazırlanmak,

sizin gücünüzü birbirinize karşı kullanarak birbirinizi öldürmenizden ve sonunda düşmanınızın sizinle zayıf halinizle karşılaşmasından daha iyidir. Zaten İbn Ziyâd'ın isteği de budur. Allah'ın yarattıklarının en azılı düşmanı sizin üzerinize gelmiş bulunuyor. Söyleyin bana, yedi sene idareci olarak başınızda kalıp, sizin iffetli ve dinine bağlı kimselerinizi öldürmekten geri kalmayanlar kimlerdi, babası ve kendisi değil mi? Sizi öldüren odur ve sizler ne gördüyseniz ondan gördünüz. Kanını istemiş olduğunuz kimseyi öldüren şahıs işte sizin üzerinize geliyor. Siz de onu keskin kılıcınızla ve heybetinizle karşılayınız. Silâhınızı, kılıcınızı ona karşı kullanınız, birbirinize karşı değil! Ben size samimiyetle öğüt veriyorum.»

Mervân İbn Ziyâd'ı önce Cezîre üzerine, oradaki işlerini bitirince de Irak'a göndermişti.

Abdullah b. Yezîd sözlerini bitirdikten sonra İbrâhim b. Muhammed b. Talha şunları söyledi: «Ey insanlar! Sakın sizleri bu hilebazın söylemiş olduğu sözler kılıç ve kuvvete karşı aldanışa düşürmesin. Allah'a yemin ederim, eğer bize herhangi bir kimse karşı çıkacak olursa kesinlikle onu öldürürüz. Şayet bir takım kimselerin bize karşı ayaklanacaklarına inanacak olursak, oğluna karşılık babasını, babasına karşılık oğlunu öldürürüz. Arkdaşı arkadaşından, tanıyanı tanıdığı kimselerden sorumlu tutarız. Sizler hakkı kabul edinceye ve itaat altına girinceye kadar bunu böyle yaparız.»

Bunun üzerine hemen Müseyyeb b. Necebe ileri atılarak konuşmasını kesti ve şunları söyledi: «Ey ahdi bozanların oğlu, sen bizleri kılıcınla ve kuvvetinle mi tehdit ediyorsun? Allah'a yemin ederim, sen böyle bir tehdidi yapamayacak kadar zelilsin. Seni bize karşı kin beslemenden dolayı kınamıyoruz, çünkü bizler senin babanı ve dedeni öldürdük. Sana gelince ey emîr, sen gerçekten çok doğru bir söz söylemiş bulunuyorsun.»

Buna karşılık İbrâhim şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, sen öldürüleceksin, bu da (Abdullah b. Yezîd'i kasd ediyor) seni aldatmış bulunuyor.»

Bu sefer Abdullah b. Vâl şöyle konuştu: «Sen niye bizimle emîrimizin arasına giriyor ve itiraz ediyorsun? Sen bizim emîrimiz değilsin, sadece ve sadece vergi toplamakla görevlisin. Haydi git, harcını topla! Şayet bu ümmetin işini ifsad edecek olursan, zaten senin ebeveynin bunu ifsad etmişti ve onlar da en kötü musibetlere uğradılar.» Bu sefer İbrâhim ile beraber olanlardan bazı kimseler onlara hakaret ettiler ve karşılıklı olarak hakaretlerde bulundular. Emîr minberden inince İbrâhim onu İbn ez-Zübeyr'e yazıp şikâyette bulunmakla tehdit etti. Arkasından Abdullah İbrâhim'in evine giderek özür diledi, o da onun özrünü kabul etti. Daha sonra Süleymân'ın

arkadaşları açıktan açığa silâhlarını çekerek ve hazırlıklarını yaparak ortaya çıktılar.

Hâricîlerin Abdullah b. ez-Zübeyr'den Ayrılmaları ve Yaptıkları

Bu yıl içerisinde Mekke'ye gelerek Abdullah b. ez-Zübeyr ile birlikte Şam halkına karşı savaşmış bulunan Hâricîler oradan ayrıldılar.

Onların Mekke'ye İbn ez-Zübeyr'in yanına gelmelerinin sebebi şuydu: Ebû Hilâl'in öldürülmesinden sonra İbn Ziyâd'ın üzerlerindeki baskıyı arttırması üzerine bir araya toplanarak konuyu görüşmüşler ve Nâfi' b. Ezrak onlara şöyle demişti: «Allah size Kitâb'ı indirmiş, cihâdı farz kılmış ve hükümlerini açık açık belirterek size karşı delil göstermiştir. Zulüm ehli ise size kılıçlarını çekmiş bulunuyor. Haydi hep birlikte şu Mekke'de ayaklananın yanına gidelim, onun bizim görüşümüzde olduğunu görürsek onunla beraber cihat ederiz, görüşümüze aykırı düşündüğünü görürsek onu Beytullah'tan uzaklaştırırız.»

Bu sırada Şam askerleri de İbn ez-Zübeyr'e doğru gitmek üzere yola koyulmuş bulunuyordu.

Hâricîler yola koyulup İbn ez-Zübeyr'in yanma vardılar. Onların gelişleriyle oldukça sevinen İbn ez-Zübeyr kendisinin onlarla aynı görüşleri paylaştığını söyledi, onlar da bunu kurcalama yoluna gitmediler. Bu bakımdan Hâricîler, Yezîd b. Muâviye ölüp Şam halkı Mekke'den dönünceye kadar onunla birlikte oldular ve onunla aynı saflarda çarpıştılar.

Daha sonra bir araya gelip şöyle dediler: «Sizin dünkü davranışınız, sağlam bir görüşe dayanmamaktadır. Siz belki de görüşünüzü paylaşmayan bir kimseyle birlikte çarpışıyorsunuz. Halbuki o dün sizinle çarpışırken, babası da: "Ah, Osman'ın intikamı, ah Osman'ın intikamı!" diye feryad ediyordu. Ona gidin ve Osman hakkında soru sorun. Eğer Osman'dan uzak olduğunu söylerse o sizin dostunuzdur; yok ondan uzak olmayı kabul etmeyecek olursa o taktirde sizin düşmanınızdır.»

İbn ez-Zübeyr'in yanına giderek bu konuyu sordular. Etrafına baktığında arkadaşlarının az olduğunu gördü ve onlara şöyle dedi: «Siz bana namaz kılmak istediğim bir sırada geldiniz. Şimdi gidin ve ben size haber gönderince geliniz.»

Bunun üzerine kalkıp gittiler. İbn ez-Zübeyr arkadaşlarına haber gönderdi ve onları silâhlı olarak etrafında toparladı. Hâricîler yanına geldiğinde arkadaşları onun etrafında ve başı ucunda yerlerini almışlardı, ellerinde de demir sopalar bulunuyordu. İbn el-Ezrak arkadaşlarına şöyle dedi: «Bu adam sizin muhalefet edeceğinizden korkuya kapılmış bulunuyor.» Daha sonra Nâfi' b. Ezrak ile Ubeyde b. Hilâl İbn ez-Zübeyr'in ya-

nına yaklaştılar. Ubeyde Allah'a hamd ettikten sonra şöyle konuştu: «Gerçek şu ki Allah Muhammed'i kendisine kulluk etmeğe ve yalnız onun dinine bağlanmağa dâvet etmek üzere peygamber olarak göndermiştir. O da bu dâvette bulundu ve Müslümanlar onun dâvetini kabul ettiler. Onlar arasında, ruhunu teslim edinceye kadar Allah'ın kitabıyla amel etti. Daha sonra Müslümanlar Ebû Bekir'i halife tayin etti, Ebû Bekir de Ömer'i kendisinin yerine halife olarak gösterdi. Her ikisi de Allah'ın kitâbı ve peygamberinin sünnetiyle amel ettiler. Daha sonra Müslümanlar Osman'ı Halife seçtiler. O karşılıksız olarak bazı kimselere araziler verdi. Yakınları başkalarından üstün tuttu, işten anlamayan genç kimseleri valiliğe tayin etti. Sopasını kaldırdı, kamçısını indirdi. Allah'ın kitabını paramparça etti. Haksızlığın en görülmemiş olanlarını yaptı. Rasûlullah (s.a.v.)'ın kovduğu kimseleri barındırdı, faziletçe ileride olanları yere çaldı ve onları mahrum bıraktı. Allah'ın bütün Müslümanlara ganimet olarak vermiş olduğu malları alıp Kureyş'in fâsıkları ve Arapların ahlâksızları arasında paylaştırdı. O bakımdan bir grup kimse üzerine yürüyerek onu öldürdü. İşte biz onu öldürenlerin dostları, yandaşlarıyız. Affân'ın oğlundan ve onun yandaşı olan kimselerden de uzağız. Şimdi, ey İbn ez-Zübeyr, sen bu konuda ne diyorsun?»

İbn ez-Zübeyr onlara şunları söyledi: «Ben senin Peygamber (s.a.v.) hakkında söylediklerini anladım. O senin dile getirdiğinden daha ileri, nitelediğinden daha üstündür. Ebû Bekir ve Ömer için sarfettiğin sözleri de anladım. Gerçekten bu sözlerin doğru ve isabetlidir. Osman için söylediklerini de kavradım. Allah'ın yarattıkları arasında Osman b. Affân'ı ve onun durumunu bugün benden daha iyi bilen hiç bir kimseyi tanımıyorum. Kendisine karşı çıkanların yaptıklarına itiraz ettikleri ve onu bundan dolayı sigaya çektikleri zaman ben onunla birlikteydim. Her konuda onların gerekçelerini teker teker çürüttü. Daha sonra kendisi tarafından yazıldığını ve öldürülmelerini emrettiğini söyledikleri bir mektubu ele geçirip geri geldiler. Osman onlara: "Ben bunu yazmadım. Dilerseniz yazdığıma dair delilinizi getiriniz, deliliniz yoksa ben size yemin edeyim" dediyse de onlar ne delil getirebildiler, ne de ondan yemin istediler. Üzerine atılıp onu öldürdüler. Senin onun hakkında söylediklerini işittim. O kesinlikle senin söylediğin gibi değildir. Bilakis o her türlü iyiliğe lâyık bir kimsedir. Ben sizi ve burada hazır olanları Affân'ın oğlundan yana olduğuma, onun düşmanlarının düşmanı olduğuma şahit tutuyorum. Allah da sizden yana olmasın.»

Bundan sonra dağılıp gittiler. Nâfi' b. Ezrak el-Hanzalî Abdullah b. es-Saffâr es-Sa'dî, Abdullah b. İbâd, Hanzala b. Beyhes, Salît b. Yerbûoğullarından olan Mâhûz'un çocukları Abdullah, Ubeydullah ve ez-Zübeyr -ki bunların hepsi Temîm'e mensuptu- Basra'ya geldiler. Diğer taraftan

Bekr b. Vâiloğullarından olan Ebû Tâlût, Ebû Fudeyk Abdullah b. Sevr b. Kays b. Sa'lebe, Yeşkurlu Atiyye b. Esved, Yemâme'ye gittiler. Bunlar Yemâme'ye Ebû Tâlût ile birlikte vardılar. Bundan sonra Hanîfeli Necde b. Âmir etrafında toplanmak üzere görüş birliğine vardılar ve Ebû Tâlût'u bıraktılar.

Nâf'i ve arkadaşlarına gelince; onlar Ebû Bilâl'in görüşünü kabul etmiş olarak Basra'ya vardılar. Bir araya toplanarak cihâdın faziletinden söz ettiler, Nâfi' ve başına geçtiği üç yüz kişi ayaklandılar. Bu ise halkın İbn Ziyâd komutasında hücum ederek hâricîleri Bâb es-Sicn'de bozguna uğrattıkları zaman olmuştu. Onların ayaklanması sırasında halk Ezd, Rabîa ve Temîm ile uğraştıklarından kimse onlarla meşgul olmadı. Nâfi' ortaya çıkınca ona tâbi oldular. Diğer taraftan Basra halkı Abdullah b. Hâris etrafında görüş birliğine vardılar. Halk Hâricîlere ilişmedi ve onlardan korktular. Nâfi' 64 yılının Şevvâl ayında (Mayıs-Haziran 684 M.) Ehvâz'a vardı. Basra'da geriye kalanlar ise -aynı gün hurûc yapılmasını isteyenleri hariç olmak üzere- İbn Ezrak'ın yanına gittiler. Aynı gün hurûc yapılmasını isteyenler arasında Abdullah b. es-Seffâr, Abdullah b. İbâd ve onlarla birlikte olup onların görüşlerini paylaşan bir takım kimseler vardı.

Nâfi' hâricîlerden cihâda çıkmayıp geri duran kimselerle dostluk yapmanın kendisi için helâl olmayacağını ve kendileriyle beraber gelmeyip geri kalanların kesinlikle kurtulmayacağı görüşüne sahip olduğu için bu konudaki görüşünü arkadaşlarına söyledi ve onları bunlardan uzak durmağa dâvet etti. Bunlarla evlenmenin helâl olmayacağını, kestiklerinin yenemeyeceğini, şehâdetlerini kabul etmenin câiz olamayacağını, onlardan din ilimlerinin öğrenilemeyeceğini, miraslarının helâl olamayacağını söylediği gibi, çocuklarının ve diğerlerinin sorgusuz öldürülebileceğini veya öldürülemiyeceği görüşünü ortaya koydu. Ona göre kendilerinin dışında kalan bütün Müslümanlar, Arapların kâfirleri gibi kâfirdir. Onlardan ya İslâm veyahut da ölüm kabul edilir, başka bir şey kabul edilmez.

Onun bu görüşlerini bir kısmı kabul etti, bir kısmı da kabul etmeyip ayrıldı. Ayrılanlardan biri de Necde b. Âmir idi. Necde Yemâme'ye doğru gitti. Ona Yemâme'de bulunan Hâricîler itâat etti ve Tâlût'u bıraktılar. Nâfi', İbn İbâd ve İbn ez-Saffâr'a mektuplar yazarak onları beraberindekilerle birlikte bu görüşlerine katılmağa davet etti. İbn es-Saffâr mektubu kendisi okuduğu halde arkadaşlarının dağılıp ihtilâfa düşmelerinden çekindiği için arkadaşlarına okumadı.

İbn İbâd ise mektubu alıp okuyunca şöyle dedi: «Allah onun canını alsın, ne biçim bir görüş ortaya atmış! Eğer bunlar müşrik kimseler olsaydı Nâfi' doğru söylemiş ve ortaya attığı görüş de en isabetli görüş olur, onlara yapacakları uygulama da Peygamber (s.a.v.)'in müşriklere yaptığı uygulama gibi olurdu. Fakat onun söyledikleri doğru değildir. Bunlar şirk-

ten uzaktırlar; ancak nimetleri inkâr etmişler ve ahkâma uymamışlardır. Bu bakımdan bize ancak onların kanları helâl olabilir. Bunun dışında olan şeyler ise bizim için haramdır.»

Bunun üzerine İbn es-Saffâr şöyle konuştu: «Allah senden berîdir, (uzaktır.) çünkü sen konuyu oldukça dar tuttun. Aynı şekilde Allah İbn Ezrak'tan da berîdir, çünkü o da oldukça ileri gitti.» Bunun üzerine bir başkası: «Allah hem senden, hem de ondan uzaktır.» dedi.

Böylelikle Hâricîler çeşitli gruplara ayrılmış oldu. İbn Ezrak'ın gücü arttı, etrafındakiler çoğaldı ve Ehvâz'da haracı toplayıp güç toplamak üzere harcamağa başladı. Daha sonra Basra'ya doğru Cisr'in yakınına varıncaya kadar yoluna devm etti. Abdullh b. Hâris onun üzerine Basralılardan olan Müslim b. Ubeys b. Kureyz b. Rabîa'yı gönderdi.

Muhtâr'ın Kûfe'ye Gelmesi

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan Sâbât'da yaralanıp Medâin'de Beyaz Köşke götürüldükten sonra yaptıklarından dolayı Şîa Muhtâr'ı ayıplıyor ve ona hakaret ediyordu. Bu durum Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye Müslim b. Akîl'i göndermesine kadar öylece devam etti. O sırada Muhtâr «Lefgâ» diye bilinen bir kasabada bulunuyordu. Muhtâr öğle vakti İbn Akîl'in dâvâsını açıkladığı haberini aldı. Ancak İbn Akîl'in bu çıkışı daha önce de geçtiği şekilde, kararlaştırılmış bir zamana bağlı olarak olmamıştı. Muhtâr yakınları ile birlikte akşamdan sonra Bâb el-Fîl denilen yere varıncaya kadar yol aldı. Ubeydullah b. Ziyâd ise Amr b. Hureys'i bir sancakla birlikte mescide yerleştirmişti. Muhtâr ne yapacağını bilmeden kalakaldı. Amr onun bu durumunu haber alınca yanına çağırdı ve emân verdi. Muhtâr da Amr'ın yanına geldi.

Ertesi gün olduğunda Umâre b. Velîd b. Ukbe Muhtâr'ın durumundan Ubeydullah'a söz etti ve Ubeydullah'ın yanına girenlerle birlikte onu da hazır bulundurdu. Ubeydullah ona: «Sen İbn Akîl'e yardım etmek üzere bir toplulukla beraber mi geldin?» diye sorunca Muhtâr: «Hayır, ben öyle bir şey yapmadım, fakat buraya geldim, daha sonra Amr'ın sancağının himayesi altında konakladım.» dedi. Amr da aynı şekilde tanıklık edince Ubeydullah Muhtâr'm yüzüne vurdu ve bunun sonucunda Muhtâr'ın bir gözünün kapağı yırtıldı, ayrıca Muhtâr'a: «Şayet Amr'ın şahitliği olmasaydı seni öldürecektim.» dedi. Daha sonra Hz. Hüseyin'in öldürülmesine kadar da hapiste tuttu.

Bir süre sonra Muhtâr Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a haber gönderip, kendisine şefâatçi olunmasını istedi. Abdullah b. Ömer Muhtâr'ın kız kardeşi olan Ebû Ubeyd'in kızı Safiyye ile evlenmiş bulunuyordu. İbn Ömer,

Muhtâr'ın serbest bırakılması için Yezîd'e mektup yazdı. Yezîd de İbn Ziyâd'a haber göndererek Muhtâr'ın serbest bırakılmasını emretti. Bunun üzerine Ubeydullah Muhtâr'ı serbest bıraktı ve üç günden fazla Kûfe'de kalmamasını emretti.

Bunun üzerine Muhtâr Hicâz'a doğru yola çıktı. Yolda devesinin peşinden gitmekte olan İbnü'l-İrk'e rast geldi. İbnü'l-İrk ona selâm verip gözünün nasıl böyle olduğunu sorunca, Muhtâr şu cevabı verdi: «Zâniyenin oğlu elindeki asa ile vurunca gözüm gördüğün hale geldi.» Daha sonra şunları ekledi: «Ben onun parmak uçlarını kesmez, organlarını parça parça ayırmazsam Allah benim canımı alsın.» Daha sonra Muhtâr İbnü'l-İrk'e İbn ez-Zübeyr'in durumunu sordu. İbnü'l-İrk ona şöyle cevap verdi: «O şimdi Beytullah'a sığınmış bulunuyor, gizlice bey'at alıyor. Kuvveti artacak ve etrafındaki adamlar çoğalacak olursa kendisini açıkça ortaya koyacaktır.»

Bunun üzerine Muhtâr şunları söyledi: «Şüphesiz ki o bu gün Araplar içinde yiğit bir kimsedir. Şayet benim görüşüme uyacak olursa onun namına insanların hakkından ben gelirim. Artık fitnenin gürültüsü başlamış, şimşekler çakmış bulunuyor. Sanki yeniden canlanmış gibi... Sen benim herhangi bir yerde ortaya çıktığımı işitecek olursan şöyle de: "Gerçek şu ki Muhtâr bir grup güçlü Müslümanlarla birlikte zuhur etmiş ve mazlûm olarak Taff'da şehît edilen Hüseyin'in, Müslümanların efendisinin, rasûllerin efendisinin kızının oğlunun ve bu kızın da efendisinin oğlu olan Hüseyin b. Ali'nin kanını istiyor. Rabbime yemin ederim, onun öldürülmesine karşılık olarak Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ'nın kanına karşılık öldürülen kişiler sayısınca adam öldüreceğim.»

Daha sonra Muhtâr yoluna devam etti. İbnü'l-İrk onun bu söylediklerinden hayrete düşmüştü. O şöyle der: «Allah'a yemin ederim, bunun söylediklerini duydum ve bunları Haccâc b. Yûsuf'a anlattım. Haccâc gülüp şöyle dedi: "Hay Allah onun müstahakını versin. Bu adam ne biçim dindar, ne biçim savaş körükleyicisi ve ne biçim düşmana karşı savaşan bir kişi idi."»

Muhtâr daha sonra İbn ez-Zübeyr'in yanına gitti. İbn ez-Zübeyr ona durumunu açıklamadı ve bu bakımdan Muhtâr ondan ayrılıp bir yıl görünmedi. Daha sonra İbn ez-Zübeyr kendisini sorunca onun Tâif'de bulunduğu ve «öfkeli ve zorba kimseleri yürüten kişi olduğunu» ileri sürdüğünü söylediler. Bu sözler üzerine İbn ez-Zübeyr şunları söyledi: «Ona ne oluyor ki... Allah cezasını versin! O bir yalancı ve kâhin olarak ortaya çıkmış bulunuyor. Allah zorbaları helâk edecek olursa Muhtâr onların ilki olacaktır.»

İbn ez-Zübeyr bu şekilde konuşmakta iken Muhtâr aniden mescide çıkageldi, tavaf etti ve iki rekât namaz kılıp oturdu. Kendisini tanıyan-

lar yanına varıp konuşmağa gittiler, ancak o İbn ez-Zübeyr'in yanına gelmedi. İbn ez-Zübeyr onun yanına Abbâs b. Sehl b. Mis'ar'ı gönderdi. Abbâs Muhtâr'ın yanına varıp halini sorduktan sonra şunları söyledi: «Senin gibi birisi Kureyş'in, Ensâr'ın ve Sakîf'in eşrafının etrafında toplandığı bir adama nasıl olur da görünmez? Hiç bir kabile yoktur ki başkanı gelip bu adama bey'at etmiş olmasın.»

Muhtar şöyle dedi: «Ben geçen sene onun yanına geldim, fakat durumunu benden gizledi. O benden uzak durunca ben de ona kendisine ihtiyacım olmadığını göstermek istedim.» Bunun üzerine Abbâs Muhtâr'a şöyle dedi: «Haydi, bu gece onunla görüş, ben de seninle beraber olacağım.» Muhtâr onun bu teklifini kabul etti, karanlık bastıktan sonra İbn ez-Zübeyr'in yanına vardı ve ona şöyle dedi: «Bensiz hiç bir işe karar vermemen ve bu işe ilk girişen ben olmam şartıyla sana bey'at ediyorum. Ayrıca açıkça ortaya çıkacağın zaman en önemli, en değerli işinle ilgili olarak beni kendine yardımcı yapacaksın.»

İbn ez-Zübeyr kendisine: «Ben senden Allah'ın kitâbı ve Rasûlünün sünneti üzere bey'at alırım.» deyince Muhtâr şunları söyledi: «Benim yaramaz çocuklarımdan da aynı şekilde bey'at alıyorsun. O halde Allah'a yemin ediyorum ki, ben sana ancak senin ileri sürdüğün bu şartlar üzerine bey'at ediyorum!»

Böylece Muhtâr ona bey'at etti ve yanında kaldı. Husayn b. Numeyr ile yapılan çarpışmada onunla birlikte bulundu. En güzel şekilde ihtihan verdi ve en çetin bir şekilde çarpıştı. Hatta Şam halkına karşı ondan daha şiddetle savaşan bir kimse yoktu.

Yezîd b. Muâvie öldükten ve Iraklılar İbn ez-Zübeyr'e itâat ettikten sonra İbn ez-Zübeyr'in yanında beş ay kadar kaldı. İbn ez-Zübeyr'in kendisini görevlendirmediğini görünce Kûfe halkından gelen herkese Kûfe halkının durumunu sorup durmağa başladı. Hâni b. Cebbe el-Vedâî ona Kûfe halkının İbn ez-Zübeyr'e itaat etmek konusunda birleşmiş olduklarını, ancak kendi görüşleri etrafında birleştirecek bir kimselerin olması halinde onların günün birinde bütün yer yüzünü bir süre eline geçirebileceğini söyledi.

Bunun üzerine Muhtâr şöyle dedi: «Ben, İshâk'ın babası, Allah'a yemin ederim ki onları hak üzere toparlayacağım. Onlarla birlikte bâtılın süvarileri ile karşılaşacak ve onların sayesinde inatçı ve zorba olan herkesi helâk edeceğim.» Daha sonra bineğine atlayıp Kûfe'ye doğru gitti. Cuma günü Hîre Nehri'ne vardı, gusl etti ve elbiselerini giyindikten sonra bineğine binip Sekûn mescidinin yakınından veKindelilerin düzlüğünden geçti. Yolu üzerinde karşılaştığı her topluluğa selâm veriyor ve: «Size yardım ve zaferin müjdesini getirdim, sevdiğiniz size gelmiş bulunuyor.» diyordu.

Daha sonra Beddâoğullarının yanından geçerken, Kinde'nin Beddâ koluna mensup Ubeyde b. Amr ile karşılaştı. Ona da selâm verip şunları söyledi: «Yardım ve zaferi müjdeliyorum sana! Sen ey Ebû Amr, güzel bir görüşün takipçisisin. Allah bütün günahlarını bağışlayacak ve bütün kusurlarını örtecektir.»

Ubeyde insanların en kahramanlarından, en güzel şiir söyleyenlerinden, en aşırı Şiîlerden, Hz. Ali'yi en çok sevenlerden birisi idi. Bununla birlikte içki içmeden duramıyordu. Ona şu cevabı verdi: «Allah da sana hayırlı müjdeler nasip etsin. Sen bize bunun nasıl olacağını açıklayabilir misin?» Muhtâr: «Tabi, bu gece gel, benimle buluş!» dedi.

Daha sonra Hindoğulları ile birlikte yoluna devam ederken İsmâil b. Kesîr ile karşılaştı, onu güzel bir şekilde karşıladı ve şöyle dedi: «Bu gece sen ve kardeşin bana geliniz. Sizlere sevdiğiniz bir şey getirmiş bulunuyorum.»

Arkasından Hemdânlılardan bir topluluğun yanından geçti ve onlara: «Sizlere sizi sevindirecek şeyler getirmiş bulunuyorum.» dedi.

Muhtâr daha sonra mescide vardı, herkes yanına sokuldu. Bir direğin yanında namaza kalkılıncaya kadar namaz kıldı. Daha sonra cemaat ile birlikte namaz kıldıktan sonra Cuma namazı vakti ile ikindi namazı vakti arasındaki süre boyunca hep namaz kıldı ve sonra evine gitti. Şîaya mensup olanlar yanına gidip geldiler. İsmâil b. Kesîr ile kardeşi Ubeyde b. Amr da yanına geldiler. Onlara durumun ne merkezde olduğunu sordu. Kendisine Süleymân b. Surad'ın durumunu anlattılar ve minber üzerinde konuşmakta olduğunu söylediler. Muhtâr Allah'a hamd ettikten sonra şunları söyledi: «Vasi'nin oğlu olan Mehdî beni sizlere emîn, vezir, müntehib ve emîr olmak üzere göndermiş bulunuyor. Ayrıca bana mülhidleri öldürmeyi ve Ehl-i beyt'inin kanını talep edip zayıfları savunmamı emretti. Sizler Allah'ın yarattıkları arasında bu davetimi kabul eden ilk kimseler olunuz.» Bunun üzerine ellerini eline vererek onunla bey'atleştiler. Daha sonra Muhtâr Süleymân b. Surad etrafında toplanmış bulunan Şiîlere haber gönderip benzeri şeyler söyledi ve ayrıca şunu da belirtti: «Süleymân savaş konusunda basîret sahibi bir kimse değildir. Onun bu alanda herhangi bir tecrübesi yoktur. O sizleri ortaya çıkartarak ölüme götürmek ve kendisi de ölüme gitmek istiyor. Bense sizin velîniz tarafından verilmiş bulunan bir misale ve açıklanmış bir duruma göre çalışıyorum. Sizin düşmanınızı öldürecek, kalplerinize şifa vereceğim. Benim sözümü dinleyiniz, emrime itaat ediniz ve sonra da dağılınız.»

Muhtâr şîadan bir grubu kendi yanına çekinceye ve yanına gidip gelenleri kendisine bağlayıncaya kadar bu şekilde çalışmağa devam etti. Bununla birlikte Şîanın büyükleri Süleymân ile birlikte kalmayı sürdür-

düler ve onu hiç bir kimseye tercih etmediler. Süleymân Allah'ın yarattıkları arasında Muhtâr için en çekilemiyecek bir kimse idi. Ayrıca Süleymân'ın işinin sonunun nereye varacağını dikkatle gözetleyip duruyordu.

Süleymân Cezîre tarafına doğru çıkınca Ömer b. Sa'd, Şebes b. Rib'î ve Zeyd b. Hâris b. Ruveym Abdullah b. Yezîd el-Hatemî ile İbrâhim b. Muhammed b. Talha'ya şöyle dediler: «Muhtâr sizin için Süleymândan daha çetin bir düşmandır; çünkü Süleymân sizin düşmanınızla çarpışmak için çıkmışken Muhtâr sizin kendi şehrinizde üzerinize atılıp hücum etmek istiyor. O bakımdan onu yakalayıp bağlayınız, hapse koyunuz ve halkın işi düzelinceye kadar onu bu şekilde tutunuz.»

Bunun üzerine Abdullah ile İbrâhim âniden onun yanına gitti. Muhtâr onları görünce şöyle dedi: «Ne oluyor size? Allah'a yemin ederim, sizin elleriniz hiç bir zafer kazanamıyacaktır!» İbrâhim b. Muhammed b. Talha: «Onun ellerini, kollarını bağla ve çıplak ayaklarla yürüt.» deyince Abdullah ona şunları söyledi: «Bize açıkça bir hainlikte bulunmayan bir kimseye bunu yapamam. Biz onu sadece zanlı olarak yakalamış bulunuyoruz.» İbrâhim şöyle cevap verdi: «Bu senin bileceğin bir husus değildir. Şimdi Ebû Ubeyd'in oğlu, bize söyle bakalım, senin hakkında bize ulaşmış bulunan bu şaiyalar nedir?» Muhtâr şöyle cevap verdi: «Benim hakkımda sana asılsız şeylerden başka bir şey ulaşmış değildir. Ben seni babanın ve dedenin aldattığı gibi aldatmaktan Allah'a sığınırım.»

Daha sonra eli kolu bağlı olmaksızın hapse götürüldü. Onun elinin kolunun bağlı olduğu da söylenmiştir. Muhtâr hapishanede şunları söylüyordu: «Denizlerin, hurmaların ve ağaçların, çöllerin ve susuz yerlerin, büyük meleklerin, seçkin kimselerin Rabbi'ne yemin ediyorum, bütün zorbaları mutlaka öldüreceğim. Delici her mızrakla, kesici her kılıçla ve kötülere meyletmeyen, onlarla beraber olmayan yardımcılar topluluğuyla birlikte... Dinin direğini sağlamca dikip, Müslümanların yolunu izleyip, müminlerin kalplerinin susuzluklarını giderip, peygamberlerin intikamını alıncaya kadar bu böyle devam edecektir. O taktirde dünya yıkılsa da umursamam ve kim ölürse onun matemi için toplantı bile yapmam!»

Muhtâr'ın Kûfe'ye gidiş sebebi olarak daha önce yapılmış olan açıklamalardan başka şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki: Muhtâr İbn ez-Zübeyr'in yanında iken ona şöyle demiş: «Ben işleri iyiden iyiye bilen, ne yapacağını güzel kestiren bir adamın başlarında bulunması halinde aralarından Şâm halkına karşı savaşmak üzere rahatlıkla bir ordu çıkarabileceğin kimseler tanıyorum.» İbn ez-Zübeyr ona: «Bunlar kimdir?» diye sorunca Muhtâr ona: «Bunlar Kûfe'de bulunan Ali'nin şîasıdır.» diye cevap vermiş, bunun üzerine İbn ez-Zübeyr: «Haydi bu adam sen olur.» demiş ve onu Kûfe'ye göndermişti. Muhtâr Kûfe'ye yakın bir yer-

de konaklayarak, Hz. Hüseyin için ağlamağa ve onun şehît edilişini anlatmağa başlamış, sonunda bu taraftarlar onunla karşılaşmış, onu sevmiş ve Kûfe'nin ta ortasına götürmüşlerdi. Pek çok Kûfeli onun yanına gelmiş, o da güçlenince İbn Mutî'nin yanına gitmişti.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yaptı.

Onun Medîne valisi kardeşi Ubeyde b. ez-Zübeyr, Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd el-Hatemî, Kûfe kadısı Hişâm b. Hubeyre, Basra valisi Teymli Ömer b. Ubeydullah b. Ömer, Horasan valisi ise Ubeydullah b. Hâzım idi.

Bu yıl içerisinde Şeddâd b. Evs b. Sâbit ölmüştür. Şeddâd Hassân b. Sâbit'in kardeşinin oğludur.

Yine bu yıl içerisinde Mekke'de Misver b. Mahreme, -Muâviye'nin oğlu Yezîd'in ölüm haberi Mekke'ye varınca- vefat etti. Vefatının sebebi bir mancınık taşı parçasının yüzünün bir tarafına gelip çarpması olmuştu.

Horasan'da Ebû Berze el-Eşheli de bu yıl vefat etmiştir.

Bir kavle göre Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân da bu yıl ölmüştür.

Yezîd'in saltanatı döneminde de Ebû Sa'lebe el-Huşenî ölmüştür. Onun 75 yılında öldüğü de söylenmiştir. Sahabîliği de vardır.

Yine Yezîd döneminde Basra şehrinde Âiz b. Amr el-Müzenî vefat etmiştir. Âiz, Bey'atü'r-Rıdvân'da bulunmuştur.

Kûfe'de İbn Ziyâd'ın valiliği döneminde Sahâbelerden Kays b. Haraşe vefat etmiştir. Ancak onun vefatına dair bu haber hayret vericidir, çünkü Kays hem İbn Ziyad'ın yanlısıydı hem de hakkı çekinmeden söyleyen bir kimse idi.

Yine onun valiliği döneminde Nevfel b. Muâviye b. Amr ed-Düelî, ensârdan Ebû Hayseme de vefat etmiştir. Ebû Hayseme Uhud savaşında bulunmuştu. Onun Tebük'deki durumu oldukça bilinen bir husustur.

Yine onun valiliği döneminde Bedir savaşına katılmış bulunan İtbân b. Mâlik vefat etmiştir.

Sedûslu Şakîk b. Sevr de bu yıl içerisinde vefat etmiştir.

HİCRETİN ALTMIŞ BEŞİNCİ (M. 684 - 685) YILI OLAYLARI

Tevvâbîn'in Yürüyüşü ve Öldürülmeleri

Huzâ'alı Süleymân b. Surad 65. yılda ortaya çıkmak isteyince arkadaşlarının ileri gelenlerine haber gönderdi ve onları yanına çağırdı. Rebîulâhir ayı girince bunlarla birlikte harekete geçti, çünkü bu gece çıkış yapmak üzere birbirleriyle sözleşmişlerdi. «en-Nuhayle» denilen yere gelince bunun için gelmiş olan kimselerin arasında dolaştı, fakat onların sayılarından memnun olmadı. Bunun üzerine Kindeli Hakîm b. Münkiz ile Kinâneli Velîd b. Usayr'ı gönderdi. Bunlar Kûfe'nin ortasında: «Ey Hüseyin'in intikamcıları!» diye seslendiler. Böylece bu iki kişi: «Ey Hüseyin'in intikamcıları!» diye seslenen ilk kişiler olmuşlardı. Ertesi gün Süleymân'ın yanına yaklaşık olarak mevcut askerleri kadar kimse daha geldi. Defterlerine bakıp da kendisine bey'at edenlerin sayısının on altı bin olduğunu görünce şöyle dedi: «Sübhânallah! On altı bin kişiden sadece dört bin kişi yanımıza geldi.» Kendisine: «Muhtar insanları senden alıkoyuyor, iki bin kişi şu anda ona tabi olmuş bulunuyor!» denilince: «Yine de geriye on bin kişi kalıyor, bunlar mümin değil midirler? Bunlar Allah'ı, verdikleri söz ve ahitleri hatırlamıyorlar mı?» dedi. Nuhayle de üç gün süreyle kaldı ve bu süre zarfında gelip kendisine katılmayanlara haberciler gönderdi. Haber gönderdiği kimseler arasından da yaklaşık bin kişi daha gelip ona katıldı. Bunu gören Müseyyeb b. Necebe ayağa kalkıp Süleymân'a şunları söyledi: «Allah sana merhamet buyursun. İstemeyerek gelenin sana faydası olmaz. Seninle ancak samimî bir niyet ile çıkmış olanlar çarpışırlar. O bakımdan kimseyi bekleme ve elini çabuk tut.» Süleymân ona: «Görüşün çok yerinde,» diye cevap verdi.

Daha sonra Süleymân arkadaşlarının önüne dikilerek şöyle konuştu: «Ey insanlar! Kim bu çıkışıyla Allah'ın rızasını ve ahireti isteyerek çıkmışsa o bizdendir, biz de ondanız. O yaşarken de, ölürken de Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun. Kim de yalnız dünyayı isteyerek çıkmışsa, Allah'a yemin ederim ki, bizler Allah'ın rızası dışında hiç bir ganimet ve hiç bir mal ele geçirecek değiliz. Yanımızda da ne altın, ne gümüş, ne de herhangi bir mal vardır. Beraberimizde olan sadece omuzlarımızdaki kı-

lıçlarımız ve ancak bize yetecek olan azığımızdır. Bunun dışında herhangi bir niyete sahip olan kimseler bizimle birlikte kalmasın.» Arkadaşları dört bir yandan şöyle seslendiler: «Bizler dünyayı istemiyoruz, dünya için de çıkmadık. Biz yalnız tövbe etmek ve Peygamberimiz Rasûlullah (s.a.v.) ın kızının oğlunun kanını istemek üzere çıktık.»

Süleymân yola koyulmağa karar verince Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl ona şunları söyledi: «Benim bir görüşüm vardır. Eğer bu görüş doğru ise buna muvaffak kılan elbette Allah'tır; doğru değilse bu benim kendi nefsimdendir. Bizler Hüseyin'in kanını istemek üzere çıktık. Onun bütün katilleri ise Kûfe'de bulunuyor. Bunlardan bazıları Ömer b. Sa'd ile ordunun dörtte birlerinin başındakiler ve kabile reisleridir. Bizler nereye gidiyoruz ve asıl intikamı nasıl bırakıyoruz?» Bütün arkadaşları: «İşte asıl doğru olan görüş budur!» dediler.

Süleymân ise şöyle dedi: «Ben bu görüşü paylaşmıyorum. Asıl katil onun üzerine askerleri yığın yığın gönderen, teslim olmadıkça ve hakkında verdiği kararı uygulamadıkça kesinlikle ona emân vermeyeceğini söyleyen şu fâsık oğlu fâsık Ubeydullah b. Ziyâddır. Haydi Allah'ın bereketi ile yola koyulun ve onun üzerine gidin. Allah sizlere ona karşı zafer verecek olursa ondan sonra gelecek olan kimseleri yenmenin bizim için daha kolay olacağını ümit ederiz. Aynı şekilde sizin şehrinizin halkının da kolaylıkla size itaat edeceklerini umarız. O zaman onlar Hüseyin'in kanına iştirak etmiş olan kimseleri araştırıp bulurlar, onları öldürürler ve bu konuda herhangi bir akılsızca davranışa ve aldanışa düşmezler. Şayet şehîd düşecek olursanız sizler haramları helâl sayan kimselerle çarpışmış olarak öldürüleceksiniz. Allah'ın yanındaki mükâfat ise iyiler için daha hayırlıdır. Ben sizlerin bütün gayretlerinizi bu şekilde onun kanını helâl sayanlardan başkasına yöneltmenizi istemiyorum. Sizler şayet kendi şehir halkınızla çarpışacak olursanız, herkes şu manzarayla karşılaşacak, kimisi kardeşini, kimisi babasını, kimisi dostunu, kimisi de öldürmeyi arzuladığı kimseyi öldürecektir. Haydi Allah'tan hayırlısını isteyin ve yolunuza gidin!»

Abdullah b. Yezîd ile İbrâhim b. Muhammed b. Talha İbn Surad'ın çıkışını haber alınca Kûfe halkının eşrafı ile birlikte yanına gittiler. Ancak Hz. Hüseyin'in kanının dökülmesine iştirak etmiş bulunanlar Süleymân'dan korktukları için onlarla birlikte olmadı. O sıralarda Ömer b. Sa'd bunlardan korktuğu için emîrlik sarayında kalıyordu. Abdullah ile İbrâhim Süleymân'ın yanına varınca Abdullah Süleymân'a şunları söyledi: «Gerçek şu ki, müslüman müslümanın kardeşidir; ona ne hainlik eder, ne de onu aldatır. Sizler hem bizim kardeşimiz, hem de Allah'ın yarattıkları arasında en çok sevdiğimiz hemşehrilerimizsiniz. Sizi kaybetmek istemiyoruz. Cemaatimizden ayrılmak suretiyle bizim sayımızı azaltmanı-

zı da arzulamıyoruz. Haydi, bizler de hazırlanıncaya kadar bizimle birlikte kalınız. Düşmanımız bizim üzerimize gelecek olursa, hep birlikte cemaat olarak ona karşı çıkar ve onunla savaşırız.»

Ayrıca Abdullah gitmeyip de kalacak oldukları taktirde Süleymân'a ve arkadaşlarına Cûhâ'nın haracını tahsis etti. İbrâhim b. Muhammed de aynı şeyleri söyledi. Süleymân ikisine de cevap olarak şöyle dedi: «İkiniz de samimî olarak öğüt verdiniz ve bize gerçekten sağlıklı bir görüş vermek için elinizden geleni yaptınız. Bizler Allah adına ve onun için hareket ediyoruz. Allah'tan doğruyu bulmak için bir kararlılık talep ediyoruz ve gitmekten başka bir görüşümüz de yoktur.»

Bu sefer Abdullah ona şöyle dedi: «Peki, sizinle birlikte oldukça kalabalık bir birlik hazırlayıp gönderinceye kadar bekleyiniz, böylelikle düşmanımıza karşı kalabalık bir asker grubu ile karşı çıkmış olacaksınız.»

O sırada Ubeydullah b. Ziyâd'ın Şâm'dan bir ordu ile gelmekte olduğu haberini almışlardı. Fakat Süleymân durmadı. 65. yılın Rebiulâhir ayının beşinci (19 Kasım 684 M.) günü cuma akşamı yola koyuldu. Daha sonra Dâru'l-Ehvâz'a vardı. Oraya vardığında pek çok kişi onları terk edip geride kalmıştı. Bunun üzerine Süleymân şöyle konuştu: «Ben sizleri bırakıp da geride kalanlarla birlikte olmayı arzu etmiyorum. Zaten onlar sizinle birlikte çıkmış olsaydılar, sadece gevşekliğinizi artırırlardı. O bakımdan Allah onların sizinle birlikte gelmelerinden hoşlanmamış, onları geciktirmiş ve bu işin faziletini sizlere tahsis etmiştir.»

Daha sonra Hz. Hüseyin'in kabrine varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Hz. Hüseyin'in kabrine vardıklarında hep bir ağızdan feryad ve figana başladılar. O güne kadar bu kadar çok ağlayan kimse görülmüş değildi. Ona rahmet okuyup durdular ve kendisini yardımsız ve desteksiz bıraktıklarından, onunla birlikte savaşmadıklarından dolayı tevbe ettiler. Kabrinin yanında bir gün, bir gece kaldılar ve bu süre içerisinde ağladılar, dua ettiler, ona ve arkadaşlarına rahmet okudular. Kabri başında söyledikleri sözler arasında şunlar da vardır: «Allah'ım, şehit oğlu şehit olan, mehdi oğlu mehdi ve sıddîk oğlu Sıddîk olan Hüseyin'e rahmet buyur. Allah'ım, bizler seni şâhit tutuyoruz ki onların dini, onların yolu üzereyiz. Onları öldürenlerin düşmanıyız, onları sevenlerin dostlarıyız. Allah'ım, biz peygamberimizin kızının oğlunu yardımsız bıraktık. Sen bizim bu konuda geçmiş günahımızı affet, tevbemizi kabul et! Hüseyin'e ve onların şehît ve sıddîk olan arkadaşlarına merhamet buyur! Bizler seni şâhit tutuyoruz ki, onların dini ve uğrunda öldürüldükleri davâ üzereyiz. Şayet sen bize mağfiret etmeyecek ve merhamet buyurmayacak olursan elbette ki zarara uğrayanlardan oluruz.»

Hz. Hüseyin'in kabrine baktıkça onların kinleri artıyordu.

Tek tek onun kabrinin yanına gidip vedalaşır gibi yaptıktan sonra

yollarına koyuldular. Vedalaşmak istersen kabri başında olan izdiham Hacer-i esved'i öpmek için olan izdihamdan daha fazla oluyordu. Bilâhare Enbâr yolunu tuttular. Abdullah b. Yezîd onlara bir mektup yazdı. Bu mektubun bir kısmı şöyledir:

«Ey kavmimiz! Düşmanınıza itaat etmeyiniz. Sizler kendi mıntıkanızda hayırlı kimselersiniz. Düşmanımız ne zaman sizi eline geçirecek olursa, şehrinizin ileri gelenleri olduğunuzu bilecekler ve bu onların geride kalanlara karşı iştahlarını kabartacaktır. Ey kavmimiz! **«Şayet onlar size karşı zafer kazanacak olurlarsa sizleri taşa tutarlar. Yahut da sizi kendi dinlerine çevirirler ve bir daha ebediyyen felâh bulamazsınız.»** (Kehf, 18/20) Ey kavmim! Ellerimizle elleriniz birdir. Ne zaman söz birliği edecek olursak düşmanımıza karşı zafer kazanırız. Ayrılığa düşecek olursak bizlere muhalif olanlara karşı gücümüz zayıflar. Ey kavmimiz! Benim bu nasihatımı yanlış anlayarak aldanışa düşmeyiniz ve emrime muhalefet etmeyiniz. Bu mektubum sizlere okunur okunmaz yanıma geliniz. Vesselâm.»

Bunun üzerine Süleymân ve arkadaşları şöyle dediler: «Biz henüz şehrimizden dışarıya çıkmamışken bile bu teklifi kabul etmemiştik. Kendimizi cihâda alıştırmışken ve düşmanımızın arazisine yaklaşmışken bu bizim için kabul edilebilecek bir görüş olamaz.» Bunun üzerine Süleymân ona mektup yazıp teşekkür etti ve onu övdükten sonra şunları söyledi: «Bizimle birlikte olan bu topluluk kendilerini Allah'a adamış olmaktan dolayı müjdelenmiş kabul ediyorlar. Onlar büyük günahlarından tevbe etmiş, Allah'a yönelmiş, ona tevekkül etmiş ve Allah'ın kendileri için takdir ettiği şeye razı olmuş bulunuyorlar.»

Abdullah Süleymân'ın bu mektubunu alınca şöyle dedi: «İşte bunların hepsi kendilerini ölüme attılar. Onlar hakkında alacağımız ilk haber öldürüldükleri olacaktır. Allah'a yemin ederim, onlar şerefli ve Müslüman olarak öldürüleceklerdir.»

Daha sonra savaşa hazır olarak Karkîsiyâ'ya varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Karkîsiyâ'nın başında Kilâblı Züfer b. Hâris bulunuyordu. Züfer onlara karşı kendisini savunmağa almış ve kalenin dışına çıkmamıştı. Süleymân Müseyyeb b. Necebe'yi kendilerine alış veriş yapacakları bir pazar kurulmasını istemek üzere ona gönderdi. Müseyyeb Karkîsiyâ kapısına vardı ve kendisini tanıttıktan sonra Züfer'in yanına girmek için izin istedi. Züfer'in oğlu Hüzeyl babasının yanına vararak şöyle dedi: «Bu güzel görünümlü bir adamdır. Adı Müseyyeb b. Necebe olup senin yanına girmek için izin istiyor.» Züfer oğlu Hüzeyl'e şöyle karşılık verdi: «Yavrucuğum, sen onun kim olduğunu bilmiyor musun? Bu bütün Mudar'ın en iyi atlısıdır. Şayet Mudar'ın eşrafından on kişi sayılacak olursa onlardan bir tanesi bu olur. Bunun da ilerisinde o oldukça

dindar ve âbid bir insandır. Ona izin ver.» Bunun üzerine Hüzeyl Müseyyeb'e izin verdi. Müseyyeb Züfer'in yanına girince Züfer onu yanına oturttu ve durumunu sordu. Müseyyeb durumunu bildirdikten sonra kararlarından söz etti. Züfer şöyle cevap verdi: «Şehrin kapılarını sadece bizimle mi, yoksa başkalarıyla mı savaşmak istediğinizi öğrenmek için kapattık, yoksa üzerimize yapılan bir hücuma karşılık vermekten âciz değiliz. Üstelik sizinle de çarpışmak istemiyoruz, çünkü sizin sâlih ve güzel bir işinizin olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.»

Züfer daha sonra oğluna emir vererek şehir dışında bir pazar kurulmasını söyledi. Ayrıca Müseyyeb'e de bin dirhem ile bir at verilmesini emretti. Müseyyeb parayı reddetti,fakat atı kabul etti ve: «Şayet, atım topallayacak olursa belki ona ihtiyacım olur.» diyerek kabûl edişinin sebebini açıkladı.

Züfer onlara oldukça fazla miktarda ekmek, yem ve un gönderdi. Öyle ki Süleymân ile birlikte olanların kamçı veya elbise gibi bir şey almak isteyenler dışında, pazara gitmeğe ihtiyaçları kalmadı.

Ertesi günü yollarına koyuldular. Züfer onları uğurlamak için çıktığında Süleymân'a şunları söylemişti: «Rakka'dan beş komutan yola koyulmuş bulunuyor. Bunlar Husayn b. Numeyr, Şürahbîl b. Zu'l-Kela', Edhem b. Muhriz, Has'amlı Cebele b. Abdullah ve Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Beraberlerindeki asker dikenler ve ağaç yaprakları kadar çoktur. Eğer bizim şehrimize girmeyi arzu ediyorsanız sizinle birlikte oluruz. Düşman üzerimize gelecek olursa hep birlikte onlarla savaşırız.» Süleymân Züfer'e şu cevabı verdi: «Bizim şehrimizin halkı da aynı şeyi istediler, fakat onların da bu tekliflerini kabul etmedik.»

Züfer o zaman şöyle söyledi: «O halde Aynu'l-Verde'ye onlardan önce varmağa çalışınız. Burası bir pınar başıdır. Şehir arkanızda kalsın; öbür meskûn yerler, su ve malzeme de önünüzde ve elinizin altında olsun. Sizinle aramızda bulunan bölgeden ve her şeyden kendinizi emniyette kabul ediniz. Mesafeleri kat ediniz. Allah'a yemin ederim, ben sizden daha kerîm hiç bir topluluk görmedim. Onlardan daha önce varacağınızı ümit ediyorum. Onlarla savaşacak olursanız sakın düzlükte, karşılıklı ok atarak veya mızrak kullanarak savaşmayınız, çünkü onlar sayıca sizden daha fazladırlar ve etrafınızı sarıp kuşatmayacaklarından emin değilim. Sakın önlerinde durmayın, sizleri yere yıkarlar. Onlara karşı askerlerinizi dizip saf düzeni de almayınız; çünkü ben sizinle birlikte piyade görmüyorum, halbuki onlarla birlikte hem piyade, hem de süvari vardır, biri ötekini korur. O bakımdan onlara karşı küçük birlikler ve küçük müfrezeler halinde karşılaşmalar yapınız. Daha sonra o birlikleri onların sol kanatları ile sağ kanatları arasında dağıtınız. Her bir birlik ile birlikte ve onun hemen

yanı başında bir başka birlik olsun. Bu iki birlikten birisinin üzerine hamle yapılacak olursa ikinci birlik onların üzerine gider ve onlara bir parça rahat nefes aldırır. Böylelikle her bir birlik istediği zaman açılır, istediği zaman da daralır. Şayet tek bir saf olacak olursanız ve onların piyadeleri üzerinize gelecek olurlarsa, bu yapılan hücumu püskürteceğiniz zaman saf bozulur ve işte o vakit yenilgiden başka bir şeyle de karşılaşmamış olursunuz.» Daha sonra onlarla vedalaştı ve onlara dua etti. Onlar da dua ettiler ve onu övdüler.

Bilâhare hızlı bir şekilde yollarına koyuldular. Aynu'l-Verde'ye vardılar ve batı tarafına konakladılar. Orada beş gün kalıp hem kendileri dinlendi, hem de bineklerini dinlendirdiler.

Diğer taraftan Şâmlılar askerleri ile birlikte Aynu'l-Verde'ye doğru geldiler ve Aynu'l-Verde'den bir gün bir gece mesafede durdular. Süleymân arkadaşlarına bir konuşma yaparak âhiretten söz edip şevklerini artırdıktan sonra şunları söyledi: «Şunu biliniz ki, gece gündüz yorgunluk nedir, dinlenmek nedir bilmeden takip edip durduğunuz düşmanınız yaklaşmış bulunuyor. Onlarla karşılaşacak olursanız samimî olarak onlarla savaşınız ve sabırlı olunuz, çünkü muhakkak Allah sabredenlerle beraberdir. Hiç biriniz sakın onlara arkasını dönerek kaçmasın, ancak bir savaş hilesi olarak yerini değiştirmesi yahut da bir başka savaşan gruba katılmak için yerinden ayrılması hali müstesna. Kaçan bir kimseyi öldürmeyiniz, yaralı bir kimsenin de işini bitirmeyiniz. Davet etmeniz gereken bir kimseyi esir aldıktan sonra sizinle çarpışması hali müstesnâ, öldürmeyiniz, çünkü Ali'nin, bu dâvetin kendilerine ulaşması gereken kimselere karşı uygulaması böyle idi.»

Daha sonra onlara şöyle dedi: «Şayet ben öldürülecek olursam komutan Müseyyeb b. Necebe'dir. O da öldürülecek olursa komutan Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl'dir. O da öldürülürse o zaman komutan Abdullah b. Vâl'dir. O da öldürülürse komutan Rifâ'a b. Şeddâd olsun. Allah, vermiş olduğu ahitte duran kişilere merhamet buyursun!»

Süleymân ardından dört yüz atlı ile birlikte Müseyyeb'i gönderip şunları söyledi: «Onların askerlerinin öncüleriyle karşılaşıncaya kadar yoluna devam et. Onları görür görmez üzerlerine baskın yap. Başarı kazanırsan mesele yok, aksi taktirde geri dön. Sakın atından inme ve seninle birlikte olanlardan herhangi birinin atından inmesine yahut da yaya olarak birisi ile karşılaşmasına imkân verme, başka çâre bulamaman hâli müstesnâ.»

Müseyyeb bütün gün ve gece yoluna devam etti ve seher vakti konakladı. Sabah olunca arkadaşlarını dört bir yana göndererek karşılaştıkları kimseyi getirmelerini istedi. Derken ona bir bedevî Arap getirdiler. Kendilerine en yakın askerin nerede bulunduğunu sorunca bedevî: «Şâm-

lıların sana en yakın asker birlikleri Şurahbîl b. Zu'l-Kela'nın birliğidir. Burdan bir mil uzaklıktadır. Şurahbîl ile Husayn arasında ihtilâf çıkmış bulunuyor. Husayn kendisinin cemaat ile birlikte olduğunu ileri sürerken Şurahbîl bunu kabul etmiyor. İşte bu ikisi şu anda İbn Ziyâd'ın emirlerini beklemektedirler.»

Bunun üzerine Müseyyeb ve beraberindekiler hızlıca yola koyuldular. Hiç bir şeyden haberli bulunmadıkları bir sırada yaklaştılar, askerlerinin bir kanatları üzerinle hamle yaptılar ve bozguna uğratıp geri çekilmek zorunda bıraktılar. Müseyyeb bizzat kendisi onlardan bazı kimseleri öldürdü. Oldukça fazla sayıda Şâmlı askeri yaraladılar ve binekleri ni aldılar. Şâmlılar karargâhlarını bırakıp kaçıştılar ve bozguna uğradılar. Müseyyeb'in askerleri istediklerini ganimet olarak aldıktan sonra yanlarında oldukça fazla mal ile birlikte Süleymân'ın yanına döndüler.

İbn Ziyâd durumu haber alınca, alelacele Husayn b. Numeyr'i yola koydu. Husayn hızlı bir şekilde on iki bin askerle yoluna devam etti. Süleymân'ın arkadaşları da Cumadelûlâ ayının bitmesine dört gün kala onlara karşı çıktı. Süleymân'ın askerlerinin sağ kanadının başında Abdullah b. Sa'd, sol kanadının başında Müseyyeb b. Necebe bulunuyordu. Merkezde de kendisi vardı. Diğer taraftan Husayn askerlerinin sağ kanadının başına Cümle b. Abdullah, sol kanadının başına Rabîa b. Muhârik el-Ganevî'yi komutan yaptı. Her iki taraf birbirine yaklaşınca Şamlılar Süleymân'ı ve beraberindekileri Abdulmelik b. Mervân etrafında toplanmağa çağırırken, Süleymân'ın arkadaşları ise Şâmlılar Abdulmelik'e olan bey'atlerini bozmayı, Ubeydullah b. Ziyâd'ı kendilerine teslim etmeyi ve Irak'ta bulunan İbn ez-Zübeyr taraftarlarını çıkartarak işi Peygamber (s.a.v.)'in Ehl-i beyt'ine iâde etmeyi teklif ettiler. Ancak her iki taraf da karşı tarafın tekliflerini kabul etmedi. Daha sonra Süleymân'ın sağ kanadı Husayn'ın sol kanadına, sol kanadı da onun sağ kanadına hücum etti. Süleyman da merkezde bulunan askerlerle birlikte hücuma geçti. Şâmlılar kendi karargâhlarına kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Gece karanlık basıncaya kadar Süleymân'ın arkadaşlarının üstünlüğü devam etti.

Ertesi gün sabah olunca İbn Zu'l-Kela' komutasında sekiz bin kişilik bir ordu gelip Husayn'a katıldı. Onlara bu yardımcı kuvveti Ubeydullah b. Ziyâd göndermişti. Süleymân'ın arkadaşları karargâhlarından çıkıp daha şiddetlisi olamayacak bir şekilde bütün gün çarpıştılar. Sadece namaz kılmak için savaşa ara veriyorlardı. Akşam olunca iki taraf birbirlerinden ayrıldı. Her iki tarafta da oldukça fazla yaralı vardı. Vâizler Süleymân'ın askerleri arasında dolaşarak onları savaşa teşvik ediyordu.

Sabah olunca Edhem b. Muhriz el-Bâhilî İbn Ziyâd tarafından gön-

derilmiş, on bin asker ile birlikte Şâmlılara yardımcı kuvvet olarak geldi. Cuma günü kuşlukvakti olup güneş yükselinceye kadar şiddetli bir şekilde çarpıştılar. Daha sonra Şâmlılar büyük kalabalıklar halinde onların üzerine atıldı ve her taraftan onları sardı. Süleymân arkadaşlarının çektikleri sıkıntıları ve karşılaştıkları musibetleri görünce atından inip onlara şöyle seslendi: «Ey Allah'ın kulları! Rabbi'ne erken kavuşmak isteyen ve günahından tevbe etmeyi arzulayan yanıma gelsin.» Daha sonra kılıcının kınını kırıp attı. Pek çok kişi onunla birlikte atından indi ve aynı şekilde kılıçlarının kınlarını kırarak onunla beraber yürüdü. Şâmlılarla çarpıştılar. Şâmlılardan çok sayıda kişi öldürüldü ve yaralandı. Husayn onların sabırla ve metanetle çarpıştıklarını görünce piyadeleri ok atmak üzere ileri gönderdi. Atlılarla piyadeler Süleymân'ın ve arkadaşlarının etrafını sardılar. Süleymân Yezîd b. Husayn'ın attığı bir okla önce yere düştü, daha sonra ileri atıldı ve arkasından bir daha yere düşüp öldü. Allah rahmet eylesin!

Süleymân'ın öldürülmesi üzerine bayrağı Müseyyeb b. Necebe aldı. Süleymân'a rahmet diledikten sonra o da öne geçti, sancak elinde olduğu halde bir süre çarpıştı. Sonra geri döndü ve tekrar hamle yaptı. Aynı şeyi defalarca tekrarladıktan ve pek çok kişi öldürdükten sonra o da öldürüldü. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Müseyyeb öldürülünce sancağı Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl eline aldı ve her ikisine de rahmet okuduktan sonra şu âyet-i kerîme'yi okudu: **«Onlardan kimisi sözünü yerine getirmiş, sözünde durmuştur. Kimisi de beklemektedir ve onlar hiçbir değişiklik yapmadılar.»** (Ahzâb, 33/23) Beraberinde bulunan Ezdliler Abdullah'ın çevresini sardılar. Onlar bu şekilde çarpışmakta iken üç atlı gelerek Sa'd b. Huzeyfe'nin Medâin halkından yüz yetmiş kişi ile birlikte gelmekte olduğunu haber verdiler. Ayrıca Basra halkının Abdlı Müsennâ b. Muharribe komutasında üçyüz kişi ile birlikte geldiklerini bildirdiler. Bu haber herkesi oldukça sevindirdi ve Abdullah b. Sa'd: «Keşke bizler henüz hayattayken gelip bize yetişseler!» temennisinde bulundu.

Gelen elçiler kardeşlerinin öldürülmüş olduklarını görünce oldukça üzüldüler ve istircâda bulunduktan sonra onlarla birlikte çarpıştılar. Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl Rabîa b. Muhârik'in kardeşinin oğlu tarafından öldürüldü. Hâlid b. Sa'd b. Nufeyl de kardeşini öldürenin üzerine hamle yapıp kılıçla yaraladı. Ancak öbürü boynuna sarılınca arkadaşları Hâlid'in üzerine hamle yaptılar ve oldukça kalabalık oldukları için kendisini kurtarıp Hâlid'i öldürdüler. Sancağın yanında hiç bir kimse kalmamıştı. Abdullah b. Vâl'e seslendilerse de onun yanında bir grup ile birlikte savaşmakta olduğunu gördüler. Rifâ'a b. Şeddâd hamle yaptı ve Abdullah'ın etrafındaki Şâmlıları dağıttı. Böylelikle Abdullah gelip sancağı almak

imkânını bulmuş oldu. Daha sonra arkadaşlarına şunları söyledi: «Sonunda ölüm bulunmayan hayatı, hiç bir şekilde yorgunluk bulunmayan rahatı, hiç bir kederin söz konusu olmayacağı sevinci kim arzu ediyorsa Allah'ın haram kıldığı kanın dökülmesini helâl kabul eden bu kimselerle savaşmak suretiyle, haydi, Allah'a ve Çennete varmaya yaklaşsın!» Onun bu seslenişi ikindi vakitlerinde idi. Arkadaşlarıyla birlikte hamle yaptılar, pek çok kişi öldürdüler ve onları etraflarından dağıttılar.

Daha sonra Şâm halkı dört bir taraftan üzerlerine hücum edip etraflarını sardılar ve sonunda onları karargâhlarının bulunduğu yere kadar geri püskürttüler. Karargâhlarına ancak bir tek taraftan hücum edilebiliyordu. Akşam olunca savaşmak görevini Edhem b. Muhriz el-Bâhilî üzerine aldı. Edhem atlı ve piyadeleriyle onların üzerine hamle yaptı, sonunda İbn Vâl'in yanına vardı. Bu sırada İbn Vâl şu meâldeki âyeti okumaktaydı: **«Sakın Allah yolunda öldürülmüş olanları ölüler sanma.»** Âlî İmrân, 3/169) Edhem b. Muhriz bundan oldukça öfkelendi ve Abdullah'ın üzerine bir hamle yaparak eline bir darbe indirdi. Abdullah'ın eli kesildikten sonra Edhem yana çekilerek şöyle dedi: «Zannederim ki keşke ailem yanımda olsaydı diye düşünüyorsun.» Fakat İbn Vâl ona şöyle cevap verdi: «Çok yanlış bir zanda bulunuyorsun. Allah'a yemin ederim ki senin günahının artması, benim de ecrimin çoğalması için senin elinin benim elimin yerinde olmasını istemiyorum.» Edhem buna da kızdı, köpürdü, üzerine bir hamle daha yaptı ve Abdullah'ı öldürdü. Edhem bulunduğu noktadan daha da ileriye gitti. Abdullah b. Vâl fakîh ve âbid kimselerden idi.

Abdullah öldürüldükten sonra Rifâ'a b. Şeddâd el-Becelî'nin yanına gittiler ve ona: «Şu sancağı al» dediler. Rifâ'a onlara: «Şimdi hep birlikte geri dönelim, belki Allah onların kötülüklerinin gerçekleşeceği günde bizi bir araya getirir.» dedi. Fakat Abdullah b. Avf b. el-Ahmer ona şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, şayet sen geri dönecek olursan bizler helâk olur gideriz. Bunlar bizim omuzlarımıza binerler ve son kişimiz ölünceye kadar bir fersahlık bir mesafe bile alamayız. Bizden kurtulan olsa bile Araplar onu yakalar ve daha bir yakınlaşmak için onlara takdim ederler, o da eli kolu bağlı olarak öldürülür. İşte güneş batmak üzeredir. Atlarımızın sırtında bunlarla çarpışmamıza devam edelim. Geceleyin karanlık basınca, atlarımıza biner ve sabah oluncaya kadar yolumuza devam ederiz. Ağır ağır gideriz, kimin yaralı arkadaşı varsa onu taşır ve ondan sonra da gideceğimiz yolu bilmiş oluruz.»

Rifâ'a ona: «Görüşün oldukça yerindedir.» diye cevap verdikten sonra Şâmlılarla çetin bir şekilde çarpışmağa başladı. Şâmlılar onları gece karanlık basmadan önce tümden yok etmek istedilerse de şiddetli bir şekilde çarpışmalarından dolayı böyle bir imkânı elde edemediler. Kinâ-

neli Abdullah b. Uzeyr beraberinde henüz küçük yaştaki oğlu Muhammed olduğu halde ileri atılıp Şâmlılarla çarpıştı. Arkasından Şâmlılar arasında bulunan Kinâne oğullarına seslendi ve Kûfe'ye ulaştırmaları için çocuğunu onlara teslim etti. Kinâneoğulları emân vermeyi teklif ettilerse de kabul etmedi ve öldürülünceye kadar onlarla çarpışmasına devam etti.

Akşam vakti Himyerli Kerib b. Yezîd yüz arkadaşı ile birlikte ileri atıldı ve Şâmlılarla çok şiddetli bir şekilde çarpıştı. Himyerli İbn Zu'l-Kela' hem ona, hem de arkadaşlarına emân vermeyi teklif edince kendilerine şöyle dedi: «Bizler dünyada zaten emân içerisinde idi. Şimdi âhirette emân içerisinde olmayı arzu ederek çıkmış bulunuyoruz.» Arkasından öldürülünceye kadar Şâmlılarla çarpışmalarına devam ettiler. Sahr b. Hilâl el-Müzenî de Müzeyneli üç kişi ile birlikte ileri atıldı ve öldürülünceye kadar çarpışmalarına devam ettiler.

Akşam olunca Şâm halkı karargâhlarına geri döndü. Rifâ'a ise atı yaralanmış veya ölmüş kimseleri ve yaralı düşmüş savaşçıları teker teker tesbit etti ve onları yakınlarına teslim ettikten sonra geri kalanlarla birlikte aynı gece yola koyuldu. Husayn sabah olunça onlarla karşılaşmak üzere çıktı, fakat onları göremeyince arkalarından kimseyi göndermedi. Bunlar Karkîsiyâ'ya varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Züfer burada kalmalarını teklif etti ve üç günlük bir süre boyunca orada kaldılar. Züfer onlara misafirperverlik gösterdi, üç gün sonra gerekli yol azıklarını verdi ve Kûfe'ye kadar gittiler.

Daha sonra Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemân Medâin halkı ile birlikte Hît denilen yere kadar geldi. Orada durumu haber alınca geri döndü ve Basralılarla birlikte Abdlı Müsennâ b. Muharribe'yle Sandûdâ denilen yerde karşılaştı, onu da durumdan haberdar etti. Rifâ'a kendilerine gelinceye kadar orada kaldılar ve onu karşıladılar. Karşılıklı olarak ağladılar ve bir gün bir gece kaldıktan sonra dağıldılar. Herkes kendi şehrine ayrılıp gitti.

Rifâ'a Kûfe'ye vardığında Muhtâr hapiste bulunuyordu. Muhtâr ona şöyle bir mektup gönderdi: «Allah'ın ayrıldıkları zaman ecirlerini yükselttiği, öldürüldükleri zaman da yaptıklarından razı olduğu bu kimselere merhaba diyorum. Kâbe'nin Rabbi olan Allah'a yemin ediyorum ki, herhangi birinizin attığı her adım ve çıktığı her tepeden dolayı almış olduğu sevap dünyadan daha büyüktür. Gerçekten Süleymân üzerine düşen görevi yapmış bulunuyor. Allah da onun ruhunu kabzetti. O, gerçekten kendi ruhunu peygamberlerin, sıddîklerin, şehitlerin ve sâlihlerin ruhuna katmış bulunuyor. Fakat bununla birlikte o, kendisiyle zafere erişeceğiniz lideriniz değildir. Hem emîr, hem memur, hem emîn, hem de me'mûn benim. Zorbaları öldürecek olan benim, din düşmanla-

rından intikam alacak benim. Şu anda elim kolum bağlı ise de hazırlıklı olunuz, insanlardan hazırlanmalarını isteyiniz ve şimdiden sizlere müjdeler olsun. Ben sizleri Allah'ın kitabına, Peygamberinin sünnetine, Ehl-i beyt'in kanını istemeğe, zayıfları korumağa ve bu kanları akıtmayı helâl kabul edenlere karşı cihada çağırıyorum. Vesselâm.»

Süleymân ve beraberindekilerle çarpışma ve onların öldürülmesi Rebiulâhir ayında (Kasım - Aralık 684 M.) olmuştu.

Abdülmelik b. Mervân Süleymân'ın öldürülmesi ve arkadaşlarının da bozguna uğratılması haberini alınca minbere çıktı, Allah'a hamd-ü senâda bulunduktan sonra şöyle konuştu: «Allah Irak halkından ileri gelen, fitne tohumunu eken ve sapıklığın başı olan Süleymân b. Surad'ı helâk etmiş bulunuyor. Kılıçlar Müseyyeb'in başını darmadağın etti. Ayrıca Allah onlar arasından büyük, hem kendisi sapık, hem başkalarını saptırıcı iki ileri gelen kimseyi de öldürmüştür. Bunlar Ezdli Abdullah b. Sa'd ile Bekrli Abdullah b. Vâl'dir. Onlardan sonra artık kendilerini koruyabilecek durumları kalmamıştır.»

Bu konuda Hemdân Âşası, o sıralarda gizli okunan ve açıklanmayan şu şiiri söylemişti:

«Ey Um Gâlib! Bir hayal gördün de
Uzak bir sevgiliden bizim yerimize selâm verdiler sana.
Hâlâ kederdeyim, hâlâ senden
Ayrılmanın üzüntüsü var içimde.
Tesellisi yok kuşluk vakti gibisin
O güzel yüzlü, beyaz tenlilerle birlikte;
Çok susamış, içi geçmiş olarak görünen bize,
Beli bükülmüş ve incelmiş olarak,
Hafif nemli ıslak değnek gibi gençleri,
Bulutlar arasında kaybolan kuşluk güneşi gibi,
Bulut örtünce etrafından
Bir kısmı görülünce diğeri kayboldu, diğeri.
İşte sevgim, işte aşkım, işte arzum...
Ayrılmayan bu dostluk ne kadar güzel!
Allah gençlikten ve onu anmaktan ayırmasın;
Genç ve tazeleri vurgunca sevmekten de...
Fakat sevdiğime sitem ettikçe
Yanaklarımı ıslatması artıyor,
Ben onları unutmadım, hep hatırımdalar
Şerefli mevkili ve çok âbid olanların musibetini.
Samimî olarak takvâ yolunu seçtiler ve Allah'ı.
— Zaten Allah korkusu en iyi kazançtır —

Dünyayı bıraktı, ona dalmadı,
Mertebeleri yükselten Allah'a tevbe etti.
Bıraktı dünyayı ve "Onu bıraktım" dedi,
"Hayatta oldukça dönecek değilim ona,
Ben herkesin kaybetti diye üzüldüğüne üzülmem,
Şevkle ele geçirmek istediklerini de istemem!"
Askerleriyle birlikte yürüyüp
Yola koyuldu İbn Ziyâd'a doğru,
Takvâ ve akıl sahipleriyle birlikte...
Kahraman, imdâda koşan ve asillerle
Yürüdüler; takvâyı isteyerek kimi,
Kimi de tevbe etmişti dünden.
Karşılaştılar Aynu'l-Verde'de,
Biçtiler onu beyaz keskin kılıçlarla.
Yemen kılıçlarıydı hem, bazan bileği kesen.
Bazan da uzun boylu atlarla gittiler üzerlerine.
Sonra Şâm'dan bir grup daha geldi onlara,
Her taraftan deniz dalgaları gibi gruplar...
Fazla geçmeden başları yok edildi,
Kimse kurtulmadı onlardan bir kaç kişi dışında.
Sabır ehli yıkıldı yere; sonra da
Sabâ ve güney rüzgârı esiverdi üzerlerine.
Huzâ'alı başkan düştü yere,
Hiç çarpışmamış ve savaşmamış gibi.
Şamoğulları'nın başı ve süvarisi de,
Şenûenin başı olan birliklere yol gösteren de...
Bişroğlu Amr, Velîd ve Hâlid,
Zeyd b. Bekr ve Huleys b. Galib...
Her kavmin lideri isabet aldı,
Soylu ve şerefin zirvesindeki herkes de.
Kabul etmediler düşüren darbeden başkasını,
Ve yerini bulan keskin kılıçlar vurmaktan başkasını.
Saîd'in Âmir'i darmadağın ettiği gün,
Atılgan bir arslandan daha yiğitti.
Ey Irak'taki ordunun askerleri!
Yüklü bulutların sularını içesiniz.
Sakın atlılarımız, koruyucularımız gitmesin uzağa,
Kılıçlar karşıdan geliverince.
Yasağı helâl kabul edenleri
Öfkelendirdiler ve öyle öldüler.»

Denildiğine göre Süleymân ve onunla birlikte olanlar Rabîu'l-ahir ayında öldürülmüştü.

Bu şiirde sözü edilen Huzâ'alı, Süleymân b. Surad'dır. Şâmoğullarının başı ise Fezâreli Hüseyyeb b. Necebe, Şenûe'nin başı Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl olup, Ezdli Şenûe'dendir. Teymli diye söz ettiği kişi Abdullah b Vâl olup, Sâ'lebe b. Ukâbe b. Sa'd b. Ali b. Bekr b. Vâil'in oğlu olan Teymül Lât'a mensuptur.

Velîd Kinâneli Asîr'in oğludur. Hâlid ise Abdullah'ın kardeşi olan Hâlid b. Sa'd b. Nufeyl'dir.

Mervân'ın Çocukları Abdülmelik ve Abdülazîz'e Veliahtlık İçin Bey'at Edilmesi

Bu yıl içerisinde Mervân b. Hakem iki oğlu olan Abdülmelik ve Abdülaziz'e bey'at alınması emrini verdi.

Bunun sebebine gelince: Amr b. Saîd b. Âs, kardeşi Abdullah tarafından Filistin'e gönderilmiş bulunan Mus'ab b. ez-Zübeyr'i yenilgiye uğrattıktan sonra Dimaşk'ta bulunan ve Şâm ve Mısır bölgelerini yönetimi altına almış olan Mervân'ın yanına vardı. Mervân Amr'ın: «Mervân'dan sonra bu iş benim olacaktır.» dediğini haber alınca Hassân b. Mâlik b. Bahdel'i yanına çağırarak kendisinden sonra iki oğlu Abdülmelik ve Abdülaziz'e bey'at almak istediğini söyledi ve Amr'ın söylediklerini ona bildirdi. Bunun üzerine Hassân b. Mâlik, Mervân'a: «Amr'ın işini bana bırak.» dedi. Akşam olup da Mervân'ın yanında toplanılınca, Hassân ayağa kalkıp şöyle dedi: «Bazı kimselerin bir takım temennilerde bulunduklarını haber almış bulunuyoruz. Haydi kalkın, Abdülmelik ve Abdülaziz'i Mervân'dan sonra başa geçirmek üzere onlara bey'at edin!»

Bunun üzerine orada bulunanların hepsi bey'atte bulundular.

İbn Ziyâd ve Hubeyş'in Askerî Birlikleri

Bu yıl içerisinde Mervân b. Hakem iki ayrı askerî birlik göndermiştir. Bunlardan bir tanesini Ubeydullah b. Ziyâd komutasında Cezîre tarafına ve Karkîsiyâ'da bulunan Züfer b. Hâris ile savaşmak üzere göndermiş, ayrıca feth edip ele geçireceği bölgelere kendisini vali tayin edeceğini bildirmişti. Mervân İbn Ziyâd'a Cezîre'de işlerini bitirdikten sonra Irak üzerine giderek burayı İbn ez-Zübeyr'in elinden kurtarmasını emretmişti. Ubeydullah Cezîre'de bulunduğu sırada Mervân'ın ölüm haberini almış ve eline Mervân'ın oğlu Abdülmelik'in mektubu ulaşmıştı. Abdülmelik bu mektubunda Ubeydullah'ı babasının tayin ettiği bölgelere tayin ettiğini

mektubunda Ubeydullah'ı babasının tayin ettiği bölgelere tayin ettiğini belirtiyor ve onu Irak üzerine yürümeğe teşvik ediyordu.

Mervân'ın gönderdiği ikinci askerî birlik, Kaynlı Hubeyş b. Delece komutasında Medîne üzerine olmuştur. Hubeyş askerleri ile birlikte Medîne'ye varıncaya kadar yoluna devam etti. Medîne'nin başında o zaman Abdurrahman b. Avf'ın kardeşinin oğlu olan Câbir b. Esved b. Avf, İbn ez-Zübeyr'in valisi olarak bulunuyordu. Câbir Hubeyş'den kaçtı.

Daha sonra Amr b. Ebî Rabîa'nın kardeşi olan Hâris b. Ebî Rabîa Hubeyş ile savaşmak üzere Huneyf b. en-Nahf'ın komutası altında Basra'dan bir ordu gönderdi. Hâris, Basra'da İbn ez-Zübeyr'in valisi idi. Hubeyş bu ordunun gelmekte olduğu haberini alınca Medîne'den onların üzerine yürüdü. Diğer taraftan Abdullah b. ez-Zübeyr, Abbâs b. Sehl b. Sa'd es-Sâidî'yi Medîne'ye emîr olarak gönderdi ve Huneyf'in komutası altında bulunan Basralı askerlere yetişinceye kadar takip etmesini emretti. Abbâs onların peşinden gitti, nihayet Rebze'de onlara yetişti. Hubeyş onlarla savaşa tutuştu. Yezîd b. Sinân attığı bir okla Hubeyş'i öldürdü. O arada Hubeyş ile birlikte Yûsuf b. el-Hakem ile onun oğlu Haccâc bir devenin üzerinde bulunuyordu. Hubeyş'in askerleri bozguna uğradı, onlardan beş yüzü Medîne'ye sığındı. Abbâs b. Sehl onlara: «Sizin hakkınızda vereceğim hükmü kabul ederek oradan çıkınız.» deyince dışarıya çıktılar, o da onları öldürdü. Hubeyş'in ordusunun kaçkınları Şâm'a geri döndü. Yezîd b. Sinân Medîne'ye geldiği zaman bembeyaz elbiseler giymişti, fakat herkes ellerini ona sürdüğü ve üzerine güzel kokular döktükleri için elbiseleri simsiyah kesilmişti.

Mervân b. Hakem'in Ölümü ve Oğlu Abdülmelik'in Onun Yerine Geçmesi

Bu yılın Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 685 M.) Mervân b. Hakem öldü.

Ölüm sebebi şudur: Muâviye b. Yezîd, vefâtı yaklaştığı zaman kendisinin yerine herhangi bir kimseyi tâyin etmemişti. Hassân b. Bahdel ise ondan sonra yönetimin kardeşi Hâlid b. Yezîd'e verilmesini arzu ediyordu. Fakat Hâlid yaş itibariyle küçüktü. Hassân da Yezîd'in babasının dayısı idi. Hassân Mervân b. Hakem'e yönetimi kendisinden sonra Hâlid'e vermesini isteyerek bey'at etti. Fakat Hassân ve Şâmlılar Mervân'a bey'at edince ona Ebû Hâşim b. Utbe'nin kızı olan Hâlid'in annesi ile evlenmesi söylenildi. Bunu isteyenlerin niyeti Hâlid'in durumunun sarsılması ve halifeliği isteyemez duruma gelmesi idi. Mervân de Hâlid'in annesi ile ev-

lendi. Bir gün Hâlid Mervân'ın yanına girdi. Mervân'ın yanında bir topluluk vardı. Hâlid iki saf arasında yürüyordu. Mervân kendisine: «Allah'a yemin ederim, sen ahmakın tekisin. Gel buraya ey pis kadının oğlu!» diye seslendi. Bu sözleriyle onu küçük düşürerek Şamlıların gözünden düşürmek istiyordu.

Bunun üzerine Hâlid annesinin yanına gidip ona durumu bildirdi, annesi de şunları söyledi: «Bu sözü benden başka hiç bir kimse senden duymasın. Onun hakkından ben gelirim.»

Mervân Hâlid'in annesinin yanına girdiğinde ona: «Hâlid sana benimle ilgili herhangi bir şey söyledi mi?» diye sorunca, annesi: «Hayır, o senin hakkında bir şey söyleyemiyecek kadar sana saygılıdır.» diye cevap verdi. Mervân karısının bu sözlerini tasdik etti, inandı ve onun yanında birkaç gün kaldı. Daha sonra yanında uyuduğu bir gün Hâlid'in annesi Mervân'ın üzerine bir yastık koydu ve ölünceye kadar üzerinden almadı. Böylece Mervân Dimaşk'ta 63 yaşında, bir başka deyişe göre 61 yaşında iken öldü. Abdülmelik Hâlid'in annesini öldürmek istedi. Fakat kendisine: «O zaman herkes babanı bir kadının öldürdüğünü öğrenmiş olacaktır.» denilince vazgeçti.

Mervân ölünce Şâm'da işleri oğlu Abdülmelik eline aldı. Diğer oğlu Abdülaziz ise Mısır'da ve kardeşi Abdülmelik'in itaatında bulunuyordu.

Abdülmelik dünyaya yedi aylık olarak gelmişti. Bu bakımdan halk onu zemmediyordu. Denildiğine göre bir gün yanında ileri gelenlerden bir grup toplantı halinde idi. Abdülmelik Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân el-Bekrîye şöyle dedi: «Bana senin babana benzemediği haberi ulaşmış bulunuyor.» Ubeydullah ona şu cevabı verdi: «Öyle değil! Allah'a yemin ederim ki ben ona suyun suya, karganın kargaya benzeyişinden daha çok benziyorum, fakat arzu edecek olursan ben sana rahimlerde doğru dürüst pişmeyen ve tam olarak doğmayan, dayılara ve amcalara benzemeyen kişinin kim olduğunu bildireyim.» Mervân: «Bu kimmiş?» diye sorunca da Ubeydullah: «Süveyd b. Mencûf.» diye cevap verdi. Ubeydullah ve Süveyd dışarı çıktıklarında, Süveyd Ubeydullah'a şöyle dedi: «Kırmızı develer bile beni Mervân'a söylemiş olduğun bu sözler kadar sevindiremezdi.» Ubeydullah da bunun üzerine: «Allah'a yemin ederim, senin söylemiş olduğum bu sözlere katlanman da beni siyah develere sahib olmaktan daha çok sevindirdi.»

Mervân'ın Nitelikleri, Nesebi ve Onunla İlgili Bazı Haberler

Mervân'ın babası Hakem, Hakem'in babası Ebû'l Hakem, onun babası Ebû'l-Âs, onun babası Ümeyye, onun da babası Abduşems'tir. An-

nesi Alkame'nin kızı Âmine'dir. Alkame Safvân'ın oğlu olup Safvan'ın babası da Kinâneli Umeyye'dir.

Mervân Hicret'in ikinci yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hakem, Mekke'nin fetih yılında İslâm'a girmişti. Rasûlullah (s.a.v.), babasını kendisinin bazı haberlerini dışarıya sızdırdığı için Tâif'e sürmüştü. Bir gün Peygamber (s.a.v.) Hakem, kendisini taklit ediyormuş gibi sağa-sola eğilerek yürürken görmüş, onun hakkında: «Böyle olasın» diye beddua etmiş ve ölünceye kadar bu halde kalmıştı.

Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince Hz. Osman Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek amcası olması hasebiyle Hakem'in Tâif'ten geri çağrılmasını istemiş, ancak Hz. Ebû Bekir bu isteği yerine getirmemişti. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer halife olunca yine aynı konuda onunla konuşmuş, Hz. Ömer de bu teklifi kabul etmemişti. Fakat Hz. Osman kendisi halife olunca Hakem'i geri getirmiş ve: «Rasûlullah (s.a.v.) onu Medîne'ye getireceğine dair bana vaitte bulunmuştur.» demişti. İşte Hz. Osman'ın Hakem'i geri çağırması halkın uygun görmediği uygulamalarından biri olmuştu.

Hakem Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat edince Hz. Osman, onun cenaze namazını kıldırdı. Hakem'e ve onun soyundan gelenlere de lânet edilmesi konusunda pek çok haberler rivayet edilmiştir. Bu haberleri Hâfız zikretmiş, fakat bunların senedi hakkında olumsuz görüşler belirtilmiştir.

Mervân kısa boylu, kırmızı tenli, kısa boyunlu idi. Künyesi Ebû'l-Hakem ve Ebû Abdülmelik idi. Bir günde yüz köle azat etmiş ve Muâviye'nin defalarca Medîne valiliğini yapmıştır. Vâliliğe geçtiği zaman Hz. Ali'ye küfretmekte aşırı gider idi. Ancak azledilip Saîd b. Âs Vali olunca ona küfretmekten vazgeçti.

Muhammed b. Ali el-Bekr'a Mervân ile Saîd hakkında soru sorulunca şöyle dedi: «Mervân içten içe, Saîd ise açıktan açığa bize karşı daha iyi idi.»

Mervânın Sahîh'te tahrîc edilmiş hadiseleri vardır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyn onun arkasında namaz kılar ve namazlarını da iâde etmezlerdi. Bayram hutbesini namazdan önceye alan ilk kişi odur.

Mervân ölünce oğlu Abdülmelik b. Mervân'a öldüğü gün bey'at edildi. Ona ve onun çocuklarına Benu'z-Zerkâ (Zerkâoğulları) deniliyordu. Onları zemmetmek ve ayıplamak isteyen bu deyimi kullanırdı. ez-Zerkâ Mevhib'in kızı olup Mervân b. Hakem'in bababir ninesi oluyordu. Bu kadın fahişelerin evine giden yerleri gösteren, bayrak sahibi kadınlardan birisi idi. Bu bakımdan onlar bu büyük anneleri dolayısıyla zemmedilirlerdi. Zerkâ'nın Hakem'in babası olan Ebû'l-Âs b. Ümeyye ile evlenmeden önce böyle olması muhtemeldir, çünkü Ebû'l-Âs Kureyş'in eşrafın-

dandı. O bakımdan kendisinin evlenmiş olduğu bir kadının böyle bir iş yapması söz konusu olmazdı. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

Nâfi' b. Ezrak'ın Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Nâfi' b. Ezrak oldukça güçlendi. Hâricilerden «Ezârika» fırkası ona nisbet edilir.

Onun güçlenmesine Basralıların alevlenmesi ve Mes'ûd b. Amr'un öldürülmesinden dolayı ihtilâfa düşmeleri sebep olmuştu. Nâfi'in etrafındaki kalabalık çoğalmış ve kendisi de Cisr'e doğru yönelmişti. Abdullah b. Hâris üzerine Müslim b. Kureyz b. Rabîa'yı göndermiş, o da onu Basra bölgesinin dışına çıkartarak Ehvâz bölgesinden sayılan Dûlâb'a kadar püskürtmüş ve orada çarpışmışlardı. Müslim b. Ubeys sağ kanadının başına Himyerli Haccâr b. Bâb, sol kanadının başına ise Hârise b. Bedr el-Gudânî'yi komutan tayin etmişti. İbnu'l-Ezrak ise sağ kanadının başına Ubeyde b. Hilâl"i, sol kanadının başına ise Temîmli Zübeyr b. Mâhûz'u getirmişti. Her iki taraf arasındaki çarpışma şiddetlenmiş, Basralıların komutanı olan Müslim öldürülmüştü. Aynı şekilde Hâricîlerin emîri olan Nâfi' b. Ezrak da Cumâdelâhire ayında öldürülmüştü.

Komutanlarının öldürülmesi sebebiyle Basralılar başlarına Himyerli Haccâc b. Bâb'ı, Hâricîler ise başlarına Temîmli Abdullah b. Mâhûz'u komutan yapmışlar ve böylece çarpışmalarına devam etmişlerdi. Abdullah ve Haccâc da öldürülünce Basralılar bu defa kendilerine Temîmli Rabîa b. Ecrem'i, Hâricîler ise Temîmli Ubeydullah b. Mâhûz'u komutan yaptılar. Daha sonra karanlık basıncaya kadar çarpışmalarına devam ettiler. Akşam savaşı bırakıp ayrıldıklarında her iki taraf da birbirinden nefret etmiş ve savaşmaktan usanmıştı.

Onlar bu şekilde birbirlerinden uzak bulunuyor iken savaşa katılmamış dinlenmiş bir askerî birlik Haricîlere gelip katıldı. Bu yeni gelenler Abdu'l-Kays tarafından Basralılara hücum etti. Basralılar bozguna uğradı ve onların komutanları olan Rabîa öldürüldü. Aynı şekilde büyük neseb bilgini Şeybânlı Dağfel b. Hanzala da öldürüldü. Hârise b. Bedr sancağı aldı ve bir süre çarpıştı, fakat askerlerin büyük bir kısmı etrafından dağılmış olduğundan kendisi beraberinde küçük bir Basralı grupla çarpışmalarına devam etti. Daha sonra Ehvâz'da konaklayıncaya kadar ilerledi. Basralılar bunu haber alınca telâşlandılar. Bu bakımdan Abdullah b. ez-Zübeyr Hâris b. Ebî Rabîa'yı gönderip Abdullah b. Hâris'i azl etti. Hâriciler Basra'ya doğru yürümeğe koyuldu.

Mühelleb'in Hâricîlerle Savaşması

Hâricîler Basra'ya yaklaşınca Basralı Ahnef b. Kays'a giderek, onlarla savaşmayı üzerine almasını istediler. Ahnef onlara Mühelleb b. Ebî Sufra'yı gösterdi; çünkü onun kahramanlığını, görüş sahibi ve savaşı bilen birisi olduğunu biliyordu. Ayrıca Mühelleb İbn ez-Zübeyr'in yanından gelmiş ve İbn ez-Zübeyr onu Horasan valisi yapmıştı. O bakımdan Ahnef onlara: «Bu işin hakkından Mühelleb'den başkası gelmez» demişti.

Basra halkının eşrâfı Mühelleb'in yanına gittiler ve bu konuda onunla konuştularsa da kabul etmedi. Bu sefer Hâris b. Ebî Rabîa ounla konuştu, ona da Horasan'a vali olarak gönderilmiş olduğunu söyleyerek özür beyan etti. Hâris ve Basralılar İbn ez-Zübeyr'den yazılmış gibi ona bir mektup uydurdular. Gûya bu mektupta İbn ez-Zübeyr Mühelleb'e Hâricîlerle çarpışmasını emrediyordu. Daha sonra uydurdukları bu mektubu ona getirdiler. Mühelleb mektubu okuyunca gelenlere şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, elime geçirdiğim bölgeleri bana tahsis etmedikçe ve beytulmâl'den benimle birlikte olanları güçlendirecek kadar malı ayırıp vermedikçe onların üzerine gitmeyeceğim.»

Onun bu teklifini kabul edip bu konuda İbn ez-Zübeyr'e bir mektup yazdılar. İbn ez-Zübeyr de kabul etti. Bunun üzerine Mühelleb Basra halkı arasından kahramanlık ve şecaatlerini bildiği on iki bin kişi seçti. Muhammed b. Vâsi', Ensârdan Abdullah b. Riyâh, Muâviye b. Kurra el-Müzenî, Ebû İmrâh el-Cevbî bunlar arasında idi.

Hâricîler, «el-Cisr, el-Asgar» denilen yerde oldukları sırada Mühelleb onların üzerine yürüdü. Basralıların ileri gelenleri ve eşrafı ile birlikte olmak üzere onlarla çarpıştı ve onları köprüden uzaklaştırdı. Halbuki Basra'ya girmelerine ramak kalmıştı. «el-Cisr el-Asgar» diye bilinen küçük köprüden, «el-Cisr el-Ekber»e kadar çekildiler. Mühelleb atlıları ve piyadeleriyle birlikte onların üzerine yürüdü. Hâricîler, Mühelleb'in yaklaşmış olduğunu görünce daha da yukarılara çekildiler.

Hârise b. Bedr Mühelleb'in Ezârika (Ezrakîler) ile çarpışmak üzere komutan tayin edildiği haberini alınca, yanında bulunanlara şunları söyledi:

«Dönün, dolaşın,
İstediğiniz yere gidin.»

Beraberindekilerle birlikte Basra'ya doğru gitti. Hâris b. Ebî Rabîa'yı Mühelleb'e geri gönderdi. Hâris ise beraberindekilerle birlikte Basra'ya gitmek üzere Düceyl nehrinde bir gemiye bindi. Bu sırada Hâricîler tarafından takip edilmekte bulunan, silâhlarını kuşanmış birisi Hârise'-

ye geldi. Temîmli olan bu adam Hârise'nin kendisine yardımcı olmasını isteyerek bağırdı ve kendisini de gemiye almasını istedi. Hârise gemiyi nehrin kıyısına yaklaştırmak istedi; fakat kıyı çamurlu, Temîmli gemiye atılınca içinde bulunanların hepsi tümüyle suya düştü ve boğulup gitti.

Mühelleb'e gelinceo Nehr Tîrî'de bulunan Hâricîlerin yanına varıncaya kadar yoluna devam etti. Hâricîler yollarını Ehvâz'a doğru çevirdiler. Bu sefer Mühelleb haber toplayıp iletmeleri için karargâhlarına casuslar gönderdi. Mühelleb onların Ehvâz'a gittikleri haberi erişince o da onların üzerine yürüdü. Nehr Tîrî'de kardeşi Muârik b. Ebî Sufra'yı vekil bıraktı. Ehvâz'a varınca Hâricîler onun öncü kuvvetleriyle çarpıştılar. Mühelleb'in öncü kuvvetlerinin başında oğlu Muğîre b. Mühelleb b. Ebî Sufra bulunuyordu. Bunlar etrafta sağa sola dağıldıktan sonra tekrar geri döndüler.

Hâricîler onların bu şekilde direndiklerini görünce Sûku'l-Ehvâz'dan Menâzir'e yürüdüler. Mühelleb de onları takip etti. Yaklaştıklarında Hâricîler Mühelleb'in Nehr Tîri'deki askerlerinin üzerine Ebû Sufra'nın mevlâsı olan Vâkid'in komutasında bir grup kişiyi gönderdiler. Nehl Tîrî'de ise el-Muârik bulunuyordu. Onu öldürüp astılar. Mühelleb bunu haber alınca oğlu Mugîre'yi Nehr Tîrî'ye gönderdi. Amcası el-Muârik'i asılı olduğu yerden indirdi, onu defnetti, halkı teskin etti ve orada bir grup asker bırakarak kendisi de babasının yanına geri döndü ve Sûlâf denilen yerde konakladı.

Mühelleb son derece ihtiyatlı ve oldukça tedbirli bir kimse idi. Konakladığı zaman mutlaka hendek bulunan bir yerde konaklar, savaşa hazır bir durumda karargâhını kurar ve kendisinin etrafında da bekçiler görevlendirirdi. Hâricîlerle birlikte Sülâf denilen yerde konaklayınca Hâricîler bineklerine binip onu beklediler. Çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştular ve her iki taraf da oldukça direndi. Hâricîler Mühelleb ve arkadaşları üzerine kararlı bir hamle yapınca dağıldılar ve bazıları da öldü. Mühelleb ise yerinden ayrılmadı. O gün oğlu Muğîre güzel ve önemli kahramanlıklar gösterdi ve bunun etkisi de görüldü. Mühelleb arkadaşlarına seslenerek onları tekrar geri çağırdı ve yaklaşık dört bin kişi etrafında toplandı. Ertesi gün olup beraberindekiler savaşmak isteyince bazı arkadaşları kendilerinin güçsüzlükleri ve yaralılarının çokluğu sebebiyle savaşmaktan vazgeçmesini istediler. Bunun üzerine o da savaşı bırakıp geri döndü. Düceyl'i aştı ve ancak tek taraftan hücuma maruz kalabilecek durumda olan Âkûl denilen yerde konakladı.

Sûlâf günü ile ilgili olarak İbn Kays er-Rukayyât şunları söylemiştir:

«Meyyalılardan atlılar geldi,
Cesaretin âşık ve mâşuklarıydılar.

Sûs bizimle onlar arasında yürüyorlardı,
Sûlâf ise Ezârika'nın himaye ettiği bir pazar oldu.
Dağılırken bize Harûrî bir grup
Rast gelirse, artık onlar dinden çıkar.
Her iki ordu bize geldi de,
Göğüs göğüse çarpıştık onlarla.»
Bir başka Hâricî Sûlâf hakkında şöyle der:
«Sülâf gününde onlardan çok bıraktık
Esir ve cehennemlik ölüler.»
Bu konuda şairler çokca şeyler söylemişlerdir.

Mühelleb Âkûl'a varınca orada konaklayıp üç gün kaldı. Daha sonra Hâricîlerin olduğu tarefe doğru yürüdü. O sırada Hâricîler, Sillâ ve Sillebrâ denilen yerde bulunuyorlardı. Onlara yakın indi. Mühelleb savaşa teşvik etmek amacıyla askerleriyle çok şeylerden söz ediyor, fakat bunların herhangi bir etkisini görmüyorlardı. Sonunda bir şair bu konuda şöyle dedi:

«Sen gençsin, ama ne genç!
Keşke söylediklerin doğru olsa!»

Bazıları ona «yalancı» lakabını takmışlardı. Bazı kimseler de onun her hâlukârda yalan söylediğini zannediyordu. Halbuki öyle değildi. O sadece bunu düşmanına karşı bir taktik olarak yapıyordu.

Mühelleb Hâricîlere yakın bir yerde karargâhını kurdu ve etrafına hendek kazdıktan sonra silâhlıları yerleştirdi, etrafa gözcüler ve bekçiler saldı. Herkes sancağının etrafında, olması gereken yerdeydi. Hendeğin giriş yerleri de muhafaza altında bulunuyordu. Hâricîler onun gece istirahatini ve gafil bir zamanını yakalamak istedikleri zaman her şeyin son derece sağlam olarak yerinde durduğunu görüyor ve geri dönüyorlardı. Bu bakımdan Hâricîler Mühelleb'den daha çetin hiç bir kimseyle savaşmış değildirler.

Daha sonra Hâricîler Ubeyde b. Hilâl ile Zübeyr b. Mâhûz'u bir grup asker ile birlikte Mühelleb'in askerine geceleyin baskın yapmak üzere gönderdiler. Sağdan ve soldan bağırarak hücum etmek istedilerse de onların savaşmağa hazır ve uyanık olduklarını gördüklerinden ellerine bir şey geçiremediler. Sabah olunca Mühelleb savaş nizamında onların üzerine yürüdü. Ezd ve Temîmlileri sağına, Bekr b. Vâil ile Abdu'l-Kayslıları soluna, el-Âliye halkını da ordunun merkezine yerleştirdi. Hâricîler ise sağ kanatları Yeşkûrlu Ubeyde b. Hilâl, sol kanatları Zübeyr b. Mâhûz'un emri altında ortaya çıktılar. Savaş aracı itibariyle Hâricîler Basralılardan üstündü, atları da daha iyi idi; çünkü her tarafı dolaşmış ve

Kirmân ile Ehvâz arasında bulunan bölgeyi silâhlardan arındırmışlardı. Son derece şiddetli bir çarpışmaya başladılə . Her iki taraf da gün boyunca büyük bir sabır ve metanet gösterdi. Arkasından Hâricîler görülmemiş bir şekilde hücuma giriştiler. Basralılar oldukça dehşete düştüler ve bozguna uğradılar. Kimse kimseyi görmez oldu. Onların bozguna uğrayıp kaçışmaları Basra'ya kadar devam etti. Öyle ki Basra halkı esir düşmekten bile çekindiler.

Fakat Mühelleb tetik davrandı bozguna uğrayanlardan daha önce varıp, yüksekçe bir yere çıktı ve şöyle seslendi: «Ey Allah'ın kulları yanıma geliniz!» Onun bu seslenişi sayesinde hepsi kendisinin kavminden olan Ezdlilerden olmak üzere- üç bin kişi toplandı.Onları görünce sayılarını yeterli buldu, bir konuşma yapıp savaşa teşvik etti ve onlara zafer vadetti. Ayrıca her bir adamın on adet taş almasını emrettikten sonra şunları söyledi: «Şimdi bizimle birlikte onların karargâhına doğru yrüyünüz. Şu anda onlar kendilerini emniyette hissediyorlar. Atlıları ise sizin arkadaşlarınızı takip etmek üzere çıkmış bulunuyor. Allah'a yemin ederek şunu söylüyorum, onların karargâhındaki şeyler sizin için ganimet olarak mübah oluncaya ve emîrlerini öldürünceye kadar atlılarının geri döneceklerini ummuyorum.» Etrafında toplananlar bu teklifini kabul ettiler, o da onları yanına alıp geri döndü. Hâricîler aniden karargâhlarının bir tarafında Mühelleb'in kendileriyle çarpışmakta olduğunu fark ettiler. Abdullah b. Mâhûz ve yanındakiler onlarla karşılaşınca Mühelleb ile birlikte bulunanlar onları taşa tuttular. Sonunda zor duruma düşürdüler, arkasından mızraklarıyla ve kılıçlarıyla vurup öldürmeye başladılar. Bir müddet bu şekilde çarpıştıktan sonra Abdullah b. Mâhûz ile pek çok arkadaşının öldürüldüğü görüldü. Mühelleb onların karargâhlarında ne varsa ganimet aldı. Bu sırada Basralıların peşine takılmış olanlar geri dönüyordu. Mühelleb onları yakalayıp öldürecek atlılar ve piyadeler yerleştirmişti. Bu bakımdan Hâricîler zelil olmuş ve yenik düşmüş olarak geri döndüler, Kermân ve Esbahân yakınlarına çekildiler.

Mühelleb ile birlikte bulunanların taşlarla savaşmalarını gören Hâricîlerden birisi şöyle dedi:

> «Onlarla birlikte bizi öldürmek için taşlarla geldi üzerimize;
> Sorarım sana, hiç şerefliler taşlarla öldürülür mü?»

Mühelleb onların işini bitirince Mus'ab b. ez-Zübeyr Basra emîri olarak gelip Hâris b. Ebî Rabîa'yı azledinceye kadar yerinden ayrılmadı. Bu gün ile ilgili olarak Abdlı es-Saletân şunları söyler:

> «Sillâ ve Sillebrâ'da öyle şerefli
> Yiğitler yatıyor ki yanaklarının altında yastık yok.»

Abdullah b. Mâhûz öldürülünce yerine vekil olarak ez-Zübeyr b. Mâhûz'u bıraktı.

Mühelleb Hâris b. Ebî Rabia'ya mektup yazarak kazandığı zaferi bildirdi. Hâris de bu mektubu orada bulunanlara okuması maksadı ile Mekke'de bulunan İbn ez-Zübeyr'e gönderdi, ayrıca Mühelleb'e de şunu yazdı: «Mektubun bana ulaşmış bulunuyor. Onda Allah'ın ihsan ettiği yardımdan ve Müslümanların kazandığı zaferden söz ediyorsun. Ezdlilerin kardeşi, ne mutlu sana! Dünyanın şerefi ve üstünlüğü, ahiretin de sevabı ve fazileti senindir.»

Mühelleb Hâris'in bu mektubunu okuyunca gülerek şöyle dedi: «Bu kimse beni sadece Ezdlilerin kardeşi olarak mı tanıyor! O katı bir Bedevî Araptan başka bir şey olamaz.»

Denildiğine göre, Osman b. Ubeydullah b. Ma'mer Hâricîlerle çarpışmıştır. Nâfi' b. Ezrak ise Müslim'den öncedir. Osman Haricîlerle çarpışmasında öldürülmüş ve arkadaşları Hâricîlerden pek çok kişi öldürüldükten sonra dağılmışlardı. Bunun üzerine Basralılar Hârise b. Bedr el-Gudânî'yi göndermişler, Hârise onları bu şekilde görünce kendileri ile baş edemeyeceğini anlamış ve arkadaşlarına şöyle demişti:

«Dönün dolaşın,
İstediğiniz yere gidin!»

Daha sonra onun arkasından Müslim b. Ubeys gitmişti.

Denildiğine göre, Mühelleb Hâricîleri Basra'dan Ehvâz tarafına püskürtünce senenin geri kalan kısmını Dicle bölgesindeki meskûn yerlerin haracını ve askerlerinin geçimliğini toplamakla orada geçirmişti. Basra'lılardan ona o kadar yardım gelmişti ki, sonunda onunla birlikte olanların sayısı otuz bin kişiyi bulmuştu.

Buna göre Hâricîlerin bu yenilgisi 66 yılında (684-685 M.) olmuş olur.

Necde b. Âmir el-Hanefi

Necde'nin nesebi şöyledir: Babasının adı Âmir'dir, onun babası Abdullah, onun babası Sa'd, onun babası Müferric'dir. Hanîfeoğulları'na mensuptur.

Necde daha önce İbnu'l-Ezrak ile birlikte idi. İbnu'l-Ezrak mezhebinde daha önce sözü edilen hususları ortaya koyunca ondan ayrılıp Yemâme'ye gitti. Ebû Tâlût'u kendisinin itâatine girmek üzere davet etti. Daha sonra oradan el-Hadârim denilen yere giti ve burayı talan etti. Burası Hanîfeoğulları'na ait bir yerdi. Muâviye b. Ebî Süfyân burayı on-

lardan almış ve kendilerinin, çocuklarının ve hanımlarının sayısı dört bini bulan köle yerleştirmişti. Necde bunları ganimet olarak almış ve arkadaşları arasında paylaştırmıştı. Böylece ve zamanla Necde'nin etrafındaki topluluk sayıca arttı. Bu olay Hicret'in 65. yılında cereyan etmişti.

Daha sonra Bahreyn'den, bir başka görüşe göre de Basra'dan yola çıkmış olan ve İbn ez-Zübeyr'e götürülmek istenen bazı mallar ve başka bir takım şeyler taşıyan bir kervanın yolunu kesmiş, onu ele geçirmiş ve Hadârim'de bulunan Ebû Talût'un yanına götürerek kendi arkadaşları arasında paylaştırmıştı. Necde şöyle demişti: «Bu kervandaki malları paylaştırın, bu köleler de tarlalarınızda sizin için çalışsın, şüphe yok ki bu sizin için daha faydalıdır.»

Onların çevresinde bulunanlar bu malı paylaştırdılar ve: «Necde bizim için Ebû Tâlût'tan daha iyidir.» deyip arkasından Ebû Tâlût'a olan bey'atlerini bozarak Necde'ye bey'at ettiler. Ebû Tâlût da aynı şekilde Necde'ye bey'at etti. Bu olay 66. yılda olmuştu ve Necde o sırada 30 yaşında bulunuyordu.

Bundan sonra Necde kalabalık bir asker grubu ile birlikte Kâ'b b. Rabîa b. Âmir b. Sa'sâ'aoğulları üzerine yürümüş onlarla Zu'l-Mecâz denilen yerde karşılaşmış, bozguna uğratarak, eline geçirdiği herkesi öldürmüştü. Fakat Kuşeyroğulları'na mensup Kurrâ b. Hubeyre'nin iki oğlu Kilâb ve Atîf kaçmayarak sabrettiler ve öldürülünceye kadar çarpışmalarına devam ettiler. Ca'dlı Kays b. er-Rukâd geri dönüp kaçmış, baba bir kardeşi Muâviye ona yetişerek kendisini bineğinin terkisinde taşımasını istemişse de kabul etmemişti.

Necde oradan tekrar Yemâme'ye geri dönmüş, etrafındakilerin sayısı çoğalarak üç bini bulmuştu. Arkasından Necde altmış yedi yılında Bahrey'ne gitti. Ezdliler şöyle dedi: «Bizler Necde'yi kendi yöneticilerimizden daha çok seviyoruz; çünkü o zulmü reddediyor, bizim yöneticilerimiz ise bunu câiz görüyorlar.» Bu bakımdan onunla barış yapmaya karar verdiler. Fakat Abdu'l-Kayslılar ile Ezdlilerin dışındakiler onunla savaşmayı kararlaştırdılar. Bir kısım Ezdliler onlara şöyle dediler: «Necde sizlere bizden daha çok yakındır; çünkü sizin tümünüz Rabîa'dansınız, o bakımdan onunla savaşmayınız.» Diğer bir kısmı ise şöyle diyorlardı: «Bizler Harûrî ve dinden çıkmış birisi olan Necde'nin hükümlerinin üzerimizde uygulanmasını kabul edemeyiz.»

Necde ile ona karşı olan Bahreynliler Katîf denilen yerde karşılaştılar. Abdu'l-Kayslılar bozguna uğradı, onlardan pek çok kişi öldürüldü ve Necde Katîf halkından eline geçirebildiği herkesi esir aldı. Bununla ilgili olarak şair şöyle demiştir:

«Ben Abdu'l-Kays'a Katîf günü öğüt verdim,
Fakat "kabul etmiyoruz" dediler, artık öğüdümün faydası ne!»

Necde Katîf'de ikamet edip oğlu el-Mutarrah'ı bir grup asker ile birlikte Abdu'l-Kayslılardan kaçanların üzerine yolladı. Bu kaçan Abdu'l-Kayslılar onunla «es-Suveyr» denilen yerde çarpıştılar. Necde'nin oğlu el-Mutarrah ile beraberinde bulunanların bazısı bu çarpışmada öldürüldü.

Necde «el-Had» denilen yere bir askerî birlik göndermiş ve bunlar buranın halkına karşı zafer kazanmışlardı. Böylelikle Necde Bahreyn'de yerleşmiş oldu. Hicret'in altmış dokuzuncu yılında Mus'ab b. ez-Zübeyr Basra'ya gelince Necde'nin üzerine Leysli Abdullah b. Umeyr'in başkanlığında on dört bin kişilik bir ordu gönderdi. Şöyle demeğe başlamıştı: «Ey Necde, yerinden ayrılma! Biz ise kesinlikle kaçmayız.» İbn Umeyr Katîf denilen yerde Necde'nin yanına ulaştı ve gâfil olduğu bir sırada üzerine vardı. Uzun süre çarpıştıktan sonra birbirlerinden ayrıldılar. Sabah olduğu zaman İbn Umeyr askerleri arasından görmüş olduğu ölü ve yaralılardan dehşete kapıldı. Necde onların üzerine bir hamle daha yapınca fazla dayanamadan bozguna uğradılar. Necde ise onlara hiç acımadı ve karargâhlarında bulunan ne varsa ganimet olarak aldı. Bu arada aralarında İbn Umeyr'e ait bir Um Veled'in de bulunduğu bir takım cariyeleri esir aldı. Necde İbn Umeyr'in bu cariyesine onu efendisine geri çevirmek için teklifte bulunduysa da o şöyle dedi: «Beni bırakan bir kimseye ihtiyacım yoktur.»

İbn Umeyr'in bozguna uğramasından sonra Necde bu sefer de Umân üzerine bir ordu gönderdi, başına da Hanîfeoğulları'ndan Atiyye b. Esved'i komutan tayin etti. O zaman Umân'ı oldukça yaşlı birisi olan Abbâd b. Abdullah eline geçirmiş bulunuyordu. Abbâd'ın iki oğlu olan Saîd ve Süleymân ise denizden gidip gelen gemilerden öşür alıyor ve bölgeden harac topluyorlardı. Atiyye onların üzerine gelince onunla çarpıştılar. Abbâd öldürüldü, Âtiyye de bölgeyi eline geçirdi. Bir kaç ay burada kaldıktan sonra oradan ayrıldı ve Künyesi Ebü'l-Kâsım olan bir adamı kendisinin yerine vekil olarak bıraktı. Ancak Abbâd'ın iki oğlu Saîd ve Süleymân ile Umân halkı onu öldürdü.

Daha sonra Atiyye ileride -Allah'ın izniyle- sözünü edeceğimiz şekilde Necde'ye muhalefet ederek Umân'a geri dönmüş, ancak orayı eline geçiremediğinden deniz yoluyla Kermân'a gitmiş, orada dirhem bastırmış, bunlara «Et-Ateviye» adını vermiş ve Kermân'da ikamet etmişti. Daha sonra Mühelleb üzerine bir ordu gönderince Sicistân'a oradan da Sind'e kaçmak zorunda kalmıştı. Nihayet Mühelleb'in atlıları ona Kandâbîl'de rastlamış ve onu öldürmüşlerdi. Onu Hâricîlerin öldürdüğü de söylenmiştir.

Yine İbn Umeyr bozgunundan sonra Necde zekâtlarını toplamak için çölde bulunan göçebelere görevliler göndermişti. Necde'nin taraftarları Kâzima denilen yerde Temîmoğullarıyla çarpışmış, Tuvayll' halkı da Te-

mîmoğulları'na yardımcı olmuş ve Hâricîlerden bir kişiyi öldürmüşlerdi. Bu sebeple Necde Tuvaylllıların üzerine baskın yapmak üzere bazı atlıları göndermiş, bunlar yaklaşık otuz kişi öldürmüş ve bir takım esirler de alıp dönmüşlerdi. Arkasından Necde onları itaate davet etmiş onlar da bu daveti kabul etmişler ve Necde de zekât almağa başlamış. Daha sonra Necde yanma hafif kuvvetler alarak San'a üzerine yürümüş, San'a halkı da arkasından büyük bir ordunun gelmekte olduğu düşüncesiyle ona bey'at etmişlerdi. Ancak San'alılar yardımın gelmediğini görünce bey'at ettiklerine pişman olmuşlardı. Necde bunu haber alınca onlara şöyle dedi: «Arzu ediyorsanız, bey'atinizi bozabilirsiniz. Böylece sizler bu bey'atten kurtulmuş olursunuz. O zaman da biz sizinle savaşırız.» Fakat San'alılar ona: «Hayır, biz bey'atimizden vazgeçmiyoruz.» diye karşılık verdiler. Ayrıca Necde Sen'alı muhalifleri üzerine de görevliler göndererek onlardan zekât toplatmıştı. Aynı şekilde Haramût'a Ebû Fudeyk'i göndermiş, Ebû Fudeyk de buranın halkından zekât toplamıştı.

Necde 68 yılında, bir başka görüşe göre 69 yılında sekiz yüz altmış kişi ile birlikte haccetti. İki bin altı yüz kişi ile birlikte haccettiği de söylenir. İbn ez-Zübeyr ile «her birisi kendi taraftarlarına namaz kıldırmak, onlarla birlikte ayrı ayrı vakfede bulunmak ve birbirlerine hücum etmemek üzere» barış yapmıştı.

Necde Arafat vakfesinden indikten sonra Medîne üzerine yürüdü. Medine halkı onunla savaşmak üzere hazırlıklara başladı; hatta Abdullah b. Ömer de kılıç kuşandı. Necde Nahl'e varınca İbn Ömer'in de silâh kuşandığını haber alması üzerine Tâif'e döndü. Orada Hz. Osman'ın torunu olan Abdulalh b. Amr'a ait ve süt annesinin yanına gelmiş bulunan bir kızı ele geçirdi, onu kendi yanına aldı. Taraftarlarından biri: «Necde bu cariyeye karşı çok hassastır, onu bu konuda sınayınız.» dedi. Onlardan biri bunun üzerine bu cariyeyi satmasını isteyince Necde ona şöyle cevap verdi: «Ben bu cariyeden bana ait olan payımı azat etmiş bulunuyorum, o bakımdan o hürdür.» Adam: «O halde beni onunla evlendir.» deyince de Necde : «Bu kız ergenlik yaşına gelmiş bulunuyor. Bu bakımdan o bu konuda karar vermekte benden daha yetkilidir. Onun görüşünü soracağım.» diyerek yerinden kalkıp gitti. Daha sonra döndüğünde şöyle dedi: «Kendisine sordum, evlenmek istemediğini söyledi.»

Denildiğine göre Abdülmelik yahut da Abdullah b. ez-Zübeyr ona mektup yazmış ve şöyle demiş: «Allah'a yemin ederim, ona bir zarar verecek olursan ülkeni atlılarıma çiğneteceğim ve orada Bekroğullarına mensup tek bir kimseyi bırakmayacağım.»

Necde İbn Ömer'e bir mektup yazarak ona bazı konularda sorular sormuş, İbn Ömer de ona: «İbn Abbâs'a sorun.» deyince, İbn Abâs'a gidip sormuşlardı. İbn Abbâs'a sorulan bu sorular meşhurdur.

Necde Tâif'ten ayrılınca ona Âsım b. Urve b. Mes'ûd es-Sakafî gelip kavmi adına bey'atte bulundu. Bu bakımdan Necde Tâif'e girmedi. Haccâc İbn ez-Zübeyr ile savaşmak üzere Tâif'e geldiğinde Âsım'a: «Behey iki yüzlü, sen Necde'ye bey'at mi ettin?» diye çıkışmış, Âsım ona şu cevabı vermişti: «Evet, Allah'a yemin ederim, bey'at ettim. Ve ben iki yüzlü değil, hatta on yüzlüyüm. Ben Necde'ye bey'at ettim ve böylece onun hem kavmime, hem de ülkeme zarar vermesini önledim.»

Necde, Hârûk diye bilinen ve asıl adı Harrâk olan birisini Tâif, Tebûle ve Serât üzerine zekât tahsildarı olarak görevlendirmiş, ayrıca Sa'd et-Talâi'i de Necrân dolaylarındaki bölge üzerine tayin etmişti. Necde Bahreyn'e döndüğünde, Bahreyn ile Yemâme'den Haremeyn'e (Mekke ve Medine'ye) gönderilmekte olan erzak maddelerinin gitmesini yasakladı. Bunun üzerine İbn Abbâs ona şu mektubu yazdı: «Sümâme b. Üsâl İslâm'a girince Mekke halkına yiyecek göndermeyi kesti. O zaman Mekke halkı müşrik idi. Fakat Rasûlullah (s.a.v.) ona mektup yazdı ve şunları söyledi: "Mekke halkı Allah'ın halkıdır, o bakımdan sen onlara yiyecek göndermeyi kesme." Bunun üzerine Sümâme onlara tekrar yiyecek gönderdi. Şimdi sen bizler Müslüman olduğumuz halde, erzakımızı kesmiş bulunuyorsun.» Bu mektup üzerine Necde yeniden Haremeyn'e yiyecek göndermeğe başladı.

Necde'nin zekât toplayıcıları bölgelerde ihtilâf çıkıp da artık herkes onlara karşı ümitlenmeğe başlayıncaya kadar zekât toplamağa devam ettiler.

Hâruk'a gelince, onu Tâif'te ele geçirmek istedilerse de kaçtı. Akabe'den geçmekte iken kendisini arayan bir grup karşısına çıkageldi ve bunlar taşlayarak onu öldürdüler.

Necde'ye Karşı Mul alefet, Öldürülmesi ve Ebû Fudeyk'in Başa Geçmesi

Daha sonra Necde ile iş birliği içinde olanlar onda beğenmedikleri bazı tavır ve davranışlar görmeleri sebebiyle kendisi ile ihtilâfa düştüler. Bunlardan biri şudur: Ebû Sinân Hay b. Vâil Necde'ye takiye yaparak (yani kendisini korumak amacıyla) itaatini kabul eden kimseleri öldürmesini söylemiş, Necde ona hakaret etmiş, o da onu öldürmek istemişti. Necde tartışma sırasında ona: «Allah, herhangi bir kimseyi gaybı bilmekle mükellef tutmuş mudur?» diye sormuş, Ebû Sinân: «Hayır!» deyince, Necde şu cevabı vermişti: «Bizim üzerimize düşen zâhire göre hüküm vermektir.» Bunun üzerine Ebû Sinân Necde'nin görüşüne dönmüştü.

Bir başkası ise şudur: Atiyye b. Esved Necde'ye karşı muhalefet et-

mişti. Bunun sebebi de şuydu: Necde denizden ve karadan iki birlik göndermiş, fakat deniz yoluyla gönderdiği askerî birliğe kara yoluyla gönderdiklerinden daha fazla pay vermişti. Atiyye kızdırıncaya kadar onunla tartışmış, sonunda Necde ona hakaret etmiş, Atiyye de ona kızarak insanları aleyhine kışkırtmıştı. Ayrıca Necde'ye askerleri arasına şarap içen birisinden söz edilmiş, o da şöyle demişti: «O düşmana karşı çetin savaşan bir kimsedir. Rasûlullah (s.a.v.)'ın müşriklerden bile yardım aldığı olmuştur.»

Abdülmelik Necde'ye kendisine itaat etmesi için mektup yazmış, buna karşılık onu Yemâme bölgesine vali yapacağını ve eline geçirmiş olduğu malları, dökmüş olduğu kanları da heder kabul edip takipten muaf bırakacağını vaat etmişti. Atiyye bundan dolayı Necde'yi eleştirmiş ve şöyle demişti: «Abdülmelik onun dinî konularda tâviz vereceğini bilmemiş olsaydı, mektup yazmazdı.» Daha sonra Atiyye onu bırakıp Umân'a gitti.

Necde'ye karşı muhalefetin artmasının bir başka sebebi şudur: Bazı kimseler Necde'den ayrılarak yaptıklarından geri dönmesini istemişler, fakat Necde dönmeyeceğine dair yemin etmişti. Bunlar yaptıkları tekliften pişman olmuşlar ve görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Başka bir takım konularda da ona karşı kin duyulmuş, bu bakımdan kendisi ile iş birliği yapanların büyük çoğunluğu muhalefet ederek yanından ayrılmışlardı. Bunlar başlarına Ebû Fudeyk Abdullah b. Sevr'i getirdiler. Ebû Fudeyk Kays b. Sa'lebeoğullarına mensup birisidir. Necde bundan sonra gizlenmiş, Ebû Fudeyk de Necde'yi yakalamak üzere taraftarlarından bir grup kimse göndermiş ve onlara: «Şayet yakalayacak olursanız bana getiriniz.» diye talimat vermişti. Ebû Fudeyk'e: «Şayet Necde'yi öldürmeyecek olursan bu insanlar senin etrafından dağılırlar.» denilince Ebû Fudeyk de takip ettirmekte özel olarak ısrar göstermişti. Necde Hacer kasabalarından birisinde gizlenmiş bulunuyordu. Yanlarında gizlendiği kimselerin bir cariyesi vardı, bunun yanına da onların bir çobanları gidip gelirdi. Cariye Necde'nin yanında bulunan bir kokuyu alıp sürünmüş, çoban cariyeye bu kokunun nereden geldiğini sorunca cariye durumu söylemiş, çoban da kalkıp Ebû Fudeyk'in arkadaşlarına Necde'nin durumunu bildirmişti. Bunun üzerine onu aramağa ve takip etmeğe başladılar. Necde onların kendisini takip etmekte olduklarını haber alınca Temîmoğullarından olan dayılarının yanına giderek orada saklandı. Daha sonra Abdülmelik'in yanına gitmek istemiş ve hanımına durumu bildirmek üzere evine gitmişti. Fudeyliler durumunu öğrendiler ve üzerine gittiler. Yine onlardan bir kişi daha erken harcket edip ona durumu bildirmiş, Necde elinde kılıçla dışarı çıkmıştı. Fudeyk taraftarlarından biri atından inip Necde'ye: «Benim atıma hiç kimse yetişemez, olur ki ona bindikten sonra kurtulursun.» demiş, fakat Necde ona şu cevabı vermişti: «Ben ha-

yatta kalmayı seven birisi değilim. Pek çok yerde ölümle karşı karşıya geldim. Bu onlardan daha iyi değildir.» Nihayet Ebû Fudeyk'in arkadaşları üzerine çullanarak onu öldürdüler.

Necde kahraman ve şerefli bir kimse idi, cömertti. Şu beyit onundur:

«Mevlâmız üzerimize bir takım musibetler çekerse,
Sabrederiz, çünkü kerim olanlar yerlerinden kıpırdamayanlardır.»

Necde öldürüldükten sonra Ebû Fudeyk taraftarlarından bazıları onun öldürülmesine içerleyip kedisinden ayrıldılar. Müslim b. Cubeyr Ebû Fudeyk üzerine atılmış ve elindeki bir bıçakla on iki darbe indirmişti. Arkasından Müslim öldürülmüş, Ebû Fudeyk de taşınıp evine götürülmüş, daha sonra iyileşmişti.

Mus'ab'ın Medîne Valiliği'ne Tayin Edilmesi

Bu yıl içerisinde Abdullah b. ez-Zübeyr kardeşi Ubeyde b. ez-Zübeyr'i Medîne Valiliği'nden azl etmiş, yerine diğer kardeşi Mus'ab'ı tayin etmişti.

Bunun sebebine gelince: Ubeyde bir gün halka karşı yaptığı konuşmasında şöyle demişti: «İşte görüyorsunuz değeri beş dirhem olan bir dişi deve için Allah'ın bir kavme neler yaptığını.» Bunun üzerine Ubeyde'ye: «Develere değer biçen» adı verilmişti. Abdullah bunu haber alınca onu azl etmiş, yerine Musab'ı tayin etmişti.

İbn ez-Zübeyr'in Kâbe'yi Bina Etmesi

Yezîd döneminde Şâmlılar Mekke'ye hücum edince Kâbe yanmış, İbn ez-Zübeyr de Şâm halkını kötülemek gayesiyle olduğu gibi bırakmıştı. Yezîd ölüp İbn ez-Zübeyr de bir dereceye kadar işleri ele geçirince Kâbe'yi bina etme işine başladı. Yere varıncaya kadar yıkılmasını emretti, çünkü duvarları mancınıklarla atılan taşlar dolayısıyla hafif yatmıştı. Hacer-i esved'i alıp yanında sakladı. Tavaf etmek isteyenler temellerin arka tarafından tavaf ediyorlardı. İbn ez-Zübeyr bu yeniden inşa sırasında Kâbe'nin etrafına bir sur çevirdi ve Hicr'i Kâbe'nin içerisine aldı. Bu konuda da Rasûlullah (s.a.v.)'ın Hz. Âişe'ye söylediği şu sözleri delil olarak göstermişti: «Şayet senin kavminin küfrü bırakması yeni olmasaydı, Kâbe'yi İbrahim'in temellerine kadar indirir ve oraya Hicr'i eklerdim.»

İbn ez-Zübeyr bu sur için hafriyata devam edince deve büyüklüğünde taşlar buldu. Çıkan bu taşlardan iri bir parçayı hareket ettirince bir şimşek çaktı. Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr: «Onu temeli ve yapısının eski hali üzere bırakınız.» dedi.

Bu arada birinden girilip öbüründen çıkılacak şekilde Kâbe'yi iki tane de kapı yaptı.

Kâbe'nin bu tamiratının altmış dört yılında olduğu da söylenmiştir.

İbn Hâzim İle Temîmoğulları Savaşı

Bu yıl içerisinde Horasan'da İbn Hâzim es-Sülemî ile Temîmoğulları arasında savaş oldu.

Bunun sebebi şuydu: Horasan'da bulunan Temîmoğulları orada bulunan Rabîalara karşı İbn Hâzim'e yardımcı olmuşlardı. Bundan önce bu olaydan söz edilmişti. Horasan'da olaylar sükûnet bulunca İbn Hâzim Temîmoğullarına ilgisiz kalmış, kendi oğlu Muhammed'i Herât Valiliği'ne Bukeyr b. Vessâc'ı ise güvenlik kuvvetlerinin başına getirmiş, daha sonra onun yanına Utâridli Şemmâs b. Disâr'ı vermişti. Oğlu Muhammed'in annesi Temîmli idi. İbn Hâzim Temîmoğullarına bu şekilde ilgisiz kalınca bunlar oğlu Muhammed'in yanına gittiler. İbn Hâzim ise oğlu Muhammed'e Bukeyr ve Şemmâs'a mektup yazarak Temîmoğullarının Herât'a girmesini yasaklamalarını istemişti. Şemmâs Temîmoğulları'nın yanında yer alırken Bukeyr İbn Hâzim'in emrine uyarak onları alıkoymak istedi. Buna rağmen Temîmliler Herât bölgesinde kaldılar. Bukeyr Şemmâs'a şöyle haber gönderdi: «Ben sana otuz bin veriyorum, sen de Temîmoğullarından her birisine gitmeleri şartıyla bin dirhem ver.» Ancak Temîmoğulları bunu kabul etmediler ve Muhammed'i tuzağa düşürmek amacıyla beklemeğe koyuldular. Muhammed avlanmak için çıktığında onu yakaladılar ve bağladılar. O gece hep içki içtiler, küçük abdestlerini bozmak istediklerinde hep onun üzerine yaptılar. Şemmâs onlara şunları söyledi:: «Madem ona karşı bu noktaya kadar geldiniz, sizden kamçılayarak öldürdüğü iki arkadaşınıza karşı onu öldürünüz.» Muhammed daha önce Temîmlilerden iki kişiyi ölünceye kadar kamçılatmıştı. Temîmliler onu öldürmek isteyince Dablı Ceyhân b. Meşçâ'a onları bunu yapmaktan alıkoymak istemiş ve kendisini Muhammed'in üstüne atmıştı. Ancak Temîmliler bunu kabul etmeyerek Muhammed'i öldürdüler. Daha sonra İbn Hâzim bu davranışından ötürü Ceyhân'a teşekkür etmiş «Fertenâ günü» öldürdüğü kimselerle birlikte onu öldürmemişti. Muhammed'i öldürmeyi üzerine alan iki kişiden birisinin adı Acele, diğerinin adı ise Kesîb idi. İbn Hâzim bu konuda şunları söyledi: «Kesîb'in kavmine kazandırdığı şey ne kadar kötüdür. Acele de şerrin, kavmine daha bir aceleyle gelmesine sebp olmuştur.»

Temîmliler Merv'e yöneldi ve başlarına Harîs b. Hilâl el-Kurayî'yi getirdiler. Büyük çoğunluğu İbn Hâzim ile savaşmak konusunda fikir bir-

liğine vardılar .Harîş b. Hilâl beraberindekilerle birlikte iki yıl süreyle Abdullah b. Hâzim'e karşı savaştı. Savaş bu derece uzayınca Harîş ortaya çıkıp İbn Hâzim'e seslendi ve şunları şöyledi: «Aramışda savaş yeteri kadar uzadı. Niye hem benim kavmimi, hem de kendininkini öldürüp duruyorsun? Haydi çık önüme, kim diğerini öldürürse arz onun olsun.» İbn Hâzim ona: «Adalete uygun ve insaflıca konuştun.» diye karşılık verdi ve Harîş'in karşısına çıktı, birbirleriyle vuruştular ve birbirlerinin üzerine erkek develer gibi hücum ettiler, fakat biri diğerinin hakkından gelemiyordu. Daha sonra İbn Hâzim'in gafletinden yararlanan Harîş başına bir darbe indirdi ve Hâzim'in başında bulunan kürk başlığı yüzüne düştü. Bu arada Harîş'in de atının dizginleri koptu ve kılıcı elinden düştü. İbn Hâzim atının boynuna kapanarak arkadaşlarının yanma geri döndü. Ertesi gün erkenden savaşmağa devam ettiler. Bu kapışmanın üzerinden böylece bir kaç gün geçtikten sonra her iki taraf da vuruşmaktan usandığı için üç gruba ayrılıp dağıldılar, onlardan bir grup Bahîr b. Verkâ ile birlikte Neysâbûr'a, bir başka grup bir başka tarafa, Harîş'in grubu ise Merv er-Rûz'a doğru gitti. İbn Hâzim Harîş'i «Melhame» diye bilinen bir kasabaya kadar takip etti. Harîş ile birlikte on iki kişi vardı. Diğer arkadaşları kendisini terk edip dağılmıştı. İbn Hâzim, Harîş'e yetiştiğinide Harîş ve arkadaşları harabe bir yerde bulunuyorlardı. İbn Hâzim yaklaşınca Harîş arkadaşlarıyla birlikte onun karşısına çıktı. İbn Hâzim'in bir kölesi hamle yapıp Harîş'e bir darbe indirdiyse de ona bir şey yapamadı. Harîş adamlarından birine: «Elimdeki kılıçla onun silahına karşı durmam, bana ağaç cinsinden bir şey ver» dedi, o da kendisine ünnap ağacından bir sopa verdi. Harîş, İbn Hâzim'in kölesinin üzerine hamle yaparak ona bir darbe indirdi, köle ağır bir yara alarak yere düştü. Daha sonra Harîş, İbn Hâzim'e şöyle dedi: «Sana ülkeyi bıraktığım halde hâlâ benden ne istiyorsun?» İbn Hâzim, «Bir daha dönrsin» deyince Harîş'in: «Hayır, dönmeyeceğim.» diye cevap vermesi üzerine onunla «Horasan'dan çıkması ve bir daha kendisiyle savaşmaması» şartlarıyla barış yaptı. İbn Hâzim ona kırk bin dirhem verdi, Harîş de İbn Hâzim'e sarayın kapısını açtı. İbn Hâzim saraya girdi, Harîş'e borcunu üzerine aldığını söyledi ve ve uzun uzun konuştular.

İbn Hâzim'in başındaki yaranın üzerinden bir pamuk parçası uçunca Harîş onu aldı ve yerine koydu. İbn Hâzim kendisine: «Bu günkü şu dokunman dünkü dokunmandan daha yumuşak.» deyince Harîş kendisine şunları söyledi: «Allah'a ve sana karşı özür beyan ediyorum; fakat Allah'a yemin ederim, şayet üzengim kesilmemiş olsaydı kılıç senin kafanı biçmiş olurdu.»

Bu konuda Harîş bu beyitleri söylemiştir:

«Kolumun kemiklerini yerinden aldı
Rudeynî'nin seher vakti yaptığı hamle.

İki yıl süreyle gözümü yumduğum her yerde,
Taş üzerindeki elim yastığım oldu.
Elbisem demirdi gözüm uyurken,
Kılıcın ettiği yer de hatırımdaydı.»

Çeşitli Olaylar

Cârif tâunu Basra'da Ubeydullah b. Ma'mer'in valiliği zamanında bu yıl olmuş ve pek çok kişi ölmüştü. Ubeydullah'ın annesi de bu tâundan ölmüştü. Kendisi emîr olduğu halde, annesini taşıyacak kimse bulunmamış ve sonunda ücretle taşıtmışlardı.

Bu sene hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yaptı. Medîne valisi Mus'ab, Kûfe valisi ise İbn Mutî' idi. Basra valisi Mahzumlu Hâris b.Rabîa idi. Horasan'da ise Abdullah b. Hâzim vardı.

Sehmli Abdullah b. Amr b. Âs bu sene vefat etti. Ömrünün son zamanlarında gözleri görmez olmuştu. Vefat yeri Mısır'dır. Onun 68 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

HİCRET'İN ALTMIŞ ALTINCI (M. 685-686) YILI OLAYLARI

Kûfe'de Muhtâr'ın Ayaklanması

Bu yılın Rebîulevvel ayının on dördüncü günü (18 Ekim 685 M.) Kûfe'de Muhtâr ayaklanarak Abdullah b. ez-Zübeyr'in valisi olarak görev yapmakta olan Abdullah b. Mutî'i oradan çıkarttı.

Bunun sebebine gelince: Süleymân b. Surâd öldürülünce arkadaşlarında Muhtâr'ın Abdullah b. Yezîd el-Hatamî ile İbrahim b. Muhammed b. Talha tarafından hapsedilmiş olduğunu gördüler. Bundan daha önce söz edilmiş idi. Muhtâr hapisten yazdığı mektupta onları övüyor, onlara zafer vaadinde bulunuyor ve İbn'i-Hanefiye diye tanınan Muhammed b. Ali'nin kendisine emir verip intikam talebinde bulunmasını söylediğini bildiriyordu. Rifâ'a b. Şeddâd ile Abdlı Müsennâ b. Muharribe, Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemân, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şuneyt el-Ahmesî, Abdullah b. Şeddâd el-Becelî ve Abdullah b. Kâmil Muhtâr'ın bu mektubunu okuyunca ona İbn Kâmil'i göndererek şöyle dediler: «Bizler seni sevindirecek bir durumdayız. Şayet yanına gelerek seni hapisten çıkartmamızı istiyorsan bunu yapabiliriz.» Muhtâr bu haberi alınca oldukça sevindi ve onlara: «Ben bu günlerde çıkıyorum» diye cevap verdi.

Daha önceden Muhtâr İbn Ömer'e haber göndererek, zulmen hapsedilmiş olduğunu bildirmiş ve ondan Abdullah b. Yezîd ile İbrahim b. Muhammed b. Talha yanında kendisine şefaatçi olmasını istemişti. Bunun üzerine İbn Ömer kendisi hakkında bu iki kişiye mektup yazmış, onlar da İbn Ömer'in bu ricasını kabul ,ederek hapisten çıkarmışlar, ayrıca ondan yönetimde oldukları sürece kendilerine karşı gelmemesi, ayaklanmaması, başlarına bir gaile getirmemesi konusunda teminat istemişler ve ona yemin ettirmişlerdi. Şayet bunları yapacak olursa ceza olarak Kâbe'nin yanında bin deve kesecek, erkek ve dişileri de dahil olmak üzere bütün köleleri, hürriyetlerine kavuşmuş olacaktı.

Muhtâr hapisten çıktıktan sonra evine varıp yerleşti ve güvendiği kimselere şöyle dedi: «Allah onların müstehaklarını versin! Kendilerine vermiş olduğum söze bağlı kalacağımı sanmakla ne kadar büyük ahmaklık etmişler. Allah adına yemin vermeme gelince; gerçek şu ki, ben her hangi bir

şey için yemin ettikten sonra o yeminimden daha hayırlı bir şey bulursam, yeminim için kefaret veririm. Onlara karşı ayaklanmama gelince, bu kesinlikle benim onlara karşı böyle bir şeye kalkışmamamdan daha hayırlıdır. Develeri kesmek, köleleri azad etmeye gelince, bu benim için bir defa tükürmekten daha kolaydır. Keşke tam bir başarıya erişsem de ondan sonra hiç bir köleye sahip olmasam.»

Daha sonra Şîaya mensup olanlar onun yanına gidip gelemeye başladılar. Sonunda onu kabul etmek konusunda görüş birliğine vardılar. Gittikçe arkadaşları arttı, güçlendi. Nihayet İbn ez-Zübeyr, Abdullah b. Yezîd el-Hatamî ile İbrahim b. Muhammed b. Talha'yı azletti. Onların yerine Kûfe'ye Abdullah b. Mutî'i tayin etti. Abdullah Kûfe'ye giderken yolda Himyerli Bahîr b. Rüstân ile karşılaşmış ve Bahîr ona şöyle demişti: «Bu gece yola gitme, çünkü ay Boğa burcunda bulunuyor. Sakın gitmeyesin.» Ancak Abdullah ona, «Zaten biz de boğalar gibi kafalarımızla vuruşmaktan başka bir şey mi istiyoruz?» demiş ve gerçekten de istediği gibi bir kafa vuruşmasıyla karşılaşmıştı; çünkü belâ ve musibet onun bölgesinden ayrılmıyordu, kendisi de kahraman bir kimse idi.

İbrahim Kûfe'den Medîne'ye gitti ve haraç gelirinde düşme olduğu ortaya çıkınca bunu, «Karışıklık vardı» diyerek izah etti. İbn ez-Zübeyr onun bu izahına karşılık bir şey dememişti.

İbn Mutî Kûfe'ye Ramazan ayının bitmesine beş gün kala vardı. Güvenlik kuvvetlerinin başına da İcllî İyâs b. Mudârib'i getirerek, halka güzel davranmasını, şüphe altında olanlara taviz vermemesini emretti.

İbn Mutî Kûfe'ye vardığında minbere çıkıp halka şu şekilde konuşmuştu: «Müminlerin emîri beni şehrinize ve hudut bölgelerinize göndermiş, haracınızı toplamayı emretmiş ve artanı sizin rızanızı almadan başka bir yere göndermememi tavsiye etmiş bulunuyor. Ayrıca bana sizin aranızda vefat ettiği sırada Ömer b. Hattâb'ın yapmış olduğu vasiyete ve Osman b. Affân'ın gidiş ve tutumuna uymamı da emretmiş bulunuyor. Allah'tan korkun ve doğruluk üzere olun. Ayrılık çıkarmayın, akılsızca iş yapanları ellerinden yakalayarak alıkoyun. Böyle yapmayacak olursanız kendinizi kınayın, beni kınamayın. Allah'a yemin ederim, yoldan çıkan isyankârların hakkından gelecek, eğri yola sapan şüphecilerin eğriliklerini de düzelteceğim.»

Onun bu sözleri üzerine Eş'arî Sâib b. Mâlik ayağa kalkıp şunları söyledi: «Zekâtlarımızdan ve haraçlarımızdan artanın rızamızla gönderilmesinden söz ettin. Biz şunu söylüyoruz ki artanının gönderilmesine kesinlikle razı değiliz, ancak aramızda paylaştırılmasına razı olabiliriz. Aramızda Ali b. Ebî Tâlib'in vefat edinceye kadar şu gölgede yapmış olduğu uygulamanın bozulmasını istiyoruz. Bizim ne haraç konusunda, ne de kendimiz hakkında Osman'ın uygulamasına ihtiyacımız olmadığı gibi aramız-

da Ömer b. Hattab'ın tutum ve gidişine de —İki gidişten bizim için daha cliyen olanı bu olmakla birlikte ve insanlara hayır yapan birisi olmasına rağmen— razı değiliz.»

Yezîd b. Enes: «Sâib doğru söyledi ve isâbet etti.» diyerek Eş'arî'nin sözlerini tasvip ettiğini belirtince İbn Mutî' ona: «Hangi gidiş ve tutum hoşunuza giderse ona göre uygulama yaparız.» diye cevap verdi ve arkasından minberden indi.

İyâs b. Mudârib İbn Mutî'in yanına gelerek şöyle dedi: «Sâib b. Mâlik Muhtâr'ın arkadaşlarının elebaşlarındandır. Bu bakımdan Muhtâr'a haber gönder, senin yanına gelsin. Geldiği zaman durum düzelinceye kadar onu hapset, çünkü Muhtâr'ın etrafında çok kimse toplanmış bulunuyor ve şehri eline geçirmek üzeredir.»

Bunun üzerine İbn Mutî' Muhtar'a Zâide b. Kudâme ile Hemdân'dan Bersemî Hüseyin b. Abdullah'ı gönderdi. Muhtâr'ın yanına giden bu iki kişi: «Emîr seni çağırıyor, onun yanına gel» deyince, Muhtâr gitmeye karar verdi. Bu sefer Zâide şu meâldeki âyeti okudu: **«Hani kâfir olanlar seni bağlayıp hapsetmek, yahut öldürmek, yahut da şehrin dışına çıkartmak için plân kuruyorlardı.»** (Enfâl, 838) Bunun üzerine Muhtâr elbiselerini bırakıp şunları söyledi: «Üzerime hemen bir örtü bırakın; sıtmaya tutuldum, büyük bir soğukluk hissediyorum. Gidin, emîre durumumu haber verin.» Bunun üzerine iki haberci İbn Mutî'in yanına giderek durumu bildirdiler, o da peşini bıraktı.

Muhtâr arkadaşlarına haber göndererek onları etrafında topladı, Muharrem'de (Ağustos - Eylül 685 M.) Kûfe'de ayaklanmak istedi. Bu sırada Hemdân'daki kabilelerden Şibanlı bir Şerîf olan Abdurrahmân b. Şureyh adındaki bir adam gelerek Cevrli Saîd b. Munkiz Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî, Kindeli Evsed b. Cedâd, Cuşemli Kudâme b. Mâlik ile karşılaşmış ve onlara: «Muhtâr bizimle birlikte ayaklanmak istiyor. Biz ise İbnu'l-Hanefiyye'nin kendisini gönderip göndermediğini bilemiyoruz. Haydi, hep beraber İbnu'l-Hanefiyye'nin yanına gidelim ve ona Muhtâr'ın bize getirdiği haberi bildirelim, İbnu'l-Hanefiyye, Muhtâr'a uymamıza müsâade ederse ona uyarız, kabul etmezse ondan uzak dururuz. Allah'a yemin ederim, kesinlikle dünyalık hiç bir şeyin dinimizin selâmete ulaşmasından daha değerli olmaması gerekir.» demişti. Onlar da hep birden: «Doğru söylüyorsun» diyerek onu tasvip ettiler.

Hep birlikte İbnu'l-Hanefiyye'nin yanına gitmek üzere çıktılar. Huzuruna vardıklarında İbnu'l-Hanefiyye onlara durumu sordu, onlar da hem halkın, hem de kendilerinin durumunu bildirip Muhtâr'dan kendilerini dâvet ettiği şeyden ettiler ve ona uymak konusunda da izin istediler. Bunlar söyleyeceklerini bitirince İbnu'l-Hanefiyye Allah'a hamdüsenâ ettikten, ehlibeytin faziletinden ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle başlarına gelen

musibetten bahsettikten sonra şöyle konuştu: «Onun sizleri kanımızı istemek için dâvet ettiği şeklindeki sözleriri gelince; yemin ederim, ben Yüce Allah'ın yaratıkları arasından kiminle dilerse onunla intikam almasını arzuluyorum.» İbnu'l-Hanefiyye bunu hoş karşılamayacak olsaydı, «Öyle bir şey yapmayınız» diyecekti.

Bunlar geri döndüklerinde ne için gittiklerini haber vermiş oldukları şîadan bir grup kimse onları bekliyorlardı, çünkü bu durum Muhtâr'a oldukça ağır gelmiş ve onların şîayı kendilerine yardım etmekten alıkoyacak her hangi bir haber getirmelerinden korkmuştu. Bu kimseler Kûfe'ye varınca kendi evlerine varmadan önce Muhtâr'ın huzuruna gittiler. Muhtâr onlara: «Ne haberle geldiniz? Siz fitneye ve şüpheye düştünüz.» deyince, ona şu cevabı verdiler: «Biz sana yardımcı olmakla emrolunduk.» Bunun üzerine Muhtar: «Allahu ekber, haydi şîayı toplayıp yanıma çağırınız» dedi ve yakında bulunan şiîler çağrıldı. Muhtâr onlara şunları söyledi: «Bazı kimseler benim size getirmiş olduğum haberin doğruluğunu anlamak istediklerinden Mehdî olan imamın yanına gittiler ve ona bu konuda soru sordular. İmam onlara benim kendisinin veziri, yardımcısı, elçisi olduğumu söylediği gibi, sizlere bana uyup kanını helâl kılanlarla savaşmanızı ve Peygamberimizin seçkin ehlibeytinin kanlarını talep etmek için yapmış olduğum daveti kabul etmenizi emretmiş bulunuyor.»

Abdurrahman b. Şüreyh ayağa kalkarak onlara durumlarını ve gidişlerini anlattı ve İbnu'l-Hanefiye'nin kendilerine Muhtâr'a yardım edip desteklemelerini emrettiğini söyledikten sonra şöyle dedi: «Burada hazır olan olmayana bildirsin, hazırlıklarınızı yapınız, gerekli şeyleri sağlayınız.»

Daha sonra arkadaşlarından bir kaç kişi daha ayağa kalkarak onun sözlerine benzer şekilde konuştular.

Böylelikle şîa onun etrafında toplanmış oldu. eş-Şa'bî ve babası Şerâhîl de bunlar arasında idi. Muhtâr ayaklanmak için hazırlıklarını tamamlayınca arkadaşlarından birisi ona şöyle dedi: «Gerçek şu ki, Kûfe halkının ileri gelenleri İbn Mutî' ile birlik olup sizinle savaşmakta kararlıdırlar. Ancak bizim davetimizi İbrâhim b. Eşter kabul edecek olursa düşmanımıza karşı güçlenmiş olacağımızı ümit ederiz; çünkü o genç bir başkandır, şerefli bir kimsenin oğludur ve güçlü, kuvvetli, sayıca kalabalık bir aşireti vardır.»

Bunun üzerine Muhtâr onlara: «Haydi, onu bulunuz ve davet ediniz» dedi. Beraberlerinde Şa'bî olduğu halde dışarı çıktılar, ona durumlarını anlatıp bu konuda kendilerine yardımcı olmasını istediler. Ayrıca ona babasının Hz. Ali'ye ve ailesinden olanlara karşı bağlılığını hatırlattılar. İbrâhim onlara şöyle dedi: «Beni başa getirmeniz şartıyla Hüseyin'in ve ehlibeytin kanını talep etme teklifinizi kabul ediyorum.» Bunun üzerine onlar şu cevabı verdiler: «Sen bu işe gerçekten ehil ve lâyıksın; fakat buna imkân yok,

çünkü Muhtâr şu anda bize Mehdî tarafından gönderilmiş bulunuyor. Savaşmakla emredilen odur. Ayrıca bize ona itaat etmek için emir verilmiş bulunuyor.»

Bunun üzerine İbrâhim sustu, onlara cevap vermedi; onlar da yanından ayrılıp gittiler ve Muhtâr'a durumu haber verdiler. Üç gün kaldıktan sonra Muhtâr, Şa'bî ve babasının da aralarında bulunduğu on küsur arkadaşı ile birlikte İbrâhim'in yanına gitti. Hep birlikte yanına girdiler. İbrâhim onlara yastıklar takdim etti ve bu yastıkların üzerine oturdular. Ancak Muhtâr İbrâhim'le birlikte sekinin minderi üzerine oturdu ve ona şöyle dedi: «Bu mektup müminlerin emîri Ali'nin oğlu Muhammed el-Mehdî'nin mektubudur. O bugün yeryüzünün en hayırlısıdır. Babası ise kendisinden önce Allah'ın Peygamber ve rasûllerinin dışında kalan herkesten daha hayırlı idi. İşte bu kişi senden bize yardımcı olup desteklemeni istiyor.»

Şa'bî anlatıyor:

«Mektup benimle birlikte idi. Muhtâr sözünü bitirdikten sonra bana: 'Mektubu ona ver.' dedi.»

Bunun üzerine Şâ'bî mektubu İbrâhim'e uzattı. İbrâhim mektubu okuyunca şunların yazılı olduğunu gördü:

«Muhammed el-Mehdî'den İbrâhim b. Mâlik Eşter'e... Selâm sana. Ben kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan Allah'a hamd ettiğimi bildirerek başlıyorum. Şimdi, ben yanınıza vezirim ve kendime emin olarak seçmiş olduğum kişiyi gönderiyorum. Ona düşmanımla savaşmasını, ailemden olanların kanını istemesini emrettim. Sen de kendi canınla, aşiretinle ve sana itaat edenlerle birlikte ayaklan ve ona katıl. Bana yardım edecek ve davetimi kabul edecek olursan yanımda üstün bir değer kazanmış olacaksın. Ayrıca bütün atların yularları, savaşa katılan askerlerin dizginleri, Kûfe'den Şam'ın en uzak noktasına kadar eline geçireceğin her şehir, her minber ve her serhat senin olacaktır.»

İbrâhim mektubu okumayı bitirdikten sonra şöyle konuştu: «İbnu'l-Hanefiyye bundan önce de bana mektup yazmış, ben de ona cevap vermiştim; fakat hiç bir mektubunda kendi isminden ve baasının isminden başka bir isim yazmamıştı.» Onun bu sözleri üzerine Muhtâr: «O zaman başka, bu zaman başka.» dedi. Bu sefer İbrâhim şunu sordu: «Peki bu mektubu bana yazmış olduğunu kim biliyor?» Muhtâr ile birlikte bulunanlardan bir grup kişi bu konuda şahitlik etti ki, bunlar Zeyd b. Enes, Ahmer b. Şumayt, Abdullah b. Kâmil ve onların cemaati idi; ancak Şa'bî bu konuda bir şey demedi. Bunlar şahitlik ettikten sonra İbrâhim minderin ortasından kenara çekildi, Muhtâr'ı oraya oturttu ve ona bey'at etti. Daha sonra yanından çıkıp ayrıldılar. İbrâhim Şa'bî'ye şöyle dedi: «Bunlarla birlikte senin ve babanın şahitlik etmediğinizi gördüm. Acaba bunların gerçekten doğru olarak şahitlik ettiğini zannediyor musun?» Şa'bî şöyle cevap verdi: «Bunlar Kur-

ân'ı iyi bilenlerin efendileri, şehrin büyük ilim adamları ve Arapların ileri gelen atlılarıdır. Bu gibi kimseler haktan başka bir şey söylemezler.»

İbrâhim onların isimlerini yazarak yanında bıraktı. Daha sonra kendi aşiretini ve kendisine itaat edenleri çağırdı. Her akşam karanlık basınca Muhtâr'ın yanına gidip gelmeğe ve işlerini planlamağa koyuldular ve birlikte 66. yılın Rebiülevvel ayının 14. perşembe (20 Ekim 685 M.) gecesi ayaklanmak konusunda görüş birliğine vardılar. Bu gecenin akşamı olunca İbrâhim arkadaşları ile birlikte namaz kıldıktan sonra silâhlarını kuşanmış olarak Muhtâr'ın yanına gitmek istediler. İyâs b. Mudârib, Abdullah b. Mutî'in yanına gidip ona şunları söyledi: «Muhtâr bu iki geceden birisinde sana karşı ayaklanacak. Ben oğlumu Künase'ye göndermiş bulunuyorum. Sen Kûfe'deki her bir tepenin başına arkadaşlarından birisini sana itaat edenlerden bir grupla birlikte gönderecek olursan Muhtâr ve arkadaşları ayaklanmaktan çekinir.»

İbn Mutî' bunun üzerine Hemdânlı Abdurrahmân b. Saîd b. Kays'ı es-Sebî' tepesine göndermiş ve ona şöyle demişti: «Sen kavminin hakkından geç ve orada da hiç bir şey yapma!» Sonra Has'amlı Ka'b b. Ebî Ka'b'ı Bişr tepesine, Zahrebli Kays el-Cu'fî'yi Kinde tepesine, Abdurrahmân b. Mihnef'i Sâidîler tepesine, Şemir b. Zu'l-Cevşen'i Sâlim tepesine, Yezîd b. Ruveym'i Murâd tepesine gönderdi ve onları ayrı ayrı karşılarından hücum etmemeleri için uyarıda bulundu. Diğer taraftan Şebes b. Rib'î'yi de es-Sebha denilen yere gönderdi ve ona: «Seslerini işitecek olursan o zaman sen de onlara karşı asker gönder.» talimatını verdi.

İbn Mutî'in bu kişileri tepelere göndermesi pazartesi gününe rastlamıştı. İbrâhim b. Eşter ise Muhtâr'ın yanına salı gecesi gitmek istedi ve bu sırada ise bütün tepelerin askerlerle tutulmuş olduğunu öğrenmiş bulunuyordu. Diğer taraftan İyâs b. Mudârib'in güvenlik kuvvetleri ile birlikte çarşıları ve sarayın etrafını kuşatmış olduğunu öğrenmişti. Arkadaşlarından zırhları üzerine cübbe giyinmiş yaklaşık yüz kişiyi yanına alıp çıktı. Arkadaşları ona: «Yolun kenarından git» dedilerse de kendisi şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, sarayın yakınından ve çarşının ortasından geçip düşmanımızın kalbine korku salacak, onların bizim gözümüzde çok küçük olduklarını göstereceğim.»

İbrâhim, Bâbü'l-fîl'e doğru yürüdükten sonra Amr b. Hureys'in yanından geçti. İyas b. Mudârib silâhlanmış güvenlik kuvvetleriyle birlikte onları görünce: «Sizler kimsiniz?» diye sordu. Bunun üzerine İbrâhimle aralarında şöyle bir konuşma geçti:

— Ben İbrâhim b. Eşter'im.

— Seninle birlikte olan bu kalabalık ne oluyor ve ne istiyorsun? Seni Emîr'in yanına götürmedikçe bırakacak değilim.

— Bırak gideyim.

— Hayır, kesinlikle bırakmayacağım.

İyâs b. Mudârib'in yanında Ebû Katan adında Hemdânlı bir kişi vardı ve İyâs buna çok değer verirdi. Bu adam aynı zamanda İbrâhim'in de arkadaşı idi. İbrâhim Ebû Katan'a :«Ey Ebû Katan, yanıma gel!» diye seslendi. Ebû Katan İbrâhim'in yanına gidince onun kendisi için aracılık etmesini isteyeceğini ve serbest bırakması için ricada bulunacağını zannediyordu. Ebû Katan yaklaşınca İbrâhim üzerinde bulunan bir mızrağı aldı ve bu mızrağı İyâs'ın boğazına saplayıp yere düşürdü. Beraberinde bulunanlardan birisine emir vererek kafasını kestirdi, böylelikle İyâl ile birlikte bulunanlar dırmadağın oldular ve İbn Mutî'in yanına geri döndüler.

Bu olay üzerine İbn Mutî' güvenlik kuvvetlerinin başına oğlu Râşid b. İyâs'ı, Râşid'in yerine de Künâse'ye Ka'ka' b. Süveyd'in babası olan Süveyd b. Abdurrahmân el-Minkârî'yi gönderdi.

İbrâhim b. Eşter de Muhtâr'ın yanına varıp: «Biz yarın çıkışımızı yapmak için sözleşmiş idik, ancak öyle bir olay oldu ki bu gece çıkış yapıp ayaklanmamızı gerektiriyor.» diyerek durumu anlattı. Muhtar İyâs'ın öldürülmesine sevindi ve şunları söyledi: «İnşallah bu zaferimizin başlangıcıdır.» Sonra Saîd b. Munkiz'e: «Kalk, ateş yak ve bu yaktığın ateşleri yükseklere çıkart.» dedi ve şöyle devam etti: «Sen, ey Abdullah b. Şeddâd, git: "Ya Mansur öldür!" diye seslen. Ve siz, ey Süfyân b. Leylâ ile Kudâme b. Malik, kalkın, "Ey Hüseyin'in intikamcıları!" diye seslenin.» Daha sonra da silâhını kuşandı.

İbrâhim ona şöyle dedi: «Tepelere çıkmış kimseler bizim arkadaşlarımıza karşı koyuyor ve onların bize gelmelerini önlüyorlar. Ben kavmimden olup da şu anda yanımda bulunanlarla birlikte gidip, kavmimden çağrımı kabul eden diğerlerini yanıma alacak, onlarla birlikte Kûfe yakınlarına vararak parolamızla tepelerde bulunanlara seslenecek olursam bizimle birlikte ayaklanmak isteyenler çıkıp yanımıza gelir. Bu gelenleri de sen alır, beraberinde bulunanlarla birlikte alıkoyarsın. Böylece erken davranılıp da üzerine hücum edilirse onlar yanına gelinceye kadar seni koruyacak kadar asker bulunmuş olur.» Muhtâr ona şöyle cevap verdi: «Haydi, dediğini yap ve elini çabuk tut! Sakın onların emîrlerine varıp, onlarla çarpışmayasın. Savaşmamak imkânın olduğu sürece, karşındakinin öncelikle üzerine gelmesi hali müstesna, hiç kimseyle çarpışmaya girmeyeceksin.»

İbrâhim ve arkadaşları kavminin yanına varıncaya kadar çıkıp gittiler. Onun ayaklanma çağrısını kabul etmiş olan büyük bir çoğunluğu etrafında toplandılar. İbrâhim geceleyin uzun bir süre şehrin yollarında onlarla birlikte yürüdü. Elinden geldiği kadar İbn Mut'in çeşitli yerlere yerleştirmiş olduğu komutanlara görünmemeğe çalışıyordu. Fakat Sekûn mescidine varınca Zahr b. Kays el-Cu'fî'nin atlılarından bir grup başlarında ko-

mutan olmaksızın yanlarına geldiler. İbrâhim onlara bir hamle yaptı ve onları Kindelilerin tepeliğine girmek zorunda bırakıncaya kadar geri püskürttü. Bu arada şunları söylüyordu: «Allah'ım! Sen de biliyorsun ki, biz senin peygamberinin ehlibeyti için gazaba geldik, onlar için ayaklandık. Sen bunlara karşı bize zafer ver.»

İbrâhim onları bozguna uğrattıktan sonra geri döndü ve Useyr tepesine varıncaya kadar yoluna devam etti. Burada kendi parolalarıyla seslenip durdu. Süveyd b. Abdurrahman el-Minkar onlara bir zarar verip Ebû Mutî'in gözüne daha bir girmek ümidiyle onun yanına geldi. İbrâhim ansızın Süveyd'in yanıbaşında olduğunu görünce arkadaşlarına şöyle seslendi: «Ey Allah'ın koruyucu güçleri, atlarınızdan ininiz! Sizler şu peygamberinizin ehlibeytinin kanlarına bulaşmış olan fasıklardan zafer kazanmağa daha lâyıksınız.» Bu sözleri üzerine onlar da atlarından indiler. Daha sonra İbrâhim üzerlerine bir hamle yaptı ve onları ovanın düzlüğüne kadar çıkardı, orada da dağılıp gittiler. Ancak birbirlerini kınayarak atlarına bir daha bindiler. İbrâhim onları Künase'ye girinceye kadar takip etti. Arkadaşları: «Onları takip et ve korku içerisinde bulundukları bu hallerinden faydalanmağa bak.» dedilerse de İbrâhim onlara şu karşılığı verdi: «Hayır, onları takip etmek yerine arkadaşımızın yanına gidelim; böylece Allah bizimle onun yalnızlığını gidermiş, o da bizim kendisine ne şekilde yardımcı olduğumuzu öğrenmiş olacak, dolayısıyla onun da arkadaşlarının da güçleri artmış olacaktır. Üstelik ben şu ana kadar kimsenin ona doğru gitmemiş olduğundan da emin değilim.»

Arkasından İbrâhim Muhtâr'ın kapısına varıncaya kadar yoluna devam etti. Orada sesler ve bağırışmalar duyunca çarpışma cereyan etmekte olduğunu anladı. Şebes b. Rib'î es-Sebha tarafından gelmiş, Muhtâr ona karşı Yezîd b. Enes'i hazırlayıp çıkartmıştı. Diğer taraftan İcllî Haccâr b. Ebcer de gelmiş, bu sefer Muhtâr onun üzerine de Ahmer b. Şumayt'i göndermişti. İşte bu gruplar arasında çarpışma devam etmekte iken İbrâhim saray tarafından geldi. Haccâr ve arkadaşları İbrâhim'in arkalarından gelmekte olduğunu haber alınca, İbrâhim onlara yetişmeden sokaklarda dağılıp gittiler. Diğer taraftan Nehdlî Kays b. Tahfa yaklaşık yüz kişi ile birlikte geldi. Kays Muhtâr'ın arkadaşlarından idi. Şebes b. Rib'î'nin üzerine Yezîd b. Enes ile çarpışmakta olduğu sırada hücum etti. Şebes böylece onlara yol açıp bir araya gelmelerine fırsat vermek durumunda kaldı. Bunlar da bir araya gelip toplanınca Şebes, İbn Mutî'in yanına geri dönüp şunları söyledi: «Tepelere yerleştirmiş olduğun komutanları ve bütün askerleri bir araya getir, sonra bunların üzerine yürü ve çarpış; çünkü bunlar güçlenmiş bulunuyor. Artık Muhtâr ayaklanmış ve etrafına büyük bir kuvvet toplamış bulunuyor.»

Muhtâr Şebes'in bu sözlerini duyunca arkadaşlarından bir grup alarak es-Sebha'da bulunan Deyr Hind sırtlarına varıp konakladı. Nehdli Ebû Osman da çıkıp Has'amlı Ka'b'ın kendilerine yakın olması sebebiyle, hücuma uğramaktan korktukları için evlerinde bulunan Şâkirlilere seslendi; çünkü Ka'b onların önündeki yol ağızlarını da kapatmış bulunuyordu. Ebû Osman arkadaşlarından bir grup ile birlikte yanlarına gelince şöyle seslendi: «Ey Hüseyin'in intikamcıları, ey Mansûr, öldür, öldür! Ey hidâyet bulmuş olan mahalle halkı, Muhammed'in ailesinin emini ve onların veziri ortaya çıkıp Deyr Hind'de konaklamış bulunuyor. Beni de sizlere bir davetçi, bir mübeşşir olarak gönderdi. Haydi Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, siz de çıkınız.»

Bunun üzerine Şâkirliler de evlerinden dışarıya çıkıp: «Ey Hüseyin'in intikamcıları!» deyip çağırışmaya başladılar. Kendilerine yolu açıncaya kadar Ka'b ile çarpıştılar, sonunda Muhtâr'ın yanına varıp yanında yerleştiler. Abdullah b. Katâde de yaklaşık iki yüz kişi ile birlikte Muhtâr'ın yanına gitti. Ka'b onlara da taarruz etmiş bulunuyordu, fakat onların kendi kavminden olduklarını öğrenince yollarını serbest bırakmıştı.

Hemdân'dan bir mahalle halkı olan Şibâmlılar gecenin son bölümünde evlerinden çıktılar. Hemdânlı Abdurrahman b. Şaîd onların haberini alınca şöyle bir haber gönderdi: «Şayet Muhtâr'ın yanına gitmek istiyorsanız es'Sebî tepesinin yanından geçmeyiniz.» Onlar da böylece Muhtâr'ın yanına geldiler. Böylece Muhtâr'ın etrafında kendisine bey'at etmiş bulunan on iki bin kişiden üç bin sekiz yüz kişi toplanmış oldu. Bunlar tan yeri ağarmadan önce Muhtâr'ın yanında bir araya geldiler. Sabah olduğu vakit etraf aydınlanmadan önce Muhtar, savaş düzenini almak işini bitirmiş ve sabah namazını da arkadaşlarıyla birlikte kılmış bulunuyordu.

İbn Mutî' tepelerde bulunan kimselere haber gönderip mescide gelmelerini emretti. Râşid b. İyâs'a da emir vererek halk arasında: «Bu gece mescide gelmeyen kimsenin öldürülmesinden dolayı sorunluluk kabul edilmeyecektir.» şeklinde seslenmesini söyledi. Hepsi gelip mescide toplandılar. Ayrıca İbn Mutî' Şebes b. Rib'î'yi yaklaşık üç bin kişi ile birlikte Muhtâr'ın üzerine gönderdi. Râşid b. İyâs'ı da güvenlik kuvvetlerinden dört bin kişi ile birlikte yanlarına kattı.

Şebes Muhtâr'ın üzerine giderken Muhtâr bunun haberini sabah namazını bitirmiş olduğu sırada aldı. Onlardan kendisini haberdar edecek kimseler göndermişti. Diğer taraftan aynı saatte arkadaşlarından olan Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî yanına gelmişti. Ancak bu saatte gelebilecek bir imkân bulabilmişti. Si'r yolda Râşid b. İyâs'ı görmüş ve o da aynı şekilde Muhtâr'ı durumdan haberdar etmişti.

Bunun üzerine Muhtâr İbrâhim b. Eşter'i yedi yüz kişi ile birlikte, — bir görüşe göre de altı yüz atlı ve altı yüz piyade ile birlikte — gönderdi Ayrıca Maskala b. Hübeyre'nin kardeşi olan Nuaym b. Hübeyre'yi üç yüz

atlı, altı yüz piyade ile göndermiş ve ona Şebes b. Rib'î ve onunla birlikte olan kimselere karşı savaşmasını söylemişti. Muhtâr İbrâhim'e ve Nuaym'a erken davranıp savaşa başlamalarını, kesinlikle düşmanlarına hedef olmamalarını, çünkü düşmanlarının sayıca kendilerinden fazla olduğunu da söyledi. İbrâhim Râşid'e doğru yola koyuldu. Muhtâr diğer taraftan Yezîd b. Enes'i Şebes b. Rib'î'nin mescidinin bulunduğu yere dokuz yüz kişi ile birlikte daha önceden göndermişti.

Nuaym Şebes'in üzerine gidip onunla şiddetli bir çarpışmaya tutuştu. Si'r b. Ebî Si'r'i süvarilerin başına komutan yapmış, kendisi de piyadelerin başında yürümüş, karşılarındakilerle güneş doğup yükselinceye kadar savaşmasına devam etmişti. Şebes'in yanında bulunanlar evlerine girinceye kadar bozguna uğrayıp kaçıştılar. Şebes onlara seslenip savaşa devam etmeleri için teşvik edince bir grup geri döndü, Nuaym'ın dağılmış bulunan arkadaşlarının üzerine bir hamle yaptılar ve onları bozguna uğrattılar. Nuaym yakalanıp öldürüldü. Si'r b. Ebî Si'r ve arkadaşlarından bir grup kişi esir alındı. Araplar serbest bırakılırken, Arap olmayan kimseler öldürüldü. Şebes gelip Muhtâr'ın etrafını sardı, çünkü Nuaym'ın öldürülmesi Muhtâr'ın gücünü zayıflatmıştı.

İbn Mutî' Yezîd b. Hâris b. Ruveym'i iki bin kişi ile birlikte gönderdi. Bu gönderdikleri yol ağızlarını tuttular. Muhtâr ise Yezîd b. Enes'i yanındaki atlıların başına getirdi, kendisi ise piyadelerin başına geçti. Şebes'in atlıları üzerlerine bir hamle yapınca yerlerinden ayrılmadılar. Yezîd b. Enes yanındakilere şöyle seslendi: «Ey şîa topluluğu! Sizler evlerinizde oturuyor ve düşmanlarınıza itaatli davranıyorken öldürülüyordunuz, elleriniz kesiliyordu, ayaklarınız koparılıyordu, gözlerinize mil çekiliyor, hurma ağaçlarının tepelerine asılıyordunuz. Ve bütün bunlar sizlere peygamberinizin ehlibeytini sevdiğiniz için yapılıyordu. Ve bunlar bu gün galip gelecek olurlarsa neler yapacaklarını düşünebiliyor musunuz? Allah'ın yemin ederim, bunlar sizde kırpacak bir göz bırakmazlar. Sizi asarak öldürecekler. Çocuklarınıza, eşlerinize, mallarınıza öyle şeyler yaptıklarını göreceksiniz ki, bunları görmekten kesinlikle ölüm daha hayırlıdır. Allah'a yemin ederim, sizleri böyle bir durumdan ancak samimiyetle çarpışmaya devam etmek, sabretmek, isabetli şekilde mızraklarınızı vurmak, kesintisiz olarak darbeler indirmek kurtaracaktır. Haydi, hamle yapmak üzere hazırlanınız.»

Bunun üzerine hamle için hazırlandılar ve onun emir vermesini bekleyerek dizlerinin üzerine çöktüler.

İbrâhim b. Eşter'e gelince, o Râşid ile yanında dört bin kişi bulunduğu halde karşılaşmıştı. İbrâhim arkadaşlarına şöyle dedi: «Bunların çokluğu sakın sizleri ürkütmesin. Allah'a yemin ederim, nice adam vardır ki on kişiden daha hayırlıdır. Allah da sabredenlerle beraberdir.»

Huzeyme b. Nasr atlılarla birlikte onların yanlarına geldi, kendisi attan inip piyadelerle birlikte yürümeğe başladı. İbrâhim sancağını tutana: «Sancağınla birlikte ileri geç, bunlarla ve bu sancakla beraber ileriye koş!» diye seslendi.

Her iki taraf arasında çok şiddtli bir çarpışma oldu. Abslı Huzeyme b. Nasr Râşid'in üzerine bir hamle yapıp onu öldürdükten sonra: «Kâbe'nin Rabbına yemin ederim ki Râşid'i öldürdüm» diye seslenince Râşid'in yanında bulunanlar bozguna uğradı. İbrâhim ile Huzeyme Râşid'in öldürülmesinden sonra yanlarında bulunanlarla birlikte Muhtâr'a doğru gittiler. İbrâhim Râşid'in öldürüldüğüne dair Muhtâr'a da ayrıca müjdeci gönderdi. Muhtâr haberi alınca yanındakilerle birlikte tekbir getirdi ve böylece maneviyatları güçlendi. Diğer taraftan İbn Mutî' taraftarlarında ise bozgun baş gösterdi.

İbn Mutî' Abslı Hassân b. Fâid b. Bekr'i yaklaşık iki bin kişilik kalabalık bir kuvvet ile birlikte gönderdi. İbrâhim bu ordunun, es-Sebha'da bulunan kuvvetlere katılmalarını önlemek amacıyla karşılarına çıkarak onlara doğru ilerledi. İbrâhim'in üzerlerine gelmesi üzerine bunlar çarpışmaksızın bozulup dağıldılar. Hassân arkadaşlarını korumak için geriledi. Huzeyme ona doğru bir hamle yapınca kendisini tanıdı ve şöyle dedi: «Ey Hassân, yakınlığımız olmasaydı seni öldürmüştüm. Haydi git, kendini kurtar!» Bu sırada Hassân'ın atı tökezleyince yere düştü ve askerler onun üzerine hücum etti. Bir süre çarpıştıktan sonra Huzeyme ona: «Emniyet içindesin, çarpışıp kendini harcama!» deyip, askerleri etrafından dağıttı ve İbrâhim'e: «Bu amcamın oğludur ve ben ona emân vererek emniyete almış bulunuyorum.» diye durumu açıkladı. İbrâhim de ona: «İyi ettin.» diye cevap verdi. Atının getirilmesini emrederek bindirdi ve: «Haydi, ailenin yanına git.» deyip gönderdi.

İbrâhim Muhtâr'ın yanına doğru ilerlemekte iken Şebes b. Rib'î'nin etrafını sarmış olduğunu gördü. es-Sebha tarafında bulunan yolların ağızlarını tutmuş bulunan Yezîd b. Hâris de İbrâhim'e karşı çıkıp, üzerine doğru gitti ve onu Şebes ve arkadaşlarının üzerine gitmekten alıkoymağa çalıştı. Bunu gören İbrâhim arkadaşlarından bir grubu Huzeyme b. Nasr'ın başkanlığında gönderirken, yanında kalanlarla birlikte Muhtâr'a ve Şebes'e doğru ilerlemeye başladı. Onlara yaklaşınca Şebes'in üzerine hamle yaptı. Bu arada Yezîd b. Enes de aynı şekilde bir hamle yaptı. Şebes ve beraberindekiler bozguna uğrayıp Kûfe'nin evlerine kadar kaçıştılar. Huzeyme b. Nasr da Yezîd b. Hâris üzerine hamle yaptı ve onu da bozguna uğratıp kaçmak zorunda bıraktı .Yol ağızlarında ve evlerin damlarında sıkışıp kaldılar. Bu sırada Muhtâr geldi, fakat yol ağızlarına geldiği sırada okçuların yaptıkları atışlar bu taraftan Kûfe'ye girmesine mani oldu.

Es-Sebha'da bulunan İbn Mutî' taraftarları yenilmiş olarak geri dön-

düler. İbn Mutî' ayrıca Râşid b. İyâs'ın ölüm haberini de aldı ve şaşırıp kaldı. Bunu gören Zebîdli Amr b. Haccâc ona şöyle dedi: «Ey adam, nice böyle şaşırıp kalıyorsun? Çık, halkı düşmanına karşı savaşmağa çağır. Halk pek çoktur ve isyan eden şu grubun dışında hepsi seninle birliktedir. Allah zaten bu grubu yardımsız bırakacaktır. İşte ben senin savaş dâvetini kabul eden ilk kişiyim. Benimle birlikte bir grup, benden başkalarıyla birlikte de bir grup gönder.»

Bunun üzerine İbn Muti' dışarı çıktı ve halka karşı bir konuşma yapıp yenilgilerden dolayı onları azarladı, Muhtâr'a ve arkadaşlarına karşı çıkıp savaşmalarını emretti.

Muhtâr Yezîd b. Hâris'in kendisini Kûfe'ye girmekten alıkoyduğunu görünce Muzeyne, Ahmes ve Bârik evlerine doğru yürüdü. Buraların evleri ayrı ayrı bulunuyordu. Bunlar arkadaşlarına su verdiler, fakat kendisi oruçlu olduğu için içmedi. Ahmer İbn Kâmil'e: «Acaba oruçlu mudur dersin?» diye sorunca, İbn Kâmil: «Evet!» diye cevap verdi. Bunun üzerine Ahmer: «Şayet, iftar etmiş olsaydı, bu onun savaşma gücünü artıracaktı.» deyince de: «Hayır, o masumdur. O ne yapacağını daha iyi bilir.» diye karşılık verdi. Ahmer de: «Doğru söyledin. Allah'a istiğfar ediyorum.» dedi.

Muhtâr: «Burası savaş için son derece elverişli bir yerdir.» deyince, İbrâhim ona şöyle dedi: «Allah bunları bozguna uğratmış, kalplerine korkuyu yerleştirmiş bulunuyor. Haydi, önümüze geç de birlikte yürüyelim. Allah'a yemin ederim, saraya girmemizi engelleyecek hiç bir şey yoktur.» Bunun üzerine Muhtâr hasta, sakat, zayıf, yaşlı olanları eşyalarıyla birlikte orada bıraktı ve başlarına da Ebû Osmân en-Nehdî'yi geçirdi. İbrâhim'i önden gönderdi. İbn Mutî' ise Amr b. Haccâc'ı iki bin kişi ile birlikte onlara karşı çıkardı, o da üzerlerine gitmek üzere yola çıktı. Bunun üzerine Muhtâr İbrâhim'e haber göndererek, «Onunla karşılaşma ve onun olduğu yerde durma.» diye emretti, İbrâhim de onunla karşılaşmayıp durdu. Bu sefer Muhtâr, Yezîd b. Enes'e emir verip Amr b. Haccâc'ı durdurmağa çalışmasını söyledi. Yezîd Amr'ın karşısına çıkmak üzere gitti. Muhtâr ise bu arada İbrâhim'in peşinden yoluna devam etti. Daha sonra Hâlid b. Abdullah'ın namazgâhı yerinde durdu. İbrâhim Künase tarafından Kûfe'ye girmek üzere yoluna devam etti. Şemir b. Zü'l-Cevşen, iki bin kişiyle ona karşı çıktı. Muhtâr Şemir'e karşı Hemdân'lı Saîd b. Munkiz'i gönderdi. Saîd onunla karşılaşırken, İbrâhim'e de haber gönderip yoluna devam etmesini söyledi. İbrâhim Şebes'in yoluna varıncaya kadar devam etti. Burada yanında iki bin kişi bulunan Nevfel b. Müsâhik'le karşılaştı. Nevfel ile birlikte beş bin kişi olduğu da söylenmiştir ve doğrusu da budur. İbn Mutî birinin seslenerek: «İbn Müsâhik'e katılınız!» diye halka çağrıda bulunmasını istedi.

İbn Mutî' Şebes b. Rib'î'yi sarayda bırakarak dışarı çıktı ve Künâse'de durdu. İbrâhim b. Eşter İbn Mutî'e yaklaşınca arkadaşlarına atlarından inmelerini emretti ve onlara: «Şebes ile Uteybe b. en-Nehhâslılar geldi, Eş'aslılar geldi, Yezîd b. Hârisliler geldi, falancalar geldi...» diyerek Kûfe'de bulunan aileleri tek tek saydı ve: «...denilmesi sakın sizleri ürkütmesin.» dedikten sonra şunları ekledi: «Gerçek şu ki, bütün bunlar kılıçların ısındığını görecek olurlarsa İbn Mutî'i bırakıp, koyunların kurttan kaçışması gibi kaçışacaklardır.» Onlar da onun dediği gibi yaptılar.

İbrâhim b. Eşter zırhının üzerine giyinmiş olduğu cübbesinin eteklerini toplayıp kuşağının içine soktu. İbrâhim'in onların üzerine hamle yapmasıyla geri dönüp kaçışmaları, peşpeşe yol ağızlarına dalmalar ve orada yığılmağa meydan vermeleri bir oldu. İbn Eşter ise İbn Müsâhik'e yetişti, atının yularını yakaladı. Kılıcını çekince İbn Musâhik İbrâhim'e şöyle dedi: «Ey Eşter'in oğlu, Allah için söyle, seninle benim aramda herhangi bir düşmanlık, ya da bir kan davası var mıdır?» Bunun üzerine İbrâhim yolunu açıp bıraktı ve ona: «Fakat, bunu unutma!» dedi. İbn Müsâhik de gerçekten unutmadı.

Arkalarından Künâse'ye girdiler, oradan çarşıya ve mescide kadar vardılar ve İbn Mutî'i Amr b. Hureys dışında kalan halkın ileri gelenleri ile oradan da şehir dışına çıkıp gitmişti. Muhtâr da gelip çarşının yan tarafına birlikte muhasara altına aldılar.Amr b. Hureys daha önceden evine gelmiş, inmiş ve Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumayt da beraber olmak üzere İbrâhim'i sarayı muhasara etmekle görevlendirmişti. Üç gün süreyle onları muhasara ettiler. Muhasara gittikçe ağırlaştı. Bunun üzerine Şebes İbn Muti'e şunları söyledi: «Sen kendin ve yanındakiler için düşün, bir çare bul. Allah'a yemin ederim, bunların ne sana ihtiyaçları var, ne de kendilerine.» İbn Mutî': «Peki, bana görüşünüzü bildiriniz.» deyince, Şebes şu görüşü ileri sürdü: «Görüş odur ki, sen hem kendin için, hem de bizim için bunlardan emân al ve dışarıya çık. Kendini de, yanındakileri de helâk etme.» İbn Mutî' onun bu sözlerine şöyle karşılık verdi: «Hicâz'da ve Basra'da işler Müminlerin emîri için düzlüğe çıkmışken, ben bundan emân almayı hoş görmüyorum.» Şebes ise şöyle dedi: «Hiç kimse farketmeden sen buradan çıkar, Kûfe'de güvendiğin bir kimsenin yanında müsafir kalırsın ve sonunda gider arkadaşına katılırsın.» Abdurrahmân b. Saîd, Esmâ b. Hârice, İbn Mihnef ve diğer Kûfe eşrafı da aynı görüşü ortaya attılar. İbn Mutî' akşamı bekledi, akşam olunca onlara şöyle dedi: «Ben iyi biliyorum ki size bu işi yapmış olanlar sizin ayak takımınız ve sizin en değersiz olanlarınızdır. Ve yine biliyorum ki eşrâfınız faziletli olanlarınız, dinleyip itâat etmektedirler. Ben bunu arkadaşıma söyleyeceğim, sizin itaatinizden ve Allah emrini gerçekleştirinceye kadar olan cihâdınızdan ona söz edeceğim.» yanında bulunanlar da bu teveccühünden dolayı onu övdüler ve teşekkür ettiler.

Daha sonra oradan çıkıp Ebû Mûsâ'nın evine vardı. İbn Eşter sarayın yanına geldi, ona kapıları açtılar ve: «Ey İbn Eşter, bizler emniyet içerisinde miyiz?» diye sorunca, İbrâhim'in: «Sizler emniyet içindesiniz.» diye cevap vermesi üzerine oradan çıktılar gidip Muhtâr'a bey'at ettiler. Muhtâr da saraya girip geceyi orada geçirdi. Sabah olduğunda halkın ileri gelenlerinin kimi mescitte, kimi de sarayın kapısında bulunuyorlardı. Muhtâr, dışarı çıkıp mescide gitti ve minbere çıkarak, Allah'a hamdüsenâda bulunduktan sonra şunları söyledi:

«Dostlarına zaferi, düşmanlarına zararı vaat eden ve bunu kıyamete kadar gerçekleşecek bir vaat ve yerine gelecek bir kaza olarak tayin eden Allah'a hamd olsun! Zaten iftirada bulunanlar ziyan etmiştir. Ey insanlar, sancağımız yükseltilmiş ve bize gayemiz gösterilmiştir. Bizlere, sancak ile ilgili olarak: «Onu yüksek tutunuz.», gaye ile ilgili olarak da: «Ona doğru gidiniz ve asla ondan geri kalmayınız.» denilmiştir. Bu bakımdan bizler de davetçinin davetine uyduk ve her şeyi iyi anlamış olanın sözünü anladık. Bu uğurda öldürülmüş olan nice kişi vardır. Azgınlık edip, yüz çeviren, isyan edip yalanlayan herkes de bizden uzak dursun. Ey insanlar, haydi siz de bizim aramıza giriniz ve hidayete uygun bey'atte bulununuz. Gökleri kurulmuş bir tavan, yeryüzünü de gidilecek yollar halinde döşeyen Allah'a yemin ederim, sizler Ali b. Ebî Tâlib'e vè Ali'nin ailesine yapmış olduğunuz bey'atten daha ileri bir hidayete götürecek bir bey'atte bulunmuş değilsiniz.»

Daha sonra minberden indi, Kûfe halkının eşrafı onun yanına gelerek Allah'ın kitâbı, rasûlullah (s.a.v.)ın sünnetine uymak, ehlibeytin kanını istemek, onu dökenlerin kanlarını helâl kabul edip onlarla cihat etmek, zayıfları korumak, savaşanlarla savaşmak, barış yapanlarla da barış yapmak üzere bey'atte bulundular.

Ona bey'atte bulunanlar arasında Münzir b. Hassân ve onun oğlu Hassân da vardı. Münzir ve oğlu Muhtâr'ın yanından çıkınca şîadan bir grup ile birlikte oln Sevreli Saîd b. Münkiz'le karşılaştılar. Her ikisini de görünce: «Allah'a yemin ederiz, bu ikisi azgınların ileri gelenlerindendir.» diyerek Münzir'i ve oğlu Hassân'ı öldürdüler. Saîd Muhtâr'ın emrini almadan bu işi yapmamalarını söylediyse de dinlemediler. Muhtâr olaydan haberdar olunca memnun olmadı. Halka çeşitli vaatlerde bulunarak, eşrafın sevgisini kazanmağa ve iyi bir şekilde hareket etmeğe başladı.

Muhtâr'a: «İbn Mutî' Ebû Mûsa'nın evinde bulunuyor.» denilince sesini çıkarmadı. Akşam olunca ona yüz bin dirhem göndererek şunları söyledi: «Bununla hazırlıklarını yap, ben senin yerini öğrenmiş bulunuyorum ve inanıyorum ki parasız olduğun için yola çıkmıyorsun.» İkisi arasında eskiden beri arkadaşlık vardı.

Muhtâr beytülmâlde dokuz milyon dirhem buldu. Kendileriyle birlikte sarayda İbn Mutî'i muhasara ettiği zaman çarpışmış bulunan üç bin beş yüz kişiye beş yüzer dirhem dağıttı. Sarayı kuşattıktan sonra yanına gelen ve o geceyle sonraki üç gün yanında kalan altı bin arkadaşına da iki yüzer dirhem dağıttı. Halka iyilikle karşılık verdi, eşrafla oturup kalkmağa başladı. Güvenlik kuvvetlerinin başına Şâkirli Abdullah b. Kâmil'i, kendi koruyucularının başına ise Keysân Ebû Amre'yi getirdi.

Bir gün Muhtâr eşrafa doğru dönmüş konuşuyorken Ebû Amra da karşısında bulunuyordu. Ebû Amra'ya aslen Arap olmayan mevâliden birisi şöyle dedi: «Görüyor musun, Ebû İshâk Araplara yönelmiş, bize hiç bakmıyor bile.» Muhtâr Ebû Amra'ya kendisine neler söylediğini sorunca Ebû Amra söylediklerini iletti. Bunun üzerine Muhtâr Ebû Amra'ya şöyle dedi: «Sen onlara söyle, bu onların ağırına gitmesin; çünkü sizler bendensiniz ve ben de sizlerdenim.» Sonra bir süre durdu ve şu meâldeki buyruğu okudu: **«Muhakkak bizler günahkârlardan intikam alıcılarız.»** (Secde, 32/22) Onlar bu sözleri işitince birbirlerine şöyle dediler: «Müjdeler olsun, bu onları Allah'a yemin ederiz, (Arapların ileri gelenlerini kastederek) siz öldürdünüz, demektir.»

Muhtâr ilk olarak, Eşter'in kardeşi olan Abdullah b. Hârise'ye sancak verdi ve onu Armenia'ya gönderdi. Muhammed b. Umeyr b. Utârid'i Azerbaycân'a, Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı Musul'a, İshâk b. Mes'ûd'u Mesâin ve Cûhâ'ya, Sakîflilerin antlaşmalısı Nasrlı Kudâme b. Ebî İsâ b. Zemea'yı Yukarı Bihkubâz'a, Muhammed b. Kâ'b b. Karaza'yı Orta Bihkubâz'a, Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemân'ı Hülvân'a gönderdi ve ona Kürtlerle çarpışıp yolları düzene sokmasını emretti.

İbn ez-Zübeyr ise Muhammed b. Eş'as b. Kays'ı Musul valisi olarak görevlendirmişti. Fakat Muhtâr işleri eline alıp Musul'a Abdurrahman b. Saîd'i emîr olarak gönderince Muhammed orayı bırakıp işin nereye varacağını gözetlemek amacıyla önce Tekrît'e gitmiş, daha sonra Muhtâr'ın yanına giderek ona bey'at etmişti.

Muhtâr arzu ettiği işleri bitirince insanların huzuruna çıkıp onların arasında hâkim olarak hüküm vermeye başladı. Daha sonra: «Yapmak istediğim bazı işler beni aranızda hüküm vermekten alıkoyuyor.» diyerek, Şüreyh'i halk arasında hüküm vermek üzere tayin etti. Bilâhare Şüreyh onlardan korkarak kendisini hasta gibi gösterince onun hakkında: «O Osman taraftarıdır, Hucr b. Adiy aleyhine şahitlik etmiştir. O Hâni b. Urve'ye gönderildiği maksada uygun olarak gerekli bildiriyi, gerekli tebliği yapmadı. Ali onu hâkimlikten almıştı.» demeğe başladılar. Şüreyh onların böyle demekte olduklarını haber alınca yine hasta olduğunu hissettirmeğe devam etti. Bu bakımdan Muhtâr onun yerine Abdullah b. Utbe b. Mes'-

ûd'u tayin etti. Daha sonra Abdullah da hastalanınca onun yerine Taylı Abdullah b. Mâlik'i tayin etti.

Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in katillerini öldürmesi

Bu yıl içerisinde Muhtâr Kûfe'de bulunan Hz. Hüseyin'in katilleri üzerine gitti. Bunun sebebi şuydu: Mervân b. Hâkem'in Şam bölgesini idaresi altına alınca, iki ordu gönderdiğinden, bunların birisinin Hubeyş b. Delece el-Kaynî komutasında olmak üzre Hicâz'a gittiğinden, onun durumundan ve öldürülmesinden söz etmiştik. İkinci orduyu da Ubeydullah b. Ziyâd komutasında Irak'a göndermişti. Ubeydullah ile Tevvâbîn arasındaki durumlardan da önceden söz etmiş bulunuyoruz. Mervân b. Hâkem ayrıca İbn Ziyâd'a galip geleceği bölgeleri vermiş ve ona Kûfe'yi üç gün süreyle talan etmesini emretmişti. Ancak İbn Ziyâd, Cezîre'de bir süre kalmak zorunda kaldı, çünkü orada Zufer b. Hâris başkanlığında Kays Aylanlılar bulunuyordu ve bunlar İbn ez-Zübeyr'e itaat etmekte idiler. Bu bakımdan Ubeydullah b. Ziyâd bir seneye yakın bir süre onlarla uğraşmış ve Irak'a gidememişti.

Mervân vefat ettikten sonra onun yerine oğlu Abdülmelik geçti. Abdülmelik de aynı şekilde İbn Ziyâd'a babasının verdiği valiliği vermiş ve elini çabuk tutmasını istemişti.

İbn Ziyâd, Zufer'e ve onunla birlikte bulunan Kayslılara karşı bir şey yapamadığını görünce Musul üzerine gitti. Musul valisi olan Abdurrahman b. Saîd Muhtâr'a mektup yazarak İbn Ziyâd'ın Musul topraklarına girdiğini ve Musul'dan sapıp Tekrît'e doğru yol aldığını bildirdi. Bu mektup üzerine Muhtâr, Esedli Yezîd b. Enes'i çağırdı ve ona Musul'a gidip, en yakın yerine karargâhını kurarak askerlerini gönderinceye kadar orada kalmasını emretti. Yezîd Muhtâr'a şunları söyledi: «Bunun yerine sen benim üç bin atlı seçmeme müsaade et, göndereceğin askerleri de gönderme. Ben şayet askere ihtiyaç duyacak olursam sana mektup yazar, isterim.» Muhrtâ onun bu teklifini kabul etti. Yezîd de üç bin kişi seçip Kûfe'den yola çıktı. Muhtâr ve halk uğurlamak için onunla birlikte şehrin dışına çıktılar. Uğurlarken Muhtâr Yezîd'e şu tavsiyede bulundu: «Düşmanın ile karşılaşacak olursan onlara göz açıp kapayacak kadar bile süre tanıma, fırsat bulur bulmaz hiç gecikme. Her gün mutlaka senden haber alayım; askere, yardıma ihtiyacın olursa bana mektup yaz. Bununla birlikte ben sana istemesen bile yardım göndereceğim, çünkü bu senin gücüne güç katar, düşmanını da daha bir korkutur.»

Herkes Yezîd'e esenlikle gidip gelmesi için duada bulundu, Yezîd de onlara şöyle dedi: «Allah'tan bana şehitliği nasip etmesini isteyiniz. Allah'a yemin ederim, zafer kazanamasam bile şehitliği kaçırmayacağım.»

Muhtâr, Abdurrahmân b. Saîd'e «Yezîd'i bölge ile başbaşa bırak ve oradan çekil.» diye mektup yazdı. Yezîd de önce Medâin'e, daha sonra oradan Cûhâ ile Musul topraklarından Râzânât'a gitti ve Bâtelî denilen yerde konakladı.

İbn Ziyâd Yezîd'in geliş haberini alınca şöyle dedi: «Her bin kişiye karşılık iki bin kişi göndereceğim.» Rabîa b. Muhârik el-Ganevî'yi üç bin kişi ile Has'anlı Abdullah b. Cemele'yi üç bin kişi ile gönderdi. Rabîa, Abdullah'tan bir gün önce yola çıktı ve Bâtelî'de Yezîd b. Enes'in karşısıda yer aldı. Yezîd b. Enes aşırı hasta olduğundan adamlarının yardımıyla bir çeşeğin üzerinde ancak durabiliyordu. Arkadaşlarının önünde durdu, onlara savaş düzeni verdikten sonra savaşa teşvik etti ve şunları söyledi: «Ben ölecek olursam, komutanınız Esedli Verkâ b. Âzib, o ölürse Uzerli Abdullah b. Damra, o da ölürse Hanîfeli Si'r b. Ebî Si'r olacaktır.» Daha sonra sağ kanadına Abdullah'ı, sol kanadına da Si'r'i tayin etti. Atlıların başına ise Verkâ'yı tayin ederken, kendisi bineğinden indi. Piyadelerin arasında ona bir taht yapıldı ve onun üzerinde oturdu ve beraberindekilere şunları söyledi :«Arzu ederseniz komutanınızı savununuz, etmezseniz onu bırakıp kaçınız.» Böylelikle onlara ne yapacaklarını emirle bildiriyor, zaman zaman bayılıyor, sonra tekrar ayılıyordu.

Arefe günü sabahı tan yeri ağarınca çarpışmağa başladılar ve kuşluk vaktine kadar şiddetle devam ettiler. Şâm halkı bozguna uğradı ve karargâhları ele geçirildi. Yezîd'in arkadaşları Rabîa b. Muharik'in yanına kadar vardılar. Rabîa'nın arkadaşları ise etrafından dağılmış bulunuyordu. Rabîa arkadaşlarına şöyle seslendi: «Ey Hakk'ın dostları, ben Muhârik'in oğluyum. Sizler şu kaçkın kölelerle, İslâm'ı terkedenlerle, İslâm'dan çıkanlarla savaşıyorsunuz.» Bu sözleri işiten bir grup gelip etrafında toplandılar, onunla birlikte bir daha savaşa koyuldular. Çarpışma kızıştı, fakat daha sonra Şâm halkı bir daha bozguna uğradı ve Rabîa b. Muhârik de öldürüldü. Onu Esedli Abdullah b. Verkâ ile Uzerli Abdullah b. Damra öldürdüler. Bozguna uğrayıp kaçanlar, fazla bir yol almadan Abdullah b. Cemele üç bin askeriyle birlikte onların karşılarına çıktı, kaçmış olanları yanına alıp geri çevirdi.

Yezîd, Bâtelî'de inip konakladı ve gecelerini nöbetleşerek geçirdiler. Kurban bayramının sabahı olunca savaşmağa koyuldular. Yine şiddetli bir çarpışma oldu. Daha sonra savaşı bırakarak öğle namazını kıldılar, sonra tekrar savaşmağa başladılar. Şâm halkı yenilgiye uğradı, İbn Cemele'yi bir grup kişi ile birlikte bırakıp kaçtılar. O ise yanındakilerle birlikte şiddetli bir şekilde çarpıştı. Has'amlı Abdullah b. Karâd bir hamle yaparak onu öldürdü. Kûfe halkı onların karargâhlarını ele geçirdi, onlardan çok sayıda kişi öldürüldü ve üç yüz kişi de esir alındı. Yezîd b. Enes alınan esirlerin

öldürülmesini kendisi son nefeslerini vermekte iken emretti. Bunun üzerine bu esirler de öldürüldü. Kendisi de akşam üzeri öldü. Arkadaşları onu defnettiler ve ne yapacaklarını şaşırdılar.

Yezîd kendisinden sonra yerine geçmek üzere Esedli Verkâ b. Âzib'i tayin etmiş olduğundan Verkâ onun namazını kıldırdıktan sonra arkadaşlarına şöyle dedi: «Görüşünüz nedir? Haber aldığıma göre İbn Ziyâd, seksen bin kişi ile üzerinize geliyor. Ben de sizden bir kişiyim, bana fikir veriniz. Ben Şâmlılara karşı bu durumda güç yetirebileceğimizi zannetmiyorum. Şu anda Yezîd'in ölmüş ve yanımızdan bazı kimselerin dağılmış olduğunu görüyorum. Bu gün kendiliğimizden çekip gidecek olursak komutanları öldüğü için geri döndüler diyecekler ve bizden korkmağa devam edeceklerdir. Şayet bu gün onlarla karşılaşacak olursak, kendimizi tehlikeye atmış oluruz. Bizleri bu gün bozguna uğratırlarsa da bizim dün onları uğrattığımız bozgunun faydası kalmaz.» Etrafında bulunanlar kendisine: «Çok güzel bir görüşün var» dediler ve geri dönüp gittiler.

Muhtâr ile Kûfe halkı bunu haber alınca herkes Muhtâr'ın yanına giderek: «Gerçekten Yezîd öldürüldü mü?» diye sordu. Onlar Yezîd'in öldürüldüğünü kabul etmek istemediler. Muhtâr, İbrâhim b. Eşter'i çağırıp yedi bin kişilik bir ordunun başına geçirdi ve ona şöyle dedi: «Hemen yola koyul. Yezîd b. Enes'in ordusunu gördüğün yerde komutayı al onları geri döndür ve yanına alıp İbn Ziyâd ve arkadaşlarıyla karşılaşıncaya ve onlarla çarpışıncaya kadar yoluna devam et.»

İbrâhim yol koyuldu ve «Hammam A'yun» denilen yerde karargâh kurup yoluna devam etti. İbrâhim yola koyulduktan sonra Kûfe'nin ileri gelenleri Şebes b. Rib'î'nin yanında toplandılar ve şöyle dediler: «Allah'a yemin ederiz, Muhtâr biz razı olmaksızın başımıza geçip başkan oldu. O bizim azatlılarımızı kendisine yaklaştırarak onları atlara bindirdi ve ganimetlerimizi onlara verdi.» Şebes onların en yaşlıları olup hem câhiliye devrinde yaşamış, hem de İslâm devrinin başlamasını görmüştü. Onlara: «Onunla gidip görüşünceye kadar bana müsaade ediniz.» diye karşılık verdi.

Şebes Muhtâr'ın yanına gidip ileri gelenlerin hoşuna gitmeyen ne varsa tek tek ona söyledi. Ne söylediyse kendisine o konuda Muhtâr şu teminatı verdi: «Ben bu konuda da onları razı edeceğim ve onların hoşuna gideni yapacağım.» Şebes ayrıca ona Arap olmayanların durumunu ve onların ganimete ortaklıklarının da sözünü etti. Muhtâr bu konuda da şöyle dedi: «Peki, ben sizin azatlılarınızı bırakıp da ganimetinizi yalnız size verecek olursam benimle birlikte olup Ümeyyeoğulları'na ve İbn ez-Zübeyr'e karşı savaşır ve bu konuda Allah adına vereceğiniz ahit ve sözlere bağlı kalacağınıza, beni bu bakımdan tatmin edeceğinize dair yeminler verebilecek misiniz?» Şebes ona şöyle cevap verdi: «Arkadaşlarımın yanına gideyim ve onlara bunu da söyleyeyim.» Şebes arkadaşlarının yanma gitti, fakat Muh-

târ'ın yanına geri dönmedi. Görüş birliğiyle Muhtâr ile savaşmağa karar verdiler.

Şebes b. Rib'îî, Muhammed b. Eş'as, Abdurrahman b. Saîd b. Kays ve Şemir bir araya gelerek, Has'amlı Kâ'b b. Ebî Ka'b'ın yanına gittiler ve bu konuda onunla konuştular. O da onların teklifini kabul etti. Onun yanından çıkıp, Ezdli Abdurrahman b. Mihnef'in yanına vardılar ve onu da kendilerine katılmaya davet edince onlara şöyle dedi: «Eğer sözümü dinlerseniz ona karşı çıkmayınız!» Kendisine: «Neden» diye sorulunca da şöyle dedi: «Ben bölünmenizden ve ayrılığa düşmenizden korkuyorum, oysa en kahramanlarınız, en güzel ata binenleriniz, filân ve filân gibi kimseler bu adamla birliktedir. Diğer taraftan köleleriniz ve azatlılarınız da bu adamla beraberdir. Bunlar ise söz birliği halindedirler. Azatlılarınız ise size karşı düşmanımızdan daha bir kinlidirler. Bu bakımdan bunlar size karşı Arapların kahramanlığıyla ve Acemlerin düşmanlık duygularıyla savaşacaklardır. Şayet kısa bir süre beklerseniz Şâm veya Basra halkının gelişiyle öyle bir işe kalkışmanıza gerek kalmayacaktır. Böylelikle sizler başkaları vasıtasıyla onun hakkından gelmiş ve kendi kendinizi de parçalamamış olursunuz.» Ona şu cevabı verdiler: «Allah adına sana şunu söylüyoruz, bize muhalefet etme, bizim etrafında birleşmiş olduğumuz görüşümüzü bozma.» Bunun üzerine o da: «Ben sizden bir kişiyim, arzu ederseniz ona karşı çıkabilirsiniz.» dedi.

İbrâhim b. Eşter'in yola koyulmasından sonra Muhtâr'a karşı çıktılar. Her başkan bir tepeye çıktı. Muhtâr onların çıkışlarını haber alınca birisiyle alelacele İbrâhim b. Eşter'e haber gönderdi. Bu kişi Sâbât'ta ona yetişti ve çabucak geri dönmesini bildirdi. Muhtâr bu arada da onlara şöyle haber gönderdi: «İstediğinizi bana bildiriniz, ben nasıl arzu ediyorsanız onu öylece yapacağım.» Ona şöyle dediler: «Bizi bırakıp gitmeni istiyoruz. Sen İbnu'l-Hanefiyye'nin seni gönderdiğini yalan yere iddia ettin. Gerçekten o seni göndermiş değildr.» Muhtâr buna: «O halde siz ona bir heyet gönderin, ben de bir heyet göndereceğim. Sonra bu konu ayan beyan belli oluncaya kadar bekleyin.» teklifi ile karşılık verdi. Bununla İbrâhim b. Eşter geri dönünceye kadar zaman kazanmak istiyordu. Aynı zamanda Muhtâr arkadaşlarına emir vererek hiç bir saldırıda bulunmamalarını söyledi. Kûfe halkı şehre giren bütün yol ağızlarını tutmuş olduklarından çok az bir şey dışında onlara hiç bir şey ulaşamıyordu. Abdullah b. Sebî meydana çıkınca Şâkiroğulları onunla çetin bir şekilde çarpıştılar. Daha sonra Cuşemli Ukbe b. Târik gelip onlarla çarpıştı ve kısa bir süre sonra Abdullah'ı ellerinden kurtarabildi. Daha sonra Ukbe Şemir'le birlikte yanında Kays Aylanlılar da olduğu halde ve Abdullah b. Sebî de Yemenlilerle birlikte Sebî' tepesine gittiler.

Muhtâr'ın elçisi yola koyulup aynı günün akşamı İbn Eşter'e ulaşınca

İbn Eşter o akşam geri döndü ve karanlığın bastığı yerde konaklayıp arkadaşlarıyla birlikte akşam yemeğini yedi. Kısa bir süre atlarını da dinlendirdikten sonra bütün gece ve ertesi gün ikindi vaktine kadar yollarına devam ettiler. O gece arkadaşlarının kuvvetli olanlarıyla birlikte mescitte kaldı. Yemen halkı Sebî' tepesinde toplandığı sırada namaz vakti girdi. Yemenlilerin her bir başkanı diğerinin önüne geçip onun namaz kıldırmasını hoş karşılamadığından Abdurrahman b. Mihnef: «İşte bu ihtilâfın başlangıcıdır. Haydi, öne hepinizin hoşnut olduğu, Kur'ân'ı okuyanların efendisi olan Rifâ'a b. Şeddâd el-Becelîyi geçiriniz.» diye teklifte bulundu. Onlar da onun bu teklifine göre hareket ettiler Rifâ'a çarpışmalar başlayıncaya kadar onlara namaz kıldırmağa devam etti.

Daha sonra Muhtâr taraftarlarına çarşıda savaş düzeni verdi. Çünkü o sırada çarşıda henüz hiç bir bina bulunmuyordu. İbn el-Eşter, Muhtâr'ın emriyle Mudar üzerine gitti. Mudarlılarm başında Şebes b. Rib'î ile Muhammed b. Umeyr b. Utârid bulunuyordu ve bunlar Künase'de kalmaktaydılar. Muhtâr Yemenliler üzerine göndermesi halinde pek fazla kimse öldürmeğe kıyamayacağından İbrâhim'i onların üzerine göndermedi. Bu bakımdan Muhtâr'ın kendisi Sebî' tepesindeki Yemen halkına doğru yürüdü. Amr b. Saîd'in evinin yakınında durup önünden Becîleli Ahmer b. Şumayt ile Şâkirli Abdullah b. Kâmil'i gönderdi ve onların her birisine kendilerine tayin ettiği bir yoldan gitmelerini emretti. Bu yolların her birisi de Sebî' tepesine çıkıyordu. Ayrıca gizlice onlara Şibamlıların kendisine haber gönderdiklerini ve bunların Yemenlileri arkadan çevireceklerini söylediklerini bildirdi. Her ikisi de Muhtâr'ın emrettiği şekilde yola koyuldular.

Yemenliler kendilerine karşı Ahmer ile Abdullah'ın gelmekte olduklarını haber alınca ikiye ayrıldılar ve görülmemiş bir şekilde, büyük bir şiddetle çarpıştılar. Sonunda Ahmer b. Şumayt ile İbn Kâmil'in arkadaşları bozguna uğrayıp kaçıştılar ve Muhtâr'ın bulunduğu yere kadar geldiler. Muhtâr: «Ne oluyorsunuz?» diye sorunca, şu cevabı verdiler: «Yenilmiş bulunuyoruz; Ahmer b. Şumayt ve yanındaki bir arkadaşı atlarından indiler.» İbn Kâmil taraftarları ise: «Biz de İbn Kâmil'in ne yaptığını bilmiyoruz.» diye karşılık verdiler.

Muhtâr onları alıp Ebû Abdullah el-Cedelî'nin evine varıncaya kadar yoluna devam etti. Burada durdu ve Has'amlı Abdullah b. Kurâd'ı dört yüz kişi ile birlikte İbn Kâmil'in yanına göndererek ona şöyle dedi: «İbn Kâmil ölmüş ise onun yerine geç ve onlarla çarpış, hayatta ise yanındaki askerlerden üç yüzünü ona bırak, öbür yüzünü sen yanına al ve es-Sebî' tepesine git. Bunların üzerine Hammâm Katan tarafından yaklaş.»

Abdullah b. Kurâd savaş yerine vardığında İbn Kâmil'in kendisiyle birlikte sabredip dayanan arkadaşlarıyla Yemenlilere karşı savaşmakta oldu-

günu gördü. Bu bakımdan Abdullah yanına üç yüz kişi bıraktı ve geriye kalan yüz kişi ile birlikte Abdu'l-Kays mescidine gitti. Arkadaşlarına da şöyle dedi: «Ben bu gün Muhtâr'ın üstün gelmesini istiyorum, bununla birlikte aşiretimin ileri gelenlerinin ölmesinden de hoşnut olamam. Allah'a yemin ederim, benim için ölmek onların benim ellerimle ölmelerinden daha iyidir. Ancak durunuz, çünkü ben Şibamlıların bunların arka taraflarından geleceklerini işitmiş bulunuyorum. Olur ki onlar bu işi yaparlar ve bizler de böyle bir işe bulaşmamış oluruz.»

Yanında bulunan askerler onun bu teklifini kabul edince o da Abdu'l-Kays mescidinin yakınında gecesini geçirdi.

Muhtâr, Nehdli kahraman Mâlik b. Amr ile yine Nehdli Abdullah b. Şerîk'i dört yüz kişi ile birlikte Ahmer b. Şumayt'ın yanına göndermiş, bu dört yüz kişi Ahmer'in yanına vardıklarında düşmanların ona galip geldiklerini ve çok kalabalık olduklarını görmüşler, çarpışma daha şiddetli ve çetin bir hal almıştı.

İbn el-Eşter'e gelince, o Mudarlılar üzerine gitmiş ve Şebes b. Rib'i ile birlikte bulunanlarla karşılaşmıştı. İbrâhim onlara şöyle dedi: «Yazıklar olsun size! Haydi bırakıp gidiniz, ben ellerimin Mudarlılardan herhangi birisinin kanına girmesini istemiyorum.» Fakat onlar geri gitmeyip İbrâhim'le çarpıştılar. İbrâhim onları bozguna uğrattı. Absh Hassân b. Fâid yaralandı, ailesinin yanına götürüldü ve orada öldü. Hassân, Şebes ile beraber bulunuyordu. Muhtâr'a Mudarlıların bozguna uğradığı müjdesi gelince Amber b. Şumayt ile İbn Kâmil'e haber gönderip onlara da bu zaferin müjdesini iletti. Bu onları daha bir güçlendirmiş oldu.

Şibamlılar da başlarına Ebû'l-Kalûs'u geçirmiş olarak Yemenlilere arkadan hücum etmek amacıyla bir araya gelince birbirlerine şöyle dediler: «Sizler bütün bu gayretlerinizi Mudarlılarla Rabîalılar üzerine teksif etmiş olsaydınız daha isabetli bir iş yapmış olurdunuz. Ebû'l-Kalûs susuyordu. Ona: «Ne dersin?» diye sorduklarında: «Yüce Allah, **"Kâfirlerden sizlere yakın olanlarla çarpışınız."** (Tevbe, 9/123) diye buyuruyor» cevabını verdi.

Bu cevap üzerine onunla birlikte Yemenlilere doğru yürüdüler. Tepeye çıktıklarında yolun ağzında Şâkirli A'sur ile karşılaştılar. Onu öldürdüler ve: «Ey Hüseyin'in intikamcıları» diye seslendiler. Bu sesi Hemdânlı Yezîd b. Umeyr b. Zû Murrân işitince: «Ey Osman'ın intikamcıları,» diye seslendi. Rifâ'a b. Şeddâd bunu duyunca şöyle söyledi: «Osman'dan bize ne! Ben Osman'ın kanını isteyen bir kavimle birlikte çarpışmam.» Kavminden bazı kişiler ona şöyle dedi: «Bizi buraya sen getirdin ve biz sana itaat ettik. Şimdi kavmimizin kılıçlarla biçildiğini görünce: "Gidin ve onları bırakın" diyorsunuz.» Bunun üzerine Rifâ'a onların üzerine gidip, şu beyitleri söylemeye başladı:

«Ben Ali'nin dini üzere Şeddâdoğluyum,
Değilim dostu Ervâ'nın oğlu Osman'ın
Bu gün kavurup duracağım,
Savaş ateşiyle kavrulanları.»

ve ölünceye kadar çarpıştı.

Rifâ'a, Muhtâr ile birlikte bulunuyordu. Onun yalan söylediğini görünce gafil avlayıp öldürmek istedi, fakat yapamadı bu konuda şöyle dedi: «Beni bu işi yapmaktan Peygamber (s.)'ın şu buyruğu alıyordu: **"Bir adam bir başkasından kendi kanı hakkında emîn olup da onu öldürecek olursa ben o kişiden uzağım."**

Ancak sözünü ettiğimiz günde Rifâ'a Kûfelilerle birlikte savaşmasına rağmen Yezid b. Umeyr'in: «Ey Osman'ın intikamcıları!» diye seslendiğini işitince Kûfelileri bırakıp tekrar Muhtâr ile birlikte savaşmağa döndü ve öldürülünceye kadar savaşmasına devam etti. Aynı çarpışmalarda Yezîd b. Umeyr b. Zû Murrân ve Cermli Nu'mân b. Suhbân da öldürüldü. Nu'man oldukça âbid birisi idi. Yine bu günde Furât b. Zahr b. Kays öldürülmüş, babası Zahr ile Abdullah b. Saîd b. Kays ve Ömer b. Mihnef yaralanmıştı. Abdurrahman b. Mihnef çarpışmış, sonunda yaralanmış, savaşçılar onu ellerinin üstünde taşıdıkları halde hiç bir şeyin farkına varmamıştı. Ezdlilerden bir grup kişi onun etrafını sararak çarpışmıştı. Diğer taraftan Yemenliler çok kötü bir yenilgiye uğradılar. Vadîlere mensup ailelerden beş yüz esir alındı, elleri kolları bağlı olarak Muhtâr'ın yanına getirildiler. Muhtâr bunların, huzuruna getirilerek kendisine takdim edilmelerini istedi ve: «Onlardan Hüseyin'in katlinde bulunanları araştırın ve bana bildirin.» diye emir verdi. Böylelikle Hz. Hüseyin'in öldürülmesine katılmış bulunan herkes öldürüldü. Aralarından öldürülenlerin sayısı iki yüz kırk sekiz kişiyi buldu. Ancak Muhtâr'ın taraftarları kendilerine eziyet vermiş olan herkesi öldürmeğe koyuldular.

Muhtâr bunu işitince geri kalan esirlerin tümünün serbest bırakılmasını emretti ve kendisine karşı hiç bir düşmanın yanında yer almayacaklarına ve ne ona, ne de taraftarlarına hiç bir kötülük yapmağa kalkışmayacaklarına dair yemin ve sözler aldı. Diğer taraftan Muhtâr'ın tellalı şöyle seslendi: «Muhammed (s.)'in soyundan gelenlerin kanına iştirâk etmiş olanların dışında kapısını kapatan herkes emniyettedir.»

Zebidli Amr b. Haccâc, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayına katılmış olanlardandı. Bu bakımdan bineğine atlayıp, Vâkîsa yoluna koyuldu. Daha sonra ondan hiç bir haber alınamadı. Denildiğine göre Muhtâr'ın arkadaşları onu susuzluktan yere düşmüş olarak buldular, kafasını kesip yanlarında götürdüler.

Furât b. Zahr b. Kays öldürülünce Halîfe b. Abdullah'ın kızı ve Hz.

Hüseyin'in hanımı olan Âişe el-Cu'fiyye, Muhtâr'a haber gönderip, başını gömmek için ondan izin istedi. Muhtâr ona istediği izni verdi, o da Furât'ın kafasını alıp gömdü.

Muhtâr, adı Zerbâ olan bir kölesini Şemir b. Zû-Cevşen'i ve arkadaşlarını takip etmek üzere gönderdi. Kendisine yaklaştığında Şemir arkadaşlarına şöyle dedi: «Etrafımdan uzaklaşınız, olur ki beni öldürmek ister.» Arkadaşları Şemir'den uzaklaşınca gerçekten Zerbâ arkadaşlarını bırakıp Şemir'e yöneldi. Daha sonra Şemir ona bir hamle yapıp öldürdü. Şemir akşamleyin, Sâtîdemâ denilen yerde konaklayıncaya kadar yoluna devam etti. Daha sonra adı el-Keltâniyye olan nehir kıyısındaki bir tepenin yamacında bulunan bir kasabaya gidip yerleşti. Sonra bu kasabanın halkına haber gönderip oradan İslâm'a girmemiş bir hizmetçi aldı. Onu dövdükten sonra şöyle dedi: «Al bu mektubumu Mus'ab b. Ez-Zübeyr'e götür!» Bu hizmetçi yola koyuldu. Sonunda Muhtâr'ın arkadaşı olan Ebû Amra'nın bulunduğu kasabaya girdi. Muhtâr, Ebû Amra'yı bu kasabaya kendisiyle Basra halkı arasında bir silâhlı kuvvet olmak üzere göndermişti. Bu hizmetçiyi varmış olduğu bu kasabada yine aynı şekilde kendisi gibi bir başka hizmetçi karşıladı. Gelen hizmetçi öbürüne Şemir'den gördüklerini anlattı. Onunla bu şekilde konuşmakta iken Ebû Amra'nın arkadaşlarından ve adı Abdurrahman b. Ebi'l-Kenûd olan bir kişi mektubu gördü ve üzerinde «Mus'ab b. ez-Zübeyr'e Şemir'den» şeklindeki adresi okuyunca hizmetçiye: «Şemir nerededir?» diye sordu. Hizmetçi ona nerede olduğunu söyleyince Şemir ile kendi aralarında ancak üç fersahlık bir mesafe olduğunu anladılar. Şemir'in üzerine yürümeğe koyuldular. Arkadaşları Şemir'e: «Bizi alıp şu kasabadan götürsen... Bizler burada korkuyoruz.» demişler, Şemir ise onlara: «Bütün bu korkunuz o yalancı heriften midir? Allah'a yemin ediyorum, üç gün süre ile buradan ayrılmayacağım. Allah sizin kalbinizi onun korkusuyla dolup taşırmış bulunuyor.» diye cevap vermişti. Uyumaya çekildiklerinde ansızın nal seslerini işittiler, kendi kendilerine: «Bu atların sesidir.» diye düşündüler. Ses, gittikçe arttı. Arkadaşları davranıp kalkmak istediler, ancak gelen atlıların tepeye yaklaşmış olduklarını gördüler. Bunlar tekbir getirip çevrelerini sardılar. Bunun üzerine arkadaşları kaçtılar ve atlarını da bıraktılar, Şemir göbekten altını bir çul ile örtmüştü. Vücudunda alaca hastalığı vardı. Üst tarafında bu hastalığın beyazlığı onlara görünüyor, öte yandan o elindeki mızrakla onlara vuruyordu. Çünkü Şemir elbisesini giyecek, silahını kuşanacak vakit bulamamış, arkadaşları da onu bırakıp gitmişlerdi. Şemir'den uzaklaştıklarında tekbir sesi ve birisinin şöyle demekte olduğunu işittiler: «Pis herif öldürüldü.» Onu Ebu'l-Kenûd öldürmüştü. Ebu'l-Kenûd aynı zamanda Müslüman olmayan hizmetçi ile mektubu görmüş kişidir.

Şemir'in cesedi köpeklere atıldı.

Olayda bulunmuş olanlardan birisi şöyle anlatır:

«Bizimle elindeki mızrakla çarpıştıktan sonra onu bıraktı, eline kılıç aldı ve bu kılıçla bizimle çarpışmağa başladı. Çarpışırken de Recez veznindeki şu mısraları söylüyordu:

«Bir ormanın kahraman bir arslanını uyandırdınız,
Asık yüzlüdür, suratı zaten beli kırıyor.
Bir gün olsun bir düşmandan kaçmadı,
Hep böyledir o, savaşır ve öldürür,
Aralıksız vurur onlara ve ne olduğunu gösterir.»

Muhtâr, es-Sebî' tepesinde yanında esir aldığı Bârikli Sürâka b. Mirdas olduğu halde gelir. Sürâka şiir olarak şöyle seslenir:

«Serbest bırak bu gün beni,
Ey vadilere, şehirlere konanların hayırlısı,
Ve ey çağrıları kabul eden, selâm verip secde edenlerin hayırlısı.»

Muhtâr onu hapse gönderdi. Ertesi gün yanına çağırınca Sürâka gelirken bir taraftan da şu beyitleri söylüyordu:

«Ebû İshak'a haber götür bizden,
Karşı çıkışımız aleyhimize oldu diye.
İsyan ettik, "Karşımızdakiler zayıftır" deyip,
Fakat bu çıkışımız azgınlık ve ölüm oldu.
Öldürücü darbeler aldık onlardan,
Ve isabetli mızrakları geri çevirdi bizi.
Sen her gün düşmanına muzaffer oldun,
Hüseyin'in intikamını isteyen her birlikle.
Muhammed'in Bedir'de muzaffer oluşu gibi,
Ve Huneyn'deki o büyük gün gibi.
Âdil ol mülkü elde edersen,
Bizler gibi olma, çünkü biz haksızlık ederiz, zulm ederiz.
Tevbemi kabul et benim,
Bana böyle bir borç verirsen müteşekkir olurum.»

Taberî der ki: Sürâka, Muhtâr'ın yanına varınca şöyle dedi: «Allah emîre iyiliğini versin. Kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, ben meleklerin ablak atların sırtında,

gökle yer arasında senin saflarında, seninle birlikte çarpıştıklarını gördüm.»

Bunu işitten Muhtâr ona şöyle dedi: «O halde minbere çık ve insanlara bunu bildir.» Bunun üzerine Sürâka minbere çıktı, onlara durumu haber verdikten sonra aşağıya indi. Daha sonra Muhtâr onu serbest bırakıp şöyle dedi: «Ben senin hiç bir şey görmediğini çok iyi biliyorum, fakat seni öldürmemi istedin. Şimdi git ve beni bırak. İstediğin yere gidebilirsin, fakat etrafımdaki arkadaşlarımın fikirlerini bozma.»

Bunun üzerine Sürâka Basra'ya gidip Mus'ab'ın yanına vardı ve şöyle söyledi:

«Benden haber götür Ebû» İshak'a,
Parlak doru atlar gördüm diye.
Ben sizin vahyinizi inkâr ettim
Ve adadım ölünceye kadar sizinle savaşmayı.
Görüyor gözlerim sizin göremediğinizi,
İkimiz de iyi biliriz neyin saçma olduğunu.»

O gün öldürülenler arasında Hemdânlı Abdurrahman b. Saîd b. Kays da vardı. Si'r b. Ebû Si'r, Şibâmlı Ebû'z-Zübeyr, Hemdânlı Şibâm ve bir başka kişi onu öldürdüklerini ileri sürdüler. Abdurrahman'ın oğlu, Şibâmlı Ebu'z-Zübeyr'e: «Sen kavminin efendisi ve benim babam olan Abdurrahman'ı nasıl öldürürsün?» diye sorunca, Ebu'z-Zübeyr ona şu mealdeki âyeti okudu: **«Sen Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlara sevgi beslediklerini göremezsin.»** (Mücâdele, 58/22)

Vak'a bittiğinde Muhtâr'ın taraftarlarından 780 kişi öldürülmüş bulunuyordu. Öldürülenlerin çoğunluğu Yemenlilerdendi. Olay 66 yılının Zülhicce ayının bitmesine altı gün kala (21 Temmuz 686) olmuştu.

Halkın ileri gelenleri Kûfe'den çıkıp Basra'ya girdiler, böylece Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katilleri ile başbaşa kalmış oldu. Muhtâr şöyle dedi: «Hüseyin'in katillerini hayatta bırakmak bizim dinimizde yoktur. Şayet onlar ben dünyada iken hayatta kalacak olursa, Muhammed (s.a.v.)in soyuna yardımcı olduğumu nasıl söyleyebilirim? O zaman ben beni adlandırdıkları gibi yalancının teki olurum. Ben Allah'ın yardımını alıp onlara karşı çıkacağım. Onların isimlerini teker teker söyleyiniz bana, daha sonra onları öldürünceye kadar takip ediniz. Yeryüzünü onlardan temizlemediğim sürece ne yemek yiyebilirim, ne de bir şey içebilirim.»

Bunun üzerine ona Cüheyneli Abdullah b. Esîd, Mâlik b. Beşîr el-Beddî ile Muhâribli Hamel b. Mâlik'in isimlerini söylediler. Muhtâr onların arkasından elçi göndererek ta Kâdisiyye'den huzuruna getirtti. Onları görünce: «Ey Allah'ın ve Rasûlünün düşmanları! Ali'nin oğlu Hüseyin

nerede? Haydi bana Hüseyin'i geri veriniz. Sizler kendilerine salât ve selâm getirmekle emrolunduğunuz kimseleri öldürünüz.» dedi. Ona şöyle cevap verdiler: «Allah sana merhamet buyursun. Bizler istemeyerek onlarla birlikte gönderildik. Şimdi bizim hayatımızı bağışla ve bize dokunma.» Muhtâr onların bu dileklerine şöyle karşılık verdi: «Peki, sizler ne diye Peygamberinizin kızının oğlu olan Hüseyin'in hayatını bağışlamadınız ve ona su bile vermediniz?»

Sonra Hz. Hüseyin'in üstlüğünü almış bulunan Mâlik b. Beşîr el-Beddî'nin ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Adam da ölünceye kadar çırpınıp durdu. Diğerlerini ise öldürttü. Ziyâd b. Mâlik ed-Dubaî, İmrân b. Hâlid el-Kuşeyrî, Bedîleli Abdurrahman b. Ebî Huşkâre ile Havlanlı Abdullah b. Kays'ın da huzuruna getirilmelerini emretti. Onları görünce şöyle dedi: «Ey sâlihleri öldürenler, ey cennet gençlerinin efendisinin katilleri! Allah bu gün sizin cezanızı vermiş bulunuyor. Susam otlarını aldığınız gün sizin için çok uğursuzmuş.»

Bunlar Hz. Hüseyin ile birlikte bulunan susamları da talan etmişlerdi. Daha sonra Muhtâr'ın emriyle hepsi öldürüldü.

Ayrıca Salhat'ın iki oğlu olan Abdullah ile Abdurrahman, Hemdânlı A'şâ'nın amcasının oğlu olan Abdullah b. Vehb b. Amr da huzuruna getirildi, onların da öldürülmesini emretti ve bu emir üzerine onlar da öldürüldüler. Bundan başka huzuruna Cüheyneli Osmân b. Hâlîd b. Esîd ed-Duhmânî, Kânisli Ebû Esmâ Bişr b. Şumayt getirildi. Bu ikisi Abdurrahman b. Akîl'in öldürülmesinde ve üzerindeki eşyaların alınmasında ortak hareket etmişlerdi. Her ikisinin de boyunları vuruldu ve ateşte yakıldılar.

Daha sonra Hz. Hüseyin'in başını almış bulunan Havelî b. Yezîd el-Asbahî'nin peşine adam salmış, Havelî de tuvaletin kanalına gizlenmişti. Muhtâr'ın gönderdiği adamlar onu aramak için evine girdiklerinde, adı «Mâlik'in kızı Ayûf» olan hanımı dışarı çıktı. Hanımı Hz. Hüseyin'in başını eve getirdiğinden beri ona düşmanlık ediyordu. Gelenlere: «Ne istiyorunuz?» diye sorunca onlar: «Kocan nerede?» diye sordular. Kadın eliyle bulunduğu yeri işaret ederek: «Bilmiyorum?» diye cevap verdi. Bunun üzerine Havelî'nin bulunduğu yere girdiler ve onu başına bir zembil geçirmiş olarak gördüler. Oradan çıkarttılar ve hemen ailesinin yanında öldürüp yaktılar.

Amr b. Sa'd ile Hz. Hüseyin'in Katline Katılan Diğer Kişilerin Öldürülmeleri

Daha sonra Muhtâr bir gün arkadaşlarına şöyle dedi: «Yarın ben ayakları büyük, gözleri içeri girmiş, kaşları gür bir kimseyi öldüreceğim

Onu öldürmek müminleri de mukarreb melekleri de sevindirecektir.» Heysem b. Esved en-Nehaî de onun yanında bulunuyordu. Muhtâr'ın bu sözleriyle Amr b. Sa'd'ı kast ettiğini anladı. Evine dönerek oğlu Uryan'ı Amr'ın yanına gönderdi ve ona durumu bildirdi. Heysem'in oğlu durumu Amr'a bildirince şöyle dedi: «Hay Allah babanın iyiliğini versin, bu adam bu kadar söz ve bu kadar teminat verdikten sonra beni nasıl öldürebilir?»

Abdullah b. Ca'de b. Hubeyre, Hz. Ali'ye olan yakınlığı dolayısıyla Muhtâr'ın yanında en değerli bir kimse idi. Amr b. Sa'd, Abdullah ile konuşmuş ve kendisine Muhtâr'dan emân almasını istemişti. Abdullah Amr'ın bu isteğini yerine getirmiş, Muhtâr da ona bir emân yazıp vermiş ve emânında hadeste bulunmamasını şart koşmuştu. Muhtâr buradaki «hades» kelimesiyle tuvalete girmemesini kast etmişti. Durumu haber alan Amr b. Sa'd Uryan'ın dönüşünden sonra evinden çıkıp hamama gitti. Kendisinin bir azatlısına durumu ve daha önce almış olduğu emânı bildirince, azatlı kölesi ona şu cevabı verdi: «Senin şu yaptığından daha büyük bir hades (olay) olabilir mi? Çünkü sen aileni ve eşyanı orada bırakıp buraya gelmiş bulunuyorsun. Haydi git ve aleyhinde delil olabilecek bir şey bırakma.» Bunun üzerine Amr geri döndü ve Muhtâr'a Amr'ın gidişi haber verilince şöyle dedi: «Hayır, onun boynunda kendisini geri çevirecek bir zincir vardır.» Sabah olunca Muhtâr Amr'ın yanına Ebû Amre'yi gönderdi. Ebû Amre yanına gitti ve ona: «Emîr seni çağırıyor.» dedi. Amr ayağa kalkınca cübbesi ayağına takıldı, Ebû Amre de elindeki kılıcı indirdi, onu öldürdü ve kafasını alıp Muhtâr'ın huzuruna getirdi. Muhtâr orada oturmakta olan Amr'ın oğlu Hafs'a: «Bunun kim olduğunu biliyor musun?» diye sorunca Hafs: «Evet biliyorum .Ondan sonra hayatta kalmanın da bir faydası yoktur.» dedi ve Hafs da öldürüldü. Bunun üzerine Muhtâr şöyle dedi: «İşte bu Hüseyin'e karşılık, bu da Hüseyin'in oğlu Ali'ye karşılık; fakat kesinlikle aralarında eşitlik yoktur. Allah'a yemin ederim, ben Kureyş'in dörtte birini öldürecek olsam bile bunlar onun bir parmak ucunun değerinde bile olamazlar.»

Muhtâr'ın Amr b. Sa'd'ı öldürmek için harekete geçmesinin sebebi şu olmuştu: Yezîd b. Şerahîl el-Ensârî, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin yanına gitmişti: Karşılıklı olarak konuşmuşlar, sonra Muhtâr'dan söz açılmıştı. İbnu'l-Hanefiyye şöyle demişti: «O kendisinin bizim şîamız olduğunu ileri sürüyor, fakat Hüseyin'in katilleri onun yanında koltuklar üzerinde oturup onunla konuşuyorlar.»

Yezîd geri dönünce durumu Muhtâr'a bildirmiş, bunun üzerine o da Amr b. Sa'd'ı öldürerek hem onun, hem de oğlunun kafasını İbnu'l-Hanefiyye'ye gönderip, ayrıca ele geçirebildiklerini öldürdüğünü, Hz. Hüseyin'in ölümünde hazır bulunan diğerlerini de takip etmeğe devam ettiğini yazmıştı.

Abdullah b. Şerîk şöyle der:

«Ben işaretli elbise giyen ve üzerlerinde siyah cübbeler bulunan kişilere yetiştim. Bunlar yanlarından Amr b. Sa'd geçtiği zaman "İşte bu Hüseyin'in katilidir." diyorlardı.»

Abdullah'ın sözünü ettiği bu durum, Muhtâr'ın Amr'ı öldürmesinden öncedir.

İzn Sîrîn de şöyle der:

«Ali Amr b. Sa'd'e şöyle demişti: "Ben sana bir gün gelip cennet ile cehennemden birisini seçmek üzere muhayyer bırakılacağını ve senin buna rağmen cehennemi seçeceğini söylesem ne dersin?»

Daha sonra Muhtâr Taylı Hakîm b. Tufayl'e haber gönderip çağırttı. Hakîm Abbâs b. Ali'nin üzerindeki eşyaları almış ve Hz. Hüseyin'e de bir ok atmıştı. Hakîm şöyle derdi: «Benim okum onun pantolonuna takıldı, fakat ona herhangi bir zarar vermedi.» Muhtâr'ın gönderdiği kişiler gelip Hakîm'i aldılar, götürdüler. Hakîm'in ailesi Adiy b. Hâtim'in yanına gittiler ve onun kurtarılması için iltimasta bulunmasını istediler. Adiy bu konuda onlara başvurunca onların: «Bu Muhtâr'ın bileceği bir iştir.» demesi üzerine onu kurtarmak amacıyla Muhtâr'ın yanına gitti. Muhtâr Sebî' tepesi gününde eline geçirmiş olduğu ve Adiy'in kavmine mensup olan kimseler hakkında onun iltimasını kabul etmişti. Adiy'in gelişini gören şîaya mensup kişiler: «Bizler Muhtâr'ın Hakîm hakkındaki iltimasını kabul edeceğinden korkuyoruz.» deyip aynen Hüseyin'i oklaması gibi Hakîm'i ok yağmuruna tuttular. Hakîm, isabet eden oklarla adeta bir kirpiyi andırıyordu. Adiy b. Hatim, Muhtâr'ın yanına girince Muhtâr onu yanına oturttu ve Hakîm hakkındaki iltimasını kabul etti. Ayrıca Adiy'e şunu sordu: «Peki, sen Hüseyin'in katilleri hakkında iltimas edilmesini helâl kabul edebilir misin?» Adiy: «Bu konuda Hakîm'e iftira ediliyor.» diye cevap verince de Muhtâr: «O zaman biz de onu sana bırakırız.» dedi.

Bu sırada İbn Kâmil Muhtâr'ın yanına girip, Hakîm'in öldürülüşünü haber vermiş, Muhtâr: «Niye bu işte böyle acele ettiniz, neden onu yanıma getirmediniz?» demiş, fakat gerçekte onun öldürülmesine sevinmişti. İbn Kâmil, Muhtâr'ın sorusuna: «Şîalar erken davrandı ve beni etkisiz bıraktı.» diye cevap verdi. Buna karşılık Adiy, İbn Kâmil'e şöyle dedi: «Hayır, yalan söyledin, senden daha hayırlı olan kimsenin benim iltimasımı kabul edeceğini zannettin ve elini çabuk tutup onu öldürdün.» İbn Kâmil Adiy'e hakaret etmeye başlayınca Muhtâr onu bundan alıkoydu.

Muhtâr, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin katili olan Abdu'l-Kaysî Murre b. Munkiz'in de peşinden adam gönderdi. Murre yiğit bir kişi idi. Evinin etrafını çevirdiler, elinde mızrağı ile birlikte atının sırtında dışarı çıktı, onlarla çarpışmağa başladı. Eline bir darbe indirildi, fakat yine de on-

lardan kaçıp kurtuldu. Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanına vardı, ondan sonra da eli felç oldu.

Muhtâr, Zeyd b. Rukâd el-Cunubî'nin yakalanması için de adam gönderdi. Zeyd şöyle derdi: «Onlardan elini alnına koymuş bir yiğide bir ok attım. Eliyle gelen oklardan korunmak istiyordu. Attığım bu okla eli alnına yapıştı. Hiç bir şekilde elini alnından çekip kurtaramadı. İşte bu yiğit, Müslim b. Akîl'in oğlu Abdullah'tı. Ben ona bu oku attığım zaman şöyle dua etti: "Allah'ım onlar bizi yerimizden indirdiler ve zelil ettiler. Onlar bizi nasıl öldürdülerse sen de onları öldür."» daha sonra Zeyd bir gence bir başka ok atmıştı, bununla ilgili olarak da şöyle derdi: «Yanına vardığımda bu genç ölmüştü, onu öldüren ve saplanmış bulunan okumu çekip çıkardım. Abdullah'ın alnındaki okumu da çekmeğe uğraştım, fakat okun sap kısmını almama rağmen ucu alnında kaldı.»

İşte bu Zeyd'e Muhtâr'ın adamları gelince elinde kılıçla onların karşısına çıktı. İbn Kâmil, Muhtâr'ın adamlarına şu talimatı verdi: «Ona mızrak vurmayınız, kılıçla da vurmayınız, ok ve taş atınız.» Muhtâr'ın adamları da aynı şeyi yaptılar, yere düştü ve diri diri yaktılar.

Muhtâr Hz. Hüseyin'i öldürdüğünü iddia eden Sinân b. Enes'in peşinden adam göndermiş, onun Basra'ya kaçmış olduğunu görünce evini yıktırmıştı.

Abdullah b. Ukbe el-Ganevî'nin de peşinden adam göndermiş, ancak onun Cezîre'ye kaçmış olduğunu görünce onun da evini yıktırmıştı. Abdullah genç bir çocuk öldürmüştü. Adı Harmele b. Kâhin olan Esedoğulları'na mensup başka birisinin peşinden de yakalatmak amacıyla adam göndermişti. Bu adam Hz. Hüseyin'in ailesinden bir kişiyi öldürmüştü, fakat bunu da bulamamışlardı.

Muhtâr aynı zamanda adı Abdullah b. Urve olan Hasamlı bir adamın yakalanması için de adam göndermişti. Hasamlı bu kişi şöyle derdi: «Ben onlara tam on iki ot attım.» Ancak bu adamı yakalayamamışlardı, o da Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanına gitmişti. Bunun üzerine evini yıkmışlardı.

Diğer taraftan Sudalı Amr b. Subayh'ı yakalatmak istemişti. Amr şöyle diyordu: «Ben onlara mızrak salladım, yaraladım; fakat hiç kimseyi öldürmedim.» Amr geceleyin Muhtâr'ın yanına getirildi. Mızraklarla vurulmasını emredince ölünceye kadar mızraklandı.

Muhammed b. Eş'as'ın peşinden de adam gönderdi. Muhammed, Kâdisiyye yakınlarında bir köyde bulunuyordu. Onu aramışlar, fakat bulamamışlardı; çünkü o da Mus'ab'ın yanına kaçmış bulunuyordu. Muhtâr, onun evini yıktırmış, evinin kerpiç ve harcıyla Ziyâd'ın daha önce yıktırmış olduğu Kindeli Hucr b. Adiy'in evini yaptırmıştı.

Müsennâ el-Abdî'nin Basra'da Muhtâr'a Bey'ati

Bu sene içerisinde Abdlı Müsennâ b. Muharribe Basra'da Muhtâr'a bey'at edilmesi için çağrıda bulundu. Müsennâ Süleymân b. Surâd ile birlikte Aynu'l-Verde'de bulunmuş, daha sonra dönüp Muhtâr'a bey'at etmiş, Muhtâr da onu Basra'ya kendisinin propagandasını yapmak üzere göndermişti. Müsennâ Basra'ya gelip Muhtâr'a bey'at edilmesini istedi. Kabilesinden olan ve olmayan bazı kimseler onun bu davetini kabul ettiler. Daha sonra Müsennâ Medinetü'r-Rızk'a gelmiş ve orada karargâhını kurmuştu. Burada erzak ve malzemelerini toplamışlardı. Basra Emîri olan Kubâ' onların üzerine asker göndermiş ve bu iş için güvenlik kuvvetlerinin başında bulunan Abdullah b. Husayn ile hem güvenlik kuvvetlerinin, hem de savaşan askerlerin başında bulunan Kays b. Haysem'i de çağırmıştı. Abbâd ile Kays hep birlikte es-Sebha denilen yere çıktılar. Halk ise evlerinde kalmış, hiç kimse dışarıya çıkmamıştı. Abbâd yanındakiler ile birlikte ileri geçti ve Müsennâ ile karşılaştılar. Diğer taraftan Abbâd Medînetü'r-Rızk'a doğru giderken Kays'ı olduğu yerde bırakmıştı. Medînetü'r-Rızk'a varınca buranın surlarının üzerine otuz kişi yerleştirmiş ve onlara şöyle talimat vermişti: «Tekbir sesini işittiğiniz zaman siz de tekbir getiriniz.» Arkasından Abbâd Kays'ın yanına gitti ve Müsennâ ile birlikte çarpışmağa başladılar. Dâru'r-Rızk'da bulunanlar tekbir seslerini işitince kendileri de tekbir getirdiler ve Medîne'de bulunanlar kaçtılar. Müsennâ arkalarından tekbir getirilmekte olduğunu işitince beraberindekilerle birlikte kaçmağa başladı. Onların bu şekilde savaşı bırakıp kaçmalarına karşılık Kays ve Abbâd onlara ilişmediler ve arkalarından da gitmediler.

Müsennâ kavmi olan Abdu'l-Kayslıların yanına gitti. Bu sefer Kubâ' Müsennâ'yı ve beraberindekileri getirmek üzere Abdu'l-Kayslılara asker gönderdi. Ziyâd b. Amr el-Atekî bunu görünce Kubâ'ın yanına giderek ona şöyle dedi: «Ya sen süvarilerini kardeşlerimizin üzerinden çekersin veyahut da onlarla çarpışırız.» Bunun üzerine Kubâ' Ahnef b. Kays ile Mahzûmlu Ömer b. Abdurrahman'ı iki taraf arasında barış yapmak üzere gönderdi. Ahnef durumu düzeltti ve Müsennâ ile arkadaşlarının çıkıp gitmeleri şartıyla barış teklif etti. Onun bu teklifini kabul ettiler ve Abdu'l-Kayslılar Müsennâ'yı ve beraberindekileri çıkardılar. Müsennâ da arkadaşlarından çok az bir grup ile birlikte Kûfe'ye doğru gitti.

Muhtâr'ın İbn ez-Zübeyr'e Oyunu

Muhtâr, İbn ez-Zübeyr'in Kûfe valisi olan İbn Mutî'i Kûfe'den çıkartınca İbn Mutî, İbn ez-Zübeyr'in yanına yenik düşmüş olarak gitmekten

hoşlanmadığı için Basra'ya gitti. Muhtâr Kûfe'yi eline geçirince İbn ez-Zübeyr'i oyuna getirmeğe çalışmak için şöyle bir mektup yazdı: «Sana olan samimî bağlılığımı bilirsin. Sana düşmanlık edenlere karşı ne kadar gayretli olduğumu da bilirsin. Fakat ben sana karşı bu şekilde davrandığım halde sen bana ne verdin? Sana vefakâr olduğum zamanlar bile bana vermiş olduğun ahitleri yerine getirmedin. Tekrar sana dönmemi ve aynı samimiyetle sana bağlanmamı arzu ediyorsan bunu da yaparım. Vesselâm.»

Muhtâr'ın bundan maksadı, işin dizginlerini tam manasıyla eline geçirinceye kadar İbn ez-Zübeyr'in kendisinden uzak kalmasıydı. Şîa ise bu durumdan hiç haberdar olmamıştı. İbn ez-Zübeyr ise Muhtâr'ın gerçekten kendisiyle barış halinde mi, yoksa savaş halinde mi olduğunu anlamak istediğinden Mahzûmlu Ömer b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'ı davet edip onu Kûfe valiliğine getirdi ve ona: «Muhtâr bizim emirlerimizi dinleyip itaat etmekte olan birisidir.» dedi. Bunun üzerine Ömer otuz kırk bin dirhem harcayarak yol hazırlığı yaptı ve Kûfe'ye doğru yola koyuldu. Muhtâr bu durumu haber alınca Zâide b. Kudâme'yi çağırdı ve ona yetmiş bin dirhem verip şunları söyledi: «Bu para Ömer b. Abdurrahmân'ın buraya gelmek için harcamış olduğu paranın iki katıdır.» Daha sonra Muhtâr ona yanına beş yüz atlı alarak Ömer ile karşılaşıncaya kadar gitmesini ve bu harçlığı ona verip geri dönmesini istemesini söyledi. Bunun üzerine Ömer geri dönecek olursa mesele yoktu, aksi takdirde ona yanındaki atlıları göstermesini söyledi.

Zâide b. Kudâme parayı aldı ve yolda Ömer'le karşılaşıncaya kadar ilerlemeeğe devam etti. Ömer'i görünce ona parayı verdi ve geri dönmesini söyledi. Ömer ona şöyle dedi: «Müminlerin emîri beni Kûfe'ye vali olarak tayin etmiş bulunuyor. Benim oraya gitmem kaçınılmaz bulunuyor.» Bunun üzerine Zâide gizlemiş olduğu atlılara çıkmalarını söyledi. Ömer atlıların gelmekte olduğunu görünce parayı aldı ve Basra'ya doğru gitti. Orada İbn Mutî ile birlikte, Hâris b. Ebî Rabîa'nın komutanlığı altında bir araya geldiler. Bu olay ise Abdlı Müsennâ b. Muharribe'nin Basra'da ortaya çıkışından önce olmuştu.

Denildiğine göre, Muhtâr İbn ez-Zübeyr'e şöyle yazmıştı: «Ben Kûfe'yi kendim için yurt edinmiş bulunuyorum. Şayet bunu benim için münasip görüyorsan ve bana bir milyon dirhem verilmesini emredersen buradan Şâm'a giderim ve İbn Mervân'ın hakkından gelirim.» Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr şöyle dedi: «Bu Sakîf'in yalancısını ne zamana kadar idare edeceğim ve o ne zamana kadar beni aldatmak isteyecek.» Muhtâr'a «Allah'a yemin ederim, tek bir dirhem bile yok.» diye yazdı. Mektubuna şu beyti de ekledi:

«Kesemle alçak adamla tartışamam
Canım oldukça itaatle ölüme giderim ben.»

Daha sonra Abdülmelik b. Mervân, Abdülmelik b. Hâris b. Ebi'l-Hakem b. Âs'ı Vâdi'l-Kurâ'ya gönderdi. O sırada da Muhtâr İbn ez-Zübeyr ile, kendisi yalnızca Şâmlılarla uğraşmak amacıyla, karşılıklı olarak birbirlerine ilişmemek üzere antlaşmıştı. Abdülmelik'in asker gönderdiğini haber alan Muhtâr İbn ez-Zübeyr'e şöyle yazdı: «Ben İbn Mervân'ın senin üzerine asker göndermiş olduğunu haber almış bulunuyorum. Arzu edersen sana yardımcı olabilirim.»

İbn ez-Zübeyr cevap olarak ona şunları yazdı: «Eğer sen bana itaat eden birisi isen, orada bulunanlardan benim için bey'at al ve alelacele ordu gönder. Onlara Vâdi'l-Kurâ'da bulunan İbn Mervân'ın askerlerinin üzerlerine giderek onlarla çarpışmalarını emret. Vesselâm.»

Bunun üzerine Muhtâr Hemdânlı Şurahbîl b. Vers'i çağırarak, çoğunluğu Arap olmayanlardan müteşekkil ve aralarında yalnızca yedi yüz Arab'ın bulunduğu üç bin kişilik bir ordunun başına getirip yola çıkardı ve şöyle dedi: «Sen Medîne'ye girinceye kadar yoluna devam et. Medîne'ye girdiğin zaman bana mektup yaz ve orada emrim gelinceye kadar kal.» Muhtâr'ın bundan maksadı askerlerinin Medîne'ye girmesinden sonra onların başına bir emîr gönderip, daha sonra da İbn Vers'e emir vererek, Mekke'de İbn ez-Zübeyr'i muhasara altına almaktı.

Diğer taraftan İbn ez-Zübeyr Muhtâr'ın kendisine tuzak kurmakta olduğundan çekindiği için, Mekke'den Abbâs b. Sehl b. Sa'd'ı iki bin kişilik bir asker grubuyla birlikte gönderdi. Ona ayrıca bedevîlerden de kendisiyle birlikte savaşa katılmalarını istemesini emretti ve şöyle dedi: «Bu gelenlerin bana itaat etmekte olduklarını görürsen mesele yok, aksi taktirde onları yok edinceye kadar gereken planlarını uygula.»

Abbâs b. Sehl, er-Rakîm denilen yerde İbn Vers ile karşılaştığında arkadaşlarına savaş düzeni vermiş olduğunu gördü. Abbâs onlara yaklaştı ve selâm verdikten sonra gizlice İbn Vers'e: «Sizler İbn ez-Zübeyr'e itaat etmekte değil misiniz?» diye sornca, İbn Vers'in: «Tabii» diye cevap vermesi üzerine Abbâs ona: «O halde hep birlikte Vadi'l-Kurâ'da bulunan İbn ez-Zübeyr'in düşmanı üzerine gidelim.» dedi. İbn Vers şöyle cevap verdi: «Ben size itaat etmekle değil, Medîne'ye gitmekle emrolundum. Ancak oraya gittikten sonra görüşümü ortaya koyacağım.» Bunun üzerine Abbâs ona şöyle dedi: «Şayet İbn ez-Zübeyr'e itaat etmekte iseniz, bana sizleri alıp gitmemi emretmiş bulunuyor.» Bu sefer İbn Vers şöyle dedi: «Hayır, ben sana tabi olmayacağım; Medîne'ye varıp beni buraya gönderene mektup yazacağım, o da bana bir emir verecektir.» Abbâs ona: «Senin görüşün daha doğrudur.» deyip bıraktı ve maksadını anladıktan sonra şunları ekledi: «O zaman ben de Vâdi'l-Kurâ'ya gidiyorum.»

Abbâs ve beraberindekiler orada konakladılar, İbn Vers'e kesilmiş ve derisi yüzülmüş develer ve koyunlar gönderdiler. İbn Vers ve beraberindekiler açlıktan ölmek üzereydiler; onları aldılar, yedikten sonra da suya gidip gelmeğe başladılar. Abbâs yanındakilerden bin kişi dolaylarında kahraman asker alarak İbn Vers'in çadırına doğru gitti. İbn Vers onları görünce arkadaşlarının toplanması için seslenmiş, Abbâs yanlarına varıncaya kadar etrafında ancak yüz kişi toplanabilmişti. Aralarında kısa bir süre çarpışma oldu, sonunda İbn Vers yetmiş koruma görevlisiyle birlikte öldürüldü. Daha sonra Abbâs, İbn Vers ile birlikte bulunanlar için bir emân sancağı kaldırdı. Hemdânlı Süleymân b. Himyer ile Abbâs b. Ca'de el-Cedelî etrafında kalan yaklaşık üç yüz kişi dışında herkes bu emân sancağının yanına gitti. Abbâs b. Sehl sancağın altına gelmeyenlerden iki yüz kişi kadarını öldürdü. Geri kalanları da kurtulup geri kaçtılar. Pek çoğu da yolda öldü.

Muhtâr İbn el-Hanefiyye'ye mektup yazıp durumu bildirdi ve şöyle dedi: «Ben düşmanları sana boyun eğdirsinler, bölgeyi sana itaat ettirsinler diye bir ordu göndermiştim. Bunlar Taybe (Medîne)'ye yaklaştıklarında onlara şöyle şöyle yapıldı. Şayet uygun görüyor isen Medîne'ye çok kalabalık bir ordu göndereyim. Sen de bunlara kendi yanından bir adam gönder ki benim senin itaatinin altında olduğumu bilsinler. Bu teklifimi uygun görüyorsan böyle yap. Sen göndereceğim bu askerlerin sizin hakkınızı daha iyi gözettiklerini, siz ehlibeyte karşı İbn ez-Zübeyr'e mensup olanlardan daha bir şefkatli olduğunu göreceksin. Vesselâm.»

İbnü'l-Hanefiyye ona şöyle yazdı: «Mektubunu okudum. Hakkımı ne derece gözettiğini öğrendim, beni sevindirecek ne gibi niyetler beslediğine de muttali oldum. Benim en çok sevdiğim şey, yapmakla Allah'a itaat edebildiğim bir iştir. Sen de elinden geldiğince Allah'a itaat et. Ben çarpışmak isteseydim, herkesin yanıma doğru alelacele gelip toplandığını, yardımcılarımın pek çok olduğunu görecektim. Fakat sizlerden uzak duruyorum. Allah hükmünü verinceye kadar sabredeceğim. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.» Daha sonra da ona kan dökmekten uzak durmasını emretti.

İbnü'l-Hanefiyye ile İbn ez-Zübeyr ve Kûfe'den Ordunun Yola Çıkması

Daha sonra İbn ez-Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi beraberindeki ailesi fertleriyle, şîasıyla ve aralarında sahâbiliği de olan Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin de bulunduğu Kûfe halkının ileri gelenlerinden on yedi kişiyle kendisine bey'atte bulunmak üzere çağırmış, onlar da kabul et-

meyerek şöyle demişlerdi: «Bizler bütün ümmet bir araya gelmedikçe bey'at etmeyeceğiz.»

Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr İbnü'l-Hanefiyye hakkında kötü konuşup onu yermeğe başladı. Kindeli Abdullah b. Hâni bu konuda İbn ez-Zübeyr'e kaba konuşarak şöyle dedi: «Şayet sana ancak bizim bey'at etmeyişimiz zarar veriyorsa, şunu söyleyeyim ki, sana hiç bir zarar vermeyecek demektir. Bizim adamımız ise şöyle diyor: "Eğer ümmetin tümü bana bey'at eder de Muâviye'nin kölesi Sa'd bey'at etmeyecek olursa, ben bunu kabul etmeyeceğim."» Abdullah'ın Sa'd'ı özellikle zikretmesinin sebebi, İbn ez-Zübeyr'in adam gönderip onu öldürtmesiydi. Abdullah'ın bu şekilde konuşması üzerine İbn ez-Zübeyr ona ve diğer arkadaşlarına hakaret etti ve onu yanından kovdu. İbnü'l-Hanefiyye'ye yaptıklarını anlattıkları zaman onlara sabretmelerini emretti. İbn ez-Zübeyr de onlara ısrarda bulunmayı bıraktı.

Ancak Muhtâr Kûfe'ye egemen olduktan sonra şîa İbnü'l-Hanefiyye'ye bey'at edilmesi için çağrıda bulununca bu sefer İbn ez-Zübeyr herkesin İbnü'l-Hanefiyye'yi kabul etmeğe birbirini çağıracağından korktuğu için, hem İbnü'l-Hanefiyye'ye, hem de arkadaşlarına kendisine bey'at etmeleri için ısrar etmeğe başladı. Onları alıp Zemzem'de hapsetti, öldürmekle ve yakmakla tehdit etti. Ayrıca kendisine bey'at etmeyecek olurlarsa yaptığı bu tehdidi kesinlikle uygulayacağına dair Allah'a yemin etti. Bu iş için de onlara belirli bir süre tanıdı.

İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte olanların birisi Muhtâr'a haber gönderip durumlarını bildirmesini teklif etti. Bunun üzerine İbnü'l-Hanefiyye konu ile ilgili olarak mektup yazdı ve ondan yardım istedi.

Muhtâr İbnü'l-Hanefiyye'nin gönderdiği mektubu herkesin huzurunda okuduktan sonra şöyle dedi: «İşte sizin Mehdîniz, Peygamberinizin ehli beytinin has şahsı, şu anda koyunların kapatıldığı gibi kapatılmış bulunuyor, gece veya gündüz öldürülmeyi ya da yakılmayı bekliyorlar. Eğer onlara çok büyük ölçüde yardım etmeyecek olursam, Ebû İshâk olmayayım. Eğer sel gibi atlıları peş peşe göndermeyecek olursam ve İbnü'l-Kâhiliyye'nin başına musibet gelmeyecek olursa, ben Ebû İshâk olmayayım.»

Muhtâr İbnü'l-Kâhiliyye sözleriyle İbn ez-Zübeyr'i kastediyor, çünkü İbn ez-Zübeyr'in dedesi olan Avvâm'ın babasının annesi olan Zühre Amr'ın kızıdır. Amr ise Kâhil b. Esed b. Huzeymeoğullarındandır.

Muhtâr'ın bu konuşmasını işitenler ağlaşmağa ve: «Bizleri onun yanına gönder ve elini çabuk tut.» demeğe başladılar. Bunun üzerine Muhtâr önce Ebû Abdullah el-Cedelî'yi güçlü kuvvetli yetmiş suvari ile birlikte gönderdi. Daha sonra Temimoğullarından olan Zabyân b. Umâre'yi dört yüz kişi ile birlikte gönderdi. Zabyân ile birlikte İbnü'l-Hanefiyye'ye verilmek üzere dört yüz bin dirhem de gönderdi. Diğer taraftan Ebû'l-Mu-

ümmer'le yüz kişi, Hâni b. Kays'la yüz kişi, Umeyr b. Târık'la kırk kişi, Yûnus b. İmrân'la da kırk kişi gönderdi. Ebû Abdullah el-Cedelî Zâtu Irk denilen yere vardı ve Umeyr ile Yûnus seksen kişi ile birlikte gelinceye kadar onları bekledi. Böylece sayıları yüz elli kişiye vardı. Bu yüz elli kişiyi yanına alan Abdullah Mescid-i Harâm'a gitti. Yanlarında sancaklar olduğu halde: «Ey Hüseyin'in intikamcıları!» diye seslenerek girdiler ve Zemzem'in yanına vardılar. Bu sırada İbn ez-Zübeyr onları yakmak üzere odunları hazırlamış bluunuyordu. Onlara tanımış olduğu sürenin bitmesine iki gün kalmıştı. Kapıyı kırıp İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına girdiler ve ondan: «Sen bizi Allah'ın düşmanı İbn ez-Zübeyr ile baş başa bırak.» diye rica ettilerse de İbnü'l-Hanefiyye onlara: «Ben Mescidu'l-Harâm'da çarpışılmasını helâl kabul edemem.» dedi. Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr şöyle dedi: «Şu Haşebî (oduncu)'lere hayret ediyorum. Hüseyin'i ben öldürmüşüm gibi nara atıyorlar. Allah'a yemin ederim, onu öldürenleri elime geçirecek olsam kesinlikle öldürürüm.»

Onlara Haşebiyye denilmesinin sebebi, Mekke'ye girdiklerinde Mescid-i Haram'da kılıç çekmekten hoşlanmadıkları için ellerinde odun parçalarının bulunmasıydı. Onlara Haşebiyye denmesinin sebebinin İbn ez-Zübeyr'in hazırlamış olduğu odunları almalarıdır da denilmiştir.

İbn ez-Zübeyr şöyle dedi: «Sizler hem Muhammed'i, hem de onunla birlikte olanları bey'at etmeden serbest bırakacağımı mı zannediyorsunuz?» El-Cedelî ona şöyle cevap verdi: «Evet, rüknün ve makamın Rabbine yemin ederim, ya onları serbest bırakırsın, yahut da seninle bâtıl peşinde olanların şüpheye düşmelerine sebeiyet verecek şekilde kılıçlarımızla savaşırız.» İbnü'l-Hanefiyye arkadaşlarını alıkoyarak karışıklık çıkarmaktan sakındırdı.

Daha sonra askerlerin geri kalan kısmı yanlarında Muhtâr'ın verdiği para olduğu halde Mekke'ye geldiler, Mescidü'l-Harâm'a girdiler. Tekbirler getirerek: «Ey Hüseyin'in intikamcıları, ey Hüseyin'in intikamcıları!» diye seslendiler. İbn ez-Züebyr'in gözleri onlardan korktu. Muhammed b. el-Hanefiyye ve beraberindekiler Şi'bi Ali'ye gittiler, İbn ez-Zübeyr'e hakaretler yağdırıyorlardı. İbn ez-Zübeyr'e karşı çıkmak için Muhammed'den izin istedilerse de onlara istedikleri izni vermedi. Şi'bi Ali'de Muhammed'in etrafında dört bin kişi toplandı. Muhammed parayı onların arasında paylaştırdı. Böylece Kûfe'den gelenler güçlendiler ve kendilerini korudular.

Fakat Muhtâr öldürülünce durumları sarsıldı ve muhtaç düştüler. Bölge Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra sağlam bir şekilde İbn ez-Zübeyr'in eline geçmiş oldu. Bu sefer İbn ez-Zübeyr İbnü'l-Hanefiyye'ye haber gönderip ona: «Ya bana bey'at edersin, yahut da seninle çarpışırım.» dedi. İbn ez-Zübeyr'in gönderdiği elçi Urve b. ez-Zübeyr idi. İbnü'l-Hanefiyye Ur-

ve'ye şöyle dedi: «Yazıklar olsun senin kardeşine! Allah'ı gazaba getiren şeylerde ne kadar ısrar ediyor ve senin bu kardeşin Allah'tan ne kadar gafildir!» Daha sonra İbnü'l-Hanefiyye arkadaşlarına şöyle dedi: «İbn ez-Zübeyr bizim üzerimize gelmek istiyor. Ben bırakıp gitmeyi arzu eden herkese izin veriyorum. Kesinlikle onu yermeyeceğiz ve kınamayacağız. Bense, Allah benimle İbn ez-Zübeyr'in arasında ayırıcı hükmünü verinceye kadar burada kalacağım. Zaten Hakk'ı bâtıldan ayıranların en hayırlısı O'dur.»

Bunun üzerine Ebû Abdullah el-Cedelî ve başkaları ayağa kalkarak kendisinden ayrılmayacaklarını söylediler. Abdülmelik b. Mervân Muhammed b. el-Hanefiyye'nin durumunu haber alınca ona mektup yazdı ve «Yanına gelecek olursa kendisine iyilikte bulunacağını, arzu ederse işler düzene girinceye kadar Şâm'da kalabileceğini» bildirdi. Bunun üzerine İbnü'l-Hanefiyye ve beraberindekiler çıkıp Şâm'a gittiler. Ayrıca onunla Küseyyir Azze de yola koyuldu. Küseyyir şu mısraları okuyordu:

«Ey hidâyete ermişin oğlu, Mehdîmiz, sen de hidâyet buldun,
Sen bizim râzı olduğumuz kişisin, umudumuzsun.
Sen Peygamber'den sonra en hayırlı kişinin oğlusun,
Sen Hakk'ın İmamısın, hiç şüphemiz yok bunda.
Ey Ali'nin oğlu, düş önümüze; kim var Ali gibi?»

Muhammed Medyen'e varınca Abdülmelik'in Amr b. Saîd'e gadrini öğrendi. O bakımdan Abdülmelik'in yanına gelmekten dolayı pişman oldu ve korkuya da kapıldı. Bu nedenle Eyle'de indi. Herkes Muhammed'in faziletinden, çokça ibâdetinden, zühdünden ve güzel davranışlarından söz etmeğe başladı. Abdülmelik onun bu durumlarını işitince Şâm'a gelmesine izin verdiği için pişman oldu. Muhammed'e şöyle yazdı: «Benim hakim olduğum bölgede, bana bey'atte bulunmayan bir kişi bulunamaz.» Bunun üzerine Muhammed Şâm'dan Mekke'ye geri döndü ve Şi'b-i Ebî Tâlib'de yerleşti. İbn ez-Zübeyr ona haber gönderip yanından gitmesini istedi. Ayrıca kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'e mektup yazarak İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte bulunan kadınları göndermesini emretti, o da kadınları gönderdi. Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin hanımı da bunlar arasındaydı. Bu hanım İbn ez-Zübeyr'in yanına geldi. Bunun üzerine et-Tufeyl şu beyitlerin de yer aldığı bir şiir söyledi:

«Onu Mus'ab gönderdi,
Ve Mus'ab bizi yordu.
Sanki savaşabilecekmişiz gibi,
Birliğin başını çekiyorum.»

İbn ez-Zübeyr, İbnü'l-Hanefiyye'ye Mekke'den gitmesi konusunda ısrar etti. İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte olanlar İbn ez-Zübeyr ile çarpışmak için izin istediler, fakat onlara müsaade etmeyip şöyle dedi: «Allah'ım, sen İbn ez-Zübeyr'e zilletin ve korkunun elbisesini giydir. Ona ve onun taraftarlarına insanları koyunlar gibi güden kişiyi musallat et!»

Daha sonra İbnü'l-Hanefiyye oradan Tâif'e gitti. İbn Abbâs, İbn ez-Zübeyr'in yanına girdi ve ona oldukça ağır konuştu. Aralarında karşılıklı olarak bir konuşma geçti ki, onu burada kaydetmek hoşumuza gitmedi. İbn Abbâs da Mekke'den çıkıp Tâif'e onun yanına gitti, daha sonra orada vefât etti. İbnü'l-Hanefiyye dört tekbir alarak onun cenaze namazını kıldırdı. İbnü'l-Hanefiyye Tâif'de Haccâc'ın İbn ez-Zübeyr'i muhasara etmesine kadar kaldı. Daha sonra Tâif'den gelip Şi'b'e yerleşti. Haccâc onu Abdülmelik'e bey'at etmek üzere çağırdıysa da herkes bey'at edip kabul edinceye kadar bey'at etmeyeceğini söyledi.

İbn ez-Zübeyr öldürülünce, İbnü'l-Hanefiyye Abdülmelik'e mektup yazarak hem kendisine, hem de beraberinde bulunanlara emân istedi. Haccâc tekrar İbnü'l-Hanefiyye'ye bey'at etmesi için haber gönderdi. İbnü'l-Hanefiyye yine bey'at etmeyip şöyle dedi: «Ben Abdülmelik'e mektup yazdım. Onun cevabı bana geldikten sonra bey'at ederim.»

Abdülmelik de Haccâc'a bir mektup yazıp İbnü'l-Hanefiyye'ye iyi davranmasını tavsiye ettiğinden Haccâc ona ilişmedi. Daha sonra İbnü'l-Hanefiyye'nin elçisi geri döndü. Onun gönderdiği elçi Ebû Abdullah el-Cedelî olup geri döndüğünde Abdülmelik'in emân verdiğini belirten ve İbnü'l-Hanefiyye'ye hakkının verilerek ailesine gerekli saygının gösterilmesini isteyen mektubunu getirmişti. Emânın gelmesinden sonra İbnü'l-Hanefiyye Haccâc'ın yanına vardı ve Abdülmelik b. Mervân'a bey'at etti. İbnü'l-Hanefiyye Şâm'a Abdülmelik'in yanına gitti, ondan Haccâc'ın kendisinin aleyhine kullanabileceği herhangi bir yol ve fırsat bırakmamasını istedi. Abdülmelik de Haccâc'ın İbnü'l-Hanefiyye üzerindeki tahakkümünü kaldırdı.

Denildiğine göre İbn ez-Zübeyr İbn Abbâs ile İbnü'l-Hanefiye'ye kendisine bey'at etmeleri için haber göndermiş, onlar da: «Hayır, bütün ümmet bir imâm etrafında toplansın, ondan sonra bizler bey'at ederiz. Sen bir fitne içerisinde bulunuyorsun.» diye karşılık vermişlerdi.

Bunun üzerine aralarında işler büyüdü, İbn ez-Zübeyr oldukça kızdı. İbnü'l-Hanefiyye'yi Zemzem'de hapsederken İbn Abbâs'ı da evinde sıkıştırmağa başladı ve ikisini de yakmak istedi. Bunun üzerine Muhtâr daha önce sözünü ettiğimiz şekilde ordu gönderdi ve onların üzerinden İbn ez-Zübeyr'in baskılarını kaldırdı.

Fakat Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra İbn ez-Zübeyr onlara karşı

daha bir güçlendi ve: «Bana komşuluk etmeyiniz.» deyince ikisi de çıkıp Tâif'e gittiler.

İbn Abbâs oğlu Ali'yi Şâm'da Abdülmelik'in yanına gönderip şöyle dedi: «Amcamın çocuklarının beni beslemesi, Esedoğullarından birinin beni beslemesinden benim için daha hoştur.» Burada İbn Abbâs, amcasının oğulları ile Ümeyyeoğullarını kastediyor, çünkü Ümeyyeoğullarının tümü Abd Menâf'ın soyundandır. «Esedoğullarından biri» sözleriyle de İbn ez-Zübeyr'i kastediyor, çünkü İbn ez-Zübeyr, Esed b. Abduluzzâ b. Kusayoğullarındandır.

Ali b. Abdullah b. Abbâs Abdülmelik'in yanına varınca ona adının ve künyesinin ne olduğunu sordu. Ali: «Adım Ali, künyem Ebû'l-Hasen'dir.» diye cevap verince Abdülmelik şöyle dedi: «Bu isim ve bu künye benim askerlerim arasında bir araya gelemez. Sen Ebû Muhammed'sin.»

İbn Abbâs Tâif'e vardıktan sonra orada vefat etti ve İbnü'l-Hanefiyye onun namazını kıldırdı.

HORASAN'DA KARIŞIKLIK

Bu yıl içerisinde Abdullah b. Hâzim, oğlu Muhammed'i öldürmeleri sebebiyle Horasan'da bulunan Temîmoğullarına mensup kimseleri muhasara etti. Daha önce bunun sözü geçmişti. Temîmoğulları yine sözünü ettiğimiz şekilde Horasan'da dağılınca Fertenâ Kasrı diye bilinen yere yetmiş ila seksen arasındaki bir atlı grup geldi. Bunlar başlarına Mazinli Osman b. Bişr b. Muhtefiz'i geçirdiler. Osman ile birlikte ayrıca Nehşelli Şu'be b. Zahîr, Anberli Verd b. Felak, Züheyr b. Züeyb el-Adevî, Dablı Ceyhân b. Meşce'a, Haccâc b. Nâşib el-Adevî, Rukayne b. Hur gibi kimseler vardı. Bunlar hem Temîmoğullarına mensup, hem de onların kahramanlıkta ileri gelen kimseleri idi. İbn Hâzim bunları muhasara altına aldı. Bunlar zaman zaman bulundukları yerden çıkıyor, İbn Hâzim ile çarpışıyor ve daha sonra Kasr'a geri dönüyorlardı.

Bir gün İbn Hâzim onlara karşı altı bin kişi ile birlikte çıktı. Kasr'da bulunanlar da İbn Hâzim'e karşı çıkınca Osman b. Bişr: «Geri dönünüz, onunla baş edemezsiniz.» dediyse de Züheyr b. Züeyb onların saflarını ortadan ayırmadıkça hanımının kendisinden boş olacağına dair yemin etti ve geri dönmeyi kabul etmedi. Züheyr kurumuş bir nehir yatağının iç tarafından geçti, Abdullah'ın arkadaşlarından hiç kimse onun farkına varmadı. Sonunda Züheyr onların üzerine öyle bir hamle yaptı ki, başlarını ortalarına kattı, bir daha geri dönüp ikinci bir hamle yaptı. Bağırıp çağırarak arkasına takılıp onu takip etmeğe başladılar. Ancak kimse onun ar-

kısından, nehrin yatağına inmeğe cesaret edemedi. Sonunda Züheyr kendi yerine geri döndü. Dönerken de bir hamle yaptı ve onlar yol açmak zorunda kaldılar.

İbn Hâzim arkadaşlarına şöyle dedi: «Sizler Züheyr ile mızrakla çarpışacak olursanız mızraklarınızın ucuna kancalar yerleştiriniz ve bu kancalı mızraklarınızı onun silâhlarına atınız.» Bir gün Züheyr yine onlara karşı çıkmıştı. Mızrakla çarpışmakta iken kancalı dört tane mızrağı ona taktılar. Züheyr onlara doğru dönüp hamle yapmak isteyince elleri sarsıldı ve mızraklarını bırakmak zorunda kaldılar. Züheyr kendisine takılı dört mızrak ile birlikte Kasr'a dönünceye kadar mızrakları sürükledi.

İbn Hâzim Züheyr'e haber gönderip karşılıklı olarak vazgeçmek üzere yüz bin dirhem ile Meysan'ı vermeyi teklif ettiyse de Züheyr kabul etmedi. Kasr'da bulunanların muhasarası uzun sürünce İbn Hâzim'e haber göndererek kendilerine çıkıp dağılmak üzere imkân vermesini istediler. Ancak İbn Hâzim kabul etmeyerek: «Hayır, ancak sizin hakkınızda vereceğim hükmü kabul etmeniz halinde muhasarayı kaldırabilirim.» dedi, onlar da bunu kabul ettiler. Fakat bu sefer Züheyr onlara şöyle dedi: «Hay anneleri kaybedesiceler! Allah'a yemin ederim, son kişiye kadar hepinizi öldürecektir. Eğer sizler ölümü istiyor iseniz hiç olmazsa şerefinizle ölünüz. Kalkın hep birlikte çıkalım; ya şerefinizle ölürsünüz, yahut da kiminiz kurtulursunuz. Allah'a yemin ederim, sizler onların üzerine samimî ve kararlı bir hamle yapıp ilerleyecek olursanız size yol vermek zorunda kalacaklardır. Arzu ederseniz ben önünüzde yer alırım veya arkanızda kalırım.» Fakat Züheyr'in teklifini kabul etmediler. Bunun üzerine Züheyr onlara: «Ben size gösteririm.» dedi. Daha sonra kendisi, Rukayne b. el-Hur, Türk bir köle ve İbn Zahîr birlikte çıktılar. Görülmemiş bir şekilde üzerlerine hamle yaptılar. İbn Hâzim'in askerleri onlara saflarını açmak zorunda kaldılar, onlar da geçip gittiler. Züheyr'e gelince; o geri döndü, arkadaşları da kurtuldu. Züheyr Kasr'da bulunanların yanına geri dönünce şöyle dedi: «İşte durumu gördünüz, bana itaat ediniz.» Ancak oradakiler: «Bizim böyle bir şey yapmağa gücümüz yok, biz hayatta kalmak istiyoruz.» dediler. Bunun üzerine Züheyr onlara: «O halde ben ölüm esnasında aranızda en âciz kişi olmayacağım.» diye karşılık verdi. Daha sonra İbn Hâzim'in hükmünü kabul ederek Kasr'dan aşağıya indirdiler. İbn Hâzim adam gönderip onların ellerini, kollarını zincire vurdurdu, teker teker yanına getirildiler. İbn Hâzim onları serbest bırakıp bağışlamak istediyse de oğlu Mûsâ kabul etmeyerek şöyle dedi: «Bunları affedecek olursan kendimi öldürürüm.» Bu bakımdan İbn Hâzim üç kişi dışında hepsini öldürdü. Öldürmediği bu üç kişinin bir anesi Haccâc b. Nâşib idi. İbn Hâzim ile birlikte bulunanlardan birisi Haccâc'a şefaatte bulundu, o da onu serbest bıraktı. Diğeri Dablı Ceyhân b. Meşce'a'dır ki, kendisini Muham-

med b. Abdullah üzerine atmış ve daha önce sözünü ettiğimiz şekilde kurtarmak istemişti. Üçüncü şahıs Temîm'in Sa'doğulları'na mensuptu. İşte bu kişi İbn Hâzim'e yetiştikleri gün ona yetişenleri geri çevirmiş ve: «Mudar'ın atlısını bırakıp gidiniz!» deyip onu kurtarmıştı.

Taberî der ki: Züheyr b. Züeyb'i elleri kolları bağlı olarak götürmek istediklerinde o bunu kabul etmedi ve mızrağına dayanarak hendeğe atladı. Daha sonra İbn Hâzim'in yanına zincirlerini sürüyerek geldi ve İbn Hâzim'in önünde oturdu. İbn Hâzim kendisine şöyle sordu: «Seni serbest bıraksam ve sana Meysân'ı versem, bana nasıl teşekkür edeceksin.» Züheyr şöyle dedi: «Sen bana hayatımı bağışlamaktan başka hiç bir şey yapmasan bile sana müteşekkir olurum.» Ancak oğlu Mûsa babasına Züheyr'i serbest bırakmak imkânını vermeyince İbn Hâzim oğluna şöyle çıkıştı: «Yazıklar olsun sana! Züheyr gibi birisini nasıl öldürürüz? Müslümanların düşmanlarıyla kim savaşacak, Arapların kadınlarını kim koruyacak?» Oğlu şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, kardeşimin kanına ortak olacak olursan seni de öldürürüm.» Bunun üzerine İbn Hâzim öldürülmesini emretti. Bu sefer Züheyr şöyle dedi: «Benim bir isteğim var. Beni, kanım şu alçak heriflerin kanıyla karışacak şekilde öldürme. Ben onları yaptıklarından alıkoymağa çalıştım, şerefleriyle ölmelerini, benimle kılıçlarım çekmiş olarak çıkmalarını istedim. Allah'a yemin ederim, dediğimi yapmış olsaydılar senin bu oğlunu dehşete düşürecekler ve canını kurtarmaya bakacağından kardeşinin intikamını istemeyi hatırına getirmeyecekti. Fakat benim bu isteğimi kabul etmediler. Benim dediğimi yapmış olsaydılar hiç biri birkaç kişi öldürmeden öldürülmeyecekti.» Bunun üzerine İbn Hâzim emir verdi ve o bir kenarda tek başına öldürüldü.

Hârîş onların öldürüldüklerini haber alınca şunları söyledi:

«Ey kınayıcı! Ben onlarla savaşılmasını kınamıyorum,
Çünkü benim kılıcım onların koçunu ısırmış geçmiştir.
Ey kınayıcı! Ben adamlar dağılmadıkça geri dönmedim,
Ve ilerlemeğe hiç bir imkân kalmadıkça...
Ey kınayıcı! Yok etti beni silâhlar, ve zaten
Kahramanlarla uzun boylu savaşan yaralı döner.
Ey gözlerim! Ağlarsanız kan dökünüz,
İşime yarayan bir kan... kanınız dökülmeden.
Peşpeşe düşen Züheyr'den, İbn Bişr'den ve Verd'den
Sonra Horasan'dan bir hayır mı beklerim!
Ey kınayıcı! Ben nice savaşlarda bulundum,
Kötü atlılar ileri gidemeyince hamle yapardım.»

Burada geçen Züheyr, Züheyr b. Züeyb'dir. İbn Bişr Osman'dır, Verd ise Verd b. Felak'tır.

İbnü'l-Eşter'in İbn Ziyâd ile Savaşmağa Gitmesi

Bu yılın zilhicce ayının bitmesine sekiz gün kala (20 Temmuz 686 M.) İbrahim b. Eşter, Ubeydullah b. Ziyâd ile çarpışmak üzere yola çıktı. Onun yola koyulması Muhtâr'ın giriştiği es-Sebî' vakasının bitiminden iki gün sonraya rastlar. Muhtâr, İbrâhim ile birlikte arkadaşlarının en iyi süvarilerini, ileri gelenlerini, savaş tecrübesi olan sağlam görüş sahiplerini göndermiş, bizzat Muhtâr da onları uğurlamak için yola çıkmıştı. İbrâhim, Abdurrahmân b. Um el-Hakem Manastırı'na varınca orada Muhtâr'ın arkadaşlarıyla karşılaştı. Bunların yanında bir kürsü bulunuyordu. Bu kürsüyü çıplak bir katır üzerine yüklemişlerdi ve İbrâhim'e zafer ihsan etmesi için dua edip Allah'tan yardım diliyorlardı. Bu kürsünün koruyucusu ve onunla görevli olan kişi Havşek el-Bersemî idi. Muhtâr onları görünce şöyle dedi:

«Art arda giden meleklerin Rabbine yemin ederim,
Peşpeşe öldüreceğiz onların saflarını,
İsyancıları biner biner katledeceğiz.»

Daha sonra Muhtâr onu uğurladı ve bu arada şöyle dedi: «Ben sana üç şey tavsiye ediyorum: Gizli olsun, açık olsun, bütün işlerde azîz ve celîl olan Allah'tan kork, acele yürü ve düşmanını gördüğün zaman hemen onlarla çarpışmağa başla.»

Muhtâr geri döndü, İbrâhim de yoluna devam etti. Kürsünün etrafında bulunanların yanından geçerken onların eğilmiş olduklarını, ellerini göğe kaldırarak Allah'a dua etmekte olduklarını gördü. İbrâhim şöyle dedi: «Allah'ım, bizim aramızdaki akılsızların yaptıklarından dolayı bizi sorumlu tutma. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu, buzağılarının etrafında toplanıp eğilen İsrailoğulları'nın âdetidir.» Daha sonra onlar geri döndü, İbrâhim de yoluna devam etti.

Muhtâr'ın Zafer Dilemek İçin Kullandığı Kürsünün Durumu

Tufayl b. Ca'de b. Hubeyre anlatıyor:

Oldukça şiddetli bir sıkıntıya düşmüştük. Bir gün dışarı çıktığımda zeytinyağı ticareti yapan bir komşumun yanında son derece kirlenmiş bir sandalye gördüm. Kendi kendime şöyle dedim: Ben bu konuda Muhtâr'a bir şeyler uydurup söylesem ne olur?

Ondan sonra o sandalyeyi zeytinciden aldım, yıkadım. Sandalyenin ahşabı oldukça parlak çıktı; çünkü içine pek çok yağ çekmişti, pırıl pırıl olmuştu. Tufayl anlatmasına devam ediyor:

Muhtâr'a dedim ki: «Ben senden bir şey gizliyordum, şimdi bundan sana söz etmeyi uygun görüyorum. Benim babam Ca'de bizde bulunan bir sandalye üzerinde oturur ve bu sandalyede Hz. Ali'den bazı izler bulunduğunu söylerdi.» Muhtâr bana şöyle dedi: «Allah Allah! Sen bu zamana kadar bunu bizden gizledin demek, haydi onu bize gönderiver.» Bunun üzerine kalktım, üzeri örtülü olduğu halde onun yanına getirttim. Bana on iki bin dirhem verilmesini emrettikten sonra topluca namaza gelinmesi için seslenilmesini söyledi. Herkes toplanınca Muhtâr şöyle söyledi: «Bundan önce geçmiş bulunan ümmetlerde her ne var idiyse bu ümmette de onun benzeri olur. Şunu biliniz ki İsrâiloğulları'nın bir tabutu vardı. Bizim aramızda da bu tabutun benzeri vardır.» Bu sefer sandalyenin üzerindeki örtüleri kaldırdılar, bunu gören Sebeîler ayağa kalkıp tekbir getirdiler.

Daha sonra fazla bir süre geçmeden Muhtâr İbn Ziyâd ile çarpışmak üzere askerler gönderdi. Örtülü olarak bir katırın üstünde bu sandalye de çıkartıldı. Şamlılar görülmemiş bir şekilde öldürüldü. Bu ise onların bu konudaki fitne ve aldanışlarını daha da artırdı. O kadar ileri gittiler ki, küfre bile düştüler. Bu bakımdan yaptığımdan pişman oldum.

Tufayl'ın bu yaptıklarından halk söz etmeğe ve onu ayıplamağa başlamışlardı.

Denildiğine göre Muhtâr, Ca'de b. Hübeyre'nin ailesiyle bu konuda konuşmuştu; çünkü Ca'de'nin annesi olan Ummu Hâni, Ali b. Ebî Tâlib'in ana-baba bir kız kardeşi idi. Onlara: «Bana Ali'nin sandalyesini getiriniz.» demiş, onlar: «Allah'a yemin ederiz ki o bizim yanımızda değildir.» diye karşılık verince Muhtâr şöyle çıkışmıştı: «O zaman sizler ahmaksınız, haydi gidin bana bu sandalyeyi getirin.»

Taberi der ki:

Bunlar her hangi bir sandalye getirseler bile, «Tamam, bu odur.» diyeceğini ve kabul edeceğini anladılar. Gittiler, her hangi bir sandalye getirip ona teslim ettiler. O da bu sandalyeyi onların ellerinden aldı. Şibâmlılar, Şâkirliler ve Muhtâr'ın arkadaşlarının ileri gelenleri bu sandalyenin üzerini ipeklilerle örttüler. Bu sandalyenin ilk muhafızı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Mûsâ olmuştu. Mûsâ, Muhtâr'ın yanında bulunuyordu; çünkü Mûsâ'nın annesi Hz. Abbâs'ın oğlu olan Fadl'ın kızı Ummu Külsûm idi. Ancak zamanla halk Mûsâ'yı kınamaya başlayınca bu sefer Mûsâ san-

dalyeyi korumayı bıraktı ve onun bakımını Muhtâr ölünceye kadar Hayyeb el-Bersemî üzerine aldı. Hemdânlı Â'şâ bu konuda şöyle der:

Ben şahitlik ediyorum, sizler Sebeiyesiniz,
Ey şirkin polisleri, sizleri iyi tanıyorum.
Yemin ederim, kürsünüz «Sekîne» değildir,
İstediğiniz kadar sarıp sarmalasanız da.
Ve yok bizde Tabut gibi bir şey,
Şibâm, Nehd ve Hârifliler etrafında dönse de.
Ben Muhammed'in soyunu seven birisiyim,
Ve Mushaflardaki vahye uyarım.
Abdullah'a bey'at ettim ben,
Kureyşliler büyük küçük ona uyunca.

Leysli Mütevekkil de bu konuda şöyle der:

Yanına gidersen Ebû İshâk'a de ki:
Ben sizin kürsünüzün münkiriyim.
Şibâmlıları görürsün, tahtaları etrafında,
Şâkirlilerse ona vahyi (!) taşıyor.
Gözleri kızarmış onun çevresinde,
Dışarı fırlamış nohut gibidir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yaptı.

Medîne valisi Mus'ab b. ez-Zübeyr olup bu görevi kardeşi Abdullah adına yapıyordu. Basra'da da Mahzumlu Abdullah b. Ebî Rabî'a aynı şekilde İbn ez-Zübeyr'in valisi olarak görev yapıyordu. Muhtâr ise Kûfe valiliğini tegallüp yoluyla elinden tutuyordu. Horasan'da da Abdullah b. Hâzim vardı.

Bu yıl içerisinde vefat edenlerden birisi sahabî ve Suffa ashâbından olan Eslemli Esmâ b. Hârise'dir. Onun Basra'da İbn Ziyâd'ın emîrliği sırasında öldüğü de söylenmiştir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kız kardeşinin oğlu olan Câbir b. Semura da bu yıl vefat etti. Onun Bişr b. Hârûn'un emîrliği sırasında vefat ettiği de söylenmiştir.

Kavminin efendisi olan Fezâreli Esmâ b. Hârice b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr de bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN ALTMIŞ YEDİNCİ (M. 686 - 687) YILI OLAYLARI

İbn Ziyâd'ın Öldürülmesi

İbrâhim b. Eşter Kûfe'den ayrıldıktan sonra İbn Ziyâd ile Irak arazisine girmeden önce karşılaşmak gayesiyle yürüyüşünü hızlandırdı. İbn Ziyâd Şâm'dan büyük bir ordu ile hareket etmiş, Musul'a varmış ve daha önce zikrettiğimiz şekilde orayı eline geçirmişti. İbrâhim de yola koyularak Irak arazisini geçip Musul arazisinin içlerine girmişti. Öncü kuvvetlerinin başına kahraman bir kişi olan Nehalı Tufayl b. Lakît'i geçirmişti. İbn Ziyâd yaklaşınca arkadaşlarına savaş düzeni verdi ve hep bu düzen içerisinde ve toplu olarak yol aldı ve Musul'da bulunan Hâzir nehrine varıncaya kadar gözcüler gönderdi. Buraya vardıktan sonra da Bârişyâ kasabasında konakladı. İbn Ziyâd da ona doğru gelerek onların yakınında Hâzir kıyısında karargâhını kurdu.

İbn Ziyâd'ın arkadaşlarından bir tanesi olan Umeyr b. Hubâb es-Sülemî İbnu'l-Eşter'e: «Benimle buluş.» diye haber gönderdi. Kayslıların tümü Merc Râhit olayından bu yana İbn Mervân'a karşı kinlenmişti. Bu bakımdan Abdülmelik'in askerleri ona karşı kızgın bulunuyordu.

Umeyr ile İbnu'l-Eşter bir araya gelince Umeyr ona kendisinin İbn Ziyâd'ın sol kanadında bulunduğunu, askerleriyle birlikte geri çekilip bozguna uğrayacağını bildirdi. Bunun üzerine İbnu'l-Eşter: «Ne dersin, çevreme bir hendek kazıp iki veya üç gün bekleyeyim mi?» diye sorunca Umeyr: «Böyle bir şey yapma! Zaten onlar bundan başka bir şey istemiyorlar, çünkü zamanın uzaması onların lehinedîr. Onlar sizden bir kaç kat fazladırlar. Halbuki azınlıkta olanlar uzun süre vakit kaybedemezler. Böyle yapmak yerine ben sana: "Hemen bunlarla çarpış." diyorum, çünkü onlar sizin korkunuzla dolup taşıyorlar. Bunlar senin arkadaşlarının kokularını alıp ve peşpeşe bir kaç gün ve bir kaç defa çarpışacak olurlarsa, bu sefer onlara alışırlar ve onlara karşı cesaretleri artar.» diyerek onu uyardı. İbrâhim ise ona şu cevabı verdi: «Şimdi benim için faydalı olan bir şey söylediğini anladım. Zaten benim adamım da bana bunu söylemişti.» Umeyr de şöyle dedi: «Sen ona itaat et. O yaşlı adamı savaş oldukça pişirmiştir. O, savaştan hiç kimsenin çekmediğini çekti. O bakımdan sabah olur olmaz sen bunların üzerine atıl.»

Umeyr arkadaşlarının arasına dönerken İbnu'l-Eşter her yana nöbet-

çiler dikti ve sabaha kadar gözüne uyku girmedi. Tan yeri ağarır ağarmaz arkadaşlarına savaş düzeni verdi, birlikleri bölükleri ayırdı, komutanları tayin etti. Ezdli Süfyân b. Yezîd'i sağ kanadına, Cuşemli Ali b. Mâlik'i sol kanadına komutan yaptı. Ali, Ahvas'ın kardeşidir. Ayrıca kendisinin anne bir kardeşi olan Abdurrahman b .Abdullah'ı da atlıların başına komutan yaptı. Atlılarının sayısı azdı. Tufayl b. Lakît'i ise piyadelerin başına geçirdi. Sancağını Müzâhim b. Mâlik taşıyacaktı. Erkenden sabah namazını kıldılar. Daha sonra çıkıp arkadaşlarını saf düzenine soktu ve her bir komutanı yerine gönderdi. İbrâhim'in kendisi de atından inerek yürümeğe başladı. Askerleri teşvik ediyor ve onlara zaferden yana ümit vermeğe çalışıyordu. Askerleri ile ağır ağır yürüdü. İbn Ziyâd'ı ve askerlerini yüksekten görebilecekleri büyükçe bir tepenin kenarına geldiler. Onların arasında hareket halinde tek bir kimse bile görmediler. Bunun üzerine Selûllu Abdullah b. Züheyr'i haber toplamak üzere gönderdi. Abdullah b. Züheyr geri döndüğünde şunları söyledi: «Onlar dehşet ve dağınıklık içerisinde yerlerinden kalkıp çıktılar. Onlardan birisini gördüm: "Ey Ebû Turâb'ın şîası, ey yalancı Muhtâr'ın şîası" demekten başka bir şey bilmiyordu.» Abdullah devamla şunları ekledi: «Ben ona: "Bizim aramızdaki şey hakaretten, küfürden daha da ileri bir meseledir." dedim.»

İbrâhim atına bindi ve sancakların yanından geçerek onlara İbn Ziyâd'ın Hz. Hüseyin'e ve arkadaşlarına yaptıklarını, ailesi fertlerinden alınan esirlere yapılan muameleyi, onların öldürülmelerini, sudan alıkonulmalarını anlatıyor ve İbn Ziyâd ile çarpışmak üzere onları teşvik ediyordu.

İbn Ziyâd ve beraberindekiler de ona doğru yaklaşıyordu. İbn Ziyâd sağ kanadının başına Sekûnlu Husayn b. Numeyr'i, sol kanadının başına Umeyr b. Hubâb es-Sülemî'yi, süvarilerin başına Himyerli Şurahbîl b. Zu'l-Kela'ı komuta yapmıştı. Her iki saf birbirine yaklaşınca önce Şâm ordusunun sağ kanadında bulunan Husayn b. Numeyr, İbrâhim'in sol kanadı üzerine bir hücum yaptı. Cuşemli Ali b. Mâlik ona karşı durdu ve yerinden ayrılmadı, fakat öldürüldü. Daha sonra onun sancağını Kurra b. Ali aldı, o da güçlü kuvvetli bir kaç kişi ile birlikte öldürüldü ve sol kanat bozguna uğradı. Bundan sonra sancağı Selûllu ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın sahâbisi olan Hubşî b. Cunâde'nin kardeşinin oğlu olan Abdullah b. Verkâ b. Cunâde aldı ve bozguna uğrayıp kaçanların karşısına geçerek: «Ey Allah'ın bekçileri, yanıma geliniz!» diye seslendi. Bozguna uğrayanların büyük çoğunluğu onun yanına geldi. Abdullah b. Verkâ onlara şöyle dedi: «İşte sizin komutanınız İbn Ziyâd ile çarpışıyor. Haydi, hep birlikte onun yanına dönüp gidelim.» Bunun üzerine geri döndüler. İbrâhim'in başını açmış ve şöyle seslenmekte olduğunu gördüler: «Ey Allah'ın koruyucuları! Ben İbnu'l-Eşter'im. Sizin en hayırlı kaçkınlarınız geriye dönüp hamle yapanlarınızdır. Serzenişte bulunan da kötülük yapmış olmaz.» Bunun

üzerine İbrâhim'in arkadaşları geri dönüp yanına gelmiş, İbrâhim'in sağ kanadı İbn Ziyâd'ın sol kanadı üzerine hamle yapmıştı. Umeyr b. Hubâb'ın bozguna uğrayacağını ümit ederken Umeyr onlarla şiddetli bir çarpışmaya tutuştu, geri kaçmayı kendisine yediremedi. Bunu gören İbrâhim arkadaşlarına şunları söyledi: «Sizler bu büyük kalabalığın üzerine gidiniz. Allah'a yemin ederim, onları bozguna uğratacak olursak, şu gördüğünüz kimseler ürken kuşlar gibi ürküp sağa sola kaçışacaklardır.» Bunun üzerine İbrâhim'in etrafında bulunanlar onların üzerine yürüdüler, karşılıklı olarak mızraklarla vuruştular. Daha sonra ellerine kılıçlarını ve sopalarını aldılar, bir süre bu şekilde vuruşup durdular. Öyle ki demirlerden çıkan sesler kasapların palalarından çıkan sesleri andırıyordu. İbrâhim sancağını tutana: «Haydi sancağınla birlikte onların arasına dal.» diye sesleniyor, ancak sancaktar: «İlerlemek imkânını bulamıyorum.» diye cevap veriyor, İbrâhim ise: «Hayır, ilerleyebilirsin.» diyordu. Sancak ilerleyince İbrâhim de kılıcıyla birlikte arkasından gidiyor ve kimi vuruyorsa yere düşürüyordu. İbrâhim önüne gelen piyadeleri adeta kuzu kovalar gibi geri geri püskürtüyordu. İbrâhim'le birlikte bulunanlar tek bir kişi imişçesine hamle yaptılar. Çarpışma oldukça şiddetlendi, sonunda İbn Ziyâd ile birlikte bulunanlar bozguna uğradı. İki taraftan da çok sayıda kimseler öldürüldü.

Denildiğine gore, Umeyr b. Hubâb ilk bozguna uğrayan kişi oldu. Ancak onun ilk çarpışması kendisini mazur göstermek içindi.

İbn Ziyâd'ın askerleri bozguna uğradıktan sonra İbrâhim şöyle dedi: «Ben Hâzir nehri kıyısında tek başına bir sancak altında bulunan bir adamı öldürdüm. Onu arayıp bulunuz. Ben ondan misk kokusu aldım. İki eli doğuya, ayakları da batıya gitti.»

Ibrâhim'in dediği bu adamı aradılar ve Ibn Ziyâd'ın İbrâhim'in darbesiyle öldürülmüş olduğunu gördüler. İbrâhim'in darbesi onu ikiye biçmiş ve İbrâhim'in dediği şekilde düşmüştü. Başı alındıktan sonra cesedi yakıldı.

Tağlibli Şerîk b. Cedîr, Sekûnlu Husayn b. Numeyr üzerine İbn Ziyâd zannederek bir hamle yaptı. Biri diğerinin boynuna dolandı. Tağlibli Şerîk'in: «Beni de, şu zâniyenin oğlunu da öldürünüz.» demesi üzerine Husayn'ı öldürdüler.

Denildiğine göre İbn Ziyâd'ı Şerîk b. Cedîr öldürmüştü. Sözü geçen bu Şerîk, Sıffîn savaşına Hz. Ali ile birlikte katılmış ve gözü isabet almıştı. Hz. Ali'nin dönemi bittikten sonra Şerîk Beytu'l-Makdis'e gitmiş ve orada ikâmet etmeye başlamıştı. Hz. Hüseyin öldürülünce Allahu Teâla'ya: «Şayet Hz. Hüseyin'in kanını talep eden birisi zuhur edecek olursa mutlaka ya İbn Ziyâd'ı öldürecek, veyahut da bu uğurda öleceğim.» diye söz vermişti. Muhtâr Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ortaya çıkınca Şe-

rîk de onun yanına gitmiş ve İbrâhim b. Eşter ile birlikte yola koyulmuştu. Her iki ordu karşı karşıya gelince Şerîk Şamlıların süvarileri üzerine yaptığı hamlelerle beraberindeki Rabîalı arkadaşlarıyla birlikte saf saf onları dağıtmağa başladı. Sonunda İbn Ziyâd'ın yanına kadar vardı. Etraf oldukça karıştı ve ancak demir şakırtıları işitiliyordu. Herkes birbirinden ayrıldığında Şerîk de, İbn Ziyâd da ölü olarak bulundu. Ancak birinci rivayet daha sahihtir.

Şu beyit Şerîk'indir:

«Her yaşayış anlamsızdır bence,
Atın gölgesinde mızrak saplamanın dışında.»

Taberî der ki:

Himyerli Şurahbîl b. Zû'l-Kela' öldürülmüş ve Ezdli Süfyân b. Yezîd, Esedli Verkâ b. Âzib ve Süleymli Ubeydullah b. Züheyr onu öldürdüğünü iddia etmişlerdi. Uyeyne b. Esmâ da İbn Ziyâd ile birlikte bulunuyordu. Arkadaşları bozguna uğrayınca kendisî, kız kardeşi ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın zevcesi olan Esmâ kızı Hind'i atına bindirdi ve Recez vezninden olan şu beyti okuyarak gitti:

«Sen iplerimizi koparacak olursan, belki de
Savaşta zırhlara bürülü işaretli kişiyi öldürürüm.»

İbn Ziyâd'ın arkadaşları bozguna uğrayıp geri kaçınca İbrâhim'in askerleri onları takip edip peşlerine takıldı. Nehirde boğulanların sayısı öldürülenlerin sayısından fazlaydı. Onların karargâhlarını ellerine geçirdiler. Bu karargâhta her şey vardı.

İbrâhim Medâin'de bulunan Muhtâr'a zafer müjdesini gönderdikten sonra etrafa âmil (zekât toplayıcı ve yönetici)lerini gönderdi. Kardeşi Abdurrahman b. Abdullah'ı Nasîbîn'e gönderdi. Ayrıca Sincâr, Dârâ ve Cezîre arazisinden olup bunlara yakın olan yerleri de ele geçirdi. Züfer b. Hâris'i Karkîsiyâ'ya; Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'yi Harrân, Ruha, Sümeysât ve çevresine; Umeyr b. Hubâb es-Sülemî'yi Kefer Tûsâ ve Tûr Abdîn'e gönderdi.

İbrâhim'in kendisi Musul'da ikâmet etti. Ubeydullah b. Ziyâd'ın ve onun komutanlarının başlarını ise Muhtâr'a gönderdi. Bu başlar sarayda bırakıldı. Oldukça ince bir yılan geldi ve bu başların içinden teker teker girdi. Sonunda Ubeydullah b. Ziyâd'ın ağzından girip burnundan çıktı, burnundan girdi ve ağzından çıktı. Aynı işi defalarca tekrarladı. Bu hadise Tirmizî Câmii'nde (Sünen'inde) tahric etmiştir.

Mugîre der ki:

İslâm tarihinde züyûf (kalp) parayı ilk basan Ubeydullah b. Ziyâd'dır.

İbn Ziyâd'ın hâciplerinden birisi de şunu demiştir: «Hüseyin öldürüldüğünde saraya onunla birlikte girdim. Yüzüne bir alev hücum etti. Koluyla yüzünü bu şekilde kapattı ve: "Bundan hiç bir kimseye söz etme." dedi.»

Yine Muğîre der ki:

«Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Mercâne, oğlu Ubeydullah'a: "Ey adi herif, sen Resulullah (s.a.v.)'ın oğlunu öldürdün. Ebediyyen cenneti göremeyeceksin.» dedi.

İbn Ziyâd öldürülünce İbn Muferriğ şu beyitleri söyledi:

«Ölüm bir azgını ziyaret edince,
Yırtar perdedarların perdelerini, kırar kapıları.
Ölünce: "Gitsin, uzak olsun" derim,
O adi kadının oğluna, o katır oğluna.
Kimse mülk konusunda seni sıkıştırmadı ki onu vermemezlik edesin,
Senin zaten bunlarla bir ilişkin yok.
Sen ne Nizarlısın, ne de Yemen'den Cezmlisin,
Alevler arasından alınıp bu kayaya atıldın.
Fakat arz gömüldüklerinde kabul etmez ölülerini,
Bezlere bürünmüş bir pisliği nasıl kabul etsin ki!»

Bârikli Sürâka, İbrâhim b. Eşter'i övmek üzere şunları söyler:

«Mezhicliler! En yiğitlerden biri geldi size,
Düşman üzerine atılır gider, korkusu yok.
Ey İbn Ziyâd! İşte onunla karşı karşıya kal,
Keskin ve derine işleyen kılıcın tadını al.
İyiliklerini versin Allah o koruyucularım,
Çünkü onlar Ubeydullah'tan yana içimi soğuttular.»

Umeyr b. Hubâb es-Sülemî, İbn Ziyâd'ın ordusunu kötülemek sadedinde de şunları söylemiştir:

«Zina ve şarabı helâl kılan bir ordunun
Düşmanla karşılaşınca zafer kazanması düşünülemez.»

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Basra Valiliği

Bu yıl içerisinde Abdullah b. ez-Zübeyr, el-Kubâ' diye bilinen Hâris b. Ebî Rabîa'yı Basra Valiliği'nden almış ve onun yerine kardeşi Mus'ab'ı

tayin etmişti. Mus'ab Basra'ya yüzü örtülü olarak girdi ve mescide girip minbere çıktı. Herkes: «Emîr, emîr!» deyince Hâris b. Ebî Rabîa'nın kendisi geldi, çünkü emîr olarak o bulunuyordu. Ancak Mus'ab yüzündeki örtüyü aşağıya indirince onu tanıdılar. Mus'ab Hâris'e kendisinin yanına çıkmasını emretti ve onu kendisinden bir basamak aşağıda oturttuktan sonra ayağa kalktı, Allah'a hamd ü sena ettikten sonra şunları söyledi:

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Tâ-Sîn-Mîm, bunlar apaçık bildiren Kitâb'ın âyetleridir. Mûsa ile Firavun haberlerinden bir kısmını iman edecek bir topluluk için hak olarak sana okuyacağız.» (Kasas, 28/1-3). Mus'ab aynı surenin dördüncü âyetinin sonundaki: **«Çünkü o fesâtçılardandı.»** cümlesini okuyunca eliyle Şam tarafını işaret etti. Daha sonra okumasına şöyle devam etti: **«Biz ise diliyorum ki, o yerde zaafa uğratılanlara lûtfedelim, onları kendilerine uyulan önderler yapalım. Onları (mülkün) vârisleri kılalım.»** (Kasas, 28/5). Bunu okuyunca da Hicaz tarafını işaret ettikten sonra şu âyeti okumaya devam etti: **Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da onlardan çekinip durdukları şeyi (başlarına getirip) gösterelim.»** (Kasas, 28/6). Bu defa da eliyle Kûfe tarafını gösterdi ve şunları ekledi: «Ey Basralılar! Ben sizlerin başınızdaki emirlere lakap takmış olduğunuzu haber aldım. Ben kendi kendime de Cezzâr (kasap) lakabını takmış bulunuyorum.»

Mus'ab'ın Muhtâr Üzerine Yürümesi ve Muhtâr'ın Öldürülmesi

Es-Sebî' vak'asından kaçan Kûfelilerin ileri gelenlerinden bazıları sonra Mus'ab'ın yanına gelmişti. Şebes b. Rib'î kuyruğunu kestiği, kulağını yardığı bir katırın üzerinde olduğu halde ve kendi cübbesini de parçalamış olarak gelip şöyle seslendi: «Ah, bu savaşta başımıza gelenler!» Şebes'in bu durumu Mus'ab'a iletilince şöyle dedi: «Bu Şebes b. Rib'î ha!» Bunun üzerine Şebes, Mus'ab'ın huzuruna getirildi. Kûfe'nin diğer ileri gelenleri de teker teker aynı şekilde geldiler, Mus'ab'ın huzuruna girip vardıkları kararı bildirdiler. Ondan kendilerine yardım etmesini ve kendileriyle birlikte Muhtâr'ın üstüne yürümesini istediler. Aynı şekilde Muhammed b. Eş'as da Mus'ab'ın yanına gelip savaşa gitmek üzere yola koyulmağa teşvik etti. Mus'ab onu yanına yaklaştırdı ve şerefi dolayısıyla ikramda bulundu. Etrafında toplanan Kûfelilerin çoğaldığını görünce onlara şöyle dedi: «Ben Mühelleb b. Ebî Sufra buraya gelmeden yola çıkmayacağım.» Daha sonra ona bu konuda mektup yazdı. Mühelleb onun Fâris bölgesindeki âmili bulunuyordu. Yazdığı mektubunda Muhtâr ile yapılacak savaşta kendisinin de bulunması için davette bulunuyordu. Mühelleb gecikti ve gerekçe olarak haraç ile ilgili bir şey gösterdi, çünkü Mühelleb bu savaşa çıkmak istemiyordu. Bunun üzerine Mus'ab Muhammed

b. Eş'as'ın yanına gidip Mühelleb'i bu savaşa gelip katılmak üzere teşvik etmesini emretti. Muhammed yanına Mus'ab'ın mektubunu da alarak Mühelleb'in yanına vardı. Mühelleb mektubu okudu ve Muhammed'e: «Peki, Mus'ab senden başka posta bulamadı mı?» diye sorunca Muhammed şöyle dedi: «Ben kimsenin postası değilim, ancak kölelerimiz bize galip gelerek kadınlarımızı, haremimizi ellerine geçirmiş bulunuyor.»

Mühelleb beraberinde büyük bir kalabalık ve oldukça muazzam mal ile birlikte Basra'ya geldi. Mus'ab da askerin büyük köprünün yanında toplanmasını emretti. Abdurrahman b. Mihnef'i Kûfe'ye gönderdi ve ona gücünün yettiği kimseleri çıkartıp kendisine göndermesini, halkı Muhtâr'dan soğutmasını ve gizlice İbn ez-Zübeyr'e bey'atte bulunmağa çağırmasını emretti. Abdurrahman Mus'ab'ın bu dediğini yaptı ve gizlice evine girdi. Daha sonra Mus'ab önüne Temîmli Abbâd b. Husayn el-Hatamî'yi geçirip yola koyuldu. Ayrıca Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i sağ kanadının başına, Mühelleb'i sol kanadının başına, Mâlik b. Misma'ı Bekr kabilesine mensup olanların başına, Mâlik b. Münzir'i Abdü'l-Kayslıların başına, Ahnef b. Kays'ı Temimlilerin başına, Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi Ezdlilerin başına, Kays b. Heysem'i de Âliyelilerin başına komutan yaptı.

Muhtâr bunun haberini alınca arkadaşlarına durumu bildirdi ve Ahmer b. Şumayt ile birlikte savaşa çıkmalarını emretti. Ahmer çıkıp «Hammâm A'yun» denilen yerde karargâhını kurdu. Daha sonra Muhtâr, İbnü'l-Eşter ile birlikte dörtte birlik küçük birliklerin komutanı olan kimseleri de çağırdı ve onları da Ahmer b. Şumayt ile birlikte gönderdi. Ahmer öncü kuvvetlerinin başına Şâkirli İbn Kâmil'i geçirerek yola koyuldu. Bunlar «Mezâr» denilen yere kadar vardılar. Mus'ab da gelip buraya yakın bir yerde karargâhını kurdu. Her iki taraf da askerlerine savaş düzenini verdikten sonra birbirlerinin üzerine yürüdüler. İbn Şumayt sağ kanadının başına İbn Kâmil'i, sol kanadının başına Cuşemli Abdullah b. Vuheyb'i getirdi, Ureynalıların azatlısı olan Ebû Amra'yı da Arap olmayan azatlıların üzerine komutan tayin etti.

Cuşemli Abdullah b. Vuheyb İbn Şumayt'ın yanına gelerek şöyle dedi: «Şu azatlılarla köleler savaş esnasında düşüklük yapabilirler. Bunlarla birlikte süvari olarak çok kimse vardır, sen ise piyadesin. Bu bakımdan sen onlara emir ver de seninle birlikte yürüsünler. Ben onların atları üzerinde uçup giderek seni düşmana teslim etmelerinden korkuyorum.» Ancak bu ifade Abdullah'ın kölelere ve azatlılara kurmuş olduğu bir tuzaktı, çünkü Kûfe'de onlardan bazı şeyler görmüşlerdi. Bu bakımdan Abdullah yenilgiye uğraması halinde bu azatlılardan tek kişinin bile kurtulmasını istemiyordu. İbn Şumayt bu konuda aklına bir kötülük gelmediği için Abdullah'ın dediğini yaptı. Azatlılar da atlarından inip onunla birlikte yürüdüler.

Mus'ab ise atlıların başına Abbâd b. Husayn'ı komutan yapmış olarak geldi. Abbâd, İbn Şumayt ve arkadaşlarının yanına yaklaşınca İbn Şumayt Abbâd'a şöyle dedi: «Bizler sizleri Allah'ın kitabına, Rasûlünün sünnetine, Muhtâr'a bey'at etmeğe ve bu yönetim işini Rasûl'ün soyundan gelenler arasında bir şûrâ olarak devretmeğe çağırıyoruz.» Abbâd geri dönüp bunu Mus'ab'a haber verince Mus'ab ona: «Şimdi hemen dön ve onların üzerine hamle yap.» dedi. Bunun üzerine Abbâd geri döndü ve İbn Şumayt ile arkadaşlarının üzerine hamle yaptı ve hiç birisi atlarından inmedi. Daha sonra kendi yerine geri dönüp gitti. Diğer taraftan Mühelleb de İbn Kâmil üzerine hamle yaptı, birbirlerine girdiler. İbn Kâmil atından indi, Mühelleb de onu bırakıp çekildi. Daha sonra Mühelleb arkadaşlarına şöyle dedi: «Şimdi bütün gücünüzle bunların üzerine yeniden hücum ediniz.» Gerçekten görülmemiş bir şekilde onların üzerine hücum edince İbn Kâmil ile birlikte bulunanlar kaçıştılar. Ancak İbn Kâmil Hemdânlı birkaç kişi ile birlikte direnişine devam ettiyse de daha sonra o da bozguna uğradı. Ömer b. Ubeydullah, Abdullah b. Enes üzerine hamle yaptı. Abdullah da bir süre sabrettikten sonra geri dönüp kaçtı. Daha sonra hep birlikte İbn Şumayt üzerine hamle yapıldı. İbn Şumayt öldürülünceye kadar çarpışmasına devam etti. Şöyle bağırışmaya başladılar: «Ey Becîle ve Has'amlılar, sabırlı olunuz!» Buna karşılık Mühelleb onlara şöyle seslendi: «Hayır, bugün sizin için kaçmak, kurtuluş sebebidir. Sizler bu kölelerle birlikte kendinizi ne diye ölüme atıyorsunuz?» Arkasından da şunları ekledi: «Allah'a yemin ediyorum, bu gün çokça ölümlerin yalnız benim kavmimde olduğunu görüyorum.»

Diğer taraftan süvariler İbn Şumayt'ın piyadeleri üzerine kaydı, onlar da dağıldılar. Mus'ab, Abbâd'ı atlıların peşine gönderdi ve ona: «Aldığın bütün esirlerin boynunu uçur.» diye talimat verdi. Muhammed b. Eş'as'ı ise Kûfeli büyük bir atlı grubu ile gönderip ona şunları söyledi: «İşte, alacağınız intikam önünüzde!» Bu bakımdan Kûfeliler kaçanları kovalarken Basralılardan daha şiddetli davranıyorlardı. Bozguna uğrayıp kaçanlardan her ellerine geçirdiklerini mutlaka öldürdüler. Esir aldıkları hiç bir kimseyi de affetmediler. Bu bakımdan bu ordu arasından ancak bir grup atlı kurtulabildi. Piyadelerden de çok azı müstesna hepsi yok edildi.

Muâviye b. Kurra el-Müzenî şöyle der:

«Ben onlardan bir adama yetiştim. Mızrağımın ucunu gözüne saplayıp döndürmeğe başladım.» Kendisine: «Gerçekten bunu yaptın mı?» denilince, şu cevabı verdi: «Evet, çünkü onlar bizim aramızda Türklerin ve Deylemlilerin yaptıklarından daha çok kan döktüler.» Bu sözleri söyleyen Muâviye Basra kadısı idi.

Mus'ab bu şekilde onların işini bitirdikten sonra o sıralarda henüz inşa edilmemiş olan Vâsıt tarafından yoluna devam etti. Kesker tarafına geçti, daha sonra piyadeleri, onların yüklerini ve zayıfları gemilere yükledi. Bunlar Hurşâd, Kûsân nehirlerini geçtikten sonra Fırat'ı da aştılar.

Muhtâr bozgunu ve yakın arkadaşlarından öldürülen süvarilerin haberini alınca şunları söyledi: «Ölmek kaçınılmazdır. Ben İbn Şumayt'ın ölümü gibi bir ölümden daha çok hiç bir ölüm şeklinden hoşlanmıyorum.» Böylelikle onun etrafında bulunanlar, Muhtâr'ın arzu ettiğini elde edemeyecek olursa öldürülünceye kadar savaşmasına devam edeceğini anlamış oldu.

Muhtâr, Mus'ab'ın kendisine doğru hem kara yoluyla, hem de nehir yoluyla gelmekte olduğunu öğrenince Seylhîn'e varıncaya kadar gidip Hîle, Seylhîn, Kâdisiyye ve Yûsuf nehirlerinin birleştiği yere çıktı. Fırat nehrinin suyunu çevirdi ve nehrin suyu bu nehirlere akmağa başlayınca Basralıların gemileri çamura saplandı. Bunu gören Basralılar gemilerinden inip kapatılan bu yere gittiler, düzelttiler ve Kûfe'ye doğru yollarına devam ettiler. Muhtâr da onlara doğru gidip Harûrâ denilen yerde, kendileriyle Kûfe arasında indi. Muhtâr ayrıca sarayı ve mescidi savunmak için gerekli şekilde donatmış ve burada muhasara esnasında kullanılacak gereçleri yerleştirmişti.

Mus'ab buraya geldiğinde sağ kanadına Mühelleb'i, sol kanadına Ömer b. Ubeydullah'ı, atlıların başına Abbâd b. Husayn'ı komutan yapmıştı. Muhtâr ise sağ kanadının başına Kindeli Süleym b. Yezîd'i, sol kanadının başına Hemdânlı Saîd b. Munkiz'i, atlıların başına Nehdli Amr b. Abdullah'ı, piyadelerin başına da yine Nehdli Mâlik b. Abdullah'ı getirmişti. Muhammed b. Eş'as da Kûfe halkından kaçmış olanlarla birlikte geldi ve Mus'ab ile Muhtâr'ın arasında bir yerde konakladı. Bunu gören Muhtâr Basralıların her bir ordusu üzerine kendi arkadaşlarından birisini gönderdi. İki ordu da birbirine yaklaşınca Saîd b. Munkiz, Bekr ve Abdu'l-Kayslılar üzerine hücum etti ki, bunlar Mus'ab'ın sağ kanadında bulunuyorlardı. Aralarında çok şiddetli bir çarpışma oldu. Bu sefer karşısında bulunanlara hücum etmek üzere Mühelleb'e haber gönderince o da şu cevabı verdi: «Ben elverişli fırsatı elime geçirinceye kadar Ezdlileri Kûfelilere boğazlatmam.»

Muhtâr, Muhzûmlu Abdullah b. Ca'de b. Hubeyre'yi gönderdi. Abdullah karşısında bulunan el-Âliyeliler üzerine hamle yaptı ve onları geri püskürtünce Mus'ab'ın yanına kadar vardılar. Mus'ab dizlerinin üzerine çöktü ve yanında bulunanlar da bu şekilde çökünce bir süre çarpıştılar ve karşılıklı olarak birbirlerini engelleyebildiler.

Daha sonra Mühelleb arkadaşlarıyla birlikte karşılarında bulunanların üzerine bir hamle yaptı ve Muhtâr'ın askerlerini görülmemiş bir şekilde darmadağın edip geri püskürttü. Sıffîn'de bulunanlardan biri olan Nehdli Abdullah b. Amr şöyle dedi: «Allah'ım, sen bana Sıffîn'de bulunduğum hali nasip et! (Arkadaşlarını kastederek) Allah'ım, geri kaçtıkları zaman ben bunların düşmüş olduğu bu hâlden uzağım. (Mus'ab ile birlikte bulunanları da kastederek) Ve yine aynı şekilde bunların nefislerinden de uzağım.» Daha sonra kılıcıyla ölünceye kadar çarpışıp durdu.

Muhtâr'ın arkadaşları ateşe verilmiş bir kamış ormanını andırır şekilde kırılıp döküldüler. Piyadelerin başında bulunan Nehdli Mâlik b. Amr beraberinde elli kadar kişi ile birlikte akşam üzeri İbnu'l-Eş'as'ın arkadaşları üzerine görülmemiş bir hamle yaptı. Bunun sonucunda İbnu'l-Eş'as ve beraberindeki bütün arkadaşları öldürüldü.

Muhtâr da bütün gece boyunca Şebes yolu ağzında çarpışmasına devam etti. Muhtâr'ın yanında iyi savaşçılar vardı. Muhtâr'la birlikte Hemdânlılar son derece çetin bir şekilde çarpıştılar, fakat diğerleri etrafından dağılıp gitti. Arkadaşlarından birisi ona şöyle dedi: «Sen bizlere zafer kazanacağımızı vaat etmemiş miydin?» Muhtâr şu cevabı verdi: «Sen Yüce Allah'ın, Kitâb'ında: "**Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Ümmü'l-Kitâb** (Kitapların anası) **onun yanındadır.**" (Râ'd, 13/39) buyruğunu okumadın mı?»

Denildiğine göre Muhtâr ilk olarak bedâ'dan (1) söz eden kişidir.

Sabah olunca Mus'ab yanındakilerle birlikte es-Sebha'ya doğru yürümeğe başladı. Mühelleb'in yanından geçerken Mühelleb kendisine şöyle dedi: «Şayet Muhammed b. Eş'as öldürülmemiş olsaydı, bu büyük zaferden ne kadar mutlu olurdu.» Mus'ab: «Doğru söylüyorsun.» dedi. Daha sonra Mus'ab Mühelleb'e: «Ali b. Ebî Tâlib'in oğlu Ubeydullah öldürüldü.» deyince Mühelleb istircâda blundu. Mus'ab ona şöyle dedi: «Ben onun bu zaferi görmesini istiyordum. Onu kimin öldürdüğünü biliyor musun? Onu babasının şiasından olduğunu ileri süren kimseler öldürdü.»

Arkasından Mus'ab es-Sebha'da indi, Muhtâr'ın taraftarlarından suyu ve diğer yardım malzemesini kesti. Muhtâr ve arkadaşları onlarla zayıf bir şekilde çarpıştılar. Bu bakımdan halk Muhtâr'a ve arkadaşlarına karşı bazı saldırılarda bulunmağa başladı. Öyle ki Muhtâr ve arkadaşları dışarı çıktıklarında Kûfeliler evlerin üst tarafından onlara taş atıyor ve üzerle-

(1) **Beda'** «gizlilikten sonra açıklık» demek olup mevcut olmayan bir görüşün sonradan meydana gelmesidir. İlmiyle her şeyi kuşatan Yüce Allah için böyle bir şey söz konusu olamaz. (çev.)

rine pis sular döküyorlardı. Muhtâr ve arkadaşlarının geçimleri çoğu zaman kadınların getirdikleriyle oluyordu. Şöyle ki: Bir kadın gizlice gelir ve yanına ailesine götürmek üzere az bir miktar yemek ve içecek alır, sonra da bunların bir kısmını onlara verirdi. Ancak Mus'ab kadınların bu davranışlarını farkedince onları da alıkoymağa başladı. Bu bakımdan Muhtâr ve beraberindekiler susuzlukla karşı karşıya kaldılar. Onlar kuyuların suyunu alır, bir miktar bal koyar ve karıştırıp içerlerdi. Ancak bu, bazılarının susuzluğunu gidermezdi.

Daha sonra Mus' ab'ın emri üzerine arkadaşları saraya iyice yaklaştılar ve muhasarayı bir kat artırdılar. Bunun üzerine Muhtâr yanındakilere şunları söyledi: «Ben size şunu söylüyorum: Muhasara uzadıkça güçsüzlüğünüz de artar. O bakımdan haydi hep birlikte çıkalım, onlarla çarpışalım, ölecek olsak bile şerefimizle ölelim. Allah'a yemin ederim, şayet sizler kararlı bir şekilde onlara hücum ederseniz Allah'ın size zafer vereceğinden ümitsiz değilim.» Ancak beraberindekiler kendilerinde böyle bir hücum yapacak güç bulamadıkları için bunu yapmadılar. Bu sefer onlara şunu söyledi: «Bana gelince, Allah'a yemin ederim ki kesinlikle teslim olmayacağım ve sizleri benim hakkımda hüküm vermek durumunda da bırakmayacağım. Ben şayet çıkıp öldürülecek olursam bu, sizin zayıflığınızın ve zilletinizin artmasından başka bir işe yaramaz. Diğer taraftan onların vereceği hükmü kabul ederek inecek ve düşmanlarınızın eline böyle bir imkân verecek olursanız sizleri birbirinizin gözü önünde öldüreceklerdir. O zaman: "Keşke Muhtâr'a itaat etseydik" diyeceksiniz. Benimle çıkacak olursanız zafer elde edemeyecek olsanız bile şerefinizle ölürsünüz.»

Abdullah b. Ca'de b. Hubeyre, Muhtâr'ın verdiği kararı görünce kendisini saraydan sarkıtarak aşağı indi ve akrabalığı bulunan bazı kimselere giderek onların yanında gizlendi. Daha sonra Muhtâr kokular süründü ve on dokuz kişi ile birlikte saraydan çıktı. Bu on dokuz kişi arasında Sâib b. Mâlik el-Eş'arî de vardı. Sâib, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kızı Umre ile evli bulunuyordu. Sâib'in bu Umre'den adı Muhammed olan bir çocuğu olmuştu. Saray ele geçirilince henüz küçük bir çocuk olduğu için ona ilişmediler.

Muhtâr saraydan dışarıya çıkınca Sâib'e: «Görüşün nedir?» diye sordu. Sâib, Muhtâr'a: «Peki, senin görüşün nedir?» deyince, Muhtâr ona şöyle çıkıştı: «Ahmak herif, sana ne oluyor? Ben Arapların ileri gelen adamlarından birisiyim. Ben İbn ez-Zübeyr'i Hicâz'da, İbn Necde'yi Yemâme'de ve Mervân'ı Şam'da ayaklanırken gördüm. Bu ayaklanmada ben de onlardan birisi gibiyim. Şu farkla ki, bütün Araplar bu konuda uykuya dalmışken, ben Ehlibeyt'in intikamını da talep ettim. Şayet senin halis bir niyetin yoksa bile kendi soyun, şerefin için çarpış.» Bunun üzerine Sâib ona şöyle dedi: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Ben şerefim için çarpı-

çocuk bile olsam ne yapabilirim ki?» Daha sonra Muhtâr ileri atıldı ve öldürülünceye kadar çarpıştı. Onu Hanîfeoğullarından Abdullah b. Decâce'nin çocukları Tarafe ile Tarrâf adındaki iki kardeş öldürdü.

Muhtâr'ın öldürüldüğü günün ertesi günü Bahîr b. Abdullah el-Miskî ve sarayda onunla birlikte bulunan kişiler diğerlerine Muhtâr'ın yaptığı gibi çağrıda bulundu, ancak Abdullah'ın da bu çağrısını kabul etmediler ve Mus'ab'ın arkadaşlarına teslim olup onun hükmünü kabul ederek saraydan indiler. Onları elleri, kolları bağlı olarak çıkardılar. Mus'ab Arapları serbest bırakmak ve Arap olmayanları öldürmek istediyse de arkadaşları bunu kabul etmediler. Bu bakımdan huzuruna çıkartılınca hepsinin öldürülmelerini emretti. Bahîr el-Miskî önüne getirilince Mus'ab'a şunları söyledi: «Bizleri esirlikle, seni de bizleri affedip etmemekle imtihan eden Allah'a hamd ederim. Bu ikisi iki ayrı yoldur. Birisinde Allah'ın rızası, diğerinde ise gazabı vardır. Affedeni Allah da affeder ve onun izzetine izzet katar, fakat cezalandıran kişi de aynı şekilde kısas edilmeyeceğinden emîn olamaz. Ey Mus'ab! Sizinle aynı kıbleye yöneliyoruz ve aynı inanç yolunda yürüyoruz. İslâm'a girmemiş bulunan Türklerden ya da Deylemlilerden değiliz. Her ne kadar kendi şehrimizin halkından olan kardeşlerimize muhalefet ettiysek bile bizim isabet etmiş olmamız ve onların yanılmış olmaları, yahut da bizim yanılmış olmamız ve onların isabet etmiş olmaları mümkündür. Bu bakımdan bizler kendi aramızda çarpıştık. Nitekim Şam halkı da önce kendi aralarında çarpıştılar, daha sonra bir araya geldiler. Basralılar da kendi aralarında çarpıştılar, sonunda barıştılar ve bir araya geldiler. Şimdi sizlere mülk verilmiş bulunuyor, artık bağışlayınız. Sizler şimdi muktedirsiniz, o bakımdan affediniz.» Bahîr bu yolda sözlerine devam etti. Sonunda hem etrafta bulunanlar, hem de Mus'ab onlara karşı yumuşadı; o kadar ki, Mus'ab onları serbest bırakmak istedi, fakat Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ayağa kalkıp: «Bunları serbest mi bırakacaksın? Ya bizleri seç, yahut da onları.» dedi. Hemdânlı Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd de kalkıp benzeri şeyler söyledi. Kûfe halkının eşrafı da aynı mahiyette şeyler söyleyince onların öldürülmelerini emretti. Ona şöyle dediler: «Ey İbn ez-Zübeyr! Bizleri öldürme, buna karşılık yarın Şâmlılarla karşılaşacağın zaman öncü kuvvetlerinin arasına koy. Böyle bir durumda bize ihtiyacınız olmaması düşünülemez. Öldürülecek olursak onları size karşı zayıflatmış olarak öldürüleceğiz, eğer zafer kazanırsak bu da sizin lehinize olur.» Ancak Mus'ab bunu da kabul etmeyince Bahîr el-Mîskî bu sefer şöyle dedi: «O halde benim kanımı onların kanına karıştırma, çünkü onlar bana karşı çıktılar.» Nihayet Mus'ab onları öldürdü.

Nâitli Müsâfir b. Saîd b. Nemrân şöyle dedi: «Ey İbn ez-Zübeyr! Ya-

rın kendileri hakkında seni hakem kabul eden bir müslüman topluluğu çaresizce öldürdüğün için Rabb'ine ne diyeceksin? Siz, bizim sizden öldürdüğümüz kişi sayısınca öldürünüz. Şu anda aramızda bir gün bile bizimle savaşa iştirak etmemiş kimseler vardır. Bunlar tarlalardaydılar, haraç topluyorlardı ve yolları koruyorlardı.» Ancak onun dediklerine de kulak asılmadı ve öldürülmeleri emredildi. Mus'ab bu öldürme emri hakkında Ahnef b. Kays'ın görüşünü sormuş, Ahnef de şöyle demişti: «Ben onları affetmen gerektiği kanaatindeyim, çünkü affetmek takvâya en yakın olan şeydir.» Ancak Kûfe halkının ileri gelenleri: «Onları öldür» diyerek kızıp köpürdüler. Bunun üzerine Mus'ab onları öldürdü. Öldürüldükleri zaman Ahnef Kûfe eşrafına şöyle dedi: «Onların öldürülmeleriyle sizler bir intikam almış olmuyorsunuz. Keşke bu öldürme kıyamet gününde sizin için bir vebal olmasa!»

Talha'nın kızı ve Mus'ab'ın hanımı Âişe onların serbest bırakılması için Mus'ab'a haberci gönderdiyse de, haberci yanına geldiğinde onlar öldürülmüş bulunuyorlardı.

Mus'ab, Muhtâr b. Ebî Ubeyde'nin elinin kesilip bir çivi ile mescidin bir tarafına asılmasını emretmişti. Muhtâr'ın eli Haccâc'ın Kûfe'ye gelişine kadar orada kaldı. Haccâc bunu görünce ne olduğunu sordu, ona: «Bu Muhtâr'ın elidir.» denilince oradan alınmasını emretti.

Daha sonra Mus'ab hem dağlık bölgeye, hem de Sevâd arazisine zekât toplayıcı âmillerini gönderdi. İbrâhim b. Eşter'e de mektup yazdı ve kendisine itaat etmeğe çağırarak: «Şayet bana itaat edecek olursan Şâm ve atlı birliklerin komutası ile batı arazisinden eline geçireceğin yerler Zübeyr soyundan gelenlerin hâkimiyeti devam ettikçe senin olacaktır.» dedi ve ayrıca ona bu konuda Allah adına da ahit ve teminat verdi.

Aynı şekilde Abdülmelik b. Mervân da İbn Eşter'e mektup yazarak onu kendisine itaat etmeğe çağırdı ve şöyle dedi: «Benim dediğimi kabul edecek olursan Irak senin olacaktır.» İbrâhim arkadaşlarıyla konuyu görüştü, fakat onlar farklı görüşler ortaya attılar. Bunun üzerine İbrâhim şöyle dedi: «Ben İbn Ziyâd'ın adamlarını ve Şâmlıların ileri gelenlerini öldürmemiş olsaydım, kendi şehir halkıma ve aşiretime başkalarını üstün tutmamama rağmen Abdülmelik'in teklifini kabul ederdim.» Ancak İbrâhim Mus'ab'a mektup yazarak onun teklifini kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Mus'ab ona yazdığı mektupla geri dönmesini söyleyince İbrâhim itaat ederek geri döndü. Mus'ab, İbrâhim'in geri dönmekte olduğu haberini alınca yerine Musul, Cezîre, Armenia ve Azerbaycan'a Mühelleb'i gönderdi.

Daha sonra Mus'ab, Semura b. Cündeb'in kızı ve Muhtâr'ın hanımı

olan Ümmü Sâbit ile ensârdan Nu'mân b. Beşîr'in kızı ve Muhtâr'ın ikinci hanımı olan Umra'yı çağırdı, huzuruna getirtti ve onlara Muhtâr hakkında sorular sordu. Ümmü Sâbit ona: «Bizler onun hakkında senin söylediğin şeyleri söylüyoruz.» deyince onu serbest bıraktı. Umra ise şöyle dedi: «Allah ona rahmet buyursun. Allah'ın sâlih bir kulu idi.» Bunun üzerine Mus'ab onu hapsetti ve kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr'e yazdığı mektubunda şöyle dedi: «O Muhtâr'ın bir peygamber olduğunu ileri sürüyor.» Bunun üzerine Abdullah ona Umra'yı öldürmesini emretti ve Umra geceleyin Kûfe ile Hîre arasında bir yerde öldürüldü. Onu güvenlik kuvvetleri görevlilerinden birisi öldürdü. Kılıçla üç darbe indirdi. Kadın her seferinde: «Vay babam vay! Vay yanılmam!» diyordu. Orada bulunan bir adam elini kaldırıp katile bir tokat indirdi ve şöyle dedi: «Ey zâniyenin oğlu! Şen buna işkence yapıyorsun.» Umra, kanlar içersinde çırpındıktan sonra öldü. Kadını öldüren kişi kendisine tokat atan adamı bırakmayıp Mus'ab'ın yanına götürdü. Mus'ab ona şöyle dedi: «Onu serbest bırakın, bu gerçekten tahammülü çok güç bir manzara görmüştür.»

Mahzûmlu Ömer b. Ebî Rabîa bu konuda şöyle demiştir:

«Benim en çok hayret ettiğim şey,
Beyaz tenli, hür, genç ve güzel bir kadının öldürülmesidir.
Evet, böyle günahsızca öldürüldü,
Allah bu haksız yere öldürülenin mükâfatını versin,
Ölmek ve öldürmek biz erkeklere düşer,
Namuslu kadınlaraysa eteklerini korumak.»

Ensârdan Hassân b. Sâbit'in oğlu Abdurrahman'ın oğlu Saîd de bu konuda şöyle demiştir:

«Bir süvari gelip getirdi şaşırtıcı haberi,
Nu'mân'ın dindar ve şerefli kızının ölüm haberini.
Namuslu, iyi yaşayışlı bir genç kadındı o,
Güzel ahlâklıydı ve soyluydu,
Tertemizdi, kerimlerin soyundandı.
Eskiden beri iyilik severdi onun kavmi,
Babası Peygamber Mustafâ'nın dostu ve yardımcısıydı,
Savaşta, vuruşmada ve kederde arkadaşıydı.
İnkârcıların onu öldürmeye karar verdiklerini öğrendim,
Hay öldürülmekten ve talan edilmekten uzak kalmasınlar!
Ve Zübeyr ailesi rahat yaşamasın,
Zilletin, korkunun ve savaşın elbisesi çıkmasın üzerlerinden.
Sanki onu çıkartıp kılıçlarıyla paramparça edince,

Arap krallığını ellerine aldılar.
Herkes hür, namuslu, dindar ve edepli,
Bir kadının öldürülmesine şaşmıyor mu?
Bu kadın günahsızdı, kötülük etmemişti kimseye;
İftira da etmedi, yalan da söylemedi.
Savaşmak, çarpışmak farzı biz erkekleredir;
Kadınlarsa iffetli, utangaç ve tesettürlü olmalı.
Onun atalarının bağlı olduğu dinde böyledir bu,
O gerçekten ailesini utandırmadı, kuşkulandırmadı da.
Uzak durdu şüphelerden, çirkin çıkışı olmadı,
İstemedi komşusuna kötülüğü.
Evet hayret ettim, hayattayken elinin kolunun bağlanmasına,
Evet bu olay kadar şaşırtıcı bir şey yoktur.»

Denildiğine göre, Muhtâr Mus'ab'ın Basra'ya gelişi sırasında muhalefetini açıkça ortaya koymuştu. Yine denildiğine göre, üzerine gelmekte olduğunu haber alınca ona karşı Ahmer b. Şumayt'ı göndererek «el-Mezâr» denilen yerde çarpışmasını emretmiş ve: «Zafer el-Mezâr'da olacaktır.» demişti, çünkü Muhtâr Sakîf'ten bir adamın «el-Mezâr» denilen yerde çok büyük bir zafer kazanacağını haber almış ve bu Sakîfli kişinin kendisi olduğunu zannetmişti. Ancak bu zafer onun değil, Abdurrahman b. Eş'as ile çarpışması esnasında Haccâc'ın olmuştu.

Ayrıca Mus'ab Hatamlı Abbâd'a Muhtâr'ın askerleri üzerine yürümesini emretmiş, o da ileri geçmişti. Kendisiyle birlikte Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in oğlu Ubeydullah da vardı. Mus'ab'ın kendisi ise bu sırada Basralıların nehri üzerinde kalmıştı. Muhtâr yirmi bin askerle karşısına çıktı. Mus'ab da askerleriyle birlikte yola koyularak geceleyin ona yetişti. Muhtâr arkadaşlarına şöyle dedi: «Bir münadînin "Ya Muhammed!" diye seslendiğini işitinceye kadar sizden hiç biriniz yerinden ayrılmasın. Bu münadînin seslendiğini işitir işitmez hamle yapınız.»

Geceleyin ay doğunca Muhtâr emir verdi ve münadî «Yâ Muhammed!» diye seslendi. Bunun üzerine Mus'ab'ın adamları üzerine bir hamle yaptılar ve onları gerileterek karargâhlarına girmek zorunda bıraktılar. Sabaha kadar çarpışmalarına devam ettiler. Sabah olunca Muhtâr etrafında pek çok kimseyi görmedi, çünkü arkadaşlarının büyük bir kısmı Mus'ab'ın adamları arasına karışmış bulunuyordu. Bunu gören Muhtâr geri döndü ve Kûfe sarayına sığındı. Kalan arkadaşları da sabah olup bir süre bekledikten sonra Muhtâr'ı göremeyince, «Öldürüldü» diyerek kaçtılar ve Kûfe evlerine sığındılar. Yaklaşık sekiz bin kişi de saraya doğru gitti ve Muhtâr'ı sarayda bulup vardılar. O gece Mus'ab'ın arkadaşlarından pek çok

kişi öldürülmüştü. Muhammed b. Eş'as onlardan birisi idi. Mus'ab gelip sarayı kuşattı ve dört ay onları muhasara altında tuttu. Muhtâr her gün saraydan dışarıya çıkıyor ve Kûfe çarşısında onlarla çarpışıyordu.

Muhtâr öldürülünce sarayda bulunanlar elçi gönderip emân istediler, ancak Mus'ab kabul etmeyince onun hükmünü kabul ederek saraydan indiler. Mus'ab Araplardan yedi yüz kişi yahut da bu sayıya yakın kişi öldürdü. Diğer öldürdükleri Arap olmayanlardandı. Öldürülenlerin sayısı ise altı bin kişiyi bulmuştu.

Muhtâr 67. yılın Ramazan ayının on dördüncü (4 Nisan 1688 M.) günü öldürüldü ve öldürüldüğünde 67 yaşındaydı.

Denildiğine göre, Mus'ab İbn Ömer'le karşılaşmış, selâm verdikten sonra şöyle demişti: «Ben senin kardeşinin oğlu Mus'ab'ım.» Ancak İbn Ömer de ona: «Sen bir gün içerisinde kıble ehlinden on yedi bin kişi öldürmüş bir kişisin.» diye karşılık vermiş, Mus'ab da: «Hayır, onlar kâfir ve facir kimselerdi.» demişti. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer: «Allah'a yemin ederim, sen babanın bıraktığı mirastan aynı sayıda koyun öldürmüş olsaydın bile israf olurdu.» diyerek onu susturmuştu.

İbn ez-Zübeyr, Abdullah b. Abbâs'a: «Sen yalancının öldürüldüğünü haber almadın mı?» diye sormuş, İbn Abbâs: «Yalancı dediğin de kim oluyor?» diye sorunca da İbn ez-Zübeyr: «Ebû Ubeyd'in oğlu.» demişti. Bunun üzerine İbn Abbâs: «Ben Muhtâr'ın öldürüldüğü haberini aldım.» deyince İbn ez-Zübeyr: «Anlaşılan sen onun "yalancı" diye adlandırılmasını kabul etmiyorsun ve öldürülmesinden rahatsız olmuş gibisin.» demiş, İbn Abbâs da şöyle cevap vermişti: «O öyle bir adamdır ki bizi öldürenleri öldürdü, intikamımızı istedi, kalplerimize şifa verdi. Onun bizden görmesi gereken karşılık, hakaret ve ölümüne sevinç olamaz.»

Urve b. ez-Zübeyr İbn Abbâs'a şöyle dedi: «Yalancı Muhtâr öldürüldü. İşte bu da başı.» İbn Abbâs ona şöyle karşılık verdi: «Şimdi önünüzde zor bir yokuş kaldı. Ona da tırmanabilirseniz siz sizsiniz, aksi taktirde hiç bir işe yaramaz.» İbn Abbâs bununla Abdülmelik b. Mervân'ı kastediyordu.

Muhtâr, İbn Ömer ile İbnu'l-Hanefiyye'ye hediyeler gönderir, ikisi de bu hediyeleri kabul ederdi. İbn Ömer'in onun hediyelerini reddettiği de söylenmiştir.

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Azli ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in Oğlu Hamza'nın Valiliği

Bu sene içerisinde Abdullah b. ez-Zübeyr kardeşi Mus'ab'ı Irak valiliğinden alıp onun yerine oğlu Hamza b. Abdullah'ı vali tayin etti. Ham-

za ne zaman cimrilik, ne zaman cömertlik yapacağı belli olmayan birisi idi. Bazan o kadar cömertçe dağıtır ki elinde hiç bir şey bırakmazdı. Bazan da hiç esirgenmemesi gereken şeyleri esirger, vermezdi. Basra'da onun hafifliği ve idarî bakımdan zayıflığı açıkça ortaya çıkmıştı. Denildiğine göre, bir gün atına binmiş dolaşırken Basra'da nehrin kabarmakta olduğunu görüp şöyle demişti: «Gerçek şu ki, bu nehre yumuşak ve uygun davransalar yaz olunca onlara yeter.» Fakat daha sonra sularının çekilmiş olduğunu görünce bu sefer de şöyle demişti: «Ben daha önce ona iyi muamele ettikleri takdirde gerçekten onlara yeteceğini söylemiştim.»

Hamza'nın başka birtakım hafiflikleri de görülünce Ahnef babasına mektup yazarak onu başlarından almasını ve yerine tekrar Mus'ab'ı getirmesini istemiş, Abdullah da onu azletmişti. Hamza Basra'nın mallarından büyük miktarda mal taşıyıp götürünce Mâlik b. Misma' karşısına çıkarak: «Bize ait olan bağış mallarını alıp çıkmana müsaade edemeyiz.» demiş, ancak Hamza'nın kardeşi olan Ubeydullah b. Abdullah onun payına düşeni kendisine vereceğini garantileyince onu bırakmıştı.

Hamza bu mallarla birlikte Medîne'ye vardı ve onları bazı kimselerin yanında emanet olarak bıraktı, fakat bir kişi hariç hepsi bu emanetlerin kendilerinde olmadığını söyleyip inkâr ettiler. Bu bir kişi ise onun emanetlerini geri verdi. Bu durumu babası haber alınca şöyle dedi: «Allah onu bizden uzaklaştırsın. Ben onunla Mervânoğullarına karşı caka satmak istemiştim, fakat o kabul etmedi.»

Denildiğine göre Mus'ab, Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra bir yıl Basra valiliğinden azledilmiş olarak kaldı. Onu, kardeşi Abdullah azletmiş ve yerine oğlu Hamza'yı tayin etmişti. Daha sonra Mus'ab kardeşi Abdullah'ın yanına bir heyetle birlikte gitmiş, bunun üzerine kardeşi onu tekrar Basra valiliğine iade etmişti.

Bu konuda şöyle de denilmiştir:

Mus'ab Muhtâr'ın öldürülüşünden sonra Basra'ya gitmiş ve Kûfe'ye Hâris b. Ebî Rabîa'yı tayin etmişti, çünkü ikisi de onun emri altında bulunuyordu. Bunun üzerine kardeşi onu Basra valiliğinden almış, yerine kendi oğlu Hamza'yı görevlendirmiş, daha sonra Ahnef'in ve diğer Basralıların yazdıkları mektup üzerine Hamza'yı görevden alarak tekrar Mus'ab'ı görevinin başına getirmişti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl da hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yapmıştı. Onun Kûfe ve Basra valileri az önce sözü edilen kimseler olmuştu. Kûfe kadılığı Ab-

dullah b. Utbe b. Mes'ûd'un, Basra kadılığı ise Hişâm b. Hubeyre'nin uhdesinde bulunuyordu. Şâm'da Abdülmelik b. Mervân, Horasân'da ise Abdullah b. Hâzim vardı.

Bu yıl içerisinde Ahnef b. Kays Kûfe'de, Mus'ab ile birlikte iken vefat etti. Onun 71. yılda Kûfe'de, Mus'ab'ın Abdülmelik b. Mervân ile çarpışmak üzere yola çıktığı sırada vefat ettiği de söylenmiştir.

Yine bu yılda Hz. Hüseyin b. Ali'nin azatlısı olan Hubeyre b. Meryem Hazir de öldürüldü. Hubeyre Muhtâr'ın arkadaşlarından olup güvenilir (sika) mühaddislerdendir.

Cahiliyye dönemine de yetişmiş bulunan Cünâde b. Ebî Umeyye de bu yıl vefat etmiştir. Cahiliyye dönemine de yetişmiş olmasına rağmen sahâbiliği yoktur.

Mus'ab, Hucr b. Adiyy'in iki oğlu olan Abdurrahman ile Abdurrabb'ı, Huzeyfe b. Yemân'ın oğlu İmrân'ı, Muhtâr'ı ve arkadaşlarını öldürdükten sonra elleri ve kolları bağlı olarak öldürdü.

HİCRET'İN ALTMIŞ SEKİZİNCİ (M. 687-688) YILI OLAYLARI

Hamza'nın Görevden Alınması ve Mus'ab'ın Yeniden Basra Valiliğine Getirilmesi

Bu yıl içerisinde Abdullah b. ez-Zübeyr kardeşi Mus'ab'ı tekrar Irak'a geri gönderdi. Sebebi şudur:

Ahnef, Abdullah'ın oğlu Hamza'nın oldukça istikrarsız ve ahmak birisi olduğunu görünce babasına mektup yazdı. Babası da Hamza'yı görevden alıp yerine Mus'ab'ı görevine iade etti. Kûfe'ye de Hâris b. Ebî Rabîa'yı tayin etti.

Bir rivayete göre de Abdullah'ın Hamza'yı azletmesinin sebebi şudur:

Hamza ileri gelenlere karşı kusurlu davranmış, buna karşılık gelişigüzel eli açıklık etmiş, onlar da gidip Mâlik b. Misma'a durumu söylemişlerdi. Mâlik köprünün başına çadırını kurduktan sonra Hamza'ya haber gönderip: «Babanın yanına git!» diyerek onu Basra'dan çıkartmıştı. Bu konuda İclli Adîl şunları söyler:

«Bir emîrin haksızlığından korktuk mu,
Güpegündüz Ebû Süfyân'ı çağırırız, o da karargâhını kuruverir.»

Fâris ve Irak Topraklarında Haricî Savaşları

Bu yıl içerisinde Mus'ab Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i Fâris'e vali olarak tayin etmiş ve Ezârika ile savaşmakla görevlendirmişti. Mus'ab'ın ilk valilik dönemlerinde ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in oğlu Hamza'nın valiliği sırasında Ezârika ile el-Mühelleb savaşmak üzere görevli bulunuyordu. Mus'ab tekrar valiliğe geri dönünce Mühelleb'i Musul, Cezîre ve Armenia'ya tayin etmiş, böylelikle onun kendisiyle Abdülmelik b. Mervân arasında bir set teşkil etmesini istemişti. Bu bakımdan Mus'ab Fâris'te bulunan Mühelleb'e mektup yazarak gelmesini istemişti. Mühelleb geri dönerken görevinin başına kendi oğlu Muğîre'yi tayin etmiş ve ihtiyatlı davranmasını tavsiye etmişti. Mühelleb Basra'ya gelince Mus'ab onu Haricîlerle savaşmak ve Fâris ülkesinde valilik etmek görevlerinden almış, bu görevlere Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i tayin etmişti. Haricîler bunu haber alınca Katarî b. Fucâe şöyle demişti: «Sizlere kahraman ve

yiğit bir kişi; hem dini, hem mülkü için benzerini görmediğim bir şekilde atılan bir kişi gelmiş bulunuyor. O istisnasız olarak girdiği her savaşta ölüme atılan ilk atlı oluyor.»

Haricîler de Ubeydullah b. Mâhûz'un öldürülmesinden sonra başlarına Zübeyr b. Mâhûz'u geçirmişlerdi. Bundan 65. yılın olaylarını anlatırken bahsetmiştik. Daha sonra Haricîler İstahr'a vardılar. Ömer onların üzerine önce oğlu Ubeydullah'ı bir grup atlı ile birlikte gönderdi. Aralarında meydana gelen çarpışmada Ömer'in oğlu Ubeydullah öldürüldü. Zübeyr b. Mâhûz Ömer ile çarpışmak isteyince, Katarî ona: «Ömer'in kahramanlığı dillerde dolaşıyor, onunla çarpışmayalım.» dediyse de kabul etmeyip çarpıştı. Bu çarpışmada Haricîlerin atlılarından doksan kişi öldürüldü. Ömer'in kendisi indirdiği bir mızrak darbesiyle Sâlih b. Muhârik'in gözünü kaydırmıştı. Katarî'nin de alnı üzerine bir darbe indirmiş, alnını yarmıştı. Haricîler bozguna uğrayıp Sâbûr'a kadar kaçtılar. Ömer onların üzerine gitti. Burada beraberinde Mücca'a b. Si'r de olduğu halde onlarla karşılaştı. Mücca'a elinde bulunan demir bir sopa ile on dört haricî öldürdü. Ömer bu olayda neredeyse ölecekken Mücca'a kendisini kurtardı. Bu bakımdan Ömer kendisine dokuz yüz bin dirhem hibe etti. Bu hediye ile ilgili olarak şu beyit söylenmiştir:

«Birliğin en iyi koşanını korudun bir gençten,
Az kalsın etleri paramparça oluyordu.»

Ömer ve beraberindekiler Haricîlere galip geldi. Haricîler yollarına devam edip Ömer'in kendilerini takip etmesini önlemek amacıyla bir köprüyü aştılar. ve Asbahân'a doğru gittiler. Burada güçlenip savaş hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar kalmağa devam ettiler. Daha sonra dönüp Ömer'in de bulunduğu Fâris'ten Ömer'e ve adamlarına görünmeden geçtiler. Sâbûr'a doğru yürüdükten sonra Errecîn üzerinden gidip Ahvâz'a vardılar.

Mus'ab: «Ömer'in bu durumuna hayret ediyorum. Kendisinin çarpışmak üzere bulunduğu düşman Fâris ülkesinde onun yanından geçiyor da onlarla savaşmıyor. Şayet onlarla savaşıp geri kaçmış olsaydı, bu konuda onu mazur görmek imkânı daha kolay olurdu.» diyerek ona şunları yazdı: «Ey İbn Ma'mer! Sen bana karşı insaflı hareket etmedin; çünkü ganimetleri, haracı topluyor; buna karşılık düşmandan çekiniyorsun. Artık onların hakkından geliver.»

Bunun üzerine Ömer, Fâris'ten kalkıp onlara Irak'a girmeden önce yetişmek amacıyla hızlıca peşlerinden gitti. Mus'ab da Basra'dan çıkıp «el-Cisr el-Ekber» (Büyük Köprü) yakınlarında karargâhını kurdu, askerler

de onunla birlikte konakladılar. Ahvâz'da bulunan Hariciler, Ömer'in üzerlerine gelmekte olduğunu, Mus'ab'ın da Basra'dan çıkıp kendilerine karşı yol aldığını haber alınca Zübeyr b. Mâhûz, Hariciîere şöyle dedi: «Sizin şu iki silahlı birlik arasına düşmeniz doğru bir tutum olamaz. O bakımdan, haydi gelin, hep birlikte düşmanımıza karşı gidelim ve onlarla tek cepheden karşılaşalım.» Bunun üzerine Zübeyr onları alıp Cûhâ bölgesini, Nehrevânât'ı aştı, Medâin'e vardı. Burada Kerdem b. Mersed el-Kurâdî de bulunuyordu. Medâin halkı üzerine baskın yaptılar. Erkek, kadın, çocuk dinlemeden öldürdüler; hatta hamile kadınların karınlarını bile yarıyorlardı. Kerdem oradan kaçtıktan sonra Sâbât'a vardılar. Önlerine geleni kestiler, öldürdüler. Hariciler Kerh üzerine de bir topluluk gönderdiler. Orada Ebû Bekir b. Mihnef ile karşılaştılar. Ebû Bekir onlarla çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştu, ancak öldürüldü ve arkadaşları da bozguna uğradı. Hariciler yer yüzünde oldukça bozgunculuk yaptılar, fesat çıkarttılar.

Kûfe halkı emîrlerinin yanına vardılar. O zaman Kûfe emîri, lakabı Kubâ' olan Hâris b. Ebî Rabîa idi. Ona bağırarak: «Haydi dışarı çık, çünkü düşmanın üzerimize gelmesi çok yakındır, kaybedecek zaman da yok.» dediler. Bunun üzerine Hâris, «en-Nuhayle» denilen yere varıncaya kadar çıkıp gitti, burada günlerce kaldı. İbrâhim b. Eşter yanına varıp ileri gitmeğe teşvik etti. Bu sefer Hâris Deyr Abdurrahman'a varıncaya kadar gitti ve orada yine durup beklemeğe başladı. Şebes b. Rib'î yanına varıp ilerlemesini istedi. Onunla birlikte olan halk bu şekilde ağırdan yürüdüğünü görünce Recez vezninde bununla ilgili olarak şöyle bir beyit söylediler:

«Kubâ' bizi görülmemiş bir şekilde yürüttü,
Bir gün yürüyor, bir ay duruyor.»

Bu sefer Kubâ' bu yerden de kalkıp tekrar yola koyuldu. Konakladığı her yerde, herkes ona seslenineeye kadar yerinden ayrılmıyordu. Öyle ki Fırat nehrine on günden fazla bir süre içerisinde ancak varabildi. Buraya geldiğinde Hariciler de buraya varmış bulunuyorlardı. Hariciler aralarında bulunan köprüyü aşıp geçtiler ve adı Simâk b. Yezîd olan bir adamı kızı ile birlikte yakaladılar. Kız yakalandıktan sonra öldürülmek üzereyken onlara şöyle dedi: «Ey müslümanlar! Benim babam musibete uğramış bir kimsedir, onu öldürmeyiniz. Bana gelince, ben öyle bir kızım ki, Allah'a yemin ederim, hiç bir zaman çirkin bir iş işlemedim. Hiç bir komşuma eziyet etmedim, hiç bir kimsenin evinin içine bakmadım ve hiç bir kimseyi de evinin üstünden gözetlemedim.» Hariciler bu kızı öldürmeğe kastedince ölüp düşüverdi. Kılıçlarıyla onu parçaladılar. Simâk «es-Sarât» denilen yere yaklaşıncaya kadar Hariciler ile birlikte kaldı. Burada Kû-

Kûfelilere yönelip şöyle seslendi: «Nehri aşıp bunların yanına geliniz, çünkü bunlar çok az ve adi bir topluluktur.» Kûfeliler ise onun boynunu vurdular ve daha sonra astılar. Bunun üzerine İbrâhim b. Eşter Hâris'e şöyle dedi: «Sen benimle birlikte gelmeleri için askerleri teşvik et ki nehri aşıp bu köpeklerin yanına varayım. Sana onların başlarını getireceğim.» Bu sözleri üzerine Şebes, Esmâ b. Hârice, Yezîd b. Hâris, Muhammed b. Umeyr ve başkaları: «Allah komutanımıza iyiliğini versin. Bırak, gitsinler.» dediler. Bu sözleriyle İbrâhim'i kıskanmış gibiydiler. Haricîler karşılarında bulunan ordunun çokluğunu görünce aradaki köprüyü yıktılar. Hâris bunu ganimet bilip olduğu yerde kaldı. Daha sonra askerlerin önünde oturup şöyle konuştu: «İmdi, savaşın başlangıcında ilk olarak ok atışı yapılacak. Sonra mızraklar çekilip bunlarla savaşılacak. Daha sonra yine sağ ve sol yanlardan mızrak darbeleriyle vuruşmak, bütün bunların sonunda ise kılıçları çekmek suretiyle savaşılacaktır.» Adamın birisi ona şöyle dedi: «Komutanımız gerçekten çok güzel nitelendirdi, fakat şu nehir bizimle onların arasında olduğu sürece sizin bu dediğinizi ne zaman yapacağız? Şimdi siz emir verin, şu köprü bağlansın; ondan sonra bizi onların tarafına geçirin. Muhakkak Allah sizin sevdiğinizi gösterecektir.»

Bunun üzerine Hâris köprüyü bağladı ve askerler de köprüden geçti. Medâin'e kadar Haricîleri kovalayıp durdular. Onların bazı atlıları köprünün yakınında güçsüz bir kovalama yapıp geri döndüler. Hâris onları Kûfe topraklarından çıkartmak üzere arkalarından Abdurrahman b. Mihnef'i altı bin kişi ile birlikte gönderip ona şöyle dedi: «Bunlar Basra topraklarına varır varmaz peşlerini bırakın.» Abdurrahman onları Asbahân topraklarına varıncaya kadar kovalamağa devam etti, sonra çarpışmadan geri döndü. Haricîler, Şeybânlı Yezîd b. Hâris b. Ruveym'in yönetimi altında bulunan Rey'e doğru gittiler. Yezîd Haricîlerle çarpıştı, fakat Rey halkı Haricîlere yardım etti. Yezîd'in kendisi öldürüldü, oğlu Havşeb ise kaçtı. Babası ölüm halinde iken Havşeb'i kendisini müdafaa etmek için çağırmış ise de o geri dönmemişti. Bununla ilgili olarak bir şair şöyle der:

«Havşeb ailesini koruyan hür bir kişi olsaydı,
Ölümle Mus'ab oğlu İsâ'nın karşılaştığı gibi karşılaşırdı.»

Şair bu sözleriyle Mus'ab'ın oğlu İsâ'nın babasını bırakıp kaçmadığını ,bilakis öldürülünceye kadar babasının yanında çarpıştığını anlatmak istiyor.

Bir gün Bişr b. Mervân sözünü ettiğimiz bu Havşeb ile İkrime b. Rib'î'nin de yanında bulunduğu bir sırada şöyle sordu: «Çok asil bir atla ilgilenmeye ihtiyacım var. Bana kim böyle bir at söyleyebilir?» İkrime bunun üzerine şöyle dedi: «Havşeb'in atı.» (Çünkü o Rey günü bu atın sırtına binip kurtul-

muştu.) Yine Bişr bir başka gün: «Oldukça güçlü bir katıra ihtiyacım var, nasıl bulabilirim?» diye sormuş, bu sefer Havşeb şöyle demişti: «Vâsıl b. Müsâfir'in katırı.» (Çünkü İkrime, Vâsıl'ın karısı ile ilişkili olmakla itham edilmekteydi.) Bunun üzerine Bişr gülümseyerek: «Şimdi sen hakkını almış oldun.» diye cevap vermişti.

Haricîler Rey'in işini bitirdikten sonra Asbahân üzerine gittiler ve orayı Attâb b. Verkâ'nın da bulunduğu sırada muhasara altına aldılar. Attâb onlara karşı direndi. Şehir kapısının önünde onlarla çarpışıyor, surlardan onlara ok ve taşlar attırıyordu. Attâb ile birlikte kendisine «Ebû Hureyre» denilmekte olan Hadramûtlu bir adam vardı. Bu kişi Haricîlere hamle yapıyor ve şöyle diyordu:

«Ey ateşin köpekleri, söyleyin,
Diş bileyen Ebû Hureyre'nin nasıldır hücumu?
Gece gündüz size homurdanıyor o.
Ey Ebû Mâhûz'un ve kötülerin oğlu,
Benim at sırtındaki savaşımı nasıl buluyorsun?»

Haricîler onunla böyle uzun süre karşı karşıya kalınca günün birinde onlardan birisi bir tuzak kurdu ve kılıçla omuzuna bir darbe indirip yere düşürdü. Arkadaşları onu alıp götürdüler ve tedavi ettiler. Sonunda iyileşti ve eskiden olduğu gibi yine onlara karşı çıkıp çarpışmağa başladı.

Haricîler bir kaç ay daha onları muhasaraya devam ettiler. Öyle ki, yiyecekleri bitti ve muhasaranın sıkıntıları kendisini hissettirmeğe başladı. Büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kaldılar. Attâb bu durumda onlara şöyle dedi: «Ey insanlar! Sizler kıtlıkla karşı karşıyasınız. Önünüzde sadece her hangi birinizin yatağında ölmesi, arkasından gücü yettiği takdirde kardeşinin onu alıp gömmesi kalıyor. Daha sonra ise kendisi ölecek ve ne kendisini defnedecek, ne de namazını kılacak bir kimse kalmamış olacaktır. Allah'a yemin ederim, sayıca az değilsiniz ve sizler salih atlılarsınız. Haydi, henüz kuvvetimiz varken, henüz hayattayken şu sıkıntılardan dolayı zayıflayıp hareket edemez hale düşmeden önce hep birlikte bunlara karşı çıkalım. Allah'a yemin ederim, eğer bunların üzerine samimî ve güçlü bir şekilde hücum ederseniz, onlara karşı zafer kazanırsınız.» Kaledekiler onun bu teklifini kabul ettiler.

İbn Mâhûz'un Öldürülmesi ve Katarî b. Fücâe'nin Komutanlığı

Attâb arkadaşlarından Haricîlerle çarpışmalarını isteyip onlar da onun bu teklifini kabul edince, askerlere çokça yemek dağıtılmasını emretti. Daha sonra sabah olur olmaz şehrin dışına çıktılar, Haricîler kendilerini

emniyette hissederken onların yanına vardılar ve hamle yapıp çarpışarak onları karargâhlarının dışına çıkardılar, Zübeyr b. Mâhûz'un yanına kadar vardılar. Zübeyr arkadaşlarından bir grup ile birlikte çarpışmağa başladı ve öldürülünceye kadar çarpışmasına devam etti. Sonunda Ezrakîler Mâzinli ve künyesi Ebû Nuâme olan Katarî b. Fücâe'nin yanına varıp ona bey'at ettiler. Attâb ve beraberindekiler istedikleri şekilde ganimet aldılar. Katarî gelip Zübeyr'in karargâhına yerleşti. Daha sonra Asbahân'ı bırakıp Kermân taraflarına gitti. Burada etrafında pek çok kalabalık birikinceye kadar oturmağa devam etti, mal topladı ve gücünü artırdı. Daha sonra Asbahân üzerine yöneldi, oradan Ahvâz topraklarına geldi. Hâris b. Ebî Rabîa Mus'ab'ın Basra valisi olduğu sırada Ahvâz'da ikâmet etti. Hâris Mus'ab'a mektup yazarak ona Haricîlerin durumunu haber verdi ve onlara ancak Mühelleb'in karşı durabileceğini söyledi. Bunun üzerine Mus'ab Musul ve Cezîre üzerinde görevli bulunan Mühelleb'e haber gönderip Haricîlerle çarpışmasını emretti. Musul'a ise onun yerine İbrâhim b. Eşter'i gönderdi. Mühelleb Basra'ya gelip kendisi ile birlikte çarpışmalara katılacak askerleri seçti ve onları alıp Haricîlere doğru yürüdü. Mühelleb Sûlâf'ta Haricîlerle karşılaşıncaya kadar yoluna devam etti. Burada, sekiz ay süreyle, görülmemiş şiddette çarpışmalar cereyan etti.

Rey Muhasarası

Bu yıl içerisinde Mus'ab Asbahân valisi olan Attâb b. Verkâ er-Reyâhî'ye Reylilerle savaşmasını ve Yezîd b. Hâris b. Ruveym'e karşı Haricîlere yardımcı olarak şehirlerini ona karşı korumasını emretti. Bu emre uyan Attâb Reylilerin üzerine yürüyerek onları şehrin dışına çıkmağa davet etti. Başlarında Ferruhân bulunan Reylilerle savaşmak konusunda ısrarlı hareket etti ve sonunda Rey şehrini kılıç zoruyla fethedip orada bulunan her şeyi ganimet olarak aldı. Çevredeki diğer kaleleri de fethetti.

Bu yıl içerisinde Şâm'da çok büyük bir kıtlık başgösterdi. Öyle ki, bu kıtlığın şiddetinden düşman ülkelerine gazaya bile çıkılamadı.

Yine aynı yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân Kınnesrîn yakınlarındaki «Butnân Habîb» denilen yerde karargâh kurdu, kışı burada geçirdikten sonra Dimaşk şehrine geri döndü.

Ubeydullah b. Hurr'un Haberi ve Öldürülmesi

Ubeydullah b. Hurr el-Cu'fî bu yıl içerisinde öldürüldü. Ubeydullah hem salâh, hem fazilet ve hem de ibadet bakımından kavminin en hayırlılarındandı. Hz. Osman öldürülünce ve Hz. Ali ile Muâviye arasında sa-

vaş baş gösterince Muâviye'nin yanına gitmişti, çünkü Hz. Osman'ı çok seviyordu. Mâlik b. Misma' ile birlikte Muâviye'nin saflarında Sıffîn savaşına katılmıştı. Ubeydullah bu sırada Muâviye'nin yanında kalıyordu. Kûfe'de bir zevcesi vardı. Kûfe'ye dönüşü uzun sürünce bu kadının kardeşi onu adı İkrime b. Hâbîs olan birisi ile evlendirdi. Ubeydullah bu durumu öğrenince Şâm'dan gelip İkrime'yi Hz. Ali'ye şikâyet etti. Hz. Ali ona: «Sen, bize karşı düşmanımıza yardımcı olmakla ileri gitmiş oldun.» deyince Hurr şöyle cevap verdi: «Peki, benim böyle yapmış olmam senin adaletinden beni mahrum bırakmağa sebep olabilir mi?» Hz. Ali: «Hayır.» dedi. Bunun üzerine Hurr ona durumunu anlattı ve Hz. Ali ona hanımını geri verdi, ancak hanımı hamile bulunduğundan doğumunu yapıncaya kadar onu güvendiği bir kimsenin yanında bıraktı ve doğan çocuğu İkrime'nin çocuğu olarak tespit ettikten sonra Ubeydullah'a iade etti. Ubeydullah Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar Şâm'da kaldı. Hz. Ali öldürülünce Kûfe'ye geldi ve kardeşlerine: «Ben bu şekilde her şeyden el etek çekmenin kimseye faydalı olacağını sanmıyorum. Bizler Şâm'dayken Muâviye'nin durumu şöyle şöyle oldu.» deyince Muâviye'nin taraftarları da ona: «İşte Ali'nin durumu da şöyle şöyle oldu.» dediler ve bir araya gelerek bu konuyu görüştüler.

Ubeydullah, Muâviye öldükten sonra Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olayında bulunanlar arasında değildi. Kasdî olarak bu olayda bulunmamıştı. Hz. Hüseyin şehit edilince İbn Ziyâd Kûfe halkının ileri gelenlerini teker teker araştırırken Ubeydullah b. Hurr'u göremedi. Bir kaç gün sonra Ubeydullah İbn Ziyâd'ın yanına gelip huzuruna çıkınca İbn Ziyâd ona: «Ey İbn Hurr, nerelerdeydin?» diye sormuş, Ubeydullah: «Hastaydım.» diye cevap vermişti. Bu sefer İbn Ziyâd: «Kalbin mi hastaydı, yoksa bedenin mi?» diye sorunca İbn Hurr: «Benim kalbim hastalanmaz. Bedenime gelince, Allah bana afiyet ihsan etmiş bulunuyor.» diye karşılık vermiş, İbn Ziyâd'ın: «Yalan söyledin, sen bizim düşmanlarımızla beraberdin.» diye çıkışması üzerine de: «Ben düşmanla birlikte olsaydım, varlığımın tesiri açıkça görülürdü.» diye cevap vermişti.

İbn Ziyâd bir ara başka bir şeyle meşgul olurken Ubeydullah yanından çıkıp atına bindi. Daha sonra İbn Ziyâd onu sorunca, kendisine: «Hemen şimdi atına binip gitti.» dediler. Bunun üzerine İbn Ziyâd: «Mutlaka onu yanıma getiriniz.» diyerek arkasından güvenlik kuvvetlerini gönderdi. Bunlar İbn Hurr'a: «Emîr seni istiyor.» deyince onlara: «Ona benden haber götürün, hiç bir zaman onun yanına kendi isteğimle gelmeyeceğim.» dedi ve atıyla süratle uzaklaştı, Taylı Ahmed b. Ziyâd'ın evine vardı. Arkadaşları onun etrafında toplandılar ve beraberce yola koyulup Kerbelâ'ya kadar gittiler. Orada Hz. Hüseyin'in ve onunla birlikte bulunanların öl-

dürüldükleri yerleri gördü, onlara Allah'tan mağfiret diledikten sonra Medâin'e gitti ve bu konuda şu beyitleri söyledi:

«Kendisi de, babası da sözünde durmayan bir emîr...
"Niye Fâtıma'nın oğlu Hüseyin'le savaşmadın?" diyor bana;
Ben onu yardımsız bırakıp yanından giderken,
Bu sözünde durmayan adama bey'at ettiğimden ötürü kınıyorum kendimi.
Ah, "Keşke buna yardım etmeseydim." diye pişman olmasaydım!
Şunu bilin ki her nefis pişmanlık duyanı benim gibi sıkıştırmaz.
Ben onu koruyanlardan olamadığım için
Hasretle doluyum, yakamı bırakmayan bir hasretle.
Ona yardıma koşanların ruhlarını Allah
Kesintisiz olarak rahmet bulutu ile sulasın.
Onların kabirlerinde, yattıkları yerlerinde durdum;
Yüreğim parçalandı, yaşlarla doldu gözlerim.
Yemin ederim, onlar savaşta dalkılıçtı,
İleri atılıyorlardı ve şereflileri koruyorlardı.
Peygamberlerinin kızının oğlunu kılıçlarıyla korurken,
Ormanlarda kükreyen arslanları örnek aldılar.
Eğer her bir kişi karşılığında yerdekilerin tümünü
Öldürseler de yine yerin kederi bitmez.
Gören onlardan faziletlisini görmedi,
Ölünce böyle şerefli ve değerlileri.
Bu adam zulmen öldürüyor onları, sonra da
Kalkıp sevgimizi umuyor; bırak bize göre değil bu.
Yemin ederim, zorladınız bizleri onlarla savaşmağa,
Bizden size kin duyan nice kişiler var.
Defalarca istedim büyük bir orduyla yürümeyi,
Zalim ve Hakk'tan sapmışların üzerine.
Çekin elinizi, yoksa öyle birliklerle gelirim ki,
Deylemlilerden daha şiddetle varırlar üzerinize.»

Ubeydullah b. Hurr Fırat kenarındaki evinde Yezîd ölünceye ve karışıklıklar baş gösterinceye kadar kaldı. Bu karışıklıklar sırasında şöyle dedi: «Ben Kureyş'in insaflı davranacağı görüşünde değilim. Nerede hür kadınların çocukları?» Bunun üzerine bey'atını bozmuş olan herkes onun yanına geldi. Daha sonra Ubeydullah Medâin'e gitti. Orada sultana götürülmekte olan her maldan mutlaka kendisinin ve arkadaşlarının payına düşeni (verilmesi gereken maaş ve hakkı) alıyor ve bu konuda malın gideceği kimseye gerekli belgeyi yazıp veriyordu. Ubeydullah diğer köyleri de bu şekilde dolaşıyordu, ancak hiç bir şahsın malına veya hakkına

el uzatmıyordu. Ubeydullah b. Hurr Muhtâr ortaya çıkıncaya ve onun Sevâd bölgesinde neler yaptığını, hanımını alıp hapsettiğini işitinceye kadar bu şekilde devam etti. Muhtâr'ın, hanımını hapsettiği haberini alması üzerine arkadaşlarıyla birlikte Kûfe'ye vardı, hapishanenin kapısını kırdı, oradan hem kendi hanımını, hem de hapiste bulunan bütün kadınları çıkardı. Bu konuda da şu beyitlerin yer aldığı uzun bir şiir söyledi:

«Ey Tevbe'nin annesi, bilmiyor musun?
Ben Mezhiclilerin haklarını koruyan bir süvariyim.
Sabahtan hapishaneye vardım, Duhâ Sûresi'yle,
Ve namusunu koruyan, silâhlı her kişiyle.
İçeri dalar dalmaz görüverdik
Güneş gibi parlak, kırışıksız bir alnı,
Ve genç sevgilimizin aydın yanağını.
Seni savaş ve düşman üzerine gidişimden önceki
Âdetim üzere güvenle ziyaret etmektir yaşamak.
Sen mahpus oldukça ben hep ağladım,
Çektiğin sıkıntılardan dolayı üzgünüm.»

Ubeydullah Muhtâr'ın göndermiş olduğu âmilleri ve taraftarları oyalamağa başladı. Hemezân'daki evi yakılıp çiftliği talan edilince, Hemezân çiftliklerine yürüyüp onların hepsini talan etti. Medâin'e varır, Cûhâ'nın âmillerini yakalar, yanlarında bulunan malları alır, daha sonra dağa doğru giderdi. Muhtâr öldürülünceye kadar bu şekilde devam etti.

Denildiğine göre, Ubeydullah b. Hurr önce kabul etmemekle birlikte daha sonra Muhtâr'a bey'at etmiş, Muhtâr onu elinin altında tutmak istemişse de İbrâhim b. Eşter'den otürü kabul etmemişti. Daha sonra İbrâhim ile birlikte Musul'a gitmiş, fakat hasta olduğu bahanesiyle İbn Ziyâd ile çarpışmağa katılmamıştı. Arkasından İbrâhim'den de ayrılarak, üç yüz kişi ile birlikte Enbâr üzerine yürümüş, oraya baskın tertipleyerek Enbâr beytülmalinde bulunan ne varsa almıştı. Ubeydullah bunu yapınca Muhtâr evinin yıkılmasını ve hanımının elinden alınmasını emretmiş, işte Ubeydullah bundan sonra az önce sözünü ettiğimiz işleri yapmıştı. Ubeydullah Mus'ab ile birlikte Muhtâr'a karşı savaşa katılmış ve Muhtâr'ın öldürülmesinde bulunmuştu. Muhtâr'ın ölümünden sonra Mus'ab'ın ikinci defaki valiliğinde halk Mus'ab'a: «Bizler Ubeydullah b. Hurr'un da Sevâd'da Muhtâr'ın ve İbn Ziyâd'ın yaptıklarının benzerini yapmayacağından emin değiliz.» demiş, bunun üzerine Mus'ab onu yakalayıp hapsetmişti. Ubeydullah bununla ilgili olarak şu beyitleri söylemiştir:

«Yiğitlere kim haber verir, kardeşlerinin
Çetin bir kapının ve bekçisinin arkasında olduğunu?

Öyle bir durumdadır ki, arzulamamıştı böylesini;
Ayağa kalkmak isteyince prangalar çeker aşağıya.
Bacağında, topuğunun üzerinde siyah bir şey kilitli,
Ağırdır, adım attırmıyor, kısacık adımlar dışında...
Bu hâl yaptığım büyük bir günahtan değil,
Fakat laf götüren yalan uydurup gitti.
Halbuki uçsuz bucaksız yerde bir yere gidebilirdim;
Bu yerde kim gidebilecek bir yer bulamamış ki?»

Ayrıca şu beyit de onundur:

«Hangi musibet, ya da hangi nimetle
Geçti benden önce Müslim ile Mühelleb?»

Ubeydullah Mus'ab'ın yanında kendisine iltimas yapmaları amacıyla Mezhiclilerin ileri gelenleriyle konuştu. Diğer taraftan Mezhicli gençlere de haber gönderip şöyle dedi: «Silâhlarınızı kuşanınız ve kimseye göstermeyiniz. Mus'ab onların iltimasını kabul edecek olursa hiç kimseye bir şey yapmayınız, onların iltimaslarını kabul etmezse gelip hapishaneye hücum ediniz, ben de içeriden size yardımcı olacağım.»

Mezhic'in ileri gelenleri Ubeydullah için Mus'ab'dan iltimas talep edince Mus'ab bunu kabul edip Ubeydullah'ı serbest bıraktı. Ubeydullah hapisten çıkıp evine gitti. Kendisini kutlamağa gelenlere şöyle dedi: «Bu iş ancak geçmiş bulunan dört halifenin benzerlerinin gelmesiyle düzene sokulabilir. Fakat aramızda onlara benzer kimse göremiyoruz ki gidip dizginlerimizi onlara teslim edelim. Güçlenen dağıtıyorsa, biz ne diye bunlara bey'atte bulunup kendi boynumuza boyunduruğu geçirelim? Üstelik bunlar hiç bir savaşta da bizden daha kahraman değildirler ve bizden daha iyi savunma yapamıyorlar. Rasûlullah (s.a.v.): **"Yüce Allah'a isyan etmek hususunda hiç bir yaratılmışa itaat yoktur."** diye buyuruyor. Bunların hepsi asidir, hepsi muhaliftir; dünyada güçlü, ahirette zayıftır. Çiğnenilmemesi ve saygı duyulması gereken haklarımız hangi esasa göre helâl kılınıyor. Bizler Nuhayle'nin, Kâdisiyye'nin, Celûlâ'nın ve Nihâvend'in adamlarıyız; bizler mızrak uçlarına göğüslerimizi, kılıçlara alınlarımızı siper ettik. Bununla birlikte kimse bizim hakkımızı ve üstünlüğümüzü tanımıyor. Haydi, haklarımızı korumak için çarpışınız. Ben kendi adıma kalkanın arka yüzünü kabul etmiş, bunlara düşmanlığımı açıkça ilân etmiş bulunuyorum. Kuvvet yalnızca Allah'tandır.» Daha sonra Kûfe'den dışarı çıkıp Mus'ab'ın taraftarlarıyla çarpışmağa ve baskınlar düzenlemeğe başladı.

Mus'ab Ubeydulah'a Murâdlı Seyf b. Hâni'iy gönderip itaate girme-

si karşılığında Badûriyâ ve başka yerlerin haracını teklif e'tiyse de o kabul etmedi. Bu sefer Mus'ab onun üzerine Ebred b. Kurra er-Reyâhî'yi gönderdi. Ubeydullah çarpışma sırasında yüzüne bir darbe indirdi ve onu bozguna uğrattı. Bu sefer üzerine Hureys b. Yezîd'i gönderdi. Ubeydullah onu da öldürdü. Üçüncü kez üzerine Has'amlı Haccâc b. Câriye ile Müslim b. Amr'ı gönderdi. Sarsar nehrinde onlarla karşılaşan Ubeydullah her ikisiyle de çarpışıp bozguna uğratınca Mus'ab ona istediği şehire vali tayin etmek üzere emân verdi ve iyi muamele vaat etti. Ancak Ubeydullah bunu da kabul etmeyip Nersî'ye gitti. Buranın dihkânı mahsulleri alıp kaçtı. Ubeydullah b. Hurr onu Ayn Temr'e varıncaya kadar takip etti. Buranın valisi Şeybânlı Bistâm b. Maskala b. Hubeyre idi. Dihkân ona sığınınca onlar da Ubeydullah'a karşı çıkıp çarpıştılar. Has'amlı Haccâc b. Câriye de gelerek onlara yetişti ve Ubeydullah üzerine bir hamle yaptı. Ubeydullah onu, Bistâm b. Maskala'yı ve pek çok kişiyi esir aldı. Yanında bulunanlardan bir takım kimseleri göndererek dihkânın götürdüğü malları geri aldırdı, daha sonra esirleri serbest bıraktı.

Ubeydullah daha sonra Tekrît'e geldi ve burada kalıp haracı toplamağa başladı. Mus'ab da onun üzerine bin kişi ile birlikte Ebred b. Kurra er-Reyahî ile Hemdânlı Cevn b. Ka'b'ı gönderdi. Mühelleb de yardımcı güç olarak beş yüz kişi ile birlikte Yezîd b. Muğaffel'i gönderdi. Arkadaşlarından birisi Ubeydullah'a: «Sana karşı oldukça kalabalık bir asker gelmiş bulunuyor, bu bakımdan onlarla savaşma.» deyince Ubeydullah ona şu cevabı verdi.

«Öldürülmekle korkutuyor arkadaşlarım beni,
Yazılı ecelin vakti gelince zaten öleceğim.
Olur ya kılıçların kenarı birbirine değer;
Ya şerefle yaşarız, ya hücum eder öldürülürüz.
Görmedin mi, fakirlik aşağılatır adamı,
Zenginlikte ise yükseklik ve güzellik vardır.
Eğer musibetlerin sırtına binmezsen,
Dostu razı edecek ve artacak malı elde edemezsin.»

Ubeydullah üç yüz kişi ile birlikte, onlarla iki gün süreyle çarpıştı. Akşam olunca birbirlerini bıraktılar ve Ubeydullah Tekrit'ten çıkıp arkadaşlarına: «Ben sizleri alıp Abdülmelik b. Mervân'ın yanına götüreceğim. Gerekli hazırlığınızı yapınız. Mus'ab'ı ve arkadaşlarını gereği gibi korkutmadan ölmekten korkuyorum.» dedikten sonra Kûfe'ye doğru yürüdü, Keskes'e vardı, oranın beytülmalini aldıktan sonra Kûfe'ye geldi ve «Hammâm Cerîr» denilen yerde konakladı. Mus'ab onun üzerine Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i gönderdi, o da onunla çarpıştı. Daha sonra oradan «Deyr el-A'ver» denilen yere çıktı. Bu sefer Mus'ab onun üzerine Hac-

cir b. Ebcer'i gönderdi. Haccâr da bozguna uğradı. Mus'ab, Haccâr'a hakaretlerde bulunup yanına ayrıca Hemdânlı Cevn b. Ka'b ile Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'i de katıp geri gönderdi. Hep birlikte onunla çarpıştılar. Ubeydullah b. Hurr'un askerlerinden çok yaralanan oldu. Atları kesildi, fakat Haccâr yine bozguna uğradı. Sonra tekrar geri dönüp akşam oluncaya kadar çok şiddetli bir çarpışmaya giriştiler. İbn Hurr da Kûfe'den çıktı.

Mus'ab Medâin'de bulunan Şeybânlı Yezîd b. Hâris b. Ruveym'e mektup yazarak, Ubeydullah b. Hurr ile çarpışmayı emretti. Yezîd oğlu Havşeb'i ileri yolladı. Havşeb «Bâcisrî» denilen yerde Ubeydullah'la karşılaştı. Ubeydullah onu da bozguna uğratıp pek çok kişiyi öldürdü. Ubeydullah oradan Medâin üzerine gitti, ancak Medâin halkı kalelerini kapatıp savunmaya çekildiler. Ubeydullah oradan gidince Mus'ab bu sefer üzerine Hemdânlı Cevn b. Ka'b ile Esedli Bişr b. Abdullah'ı gönderdi. Cevn «Cevlâyâ» denilen yerde konaklarken Bişr Tâmerrâ'ya gitti. Orada Ubeydullah b. Hurr ile karşılaştı. Ubeydullah onu öldürdü, beraberinde bulunan askerlerini de bozguna uğrattı. Daha sonra Cevlâyâ'da Cevn b. Ka'b ile karşılaştı. Abdurrahman b. Abdullah, Ubeydullah'ın karşısına çıktı. Ubeydullah onu öldürdü, arkadaşlarını da bozguna uğrattı. Daha sonra İcllî Beşîr b. Abdurrahman b. Beşîr de ona karşı çıktı. Sûrâ' denilen yerde aralarında şiddetli bir çarpışma oldu. Beşîr, Ubeydullah'ı bırakıp geri döndü. Böylelikle Ubeydullah b. Hurr Sevâd'da yerleşti, baskınlar yapıp haracı toplamağa başladı.

Daha sonra Abdülmelik b. Mervân'ın yanına gidip ona katıldı. Abdülmelik'in yanına varınca Abdülmelik ona ikramda bulundu ve kendisiyle birlikte tahta oturttu. Kendisine yüz bin dirhem, beraberindekilere de pek çok servet verdi. Ubeydullah b. Hurr, Abdülmelik'e kendisine bir ordu vermesini ve bu orduyla Mus'ab'a karşı savaşmak istediğini belirtince Abdülmeik kendisine şöyle dedi: «Sen kendi adamlarınla git ve gücün yettiği kimseleri de sana katılmağa davet et. Sana asker yardımında bulunacağım.»

Bunun üzerine Ubeydullah b. Hurr arkadaşlarını yanına alarak Kûfe'ye doğru yürüdü ve Enbâr yakınlarında bir kasabada konakladı. Arkadaşları kendisinden Kûfe'ye gitmek üzere izin isteyince o da izin verdi ve diğer arkadaşlarına, kendisinin yanına gelmelerini sağlamak amacıyla buraya gelmiş olduğunu bildirmelerini söyledi. Kayslılar bunu haber alınca İbn ez-Zübeyr'in Kûfe valisi bulunan Hâris b. Ebî Rabîa'nın yanına vararak ondan kendileriyle birlikte Ubeydullah'a karşı çarpışacak bir ordu göndermelerini istediler ve Ubeydullah'ın arkadaşlarının dağılmış olduğunu belirterek bu fırsattan yararlanmaları gerektiğini anlattılar. Bu-

nun üzerine Hâris onlarla birlikte oldukça kalabalık bir ordu gönderdi. Bu ordu yola koyulup Ubeydullah b. Hurr ile karşılaştı. Arkadaşları Ubeydullah'a şöyle dediler: «Bizler sayıca oldukça azız, bu ise bizim karşı koyamayacağımız kadar kalabalık bir ordudur.» Ubeydullah da onlara: «Ben de onları bırakıp gidecek değilim.» dedi ve şu beyti okuyarak hamle yaptı:

«Ah! Bu gün talanı kaçırdım;
Güvendiklerim de, dostlarım da yanımda yok.»

Daha sonra Ubeydullah'ın etrafını çevirdiler ve arkadaşlarını dağıttılar. Onu esir almak istedilerse de güçleri buna yetmedi. Ubeydullah arkadaşlarının gitmelerine izin verdi, onlar da çekip gittiler ve hiç kimse de onlara karışmadı. Kendisi tek başına çarpışmağa başladı. Künyesi «Ebû Kediyye» olan Bâhileli bir adam ona bir hamle yapıp mızrağını sapladı. Sonra üzerine ok atışı yapmağa başladılar. Grup grup asker üzerine gitmesine rağmen ona fazla yaklaşamıyorlardı. Ubeydullah atılan oklara karşı şöyle diyordu: «Bunlar ok mudur, yoksa örgü şişi midir?» Yaraları onu ağırlaştırınca bir geçide daldı, ancak atı giremedi. Orada bulunan bir kayığa bindi. Kayıkçı Fırat'ın ortalarına varıncaya kadar onu götürdü, fakat atlılar yetişti. Kayıkta kendisiyle birlikte bir kaç Nabatlı (Irak'ta sakin Farslı) vardı. Atlılar onlara: «Şu gemide bulunan kişi Müminlerin emîrinin aradığı bir kişidir. Eğer bunu kaçıracak olursanız sizleri öldürürüz.» dediler. Bu sefer İbn Hurr kendisini suya atmak istedi. İri yarı birisi üzerine atılarak onu yakaladı. Yaralarından kan akmağa devam ediyordu. Geri kalanlar da ellerinde bulunan küreklerle ona vurmağa başladılar. Ubeydullah kendisinin Kayslılara doğru götürülmekte olduğunu görünce kendisiyle bulunanı da tutup birlikte suya atladılar ve ikisi de boğuldular.

Ubeydullah b. Hurr'un öldürülmesi konusunda şöyle de denilmiştir:

Ubeydullah Kûfe'de Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanına giderdi. Mus'ab'ın başkalarını kendisinden daha ileriye geçirdiğini görünce Abdullah b. ez-Zübeyr'e Mus'ab'ı kınayan bir kaside gönderdi. Ayrıca bu kasidesinde onu Mervân'ın yanına gitmekle korkutuyor ve şöyle diyordu:

«Müminlerin emîrine bir haber götür bizden,
Ben kötü ve aldatıcı görüşlerin sahibi değilim.
Doğru mudur bana haksızlık edilip de Mus'ab'ın
Kendisi için savaştığım kimselere yakınlık göstermesi?
Nasıl olur, ben size bey'at etmişken
Hakkım verilmiyor, istiyorum ben onu.
Siz kaybedilmemesi gerekeni kaybediyorsunuz;
Ben sizi kendim gibi gördüm, fakat bu tutumunuz ağır geldi bana.

Mülk aydınlanıp düşmanlık başgösterince,
Irak mülkünden de istenen alınınca,
Mus'ab beni terketti; başkası olsaydı,
Ben onu asla kınamazdım.
Bizi aldatan herkesle arkadaş olunca,
Mus'ab'ın bu durumu kuşkulandırdı beni.
Sizler beni bırakacak olursanız gitmem
İçenin kursağında kalan bulanık suya.'
Hiç kimse Allah'ın yönelttiğinden başkasını
Yapamaz ve yazılanın dışına çıkamaz.
Kapıya vardığımda Müslim'i içeri alır da
Hâcip beni içeri girmekten alıkoyar.»

Bunun üzerine Mus'ab onu hapishaneye koyar. Ubeydullah'ın, hapsedilmesinden dolayı Mus'ab'ı kınayan pek çok şiiri vardır. Ayrıca Ubeydullah'ın Kays Aylanlıları hicveden bir kasidesi vardır ki şu beyit bu kasidedendir:

«Görmedin mi Kays Aylanlıları, sakallarını kestiler;
Sonra da oklarını verip örgü şişi aldılar.»

Bunun üzerine Zufer b. Hâris el-Külâî, Mus'ab'a: «Ben Zerka'nın oğlu (Abdülmelik b. Mervân'ı kastediyor) ve Kayslıları hicveden İbn Hurr ile çarpışmana gerek bırakmıyorum, bu işi üzerime alıyorum.» diye haber gönderdi. Daha sonra Süleymoğullarından bir grup Ubeydullah b. Hurr'u esir alınca: «Ben öyle değil, şöyle söyledim:

«Kays Aylanlıların gelişini görmedin mi?
Onlar bizim üzerimize kabile ve kılıçlarıyla yürüdüler.»

dediyse de onlardan adı Ayyâş olan birisi İbn Hurr'u öldürdü.

Çeşitli Olaylar

Denildiğine göre bu yıl içerisinde hacc mevsiminde Arafât dağında dört sancak dikildi. Bunlardan biri İbnu'l-Hanefiyye ve arkadaşlarına, diğerleri İbn ez-Zübeyr ve arkadaşlarına, Ümeyyeoğullarına ve Necde el-Harûrî'ye aitti. Bununla birlikte aralarında ne bir savaş, ne de bir fitne görüldü. İbnu'l-Hanefiyye'nin arkadaşları en halim selim topluluktu.

İbn ez-Zübeyr'in bu sene Medîne valisi Câbir b. Esved b. Avf ez-Zührî, Basra ve Kûfe valisi kardeşi Mus'ab, Kûfe kadısı Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, Basra kadısı Hişâm b. Hubeyre idi.

Horasân'da Abdullah b. Hâzim bulunuyordu. Şâm bölgesinde ise İbn

ez-Zübeyr'le yönetim otoritesini bölüşmüş olarak Abdülmelik b. Mervân bulunuyordu.

Hicret'in 68. yılında Abdullah b. Abbâs, 74 yaşında olduğu halde vefat etti. Bu konuda başka görüşler de vardır.

Adiyy b. Hâtim et-Tâî de bu yıl ölmüştür. Onun 66 yılında öldüğü de söylenmiştir. Öldüğünde 120 yaşında idi. Leysli Ebû Vâkid de bu yıl vefat etmiş olup adı Hâris b. Mâlik'tir.

Adı Huveylid b. Amr olan Huzâ'alı Ebû Şureyh de bu yıl vefat etmiştir. El-Ka'bî diye de bilinirdi.

Abdurrahman b. Hâtib b. Ebî Belta'a da bu yıl vefat etmiştir. Onun Peygamber (s.a.v.) hayattayken dünyaya geldiği söylenmiştir.

HİCRET'İN ALTMIŞ DOKUZUNCU (M. 688-689) YILI OLAYLARI

Amr b. Saîd el-Esdak'ın Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Amr b. Saîd Abdülmelik b. Mervân'a muhalefet edip Dimaşk şehrini eline geçirmiş, daha sonra da Abdülmelik onu öldürmüştü. Bu olayın 70 yılında olduğu da söylenmiştir.

Bunun sebebi şuydu: Abdülmelik b. Mervân Kınnesrîn'den döndükten sonra Allah'ın dilediği kadar bir süre Dimaşk'ta kalmış, daha sonra Karkîsiyâ'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. O sırada Karkîsiyâ'da Züfer b. Hâris el-Külâî bulunuyordu. Karkîsiyâ'ya gittiği sırada Amr b. Saîd de Abdülmelik ile birlikteydi. Habîb yakınlarına varınca Amr beraberinde Kelbli Humeyd b. Hureys ile yine Kelbli Züheyr b. Ebred olduğu halde geceleyin oradan geri dönüp Dimaşk'a vardı. O sırada Dimaşk'ta Sakîfli ve Um el-Hakem'in oğlu Abdurrahman bulunuyordu. Abdülmelik onu Dimaşk'a kendisinin yerine vekil bırakmıştı. Abdurrahman Amr b. Saîd'in geri döndüğü haberini alınca Dimaşk'ı bırakıp kaçtı. Amr şehri ve oradaki hazineleri ele geçirdi, Abdurrahman'ın evini yıktı. Halk onun etrafında toplanınca bir konuşma yapıp çeşitli vaatlerde bulundu.

Sabah olunca Abdülmelik Amr'ın nerede olduğunu araştırdı. Durumu öğrenince Dimaşk'a geri döndü ve onunla bir kaç gün çarpıştı. Amr atlıların başına Humeyd b. Hureys'i getirdiği zaman Abdülmelik onun karşısına Kelbli Süfyân b. Ebred'i, Amr atlıların başına Züheyr b. Ebred'i getirdiği zaman da Abdülmelik onun karşısına Hassân b. Mâlik b. Bahdel'i çıkarırdı.

Daha sonra Abdülmelik ile Amr birbirleriyle barış yapıp bu konuda kendi aralarında bir belge yazdılar ve Abdülmelik Amr'a emân verdi. Amr atlılarıyla çıkıp Abdülmelik'in yanına gitti. Amr'ın atı Abdülmelik'in çadırının iplerini eğreyip koparınca çöktü. Daha sonra Amr Abdülmelik'in yanına vardı.

Abdülmelik perşembe günü Şâm'a girdi. Abdülmelik Şâm'a girişinden dört gün sonra Amr'a «Yanıma gel.» diye haber gönderdi. Abdülme-

lik Amr'ı öldürme hususunda Himyerli Küreyb b. Ebrehe'ye danışmış, o da şöyle cevap vermişti: «Bu işle benim hiç bir ilgim yoktur. Zaten Himyerliler hep bu tür işlere girdikleri için yok olup gittiler.»

Elçi kendisini Abdülmelik'in huzuruna çağırmak üzere Amr'ın yanına girdiğinde Abdullah b. Yezîd b. Muâviye Amr'ın yanında bulunuyordu. Abdullah Amr'a şunları söyledi: «Ey Ümeyye'nin babası! Ben seni gözümden, kulağımdan daha çok seviyorum. Görüşüm odur ki onun yanına gitme.» Amr: «Niye?» diye sorunca Abdullah şu cevabı verdi: «Çünkü Ka'b el-Ahbâr'ın hanımının oğlu olan Tubey' bana: "**İsmailoğullarından ileri gelen birisi geri dönecek, Dimaşk'ın kapılarını kapatacak, daha sonra Dimaşk'tan dışarı çıkarılacak, fazla bir süre geçmeden öldürülecektir.**" demişti.» Bunun üzerine Amr şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, ben uykuda bile olacak olsam İbn ez-Zerka benim üzerime gelemez ve bana karşı hiç bir cesaret gösteremez. Bana gelince, ben de dün Osman'ı rüyamda gördüm, bana kendi gömleğini giydirdi.»

Abdullah b. Yezîd Amr'ın damadı oluyordu. Daha sonra Amr elçiye şunları söyledi: «Akşam üzeri onun yanına gelirim.»

Akşam olunca Amr üzerine bir zırh giydi, zırhının üzerine bir cübbe aldı, kılıcını kuşandı. Kelbli Humeyd b. Hureys de onun yanındaydı. Abdülmelik'in yanına gitmek üzere kalktığında halıya ayağı takıldı ve tökezledi. Humeyd ona: «Allah aşkına sözümü dinle de onun yanına gitme.» dedi. Amr'ın Kelbli hanımı da aynı şeyi söylediyse de Amr onların dediklerine kulak asmayıp yanına yüz köle alarak gitti.

Diğer taraftan Abdülmelik ise Mervânoğullarını yanında toplamıştı. Amr kapıya gelince girmesi için izin verdi, o da içeri girdi. Her bir kapının yanında Amr ile birlikte gelmiş olanlardan bir kaç kişi alıkonuyordu. Abdülmelik'in huzuruna gireceği zaman yanında sadece çocuk yaşta bir kölesi kalmıştı. Amr Abdülmelik'in yanına girdiğinde Mervânoğullarının, Hassân b. Bahdel'in, Huzâ'alı Kabîsa b. Züeyb'in toplanmış olduklarını görünce bir kötülük düşünüldüğünün farkına vardı. Bunun üzerine Amr yanındaki çocuğa dönüp: «Kardeşim Yahyâ'ya git ve yanıma gelmesini söyle.» dedi. Ancak çocuk anlamadı ve: «Efendim?» deyince Amr: «Allah'ın yangınında ve ateşinde sen yanımdan kaybol!» diye çıkıştı. Abdülmelik, Hassân ve Kabîsa'ya gitmeleri için izin vermişti, onlar da kalkıp giderken evin kapısında Amr ile karşılaşmışlardı. Amr tekrar yanındaki çocuğa: «Haydi, Yahyâ'ya git ve yanıma gelmesini söyle.» deyince çocuk yine: «Efendim?» dedi. Amr da bunun üzerine tekrar: «Yanımdan kaybol!» diye çıkıştı.

Hassân ile Kabîsa dışarı çıkınca kapılar kapanarak Amr içeri girdi.

Abdülmelik onu güzel bir şekilde karşıladı ve: «Buraya gel, buraya gel ey Ebû Ümeyye!» diyerek tahtın üzerine, kendisinin yanına oturttu. Uzun bir süre onunla konuştuktan sonra şöyle dedi: «Hey çocuk, şunun kılıcını alıver!» Amr: «Ne oluyoruz ey Müminlerin emîri?» deyince Abdülmelik: «Benimle yan yana ve kılıcını kuşanmış olarak oturmayı nasıl düşünebilirsin?» diyerek yanındaki kılıcı aldırdı. Arkasından yine konuşmağa daldılar. Daha sonra Abdülmelik ona şöyle dedi: «Ey Ebû Ümeyye! Sen bana itaatsizlik etmeğe başladığında kendi kendime şöyle yemin ettim: "Şayet gözüm sana doya doya bakacak olursa ve seni elime geçirirsem prangaya vurduracağım."» Bunun üzerine orada bulunan Mervânoğulları şöyle sordu: «Sonra onu serbest mi bırakacaksın ey Müminlerin emîri?» Abdülmelik: «Tabiî, ben bununla Ebû Ümeyye'ye ne yaparım ki?» dedi. Bu sefer Mervânoğulları Amr'a: «Müminlerin emîrinin yeminini yerine getirt.» deyince Amr şöyle karşılık verdi: «Allah senin yeminini yerine getirmiş olsun ey müminlerin emîri!»

Bunun üzerine Abdülmelik döşeğinin alında bulunan prangaları çıkardı ve: «Hey köle, kalk ve bu prangayı ona vur!» dedi. Köle kalkıp Amr'ı prangaya vurduktan sonra Amr şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Sana Allah'ı hatırlatıyor ve beni bu şekilde herkesin önüne çıkartmanı istiyorum.» Abdülmelik ona şöyle cevap verdi: «Ey Ebû Ümeyye, ölüme yaklaşmışken de mi bana tuzak kurmayı düşünüyorsun? Allah'a yemin ederim, seni bu şekilde prangaya vurulmuş olarak herkesin önüne çıkartacak değiliz.» Daha sonra Abdülmelik onu öyle bir itti ki, Amr'ın ağzı tahta çarptı ve ön dişleri kırıldı. Bunun üzerine Amr şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Allah'ı hatırlamanı istiyorum. Bir kemiğim kırılmış bulunuyor, bundan daha kötü bir şey yapmağa kalkma.» Abdülmelik ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, sana bundan fazla bir şey yapmadığım taktirde bunu yanıma bırakacağına ve Kureyş'in durumunu düzelteceğine inansaydım seni serbest bırakırdım; fakat her hangi bir beldede ikimizin durumunda iki kişi bir araya gelmişse kesinlikle biri diğerini çıkartmıştır.» Amr Abdülmelik'in kendisini öldürmekte kararlı olduğunu görünce: «Şimdi de sözünde durmamak mı ey İbn ez-Zerka?» dedi.

Denildiğine göre, Amr ön dişleri kırılınca elini ağzına götürmeğe çalıştı. Bunun üzerine Abdülmelik kendisine şunları söyledi: «Ey Amr! Ön dişlerinin bundan sonra nefsinin aslâ memnun kalamayacağı bir duruma gelmiş olduklarını görüyorum.»

Bu sırada müezzin ikindi ezanını okudu. Abdülmelik namaz kıldırmak üzere dışarı çıkınca kardeşi Abdülaziz'e Amr'ı öldürmesini emretti. Abdülaziz ayağa kalkıp kılıçla Amr'ı öldürmek isteyince Amr ona şöyle

dedi: «Sana Allah'ı hatırlatıyor ve aramızdaki akrabalık dolayısıyla beni öldürme işini üzerine almamanı istiyorum. Beni akrabalık itibariyle senden daha uzak birisi öldürsün.» Bunun üzerine Abdülaziz kılıcı bıraktı ve yerine oturdu. Abdülmelik alelacele bir namaz kıldırdı, herkes içeri girdi ve kapılar kapatıldı. Abdülmelik çıkarken herkes beraberinde Amr'ın olmadığını görmüştü. Bu Yahyâ b. Saîd'e bildirilince Yahyâ Amr'a ait bin azatlı köle ve pek çok arkadaşı ile birlikte geldi. Bunlar Abdülmelik'in kapısında: «Ey Ebû Ümeyye, bize sesini duyur!» diye bağırmağa başladılar. Yahyâ Humeyd b. Hureys ve Züheyr b. Ebred ile birlikte sarayın kapısını kırarak içeri girdi, önlerine gelene kılıçlarıyla vurmaya başladılar. Abdülmelik'in oğlu Velîd de başına bir darbe yedi. Dîvan'da görevli bulunan İbrâhim b. Arabî onu taşıyıp evrak odasına götürdü.

Abdülmelik namaz kılıp gelince Amr'ın hâlâ yaşamakta olduğunu gördü ve Abdülaziz'e: «Bunu niçin öldürmedin?» diye sordu. Abdülaziz şu karşılığı verdi: «Bana Allah'ı ve aramızdaki akrabalığı hatırlattı, ben de onu öldüremedim.» Bunun üzerine Abdülmelik şunları söyledi: «Hay Allah topuklarına işeyen annenin cezasını versin, sen ondan başkasına çekmemişsin.» Daha sonra Abdülmelik eline kısa bir mızrak aldı ve Amr'a saplamak istedi, ancak mızrak işlemedi. İkinci defa tekrarladığı halde yine mızrak girmedi. Bu sefer Abdülmelik eliyle Amr'ın pazusuna vurdu. O zaman zırhın farkına vardı ve: «Bir de zırh mı giyinmişsin? Sen hazırlıklı gelmişsin.» dedi. Daha sonra Abdülmelik eline bu işler için hazırlanmış özel kılıcı aldı ve Amr'ın yatırılmasını emretti. Abdülmelik onun göğsü üzerine oturup şu beyti okuyarak kafasını kesti:

«Ey Amr! Vazgeçmezsen eğer bana hakaretten ve beni küçük düşürmekten,
Cesedinin: "Bana su verin" diyeceği yerde seni öldürürüm.»

Abdülmelik titreyerek Amr'ın üzerinden silkindi. Onu Amr'ın göğsünün üzerinden taşıyıp tahtına bıraktılar. Şöyle dedi: «Ben bu iş gibisini hiç görmedim. Onu dünyada hüküm sahibi olduğum ve ahiret endişesi taşımadığım halde öldürdüm.»

Mervânoğulları ve yanlarında bulunan azatlıları, Yahyâ ve beraberindekiler içeri girip kendilerini çıkartmağa başlayınca çarpışmağa koyuldular. Diğer taraftan Sakîfli Abdurrahman b. Um el-Hakem gelip Yahyâ'ya Amr'ın kafasını verdi, o da halkın arasına attı. Abdülaziz b. Mervân da kalkıp para keselerini getirdi ve bunu halkın önüne atmağa başladı. Bu gelenler başı ve parayı görünce paraları aldılar ve dağıldılar. Arkasından Abdülmelik emir verip bu paraları toplattı ve dağıtılan bütün paralar beytülmale geri döndü.

Denildiğine göre, Abdülmelik namaza çıkınca Amr'ın öldürülmesi için kölesi İbnu'z-Zaîriyye'ye emir vermiş, o da onu öldürerek başını halkın önüne atmıştı. Yahyâ'nın başına da bir taş parçası atılmıştı. Abdülmelik tahtını mescide çıkarttırarak üstüne oturmuştu. Oğlu Velîd'i arayıp bulamayınca şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, eğer onu öldürmüş iseler kesinlikle intikamını alacağım.» Bu sırada İbrâhim b. Arabî el-Kinânî gelip şöyle dedi: «Velîd benim yanımdadır, zararsız bir şekilde yaralı bulunuyor.»

Daha sonra Yahyâ b. Saîd Abdülmelik'in yanına getirilince onun da öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Abdülaziz b. Mervân ayağa kalkıp şöyle dedi: «Ey müminelrin emîri, canım sana feda! Sen bir gün içerisinde bütün Ümeyyeoğullarını mı öldüreceksin?» Bunun üzerine Abdülmelik emir vererek Yahyâ'nın hapsedilmesini istedi. Abdülmelik Anbese b. Saîd'in de öldürülmesini istemiş, Abdülaziz aynı şekilde onun da bağışlanmasını dilemişti. Abdülmelik Kelbli Âmir b. Esved'i de öldürmek istediyse de Abdülaziz ona engel oldu. Daha sonra Amr b. Saîd'in çocuklarının hapsedilmesi için emir verdi. Arkasından amcaları Yahyâ ile birlikte onları da hapisten çıkarttı, onlar da Mus'ab b. ez-Zübeyr'in yanına gittiler.

Abdülmelik daha sonra Amr'ın Kelbli hanımına: «Bana Amr'a yazmış olduğum sulh mektubunu gönder.» diye haber gönderdi. Amr'ın hanımı gelen elçiye şöyle dedi: «Git, ona bu barış mektubunun kendisiyle birlikte kefenlerinin arasında olduğunu, Rabbinin huzurunda ona karşı delil olarak kullanacağını söyle.» Abdülmelik ile Amr nesep itibariyle Ümeyye'de birleşiyorlardı. Abdülmelik Mervân'ın oğlu, Mervân Hakem'in, Hakem Ebû'l-Âs'ın, o da Ümeyye'nin oğludur. Amr'ın babası ise Saîd, onun babası ise Ümeyye'dir. Diğer taraftan Amr'ın annesi olan Um el-Benîn Hakem'in kızı olup Abdülmelik'in halasıdır.

Abdülmelik Mus'ab'ı öldürünce ve herkes onun etrafında toplanınca Amr'ın çocukları gelip Abdülmelik'in huzuruna girdiler. Amr'ın bu çocukları dört tane olup isimleri: Ümeyye, Saîd, İsmâil ve Muhammed'dir. Abdülmelik onları görünce şöyle dedi: «Sizler öyle bir ailesiniz ki, hâlâ kendinizi bütün kavminizden daha üstün görüyorsunuz, halbuki Allah size hiç de böyle bir üstünlük vermemiştir. Benimle babanız arasındaki durum ise yeni bir şey değildir. Aksine bu bizden de, sizden de öncekilerin nefislerinde Cahiliyye döneminden beri yer etmiş bir şeydir.»

Onların yaşça en büyükleri olan Ümeyye'nin cevap vermesi beklendi, ancak konuşamayıp sustu. Bunun üzerine ortancaları olan Saîd b. Amr ayağa kalkıp şöyle dedi: «Ey müminlerin emîri! Sen bize Câhiliyye döneminde olmuş bir şeyden söz etme, çünkü Yüce Allah İslâm'ı göndermiş,

Câhiliyye'yi yıkmış, cennetini vaat etmiş, cehenneminden de sakındırmış bulunuyor. Seninle Amr arasında olanlara gelince: Amr senin amcanın oğluydu. Neler yaptığını sen daha iyi bilirsin. Amr şimdi Allah'ın huzuruna varmıştır. Zaten hesaba çekici olarak Allah yeter. Yemin ederim ki eğer sen bizleri aranızda olup bitenlerden ötürü sorumlu tutacak olursan kesinlikle yerin altı üstünden bizim için daha hayırlıdır.»

Bu sözler üzerine Abdülmelik onlara karşı yumuşayıp: «Babanız beni birbirimizi öldürmemiz gibi bir durumla karşı karşıya bıraktı. Ben de kendim ölmektense onu öldürmeyi tercih ettim. Sizlere gelince, ben size ne diye yakınlık duymayayım ve ne diye akrabalığımızın hakkını vermeyeyim?» dedi. Onlara mükâfatlar, hediyeler verdi; hukuklarına riayet etti ve kendisine yakınlaştırdı.

Denildiğine göre, Hâlid b. Yezîd günün birinde Abdülmelik'e: «Ben Amr'ı nasıl tuzağa düşürüp öldürdüğüne hâlâ şaşıyorum.» demiş, bunun üzerine Abdülmelik ona şu iki beyitle cevap vermiş:

«Korkusu gitsin diye yakınlaştırdım onu bana,
Sonra da üzerine kararlı ve sağlam atılayım diye.
Dinim için gazaba gelerek ve dinimi korumak için yaptım,
Hiç kötülük işleyenle iyinin yolunu tutan bir olur mu?»

Denildiğine göre, Amr'ın karşı gelmesi ile öldürülmesi Abdülmelik'in Irak'a Mus'ab ile çarpışmak üzere gittiği sırada olmuştu. Amr ona şöyle demişti: «Sen Irak'a çıkıyorsun ama baban kendisinden sonra bu işi bana vermişti ve ben onunla birlikte bu şartla çarpışmıştım. O halde sen bu işi bana ver.» Ancak Abdülmelik Amr'ın bu teklifini kabul etmemiş, Dimaşk'a geri dönmüş ve daha önce sözünü ettiğimiz şekilde onu öldürmüştü.

Bir başka rivayete göre de Abdülmelik, Amr'ı kendisinin yerine Dimaşk'ta vekil bırakmış, fakat Amr Abdülmelik'e muhalefet ederek oraya sığınmış ve kendisini korumaya almıştı. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

Abdullah b. ez-Zübeyr Amr'ın öldürüldüğünü işitince: «İbnu'z-Zerkâ şeytanın tokadını yemiş olan kişiyi öldürdü.» dedikten sonra şu âyeti okudu: **«İşte bizler işledikleri (günahlar) yüzünden zalimleri bu şekilde birbirine musallat ederiz.»** (En'am, 6/129).

Aynı haber İbnu'l-Hanefiyye'ye ulaşınca o da şöyle dedi: **«Her kim sözünden cayarsa, kendi aleyhine caymış olur.»** (Feth, 48/10). Daha sonra şunları ekledi: «Kıyamet günü, yapılmış olan gadr ölçüsünde ona bir sancak dikilecektir.»

Şâm'da Cerâcime İsyanı

Amr b. Saîd Abdülmelik'e karşı savunmaya geçince Lükkâm dağındaki kasaba komutanlarından birisi ayaklandı ve Cerâcimelilerden, Arap olmayan Iraklılardan, Müslümanların kaçan kölelerinden ve başkalarından pek çok kişi kendisine katıldı. Daha sonra Lübnan dağına yürüdü. Abdülmelik Amr'ın işini bitirdikten sonra bu isyancıya adamlar gönderip haftalık bin dinar vermek üzere anlaştı. Böylelikle sakinleşti ve ülkede her hangi bir bozgunculuk çığartmamağa başladı. Daha sonra Abdülmelik Suhaym b. Muhâcir'i kılık değiştirerek onun yanına gönderdi. Suhaym gizlice onun yanma vardı, kendisine samimiyet gösterdi, Abdülmelik'i kötüledi, hakaret etti. Ona Abdülmelik'in açık taraflarını göstereceğine dair vaatlerde bulundu ve bunun kendisi için barış yapmaktan daha hayırlı olacağını söyledi. O da Suhaym'a güvendi. Sonra Suhaym, gafil oldukları bir sırada onun ve arkadaşlarının üzerine baskın yaptı. Bu baskınını Abdülmelik ile Ümeyyeoğullarının azatlılarından ve ordusunun güvenilir kahraman kişilerinden teşekkül etmiş bir birlikle yaptı. Suhaym onları yakın bir yerde saklamış ve şu şekilde seslenmelerini emretmişti: «Kölelerden kim bizim yanımıza gelirse o kimse hürdür ve divana maaş alanların yanına yazılacaktır.» Bunun üzerine isyancılardan pek çok kişi ayrılıp yanına geldi ve böylece onunla birlikte çarpışanlar arasına katıldılar. İsyan eden bu kişi ve ona yardımcı olan Bizanslılar öldürüldüler. Aynı şekilde Cerâcime ve Arap olmayan Iraklılardan da pek çok kişi öldürüldü. Daha sonra münadi diğer kimselere emân verildiğini ilân etti. Onlar da böylelikle kendi köylerine dağıldılar, bu gedik de böylece kapatılmış oldu. Suhaym ise Abdülmelik'in yanına geri döndü ve kölelere verilen sözde durdu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Afrika emîri olan Zübeyr b. Kays öldürüldü. Bunu 62. yılın olaylarında anlatmıştık.

Yine bu yıl içerisinde Minâ'da Haricîlerden birisi bir topluluk ile birlikte kılıcını çekmiş, Allah onların ellerini başkalarına zarar vermekten alıkoymuş, bu adam da Cemre'nin yanında öldürülmüştü.

Bu yıl hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yaptı. Basra ve Kûfe valisi kardeşi Mus'ab idi. Kûfe kadısı Şureyh, Basra kadısı ise Hişâm b. Hubeyre idi. Horasan'ın başında ise Abdullah b. Hâzim bulunuyordu.

Bu yıl içerisinde Ebu'l-Esved ed-Düelî seksen beş yaşında vefat etti.

HİCRET'İN YETMİŞİNCİ (M. 689-690) YILI OLAYLARI

Bu yıl içerisinde Bizanslılar bir araya gelip toplandılar ve Şâm'da bulunanlar üzerine gitmek gayesiyle bir ordu kurma hazırlığına giriştiler. Abdülmelik müslümalara zarar vermesinden korktuğu için, onların kralarıyla her hafta bin dinar ödemek şartıyla anlaşma yaptı.

Bazılarının nakline göre Mus'ab bu yıl içerisinde beraberinde çok miktarda mal, binek olduğu halde Mekke'ye gitmiş, bunları kendi kavminden olanlarla olmayanlar arasında paylaştırmış ve pek çok deve kesmiştir.

Bu yıl hacc emîrliğini Abdullah b. ez-Zübeyr yapmıştı. Onun valileri de daha önce kendilerinden söz ettiğimiz kimselerdi.

Cufra Günü

Bu yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân Mus'ab'ın üzerine gitmek amacıyla yola koyuldu. Hâiid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd ona şöyle dedi: «Beni Basra'ya yollar ve peşimden de az sayıda atlı gönderirsen orayı senin namına ele geçireceğimi ümit ederim.» Bunun üzerine Abdülmelik onu oraya gönderdi. Hâlid yakınlarıyla birlikte gizlice Basra'ya girdi ve Amr b. Esma'nın yanında misafir oldu. Onun Ali b. Esma' el-Bâhilî yanında misafir olduğu da söylenmiştir. Amr, İbn Ma'mer'in güvenlik kuvvetleri başında bulunan Mus'ab'ın Basra'da kendisinin yerine vekil bırakmış olduğu Abbâd b. Husayn'a haber gönderdi. İbn Esma', Abbâd b. Husayn'ın kendisine bey'at edeceğini ümit ederek ona şöyle dedi: «Ben Hâlid'i himayeme almış bulunuyorum. Bunu bana yardımcı olman amacıyla bilmeni arzu ettim.» Abbâd atından inerken İbn Esma'nın elçisi gelip ona bunları söyleyince Abbâd şu cevabı verdi: «Git ona de ki, Allah'a yemin ederim, ben sana süvarilerimle birlikte gelmedikçe atımın yelesini bırakmam.» Bunun üzerine İbn Esma' Hâlid'e şöyle dedi: «Abbâd şu anda yanımıza gelecektir. Ben ona karşı seni koruyamam, o bakımdan sen Mâlik b. Misma'nın himayesine girmeğe bak.»

Hâlid ayaklarını atının üzengilerinden çıkartmış olarak Mâlik'in yanına varıncaya kadar koşa koşa gitti ve: «Beni himayene al.» dedi, o da onu himayesine aldı. Bekr b. Vâil ile Ezdlilere haber gönderince ona ilk gelen sancak Yeşkuroğullarının sancağı oldu. Bu sırada Abbâd da atlılarıyla gelmişti. Karşılıklı olarak birbirlerinin önünde durdular, fakat aralarında her hangi bir çarpışma olmadı.

Ertesi gün olunca Nâfi' b. Hâris'in bulunduğu Cufra'ya gittiler. Hâlid ile birlikte Temîm'den bir takım kişiler vardı ki Sa'sa'a b. Muaviye, Abdülaziz b. Bişr, Murre b. Mihkân ve başkaları bunlar arasında idi. Hâlid'in bütün arkadaşları Cufra'ya müntesip iken, İbn Ma'mer'in arkadaşları ise Zübeyrî idiler. Ubeydullah b. Ebî Bekre, Humrân b. Ebân ve Muğîre b. Mühelleb, Hâlid'in arkadaşları arasında idi. Zübeyrîlerden ise Kays b. Heysem es-Sülemî ise vardı.

Mus'ab, Zahr b. Kays el-Cu'fî'yi bin kişi ile birlikte İbn Ma'mer'e yardımcı kuvvet olarak gönderirken Abdülmelik de Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân'ı Hâlid'e yardımcı kuvvet olarak göndermişti. Ubeydullah Basra'ya kendisini durumdan haberdar edecek kimseler gönderdi. Haberci geri dönüp herkesin darmadağın olduğunu bildirince Ubeydullah Abdülmelik'in üzerine gitti. İki taraf yirmi dört gün süreyle çarpıştılar. Mâlik b. Misma'ın gözü isabet aldı. Mâlik savaştan usanınca iki taraf arasında elçiler gidip gelmeğe başladı. Sonunda Hâlid'in Basra'dan çıkması şartıyla barış yapıldı ve Mâlik onu Basra'dan dışarıya çıkardı.

Daha sonra Mâlik Se'c'e gitti. O sırada da Abdülmelik Dimaşk'a dönmüş bulunuyordu. Mus'ab'ın bütün çabası Basra'yı elde tutmaktı. Orada Hâlid'e yetişmeyi de ümit etmiş, ancak vardığında Basra'dan çıkmış olduğunu görmüştü. Mus'ab bu bakımdan İbn Ma'mer'e kızdı, Hâlid'in taraftarlarını yanına çağırıp onlara hakaretler ve küfürler yağdırdı. Ubeydullah b. Ebî Bekre'ye şöyle dedi: «Ey âdi herifin oğlu! Zaten sen bir dişi köpeğin evlâdısın. Köpekler onun yanına gidip gelmiş; sonunda kırmızı, sarı, siyah, kendisine benzeyen türlü çeşitli köpekler doğurmuştur. Senin baban bir köleydi. Tâif kalesinden inip Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına geldi. Daha sonra da Ebû Süfyân'ın annenizle zina ettiğini iddia ettiniz. Allah'a yemin ederim, kalacak olursam sizleri kendi neseplerinize ilhak edeceğim.» Daha sonra Humrân'ı çağırtıp ona da şunları söyledi: «Zaten sen annesi yahudi olan birisin. Sen İran asıllı bir Irak kâfirisin. Aynu't-Temr'den esir alındın.» Hakem b. Münzir b. Cârûd, Zehrânlı Abdullah b. Fedâle, Ali b. Esma', Abdülaziz b. Bişr ve başkalarına da bunun gibi azarlayıcı, ağır sözler söyledi ve her birisine yüzer kamçı vurdurdu; saçlarını, sakallarını tıraş ettirdi, evlerini yıktırdı, üç gün süreyle sahrada güneşin altında tuttu. Onları hanımlarını boşamağa zorladı. Hepsinin çocuklarını as-

kerî bölükler arasından topladı, onları Basra'nın her tarafında dolaştırdı, hür kadınları nikâhlamayacaklarına dair yemin verdirdi. Mâlik b. Misma'nın evini yıktırıp orada ne varsa aldı. Bu aldıkları arasında bir de cariye vardı ve bu cariyeden Amr b. Mus'ab adında bir de çocuğu oldu.

Mus'ab Basra'da ikamet ettikten sonra Kûfe'ye gitti ve orada Abdülmelik b. Mervân ile savaşıp ayrılıncaya kadar kaldı.

Bu yıl içerisinde Ömer b. Hattâb'ın oğlu olan Âsım vefat etti. Âsım, Ömer b. Abdülaziz'in anne tarafından dedesi olup Peygamber (s.a.v.)'in vefatından iki yıl önce dünyaya gelmişti.

Umeyr b. Hubâb b. Ca'de es-Sülemî'nin Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Umeyr b. Hubâb b. Ca'de es-Sülemî öldürüldü. Önce Kays ile Tağlib arasındaki savaşın ortaya çıkış sebebini açıklayacak ve olayların Umeyr'in öldürülmesiyle neticelenineeye kadar takibini yapacağız.

Kays ile Tağlib arasında olan bu savaşın sebebi şudur: Merc Râhit olayı sona erince Züfer b. Hâris el-Külâî de daha önceden sözünü ettiğimiz şekilde Karkîsiyâ'ya gitti. Umeyr de Mervân b. Hakem'e bey'at ettiğinde, Merc Râhit olayında Kayslıların öldürülmesi konusunda bazı menfî kanaatlere sahipti. Mervân b. Hakem, Ubeydullah b. Ziyâd'ı Cezîre ve Irak üzerine gönderdiğinde Umeyr de onunla birlikte idi. Aynu'l-Verde denilen yerde Süleymân b. Surâd ile karşılaştılar. Daha sonra Ubeydullah, Züfer ile savaşmak üzere Karkîsiyâ'ya gitmek istemiş, ancak Umeyr onu bundan alıkoyarak Muhtâr'ın ordusunun varışından önce Musul'a gitmesini söylemişti. Bunun üzerine Ubeydullah da oradan Musul üzerine gitmiş ve «Hâzir» denilen yerde İbrâhim b. Eşter ile karşılaşmıştı. Umeyr İbrâhim karşısında geri çekilince Ubeydullah'ın ordusu bozguna uğradı, Ubeydullah da öldürüldü. Bunun üzerine Umeyr Karkîsiyâ'ya varıp Züfer ile birlik oldu. Her ikisi de Kayslılardan öldürdükleri kimseler sebebiyle Kelbliler ile Yemâniyelileri aramağa başladılar. Kendileriyle birlikte Tağliblilerden de bazı kimseler olup bunlar hem onlarla birlikte çarpışıyor, hem de yol göstericilik yapıyorlardı.

Abdülmelik ise Mus'ab ile uğraştığından onlarla uğraşamıyordu. Umeyr Nasîbîn'i de ele geçirdi. Daha sonra Karkîsiyâ'da kalmaktan usandı, bu bakımdan Abdülmelik'ten emân istedi, Abdülmelik de ona emân verdi. Ancak Abdülmelik daha sonra vermiş olduğu emânı bozarak onu kendisinin Reyyân adındaki bir azatlı kölesinin yanında hapsetti. Umeyr, Reyyân'a ve beraberinde bulunan diğer bekçilere şarap içirerek onları

sarhoş etti. Daha sonra iplerden yapılmış bir merdivenden aşağı indi ve hapishaneden çıkıp Cezîre'ye döndü. Harrân ile Rakka arasındaki Belîh nehri yakınlarında konakladı. Kayslılar gelip etrafında toplandılar. O da Kayslılarla birlikte Kelb ile Yemâniye kabileleri üzerine baskınlar yapıyordu. Onunla birlikte bulunanlar Tağliblilerin himayelerini istiyor ve Tağliblilerin Hristiyan olan yaşlıları da onları himayelerine alıyorlardı. Bu durum aralarında savaşa kadar varmayan bir kargaşalık çıkmasına sebep oldu. Bu olay Abdülmelik'in Mus'ab'ın ve Züfer'in üzerine yürümesinden önceye rastlıyordu.

Daha sonra Umeyr Kelbliler üzerine baskın düzenleyip oradan geri döndü ve Hâbur yakınlarında konakladı. Tağliblilerin kaldıkları yerler ise Hâbur, Fırat ve Dicle arasında idi. Umeyr'in konakladığı yerde Temimlilerden, Tağliblilerin yanında evli olarak bulunan Ümmü Duveyl adında bir kadın da vardı. Umeyr'in arkadaşlarından olan Harîşoğullarından bir genç gidip onun koyunlarından bir kaç tane alınca kadın Umeyr'e bunu şikâyet etti, fakat Umeyr kadını korumadı. Bu sefer kadının geri kalan koyunlarından da alınmak istenince Tağliblilerden bir grup karşı koydu. Bu karşı koyanlar arasında bulunan Tağlibli Mücâşi' adında birisi de öldürüldü. Kadın oğlu Duveyl gelince durumu ona şikâyet etti. Duveyl Tağliblilerin sayılı atlılarındandı. Kavminden olan atlılarla birlikte yola koyuldu. Yolda Kayslıların yaptıkları ve annesinden alınan koyunlar kendisine anlatıldı. Bunun üzerine bir grup Tağlibli başlarına Şuays b. Müleyk'i geçirip Harîşoğulları üzerine baskın yaptı. Harîşoğullarının yanında Numeyrlilerden de bir grup bulunuyordu. Tağlibliler onlardan bazı kimseleri öldürdüler ve Ümmü Heysem diye bilinen bir kadına ait bir kaç deveyi önlerine katıp götürdüler. Kayslılar onlara engel olmak istedilerse de başaramadılar. Bununla ilgili olarak Ahtal şöyle der:

«Eğer Harîşlileri bize sorarsanız,
Biz onların ahmaklık ve akılsızlıklarına uğradık.
Harîşliler bizi sardığı bir sabah,
Yemek artıklarına hırlayan köpek gibiydiler.
Ümmü Heysem'e yardım için bir grupla geldiler,
Fakat bir deveyi bile geri götüremediler.»

Mâkisîn Günü

Kays'ın başında Umeyr, Tağlib'in başında da Şuays'ın bulunduğu sırada Kays ile Tağliblilerin arası açılınca Umeyr Hâbur'da «Mâkisîn» denilen yerde toplanmış bulunan Tağliboğulları üzerine hücum etti ve ara-

larında çok şiddetli bir çarpışma oldu. İşte aralarındaki ilk vak'a budur. Tağliblilerden beş yüz kişi öldürüldü. Şuays da bu öldürülenler arasında idi. Ayağı kesilmişti, öldürülünceye kadar bu haliyle çarpışmasına devam etti. Çarpışırken de şu beyti okuyordu:

«Kays da bilir, biz de biliriz:
Yiğit adamın ayağı kesilir, sonra öldürülür.»

Birinci Sersâr Günü

Sersâr nehri asıl çıkış yeri «Surrak» denilen bir köyün yakınında ve Sincâr şehrinin doğusundaki bir yerdedir. Bu nehir sularını Kühayl ile Ferac'e bağlı olan Ra'su'l-Eyl arasında bir yerde Dicle nehrine boşaltır.

Mâkisîn günü sözünü ettiğimiz kimseler öldürülünce Tağlibliler yardımcı kuvvetler toplamağa başladılar. Nemir b. Kâsıtlılar da onların etrafında toplandılar. Ayrıca Şeybânlı Müşeccir b. Hâris de onlara katıldı. Müşecir Şeybânlıların ileri gelenlerinden birisi idi. Diğer taraftan Kayslılara karşı yardımcı olmak üzere Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân da geldi. Bu sebeple Mus'ab b. ez-Zübeyr ona oldukça içerlemiş ve sonunda kardeşi olan Nâbi' b. Ziyâd'ı öldürmüştü. Diğer taraftan Umeyr de Temîm ve Esedlilerden yardım istediyse de onlardan kimse yardımına gelmedi. Her iki taraf Sersâr nehri kıyısında bir araya geldiler. Tağlibliler Şuays'tan sonra Ziyâd b. Hevber'i başlarına getirmişlerdi. Başlarına getirdikleri kişinin adının Tağlibli Yezîd b. Hevber olduğu da söylenmiştir. Her iki taraf arasında çok şiddetli bir çarpışma olmuş, sonunda Kayslılar bozguna uğramış, Tağliblilerle beraberlerinde bulunanlar çok Kayslı öldürmüş, Süleymoğullarından otuz kadar kadının da karınlarını yarmışlardı. Hâris'in kızı olan Tağlibli Leylâ bu konuda Ahtal'a ait olduğu da söylenen şu beyitleri söylemiştir:

«Haçı meydanda gördüklerinde,
Mara Sercîs'i ve öldürücü zehiri,
Atların sırtında zırhlıları,
Miğferleri ve sağ elimizdeki kılıçları,
Sersâr'ı, tarlaları hep bize bıraktılar;
Buğdayı, pek çok şeyi ve olmuş bağları.»

İkinci Sersâr Günü

Daha sonra Kayslılar yeniden hazırlanıp yardım topladılar ve baş-

larında Umeyr b. Hubâb olduğu halde gerekli hazırlıklarını yaptılar. Züfer b. Hâris de Karkîsiyâ'dan gelip onlara katıldı. Tağliblilerin, Nemirlilerin ve onlarla birlikte yer alanların başkanı ise İbn Hevber idi. Sersâr'da karşı karşıya geldiler ve görülmemiş bir şiddetle çarpıştılar. Kayslıların yan tarafında bulunan Âmiroğulları bozguna uğradığı halde Süleymliler direndiler ve Tağliblilerle beraberlerinde bulunanlar bozguna uğrayıncaya kadar saldırılarına devam ettiler. Abd Yeşû'un iki oğlu ve Tağliblilerden pek çok ileri gelen kişi öldürüldü. Bununla ilgili olarak Umeyr b. Hubâb şunları söylemiştir:

«Feda olayım Sersâr atlılarına,
Feda olsun ailem ve topladığım mallar da.
Âmirliler bizi bırakıp kaçtı,
Rabîalılarsa etrafımda dağ gibiydi
Süleym'den atlılarla yendim onları,
Susamış develer gibi sıkıştırıyordum.»

Züfer b. Hâris de şöyle demiştir:

«Umeyr'e benden kim götürür,
Öğüt veren bir kişinin mesajını?
Zû Yemen'i ve Kelb'i bırakıp da,
Seninle, Nizâr'la mı uğraşalım?
O zaman tek eline güvenip de,
Diğerini kullanmayan kimse gibi olmaz mıyız?»

Fudeyn Günü

Umeyr b. Hubâb Hâbur kıyısında bir kasaba olan Fudeyn üzerine baskın yaparak orada bulunan Tağliboğullarına mensup kişileri öldürdü ve onları bozguna uğrattı. Bununla ilgili olarak Muhâribli Nufay' b. Saffâr şöyle der:

«Uçsuz bucaksız yere sorsan kendinizden,
Fudeyn de, Sûr da yok oluşunuza şahittir.»

Burada sözü geçen Sûr, Fudeyn'in bir köyüdür.

Sukeyr Günü

Burası da Hâbur kıyısında bir yer olup ona «Sukeyru'l-Abbâs» da denir.

Daha sonra her iki taraf da toparlanıp Sukeyr denilen yerde karşı-

laştılar. Kayslıların başında Umeyr b. Hubâb, Tağliblilerle Nemirlilerin başında ise Yezîd b. Hevber bulunuyordu. Aralarında oldukça çetin bir çarpışma oldu. Tağlib ve Nemirliler bozguna uğradı ve Tağliblilerin en iyi ata binenlerinden birisi olan Umeyr b. Cendel de kaçtı. Bununla ilgili olarak Umeyr b. Hubâb şunları söylemiştir:

Sukeyr günü İbn Cendel'i kaçırdık,
Durmadan hızlı koşan bir at sırtında.
Sürdük atlarımızı ileriye,
Ufak adımlı ve alanı kana bulayan atlarımızı...»

İbn Saffâr da şöyle der:

«Sukeyr'de onları yanımıza alarak karşıladık sizi,
Sizleri de orada büyük musibetler karşıladı.»

Meârik Günü

Meârik Musul topraklarında Hadr ile Atîk denilen yerler arasındadır. Tağlibliler burada toplanmışlar, Kayslılarla çarpışmaya tutuşmuşlar ve bu çarpışma da gittikçe şidetlenmişti. Sonunda Tağlibliler bozguna uğradılar. Bu konuda İbn Saffâr şöyle der:

«Meârik'te, Hadr'da ve Sersâr'da,
Sizden nice cesetler bıraktık.»

Meârik ile Hadr günlerinin aynı gün olduğu söylenir. Bu günde Kayslılar, Tağliblileri bozguna uğrattıktan sonra onları Hadr'a kadar çekilmek zorunda bırakmışlar ve pek çok kişiyi öldürmüşlerdi. Bazıları ise bunların iki ayrı gün olduğunu ve her ikisinde de Kayslıların zafer kazandığını söylerler. Allah doğrusunu en iyi bilendir.

Ayrıca yine Musul topraklarında ve Tekrît'in üst tarafında bulunan «Libbâ» denilen yerde bir daha karşı karşıya gelmişler, bu sefer iki taraf arasında galibi belli olmayan bir çarpışma olmuştu. Kayslılar: «O gün üstün gelen biz olduk.» derken; Tağlibliler: «Hayır, o gün üstün gelen bizdik.» derler.

Şer'abiyye Günü

Daha sonra «Şer'abiyye» denilen yerde bir daha karşı karşıya geldiler. Kayslıların başında yine Amr b. Hubâb, Tağlib ve onlarla birlikte olanların başında ise İbn Hevber bulunuyordu. Aralarında çok şiddetli bir

çarpışma oldu. Ammâr b. Mühzim es-Sülemî bu gün öldürüldü. Bu savaştu Tağlibliler Kayslılara üstün gelmişti. Bununla ilgili olarak Ahtal şöyle der:

«Atlılar Şer'abiyye'ye gelince ağladı,
Çünkü çok müthiş şeyler gördüler.»

Şer'abiyye, Tağlibliler diyarında bir yerin adıdır. Aynı şekilde Menbic diyarında da Şer'abiyye diye bilinen bir yer vardır. Bazıları bu vak'anın Menbic diyarında olduğunu söylüyorlarsa da yanlıştır.

Belîh Günü

Tağlibliler toplanıp «Belîh» denilen yere vardılar, çünkü Umeyr de Kayslılarla birlikte orada bulunuyordu. Belîh, Harrân ile Rakka arasında bir nehrin adıdır. Her iki taraf burada birbirleriyle karşılaştılar. Tağlibliler bozguna uğradı, onlardan pek çok kişi öldürüldü ve kendilerinin Serâr günü yaptıkları gibi onların da kadınlarının karınları yarıldı. Bununla ilgili olarak İbn Saffâr şöyle der:

«Mızraklarla Hind kılıçlarının yarası
Belîh'te kalbini sarstı senin, hem de nasıl...»

Haşşâk Günü ve Süleymli Umeyr b. Hubâb ile Tağlibli İbn Hevber'in Öldürülmeleri

Tağlibliler Umeyr b. Hubâb'ın ısrarla üzerlerine gelmekte olduğunu görünce göçebelerini ve şehirlerde yaşayanlarını bir araya getirip topladılar ve «Haşşâk» denilen yere yürüdüler. Burası Şer'abiyye'ye yakın bir tepedir. «Birâk» denilen yer de ona yakındır. Umeyr de beraberinde Züfer b. Hâris el-Külâî ile onun oğlu Hüzeyl b. Züfer olduğu halde Kayslılarla birlikte ağır ağır oraya doğru yürüdü. Tağliblilerin başında ise İbn Hevber bulunuyordu. Haşşâk tepesi yakınında akşam oluncaya kadar son derece şiddetli ve sert bir şekilde çarpıştılar ve daha sonra ayrıldılar. Ertesi günü yine geceye kadar çarpıştılar, sonra birbirlerini bıraktılar.

Üçüncü günün sabahı olunca Tağlibliler kaçmamak üzere birbirleriyle ahitleştiler. Umeyr onların bu kararlılıklarını ve kadınlarının da kendileriyle birlikte olduğunu görünce Kayslılara şöyle dedi: «Ey kabilem mensupları! Sizin için bunları bırakıp gitmenin daha faydalı olacağı görüşündeyim, çünkü bunlar ölüme hazırlanmış bulunuyorlar. Bırakalım, bunlar savaş endişesinden uzak kalsınlar ve sonra herkes yerine gider-

ken biz de onlardan her bir grup üzerine baskın düzenleyecek kimseleri göndeririz.» Ancak Abdülaziz b. Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî ona şu cevabı verdi: «Sen dün ve evvelki gün Kayslıların bütün atlılarını ölüme gönderdin, şimdi de kalbine korku girdi, öyle mi?»

Bu sözleri söyleyenin, ona yardımcı olmak üzere gelmiş bulunan Fezâreli Uyeyne b. Esmâ b. Hârice olduğu da söylenir. Bu sözler üzerine Umeyr kızdı ve: «Sen savaş kızışmışken benim ilk kaçan kişi olacağımı mı söylemek istiyorsun?» dedikten sonra atından indi ve piyade olarak çarpışırken de şu beyti okumağa başladı:

«Ben Muğallis'in babası Umeyr'im;
Herkes yerinde kaldı, sen de kal.»

Üçüncü gün olan bu günde Züfer geri dönüp Karkîsiyâ'ya gitti, çünkü Abdülmelik b. Mervân'ın Karkîsiyâ'ya kendi üzerine gelmekte olduğu haberini almıştı. Bu bakımdan elini çabuk tutup hazırlanmak üzere ayrılıp gitti. Onun bu durumu kendisini mazur göstermek için uydurduğu da söylenmiştir. Kayslılar bu gün bozguna uğradı, Tağliblîler beraberindekilerle birlikte onların peşinden yetişti. Onları takip ederken de şöyle diyorlardı: «Sizler Tağliblilerin galip geldiğini bilmiyor musunuz?»

Ka'b b. Züheyroğullarından Cümeyl b. Kays, Ümeyr'e şiddetli bir hamle yaparak sıkıştırıp öldürdü. Tağliboğullarından iki kişinin birbirleriyle yardımlaşarak Umeyr'i taşa tuttuğu ve Umeyr'in yorgun ve bitkin düştükten sonra İbn Hevber'in üzerine giderek onu öldürdüğü de söylenmiştir.

Bu üçüncü günde İbn Hevber bir yara da almıştı. Savaş bittikten sonra Tağliblilere başlarına Züheyrli Murâd b. Alkame'yi getirmelerini vasiyet etti.

Bir başka rivayete göre İbn Hevber üç gün süren bu savaşın ikinci günü savaşa çıkmış ve Tağliblilere Murâd'ı başlarına geçirmelerini vasiyet ettikten sonra aynı günün gecesi ölmüş, üçüncü gün de onların başkanı Murâd olmuştu. Murâd onları sancaklarına göre saf düzenine sokmuş ve aynı babanın çocukları olan kollara kadınlarını arkalarına koymalarını emretmişti. Umeyr onların bu durumlarını görünce az önce sözünü ettiğimiz sözleri söylemişti. Şair der ki:

«Fırat yakınlarında uykusuz bıraktı beni,
İbn Hevber'in öldürdüğü için ağlayanlar.
Ey Muğallis'in annesi! Ağlarsan haksız değilsin,
Hasretle ağlaşanlarla Hristiyanların öldürdüğü kişiye.»

Bazı şairler de İbn Hevber'in Umeyr'i öldürdüğü görüşünü kabul etmeyerek şöyle derler:

«Tağliblilerle karşılaştığında Umeyr'i
Cümeyl öldürdü, İbn Hevber değil.»

O gün Süleymoğullarından ve özellikle de Ganioğullarından pek çok kişi öldürüldü. Yine Kayslılardan öldürülenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Tağliboğulları Umeyr b. Hubâb'ın başını Dimaşk'ta Abdülmelik b. Mervân'a gönderdi. Bunun üzerine Abdülmelik gelen heyete pek çok hediyeler verdi ve onlara elbiseler ihsan etti. Abdülmelik, Züfer b. Hâris ile barış yapıp da halk onun etrafında toplanınca bununla ilgili olarak şair Ahtal pek çok beyitten oluşan bir şiirinde şöyle demişti:

«Ey Ümeyye oğulları! Sizin için öyle kişiler
Mücadele etti ki bunlar hem korudu, hem yardım etti.
Kays Aylanlılar ise oynayarak geldiler,
Yenildikten sonra ve istemeyerek bey'at ettiler.
Sırtlarına darbeleri yiyince ürküp kaçtılar,
Zaten bu Kayslıların huyudur.»

Umeyr b. Hubâb öldürülünce Kûfe'de bir adam Fezâreli Esmâ b. Hârice'nin önünde durup: «Tağlibliler Umeyr b. Hubâb'ı öldürdüler.» deyince Esmâ: «Zararı yok; çünkü bu adam düşmanlarının yurdunda iken ve ileri giderken öldürüldü, kaçarken değil.» deyip daha sonra şu beyitleri okudu:

Süleym'le bir baskın yapmayı adıyorum.
Bekr b. Vâillilerin şakakları ağaracak bundan,
Fedevkes'in çocuklarını fakir edecek bu,
Yetim ve dul bırakacak; kabileler onlara çullanacak.»

Kühayl Günü

Kühayl Dicle'nin batı kıyısında, Musul topraklarında bir yerdir.

Bu çarpışmanın sebebi şudur:

Süleymli Umeyr b. Hubâb öldürülünce Temîm b. Umeyr, Züfer b. Hâris'in yanına giderek Umeyr'in intikamını istemesini rica etti. Ancak Züfer bu isteği kabul etmeyince Hüzeyl b. Züfer babasına şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, şayet Tağlib onlara karşı zafer kazanacak olursa bu senin için utanılacak bir şeydir. Yok kendileri Tağliblilere kar-

şı zafer kazanır ve sen onlara yardım etmeyecek olursan bu ondan daha da kötüdür.» Bunun üzerine Züfer Karkîsiyâ'ya kardeşi Evs b. Hâris'i vekil bıraktı ve Tağliboğulları üzerine baskın yapmağa ve onlara hücumda bulunmağa karar verdi. Tağliblilerden bir kol olan Fedevkesoğulları üzerine bir grup atlı göndererek bütün erkekleri öldürttü, malları ve kadınlarını tümüyle ele geçirdi; öyle ki, onlardan yalnızca bir kadın hayatta kaldı. O da emân istemiş, Yezid b. Humrân da ona emân vermişti.

Diğer taraftan Züfer b. Hâris, oğlu Hüzeyl'i Ka'b b. Züheyroğullarına bir ordu ile birlikte göndermiş, o da onlardan pek çok kişi öldürmüştü. Yine aynı şekilde Züfer, Ukaylli Müslim b. Rabîa'yı da bir arada toplanmış bulunan Tağlibliler üzerine göndererek onlardan pek çok kişiyi öldürttü. Bundan sonra Züfer'in kendisi Tağliboğulları üzerine gitmemeğe karar verdi. Onlar bu sırada Musul topraklarında bir yer olan Akîk'te bir araya gelmiş bulunuyorlardı. Tağlibliler Züfer'in üzerlerine gelmekte olduğunu farkedince Dicle'yi geçmek kastıyla oradan ayrıldılar, ancak «Kühayl» denilen yere vardıklarında Züfer Kayslılarla beraber onlara kavuştu. Aralarında çok şiddetli bir çarpışma oldu. Züfer'in bütün arkadaşları atlarından inip piyade savaştılar. Yalnız Züfer'in kendisi katırının sırtında kalmıştı. Gece boyunca Tağliblileri öldürüp durdular, bazı kadınların karınlarını yardılar. Dicle'de de öldürülenlerin sayısından daha fazla kişi boğuldu. Kaçıp kurtulanlar ise «Libbî» denilen yere gittiler. Züfer, oğlu Huzeyl'i onların üzerine gönderdi, o da nehri geçip kurtulanların dışında herkesi öldürdü. Züfer ayrıca iki yüz kişi esir aldı ve onları aç susuz bırakarak öldürdü.

Züfer bu vak'ayla ilgili olarak şunları söylemiştir:

«Ey gözlerim! Çok ağlayın, yaş dökün,
Âsım için, İbn Hubâb için.
Tağlib savaşta Umeyr'i
Ve bir grup kişiyi daha öldürdüyse,
Biz onlardan iki yüz kişi öldürdük, ama
Umeyr b. Hubâb'a yine denk olmadılar.»

Muhâribli İbn Saffâr da şöyle der:

«Savaşı görmüyor musun, Hubeyb'i
Zillet ve küçüklüğe boğup bıraktı?
Onlar güçlüydüler, fakat
Yardım da gördükleri hâlde zilletten kurtulamadılar.»

Bu iki taraf arasındaki savaşlardan birisinde Tağlibli el-Katâmî esir edilerek bütün malları elinden alınmıştı. Züfer onunla özel olarak ilgi-

lenip malının kendisine iade edilmesini sağlamış ve ona iyilikte bulunmuştu.

Katâmî bununla ilgili olarak şunları söylemiştir:

«Benim kavmim ile seninki arasında
Yalnız kılıç darbeleri varsa da,
Sana teşekkür edip iyiliğini övüyorum,
Çünkü benim de öldürülmeme ramak kalmıştı.»

İbn Saffâr'ın şiirinde sözü geçen Hubeyb Tağliboğullarına mensuptur.

Bişr Günü

Abdülmelik yönetimin dizginlerini eline geçirerek huzuru sağlayınca ve Müslümanlar da onun etrafında birleşince Tağlibli şair Ahtal bir gün onun huzuruna girdi. Bu sırada Abdülmelik'in yanında Süleymoğullarından Cahhâf b. Hukeym de bulunuyordu. Abdülmelik Ahtal'a: «Bunu tanıyor musun ey Ahtal?» diye sorunda, Ahtal: «Evet tanıyorum; bu, kendisi hakkında şu kasideyi okuduğum kişidir.» deyip:

«Ey Cahhâf'ı soran kişi! Söyle bana,
Süleym'den ve Amr'dan öldürülenler için ayağa kalktı mı o?»

diye başlayan kasidesini bitirinceye kadar okudu. O sırada Cahhâf taze hurma yemekte idi. Kızgınlığından hurmanın çekirdekleri elinden düşmeğe başladı. Ahtal'a cevaben şöyle dedi:

«Evet, onlar için Hint kılıçlarıyla ağlayacağız,
Umeyr'in yasını karşıdakini durduran mızraklarla tutacağız.»

Daha sonra Cahhâf şöyle devam etti: «Ey anası hristiyan olan herif! Ben senin benim gibi birisine karşı bu şekilde cüretkârca konuşacağını zannetmiyordum.» Bu sözleri duyan Ahtal korkusundan titremeğe başladı. Daha sonra kalkıp Abdülmelik'in eteklerine yapıştı ve: «İşte şimdi sana sığınıyorum.» deyince Abdülmelik de: «Ben de seni himayeme alıyorum.» diye karşılık verdi.

Cahhâf sonra aklı başından gitmiş olarak ayağa kalktı ve elbiselerini sürüye sürüye yürüdü. Dîvan kâtiplerinden birisinin gönlünü hoş ederek kendisine bir ahitname uydurdu. Bu ahitnamede onun Cezîre'de bulunan Tağlib ve Bekrlilerin zekâtlarını toplamakla görevli olduğu belirtiliyordu. Bu ahitname ile birlikte arkadaşlarına şöyle dedi: «Müminlerin emîri beni

bu zekâtları toplamak üzere görevlendirmiş bulunuyor. Bana katılmak isteyen varsa haydi gelsin!»

Daha sonra Rusâfetu Hişâm'a vardı ve orada arkadaşlarına Ahtal'ın kendisine yaptıklarını, kendisinin de bir ahitname uydurduğunu, bu işlerle görevli bir kişi olmadığını söyleyerek: «Benden ve nefsimden utanç damgasını silmek isteyen benimle birlikte gelsin, çünkü ben Tağliblilere gerekli zararları vermeden başımı yıkamamaya yemin etmiş bulunuyorum.» deyince, üç yüz kişi hariç, hepsi geri döndüler. Onunla beraber kalan kişiler: «Bizler sen ölürsen ölürüz, yaşarsan seninle birlikte yaşarız.» dediler.

O gece sabaha yakın Rahûb denilen su kenarına varıncaya kadar yoluna devam etti. Burası Tağliblilerden Cuşem b. Bekroğullarının suyu idi. Cahhâf burada oldukça büyük bir topluluk gördü. Onlardan çok sayıda kişi öldürdü ve üzerinde son derece kirli bir aba olduğu halde Ahtal'ı esir aldı. Cahhâf esir aldığı bu kişinin köle olduğunu zannetti. Zira Cahhâf onun kim olduğunu sorunca Ahtal: «Bir köle.» diye cevap vermişti. Ahtal, serbest bırakılınca tanıyan birisinin çıkacağından korktuğu için kendisini bir kuyuya attı, Cahhâf oradan ayrılıp gidince kuyudan çıktı. Cahhâf adam öldürmekte ve hamile kadınların karınlarını yarıp ceninlerini dışarı çıkartmakta oldukça ileri gitti ve görülmemiş kötülükler yaptı. Bunları yapıp geri dönünce Ahtal Abdülmelik'in yanına vardı ve şu beyitle başlayan kasidesini okudu:

«Cahhâf Bişr'de görülmemiş kötülük yaptı;
Bunun şekvâsı Allah'adır, imdâdı da ancak Allah'tandır.»

Bu olaydan sonra Cahhâf kaçtı, Abdülmelik kendisini aratınca da Bizans ülkesine gitti. Bişr vakasından sonra Ahtal'a seslenerek şu beyitlerin de yer aldığı uzun bir şiir söylemiştir:

«Ey Ebû Mâlik! Kınadın mı, yoksa alkışladın mı beni
Onları öldürdüğüm için ve herkes de kınadı mı?
Öldürüp yok etmedim mi sizi, burunlarınızı kesmedim mi,
Kaylı yiğitlerle ve keskin kılıçlarımızla?
Sağ elleri kılıçlarının kabzasını kavrayan,
Ve kılıçlarıyla Umeyr'in yasını tutan her yiğitle...
Kovarsanız kovun beni, bu gün gül suları
Engerek yılanlarının kanına karışmıştır zaten.
Ben Züheyr'de ve Mâlik'te kılıcımla nikâhlandım,
Zorla nikâhtı bu, dirhem vererek değil.

Cahhâf Bizanslılara ait Trabezende ile Kalîkilâ arasında gidip geldi. Daha sonra Kays kabilesine mensup olan Abdülmelik'e yakın kişilere haberler göndererek, bunların kendisine emân almasını sağladı. Abdülmelik'in emân vermesi üzerine yanına gitti. Abdülmelik onu öldürdüğü kimselerin diyetlerini vermeye mecbur tuttu ve bunun için ondan kefiller aldı. Cahhâf da bunun için kabilesinin arasında dolaşıp durdu. Şâm'dan çıkıp Haccâc'ın yanına gitti ve ondan diyetine yardımcı olmasını istedi. Haccâc ona şöyle dedi: «Sen beni ne zamandan beri bir hain olarak biliyorum?» Cahhâf şu cevabı verdi: «Fakat sen kavminin efendisisin ve geniş bir yetki alanın vardır.» Haccâc onun bu sözleri üzerine: «Sana doğru söylemek, samimî olmak ilham edilmiştir.» diyerek yüz bin dirhem verdi. Böylece diyetleri toplayıp sahiplerine ulaştırdı.

Cahhâf bundan sonra kendisini ibadete verdi ve durumunu düzeltti. Haccetmek üzere Hicâz'a gitti. Ka'be'nin örtülerine yapışarak şöyle bağırmaya başladı: «Allah'ım! Günahımı bağışla, fakat bağışlayacağını da hiç zannetmiyorum.» Onun bu sözlerini Muhammed b. el-Hanefiyye işitince: «Ey ihtiyar! Senin bu ümitsizliğin günahından daha büyüktür.» dedi.

Denildiğine göre Cahhâf'ın dönüş sebebi şudur:

Bizans kralı ona ikramda bulunmuş, kendisine yakın alâka göstermiş, Hristiyanlığı kabul etmesi halinde kendisine istediği her şeyi vereceğini söylemişti. Ancak Cahhâf ona şu cevabı verdi: «Ben senin yanına İslâm'ı beğenmediğim için gelmiş değilim.»

Bu yıl içerisinde Bizanslılar müslüman askerlerle yaz mevsiminde karşılaşmış, ancak müslümanlar bozguna uğramıştı. Bozguna uğrayanlar Abdülmelik'e kendilerini hezimete uğratanın Cahhâf olduğunu söyleyince Abdülmelik ona haber gönderip emân verdi. Bunun üzerine Cahhâf yola koyulup Bişr'e doğru gitti. Orada Bişrlilerden bir kabile vardı. Yanlarına vardığında kefenlerini giydi ve onlara şöyle dedi: «Sizin yanınıza, öldürdüklerimin kısasını beni öldürmeniz suretiyle vermeğe geldim.» Kabilenin gençleri onu öldürmek istediyse de yaşlılar onları bu işten alıkoydular, böylece onu affettiler. O da gidip haccetti. Abdullah b. Ömer tavaf ederken Cahhâf'ın: «Allah'ım! Bana mağfiret et, fakat hiç de edeceğini zannetmiyorum.» sözlerini işitince ona şöyle demişti: «Sen Cahhâf bile olsan bundan daha fazlasını söyleyemezdin.» Bunun üzerine de Cahhâf: «İşte Cahhâf benim!» diye cevap vermişti.

HİCRET'İN YETMİŞ BİRİNCİ (M. 690-691) YILI OLAYLARI

Mus'ab'ın Öldürülmesi ve Abdülmelik'in Irak'ı da Eline Geçirmesi

Bu yılın cemâziyülâhır (M. Ekim-Kasım 690) ayında Mus'ab b. ez-Zübeyr öldürüldü ve Abdülmelik b. Mervân Irak'ı da eline geçirmiş oldu.

Bunun sebebine gelince:

Abdülmelik b. Mervân daha önce anlatıldığı gibi Amr b. Sad b. Âs'ı öldürdükten sonra kendisine muhalif olan kişileri sırasıyla kılıçtan geçirdi. Bunun sonucunda Şâm bölgesi pürüzsüz olarak eline geçmiş oldu. Şâm bölgesinde kendisine muhalefet edecek kimse kalmayınca Irak'ta bulunan Mus'ab b. ez-Zübeyr üzerine yürümeğe karar verdi. Bu konuda yakın arkadaşlarıyla danıştığında amcası olan Yahyâ b. Hakem b. Ebi'l-Âs ona Şâm ile yetinmesini ve İbn ez-Zübeyr'i de Irak'ta bırakmasını tavsiye etti. Ancak Abdülmelik şöyle dedi: «İşin doğrusunu bulmak isteyen Yahyâ'nın görüşüne muhalefet etsin.» Arkadaşlarının bazısı da şöyle dedi: «Bu yıl kuraklık ve kıtlık yılıdır. Sen iki yıl gaza yaptığın halde bir zafer elde edemedin. O bakımdan bu sene yerinden ayrılma.» Abdülmelik ise şöyle karşılık verdi: «Şâm malı az olan bir ülkedir ve ben bunun bitmeyeceğinden emin olamam. Irak'ın eşrafından pek çok kişi de bana mektup yazarak beni yanlarına çağırmış bulunuyor.» Bu arada kardeşi Muhammed b. Mervân: «Doğru görüş senin hakkını talep etmen ve Irak üzerine yürümendir. Ben Allah'ın sana zafer nasip edeceğini ümit ediyorum.» dedi. Bir diğeri ise şu görüşü ileri sürdü: «Bence doğru görüş senin yerinde kalarak akrabalarından birisini gönderip ona asker yardımında bulunmandır.» Abdülmelik buna şu karşılıkta bulundu: «Bu iş ancak aslen Kureyşli ve görüş sahibi olan bir kimse ile yoluna girebilir. Ben kahraman birisini bulup gönderebilirim, fakat onun isabetli bir görüşü olmayabilir. Gerçekten ben savaşı iyi bilen birisi ve gerek duyduğum taktirde de kılıç kullanan bir kahramanım. Mus'ab da kahramandır ve kahraman bir aileye mensuptur, ancak savaşı bilen birisi değildir ve yumuşaklığı sever. Üstelik onun

yanında kendisinden farklı düşünenler, benim yanımda ise bana doğruyu gösterip nasihat edecek kimseler vardır.»

Irak'a gitmeğe karar verince, zevcesi Yezîd b. Muaviye'nin kızı olan Âtike ile vedalaştı, hanımı da ağladı. Onun ağlamasını gören cariyeleri de ağlayınca şöyle dedi: «Allah Küseyyir Azze'nin cezasını versin. O şu beyitlerini söylerken sanki bizi görmüş de söylemiş:

«Savaşa gitmek isteyince inci gerdanlıkla süslü
Hanımı onu kararından vazgeçiremez.
«Gitme» deyişinin fayda vermediğini görünce
O da ağladı, onun hizmetçileri de.»

Böylece Abdülmelik Irak'a doğru yürüdü. Basra'da bulunan Mus'ab Abdülmelik'in Irak'a gelmekte olduğu haberini alınca Haricîlerle savaşmakta bulunan Mühelleb'e haber gönderip kendisine danıştı. Mühelleb'i yanına çağırtıp danıştığı da söylenmiştir. Mühelleb ona şöyle dedi: «Şunu bil ki hem Abdülmelik Iraklılarla, hem de Iraklılar Abdülmelik'le karşılıklı yazıştılar. O bakımdan beni yanından uzaklaştırma.» Mus'ab şöyle karşılık verdi: «Fakat Basra halkı seni Haricîlerle çarpışmak üzere görevlendirmedikçe gitmekten imtina ettiler. Haricîler ise Sûk-u Ahvâz'a kadar varmış bulunuyorlar. Ayrıca, Abdülmelik üzerime gelecek olursa, onun üzerine gitmekten başka bir yol benim hoşuma gitmez. O bakımdan benim için Haricîlerin hakkından gel, yeter.»

Bunun üzerine Mühelleb Haricîlerle savaşmak üzere geri döndü. Mus'ab ise beraberinde Ahnef olduğu halde Kûfe'ye doğru yürüdü. Ahnef Kûfe'de vefat edince Mus'ab yanına İbrâhim b. Eşter'i getirtti. İbrâhim o sırada Musul ve Cezîre valisi olarak görev yapmakta idi. Mus'ab, İbrâhim gelince onu ileri kuvvetlerinin başına geçirdi ve kendisi «Bâcümeyrâ» denilen yerde konaklayıncaya kadar yoluna devam etti. Burası Evânâ'ya yakın olup Meskin'den sayılır. İşte Mus'ab karargâhını buraya kurdu.

Abdülmelik de ileri kuvvetlerinin başına kardeşi Muhammed b. Mervân ile Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i getirerek yoluna devam etti. Karkisiyâ'ya gelip karargâhlarını kurdular. Züfer b. Hâris el-Külâî'yi muhasara ettiler. Züfer daha sonra onlarla —inşallah ileride söz edeceğimiz şekilde— barış yaptı.

Ayrıca Züfer yanında bulunan oğlu Hüzeyl'i Abdülmelik ile birlikte gönderdi, ancak Hüzeyl daha sonra Mus'ab b. ez-Zübeyr'e katıldı. Birbirleriyle barış yaptıktan sonra Abdülmelik beraberindekilerle birilkte yola devam etti ve Mus'ab'ın karargâhına yakın bir yerde Meskin'de konak-

ladı. Her iki karargâh arasında üç fersahlık bir mesafe vardı. Bu mesafenin iki fersah olduğu da söylenir. Abdülmelik Iraklılardan kendisiyle yazışanlara da yazışmayanlara da mektuplar yazdı ve onların hepsine Esbahân gelirlerini vermeyi vaat etti. Denildiğine göre onunla yazışan herkes, kendisinden Esbahân emîrliğini istemiş, kendisi de: «Bu Esbahân dedikleri şey ne ki, hepsi onu istiyorlar?» diye düşünmüştü.

Abdülmelik'ten mektup alan herkes kendisine gelen mektubu gizlemiş, başkasına göstermemişti. Ancak İbrâhim b. Eşter mektubunu alıp mühürlü ve açılmamış haliyle Mus'ab'ın yanına götürdü. Mus'ab bu mektubu okuyunca Abdülmelik'in İbrâhim'i kendisine katılmağa çağırdığını, buna karşılık olarak Irak valiliğini vaat ettiğini gördü. İbrâhim'e: «Mektupta ne olduğunu biliyor musun?» diye sorunca, İbrâhim: «Hayır, bilmiyorum.» diye cevap verdi. Mus'ab ona şöyle dedi: «O sana şunu şunu teklif ediyor, gerçek şu ki bunlar ele geçirilmesi arzulanan şeylerdir. İbrâhim'in cevabı şu oldu: «Ben hainlik ve sözde durmazlık edecek değilim. Allah'a yemin ederim, insanlar arasında Abdülmelik'in elinde bulunandan benden daha çok ümidini kesmiş hiç bir kimse yoktur. Abdülmelik senin bütün adamlarına bana yazdıklarının benzerini yazmış bulunuyor. Sen gel, benim dediğime uy ve bunların boyunlarını uçur.» Mus'ab bunun üzerine şöyle konuştu: «O taktirde onların aşiretleri bana karşı samimiyetle davranamaz.» Bu sefer İbrâhim şu teklifi yaptı: «O halde onları zincire vurdur ve Kisrâ'nın beyaz sarayına gönderip orada hapset. Sen yenilecek olursan ve aşiretleri de dağılırsa kendi yerine onların başına boyunlarını uçuracak kimseler görevlendir. Eğer zafer kazanacak olursan onları serbest bırakmak suretiyle de aşiretlerini mükâfatlandırmış olursun.» Mus'ab ise şu cevabı verdi: «Benim şu anda bunu yapamayacak kadar çok meşgalem vardır. (Ahnef b. Kays'ı kastederek) Allah Ebû Bahr'e rahmet eylesin. O sürekli olarak beni Iraklıların ahitlerini bozmalarından korur ve şöyle derdi: "Bunlar her gün bir koca isteyen fahişeye benzerler. Onlar her gün bir emîr istiyorlar."»

Kays b. Heysem Iraklıların Mus'ab'a karşı Abdülmelik'e yardımcı olmak üzere karar verdiklerini görünce onlara şöyle dedi: «Yazıklar olsun size! Şâm halkını topraklarınıza sokmayın. Allah'a yemin ederim, onlar sizin maişetinizden yiyecek olurlarsa evlerinizde sizleri sıkıştırırlar. And olsun, ben Şâm halkının efendisinin halifenin kapısında bekleyip kendisini bir iş için göndermesine sevindiğini gördüm. Yazın çıktığımız gazvelerde bir kişinin azığının bir kaç yük teşkil ettiğini gördüğüm halde onların ileri gelenlerinden birisi atının sırtında gazaya çıkar ve azığı arkasında bulunur.»

Ancak Iraklılar onun bu dediklerine kulak asmadılar. Her iki tara-

İki askerleri birbirine yaklaşınca Abdülmelik Mus'ab'a Kelb kabilesine mensup birisini göndererek ona şöyle dedi: «Sen git, kız kardeşinin oğluna benden selâm söyle (çünkü Mus'ab'ın annesi Kelb kabilesine mensuptu) ve ona halkı kardeşine itaat etmeğe çağırmaktan vazgeçmesini, buna karşılık benim de kendime itaate çağırmaktan vazgeçeceğimi teklif ettiğimi ve yönetim işini şûrâya bırakmasını söyle.» Mus'ab buna cevap olarak elçiye şunları söyledi: «Git ona, "Aramızda sadece kılıç vardır" diye cevap ver.»

Bunun üzerine Abdülmelik kardeşi Muhammed'i, Mus'ab da İbrâhim b. Eşter'i ileri geçirdi. Her iki grup karşı karşıya gelerek birbirine girdi. Muhammed'in sancağını taşıyan kişi öldürüldü. Mus'ab İbrâhim'e yardımcı kuvvet göndermeğe başladı. İbrâhim Muhammed'i yerinden ayırdı. Bu sefer Abdülmelik kardeşi Muhammed'in yanına Abdullah b. Yezîd'i de gönderdi. Aradaki çarpışma daha da şiddetlendi. Kuteybe'nin babası ve Mus'ab'ın arkadaşlarından olan Müslim b. Amr el-Bâhilî öldürüldü. Mus'ab İbrâhim'e Attâb b. Verkâ'yı yardımcı olarak gönderince İbrâhim bundan memnun olmadı ve şöyle dedi: «Ben kendisine Attâb ve benzerlerini bana yardımcı olarak gönderme demiştim. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn!» Attâb diğer askerlerle birlikte bozguna uğradı. Daha önceden Abdülmelik'le yazışmış ve ona bey'at etmişti. Ancak Attâb'ın yenilmesine rağmen, İbn Eşter dayanmış ve sonunda öldürülmüştü. Onu Uzreoğullarının bir azatlı kölesi olan Ubeyd b. Meysere öldürdü. Başını alarak Abdülmelik'e götürdü.

Daha sonra Şâm halkı ileri geçince onlarla Mus'ab'ın kendisi çarpışmağa başladı. Mus'ab Katan b. Abdullah el-Hârisî'ye: «Haydi, ey Osman'ın babası, atlılarınla ileri git!» deyince, Katan: «Ben Mezhiclilerin bir hiç uğruna öldürülmesinden hoşlanmıyorum.» dedi. Mus'ab bu sefer Haccâr b. Ebcer'e: «Ey Esîd'in babası, haydi, sen atlılarını ileriye geçir!» deyince Haccâr şöyle dedi: «Ben bu pis kişiler üzerine mi gideceğim?» Mus'ab şu cevabı verdi: «Fakat senin geri kalma sebebin daha bir pistir.» Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd'e de aynı şeyi söyleyince Muhammed şu karşılığı verdi: «Bu işi hiç kimse yapmamışken ben mi yapacağım?» Bunun üzerine Mus'ab şunları söyledi: «Ah, ey İbrâhim, bu gün benim İbrâhim'im yok!» Daha sonra yanına dönüp bakınca Muğire b. Şube'nin oğlu Urve'yi gördü. Yaklaşmasını söyleyerek şöyle dedi: «Sen bana Hüseyin b. Ali'nin İbn Ziyâd'ın vereceği hükmü kabul etmeyerek savaşa nasıl karar verdiğini anlat.» Urve anlatınca Mus'ab şöyle konuştu:

«Hâşimoğullarından Taf'ta bulunan o ilkler,
Örnek oldu şereflilere, yol gösterdiler.»

Urve der ki: «Mus'ab'ın bu sözlerini işitince onun öldürülünceye kadar işi bırakmayacağını anladım.»

Daha sonra Muhammed b. Mervân Mus'ab'a yaklaşıp şöyle seslendi: «Ben senin amca oğlun Muhammed b. Mervân'ım. Müminlerin emîrinin verdiği emânı kabul et.» Mus'ab ona şu cevabı verdi: «Hayır, Müminlerin emîri Mekke'dedir.» Mus'ab bu sözleriyle kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr'i kastetmişti. Muhammed buna şöyle karşılık verdi: «Bunlar sana hainlik etmiş bulunuyor.» Fakat Mus'ab kendisine yapılan teklifi yine kabul etmedi. Sonra Muhammed Mus'ab'ın oğlu Îsâ'ya yanına gelmesi için seslenince Mus'ab oğluna: «Bak bakalım, senden ne istiyor?» dedi. Muhammed, Îsâ yanına yaklaşınca şöyle dedi: «Ben hem senin, hem de babanın iyiliği için söylüyorum. İkiniz de emânı kabul ediniz.» Îsâ babasının yanına dönerek durumu haber verince babası ona şöyle dedi: «Ben bunların sana verdikleri sözde duracaklarını zannediyorum. Arzu ediyorsan, onların yanına gidebilirsin.» Ancak Îsâ babasına: «Ben Kureyş kadınlarının seni yardımsız bırakarak kendimi kurtardığımı, böylece seni ölüme teslim ettiğimi dillerine dolamalarını istemem.» dedi. Mus'ab oğlunun bu sözleri üzerine şöyle konuştu: «O halde sen ve beraberindekiler Mekke'de amcanın yanına gidiniz, Iraklıların neler yaptığını ona söyleyiniz. Beni burada bırak, ben burada öldürüleceğim.» Bu sözleri duyan Îsâ babasına şunları söyledi: «Kesinlikle ben senin bu haberini Kureyş'e götürecek değilim. Fakat babacığım, sen Basra'ya git, onlar hâlâ sana itaat etmektedirler. Yahut da Müminlerin emîrinin yanına var.» Mus'ab da şu karşılığı verdi: «Kureyş benim savaştan kaçtığımdan söz etmemelidir.»

Mus'ab daha sonra oğlu Îsâ'ya şunları söyledi: «O taktirde sen ileri geç, ben senin ecrini Allah'tan bekleyeyim.» Bunun üzerine Îsâ bir grup kişi ile birlikte ileri atıldı. Hem kendisi, hem de onunla beraber olanlar öldürüldü. Şâmlılardan bir adam gelip Îsâ'nın kafasını kesmek isteyince Mus'ab onun üzerine bir hamle yapıp öldürdü, diğerlerini de üzerlerine yaptığı hamleyle dağıttı. Sonra geri dönüp ikinci bir hamle daha yaptı, yine önünden çekildiler. Abdülmelik ona emân vermeyi teklif edip şöyle dedi: «Senin öldürülmen benim için çok ağır olur, sen gel emânımı kabul et. Mal ve iş konusunda sen hükmünü istediğin gibi verebileceksin.» Ancak Mus'ab kabul etmeyerek çarpışmalarına devam edince Abdülmelik şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim, bu, şairin şu beytinde dile getirdiği gibidir:

«Silâhlar kuşanmış kahramanlar istemiyor
Ona karşı çıkmayı; ne kaçıyor, ne de teslim oluyor.»

Daha sonra Mus'ab çadırına girdi, kendisini tahnît etti, çadırını yıkıp

çıktı ve çarpışmağa başladı. Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân onun yanına gidip teke tek çarpışmağa davet etti. Mus'ab ona şöyle dedi: «Defol buradan ey köpek, benim gibisi senin gibi birisiyle teke tek çarpışacak ha!» Mus'ab ona bir hamle yaptı, miğferini yardı ve başını yaraladı. Ubeydullah geri dönüp başını bağladı. Mus'ab'ın etrafındakiler yanından ayrılmağa başladılar. Sonunda Mus'ab'ın yanında sadece yedi kişi kaldı. Çok ok isabet etti ve yaraları oldukça arttı. Bu sefer Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân tekrar geri döndü. Mus'ab ona bir darbe indirdiyse de yaralarının çok olması sebebiyle halsiz düştüğünden hiç bir şey yapamadı. Bunun üzerine İbn Zabyân onu bir darbeyle öldürdü.

Denildiğine göre, durum böyle değil de şu şekilde olmuştur: Sakîfli Zâide b. Kudâme onun durumunu görmüş, ona hamle yapıp mızrağını saplamış ve: «Ey Muhtâr'ın intikamı!» diye seslenerek onu yere düşürmüşken Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân gelip onun başını aldı ve başını Abdülmelik'e götürüp önüne bıraktıktan sonra şu beyti okudu:

«Melikler bize âdil davrandıkça biz de haklarını veririz,
Onları öldürmek de bize yasak değildir.»

Abdülmelik Mus'ab'ın başını görünce secdeye kapandı.

İbn Zabyân der ki: «Secdede iken Abdülmelik'i öldürmek içimden geçti, böylelikle Arapların iki hükümdarını öldürmüş ve onlardan yana halkı rahata kavuşturmuş olurdum.»

Abdülmelik de şöyle demişti: «Ben İbn Zabyân'ı öldürmeyi içimden geçirdim, böylelikle insanların en kahramanına karşılık en gaddâr olanlarını öldürmüş olurdum.»

Abdülmelik İbn Zabyân'a bin dinar verilmesini emretmiş, ancak İbn Zabyân: «Ben onu sana itaat etmek için öldürmedim. Ben onu kardeşim Nâbi b. Ziyâd'ı öldürmesine karşılık olarak öldürdüm.» diyerek ondan hiç bir şey almamıştı.

Mus'ab Duceyl nehri yakınlarındaki Deyr Câselîk'te öldürülmüştür. Abdülmelik onun ve oğlu Îsâ'nın defnedilmesini emretmiş ve gömülmüşlerdi. Bununla ilgili olarak Abdülmelik şöyle dedi: «Karşılıklı saygı aramızda eskiden beri vardır, fakat bu hükümdarlık da uğursuz bir şeydir.»

Nâbi'in öldürülmesinin sebebine gelince: Nâbi Numeyroğullarından birisi ile birlikte yol kesmişti. Bu ikisi Mus'ab'ın emniyet görevlilerinin başında bulunan Mutarrif b. Seydân el-Bâhilî'nin yanına getirilmiş, Mutarrif Nâbi'i öldürmüş, Numeyroğullarından olan adama da sopa vurduktan

sonra serbest bırakmıştı. Bunun üzerine Ubeydullah etrafına bazı kimseleri toplayarak Mus'ab'ın onu emniyet görevlilerinin başından alıp Ahvâz'a tayin edişinden sonra ayaklandı ve üzerine yürüdü. Ubeydullah Mutarrif'in üzerine yürüyüp onu öldürdü. Bu sefer Mus'ab Ubeydullah'ı yakalamak üzere Mutarrif'in oğlu Mükram'ı gönderdi. Ancak Mükram yola koyulduğunda Ubeydullah Abdülmelik'in yanına gitmiş olduğundan onu bulamadı. Nâbi'in öldürülmesi ile ilgili olarak başka şeyler de söylenmiştir.

Mus'ab'ın başı Abdülmelik'in yanına getirilince Abdülmelik ona bakmış ve şöyle demişti: «Kureyş kadınları senin gibi birisini bir daha ne zaman doğurur?»

Mus'ab ile Abdülmelik Medîne'de iken Hubbâ'nın yanına gider, konuşurlardı. Hubbâ'ya: «Mus'ab öldürüldü.» denilince: «Onu öldüren kahrolsun!» dedi. Bunun üzerine ona: «Onu Abdülmelik b. Mervân öldürdü.» dediler. Bu sefer: «Vay babam öldürülene de, öldürene de feda olsun!» şeklinde konuştu.

Daha sonra Abdülmelik b. Mervân Irak askerlerini kendisine bey'at etmeye çağırdı, onlar da ona bey'at ettiler. Kûfe'ye girinceye kadar yoluna devam etti. Nuhayle'de kırk gün kaldı. Kûfe'de halka bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında iyilikte bulunacaklara vaatlerde bulundu, kötülük yapacakları da tehdit edip şöyle dedi: «Amr b. Saîd'in boynuna takılmış bulunan pranga hâlâ yanımdadır. Allah'a yemin ederim, ben onu kimin boynuna takarsam göğsünün üzerine çıkmadıkça almam, normal olarak onu çözüp çıkarmam. O bakımdan herkes kendisini kollasın ve kanını başkasına içirtmesin. Vesselâm.»

Daha sonra halkı kendisine bey'at etmeğe davet etti, onlar da ona bey'atte bulundular. Kudâalılar gelince onlara: «Az olmanıza rağmen Mudarlılardan nasıl kurtulabildiniz?» diye sordu. Abdullah b. Ya'lâ en-Nehdî şu cevabı verdi: «Bizler senin ve seninle birlikte olanların sayesinde onlardan daha güçlüyüz ve kendimizi daha iyi savunabiliyoruz.» Daha sonra Mezhicliler geldiler. Onlara da: «Ben Kûfe'de bunlarla birlikte olduğum sürece herhangi bir kimseye bir şey olacağını sanmıyorum.» dedi. Arkasından Cu'fâlılar gelince onlara da Yahyâ b. Saîd'i kastederek: «Bana kızkardeşinizin oğlunu getiriniz.» dedi. Yahyâ'nın annesi Mezhicli idi. Cu'fâlılar ona: «Peki ona emân veriyor musun?» diye sorunca Abdülmelik şöyle dedi: «Bana şart mı koşuyorsunuz?» Onlardan birisi şöyle cevap verdi: «Bizler üzerimizdeki hakkını bilmeyerek bu şartı koşmuyoruz, ancak yanına çocuğun babasının yanına usul usul varışı gibi geliyoruz.» Bunun üzerine Abdülmelik onlara şöyle dedi: «Sizler gerçekten çok iyi bir

kabilesiniz. Câhiliyye döneminde de güzel ata binerdiniz, İslâm geldikten sonra da. Haydi, gelsin, ona emân verdim.» Bunun üzerine Yahyâ'yı getirdiler, Yahyâ da ona bey'at etti. Daha sonra Advânlılar yanına geldiler. Advânlılar aralarından yakışıklı ve güzel yüzlü birisini öne geçirdiler. Bunun üzerine Abdülmelik şöyle dedi:

«Ey yer yüzünün yılanı,
Advânlıların sözcüsü!
Biri diğerine saldırdı,
Hiç de aldırış etmediler;
Yine de onlardan efendiler
Ve borcunu ödeyenler vardı.»

Daha sonra bu yakışıklı adama dönerek: «E! Ne var?» diye sordu. Adam: «Bilmiyorum.» diye cevap verince, onun arkasında bulunan Ma'bed b. Hâlid el-Cedelî şunları söyledi:

«Hüküm verip de hükmü bozulmayan
Hakem de onlardandır.
Haccı sünnetine ve farzına
Göre eda edenleri de vardır.
Onlar doğduklarından beri
Soylu bir nesebe sahiptir.»

Abdülmelik yine bu yakışıklı adama dönüp: «Bu adam kimdir?» diye sordu, o da: «Bilmiyorum.» diye cevap verince arkasından Ma'bed: «O parmak sahibidir.» diye cevap verdi. Abdülmelik yine öndeki yakışıklıya: «Buna neden parmak sahibi denmiştir?» diye sordu. Adam yine: «Bilmiyorum.» diye cevap verdi. Bu sefer Ma'bed: «Çünkü bu yılan onun parmağını sokmuş, o da kesmişti.» diye cevap verdi. Abdülmelik yine öndeki yakışıklı adama: «Peki bundan önce adı neydi?» diye sordu. Adam: «Bilmiyorum.» deyince Ma'bed şu cevabı verdi: «Onun adı Harsân b. Hâris'tir.» Abdülmelik yine öndeki adama: «Bu kişi içinizden hangi ailedendir?» diye sorunca adam yine: «Bilmiyorum.» diye karşılık verdi. Ma'bed: «O, Nâcoğullarındandır.» dedi. Abdülmelik yine öndeki yakışıklı adama: «Senin aldığın bağış (maaş) ne kadardır?» deyince bu yakışıklı: «Yedi yüz.» diye cevap verdi. Abdülmelik bu sefer Ma'bed'e: «Senin aldığın ne kadardır?» diye sordu. Ma'bed: «Üç yüz.» dedi. Bunun üzerine Abdülmelik kâtibine dönüp şöyle dedi: «Sen Ma'bed'e verilecek bağışı yedi yüz olarak yaz ve bundan da dört yüz eksilt.» Kâtip Abdülmelik'in dediğini yaptı.

Daha sonra Kindeliler geldi. Abdülmelik b. İshâk b. Eş'as'a baktı ve kardeşi Bişr b. Mervân'a onun hakkında tavsiyede bulundu. Daha sonra Dâvud b. Kahzem, Bekr b. Vâil'den pek çok kişi ile birlikte geldi. Bunlar Dâvud b. Kahzem'in adına nisbetle «dâvudiyye» diye anılan bir çeşit cübbe giymişlerdi. Dâvud geçip Abdülmelik ile birlikte tahta oturdu. Abdülmelik ona doğru dönüp ayağa kalktı, diğerlerinin tümü de ayağa kalkınca Abdülmelik şöyle dedi: «Şu fasıklar var ya, şayet onların adamları yanıma gelmemiş olsaydı onların hiç birisi bana itaat etmeyecekti.»

Daha sonra Abdülmelik Hârisli Katan b. Abdullah'ı Kûfe valisi olarak görevlendirmiş, bilâhare onu azlettikten sonra kendi kardeşi Bişr b. Mervân'ı oraya vali olarak tayin etmişti. Abdülmelik ondan sonra Hemdânlı Muhammed b. Umeyr'i Hemezân'a vali tayin ederken, Yezîd b. Ruveym'i de Rey valiliğine tayin etti. Kendilerine Esbahân'ı vermeyi vaat ettiği kimselere karşı sözünü tutmadı ve: «Bu Şâm'ı ifsat eden ve Irak'ı da berbat eden fasıkları bana getiriniz.» diye emretti. Kendisine: «Aşiret başkanları bunları himaye altına almış bulunuyor.» denilince: «Bana karşı da mı himayeye alınıyor?» diye sordu.

Hâlid el-Kasrî'nin babası olan Abdullah b. Yezîd b. Esed Abdullah b. Abbâs'ın oğlu Ali'ye sığınmıştı. Aynı şekilde Hemdânlı Yahyâ b. Ma'yûf da ona sığınmıştı. Diğer taraftan Züfer b. Hâris'in oğlu Hüzeyl de Ali'ye sığınmış bulunuyordu. Ali'nin kendisi ise —ileride de geleceği gibi— Abdülmelik ile birlikte idi. Amr b. Yezîd el-Hakemî ise Hâlid b. Yezîd'e sığınmıştı. Abdülmelik'e çok miktarda yemekler hazırlamış, bunların Havernak'a götürülmesini emrederek yemeğe gelinmesi konusunda genel izin çıkarmıştı. Herkes yemek için gelmiş, yerini almıştı. Amr b. Hureys de gelince onu tahtına kendisiyle birlikte oturttuktan sonra sofralar geldi ve yemekler yendi. Bu sırada Abdülmelik şöyle dedi: «Bu yaşayışımız ne kadar güzel, fakat devam etse! Ancak bizler de bizden öncekilerin söylediğini söylüyoruz:

«Hey Umeyn! Her yeni eskimeye gidiyor,
Herkes bir gün ne idiyse o olacaktır.»

Yemeği bitirdikten sonra Abdülmelik Amr. b. Hureys ile birlikte dolaşmağa başladı. Abdülmelik Amr'a: «Bu ev kimindir, burayı kim inşa etmiştir?» diye soruyor, Amr da ona cevap veriyordu. Bunun üzerine Abdülmelik şu beyileri okudu:

«Çalış, fakat acele etme; nasıl olsa öleceksin.
Ey insan! Kendin için gayret et.

Şimdi olan geçti mi olmamış gibi olacak;
Sonra olacak da hemen olmuş gibidir.»

Abdullah b. Hâzim, Mus'ab'ın Abdülmelik ile savaşmak üzere yola çıktığını haber alınca şöyle sordu: «Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer onunla beraber midir?» Ona: «Hayır, onu Fâris üzerine vali tayin etti.» diye cevap verilince, bu sefer: «Ya Mühelleb onunla beraber midir?» diye sormuş ve kendisine: «Hayır, onu da Haricîlerle savaşmak üzere görevlendirdi.» diye cevap verilmişti. Sonra: «Peki, Abbâd b. Husayn onunla beraber midir?» diye sormuş, bu sorusuna da: «Onu da Basra'da kendisinin vekili olarak bıraktı.» diye cevap verilmişti. Bunun üzerine Abdullah: «Ben de işte Horasân'dayım.» diye karşılık verdi ve şu beyti okudu:

«Ey kaplan! Al, çek beni ve müjde olsun sana
Bu gün yardımcıları bulunmayan bir adamın eti.»

Mus'ab öldürülünce Abdülmelik onun başını Kûfe'ye gönderdi, yahut da yanında götürdü. Daha sonra onu Mısır'da bulunan kardeşi Abdülaziz b. Mervân'a gönderdi. Abdülaziz burnunun kılıçla kesilmiş olduğunu görünce şöyle dedi: «Allah sana merhamet buyursun. Allah'a yemin ederim, sen onların ahlâkça en iyileri, güç ve kuvvet itibariyle en üstünleri ve en cömertleri idin.» Daha sonra onu Şâm'a geri gönderdi. Başı Dimaşk'ta herkesin göreceği bir yerde dikildi. Şâm'ın çeşitli yerlerinde dolaştırmak istedilerse de Abdülmelik b. Mervân'ın hanımı ve Yezîd b. Muaviye'nin kızı, Abdülmelik'in de Yezîd adındaki oğlunun annesi olan Âtike başı onlardan aldı, yıkadı ve defnettikten sonra şöyle dedi: «Ona yaptıklarınızla yetinmediniz de alıp şehir şehir mi dolaştıracaksınız? Bu çok ileri gitmektir.»

Öldürüldüğü zaman Mus'ab 36 yaşında idi.

Bir gün Abdülmelik sohbet meclisinde bulunanlara şöyle sordu: «İnsanlar arasında en çetin kimdir?» Yanında bulunanlar: «Müminlerin emîridir.» deyince onlara: «Bu konuda başka bir yol izleyiniz.» dedi. Bu sefer: «Numeyr b. Hubâb'dır.» dediler. Abdülmelik onlara şu karşılığı verdi: «Allah Umeyr'in cezasını versin, o bir hırsızdır. Onun için ele geçirmek üzere mücadele edeceği bir elbise nefsinden de, dininden de daha değerlidir.» Bu sefer: «O halde Şebîd'dir.» dediler. Abdülmelik: «Harûrîyelilerin ayrı bir yolu vardır.» deyince de: «Peki sizce kimdir?» diye sordular. Abdülmelik bunun üzerine şöyle dedi: «Mus'ab'dır. O Kureyş'in en şerefli iki hanımı olan Hüseyin'in kızı Sukeyne ve Talha'nın kızı Âişe ile evliydi. Diğer taraftan onun malı herkesten çoktu. Ben ona emân verdim, Irak

valiliğini verdim. Eskiden beri aramızdaki sevgi dolayısıyla sözümde duracağımı bildiği halde kabul etmeyi gururuna yedirmedi ve öldürülünceye kadar çarpıştı.» Orada bulunanlardan birisi: «Ama Mus'ab nebîz içiyordu.» deyince de Abdülmelik şöyle dedi: «Bu onun mürüvvete kalkışmadan önceki halidir, fakat mürüvvete talip olduktan sonra su içmenin bile mürüvvetine gölge düşüreceğini bilse onun bile tadına bakmazdı.»

Esedli Ekşar şöyle der:

«Mus'ab yedirmedi kendisine zulme uğramayı;
Şerefiyle öldü, kimse huyunu eleştiremedi.
Dileseydi boyun eğerdi kendisine haksızlık edene,
Fakat o zaman tuttuğu bu yol yerilir ve öyle yaşardı.
Ama o şimşek gibi çaktı, şimşekliydi bulutu onun;
Onunla bir danışır, bir sarılırdı.
O kerîm olarak gitti, kimse kınayamadı onu;
Rahat yaşayan, yastıkların büyüsüne kapılan değildi o.»

Arfece b. Şerîk de şöyle der:

«Ne oluyor şu Mervân'ın oğluna?
Ki Allah onu göreni kör etsin, muradına erdirmesin!
Nasıl olur da kurtuluşu umar Mervân'ın oğlu,
Atlıları hür, şerefli ve kahraman birini öldürmüşken?
Ey Havari'nin oğlu, ne büyük nimettesiniz!
Başkaları bunu isteseydi yapamazdı.
Yüklendi size, her bir zoru yüklendiniz;
Çünkü kerîme bir yük verdin mi yüklenir onu.»

Esedli Abdullah b. ez-Zebir, İbrâhim b. Eşter hakkında şöyle der:

«Mezhic'in gençleri yiğidi için ağlamasa da
Ben ağlayacağım, uzun uzun geceler boyunca.
O yiğitti, savaşı bilmeyen biri değildi o;
Savaşta heybetli süsü takınana da itaat etmezdi.
Onun ölümü Kahtanlıların burnunu kesti,
Nizâr'ın da burunları tümüyle gitti.
Emîrine ihanet eden olabilir ama,
İbrâhim ölümünde bile Mus'ab'a ihanet etmedi »

Mus'ab öldürüldüğünde Mühelleb Sûlâf'da, Fâris diyarında, deniz kıyısında sekiz aydan beri Ezrakîler ile çarpışmakta idi. Mus'ab'ın öldürül-

düğü haberini Ezrakîler Mühelleb'den önce aldılar. Bunun üzerine Mühelleb'in arkadaşlarına seslenerek sordular: «Mus'ab hakkında ne dersiniz?» Mühelleb'in arkadaşları: «O hidâyet üzere olan bir emîrdir; o dünyada da, âhirette de bizim velimizdir, biz de onun velisiyiz.» dediler. Bu sefer Ezrakîler: «Peki Abdülmelik hakkında ne dersiniz?» diye sordular. Mühelleb ile birlikte olanlar: «O melunun oğludur. Onun yanında olmaktan Allah'a sığınırız. O sizden olanların da kanını helâl kılmış ve dökmüştür.» Bunun üzerine Ezrakîler şöyle dedi: «Şimdi Abdülmelik Mus'ab'ı öldürmüş bulunuyor. Yarın ise sizler Abdülmelik'i başkan tanıyacaksınız.»

Ertesi gün olup da Mühelleb ve arkadaşları Mus'ab'ın öldürüldüğü haberini alınca Mühelleb beraberindekilerden Abdülmelik b. Mervân'a bey'at almağa başladı. Haricîler bunun üzerine şöyle dediler: «Ey Allah'ın düşmanları! Mus'ab hakkında ne diyorsunuz?» Onlarsa şöyle karşılık verdiler: «Ey Allah'ın düşmanları! Bunu size söylemiyoruz.» Böylelikle kendilerini yalancı çıkartmak istemediler. Bu sefer: «Peki Abdülmelik hakkında ne diyorsunuz?» diye sordular. Bu soruya da şu cevabı verdiler: «O bizim halifemizdir.» Ona bey'at etmiş oldukları için bu sözü söylemekten başka bir çare bulamamışlardı. Bu cevapları üzerine Haricîler şöyle dediler: «Ey Allah'ın düşmanları! Sizler dün dünyada da, ahirette de ondan uzak olduğunuzu söylüyordunuz, bu gün ise imanınız oldu. Halbuki, «Velimizdir.» dediğiniz emîrinizi öldürmüş bulunuyor. Şimdi söyleyin bakalım, bunların hangisi hidayette ve hangisi batıldadır?» Mühelleb'in yanında olanlar şöyle karşılıkta bulundular: «Ey Allah'ın düşmanları! O işlerimizi yönetmekte iken buna razı olmuştuk ve bunu kabul etmiştik.» Haricîler de şöyle dediler: «Hayır, öyle değil; fakat Allah'a yemin ederiz, sizler şeytanların kardeşleri ve dünyalığın kölelerisiniz.»

Abdullah b. ez-Zübeyr kardeşi Mus'ab'ın öldürüldüğünü haber alınca halk arasında ayağa kalkıp şöyle konuştu: «Yaratmak da, emretmek de yalnız kendisinin olan Allah'a hamd ederim. O mülkü dilediğine verir ve dilediği kimseden de çekip alır. Dilediğini aziz eder, dilediğini de zelil kılar. Haberiniz olsun ki, Allah haklı olan kimseyi tek başına bile olsa zelil etmez. Şeytanı veli edinen kimseyi ise, isterse bütün insanlar onunla birlikte olsun, aziz etmez. Haberiniz olsun ki, Irak'tan bizi hem üzen, hem de sevindiren bir haber almış bulunuyoruz. Mus'ab'ın öldürüldüğünü öğrendik. Allah ona rahmet buyursun. Bizi sevindiren onun bu ölümünün şehadet olduğunu bilmemizdir; üzen şey ise, sevilen birisinden ayrılan kimsenin bu ayrılık sırasında bu musibetle karşı karşıya kaldığı zamanda hissettikleridir. Böyle bir musibetten sonra güzel görüşe sahip olanlar sabra ve mateme sığınırlar. Mus'ab Allah'ın kullarından ve benim yardımcılarımdan birisi idi. Haberiniz olsun ki, Iraklılar gerçekten sözlerinde dur-

mayan kimselerdir ve iki yüzlülerin ta kendileridir. Onlar onu düşmana teslim ettiler ve en düşük bir pahaya karşılık sattılar. Öldürülmüşse de ne olmuş sanki? Allah'a yemin ederim, bizler Ebû'l-Âs'ın oğulları öldüğü gibi yataklarımızda ölmeyeceğiz. And olsun, onlardan her hangi birisi, ne Câhiliyye savaşlarında, ne de İslâm dönemindeki savaşlarda ölmüş değildir. Bizler ancak mızrak yaralarıyla ve kılıçların gölgesi altında ölürüz. Haberiniz olsun ki, dünya, hakimiyeti aslâ yok olmayan, mülkünün sonu aslâ gelmeyen, en büyük melikin vermiş olduğu bir emanettir. Eğer bu emanet kendiliğinden bana doğru gelecek olursa ben onu azgın bir kimse gibi elime almam; beni bırakıp gidecek olursa da bunun için zelil ve hakir bir kimsenin ağlayışı gibi ağlamam. Size söyleyeceklerim bunlardan ibarettir. Kendim için de, sizin için de Allah'tan mağfiret dilerim.»

Hâlid b. Abdullah'ın Basra Valiliği

Bu yıl içerisinde Humrân b. Ebân ile Ubeydullah b. Ebî Bekre arasında Basra valiliği konusunda anlaşmazlık çıktı. Ubeydullah b. Ebî Bekre şöyle dedi: «Ben senden daha üstünüm, çünkü ben Cufra Günü Hâlid'in arkadaşlarına elimden geldiğince harcama yapıyordum.» Humrân'a bununla ilgili olarak şu tavsiye edildi: «Sen Ebî Bekre'nin oğlunun hakkından gelemezsin. O bakımdan Abdullah b. Ehyem'den yardım iste.» Bunun üzerine Humrân Abdullah'ın yardımını isteyerek Basra'yı eline geçirdi. Abdullah bu sırada Basra'nın güvenlik kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Humrân'ın Ümeyyeoğulları katında önemli bir yeri vardı. Sözü geçen bu anlaşmazlık Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra ortaya çıkmıştı.

Abdülmelik Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra Irak'ı da eline geçirip Basra'ya vali olarak Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Useyd'i tayin etti. Hâlid kendisinin vekili olarak Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi gönderdi. Ubeydullah Humrân'ın yanına varınca Humrân: «Yine mi geldin? Keşke gelmez olaydın.» dedi. Böylece Ubeydullah Hâlid'in gelişine kadar Basra valisi olarak görev yaptı.

Abdülmelik Irak'ta işlerini bitirdikten sonra Şâm'a döndü.

Abdülmelik ile Züfer b. Hâris'in Durumu

Daha önce Râhit vak'asından söz ederken Züfer'in Karkîsiyâ'ya gidişini ve Kayslıların onun etrafında toplanmasını, Karkîsiyâ'yı eline geçirmesini ve ondan sonra da meydana gelen olayları anlatmıştık. Züfer, İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmişti ve ona itaat etmeğe devam ediyordu. Mervân b. Hakem ölüp de oğlu Abdülmelik Hıms valisi olarak görev yapmakta bu-

lunun Ebân b. Ukbe b. Ebî Muayt'a mektup yazarak Züfer üzerine gitmesini emredince Ebân Züfer üzerine yürüdü. Öncü kuvvetlerinin başına Taylı Abdullah b. Zumeyt'i geçirmişti. Abdullah Ebân'ın varışından önce Züfer ile çarpışmağa girişmiş ve arkadaşlarından pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştu ki öldürülenlerin sayısı üç yüz kişiyi bulmuştu. Ebân ucele etmesid olayısıyla onu kınadı ve ileri geçerek Züfer'le çarpışmağa başladı. Züfer'in oğlu Vekî' öldürüldü. Taylılar Züfer'in ağırlıklarına ve hanımlarına yetiştiler. Muhammed b. Husayn b. Numeyr kadınların kendilerine bağışlanmasını istemiş ve onları alıp Karkîsiyâ'da Züfer'in yanına götürmüştü. Züfer bununla ilgili olarak şöyle demiştir:

«Husayn'ın himayesine sığındılar;
O olmasaydı hepsinin de sonu gelmişti.
Sizin atanız bizim de atamızdır eskilerde,
Ben ise sonradan gelen bir kişi olarak size teşekkür ediyorum.»

Züfer'in Kinde'den olduğu da söylenirdi.

Daha sonra Abdülmelik Mus'ab üzerine yürümek isteyince önce Karkîsiyâ'ya gitmiş, orada Züfer'i muhasara altına almış ve mancınıklar kurmuştu. Züfer Abdülmelik'in askerlerine şöyle seslenilmesini emretti: «Niçin bize karşı mancınıklar kurdunuz?» Cevaben şöyle denildi: «Orada bir gedik açalım ve o gedikte sizinle çarpışalım diye.» Bunun üzerine Züfer şunları söyledi: «Onlara şöyle deyiniz: "Sizinle duvarların arkasında çarpışmayız; haydi, sizin olduğunuz yere gidelim."» Mancınık şehrin Hureys b. Bahdel tarafında bulunan burcunda bir gedik açmış, bunun üzerine Züfer şöyle demişti:

«İbn Bahdel'in mancınığı beni
Uçan kuştan kenara çekilmek zorunda bıraktı.»

Yezîd b. Muaviye'nin oğlu Hâlid onlarla yapılan bu savaşta son derece gayretli hareket ediyordu. Züfer'in arkadaşlarından Kilâboğullarına mensup birisi şöyle söyledi: «Şimdi ben Hâlid'e bir söz söyleyeceğim ve bunun üzerine bu tutumundan vazgeçecek.» Ertesi gün olup Hâlid yine savaşmağa çıkınca Kilâblı bu kişi şöyle dedi:

«Mülk elinden alınıp anası bellenirse,
Hâlid bu kadar gayreti ne edecek?»

Bunun üzerine Hâlid utandı, geri döndü ve bir daha onlarla savaşmadı.

Kelbliler Abdülmelik'e şöyle dediler: «Züfer'le karşılaşıp seninle beraber Kayslılar bozguna uğrayacak olursa onları bizim aramıza katmayacaksın.» Abdülmelik onların dediklerini yapınca Kayslılar oklarına: «Yarın sizinle Mudar'a mensup hiç bir kimse çarpışmayacaktır.» diye yazdılar ve bu okları Karkîsiyâ'ya attılar. Sabah olunca Züfer, oğlu Hüzeyl'i yanına çağırıp (Züfer oğlu Hüzeyl'in adıyla künyelenirdi. Onun künyesinin Ebu'l-Kevser olduğu da söylenmiştir.) şöyle dedi: «Şimdi onlara karşı çık ve üzerlerine öyle kararlı bir hamle yap ki, atının ayakları Abdülmelik'in çadırını çiğnemedikçe geri dönme! Allah'a yemin ederim, eğer sen onun çadırının iplerini atının ayaklarıyla çiğnemeden geri dönecek olursan kesinlikle seni öldürürüm.» Bunun üzerine Hüzeyl atlılarını toplayıp onlara hamle yaptı. Kısa bir süre karşısında direndikten sonra açılıp geri çekildiler. Hüzeyl atlılarıyla birlikte onların peşine takıldı ve gerçekten de atlarının ayakları çadırın iplerini çiğnedi ve hatta bazısını kopardı. Daha sonra da geri döndüler. Züfer Hüzeyl'in başını öpüp şöyle dedi: «Abdülmelik bundan sonra ebediyyen seni sevmeyecektir.» Hüzeyl ona şu karşılıkta bulundu: «Allah'a yemin ederim, eğer sen çadırın içine girmemi istemiş olsaydın onu da yapardım.» Bunun üzerine Züfer şöyle dedi:

«Aldırmam ölüm kime gelirse,
Hüzeyl hayatta kaldıkça.
Onu ilk atlı görürsün herkesin önünde;
Arkalarına vuruyor geri döndüklerinde.»

Karkîsiyâ'nın burcunda bir gedik açılınca Abdülmelik'in yakınlarından birisi: «Sen Kudâalılarla çarpışacak olursan onları eline geçirebilirsin.» deyince Abdülmelik denileni yaptı ve onlarla çarpıştı. Akşam olunca Kudâalılar açılır gibi oldu ve onlardan pek çok kişi öldürüldü. Cüzâmlı Ravh b. Zimbâ buranın burçlarından birisinin yanına gelerek orada bulunanlara sordu: «Allah adına bana söyleyin, sizden kaç kişi öldürdük?» Burçta olanlar da: «Allah'a yemin ederiz, bizden tek kişi bile öldürülmüş değildir. Sadece birisi yaralandı, onun da yarasının önemi yoktur.» dedikten sonra sordular: «Peki, Allah adına siz bize söyleyin, sizden kaç kişi öldürülür?» Şöyle cevap verdiler: «Bizden bir kaç atlı öldürdünüz ve sayılamayacak kadar kişi yaraladınız. Allah İbn Bahdel'e lânet etsin.»

Ravh Abdülmelik'in yanına dönüp: «İbn Bahdel sana boş yere ümitler veriyor, bu adamdan yüze çevir.» dedi.

Kelblilerden adı Zeyyâl olan bir adam çıkıyor ve Züfer'e aşırı bir şekilde küfürler savuruyordu. Bir gün Züfer, oğlu Hüzeyl'e yahut da arkadaşlarından birisine: «Şu adamın hakkından gelemez misin?» demiş, o da: «Ben onu sana getiririm.» diye karşılık vermişti. Bu kişi daha sonra ge-

celeyin Abdülmelik'in karargâhına girerek: «Özellikleri şöyle şöyle olan bir katırı gören var mı?» diye seslenmeğe başladı. Sonunda Zeyyâl'in çadırına kadar vardı. Onu daha önceden tanımış ve teşhis etmişti. Zeyyâl ona: «Hay inşallah kaybettiğini bulursun!» deyince: «Ey Allah'ın kulu! Çok yoruldum, müsaade etsen de şuracıkta bir parça dinleniversem.» dedi. Zeyyâl da: «Girebilirsin.» deyince içeri girdi. Zeyyâl çadırında yalnızdı. Züfer'in adamı kendisini yere bırakınca Zeyyâl de uyuyuverdi. Bu kişi daha sonra Zeyyâl'i uyandırdı ve ona şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, ağzını açıp konuşacak olursan seni öldüreceğim.» Zeyyâl: «Ben öldürülsem, ya da kurtulsam bunun sana ne faydası olur?» diye sorunca şu karşılığı verdi: «Eğer sesini çıkarmayıp benimle Züfer'in yanına kadar gelecek olursan sana Allah adına söz veriyorum ki Züfer sana iyilikte bulunup güzel muamele ettikten sonra seni karargâhına geri çevireceğim.» Bunun üzerine her ikisi çadırdan dışarıya çıktılar, Züfer'in adamı yine aynı şekilde: «Özellikleri şöyle şöyle olan bir katırı kim görmüş olabilir?» diye seslenmeğe devam etti. Sonunda Zeyyâl'le birlikte Züfer'in yanına vardılar. Züfer kendisinin bu adama emân verdiğini söyledi ve ona bir miktar dinar hibe ederek kadın elbiseleri giydirip kadınlara mahsus bineklere bindirdi, sonra Abdülmelik'in karargâhına yaklaşıncaya kadar yanına bir refakatçi verdi. Bu kişi: «Bu, Züfer'in Abdülmelik'e hediye ettiği bir câriyedir.» deyip oradan ayrıldı. Karargâhtakiler arkadaşlarının bu halini görünce onu tanıdılar ve Abdülmelik'i de durumdan haberdar ettiler. Abdülmelik gülerek şöyle dedi: «Allah böyle yardımcı bir adamı uzak etmesin. Allah'a yemin ederim, bunları öldürmek zillet, hayatta bırakmak ise pişmanlıktır.» Daha sonra bu adam bir daha Züfer'e küfür etmedi. Onun karargâhtan kaçtığı da söylenmiştir.

Bilâhare Abdülmelik kardeşi Muhammed'e; Züfer'le oğlu Hüzeyl'e, kendileriyle birlikte olanlara ve mallarına emân ile birlikte istedikleri her şeyi vermeyi teklif etmesini söyledi. Muhammed de dediğini yaptı. Hüzeyl teklifi olumlu karşılayıp bu konuda babasına şöyle dedi: «Bu adamla barış yaparsan iyi olur, çünkü herkes ona itaat etmiş bulunuyor. Üstelik bu senin için İbn ez-Zübeyr'den daha iyidir.» Züfer şu şartla teklifi kabul ettiğini bildirdi: Bir sene ona bey'at edip etmemekte muhayyer kalacak, istediği yere gidebilecek ve İbn ez-Zübeyr ile çarpışması esnasında Abdülmelik'e yardımcı olmayacaktı. Elçiler iki taraf arasında bu şekilde gidip gelmekteyken Kelblilerden birisi gelip Abdülmelik'e: «Şehrin dört burcu yıkılmış bulunuyor.» deyince Abdülmelik: «O halde ben de onlarla barış yapmıyorum.» dedi ve üzerlerine yürüdü; ancak Züfer'in arkadaşları onları bozguna uğrattı ve karargâhlarına geri çekilmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Abdülmelik: «Onlara istediklerini veriniz.» dedi. Züfer ise bunu şöyle karşıladı: «Keşke bu bundan önce olsaydı, daha iyi

olurdu.» Sonunda aralarında şu esaslar üzerine barış yapıldı: Herkes emân içerisinde olacak, dökülen kanlar ve telef edilen mallar istenmeyecek, Züfer İbn ez-Zübeyr'e bey'at etmiş bulunduğundan İbn ez-Zübeyr ölünceye kadar Abdülmelik'e bey'at etmeyecek ve arkadaşları arasında paylaştırmak üzere ona yeterli miktarda mal verecek.

Züfer Abdülmelik'in, Amr b. Saîd'e vermiş olduğu sözde durmadığı gibi, kendisine de vermiş olduğu sözde durmayacağından korktuğu için şehirden inmedi. Kendisine emân olmak üzere Peygamber (s.a.v.)'in asâsı gönderilince Abdülmelik'in yanına geldi ve Abdülmelik onu kendi tahtına kendisiyle yan yana oturttu. Eş'arîlerden İbn Udât şöyle dedi: «Bu şekilde oturmağa ben ondan daha çok lâyıktım.» Züfer ise şöyle karşılık verdi: «İşte bunu yalan söyledin, çünkü ben düşmanlık yapınca zarar verdim, dostluk yapınca da fayda sağladım.» Abdülmelik Züfer ile birlikte bulunanların sayılarının azlığını görünce şöyle dedi: «Onun bu kadar az kişiyle birlikte olduğunu bilmiş olsaydım hükmümü kabul edinceye kadar onu muhasara altında tutardım.» Züfer onun böyle söylediğini haber aldığında: «Arzu edersen döneriz, sen de sözünden dön.» dedi, ancak Abdülmelik: «Hayır Hüzeyl'in babası, sana vermiş olduğumuz sözü yerine getireceğiz.» diye karşılık verdi.

Abdülmelik bir gün Züfer'e: «Bana Kindeli olduğun haberi geldi.» deyince Züfer şöyle dedi: «Kıskançlığından ötürü azgınlık etmeyen ve beğendiğinden dolayı kendisini onlardan göstermeyen bir kimseden daha hayırlı kim olabilir?»

Abdülmelik'in oğlu Mesleme Züfer'in kızı Rehâb ile evlendi. O bakımdan Mesleme Rebâb'ın iki kardeşi olan Hüzeyl ile Kevser'e herkesten önce yanına girmeleri için izin verirdi.

Züfer, oğlu Hüzeyl'e Abdülmelik ile birlikte Mus'ab'a karşı savaşmak üzere gitmesini emredip şöyle demişti: «Bu konuda üzerinde herhangi bir ahit yoktur.» Bunun üzerine Hüzeyl Abdülmelik ile birlikte yola koyulmuş, Mus'ab'ın yanına yaklaşınca onun yanına kaçmış ve İbn Eşter ile birlikte çarpışmıştı. İbn Eşter öldürülünce Hüzeyl Kûfe'de gizlendi ve Abdülmelik'ten kendisi için emân istenip alınıncaya kadar ortaya çıkmadı. Bundan daha önce söz edilmişti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Abdülmelik —Vâkidî'nin dediğine göre— Kaysâriyye'yi fethetmiştir. Yine aynı yıl içerisinde Abdullah b. ez-Zübeyr, Câbir b. Esved b. Avf'ı Medîne valiliğinden azletmiş, yerine Talha b. Ubeydullah

b. Avf'ı tayin etmişti. Talha, Abdullah'ın son Medîne valisi olup bu görevinde Hz. Osman'ın azatlı kölesi olan Târık b. Amr oraya gelinceye kadar kalmış, onun gelmesi üzerine de kaçmıştı. Târık da İbn ez-Zübeyr ile savaşmak üzere Mekke'ye gidinceye kadar orada kalmıştı.

Mus'ab'ın valiliği döneminde Kûfe'de Berâ b. Âzib vefat etmiştir.

Şair Himyerli Yezîd b. Müferriğ de Kûfe'de bu yıl içerisinde vefat etmiştir.

Hudeybiye ve Hayber'de bulunmuş olan Eslemli Abdullah b. Ebî Hadred de bu yılda vefat etti.

Yine onun valiliği döneminde, Hz. Ali ile İbn Mes'ûd'un arkadaşlarından olan Kaysî ve Kûfeli Şuteyr b. Şekel vefat etmiştir.

HİCRET'İN YETMİŞ İKİNCİ (M. 691-692) YILI OLAYLARI

Haricîlerin Durumu

Abdülmelik, Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra Kûfe'de istikrarı sağlayınca Hâlid b. Abdullah'ı Basra valiliğine tayin etti. Hâlid Basra'ya vardığı sırada Mühelleb Ezrakîlerle savaşmakta idi. Onu Ahvâz'ın haracını toplamak ve oranın ihtiyacını karşılamakla görevlendirirken kardeşi Abdülaziz b. Abdullah'ı da Mukâtil b. Misma' ile birlikte Haricîlerle savaşmak üzere gönderdi. Her ikisi de Ezrakîlerin peşine takıldılar. Haricîler Kermân tarafından Dârabcird'e geldiler. Mâzinli Katarî b. Fucâe de Sâlih b. Muhârik ile dokuz yüz atlı gönderdi. Sâlih, Abdülaziz ile karşılaşıncaya kadar atlarıyla birlikte ilerlemeye devam etti. Abdülaziz ağır ve askerlerine savaş düzeni vermeksizin yol aldığı için beraberindekilerle birlikte bozguna uğradı. Mukâtil b. Misma' ise atından inip öldürülünceye kadar savaştı. Abdülaziz'in hanımı olan Münzir b. Cârûd'un kızı esir alındı ve artırma suretiyle satışa çıkarıldı. Yüz bine kadar veren oldu. Haricîlerin ileri gelenlerinden ve onun kabilesinden olan birisi gelip şöyle dedi: «Şöyle kenara çekiliniz bakayım. Bu müşrik kadının sizi fitneye düşürmüş olduğunu görüyorum.» Daha sonra onun boynunu uçurup Basra'ya gitti. Münzir'in çocukları onu görünce şöyle dediler: «Allah'a yemin ederiz ki, sana teşekkür mü edeceğiz, yoksa seni yerecek miyiz, bilemiyoruz.» O ise şöyle diyordu: «Ben onu sadece kıskançlık ve kabilemden olması dolayısıyla öldürdüm.»

Sonunda Abdülaziz Râmehürmüz'e vardı. Mühelleb onun durumunu haber alınca Ezdîlerden yaşlı birisini gönderdi ve şöyle dedi: «Şayet bozguna uğramış ise ona tâziyede bulun.» Adam gelip onun yaklaşık otuz atlı ile birlikte üzüntülü ve kederli bir şekilde dinlenmekte olduğu sırada Mühelleb'in haberini iletti ve geri dönerek Mühelleb'e durumu anlattı. Bunun üzerine Mühelleb, Hâlid b. Abdullah'a kardeşi Abdülaziz'in bozguna uğradığını bildirdi. Hâlid gelen elçiye: «Yalan söylüyorsun.» deyince elçi: «Allah'a yemin ederim, yalan söylemiyorum. Eğer yalanım varsa boynumu uçurabilirsin; yok doğru söylüyorsam, o taktirde bana cübbeni ve ipek ridânı vereceksin.» şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine Hâlid: «Sen bü-

yük tehlikeden kurtulup küçük tehlikeyi kabul ettin.» diyerek bozgun haberinin doğruluğu ortaya çıkıncaya kadar onu hapsetti ve ona karşı iyi davrandı.

Kays er-Rukayyât'ın oğlu Abdülaziz'in uğradığı bozgun ve onun hanımını bırakıp kaçmasıyla ilgili olarak şöyle der:

«Ey Abdülaziz! Rezil ettin tüm askerlerini,
Onları yollarda ölü bırakıp döndün.
Kimisi susamış olarak kendisini feda ediyor,
Kimisi paramparça olmuş, yerde ölü yatıyordu.
Niye şehitlerle birlikte kalıp savaşmadın?
Karşındaki kuvvetleri bozguna uğratacak yerde,
Ordunu komutansız bırakıp niye geldin?
Haydi hayat boyu utancınla yaşa!
Esir alınıp götürülen gelinini unuttun,
Giderken feryât edip ağlıyordu.»

Hâlid, Abdülmelik'i durumdan haberdar etmek üzere mektup yazdı, Abdülmelik de ona şu cevabı verdi: «Ben durumu öğrenmiş bulunuyorum. Elçine de Mühelleb'in durumunu sorduğumda bana onun Ahvâz'da âmil olarak çalışmakta olduğunu söyledi. Mekkeli bir bedevî olan kardeşini savaş komutanı olarak gönderirken Mühelleb gibi birisini haraç toplamakla görevlendirmek şeklindeki görüşünün Allah belâsını versin. Mühelleb uğurlu, savaşla karşı karşıya kalmış, savaşın sıkıntılarını çekmiş birisidir. O savaşçıdır ve savaşçıların çocuğudur. Hemen Mühelleb'e haber gönder, onları karşılasın. Ben Kûfe'de bulunan Bişr'e sana bir ordu ile yardımcı olması için haber gönderdim. Sen de onlarla birlikte git ve düşmanına karşı Mühelleb'in katılmadığı hiç bir görüşü uygulamaya koyma. Vesselâm.»

Diğer taraftan Abdülmelik Kûfe'de bulunan kardeşi Bişr'e mektup yazarak beğeneceği bir kimsenin komutası altında Haricîlerle savaşmak üzere beş bin kişilik bir ordu göndermesini emretti. Bunların Haricîlerle savaşma işini bitirdikten sonra Rey'e yürümelerini ve orada da savaşarak hazır silâhlı kuvvet halinde bulunmalarını istedi. Bunun üzerine Bişr, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın komutasında beş bin kişilik bir ordu gönderdi ve ona savaşı bitirdikten sonra Rey'e gitmek üzere ahitname yazdı. Hâlid de Basralılarla birlikte yola çıktı ve Ahvâz'a kadar geldi. Abdurrahman b. Muhammed de Kûfelilerle birlikte buraya vardı. Ezrakîler de Ahvâz yakınına kadar geldiler. Mühelleb Hâlid'e: «Burada pek çok gemi görüyorum. Onları al ve yanına kat, çünkü bunlar bu gemileri alacak-

lardır.» dedi. Ancak aradan fazla bir zaman geçmeden Ezrakîler bazı kimseleri gönderip bu gemileri yaktırdılar.

Hâlid Mühelleb'i sağ kanadına alırken sol kanadına da Kays b. Sa'lebeoğullarından olan Dâvud b. Kahzem'i getirdi. Mühelleb Abdurrahman b. Muhammed'in yanına vardığında etrafında hendek açmamış olduğunu gördü. «Niye hendek açmadın?» diye sorunca Abdurrahman: «Bu adamlar benim için bir devenin osuruğundan daha önemsizdir.» cevabını verdi. Mühelleb ona: «Hayır, sen bunları böyle küçük görme, bunlar Arapların arslanlarıdır.» dedi.

Abdurrahman çevresine hendek açıncaya kadar Mühelleb onun yanından ayrılmadı. Yaklaşık yirmi gün öylece kaldıktan sonra Hâlid askerleriyle hücuma geçti. Haricîler askerlerin ve atlıların çokluğundan dehşete düştüler ve kendilerini korumak için gerisin geriye kaçışarak bu kadar büyük bir toplulukla çarpışamayacakları görüşüne vardılar. Hâlid arkalarından Dâvud b. Kahzem'i gönderdi, kendisi de Basra'ya geri döndü. Abdurrahman ise Rey'e doğru yürürken Mühelleb Ahvâz'da kaldı. Hâlid bunu bildirmek üzere Abdülmelik'e mektup yazdı. Hâlid'in mektubu Abdülmelik'e varınca o da kardeşi Bişr'e mektup yazarak Kûfe halkından dört bin kişiyi savaşı iyi bilen birisinin komutasında Ezrakîleri takip etmek üzere Fâris diyarına göndermesini ve bu komutana, bir araya gelecek olurlarsa Dâvud b. Kahzem'e uymasını emretmesini söyledi. Bişr de bu emir üzerine Attâb b. Verkâ'yı Kûfe halkından dört bin atlı ile birlikte gönderdi. Dâvud'a yetişinceye kadar yollarına devam ettiler. Birleştikten sonra Haricîleri takip etmeye başladılar. Birlikte, atları ölünceye ve kendileri de açlıkla karşı karşıya kalıncaya kadar takibe devam ettiler. Her iki ordunun askerleri de Ahvâz'a yayan olarak geri döndü.

⁂

Bu yıl içerisinde Haricîlerden Ebû Fudeyk ayaklanmıştı. Ebû Fudeyk, Kays b. Sa'lebeoğullarına mensuptu. Bu ayaklanması sırasında Bahreyn'i eline geçirmiş ve Necde b. Âmir el-Hanefî'yi öldürmüştü. Böylelikle Hâlid b. Abdullah Ahvâz'da Katarî'nin bulunması ve Ebû Fudeyk'in de ayaklanması ile karşı karşıya kalmış oldu. Bu bakımdan Hâlid, kardeşi Ümeyye b. Abdullah'ı oldukça kalabalık bir ordu ile birlikte Ebû Fudeyk üzerine göndermiş, fakat Ebû Fudeyk Ümeyye'yi bozguna uğratarak ona ait olan bir cariyeyi esir alıp kendisine ayırmıştı. Hâlid bu durumu Abdülmelik'e yazdığı bir mektupta bildirmişti.

Abdullah b. Hâzim'in Öldürülmesi

Mus'ab öldürüldüğü zaman İbn Hâzim Temîmli Bahîr b. Verkâ es-Suraymî ile Neysâbûr'da savaşmakta idi. Abdülmelik İbn Hâzim'e mek-

tup yazarak kendisine bey'at etmeğe davet etti ve yedi yıl süreyle Horasân'ın gelirlerini kendisine vereceğini bildirdi. Abdülmelik bu mektubunu Numeyrli Sevâde b. Eşlem ile göndermişti. Mükemmil el-Ganevî ile gönderdiği de söylenmiştir. İbn Hâzim kendisine yapılan teklife karşılık elçiye şöyle demişti: «Süleymoğulları ile Âmiroğullarının birbirlerini öldürmelerinden çekinmeseydim seni öldürecektim. Hiç değilse getirmiş olduğun mektubu ye.» Bunun üzerine elçi getirdiği mektubu yedi.

Mektubu getirenin Numeyrlilerden Sevâde b. Ubeydullah olduğu rivayet edilmişse de Mükemmil el-Ganevî olduğu da söylenmiş ve Abdullah'ın Mükemmil'e şöyle dediği ileri sürülmüştür: «Ebu'z-Zibbân benim Ganâ'ya mensup Kaysî birisini öldürmeyeceğimi bildiği için bu mektubu seninle göndermiştir. Fakat sen onun mektubunu yiyeceksin.»

Abdülmelik, İbn Hâzim'in Merv üzerindeki vekili olan Bukeyr b. Vesşâc'a mektup yazarak kendisine Horasân'ı vereceğini bildirmiş, ona çeşitli vaatlerde bulunmuştu. Bunun üzerine Bukeyr Abdullah b. ez-Zübeyr'e olan bey'atini bozmuş, halkı Abdülmelik'e bey'at etmeye çağırmıştı. Mervliler onun bu davetini kabul ettiler. İbn Hâzim durumu haber alınca Bukeyr'in üzerine gelmesinden ve böylelikle Mervliler ile Neysâburluların kendisine karşı birleşmelerinden çekinmişti. Bu bakımdan İbn Hâzim Bahîr'i bırakıp Merv üzerine gitmiş, oğlu Yezîd'i de Tirmiz'de bırakmıştı. Bahîr ise İbn Hâzim'i takip etmiş ve Merv'den sekiz fersah uzaklıkta bir kasabada ona yetişmişti. İbn Hâzim onunla çarpışmış ve bu çarpışmada da İbn Hâzim öldürülmüştü. İbn Hâzim'i öldüren kişinin adı Kuraylı Vekî' b. Amr'dır. İbn Hâzim'in atını Vekî' ve Bahîr b. Verkâ ile Ammâr b. Abdülaziz tökezletmiş, mızrakla onu yaralayarak yere düşürmüşlerdi. Sonra Vekî' göğsünün üzerine oturmuş ve öldürmüştü.

Valilerin birisi Vekî'e: «Onu nasıl oldu da öldürebildin?» diye sorunca Vekî' şu cevabı verir: «Mızraklar sayesinde ona üstün gelmiştim. Yere düşünce ben de göğsünün üzerine oturdum, ayağa kalkamadı. "Duveyle'nin intikamını alacağım." dedim.» (Duveyle Vekî'in anne bir kardeşi olup İbn Hâzim ile yapılan savaşlardan birinde öldürülmüştü.) Vekî' olayı anlatmağa şöyle devam eder: «Bunun üzerine yüzüme tükürüp: «Allah'ın lâneti üzerine olsun! Sen Mudarlıların koçunu bir avuç hurma çekirdeği değerinde olmayan kardeşine karşılık mı öldüreceksin?» dedi. (İbn Hâzim'in hurma çekirdeği ifadesi yerine «toprak» dediği de söylenmiştir.) Vekî' der ki: «Ben bu şekilde ölüm halinde olup da bu kadar çok tükürüğü olan birisini daha görmedim.»

İbn Hâzim'in öldürülmesinin hemen akabinde Bahîr Abdülmelik'e mektup yazıp ölüm haberini bildirdi, ancak başını göndermedi. Bahîr İbn

Hâzim'in öldürülmesi sırasında Merv halkı ile birlikte Bukeyr b. Vessâc'ı da göndermiş, Bukeyr İbn Hâzim'in başını alıp Abdülmelik'e götürmek istediyse de Bahîr onu engellemişti. Bunun üzerine Bukeyr elindeki demir bir çubukla Bahîr'e vurmuş, sonra onu hapsetmiş ve başı alarak Abdülmelik'e göndermiş ve İbn Hâzim'i öldürenin kendisi olduğunu bildirmişti. İbn Hâzim'in başının gelmesi üzerine Abdülmelik Bahîr'in elçisini çağırtarak ona: «Bu ne oluyor?» diye sorunca elçi: «Bilmiyorum, ben İbn Hâzim öldürülünceye kadar onların yanından ayrılmadım.» diye cevap vermişti.

Denildiğine göre İbn Hâzim Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinden sonra öldürülmüştü. Abdülmelik de ona İbn ez-Zübeyr'in başını göndererek kendisinin itaatine girmesini emretmiş, fakat İbn Hâzim Abdullah'ın başını yıkamış, kefenlemiş ve onu Medîne halkına göndererek Abdülmelik'in mektubunu getiren elçiyi mektubunu yemek zorunda bırakmış ve: «Şayet bir elçi olmasaydın seni öldürmüştüm.» diye çıkışmıştı. Denildiğine göre İbn Hâzim elçinin ellerini, ayaklarını kesmiş, öldürmüş ve ebediyyen Abdülmelik'e itaat etmemek üzere yemin etmişti.

Çeşitli Olaylar

Abdülmelik'in Medîne valisi Târık, Kûfe valisi Bişr b. Mervân idi. Kûfe kadısı ise Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe idi. Basra valisi Hâlid b. Abdullah, kadısı Hişâm b. Hubeyre idi. Bazıları Bukeyr b. Vessâc'ı Horasân valisi olarak kabul ederken bazıları da Abdullah b. Hâzim'in Horasân'ı elinde tuttuğunu kabul ediyor.

Bu yıl içerisinde Hz. Ali'nin arkadaşlarından birisi olan Abîde es-Selmânî vefat etmiştir.

HİCRET'İN YETMİŞ ÜÇÜNCÜ (M. 692-693) YILI OLAYLARI

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Öldürülmesi

Şâm bölgesinde Abdülmelik'e bey'at edildikten sonra Abdülmelik Şâm halkından müteşekkil ve Urve b. Uneyf komutasında altı bin kişilik bir orduyu Medîne üzerine göndermiş ve Urve'ye Medîne'ye girmemesini, Arra'da karargâhını kurmasını emretmişti. O sırada Abdullah b. ez-Zübeyr'in Medîne valisi Hâris b. Hâtıb b. Hâris b. Ma'mer el-Cumahî idi. Hâris Medîne'yi bırakıp kaçtı. Bu yüzden İbn Uneyf Medîne'ye girer, Müslümanlara Cuma namazını kıldırır, daha sonra da oradan karargâhına geri dönerdi. Bir ay süreyle bu şekilde kaldıkları halde İbn ez-Zübeyr onların üzerine hiç kimse göndermedi.

Daha sonra Abdülmelik Urve'ye mektup yazarak geri dönmesini emretmiş, o da beraberindekilerle birlikte geri dönmüştü. Ondan sonra Medînelilere Abdurrahman b. Sa'd el-Kurazî namaz kıldırmağa başlamış, bilâhare Hâris'in kendisi de Medîne'ye dönmüştü. İbn ez-Zübeyr diğer taraftan Ensâr'a mensup Süleymân b. Hâlid ez-Zürakî'yi Medîne'ye gönderdi. Süleymân sâlih bir insan olup İbn ez-Zübeyr adına Hayber ve Fedek zekâtlarını topluyordu. Medîne'ye tayini üzerine oraya gelip işine başladı. Abdülmelik bunun üzerine Abdülvâhid b. Hâris b. Hakem'i gönderdi. (Abdülvâhid'in adının Abdülmelik olduğu da söylenmiştir ve bu daha doğrudur.) Abdülvâhid'in askerleri dört bin kişi idi. Askerleri ile birlikte Vâdi'l-Kurâ'ya kadar gelmiş, orada konaklamış, daha sonra Ebû'l-Kamkâm adındaki birisinin başkanlığında beş yüz kişilik bir seriyyeyi Süleymân'ın üzerine göndermişti. Bunlar Medîne'ye geldiklerinde onun kaçmış olduğunu gördüler. Peşine takıldılar ve yetişip beraberindekilerle birlikte öldürdüler. Abdülmelik b. Mervân onun öldürülmesinden dolayı üzülmüş ve: «Sâlih ve Müslüman bir adamı hiç günahı olmadığı halde öldürdüler.» diye üzüntüsünü belirtmişti.

İbn ez-Zübeyr Hâris'i görevinden azletmiş, onun yerine Zührelilerden Câbir b. Esved b. Avf'ı göndermişti. Câbir Ebû Bekir b. Ebî Kays'ı altı yüz kırk süvari ile birlikte Hayber'e gönderdi, bunlar da Ebû'l-Kamkâm ile beraberindekilerin Fedek'te ikamet edip halka zulüm yapmakta

olduklarını görünce onlarla çarpışmağa başladılar. Ebû'l-Kamkâm ile birlikte olanlar bozguna uğradı, onlardan otuz kişi esir alındı ve bu alınan esirler aç, susuz bırakılarak ölüme mahkûm edildiler. Onlardan beş yüz veya daha fazla kişinin öldürüldüğü da söylenmiştir.

Abdülmelik Hz. Osman'ın azatlı kölesi olan Târık b. Amr'ı Medîne'ye göndererek Eyle ile Vâdi'l-Kurâ arasında bir yere konaklayıp İbn ez-Zübeyr'in âmillerinin sağa sola gitmesine engel olmasını ve ortaya çıkacak her hangi bir bozulmayı gidermesini emretti. Târık da Ebû Bekir üzerine süvariler göndermiş, karşılıklı olarak birbirleriyle çarpışmışlar, bu çarpışmada Ebû Bekir ve onunla birlikte olanlardan iki yüzden fazla kişi ölmüştü.

İbn ez-Zübeyr Basra valisi olduğu sırada Kubâ'a mektup yazmış ve ona Medîne valisini korumaları için iki bin atlı göndermesini emretmişti. Bunun üzerine Kubâ' da oraya iki bin kişi göndermişti. Ebû Bekir öldürülünce İbn ez-Zübeyr Câbir b. Esved'e Basra ordusunu Târık ile savaşmak üzere göndermeyi emretmiş, bu emir üzerine de Basralılar Medîne'yi bırakıp gitmişlerdi. Târık onların kendisine doğru gelmekte olduklarını haber alınca üzerlerine yürüdü ve iki ordu karşılaştı. Basralıların öncü komutanları ve beraberlerindeki kuvvetler öldürüldü. Târık kaçanları takip ettirdi, yaralı olanların işini bitirtti, esir aldığı kimseleri de hayatta bırakmadı.

Târık bundan sonra Vâdi'l-Kurâ'ya geri döndü. O sırada İbn ez-Zübeyr'in Medîne'deki valisi Câbir b. Esved idi. İbn ez-Zübeyr Câbir'i azlederek yerine «Talhatu'n-Nedâ» diye bilinen Talha b. Ubeydullah b. Avf'ı 70 yılında vali tayin etmişti. Talha da Târık'ın kendisini Medîne'den çıkarttığı ana kadar görevine devam etmişti.

Abdülmelik, Mus'ab'ı öldürüp Kûfe'ye gelince Kûfe'den Sakîfli Haccâc b. Yûsuf'u iki bin, bir başka görüşe göre de üç bin Şâmlı ile birlikte Abdullah b. ez-Zübeyr ile çarpışmak üzere göndermişti. Özellikle Haccâc'ın diğerleri arasından seçilmesinin sebebi Haccâc'ın Abdülmelik'e söylediği şu sözler olmuştu: «Ben rüyamda Abdullah b. ez-Zübeyr'i yakaladığımı ve derisini yüzdüğümü gördüm. Onun için beni onun üzerine gönder ve onunla savaşmak görevini bana ver.» Bunun üzerine Abdülmelik Haccâc'ı göndermiş ve ona, itaat ettikleri taktirde İbn ez-Zübeyr'e ve beraberindekilere verilmek üzere bir emân belgesi vermişti. Haccâc 72 yılının cemâziyülevvel (M. 30 Eylül - 29 Ekim 691) ayında yola koyuldu. Medîne'ye her hangi bir müdahalede bulunmadan gidip Tâif'te konakladı. Haccâc Arefe tepesine süvariler gönderiyor, İbn ez-Zübeyr de aynı şekilde oraya kendi süvarilerini gönderiyor, burada her iki tarafın süvarileri çarpışıyor, her seferinde İbn ez-Zübeyr'in süvarileri yenik düşüyor, Haccâc'ın süvarileri ise zaferle geri dönüyordu.

Haccâc daha sonra Abdülmelik'e mektup yazarak Harem'e girmek ve İbn ez-Zübeyr'i muhasara etmek için izin istedi. Ayrıca İbn ez-Zübeyr'in güçsüzlüğünü, beraberinde bulunanların dağınıklığını bildirerek kendisine yardımcı kuvvetler göndermesini talep etti. Bunun üzerine Abdülmelik Târık'a cevap yazarak Haccâc'a gidip katılmasını emretti. Târık 72. yılın zilkade ayında (M. 25 Mart - 23 Nisan 692) Medîne'ye gelmiş, oradan İbn ez-Zübeyr'in valisini çıkartmış ve yerine Şâmlılardan adı Sa'leb olan birisini tayin etmişti. Sa'lebe Medîne halkını kızdırmak için Peygamber (s.a.v.)'in minberi üzerinde kemik iliğini çıkarır, yer, arkasından da hurma yerdi. Buna rağmen İbn ez-Zübeyr'in ailesine karşı da oldukça sertti. Târık Mekke'de Haccâc'ın yanına zilkade ayının sonlarında beş bin asker ile birlikte vardı.

Haccâc'ın kendisi ise Mekke'ye zilkade ayında varmış ve haccetmek için ihrama girerek «Bi'r Meymûn» denilen yerde konaklamıştı.

Bu sene hacc emîrliğini Haccâc'ın kendisi yapmıştı. Ancak İbn ez-Zübeyr kendisini alıkoyduğundan Kâ'be'yi tavaf etmemiş, Safâ ile Merve arasında da sa'y yapmamıştı.

Haccâc İbn ez-Zübeyr öldürülünceye kadar sürekli olarak silâhlarını kuşanır, kadınlara yaklaşmaz ve koku sürünmezdi. İbn ez-Zübeyr ve taraftarları ise Arafe'de vakfede bulunmadıkları ve Cemre'leri de taşlamadıkları için bu sene haccedemedi: İbn ez-Zübeyr kurbanlıklarını ise Mekke'de kesti.

Haccâc İbn ez-Zübeyr'i muhasaraya başlayınca Ebû Kubeys tepesine mancınık kurdu ve onunla Kâ'be'yi taşlamağa başladı. Abdülmelik Yezîd b. Muaviye zamanında bu mancınıkla taşlamayı uygun görmemiş, fakat daha sonra kendi saltanatı döneminde bunun yapılmasını emretmişti. O bakımdan halk: «Bu adam dinini terketti.» demeğe başlamıştı.

Bu yıl İbn Ömer de haccetmiş ve Haccâc'a şöyle bir haber göndermişti: «Allah'tan kork ve insanlara bu şekilde taş atmaktan vazgeç; çünkü sen hem haram bir ayda, hem de haram bir beldede bulunuyorsun. Allah'ın huzuruna gelen bu heyetler yer yüzünün çeşitli bölgelerinden Allah'ın farizasını eda etmek ve daha çok hayır yapmak üzere buraya kadar gelmiş bulunuyorlar. Mancınık onları tavaf etmekten alıkoyuyor. O bakımdan, gelenler Mekke'de gereken şeyleri yapıp bitirinceye kadar taş atmaktan vazgeç.» Bunun üzerine Müslümanlar Arafat'ta vakfelerini yapıp tavaf ve sa'ylerini bitirinceye kadar taşlama durdu. İbn ez-Zübeyr de hacıları tavaf ve sa'y yapmaktan men etmedi. Hacılar ziyaret tavaflarını yaptıktan sonra Haccâc'ın münadisi şöyle seslendi: «Haydi, ülkelerinize geri dönünüz. Bizler mülhid İbn ez-Zübeyr'i yeniden taşa tutmaya başlayacağız.»

Kâbe'ye mancınıkla ilk taş atıldığında gök gürledi, şimşek çaktı ve göğün gürültüsü taşların gürültüsünü bastırdı. Şâm'dan gelenler bunu büyük bir olay olarak değerlendirdiler ve bu işten ellerini çektiler. Bu sefer Haccâc bizzat taş alarak kendi elleriyle mancınığa yerleştirdi ve onlarla birlikte taş atmağa başladı. Sabah olunca yıldırımlar inmeğe başladı ve Şâmlılardan on iki kişinin ölümüne sebep oldu. Bunun üzerine Şâmlılar bu işten tümüyle ellerini çektiler. Bu defa Haccâc şöyle dedi: «Ey Şâm halkı! Sizler bu işi olmaz gibi görmeyin. Ben Tihâmeli birisiyim, bunlar da buranın normal olabilecek yıldırımlarıdır. İşte zafer yakınlaşmış bulunuyor, müjdeler olsun.» Ertesi gün yine yıldırım düştü ve İbn ez-Zübeyr'in arkadaşlarından bir kaç kişiye isabet etti. Bunun üzerine Haccâc şöyle dedi: «Görmüyor musunuz? Onlar yıldırıma hedef oluyorlar. Ve sizler itaat üzeresiniz, onlarsa ayrılık yoluna sapmış bulunuyorlar.» Mancınığın taşları namaz kılmakta olan İbn ez-Zübeyr'in önüne düşüyor, fakat kendisi namazını kesmiyordu. Şâmlılar şöyle diyordu:

«Asiliğin uzun sürdü, ey Zübeyr'in oğlu!
Bizi uzun zamandır kendinle karşı karşıya bıraktın;
Bu yaptıklarının cezasını çekeceksin.»

Göçebe Araplardan bir grup kişi İbn ez-Zübeyr'e gelerek: «Bizler seninle birlikte savaşmağa geldik.» dediler. Onlara baktığında, her birinde küçük bir bıçağı andıran ve kınından dışarıya çıkmış kılıçlar görünce öyle dedi: «Ey bedevîler! Allah sizleri kendisine aslâ yakınlaştırmasın. Temin ederim, sizin bu silâhlarınız işe yaramaz. Bu sözleriniz de bir aldatmacadır. Sizler kuraklıkta öldürücü, bollukta düşmansınız.» Bu sözler üzerine gelen bedevîler dağılıp gittiler.

Şâmlılar ile aralarındaki çarpışmalar sürekli olarak devam ettiğinden İbn ez-Zübeyr'in tarafında fiyatlar oldukça yükseldi, herkes çetin bir açlıkla karşı karşıya kaldı. Öyle ki İbn ez-Zübeyr atını kesip etini arkadaşlarına dağıtmak zorunda kaldı. Bir tavuk 10 dirheme, bir ölçek darı 20 dirheme satıldı. Fakat İbn ez-Zübeyr'in ambarları buğday, arpa, darı ve hurma ile dolup taşıyordu. Şâm halkı bunların bitmesini bekliyor, ancak İbn ez-Zübeyr bu konuda tutumluluk gösteriyor ve bunlardan ancak hayatta kalabilmeğe yetecek kadarını veriyor ve: «Benim arkadaşlarım fayda vermeyen şeylere karşı ilgisizdir.» diyordu.

Öldürülmesinden kısa bir süre önce etrafındakiler dağıldılar ve emân alarak Haccâc'ın yanına gittiler. Onun yanından gidenler on bin kişi kadardı. Ayrılanlar arasında kendileri için emân almış bulunan iki oğlu Hamza ile Ubeyd de vardı. Abdullah b. Zübeyr, öbür oğlu Zübeyr'e de:

«İki kardeşinin yaptığı gibi sen de kendin için emân al. Allah'a yemin ederim, ben sizlerin yaşamanızı arzu ediyorum.» demiş, ancak oğlu şu cevabı vermişti: «Ben seni terkedip hayatta kalmak istemiyorum.» Daha sonra oğlu kendisiyle birlikte kalmış ve öldürülmüştü.

Abdullah b. Zübeyr'in arkadaşları etrafından dağılıp gidince Haccâc askerlere karşı şöyle bir konuşma yaptı: «Sizler İbn ez-Zübeyr ile birlikte kalanların azlığını, karşı karşıya kaldığı açlık ve sıkıntıları artık görüyorsunuz.» Bunun üzerine askerleri sevindiler, birbirlerini müjdelemeğe koyuldular ve ileriye geçerek Hacûn ile Ebvâ arasını doldurup taştılar. İbn ez-Zübeyr annesinin yanına girip şöyle dedi: «Anacığım! Çocuklarım ve ailem de dahil olmak üzere herkes beni yardımsız bırakıp gitti. Şu anda benimle birlikte çok az kişi kalmış bulunuyor ve bunların da sabredebilecekleri zaman son derece azdır. Karşı taraftakiler dünyalık olarak ne istersem onu vermeğe hazırdırlar. Senin görüşün nedir?» Anası şu karşılığı verdi: «Sen kendini daha iyi bilirsin. Eğer hak üzere olduğunu ve insanları hakka çağırdığını biliyorsan ve bundan eminsen bu yolda devam et. Zaten arkadaşların bu uğurda öldürüldü. Hiç bir zaman da Ümeyyeoğulları çocuklarının senin boynunla isteyecekleri şekilde oynamalarına imkân verme. Böyle değil de dünyayı isteyerek bu işe girişmişsen sen çok kötü bir kulsun demektir; çünkü hem kendini helâk etmiş olursun, hem de seninle birlikte olanları. Eğer: "Ben daha önce hak üzere idim, fakat arkadaşlarım dağılınca zayıf düştüm." diyorsan şunu diyeyim ki, senin bu yaptığın hür ve dindar kimselerin yapabileceği bir iş değildir. Söyle bakayım, sen dünyada ne kadar yaşayacaksın? Öldürülmek bütün bunlardan daha güzeldir.» Bunun üzerine İbn ez-Zübeyr şöyle dedi: «Anacığım! Beni öldürecek olurlarsa Şâmlıların kulaklarımı, burnumu kesmelerinden ve beni asmalarından korkuyorum.» Annesi ise şöyle karşılık verdi: «Yavrucuğum! Koyun boğazlandıktan sonra derisinin yüzülmesinden dolayı acı duymaz. Haydi, basiretin üzere işine devam et ve Allah'tan yardım iste.»

Bu sözleri üzerine İbn ez-Zübeyr annesinin başını öptü ve şöyle dedi: «Benim de görüşüm budur. Şu ana kadar insanları çağırdığım ve uğraştığım davaya gelince, kesinlikle bu konuda dünyaya meyletmedim ve hayatı da sevmedim. Benim bu çıkışı yapmama Allah için olan gazabım ve onun saygı duyulmasını istediği hususların helâl kabul edilip çiğnenmesi sebep olmuştur. Bununla birlikte ben senin de görüşünü öğrenmek istedim. Sözlerin benim basiretimi artırmış bulunuyor. Anacığım, bana bak! Ben bu gün öldürüleceğim. Sakın fazla üzülmeyesin. İşi Allah'a bırak. Oğlun hiç bir zaman bir münker yapmayı veyahut çirkin bir iş işlemeyi düşünmedi. Hiç bir zaman Allah'ın hükümlerine karşı gelmedi. Hiç bir

kimseye vermiş olduğu bir emânı bozmadı. Müslüman veya antlaşmalı olsun, hiç bir kimseye kasten haksızlık ve zulüm yapmadı. Benim tayin ettiğim kimselerin yapmış olduğu her hangi bir zulmü işittiğim zaman kesinlikle ona razı olmadım, bilâkis karşı çıktım. Rabbimin rızasına hiç bir zaman, hiç bir şeyi üstün tutmadım. Allahım! Bu sözlerimi kendimi tertemiz göstermek için değil, annemin acılarını hafifletmek için ve böylece bir teselli bulması için söylüyorum.»

Onun bu sözlerine annesi şöyle karşılık verdi: «Senin haberini aldıktan sonra güzel bir şekilde sabredeceğimi umarım. Benden önce ölecek olursan bunun ecrini Allah'tan beklerim. Zafer kazanırsan zaferinle sevinirim. Haydi, çık da işinin nereye varacağını göreyim.» Abdullah b. Zübeyr annesine şöyle dedi: «Allah sana iyilik versin. Bana aralıksız olarak dua et.» Annesi bu isteğine: «Ebediyyen sana dua edeceğim. Batıl yolunda öldürülenler varsa da sen hak yolda öldürüleceksin.» dedi ve şunları ekledi: «Allahım! Şu uzun gecelerde kalkıp namaz kılan bu kişinin boyuna posuna sen merhamet et. Şu çok ağlayan, Mekke ve Medîne'nin kızgın sıcağında oruç tutup susuz kalan kişiye merhamet buyur, onu babası ve benim için iyi bir evlât kıl. Allahım! Ben onu hakkında tayin etmiş olduğun hükme teslim ediyorum. Senin vermiş olduğun hükme râzıyım. Beni onun karşılaşacağı bu musibetler dolayısıyla sabreden ve şevkle şükreden kimselere verdiğin mükâfatlarla mükâfatlandır.»

Abdullah annesinin ellerini öpmek istedi, ancak annesi ona: «Bu bir vedadır, sen bu işi uzak bir şey olarak görme.» dedi. Abdullah da şöyle cevap verdi: «Ben seninle vedalaşmak üzere geldim, çünkü bu bence dünyadaki son günümdür.» Annesinin: «Haydi, basiretle git. Gel de seninle vedalaşayım.» demesi üzerine kendisine yaklaştı, boynuna sarıldı ve öptü. Annesinin eli üzerindeki zırha değince: «Bu yaptığın, senin istediğini isteyen bir kimsenin yapacağı bir iş değildir.» dedi. O da annesine şöyle karşılık verdi: «Ben onu ancak sana metanet vermesi için giydim.» Annesinin: «Hayır, bu benim metanetimi arttırmaz.» demesi üzerine de zırhını çıkardı ve kollarını geçirdikten sonra gömleğinin altını bağladı, şalvarının altına ipek bir cüppe giydi, onun alt tarafını da kuşağının altına soktu. Annesi ise: «Elbiselerini kolları sıvanmış olarak giy.» diyordu. Annesinin yanından çıkarken şu mısraları okudu:

«Ölüm gününü bilirsem sabrederim,
Hür kişi de zaten bunu bilir;
Ancak bildiği halde bilmezlikten gelen var.»

Annesi onun bu sözlerini işitince: «İnşallah sabredersin; çünkü se-

nin dedeni Ebû Bekir, baban Zübeyr, babaannen de Abdulmuttalib'in kızı Safiye'dir.» şeklinde konuştu.

Abdullah daha sonra Şâmlılar üzerine görülmemiş bir hamle yaptı. Onlardan bazılarını öldürdükten sonra beraberinde bulunanlarla biraz geri çekildi. Yanındakilerden birisi şöyle dedi: «Keşke filan yere gitsen!» Abdullah ona şu karşılığı verdi: «Bazı kimseleri ölüme gönderdikten sonra onların karşılaştığı bir ölümle karşı karşıya kalınca kaçacak olursam İslâm tarihinde çok kötü bir kişi olurum.»

Şâmlılar Harem'in kapılarını doldurıncaya kadar yaklaşmışlardı. İbn ez-Zübeyr'e: «Zâtu'n-nitakayn'ın (iki kuşak sahibi kadının) oğlu!» diye sesleniyorlar, o da onlara şöyle diyordu: «Bu benim için ayıplanacak bir şey değildir.»

Şâm halkı mescidin her bir kapısına ayrı şehirden kimseleri diktiler. Himslılar Kâbe'nin kapısının karşısındaki kapıda, Dimaşklılar Benî Şeybe kapısında, Ürdünlüler Safâ kapısında, Filistinliler Benî Cumah kapısında, Kınnesrînliler Benî Temîm kapısında, Haccâc ile Târık da Merve ile Abtah tarafında bulunuyorlardı. İbn ez-Zübeyr ise bir bu tarafa, bir öteki tarafa, ormandaki bir arslan gibi hamle yapıyor, üzerine gelenlerin peşine takılıyor, onları oradan çıkartmadıkça bırakmıyor, daha sonra da: «Ey Ebû Safvân! Şayet bu adamın yanında adamlar olsaydı ne biçim zafer kazanırdı, veyahut da yanıbaşında birisi olsaydı ben ona yeterdim.» diyerek nara atıyor, Ebû Safvân Abdullah b. Safvân b. Ümeyye b. Halef de: «Allah'a yemin ederim ki öyle, bin defa öyle.» diye cevap veriyordu.

Haccâc askerlerinin İbn ez-Zübeyr üzerine gitmediklerini görünce gazaba gelerek atından inip yayan çarpışmağa ve askerleri ileriye sürmeğe başladı. İbn ez-Zübeyir'in önünde bulunan ve sancağını tutan kimse gibi o da yerinden ayrılmamağa başladı. İbn ez-Zübeyr sancağını tutanın önüne geçti, Şâm askerleriyle çarpıştı ve onları etrafından dağıttı. Daha sonra «Makâm-ı İbrâhim»in yanına dönüp orada iki rekât namaz kıldı. Sancağını taşıyanın üzerine Benî Şeybe kapısının yanında bir hamle yapıp onu öldürdüler, böylece İbn ez-Zübeyr'in sancağı Haccâc'ın askerlerinin eline geçmiş oldu. İbn ez-Zübeyr namazını bitirince ileri geçip sancaksız çarpışmağa başladı. Şâmlılardan birine: «Bunu al benden, ben Havâri'nin oğluyum.» deyip bir darbe indirdi. Habeş asıllı bir başkasına indirdiği darbeyle elini kesti ve: «Ey Humeme'nin babası, sabret; ey Hâm'ın oğlu sabret!» dedi. Abdullah b. Mutî' de onunla birlikte çarpıştı. Abdullah b. Mutî' çarpışırken şu mısraları tekrarlıyordu:

«Ben Harre günü kaçmıştım,
Hür kişi ise yalnız bir kere kaçar;
Bu gün o kaçışa karşılık hücum yapıyorum.»

Abdullah b. Mutî' öldürülünceye kadar savaşmasına devam etti. Onun almış olduğu bir yaranın sonucu olarak, bir kaç gün sonra öldüğü de söylenir.

İbn ez-Zübeyr öldürüldüğü günün sabah namazından sonra, başlarında miğfer bulunan arkadaşlarına şöyle dedi: «Sizleri görebilmem için yüzlerinizi açınız.» Bu sözü üzerine arkadaşları yüzlerini açınca İbn ez-Zübeyr şöyle devam etti: «Ey Zübeyr ailesi! Eğer kedinizi benimle birlikte feda edebiliyorsanız bizler Allah yolunda bir araya gelmiş bir Arap ailesi oluruz. Kılıç yaraları sizleri ürkütmesin, çünkü yaraların tedavisi onların açısından daha fazladır. Yüzlerinizi koruduğunuz gibi kılıçlarınızı da koruyunuz. Gözlerinizi de kılıcın isabetinden koruyunuz. Herkes kendi karşısındakiyle uğraşsın ve beni sormayınız. Beni soran kimse bilsin ki ben en öndekiler arasındayım. Şimdi Allah'ın bereketi üzere hamlenizi yapınız.» Daha sonra Şâmlılar üzerine bir hamle yaptı ve onları Hacûn'a kadar kovaladı. Burada kendisine bir kiremit atıldı. Bu kiremiti onun üzerine Sekûnlulardan birisi atmıştı. Bu kiremit yüzüne çarpmış, bundan dolayı sendelemiş ve yüzü kanamıştı. Yüzünün üzerine kan aktığını görünce şöyle dedi:

«Yaralarımızın kanı topuklarımıza akmıyor,
Kanlarımız ayak uçlarımıza akıyor bizim.»

Onlarla şiddetli bir şekilde çarpıştı. Bir kaç kişi birbirleriyle yardımlaşarak onu 73 yaşındayken (1) cemâziyülâhirin (M. Ekim-Kasım 692) salıya rastlayan bir gününde öldürdüler. Onu Murâd'dan birisi öldürdü ve başını alıp Haccâc'a götürdü. Haccâc secdeye kapandıktan sonra Sekûnlu ile Murâdlıyı Abdülmelik'e bu haberi götürmek üzere gönderdi. O da bunların her birisine beş yüzer dinar verdi.

Haccâc ile Târık yürüyerek onun yanına kadar geldiler. Târık şöyle dedi: «Analar bundan daha yiğit birisini doğurmuş değildir.» Haccâc sordu: «Sen Müminlerin emîrine muhalefet eden birisini mi methediyorsun?» Târık şöyle karşılık verdi: «Evet, böyle olmasaydı zaten bizim mazur olmamız söz konusu olamazdı; çünkü bizler onu yedi aydan beri mu-

(1) Biraz ileride, yaşı ve sîretinden söz ederken öldürüldüğünde 72 yaşında olduğu belirtilecek. (Çev.)

hasara ediyoruz; kendisininse ne askeri, ne kalesi, ne de koruyucuları var, buna rağmen nerdeyse bizim yarımıza denk düşüyor, hatta daha da fazla.»

İkisinin söyledikleri sözler Abdülmelik'e ulaşınca Abdülmelik Târık'ın söylediklerini doğru buldu.

İbn ez-Zübeyr öldürülünce, Şâmlılar onun öldürülmesine sevindiklerinden dolayı tekbir getirdiler. İbn Ömer bunun üzerine şöyle dedi: «Şunlara bakınız! Müslümanlar o doğduğu sırada sevinçlerinden dolayı tekbir getirmişlerdi, bunlarsa öldürüldüğü için seviniyor ve tekbir getiriyorlar.»

Haccâc Abdullah b. ez-Zübeyr ile Abdullah b. Safvân ve Umâre b. Amr b. Hazm'ın başlarını Medîne'ye gönderdi. Daha sonra bu başlar alınıp Abdülmelik b. Mervân'ın yanına götürüldü. Haccâc Abdullah'ın cesedini alıp Hacûn'daki «es-Seniyetu'l-Yümnâ»da astı. Esmâ: «Allah senin canını alsın. Bunu ne diye astın?» diye haber gönderip sordurmuş, Haccâc da ona şu cevabı vermişti: «Ben ve o, şu ağaç parçasına asılmak için birbirimizle yarıştık, meğer kısmet onunmuş.» Esmâ onu kefenleyip defnetmek için Haccâc'dan izin istediyse de kabul etmeyerek burayı koruyacak kimseler gönderdi. Abdülmelik'e mektup yazıp onu astığını bildirdi. Abdülmelik yazdığı cevapta şöyle dedi: «Niye onu annesine bırakmadın?» Bunun üzerine Haccâc annesine izin verdi, o da alıp oğlunu Hacûn'da defnetti.

Abdullah b. Ömer onun yanından geçerken şöyle dedi: «Ey Ebû Hubeyb, sana selâm olsun! Allah'a yemin ederim, ben seni bu işten alıkoymağa çalıştım. Gerçekten sen çok oruç tutan, çok namaz kılan, akrabalık hukukuna çok riayet eden bir kimseydin. Allah'a yemin ederim, kötüleri senin gibi olan bir topluluk çok iyi bir topluluktur.»

İbn ez-Zübeyr öldürülmesinden bir kaç gün önce kokmamak için sabîr ve misk kullanmağa başlamıştı. Bu bakımdan asıldığı vakit ondan misk kokusu gelmeğe başladı. Denildiğine göre, Haccâc onunla birlikte ölmüş bir köpeği de asmış, miskin kokusunu bastırmıştı. Onunla birlikte köpek değil de bir kedi astığı da söylenmiştir.

Abdullah öldürüldükten sonra kardeşi Urve benzeri görülmemiş bir dişi deveye binerek Abdülmelik'in yanına gitmek üzere yola koyuldu. Şâm'a Haccâc'ın Abdullah'ın ölümünü bildirmek üzere göndermiş olduğu elçilerden daha önçe vardı. Urve Abdülmelik'in kapısına varıp yanına girmek üzere izin istedi, o da izin verdi. Abdülmelik'in yanına girince kendisine halife olarak selâm verdi, Abdülmelik de selâmını aldı ve güzel bir şekilde karşılayıp boynuna sarıldıktan sonra kendi tahtına oturttu. Urve şöyle dedi:

«Seninle oldukça yakın akrabalığımız var;
Fakat yakın muamelesi görmeyen akrabalık akrabalık olamaz.»

Daha sonra Abdullah'ın sözü geçinceye kadar konuşmalarına devam ettiler. Urve: «O orada.» deyince Abdülmelik hemen: «Ne yaptı?» diye sordu. Urve'nin: «Öldürüldü.» demesi üzerine Abdülmelik secdeye kapandı. Ardından Urve: «Haccâc onu astı, hiç olmazsa sen onun cesedini annesine bağışla.» dedi. Abdülmelik de: «Olur.» diyerek Haccâc'a mektup yazdı ve onun asılması olayını oldukça aşırı bir olay olarak değerlendirdi. Haccâc Urve'yi ortalıkta göremeyince Abdülmelik'e bir mektup yazıp şöyle dedi: «Urve kardeşi ile birlikte bulunuyordu. Abdullah öldürülünce Allah'ın malından büyük bir miktar alıp kaçtı.» Abdülmelik ise ona yazdığı cevabında şöyle dedi: «Hayır, o kaçmadı. Benim yanıma gelip bana bey'at etti. Ben de ona emân verdim ve yapmış olduklarından dolayı onu bağışladığım. Şimdi o senin yanına gelecek, sakın Urve'ye kötü davranmayasın.» Bunun üzerine Urve Mekke'ye geri döndü. Onun Mekke'de bulunmadığı toplam süre otuz gündür.

Haccâc Abdullah'ın cesedini ağaçtan indirip annesine gönderdi. Annesi onu yıkadı. Üzerine su değince cesedi parçalandı. Bu bakımdan azalarını tek tek yıkadı ve bir araya getirdi. Urve cenaze namazını kıldırdıktan sonra da annesi defnetti.

Denildiğine göre, Urve Mekke'den gidip Abdülmelik'in yanında bulunduğu sırada Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak Urve'nin kendisine gönderilmesini istemiş, Abdülmelik de kendisini göndermek isteyince Urve şöyle demişti: «Zelil kişi sizin öldürdüğünüz kişi değildir. Zelil sizin malik olduğunuz, yönetiminizin altında bulunan kişidir. Sabredip ölen bir kimse kınanamaz, ancak ölümden kaçan kimse kınanabilir.» Abdülmelik bu sözleri ondan işitince şöyle karşılık vermişti: «Ey Abdullah'ın babası! Sen bizden hoşuna gitmeyecek hiç bir şey işitmeyeceksin.»

Yine denildiğine göre Abdullah'ın cenaze namazını hiç kimse kıldırmadı, çünkü Haccâc onun cenaze namazının kılınmasını yasaklamış ve: «Emîru'l-Müminin sadece onun defnedilmesini emretmiş bulunuyor.» demişti. Onun cenaze namazını Urve'den başka birisinin kıldırdığı da söylenmiştir, ancak Müslim'in «Sahîh»inde zikrettiğine göre durum şudur: «Abdullah b. ez-Zübeyr Yahudilerin kabristanına bırakılmış, annesi ise ondan sonra kısa bir süre daha yaşamış ve ölmüştü. O sırada annesinin gözleri görmez olmuştu. Abdullah'ın annesi aynı zamanda Urve'nin de annesidir.»

Haccâc İbn ez-Zübeyr'in işini bitirdikten sonra Mekke'ye girdi. Mek-

ke halkı da Haccâc'ın vasıtasıyla Abdülmelik'e bey'at etti. Mescid-i Harâm'ın içerisinde bulunan taşların toplanmasını ve kanların yıkanmasını emrederek Medîne'ye gitti, çünkü Abdülmelik kendisini hem Mekke, hem de Medîne valisi olarak tayin etmişti. Haccâc Medîne'ye varınca, orada bir veya iki ay ikamet etti. Medîne halkına kötü davrandı ve küçümseyici şekilde muamelede bulunarak onlara: «Müminlerin emîri olan Osman'ın katilleri sizlersiniz!» diye çıkıştı. Haccâc bundan başka onları hafife aldığı için bir grup Sahâbi'nin elini zimmet ehline yapıldığı gibi kurşunla mühürledi. Bunlar arasında Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd da vardı. Sonra Mekke'ye geri döndü. Medîne'den ayrıldığı zaman şöyle dedi: «Beni buranın ahalisi arasından çıkartan Allah'a hamdolsun. Buranın ahalisi Müminlerin emîrini en çok aldatan ve Allah'ın nimetleri dolayısıyla onu en çok kıskananlardandır. Allah'a yemin ederim, şayet onlar hakkında Müminlerin emîri bana mektuplar yazmış olmasaydı burayı eşek karnına benzetirdim. Onlar burayı çürümüş ve bir harabe haline gelmiş gibi görecekler, Rasûlullah (s.a.v.)'ın minberi ile kabrinin bile nerede olduğunu tanımayacaklardı.» Câbir b. Abdullah'a Hacâc'ın bu söyledikleri ulaşınca şöyle dedi: «İlerde hoşlanmayacağı şeylerle karşılaşacak. Firavun da onun söyledikleri gibi sözler sarfetmişti de daha sonra Allah ona bir süre mühlet verip sonra azapla yakalamıştı.»

Denildiğine göre, Haccâc'ın Medîne valiliği ve Rasûlullah (s.a.v.)'ın ashâbına yaptıkları 74 yılının Safer (M. Haziran-Temmuz 693) ayına rastlar.

İbn ez-Zübeyr'in Yaşı ve Sîreti

İbn ez-Zübeyr öldürüldüğü zaman 72 yaşında idi. Halifelik süresi ise dokuz yıldır, çünkü kendisine 64 yılında bey'at edilmiştir. Saçları çok ve uzun olup ortadan ayırırdı.

Yahyâ b. Vessâb der ki:

«İbn ez-Zübeyr secde ettiği zaman kuşlar son derece sakin ve hareketsiz olduğundan ve uzun süre secdede kaldığından dolayı onu bir duvar zanneder ve sırtına konardı.»

Başkaları da şöyle demiştir:

«Abdullah zamanını üçe ayırmıştı. Bir gece sabaha kadar kıyamda durur, bir gece sabaha kadar rükûda durur ve bir gece de sabaha kadar secdede kalırdı.»

Denildiğine göre, İbn ez-Zübeyr'in gayretli bir kişi olarak ilk bilinmesi şöyle olmuştur: Çocukluğunda bir gün arkadaşlarıyla oynamakta iken

adamın birisi geldi ve bağırınca hepsi kaçtı. İbn ez-Zübeyr ise geri dönüp yürüdü ve arkadaşlarına şöyle dedi: «Ey çocuklar! Siz beni başkanınız yapınız ve gelin hep birlikte ona hücum edelim.» Onlar da dediğini yapmıştı. Yine çocukluğunda arkadaşlarıyla oynamakta iken Ömer b. Hattâb onun yanından geçerken diğer çocuklar kaçtığı halde kendisi yerinde durmuş, kaçmamıştı. Hz. Ömer ona: «Onlar gibi sen niye kaçmadın?» diye sorunca, Abdullah şu cevabı vermişti: «Her hangi bir suç işlemedim ki senden korkayım. Yol da dar değildir ki sana yol vereyim.»

Katan b. Abdullah der ki:

«İbn ez-Zübeyr cumadan cumaya oruç tutar ve hafta boyunca yalnız üç gün oruç açardı. Kırk yıl süreyle elbisesini sırtından çıkarmadı.»

Mücâhid der ki:

«Başkalarının yapamadığı ne kadar ibadet varsa mutlaka İbn ez-Zübeyr onu yapardı. Bir sel gelmiş ve Beytullah'ı örtecek kadar yükselmişti. İbn ez-Zübeyr yüzerek tavaf etmeğe başladı.»

Hişâm b. Urve şöyle der:

«Amcam İbn ez-Zübeyr'in küçükken söylediği ilk söz kılıç olmuştur. Onu elinden hiç bırakmazdı. Babası Zübeyr de: "Allah'a yemin ederim, senin bu kılıçla günlerin ve günlerin olacaktır." derdi.»

İbn Sîrîn şöyle der:

«İbn ez-Zübeyr dedi ki: "Ka'b'ın bize olacak dize sözünü ettiği her şey mutlaka dediği gibi çıktı. Ancak Sakîf'ten birisinin çıkıp beni öldüreceği çıkmadı, çünkü şu anda onun başı önümde duruyor." (Bununla Muhtâr'ı kastediyordu.»

İbn Sîrîn şöyle ekler: «Ancak İbn.ez-Zübeyr Haccâc'ın gözünden kaçtığının farkında değildi.»

Abdülaziz b. Ebî Cemîle el-Ensârî anlatıyor:

«İbn Ömer, öldürüldükten sonra asılmışken İbn ez-Zübeyr'in yanından geçerken şöyle dedi: "Ey Ebû Hubeyb! Allah sana rahmet eylesin. Sen gerçekten çokça oruç tutar ve çokça namaz kılardın. Eğer sen onların en kötüsü isen Kureyş gerçekten felâh bulmuştur."»

Haccâc onu astıktan sonra Yahudilerin kabristanına bırakmış ve haber gönderip annesini yanına çağırtmış, ancak annesi gelmemişti. Bunun üzerine ona şu haberi gönderdi: «Ya yanıma gelirsin, veyahut da seni saçlarından sürükleyip getirecek kimseler gönderirim.» Ancak yine gitmedi.

Bu sefer Haccâc onun yanına gitti. Yanına vardığında ona şöyle dedi: «Benim Abdullah'a yaptıklarımı nasıl buldun?» Annesi şu cevabı verdi: «Görüşüm odur ki, sen benim oğlumun dünyasını, oğlum da senin ahiretini ifsat etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) bize şöyle buyurmuştu: "Sakîf'te bir yalancı ve bir de her tarafı tahrip eden kişi vardır." Yalancıyı (Muhtâr'ı kastediyor) gördük. Tahrip ediciye gelince, o da sensin.»

Bu Sahîh bir hadis olup Müslim «Sahîh»inde rivâyet etmiştir.

İbn ez-Zübeyr bir gün Abdullah b. Ca'fer'e şöyle dedi: «Rasûlullah (s.a.v.) ile seninle beraber karşılaştığımız günü hatırlıyor musun? Fâtıma'nın iki oğlunu almış idi.» Abdullah b. Ca'fer ona şöyle karşılık verdi: «Evet, bizi taşıdı, fakat seni de bıraktı.» İbn ez-Zübeyr böyle bir cevabı alacağını bilmiş olsaydı sormazdı.

Muhammed b. Mervân'ın Cezîre ve Armenia Valiliği

Bu yıl içersinde Abdülmelik kardeşi Muhammed'i Cezîre ve Armenia valiliğine tayin etti. O bakımdan Muhammed buralarda gazalarda bulundu ve düşmana oldukça kayıplar verdirdi. Armenia'daki «et-Tarrîh» gölü henüz belirli bir kimsenin mülkü olmayıp kimsenin elinde bulunmuyordu, isteyen ondan istediğini alırdı. Ancak Muhammed burada avlanılmasını yasaklayarak buradaki balıkları avlayıp satacak ve parasını alacak kimseler görevlendirdi. Kendisinden sonra da burası onun oğlu Mervân'a geçti, ancak yönetim onlardan başkalarına geçince onun elinden alındı. Burası şu ana kadar böyle bir hacrin altında bulunuyor. Zaten kim kötü bir çığır açarsa hem onun günahı, hem de kıyamet gününe kadar o şekilde hareket edenlerin günahı da onun üzerine olur ve hiç birisinin de günahından her hangi bir şeyin eksilmesi söz konusu değildir.

Bu Tarrîh gölü dünyadaki hayret verici şeylerden bir tanesidir, çünkü burada bulunan balıklar oldukça küçük olup her senenin belirli bir mevsiminde buraya akan bir nehrin ağzında görülürler ve oldukça fazladırlar. Elle veyahut da bu iş için yapılmış özel âletlerle avlanabilirler. Bu mevsim bittikten sonra bu balıklardan hiç bir eser görülmez

Haricîlerden Ebû Fudeyk'in Öldürülmesi

72 yılı olaylarında Haricîlerden Necde b. Âmir'in öldürülmesinden ve taraftarlarının Ebû Fudeyk'e itaat etmelerinden söz etmiştik. Ebû Fudeyk sağlam olarak yerinde kalmıştı, ancak Abdülmelik b. Mervân Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer'e Kûfe ve Basra halkını savaşa teşvik ederek Ebû Fudeyk ile savaşmak üzere yola çıkmasını emretti. Bunun üzerine

Ömer de onlardan savaşa katılmalarını istemiş, bunun üzerine de gönüllü olarak on bin kişi katılmıştı. Onların yol azıklarını temin ettikten sonra yola koyuldu. Kûfelileri sağ kanadına aldı ve onların başına da Muhammed b. Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah'ı getirdi. Basralıları da sol kanadına yerleştirip başlarına Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer'i getirdi ki Ömer b. Ubeydullah'ın kardeşinin oğludur. Atlıları ise ordunun merkezine yerleştirdi. Bahreyn'e varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Burada Ebû Fudeyk ve taraftarları ile karşılaştılar. Her iki taraf da savaş düzeninde dizildiler. Ebû Fudeyk ve beraberindekiler tek kişiymişçesine hamle yaptılar ve Ömer'in sol kanadını geri püskürttüler; öyle ki, Muğîre b. Mühelleb, Müccâ'a b. Abdurrahman ve bir grup atlı hariç, karşılarında duran olmadı. Bunlar ise sağ kanatta bulunan Kûfelilerin yanına doğru çekildiler. Ömer b. Mûsâ ise yaralandı.

Sol kanatta bulunanlar sağ kanattakilerin bozguna uğramadıklarını görünce geri döndüler ve başlarında komutan bulunmaksızın çarpışmalarına devam ettiler, çünkü komutanları olan Ömer b. Mûsâ yaralı bulunuyor ve onu yanlarında götürüyorlardı. Aralarındaki çarpışma oldukça kızıştı ve sonunda Haricîlerin karargâhına kadar vardılar. Kûfeliler beraberlerinde bulunan sol kanattaki adamlarla birlikte sağ kanatlarından hamle yaptılar, sonunda karargâhlarını ellerine geçirdiler ve Ebû Fudeyk'i öldürdüler. Diğerleri de «Muşakkar» denilen yerde muhasara altına alınınca haklarında verilecek hükmü kabul ederek yerlerinden indiler. Onlardan yaklaşık altı bin kişi öldürüldü, sekiz yüz kişi de esir alındı. Abdullah b. Ümeyye'nin cariyesinin Ebû Fudeyk'ten hamile kaldığı görüldü.

Daha sonra Basra'ya geri döndüler.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içersinde Abdülmelik bir görüşe göre Hâlid b. Abdullah'ı Basra valiliğinden azletmiş, onun yerine kardeşi Bişr'i görevlendirmişti. Böylece Bişr hem Kûfe, hem de Basra valisi olmuş oldu. Bişr Basra valiliğine tayin edildikten sonra Basra'ya gidip Kûfe'de Amr b. Hureys'i kendisinin vekili olarak görevlendirmişti.

Muhammed b. Mervân yaz aylarında Bizanslılarla savaşmış ve onları bozguna uğratmıştı.

Yine bu yıl içerisinde Osman b. Velîd Armenia taraflarından Bizanslılara dört bin kişi ile akın yapmıştı. Karşısındaki Bizanslı kuvvetlerin sayısı altmış bin olmasına rağmen onları bozguna uğratmış ve pek çok kişiyi öldürmüştü.

Bu sene hacc emîrliğini Haccâc yapmıştır. Haccâc Mekke, Yemen ve Yemâme valisi olarak görev yapmaktaydı. Kûfe ve Basra valisi kimisinin görüşüne göre Bişr b. Mervân idi. Bişr'in Kûfe valisi, Hâlid b. Abdullah'ın da Basra valisi olduğu söylenmiştir. Kûfe kadısı Şüreyh b. Hâris, Basra kadısı Hişâm b. Hubeyre idi. Horasân'da ise Bukeyr b. Vessâc bulunuyordu.

Bu yıl içerisinde Abdullah b. Ömer Mekke'de vefat etti ve «Zû Tavâ»da defnedildi. Onun «Feh» denilen yerde defnedildiği de söylenmiştir. Abdullah b. Ömer'in vefatının sebebine gelince: Haccâc yakınlarından birisine emir vermiş ve o da ayağının üst tarafına zehirli bir mızrak ucuyla vurmuş ve bundan dolayı ölmüştü. Hastalığı sırasında Haccâc onu ziyaret ederek: «Sana bunu kim yaptı?» diye sormuş, İbn Ömer de şu cevabı vermişti: «Sen yaptın,çünkü sen kesinlikle silâh taşınması helâl olmayan bir beldede silâh taşınmasını emrettin.»

İbn Ömer İbn ez-Zübeyr'in vefatından üç ay sonra vefat etmiştir. Başka görüşler de söylenmiştir. Vefatı sırasında seksen yedi yaşında idi.

Selime b. el-Ekva', Ebû Saîd el-Hudrî, Râfi' b. Hadîc, Gassân el-Bekrî'nin babası Mâlik b. Misma' da bu yıl vefat ettiler. Mâlik'in 74 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Mâlik Rasûlullah (s.a.v.) hayatta iken doğmuştu.

Yine aynı şekilde Ziyâd b. Ebîh'in oğlu Selm de Bişr b. Mervân'dan önce vefat etmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ da oğlu Abdullah b. ez-Zübeyr'den kısa bir süre sonra vefat etti. Gözlerini kaybetmişti ve Zübeyr'den boşanmış bulunuyordu. Denildiğine göre, Abdullah babası Zübeyr'e: «Benim gibi birisinin annesiyle yatılmaz.» demiş, bunun üzerine Zübeyr de Esmâ'yı boşamıştı.

Eşca'lı Avf b. Mâlik de bu yıl vefat etmiştir. Onun ilk bulunduğu önemli hadise Hayber olmuştur. Muaviye b. Hudeyc de İbn Ömer'den kısa bir süre önce etmiştir.

Cüheyneli Ma'bed b. Hâlid de seksen yaşında olduğu halde bu yıl içinde vefat etmiştir. Ma'bed'in sahâbiliği de vardır.

Abdurrahman b. Osman b. Ubeydullah İbn ez-Zübeyr ile birlikte bu yıl ödürüldü. Abdurrahman Talha b. Ubeydullah'ın kardeşinin oğludur ve sahâbiliği de vardır.

HİCRET'İN YETMİŞ DÖRDÜNCÜ (M. 693-694) YILI OLAYLARI

Bu yıl içerisinde Abdülmelik Târık'ı Medîne valiliğinden alarak bu göreve Haccâc'ı getirmiş, Haccâc da bu görevde bir ay kaldıktan ve yukarıda sözünü ettiğimiz şeyleri sahâbilere yaptıktan sonra umre yapmak üzere Medîne'den ayrılmıştır.

Haccâc Medîne'de bulunduğu sırada Kâbe duvarlarının İbn ez-Zübeyr'in yapmış olduğu şeklini yıkarak değiştirmiş ve ilk şekli üzere yeniden bina ederek «Hicr-i İsmâil» denilen kısmı Kâbe'nin dışında bırakmıştır. Abdülmelik şöyle demişti: «İbn ez-Zübeyr Hicr'in Beyt'te olduğu şeklindeki rivayette Âişe'ye iftira ediyor.» Fakat Abdülmelik'e: «Âişe'nin Rasûlullah (s.a.v.)'tan bu rivayetini İbn ez-Zübeyr'den başkaları da naklediyor.» denilince: «Keşke ben de onu yaptığıyla baş başa bırakmış olsaydım.» diye karşılık vermiştir.

Yine bu yıl içerisinde Abdülmelik Ebû İdrîs el-Havlânî'yi kadılık makamına getirmiştir.

Mühelleb'in Ezrakîlerle Savaşmak Üzere Görevlendirilmesi

Abdülmelik kardeşi Bişr'i Basra valiliğine tayin ettikten sonra Bişr Basra'ya gitti ve ardından Abdülmelik'in Mühelleb'i Ezrakîlerle savaşmak üzere Basra halkı ve ileri gelenleriyle birlikte görevlendirmesini emreden mektubu geldi. Bişr istediği kimseleri halk arasından dilediği gibi seçiyordu. Ayrıca Abdülmelik ona Kûfe halkından oldukça şerefli, kahramanlığı ve tecrübesiyle meşhur olan birisini kalabalık bir ordu ile birlikte Mühelleb'in yanına göndermesini de emretmişti. Bu arada, nerede olurlarsa olsunlar, yok edinceye kadar Haricîlerin peşine takılmalarını buyurmuştu. Bunun üzerine Mühelleb de Cudey' b. Saîd b. Kabîsa'yı görevlendirerek ona divandan askerler seçmesini emretti, fakat Mühelleb'in komutanlığının Abdülmelik tarafından tesbit edilmiş olması Bişr'e oldukça ağır geldi ve bundan dolayı ona karşı kin duymağa başladı. Sanki Mühelleb ona karşı bir suç işlemiş gibiydi. Bu yüzden Bişr Abdurrahman b. Mihnef'i yanına çağırarak şöyle dedi: «Yanımdaki mevkiini biliyorsun.

Seni Kûfe'den göndereceğim şu ordunun başına getirmek istiyorum. Hakkındaki kanaatimi boşa çıkarma ve şu filan oğlu filana dikkat et.» Bu sözleriyle Mühelleb'e küfür ve hakaretler yağdırarak şöyle devam etti: «İş konusunda ona itaat etme, onun hiç bir istişaresini ve görüşünü kabul etme. Onu daima küçük düşür.»

Abdurrahman der ki:

Bana düşman ile savaşıp Müslümanları gerektiği şekilde gözetmemi tavsiye edecek yerde, akılsız birisiymişim gibi beni amcamın oğluna karşı tahrik ediyordu. Halbuki benim gibi birisi böyle bir durumda onun dediklerine hiç bir şekilde kulak asmazdı.

Abdurrahman şöyle devam ediyor:

Bişr kendisine cevap vermek istemediğimi görünce bana: «Ne oluyorsun?» diye sordu. Ona: «Allah seni ıslâh etsin. Ben hoşuma gitse de, gitmese de senin emrini uygulamaktan başka ne yapabilirim?» diye karşılık verdim.

Mühelleb Râmehürmüz'e varıncaya kadar yoluna devam etti. Burada Haricîlerle karşılaşınca çevresine hendek açtı. Abdurrahman da beraberinde Bişr b. Cerîr, Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays, İshâk b. Muhammed b. Eş'as ve Zahr b. Kays olduğu halde Kûfelilerle gelerek Mühelleb'in yan tarafında, Râmehürmüz'den her iki grup askerin de görülebileceği bir yerde konakladı. Askerler orada henüz on gün kadar kalmıştı ki, Bişr b. Mervân'ın Basra'da vefat etmiş olduğu haberi geldi. Bunun üzerine hem Basralılardan, hem de Kûfelilerden pek çok kişi ayrıldı. Bişr Basra'da Hâlid b. Abdullah b. Hâlid'i yerine vekil olarak bırakmıştı. Kûfe'deki vekili ise Amr b. Hureys idi.

Kûfelilerden ayrılan Zahr b. Kays, İshâk b. Muhammed b. Eş'as, Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd de Ahvâz'a geldiler. Böylece orada pek çok kişi toplandı. Hâlid b. Abdullah bunu haber alınca onlara mektup yazarak Mühelleb'in yanına geri dönmelerini emrediyor, şayet gitmeyecek olurlarsa onları dayak ve ölümle tehdit ederek Abdülmelik'in vereceği cezadan korkmalarını söylüyordu. Mektubu getiren elçi bir veya iki satır okumuştu ki Zahr ona: «Kısa kes!» dedi. Elçi mektubu okuduktan sonra kimse bu mektupta yazılanlara kulak asmadı. Zahr ve beraberindekiler yola koyulup Kûfe yakınlarına kadar geldiler ve Amr b. Hureys'e şöyle haber gönderdiler: «Emîrin vefat haberini aldıktan sonra herkes bir tarafa dağıldı, biz de kendi şehrimize geri döndük ve şehrin içine senin giriş iznin olmaksızın girmek istemedik.» Bunun üzerine Amr onlara yazdığı mektubunda geri dönüşlerini kabul etmeyerek tekrar Mühelleb'in ya-

nına gitmelerini emredip Kûfe'ye girmelerine izin vermedi. Onlar da gece olmasını bekleyerek karanlık basınca evlerine gittiler. Haccâc oraya emîr olarak gelinceye kadar da evlerinde kaldılar.

Bukeyr'in Horasân'dan Azledilmesi ve Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid'in Valiliği

Bu yıl içerisinde Abdülmelik Bukeyr b. Vessâc'ı Horasân valiliğinden azlederek onun yerine Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i vali tayin etmişti. Bukeyr'in valilik süresi ise iki yıl olmuştur.

Bukeyr'in azledilmesinin sebebine gelince: Horasân'da Temîmliler arasında ayrılıklar ortaya çıkmıştı; bu yüzden Mukâ'islilerle çeşitli kollar Bahîr'e karşı taraftarlık ederek Bukeyr'i ele geçirmek isterken Evf ile Ebnâlar da Bukeyr'e taraftarlık ediyorlardı. Bütün bu kollar Temîmoğullarına aittir. Bu sefer de Horasânlılar tekrar savaş çıkmasından ve ülkenin düzeninin bozularak müşriklerin kendilerini yenilgiye uğratmasından korkmağa başladılar. Bu yüzden Abdülmelik'e konu ile ilgili bir mektup yazdılar ve işin ancak ne kıskanacakları, ne de kendisine karşı taraftarlık edebilecekleri Kureyş'ten birisinin vali tayin edilmesiyle düzelebileceğini bildirdiler. Abdülmelik kimi vali tayin edeceği konusunda istişarede bulunurken Ümeyye ona şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Sen onlara kendi yakınlarından birisini gönder.» Abdülmelik Ümeyye'ye cevaben: «Sen Ebû Fudeyk'e karşı yenilmemiş olsaydın, bu iş senin olurdu.» dedi. Bunun üzerine Ümeyye şu karşılığı verdi: «Ey Müminlerin emîri! Allah'a yemin ederim, askerlerim beni yardımsız bırakarak yanımda çarpışacak kimse bulamayıncaya kadar Ebû Fudeyk'e karşı yenilmedim. Fakat belirli bir asker grubunun olduğu yere kadar çekilmeyi, Müslümanlardan geriye kalmış bir avuç insanı ölüme teslim etmekten daha uygun gördüm. Ayrıca Hâlid b. Abdullah da sana benim bu konuda mazur olduğumu yazmıştır. Herkes benim bu konuda mazur olduğumu biliyor.» Bunun üzerine Abdülmelik Ümeyye'yi Horasân'a vali olarak tayin etti. Zaten Abdülmelik'in Ümeyye'ye karşı bir sevgisi vardı. Bunun üzerine halktan bir çok kimse şöyle dediler: «Bizler yenilgiye karşılık Ümeyye'nin aldığı mükâfat gibi her hangi bir kimsenin mükâfatlandırıldığını görmedik.»

Bukeyr Ümeyye'nin yola koyulduğunu işitince hapiste bulunan Bahîr'e mektup yazarak onunla barış yapmak istedi. Bundan, daha önce İbn Hâzim'in öldürülmesini anlatırken söz etmiştik. Ancak Bahir onun barış teklifini kabul etmeyerek şöyle dedi: «Bukeyr Horasân'ın her şeyiyle ve bütün olarak kendisinin kalacağını zannetti.» Aralarında elçilerin gidip gelmesine rağmen Bahîr yine barışma teklifini kabul etmedi. Bu sefer

Dabbî Dirâr b. Husayn onun yanına giderek şöyle dedi: «Senin ahmakça bir iş yaptığın görüşündeyim. Amca oğlun kendisinin esiri olduğun ve kılıç da elinde olduğu halde senden özür diliyor. Seni öldürecek bile olsa elini kaldıracak durumun dahi yoktur. Ne diye teklifini kabul etmiyorsun? Haydi, barışı kabul et ve işinin başına geçmiş olarak buradan çık.» Bunun üzerine Bahîr dediklerini kabul ederek Bukeyr ile barıştı. Bukeyr Bahîr'e kırk bin dirhem gönderip kendisiyle çarpışmamak üzere söz aldı. Bunun üzerine Bahîr yola çıkarak Ümeyye'nin gelişinden haber sormağa başladı. Onun Neysâbûr'a yaklaştığı haberini alınca gelmekte olduğu yola koyularak Neysâbûr'da onunla karşılaştı. Ona Horasân'ın durumunu bildirerek halkını itaat altına almanın güzel yollarını gösterdi. Bukeyr'in durumunu anlattıktan sonra onun karşı gelişinden sakınmasını söyleyip Merv'e varıncaya kadar kendisiyle birlikte yürüdü.

Ümeyye oldukça cömert birisi idi, ne Bukeyr'e, ne de onun âmillerine müdahale ederdi. Bukeyr'e güvenlik kuvvetlerinin başına geçmeyi teklif etmiş, ancak o bunu kabul etmeyince bu görevi Bahîr'e vermişti. Bunun üzerine kavminden bazı kimseler kendisini kınamağa başladı. O ise bunlara şu cevabı verdi: «Ben dün bir emîr idim ve önümde harbeler taşınarak giderdim. Bu gün ben harbe taşıyıp başkasının önünden mi gideyim?»

Daha sonra Ümeyye Bukeyr'i Horasân'dan dilediği bölgeye tayin edebileceğini söyledi, o da Tahâristân'ı seçince: «O zaman oraya gitmek için hazırlan.» dedi. Bukeyr yol hazırlığı için oldukça fazla mal harcayınca Bahîr Ümeyye'ye: «Eğer bu Tahâristân'a gidecek olursa sana karşı çıkacaktır.» diyerek onu sakındırdı. Bunun üzerine Ümeyye de onu bu göreve göndermekten vazgeçti.

Abdullah b. Ümeyye'nin Sicistân Valiliği

Ümeyye b. Abdullah Kermân'a varınca oğlu Abdullah'ı Sicistân âmili olarak görevlendirdi. Abdullah Sicistân'a varınca I. Maktûl'den sonra hükümdar olan Rutbîl buraya hücum etti. Rutbîl Müslümanlardan çekiniyordu. Abdullah «Bust» denilen yere varınca Rutbîl ona haber gönderip barış istedi ve bir milyon dirhem vermeyi teklif etti. Şahsına da bir takım hediyeler ve köleler gönderdi. Abdullah bunları kabul etmeyerek şöyle dedi: «Bu, revâkı altın doldurursa olabilir, yoksa barış olmayacaktır.»

Abdullah bu işlerde pek bilgili olmayan birisi idi. Bu cevabı alan Rutbîl geri çekilip bölgeyi boşalttı, iç taraflara kadar gitti. Bütün yolları ve geçitleri tuttu. Bu sefer Abdullah Rutbîl'den kendisine ve Müslümanlara yol vermesini, buna karşılık ondan bir şey almayacağını söylediyse de

Rutbil kabul etmeyip şöyle dedi: «Hayır; evvelâ barışmak amacıyla üç yüz bin dirhem almayı kabul edecek ve bizlere, ben hükümdar olduğum sürece ülkemize savaş açmayacağına, hiç bir tarafı yakıp yıkmayacağına dair emân yazıp verecek, ondan sonra barış yapmayı kabul edeceğim.» Abdullah onun bu istediğini yerine getirdi. Abdülmelik olayı haber alınca onu görevinden azletti.

Hassân b. Nu'mân'ın Afrika Valiliği

Züheyr b. Kays'ın Afrika valiliğinden 62. yılın olaylarından bahsederken söz etmiş idik. Züheyr 69 yılında öldürülmüştü. Abdülmelik onun öldürüldüğü haberini alınca bu hem kendisi için, hem de Müslümanlar için ağır bir darbe olmuş ve bundan dolayı üzülmüştü. Ancak kendisi ile İbn ez-Zübeyr arasında olanlar Afrika ile uğraşmasına fırsat vermemişti. İbn ez-Zübeyr öldürülünce Müslümanlar Abdülmelik'in etrafında birleşmiş oldu. O da büyük bir ordu hazırlayarak hem onların başında, hem de Afrika valisi olmak üzere Gassânlı Hassân b. Nu'mân'ı tâyin etti ve bu yıl içerisinde onları Afrika'ya gönderdi. Afrika'ya bu ordunun benzeri bir ordu girmiş değildi.

Hassân Kayravân'a varınca hazırlıklarını yaparak oradan Kartacanna üzerine yürüdü. O sırada Kartacanna hükümdarı Afrika hükümdarlarının en büyüğü idi. Müslümanlar o zamana kadar burası ile savaş yapmış değillerdi. Hassân buraya vardığında burada bulunan Bizanslılarla Berberîlerin sayılarının haddi hesabı olmadığını gördü. Onlarla savaşarak kuşatma altına aldı ve onlardan pek çok kişi öldürdü. Bu durumu gören Kartacannalılar kaçmak kararını verdiler ve kaçmak amacıyla gemilerine bindiler; bir kısmı Sicilya'ya, bir kısmı da Endülüs'e gittiler. Hassân da şehire kılıç zoruyla girdi, esirler aldı, burayı talan etti, görülmemiş şekilde onlardan pek çok kişi öldürdü ve çevrede bulunan bölgelere de ordular gönderdi. Ancak korkudan çabucak geri döndüler. Bunun üzerine emir verdi ve Kartacanna'dan güçleri yettiği kadarını yıktılar.

Hassân daha sonra Bizanslılarla Berberîlerin «Satfûra» ve «Benzert» diye bilinen iki şehirde toplanmış oldukları haberini aldı. Üzerlerine yürüdü ve onlarla çarpıştı. Şiddetli bir şekilde karşı koydular. Müslümanlar da sabır ve metânetle önlerinde durdular. Sonunda Bizanslılar bozguna uğradı, pek çoğu öldürüldü ve şehirleri Müslümanlar tarafından ele geçirildi. Öyle ki Hassân onlara ait olup da ele geçirmedik hiç bir yer bırakmadı. Afrikalılar çok şiddetli bir şekilde Hassân'dan korkuya kapıldılar. Bizanslılardan bozguna uğrayanlar Bâce kentine sığınıp orada kendilerini korumaya aldılar. Berberîler ise Bûne şehrine sığındılar. Hassân yarala-

nun arkadaşlarının çokluğu sebebiyle Kayravân'a geri döndü ve arkadaşları sağlıklarına tekrar kavuşuncaya kadar orada kaldı.

Afrika'nın Tahrip Edilmesi

Askerleri iyileşip sağlıklarına kavuşunca Hassân: «Kalan Afrika hükümdarlarından en büyüğünün kim olduğunu bana söyleyiniz.» dedi. Ona Berberîlere hâkim olan ve «Kâhine» diye bilinen bir kadını gösterdiler. Gayptan bazı şeyleri etrafındakilere haber verdiği için ona Kâhine denilmişti. Kendisi Berberî idi ve Evrâs dağlarında bulunuyordu. Küseyle'nin öldürülmesinden sonra bütün Berberîler onun etrafında birleşmişti. Afrikalılara Kâhine'yi sordu, onlar da onun işgal ettiği yerin büyüklüğünden söz ederek: «Onu öldürecek olursan artık Berberîler sana karşı muhalefet etmezler.» dedi. Bunun üzerine Hassân Kâhine'nin üzerine yürüdü. Bulunduğu yere yaklaşınca Kâhine Bâğâye kalesini —kalelere hücum etmek ve onları ele geçirmek istiyor düşüncesiyle— yıktırdı; ancak Hassân kaleye gitmedi ve bizzat Kâhine'nin üzerine yürüdü. Her iki ordu karşı karşıya geldiler ve görülmemiş bir şekilde birbirleriyle çarpıştılar. Müslümanlar bozguna uğradı ve pek çok kişi öldürüldü. Hassân'ın kendisi de geri çekilmek zorunda kaldı ve büyük bir topluluk da esir edildi. Kâhine Kaysî Hâlid b. Yezîd dışında kalan bütün esirleri serbest bıraktı. Hâlid şerefli ve kahraman birisi olduğundan Kâhine onu evlât edindi.

Yenilgiden sonra Hassân Afrika'dan ayrıldı ve kaldığı yerden Abdülmelik'e mektup yazarak durumu bildirdi. Abdülmelik kendisine yeni bir emre kadar olduğu yerde kalmasını buyurdu. Bu bakımdan Hassân Berka dolaylarında beş yıl süreyle kaldı ve bu yüzden buraya «Hassân'ın sarayları, köşkleri» anlamına gelen «Kusûr-i Hassân» adı verildi. Kâhine ise bütün Afrika'yı eline geçirdi ve halkına son derece kötü davranmağa, onlara haksızlık edip zulümler yapmağa başladı.

Daha sonra Abdülmelik Hassân'a pek çok mal ve ordu gönderip tekrar Afrika üzerine yürüyerek Kâhine ile savaşmasını emretti. Hassân Kâhine'nin yanında hâlâ esir bulunan Hâlid b. Yezîd'e gizlice bir mektup göndererek durumu öğrenmek istedi. Hâlid yazdığı cevabî mektubu bir ekmeğin içerisine yerleştirdi, elçi de bunu alıp geri döndü. Kâhine saçlarını çözmüş olarak çıktı ve şöyle demeğe başladı: «Onların mülkleri insanların yediklerinin içerisinde gitti.» Gelen elçi arandıysa da bulunamadı.

Elçi Hassân'ın yanına vardığında ekmek pişirilirken mektubun yanmış olduğu görüldü. Bu sebeple bir daha Hâlid'in yanına döndü. Hâlid de ona ilk mektubunda yazdıklarını tekrarladı ve bu defa mektubu atın eğerinin şişkince tarafının içine yerleştirdi.

Hassân durumu öğrenince yola koyuldu. Kâhine Hassân'ın üzerine gelmekte olduğunu öğrenince şöyle dedi: «Araplar bu ülkeyi, altını ve gümüşü istiyorlar; bizler ise tarlaları ve otlakları istiyoruz; o bakımdan ben Afrika'yı tamamiyle tahrip ederek onların ümitlerinin kesilmesini istiyorum.» Sonra bütün taraftarlarını dört bir yana gönderip ülkeyi tahrip etmelerini istedi. Onlar da her tarafı tahrip ettiler, kaleleri yaktılar ve malları talan ettiler. İşte bu, Afrika'nın ilk olarak tahrip edilmesidir.

Hassân Afrika'ya yaklaşınca karşısına bir grup Bizanslı çıktı ve Kâhine'ye karşı kendilerine yardım edilmesini isteyerek şikâyette bulundular. Hassân bu duruma sevindi ve Kâbis'e yürüdü. Kâbisliler, Hassân'ı ikram ve itaatle karşıladılar. Halbuki şimdiye kadar kendilerini kalelerinde koruyorlardı. Hassân Kâbis'e bir âmil tayin ettikten sonra yolu daha da kısaltmak amacıyla Kafsa üzerine yürüdü. Kafsa'da bulunanlar kendisine itaat etti ve o da hem burayı, hem de Kastîliya ve Nefzâve'yi eline geçirdi.

Kâhine Hassân'ın yaklaşmakta olduğu haberini alınca iki çocuğunu ve Hâlid b. Yezîd'i yanına çağırtıp şöyle dedi: «Ben öldürüleceğim, o bakımdan sizler Hassân'ın yanına giderek kendiniz için emân isteyiniz.» Bunun üzerine iki oğlu ve Hâlid Hassân'a gittiler ve yanında kaldılar. Hassân Kâhine'nin üzerine gitti. İki ordu karşılaştı ve aralarında son derece şiddetli bir çarpışma oldu. Ölenlerin sayısı o kadar çoktu ki herkes her iki ordunun da tükeneceğini zannetti. Ancak daha sonra Allah Müslümanlara yardım etti ve Berberîler bozguna uğradı, pek çoğu öldürüldü. Kâhine'nin kendisi de yakalandı ve öldürüldü.

Daha sonra Berberîler Hassân'dan emân istediler. O da onlara emân verdi ve düşmanlarla cihat etmek üzere aralarından on iki bin kişilik bir ordu oluşturmayı şart koştu. Onlar da bu şartı kabul ettiler. Hassân bu on iki bin kişinin başına Kâhine'nin iki oğlunu komutan yaptı. Daha sonra İslâmiyet Berberîler arasında oldukça yayıldı.

Hassân bu yılın Ramazan (4 Ocak - 2 Şubat 694) ayında Kayravân'a geri döndü ve Abdülmelik'in vefatına kadar Afrika'nın tartışmasız yöneticisi olarak kaldı.

Velîd b. Abdülmelik başa geçince Afrika'ya amcası Abdullah b. Mervân'ı vali tayin edip Hassân'ı azletti. Ayrıca 89 yılında da Mûsâ b. Nusayr'ı oranın valiliğine getirdi. İnşallah ileride bunları da anlatacağız.

Vâkidî'nin belirttiğine göre ise Kâhine, Küseyle'nin öldürülmesinden dolayı gazaba gelerek ayaklanmış, bütün Afrika'yı eline geçirmiş, Afrikalılara çok çirkin bir şekilde davranıp onlara oldukça büyük ölçüde zu-

lümler yapmıştı. Hatta 67 yılında Züheyr b. Kays'ın öldürülmesinden sonra Kayravân'da bulunan Müslümanlar da oldukça büyük eziyetler görmüşlerdi. Bunun üzerine Abdülmelik Afrika'ya Hassân b. Nu'mân'ı vali olarak tayin etmiş, o da oldukça kalabalık ordularla Kâhine'nin üzerine gitmişti. Meydana gelen çarpışmada Müslümanlar bozguna uğrayarak pek çok kişi ölmüş, Hassân da geri kaçarak Berka taraflarına gelmişti. Burada Hicret'in 74. yılına kadar kalmış, daha sonra Abdülmelik ona kalabalık bir ordu göndererek Kâhine'nin üzerine gitmesini emretmişti. Bunun üzerine Hassân Kâhine'nin üzerine gitmiş, onunla çarpışıp bozguna uğratmış ve bizzat Kâhine'yi de öldürdüğü gibi, çocuklarını da öldürerek Kayravân'a geri dönmüştü.

Hassân'ın Kâhine'nin öldürülmesinden hemen sonra Abdülmelik'in yanına geri döndüğü ve Afrika'ya Ebû Sâlih adında birisini yerine vekil bıraktığı da söylenir. «Fahs Sâlih» denilen yer de ona nisbet edilir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Haccâc b. Yûsuf yaptı. Medîne kadısı Abdullah b. Kays b. Mahreme, Kûfe kadısı Şüreyh, Basra kadısı ise Hişâm b. Hubeyre idi.

Abdülmelik'in bu yıl bir umre yaptığı söylenirse de doğru olamaz.

Muhammed b. Mervân bu yılın yaz aylarında Bizanslılara bir gaza tertiplemiş ve Anatolia'ya kadar varmıştır.

Câbir b. Semura es-Süvâî Kûfe'de, Bişr b. Mervân'ın valiliği sırasında bu yıl içerisinde vefat etti. Yine Bişr'in valiliği döneminde Kûfe'de Ebû Cuhayfe de vefat etti.

Ezdli Amr b. Meymûn da bu yıl vefat etmiştir. Onun 75 yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür. Amr Câhiliye dönemini de görmüş bir kimse olup oldukça uzun yaşayan kişilerdendir.

Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd da bu yıl vefat etmiştir. Abdullah Hz. Ömer'in âmillerinden birisidir. Onun 73 yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür.

Sahâbiliği de olan Temîmli Abdurrahman b. Osman de bu yıl vefat edenler arasındadır.

Muhammed b. Hâtıb b. Hâris el-Cumahî de bu yıl vefât etmiştir. Kendisi Habeşistân'da dünyaya gelmiş ve Peygamber (s.a.v.)'in yanına getirilmişti.

Ensârdan Ebû Saîd b. Muallâ da bu yıl vefat etmiştir.

Kûfeli Evs b. Dam'ac da bu yıl vefat edenlerdendir.

HİCRET'İN YETMİŞ BEŞİNCİ (M. 694-695) YILI OLAYLARI

Muhammed b. Mervân bu sene yaz mevsiminde Bizanslıların Maraş tarafından çıkışları üzerine onlara gazada bulunmuştur.

Haccâc b. Yûsuf'un Irak Valiliği

Bu yıl Abdülmelik Haccâc b. Yûsuf'u —Horasân ve Sicistân dışında— Irak valiliğine getirdi. Abdülmelik Haccâc Medîne'de bulunduğu sırada, kendisini Irak valiliğine getirdiğine dair ahitnamesini ona göndermiş ve Irak'a gitmek üzere yola çıkmasını emretmişti. Bunun üzerine Haccâc yanına on iki kişi alıp yola koyuldu. Kûfe'ye gündüz ve âniden girdi. O sırada Bişr Mühelleb'i Haricîler üzerine göndermiş bulunuyordu. Haccâc önce mescide gitti ve minbere çıktı. Yüzünü kırmızı ve ipek bir örtü ile kapatmış idi. «Halkı yanıma çağırınız.» diye seslendi. Kûfeliler onu ve beraberindekileri Haricîlerden zannettiler. Bu sebeple minberde oturmakta ve halkın toplanmasını bekelmekteyden onu indirmek istediler. Herkes gelip toplandığı halde kendisi uzun süre sesini çıkarmadı. Daha sonra Muhammed b. Umeyr eline çakıl alarak ona atmak istedi ve şöyle dedi: «Hay Allah cezasını versin, bu ne kadar ahmak ve ne kadar kötü birisi... Allah'a yemin ederim, ben de onunla ilgili haberlerin aslı var zannediyordum.» Fakat Haccâc konuşmağa başlayınca elindeki çakıl parçaları iradesinin dışında elinden dökülmeye başladı.

Taberî der ki:

Haccâc daha sonra yüzünü açarak:

> «Ben aydınlığın oğluyum ve tepelere çıkan kimseyim;
> Sarığımı kaldırınca beni tanıyacaksınız.»

dedi ve şöyle devam etti: «Allah'a yemin ederim, muhakkak kötülüğü yerinde yakalayacak ve onun peşini adım adım takip edeceğim. Kötülüğü işleyeni, işlediği gibi cezalandıracağım. Olgunlaşmış ve koparılma zamanı gelmiş kelleleri sarıklar ile sakallar arasında kanları akarken görür

gibiyim. Fitneler sanki eteklerini yukarı kaldırıp bacaklarını dışarıya çıkarmış gibidir.»

«İşte bu savaş zamanlarıdır; haydi savaş, şiddetlen!
Gece onu sarmıştır ve önüne geleni paramparça ediyor.
O ne deve çobanıdır, ne de koyun çobanı;
Ne kasaptır o, ne de kesilmiş etin altına serilen örtü.»

Daha sonra şöyle devam etti: «Allah'a yemin ederim, ey Iraklılar, inciri elinizle yokladığınız gibi yoklanabilecek bir kimse değilim. Bana kuyun sesi gibi de seslenilemez. Ben ateşin alevinden alınıp en ileri noktaya kadar gittim.» Daha sonra da şu âyet-i kerîmeyi okudu: **«Allah o memleketi** (size) **bir** (ibret) **örneği olarak verdi ki, o, korkudan emin ve sakindi. Rızkı da kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti de Allah da ona** (halkının) **işlemekte ısrar ettikleri** (kötülükler) **yüzünden açlık ve korku elbisesini** (giydirip olanca acıları) **tattırdı.»** (Nahl, 16/112).

Daha sonra şöyle dedi: «İşte sizler de böylesiniz veya böyle olanlara benziyorsunuz. Müminlerin emîri Abdülmelik tirkeşindeki bütün okları çıkarıp bunların sağlamlıklarını teker teker denedikten sonra çubuğu sağlam ve en zor kırılan bir ok olarak beni gördüğünden sizlere gönderdi ve beni ta boğazlarınıza sapladı. Sizler azgınlık, muhalefet, bölücülük ve iki yüzlülük yapan kimselersiniz. Uzun zamandan beri kötülük yapıp duruyorsunuz. Azgınlığın her türlüsünü gösterdiniz. Artık işinizi sağlama alınız ve dosdoğru olunuz. Allah'a yemin ederim, sizlere aşağılığın her türlüsünü tattıracağım ve süt verecek şekilde uysallaşıncaya kadar sizi sağıp duracağım. Bir değneğin kabuğunun soyulması ve paramparça edilmesi gibi, ben de sizleri bu kötülüklerinizden sıyıracak, baş eğinceye kadar size böyle davranacağım. İsyankârlığı bırakıp boyun eğinceye kadar sizlere kaçkın develer gibi vurup duracak, yumuşayıncaya kadar çakmaktaşının vurulması gibi vurmağa devam edeceğim. Allah'a yemin ederim, ben neyi vaat edersem onu aynen yerine getiririm. Bir şeyi takdir edersem, güzel takdir ederim. Allah'a yemin ederim, ya adaletin çizgisine doğru gelirsiniz; kötü haberler yaymayı, dedikoduyu, «Sen diyorsun, ben diyorum, bana filan söyledi» demeyi tümüyle terkedersiniz veyahut her birinizin bedeninde kendisini uğraştıracak bir şey bırakırım. Nasıl, böyle bir şey arzu eder misiniz? Allah'a yemin ederim, ya dosdoğru hak üzere yürürsünüz, yahut da sizleri öyle bir kılıçtan geçiririm ki kadınlar dul, çocuklar yetim kalır. Batıldan vazgeçinceye ve bu işleri bırakıncaya kadar ben de böyle devam ederim. Gerçek şu ki, şayet asi olanların isyankârlıkları yanında bırakılıp cezalandırılmayacak olsaydı, hiç bir haraç toplana-

maz, düşmanla savaşılamazdı, serhatler korumasız kalırdı. Bunlar zorla gazaya götürülmeyecek olsaydı, isteyerek de gaza etmezlerdi. Sizlerin Mühelleb'i bırakıp isyankâr ve muhalif olarak şehrinize geri döndüğünüzü haber almış bulunuyorum. Alah'a yemin ederek söylüyorum, üç gün sonra karargâhından uzak birisini görecek olursam, boynunu uçurur, evini talan ederim.»

Daha sonra Abdülmelik'in mektubunun Kûfelilere okunmasını emretti. Mektubu okuyan: «Sizlere selâm olsun. Allah'a hamdederek başladığımı bildiriyorum.» deyince Haccâc: «Burada kes!» deyip şöyle devam etti: «Ey değneğe köle olanlar! Müminlerin emîri size selâm veriyor, fakat sizden hiç birisi onun selâmını almıyor. Allah'a yemin ederim, ben sizleri bu edepten başka bir şekilde edeplendireceğim.» Daha sonra mektubu okuyana: «Oku!» diye tekrar emir verdi. Mektubu okuyan: «Size selâm olsun.» ifadesini okuyunca hep birlikte: «Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi Müminlerin emîrinin üzerine olsun.» diye cevap verdiler.

Daha sonra hiç bir şey eklemeksizin evine girdi. Arkasından küçük askeri birlik başkanlarını çağırtıp şöyle dedi: «Savaşa gitmeleri gerekenleri Mühelleb'in yanına götürünüz ve bana gittiklerine dair beratları getiriniz. Bu müddet bitinceye kadar da köprünün kapılarını kapatmayınız.»

Üçüncü günü çarşıda tekbir getirildiğini işitti. Bunun üzerine evinden mescide gitti, minbere çıkıp şöyle dedi: «Ey Irak halkı; ey isyankâr, iki yüzlü ve kötü ahlâklılar! Ben Allah'ın rızası istenmediği apaçık belli olan bir tekbir sesi işittim. Bu tekbir sesiyle başkaları korkutulmak isteniyor. Bunun, içinde fırtına gizli bir toz bulutu olduğunu anladım. Ey adi herifler, ey sopanın köleleri, ey dul kadınların çocukları! Sizden hiç bir kimse hayatta kalmak, kanını akıtmamak ve adım attığı yeri bilmek istemiyor mu? Allah'a yemin ederim, çok yakında size öyle bir iş yapacağım ki, bu şimdiye kadar yaptıklarınızın cezası, şimdiden sonra yapacaklarınızın da tehdidi olacaktır.»

Bunun üzerine Temîmli Umeyr b. Dâbi' el-Hanzalî ayağa kalkıp şöyle dedi: «Allah emîri ıslâh etsin. Ben savaşa gidecekler arasında, oldukça yaşlı ve hasta birisiyim, oğlum ise benden daha gençtir.» Haccâc ona şöyle karşılık verdi: «Bu benim için babasından daha hayırlıdır.» Arkasından adama: «Sen kimsin?» diye sorunca o da: «Ben Umeyr b. Dâbi'im.» dedi. Haccâc: «Dünkü konuşmamızı işittin mi?» diye sordu, Umeyr'in: «Evet.» diye cevap vermesi üzerine de: «Peki, sen Osman b. Affân üzerine yürüyen kişi değil misin?» dedi. «Umeyr: «Evet.» diye karşılık verince bu sefer Haccâc şöyle dedi: «Ey Allah'ın düşmanı! Peki, niye Osman'ın üzerine kendi yerine bir başkasını göndermedin? Sen neden böyle bir şey yap-

tın?» Umeyr onun bu sözlerine şöyle cevap verdi: «Babam gidememişti, çünkü o da yaşlı bir ihtiyardı.» Bu defa Haccâc şöyle sordu: «Yapmak istedim, fakat yapamadım; yapmama ramak kalmışken bıraktım. Keşke Osman'ın hanımlarını ağlatsaydım.» diye söyleyen sen değil misin? Seni öldürmekle her iki şehrin de salâha ereceğini sanıyorum.»

Daha sonra emir verdi, boynu vuruldu ve malı talan edildi.

Denildiğine göre, Saîd b. Âs'ın oğlu Anbese Haccâc'a: «Bunu tanıyor musun?» diye sorunca Haccâc: «Hayır.» diye cevap vermiş, bunun üzerine Anbese: «Bu Osman'ı öldürenlerden birisidir.» demiş, Haccâc da: «Ey Allah'ın düşmanı! Peki, neden Müminlerin emîrinin üzerine kendi yerine başkasını göndermedin?» dedikten sonra emir vermiş ve boynu çurulmuştu. Daha sonra da bir münadiye emir verdi ve şöyle seslenildi: «Haberiniz olsun ki, Umeyr b. Dâbi' üç gün sonra gelmiş bulunuyor. Halbuki Umeyr bizim ilânımızı işitmişti. Bu bakımdan biz de öldürülmesi için emir verdik. Haberiniz olsun ki, son olarak bu gece Mühelleb'in askerleri arasından gitmeyen kalırsa, artık onun üzerinden Allah'ın himayesi kalkmış olacaktır.»

Bunun üzerine herkes Mühelleb'in yanına gitmek üzere çıktı ve köprüde izdihama sebep oldu. Arîfler de Mühelleb'in yanına Râmehürmüz'e giderek askerlerin geldiğine dair gerekli yazılı belgeleri aldılar. Mühelleb şöyle dedi: «Artık bugün Irak'a yiğit birisi gelmiş bulunuyor. İşte bu gün düşmanla gerçekten savaşılacaktır.»

Haccâc Umeyr'i öldürünce Esedli İbrâhim b. Âmir Abdullah b. ez-Zebîr ile karşılaşıp ona durumu sorunca Abdullah şöyle demişti:

«Karşılaştığımda İbrahim'e derim ki:
Ben artık bu işi yorucu ve dal budak sarmış görüyorum.
Haydi, hazırlan ve acele orduya katıl; çünkü
Ölümden kurtulmak için orduya katılmaktan başka yol yok.
Ya Umeyr b. Dâbi'i ziyâret etmeyi seç,
Ya da Mühelleb'in ziyaretine gitmeyi.»

Denildiğine göre, Haccâc'ın Kûfe'ye gelişi ramazan ayında olup Sakîfli Hakem b. Eyyûb'u da Basra'ya emîr olarak göndermiş ve Hâlid b. Abdullah'a karşı sert davranmasını emretmişti. Hâlid bunu haber alınca Basra'dan çıkarak «Celhâ'» denilen yere varmış, Basra halkı onu uğurlamış, o da onlara bir milyon dirhem dağıtmıştı.

Haccâc yazılı oldukları istikamette gitmeyerek ordudan geri kalan kimseleri ölümle cezalandıran ilk kişidir.

Şa'bî der ki:

Ömer, Osman ve Ali zamanında gitmesi gerekli ve yazılı olan tarafa gitmeyen bir adamın sarığı başından alınır, halkın arasında ayakta bırakılarak teşhir edilirdi. Mus'ab valiliğe gelince: «Bu bir şey değildir.» diyerek buna ayrıca saçların ve sakalların tıraş edilmesini ekledi. Bişr b. Mervân valiliğe geçince bunu da yeterli görmedi. Ordusuna katılmaktan geri kalanlar yerden yükseltilerek iki elinden bir duvara çakılırdı. Böyle bir kişi ya ölürdü, veyahut da çivi elini yırtarak kurtulurdu. Bununla ilgili olarak şair şöyle demiştir:

«Bişr'den, ya da cezasından korkmasam
Ve ellerime çivi çakılmasından,
Yerimi bırakır, sizi ziyâret ederdim;
Çünkü seven sevdiğini ziyaret eder.»

Fakat Haccâc vali olunca: «Bu iş bir oyuncaktır, ben serhatteki yerini boş bırakan kimsenin boynunu uçururum.» dedi.

Saîd b. Eslem'in Sind Valiliği ve Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Abdülmelik Saîd b. Eslem b. Zür'a'yı Sind'e vali olarak gönderdi. Ancak Hâris'in iki oğlu olan Alaklı Muaviye ile Muhammed ona karşı çıkarak öldürdüler ve ülkeyi ellerine geçirdiler. Bunun üzerine Haccâc, Sind'e Temîmli Müccâ'a b. Si'r'i gönderdi. Müccâ'a bu serhaddi ele geçirdi ve çeşitli yerlere gazalar yaptı. Kandâbîl'de bir takım yerleri fethetti. Bir yıl sonra Müccâ'a «Mukrân» denilen yerde vefat etti. Onun hakkında şöyle bir beyit söylenmiştir:

«Senin katıldığın her bir savaş
Şanını arttırır, ey Müccâ'a!»

Basralıların Haccâc'a Karşı Çıkmaları

Bu yıl içerisinde Haccâc, Urve b. Muğîre b. Şu'be'yi yerine vekil bırakıp Kûfe'den Basra'ya gitti. Basra'ya varınca Basralılara da Kûfe'deki konuşması gibi bir konuşma yaptı ve üç gün sonra Mühelleb'e katılmamış olarak göreceği kimseleri tehdit etti. Yeşkurlu Şerîk b. Amr yanına geldi. Şerîk'in fıtığı vardı, bir gözü görmediği için gözüne bir pamuk parçası koyduğundan dolayı ona «Pamuklugil» adı veriliyordu. Bu adam Haccâc'ın yanına gelerek: «Allah emîrin işlerini düzene koysun. Benim fıtığım var. Bişr b. Mervân bunu görmüş ve beni savaşa çıkmaktan muaf tutmuştu.

Diğer taraftan benim maaşım da alınıp beytülmale konulmağa başlandı.» dedi. Haccâc emir verdi ve boynu vuruldu. Bundan sonra Basra'da Mühelleb'in askerlerinden olup da oraya gitmeyen hiç bir kimse kalmadı. Bununla ilgili olarak Mühelleb: «Irak'a yiğit birisi gelmiş bulunuyor.» demişti. Askerler büyük kalabalıklarla peşpeşe Mühelleb'in yanına gittiler. Böylece Mühelleb'in etrafındaki asker sayısı da oldukça arttı.

Daha sonra Haccâc'ın kendisi de Rustakabâz'a gitti. Burası ile Mühelleb'in karargâhı arasında on sekiz fersahlık bir mesafe vardı. Haccâc'ın bundan gayesi Mühelleb'i ve arkadaşlarını bulundukları yerde manen daha bir güçlendirmekti.

Haccâc Rustakabâz'a varır varmaz kalkıp şöyle bir konuşma yaptı: «Ey iki şehrin halkı! Allah'a yemin ederim, sizlerin bu düşmanlarınız, size karşı isyan etmiş olan ve isyanları uzun süre devam eden bu Haricîler toptan yok olmadıkça aylar ayları, yıllar yılları kovalasa bile burada kalacaksınız.»

Yine Haccâc bir gün yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: «İbn ez-Zübeyr'in sizin maaşlarınızda yapmış olduğu artırmayı ben zarar verici ve batıl bir artırma olarak görüyorum; çünkü o mülhid, fasık ve münafık birisinin yapmış olduğu bir artırmadır. Bizler de bunu geçerli kabul etmiyoruz.»

Mus'ab maaşlarda yüzer dirhem artış yapmıştı.

Haccâc'ın bu konuşması üzerine Abdullah b. Cârûd şöyle dedi: «Bu, İbn ez-Zübeyr'in yapmış olduğu bir artırma değildir. Bu Müminlerin emîri Abdülmelik'in yaptığı bir artırmadır, çünkü kardeşi Bişr vasıtasıyla yapılan bu artırmayı Abdülmelik uygulamış ve uygun görmüştür.» Haccâc ona şu cevabı verdi: «Sen kim, konuşmak kim? Ya başını gövdenin üzerinde güzelce taşırsın, yahut da seni ondan mahrum ederim.» Bu sefer Abdullah şöyle sordu: «O da nedenmiş? Ben sana samimî olarak söylüyorum ve bu yalnız benim bilip söylediğim bir şey de değildir.»

Haccâc'ın bu konuşmasının üzerinden aylar geçtiği halde artıştan söz etmedi. Daha sonra konuyu tekrar, aynı şekilde dile getirince Abdullah b. Cârûd da aynı şekilde bir daha ona cevap verdi. Bu sefer Muhaddis Abdli Ebû Rakbe Maskala b. Kerib kalkıp şöyle dedi: «Raiyyenin, başındaki çobana cevap vermek yetkisi yoktur. Bizler emîrin neler söylediğini dinledik. Hoşumuza gitse de, gitmese de dinleyip itaat edeceğiz.» Abdullah b. Cârûd da ona şöyle dedi: «Ey çarıkçının oğlu! Sen kim, bu sözü söylemek kim? Senin gibi birisinin böyle şeyler söylememesi ve bu şekilde konuşmaması gerekir.»

İleri gelen bazı kişiler Abdullah b. Cârûd'un yanına gelip görüşünün ve sözlerinin doğru olduğunu belirttiler. Diğer taraftan Hüzeyl b. İmrân el-Burcumî ile Mücâşi'li Abdullah b. Hakîm b. Ziyâd ve başkaları da şöyle dedi: «Bizler seninle beraberiz ve sana yardımcı olacağız. Bu adam bizim maaşlarımıza yapılan bu fazlalıkları geri almadan durmayacaktır. Haydi onu Irak'tan çıkartmak, sonra da Abdülmelik'e mektup yazıp başımıza başka birisini vali tayin etmek üzere sana bey'at edelim. Abdülmelik bizim bu teklifimizi kabul etmeyecek olursa, ona olan bey'atimizi bozar ve itaat etmeyiz. Haricîler kaldığı sürece o da bizden çekinecektir.» Bunun üzerine gizlice Abdullah'a bey'ate başladılar ve sözlerinde duracaklarına dair yemin verdiler. Karşılıklı olarak kendi aralarında da birbirlerine ant ettirdiler.

Haccâc onların bu durumlarını haber alınca beytülmali koruma altına aldı ve gerekli tedbirleri almayı da ihmal etmedi. Abdullah ve taraftarları da işleri olgunlaşınca tavırlarını açık açık ortaya koymağa başladılar. Bu ise 76. yılın rebîulâhir (M. 19 Temmuz - 16 Ağustos 695) ayında olmuştu.

Abdullah b. Cârûd Abdu'l-Kayslıları sancaklarının başına getirdi. Herkes Abdullah ile birlikte ayaklandı; öyle ki, Haccâc'ın etrafında ancak özel şahıslar ve ailesi kalmıştı. Ayaklanmaya öğleden önce başladılar. İbn Cârûd ve beraberindekiler köprüyü kestiler. Haccâc'ın hazine ve silâhları ise köprünün arka kısmında idi. Haccâc Kûfe'deki «Hammâm A'yun»a nezaret eden A'yen'i İbn Cârûd'e gönderip onu yanına çağırmasını söyledi. İbn Cârûd şu cevabı verdi: «Emir de kimmiş? Hayır, Ebû Rigâl'in oğluna bu işte kesinlikle bir şeref payesi olamaz. Ancak ya bizim yanımızdan kınanmış ve yerilmiş olarak çıkıp gitsin, yahut da onunla çarpışırız.» Buna karşılık A'yen ona şöyle dedi: «Haccâc: "Hem kendisini, hem ailesini, hem de aşiretini öldürmem hoşuna gider mi? Nefsimi kudret elinde tutana yemin ederim, şayet yanıma gelmeyecek olursa bütün aşiretini ve ayrıca da ailesini geçmişlerin sözünü ettiği hikâyelere dönüştürürüm."» diyor. Bu sözleri A'yen'e söylemeyi Haccâc emretmişti. İbn Cârûd bu sözlere şöyle karşılık verdi: «Ey adi kadının oğlu! Şayet bir elçi olmasaydın, seni öldürmüştüm.»

Daha sonra Abdullah'ın emir vermesi üzerine A'yen'in boynu vuruldu.

Herkes İbn Cârûd'un etrafında toplandı. O da onları alıp Haccâc'ın üzerine yürüdü. Gayesi Haccâc'ı Irak'tan çıkartıp onunla savaşmamak idi. Ancak yanına vardıklarında çadırında nesi varsa talan ettiler ve ona ait mal ve bineklerden alabildiklerini aldılar. Diğer taraftan Yemenliler ge-

lip hanımlarından birisi olan Nu'mân b. Beşîr'in kızını alırken Mudarlılar da Süheyl b. Amr'ın kardeşi Abdurrahman b. Amr'ın kızı olan Ümmü Selime'yi aldılar. Ayak takımından olanlar Haccâc'dan korkup çekildiler. Daha sonra diğerleri de Haccâc'ın yanından ayrıldılar ve bırakıp gittiler. Basra halkından bir grup ise Abdullah'ın yanında halifeye karşı savaşmakta çekindikleri için Haccâc ile birlik oldular.

Şeybânlı Gadbân b. Kaba'serî İbn Cârûd'a şöyle demeğe başladı: «Bu keçi öğle vakti seni yemeden önce, akşam üzeri sen onu yiyiver. Seni bırakıp onun yanına gidenleri görmüyor musun? Sabaha kalacak olursa kesinlikle yardımcıları çoğalacak ve sizler de zayıflayacaksınız.» İbn Cârûd ona şu cevabı verdi: «Evet, akşam yaklaştı; fakat bizler sabahleyin erken davranıp onun üzerine gideceğiz.»

Haccâc ile birlikte Osman b. Katan ile Ziyâd b. Amr el-Atekî de vardı. Ziyâd Basra güvenlik kuvvetlerinin başında idi. Haccâc ikisine: «Neyi yapmamızı uygun görüyorsunuz?» diye sorunca Ziyâd şöyle dedi: «Görüşüme göre ben şimdi gideyim, bunlardan senin için bir emân alayım. Sen buradan çıkar, Müminlerin emîrinin yanına gidersin. Gördüğün gibi askerlerin büyük çoğunluğu senin yanından ayrılıp gitmiş bulunuyor. Ben yanında kalmış olanlarla çarpışmaya girmeni uygun görmüyorum.» Ancak Hârisli Osman b. Katan şöyle dedi: «Bense bu görüşü uygun bulmuyorum. Müminlerin emîri seni kendi işine buyruk yapmış ve kendisine oldukça yakınlaştırmış, iyi davranarak seni başa geçirmişti. Bunun üzerine sen en tehlikeli kişi olan İbn ez-Zübeyr'in üzerine yürüdün ve onu öldürdün. Bu sefer Allah sana bu işin şerefini ve yüceliğini kazandırırken Müminlerin emîri de seni Hicâz valisi yaptı. Daha sonra yine yükseldin. Seni bu sefer Irakayn ((İki Irak)'a vali yaptı. Sen ne kadar uzağa gider ve ne kadar uzak hedefe isabet ettirebilirsen o zaman burdan çıkar, rahatlıkla Şâm'da yüksek bir göreve gelirsin. Allah'a yemin ederim, sen bu şekilde yapmayacak olursan, Abdülmelik'ten şu anda içinde bulunduğun bir mevkii ebediyen elde edemezsin ve değerini oldukça düşürürsün. O bakımdan benim görüşüm şu ki, bizler kılıçlarımızla seninle birlikte ileri gidelim, çarpışalım. Ya zafer elde ederiz, yahut da şerefimizle ölürüz.» Bunun üzerine Haccâc: «Doğru görüş, senin görüşündür.» dedi ve Osman'ın bu söylediklerini unutmadığı gibi, Ziyâd b. Amr'ın dediklerini de unutmadı ve ona karşı kin besledi.

Âmil b. Misma' Haccâc'ın yanına gelerek: «Ben senin için bu ayaklananlardan emân almış bulunuyorum.» dedi. Bunun üzerine Haccâc hepsinin de duyması için sesini yükselterek şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, onlar bana Hüzeyl ile Abdullah b. Hakîm'i getirmedikçe onlara emân vermeyeceğim.» Haccâc diğer taraftan Numeyrli Ubeydullah b. Ka'b'a

haber gönderip şöyle dedi: «Haydi, yanıma gel ve beni koru.» Ubeyd şöyle cevap verdi: «Yanıma gelecek olursa onu koruyacağımı söyle.» Bunun üzerine Haccâc: «Hayır, böyle bir şerefsizlik olmaz.» dedi. Diğer taraftan Muhammed b. Umeyr b. Utârid'e de aynı haberi gönderdi. Muhammed de bir öncekinin verdiği cevabı verdi ve şöyle dedi: «Bu işle zaten benim hiç bir alıp veremediğim yoktur.» Haccâc, Mucâşi'li Abdullah b. Hakîm'e de haber gönderdiyse de ondan aynı cevabı aldı.

Habatlı Abbâd b. Husayn gizlice konuşmakta olan İbn Cârûd, İbn Huzeyb ve Abdullah b. Hakîm'in yanından geçerken onlara: «Şu gizlice konuştuğunuz şeylere bizleri de ortak etseniz.» deyince şu cevabı verdiler: «Heyhat! Bizim gizli toplantılarımıza Habatoğullarından her hangi bir kişi katılamaz.» Buna kızan Abbâd yüz kişiyle birlikte Haccâc'ın yanına geçti. Haccâc ona: «Sen geldikten sonra artık bana katılmayanları önemsemiyorum.» dedi.

Kuteybe b. Müslim Yahyâ A'sur (?) ile birlikte kavminin arasında dolaşarak şöyle dedi: «Hayır, Allah'a yemin ederim, bizler Kays'ın onu öldürüp malını talan etmesine müsaade etmeyeceğiz.» Bununla Haccâc'ı kastediyordu. Bundan sonra Haccâc'ın yanma gitti.

Haccâc hayattan ümidini kesmişti. Fakat bunlar yanma gelince rahatladı. Daha sonra Sebre b. Ali el-Külâbî ile Saîd b. Eslem b. Zür'a el-Külâbî de gelerek selâm verdiler. Haccâc da onları kendisine yakınlaştırdı. Diğer taraftan Ezdli Ca'fer b. Abdurrahman b. Mihnef de yanma geldi. Misma' b. Mâlik b. Misma' da Haccâc'a şöyle haber gönderdi: «Dilersen senin yanına geleyim, dilersen burda kalayım ve onların sana karşı savaşa katılmamaları için gerekeni yapayım.» Haccâc ona: «Hayır, yerinde kal ve bana karşı savaşmalarını önlemek için gerekeni yap.» cevabını yolladı.

Etrafında kendisini savunabilecek kadar bir topluluk teşekkül edince Haccâc meydana çıkıp arkadaşlarına saf düzeni verdi. Bundan sonra ona başka kişiler de katıldı; öyle ki Haccâc etrafında altı bin kadar, ya da daha değişik miktarda kişinin toplandığı görülünce İbn Cârûd Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân'a: «Ne yapmamızı uygun görürsün?» diye sordu. Ubeydullah şu cevabı verdi: «Asıl yapılması uygun olan Gadbân'ın dediği idi. O sana; "Şu keçi seni öğle yemeği yapmadan önce akşam üzeri sen onu ye." dedi, fakat sen bunu yapmadın. Şimdi biz bu görüşü elden kaçırmış bulunuyoruz. Geriye sabretmekten başka bir şey kalmıyor.»

Bunun üzerine İbn Cârûd bir zırh istedi ve uğur sayarak onu ters giydi. Haccâm da beraberindekileri teşvik ederek şöyle dedi: «Onları bu şe-

kilde kalabalık görmek sizi sakın dehşete düşürmesin.» Her iki taraf birbirinin üzerine yürüdü. İbn Cârûd'un sağ kanadının başında Huzeyl b. İmrân, sol kanadının başında ise Abdullah b. Ziyâd b. Zabyân vardı. Haccâc'ın sağ kanadının başında ise Kuteybe b. Müslim bulunuyordu. Abbâd b. Husayn olduğu da söylenir. Sol kanadında ise Saîd b. Eslem vardı. İbn Cârûd arkadaşlarıyla birlikte Haccâc'ın arkadaşları arasına girinceye kadar hamle yaptı. Haccâc onun üzerine bir dönüş yaptı ve bir süre çarpıştılar. İbn Cârûd'un tam zafer kazanmak üzere olduğu bir sırada kimin attığı belli olmayan bir ok gelip ona isabet etti ve ölüp yere düştü. Haccâc'ın münadisi Huzeyl ile Abdullah b. Hakîm'in dışındaki herkesin emân içerisinde olduğunu ve kaçanların takip edilmeyeceğini bildirdi. Haccâc: «Kaçanları takip etmek galibiyetin kötü tarafıdır.» dedi. Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân bozguna uğrayıp kaçtı ve Uman'da Ezdli Saîd b. İyâz el-Culundî'nin yanına gitti. Saîd'e: «O son derece gaddar bir kimsedir. O bakımdan ondan kendini iyi kolla.» denildi. Kavun zamanı gelince Saîd içine zehir konulmuş yarım bir kavun gönderip şöyle dedi: «Bu ilk gelen kavundur. Ben onun yarısını yedim, öbür yarısını da sana gönderdim.» Ubeydullah onu yiyince içine zehir konulduğunu farkedip şöyle dedi: «Ben onu öldürmek istedim, fakat o beni öldürdü.»

İbn Cârûd'un ve onunla birlikte arkadaşlarının ileri gelenlerinden on sekiz kişinin başı daha Mühelleb'e götürüldü. Bu başların hepsi direklere geçirilip yükseltildi ve böylece Haricîlerin bunları görerek ayrılık çıkartmakta ümitsizliğe düşmeleri sağlanmak istendi.

Haccâc Ubeyd b. Ka'b ile Muhammed b. Umeyr'i «Yanımıza gel, seni koruyalım.» dedikleri için hapsettiği gibi, Gadbân b. Kaba'serî'yi de hapsetti ve ona: «"Şu keçiyi, seni öğle yemeği yapmadan önce sen akşam yemeği yapıver." diyen sen misin?» diye sorunca Gadbân şu cevabı verdi: «Ona söylediğim bu sözün faydası olmadığı gibi senin hakkında söylediklerimin de sana zararı olmadı.» Abdülmelik Haccâc'a mektup yazıp onun serbest bırakılmasını istedi.

İbn Cârûd ile Ensâr'dan Enes b. Mâlik'in oğlu Abdullah da öldürüldü. Abdullah Haccâc'a şöyle dedi: «Enes'in bana karşı başkalarına yardımcı olduğunu görüyorum.» Daha sonra Haccâc Basra'ya girince Enes'in malını aldı. Enes yanına girdiğinde Haccâc ona şöyle dedi: «Sana ne merhaba diyorum, ne de hoşgeldin, ey aşağılık kadının oğlu! Sen sapıklığın pîrisin. Fitneler içerisinde dolaşıp durursun. Bazan Ebû Türâb (Hz. Ali) ile birlikte olursun, bazan İbn ez-Zübeyr ile birlikte; bazan da İbn Cârûd ile birlikte olursun. Allah'a yemin ederim, seni sopanın kabuğunun soyulduğu gibi soyup taşları kırdığım gibi kıracağım ve zamkın yerinden kopartıldığı gibi kopartacağım.» Buna karşılık Enes: «Acaba emîr bu sözleriyle

kimi kastediyor?» diye sorunca Haccâc şu cevabı verdi: «Seni kastediyorum. Allah sesini de çıkartmaz olsun emi!» Bunun üzerine Enes geri dönüp Abdülmelik'e bir mektup yazdı ve Haccâc'ın kendisine neler yaptığını şikâyet etti. Abdülmelik buna karşılık Haccâc'a şöyle bir mektup yazdı:

«İmdi, ey anasının oğlu Haccâc! Sen olayların su yüzüne çıkarttığı ve bunun sonucunda yükselmiş bir kölesin, ancak o kadar yükseldin ki artık çizmeden yukarı çıktın ve haddini aştın. Ey anası kuru üzüm çekirdeği öğüten! Ben seni öyle bir çarpacağım ki, bu, kurnaz arslanların çarpmasına benzeyecek. Ben seni öyle bir vuracağım ki, sen tekrar annenin karnından çıktığın yerden geri dönmek isteyeceksin. Tâif'te atalarının halini hiç hatırına getirmez misin? Onlar sırtlarında taş taşır, elleriyle düzlüklerde kuyular açarlardı. Sen atalarının hem mürüvvetçe, hem de ahlâkça ne kadar düşük olduklarını unuttun mu? Müminlerin emîri senin Enes b. Mâlik'e karşı oldukça cür'etkâr davranışlarını ve ileri gidişini haber almış bulunuyor. Sanırım sen bunu yapmakla Müminlerin emîrinin tavrının ne olduğunu, bu konuda sana nasıl tepki göstereceğini ve ne kadarını görmezlikten geleceğini öğrenmek istedin. Eğer senin bu davranışını olumlu karşılayacak olursa daha da ileriye giderdin. Gözleri zayıf gören, bacakları çarpık, uylukları olmayan bir kişinin lâneti senin üzerine olsun. Şayet Müminlerin emîri kâtibin o yaşlı hakkında yazdıklarında seni yermekte ileri gittiği kanaatinde olmasaydı, yanına seni yüz üstü, sırt üstü çekip sürükleyerek Enes'in yanına götürecek ve ondan hakkında hüküm vermesini isteyecek birisini gönderirdi. O halde sen Enes'e, onun ev halkına gereken şekilde ikramda bulun. Onun hakkını, Rasûlullah (s.a.v.)'a hizmetinin değerini iyi bil. Hiç bir şekilde onun ihtiyaçlarını karşılamaktan geri kalma. Müminlerin emîrine senin hakkında bundan başkası kesinlikle ulaşmasın. Sen Enes'e gerektiği şekilde iyi davran, ikramda bulun; aksi takdirde Müminlerin emîri sana sırtını kırbaçlayacak, gizliliklerini açıklayacak ve düşmanını sevindirecek şekilde davranacak birisini gönderecektir. Emîrliği bir kenara bırakıp git, onu evinde bul. O da Müminlerin emîrine senden razı olduğuna dair mektup yazar inşallah. Vesselâm.»

Abdülmelik bu mektubu Mahzûmoğullarının azatlı kölesi olan İsmâil b. Abdullah ile gönderdi. İsmâil Müminlerin emîrinin mektubunu Enes'e götürüp okudu, daha sonra alıp aynı mektubu Haccâc'a götürdü ve ona okumağa başladı. Haccâc'ın yüzü renkten renge giriyor, alnından şakır şakır terler dökülüyor ve: «Allah Müminlerin emîrine mağfiret buyursun!» diyordu. Daha sonra Haccâc Enes ile bir araya geldi. Haccâc onu güzel bir şekilde karşıladıktan sonra özür diledi ve şunları söyledi: «Ben

Irak halkının, oğlunun yaptıklarını yapacak olurlarsa, sana bu yaptığımı görerek kendilerini cezalandırmakta daha ileri gidip, ayrıca elimi daha çabuk tutacağımı bilmelerini istediğimden böyle hareket ettim.» Enes ona şu karşılığı verdi: «Ben bu konuda oldukça sıkıntı çekmedikçe ve sen, Allah bizi "ensâr" diye adlandırmışken "eşrâr" olarak takdim etmedikçe, Medîne'yi yurt edinmiş ve mümin kimseler olduğumuz halde nifak ehli olduğumuzu ileri sürmedikçe mektup yazıp şikâyette bulunmadım. Allah bizimle senin aranda hükmünü verecektir. Zaten her şeyi değiştirmeğe ondan daha kadir hiç bir kimse yoktur. Onun yanında hak hiç bir zaman batıl gibi değildir, doğruluk da yalan gibi değildir. Sen, iddiana göre, Allah'ın ilişilmesini yasak kıldığı şeyleri kendin için helâl kabul etmek suretiyle Irak halkına ne derece kötü davranacağını göstermek için beni bir âlet ve bir basamak olarak kullanmış oldun. Benim senin hakkından gelecek gücüm yoktur, o bakımdan seni önce Allah'a havale ediyorum, ondan sonra da Müminlerin emîrine. Müminlerin emîri senin korumadığın hakkımı korudu. Allah'a yemin ediyorum, Hristiyanlar küfürlerine rağmen eğer Meryemoğlu Îsâ'nın bir gün dahi hizmetinde bulunmuş birisini görecek olsalar, senin kabul etmek istemediğin hakkımı o kişi için fazlasıyla kabul ederler. Halbuki ben Rasûlullah (s.a.v.)'a on yıl hizmet ettim. Bununla birlikte bizler bir hayır görecek olursak, Allah'a hamd ü senâda bulunuruz; başka türlüsünü görecek olursak, sabrederiz. Kendisinden yardım dileyeceğimiz Allah'tır.»

Daha sonra Haccâc ondan almış olduklarını tekrar iade etti.

Şîr-i Zencî ve Onunla Birlik Olan Diğer Zenciler

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in son günlerine doğru zenciler Fırat nehrinin Basra'ya yakın bölgesinde bir araya gelip toplandılar. Sayıları pek fazla olmamakla birlikte ekinleri bozdular ve meyveleri kopardılar. Hâlid b. Abdullah b. Hâlid Basra valiliğine geldiğinde sayıları çoğalmış bulunuyordu. Basralılar Hâlid'in yanına giderek zencilerden çektiklerini ona şikâyet ettiler. O da onlara bir ordu hazırladı. Zenciler bunu haber alınca dağıldılar. Hâlid bir kısmını yakaladı ve öldürüp astı.

Daha önce kendisinden söz ettiğimiz şekilde İbn Cârûd meselesi doğunca, zenciler bir daha ortaya çıktılar ve Fırat bölgesinde pek çok zenci toplandı. Başlarına Rebâh adlı ve «zencilerin arslanı» anlamına gelen «Şîr-i Zencî» lakablı birisini getirdiler. Yine bozgunculuk yapmaya başladılar. Haccâc İbn Cârûd'un işini bitirince Basra'daki güvenlik kuvvetlerinin başında bulunan Ziyâd b. Amr'a bu zencilerin üzerine bir ordu göndermesini emretti. O da bir ordu hazırlayıp başına oğlu Hafs b. Ziyâd'ı

getirdi ve zencilerin üzerine gönderdi. Zenciler Hafs'ı öldürdüler, beraberindeki askerleri de bozguna uğrattılar. Bu defa onların üzerine bir başka ordu gönderdi. Bu ordu zencileri bozguna uğrattı ve hepsini öldürdü. Böylelikle Basra'da işler düzene girdi.

Haricîlerin Râmehürmüz'den Çıkartılması ve İbn Mihnef'in Öldürülmesi

Haccâc'ın Haricîlere hücum etmelerini emreden mektubu Mühelleb ile İbn Mihnef'e varınca bunlar Haricîlerin üzerine yürüdüler ve aralarında küçük bir çarpışma oldu. Haricîler bozguna uğradılar ve her hangi bir varlık gösteremediler. Bu yüzden de geri çekilip Kâzerûn'a gittiler. Mühelleb ile İbn Mihnef de onların yakınına kadar gittiler ve konakladılar. Mühelleb, ordugâhı etrafında hendek açtı ve İbn Mihnef'e de: «Sen de kendi çevrene hendek açmayı uygun görüyorsan yapıver.» dedi. Ancak İbn Mihnef'in beraberindekiler: «Bizim hendeğimiz kılıçlarımızdır.» dediler.

Haricîler Mühelleb'i gafil avlamak için geldiklerinde gerekli koruma tedbirlerini almış olduğunu görünce İbn Mihnef'e doğru gittiler. Onun, çevresinde hendek açmamış olduğunu gördüler ve çarpışmağa giriştiler. İbn Mihnef'i arkadaşları bırakıp kaçınca atından indi ve yakın arkadaşlarından bir kaç kişiyle birlikte çarpışmalarını sürdürdü. Kendisi ve beraberindekiler öldürüldüler. Şairleri bu olayla ilgili olarak:

«Yerde yatanlarla taşlanan karargâh kimin?
Kimileri ölü, kimileri öldürülmüş yatıyor.
Esen rüzgârlar kumlarla örtüyor onları,
Oysa önceden eteklerini sürüklüyorlardı.»

Bu anlattıklarımız Basralılara göredir.

Kûfelilere gelince: Onların zikrettiklerine göre, Haccâc'ın Haricîlere karşı hücum edilmesini emreden mektubu varınca Mühelleb ve Abdurrahman Haricîlere hücum ettiler ve aralarında oldukça şiddetli bir çarpışma oldu. Haricîler Mühelleb'in üzerine karşı hücumda bulununca o da karargâhına kadar çekilmek zorunda kaldı ve Abdurrahman'a haber gönderip ondan yardım istedi. Abdurrahman da ona hem süvari, hem de piyade askerler göndererek yardımda bulundu. Bu olay ise ramazan ayının bitmesine on gün kala öğleden sonra olmuştu.

İkindi geçip de Haricîler Abdurrahman'ın gönderdiği piyadeleri görünce yanındaki askerlerin azaldığı zannıyla Mühelleb'in karşısında

onu uğraştıracak kadar asker bırakıp geri kalan ordularını alarak Abdurrahman'ın üzerine gittiler. Abdurrahman Haricîlerin üzerine gelmekte olduklarını görünce beraberinde bulunan Kurralarla birlikte atından indi. Bunlar arasında İbn Mes'ûd'un arkadaşı Ebu'l-Ahvâz, Abslı Nasr b. Huzeyme'nin babası ve Zeyd b. Ali ile birlikte öldürülüp onunla birlikte Kûfe'de asılan Huzeyme b. Nasr da vardı. Abdurrahman ile birlikte kendi kabilesinden yetmiş bir kişi de atlarından indi. Haricîler onların üzerine hamle yaparak çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştular. Abdurrahman'ın etrafında bulunanlar dağıldılar ve onunla birlikte sabredip sebat gösteren sayılı bir kaç kişinin dışında kimse kalmadı. Oğlu Ca'fer b. Abdurrahman ise Mühelleb'e gönderdiği kimseler arasında idi. Ca'fer askerlerin kendisinin peşinden babasının yanına gitmek üzere gelmelerini istediyse de çok az kişi hariç kimse arkasından gitmedi. Ca'fer babasına yaklaşırken Haricîler aralarını kesti. Bunun üzerine yaralanıncaya kadar çarpışmağa devam etti. Diğer taraftan Abdurrahman ve beraberindekiler de yüksekçe bir tepenin üzerinde aşağı yukarı gecenin üçte ikisinin bitimine kadar çarpışmağa devam ettiler ve sonunda Abdurrahman bu bir avuç arkadaşıyla beraber öldürüldü. Sabah olunca Mühelleb gelip namazını kıldırdı, defnetti ve bunu Haccâc'a yazdığı bir mektupla bildirdi. Haccâc da aynı durumu Abdülmelik'e yazılı olarak bildirince Abdülmelik ona rahmet okudu ve Kûfe halkını da ayıpladı.

Haccâc Abdurrahman'ın askerlerinin başına Attâb b. Verkâ'yı gönderdi ve ona Mühelleb'e itaat etmesini emretti. Attâb bundan hoşlanmadıysa da Mühelleb'e itaat etmekten başka bir çare bulamadı. Mühelleb'in yanına karargâha geldi ve Haricîlere karşı çarpıştı. Mühelleb'in emri altında olmakla birlikte işlerini kendisi hallediyor ve hemen hemen Mühelleb'le hiç bir şekilde istişare etmiyordu. Bunun üzerine Mühelleb Attâb'ın yanına aralarında Bistâm b. Maskala b. Hubeyre'nin de bulunduğu bir takım adamlar yerleştirdi. Bir gün Attâb ile Mühelleb arasında bir tartışma oldu ve her ikisi de karşılıklı olarak birbirlerine ağır sözler söylediler. Hatta Mühelleb elindeki değneği Attâb'a kaldırmışken Mühelleb'in oğlu Muğîre ileri atılarak babasının elindeki değneği yakalayıp şöyle dedi: «Allah komutanı ıslâh etsin! Bu arapların yaşlılarından ve onların eşrafından bir kişidir. Sen ondan hoşuna gitmeyecek bazı şeyler işitsen bile bunu sineye çekmelisin, çünkü o gerçekten böyle bir şeye lâyıktır.» Mühelleb de öyle yaptı ve birbirlerinden ayrıldılar. Attâb Haccâc'a haber gönderip Mühelleb'i şikâyet etti ve geri dönmek için kendisine emir vermesini istedi. Onun bu isteği ile Haccâc'ın ona ihtiyaç duyması aynı zamana rastladı, çünkü Haccâc Kûfe eşrafının Şebîb'den neler çekmekte olduklarını görmüş, bu bakımdan Attâb gibi birisine ihtiyaç duymuştu. Bu sebeple gelmesini isteyerek ordusunu Mühelleb ile birlikte bırakmasını

da emretti. Mühelleb de bu ordunun başına kendi oğlu Habîb'i komutan tayin etti.

Bârikli Sürâka b. Mirdâs Abdurrahman b. Mihnef hakkında yazmış olduğu mersiyesinde şöyle der:

«Hem Şenûe Ezdinin, hem Umân Ezdinin
Efendisi dün Kâzerûn'da öldü.
En şerefli bir şekilde ölünceye kadar vuruştu,
Akîk gibi parlak ve keskin bir kılıçla.
Tepenin yanında sancağının altında düşürüldü o,
Kerim'aşîrettendi ve kerim işlerin sahibiydi o.
İbn Mihnef yaptığı savaşta sözünde durdu,
Bütün kirli ve pis heriflerse onu bırakıp gitti.
Yardım gönderdi o, fakat ona yardıma gelmediler.
Tertemiz gitti Allah'ın huzuruna, sözünde durmamış olarak değil.»

Mühelleb Sâbûr'da Haricîlerle yaklaşık bir sene kadar bir süre kaldı ve onlarla çarpışıp durdu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Temîmlilerden Zeyd Menât'ın oğlu İmruu'l-Kays oğullarından birisi olan Sâlih b. Müserrih baş kaldırır gibi oldu. Sâlih «Sufriyye» görüşünde idi. Onlardan ilk ayaklanan kişi oldu. Sâlih bu sene beraberinde Şebîb b. Yezîd, Suveyd, Butayn ve benzerleri ile birlikte haccetti. Bu yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân'ın kendisi de haccetti. Şebîb ona suikastte bulunmak istediyse de Abdülmelik onların bu durumlarını haber aldı. Hacdan ayrıldıktan sonra Haccâc b. Yûsuf'a mektup yazarak onları takip etmesini emretti. Sâlih yaşlı ve âbid bir kişi olup Kûfe'ye gelir, bir ay veya ona yakın bir süre kalır, arkadaşlarıyla görüşür ve ihtiyaç duyduğu şeyleri hazırlardı. Ancak Haccâc onu aramağa başlayınca Kûfe'yi bırakıp gitti.

Muhammed b. Mervân bu sene yaz gazvesini Bizanslıların Maraş tarafından Ganîk denilen yere çıktıkları sırada yaptı.

Bu sene hacc emirliğini Abdülmelik yaptı. Medîne'de bir hutbe okudu ve Allah'a hamd ü senâda bulunduktan sonra:

«Ben zayıf düşürülmüş halife gibi değilim (Hz. Osman'ı kastediyor). Şunu bunu pohpohlayan bir halife de değilim (Muâviye'yi kastediyor). Zayıf görüşlü bir halife de değilim (Yezîd'i kastediyor). Şunu bilin ki, sizler

buna karşı dosdoğru oluncaya kadar bu ümmeti kılıçtan başka bir şeyle tedavi edecek değilim. Bizlere ilk muhacirlerin işlerini öğretip duruyorsunuz, fakat onlar gibi hiç de amel etmiyorsunuz. Bize Allah'tan korkmayı emrediyorsunuz, fakat kendinize gelince bunu unutuyorsunuz. Allah'a yemin ederim, şu andan sonra kim bana Allah'tan korkmayı emredecek olursa, onun boynunu vuracağım.»
dedi ve indi.

Bu yıl içerisinde Suffa ashâbından olan Süleymli İrbâd b. Sâriye vefat etti. Onun, İbn ez-Zübeyr'in ayaklanması devam ederken Şâm'da öldüğü de söylenmiştir. Neha'lı Esved b. Yezîd de bu yıl vefat etmiştir.

Esved, Alkame b. Kays'ın kardeşinin oğludur.

HİCRET'İN YETMİŞ ALTINCI (M. 695-696) YILI OLAYLARI

Sâlih b. Müserrih'in Ayaklanması

Temîmli Sâlih b. Müserrih oldukça sofu bir adamdı. Yüzü sararmış ve ibadete düşkün bir kişiydi. Kendisi Dârâ'da, Musul ve Cezîre'de bulunurdu. Birlikte Kurân-ı Kerim ve fıkıh okuduğu, kendilerine kıssalar anlattığı arkadaşları vardı. Onları ayaklanmağa, zulme karşı çıkmağa ve kendilerine muhalefet edenlere karşı cihat etmeğe çağırınca onlar da bu çağrısını kabul ettiler. Arkadaşlarını o zamanın yönetimine karşı kışkırttı. Bu konuda tanıdıklarıyla haberleşti. Tanıdıkları da onun fikirlerini kabul ettiler. Onlar bu durumda iken Sâlih'e Şebîb'in mektubu geldi. Şöyle diyordu: «Sen çıkış yapmak istiyorsan; gerçekten bu, bu gün senin işindir, çünkü sen Müslümanların pîrisin ve bizler hiç bir kimseyi sana denk tutmuyoruz. Baş kaldıracağın günü geciktirmek istiyorsan bana haber ver, çünkü eceller gidip geliyor ve ben zalimlere karşı cihat etmeden ölümün beni alıp götürmeyeceğinden emin değilim.» Sâlih ona şu cevabı yazdı: «Beni harekete geçmekten seni beklememden başka hiç bir şey alıkoymuyor. Bu bakımdan sen bir an önce bizim yanımıza gel, çünkü senin gibi birisinin görüşlerinden müstağnî kalınamaz ve sensiz işler kolaylıkla çözülemez.» Şebîb Sâlih'in bu mektubunu okuyunca aralarında kardeşi Şeybânlı Musâd b. Yezîd b. Nuaym, Yeşkurlu Muhallil b. Vâil ve başkalarının da bulunduğu bir kaç arkadaşını yanına çağırır, onlarla birlikte Dârâ'ya, Sâlih'in yanına giderler. Karşılaştıklarında Şebîb Sâlih'e şöyle dedi: «Haydi, bizi de yanına alarak çıkışını yap. Allah sana rahmet buyursun. Allah'a yemin ederim, sünnet gittikçe kayboluyor, mücrimler ise gün geçtikçe günahlarını artırıyor.»

Bunun üzerine Sâlih habercilerini etrafa gönderdi ve arkadaşlarına harekete geçileceği gün olarak yetmiş altı yılının safer ayının ilk gününü (M. 21 Mayıs 695) bildirdi. Safer ayının ilk gecesi toplandılar. Bazıları ona karşılarındakilere davet yapıldıktan önce mi, yoksa sonra mı savaşılacağını sordular. Onlara şöyle dedi: «Onları önce dâvet edeceğiz, çünkü bu onların ellerinde delil bırakmamak açısından daha yerinde bir harekettir.» Soruyu yönelten kişi bunun üzerine şöyle sordu: «Elimize geçirdi-

gimiz kimse hakkındaki görüşün nedir? Onların kanları ve malları hakkında ne diyorsun?» Sâlih şöyle karşılık verdi: «Bizler öldürüp ganimet alabiliriz, bununla birlikte affetmemiz de mümkündür. Bu konuda bizim için genişlik vardır.»

Daha sonra arkadaşlarına öğüt vermeğe başlayarak emirlerine itaat etmelerini söyledi ve şunları ekledi: «Çoğunuz piyade durumdasınız. İşte şurada Muhammed b. Mervân'ın atları var. Onları ele geçirmekle işe başlayınız ve piyade olanlarınız onlara binsinler. Böylece düşmanımıza karşı güçleniniz.»

Aynı gece ayaklandılar ve atları alıp bindiler. Dârâ bölgesinde on üç gün kaldılar. Dârâ, Nasîbîn ve Sincâr halkı kendilerini kalelerinde onlara karşı savunmaya aldılar. Onun bu ayaklanması yüz yirmi kişi ile birlikte olmuştu. Yüz on kişi ile birlikte ayaklandığı da söylenmiştir.

Cezîre emîri bulunan Muhammed onların nerede ayaklandıklarını haber aldı. Kindeli Adiy b. Adiy'i bin atlı ile üzerlerine gönderdi. O da Harrân'dan yola koyuldu, Devgân denilen yere gelip konakladı. İşte bunlar Sâlih'in üzerine giden ilk ordu oldular. Adiy ölüme gidiyormuş gibi yoluna devam etti. Sâlih'e haberci göndererek bu ülkeden çıkmasını istedi ve ona, kendisiyle savaşmak istemediğini bildirdi. Adiy de sofu bir kişi idi. Sâlih ona şu cevabı verdi: «Eğer sen de bizimle aynı görüşü paylaşıyorsan seni bırakır gideriz, aksi takdirde biz görüşümüze göre hareket ederiz.» Bu sefer Adiy ona şöyle haber gönderdi: «Ben seninle aynı görüşü paylaşmıyorum, fakat seninle veya senden başkasıyla da savaşmaktan hoşlanmıyorum.» Bunun üzerine Sâlih arkadaşlarına: «Atlarınıza bininiz.» dedi, onlar da atlarına bindiler. Elçiyi yanında alıkoydu, arkadaşlarıyla birlikte yola koyuldular. Adiy'in yanına vardıklarında kuşluk namazını kılıyordu. Anîden atların üzerlerine gelmekte olduğunu gördüler ve birbirlerine seslendiler. Sâlih Şebîb'i sağ tarafına, Süveyd b. Süleym'i sol tarafına komutan yaparken, kendisi de merkezde durdu. Yanlarına vardıklarında Adiy ve beraberindekiler savaş düzenini almamışlardı. Her iki taraf birbirine girdi. Şebîb ile Süveyd karşı tarafın üzerine hamle yapınca bozguna uğrayıp kaçtılar. Adiy b. Adiy'e atı getirildi, o da atına binip kaçtı. Sâlih onun karargâhına indi ve orada ne varsa aldı.

Adiy ile birlikte bulunanlar Muhammed b. Mervân'ın yanma girdiler. Adiy'e oldukça kızan Muhammed b. Mervân daha sonra Süleymli Hâlid b. Ceze'yi çağırıp bin beş yüz askerle birlikte Sâlih'in üzerine gönderdi. Ayrıca Âmirli Hâris b. Ca'vene'yi de çağırdı, onu da bin beş yüz kişi ile birlikte gönderip şöyle dedi: «Haydi, ikiniz de şu isyan edip haktan çıkan topluluğa karşı gidiniz. İkiniz de çabucak yol alınız. Kim daha erken varırsa, ötekine kumandan olur.»

Her ikisi de birbirleriyle dayanışma halinde yola koyuldular ve Sâlih'in nerede olduğunu sorup ilerlediler. Kendilerine: «Âmid taraflarındadır.» denilince o tarafa doğru yola koyuldular. Sâlih arkadaşlarının yarısını Şebîb'in komutası altında Hâris b. Ca'vene üzerine gönderirken kendisi de Hâlid'e doğru yola koyuldu. İkindi vakti son derece şiddetli bir şekilde çarpışmaya tutuştular, ancak Muhammed'in göndermiş olduğu atlılar Sâlih'in atlıları karşısında duramadı. Muhammed'in gönderdiği orduların iki komutanı durumu bu şekilde görünce atlarından indiler ve piyade olarak savaşmağa başladılar. Onlarla birlikte bulunan askerlerinin büyük çoğunluğu da aynı şekilde piyade olarak savaşmağa başladı. Bu durumda Sâlih'in askerleri onların hakkından gelemedi, çünkü Sâlih ve adamları hamle yaptıklarında piyadeler onlara mızraklarıyla karşı koyuyor, okçular ok atıyor, daha sonra da süvarileri onları kovalıyordu. Akşama kadar onlarla çarpıştılar. Her iki tarafta da yaralıların sayısı çoktu. Sâlih'in taraftarlarından yaklaşık otuz kişi öldürüldü. Muhammed'in gönderdiği askerlerden ise öldürülenlerin sayısı yetmişten fazla idi.

Akşam olunca her iki taraf da birbirlerini bırakıp döndüler. Sâlih arkadaşlarıyla istişare edince, Şebîb şöyle dedi: «Bunlar artık hendeklerinin gerisine çekilerek kendilerini korumaya almış bulunuyorlar. Bu bakımdan ben burada onları beklemek görüşünde değilim.» Sâlih de: «Ben de aynı görüşteyim.» deyince aynı gece oradan çıkıp yola koyuldular. Cezîre arazisini ve Musul bölgesini aşarak «Deskere» denilen yere kadar vardılar. Haccâc bunu haber alınca üzerlerine Hâris b. Umeyre b. Zû Şiâr'ı, Kûfe halkından üç bin kişi ile birlikte gönderdi. Hâris Deskere yakınlarına gelinceye kadar yoluna devam etti. Sâlih b. Müserrih ise Musul ile Cûhâ sınırında bulunan ve «Medbic» adı verilen bir kasaba yakınlarına kadar geldi. Sâlih ile birlikte yetmiş kişi bulunuyordu. Hâris onlarla cemaziyülevvel ayının bitmesine on üç gün kala karşılaştı. Birbirleriyle çarpıştılar. Sâlih'in sol kanadında bulunan Süveyd b. Süleym bozguna uğradı, fakat Sâlih sebat etti, ancak daha sonra öldürüldü. Şebîb de atından düşünceye kadar çarpışmasına devam etti. Atından düştükten sonra piyade olarak üzerlerine hamle yaptı ve etrafında bulunanları dağıttı. Sâlih'in ölüp düştüğü yere kadar geldi ve: «Ey Müslümanlar, yanıma geliniz!» diye seslenince etrafında toplandılar. Şebîb arkadaşlarına şöyle dedi: «Birbirinizle sırt sırta verin ve şu gördüğünüz siperin arkasına girinceye kadar düşmana mızrak sallayın. Oraya girdikten sonra görüşümüzü ortaya koyarız.» Şebîb'in dediğini yaptılar ve hepsi de siperin arkasına girebildiler. Sayıları yetmiş kişi idi. Hâris etraflarını kuşattı ve girdikleri siperin çıkış yerini ateşe vererek: «Onlar buradan çıkamazlar.» dedi.

Şebîb'e Bey'at Edilmesi ve Hâris b. Umeyre ile Savaşması

Hâris Şebîb ve beraberindekilerin çıkış yerlerini yakarak: «Onlar buradan çıkamazlar; yarın sabahleyin kalkar, onları öldürürüz.» deyip karargâhına çekilince Şebîb arkadaşlarına: «Ne bekliyorsunuz?» diye sordu ve şunları ekledi: «Allah'a yemin ederim, onlar yarın sabah burada sizi bulacak olurlarsa, bu sizin yok olmanız demek olacaktır.» Şebîb ile birlikte olanlar: «O zaman bize emret, yapalım.» deyince Şebîb şöyle dedi: «Bana veya arkadaşlarınızdan istediğiniz bir kimseye bey'at ediniz ve onlar henüz kendilerini emniyet içerisinde görmekte iken karargâhlarında hücum edelim.»

Bu teklif üzerine Şebîb'e bey'at ettiler.

Şebîb Şeybânlı olup babasının adı Yezîd, dedesinin adı ise Nuaym'dı.

Arkadaşları keçeler getirdiler, bunları su ile ıslattıktan sonra çıkış yerindeki ateşin üzerine koydular ve öylece çıktılar. Hâris ve beraberindekiler Şebîb ve arkadaşlarını ancak kendilerini karargâhın orta yerinde kılıçladıkları zaman farkedebildiler. Hâris yere düştü, arkadaşları onu taşıyarak Medâin'e doğru kaçtılar. Şebîb de karargâhlarını eline geçirdi. Bu Şebîb'in bozguna uğrattığı ilk ordudur.

Şebîb'in Taraftarları ile Başkaları Arasında Savaşlar

Daha sonra Şebîb Teym Şeybânlılara mensup olan Selâme b. Sinân et-Teymî ile Musul arazisinde karşılaştı. Şebîb onu kendisiyle birlikte isyana katılmağa davet edince Selâme otuz atlı seçerek onlarla birlikte Aneze'ye gidip intikam almayı şart koştu, çünkü Anezeliler Selâme'nin kardeşi olan Fedâle'yi öldürmüşlerdi. Şöyle ki:

Fedâle beraberinde on sekiz kişi ile birlikte çıkmış ve çevresi ağaçlarla kaplı bir suyun yanında gidip konaklamıştı. Anezeliler de bu suyun kenarında konaklamış bulunuyorlardı. Onlar Fedâle'yi görünce birbirlerine şöyle dediler: «Şunları öldürelim ve emîrimizin yanına gidelim. O da belki bize bir şeyler verir.» Fedâle'nin Nasroğullarına mensup olan dayıları ise: «Kardeşimizin oğlunu öldürmeniz için size yardımcı olamayız.» dediler, ancak Anezeliler kalkıp onları öldürdüler ve başlarını alıp Abdülmelik b. Mervân'a götürdüler. O bakımdan Abdülmelik onları Bânikiyâ'da yerleştirmiş ve onlara belirli miktarda maaş tahsis etmişti. Bundan önce ise maaşları oldukça azdı.

Fedâle'nin kardeşi Selâme kardeşinin öldürülmesini ve dayılarının kardeşini yardımsız bırakmalarını dile getirerek şöyle der:

«Dayılarımın yeğenlerini silâha teslim edeceğini sanmıyordum, Nasrlıların yaptıklarını öğreninceye kadar.»

Fedâle'nin ayaklanması Sâlih'in baş kaldırmasından önce idi.

Şebîb Selâme'nin teklifini kabul etti. Selâme de Anezelilerin yanına vardı, onları grup grup öldürmeğe koyuldu. Sonunda aralarında teyzesinin de bulunduğu bir topluluğun yanına vardı. Teyzesini henüz ergenlik yaşına gelmiş bir oğlunun üzerine kapanmış gördü. Teyzesi memesini çıkartarak şöyle dedi: «Ey Selâme! Sana bunun akrabalığı hakkı için söylüyorum.» Selâme ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, ben ağacın gölgesinde hayvanını çöktürdüğünden bu yana Fedâle'yi görmedim. Ya onu bırakır kalkarsın, ya da ikinizi aynı mızrakla şişlerim.» Bunun üzerine teyzesi bırakıp kalktı, o da onu öldürdü.

Şebîb'in Şeybânoğulları Üzerine Gitmesi ve Onlardan Bir Takım Kimseleri Öldürmesi

Daha sonra Şebîb atlılarıyla birlikte «Râzân» denilen yere doğru yürümeğe başladı. Şeybânoğullarından bir grup önünden kaçtı. Onlarla birlikte Şeybânlı olmayan az sayıda bazı kişiler vardı. Bunlar Havlâya yakınlarında bulunan Deyr Hurrazâd'da konakladılar. Sayıları üç bin kişi civarında idi. Şebîb ile birlikte ise yetmiş, ya da yetmiş küsûr kişi vardı. Yezîd onların üzerine gidince kendilerini savunmak için gereken tedbirleri aldılar.

Şebîb bundan sonra yanına on iki kişi alarak annesinin yanına gitmek istedi. Annesi «Sâtîdemâ» denilen bir dağın eteğinde bulunuyordu. Şebîb şöyle demişti: «Onu alıp getireceğim, o da benim karargâhımda bulunacak. İkimizden biri ölünceye kadar birbirimizden ayrılmayacağız.» Beraberindeki bu on iki kişi ile birlikte bir süre yol aldıktan sonra Şeybânoğullarından mallarıyla birlikte konaklamış bulunan bir topluluk gördü, ancak bunlar Şebîb'in yanlarından geçtiğini görmedikleri gibi, farkına da varmadılar. Şebîb üzerlerine hamle yaparak onlardan yaşlıca otuz kadar kişi öldürdü. Havsere b. Esed de bu öldürdüğü kişiler arasında idi. Şebîb oradan annesinin yanına gidip atına bindirdi.

Deyr'de bulunan adamlardan birisi Şebîb'in arkadaşlarının görebileceği bir yere çıktı. Şebîb yanlarından ayrıldığında arkadaşlarının üzerine kardeşi Mus'ab b. Yezîd'i vekil bıraktı. İşte onlar Deyr'de bulunanları muhasara etmekte iken bu kişi onlara şöyle seslendi: «Ey kavm! Aramızda Kurân hakem olsun. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Şayet müşriklerden her hangi bir kimse senden himaye isteyecek olursa, sen de onu hi-**

mayene al, ta ki Allah'ın kelâmını işitinceye kadar. Sonra onu güven duyabileceği bir yere kadar götür.» (Tevbe, 9/6). Şimdi sizler yanınıza emân ile gelinceye ve durumunuzu bildirinceye kadar bize ilişmeyiniz. Şayet dediğinizi kabul edecek olursak, kanlarımız ve mallarımız size haram olur. Kabul etmeyecek olursak, bizleri güven duyabileceğimiz bir yere kadar geri götürürsünüz, sonra da uygun göreceğiniz şeyi yaparsınız.» Onların bu tekliflerini Şebîb'in arkadaşları kabul edince Deyr'den çıkıp Şebîb'in arkadaşları onlara görüşlerini anlattılar, onlar da hepsini kabul ettiler. Şebîb gelip durum kendisine bildirilince: «İsabet ettiniz ve başardınız.» dedi.

Şebîb ile Has'amlı Süfyân Arasındaki Vak'a

Daha sonra Şebîb bir grupla birlikte yola çıkarken diğer bir grup yerinde kaldı. Şebîb Musul topraklarında Azerbaycan'a doğru yoluna devam etti. Haccâc ise Has'amlı Süfyân b. Ebi'l-Âliye'ye mektup yazarak yola çıkmasını emretti. Süfyân maiyetindeki bin atlı ile Taberistân'a girmek istiyordu, ancak Haccâc'ın mektubunu alınca Taberistân hükümdarı ile barış yaparak geri döndü. Haccâc Süfyân'a, Sâlih'i öldüren Hemdânlı Hâris b. Umeyre'nin ordusu gelinceye kadar Deskere'de kalmasını emretti. Süfyân ayrıca Menâzır atlılarının da gelmesini bekleyecek ve daha sonra Şebîb'in üzerine yürüyecekti. Bu bakımdan Süfyân Deskere'de ikamet etti ve Hâris'in askerlerine şöyle ilân edildi: «Savaş Kûfe ile Medâin'de olacaktır.» Onlar da yerlerinden kalkıp Süfyân'ın yanına gittiler. Diğer taraftan Menâzır atlıları da başlarında Temîmli Sevre b. Hur ile geldiler. Sevre Süfyân'a kendisi gelinceye kadar yerinde durmasını isteyen bir mektup yazdıysa da Süfyân Şebîb'i takip etmekte acele davrandı ve «Hânikîn» denilen yerde ona yetişti. Şebîb ise onlarla savaşmak istemiyormuş gibi yükseklere doğru çekildi. Kardeşini de elli atlı ile birlikte onları gafil avlamak üzere münasip bir yerde gizledi. Kendisi dağın eteklerine doğru yürüyünce Süfyân ve beraberindekiler: «Allah'ın düşmanı kaçıyor, onu takip ediniz.» dediler. Ancak Şeybânlı Adiy b. Umeyre şöyle dedi: «Acele etmeyiniz. Araziyi iyice tetkik edelim. Bir tuzak hazırlayıp asker gizlemiş olmasın.»

Fakat Adiy'in dediğine kulak asmayıp Şebîb'i takip ettiler. Şebîb'in kardeşinin atlılarla birlikte gizlendiği yeri geçtikten sonra Şebîb geri dönerek üzerlerine yürüdü. Kardeşi de gizlendiği yerden çıktı. Her hangi bir çarpışma olmadan Süfyân'ın askerleri dağıldı, ancak Süfyân iki yüz kadar kişi ile birlikte sebat etti. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Süveyd b. Süleym Süfyân üzerine bir hamle yaptı ve mızrakla karşılıklı vuruştular. Daha sonra kılıçlarla çarpışmağa başladılar ve birbirlerinin boyunlarına sarıldılar. Her ikisi de yere düştü, sonra birbirlerin-

den ayrıldılar. Şebîb Süfyân'ın askerlerine hamle yaptı ve onları dağıttı. Süfyân'ın yanına bir genç gelerek atından indi ve onu atına bindirip önünde çarpıştı. Bu genç öldürülürken Süfyân kurtuldu ve Bâbil Mehrûz'a kadar gitti.

Süfyân Haccâc'a durumu bildirmek üzere mektup yazdı. Askerlerin —Sevre b. Hur dışında— varmış olduğunu belirterek Sevre'nin kendisiyle birlikte savaşa katılmadığını belirtti. Mektubu okuyan Haccâc Süfyân'ı övdü.

Şebîb ile Sevre b. Hur Arasındaki Çarpışma

Süfyân'ın mektubunu alan Haccâc Sevre b. Hur'a mektup yazdı, onu kınayıp tehdit ettikten sonra Medâin'den seçeceği beş yüz atlı ve beraberindekilerle birlikte Şebîb'in üzerine yürümesini emretti. Sevre Haccâc'ın emrini yerine getirerek Şebîb'in üzerine yürüdü. Şebîb Cûhâ'da dolaşmakta idi. Sevre ise onu takip ediyordu. Şebîb sonra Medâin'e vardı, ancak Medâinliler kalelerine çekildiler. Şebîb Medâin'den binek alarak eline geçirdiği kimseleri öldürdü. Kendisine: «Sevre geliyor.» denilince oradan ayrılıp Nehrevân'a geldi. Namazlarını kıldılar ve Ali tarafından öldürülen arkadaşlarına rahmet okuduktan sonra Ali'den ve yakınlarından uzak olduklarını söylediler. Sevre'nin göndermiş olduğu casuslar da Şebîb'in nerede olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Sevre arkadaşlarını toplayıp şöyle dedi: «Şebîb ile beraberindekiler yüz kişiden fazla değildir. Ben sizin kahramanlarınızdan üç yüz kişi ile, onun üzerine, kendisini emniyette hissederken hücum etmeyi uygun görüyorum. Allah'tan onların canlarını alacağını umarım.»

Bu görüşünün uygun bulunması üzerine Sevre de üç yüz kişi seçti ve Nehrevân'a doğru yürüdü. Şebîb dört bir yana gözcüler ve koruyucular yerleştirmişti. Bu nöbetçiler Sevre'nin arkadaşlarını farkettiler ve atlarına binerek savaş düzeni aldılar. Sevre yanlarına vardığında onları savaşa hazırlanmış olarak buldu. Saldırıya geçti, Şebîb ve beraberindekiler de karşı koydular ve çarpıştılar. Şebîb arkadaşlarına seslenerek üzerlerine yeni bir hamle yaptı ve hamlelerine onları savaş alanından uzaklaştırıncaya kadar devam ettiler.

Sevre atlıları ve savaşçıları bozguna uğramış olarak karargâhına geri döndü. Diğer arkadaşlarını da alarak Medâin'e doğru gitti. Şebîb de ona yetişip karargâhında bulunanları ele geçiririm ümidiyle takibe devam etti ve Medâin'e girdikleri sırada onlara yetişti. Medâin emîri olan İbn Ebi'l-Usayfir Medâinlilerle birlikte çıkarak Şebîb'i ve beraberindekileri oka ve taşa tuttular. Bunun üzerine Şebîb Medâin'den uzaklaşıp Kelavâ-

zi'nin üzerinden geçti. Burada Haccâc'a ait bulunan pek çok at ele geçirdi. Onları alarak Tekrît'e gitti.

Medâin halkı Şebîb'in Medâin'e varması üzerine atlandılar, Sevre'nin askerleri Kûfe'ye doğru kaçmıştı, kendisi ise Tekrît'te bulunuyordu.

Haccâc Sevre'yi bu yenilgisinden dolayı kınayıp hapsetmiş, ancak daha sonra da serbest bırakmıştı.

Şebîb ile Cezl b. Saîd Arasındaki Çarpışma ve Saîd b. Mücâlid'in Öldürülmesi

Şebîb'in önünden kaçan askerler Kûfe'ye varınca Haccâc Kindeli Cezl b. Saîd b. Şurahbîl'i Şebîb'in üzerine gönderdi. Cezl'in asıl adı Osman'dı. Haccâc ona ihtiyatlı olmayı ve acele hareket etmemeyi tavsiye edince Cezl Haccâc'a şöyle dedi: «Bozguna uğramış askerlerden kimseyi benimle gönderme, çünkü bunlar bir defa korkmuş bulunuyorlar ve Müslümanlar onlardan yararlanamaz.» Haccâc: «Gerçekten yerinde söyledin.» dedi ve kendisine dört bin kişi verdi. Bunlar Cezl ile birlikte yola koyuldular. Şebîb Cezl'e heybetli görünmek ve Cezl ile birlikte bulunan askerleri dağıtmak gayesiyle bir kasabadan bir başka kasabaya geçiyor, hiç bir yerde ikamet etmiyordu. Maksadı, Cezl'i savaş düzeni alamamış bir halde yakalamaktı. Ancak Cezl mutlaka savaş düzeni alarak yola koyuluyor ve indiği yerde de gerekli koruma tedbirlerini alıyordu.

Şebîb işin uzadığını görünce arkadaşlarını yanına çağırıp onları dört ayrı bölük yaptı. Arkadaşlarının sayısı yüz altmış kişi idi. Kırk kişilik her bir bölüğün başına yakın arkadaşlarından birisini getirdi. Kardeşi Musâd, Süveyd b. Süleym ve Muhallel b. Vâil'i kırkar kişinin başına getirdi; kendisi de bir başka kırk kişinin başında kaldı. Gönderdiği gözcüler geri dönüp Cezl'in Deyr Yezdecird'de olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Şebîb atlara yem verilmesini emretti. Daha sonra yola çıkıldı ve her bir komutana belirlediği bir taraftan gitmesini emrederek: «Onu gafil avlamak istiyorum.» dedi. Diğer arkadaşlarından da savaşta olanca gayretlerini göstermelerini istedi. Şebîb'in kardeşi Deyr el-Harâra'ya varıncaya kadar yoluna devam etti. Burada Cezl'in, İbn Ebî Lübne ile birlikte olan silâhlı askerlerini görünce beraberindeki kırk kişi ile birlikte onların üzerine hamle yaptı. Onunla bir süre çarpıştıktan sonra önünden kaçmağa başladılar. Şebîb de bu sırada onlara yetişmiş bulunuyordu. Şebîb kardeşine: «Peşlerini bırakmayın, onlarla birlikte gücünüz yeterse karargâhlarına girersiniz.» dedi.

Israrla onları takip ettiler ve sonunda karargâhlarına yetiştiler. An-

cak Cezl'in diğer silâhlı adamları onların hendekten aşıp geçmelerine fırsat vermedi. Cezl orada bulunan silâhlı askerlere: «Ok atışı yaparak kendinizi koruyunuz.» dedi. Şebîb de önlerinde bulunan silâhlı askerler üzerine yaptığı hamlelerle onları hendeğin yanına çekilmek zorunda bıraktı, ancak karargâhta bulunanlar Şebîb'e ok atışı yapmağa başladılar. Şebîb onlara varmanın imkânsızlığını görünce arkadaşlarına: «Geri dönünüz.» dedi. Yola bir süre devam ettikten sonra kendisi ve beraberindekiler atlarından indiler ve biraz dinlendiler. Şebîb daha sonra arkadaşlarını alıp yine bir önceki düzen içerisinde Cezl'in üzerine geri döndüğünde karargâhta bulunanları, artık kendilerini emniyette hissettiklerinden diğer silâhlı askerlerini de içeriye almış durumda gördü. Bunun üzerine: «Karargâhlarının etrafını çeviriniz.» emrini verdi. Ancak Cezl'in askerleri aniden atların ayak seslerini farkettiler ve karargâhlarının dört bir yandan kuşatılmış olduğunu anladılar. Bunun üzerine de onlarla çarpışmağa başladılar.

Daha sonra Şebîb Kûfe tarafında çarpışmakta bulunan kardeşi Musâd'a haber göndererek: «Bizim yanımıza gel, yolu da onlara serbest bırak.» diye emretti, kardeşi de bu emri yerine getirdi. Böylelikle sabaha kadar onlarla üç ayrı yandan çarpışıp durdular. Şebîb onları bırakıp gitti. Her hangi bir sonuç elde edememişti. Bir buçuk mil ötede askerleriyle birlikte atlarından indiler, daha sonra sabah namazını kıldılar, arkasından da Cercerâyâ'ya doğru yola koyuldular.

Bu defa Cezl de savaş düzeni içerisinde olmak üzere onları takibe başladı. Konakladığı yerde de mutlaka gerekli koruma tedbirlerini alıyordu. Şebîb Cûhâ ve diğer bölgelerde dolaşıp duruyor ve buradaki haraç ve vergi gelirlerinin azalmasına sebep oluyordu. Haccâc açısından bu iş oldukça uzun sürdüğü için Cezl'e mektup yazarak gecikmesini eleştiriyor ve onlarla çarpışmasını emrediyordu. Bunun üzerine Cezl onları takipte daha bir gayret göstermeğe başladı. Diğer taraftan Haccâc Saîd b. Mücâlid'i Cezl'in askerlerinin başına gönderdi ve ona Şebîb ile çarpışmakta gayretli olmasını, acele davranmasını ve işi uzatmamasını emretti.

Saîd Cezl'in yanına vardığında Cezl Nehrevân'da etrafına hendek açmış bulunuyordu. Saîd karargâhın ortasında askerleri azarladı, bu konudaki acizliklerinden dolayı onları yerdi. Daha sonra atlı askerleri Şebîb'in üzerine gitmek üzere yanına alırken diğerlerini yerlerinde bıraktı. Cezl: «Ne yapmak istiyorsun?» diye sorunca Saîd şu cevabı verdi: «Şebîb'in üzerine bu atlılarla birlikte gideceğim.» Bunun üzerine Cezl ona şöyle dedi: «Hayır, sen atlı ve piyade bütün askerlerinle burada kal ve onları öylece karşıla. Allah'a yemin ederim, onlar senin üzerine gelecekler. O halde sakın askerlerini dağıtma.» Ancak Saîd ona: «Burada sen kal.» deyince, Cezl:

«Ey Saîd! Senin bu yaptığın sağlıklı bir iş değildir, ben bunu kabul etmiyorum.» diyerek karşılık verdi.

Cezl yerinde kaldı ve Kûfelileri hendeğin dışına çıkartarak onları savaş düzeninde dizdi. Saîd b. Mücâlid atlılarla birlikte ileriye gitti. Şebîb ise Katîtîyâ'ya doğru gitmiş ve oraya girmişti. Şebîb dihkâna kendilerine yemek hazırlamasını emretti, o da yemek hazırlayıp kapıyı kapattı. Dahi yemeği bitirmemişken Saîd beraberindeki askerlerle birlikte Katîtîkâ'ya geldi. Dihkân gelip durumu Şebîb'e bildirince, Şebîb'in: «Zararı yok, sen yemeği getir.» demesi üzerine dihkân da yemeği getirdi. Şebîb yemeğini yedi, abdest alıp iki rekat namaz kıldıktan sonra katırına bindi ve katırının sırtında dışarıya çıktı. Saîd bu sırada şehrin kapısında bulunuyordu. Şebîb onların üezrine bir hamle yaparak şöyle dedi: «Hakîm olan Hakem'den başka hiç bir kimsenin hüküm vermeğe selâhiyeti yoktur. Ben Müdellih'in babasıyım, gücünüz yetiyorsa önümde kalınız.»

Saîd bunun üzerine: «Bunlar gerçekten baş yiyen kimselerdir.» dedi ve atlılarını toparlayıp Şebîb'in arkasından göndermeğe başladı. Şebîb onların dağınık durumlarını görünce arkadaşlarını topladı ve şöyle dedi: «Bunların önüne çıkınız. Allah'a yemin ederim, ya ben onların komutanlarını öldürürüm, yahut da o beni.» Geri dönüp onlara saldırdı ve bozguna uğrattı, ancak Saîd kaçmayıp arkadaşlarını da çağırdı. Şebîb onun üzerine de hamle yaparak bir kılıç darbesiyle öldürdü. Böylelikle bütün askerleri bozguna uğrayıp tekrar kaçtı, onlar da Cezl'in yanına varıncaya kadar yakaladıklarını öldürüp durdular. Cezl: «Ey insanlar, yanıma gelin, yanıma!» diye geri dönenlere seslendi ve oldukça şiddetli bir çarpışmaya tutuştu. Sonunda kendisi ölenler arasından yaralı olarak taşınıp götürüldü, bozguna uğrayan askerler de Kûfe'ye vardı.

Cezl Haccâc'a durumu haber vermek üzere mektup yazıp Saîd'in öldüğünü bildirdi, kendisi de Medâin'de kaldı. Haccâc da yazdığı mektupta onu övdü ve teşekkür etti.

Daha sonra Haccâc yaralarını tedavi etmek üzere Hayyan b. Ebcer'i ve harçlık olarak da iki bin dirhem gönderdi. Ayrıca Abdullah b. Ebî Usayfir'i de bin dirhem ile birlikte yanına gönderdi. Abdullah onu ziyaret eder ve ara sıra kendisine hediyeler verirdi.

Şebîb ardından Medâin'e doğru yürüdü. Şehir içerisinde oldukları sürece halka karşı bir şey yapamayacağını anlayınca Kerh'e kadar gitti ve Dicle nehrini aşıp oraya vardı. Sûk Bağdâz'a haber gönderip onlara emân verdi. Aynı gün pazarlarının kurulduğu gündü ve onların kendisinden

korktuklarını öğrenmişti. Bu emândan sonra Şebîb'in adamları binek ve ihtiyaç duydukları bir takım şeyleri satın aldılar.

Şebîb'in Kûfe Üzerine Yürümesi

Şebîb daha sonra Kûfe üzerine yürüdü ve Umeyr b. Sa'd'ın Hammâm'ı yakınlarında konakladı. Haccâc onun yerini haber alınca Sa'dlı Süveyd b. Abdurrahman'ı iki bin kişiyle üzerine gönderdi ve ona: «Şebîb ile karşılaş; şayet önünden kaçacak olursa, onu takip etme.» dedi.

Bunun üzerine Süveyd Kûfe'den çıktı ve Sebha'da karargâhını kurdu. Şebîb'in kendisine doğru gelmekte olduğu haberini alınca o da onun üzerine gitmeğe başladı. Sanki ölüme gidiyorlarmış gibi yol alıyorlardı. Diğer taraftan Osman b. Katan da Haccâc'ın emriyle Sebha'da karargâhını kurdu. Süveyd Zurâra'nın yanına vardığında onun da: «Şebîb bana doğru geliyor.» denildiği için arkadaşlarına saf düzeni vermekte olduğunu gördü. Bunun üzerine Süveyd ve arkadaşlarının çoğu atlarından indiler. Ancak ona şöyle bir haber ulaştı: «Şebîb seni bırakıp gitti ve başka bir taraftan Kûfe'ye girmek amacıyla Fırat nehrini aştı.» Bunun üzerine Süveyd ve arkadaşları tekrar atlarına bindiler ve Şebîb'in peşine takıldılar. Ardından Osman ile birlikte Sebha'da bulunanlara, Şebîb'in üzerlerine gelmekte olduğu haberi ulaştı. Bunun üzerine birbirlerine seslenerek Kûfe'ye girmeğe çabaladılar. Sonunda: «Süveyd peşlerindedir ve onlara yetişmiş bulunuyor, onlarla savaşmaktadır.» denilince ancak rahatlayabildiler.

Şebîb Süveyd'e ve kendisiyle birlikte olanlara görülmemiş şekilde bir hamle yaptı, ancak bu hamlesi her hangi bir sonuç veremeyince Hîre tarafındaki Kûfe evlerine yöneldi. Bu sırada akşam yaklaşmış bulunuyordu. Süveyd kendisini Hîre'ye doğru takip edince orayı terk etmiş olduğunu gördü. Bunun üzerine Süveyd de onu takip etmeyi bırakarak sabahı bekledi ve Haccâc'a da haber gönderip Şebîb'in yoluna devam ettiğini bildirdi.

Şebîb'in Göçebelerle Savaşması

Haccâc Süveyd'e mektup yazarak Şebîb'i takip etmesini emretti. Süveyd de onu takibe devam etti. Şebîb Fırat'ın aşağı kısımlarında kendi kabilesinden kimi bulduysa üzerlerine baskın tertipledi. Daha sonra Haffân sırtlarına doğru çekildi. Burada da Virseoğullarından bazı kimseleri ele geçirdi ve onlardan on üç kişi öldürdü. Hanzala b. Mâlik bunlardan birisidir.

Şebîb oradan Lasaf'ta bulunan Ebîhoğullarının yanına kadar vardı. Lasaf diye bilinen bu suyun yakınında Saltoğullarına mensup bir kişi olan Fizr b. Esved de vardı. Bu şahıs Şebîb'i görüşlerinden alıkoymak istiyor, buna karşılık Şebîb şöyle diyordu: «Şayet yedi atlım olursa ben Fizr üzerine gaza tertipleyeceğim.» Ebîhoğulları Şebîb'in bu haberini alınca Fizr atına bindi ve evlerin arka tarafından çıkıp gitti. Diğer kişiler de önünden kaçtı. Şebîb geri döndüğünde göçebeleri korkutmuş bulunuyordu. Oradan Kutkutâna üzerine yürüdü, daha sonra da «Mukâtiloğulları Sarayı» diye bilinen yerden geçti, oradan Hassâsa'ya ve Enbar'a geçti, Dakûkâ'ya girinceye kadar yoluna devam etti. Dakûkâ'dan sonra da Azerbaycân yakınlarına kadar gitti.

Şebîb bu şekilde uzaklaşınca Haccâc Basra'ya geri döndü ve Kûfe'ye de Urve b. Muğîre b. Şu'be'yi vekil bıraktı. O sırada Bâbil Mehrûz'un dihkânının Urve'ye mektubu geldi. Dihkân bu mektubunda bazı haraç toplayıcılarının kendisine Şebîb'in «Hânîgâr» denilen yerde olduğunu ve Kûfe'ye gitmek istediğini söylediklerini bildiriyordu. Urve bu mektubu Basra'da bulunan Haccâc'a gönderdi. Bunun üzerine Haccâc alelacele Kûfe'ye doğru hareket etti ve Şebîb'den önce Kûfe'ye varmağa çalıştı.

Şebîb'in Kûfe'ye Girmesi

Sebîb «Harbâ» adında bir kasabaya vardı ve: «İşte sizin düşmanınız bir savaşa girecektir.» dedi. Daha sonra oradan «Akarkûf» denilen yere gitti. Süveyd b. Süleym ona şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Sen şu uğursuz ismi taşıyan kasabadan başka bir yere gitsen nasıl olur?» Şebîb onun bu sözüne şöyle karşılık verdi: «Sen de mi bu işte bir uğursuzluk görüyorsun? Allah'a yemin ederim, ben düşmanımın üzerine yalnız ve yalnız buradan gideceğim. Bunun uğursuzluğu bizim düşmanlarımıza olacaktır ve kesilecek olanlar Allah'ın izniyle onlar olacaktır.»

Şebîb daha sonra Akarkûf'tan ayrıldı ve Haccâc'dan önce Kûfe'ye varmak istedi. Urve'nin mektupları Haccâc'a peşpeşe gidiyor ve Haccâc'ın çabucak yanına gelmesini teşvik ediyordu. O sebeple Haccâc hızlı yol aldı ve ikindi vaktinde Kûfe'ye vardı. Şebîb ise Sebha'ya akşam namazında varabildi. Az bir şey yedikten sonra atlarına bindiler, Kûfe'ye girdiler ve Kûfe'nin pazarına kadar vardılar. Şebîb sarayın kapısına elindeki demir çubukla vurdu ve büyük bir iz bıraktı. Daha sonra kapının önünde oturmak için yapılmış yüksekçe yere çıkıp şöyle dedi:

«Aslen Semûdlu olan şunun bunun çocuğu!
Yok, hayır; babalarının babasının Yakdum olduğu söyleniyor.»

Şebîb bu sözleriyle Haccâc'ı kastediyordu, çünkü bazıları: «Sakîfliler Semûd kavminin kalıntılarıdır.» derken, diğer bazı kimseler de: «Onlar İyâdlı Yakdum'un soyundandır.» diyordu.

Bundan sonra Ulucami'ye gittiler. Camide namaz kılan kimseler vardı. Vâdili Akîl b. Mus'ab, Sakîfli Adiy b. Amr ve Ebû Leys b. Ebî Süleym'i öldürdüler. Daha sonra güvenlik kuvvetlerinin başında bulunan Havşeb'in evine giderek: «Emîr onu istiyor.» dediler. Havşeb atına binmek istediyse de onları tanımayınca yanlarına çıkmadı. Bu sefer ona ait bir köleyi öldürdüler. Daha sonra Süveyd Şeybânlı Cahhâf b. Nabît'in yanına gidip ona şöyle dedi: «Aşağıya in de çölde senden almış olduğum makaranın bedelini ödeyeyim.» Cahhâf şöyle dedi: «Sen bu emanetini yalnız gece karanlığında mı hatırladın? Üstelik, ey Süveyd, sen atının üzerinde bulunuyorsun. Allah ancak kan akıtıp yakınların öldürülmesiyle ödenebilecek bir borcun belâsını versin!»

Daha sonra Zühl mescidine vardılar. Orada Zühl b. Hâris'i buldular. Zühl orada uzun süre namaz kılardı. Onu da öldürdüler. Arkasından Kûfe'den çıkıp gittiler. Nadr b. Ka'kâ' b. Şûr ez-Zühlî ile karşılaştılar. Nadr Şebîb'e: «Selâm sana ey emir!» dedi. Bunun üzerine Süveyd ona: «Müminlerin emîri mi dedin? Vay senin haline!» diye çıkıştı. Nadr: «Evet, Müminlerin emîri.» diyerek karşılık verince Şebîb Nadr'a: «Ey Nadr! Allah'tan başka kimsenin hükmü yoktur.» diyerek lânet etmek istedi, ancak Nadr: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn.» dedi. Bunun üzerine de Şebîb'in yanındakiler Nadr'ın üzerine atılarak onu öldürdüler. Nadr Basra'dan Haccâc ile birlikte gelmiş, ancak geri kalmıştı. Nadr'ın annesi olan Nâciye Şeybânlı Hâni b. Kabîsa'nın kızıdır. Bu bakımdan Şebîb Nadr'ın kurtulmasını arzulamıştı.

Şebîb ve beraberindekiler daha sonra Merdeme'ye doğru çıktılar. Haccâc bir münadiye emir vererek şöyle seslenmesini istedi: «Ey Allah'ın atlıları, atlarınıza bininiz!» Bu çağrının yapıldığı sırada Haccâc sarayın kapısının üstünde elinde bir kandil ile duruyordu. Yanına ilk gelen kişi Osb. Kudâme'yi iki bin kişi ile, Temîmoğullarının azatlı kölesi olan Ebû Durays'ı iki bin kişi ile gönderdiği gibi Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir ile Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi de gönderdi.

Daha sonra Haccâc Esedli Bişr b. Gâlib'i iki bin kişi ile, Sakîfli Zâide b. Kudâme'yi iki bin kişi ile, Temîmoğullarının azatlı kölesi olan Ebû Durays'ı iki bin kişi ile gönderdiği gibi Abdüla'lâ b. Abdullah Âmir ile Ziyâd b. Amr el-Atekî'yi de gönderdi.

Abdülmelik b. Mervân Muhammed b. Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah'ı

Sicistân'a vali tayin etmiş ve Haccâc'a mektup yazarak yol hazırlıklarını tamamlayıp bin kişi ile birlikte çabucak işinin başına göndermesini emretmişti. Bu emir üzerine Muhammed b. Mûsâ hazırlanmakta iken Şebîb'in durumu ortaya çıktı ve olanlar oldu. Bu sefer Haccâc Muhammed b. Mûsâ'ya: «Sen Şebîb ile ve bu isyankârlarla karşılaş ve onlarla cihat et. Zafer senin olur ve böylece ünün her tarafa yayılır. Ondan sonra işinin başına gidersin.» diyerek onu da Şebîb'in üzerine gidenlerle birlikte gönderdi. Diğer komutanlara da şöyle dedi: «Şayet savaş olursa, komutanınız Zâide b. Kudâme olacaktır.»

Böylelikle bu komutanlar yola koyuldular ve Fırat'ın alt tarafında konakladılar. Şebîb ise onların bulunduğu kıyıyı terkedip Kâdisiyye'ye doğru yola koyuldu.

Şebîb'in Zahr b. Kays ile Savaşması

Haccâc bin sekiz yüz kişilik seçkin bir atlı grubunu öbür askerlerden ayrı olarak Zahr b. Kays komutasında gönderdi ve ona şöyle dedi: «Şebîb'i bulup çarpışıncaya kadar onu takip etmeğe devam et. Ancak o, senin üzerine yönelmediği yahut da durmadığı sürece ona hücum etmeyeceksin.» Bunun üzerine Zahr yola koyuldu ve Seylhîn'e kadar vardı. Şebîb de ona doğru gelince birbirleriyle karşılaştılar. Şebîb atlılarını bir araya topladıktan sonra onların safları arasında Zahr'ın yanına varıncaya kadar ilerledi. Zahr yere düşürülünceye kadar çarpışmasına devam etti, yanındakiler ise bozguna uğradı. Şebîb ile beraberindekiler onu öldürdüklerini zannettiler, ancak seher vakti yaklaşıp soğuk kendisini etkilemeğe başlayınca kalkıp yürümeğe başladı ve kasabaya kadar ulaştı. Bir süre kaldıktan sonra oradan alınıp Kûfe'ye götürüldü. Yüzünde ve başında ondan fazla yara vardı. Bir kaç gün kaldıktan sonra Haccâc'ın yanına gitti. Haccâc onu yanında oturttu ve çevresindekilere şöyle dedi: «Kim cennet ehlinden olduğu halde ve şehit düşmesine rağmen halk arasında dolaşan bir kişi görmek istiyorsa bu adama baksın.»

Sözü Geçen Komutanların Savaşı ve Muhammed b. Mûsâ b. Talha'nın Öldürülmesi

Zahr ile birlikte bulunanlar yenilip bozguna uğrayınca Şebîb'in arkadaşları kendisine şöyle dedi: «Bizler onların bir ordusunu yenmiş bulunuyoruz. Şimdi hep birlikte çekilelim.» Şebîb ise şöyle dedi: «Bu bozgun sizin peşinize takılmış bulunan bu komutanları da, askerlerini de korkutmuş bulunuyor. Haydi, hep birlikte onlara doğru gidelim. Allah'a yemin ederim, eğer onlarla çarpışacak olursak bizimle Haccâc arasında hiç

bir engel kalmayacaktır ve Allah'ın izniyle Kûfe'yi alabileceğiz.» Arkadaşları da ona: «Bizler senin görüşüne tâbiyiz.» diyerek karşılık verdiler.

Bundan sonra Şebîb yola koyuldu ve sözü geçen komutanların nerede olduklarını sordu. Onların «Rûzbâr» denilen, Kûfe'den yirmi dört fersah uzaklıkta bir yerde oldukları haber verildi. Oraya doğru gitmeğe başladı. Haccâc onlara Şebîb'in kendilerine doğru gelmekte olduğunu haber verip: «Hepinizin komutanı Zâide b. Kudâme'dir.» dedi.

Şebîb yanlarına vardığında savaş için gerekli hazırlıklarını yapmış olduklarını gördü. Kûfelilerin sağ kanadının başında Ziyâd b. Amr el-Atekî, sol kanatlarının başında ise Esedli Bişr b. Gâlib vardı. Ayrıca her komutan kendi emrindekilerin arasında duruyordu. Şebîb üç bölük ile birlikte ve doru bir ata binmiş olarak geldi. Bu birliklerin birisinde Süveyd b. Süleym vardı. Bu birlik Kûfelilerin sağ kanadının karşısında durdu. Öbür birliğin başında Şebîb'in kardeşi Musâd vardı. Bu da sol kanadın karşısında durdu. Şebîb'in kendisi ise merkezin karşısında yer aldı.

Zâide b. Kudâme askerler arasında dolaşarak onları düşmanlarına karşı cihada ve savaşmağa teşvik ediyor, ayrıca düşmanlarının sayıca azlığı ve batıl üzre olması, buna karşılık kendilerinin çok ve hak üzre olmaları dolayısıyla zafer kazanacaklarından ümitlendirmeğe çalışıyordu. Bundan sonra kendi yerine döndü. Süveyd b. Süleym Ziyâd b. Amr üzerine hamle yaptı. Ziyâd ile birlikte olanların büyük bir kısmı dağıldığı halde Ziyâd arkadaşlarının yarısına yakın kadar kısmıyla yerinden ayrılmadı. Arkasından kısa bir süre için Süveyd yanlarından çekildi, daha sonra onlara karşı ikinci bir hamle daha yaptı. Karşılıklı olarak mızraklarla vuruştular. Ziyâd bir süre yerinde durdu ve çok şiddetli bir şekilde çarpıştı. Süveyd de aynı onlar gibi çetin bir şekilde çarpıştı. Süveyd gerçekten Arapların en kahraman kişilerinden birisiydi. Daha sonra Süveyd onları onlara: «Hayır, ağırlıkları azalıncaya kadar onları bırakınız.» dedi. Bunun üzerine Süveyd ile birlikte olanlar şöyle dediler: «Onların dağılmakta olduklarını görmüyor musun? Haydi, onlara hamle yap!» Ancak Şebîb onlara: «Hayır, ağırlıkları azalıncaya kadar onları bırakınız.» dedi. Bunun üzerine Süveyd kısa bir süre onlara ilişmedi, arkasından üçüncü bir hamle daha yaptı. Bu sefer bütünüyle bozguna uğrdaılar. Ziyâd b. Amr'ın üzerine her taraftan kılıç darbeleri inmeğe başladığı halde üzerindeki zırhlardan dolayı hiç bir tesirleri olmadı. Daha sonra hafif bir yara alarak geri çekildi. Bu sırada akşam olmak üzere idi.

Daha sonra Abdüla'lâ b. Abdullah b. Âmir üzerine hamle yaptılar ve onu da bozguna uğrattılar. Zaten Abdüla'lâ fazla çarpışmadan Ziyâd b. Amr'ın yanına gitmiş ve her ikisi de geri çekilmişti. Haricîler akşam üzeri bir hamle yaparak Muhammed b. Mûsâ b. Talha'nın yanına kadar vardı-

lar. Onunla çok şiddetli bir şekilde çarpışmaya tutuştular, o da direndi. Daha sonra Şebîb'in kardeşi olan Musâd da Kûfelilerin sol kanadında bulunan Bişr b. Gâlib'e bir hamle yaptı, Bişr de direndi ve yaklaşık elli kişi ile birlikte atlarında inerek son fertleri öldürülünceye kadar çarpışmalarına devam ettiler. Ondan sonra Bişr'in geri kalan arkadaşları da bozguna uğrayıp geri çekildi.

Haricîler Temîmoğullarının azatlı kölesi olan ve Bişr b. Gâlib'in yanı başında yer alan Ebû Durays ile A'yen'in bulunduğu yere kadar varıp burada her ikisini de bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Ebû Durays ile A'yen Zâide b. Kudâme'nin yanına kadar geri çekildiler. Zâide b. Kudâme'nin yanına vardıklarında şöyle seslendi: «Ey İslâm'a bağlı olanlar; yerinizi koruyunuz, yerinizi koruyunuz! Bunlar kâfir, sizler ise Mümin olduğunuz halde sizden daha sabırlı olmasınlar.» Zâide onlarla seher vaktine kadar gece boyunca çarpışıp durdu.

Daha sonra Şebîb arkadaşlarından bir grup ile birlikte Zâide'nin üzerine hamle yaptı, onu ve beraberindekileri öldürüp bıraktı.

Zâide öldürülünce Ebû Durays ile A'yen oldukça büyük bir saraya girdiler. Şebîb arkadaşlarına şöyle dedi: «Artık kimseye kılıç kaldırmayınız. Bunları bey'at etmeğe davet ediniz.» Bunun üzerine onları tan yerinin ağardığı sırada bey'ate davet ettiler, onlar da Şebîb'e bey'at ettiler. Bey'at edenler arasında Ebû Mûsâ'nın oğlu Ebû Bürde de vardı. Şebîb arkadaşlarına: «Bu, iki hakemden birisinin oğludur.» deyince onu öldürmek istediler. Şebîb: «Bunun günahı nedir?» diye çıkışınca öldürmekten vazgeçtiler. Şebîb'e: «Müminlerin emîri» diyerek selâm verdiler, o da onları serbest bıraktı. Tan yeri iyice ağarıncaya kadar bu şekilde kaldılar.

Sabah namazının vakti gelince Muhammed b. Mûsâ müezzinine emir verdi, o da ezan okudu. Muhammed henüz bozguna uğramamıştı. Şebîb ezan sesini işitip «Bu da ne oluyor?» diye sorunca arkadaşları: «Muhammed b. Mûsâ b. Talha henüz olduğu gibi duruyor.» diye cevap verdiler. Bunun üzerine Şebîb şöyle dedi: «Zaten ben onun ahmaklığının ve kibrinin kendisine böyle bir iş yaptıracağını düşünmüştüm.» Daha sonra Şebîb bizzat ezan okuduktan sonra sabah namazını kıldırdı. Namazdan sonra Muhammed'in ve arkadaşlarının üzerine hücum ettiler. Bir grup bozguna uğrayıp geri çekilirken, bir grup da Muhammed ile birlikte direnmesine devam etti. Muhammed öldürülünceye kadar çarpışıp durdu. Haricîler bundan sonra karargâhta bulunan her şeyi aldılar ve daha önce Şebîb'e bey'at etmiş bulunanlar da çekip gitti. Böylece onlardan hiç bir kimse kalmamış oldu. Şebîb bundan sonra A'yen ile Ebû Durays'ın bulundu-

ğu ve kendilerini korumaya aldıkları sarayın yanına geldi. Gün boyunca içinde bulundukları sarayın etrafında kaldıktan sonra onları bırakıp gitti. Arkadaşları kendisine şöyle dediler: «Artık Kûfe'ye kadar karşı koyacak kimse kalmadı.» Ancak Şebîb arkadaşlarının yaralı olduğunu gördüğünden: «Yaptığınızdan fazlasını sizden kimse isteyemez.» deyip onlarla önce Nifter'e, sonra Sarât'a gitti. Oradan Hanigâr'a gidip orada ikamet etti.

Haccâc onun Niffer'e doğru gittiğini haber alınca Medâin üzerine gitmek istediğini zannetti. Medâin Kûfe'nin adeta giriş kapısı durumunda olup orayı eline geçiren Sevâd arazisinin büyük kısmını eline geçirmiş demek oluyordu. Bu bakımdan Haccâc dehşete kapıldı ve Osman b. Katan'ı Medâin, Cûhâ ve Enbâr üzerine emîr tayin etti. Abdullah b. Ebî Usayfir'i ise azletti. Cezl ise yaralarının tedavisi için Medâin'de bulunuyordu. Osman Medâin'e geldikten sonra İbn Ebî Usayfir'in yaptığı gibi Cezl'e ziyaretlerde bulunmuyor ve hediyeler göndermiyordu. Bu bakımdan Cezl şöyle dua etti: «Allah'ım, İbn Ebî Usayfir'in cömertlik ve faziletini, Osman b. Katân'ın ise cimriliğini artır.»

Muhammed b. Mûsâ'nın öldürülmesi ile ilgili olarak bundan başka rivayetler de vardır. Bu konudaki rivayetlerden biri şudur:

Muhammed b. Mûsâ Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer ile birlikte Ebû Fudeyk ile çarpışmalarda bulunmuştu. Kendisi kahraman ve güçlü kuvvetli bir kişiydi. Ömer onu kendi kızıyla evlendirmişti. Diğer taraftan Muhammed'in kız kardeşi Abdülmelik b. Mervân ile evliydi. Bu bakımdan Abdülmelik onu Sicistân valiliğine tayin etmişti. Muhammed, Haccâc'ın da bulunduğu sırada Kûfe'den geçti. Haccâc'a: «Bu kişi Abdülmelik'e olan akrabalığı ile birlikte Sicistân'a gidecek ve senin aradığın kişilerden birisi buna sığınacak olursa, Muhammed bu kişiyi sana vermeyebilir.» dediler. Bunun üzerine Haccâc: «Peki bunun çaresi nedir?» diye sorunca da şöyle karşılık verdiler: «Şimdi sen Muhammed'in yanına git, kendisine selâm ver; ona gücünden, kuvvetinden ve kahramanlığından söz et. Ayrıca Şebîb'in yolu üzerinde bulunduğunu, seni oldukça yormuş olduğunu; Allah'ın, kendisinin vasıtasıyla bizleri Şebîb'den kurtaracağını ümit ettiğini söyle ve bunun şeref ve şanının böylelikle Muhammed'e ait olacağını bildir.» Haccâc denileni yaptı, Muhammed de Haccâc'ın teklifini kabul ederek Şebîb'in üzerine gitti. Şebîb kendisine şöyle haber gönderdi: «Sen aldatılmış bulunuyorsun. Haccâc seni gönderip kendisini korumak istedi. Sen bizim himayemizdesin ve bizim üzerimizde hakkın vardır. Haydi, sana ne emredilmişse git onu yap. Allah adına yemin ediyorum ki sana eziyet etmeyeceğim.» Ancak Muhammed Şebîb ile savaşmaktan başka bir şey kabul etmeyince Şebîb onu durdurmak istedi ve bu maksatla ona

tekrar elçi gönderdi, ancak Muhammed kabul etmeyip teke tek dövüşmek için karşısına er diledi. Onun önüne Batîn b. Ka'neb ile Süveyd b. Süleym çıktılar, ancak Muhammed Şebîb'den başkasını kabul etmedi. Bunu Şebîb'e söyleyince Şebîb ona karşı çıktı ve şunları söyledi: »Allah adına senden kanını döktürmemeni istiyorum, sana himaye veriyorum.» Ancak Muhammed kabul etmeyince Şebîb onun üzerine bir hamle yaptı ve elindeki on iki Şâm rıtlı ağırlığındaki bir demir çubukla vurarak miğferini kırdı ve başını yardı. Muhammed ölü olarak yere serildi. Daha sonra Şebîb onu kefenleyip gömdü. Karargâhından ganimet olarak alınanları satın aldı ve bunları ailesine göndererek kendi arkadaşlarına karşı da şöyle özür beyan etti: «O benim himayemde idi. Bu yüzden ganimet olarak aldığım şeyleri riddet ehline hibe edebilirim.»

Şebîb'in Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile Çarpışması ve Osman b. Katan'ın Öldürülmesi

Haccâc daha sonra Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı çağırarak halk arasından kendisine altı bin atlı seçmesini ve nerede olursa olsun Şebîb'in peşine takılmasını emretti. Abdurrahman Haccâc'ın dediğini yaptı ve Şebîb'in üzerine gitmek üzere yola koyuldu. Haccâc Abdurrahman'a ve onunla birlikte olan askerlere bir mektup yazarak geri kaçtıkları takdirde öldürmekle ve çeşitli şekilde cezalandırmakla tehdit etti. Abdurrahman Medâin'e vardı ve Cezl'in yanına gidip —yarası dolayısıyla— onu ziyaret etti. Cezl kendisine ihtiyatlı davranmayı, Şebîb'den ve beraberindekilerden sakınmayı tavsiye etti ve ona «Fuseyfusâ» adındaki atını verdi. Bu atı koşuda kimse geçemiyordu. Daha sonra Abdurrahman Cezl ile vedalaşıp Şebîb'in bulunduğu tarafa doğru yola koyuldu.

Şebîb ise Dakûkâ ve Şehr-Zûr'a doğru gitti. Abdurrahman da onu takip etmeğe başladı. Musul sınırına varınca şöyle dedi: «İşte burası Musul'dur. Burayı da kendileri savunsunlar.» Ancak Haccâc kendisine yazdığı mektupta şöyle dedi: «Şimdi, sen Şebîb'i takip et ve nereye giderse gitsin, onu yakalayıp öldürünceye, ya da buradan sürünceye kadar arkasını bırakma; çünkü saltanat Müminlerin emîrinin saltanatıdır, ordu da onun ordusudur. Vesselâm.»

Bunun üzerine Abdurrahman bir daha Şebîb'in peşine takıldı. Şebîb Abdurrahman'ın kendisine yaklaşmasına fırsat verip geceleyin de onu gafil avlamak istiyordu, ancak her seferinde Abdurrahman'ın etrafını hendekle çevirmiş ve muhtemel saldırılara karşı gerekli tedbirleri almış olduğunu görüyor, onu bırakıp gidiyordu. Arkasından Abdurrahman onu yine takibe koyuluyordu. Şebîb Abdurrahman ve askerlerinin yola koyulduk-

larını haber alınca yol almaktayken onlara doğru gidiyor, ancak savaşa hazır bir düzen içerisinde olduklarını görünce onları gafil avlayamıyordu. Daha sonra Şebîb Abdurrahman'ın kendisine yaklaştığını öğrenince yirmi fersah, ya da o civarda bir mesafeyi oldukça zorlu ve taşlı bir arazide alıyor, Abdurrahman da kendisini takip ediyordu. Şebîb bu şekilde devam edip durdu; öyle ki, Abdurrahman'ın askerleri bundan dolayı çok sıkıntılar çekti, atlarının ayakları rahatsızlandı ve her türlü güçlükle karşı karşıya kaldılar. Ancak Abdurahman takipten vazgeçmedi, sonunda Hânikîn, Celûlâ' ve Sâmerra'ya kadar peşinden gitti. Şebîb buradan «Bett» denilen yere gitti. Bett, Musul kasabalarından bir kasaba olup Kûfe sevâdı ile arasında sadece «Havlâyâ» nehri vardır. Havlâyâ nehri ise Cûhâ arazisindeki Üst Râzân'da yer alır. Abdurrahman nehrin kıvrıldığı bir yer hendeği andırdığı için burada indi.

Şebîb Abdurrahman'a elçi göndererek şöyle dedi: «Bu günler (Kurban Bayramı'nı kastediyor.) hem bizim için, hem de sizin için bayramdır. Bu günler geçinceye kadar karşılıklı olarak birbirimize hücum etmemeğe ne dersin?» Abdurrahman Şebîb'in bu teklifini kabul etti, çünkü o da işi sürüncemede bırakmayı seviyordu.

Diğer taraftan Osman b. Katan, Haccâc'a şöyle yazdı: «Şunu bil ki, Abdurrahman bütün Cûhâ'yı tek bir hendekmiş gibi kazıp durdu. Buranın haracını azalttı ve Şebîb'in buranın halkını yiyip bitirmesine fırsat verdi. Vesselâm.» Bunun üzerine Haccâc Osman b. Katan'a mektup yazdı, ordunun bulunduğu yere gitmesini emretti ve onu askerlerin başına komutan yaparak Abdurrahman'ı azletti. Ayrıca Haccâc Medâin'e Mutarrif b. Muğîre b. Şu'be'yi gönderdi. Osman da Abdurrahman'ın ve Kûfe'den gelen ordunun yanına gitti. Salı akşamı ve Arefe gününün bir önceki günü olan Terviye günü oraya vardı. Osman katırının üzerinden inmeyip şöyle seslendi: «Ey insanlar! Düşmanlarınıza karşı çıkınız.» Herkes onun yanına gelip şöyle dediler: «Şimdi üzerimize karanlık çöküyor. Ruhen de savaşa hazır değiliz. Bu geceyi geçirelim, daha sonra savaş düzeni içerisinde onlara karşı çıkalım.» Ancak Osman şöyle diyordu: «Hayır. Bu fırsat ister lehime, isterse aleyhime olsun kesinlikle onlarla çarpışacağız.» Sonra Abdurrahman Osman'ın yanına gelerek onu katırından indirdi.

Şebîb Bett kilisesine yerleşmişti. Bett halkı gelip şöyle dediler: «Sen zayıflara ve zimmet ehline merhamet edersin, sen yanına gittiğin kimselerin konuşmalarını dinler, şikâyetlerine kulak verir ve incelersin. Şu kimseler oldukça zalimdir; ne kimseyi konuştururlar, ne de özür kabul ederler. Allah'a yemin ederiz, şayet onlar senin bizim kilisemizde kalmakta olduğunu haber alacak olurlarsa, yanımızdan gittikten sonra bizleri toptan öldürürler. Eğer kasabanın yan tarafına yerleşmeyi uygun görüyorsan ve

bu konuda bize her hangi bir söz söylenmemesini arzu ediyorsan böyle yapıver.» Bunun üzerine Şebîb kiliseden çıktı ve kasabanın yan tarafına yerleşti.

Osman gece boyunca askerlerini savaşa teşvik edip durdu. Çarşamba sabahı olunca bütün askerleri yanına alıp çıktı. Çok şiddetli bir rüzgâr ve toz ile karşılaştılar. Bunun üzerine askerler feryadı basarak şöyle dediler: «Allah için söyle, rüzgâr aleyhimizde iken nasıl olur da bizimle savaşa çıkarsın?» Bu bakımdan Osman bu gün de onları bırakıp savaşa çıkmadı. Daha sonra perşembe günü herkese savaş düzeni vermiş olduğu halde savaşa çıktı. Sağ kanadının başına Hâlid b. Nehîk b. Kays'ı, sol kanadın başına ise Selûllu Akîl b. Şeddâd'ı komutan yaptı. Kendisi ise piyadelerin arasında yer aldı. Şebîb nehri geçip yanlarına vardı. O gün beraberindekilerin sayısı yüz seksen bir kişi idi. Kendisi sağ kanatta durdu, kardeşi Musâd'ı merkeze koydu, Süveyd b. Süleym'i ise sol kanadın komutanı yaptı. Her iki taraf birbirinin üzerine yürüdü.

Şebîb arkadaşlarına şöyle dedi: «Ben nehir tarafından onların sol kanatlarına hamle yapacağım. Orayı bozguna uğratacak olursam, benim sol kanadımın komutanı da onların sağ kanatlarına hamle yapsın. Ancak merkezin komutanı benim emrim gelinceye kadar yerinden ayrılmasın.»

Şebîb Osman'ın sol kanadına hamle yaptı ve onları bozguna uğrattı. Akîl b. Şeddâd atından indi, piyade olarak ölünceye kadar çarpıştı. Aynı şekilde Ayyâş b. Abdullah el-Mentûf'un amcası olan Hemdânlı Mâlik b. Abdullah da öldürüldü. Şebîb onların karargâhlarına kadar girdi. Süveyd ise Osman'ın sağ kanadına hamle yaptı ve burayı bozguna uğrattı. Sağ kanadın başında Hâlid b. Nehîk bulunuyordu. Hâlid, Süveyd ile şiddetli bir şekilde çarpıştı. Arkasından Şebîb hamle yaptı ve Hâlid'i öldürdü.

Osman b. Katan atından indi ve arîfler, ileri gelenler ve atlılarla birlikte Şebîb'in merkezine doğru ilerlemeğe başladılar. Merkezin başında Şebîb'in kardeşi Musâd yaklaşık altmış kişi ile birlikte duruyordu. Osman yaklaşınca yanındakilerle birlikte onlara karşı çıktı ve onları birbirinden ayırıncaya kadar çarpıştılar. Şebîb ise yanındaki atlılarla birlikte onların arkasına geçti ve hamle yaptı. Osman ve kendisiyle birlikte olanlar omuzlarından aldıkları mızrak darbeleriyle yüz üstü düşünceye kadar Şebîb'i fark etmediler. Aynı şekilde Süveyd b. Süleym de beraberindeki atlılarla birlikte üzerlerine yöneldi. Musâd ve arkadaşları geri dönüp bir süre çarpıştılar. Osman b. Katan iyi bir şekilde çarpışmasına devam etti, ancak Şebîb'in adamları etrafını kuşattılar ve Şebîb'in kardeşi Musâd ona bir kılıç darbesi indirdi. Osman bu darbeye karşı dönerek: **«Allah'ın emri elbette ki yerini bulacaktı.»** (Ahzab, 33/37) dedi. Daha sonra diğer askerler gelip onu öldürdüler. Abdurrahman'ın kendisi de yere düştü. İbn Ebî Sebre el-Cu'fî Abdurrahman'ın yanına geldi, onu tanıdı ve kendi katırına bin-

direrek diğer askerlere: «Ebû Meryem manastırına gidiniz.» diye seslendi. Daha sonra Abdurrahman ile İbn Ebî Sebre oradan ayrıldılar.

Sekûnlu Vâsıl, Abdurrahman'a Cezl'in vermiş olduğu atın askerler arasında dolaşmakta olduğunu ve Şebîb'in adamlarından birisinin onu yakalamış olduğunu görünce Abdurrahman'ın ölmüş olduğunu zannetti. Ölenler arasında arayıp bulamayınca Abdurrahman'ın durumunu başkalarına sordu. Onlar da durumu bildirdiler. Vâsıl ve oğlu katırlarına binerek Abdurrahman'ı takibe koyuldular. Yaklaşınca Abdurrahman ile İbn Ebî Sebre çarpışmak üzere bineklerinden indiler. Vâsıl onları görünce tanıdı ve: «Sizler asıl inmeniz gereken yerde inmediniz, şimdi de inmeyiniz.» deyip sarığını başından çekti, onlar da Vâsıl'ı tanıdılar. Vâsıl Abdurrahman'a: «Ben binmen için bu katırı sana getirmiş bulunuyorum.» deyince Abdurrahman da o katıra bindi ve Deyr el-Bikâr'a varıncaya kadar yollarına devam ettiler.

Şebîb arkadaşlarına emir vererek kalanları öldürmemelerini söyledi ve onları kendisine bey'at etmeye çağırdı, onlar da bey'at ettiler. O gün Kindelilerden yüz yirmi kişi öldürüldü. Arîflerin büyük bir kısmı da öldürülenler arasında idi.

Abdurrahman Deyr el-Bikâr'da geceyi geçirdi. İki atlı gelerek yanına çıktılar. Onlardan birisi uzun süre Abdurrahman ile yalnız kaldı, daha sonra bu gelen iki kişi çıkıp gittiler. Abdurrahman ile uzun süre yalnız kalan kişinin bizzat Şebîb olduğu daha sonra anlaşıldı, çünkü Şebîb ile Abdurrahman birbirleriyle yazışıyorlardı. Abdurrahman oradan çıkıp Ebû Meryem manastırına vardı. Askerler gelip yanında toplandılar ve ona şöyle dediler: «Şebîb yerini öğrenecek olursa yanına gelir ve ganimet olarak eline düşersin.» Bunun üzerine Abdurrahman oradan çıkıp Kûfe'ye gitti ve Haccâc'dan kendisi için emân alınıncaya kadar gizlenip görünmedi.

İslâmî Dirhem ve Dinarların Basımı

Bu yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân dinar ve dirhem bastırdı. İslâm tarihinde ilk olarak dinar ve dirhem bastıran kişi odur. Müslümanlar bu işten oldukça faydalandı.

Bu dinar ve dirhemlerin basılmasının sebebi şudur: Abdülmelik Bizanslılara yazdığı mektupların başına «Kul huvalluhu ehad» ve Peygamber (s.a.v.)'in ismi ile tarih yazıyordu. Bizans kralı ona şöyle bir mektup yazdı: «Sizler şunu şunu uydurdunuz. Bu işi bırakınız, aksi takdirde bizim dinarlarımızda Peygamberinizden hoşunuza gitmeyecek şekilde söz edildiğini göreceksiniz.» Bu durum Abdülmelik'in çok ağrına gitti, bu sebep-

le Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'yi yanına çağırarak bu konuda onunla istişare etti. Hâlid ona: «Sen de onların dinarlarını yasakla ve insanlar için Yüce Allah'ın adının geçtiği bir sikke yap.» deyince Abdülmelik dinar ve dirhemleri bastırdı.

Daha sonra Haccâc'ın kendisi de dirhem bastırarak onların üzerine «Kul huvalluhu ehad» ayetini nakşetti. Ancak Müslümanlar Kurân-ı Kerîm'den bir ayetin dirhem üzerine nakşedilmesinden hoşlanmadılar, çünkü cünüpler ve ay hali olan kadınlar bunlara el sürebiliyordu. Diğer taraftan Haccâc kendisinden başkasının dirhem bastırmasını yasaklamıştı. Yahudi Semîr de dirhem bastırınca onu öldürmek için yakaladı. Semîr: «Benim dirhemlerimin ayarı senin dirheminin ayarından daha üstündür. Niye öldüreceksin?» dediyse de Haccâc onu bırakmadı. Bu sefer Semîr dirhemler için terazi yapmayı teklif etti ve serbest bırakılmasını istedi, ancak Haccâc yine bırakmadı; çünkü o sırada halk bu konuda teraziden, tartıdan haberdar olmadığından onları birbirleriyle tartıyorlardı. Semîr bu işler için teraziyi ortaya koyunca birbirlerini aldatmak imkânını bulamadılar.

Tartı konusunda işleri ilk olarak sıkı tutan ve katıksız gümüş üzerinde ısrarla durup bu konuda kendisinden öncekilere nazaran daha ileri giden ilk kişi Yezîd b. Abdülmelik zamanındaki Ömer b. Hubeyre'dir. Ömer gerçekten dirhemlerin kalitesini yükseltmiş, ayarları somlaştırmış ve bu konuda gerekli sıkı tedbirleri almıştı. Ondan sonra başa geçen Yûsuf b. Ömer bu konudaki sıkılığı daha da ileri götürdü. Bir gün dirhem ayarlarını kontrol etmekte iken bir dirhemin bir habbe ağırlığınca eksik geldiğini gördü. Bunun üzerine dirhem basan kişileri biner kamçı ile cezalandırdı. Bunlar yüz kişiydi. Böylelikle bir habbe eksik için yüz bin kamçı vurmuş oldu. Hubeyriyye, Hâlidiyye ve Yûsufiyye diye bilinen paralar Ümeyyeoğullarının en iyi paralarıydı. Hatta Mansûr haraç olarak yalnız onları kabul ediyordu. Ondan önceki dirhemlere ise «mekruh dirhemler» adı verildi.

Rivayete göre «mekruh dirhemler» diye bilinen dirhemler Haccâc'ın bastırıp üzerlerine «Kul huvallahu ehad» ayetini nakşettirdiği dirhemlerdi. Âlimler cünüp ve ay hali olanların bunlara el sürmesi dolayısıyla bunları kerîh görmüşlerdi.

Acemlerin dirhemleri ise değişik büyüklükteydi. Onların dirhemleri bir miskal ağırlığında oluyordu. Ancak bu miskal yirmi kırat, on iki kırat ve on kırat olabiliyordu. Bunlar bir miskalin sınıflarıdırlar. İslâm dirhemleri basılınca yirmi, on iki ve on kıratlık üç ayrı dirhemi aldılar, bunların toplam kırk iki kırat ettiğini gördüler. Dirhemlerini bu toplamın üç-

te bir ağırlığı olan on dört kırat ağırlığında yaptılar. Böylelikle Arabî dirhemin ağırlığı on dört kırat olarak ortaya çıktı. Bunun neticesi olarak da her on dirhemin ağırlığı yedi miskal olmuş oldu.

Denildiğine göre, Mus'ab b. ez-Zübeyr kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr döneminde az miktarda dirhem bastırmış, fakat ondan sonra Abdülmelik döneminde bunların değeri düşürülmüştü.

Abdülmelik'in ilk dirhem ve dinarı bastıran kişi olduğu şeklindeki ilk rivayet ise daha sahihtir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Yahyâ b. Hakem Abdülmelik'in yanına bir heyet ile geldi. Yine bu yıl içerisinde Abdülmelik Medîne valiliğine Ebân b. Osman'ı tayin etti. Muhammed b. Mervân'ın oğlu Mervân bu yıl doğdu. Bu yıl hacc emîrliğini Medîne valisi Ebân b. Osman yaptı. Irak valisi Haccâc, Horasân valisi Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid idi. Kûfe kadısı Şüreyh, Basra kadısı ise Zürâre b. Evfâ idi. Muhammed b. Mervân bu yıl içerisinde Malatya taraflarından Bizanslılara gaza yaptı.

Hz. Ali'nin arkadaşlarından olan Habbe b. Cüveyn el-Uranî bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN YETMİŞ YEDİNCİ (M. 696-697) YILI OLAYLARI

Şebîb'in Attâb b. Verkâ ve Zühre b. Haviyye ile Çarpışması ve Öldürülmeleri

Bu yıl içerisinde Şebîb Reyâhlı Attâb b. Verkâ ile Zühre b. Haviyye'yi öldürdü.

Bunun sebebi şuydu: Şebîb Haccâc'ın Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile birlikte gönderdiği orduyu bozguna uğratıp Osman b. Katan'ı da öldürdüğünde mevsim sıcakları oldukça fazlaydı. Bu bakımdan Şebîb «Mâh Behrâzân» denilen yere vardı ve yaz aylarını burada geçirdi. Burada üç ay kaldı. Bu süre zarfında Şebîb'e pek çok kişi katıldı. Bunlarm bazısı dünyalık peşinde olan, bir kısmı da Haccâc'ın para veya başka türlü cezalara çarptırıp yakalamak istediği kimselerdi. Sıcaklar bitince Şebîb yaklaşık sekiz yüz kişi ile birlikte Medâin'e doğru yola koyuldu. O sırada Medâin'de komutan olarak Mutarrif b. Muğîre b. Şu'be bulunuyordu. Şebîb «Huzeyfe b. Yemân Köprüleri» diye bilinen yere kadar geldi. Bâbil-Mehrûz'un hükümdarı Haccâc'a bu durumla ilgili olarak mektup yazdı. Haccâc mektubu okuyunca kalkıp Müslümanlara şu konuşmayı yaptı: «Ey insanlar! Sizler ya ülkeniz ve ganimet payınız için çarpışırsınız, yahut da sıcağa ve soğuğa daha dayanıklı, sizden daha itaatkâr bir takım kimseleri çarpışmak üzere düşmanınız üzerine gönderirim ve sizin ganimet payınızı onlar yerler.»

Pek çok kişi ayağa kalkıp şöyle dediler: «Onlarla biz çarpışırız ve emîrimizin serzenişine karşı gereğini yerine getiririz. Emîr onlarla savaşmak üzere uygun gördüklerini seçsin.» Bunun üzerine oldukça yaşlı ve ancak elinden tutulduğunda ayakta durabilecek bir kişi olan Zühre b. Haviyye ayağa kalkıp Haccâc'a şunları söyledi: «Allah emîre iyiliğini versin! Sen onların üzerine askerleri bölük pörçük olarak gönderiyorsun. Herkesi onlara karşı savaşa gitmek üzere çağır. Önlerine geçirmek üzere kahraman, tecrübeli, kaçmayı utanılacak ve çirkin bir şey, sabrı şeref ve üstünlük olarak kabul eden bir kişi seçmelisin.» Onun bu sözleri üzerine Haccâc: «Sözünü ettiğin adam sensin, haydi çık!» deyince Zühre şöyle konuştu: «Allah emîre iyiliğini versin! Bu gibi işlere zırh ve kalkan taşıyabilecek,

kılıç sallayabilecek, atın sırtında dimdik durabilecek kimseler elverişli olabilir. Ben ise bunlardan hiç birisini yapamam. Hem gözlerim zayıflamıştır, hem de bedenim zayıf düşmüş durumdadır; bununla birlikte komutanın yanında beni de gönder, ben onunla beraber olurum ve ona görüşümü belirtirim.» Bunun üzerine Haccâc ona şöyle dedi: «Allah İslâmiyet ve Müslümanlar için seni başında da, sonunda da mükâfatlandırsın. Gerçekten çok iyi söyledin.» Sonra şöyle devam etti: «Ey insanlar! Hepiniz toplu olarak savaşa çıkıp yola koyulunuz.»

Bunun üzerine halk komutanlarının kim olacağını bilmeden gidip savaş hazırlıklarına başladı. Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak Şebîb'in Medâin'e yaklaştığını, Kûfe'ye gelmek istediğini ve Kûfelilerin çok yerde onunla çarpışmakta acze düştüğünü, bütün çarpışmalarda komutanlarını öldürerek askerlerini bozguna uğrattığını belirtti ve kendisine Haricîlerle çarpışmak üzere Şâm'dan bir ordu göndermesini istedi.

Mektup ulaşınca Abdülmelik Haccâc'ın yanına Kelbli Süfyân b. Ebred komutasında dört bin, Hakemli Habîb b. Abdurrahman komutasında da iki bin kişi gönderdi. Diğer taraftan Haccâc da Mühelleb ile birlikte bulunan Attâb b. Verkâ er-Reyâhî'ye mektup yazıp yanına çağırdı. Attâb daha önce Haccâc'a mektup yazarak Mühelleb'den şikâyetçi olmuş ve kendisini yanına almasını istemişti; çünkü Attâb Mühelleb'den kendisiyle birlikte bulunan Kûfelilere, Fârislilerden alınan ganimetlerden vermesini istemiş, ancak o kabul etmemişti. Bunun sonucunda aralarında tartışma çıkmış ve bu tartışma neredeyse çarpışmaya dönüşecekken Mühelleb'in oğlu Muğîre aralarına girerek işi düzeltmiş ve babasını Kûfelilere bir şeyler vermek durumunda bırakmış, o da bunu kabul etmişti. Bu yüzden Attâb Haccâc'a mektup yazıp Mühelleb'den şikâyetçi olmuştu.

Attâb'ın mektubu Haccâc'a varınca oldukça sevindi ve Attâb'ı yanına çağırdı. Daha sonra Kûfelileri toplayıp ordunun başına kimi geçireceği konusunda istişarede bulundu. Ona: «Senin görüşün daha değerlidir.» denilince Haccâc şöyle dedi: «Ben Attâb'a haber gönderdim, bu gece veya önümüzdeki gece gelecektir.» Bunun üzerine Zühre şöyle dedi: «Ey emîr! Sen onlara gerçekten atılması gereken taşı attın. Allah'a yemin ederim, ya zafer kazanır, öyle döneriz, yahut da öldürülürüz.»

Kabîsa b. Vâlik de ona şöyle dedi: «Herkes Şâm'da bir ordunun sana geldiğinden ve Kûfelilerin bozguna uğrayıp kaçışı önemsemediklerinden, âdeta yüreklerini kaybetmiş olduklarından söz ediyor. Uygun görürsen Şâm halkına haber gönder, daima hazırlıklı olsunlar. Geceleyin kaldıkları yerde mutlakâ gerekli ihtiyat tedbirlerini alsınlar; çünkü sen oldukça yer değiştiren, oradan buraya giden göçebeler gibi sürekli olarak göçüp du-

ran kimselerle çarpışıyorsun. Sen Kûfelileri bu gibi kimselerle savaş için hazırlanmış olmakla beraber onlardan tam manasıyla emin değilsin. Şebîb şu anda buradaysa, daha sonra başka bir yerdedir. Ben Şâm halkının kendilerini emniyette hissettikleri bir zamanda Şebîb'in saldırısına uğramayacaklarından emin değilim. Onlar helâk olacak olurlarsa biz de helâk oluruz, Irak'ın tümü de helâk olur.»

Haccâc Kabîsa'ya şu cevabı verdi: «Seni doğuran babaya aşk olsun; söylediğin ne kadar güzel ve yerinde!» Haccâc daha sonra Şâmlılara haber göndererek onlara ihtiyatlı olmalarını bildirdi ve Aynu't-Temr'e gelmelerini emretti. Onlar da dediğini yaptılar.

Attâb b. Verkâ o gece Kûfe'ye vardı. Haccâc onu hazırlanan bu ordunun başına komutan yapıp gönderdi. «Hammâm A'yen» denilen yerde karargâhını kurdu. Şebîb «Kelvâzî» denilen yere kadar geldi ve buradan Dicle'yi geçti. Daha sonra Yakın Behurasîr'e gelip konakladı. Kendisiyle Mutarrif arasında sadece Dicle Köprüsü kaldı. Mutarrif köprüyü aşarak Şebîb'e şöyle haber gönderdi: «Arkadaşlarından ileri gelenleri yanıma gönder. Onlarla karşılıklı olarak Kurân-ı Kerîm'i inceleyeceğiz, böylece onların neye davet ettiklerini tetkik edeceğim.» Bunun üzerine Şebîb kendisine Ka'neb b. Süveyd, Muhallil ve başkalarını gönderdi. Şebîb ayrıca Mutarrif'ten arkadaşları dönünceye kadar rehineler aldı. Gönderdiği bu kişiler dört gün süreyle Mutarrif'in yanında kaldıkları halde hiç bir konuda ittifak etmediler. Şebîb, Mutarrif kendisine tabi olmayınca Attâb'ın üzerine yürümek üzere hazırlandı ve arkadaşlarına şöyle dedi: «Ben belirli bir miktar asker alıp Şâm halkının üzerine Haccâc gibi bir emîr ve Kûfe gibi bir şehirle bağlantı kuramadan, henüz gaflette iken saldırmak istiyordum, ancak Mutarrif beni bundan alıkoydu. Şimdi benim casuslarım, onların öncülerinin Aynu't-Temr'e girmiş olduklarını ve şu anda Kûfe'ye oldukça yaklaştıklarını bildirdiler. Ayrıca Attâb'ın ve beraberindekilerin Basra'da olduklarını da söylediler. O bakımdan bizimle onun arasındaki mesafe oldukça yakındır. Haydi, Attâb'ın üzerine yürümek üzere hazırlıklarınızı yapınız.»

Mutarrif b. Muğîre Şebîb ile olan görüşmesinin Haccâc'a ulaşmasından korktuğu için dağlara doğru çıkıp gitti. Şebîb kardeşi Masâd'ı Medâin'e gönderdi ve köprüyü bağlattı. Attâb da gelip Sûk Hakeme'de kondu. Onunla birlikte kırk bin savaşçı, gençlerden ve Arap olmayan tebaadan da on bin kişi gelmiş, toplam olarak elli bin kişi olmuşlardı. Yola koyulacakları sırada Haccâc onlara şöyle dedi: «Yola koyulup da bu savaşta gerekli gayreti gösterenlere şeref ve üstünlük, kaçanlara ise zillet ve kötü bir son vardır. Kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim, eğer bu sefer de daha öncekilerde olduğu gibi davranacak

olursanız, çok sert ve kaba karşılanacağınız bir yere dönecek, son derece ağır bir ceza ile karşılaşacaksınız.»

Attâb Sûk Hakeme'ye varınca Şebîb de oraya geldi. Şebîb ile birlikte olanların sayısı bin kişiden ibaretti. Onları savaşa teşvik etti ve alıp yola koyuldu, ancak bazısı kendisiyle birlikte gitmedi. Daha sonra Sâbât'ta öğle ve ikindi namazlarını kılıp, Attâb'a ve karargâhına yaklaşıncaya kadar yoluna devam etti. Onları gördüğü yerde akşam namazını kıldı. Attâb da arkadaşlarını savaş düzenine göre dizmiş bulunuyordu. Sağ kanadın başına Muhammed b. Abdurrahman b. Saîd b. Kays'ı komutan yaparak ona: «Ey kardeşimin oğlu! Sen şerefli ve sabırlı bir kimsesin.» dedi. Muhammed de ona şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, benimle tek kişi kaldığı sürece ben de sabredeceğim ve yerimden ayrılmayacağım.» Attâb Kabîsa b. Vâlik'e de: «Sen de sol kanadı üzerine al.» dedi, ancak Kabîsa: «Ben yaşlı bir ihtiyarım, destek olmadığı sürece ayakta bile duramıyorum.» cevabını verince Attâb sol kanadın başına Nuaym b. Uleym'i komutan yaptı. Yerbu'lu Hanzala b. Hâris'i de piyadelerin başına getirdi. Hanzala hem amcasının oğlu, hem de ailesindeki en yaşlı kişi idi. Attâb askerlerini üç ayrı saf halinde düzenledi. Bu safların birinde kılıçlı olanlar, diğerinde mızrak taşıyanlar, öbüründe ise ok atanlar vardı. Askerler arasında dolaşarak onları savaşa teşvik edip kahramanlık olaylarını anlatmağa koyuldu. Daha sonra sordu: «Kahramanlık hikâyeleri anlatacak ve şiirler okuyacak kıssahan nerede?» Hiç kimseden ses çıkmayınca da şöyle dedi: «Antara'nın şiirlerini kim rivayet edebilecek ve okuyacak?» Yine cevap veren çıkmayınca şöyle dedi: «İnna lillâh! Sizleri Attâb b. Verkâ'yı bırakıp kaçmış, rüzgârlar arkalarını okşayan kimseler olarak görüyor gibiyim.»

Daha sonra gelip merkezde Zühre b. Haviyye ile birlikte oturdu. Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile Adiyoğullarına mensup Ebû Bekir b. Muhammed b. Ebî Cehm de onunla birlikteydi. Şebîb ise altı yüz kişi ile birlikte geldi. Arkadaşlarından dört yüz kişi geride kalmış ve onunla birlikte gelmemişti. Bunun üzerine Şebîb: «Bizim bu durumumuzu görmelerini istemediğim kimseler bizden geride kalmış bulunuyor.» dedi. Daha sonra Süveyd b. Süleym'i iki yüz kişi ile birlikte sol kanadın başına geçirdi, Muhallel b. Vâil'i iki yüz kişi ile birlikte merkezde bıraktı. Kendisi de iki yüz kişi ile birlikte sağ kanada çekildi. Bu ayırma, akşam ile yatsı arasında ayın her tarafı aydınlattığı bir sırada olmuştu. Şebîb: «Bu sancaklar kimindir?» diye sorunca ona: «Bunlar Rabîa'nın sancaklarıdır.» diye cevap verildi. Bunun üzerine Şebîb şöyle dedi: «Rabîa uzun süre hakka, uzun süre de batıla yardımcı oldu. Allah'a yemin ederim, ben sizlerle ecrini Allah'tan bekleyerek cihat edeceğim. Ben Şebîb'im. Hakem olan

Allah'tan başkasının hükmü yoktur. Arzu ederseniz sebat edersiniz.» Daha sonra üzerlerine yaptığı bir hamle ile onları dağıttı. Kabîsa b. Vâlik, Ubeyd b. Huleys ve Nuaym b. Uleym'in sancaklarını taşıyanlar yerlerinden ayrılmadılar ve bu kişiler öldürüldü. Sol kanat tümüyle bozguna uğratıldı. Sa'lebeoğullarından bazı kişiler: «Kabîsa öldürüldü.» diye bağrışınca Şebîb onlara şöyle dedi: «Onu sizler öldürdünüz. Onun durumu ise Yüce Allah'ın şu buyruğunda sözü edilen kimsenin durumu gibidir: **"Sen onlara kendisine ayetlerimizi verdiğimiz, sonra da onlardan ayrılıp uzaklaşan kimsenin haberini oku."** (A'raf, 7/175)» Şebîb daha sonra Kabîsa'nın baş ucunda durdu ve şöyle dedi: «Yazık oldu sana! Keşke sen ilk Müslüman halinde sebat etmiş olsaydın. O zaman gerçekten mutlu olurdun.» Daha sonra arkadaşlarına dönerek şöyle dedi: «Şu gördüğünüz adam Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına varıp Müslüman olmuştu. Sonra da bu fasıklarla birlikte sizinle çarpışmağa geldi.»

Daha sonra Şebîb sol taraftan Attâb'ın üzerine hamle yaptı. Süveyd b. Süleym ise sağ kanadın üzerine hamle yaptı. Attâb'ın sağ kanadının komutası Muhammed b. Abdurrahman'da idi. Muhammed, Temîm ve Hemdân'dan bazı kimselerle beraber Attâb'ın öldürüldüğü duyuluncaya kadar çarpışmağa devam etti, fakat Attâb'ın öldürüldüğü haberini alınca darmadağın oldular.

Şebîb üzerlerine geldiği zamana kadar Attâb merkezde Zühre b. Haviyye ile birlikte bir kilim üzerinde oturmasına devam ediyordu. Attâb Zühre'ye şöyle dedi: «Ey Zühre! Bu gün sayının çok olduğu, ancak faydasının az olduğu bir gündür. Ah, keşke bütün bunların yerine benim Temîm'den yalnızca beş yüz atlım olsaydı! Düşmanının önünde hiç direnen yok mu? Hiç kendisinin değerini koruyan yok mu?» Zühre şöyle karşılık verdi: «Ey Attâb! Sen çok iyi bir şey yaptın. Bunu da ancak senin gibi birisi yapabilir. Sana müjde veriyorum, ömürlerimizin tükenmek üzere olduğu şu sırada şanı yüce Allah'ın bizlere şehitliği ihsan etmiş olduğunu umarım.»

Şebîb Attâb'ın yanına yaklaştığında Attâb ile birlikte az sayıda kişi kalmış, diğerleri gitmiş bulunuyordu. Aralarına atılınca Attâb'a: «Abdurrahman b. Eş'as kaçtı ve pek çok kişi de onun arkasından gitti.» dediler. Onlara şu cevabı verdi: «Ben o gencin ne yaptığını bildiği görüşünde değilim.» Daha sonra Şebîb'in adamlarıyla bir süre çarpıştı. Şebîb'in adamlarından olan ve Tağlibli Âmir b. Ömer diye bilinen birisi Attâb'ı gördü, ona hamle yapıp mızrağıyla vurdu. Diğer taraftan atlar Zühre b. Haviyye'yi ayaklar altına alıp çiğnedi. Zühre elindeki kılıçla kendisini savunmağa çalıştıysa da ayağa kalkamadı. Şeybânlı Fadl b. Âmir yanına gelip onu öldürdü. Şebîb yanına vardığında Zühre'nin ölmüş olduğunu gördü

ve: «İşte bu Zühre b. Haviyye'dir. Allah'a yemin ederim, sen şimdi bir sapıklık üzere öldürülmüş olsan da Müslümanların karşı karşıya kaldığı nice savaşlarda çok iyi imtihanlar vermiş ve bunlarda büyük sıkıntılar çekmişsindir. Müşriklerin nice süvari birliklerini darmadağın etmiş, kalabalık olan nice şehirleri, kasabaları fethetmişsin. Fakat ne çare ki Allah'ın ilminde, sonunda zalimlere yardımcı olurken öldürülmen tespit edilmiştir.» dedi ve onun bu durumundan rahatsız olduğunu belli etti. Arkadaşlarından birisi Şebîb'e: «Sen kâfir bir adamın öldürülmesinden dolayı rahatsızlık mı duyuyorsun?» deyince Şebîb şu cevabı verdi: «Sen bunların sapıklıklarını benden daha iyi bilemezsin. Ben bunların geçmişleri ile ilgili olarak senin bilmediğin şeyleri de biliyorum. Şayet bunlar geçmişleri üzerinde sebat etmiş olsalardı, elbette bizim kardeşlerimiz olurlardı.»

Daha sonra Şebîb karargâhta bulunan ve savaşan askerlerin öldürülmemesini isteyip: «Artık kılıç sallamayı bırakınız.» dedi ve geri kalanları da bey'at etmeğe çağırdı. Herkes ona bey'at etti, ancak gece olunca kaçıp gittiler. Karargâhta bulunan ne varsa el koydu. Medâin'de bulunan kardeşine haber gönderdi, o da yanına geldi. Bu olaydan sonra Şebîb «Beyt Kurra» denilen yerde iki gün ikamet etti ve sonra Kûfe'ye doğru yola koyuldu. «Sûrâ» denilen yere vardı, oranın âmilini öldürdü.

Diğer taraftan Süfyân b. Ebred ve Şâm'dan gelen askerler Kûfe'ye girmişler ve Haccâc'ı daha bir güçlendirmişlerdi. Böylelikle Haccâc da Süfyân ve askerleri sayesinde Kûfelilere muhtaç olmaktan kurtulmuş oldu. Haccâc minbere çıkıp şöyle konuştu: «Ey Kûfe halkı! Sizinle aziz olmak isteyen bir kimseyi Allah aziz etmesin. Sizinle zafer kazanmak isteyen bir kimseyi Allah muzaffer kılmasın. Bizi bırakıp gidiniz, düşmanımızla yapacağımız savaşta bizimle birlikte bulunmayınız. Haydi, Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte Hire'ye gidip yerleşiniz. Bizimle birlikte yalnız ve yalnız Attâb ile birlikte savaşa katılmamış olanlar gelip savaşsın.»

Şebîb'in Kûfe'ye Tekrar Gelmesi ve Çekilmesi

Daha sonra Şebîb Sûrâ'dan yola çıktı ve Hammâm A'yen'e gelip konakladı. Bunun üzerine Haccâc Sakîfli Hâris b. Muâviye'yi çağırarak Attâb ile birlikte savaşa katılmamış bulunan bir grup güvenlik görevlisi ve başkalarıyla birlikte Şebîb'in üzerine gönderdi. Hâris bin kadar kişi ile birlikte Kûfe'den çıktı ve Zürâre'ye geldi. Şebîb bunu öğrenince elini çabuk tutup Hâris b. Muâviye'nin üzerine gitti. Yanına varınca Hâris'in üzerine bir hamle yapıp öldürdü. Hâris ile birlikte olanlar da bozguna uğrayıp kaçtı. Bozguna uğramış olanlar Kûfe'ye girdiler. Şebîb'in kendisi de Kûfe yakınlarına gelip üç gün süreyle orada kaldı. Ancak birinci gün Hâris'in öldürülmesinden başka her hangi bir olay olmadı.

İkinci gün Haccâc kendi azatlı kölelerini çıkarıp yol ağızlarına yerleştirdi. Şebîb de Sebha'ya yerleşti ve burada bir mescit inşa etti. Üçüncü gün Haccâc azatlı kölesi Ebû'l-Verd'i zırh giyinmiş olarak ve beraberinde bazı kölelerle birlikte gönderdi ve: «İşte bu Haccâc'dır.» dediler. Şebîb Ebû'l-Verd'i de bir hamle yaparak öldürdü ve şöyle dedi: «Şayet bu Haccâc ise, artık ondan yana sizleri rahata kavuşturmuş bulunuyorum.»

Daha sonra Haccâc diğer kölesi Tahmân'ı aynı silah ve teçhizat ile yolladı. Şebîb onu da öldürdü ve şöyle dedi: «Haccâc eğer bu ise, ondan yana artık sizleri rahata kavuşturdum.»

Daha sonra Haccâc güneşin yükseldiği bir sırada sarayından çıktı ve Sebha'ya gitmek üzere binecek bir katır istedi. Bir katır getirildi, Şâmlılarla birlikte katıra binip çıktı. Haccâc Şebîb ile arkadaşlarını görünce katırın üzerinden indi. Şebîb'in yanında altı yüz atlı vardı. Şebîb Haccâc'a doğru gitti. Haccâc Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef'i bir grup kişi ile birlikte yol ağızlarına bıraktı, daha sonra kendisine bir sandalye getirilmesini istedi. Sandalyeye oturup şöyle seslendi: «Ey Şâm halkı! Sizler dinleyip itaat eden, sabreden ve sağlam inanç sahibi olan kimselersiniz. Sakın şu pis kişilerin bâtılı sizin hakkınıza galebe çalmasın. Gözlerinizi yalnız onlara çeviriniz, dizleriniz üzerine çökünüz ve mızraklarınızı çevirmiş olarak onları karşılayınız.» Bunun üzerine Şâm askerleri denileni yaptılar ve mızraklarını çektiler. Bu halleriyle siyah, taşlık bir araziyi andırıyorlardı. Şebîb de üç bölük halinde onların üzerine geldi. Bu bölüğün birisi kendisinin komutasında, diğeri Süveyd b. Süleym komutasında, üçüncüsü ise Muhallel b. Vâil komutasında idi. Şebîb Süveyd'e: «Atlılarınla birlikte onlara hamle yap.» deyince Süveyd hamle yaptı. Şâmlılar sebat ettiler ve mızraklarıyla ilerleyip onları vurmağa başladılar. Sonunda Süveyd ve yanındakiler geri çekildiler.

Bunun üzerine Haccâc: «İşte böyle yapınız!» diye bağırdı ve emir verdi, sandalyesi ileriye alındı. Diğer taraftan Şebîb Muhallel'e emir verince Muhallel hamle yaptı, ona da aynı şeyi tekrarladılar. Haccâc yine aynı şekilde: «İşte böyle yapınız!» diye seslendi ve emir vererek sandalyesini bir daha ileriye aldırdı.

Daha sonra Şebîb kendi bölüğü ile birlikte onların üzerine hamle yaptı. Onun da önünde sebat ettiler ve ona karşı da aynı şeyi yaptılar. Şebîb onlarla uzun bir süre çarpıştıktan sonra Şâm halkı mızraklarıyla vura vura onu da arkadaşlarının yanına gitmek zorunda bıraktılar. Onların bu metanetlerini gören Şebîb şöyle seslendi: «Ey Süveyd! Arkadaşlarınla birlikte şu yolun ağzında duranlara hamle yap, belki onları yerlerinden oynatır ve Haccâc'ı arkasından çevirirsin. Biz de önünden ona hamle yapa-

cağız.» Süveyd hamlesini yapınca evlerin üzerinden ve yol ağızlarından üzerine ok atışı yapıldı, o da geri döndü; çünkü Haccâc Urve b. Muğîre b. Şu'be'yi Şâm askerlerinden üç yüz kişi ile birlikte arkada destek olarak bırakmış ve arkalarından çevrilmeyi önlemek istemişti. Bunun üzerine Şebîb tekrar hamle yapmak üzere arkadaşlarını toplayınca Haccâc şöyle dedi: «Yalnızca bu hamleye karşı sabrediniz, ondan sonra da zafer gelecektir.» Haccâc'ın askerleri bunun üzerine tekrar dizlerinin üzerine çöktüler.

Şebîb bütün arkadaşlarıyla üzerlerine hamle yaptı, ancak yine direndiler. Sürekli olarak mızraklarıyla vuruyor, kendileri ilerlerken Şebîb ve arkadaşlarını geri geri itiyorlardı. Sonunda onları asıl yerlerine kadar gitmek zorunda bıraktılar. Bu sefer Şebîb arkadaşlarına atlarından inmelerini emretti, yarısı atlarından indi. Haccâc Şebîb'in mescidine kadar gelip: «Ey Şâm halkı! İşte bu, zaferin başlangıcıdır.» diye seslendi. Daha sonra yanına bir grup okçu aldı, kendisine yaklaşacak olurlarsa ok atışı yapmak üzere mescidin üzerine çıktılar. Gün boyunca görülmemiş bir şekilde, büyük bir şiddetle çarpışmalar devam etti. Sonunda her iki taraf da birbirini bıraktı.

Daha sonra Attâb'ın oğlu Hâlid Haccâc'a şöyle dedi: «Bana onlarla çarpışmak üzere izin ver, çünkü zulme uğramış biriyim.» Bunun üzerine Haccâc ona savaşmak üzere izin verdi. Hâlid bir grup Kûfeli ile birlikte çıktı ve arka taraftan karargâhlarına doğru gitti. Şebîb'in kardeşi olan Masâd'ı öldürdü. Aynı şekilde onun karısı Gazale'yi de öldürdü ve karargâhında yangın çıkardı. Durumu Haccâc da, Şebîb de öğrendi. Haccâc ve arkadaşları tekbir getirirken Şebîb ile arkadaşları ise atlarına bindiler. Haccâc Şâmlılara şöyle dedi: «Haydi, onlara karşı hamle yapınız; çünkü onlar bu gördüklerinden korkuya kapılmış bulunuyorlar.» Şâmlılar topluca hamle yaptılar ve onları bozguna uğratıp kaçırttılar. Şebîb ise bir grup koruyucusu ile birlikte geride kaldı. Haccâc kendi atlılarına: «Onu bırakınız.» diye haber gönderince bırakıp dödüler. Haccâc Kûfe'ye girip minbere çıktı ve şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, bundan önce Şebîb ile savaşılmış değildir. Allah'a yemin ederim, o bırakıp kaçtı ve kendi karısının üzerinde kamışların kırılmasına aldırış bile etmedi.» Daha sonra Abdurrahman el-Hakemî'nin oğlu Habîb'i çağırarak Şâmlılardan üç bin atlı ile birlikte Şebîb'in peşinden gönderdi ve şöyle dedi: «Onun seni gafil avlamasından çekineceksin. Nerede karşılaşırsan atından inerek onunla çarpış. Yüce Allah gerçekten onun keskinliğini köreltmiş ve azı dişini kırmış bulunuyor.»

Habîb Enbâr'a varıncaya kadar Şebîb'in peşini bırakmadı. Şebîb ve arkadaşları geri kaçtıklarında Haccâc şöyle seslenilmesini emretmişti:

«Yanımıza gelecek olan emniyettedir.» Bunun üzerine Şebîb'in arkadaşlarından pek çok kişi ayrılmışlardı. Habîb Enbâr'a inince Şebîb de onlara yakın bir yere geldi. Onlara yaklaştığında atından inip akşam namazını kıldı. Habîb ise arkadaşlarını dörde ayırmış ve her birine şöyle demişti: «Her bir bölüğünüz kendi yan tarafının savunmasını yapsın. Eğer bu dörtte bir çarpışacak olursa öbür dörtte bir onları korumaya kalkışmasın, çünkü Haricîler sizlere yakın bulunuyorlar. O bakımdan kendinizi geceleyin baskına uğrayacak ve çarpışmaya girecekmiş gibi hazırlayınız ve buna alışınız.»

Şebîb onların yanına geldiğinde savaşa hazırlıklı idiler. Askerlerin dörtte birini teşkil eden bir bölük üzerine hamle yaptı ve onlarla uzun bir süre çarpıştı. Hiç kimse yerinden kımıldamadı. Daha sonra onları bırakıp bir başka bölüğün üzerine gitti. Onlar da aynı şekilde direndiler. Bir başka bölüğe gidince onların da böyle olduğunu gördü. Sonunda son bölüğe gitti. Gecenin dörtte üçünün bitimine kadar onlarla çarpışmaya devam etti. Daha sonra arkadaşlarından atlarından inerek piyade olarak çarpışmalarını istedi; ancak başarılı olamadılar, aralarından pek çok kişi öldürüldü. Gözleri çıkarılanlar çok oldu. Şebîb'in arkadaşlarından otuz kadar kişi öldürüldü, Şâmlılardan öldürülenlerin sayısı ise yüz kadardı. Her iki taraf da oldukça yoruldu ve bitkin düştü; öyle ki, birisi bir kılıç darbesi indirdiğinde bile bu darbe hiç bir sonuç vermiyor, ayrıca oturarak çarpışan bir kişi yorgunluktan ayağa kalkamıyordu. Şebîb onlara bir şey yapmaktan ümidini kesince bırakıp geri çekildi. Arkasından Dicle'yi aştı ve Cûhâ bölgesinde ilerlemeğe başladı. Bilahare Vâsıt yakınlarında Dicle'yi ikinci bir defa aştı ve bu sefer hem kendisi, hem de beraberindekileri dinlendirmek amacıyla önce Ahvâz'a doğru, daha sonra Fâris'e, arkasından Kermân'a gitti.

Şebîb'in bozgunu ile ilgili olarak bundan başka şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki:

Haccâc Şebîb'in üzerine bir komutan göndermiş, Şebîb de onu öldürmüştü. Daha sonra bir başkasını göndermiş, onu da öldürmüştü. Bu komutanlardan bir tanesi Hammâm A'yen'in valisi A'yen idi. Daha sonra Şebîb geldi ve Kûfe'ye kadar girdi. Karısı Gazâle de onunla birlikte bulunuyordu. Karısı Gazâle Kûfe Camii'nde bir rekâtinde Bakara, öbür rekâtinde de Âlu İmrân sûrelerini okuyacağı iki rekât namaz kılmayı adamıştı. Şebîb karargâhında kamıştan evler yapmıştı. Haccâc Şebîb ile karşılaşıldıktan sonra geceleyin arkadaşlarını toplayıp Şebîb hakkında istişare yaptı. Herkes bir şeyler söylemeğe başladı. Kuteybe saftan ayrılıp:

«Konuşmama izin verir misin?» deyince Haccâc kabul etti. Bunun üzerine Kuteybe şöyle dedi: «Gerçek şu ki, emîr ne Allah'ın rızasını, ne de Müminlerin emîrinin rızasını gözetmedi ve raiyyeye karşı da iyi davranmadı.» Haccâc: «Bu nasıl olabilir?» diye sorunca Kuteybe şu cevabı verdi: «Çünkü sen bir taraftan şerefli bir kimseyi gönderiyorsun, diğer taraftan onunla birlikte kalkıp sıradan kimseleri, çobanları gönderiyorsun. Bunlar bozguna uğrayıp geri kaçıyor, ancak şerefli kişi kaçmaktan utandığı için kaçmıyor ve orada öldürülüyor.» Bu sefer Haccâc: «Peki, sence doğru görüş hangisidir?» diye sorunca Kuteybe şöyle cevap verdi: «Doğru görüş bizzat senin ona karşı çıkıp muhakeme etmendir.» Bunun üzerine Haccâc: «O halde bana bir karargâh yeri tespit et.» dedi.

Haccâc'ın yanından çıkanlar Anbese b. Saîd'e lânet okuyarak çıkıyorlardı, çünkü Kuteybe hakkında Haccâc ile o konuşmuş, sonunda Haccâc onu kendi yakınlarından birisi haline getirmişti.

Ertesi günü Haccâc sabah namazını kıldı ve herkes toplandı. Kuteybe de güzel bir karargâh yeri bulmuş olarak geldi. Haccâc'ın yanına girdi, daha sonra elinde açılmış bir sancakla dışarı çıktı. Haccâc da dışarı çıkıp peşinden gitti. Sonunda Sebha'ya vardılar. Şebîb de orada bulunuyordu. Bu olay çarşamba günü olmuştu. Her iki taraf karşı karşıya durdu. Haccâc'a: «Şebîb senin yerini bilmesin.» denilince Haccâc yerini gizledi ve azatlı kölesi Ebû'l-Verd'i kendisine benzer şekilde giydirdi. Şebîb onu görünce üzerine bir hamle yaptı ve elindeki demir çubukla indirdiği darbeyle onu öldürdü. Sonra Şebîb Haccâc'ın sol kanadında bulunan Hâlid b. Attâb ve beraberindekilere hamle yaptı ve onları Rahle'ye kadar geriletti. Daha sonra Haccâc'ın sağ kanadında bulunan Matar b. Nâciye'ye hamle yaptı ve onu da geriletti. Bu sırada Haccâc atından inince onunla birlikte olanlar da indiler. Haccâc Anbese b. Saîd ile birlikte bir abanın üstüne oturdu. Onlar bu durumda iken Dablı Maskala b. Mühelhil Şebîb'in atının yularını yakalayarak: «Sâlih b. Müserrih hakkında ne dersin ve onunla ilgili olarak görüşün nedir?» diye sordu. Şebîb ona: «Bu durumda mı?» diyerek karşılık verince Maskala: «Evet.» dedi. Bunun üzerine Şebîb: «Sâlih'ten uzağım.» diye cevap verdi. Maskala da onun bu cevabını: «Allah da senden uzaktır.» diyerek karşıladı. Daha sonra Maskala kırk atlı ile birlikte Şebîb'in yanından ayrıldı. Bunu gören Haccâc etrafındakilere: «Bunlar artık ihtilâfa düştüler.» dedi. Arkasından Haccâc Hâlid b. Attâb'a haber gönderince Hâlid de karargâhlarına gidip onlarla çarpışmağa başladı. İşte Şebîb'in hanımı Gazâle burada öldürüldü. Bir atlı ile birlikte başı Haccâc'a götürülürken Şebîb onu tanıdı, yanındaki birisine emir verip bu atlıya hamle yaptırdı. O da bu atlıyı öldürdü. Gazâle'nin başını getirip Şebîb'e verdi. Şebîb'in emriyle baş yıkandı ve defnedildi.

Haccâc ve beraberindekiler aynı durumda kaldılar. Hâlid de geri dönerek Haccâc'a Şebîb'in ve askerlerinin çekildiklerini bildirince Haccâc onları takip etmelerini emretti. Bu emir üzerine Hâlid takibe koyuldu ve onlara hamleler yapıp durdu. Sekiz kişi geri dönüp Hâlid'e doğru geldi ve çarpışa çarpışa onu Rahbe'ye kadar püskürttüler. Sedûslu Havt b. Umeyr Şebîb'in yanına getirilince Şebîb ona: «Ey Havt! Hüküm ancak Allah'ındır.» dedi. Havt ona: «Ben zaten sizdendim, fakat korkuyordum.» cevabını verince Şebîb onu serbest bıraktı. Daha sonra Şebîb'in yanına Umeyr b. Ka'kâ' getirildi ve Şebîb ona da: «Ey Umeyr! Hüküm ancak Allah'ındır.» deyince Umeyr şöyle dedi: «Gençliğim Allah yolunda feda olsun.» Şebîb: «Hüküm ancak Allah'ındır.» sözlerini tekrarladıysa da Umeyr onun ne demek istediğini anlayamadı. Şebîb onu öldürdü.

Şebîb'in kardeşi Masâd da öldürülenler arasındaydı. Şebîb Hâlid'in peşine takılmış bulunan sekiz kişiyi beklemeğe koyuldu, ancak bunlar geciktiler. Bu arada Haccâc'ın arkadaşları da çekindikleri için Şebîb'in üzerine gitmiyorlardı. Nihayet Şebîb'in sekiz arkadaşı geri dönüp yanına geldi ve ondan sonra hep birlikte yola koyuldular. Hâlid onları takip etti. Şebîb ve beraberindekiler Medâin taraflarındaki bir manastıra girince onları manastırda muhasara altına aldılar. Şebîb ve yanındakiler Hâlid'e karşı koydular ve onu yaklaşık iki fersah kadar gerilettiler. Hâlid ve askerleri kaçarak kendilerini Dicle'ye attılar. Hâlid'in kendisi de atıyla birlikte ve sancak elinde olduğu halde Dicle'ye atladı. Bunun üzerine Şebîb şöyle dedi: «Hay Allah bunun cezasını versin! Bu gerçekten bir arslan parçasıdır.» Ona: «Bu, Attâb'ın oğlu Hâlid'dir.» denilince şöyle karşılık verdi: «O halde kahramanlıkta babasına çekmiştir. Şayet onun kim olduğunu tanımış olsaydım, ateşe bile gitse arkasından atılırdım.» Daha sonra Şebîb bundan önce zikrettiğimiz şekilde Kermân'a doğru yürüdü. Haccâc da Abdülmelik'e mektup yazarak ondan yardım istedi ve Abdülmelik'e Kûfelilerin Şebîb'e karşı savaşmakta düştükleri aczi anlattı. Bunun üzerine Abdülmelik Süfyân b. Ebred'i bir ordu ile birlikte Haccâc'a gönderdi.

Şebîb'in Ölümü

Bu yıl Şebîb öldü.

Bunun sebebine gelince: Haccâc Şebîb'in kendileriyle savaşıp Kermân'a gidişinden iki ay sonra Süfyân b. Ebred ile birlikte bulunanlar arasında büyük miktarda mal harcadı. Ayrıca Süfyân'a ve arkadaşlarına Şebîb'in üzerine gitmelerini emretti. Bunun üzerine Süfyân da Şebîb'in bulunduğu tarafa doğru gitmek üzere yola koyuldu. Haccâc kendisinin Basra valisi ve aynı zamanda damadı olan Hakem b. Eyyûb'a mektup gön-

dererek Basralılardan dört bin atlıyı Süfyân'ın yanına göndermesini emretti. Hakem de bu dört bin atlıyı Ziyâd b. Amr el-Atekî komutasında göndermesine rağmen Süfyân'ın Şebîb ile karşılaşmasından önce ulaşamadılar. Şebîb Kermân'da kalarak hem kendisi, hem de arkadaşları dinlenmiş, daha sonra geri dönmüş ve Süfyân ile Ahvâz'daki Duceyl Köprüsü yakınlarında karşılaşmıştı. Şebîb köprüyü geçerek Süfyân'ın yanına vardı. Süfyân'ın kendisinin piyadelerle birlikte yer aldığını, buna karşılık Muhâsir b. Seyf'i de süvarilerin başına komutan yaptığını gördü. Şebîb askerlerini üç ayrı bölük halinde getirdikten sonra iki taraf arasında oldukça şiddetli bir çarpışma oldu. Bu çarpışmadan sonra Şebîb daha önce bulunduğu yere geri döndü. Bundan sonra kendisi ve beraberindekiler otuzdan fazla hamle yaptılar, ancak Şâmlılar yerlerinden ayrılmıyorlardı. Süfyân onlara şu talimatı verdi: «Dağılıp ayrılmayın, piyadelerse onların üzerine gitsin.» Süfyân'ın piyadeleri Şebîb ve arkadaşlarını köprünün bulunduğu yere çekilmek zorunda bırakıncaya kadar vuruştular ve karşılıklı olarak mızrak kullandılar. Şebîb köprüye varınca bineğinden indi. Yaklaşık yüz kişi de atlarından indiler ve akşam oluncaya kadar Şâm askerleriyle çarpışıp durdular. Görülmemiş bir şekilde Şâmlılara hem kılıç, hem de mızrak yaraları açtılar ve zararlar verdiler.

Süfyân âciz kaldığını görüp Şebîb'in ve arkadaşlarının kendilerine karşı zafer kazanacaklarından korkmağa başlayınca okçulara emir vererek ok atışı yapmalarını söyledi. Bu emri verdiğinde akşam olmuştu ve okçular uzakça bir yerde bulunuyorlardı. Bu emir üzerine okçular ileri geçtiler ve bir süre Şebîb'e ok atışı yaptılar. Şebîb ve beraberindekiler okçuların üzerine hamle yapıp otuzdan fazlasını öldürdüler. Şebîb daha sonra Süfyân'ın ve onunla birlikte bulunanların üzerine giderek karanlık basıncaya kadar çarpıştıktan sonra geri döndü. Süfyân da kendi askerlerine: «Onları takip etmeyiniz.» emrini verdi.

Şebîb köprüye varınca arkadaşlarına: «Haydi, köprüyü geçiniz. Sabah erkenden Allah'ın izniyle onlara hücum ederiz.» dedi. Arkadaşları önünden geçerken kendisi en sona kaldı. Köprüden geçmek istediği zaman erkek bir atın üzerinde bulunuyordu. Önünde ise dişi bir at vardı. Şebîb'in atı öndeki atın üzerine atılınca öndeki at da ileri fırladı. Bunun neticesinde Şebîb'in atının ön ayakları nehirdeki geminin kenarına düşerken gövdesi, arka ayakları ve Şebîb suya düştü. Şebîb suya düşünce: «**Tâ ki Allah yerine gelecek bir emrinin hükmünü versin diye.**» (Enfâl, 8/42) mealindeki ayeti okudu ve suya battı. Daha sonra yükselip su yüzüne çıktı, bu sefer de: «**İşte bu aziz ve alîm olan** (Allah)**'ın takdîridir.**» (En'âm, 6/96) mealindeki ayeti okudu ve tekrar suya battı.

Şebîb'in ölümü hakkında bundan başka şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki:

Şebîb kendi aşiretinden bir grup ile birlikte idi, ancak onunla birlikte olan bu kimselerin derinliğine bir basiretleri yoktu. Şebîb akrabalarından bazı kimseleri öldürmüş olduğundan kalben rahatsız olmuşlardı. Aralarında Teymoğularından Mukâtil adında bir kişi vardı. Şebîb Teymoğullarından bir takım kimseleri öldürünce Mukâtil de Şebîb'in kabilesi olan Murre b. Hemmâmoğulları üzerine baskın yaparak onlardan bazı kişileri öldürmüştü. Şebîb ona: «Sana emir vermeden onları niye öldürdün?» diye sorunca Mukâtil şöyle karşılık verdi: «Sen benim kavmimin kâfirlerini öldürdün, ben de senin kavminin kâfirlerini öldürdüm. Zaten bizim görüşümüz üzre olmayanları öldürmek dinimizin gereğidir. Üstelik senin kavmimden öldürdüklerinin sayısı benim senin kavminden öldürdüklerimin sayısından daha fazladır. Diğer taraftan, ey Müminlerin emîri, kâfirleri öldürdüğümüz için senin kalbinde her hangi bir rahatsızlığın baş göstermesi helâl olamaz.» Şebîb de ona: «Hayır, öyle bir rahatsızlık yoktur.» diye cevap verdi.

Yine Şebîb'in beraberinde, aşiretlerinden bir takım kimseleri öldürdüğü pek çok şahıs vardı. İşte Şebîb herkesten geriye kalınca birbirlerine: «Ne dersiniz, köprüyü kesip ondan intikamımızı bu şekilde alalım mı?» dediler ve köprüyü kestiler. Bunun sonucunda üzerine düşmüş olduğu gemiler yan yattı, atı da ürkünce kendisi suya düşüp boğuldu.

Ancak birincisi hem daha sahih, hem daha meşhur bir rivayettir.

Şâm halkı geri dönmek istiyordu. O bakımdan köprünün görevlisi gelerek Süfyân'a şöyle dedi: «Onlardan biri suya düştü ve kendi aralarında: «Müminlerin emîri boğuldu.» diye bağırdılar, daha sonra da geri dönüp gittiler. Karargâhlarını bıraktılar, şu anda karargâhlarında hiç bir kimse yoktur.» Bunun üzerine Süfyân tekbir getirdi, onunla birlikte olan askerleri de tekbir getirdiler. Daha sonra Süfyân köprünün yanına kadar geldi, Şebîb'in karargâhına da adamlar gönderdi. Bunlar orada hiç kimse olmadığını ve çok mal bulunduğunu gördüler. Daha sonra Şebîb'i sudan çıkardılar, göğsünü yarıp kalbini aldılar. Kalbi bir kaya parçasını andıracak şekilde oldukça sertti. O derece sertti ki, kayaya vurulunca neredeyse bir insan boyu kadar yükseliyordu.

Rivayete göre annesine: «Şebîb öldürüldü.» denilince bunu kabul etmedi, fakat suda boğulduğu bildirilince bu sefer bunu doğrulayarak şöyle dedi: «Ben onu doğurduğum zaman benden bir ateş kıvılcımı çıktığını gördüm. Bunu ancak suyun söndüreceğini anladım.» Annesi bir Rum cariye olup babası onu satın almış ve Şebîb ondan doğmuştu.

Şebîb yirmi beş yılının Kurban Bayramı'nın birinci günü dünyaya gelmişti. Annesi der ki: «Ben rüyamda önümden bir ateş kıvılcımının çı-

karak göğe doğru yukseldiğini ve bütün ufukları kapattığını gördüm. Tam bu sırada büyük bir yağmur yağdı, bu sefer bu ateş sönmeğe başladı. Ve ben onu sizin kan akıttığınız bu günde (yani Kurban gününde) doğurdum. Bu rüyamı oğlumun kan dökülmesine sebebiyet vereceği ve çabucak yükselip büyüyeceği şeklinde yorumladım.»

Şebîb'in Şeybânoğullarından olan babası ara sıra onu alır, kabilesinin yerleşmiş olduğu bölge olan Lasaf'a götürürdü.

Muğîre b. Şu'be'nin Oğlu Mutarrif'in İsyanı

Denildiğine göre Muğîre b. Şu'be'nin çocukları salih, babaları gibi şeref sahibi ve kabileleri arasında belirli bir yeri olan kimselerdi. Haccâc gelip onları görünce ileri gelen şahsiyetler olduğunu anladı. Bu bakımdan Urve'yi Kûfe'ye, Mutarrif'i Medâin'e, Hamza'yı da Hemedân'a vali tayin etti. Bunlar gerçekten işlerini, görevlerini en iyi şekilde yapan kişilerdi. Şüphe duydukları kişilere karşı da en katı bir biçimde davranırlardı. Şebîb'in —daha önce de geçtiği şekilde— ayaklanması sırasında Mutarrif Medâin valisi bulunuyordu. Haccâc'a mektup yazıp yardım istedi. Haccâc da kendisine Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef ve başkalarını yardımcı olarak gönderdi. Şebîb gelip Behurasîr'de konakladı. O sırada Mutarrif'in kendisi ise Kisrâ'nın sarayının olduğu eski Medâin'de bulunuyordu. Mutarrif köprüyü kesti ve Şebîb'e haber ulaştırarak arkadaşlarından bir kısmını, neye davet ettiklerini anlayıp düşünmek amacıyla göndermesini istedi. Bu isteği üzerine Şebîb de bazı kişileri onun yanına gönderdi. Mutarrif insanları neye çağırdıklarını onlara sorunca şöyle dediler: «Bizler Allah'ın Kitabı'na ve Rasûlü (s.a.v.)'nün sünnetine davet ediyoruz. Bizi bunlardan intikam almağa iten şey onların gelen ganimet gelirlerini kendilerine ayırmaları, Allah'ın suçlar için koymuş olduğu cezaları uygulamamaları ve zorbalıkla davranmalarıdır.»

Mutarrif cevap olarak: «Sizler haktan başka bir şeye davet etmiyorsunuz ve apaçık bir zulmün intikamını almak istiyorsunuz. İşte ben size uyuyorum; birlik olabilmemiz için siz de davet edeceğim şeye ve bana tabi olunuz.» deyince şöyle karşılık verdiler: «Söyle bakalım, şayet hak ise senin bu hakkını kabul ederiz.» Bunun üzerine Mutarrif şöyle konuştu: «Ben sizleri bu zalimlerle uydurdukları yeni bid'atleri dolayısıyla savaşmağa ve onları Allah'ın Kitabı'na, Peygamber'inin sünnetine davet etmek üzere çarpışmağa çağırıyorum. Onlarla emîrlik işinin Müslümanlar arasında şûrâ ile olmasını, Müslümanların Ömer b. Hattâb'ın bıraktığı şekilde diledikleri kimseyi başlarına geçirmelerini sağlamak için çarpışacağız; çünkü Araplar şûrâdan maksadın Kureyşlilerin başa geçmesi oldu-

ğunu öğrenirlerse buna razı olurlar ve böylece sizin de tabileriniz ve yardımlarınız çoğalmış olur.» Şebîb'in adamları ona şu cevabı verdiler: «İşte bu bizim kabul edemeyeceğimiz bir görüştür.» Daha sonra yanından kalkıp gittiler. Dört gün süreyle birbirlerinin yanına gidip gelmelerine rağmen bir görüş etrafında birleşemeyince onu bırakıp çekildiler. Mutarrif ise kendisine samimî olarak öğüt veren ve güvediği kimselere Haccâc'ın ve Abdülmelik'in zulümlerinden söz etti ve hâlâ onlara muhalif olup karşı çıkmayı her şeye üstün tuttuğunu, bunun dinin bir gereği olduğunu, yardımcı bulacak olursa bu işe kalkışacağını söyledi. Ayrıca bu yakın arkadaşlarına kendisi ile Şebîb'in arkadaşları arasında cereyan eden konuşmaları nakletti, kendisine tâbi olacak olurlarsa Abdülmelik'e de, Haccâc'a da itaat etmekten vazgeçeceğini ilâve etti ve ne yapması gerektiği konusunda görüşlerini açıklamalarını istedi.

Arkadaşları: «Bu sözlerini gizli tut ve hiç kimseye açıklama.» dediler. Mutarrif'in babası Muğîre b. Şu'be'nin azatlı kölesi olan Yezîd b. Ebî Ziyâd şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, seninle onlar arasında geçen konuşmanın tek bir kelimesi bile Haccâc'dan gizli kalmayacaktır; hatta her bir söze on katı eklenerek ona ulaşacaktır. Bulutların üzerinde bile olsan Haccâc seni öldürünceye kadar peşini bırakmayacaktır. Onun için sen bu işten kendini kurtarmaya bak.»

Diğer arkadaşları da bu konuda Yezîd'in söylediklerini uygun buldu. Bu bakımdan Mutarrif Medâin'den dağlara doğru yola koyuldu. Has'amlı Kabîsa b. Abdurrahman «Yezdecird Manastırı» diye bilinen yerde onu karşıladı, ihsanda bulundu, harçlık ve giyecek verdi. Ayrıca bir süre yol arkadaşlığı yaptıktan sonra bırakıp geri döndü. Daha sonra Mutarrif Deskere'de verdiği kararı arkadaşlarına açıkladı ve onları kendisine itaat etmeğe çağırdı. Mutarrif'in görüşü Abdülmelik ve Haccâc'ın görevlerinden uzaklaştırılmaları, onlara yapılan bey'atin bozulması, buna karşılık Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine davette bulunulması, Müslümanların yönetimi için başa geçecek kimsenin, istediklerini seçebilecekleri bir sistem olan şûrâ yoluyla belirlenmesini istiyordu. Mutarrif ile birlikte olanların kimisi bu konu üzerinde ona bey'at ederken bir kısmı da bırakıp geri döndü. Geri dönenler arasında Sebre b. Abdurrahman b. Mihnef de vardı. Sebre Haccâc'ın yanına gitti ve Şâm'dan gelen askerlerle birlikte Şebîb'e karşı çarpıştı.

Mutarrif'in kendisi ise Hulvan'a doğru yola koyuldu. Orada Sa'dlı Süveyd b. Abdurrahman, Haccâc'ın valisi olarak görev yapıyordu. Süveyd Haccâc'a karşı kendisini mazur göstermek gayesiyle Kürtlerle birlikte ona karşı koymak istedi, ancak Süveyd Mutarrif'in bırakıp gitmesine fırsat vererek onu Kürtlerle karşı karşıya bıraktı ve birbirlerine düşürdü. Mutarrif onlardan bazı kimseleri öldürüp yoluna devam etti. Kar-

deşi Hamza b. Muğîre'nin bulunduğu Hemedân'a yaklaşınca Hemedân'ı sol tarafına alarak Dînâr Suyu'na doğru gitti. Daha sonra kardeşi Hamza'ya haber gönderip ondan mal ve silâh yardımı istedi. Hamza da ona gizlice istediklerini gönderdi. Mutarrif Kum ve Kâşân'a varıncaya kadar yoluna devam etti. Bu bölgelerde kendisi âmillerini gönderdi, ayrıca pek çok kişi de onun yanına gelip etrafında toplandı. Bunlar arasında Sakîfli Süveyd b. Sirhân, Neha'lı Bukeyr b. Hârûn, Rey şehrinden de yüze yakın kişi vardı.

Haccâc'ın Esbahân valisi olan Berâ b. Kabîsa Haccâc'a mektup yazarak Mutarrif'in durumunu kendisine bildirdi ve yardım istedi. Bunun üzerine Haccâc da ona posta binekleri ile birlikte peş peşe asker gönderdi. Ayrıca Haccâc Rey valisi bulunan Adiy b. Ziyâd'a mektup göndererek Mutarrif'in üzerine yürümesini, Berâ ile birlikte ona karşı savaşmasını emretti. Bunun üzerine Adiy Rey'den kalkıp Berâ b. Kabîsa ile birlikte bir araya geldi. Komutan Adiy idi. Beraberlerinde altı bin kadar savaşçı vardı. Diğer taraftan Hamza b. Muğîre ise Haccâc'a haber gönderip kardeşine karşı savaşamayacağına dair özür beyan etti. Haccâc da zahiren özrünü kabul etmiş gibi göründü, onu azletmek istediyse de bu sefer Hamza'nın da karşı çıkacağından korktuğu için vazgeçti. Bu bakımdan Haccâc Hemedân'da Hamza'nın güvenlik kuvvetlerinin başında bulunan İclli Kays b. Sa'd'a mektup yazarak onu Hemedân'a vali tayin ettiğine dair ahitname gönderdi ve Hamza b. Muğîre'yi yakalamasını emretti.

Hemedân'da İcl ve Rabîalılardan oldukça fazla kişi bulunuyordu. Kays b. Sa'd Hamza'nın yanına kendi aşiretinden bir grup kişi ile birlikte giderek Hemedân'a vali tayin edildiğine dair Haccâc'ın gönderdiği ahitnameyi ve Haccâc'ın kendisinin yakalanmasını emreden mektubunu okuttu. Hamza: «Bunu itaatle kabul ediyorum.» dedi. Bu bakımdan Kays Hamza'yı yakalayarak hapse koydu ve Hemedân valisi oldu. Böylelikle Haccâc Mutarrif ile savaşmak konusunda Hamza'dan yana kendisini rahatlatmış oldu; çünkü Haccâc Hamza'nın Hemedân'da bulunması dolayısıyla kardeşine mal ve silâh, hatta asker yardımında bile bulunacağından çekiniyordu.

Hamza'nın yakalanmasıyla Haccâc artık rahatlamış bulunuyordu. İyâdlı Adiy b. Ziyâd ile Berâ b. Kabîsa buluşup bir araya gelince Mutarrif'e doğru gittiler ve etraflarında hendek açtılar. Mutarrif'e yaklaştıklarında savaşmak üzere dizildiler ve her iki taraf arasında oldukça şiddetli bir çarpışma oldu. Mutarrif'in adamları bozguna uğradı ve kendisi ile birlikte taraftarlarından pek çok kişi öldürüldü.

Mutarrif'i Fezâreli Umeyr b. Hubeyre öldürdü, başını alarak Ümey-

yeoğullarına götürmek suretiyle onların yanında iyi bir mevki sahibi oldu.

İbn Hubeyre o gün gerçekten iyi çarpışmış ve bu konuda iyi imtihan vermişti.

Muğîre'nin azatlı kölesi ve Mutarrif'in sancak taşıyıcısı olan Yezîd b. Ebî Ziyâd da öldürülenler arasındaydı. Yine Mutarrif'in taraftarları arasında Ezdli olup salih ve ibadete düşkün bir kimse olan Abdurrahman b. Abdullah b. Afîf de öldürülen kimseler arasındaydı.

Adiy b. Ziyâd savaşta başarı ve gayret gösteren kimseleri Haccâc'ın yanına göndermiş, Haccâc da onlara iyi davranmış ve ikramda bulunmuştu. Adiy Bukeyr b. Hârûn ve Süveyd b. Sirhân ile başka kimselere emân vermişti. Kendisinden ayrıca Has'amlı Haccâc b. Hârise'ye de emân vermesi istenmişti. Ancak Haccâc'ın, hayatta ise kendisine gönderilmesini emreden mektubu ulaşınca Haccâc b. Hârise Adiy görevden alınıncaya kadar gizlenip durdu. Daha sonra Hâlid b. Attâb b. Verkâ'nın emîrliği sırasında ortaya çıktı.

Haccâc şöyle derdi: «Mutarrif Muğîre b. Şu'be'nin çocuğu değildir. O aslında Şeybânlı Maskala b. Sebre'nin çocuğudur. Maşkala da Muğîre de Mutarrif'in kendilerinin çocuğu olduğunu iddia ediyorlardı, fakat daha sonra Mutarrif Muğîre'nin çocuğu olarak kabul edilmiş ve Maskala'ya da had vurulmuştu.» Ancak Haccâc bunu Mutarrif Haricîlerin görüşleriyle ortaya çıkınca uydurmuştu, çünkü Rabîalıların pek çoğu Haricîlerden idiler ve Kays Aylanlılardan Haricî kimse yoktu.

Ezrakîler Arasındaki İhtilâflar

Mühelleb'in Ezrakîler üzerine yürüyüp onlarla Reyâhlı Attâb b. Verkâ'nın kendisinden ayrılarak Haccâc'ın yanına gitmesine kadarki savaşından daha önce söz etmiş bulunuyoruz. Attâb'ın kendisini bırakıp Haccâc'ın yanına gitmesinden sonra da Mühelleb Haricîlerle savaşmağa devam etti. onlarla Sâbûr dolaylarında bir sene kadar müddetle çok şiddetli bir şekilde çarpıştı. Daha sonra Bustân Günü üzerlerine bütün gücüyle saldırdı. Kermân bu sırada Haricîlerin, Fâris ise Mühelleb'in elinde bulunuyordu. Haricîler, bulundukları yere Fâris'ten hiç bir şey gelmemesi üzerine güç durumda kaldılar ve bunun üzerine yerlerinden ayrılıp Kermân'a geldiler. Mühelleb de askerleriyle birlikte onların peşinden gitti ve Kermân'ın şehir merkezi sayılan «Cîreft» denilen yerde konakladı. Mühelleb onlarla çok şiddetli bir şekilde savaştı. Fâris tamamen Mühelleb'in eline geçince Haccâc buraya âmiller gönderdi. Abdülmelik Haccâc'a mektup yazarak savaşta ona

destek olması maksadıyla Fesâ, Dârabcird, Kûra ve İstahr'ın Mühelleb'in elinde kalmasını emretti. Bunun üzerine Haccâc da buraları Mühelleb'in elinde bıraktı. Ayrıca Haccâc Mühelleb'in yanına Berâ b. Kabîsa'yı Haricîlerle çarpışmağa teşvik etmek ve bu konuda gayret göstermek amacıyla gönderdi ve böyle yapmayacak olursa Haccâc'ın yanında kabul edilebilecek hiç bir özrünün olamayacağını söylemesini istedi.

Mühelleb askerleriyle birlikte Haricîlerin karşısına çıktı ve sabah namazından öğle vaktine kadar aralıksız çarpıştı. Daha sonra birbirlerini bırakıp çekildiler. Bu sırada Berâ onları rahatlıkla görebileceği yüksekçe bir yerde bulunuyordu. Birbirlerini bıraktıklarını görünce Mühelleb'in yanına gelip şöyle dedi: «Yanında çarpışan şu atlılar ve yaya birliklerden daha metin atlı ve yaya birlik görmedim.»

İkindi vakti olunca Mühelleb yine gidip Haricîlerle önceki gibi şiddetle çarpışmağa başladı, ancak iki tarafın birlikleri de birbirine tesirli olamıyorlardı. Haricîlerin birliklerinden biri Mühelleb'in birliklerinden biriyle karşı karşıya gelerek gece karanlığı basıncaya kadar çetin bir şekilde çarpışmaya tutuştular. Biri diğerine: «Sizler kimsiniz?» diye sorunca: «Bizler Temîmoğullarındanız.» diye cevap verdiler. Soruyu soranlar: «Bizler de aynı şekilde Temîmoğullarındanız.» deyince karanlıkta birbirlerini bırakıp çekildiler.

Mühelleb Berâ b. Kabîsa'ya şöyle dedi: «Şanı yüce Allah'tan başka hiç bir kimsenin yardımı olmaksızın bir toplulukla çarpışmayı nasıl gördün?» Daha sonra Mühelleb Berâ'ya ihsanda bulundu ve ona on bin dirhem verilmesini emretti. Berâ da Haccâc'ın yanına gitti ve Mühelleb'in mazeretini ona beyan etti.

Bundan sonra Mühelleb Ezrakîlerle on sekiz ay çarpıştığı halde hiç bir şey elde edemedi. Daha sonra Kermân taraflarının Katarî adına âmilliğini yapmakta olan ve Dablı Muka'tar diye bilinen bir kişi onlardan birisini öldürdü. Bunun üzerine Haricîler Katarî'nin yanına giderek Muka'tar'ı cezalandırmak istediklerini söylediler, ancak Katarî bunu kabul etmeyerek şöyle dedi: «Bu tevilde bulundu, ancak tevilinde yanıldı. O bakımdan ben sizlerin onu öldürmeniz gerektiği görüşünde değilim. Üstelik o eskiden beri sizin aranızda bulunuyor.» Bunun üzerine Haricîler arasında anlaşmazlık baş gösterdi.

Denildiğine göre Haricî Ezrakîler arasında görüş ayrılığının baş göstermesinin sebebi şudur: Onlardan birisi karargâhlarında zehirli ok yapıyor ve onları Mühelleb'in askerlerine atıyordu. Mühelleb'in askerleri bu durumdan şikâyetçi olunca Mühelleb: «Ben onun hakkından gelirim.» de-

di. Daha sonra kendi adamlarından birisinin eline bir mektup vererek bu mektubu kimsenin görmeyeceği bir şekilde Katarî'nin karargâhına bırakmasını emretti. O da Mühelleb'in emrini yerine getirdi. Mektup Katarî'nin eline ulaşınca şunların yazılı olduğunu gördü: «Yapmış olduğun oklar elimize ulaşmış bulunuyor. Buna karşılık olarak sana yüz dirhem verilmesini emrettim.» Bu okları yapan kişi getirilince böyle bir şey olmadığını söyledi, ancak Katarî onu öldürdü. Abdü Rabbihi'l-kebîr diye bilinen bir şahıs onun bu davranışını tasvip etmedi ve aralarında anlaşmazlık çıktı.

Daha sonra Mühelleb bir Hristiyan kişi bulup ona Katarî'nin yanına giderek secde etmesini söyledi. Bu kişi de gidip Katarî'nin önünde secde etti. Aralarındaki anlaşmazlık daha da arttı ve bir kısmı Katarî'nin yanından ayrıldı ve başlarına Abdü Rabihi'l-kebîr'i geçirerek Katarî'ye olan bey'atlerini bozdular. Katarî ile birlikte onların dörtte biri veya beşte biri kadarı kaldı. Bundan sonra da kendi aralarında yaklaşık bir ay kadar çarpışıp durdular.

Mühelleb Haccâc'a durumu mektupla bildirdi. Haccâc cevap olarak yazdığı mektupta onların birleşmesinden önce ve henüz anlaşmazlık halinde bulunuyorlarken onlarla savaşa devam etmesini emretti. Mühelleb ona şöyle cevap verdi: «Birbirlerini öldürüp durdukları sürece onlarla savaşmamak görüşündeyim. Bu şekilde devam edecek olurlarsa, bizim istediğimiz zaten budur ve bu onları yok eder, bitirir. Bir araya gelecek olsalar bile birbirlerini zaten zayıflatmış olduklarından ben onlara bu zayıf ve güçsüz halde iken Allah'ın izniyle hücum ederim. Vesselâm.» Haccâc buna ses çıkarmadı, Mühelleb de bir ay boyunca birbirleri ile çarpışıp dururken onlara karşı hiç bir hareket yapmadı. Daha sonra Katarî beraberindekilerle birlikte Taberistân'a doğru gitti, geri kalanlar ise Abdü Rabbihi'l-kebîr'e bey'at ettiler.

Abdü Rabbihi'l-kebîr'in Öldürülmesi

Katarî Taberistân'a gidip Abdü Rabbihi'l-kebîr de Kermân'da kalınca Mühelleb onların üzerine yürüdü, ancak Haricîler Mühelleb'e şiddetle karşı koydular. Mühelleb onları Cîreft'te muhasara etti ve defalarca çarpıştı, ancak onlara karşı istediği sonucu bir türlü alamıyordu. Daha sonra Haricîler muhasara uzayınca mallarını ve hanımlarını alıp Cîreft'ten dışarıya çıktılar. Mühelleb teker teker atlar kesilinceye, silâhları kırılıncaya ve atlıları da öldürülünceye kadar onlarla çarpıştı. Daha sonra bıraktı, yollarına gittiler, kendisi de Cîreft'e girdi ve Haricîlerin peşlerine takılarak Cîreft'ten dört fersah uzaklıkta onları yakaladı. Sabahın erken saatlerinden günün ortasına kadar çarpıştı, daha sonra çarpışmayı bırakmakla birlikte yanlarından ayrılmadı.

Abdü Rabbih arkadaşlarını toplayıp şöyle dedi: «Ey muhacirler topluluğu! Katarî ve beraberindekiler kaçıp hayatta kalmayı arzu ettiler. Halbuki hayatta kalmak ve ölmemek imkânsızdır. Haydi, düşmanınıza karşı çıkınız ve canlarınızı Allah'ın yolunda feda ediniz.» Abdü Rabbih daha sonra dönüp savaşa başladı. Giriştikleri şiddetli çarpışmalar onlara bundan önceki çarpışmaları unutturdu. Mühelleb'in arkadaşlarından bazıları ise ölünceye kadar savaşmak üzere bey'at ettiler. Arkasından Haricîler atlarından indiler ve piyade olarak savaşmağa başladılar, hatta atlarını boğazladılar. Bu bakımdan çarpışma oldukça şiddetlendi ve karışıklık büyüdü; öyle ki, Mühelleb: «Ben böylesini görmüş değilim.» demekten kendisini alamadı. Bilâhare Yüce Allah Mühelleb'e ve askerlerine zafer ihsan etti, Haricîleri bozguna uğrattı ve onlardan pek çok kişi öldü. Öldürülenler arasında Abdü Rabbihi'l-kebîr de bulunuyordu. Öldürülenlerin sayısı dört bin kişi olup Haricîlerden —çok azı müstesnâ— kurtulan olmadı. Karargâhlarında ne bulunduysa alındı, yakalananlar da esir edildi; çünkü onlar da Müslümanların hanımlarını esir alıyorlardı.

Tufayl b. Âmir b. Vâsile, Abdü Rabbihi'l-kebîr ile arkadaşlarının öldürülmesinden söz ederek şöyle der:

«Abdü Rabbih ve ordusunu bizler
Cezalandırdık, esirleri de paylaştırıldı.
Askerlerle üzerlerine gitti ve püskürttü onları
Kermân'daki rahat yerlerinden.
Kâfir Katarî uykusuz ve gece boyu
Kaçıp duran bir devekuşu gibiydi.
Bizi bırakıp kaçınca,
Yüzünü hidâyete çevirmemişti;
Ancak kaçış kurtarmaz onu, isterse
Sürekli denizde yol alıp kaçsın.»

Bu konu ile ilgili daha bir çok beyit vardır, ama yaygınlıkları dolayısıyla gerisini yazmadık.

Haccâc Ezrakîler ile çarpışanlara ihsan ve ikramda bulundu, maaşlarını artırdı.

Mühelleb Haccâc'a müjdeyi vermek üzere birisini gönderdi. Bu müjdeci Haccâc'ın yanına girince ona ordunun durumunu, Haricîleri, savaşlarını anlattıktan sonra Mühelleboğullarından da söz ederek şöyle dedi: «Muğîre onların en iyi ata binenleri ve efendileridir. Kahraman bir atlı olarak ise Yezîd yeter. Kabîsa en cömert olanlarıdır. Kahraman olan kişi ise Müdrike'nin önünden utanmadan kaçabilir. Abdülmelik öldürücü bir

zehirdir. Habîb kesin bir ölümdür. Muhammed bir orman arslanıdır. Yardımcı kuvvet olarak da Mufaddal yeter.» Bunun üzerine Haccâc ona: «Peki, bunların hangisi başkalarının imdadına daha çok yetişebiliyordu?» diye sorunca müjdeci şöyle karşılık verdi: «Bunlar âdeta bir daire gibiydiler, nerede başladığı bilinemiyordu.» Haccâc onun bu sözlerini beğenerek Mühelleb'e mektup yazıp teşekkür etti, Kermân'a güvendiği bir kimseyi tayin ederek orayı koruyacak kimseler bırakıp yanına gelmesini emretti. Bu bakımdan Mühelleb oğlu Yezîd'i Kermân'a vekil bıraktı ve Haccâc'ın yanına gitti. Mühelleb Haccâc'ın yanına varınca Haccâc ona ikramda bulundu ve yanı başında oturtup: «Ey Iraklılar! Sizler Mühelleb'in kölelerisiniz.» dedi. Daha sonra şöyle devam etti: «Sen ordu komutanlarını nitelendiren İyâdlı Lakît b. Ya'mer'in dediği gibisin. Lakît şöyle der:

«Allah iyiliğinizi versin! Komutanlığa
Savaşı iyi bilen, pişkin birini getirin;
İmkân bulunca rahata ve kolaya sapmayan,
Sevmediği bir durumdan ürkmeyen,
Serhatlerimizi düşünüp uykusuz kalan,
Orada sürekli düşmanı gözetleyen,
Sürekli bu zamanı sağarak yorulup duran ve bundan
usanmayan birini.
Malını artırmak tutkusu uğraştırmasın onu,
Yükselmelerini arzu ettiği çocukları da.
Mızrak ucuyla karşı karşıya kalınca ne korksun o, ne de ahmakça
üzerine atılsın.»

Bu uzun bir kasidedir. Biz onun en güzel kısımlarını seçip koyduk.

Katarî b. Fucâe ile Ubeyde b. Hilâl'in Öldürülmeleri

Denildiğine göre bu yıl Katarî ile Ubeyde b. Hilâl ve beraberlerinde bulunan Ezrakîler helâk olup gitmişti.

Bunun sebebine gelince: Ezrakîler daha önce sözünü ettiğimiz şekilde darmadağın olup Haccâc da Katarî'nin Taberistân'a doğru yola koyulduğu haberini alınca Süfyân b. Ebred'i oldukça kalabalık bir ordu ile üzerlerine gönderdi. Süfyân askerleriyle birlikte yola koyuldu. Taberistân'da Kûfe halkından müteşekkil bir ordunun başında olarak İshâk b. Muhammed b. Eş'as ile bir araya geldiler. Her ikisi ordularıyla birlikte Katarî'nin peşine takıldılar ve Taberistân'daki dağ yollarından birisinde yetişip çarpıştılar. Bu çarpışma sırasında etrafındakiler Katarî'yi bırakıp dağıldılar. Kendisi de atından düşerek yolun dibine kadar yuvarlandı. Bölge halkın-

dan Müslüman olmayan birisi yanına geldi. Katarî kendisine: «Bana su ver.» deyince bu kişi: «Sen de bana karşılık olarak bir şey ver.» dedi. Katarî ona şu cevabı verdi: «Yanımda silâhımdan başka hiç bir şeyim yoktur. Bana su verecek olursan, onu sana veririm.» Bunun üzerine bu kişi Katarî'nin başının ucuna kadar gitti. Daha sonra üzerine üstten bir taş yuvarladı. Bu taş Katarî'nin bacağına isabet etti ve bacağını tutmaz hale getirdi. Daha sonra bu kâfir kişi başkalarını da yanına çağırdı. Kâfir onu tanımakla birlikte Katarî'nin silâhlarının mükemmelliğinden, görünüşünün yerinde oluşundan ileri gelenlerden birisi olduğunu fark etmişti. Kûfelilerden bir grup gelerek Katarî'nin işini bitirdi. Temîmli Sevre b. Hur, Ca'fer b. Abdurrahman b. Mihnef, Sabbâh b. Muhammed b. Eş'as ve onların azatlı kölesi olan Bâzân ile Ömer b. Ebî's-Salt bu gelenler arasındaydı. Bunların hepsi de onu kendisinin öldürdüğünü söylediler.

Bunun üzerine Ebû'l-Cehm b. Kinâne yanlarına gelerek şöyle dedi: «Siz kendi aranızda anlaşıncaya kadar başını bana teslim ediniz.» Katarî'nin başı Ebû'l-Cehm'e verilince o da bunu Kûfelilerin komutanı olan İshâk b. Muhammed'in yanına götürdü. İshâk da onu Süfyân'ın yanına gönderdi. Süfyân Ebû'l-Cehm ile birlikte Haccâc'a, Haccâc da Abdülmelik'in yanına gönderdi. Abdülmelik bunun üzerine maaşını iki bin dirheme yükseltti.

Süfyân daha sonra geri kalan Ezrakîlerin üzerine gidip etraflarını çevirdi. Arkasından münadisine şöyle seslenmesini emretti: «Kim arkadaşını öldürüp bize gelecek olursa, o emniyettedir.»

Bununla ilgili olarak Ubeyde b. Hilâl şu beyitleri söylemiştir:

«Yemin ederim, Esam'ın konuşmasıyla
Şüphe içinde olanlar şifâ buldular.
Yemin ederim, Süfyân'a bey'at edersem,
Ve dinimi bırakırsam cahillik ederim.
İçinde bulunduğumuz şu durumun şekvâsını Allah'a yapıyorum.
Her taraftan üzerimize atışlar yapılıyor,
Muhasara bizleri yok etse de
Aralarında belki öldürülen de olur.»

Süfyân muhasaraya devam etti. Sonunda bineklerini yemek zorunda kaldılar. Daha sonra Süfyân'ın karşısına çıkıp çarpıştılar. Süfyân hepsini öldürdü ve başlarını Haccâc'a gönderdi.

Süfyân bundan sonra Denbâvend ile Taberistân'a girdi. Haccâc Cemâcim vakasından önce onu oradan alıncaya kadar buralarda kaldı.

Bazı ilim adamları der ki: Ezrakiler Katarî ile Ubeyde'nin öldürülmesinden sonra ortadan kalktılar, çünkü onlar aynı karargâhın birbiriyle yan yana bulunan tek bir birliği durumunda idiler. İlk başkanları Nâfi' b. Ezrak, sonuncuları ise Katarî ve Ubeyde'dir. Onların bu durumları yirmi küsur yıl devam etmiş bulunuyor. Ancak ben Hişâm döneminde isyan eden ve Sivâr b. Eş'ar'ın azatlı kölesi olan Temîmli Subayh el-Mâzinî konusunda şüpheliyim. Onun Ezrakîlerden ya da Sufriyye'den olduğu söylenmiştir. Durum ne olursa olsun onun bu isyanı uzun sürmemiş ve ayaklanmasının akabinde öldürülmüştür.

Bukeyr b. Vessâc'ın Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Ümeyye b. Abdullah Bukeyr b. Vessâc'ı öldürmüştür.

Ümeyye'nin dedesinden itibaren nesebi şöyle devam eder: Hâlid b. Esîd b. Ebi'l-Îs b. Ümeyye.

Bukeyr'in öldürülmesinin sebebine gelince: Abdülmelik b. Mervân'ın Horasân valisi bulunan Ümeyye b. Abdullah, Bukeyr'e Mâverâünnehir'e gaza yapmak üzere hazırlıklarını yapmasını emretti. Ümeyye bundan önce Bukeyr'i Tahâristân'da da görevlendirmişti. Bukeyr Mâverâünnehir'de gaza yapmak üzere hazırlıklarına başlayınca Bahîr b. Verkâ Bukeyr'i Ümeyye'ye jurnal etti. Bunun üzerine Ümeyye de Bukeyr'i oraya gazaya gitmekten alıkoydu. Mâverâünnehir'e gaza yapmak için emir verdiğinde Bukeyr hazırlıklarını yapmış, oldukça fazla masraf etmiş ve hatta bunun için borç bile almıştı. Bahîr Ümeyye'ye şöyle demişti: «Seninle Bukeyr arasına nehir girecek olursa, Bukeyr halifeye karşı isyan edecektir.» Bunun üzerine Ümeyye Bukeyr'e: «Sen yerinde kal; belki gazaya çıkarım, sen de benimle birlikte olursun.» diye haber gönderince Bukeyr hiddetlenerek: «Bu adam beni kıskanıyor gibi.» dedi. Gudânlı Ukâb Zu'l-Likve de Bukeyr ile birlikte gazaya çıkmak üzere borç almış bulunuyordu. Alacaklıları onu yakalatınca hapsedildi ve Bukeyr onun bu borcunu ödeyinceye kadar hapisten çıkarılmadı.

Daha sonra Ümeyye'nin kendisi Buhârâ'ya gaza yapmak, oradan da Tirmiz'de bulunan Mûsâ b. Abdullah b. Hâzım'ın üzerine gitmek için hazırlıklarını yaptı. Bukeyr de dahil olmak üzere savaşa gidecek olanlar hazırlıklarını yaptılar ve yola koyuldular. Nehire varıp da aşmak istediklerinde Ümeyye Bukeyr'e şöyle dedi: «Ben Horasân'a oğlumu yerime vekil bıraktım; ancak henüz genç bir delikanlı olduğu için bölgeyi elinde tutamayacağından korkuyorum, haydi sen Merv'e geri dön ve beni bu durumdan kurtar. Seni oraya vali tayin ediyorum, oğlumun yerine idareyi sen al.»

Bunun üzerine Bukeyr önceden beri tanıyıp güvendiği bir miktar süvariyi seçerek onlarla geri dönmeğe razı oldu, Ümeyye de gaza yapmak amacıyla Buhârâ'ya gitti. Ukâb Zu'l-Likve Bukeyr'e şöyle dedi: «Bizler Kureyş'e mensup bir komutan ve emîr istedik; bizi oyuncak yapan, bir hapisten başka bir hapse taşıyıp duran bir emîr geldi. Benim görüşüm şudur: Bu gemileri yak, seninle birlikte Merv'e gidelim, Ümeyye'ye karşı çıkalım ve Merv'de kalıp bir süre orayı yiyelim.» Anberli Ahnef b. Abdullah da bu görüşü uygun gördü. Bukeyr bunun üzerine şöyle dedi: «Benimle birlikte bulunan bu süvarilerin helâk olmalarından korkuyorum.» Ukâb onun bu sözlerine şöyle karşılık verdi: «Bunlar helâk olacak olursa Merv'den sana istediğin kadar atlı getiririm.» Bukeyr: «Müslümanlar helâk olur.» deyince de Ukâb şöyle dedi: «Bu durumda bir münadinin şu şekilde seslenmesi senin için yeterli olacaktır: Kim İslâm'a girerse onun üzerinden haracı kaldırırım. Bunu işitenler arasından sana şu yanındakilerden daha çok itaat edecek, sözünü daha çok dinleyecek elli bin kişi gelir.» Bukeyr'in: «O zaman da Ümeyye ve onunla beraber olanlar helâk olurlar.» demesi üzerine ise Ukâb şu karşılığı vardı: «Niye helâk olsun ki... Onların sayıları, araçları, yardımcı kuvvetleri ve silâhları Çin'e varıncaya kadar kendilerini korumağa ve savaşmalarına yetecek miktardadır.» Bunun üzerine Bukeyr gemileri yakıp Merv'e geri döndü, Ümeyye'nin oğlunu hapse attı ve ona karşı isyan etti.

Ümeyye durumu haber alınca Buhârâlılarla az bir fidye karşılığında barış yaptı ve gemilerin yapılmasını emredip karşı tarafa geçti. Herkese Bukeyr'e üst üste yaptığı iyiliklerden, buna karşılık Bukeyr'in karşı gelmekle kendisini mükâfatlandırdığından söz etti ve Merv'e doğru yürüdü. Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim Ümeyye'nin yanına geldi. Ümeyye de Şemmâs b. Disâr'ı sekiz yüz kişi ile birlikte gönderdi. Bukeyr üzerine yürüyerek geceleyin hücum etti ve onu bozguna uğrattı. Arkadaşlarına emir vererek kimseyi öldürmemelerini söyledi. Bu bakımdan onlar Şemmâs'ın askerlerinin silâhlarını alıyor ve serbest bırakıyorlardı. Bu sefer Ümeyye ileri geçti ve Şemmâs ile karşılaşınca yerine Sâbit b. Kutbe'yi getirdi. Bukeyr Sâbit'le karşılaşıp onu esir aldı ve yanındaki askerleri dağıttıktan sonra vaktiyle kendisine yapmış olduğu bir iyilik dolayısıyla onu serbest bıraktı.

Bu sefer Ümeyye'nin kendisi ileri geçti, Bukeyr onunla savaştı. Bir seferinde Bukeyr'in arkadaşları geri çekilmiş, Bukeyr de onları korumuştu. İkinci bir gün bir daha karşılaştılar ve aralarında çok şiddetli bir çarpışma oldu. Bundan sonra bir üçüncü gün daha karşı karşıya geldiler. Bu sefer Bukeyr Sâbit b. Kutbe'nin başına bir darbe indirdi. Sâbit'in kardeşi olan Hureys b. Kutbe de Bukeyr üzerine bir hamle yaptı. Bukeyr geri çe-

kilmek, arkadaşları da bir dereceye kadar gerilemek zorunda kaldı. Hureys köprüye varıncaya kadar Bukeyr'i takip etti. Bukeyr'e: «Nereye gidiyorsun ey Bukeyr?» diye seslenince Bukeyr geri döndü, Hureys de başına bir darbe indirdi. Bu darbe Bukeyr'in başındaki miğferi yararak kafasına vardı ve Bukeyr yere düştü. Ancak çarpışmakta olan Bukeyr'in arkadaşları onu taşıyarak şehre sokmayı başarabildiler.

Bukeyr'in arkadaşları kırmızı ve sarıya boyanmış elbiselerle Ümeyye ve askerlerinin önüne çıkıyor, oturup konuşuyorlar ve münadileri de şöyle sesleniyordu: «Kim bize bir ok atarsa biz de onun, ya çocuklarından veya ailesinden birisinin başını atarız.» Bu bakımdan kimse onlara ok atmıyordu.

Bukeyr muhasaranın uzaması halinde etrafındakilerin kendisini yardımsız bırakmasından korktuğu için barış istedi. Ümeyye'nin adamları da bunu memnuniyetle kabul ettiler. Bukeyr'in dört yüz bin dirhemlik borcunun ödenmesi, arkadaşlarına iyi davranılması, Horasân'dan dilediği bölgeye vali tayin edilip kendisiyle ilgili olarak Bahîr'in söylediklerine kulak asılmaması, eğer kendisi hakkında bir şüpheye düşülecek olursa kırk gün süreyle emân verilmesi şartlarıyla barış yaptılar.

Ümeyye bunun üzerine Merv şehrine girdi, Bukeyr'e vermiş olduğu sözde durdu ve daha önce de olduğu gibi ona ikramda bulunmağa devam etti. Ümeyye Ukâb'a da yirmi bin dirhem verdi.

Denildiğine göre Bukeyr nehre kadar Ümeyye ile birlikte gitmemişti. Ümeyye onu Merv'de kendisinin vekili olarak bırakmış, ancak kendisi Merv'den ayrılıp nehri geçtikten sonra ona karşı isyan etmiş ve zikrettiğimiz şekilde olaylar gelişme göstermişti.

Ümeyye yumuşak ve cömert birisi idi, bununla birlikte Horasân halkı onu istiskâl ediyordu. Ayrıca Ümeyye oldukça kibirli bir kimse olup: «Bütün Horasân benim mutfağıma bile yetmez.» derdi.

Ümeyye Bahîr'i güvenlik kuvvetlerinin başından azlederek yerine Atâ b. Ebi's-Sâib'i getirmişti. Halktan haraç istemiş ve bu konuda oldukça zorluk çıkartmıştı.

Bukeyr bir gün mescitte oturup halk ile konuşmakta iken ona Ümeyye'nin katılığından söz etmişler ve onu yermişlerdi. Bu arada Bahîr, Dırâr b. Husayn ve Abdullah b. Câriye b. Kudâme de mescitte bulunuyordu. Bahîr olayı Ümeyye'ye nakletmiş, Ümeyye kendisini yalan söylemekle itham edince o da diğerlerinin şahit olduklarını ileri sürmüştü. Süleymli

Müzâhim b. Ebi'l-Müceşşir Bukeyr'in şakalaşmakta olduğu şeklinde şahitlik yapınca Ümeyye Bukeyr'e ilişmemişti.

Daha sonra Bahîr Ümeyye'nin yanına giderek ona: «Allah'a yemin ederim, Bukeyr beni sana karşı isyan etmeğe çağırdı.» diyerek şunları ekledi: «Senin bu durumun olmasaydı bu Kureyşliyi öldürmüş ve Horasân'ı kendim yemiştim.» Ancak Ümeyye Bahîr'in bu dediklerini tasdik etmeyince Bahîr bir grup kişiyi şahit olarak gösterdi. Bukeyr bunların kendisine düşmanlık ettiklerini söylediyse de Ümeyye kendisini ve kardeşinin çocukları olan Bedel ile Şemerdel'i tutukladı ve arkasından yanındaki bazı ileri gelen kişilere Bukeyr'i öldürmelerini emretti. Bunların kabul etmemesi üzerine Bahîr'e emir verdi, Bahîr Bukeyr'i öldürdü. Ümeyye ayrıca Bukeyr'in kardeşinin iki çocuğunu da öldürdü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Ümeyye Belh Nehri'ni gaza yapmak amacıyla aşmıştı; ancak kendisi ve arkadaşları yiyecek sıkıntısıyla karşı karşıya kalıncaya kadar kuşatma altına alınmışlar, ölmelerine ramak kalmışken kurtulmuşlar ve Merv'e geri dönmüşlerdi.

Bu yıl hacc emîrliğini Medine valisi olarak görev yapmakta olan Ebân b. Osman yapmıştır. Kûfe ve Basra valisi Haccâc, Horasân valisi Ümeyye idi.

Bu yılın yaz ayları gazvesini Velîd b. Abdülmelik idare etti.

Ensâr'dan Câbir b. Abdullah b. Amr bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN YETMİŞ SEKİZİNCİ (M. 697-698) YILI OLAYLARI

Ümeyye b. Abdullah'ın Azledilmesi ve Mühelleb'in Horasân Valiliğine Getirilmesi

Bu yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid'i Horasân ve Sicistân valiliğinden azletmiş, buraları Haccâc b. Yûsuf'un valiliğine bağlayınca Haccâc da bu iki bölgeye kendi âmillerini göndermişti. Bu arada Haccâc Mühelleb b. Ebî Sufra'yı da Horasân'a tayin etmişti. O sırada Mühelleb Ezrakîlerin işini bitirmiş, Basra'ya Haccâc'ın yanına gelmişti. Haccâc kendisine tahtında yer verip yanına oturttu, Mühelleb ile birlikte olup da çarpışmalarda başarı gösterenleri çağırdı ve onlara ikramlarda bulunarak maaşlarını artırdı. Diğer taraftan Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi de Sicistân'a gönderdi.

Haccâc Basra'ya giderken Kûfe'de yerine Muğîre b. Abdullah b. Ebî Akîl'i vekil olarak bırakmıştı.

Mühelleb Horasân'a vali tayin edilince oğlu Habîb'i oraya gönderdi. Vedalaşma sırasında Haccâc Habîb'e bir katır verdi. O da bu katır sırtında arkadaşları ile birlikte yola koyuldu ve yirmi gün yol aldıktan sonra Horasân'a vardı. Merv kapısından içeriye girdiğinde karşısına bir odun yığını çıktı ve katır bundan ürküp kaçtı. Herkes oldukça hızlı bir şekilde gelerek o kadar yorulmuş olduğu halde katırın nasıl böyle kaçtığına şaşırdı.

Habîb Horasân'a varınca Ümeyye'ye de, âmillerine de ilişmedi ve 79 yılında, Mühelleb'in kendisi gelinceye kadar on ay süreyle orada kaldı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Medîne valisi olan Ebân b. Osman yaptı. Kûfe, Basra, Horasân, Sicistân ve Kermân valilikleri Haccâc b. Yûsuf'un elinde olup Horasân'daki naibi Mühelleb, Sicistân'daki naibi ise Ubeydullah b. Ebî Bekre idi. Kûfe kadısı Şüreyh, Basra kadısı ise, denildiğine göre Mûsâ b. Enes idi.

Bu yıl içerisinde Abdurrahman b. Abdullah el-Karî 78 yaşında vefat etti. Peygamber (s.a.v.) onun başını okşamıştı.

Cüheyneli Zeyd b. Hâlid de bu yıl vefat etmiştir. Onun vefatı ile ilgili olarak başka şeyler de söylenmiştir. Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî de bu yıl vefat etmiştir. Abdurrahman Câhiliyye dönemine yetiştiği halde sahâbi değildir.

HİCRET'İN YETMİŞ DOKUZUNCU (M. 698-699) YILI OLAYLARI

Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin Rutbîl'e Karşı Gaza Yapması

Haccâc Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi 78 yılında Sicistân'a tayin edince bir yıl süreyle gaza yapmadı. Rutbîl barış antlaşması yapmıştı ve haraç ödemekte idi. Ancak haraç ödemekten vazgeçmiş olması da muhtemeldir. Bu bakımdan Haccâc Ubeydulah'a haber göndererek Rutbîl ile çarpışmasını ve ülkesini eline geçirmeden, kalelerini yıkmadan, askerlerini de zincire vurmadan geri dönmemesini emretti.

Ubeydullah bunun üzerine Basra ve Kûfe halkından oluşan askerleriyle yola koyuldu. Kûfelilerin komutanı Hz. Ali'nin arkadaşlarından olan Şureyh b. Hâni idi. Ubeydullah Rutbîl'in ülkesine girdi ve pek çok ganimet aldı, bazı kaleleri yıktı, bir bölgesini de eline geçirdi. Rutbîl'in etrafındaki Türkler bölgeleri bir bir terk edip geri çekildiklerinden Ubeydullah'ın adamları sonunda Rutbîl'in ülkesinin oldukça içlerine kadar vardılar ve başşehirlerine on sekiz fersahlık bir mesafe kadar yaklaştılar. İşte bu sırada bütün yol ve geçitler Müslümanlara kapatıldı. Böylelikle Müslümanlar onların ellerine düşmüş oldu ve âdeta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bunun üzerine Ubeydullah kendilerinin dışarıya çıkmalarına imkân vermeleri karşılığında yedi yüz bin dirhem vermek suretiyle onlarla barış yaptı.

Şureyh Ubeydullah'la karşılaştığında: «Barış için ne verirseniz sultanlar bunu maaşlarınızdan keserler. Uzun bir zamandır şehitlik isteyip durdum, fakat bir türlü elime geçiremedim. Bu gün de kaçıracak olursam artık ölünceye kadar elime geçiremem.» dedikten sonra şöyle devam etti: «Ey Müslümanlar, haydi, düşmanınıza karşı birbirinizle yardımlaşınız!» Ubeydullah: «Sen bunamış bir yaşlısın.» deyince Şureyh şöyle karşılık verdi: «Hayır, fakat sen: "Bu Ubeydullah'ın bostanı, bu da hamamıdır." denilmesiyle yetinen bir kimsesin.» ve: Ey Müslümanlar! Şehit olmak isteyen yanıma gelsin.» diye seslendi. Sayıları çok olmayan ve gönüllü olarak savaşa iştirak etmiş bazı kişiler ve bir takım süvarilerle bir kısım koruma görevlileri ona katıldılar. Ölünceye kadar çarpıştılar ve aralarından çok az sayıda kişi kurtuldu.

Şureyh Recez vezninde şöyle diyordu:

«Yaşlılıktan çeken kederli biri oldum.
«Müşrikler arasında yıllar yaşadım,
İnzâr edici Peygamber'e kavuştum;
Ondan sonra Sıddîk'a ve Ömer'e,
Mihrân Günü'ne ve Tüster'e,
Sıffîn'e ve Neher'e,
Müşakkar ile Bâcumeyrâ'ya;
Heyhat, böyle uzun bir ömre...»

Ubeydullah Şureyh'le birlikte savaşa girip de kurtulanlarla birlikte Rutbîl'in ülkesinden çıktı. Müslümanlar onları yiyecekler ikram ederek karşıladılar. Aşırı açlık çektiklerinden dolayı doyasıya yiyen hemen ölüyordu. O bakımdan bu konuda dikkatli davranmağa başladılar. Rahatlıkla yiyebilecek duruma gelinceye kadar kendilerine azar azar yağ yedirilmeğe başlandı. Haccâc durumu haber alınca Abdülmelik'e mektup yazarak vaziyeti bildirdi ve Kûfelilerle Basralılardan kalabalık bir ordu hazırlandığını belirterek Rutbîl'in ülkesine bu orduyu göndermek için ondan izin istedi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Şâm halkı çok şiddetli bir veba salgınına yakalandı. Neredeyse kökten silineceklerdi. O bakımdan söylenildiğine göre, bu sene Şâm'dan kimse gazaya çıkmadı.

Bu yıl içerisinde Bizanslılar Antakyalılara hücum ettiler ve onlara karşı zafer kazandılar.

Şüreyh b. Hâris bu yıl kadılık görevinden affedilmesini istemiş, Haccâc da onun istifasını kabul ederek yerine Ebû Mûsâ'nın oğlu Ebû Bürde'yi getirmişti.

Bu yıl da hacc emîrliğini Medîne valisi olan Ebân b. Osman yaptı.

Irak ve bütün doğu illerinin valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Basra kadısı Mûsâ b. Enes idi.

Mahmûd b. er-Rabî' bu yıl vefat etti. Künyesi Ebû İbrâhim olup Rasûlullah (s.a.v.) hayatta iken dünyaya gelmişti.

Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Abdurrahman da bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN SEKSENİNCİ (M. 699-700) YILI OLAYLARI

Bu yıl içerisinde Mekke'de büyük bir sel baskını olmuş ve hacıları önüne katıp sürüklemişti. Seller yükleriyle birlikte develeri ve insanları alıp götürüyor, hiç kimse de bir şey yapamıyordu. Mekke evlerini su bastı ve sel Rükn'e kadar vardı. Bu bakımdan bu yıla «Cuhâf Yılı» adı verildi.

Yine bu yıl içerisinde Basra'da her şeyi yiyip bitiren, yok eden bir veba baş gösterdi.

Mühelleb'in Maverâünnehir'e Gaza Yapması

Bu yıl içerisinde Mühelleb Belh Nehri'ni aşarak Kiş'e vardı. Öncü kuvvetlerinin başında üç bin asker ile birlikte Ebûl'-Edhem ez-Zemânî vardı. Mühelleb'in kendisi ile birlikte bulunan askerlerin sayısı ise beş bin idi. Sadece Ebû'l-Edhem savaştaki metâneti, güzel idaresi, samimi ve yerinde öğütleri ile iki bin kişiye bedel idi.

Mühelleb Kiş'te konaklamış bulunuyorken Huttellilerin hükümdarının amcasının oğlu Mühelleb'in yanına gelerek ona Huttel'e gaza yapmak çağrısında bulundu. Bunun üzerine Mühelleb onunla beraber oğlu Yezîd'i gönderdi. Huttel hükümdarının adı Şebel idi. Yezîd ile hükümdarın amcasının oğlu bir yerde konakladılar. Şebel geceleyin bir baskın yaparak amcasının oğlunu yakalayıp öldürdü. Yezîd ise Şebel'in kalesini muhasara altına aldı, daha sonra kendisine getirilip verilen bir fidye karşılığında onlarla barış yaptı. Bunun üzerine de onları bırakıp geri döndü.

Diğer taraftan Mühelleb öteki oğlu Habîb'i Buhârâ'ya gönderdi. Habîb Buhârâ yöneticisi ile birlikte kırk bin asker olduğunu gördü. Düşmandan bir grup bir kasabada konaklayınca Habîb dört bin asker ile birlikte üzerlerine yürüdü ve onları öldürüp orayı yaktı. O bakımdan buraya «Muhterika (yakılmış)» adı verildi. Daha sonra Habîb babasının yanına geri döndü.

Mühelleb Kiş'te iki yıl kaldı. Kendisine: «Bundan daha öteye git-

sen keşke!» denilince şu cevabı verdi: «Keşke bu orduyu bu gazadan salimen kurtarıp esenlikle geriye döndürebilsem!»

Mühelleb Kiş'te bulunduğu sırada Mudar'dan bir grup yanlarına geldi. Mühelleb onları tutup burada hapsetti, ancak Kiş'ten geri döndükten sonra onları serbest bıraktı. Bununla ilgili olarak Haccâc kendisine mektup yazıp şöyle dedi: «Onları hapsetmekle isabetli bir iş yapmış idiysen, tahliye etmekle yanılmış oldun. Onları tahliye etmekle isabetli bir iş yaptıysan, bu sefer de hapsettiğin için zulmetmiş oldum.» Mühelleb de bunun üzerine Haccâc'a şu cevabı verdi: «Onlardan çekindiğim için kendilerini hapsettim, kendimi emniyette görünce de tahliye ettim.»

Mühelleb'in hapsettiği kimseler arasında Kuşeyrî'nin şeyhinin üvey kardeşi Abdülmelik de vardı.

Mühelleb Kiş halkı ile kendilerinden belirli bir fidye alma şartıyla barış yaptı. Diğer taraftan Mühelleb'e İbnu'l-Eş'as'ın Haccâc'a karşı çıktığına dair mektubu ve kendisine yardım etmesi talebi de ulaştı. Mühelleb İbnu'l-Eş'as'ın bu mektubunu Haccâc'a gönderip Kiş'te ikamet etmeğe devam etti.

Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile Birlikte Rutbîl Üzerine Ordu Gönderilmesi

İbn Ebî Bekre'nin Rutbîl'in ülkesine girdiğinde Müslümanların nasıl bir duruma düştüklerini, Haccâc'ın Abdülmelik'ten Rutbîl üzerine ordu göndermek üzere izin istemiş olduğunu daha önceden anlatmıştık. Abdülmelik bu konuda Haccâc'a izin verince Haccâc ordu hazırlamağa girişti. Kûfelilere yirmi bin, Basralılara da yirmi bin asker vermelerini emrederek bu konuda işi oldukça sıkı tuttu. Ayrıca askerlere de maaşlarını bütünüyle ödedi; öyle ki, onlara vermiş olduğu maaşların dışında iki milyon dirhem harcadı. Onlara soylu atlar ve mükemmel silâhlar sağladı. Ayrıca kahramanlığı ve bu konudaki üstünlüğüyle bilinen bütün kişileri de onlarla birlikte gönderdi. Sakîfli Ubeydullah b. Ebî Mihcen ve başkaları da bunlardandır.

Haccâc bu iki ordunun hazırlıklarını bitirdikten sonra başlarına komutan olarak Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı getirdi.

Haccâc ona buğz eder ve: «Onu her gördüğümde mutlaka öldürmek istemişimdir.» derdi. Şa'bî bir seferinde Haccâc'ın bu sözlerini işitmiş ve Abdurrahman'a bunu haber vermişti. Buna karşılık Abdurrahman da şöyle demişti: «Allah'a yemin ederim, ben de Haccâc'ın bu hâkimiyetini ortadan kaldırmağa çalışacağım.»

Haccâc Abdurrahman'ı komutan olarak bu ordunun başında göndermek isteyince İsmâil b. Eş'as Haccâc'ın yanına gelerek şöyle dedi: «Onu gönderme. Allah'a yemin ederim, bu Fırat Köprüsü'nü geçer geçmez hiç bir valiye karşı itaat borcu olduğunu kabul etmez. Üstelik ben onun sana muhalefet etmesinden korkuyorum.» Haccâc İsmâil'e şu cevabı verdi: «O emirlerime muhalefet etmeyecek kadar benden çekinir.»

Böylelikle Haccâc Abdurrahman'ı bu ordunun komutanı olarak yola koydu. Abdurrahman ordu ile birlikte Sicistân'a kadar gitti, Sicistânlıları toplayıp onlara bir konuşma yaptı ve bu arada şunları söyledi: «Haccâc beni serhaddinize âmir olarak görevlendirmiş bulunuyor. Ayrıca bana bölgenizi istediği gibi kullanan düşmanınıza karşı cihat etmeyi de emretti. O bakımdan sizden hiç bir kimse bu cihada katılmaktan sakın geri kalmasın, o taktirde ceza ile karşılaşır.»

Sicistânlılar gerekli hazırlıklarını yapınca Abdurrahman onları da yanına aldı ve hep birlikte yola koyuldular. Rutbîl durumu haber alınca elçi göndererek özür diledi ve haraç vermek istediğini bildirdi, ancak Abdurrahman onun bu isteğini kabul etmedi. Üzerine gitti, ülkesine girdi. Rutbîl de bölge bölge, köy köy, kasaba kasaba ülkesini Abdurrahman'a terk ederek geri çekildi, Abdurrahman buraları teker teker eline geçiriyordu. Abdurrahman eline geçirdiği her bir yere bir âmil tayin ediyor ve onunla birlikte yardımcılar koyuyordu. Ayrıca yol ağızlarına gözcüler bırakıyor, saldırı yapılmasından endişe ettiği her tarafa silâhlı askerler yerleştiriyordu. Abdurrahman buna Rutbîl'in ülkesinden oldukça büyük bir kısmı ele geçirinceye, herkesin eli ganimetlerle dolup taşıncaya kadar devam etti. Belli bir yere gelince Rutbîl'in ülkesinde daha da içerilere girmekten vaz geçerek şöyle dedi: «Bu yıl onların ülkesinden elimize geçirdiklerimizle yetinelim. Müslümanlar bu bölgeyi iyice tanıyıp yollarında cesaretle ilerleyebilecek duruma gelinceye kadar böyle kalalım. Gelecek yıl da, inşaallah, bundan sonrasını alırız ve sonunda onlarla hazinelerini, çoluk çocuklarını, en uzak topraklarını ellerinden almak için çarpışır ve Allah'ın onları helâk etmesini bekleriz.» Abdurrahman daha sonra Haccâc'a Allah'ın kendisine nasip ettiği fetihleri ve yapmak istediklerini bildiren bir mektup gönderdi.

Abdurrahman'ın komutan olarak gönderilmesi konusunda naklettiklerimizin dışında şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki:

Haccâc Kermân'da Sedûslu Himyân b. Adiy'i bırakmış ve Sicistân ile Sind âmilinin gerek duyduğunda kendilerinden yardım isteyeceği silâhlı birlik olarak görevlendirmişti; ancak Himyân isyan edince Haccâc onun üzerine Abdurrahman b. Muhammed'i göndermiş, Abdurrahman onunla

savaşmış, Himyân da bozguna uğramıştı. Bunun üzerine de Haccâc Abdurrahman'ı Himyân'ın görevinde bırakmıştı. Daha sonra ise Sicistân âmili olan Ubeydullah b. Ebî Bekre vefat etmiş, bunun üzerine Haccâc Abdurrahman'a Ubeydullah'ın yerine geçmek üzere gerekli ahitnameyi göndererek sözünü ettiğimiz bu orduyu hazırlamıştı. Bu orduya her bakımdan mükemmelliği ve donanımlı oluşu dolayısıyla «Tâvûslar Ordusu» adı verilmişti.

Çeşitli Olaylar

Bu yılın hacc emîrliğini Medîne valisi olan Ebân b. Osman yaptı. Irak ve doğu bölgelerinin valisi Haccâc idi. Haccâc'ın Horasân valisi ise Mühelleb idi. Basra kadısı Mûsâ b. Enes, Kûfe kadısı da Ebû Bürde idi.

Bu yıl içerisinde Ömer b. Hattâb'ın azatlı kölesi Eslem vefat etmiştir. Ebû İdris el-Havlânî, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in oğlu Abdullah da bu yıl vefat etmiştir. Abdullah'ın 84, 85, 86 ve 90 yıllarında vefat ettiği de söylenmiştir.

ed-Debbân'dan hadis rivayetinde bulunan Cuheyneli Ma'bed b. Abdullah b. Uleym de bu yıl vefat etmiştir. Kader ile ilgili olarak Basra'da ilk söz söyleyen odur. Onu Haccâc öldürmüştür. Onu Abdülmelik b. Mervân'ın Dimaşk'ta öldürdüğü de söylenir.

İbnu'l-Hanefiyye diye bilinen Hz. Ali b. Ebî Talib'in oğlu Muhammed de bu yıl vefat etmiştir. Aynı şekilde sahâbilerden olan ve Muâviye döneminde deniz gazalarının komutanlığını yapan Cünâde b. Ebî Ümeyye de bu yıl vefat etmiştir.

Sâib b. Yezîd de bu yıl vefat etmiştir. 86 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Sâib Peygamber (s.a.v.) döneminde dünyaya gelmiştir.

Süveyd b. Gafle de bu yıl vefat etmiştir.

Bu yıl içinde vefat edenlerden biri de Abdullah b. Ebî Evfa'dır. Sahâbilerden Kûfe'de en son vefat eden odur.

Cübeyr b. Nufeyr b. Mâlik el-Hadramî de bu yıl vefat etmiştir. Cübeyr Câhiliyye dönemine yetişmiş olmakla birlikte sahâbiliği yoktur.

HİCRET'İN SEKSEN BİRİNCİ (M. 700-701) YILI OLAYLARI

Bu yıl içerisinde Abdülmelik b. Mervân, oğlu Ubeydullah'ı Kâlikilâ'ya göndermiş, o da burayı fethetmiştir.

Bahîr b. Verkâ'nın Öldürülmesi

Bu yıl içerisinde Suraymlı Bahîr b. Verkâ öldürülmüştür.

Bahîr'in öldürülmesinin sebebine gelince: Bukeyr b. Vessâc Ümeyye b. Abdullah b. Hâlid'in emri üzerine daha önceden söz ettiğimiz şekilde Bahîr tarafından öldürülmüştü. Bunların her ikisi de Temîmli idi. Bukeyr'in öldürülmesi ile ilgili olarak Ebnâ'dan olan Avf b. Sa'doğullarına mensup bir kişi olarak bilinen Osman b. Recâ b. Câbir, yine Ebnâ'dan olan Bukeyr'in ailesini intikam almağa teşvik etmek üzere bir şiir söyler. Ebnâ bu isimlerle anılan Temîmlilerden çeşitli kolların adıdır.

Osman b. Recâ'nın bu olayla ilgili olarak söylediği beyitler şöyledir:

«Yemin ederim, göze giren çöpü görmezlikten gelerek
Saf bir şaraptan tıka basa içip durdun,
Uzun süre intikam almayıp uyumayı seçtin.
Zaten şarabı tek tek içen geride bırakılır.
Avf b. Sa'd'in soylu bir kişisi olsaydın sen,
Bahîr'i al kanlar içinde bırakırdın.
Artık Bahîr'e: "Uyu, intikamdan korkma" de,
Çünkü Avflıların güzel koyun sürüleri vardır.
Bir gün olsun bırakın bunları, sizi kendi yayınızla mağlûp ettiler.
Doğudan batıya herkes sizden söz ediyor.
Düşünün, Bukeyr eski halinde kalsaydı,
Onlara bölüklerle baskın yapardı.»

Yine aynı şair şöyle der:

«Şayet Bukeyr silâhlı olsaydı,
Yemin ederim, Bahîr gidemezdi üzerine.

Zamanla kalıp yaşayacak olursam,
Allah için bunun peşini bırakmamak ne güzel olur!»

Ebnâ'dan Bukeyr'in kabilesine mensup olan kimselerin kendisini tehdit edip durduklarını işiten Bahîr de şunları söyledi:

«Ebnâ bilgisizce tehdit ediyor beni,
Benim ölümüm Ka'boğullarını kurutur sanarak.
Keskin kılıcımla kaldırdım ona elimi,
Parıl parıl ve kar gibi revnaklı kılıcımla.»

Bunun üzerine Avfoğullarından on yedi kişi Bukeyr'in intikamını almak üzere birbirleriyle sözleşti. Çölde yaşayan ve adı «Şemerdel» olan genç bir kişi aralarından ayrılıp Horasân'a geldi. Bahîr'i ayakta dikilir vaziyette görünce üzerine hamle yapıp hançerini sapladı. Bahîr yere düştü, Şemerdel de onu öldürdüğünü zannetti. Herkes :«Bu bir Haricîdir.» derken o da aralarından koşup gitti. Atı tökezleyip yere düşünce yakalanıp öldürüldü.

Yine çölde yaşayan Avflı Sa'sa'a b. Harb kendisine ait bir kaç koyunu satarak Sicistân'a gitti. Bahîr'in yakın akrabalarına bir süre komşuluk etti ve kendisinin Yemâmeli ve Hanîfeoğullarına mensup olduğunu ileri sürdü. Aralarında dostluk peyda oluncaya kadar onlarla birlikte uzun süre oturup kalktı. Daha sonra Bahîr'in bu yakınlarına şöyle dedi: «Benim Horasân'da almam gereken bir mirasım var. Bahîr'e hakkımı alabilmeme yardımcı olması için bir mektup yazınız.» Onlar da istediği mektubu yazdılar. Sa'sa'a kalkıp Bahîr'in yanına gitti. O sırada Bahîr Mühelleb ile birlikte gazada bulunuyordu. Avfoğullarından bazı kimselerle karşılaştı ve onlara durumunu anlattı. Daha sonra Bahîr ile de karşılaşarak kendisinin Hanîfeoğullarından Ebû Bekre'nin oğlunun arkadaşlarından olduğunu, Sicistân'da bir miktar malının, Merv'de de mirasının olduğunu, bu malı satarak Yemâme'ye geri döneceğini söyledi. Bahîr onu misâfir etti, harçlık verilmesini emrederek yardımcı olacağına dair söz verdi. Bu sefer Sa'sa'a: «Herkes geri dönünceye kadar senin yanında kalayım.» dedi ve bir ay kadar Bahîr'in yanında kaldı, onunla birlikte Mühelleb'in yanına gidip geldi. Bahîr önceleri çekinmiş ve bunun için tedbirlerini almıştı, ancak Sa'sa'a Bahîr'e kendi arkadaşlarından mektup getirip Hanîfeoğullarından olduğunu söyleyince ona karşı güven duymağa başlamıştı.

Sa'sa'a bir gün Bahîr'in Mühelleb'in yanında bulunduğu ve üzerinde sadece elbise ile üstlüğünün olduğu bir sırada yanına gelip arkasına oturdu. Konuşacakmış gibi yaparak Bahîr'e yaklaştı ve yanındaki hançeri çı-

kartıp böğrüne sapladı. Hançeri tümüyle vücuduna soktuktan sonra: «İşte Bukeyr'in intikamı böyle alınır!» diye bağırdı. Daha sonra yakalanıp Mühelleb'in yanına götürülünce Mühelleb ona şöyle dedi: «Yazıklar olsun sana! Sen intikamını alamadığın gibi kendini de ölüme sürükledin. Bahîr'in korkulacak bir durumu yoktur.» Sa'sa'a şöyle karşılık verdi: «Ona öyle bir darbe indirdim ki, eğer bu darbe bütün insanlar arasında paylaştırılacak olursa hepsi ölürler. Üstelik karnının içindeki şeylerin kokusunu elimde buldum.»

Mühelleb Sa'sa'a'yı hapsetti. Ebnâ'ya mensup bir grup kişi Sa'sa'a'nın yanına gelip başından öptüler. Bahîr de ertesi günü öldü. Bahîr ölünce Sa'sa'a şöyle dedi: «Şimdi istediğinizi yapınız. Nasıl olsa Avfoğullarının Ebnâ'sının adakları yerine geldi ve ben de intikamımı aldım. Allah'a yemin ederim, onunla bir çok defa baş başa olduk ve onu öldürmek imkânını buldum, ancak onu gizlice öldürmek hoşuma gitmedi.»

Mühelleb onun hakkında şöyle dedi: «Ben kendisini bundan daha rahat bir şekilde ölüme gönderen bir kişi görmedim.» Daha sonra öldürülmesini emretti ve öldürüldü.

Denildiğine göre Mühelleb henüz Bahîr ölmeden Sa'sa'a'yı yanına göndermiş, Bahîr de onu öldürdükten sonra ölmüştü.

Sa'sa'a'nın ölümü olayı gittikçe Mühelleb'in aleyhine büyümeğe başladı. Avflılar ve Ebnâ'ya mensup olanlar gazaba gelerek: «Bizim adamımız ne diye öldürüldü ki? O intikamını almaktan başka bir şey yapmamıştı.» dediler. Temîmlilerin çeşitli kolları bu konuda onlarla çekişme içine düştüler. Herkes işin büyümesinden korkuyordu. Bu bakımdan aklı başında, görüşüne uyulur kimseler bu konuda onlara şöyle dediler: «Sa'sa'a'nın kanının bedelini talep ediniz ve Bahîr'in kanıyla Bukeyr'in kanını birbirinin karşılığı olarak dökülmüş kanlar şeklinde değerlendiriniz.» Bunun üzerine Sa'sa'a'nın diyeti ödendi.

Ebnâ'ya mensup bir kişi Sa'sa'a'yı överek şöyle der:

«Gayretiyle Irak'ı, bir çok yolu ve denizleri
Aşan yiğidin mükâfatını Allah versin.
Kendisi de, bineği de yorulup durdu,
Bahîr'i ele geçirip öldürene kadar.»

Deylemlilerin Kazvîn'e Girmesi ve Yaptıkları İşler

Kazvîn Deylem tarafından Müslümanların serhaddi olduğundan askerler sürekli olarak burada gözcülük yapar, gece gündüz koruma ted-

birlerine ara vermezlerdi. Bu yıl içerisinde Muhammed b. Ebî Sebre el-Cu'fî ile birlikte sınır koruyuculuğu yapan bir topluluk vardı. Muhammed kahraman ve girdiği savaşlarda çokça gedikleri kapayan bir süvari idi. Kazvîn'e varınca askerlerin gece gündüz koruyuculuk yaptıklarını, geceleyin uyumadıklarını gördü. Bunun üzerine onlara: «Düşmanlarınızın şehrinize girip baskın yapmasından mı çekiniyorsunuz?» diye sordu, «Evet.» diye karşılık verdiler. Muhammed onlara şöyle dedi: «Böyle bir şey yaparlarsa size haksızlık etmiş olmazlar. Kapılarınızı açınız; merak etmeyin, hiç bir şey olmaz.» Bunun üzerine onlar da şehrin kapılarını açtılar.

Deylemliler bunu haber alınca Müslümanların üzerine baskın yapmak üzere yola koyuldular, geceleyin onları gafil avlayıp şehre hücum ettiler. Herkes bağırıp çağrışmağa başlayınca Muhammed b. Ebî Sebre şöyle dedi: «Şehrin kapılarını bizim de, onların da üzerine kapatınız. Onlar bize haksızlık yapmadılar. Onlarla savaşınız.» Muhammed'in emri üzerine şehrin kapılarını kapattılar ve onlarla çarpışmağa başladılar. Muhammed gerçekten çok büyük sıkıntılarla karşılaştı ve oldukça başarı gösterdi. Müslümanlar Deylemlilere karşı üstünlük sağladılar ve onlardan kurtulan tek kişi bile olmadı. Böylelikle Muhammed'in şöhreti yayılmış oldu. Bundan sonra Deylemliler kendi arazilerinin dışına çıkamaz oldular.

Muhammed bu serhat bölgesinin parmakla gösterilen süvarisi olmuştu. Ancak şarap içme alışkanlığı vardı. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'in dönemine kadar devam etti. Ömer b. Abdülaziz Kûfe'de fâsıkların oturup kalktıkları yer olan Zürâre'ye gönderilmesini emredince Muhammed oraya sevk edildi. Bunun üzerine Deylemliler Kazvîn'e tekrar baskın düzenlediler ve Müslümanlara bir takım zararlar verdirdiler. Muhammed'den sonra işlerin düzeni bozuldu. Bu bakımdan Kazvînliler Kûfe emîri olan Abdülhamid b. Abdurrahman'a mektup yazarak Muhammed b. Ebî Sebre'yi tekrar kendilerine göndermesini istediler. Abdülhamid de konuyla ilgili olarak Ömer'e mektup yazınca tekrar serhadde dönmesine izin verdi.

Bunun üzerine Muhammed geri dönüp yeniden orayı korumağa devam etti.

Muhammed'in Huseyme b. Abdurrahman adında bir kardeşi de vardır. Abdurrahman Ebû Sebre'nin ismi olup fukahâdandır.

Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Haccâc'a Muhalefet Etmesi

Bu yıl içerisinde Muhammed b. Eş'as'ın oğlu Abdurrahman beraberinde bulunan Irak ordusu ile birlikte Haccâc'a muhalefet etti ve savaş-

mak üzere üzerine yürüdü. Bu muhalefetin Hicret'in seksen ikinci yılında olduğu da söylenmiştir.

Bunun sebebine gelince: Haccâc Abdurrahman b. Muhammed'i ordunun başında Rutbîl'in ülkesine göndermiş, Abdurrahman da Rutbîl'in ülkesinden ganimetler alıp kaleleri zaptettikten sonra Haccâc'a durumu bildirmek üzere mektup yazmış ve ona kendisinin Rutbîl'in ülkesinde yolları öğreninceye ve haracını iyi bir şekilde toplayıncaya kadar ilerilere gitmeme görüşünde olduğunu söylemişti. Biz de bunlardan az önce söz etmiştik.

Abdurrahman'ın bu mektubu Haccâc'a ulaşınca kendisine şu cevabı yazdı: «Mektubun anlaşma yaparak ateşkesle dinlenmek isteyen, sayıca az ve güçsüz bir düşmana lütufkârlıkta bulunmak isteyen bir kimsenin mektubunu andırıyor. Oysa bu düşmanlar Müslümanlardan güzel bir imtihan vermiş ve oldukça faydalı işler başarmış bir orduyu telef etmişlerdir. Böyle bir düşmana benim askerimle hücum etmeyecek olursan öldürülmüş Müslümanları cömertçe harcamış sayılırsın. O bakımdan emrettiğim şekilde ülkelerinin içlerine doğru ilerle, kalelerini yık, savaşçılarını öldür, çoluk çocuklarını da esir al.» Haccâc bundan sonra Abdurrahman'a buna yakın ifadeler taşıyan bir mektup daha gönderdi. Bunda da şöyle diyordu: Sen önündeki Müslümanlara bu arazileri sürmelerini ve burada yerleşmelerini emret, çünkü artık burası bu ülkenin fethi tamamlanıncaya kadar onların yurdudur.» Arkasından üçüncü bir mektup daha yazarak şöyle dedi: «Eğer emrimi yerine getirirsen mesele yok, aksi takdirde kardeşin İshâk b. Muhammed askerlerin komutanı olsun.»

Daha sonra Abdurrahman askerleri toplayıp onlara şöyle dedi: «Ey insanlar! Ben sizin iyiliğinizi istiyorum, hayrınızı arzu ediyorum ve sizin için faydalı ne ise onu görüp bulmak istiyorum. Düşman ile ilgili görüşümü sizin akıllılarınız ve tecrübe sahibi olanlarınız beğenip kabul etmişti. Bu görüşümü emîriniz Haccâc'a yazılı olarak bildirdim. Yazdığı mektupta beni güçsüz ve zavallı olmakla itham ediyor ve alelacele sizi alarak düşmanın ülkesinin içlerine doğru ilerlememi emrediyor. Oysa burası daha dün kardeşlerinizin helâk olup gittiği bir ülkedir. Ben de sizden bir kişiyim; yolunuza devam edecek olursanız sizinle gelirim, istemeyecek olursanız ben de ileri gitmeyi kabul etmeyeceğim.»

Bu konuşma üzerine herkes ayaklanarak şöyle dedi: «Bilakis, Allah'ın düşmanının dediğini kabul etmiyor ve itaat etmiyoruz.» Bu konuda ilk söz alan kişi sahâbiliği de olan Kinâneli Ebu'l-Tufayl Âmir b. Vâsile olup Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra şöyle konuştu: «Şimdi, size diyorum ki, Haccâc sizin hakkınızda vaktiyle: "Sen köleni atın üzerinde taşı da ölür-

se ölür, kalırsa senindir." diye söz söylemiş olan kişinin tutumunu takınıyor. Gerçekten Haccâc sizi tehlikeye sokarak uçsuz bucaksız ülkelere gitmeğe mecbur etmekten ve aşılmaz dağlara, geçilmez yollara itmekten çekinmiyor. Siz bunları yaparken zafer kazanırsanız ve ganimet elde ederseniz, kendisi de bu ülkeyi yer, hadsiz hesapsız malı eline geçirir ve bu onun saltanatını arttırır. Eğer düşmanınız muzaffer olacak olursa sizler buğz edilen düşmanlar oluverirsiniz. Karşılaştığınız zorluklara aldırış edilmez, önem de verilmez. Haydi, Allah'ın düşmanı Haccâc'a itaatten vazgeçiniz, emîr Abdurrahman'a bey'at ediniz. Şâhit olunuz ki, ben Haccâc'a itaatin dışına çıkan ilk kişiyim.» Bunun üzerine dört bir yandan herkes: «Tamam, tamam, Allah'ın düşmanına itaatten vazgeçiyoruz.» diye seslendi.

Şebes b. Rib'î'nin oğlu Abdülmü'min ayağa kalkarak şöyle dedi: «Ey Allah'ın kulları! Burada kaldığınız sürece burayı yurdunuz yapmış olursunuz ve Haccâc da Firavun'un yaptığı gibi ordularını düşman arazisinde tutmuş olur. Zira benim bildiğim kadarıyla bu şekilde askerlerini düşman arazisine ilk gönderen kişi Firavun'dur. Burada kaldığınız sürece sevdiklerinizle göz göze gelemeyeceksiniz. Gördüğüm kadarıyla çoğunuz ölüp gidecek. O halde emîrinize bey'at ederek düşmanınız Haccâc'ın üzerine gidiniz ve onu kendi ülkenizden kovunuz.» Bunun üzerine orada bulunan askerler Abdurrahman'a yönelerek Haccâc'ı görevden alıp Irak'tan sürmek ve kendisine sürekli olarak yardımcı olmak üzere bey'at ettiler, ancak Abdülmelik ile ilgili hiç bir söz söylemediler.

Abdurrahman Büst'e Şeybânlı İyâd b. Himyân, Zerenc'e Temîmli Abdulah b. Âmir'i tayin edip Rutbîl ile de «galip gelecek olursa, kendisi kaldığı sürece Rutbîl'den ebediyyen haraç almamak, bozguna uğrayacak olursa Rutbîl'i korumak üzere» barış yaptı ve sonra Irak'a dönmek üzere yola koyuldu. Hemdân A'şası önünden gidip şunları söylüyordu:

«Zulmetti evi Eyvân'da olan,
Kisrâ'nın o Reyhânlı eyvânında.
Zâbulistân'daki bir âşıktan dinle şunu:
"İki yalancısı vardır Sakîf'in;
Biri geçip gitti, şimdi ikincisi var."
Rabbim! Sakîflilere karşı Hemdân'a imkân ver;
Bir defacık eline geçen imkân geçenleri unuttursun,
Çünkü bizler nankör ve aldatıcıya gidiyoruz,
İmandan sonra azıp küfre düştü o.
Kahraman Abdurrahman'la gidiyoruz üzerine;
Kahtânlılardan, Meadlılardan karınca sürüsü gibi
Askerle gidiyoruz, Adnânoğulları da var.

Güçlü kuvvetli, büyük bir ordudur bu;
Söyle bunu şeytanın dostu Haccâc'a,
Dursun bakalım Mezhicli ve Hemdânlılara karşı.
Ölüm şarabını içirecek onlar ona ve onu
Mervân'ın oğlunun yanına geri gönderecekler.»

Abdurrahman öncü kuvvetlerinin başına Anberli Atiyye b. Amr'ı komutan yaptı, Temîmli Harîse b. Amr'ı da Kermân'da kendisinin yerine bıraktı. Fâris'e varınca askerler bir araya toplanıp birbirlerine: «Abdülmelik'in vali olarak tayin ettiği Haccâc'a karşı çıkmakla Abdülmelik'e de karşı çıkmış oluruz.» diyerek Abdurrahman'ın yanına gidip toplandılar.

Abdülmelik'e olan bey'atini bozan ilk kişi Teymullah b. Sa'lebe'ye mensup Tîcân b. Ebcer oldu. Tîcân kalkıp şöyle konuştu: «Ey insanlar, şunu biliniz ki ben gömleğimi nasıl çıkartıyorsam Ebû Zibbân'a olan bey'atimi de böyle bozuyorum.» Bunun üzerine çok az sayıdaki kişi dışında herkes bey'atini bozdu ve Abdurrahman'a bey'at etti. Ona şöyle bey'at ediliyordu: «Bizler Allah'ın Kitabı, Peygamber (s.a.v.)'inin sünneti üzerine dalâlet sahipleriyle cihat ederek onları görevden almak ve yasakları çiğneyenlerle savaşmak üzere bey'at ediyoruz.»

Haccâc Abdurrahman'ın kendisine itaatten vazgeçtiğini, bey'atini bozduğunu haber alınca Basra'ya geldi ve Abdülmelik'e mektup yazarak durumu bildirip kendisine çabucak asker göndermesini istedi. Abdurrahman'ın durumunu haber alan Mühelleb de Horasân'dan Haccâc'a şöyle yazdı: «Iraklılar sana doğru geliyorlar. Varacağı yere erişmeden hiç bir kimsenin geri çeviremeyeceği bir seli andırıyorlar adeta. Iraklıların ilk çıkışlarında bir kızgınlıkları, çocuklarına ve hanımlarına da özlemleri vardır. O bakımdan sen ailelerinin yanına gidinceye, çocuklarının kokusunu alıncaya kadar onlara ilişme, ailelerinin ve çocuklarının yanındayken üzerlerine atıl. O takdirde Allah sana onlara karşı zafer verecektir.» Haccâc Mühelleb'in bu mektubunu okuyunca ona hakaret etti ve şöyle dedi: «Bu görüşüyle benim iyiliğimi gözetmedi. O amcasının oğlunu korumak istiyor.» Haccâc «amcasının oğlu» sözleriyle Abdurrahman'ı kastediyordu.

Haccâc'ın mektubu Abdülmelik'in eline ulaşınca Abdülmelik bu durumdan oldukça endişelendi ve Hâlid b. Yezîd'i çağırarak ona mektubu okuttu. Hâlid: «Ey Mü'minlerin emîri! Eğer bu olay Sicistân'dan başlamış geliyorsa bundan korkma, ancak Horasân'dan gelirse ben bundan korkarım.»

Abdülmelik Haccâc'a göndermek üzere orduyu hazırladı. Hazırladığı

bu ordu posta ile birlikte yüzlük, ellilik, daha az ve daha fazla kafileler halinde gidiyordu. Haccâc her gün Abdülmelik'e Abdurrahman'ın durumunu bildirmek üzere mektuplar gönderiyor ve bu mektuplar da Abdülmelik'in eline ulaşıyordu.

Haccâc Abdurrahman ile karşılaşmak üzere Basra'dan çıktı, Tüster'e kadar geldi. Düceyl'e kadar bir öncü kuvvet gönderdi. Bu öncü kuvvetler Düceyl Nehri yakınlarında Abdurrahman'ın atlıları ile karşılaştılar. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Haccâc'ın öncü kuvvetleri bozguna uğradı. Bu olay 81 yılının Kurban Bayramı'nın birinci (M. 24 Ocak 701) günü oldu. Haccâc'ın adamlarından pek çok kişi öldürüldü.

Haccâc bozgun haberini alınca Basra'ya geri döndü. Abdurrahman'ın askerleri de onu takip ettiler, onlardan bazı kişileri öldürdüler ve ağırlıklarının bir kısmını ellerine geçirdiler. Haccâc Zâviye'ye kadar geldi ve orada konakladı. Burada yiyecek topladı ve Basra'yı Irak halkına bıraktı.

Haccâc geri döndükten sonra Mühelleb'in mektubuna bir daha bakarak şöyle dedi: «Allah bunun iyiliğini versin! Bu adam gerçekten savaşı bilen bir kişidir.» Daha sonra askerlere yüz elli milyon dirhem dağıttı.

Abdurrahman Basra'nın içine girinceye kadar ilerlemesine devam etti. Bütün Basralılar, Basra kurrâları (ilim adamları) ve yaşlıları Haccâc ve onunla birlikte bulunan Şâmlılarla savaşmak üzere Abdurrahman'a bey'at ettiler. Abdurrahman'a bu şekilde çabucak bey'at etmelerinin sebebi Haccâc'ın göndermiş olduğu zekât ve haraç toplama âmillerinin Haccâc'a şu şekilde mektup yazmış olmalarıydı: «Haraç gelirleri düştü, zimmîler Müslüman olup şehirlere yerleşmiş bulunuyor.» Bunun üzerine Haccâc da Basra'ya ve başka yerlere şöyle yazmıştı: «Herkes aslen hangi köy ve kasabadan ise oraya çıkıp gitsin.» Haccâc onları köylerine kendilerinden cizye almak için göndermişti. Bunlar ağlaşmağa ve: «Ya Muhammed, ya Muhammed!» deyip bağrışmaya başladılar. Nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Basralı ilim adamları da gözleriyle gördükleri bu zulümden dolayı ağlıyorlardı. Bunun hemen akabinde Abdurrahman gelince ona Haccâc ile savaşmak, Abdülmelik'i de makamından almak üzere bey'at ettiler.

Haccâc kendisinin çevresinde hendek açtığı gibi Abdurrahman da Basra'nın etrafında hendek açmıştı. Abdurrahman Basra'ya zilhiccenin son günü (M. 14 Şubat 701) girmişti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Abdülmelik'in oğlu Süleyman yaptı. Ümmü Derdâ es-Suğrâ (Küçük Ümmü Derdâ) haccedenler arasında idi.

İbn Ebî Zübeyb bu yıl dünyaya geldi.

Medîne valisi Ebân b. Osman, Irak ve bütün Doğu bölgesinin valisi Haccâc, Horasân bölgesinin valisi ise Mühelleb idi. Kûfe kadısı Ebû Bürde, Basra kadısı ise Abdurrahman b. Uzeyne idi.

Sicistân, Kermân, Fâris ve Basra da Abdurrahman'ın elinde bulunuyordu.

HİCRET'İN SEKSEN İKİNCİ (M. 701) YILI OLAYLARI

Haccâc ile Abdurrahman b. Eş'as Arasındaki Savaş

Denildiğine göre, bu yılın muharrem (M. Şubat-Mart 701) ayında Haccâc'ın askerleri ile Abdurrahman b. Eş'as'ın askerleri arasında oldukça şiddetli bir çarpışma olmuş ve yine muharrem ayında defalarca birbirlerinin üzerine yürüyüp hücum etmişlerdi. Muharremin son günlerinde aralarındaki çarpışma bir daha şiddetlenmiş, Haccâc'ın askerleri yenilerek yanına varıncaya kadar gerilemişler ve hendeklerinin önünde çarpışmışlardı. Daha sonra muharremin son gününde (M. 16 Mart 701) bir daha birbirlerinin üzerine yürüdüler. Haccâc'ın askerleri sağa sola dağılmış, safları bozulmaya yüz tutmuşken Haccâc dizlerinin üzerine çökerek şöyle dedi: «Allah Mus'ab'a iyiliğini versin! O karşı karşıya kaldığı o zor durumlarda bile kaçmamağa karar verirken ne kadar da şerefli bir davranışta bulunmuştu.»

Kelbli Süfyân b. Ebred Abdurrahman'ın sağ kanadına hamle yaparak bozguna uğrattı. Iraklılar geri çekildiler ve Abdurrahman ile birlikte Kûfe'ye doğru gitmeğe başladılar. Onlardan pek çok kimse öldürüldü ki, Ezdli Ukbe b. Abdülgâfir, ilim adamlarından bir topluluk bu öldürülenler arasındaydı.

Abdurrahman Kûfe'ye varınca kuvvetli kimseler ve Basra'nın ileri gelen atlıları da peşinden gittiler. Geriye kalanlar ise Abdurrahman b. Abbâs b. Rabîa b. Hâris b. Abdülmuttalib ile birlikte Basra'da kaldılar ve ona bey'at ettiler. Abdurrahman b. Abbâs Basra'da kalanlarla birlikte beş gün süreyle görülmemiş bir şekilde Haccâc ile çarpışıp durdu. Daha sonra o da Basra'dan çıkıp Abdurrahman b. Eş'as'ın yanına vardı. Aralarında Tufayl b. Âmir b. Vâsile'nin de bulunduğu bir grup kişi öldürüldü. Tufayl'ın Sahâbilerden olan babası Âmir b. Vâsile, oğlu hakkında söylediği mersiyede şöyle der:

«Tufayl üzerime kederler yıkıp gitti,
Görülmemiş bir şekilde yıktı beni.
Unutmak istedimse de unutamıyorum

Kılıçların üzerine inip kalkışını ve üzerindekilerin alınmasını.
Halbuki ölüm bana gelmeliydi;
Yaşlandım, bir işe de yaramıyorum.
Tufayl'dan sonra sel gibi yaş akıtıp sonra suları çekilen,
kuruyan bir nehre döndüm.»

Bu mersiyesi bir kaç beyit daha devam eder.

Bu vak'aya «Zâviye Günü» adı verilir.

Haccâc safer ayının başlangıcına kadar yerinden ayrılmadı. Daha sonra Basra'ya Sakîfli Hakem b. Eyyûb'u tayin etti. Abdurrahman da Kûfe'ye yürüdü. Haccâc Basra'ya gittiği zaman Kûfe'de Ümeyyeoğullarının antlaşmalısı Abdurrahman b. Abdullah b. Âmir el-Hadramî'yi vekil bırakmıştı. Yerbu'lu Matar b. Nâciye onun üzerine yürümüş, ancak İbnü'l-Hadramî saraya çekilerek kendisini korumuştu. Kûfeliler de Matar ile birlikte ayaklanarak İbnü'l-Hadramî'yi ve onunla birlikte bulunan Şâmlıları Kûfe'den çıkardılar. Bunların sayısı dört bin kişi idi. Şâmlıları Kûfe'den çıkardıktan sonra Matar sarayı eline geçirdi. Halk gelip toplandı, o da her birisine iki yüz dirhem dağıttı.

İbnü'l-Eş'as Kûfe'ye vardığında Matar sarayda bulunuyordu. Kûfe halkı çıkıp İbnü'l-Eş'as'ı karşıladılar. İbnü'l-Eş'as Kûfe'ye varmadan Hemdânlılar herkesten önce yanına varmış ve etrafını sarmışlardı. İbnü'l-Eş'as saraya gidince Matar b. Nâciye de beraberinde bulunan Temîmoğullarına mensup kişilerle birlikte ona karşı koymak istedi. Abdurrahman da merdivenlerle saraya çıkılmasını emretti. Saraya çıkıp Matar'ı yakaladılar ve Abdurrahman'ın yanına getirdiler. Abdurrahman önce Matar'ı hapsetti, daha sonra serbest bıraktı, Matar da Abdurrahman ile birlik oldu. Abdurrahman Kûfe'de yerini sağlamlaştırınca herkes onun etrafında toplandı, Basralılar da yanına gelmeğe başladılar. Hâşimî olan Abdurrahman b. Abbâs b. Rabîa da Basra'da Haccâc ile çarpıştıktan sonra Kûfe'ye gelen Basralılar arasında idi.

Haccâc Zâviye Günü hezimetten sonra emân ile aldattığı on bir bin kişiyi öldürdü. Şöyle ki: Münadisine bazı kimselerin isimlerini zikredip: «Filan oğlu filana emân vermiyorum.» diye seslenmesini emretti. Herkes «Haccâc bunların dışındakilere emân verdi» sanarak yanına geldi, Haccâc da onların öldürülmesini emretti.

Deyru'l-Cemâcim Vak'ası

Bu yılın şaban (M. Kasım 701) ayında Deyru'l-Cemâcim Vak'ası olmuştur. Bu vak'anın 83 yılında olduğu da söylenmiştir.

Sebebi şudur: Haccâc Abdurrahman b. Muhammed ile çarpışmak üzere Basra'dan Kûfe'ye yürümüş ve «Deyr Kurra» denilen yerde konaklamıştı. Abdurrahman ise «Deyru'l-Cemâcim»de yerleşmişti. Haccâc: «Abdurrahman Deyru'l-Cemâcim'de, ben de Deyr Kurra'da konakladık. Bakalım ne olacak?» demişti.

Kûfeliler, Basralılar, ilim adamları, serhatlerde bulunanlar ve silâhlı kişiler Deyru'l-Cemâcim'e gelerek Abdurrahman'ın etrafında toplandılar ve Haccâc'a olan kızgınlıklarından dolayı ona karşı savaşmağa karar verdiler. Yalnız maaşlı askerlerin sayısı yüz bin kişi idi. Diğerleri de bir o kadar vardı. Diğer taraftan Haccâc'a da Deyr Kurra'ya varmadan Şâm' dan yardımcı kuvvetler gelmiş ve her iki ordu etraflarında hendek çevirmişti. Her gün iki taraf çarpışıyor ve gittikçe birbirlerine yanaşıyordu.

Daha sonra Abdülmelik ile Şâmlılar: «Eğer başlarından Haccâc'ı almak onları razı ediyor ise onu azletmek onlarla savaşmaktan daha kolaydır, böylelikle kan dökülmesini de önlemiş oluruz.» kararına vardılar ve bu maksatla Abdülmelik, oğlu Abdullah ile Musul bölgesinde bulunan kardeşi Muhammed b. Mervân'ı oldukça kalabalık bir ordu ile birlikte göndererek Iraklılara Haccâc'ın azledilmesini ve Şâmlılara verildiği şekilde bunlara da maaşlarının verilmesini, Abdurrahman b. Muhammed'in Irak' ta istediği yere gidip yerleşmesini, yerleşeceği yerde kendisi hayatta, Abdülmelik de halife olarak kaldığı sürece vali olarak kalmasını teklif etmelerini söyledi. Irak halkı bu teklifi kabul edecek olursa Abdülmelik Haccâc'ı Irak valiliğinden azledecek, Muhammed b. Mervân Irak emîri olacaktı. Şayet Irak halkı bu teklifi kabul etmeyecek olursa Haccâc kendileri de dahil olmak üzere hepsinin emîri ve savaşı idare edecek komutan olacak, Muhammed b. Mervân ile Abdullah b. Abdülmelik onun emri altında olacaklardı.

Haccâc kendisine bundan daha çok koyan ve ağır gelen hiç bir durumla karşılaşmamıştı, çünkü Iraklıların kendisinin azledilmesini kabul edeceklerinden ve dolayısıyla azledilmekten korkuyordu. Bu maksatla Abdülmelik'e şöyle yazdı: «Allah'a yemin ederim, eğer sen Irak halkına beni azletmek imkânını verecek olursan kısa süre içinde sana da muhalefet edecekler ve üzerine yürüyeceklerdir. Ayrıca bu onların sana karşı cesaretlerini artırmaktan başka hiç bir fayda sağlamayacaktır. Sen Iraklıların Eşter ile birlikte Osman b. Affân üzerine giderek Saîd b. Âs'ın görevden alınmasını istediklerini görmedin veya duymadın mı? Osman Saîd'i görevden alınca üzerinden sene geçmeden Osman'ın üzerine yürüdüler ve onu öldürdüler. Gerçek şu ki, çivi çiviyi söker.»

Ancak Abdülmelik Irak halkına Haccâc'ın görevden alınması teklifi-

nin yapılmasından başka bir çözüm kabul etmiyordu. Bu bakımdan Abdullah ile Muhammed Haccâc ile bir araya geldikten sonra Abdülmelik'in oğlu Abdullah ileri çıkıp şöyle dedi: «Ey Irak halkı! Ben Müminlerin emîrinin oğluyum. O sizlere şunu şunu veriyor.» Diğer taraftan Muhammed b. Mervân da ileriye çıkarak: «Ben Müminlerin emîrinin elçisiyim. O sizlere şunu şunu teklif ediyor.» diyerek Abdülmelik'in söylediklerini bir bir saydı. Iraklılar da: «Akşam dönüp size haber vereceğiz.» diyerek geri döndüler. Iraklılar İbnü'l-Eş'as'ın huzurunda toplandılar. İbnü'l-Eş'as onlara şöyle dedi: «Size bir iş teklif edilmiş bulunuyor. Onu değerlendirmeniz sizin için bir fırsattır. Bu gün sizler ve onlar birbirinize eşit bulunuyorsunuz, çünkü onlar Zâviye Günü size baskın çıkmışlarsa siz de Tüster Günü onlara baskın çıktınız. Sizler üstün ve güçlü olduğunuz bu durumda sizden çekinen kimselerin yaptıkları teklifi kabul ediniz, çünkü şu anda sizler onlara zaten size yapılan kadarını yapmış bulunuyorsunuz. Allah'a yemin ederim, bu teklifi kabul ettiğiniz takdirde onlara karşı cesaretinizi ebedî olarak koruyacak ve üstün olmaya devam edeceksiniz.» Herkes dört bir yandan atılarak: «Gerçek şu ki, Allah onları helâk etmiş bulunuyor. Onlar şu anda sıkıntı, açlık, azlık ve zillet içerisinde bulunuyorlar. Buna karşılık bizler sayıca fazlayız, malımız çoktur, malzememiz ise bize yakındır. Hayır, Allah'a yemin ederiz, kabul etmiyoruz.» dediler ve Abdülmelik'e olan bey'atlerini tekrar bozdular.

Deyru'l-Cemâcim'de Abdülmelik'e olan bey'atini ilk bozan kişiler Süleymli Abdulah b. Zuâb ile Umeyr b. Tîcân oldu. Onların Cemâcim'de Abdülmelik'e olan bey'atlerini bozmak konusundaki görüş birliği Fâris diyarında aynı konudaki görüş birliğinden daha ileri noktadaydı ve daha kararlı idiler.

Bu sefer Abdülmelik'in oğlu Abdullah ile Mervân'ın oğlu Muhammed Haccâc'a şöyle dediler: «Haydi, ordun ve askerinle baş başasın; neyi uygun görüyorsan onu yap. Bizlere bundan sonra seni dinleyip itaat etmek düşer.» Bunun üzerine Haccâc onlara: «Ben: "Bu işle hedeflenen sizden başkası değildir." demiştim.» dedi. Bundan sonra her ikisi de Haccâc'a: «Emîr.» diye selâm veriyor, o da onlara aynı şekilde mukabele ediyordu.

Iraklılar Cemâcim'de Abdülmelik'e olan bey'atlerini bozmak kararını verince Abdurrahman: «Allah'a yemin ederim, Mervânoğulları Zerkâ ile ayıplanıyorlar. And olsun, onların bundan daha sahîh bir nesepleri yoktur, ancak Ebu'l-Âs oğulları Safûriyye halkından kâfir kimselerdir. Eğer bu iş Kureyş'e verilecek olursa Kureyş'in gücü benden sonra kırılmış olacaktır, şayet Araplarda olacak olursa işte ben Eş'as'ın oğluyum.» deyip uzun uzun harkesin duyabileceği bir şekilde bağırdı ve her iki taraf çarpışmak üzere meydana çıktı.

Haccâc sağ kanadına Kelbli Abdurahman b. Süleym'i, sol kanadına Lahmli Umâre b. Temîm'i, süvarilerin başına Kelbli Süfyân b. Ebred'i, piyadelerin başına ise Hakemli Abdullah b. Hubeyb'i geçirirken Abdurrahman b. Muhammed ise sağ kanadına Has'amlı Haccâc b. Hârise'yi, sol kanadına Temîmli Ebred b. Kurra'yı, süvarilerin başına Haşimî Abdurrahman b. Abbâs b. Rabîa'yı, piyadelerin başına Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı, yan destek kuvvetlerinin başına Hârisli Abdullah b. Rizâm'ı, âlimlerin başına Cebele b. Zahr b. Kays el-Cu'fî'yi getirdi ki bu ilim adamları arasında Saîd b. Cübeyr, Âmir eş-Şa'bî, Taylı Ebu'l-Bahterî ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ gibileri de vardı.

Her iki taraf her gün karşılıklı olarak birbirlerinin üzerine yürüyor ve çarpışıyorlardı. Iraklılara gerekli yiyecek maddeleri Kûfe'den ve çevresinden geldiğinden bolluk içerisinde bulunuyorlardı. Şâmlılar ise darlık ve sıkıntı içerisinde olup yiyecek maddelerinin fiyatları yükseliyor ve âdeta bir kuşatma altındaymışçasına et bile bulamıyorlardı. Bu durumda olmalarına rağmen sabah akşam çarpışmalarına devam ediyorlardı. Cebele b. Zahr b. Kays'ın öldürüldüğü gün de gelip çattı. Onun birliği Kurrâ (Kurân hafızlarına ve ilim adamlarına verilen genel isim) Birliği olarak biliniyordu. Bu birlik Haccâc'ın askerleri üzerine sürekli hamleleriyle tanınmıştı. Aralarında metanetli bir adam olarak bilinen Kumeyl b. Ziyâd da vardı. Bir gün, daha önce yaptıkları gibi bir çıkış yaptılar. Haccâc da, Abdurrahman da saflarını savaş düzeninde tabya yapmıştı. Haccâc Kurrâ Birliği için üç ayrı birlik hazırlayarak onların başına Hakemli Cerrâh b. Abdullah'ı komutan yapmıştı. Bu üç birlik Kurrâ Birliği'nin üzerine ayrı ayrı üçer hamle yaptığı halde Kurrâ Birliği yerlerinden ayrılmayıp direndi.

Mühelleb'in Oğlu Muğîre'nin Vefatı

Bu yıl içerisinde Horasân'da Mühelleb'in oğlu Muğîre vefat etti. Babası onu Horasân'da kendisine vekil bırakmış bulunuyordu. Muğîre 82 yılının recep (M. Ağustos-Eylül 701) ayında öldü. Ölüm haberi Mühelleb'in diğer oğlu Yezîd'e ve askerlere ulaştığı halde Mühelleb'in kendisine bildirilmedi. Yezîd kadınlara emir vererek ağlayıp feryat etmelerini söyledi. Bunun üzerine Mühelleb: «Bu da ne oluyor?» diye sordu. «Muğîre öldü.» denilince Mühelleb istircâda bulundu. Etrafındakilerce görülecek şekilde sabırsızlık gösterdi. Bazı yakınları bundan dolayı onu kınadılar. Mühelleb daha sonra Yezîd'i çağırarak Merv'e gönderdi ve göz yaşları sakalına aka aka yapacakları işlerle ilgili olarak tavsiyelerde bulundu.

Bu sırada Mühelleb Mâverâünnehir'de Kiş'te oturuyor ve buranın

halkıyla savaşıyordu. Yezid altmış, bir başka görüşe göre yetmiş atlı ile yola koyuldu. Büst geçidinde karşılarına Türklerden beş yüz kişi çıktı. «Sizler necisiniz?» diye sorunca Yezîd ve beraberindekiler: «Tüccarız.» dediler. Türkler: «O zaman bize bir şey veriniz.» dediler, fakat Yezîd onlara bir şey vermek istemeyince Müccâ'a b. Abdurrahman el-Atekî onlara bir elbise ile bir kaç aba ve bir yay verdi. Bunun üzerine bırakıp gittiler. Fakat daha sonra sözlerinde durmayarak geri döndüler ve onlarla çarpıştılar. Aralarında şiddetli bir çarpışma oldu. Yezîd'in yanında vaktiyle esir almış olduğu Haricîlerden bir kişi vardı. «Bana ilişmeyip serbest bırak.» deyince Yezîd isteğini yerine getirdi. Bunun üzerine bu Haricî Türklerin üzerine bir hamle yaparak aralarına karıştı ve arkalarından çıktı. Onlardan bir kişi öldürdükten sonra tekrar üzerlerine gitti. Bir kişi daha öldürüp Yezîd'in yanına vardı. Yezîd de onların ileri gelenlerinden bir kişiyi öldürdü, fakat bacağına bir ok isabet etti ve bu da Türklerin maneviyatını yükseltti, ancak Yezîd onları birbirlerinden ayırıncaya kadar direndi. Bu sefer Türkler şöyle dediler: «Biz bir defa sözümüzde durmadık; ya biz, ya siz ölmedikçe, yahut da bize bir şey vermedikçe geri gitmeyeceğiz.» Yezîd yine onlara bir şey vermek istemedi. Bu sefer Müccâ'a ona şöyle dedi: «Sana Allah'tan korkmanı hatırlatırım. Kardeşin Muğîre ölmüş bulunuyor. Allah adına kendini ölüme sürükleme. Kendini ölüme atarak Mühelleb'in musibetini artırıp çoğaltma.» Bunun üzerine Yezîd: «Muğîre ecelini aşamadığı gibi ben de ecelimi aşamam.» diye cevap verdi. Daha sonra Müccâ'a onlara sarı bir sarık attı, onlar da bu sarığı alıp gittiler.

Mühelleb'in Kiş Halkı ile Barış Yapması

Bu yıl içerisinde Mühelleb Kiş halkı ile barış yaptı.

Bunun sebebine gelince: Mühelleb Mudar'dan bir grup kişiyi itham altında bulundurarak onları hapsetti ve Kiş halkı ile barış yaparak geri döndü. Yerine Huzâalıların azatlısı olan Hureys b. Kutbe'yi vekil tayin ederek: «Fidyeyi teslim aldığın takdirde Kiş halkından almış olduğum rehineleri de onlara geri ver.» dedi ve yola koyuldu.

Belh'e varınca Hureys'e şöyle yazdı: «Onlara rehinelerini iade edecek olsan bile sana baskın düzenlemeyeceklerinden emin değilim. O bakımdan sen fidye alsan bile Belh'e varıncaya kadar sakın rehineleri serbest bırakma.» Bunun üzerine Hureys Kiş hükümdarına şöyle bir haber gönderdi: «Mühelleb bana şu şu şekilde bir mektup yazmış bulunuyor. Şayet sen fidyeyi vaktinden önce ödeyecek olursan ben de sana rehineleri teslim eder, buradan giderim; ona da "mektubu elime ulaştığı sırada sizden fidyeyi almış olduğumu ve rehineleri iade etmiş olduğumu" belirtirim.»

Bunun üzerine Kiş hükümdarı fidyeyi vaktinden önce verip rehinelerini geri aldı, Hureys de onların arazisini terk etti. Yolda Türkler karşılarına çıktı ve ona: «Sen kendini de, beraberindekileri de fidye vererek kurtar. Biz Mühelleb'in oğlu Yezîd'le karşılaştık, o da fidye vererek kendisini kurtardı.» dediler. Hureys onlara: «Böyle yaparsam beni de Yezîd'in annesi doğurmuş olsun.» diyerek onlarla çarpıştı; bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı. Daha sonra bu esirlere karşılık fidye ödediler. Hureys onları serbest bıraktığı gibi fidyelerini de iade etti.

Mühelleb Hureys'in söylediklerini haber alınca: «Bu köle herif Yezîd'in annesinin kendisini doğurmasından utanıyor mu?» diyerek kızdı. Belh'e ulaşınca ona: «Rehineler nerede?» diye sordu. Hureys: «Senin mektubun gelmeden önce onları serbest bırakmıştım ve korktuğun şeyi de önlemiş oldum.» dediyse de Mühelleb: «Yalan söylüyorsun, sen onları kendini yaklaştırmak için böyle yaptın.» diyerek üzerinden elbiselerinin çıkartılmasını emretti. Hureys bu durumdan oldukça sıkıldı ve gazaba geldi, Mühelleb âdeta onun hastalandığını zannetti. Elbiselerini çıkarttırıp ona otuz kırbaç vurdurdu.

Hureys şöyle der:

«Keşke bana üç yüz kamçı vurdursaydı da elbisemi çıkartarak beni utandırıp rezil etmeseydi.»

Hureys Mühelleb'i öldürmek için yemin etti. Bir gün Mühelleb ile birlikte binmiş gidiyorken yanında bulunan iki köleye Mühelleb'i vurmalarını emretmiş, ancak köleler onun emrini dinlemeyerek: «Senin öldürülmenden korkuyoruz.» diye cevap vermişlerdi. Daha sonra Hureys Mühelleb'in yanına gitmekten vazgeçti. Mühelleb kardeşi Sâbit b. Kutbe'yi göndererek Hureys'i getirmesini istemiş ve ona şöyle haber göndermişti: «Sen de benim bir çocuğum sayılırsın. Seni de onlardan birisini tedip ettiğim gibi tedip ettiğimi kabul et.» Sâbit kardeşi Hureys'e giderek Mühelleb'in yanına gitmesini istediyse de Hureys gitmeyip kesinlikle onu öldüreceğine dair yemin etti. Bu sefer Sâbit ona şöyle dedi: «Eğer sen bu görüşte ısrar ediyorsan haydi birlikte Abdullah b. Hâzim'in oğlu Mûsâ'nın yanına gidelim.» Sâbit Hureys'in Mühelleb'i öldürmesinden korkmuş ve bunun neticesinde hep birlikte öldürüleceklerinden çekinmişti. İki kardeş kendilerine kesinlikle bağlı olan üç yüz kişiyle birlikte oradan çıkıp gittiler.

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Ölmesi ve Oğlu Yezîd'in Horasân Valiliğine Getirilmesi

Mühelleb Kiş halkı ile barış yaptıktan sonra oradan Merv'e döndü. Merv er-Rûz'a vardığında karnında bir sancı başladı. Bir görüşe göre parmağında dolama çıktığı ve bundan öldüğü söylenmiştir. Vasiyetinde ce-

naze namazını oğlu Habîb'in kıldırmasını söylemesi üzerine cenaze namazını Habîb kıldırdı. Çocuklarına: «Ben sizin üzerinize Yezîd'i yerime vekil bırakıyorum. Onu muhalefet etmeyiniz.» deyince oğlu Mufaddal kendisine: «Sen onu başımıza geçirmeyecek olsaydın bile biz onu getirecektik.» diye cevap verdi.

Mühelleb çocuklarını yanına çağırttı ve bir miktar ok getirilerek bağlanmasını emrettikten sonra onlara: «Bu okları böyle birbirine bağlıyken kırabilir misiniz?» diye sordu. Çocukları: «Hayır.» deyince bu sefer sorusunu: «Peki bunlar birbirinden ayrıyken kırabilir misiniz?» diye değiştirdi. Onlar da: «Evet.» cevabını verdiler. Bu sefer Mühelleb onlara: «İşte cemaat halinde olmak böyledir.» dedikten sonra şöyle devam etti: «Sizlere Allah'tan korkmayı, akrabalık bağlarına riayet etmeyi tavsiye ediyorum; çünkü bu ömrü uzatır, malı artırır, sayıca çoğaltır. Sizi akrabalık bağlarını koparmaktan men ediyorum, çünkü akrabalık bağlarını koparmanın cezası ateştir, azlıktır ve zillettir. Başınızdaki yöneticilere itaat ediniz ve cemaatten ayrılmayınız. Yaptıklarınız daima söylediklerinizden daha güzel olsun. Cevap vermekten ve dillerinizin olmadık şeylere kaymasından sakınınız, çünkü bir kişinin ayağı kayınca hafifçe sarsılır, ama dil kayınca helâk olur, gider. Sizin yanınıza gidip gelenlerin hakkını iyi biliniz. Kişinin yanınıza gidip gelmesi size hakkını hatırlatması için yeterli olsun. Cömert olmayı cimri olmaya daima tercih ediniz. Güzel alışkanlıkları yaşatınız ve iyilik yapınız, çünkü sizler Araplardan bir kişiye bir vaatte bulunuyorsunuz, o da sizin için canını veriyor. Peki, ya ona fiilen iyilikte bulunursanız nasıl olur? Savaşta hile ve plan kurmaya dikkat ediniz; çünkü bu, kahramanlıktan daha faydalıdır. Düşmanınızla karşılaştığınız zaman artık Allah'ın kazasının inmiş olduğunu biliniz. Eğer kişi kararlı davranıp zafer elde ederse, onun hakkında: «Yapılması gerekeni yaptı ve zafer kazandı.» denilir ve övülür. Eğer zafer kazanmayacak olursa: «Yapması gerekeni yapmadı, bir şey de kaybetmedi; ancak Allah'ın takdiri galip geldi.» denilir. Kurân-ı Kerîm okumağa, sünnetleri öğretmeğe, salihlerin edebini yaymağa çok dikkat ediniz. Meclislerinizde sakın fazla konuşmayınız.»

Daha sonra vefat etti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Temîmli Nehâr b. Tevsi'a onun hakkında yazmış olduğu mersiyede şöyle der:

«Maruf, izzet, zenginlik, fazilet
Ve cömertlik öldü Mühelleb'den sonra.
Merv er-Rûz'da rehin kaldı, cesediyle
Bütün Doğu ve Batı kaybetti onu.

Sorulsa bize: "İnsanlara en çok kim iyilik yapmış?" diye,
Hiç çekinmeden: "Odur." deriz.»

Mühelleb vefat edince oğlu Yezîd Haccâc'a mektup yazarak babasının vefatını bildirdi. Haccâc da Yezîd'i Horasân'da babasının yerine aynı görevde bıraktı.

Çeşitli Olaylar

Bu yılın cemaziyülâhır (M. Temmuz-Ağustos 701) ayında Abdülmelik Ebân b. Osman'ı Medîne valiliğinden azlederek yerine Mahzûmlu Hişâm b. İsmâil'i tayin etti. Hişâm da Nevfel b. Musâhik'i Medine kadılığından alarak yerine Amr b. Hâlid ez-Zurakî'yi kadılığa getirdi.

Bu yıl içerisinde Muhammed b. Mervân Armenia'ya gaza yaparak onları bozguna uğrattı. Daha sonra kendisinden barış isteyince onlarla barış yaptı ve Ebû Şeyh b. Abdullah'ı onlara yönetici olarak tayin etti. Ancak Armenialılar sözlerinde durmayarak onu öldürdüler.

Ebû Şeyh'i seksen üç yılında öldürdükleri de söylenmiştir.

Leysli Abdullah b. Şeddâd b. Hâd Duceyl'de bu yıl öldürüldü.

Ebu'l-Cevzâ Evs b. Abdullah er-Rib'î ile âbidlerden Selîmli Atâ b. Abdullah bu yıl vefat ettiler.

Zâzân, Ebû Vâil, Teymli Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer de bu yıl vefat etti. Ömer vefat ettiğinde altmış yaşında idi.

Ebû Umâme el-Bâhilî de bu yıl vefat etmiştir. 91 yılında vefat ettiği de söylenir.

HİCRET'İN SEKSEN ÜÇÜNCÜ (M. 702) YILI OLAYLARI

Deyru'l-Cemâcim Vak'asının Devamı

Haccâc'ın üç ayrı bölüğü Abdurrahman'ın Cebele b. Zahr komutasındaki Kurrâ Birliği üzerine hamle yapınca Cebele şöyle seslendi: «Ey Abdurrahman b. Ebî Leylâ, ey Kurrâ topluluğu! Kaçmak bütün insanlar arasında en çok sizin için çirkindir, çünkü ben Ali b. Ebî Tâlib'in (Allah onun salihler arasındaki derecesini yükseltsin; ona sadıkların, şehitlerin ecrini versin) Şâm halkıyla karşılaştığımızda şöyle dediğini işittim: "Ey Müminler! Kim yapılmakta olan bir haksızlık veyahut da yapması teklif edilen bir kötü iş görür de onu kalbiyle reddederse o kurtulmuş ve bundan uzak olmuş olur. Bunu diliyle reddeden kimse ecir kazanır ve bir öncekinden daha faziletlidir. Kim de Allah'ın kelâmının en yüksek, zalimlerin sözünün ise en alçak olması için o münkere karşı kılıcıyla çıkarsa işte bu kimse hidayet yolunu bulmuş ve kalbini yakîn nuru ile doldurmuş olur." Haydi siz de bu, haramı helâl kabul eden, İslâm'da olmadık şeyleri uyduran, hakkı bilmeyen ve tanımayan, bid'atçi ve düşmanlıkla hareket edip bu türlü davranışlara aslâ karşı çıkmayan bu kimselerle çarpışınız.»

Ebû'l-Bahterî de şöyle dedi: «Ey insanlar! Sizler bunlarla hem dininiz, hem de dünyalığınız için savaşınız.» Şa'bî ise şöyle konuştu: «Ey insanlar! Bunlarla savaşınız. Bu konuda hiç bir tereddüde düşmeyiniz. Allah'a yemin ederek söylüyorum, ben yer yüzünde bunlardan daha çok zulüm uygulayan, verdikleri hükümlerde daha çok haksızlık yapan hiç bir kesim bilmiyorum.» Saîd b. Cubeyr de benzeri sözler söyledi. Sonra Cebele şunları ekledi: «Bunların üzerine son derece kararlı bir hamle yapınız, onları kendi saflarına geri püskürtünceye kadar aslâ bırakmayınız.»

Gerçekten onların üzerine oldukça kararlı bir hamle yaptılar. Gelen birliklerle çarpıştılar, sonunda onları yerlerinden geri püskürtüp dağıttılar. Saflarının içlerine dalıncaya kadar ileri gittiler ve yerlerinden uzaklaştırdılar. Daha sonra geri döndüklerinde komutanları olan Cebele b. Zahr'ın öldürülmüş olduğunu gördüler ve nasıl öldürüldüğünü de bilemediler.

Onun öldürülmesi ise şöyle olmuştu: Cebele'nin yanında bulunanlar Şâmlılar üzerine hamle yapıp onları dağıtınca kendisi arkadaşlarının yanına dönmesini beklemek amacıyla yerinde durdu. Şâmlılardan bir grup da kendi saflarından ayrılıp bir kenarda durdular. Bunlar Cebele'nin arkadaşlarının ilerlediğini görünce birbirlerine: «İşte bu Cebele'dir. Arkadaşları henüz savaşla meşgulken onun üzerine bir hamle yapalım.» diyerek üzerine atıldılar. Cebele ise yerinden ayrılıp geri dönmedi, aksine o da onların üzerine hamle yaptı; fakat sonunda onu öldürdüler. Onu Kelbli Velîd b. Nahît adındaki birisi öldürdü. Başı Haccâc'a götürülünce Haccâc da bunun müjdesini arkadaşlarına verdi. Cebele'nin askerleri geri dönünce onun öldürülmüş olduğunu gördüler. Bu durum onları mânen sarstı ve diğerlerine Cebele'nin öldlürüldüğü haberini acı bir şekilde bildirdiler. Ebû'l-Bahterî onlara şöyle dedi: «Cebele'nin öldürülmüş olması sizi dağınıklığa uğratmasın. O da sizin gibi bir adamdı ve ölüm ânı gelip çattı. O ne bundan daha erken ölebilirdi, ne de daha sonrasına kalabilirdi.» Sonunda Kurrâ arasında dağınıklık baş gösterdi. Şâm halkı da onlara şöyle seslendiler: «Ey Allah'ın düşmanları! Artık helâk oldunuz ve sizin en azgınınız da öldürülmüş bulunuyor.»

Bu esnada Şeybânlı Bistâm b. Maskala b. Hubeyre Kurrâ'nın yanlarına geldi. Onun gelişine sevinerek: «Haydi, Cebele'nin yerine geç.» dediler. Bistâm Rey'den geliyordu. Abdurrahman'ın yanına gidince o da onu Rabîalıların başına geçirdi. Oldukça kahraman bir kişi idi. Bir gün yaptığı çarpışma ile Haccâc'ın karargâhına kadar girdi ve beraberindekiler Şâm halkından otuz kadın esir aldılar ve Bistâm onları serbest bıraktı. Bununla ilgili olarak Haccâc şöyle dedi: «Kadınlarının esir olmasını önlemiş oldular. Eğer bunları geri göndermeyecek olsalardı, onlara karşı zafer kazandığım takdirde ben de onların kadınlarını esir edecektim.»

«Ebû Humeyd» künyeli Abdurrahman b. Avf er-Ruâsî ortaya atılarak teke tek çarpışmak için er istedi. Şâm halkından bir kişi onun önüne geldi ve birbirleriyle vuruşmağa başladılar. Birbirlerine: «Sen kimsin?» diye sorduklarında her ikisi de: «Ben Külâblı yiğidim.» deyince amca çocukları olduklarını anladılar ve birbirlerini bıraktılar. Hârisli Abdullah b. Rizâm da çıkıp teke tek çarpışmak için er istedi. Haccâc'ın askerleri arasından bir kişi çıkıp yanına geldi ve Abdullah onu öldürdü.

Abdullah aynı şeyi üç gün tekrarladı. Dördüncü gün olunca yine ortaya çıktı. Bunun üzerine onun için: «Yine geldi. Keşke Allah canını alsaydı da gelmeseydi!» dediler. Abdullah çarpışmak için yine er isteyince Haccâc Cerrâh'a: «Haydi, ona karşı sen çık.» dedi. Cerrâh da Abdullah'ın karşısına çıktı. Abdullah eskiden beri arkadaşı olan Cerrâh'a: «Yazık oluyor ey Cerrâh, sen niye karşıma çıktın?» deyince Cerrâh: «Seninle imti-

han ediliyorum.» diye cevap verdi. Abdullah: «Peki, hayırlı bir iş yapmak ister misin?» diye sorunca Cerrâh da: «Neymiş o?» diye sordu. Abdullah şöyle cevap verdi: «Ben önünden çekileceğim; sen de beni bırakıp Haccâc'a git, böylelikle Haccâc'ın yanındaki durumun daha bir iyileşir ve bundan dolayı da seni över. Ben ise geri çekilmekten dolayı hakkımda söyleneceklere tahammül ederim. Bunu senin esenliğini istediğim için yapacağım, çünkü kavmimden senin gibi birisini öldürmek istemiyorum.» Cerrâh: «Olur, öyle yap.» deyip Abdullah'ın üzerine hamle yapınca Abdullah Cerrâh'ın önünde gerilemeğe başladı. Cerrâh onu öldürmek maksadıyla ciddi bir şekilde Abdullah'ın üzerine hamle yapınca Abdullah'ın bir tarafta bulunan ve içmek için yanında su bulunduran kölesi Abdullah'a şöyle seslendi: «Efendim, bu adam seni öldürmek istiyor.» Bunun üzerine Abdullah Cerrâh'ın üzerine dönerek elindeki demir çubukla kafasına vurdu ve onu yere düşürdü. Daha sonra ona şöyle dedi: «Ey Cerrâh! Sen bana gerçekten kötü bir şekilde karşılık verdik. Ben senin esenliğini arzu ettim, sen ise beni öldürmek istedin. Haydi git, akrabalığımız ve aşiretimizin bir olması sebebiyle seni bırakıyorum ve öldürmüyorum.»

Saîd b. Cubeyr ile Taylı Ebû'l-Bahterî, Şâm halkı üzerine Cebele b. Zahr'ın ölümünden sonra hamle yapıyor ve onların arasına karışıyorlardı.

Savaş yüz üç gün devam etti. Çünkü onlar Cemâcim'e rebiyülevvel ayının üçüncü günü varıp yerleşmişler, cemâziyülevvelin on dördüncü günü de bozguna uğramışlardı.

Yenilgi gününde son derece şiddetli bir çarpışma oldu ve Abdurrahman ile birlikte olanlar Haccâc'ın askerlerine karşı üstünlük sağladılar. Sağladıkları bu üstünlük ile Haccâc'ın askerlerinin bozguna uğrayacağından ve kesin bir şekilde yenileceklerinden emindiler. Tam bu sırada Haccâc'ın sağ kanadının komutanı olan Süfyân b. Ebred Abrurrahman'ın sol kanadında bulunan Temîmli Ebred b. Kurra üzerine hamle yaptı. Ebred b. Kurra söz edilmeğe değmeyecek şekilde basit bir direniş gösterdikten sonra geri çekilip bozguna uğradı. Herkes Ebred b. Kurra'nın, beraberindekilerle bozguna uğraması için anlaşmış olduğunu zannetti. Ebred bu şekilde yenilince onun tarafındaki saflar dağıldı ve her iki taraf birbirine karıştı. Abdurrahman o arada minbere çıkarak askerlerine: «Ey Allah'ın kulları! Yanıma geliniz.» diye seslenmeğe başladı. Bir grup etrafında toplandı. Şâm halkı yanına yaklaşıncaya kadar yerinde kaldı. Kendisiyle birlikte bulunanlarla Şâmlılara karşı savaştıysa da Şâmlılar karargâhına kadar girdiler. Bu sırada Ezdli Abdullah b. Yezîd b. Mufaddal Abdurrahman'ın yanına gelerek: «Oradan in. Esir edilmenden korkuyorum. Eğer çekip gidecek olursan, belki de Allah'ın yardımıyla kendilerini helâk edeceğin bir topluluk etrafında toplanabilir.» dedi.

Bunun üzerine Abdurrahman ve beraberindekiler hiç bir şeye aldırış etmeden minberden indiler. Daha sonra Haccâc Kûfe'ye geri döndü, Muhammed b. Mervân Musul'a, Abdullah b. Abdülmelik de Şâm'a geri döndüler. Haccâc da Abdurahman ile birlikte savaşa katılmış olanlardan bey'at almağa başladı.

Haccâc kimden bey'at aldıysa önce: Sen bu yaptıklarınla kâfir olduğuna şahitlik ediyor musun.» diye sorar, bu kişi şayet: «Evet, ederim.» diye cevap verirse ondan bey'at alır, aksi takdirde öldürürdü. Has'am'a mensup bir adam vardı ve bu her iki taraftan da ayrı idi. Haccâc ona durumunu sorunca o da her iki taraftan da ayrı ve uzak olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Haccâc ona: «Sen o zaman uygun fırsat bekleyen birisisin. Kâfir olduğuna şahitlik ediyor musun?» deyince adam ona şu cevabı verdi: «O zaman ben çok kötü bir insanım demektir. Seksen yıl Allah'a ibadet edeyim, sonra da kâfir olduğuma şahitlik edeyim ha!» Bu sefer Haccâc ona: «Etmezsen seni öldürürüm.» deyince adam da: «Öldürecek olsan bile etmem.» diye cevap verdi. Haccâc da onu öldürdü. İster Şâmlılardan, isterse Iraklılardan olsun, bu kişiye acımayan olmadı.

Haccâc daha sonra Kumeyl b. Ziyâd'ı çağırıp şöyle dedi: «Sen Müminlerin emîri Osman'dan kısas isteyen kişisin, değil mi? Halbuki senin aleyhinde değerlendirebileceğim bir imkânın elime geçmemesini istiyordum.» Kumeyl ona: «Peki, ikimizden hangisine daha çok kızgınsın? Kendisinden kısas yapılmasına imkân verdiği için ona mı, yoksa onu affettiğim için bana mı?» dedikten sonra şunları ekledi: «Ey Sakîfli adam! Bana dişlerini gıcırdatma, kurt gibi dişlerini de gösterme. Allah'a yemin ederim, benim ömrümden geriye bir eşeğin susuzluk süresi kadar kısa bir zaman kalmıştır. Sen istediğin hükmü ver. Vadeyi belirleyen Allah'tır. Öldürdükten sonra da hesap vardır.» Haccâc'ın: «Her ne olursa olsun, deliller senin aleyhindedir.» demesi üzerine Kumeyl şöyle karşılık verdi: «Bu senin kadılık yapman halinde öyledir.» Daha sonra Haccâc emir verdi ve Kumeyl öldürüldü. Sonra bir başkası getirildi. Haccâc ona şöyle dedi: «Senin, kendin hakkında kâfirlikle şahitlik edecek bir kişi olmadığını zannediyorum.» Haccâc'ın bu sözleri üzerine adam şöyle konuştu: «Sen bu konuda beni aldatmak mı istiyorsun? Ben yer yüzünün en kâfiriyim, hatta Firavun'dan da daha kâfirim.» Haccâc onun bu sözlerine güldü ve onu serbest bıraktı.

Haccâc Kûfe'de bir ay kadar kaldı. Şâmlıları, Kûfeli halkın evlerine yerleştirmişti. Böylelikle o, askerleri başkalarının evine yerleştiren ilk kişi oldu. Bu uygulama özellikle Acem diyarında hâlâ vardır. **«Kim kötü bir uygulama başlatırsa, onun günahı ve kıyâmet gününe kadar onunla amel edeceklerin günahı da onun üzerinedir.»**

Meskin Vak'ası

Abdurrahman bozguna uğrayıp kaçtıktan sonra Basra'ya geldi. Yine bozguna uğrayıp kaçan çok miktarda kişi gelip onun etrafında toplandı. Bunlar arasında Kureyşli Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semura b. Habîb b. Abdü Şems de vardı. Haccâc Medâin'de bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu Muhammed üzerine yürüyünce o da Abdurrahman'ın yanına gitti. Abdurrahman da aralarında Şeybânlı Bistâm b. Maskala b. Hubeyre'nin bulunduğu büyük bir kalabalıkla Haccâc'a doğru yürüdü. Çok kişi ona ölüm üzere bey'at etmişti. Abdurrahman ve beraberindekiler Meskin'de toplandılar. Abdurrahman arkadaşlarının etrafını hendekle çevirerek yalnız bir taraftan savaş yapılmasını sağladı.

Horasân'dan Hâlid b. Cerîr b. Abdullah Kûfe askerlerinden bir grup ile birlikte üzerine geldi. Şaban (M. Eylül 702) ayında on beş gün boyunca birbirleriyle son derece şiddetli bir şekilde çarpıştılar. Kaynlı Ziyâd b. Gaysem öldürüldü. Bu kişi Haccâc'ın silâhlı askerlerinin başında bulunuyordu. Onun ölümü Haccâc için de, arkadaşları için de bir yıkım oldu. Haccâc geceyi askerleri savaşa teşvik etmekle geçirdi. Sabah olunca erkenden savaşa başladılar ve bu, aralarındaki en şiddetli çarpışma oldu. Süfyân b. Ebred'in atlıları geri çekilir gibi olunca Haccâc Abdülmelik b. Mühelleb'e emir vererek Abdurrahman'ın askerleri üzerine hamle yaptırdı. Daha sonra Haccâc'ın askerleri dört bir yandan hamlelerini sürdürdüler. Bunun üzerine Abdurrahman ve beraberindekiler bozguna uğradılar. Fakîh Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve Taylı Ebû'l-Bahterî öldürüldüler. Bistâm b. Maskala b. Hubeyre Kûfe ve Basra halkından kahramanlıklarıyla tanınan dört bin atlı ile birlikte ileriye geçti, bunlar kılıçlarının kınlarını kırdılar. Bistâm da arkadaşlarını savaşa teşvik etti. Bunun üzerine Haccâc okçuları çağırarak onlara ok atışı yapmalarını emretti. Herkes etraflarını sardı ve bir kaç kişi hariç hepsi öldürüldü. Abdurrahman b. Eş'as da Sicistân'a doğru gitti.

Abdurrahman'ın Meskin'deki yenilgisiyle ilgili olarak başka şeyler de söylenmiştir. Şöyle ki:

Haccâc'ın karargâhları, Dicle ve Sîb ile Kerh arasında bulunuyordu. Bir ay ve bir kaç gün karşılıklı olarak savaştılar. Yaşlı birisi gelerek Haccâc'a Kerh'in arka tarafından bir çalılık arasından geçen ve dereyi aşan bir yol olduğunu söyledi. Haccâc bu yaşlı ile birlikte dört bin kişi göndererek komutanlarına şu talimatı verdi: «Bu yaşlı eğer doğru söylemişse ona bin dirhem ver, yalan söylemişse onu öldür.» Bu yaşlı kimse askerlerle birlikte yola koyulurken diğer taraftan Haccâc da Abdurrahman'ın

askerleriyle çarpışıyordu. Haccâc geri çekilip Sîb'i geçti. Abdurrahman da beraberindekilerle geri dönüp Haccâc'ın karargâhlarını talan etti, sonra da kendilerini emniyette hissettiklerinden silâhlarını bıraktılar. Ancak gece yarısı olunca aniden arka yoldan dolaşıp gelen bu askerî birliğin kılıçlarıyla karşı karşıya kaldılar. Abdurrahman'ın arkadaşlarından kaçarken suda boğulanların sayısı öldürülenlerin sayısından daha falza oldu. Haccâc'ın kendisi de duyduğu sesler üzerine askerleriyle birlikte geri döndü ve ellerine geçirdiklerini öldürdüler. Öldürülenlerin sayısı dört bin kişi olup Abdullah b. Şeddâd b. Hâd, Bistâm b. Maskala, Amr b. Dubay'a er-Rakaşî, Bişr b. Münzir b. Cârud ve benzerleri bunlar arasında idi.

Abdurrahman'ın Rutbîl'in Yanına Gitmesi ve Kendisiyle Arkadaşlarının Başına Gelenler

Abdurrahman Meskin'de yenilip geri çekilince Sicistân'a doğru yola koyuldu. Haccâc onun peşine oğlu Muhammed ile Lahmlı Umâre b. Temîm'i gönderdi. Ordu komutanlığını da Umâre'ye verdi. Umâre Sûs'ta Abdurrahman'a yetişip bir süre onunla çarpıştıysa da, Abdurrahman beraberindekilerle birlikte geri çekilip kaçtı ve Sâbûr'a kadar geldiler. Orada bulunan Kürtler Abdurrahman'ın etrafında toplandılar. Umâre Akabe'de onlarla şiddetli bir şekilde çarpıştı. Sonunda Umâre ve beraberindekilerin bir çoğu yaralandı, Umâre geri çekilip Akabe'yi onlara bıraktı.

Abdurrahman Kermân'a varıncaya kadar yoluna devam etti. Umâre de onların peşinden gidiyordu. Şâmlıların bazıları Kermân geçitlerinden birinde bir kervansaraya girdi. Bu sarayın içinde Kûfelilerden birisinin Yeşkurlu İbn Hillize'nin uzunca bir şiirini yazmış olduğunu gördü:

«Ne esefler, ne ahlar ediyorum;
O karşılaştıklarımız yaktı yüreği.
Dini de, dünyalığı da bıraktık;
Hanımları, çocukları teslim ettik yâd ellere.
Bizler dinine bağlı kimseler değildik ki,
Musibetlere karşı sabredebilelim.
Dünyalık peşinde kimseler de değildik ki,
Din için olmasa bile bari onları koruyalım.
Yurtlarımızı bıraktık Aklı azgınlara,
Karâ Enbâtı'na ve Eş'arîlere.»

Abdurrahman Kermân'a vardığında Kermân âmili onu ağırlamak için gerekli hazırlıklarını da yapmış olarak yanına geldi. Daha sonra Abdurrahman Sicistân'a doğru yola koyuldu ve Zerenc'e vardı. Zerenc âmili şeh-

rin kapılarını kapatıp Abdurrahman'ın içeriye girmesine imkân vermedi. Abdurrahman bir kaç gün burayı fethetmek için kaldıysa da buna imkân bulamadığı için Büst'e gitti. Kendisi daha önce Büst'e Şeybânlı İyâd b. Himyân b. Hişâm es-Sedûsî'yi âmil olarak tayin etmişti. İyâd Abdurrahman'ı güzel bir şekilde karşıladı ve onu misafir ederek ağırladı. Ancak arkadaşlarının gafil oldukları bir sırada İyâd Abdurrahman'ı yakalayıp onu zincire vurdu. Böylelikle Haccâc'ın yanında emniyet duyabilecek bir duruma gelmek istemişti.

Türklerin hükümdarı Rutbîl Abdurrahman'ın geldiğini haber aldığından onu karşılamak için yola koyulmuştu. Ancak İyâd onu yakalayınca Rutbîl Büst şehrinin yakınlarında durup İyâd'a haber göndererek şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, hoşuna gitmeyecek bir şey ile onu rahatsız edersen, yahut da ona en basit bir zarar verirsen, ya da ondan kıldan yapılmış bir ip parçası bile alacak olursan seni oradan indirip beraberindekilerle birlikte öldürmedikçe, çoluğunuzu çocuğunuzu esir almadıkça, mallarınızı da ganimet olarak elime geçirmedikçe buradan ayrılmayacağım.» Bunun üzerine İyâd ondan emân isteyerek Abdurrahman'ı serbest bıraktı. Daha sonra Abdurrahman İyâd'ı öldürmek istediyse de Rutbîl onu alıkoydu.

Bundan sonra Abdurrahman Rutbîl ile birlikte onun ülkesine gitti. Rutbîl ona misafirperverlik ve saygı gösterdi, ikramda bulundu. Abdurrahman ile birlikte bulunan ileri gelenlerle komutanlar arasından Haccâc'ın emânını kabul etmeyip her yerde Haccâc'a karşı düşmanlık bayrağını açmış, yenilgiye uğramış pek çok kişi Abdurrahman'ı adım adım takip ederek Sicistân'a kadar vardılar. Bunların sayısı altmış bin kişi kadar olup Zerenc'e kadar gelmiş ve Zerenc'i muhasara altına almış bulunuyorlardı. Bunlar Abdurrahman'a mektup yazarak yanlarına gelmesini istediler ve aşiretlerinden olan kişilerle daha da güçlenmek gayesiyle Horasân'a gitmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Abdurrahman da onların yanına döndü. Kendisinin gelişine kadar onlara Abdurrahman b. Abbâs b. Rabîa b. Hâris b. Abdulmuttalib namaz kıldırıyordu. Abdurrahman Rutbîl'in yanındayken onların mektuplarını alınca yanlarına gitti ve Zerenc'i fethettiler. Diğer taraftan Umâre b. Temîm de beraberindeki Şâmlı askerlerle onların üzerine geliyordu. Abdurrahman'a arkadaşları: «Haydi, bizi Sicistân'dan alıp Horasân'a götür.» deyince Abdurrahman onlara şöyle karşılık verdi: «Orada Yezîd b. Mühelleb vardır. O kahraman bir kişidir. Üstelik kendi hâkimiyetini size bırakacak cinsten değildir. Oraya girecek olursak Yezîd'in kendisi bizimle çarpışacağı gibi, Şâmlılar da bizim peşimizi bırakmayacaklardır. Bu durumda hem Horasânlılar, hem de Şâmlılar bizim aleyhimizde birlik olmuş olacaklardır.» Arkadaşları bunun üzerine

şöyle dediler: «Horasân'a gidecek olursak bize tabi olacaklar bizimle çarpışacakların sayısından fazla olacaktır.»

Bunun üzerine Abdurrahman onlarla birlikte yola koyuldu ve Herât'a kadar geldiler. Ancak burada kendisiyle birlikte bulunan ileri gelen kişilerden birisi olan Kureyşli Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semura iki bin kişi ile birlikte kaçtı. Bunun üzerine Abdurrahman beraberindekilere şöyle dedi: «Ben güvenlik içerisinde barınıyorken sizler bana mektup gönderdiniz ve: "Bize gel, bizler şu anda birlik içerisindeyiz; belki düşmanımızla çarpışırız." dediler. Bunun üzerine ben de kalkıp yanınıza geldim. Horasân'a gitmemi uygun gördünüz ve etrafımda toplanarak dağılmayacağınızı ileri sürdünüz. İşte Ubeydullah gördüğünüz işi yaptı. Siz de nasıl istiyorsanız öyle yapınız. Ben de yanından geldiğim arkadaşımın yanına geri dönüyorum.»

Bir grup kişi ayrılırken bir grup kişi de onunla birlikte kaldı. Askerlerin çoğunluğu Abdurrahman b. Abbâs ile birlikte kalarak ona bey'at ettiler. Abdurrahman b. Eş'as Rutbîl'in yanına döndü, Abdurrahman b. Abbâs ise Herât üzerine yürüdü. Orada Ezdli Rukâr ile karşılaştılar ve onu öldürünce Yezîd b. Mühelleb üzerlerine yürüdü.

Denildiğine göre, Abdurrahman b. Eş'as Meskin'de yenilgiye uğradıktan sonra Ubeydullah b. Abdurrahman b. Semura Herât'a geldi. Diğer taraftan Abdurrahman b. Abbâs ise Sicistân'a gitti. Abdurrahman b. Eş'as'ın beraberinde olup da yenilgiden sonra kaçanlar Horasân'a doğru gittiler ve onlardan yirmi bin kadarı Herât'a vardı. Orada Rukâd ile karşılaştılar ve onu öldürdüler. Bunun üzerine Yezîd b. Mühelleb Abdurrahman b. Abbâs'a şöyle haber gönderdi: «Ülke oldukça genişti ve sen benden daha gevşek birisini de bulabilirdin. Haydi, yönetici bulunmayan bir yere git. Ben seninle çarpışmaktan hoşlanmıyorum. Eğer mal da istiyorsan sana gönderirim.» Abdurrahman b. Abbâs şu cevabı gönderdi: «Bizler buraya savaşmak için gelmediğimiz gibi, kalmak için de gelmedik; ancak dinlenmek istedik. Daha sonra seni bırakıp gideceğiz. Diğer taraftan bizim mala da ihtiyacımız yoktur.»

Fakat Abdurrahman b. Abbâs daha sonra haraç toplamağa başladı. Yezîd de bunu haber alınca: «Dinlendikten sonra gitmek isteyen bir kişi haraç toplamaz.» diyerek üzerine gitti ve tekrar mektuplar yazdı: «Sen artık dinlendin ve şişmanladın, üstelik haraç da topladın. Topladıklarını ve onlardan daha fazlasını sana bağışlıyorum. Haydi, beni bırakıp git. Seninle çarpışmaktan hoşlanmıyorum.» Ancak Abdurahman b. Abbâs savaştan başkasını kabul etmedi. Yezîd ile birlikte bulunan askerlere mektuplar yazarak onları kendisine çekmeğe çalıştı ve yanına gelmeğe davet etti.

Yezîd bunu öğrenince: «Artık iş serzenişlerle halledilemeyecek kadar büyüdü.» deyip üzerine yürüdü ve onunla çarpıştı. Aralarında fazla bir çarpışma olmadan Abdurrahman'ın yanında bulunanlar etrafından dağıldılar, ancak Abdurrahman'ın kendisi ve beraberinde az bir grup direnmelerine devam ettilerse de daha sonra onlar da bozguna uğradı. Yezîd onların takip edilmemesini emretti. Karargâhlarında bulduklarını aldılar ve onlardan bazı kimseleri esir ettiler. Esir alınanlar arasında Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu Muhammed, Ömer b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer, Abbâs b. Esved b. Avf ez-Zührî, Hilkâm b. Nuaym b. Ka'kâ' b. Ma'bed b. Zurâre, Feyrûz Husayn, Ubeydullah b. Ma'mer'in azatlısı Ebû'l-Felec, Sevvâr b. Mervân, Huzâ'alı Abdurrahman b. Talha b. Abdullah b. Halef, Ezdli Abdullah b. Fedâle ez-Zehrânî gibi kimseler de vardı.

Abdurrahman b. Abbâs Sind'e giderken İbn Semura Merv'e geldi. Yezîd de Merv'e dönüp esirleri Sebre ve Necde ile birlikte Haccâc'ın yanına göndermeğe kalkıştı. Onları Haccâc'ın yanına göndermek isteyince kardeşi Habîb Yezîd'e şöyle dedi: «Abdurrahman b. Talha'yı da esirlerin arasında Haccâc'a gönderirsen Yemenlilerin yüzüne nasıl bakacaksın?» Yezîd şöyle cevap verdi: «Bildiğin gibi bu Haccâc'dır, kimse ona itiraz edemez.» Bunun üzerine Habîb: «Sen şimdiden azledilmeyi göze al ve onu gönderme, çünkü onun bize karşı büyük bir iyiliği vardır.» deyince Yezîd kardeşine: «Bu da neymiş?» diye sordu, Habîb ise şöyle dedi: «Mühelleb Mescidu'l-Cemâa'da yüz bin dirhem vermekle mükellef tutulmuş, Talha onu babamızın yerine ödemişti.» Bunun üzerine Yezîd onu serbest bırakti. Ayrıca Yezîd Ezdli olması hasebiyle Abdullah b. Fedâle'yi de Haccâc'ın yanına göndermedi, geriye kalan esirleri Haccâc'a gönderdi.

Esirler Haccâc'ın yanına getirilince Haccâc hâcibine: «Sana: "Bunların efendilerini getir.» diyecek olursam, sen de yanıma Feyrûz'u getir.» diye emir verdi. Feyrûz Vâsıt şehri inşa edilmeden önce Vâsıt'ın yerinde kamış evlerde kalıyordu. Haccâc hâcibine: «Bana onların efendilerini getir.» deyince hâcip Feyrûz'a: «Kalk!» dedi. Feyrûz ayağa kalktı, hâcip de onu alıp götürünce Haccâc şöyle sordu: «Ey Osman'ın babası! Sen niye bunlarla birlikte ayaklandın? Allah'a yemin ederim, ne etin onların etinden, ne de kanın onların kanındandır.» Feyrûz: «Herkesi kuşatan bir fitne oldu bu.» deyince Haccâc: «Bana sahip olduğun malları yazdır.» diye karşılık verdi. Feyrûz: «Ey adam! Yaz bakayım: Bir milyon, iki milyon...» deyip pek çok servet zikretti. Haccâc kendisine: «Peki, bütün bu mallar nerede?» diye sorunca Feyrûz: «Yanımdadır.» diye cevap verdi. Haccâc: «O halde onları bize ver.» deyince Feyrûz: «O takdirde kanımın akıtılmayacağından emin olabilir miyim?» diye sordu. Haccâc şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim, sen hem bu malları ödeyeceksin, hem de daha sonra

seni öldüreceğim.» Feyrûz bunun üzerine şöyle dedi: «Hem kanım akıtılacak, hem de malım alınacak... Allah'a yemin ederim, bunların ikisi bir arada olamaz.» Bu sözlerinden sonra Feyrûz Haccâc'ın emri ile bir kenara alındı.

Haccâc daha sonra Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu Muhammed'i huzuruna getirterek ona şöyle dedi: «Ey şeytanın gölgesi, ey insanların en akılsızı ve en mütekebbiri! Sen Muâviye'nin oğlu Yezîd'e bey'atten yüz çevirir, Hüseyin'e ve İbn Ömer'e benzemeye çalışırsın. Üstelik daha sonra açıktan açığa da hücum ettim.» Haccâc bir taraftan bunları söylüyor, diğer taraftan da elindeki bir değnek ile Muhammed'e vurup duruyordu. Sonunda onu yaraladı ve Muhammed'in vücudundan kan akmağa başladı. Daha sonra emir vererek öldürttü.

Haccâc sonra Ömer b. Mûsâ'nın getirilmesini söyleyerek ona şöyle dedi: «Ey kadının kölesi! Sen dokumacının oğlunun (İbnu'l-Eş'as'ı kastediyor) başında elindeki demir çubukla dikilir ve onunla birlikte hamamlarda şarap içersin ha!» Ömer şu karşılığı verdi: «Allah emîrin iyiliğini versin! Bu iyiyi de, kötüyü de kuşatan bir fitne oldu. Biz de ona giriverdik. Şimdi bize karşı Allah sana imkân vermiş bulunuyor. Affedersen bu senin hilmin ve faziletin olacaktır, cezalandırırsan zalim ve günahkâr kimseleri cezalandırmış olursun.» Haccâc onun bu sözleri üzerine: «Bu fitnenin iyileri de kuşattığını söylemen yalandır. Doğru olan onun ancak facirleri ve kötüleri kuşattığıdır. İyiler bundan muaf kalmışlardır. Senin bu itirafının ise belki sana faydası dokunabilir.» şeklinde konuştu. Herkes onun ölümden kurtulacağını sanmıştı, ancak Haccâc daha sonra emir verdi ve öldürüldü.

Daha sonra Haccâc Hilkâm b. Nuaym'ın getirilmesini istedi ve ona şöyle dedi: «Sen İbnu'l-Eş'as'ın taleplerini hoş karşıladın mı? Onunla birlikte olmaktan ne ümit ettin?» Hilkâm şöyle karşılık verdi: «Onun hükümdar olmasını ve dolayısıyla Abdülmelik'in seni Irak'a vali yaptığı gibi onun da beni Irak'a vali yapmasını ümit ettim.» Haccâc emir vererek onu da öldürttü.

Haccâc sonra Abdullah b. Âmir'i istedi. Abdullah yanına gelince Haccâc ona şöyle dedi: «Eğer ölümden kurtulacak olursan gözlerin cenneti görmesin.» Abdullah şu karşılığı verdi: «Allah İbn Mühelleb'e yaptıklarının karşılığını versin.» Haccâc: «Ne yaptı ki?» diye sorunca Abdullah b. Âmir şu beyitleri okudu:

«Çünkü o ailesini kurtarmak için aklını kullanırken,
Mudarlıları ise zincirleriyle sana doğru itti.

Senin yakınlarını feda edip kendi ailesini ölümden kurtardı,
Çünkü senin yakınların onca daha tehlikelidir.»

Bu sözler Haccâc'ı küplere bindirdi ve kalbinde oldukça yer etti. Abdullah'a da: «Sen kim, bu sözler kim.» dedi ve emir vererek öldürttü. Bu söyledikleri Haccâc'ın hatırından gitmedi ve sonunda Yezîd'i Horasân valiliğinden alıp hapsetti.

Daha sonra Haccâc emir verdi, Feyrûz'a işkence yapıldı. Feyrûz ortadan bölünmüş kamışlara bağlanıyor ve bunların üzerinde bağlı olarak yaralanıncaya kadar çekiliyor, sonra yaralarına sirke dökülerek işkence ediliyordu. Ölümünün yaklaştığını anlayınca işkenceciye şöyle dedi: «Benim ölümden kurtulmam mümkün değil. Yalnız benim bazı kimselerde alınacak emanetlerim var. Bunların size getirilmesine ebediyen imkân kalmayacak. O bakımdan beni halkın önüne çıkart ki benim hayatta olduğumu bilsinler ve bu malları getirip ödesinler.» İşkenceci durumu Haccâc'a bildirince Haccâc da: «Olur, onu halkın önüne çıkar.» dedi. Bunun üzerine Feyrûz şehir kapısına çıkartıldı ve halkın arasında şöyle bağırdı: «Beni tanıyan tanır, tanımayanlar da benim Feyrûz Husayn olduğumu bilsinler. Benim bazı kimselerde alacak mallarım vardır. Kimden alacağım varsa, o onundur, helâl ediyorum. Hiç kimse benim bu alacaklarımdan ve emanetlerimden bir dirhem bile ödemesin. Burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin.» Daha sonra Haccâc emir verdi ve Feyrûz da öldürüldü.

Haccâc aynı şekilde Kindeli Ömer b. Ebî Kurra'nın da öldürülmesini emretti. Ömer soylu bir kişi idi.

Haccâc Hemdânlı A'şâ'nın da getirilmesini emretti ve ona şöyle dedi: «Ey Allah'ın düşmanı! Haydi, bana: «Eşec ile Kayslılar arasında.» diye başlayan kasideni oku.» A'şâ: «Hayır, onu değil, senin için söylediğim kasidemi okuyayım.» deyince bu sefer Haccâc: «İyi, o zaman onu oku.» dedi. A'şâ kasidesini okumağa başladı:

«Allah nurunu tamamlayarak fâsıkların
Ateşi sönsün istedi, başka bir şeyi değil.
Hak ehline her yerde zafer vermek
Ve kaçkınların kılıçlarına isabet vermemek,
Irak'ı ve Iraklıları zelil etmek diledi;
Çünkü onlar çok sağlam ahitleri bozdular,
Çok büyük bir bidat çıkardılar.
Sözleri asla Allah'a yükselemez,
Bey'at üstüne bey'at bozdular.
Bu gün verdikleri sözde yarın durmuyorlar,

Rab'leri korku doldurmuş kalplerine.
Onlar ancak tehditle başkasına yaklaşırlar;
Ne sözleri doğrudur, ne de sabırları var,
Fakat övünüp dururlar ve ileri giderler.
Nasıl buldun Allah'ın topluluklarını dağıtmasını?
Her tarafta dağıtıp sürgün edişini?
Ölenleri sapıklık ve fitne ölüsüdür,
Orduları ise zelîl düştü, kovalanıyor.
Sabah İbn Yûsuf'un üzerine yürürken,
Parlak yanaklarını titrerken gördük.
İki hendeği de aşıp yanına vardık;
Evet aştık ve ölüme tuzak kurduk.
Haccâc ise saflarımızın önünde bizimle çarpıştı;
Öyle ki, buna bir zaman tayin etmemişti.
Beraberinde öyle bir saf vardı ki, ölüm,
Parıldayan miğferlerinde idi onların.
Bizler de onlara karşı Şeravra dağları gibi
Saflarla yürüdük, gittik.
Vakit kaybemeden Haccâc çekti kılıcını,
Biz ise toptan geri geri dönüp dağıldık.
Haccâc zaten her savaşta
Sancağı zafere alışmış birisidir.
Süfyân'ın atlıları bir hücum yaptı ki bize,
Ellerinde çelikten mızraklarıyla.
Süfyân bayrak gibiydi sanki, onlara yol gösteren;
Etrafında Huzâ'alı yaşlılar ve tüysüzler vardı.
Onlara: "Hamle yapın!" deyince birlikte hamle yapar,
Mızraklar çekip geliverirler.
Müminlerin emîrinin asker ve atlıları
Geldiler üzerimize, böylece aziz ve müeyyed oldu o.
Müminlerin emîrine kutlu olsun,
Kıskanç kimselere karşı kazandığı zafer.
Bunlar yöneticilerin azgınlıklarını ileri sürdüler,
Ama kendileri azgınların azgınıydılar.
Mervânoğullarını en iyi yönetici gördük biz,
Tüm insanlardan daha faziletli ve iyidirler.
Kureyş'in en hayırlıları ve en iyileridirler,
Peygamber Muhammed hariç, hepsinden.
Bizler işlerin sonunu düşünmesek de,
Müminlerin emîrinin doğruya yönelttiğini görüyoruz.
O, açıktan Allah'la savaşanlara galip gelecektir;

Hile yaparlarsa o hem daha güçlü, hem daha tedbirlidir.
İşte Allah hasta kalbli olanları ve nifaka
Dost olan inkârcıları böyle saptırır.
Bunlar ailelerini, mallarını geride bıraktı,
Cilbâblarıyla ve sessiz sedasız hanımlarını.
Sesleniyorlar onlara gözyaşları dökerek,
Yanaklarına yaşlarla sürmeleri akarak:
"Hem sözde durmamak, hem isyan, hem de zillet mi?
Küçük düşürenleri Allah küçük düşürsün ve uzak etsin."
Muhammed'in yavrusu iki şehir halkına da uğursuzluk getirdi;
Allah'ın Nuceyr'e ve halkına uğursuzluk getirdiği gibi,
O da uğursuzluk getirdi bizlere.»

Bunun üzerine Şâmlılar: «Gerçekten güzel söyledi, Allah da emîre iyiliğini versin.» deyince Haccâc onlara: «Hayır, güzel söylemedi. Siz bu sözleriyle neyi kastettiğini bilmiyorsunuz.» dedikten sonra A'şâ'ya dönüp şöyle dedi: «Ey Allah'ın düşmanı! Allah'a yemin ederim ki bu sözlerinden dolayı seni övmeyeceğiz. Sen gerekli zaferi elde edemediğinize üzüldüğün için bu sözleri sıraladın ve arkadaşlarını bize karşı kışkırtmak için bunları söyleyip durdun. Biz sana bunu sormadık. Senden: "Eşec ile Kays Bâzih arasında" diye başlayan şiirini istemiştik.» Bunun üzerine A'şâ onu okudu ve: «Babasına da, çocuğuna da bravo!» deyince Haccâc: «Allah'a yemin ederim ki bundan sonra hiç bir şeye bravo diyemeyeceksin.» deyip emir verdi ve boynu uçuruldu.

Bu beyitlerde sözü edilen kişilere gelince: Süfyân dediği kimse Kebli Süfyân b. Ebred olup Şâm askerlerinin komutanlarından birisidir. «Muhammed'in yavrusu» ifadesiyle kastettiği kişi Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'tır. Eşec dediği kişi Muhammed b. Eş'as'tır. Kays, Ma'kil b. Kays er-Reyâhî'dir. Abdurrahman b. Muhammed'in anne tarafından dedesidir. «Allah'ın Nuceyr'e ve halkına uğursuzluk verdiği gibi» sözlerinden maksat şudur: Abdurrahman'ın dedesi olan Eş'as b. Kays, Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra irtidat edip de Kindeliler ona tâbi olunca Müslümanlar da onları Nuceyr denilen yerde muhasara ettiler ve yakalayıp öldürdüler. Bu olaydan, irtidat edenlerle yapılan savaşlardan söz ederken bahsedilmişti.

⁂

Denildiğine göre Haccâc'a iki esir getirilmiş, her ikisinin de öldürülmesini emretmişti. Bunlardan biri: «Beni öldürmemen gerekir.» deyince Haccâc ona: «Nedenmiş o?» diye sormuş, adam da şu cevabı vermişti: «Bir gün Abdurrahman senin annenden kötü bir şekilde söz etmiş, ben de ona

böyle yapmamasını söylemiştim.» Haccâc: «Peki, bunu bilen kimse var mı?» diye sormuş, o da: «İşte bu diğer esir bunu biliyor.» demişti. Bu sefer Haccâc ikinci esire durumun böyle olup olmadığını sormuş, o da doğru söylediğini belirtmişti. Bunun üzerine Haccâc ikinci esire: «Peki, sen neden onun yaptığının aynısını yapmadın?» diye sormuş, ikinci esir de şöyle sormuştu: «Peki, doğru söylersem bunun faydası olur mu ki?» Haccâc: «Evet.» demiş, bunun üzerine de ikinci adam şöyle konuşmuştu: «Sana ve senin kavmine olan buğzum beni öyle bir şey yapmaktan alıkoydu.» Bunun üzerine de Haccâc: «Bunu yaptığı için, bunu da doğruluğu dolayısıyla serbest bırakınız.» demişti.

***

Denildiğine göre, Ensâr'a mensup bir kişi Ömer b. Abdülazîz'in yanına gelip: «Ben filânın oğlu filânım. Benim filân dedem Bedir günü, filân dedem Uhud günü öldürüldü.» diyerek geçmişlerinin menkıbelerini anlatmağa başladı. Bunun üzerine Ömer Anbese b. Saîd b. Âs'a bakıp şöyle dedi: «Bu menkıbeler, Allah'a yemin ederim, ne Meskin gününün, ne Cemâcim gününün, ne de Râhit gününün menkıbeleridir.»

Şa'bî ile Haccâc Arasında Geçenler

Abdurrahman ile birlikte olanlar Cemâcim'de yenilgiye uğrayınca Haccâc'ın münadisi şöyle seslendi: «Kuteybe b. Müslim'in yanına giden emniyettedir.» Haccâc onu Rey'e vali tayin etmiş, o da Rey'e gitmişti. Bu ilân üzerine de pek çok kişi Kuteybe'nin yanına gitmişti. Kuteybe'nin yanına gidenlerden birisi de Şa'bî idi. Haccâc bir gün Şa'bî'yi hatırladı ve nerede olduğunu sordu. Yezîd b. Ebî Müslim ona: «Şa'bî Rey'e, Kuteybe'nin yanına gitti.» deyince Haccâc Kuteybe'ye mektup yazarak Şa'bî'yi kendisine göndermesini emretti, Kuteybe de onu Haccâc'ın yanına gönderdi.

Şa'bî anlatıyor:

Ben Haccâc'ın yanına varınca İbn Ebî Müslim ile karşılaştım. Benim eskiden beri arkadaşımdı. Onun fikrini sorunca bana şöyle dedi: «Elinden geldiği kadar özür beyan etmeğe çalış.» Diğer kardeşlerim ve benim iyiliğimi isteyenler de bana aynı şeyi söylediler. Ancak Haccâc'ın yanına girdiğim zaman fikrimi değiştirip onların dediklerinden başka türlü konuşmağa karar verdim. Kendisine emîr unvanını kullanarak selâm verdim ve şunları söyledim: «Ey emîr! Herkes bana Allah'ın doğru olarak bildiği şeyden başka türlü söyleyerek özür beyan etmemi istedi. Fakat Allah'a yemin ederek söylüyorum, ben burada haktan başkasını söyleyecek değilim. Allah'a yemin ederim, bizler sana geldik, sana karşı savaşılmasını teşvik ettik ve bu konuda elimizden geleni yaptık. Bizler güçlü oldu-

ğumuz zaman bozgunculuk yapanlardan olmadığımız gibi, en ufak bir kötülükten kaçınan iyi kimseler de olamadık. Şimdi Allah sana yardım etmiş, bize karşı zafer ihsan etmiş ve sana bizi ele geçirmek fırsatını vermiş bulunuyor. Eğer sen satvetini kullanırsan, bu, günahlarımız sebebiyle olacaktır ve bizim ellerimizle yaptıklarımızın bir neticesidir. Affedecek olursan, bu senin hoşgörülü oluşundandır. Artık bundan sonra delil senin lehine ve bizim aleyhimizedir.»

Haccâc bana şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim, senin bu söylediğin sözler elindeki kılıcından bizim kanlarımız damlayıp da yanımıza girdiğinde: «Ben yapmadım, ben bulunmadım.» diyen kimselerin sözlerinden daha hoşumuza gider. Ey Şâ'bî! Sen artık emniyet içindesin. Söyle bakalım, bizden sonra insanların durumunu nasıl gördün?» Bu soruya şu cevabı verdim: «Allah emîre iyiliğini versin! Ben senden sonra uykusuzluğu gözüme sürme diye çektim. Kenara, köşeye çekildim. Korkuyu döşek yaptım ve iyi arkadaşlarımı kaybettim. Emîrden de bunları telâfi edecek hiç bir şey göremedim.» Bunun üzerine Haccâc bana: «Ey Şâ'bî! Git.» deyince ben de bırakıp gittim.

Rey Şehrinde Ömer b. Ebi's-Salt'ın İsyanı

Haccâc'ın Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'a karşı muzaffer olmasından sonra Abdurrahman'la yenilgiye uğrayanlardan pek çok kişi Ömer b. Ebi's-Salt'ın yanına gitti. Ömer bu karışıklıklar içerisinde Rey'i eline geçirmiş bulunuyordu. Yenilgiye uğrayanlar bu şekilde Rey'de toplanınca üzerlerinden Cemâcim'in kötü etkisini kaldıracak ve Haccâc'ın gözüne girmelerini sağlayacak bir iş yapmak istediler. Bu bakımdan Ömer'e, Haccâc'a ve Kuteybe'ye karşı isyan etmesini telkin ettiler. Ömer bunu kabul etmedi, bu bakımdan babası Ebi's-Salt'a bu konuda ısrar etmesini söylediler. Ömer babasına karşı son derece iyi ve itaatkârdı. Babası ona düşüncesini söyledi ve bu konuda özellikle ısrar etti. Ve şunları da ekledi: «Yavrucuğum! Bunların hepsi senin sancağın altında yürüdükten sonra yarın senin öldürülmene aldırış etmeyeceğim, umurumda olmayacak.» Bunun üzerine Ömer boyun eğdi.

Kuteybe Rey'e yaklaşınca Ömer onun yaklaşmakta olduğu haberini aldı ve onunla savaşmak üzere hazırlıklarını yaptı. Karşı karşıya gelip çarpışmağa başladılar, ancak Ömer'le birlikte olanlar verdikleri sözde durmadılar. Bunların da çoğunluğu Temîmli idi. O bakımdan Ömer yenilgiye uğrayıp kaçtı ve Taberistân'a gitti. Taberistân Asbahbez'i onu alıp himaye etti, izzet ve ikramda bulundu. Bu sefer Ömer babasına şöyle dedi: «Bana Haccâc'a ve Kuteybe'ye isyan etmemi emrettin, ben de sana itaat

ettim; halbuki bu emrin benim görüşüme aykırı idi ve ben senin görüşünü paylaşmıyordum. Şimdi gördüğün gibi şu kâfir Asbahbez'in misafiri bulunuyoruz. Bırak da şunun üzerine atılayım, onu öldüreyim ve ülkesinin hâkimi ben olayım. Acemler de bilirler ki, ben ondan daha şerefli birisiyim.» Ancak babası şöyle dedi: «Ben böyle bir işi ölümden korktuğumuz sırada bizi barındıran, bize izzet ve ikramda bulunarak yanında misafir eden böyle bir kimseye yapamam.» Bu sefer Ömer ona: «Sen daha iyi bilirsin, ama yanıldığını göreceksin.» dedi.

Kuteybe Rey şehrine girdikten sonra Haccâc'a Ömer'in durumunu ve Taberistân'a kaçışını bildirmek üzere mektup yazdı. Bunun üzerine de Haccâc Asbahbez'e şöyle bir mektup yazdı: «Ya kendilerini veya kellelerini bana gönder, aksi takdirde hiç kimse seni benden koruyamaz.» Bunun üzerine Asbahbez onlara bir yemek hazırladı ve davet etti. Ömer'i öldürdü, babasını da esir olarak Haccâc'a gönderdi.

Her ikisini de öldürüp kellelerini gönderdiği de söylenmiştir.

Vâsıt Şehrinin İnşa Edilmesi

Bu yıl içerisinde Haccâc Vâsıt'ı inşa ettirmiştir.

Sebebi şudur: Haccâc Kûfe halkına Horasân'a savaşmak üzere gitmeyi emretmiş ve bu amaçla da «Hammâm Ömer» denilen yerde karargâhını kurmuştu. Kûfelilerden bir genç henüz yeni damat olmuş, geceleyin gizlice hanımının yanına gitmişti. Geceleyin birisi gelip kapıyı hızlıca çaldı. Şâmlılardan sarhoş birisi olduğunu gördüler. Hanımı kocasına şöyle dedi: «Bizler bu Şâmlı'dan hep bu şekilde kötülük görüp duruyoruz. Her gece gördüğün davranışta bulunuyor ve hoş olmayan bir şey istiyor. Ben onu arkadaşlarının aklı başında olanlarına da şikâyet ettim.» Bunun üzerine kocası: «Bırak gelsin.» deyince kadın onun içeri girmesine müsaade etti ve kocası da bu adamı öldürdü. Sabah ezanı okununca bu genç kalkıp karargâha gitti ve hanımına da şu talimatı verdi: «Sabah namazını kılınca Şâmlılara adamlarını almaları için haber gönder. Seni Haccâc'ın yanına götürecek olurlarsa sen de durumu olduğu şekliyle doğru olarak anlat.»

Kadın denileni yaptı. Haccâc'ın huzuruna götürülünce durumu anlattı. Haccâc: «Gerçekten bana doğruyu söyledin.» dedi, Şâmlılara da seslendi: «Arkadaşınızı alınız; bunun için ne kısas olur, ne de diyet. Bu Allah'ın öldürüp cehenneme gönderdiği bir kimsedir.» Daha sonra münadisine emrederek: «Kimse kimsenin yanına misafir olarak gitmesin.» diye seslenmesini istedi.

Haccâc bundan önce ise Şâmlıları, Kûfe halkının yanına misafir olarak dağıtmıştı. Bunun üzerine Şâm halkı şehirden çıktılar ve karargâhlarını kurdular. Haccâc da konaklayacak münasip bir yer aramak üzere bazı kişileri görevlendirdi. Vâsıt'ın şimdiki yerine kadar geldiler. Burada eşeği üzerinde gelmekte olan bir rahip gördüler. Vâsıt şehrinin olduğu yere varınca eşeği işedi. Rahip eşeğinden inip işediği yerin çevresini kazıdı ve onu taşıyıp Dicle Nehri'ne attı. Haccâc da onun yaptıklarını görüyordu. Yanındakilere: «Onu yanıma getirin.» diye emretti. Rahibi alıp getirdiklerinde: «Bûnu neden yaptın?» diye sorunca rahip ona şu cevabı verdi: «Biz kitaplarımızda yer yüzünde Allah'ı tevhîd eden insanlar yok olmadan burada Allah adına bir mescidin inşa edileceğini görüyoruz.» Bunun üzerine Haccâc Vâsıt şehrinin planını hazırlattı ve aynı yere mescit inşa ettirdi.

Çeşitli Olaylar

Bazılarına göre Abdülmelik Ebân b. Osman'ı Medîne valiliğinden bu yıl içerisinde azletmiş ve onun yerine Hişâm b. İsmâil'i vali tayin etmiştir. Medîne dışındaki diğer bölgelerin valileri ise bundan önce kendilerinden söz ettiğimiz kişiler idi.

Denildiğine göre, Haccâc Abdurrahman b. Eş'as'tan korktuğu için hanımlarını, diğer kadın akrabalarını ve ailesini Şâm'a göndermişti. Bunlar arasında Numeyr'in şiirinde kendisinden söz ettiği kız kardeşi Zeynep de vardır. Abdurrahman yenilince Abdülmelik'e müjdeci gönderdi ve ayrıca kız kardeşi Zeynep'e de bir mektup yazdı. Zeynep katırın üzerinde iken mektubu eline aldı, ancak mektubun hışırtısından ürken katır Zeynep'i yere düşürdü ve Zeynep de öldü.

Bu yıl içerisinde Vâsile b. Eska' 105 yaşında olduğu halde vefat etti. Onun 98 yaşında ve 85 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Zirr b. Hubeyş 122 yaşında olduğu halde bu yıl içerisinde vefat etmiştir.

Esedli ve Kûfeli olan Ebû Vâil Şakîk b. Selime de bu yıl vefat etmiştir. Ebû Vâil Hicret'in birinci yılında dünyaya gelmiştir.

HİCRET'İN SEKSEN DÖRDÜNCÜ (M. 703) YILI OLAYLARI

İbnü'l-Kirriyye'nin Öldürülmesi

Bu yıl Haccâc Eyyûb b. el-Kirriyye'yi öldürdü. Eyyûb Deyr el-Cemâcim'de Abdurrahman ile birlikte idi, ancak Abdurrahman b. Eş'as bozguna uğrayınca Eyyûb Haccâc'ın Kûfe valisi olan Havşeb b. Yezîd'in yanına gitti. Eyyûb Haccâc'ın huzuruna getirtilince şöyle dedi: «Benim yanılmamı bağışla ve bırak boğazım yaş kalsın; çünkü her atın bir tökezlemesi, her kahramanın bir yanılması, her keskin kılıcın kesmediği bir zaman olabilir.» Haccâc ona şöyle dedi: «Hayır, Allah'a yemin ederim, sana cehennemi boylatacağım.» Eyyûb: «Beni rahata kavuştur. Ben onun sıcağını şimdiden görüyorum.» diye rica ettiyse de Haccâc emir verip boynunu uçurttu. Öldürülmüş olduğunu görünce de: «Keşke onu, konuşmalarını dinlemek için hayatta bıraksaydım.» dedi.

Bâzegîs'te Neyzek Kalesi'nin Fethi

Bu yıl içerisinde Yezîd b. Mühelleb Neyzek Kalesi'ni fethetmiştir. Yezîd casusları vasıtasıyla Neyzek'i göz altında tutuyordu. Neyzek'in kaleden çıkıp gittiğini haber alınca kendisi gidip kaleyi muhasara altına alarak içindeki mal ve zenginliklerle birlikte eline geçirdi. Bu kale en sağlam ve zapt edilmesi en güç kalelerden birisiydi. Neyzek'in kendisi bu kaleyi gördüğü zaman taziminden dolayı kalenin önünde secdeye kapanırdı. Eşkarlı Ka'b b. Ma'dân bundan söz ederek şöyle der:

«O Bâzegîs ki, onun zirvesine çıkan
Bütün hükümdarlardan güçlü olur; ister asar, ister keser.
Zapt edilmedi orası bundan önce,
Büyük ordularla kuşatılmadıkça.
Uzaktan gördüğünüzde karanlık gecelerde,
Oradaki ateşler yıldızları andırır.»

Bu şiir bir kaç beyittir.

Yine Yezîd'i ve onun burayı fethedişini konu ederek şöyle der:

«Neyzek'i Bâzegîs'ten sürdü, oysa orası
Bütün hükümdarları acze düşürmüş ve zaptedilememiş.
Göklerde yükselen başı,
Yağmursuz yaz bulutu gibidir.
Dağ keçileri çıkamaz yüksek zirvelerine,
Kartal ve şahin dışındaki kuşlar bile.
Oranın çocukları kurtla korkutulamadı,
Köpekleri de yıldızlardan başkasına havlayamadı.»

Bu şiir de bir kaç beyit daha devam eder.

Yezîd buraya fethettikten sonra Haccâc'a fetih haberini bildirdi. Yezîd'in kâtipliğini Hüzeyllilerin antlaşmalısı olan Advânlı Yahyâ b. Ya'mer yapıyordu. Yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Bizler düşmanımıza kavuştuk. Allah bizlere onları omuzlarından yakalamak imkânını verdi. Onların kimisini öldürdük, kimisini esir ettik. Kimisi dağların tepelerine, vadilerin derinliklerine, sahralara, nehir kıyılarına kaçıp gitti.» Haccâc: «Yezîd'n kâtipliğini kim yapıyor?» diye sorunca kendisine: «Yahyâ b. Ya'mer.» denildi. Mektup yazarak, Yahyâ'nın posta ile birlikte kendisine gönderilmesini istedi. Böylelikle Haccâc'ın yanına insanların en fasih Arapça konuşanı gelmiş oldu. Haccâc ona: «Nerede doğdun?» diye sorunca Yahyâ: «Ahvâz'da doğdum.» cevabını verdi. Haccâc: «Peki, bu fesâhatı nereden kazandın?» diye sorunca da şöyle cevap verdi: «Babamın konuşmalarından kaptım. Babam fasîh konuşan ve yazan bir kimse idi.» Sonra aralarında şöyle bir konuşma oldu:

Haccâc:

— Söyle bakayım bana, Anbese b. Saîd konuşmasında dil bakımından yanlışlıklar yapıyor mu?

Yahyâ:

— Evet, pek çok.

Haccâc:

— Peki, ya filankes?

Yahyâ:

— Evet.

Haccâc:

— Pekî, ya ben konuşurken yanlışlık yapıyor muyum?

Yahyâ:

— Evet, sen gizli yanlışlıklar yapıyorsun. Bazan bir harf artırıyorsun. bazan eksiltiyorsun. «En» diyerek yerde «in», «in» diyecek yerde «en» diyorsun.

Haccâc:

— Sana üç gün mühlet veriyorum. Üç gün sonra Irak arazisinde seni bulacak olursam öldürürüm.

Bunun üzerine Yahyâ, Horasân'a geri döndü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Abdullah b. Abdülmelik Bizanslılara gaza tertip ederek Massisa'yı fethetmiş, buranın kalesini inşa ettirmiş ve buraya iyi savaşçılardan üç yüz kişi yerleştirmişti. Bundan önce Müslümanlar burada iskân olmuş değillerdi. Burada ayrıca mescit de inşa ettirdi.

Bu yıl hacc emîrliğini Hişâm b. İsmâil yaptı. Valiler daha önce sözü edilen kimselerdi. Ayrıca bu yıl Muhammed b. Mervân Armenia'ya gaza yaptı.

Bu yıl «Bebbe» lakabıyla tanınan Abdullah b. Hâris b. Nevfel Umân' da vefat etti. Basra'da yerleşmiş bulunan Abdullah Peygamber (s.a.v.) hayatta iken dünyaya gelmişti.

HİCRET'İN SEKSEN BEŞİNCİ (M. 704) YILI OLAYLARI

Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Ölümü

Abdurrahman Herât şehrinden Rutbîl'in yanına gidince Alkame b. Amr el-Evdî kendisine şöyle dedi: «Seninle birlikte Rutbîl'in ülkesine girmek istemiyorum, çünkü ben hem senin için, hem de seninle birlikte olanlar adın korkuyorum. Allah'a yemin ederim ki, Haccâc'ın Rutbîl'e hem tehdit eden, hem de teşvik eden mektuplar yazdığını, bunun sonucunda Rutbîl'in seni ya teslim alıp göndereceğini, ya da sizi öldüreceğini görüyor gibiyim. Şu anda benimle beş yüz kişi var. Bunlarla her hangi bir şehre girip orada kendimizi korumağa veya bize emân verilinceye, yahut da şerefimizle ölünceye kadar orada kalmağa sözleşmiş bulunuyoruz.» Böylelikle Alkame Abdurrahman ile birlikte Rutbîl'in ülkesine girmedi. Bu beş yüz kişi de başlarına Basralı Mevlûd'u geçirdiler. Lahmlı Umâre b. Temîm üzerlerine gelip etraflarını sardı. Ona karşı kendilerini korudular ve emân alıncaya kadar buna devam ettiler. Emân alınca da onun yanına vardılar ve Umâre de onlara verdiği emân sözünde durdu.

Diğer taraftan Abdurrahman ile ilgili olarak Haccâc'ın mektupları Rutbîl'e peş peşe geliyor ve Haccâc bu mektuplarında: «Onu bana gönder, aksi takdirde kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, senin ülkeni bir milyon savaşçı ile bir baştan bir başa çiğner geçerim.» diyordu.

Abdurrahman ile birlikte Temîmli Ubeyd b. Subey' diye bilinen birisi de vardı. Ubeyd Abdurrahman'ın Rutbîl'in yanına gidip gelen elçisi idi. Zamanla Rutbîl ile özel görüşmeleri oluyordu. Abdurrahman'ın kardeşi olan Kâsım b. Muhammed b. Eş'as ona şöyle dedi: «Ben bu Temîmlinin hainlik etmeyeceğinden emin değilim, bu bakımdan onu öldür.» Ubeyd de korktuğundan Abdurrahman'ı Rutbîl'e jurnalleyip Haccâc'dan korkutmağa başladı ve onu öldürmeğe davet ederek şöyle dedi: «Ben sana Haccâc'dan Abdurrahman'ı teslim etmen karşılığında yedi yıl süreyle ülkene ilişmeyeceğine dair teminat alacağım.» Rutbîl onun bu teklifini kabul edin-

ce Ubeyd gizlice Umâre'nin yanına gitti ve ona Rutbîl ile anlaştıklarını ve Rutbîl'e vaat ettiği eşyleri söyledi. Umâre de bu konu ile ilgili olarak Haccâc'a mektup yazdı ve Haccâc bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine Rutbîl Abdurrahman'ın başını Haccâc'a gönderdi.

Denildiğine göre, Abdurrahman vereme yakalanarak ölmüş, Rutbîl de gönderdiği bir kişi vasıtasıyla gömülmeden başını kestirip Haccâc'a ulaştırmıştı.

Yine denildiğine göre, Rutbîl Lahmlı Umâre b. Temîm ile Abdurrahman hakkında anlaşma yapınca Umâre bununla ilgili olarak Haccâc'a mektup yazmış ve Haccâc da on yıl süre ile bölgenin haracını kendisinin emrine vermişti.

Rutbîl Abdurrahman'a ve ailesinden otuz kişiye haber gönderdi. Huzuruna geldikten sonra hepsini zincire vurdu ve Umâre'ye gönderdi. Abdurrahman ise kendisini sarayın damından aşağıya atıp ölmüş, o da başını kesip Haccâc'a göndermişti. Haccâc Abdurrahman'ın başını Abdülmelik'e, Abdülmelik de kardeşi Abdülaziz'e gönderdi.

Şairin birisi bununla ilgili olarak şöyle der:

«Heyhat başından ayrı kalan bir cüsseye!
Baş Mısır'da, cüsse ise Ruhhac'da.»

Abdurrahman'ın 84 yılında öldüğü de söylenmiştir.

Yezîd b. Mühelleb'in Horasân Valiliğinden Azledilmesi ve Kardeşi Mufaddal'ın Yerine Tayin Edilmesi

Bu yıl içerisinde Haccâc Yezîd b. Mühelleb'i Horasân valiliğinden azletti.

Yezîd'in görevden alınmasının sebebi şudur: Haccâc 'Abdülmelik'in yanına beraberindeki bir heyetle giderken yolda bir rahip ile karşılaştı. Bu rahibin oldukça bilgili birisi olduğu söylenince onu yanına çağırtır ve: «Siz kitaplarınızda kendi durumunuzu ve bizimle ilgili haberleri görebiliyor musunuz?» diye sorar. Rahip: «Evet.» deyince de: «Peki, bunu ismen mi görüyorsunuz, yoksa nitelikleriyle mi yazılıdır?» diye sorması üzerine rahibin cevabı şöyle olur: «Her iki türlüsü de vardır. Kimisinin niteliği var, ismi yok; kimisinin de ismi var, niteliği yok.» Bunun üzerine Haccâc: «Peki Müminlerin emîrinin nitelikleriyle ilgili olarak neler var?» diye sorar, rahip şu cevabı verir: «Kitaplarımızın yazdığına göre zamanımızın

hükümdarı yüce ve kuvvetli bir hükümdardır. Onun yolunda duran yere yıkılır.» Bu sefer Haccâc: «Peki, sonra kim var?» diye sorar. Rahip: «Adı Velîd olan bir adam... Daha sonra bir peygamber adı taşıyan birisi gelecek, onunla insanlar bolluğa kavuşacaktır.» der. Sonra Haccâc: «Peki, benden sonra kimin vali olacağını biliyor musun?» diye sorunca rahip: «Evet, senden sonra adı Yezîd olan birisi vali olacaktır.» der. Bunun üzerine Haccâc: «Peki, bunun niteliklerini biliyor musun?» diye sormuş, rahip de şu cevabı vermişti: «Onun sadece bir itaatsizlik yapacağını biliyorum, başka bir bildiğim yok.»

Haccâc bu kişinin Yezîd b. Mühelleb olacağı hissine kapıldı ve rahibin bu söylediklerinden tedirgin olarak yoluna devam etti. Geri döndükten sonra Abdülmelik'e mektup yazıp Yezîd'i ve Mühelleb'in çocuklarını yerdi ve ona kendilerinin Abdullah b. ez-Zübeyr yanlısı olduklarını söyledi. Abdülmelik ona şu cevabı verdi: «Ben onların Zübeyr'in çocuklarına itaat etmelerinin bir eksiklik olduğu görüşünde değilim, çünkü onların Zübeyr'in çocuklarına karşı vefakâr olmaları bana karşı da vefakâr olmalarını gerektirir.»

Ancak Haccâc Abdülmelik'e tekrar mektup yazarak onun karşı geleceğini belirtti ve rahibin söylediklerini naklederek korkutmak istedi. Abdülmelik de ona şöyle yazdı: «Sen Yezîd ile Mühelleb'in çocukları aleyhinde oldukça ısrar ettin. Haydi Horasân'a elverişli olacak bir adamın ismini ver.» Bu sefer Haccâc ona Kuteybe b. Müslim'in ismini yazdı. Abdülmelik de yazdığı mektupta Kuteybe'yi Horasân'a vali tayin etmesini emretti.

Yezîd Haccâc'ın kendisini azlettiği haberini alınca ailesine şöyle dedi: «Görüşünüze göre Haccâc Horasân'a kimi vali tayin edebilir?» Onlar: «Sakîf'ten bir adam.» dediler. Yezîd bu görüşü kabul etmeyerek şöyle dedi: «Hayır, fakat o sizden birisine bu konuda mektup yazacaktır. Yanına gidecek olursam bu sefer o kişiyi azledecek ve Kayslılardan bir kişiyi vali tayin edecektir. Bunun da Kuteybe b. Müslim olacağını zannederim.»

Abdülmelik Yezîd'in azledilmesine izin verince Haccâc ona azledildiğini yazmak istemediğinden bir mektup ile yerine kardeşi Mufaddal'ı vekil tayin ederek yanına gelmesini istedi.

Yezîd bu konuda Hudayn b. Münzir er-Rakaşî ile istişare etmiş, Hudayn da kendisine şöyle demişti: «Yerinden ayrılma ve hasta olduğunu belirt. Diğer taraftan Müminlerin emîrine de mektup yazarak, seni vali olarak bırakmasını iste, çünkü onun hem idaresi iyidir, hem de senin hakkında iyi düşünür.» Yezîd ise ona şu cevabı verdi: «Bizler itaat ile bereketlendirilmiş bir aileyiz. O bakımdan ben âmirlerime muhalefet etmek-

ten hoşlanmıyorum.» Daha sonra Yezîd yol hazırlıklarına başladı, ancak işi ağırdan alıyordu. Bu arada Haccâc Mufaddal'a: «Ben seni Horasân'a vali tayin ediyorum.» diye mektup yazdı. Bunun üzerine Mufaddal da kardeşi Yezîd'i çabucak yola koyulmak için teşvike koyuldu. Bununla ilgili olarak Yezîd kendisine şöyle dedi: «Benden sonra Haccâc seni bu görevde bırakmaz. Bunu yapmağa onu iten sebep kendisine karşı gelmemden korkmasıdır. Pek yakında bunun böyle olduğunu göreceksin.»

Yezîd 85 yılının rebiyülâhir (M. Nisan-Mayıs 704) ayında yola koyuldu. Haccâc da kardeşi Mufaddal'ı dokuz ay vali olarak bıraktıktan sonra azletti.

Denildiğine göre, Yezîd'in azledilmesinin sebebi şudur: Haccâc Abdurrahman b. Eş'as'ın işini bitirdikten sonra Yezîd b. Mühelleb ve ailesinden başka uğraşacak kimse bulmadı, çünkü Haccâc bütün Iraklıları avucunun içerisine almış olduğu halde Horasân'da bulunan Mühelleb'in ailesi ile onlarla birlikte bulunanları elinin altına alamamıştı. Bu bakımdan Haccâc onların Irak'ı ellerinden alabilecekleri korkusuna kapılmıştı. Haccâc Yezîd'e yanına gelmesi için mektup yazıyor, ancak Yezîd düşmanlarla karşı karşıya ve savaş halinde olmayı mazeret olarak gösteriyordu. Sonunda Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak Yezîd'in azledilmesini istedi ve onların Zübeyroğullarına itaat ettiklerini bildirdi. Bu sefer Abdülmelik ona az önce geçtiği şekle yakın ifadelerle mektup yazdı. Olayın geri kalan kısmı ise bundan önce anlattığımız gibidir.

Yezîd azledildikten sonra Hudayn ona şöyle der:

«Ben sana kesin bir emir verdim, sen uymadın;
Sonunda valiliğin alındı elinden ve pişman oldun.
Ben artık senin için ağlamıyorum,
Sâlimen geri dönmen için de dua etmiyorum.»

Taberî der ki:

Kuteybe Horasân'a gelince Hudayn'a: «Yezîd'e ne söylemiştin?» diye sorduğunda Hudayn ona: «Benim ona söylediğim şudur.» deyip şu beyitleri okumuştu:

«Ben sana kesin bir emir verdim, sen uymadın;
Kınayacak olursan önce kendini kına.
Haccâc senin âsi olduğunu öğrenirse,
Onun kesin emrine karşı gelmiş olursun.»

Bunun üzerine Kuteybe ona: «Peki, sen ona neyi emrettin de sana kar-

şı geldi?» diye sordu. Hudayn şöyle cevap verdi: «Ben ona sarı (altın) olsun, beyaz (gümüş) olsun, hepsini emîrin yanına götürmesini emrettim.»

Bazıları der ki: Kuteybe Hudayn'ın böyle bir şeyi uyduruverdiğini anladı.

Denildiğine göre, Haccâc Yezîd'e: «Harezm'e gaza yap.» diye mektup yazmış, Yezîd de ona: «Orasının ganimeti azdır, bize karşı koyacakları da fazladır.» diye karşılık verince: «Yerine bir vekil tayin et ve gel.» demişti. Daha sonra Yezîd: «Ben Harezm'e gaza yapmak istiyorum.» diye yazınca Haccâc: «Hayır, oraya gaza yapma, orası senin dediğin gibi bir yerdir.» diye cevap verdiği halde Yezîd Haccâc'a itaat etmeyip gaza yaptı. Buranın halkı ile barış yaptı ve bazı kimseleri de esir aldı.

Yezîd beraberindekilerle birlikte kış mevsiminde geri döndü. Yolda soğuk olunca esirlerin elbiselerini alıp giydiklerinden esirler öldü. Daha sonra Haccâc: «Yanıma gel.» diye yazmış, o da Haccâc'ın yanına gitmişti.

Yezîd gittiği her yerde yollarına reyhânlar serilip karşılanıyordu.

Muhaddal'ın Bâzegîs ve Âherûn Gazaları

Mufaddal Horasân valisi olunca Bâzegîs'e gaza yaparak orayı fethetti ve eline geçirdiği ganimetleri hemen gaziler arasında paylaştırdı. Her bir savaşçıya sekiz yüz dirhem isabet etti. Daha sonra Mufaddal Âherûn ve Şûmân'a gaza yaptı. Burada da bir miktar ganimet ele geçirdi ve ele geçirdiği ganimetleri hemen gaziler arasında paylaştırdı. Mufaddal'ın beytülmali olmadığından ganimet elde edildikçe hemen onu hak sahipleri arasında paylaştırır, gelen malı gazilere verirdi.

Abdullah b. Hâzim'in Oğlu Mûsâ'nın Öldürülmesi

Abdullah b. Hâzim'in oğlu Mûsâ bu yıl Tirmiz'de öldürüldü.

Onun Tirmiz'e gitmesinin sebebi şuydu: Daha önceden de söz etmiş olduğumuz gibi, Mûsâ'nın babası olan Abdullah Temîmoğullarından bazı kimseleri öldürünce onunla birlikte bulunan Temîmlilerin büyük bir çoğunluğu etrafından dağılmış, kendisi de Neysâbûr'a gitmişti. Diğer taraftan Temîmoğullarının kendisinin Merv'de bulunan mallarına zarar vermelerinden korktu. Bu bakımdan oğlu Mûsâ'ya şöyle demişti: «Benim mallarımı, kıymetli eşyalarımı alarak Belh Nehri'ni aş ve oradaki her hangi bir hükümdarın yanına veya kalabileceğin bir kaleye sığın.» Bunun üzerine Mûsâ yüz yirmi atlı ile birlikte oradan ayrıldı. Sonra kendisine dört yüz kişi daha katıldı. Ayrıca Süleymoğullarından bir grup daha yanına

geldi. «Zem» denilen yere varınca Zemliler onunla çarpıştı. Ancak Mûsâ onlara karşı muzaffer oldu ve bir miktar ganimet aldı. Belh Nehri'ni aşarak Buhârâ'ya vardı. Buhârâ hükümdarınca sığınma izni isteği reddedildi, zira hükümdar ondan çekiniyordu. Şöyle dedi: «Bu, gaddar bir kişidir; onunla birlikte olanlar da onun gibidir. O bakımdan onun bana kötülük yapmayacağından emin olamam.» Ancak yine de ona bir takım ihsanlarda bulundu. Mûsâ hangi hükümdarın yanına gittiyse hiç biri şehrinde kalmasını istemedi. O da Semerkand'a gidip orada kaldı. Semerkand hükümdarı Tarhûn kendisine izzet ve ikramda bulundu ve istediği kadar kalabilme izni verdi.

Suğd halkının bir masaları vardı. Buraya her yılın belli bir gününde et, sirke, ekmek ve bir ibrik şarap yerleştirilirdi. Bunu Suğd'un en iyi ata binen kişisi için hazırlarlar ve ondan başka hiç bir kimse bu masaya yanaşmazdı. Her hangi bir kimse bundan yiyecek olursa onunla teke tek çarpışır, kim kimi öldürürse sofra da onun olurdu. Mûsâ'nın arkadaşlarından birisi: «Bu masa ve sofra ne oluyor?» diye sorunca kendisine bu durum anlatıldı, o da sofraya oturup üzerinde ne varsa yedi. Sofranın kendisi için hazırlandığı kişiye durum haber verilince kızgın bir şekilde gelip: «Ey Arap! Haydi kalk benimle çarpış.» dedi. O da kalkıp onunla çarpıştı ve onu öldürdü. Bunun üzerine Suğd hükümdarı şöyle dedi: «Ben sizi misafir ettim, size ikramda bulundum; siz ise kalkıp benim en iyi atlımı öldürdünüz. Sana ve arkadaşına emân vermemiş olsaydım sizleri öldürürdüm. Haydi, benim ülkemden gidiniz.» Bunun üzerine Mûsâ ve arkadaşları buradan da ayrılıp gittiler.

Daha sonra Mûsâ Kiş şehrine gitti. Kiş hükümdarı ona karşı koyacak gücü kendisinde bulamayınca Tarhûn'dan yardım istedi, Tarhûn da ona yardıma geldi. Mûsâ beraberindeki yedi yüz atlı ile birlikte ona karşı çıktı, akşam oluncaya kadar onlarla çarpıştı. Birbirlerinden ayrıldıklarında Mûsâ'nın arkadaşları arasında yaralı çoktu. Bu bakımdan Zur'a b. Alkame'ye: «Tarhûn'un aleyhine ve bizim lehimize olabilecek bir hile düşün.» deyince Zur'a Tarhûn'un yanına giderek şöyle dedi: «Ey hükümdar! Sen niye Mûsâ'yı öldürüp onunla birlikte kendin de ölmek istiyorsun? Sen, sizlerden kendi sayılarınca asker öldürmedikleri sürece onu öldüremezsin. Hepsini öldürecek bile olsan eline bir şey geçmiş olmaz, çünkü bunun Araplar arasında önemli bir yeri verdır. Horasân'a kim gelirse gelsin, senden onun kanını isteyecektir.» Bunun üzerine Tarhûn şöyle dedi: «Kiş şehrini onun elinde bırakmama imkân yoktur.» Zur'a: «O halde bırak, buradan çekip gitsin, ona ilişme.» deyince de Tarhûn ona ilişmedi.

Mûsâ buradan kalkıp Tirmiz'e geldi. Tirmiz'in nehir kıyısına hâkim bir kalesi vardı. Mûsâ bu kalenin dışında konakladı ve Tirmiz Şah'tan ken-

disinin kaleye alınmasını istediyse de kabul edilmedi. Bu sefer Mûsâ ona hediyeler verdi ve güzel davrandı. Sonunda aralarında bir sevgi husule geldi ve beraber avlanmağa çıkmağa başladılar. Tirmiz Şah bir yemek hazırlatıp Mûsâ'yı çağırdı, ancak Mûsâ'dan beraberinde yüzden fazla kişi getirmemesini isteyince Mûsâ arkadaşlarından yüz kişi seçip gitti. Kaleye girip yemeklerini yediler. Yemek bitince Tirmiz Şah: «Çıkabilirsin.» dedi. Mûsâ: «Hayır, bu kale ya benim kabrim olur, veyahut da evim.» diyerek onlarla çarpıştı; bir kaç kişi öldürdü, geri kalanları ise kaçtı; Mûsâ böylelikle kaleyi eline geçirmiş oldu. Tirmiz Şah'ı da kaleden çıkarttı, ancak Tirmiz Şah'a ve arkadaşlarına her hangi bir zarar vermedi. Tirmiz Şah ve beraberindekiler Türklere gidip onlardan Mûsâ'ya karşı yardım istedilerse de Türkler onlara yardım etmediler ve: «Bizler bunlarla savaşmayız.» dediler. Böylelikle Mûsâ Tirmiz'de kalmış oldu. Daha sonra babasının arkadaşlarından bir grup gelince daha bir güçlenmiş oldu ve kalenin dışına çıkarak etrafına baskınlar tertiplemeye başladı.

Bukeyr b. Vessâc Horasân'a vali olunca Mûsâ'ya ilişmedi. Bilâhare Ümeyye bizzat gelerek Bukeyr'e muhalefet etmek istemiş, ancak daha önce sözünü ettiğimiz şekilde bırakıp geri dönmüştü. Bilâhare Ümeyye Bukeyr ile barış yaptıktan sonra Huzâ'alılardan bir adamı büyük bir kalabalık ile Mûsâ'nın üzerine gönderdi. Tirmizliler tekrar Türklerin yanına giderek onlardan yardım istediler ve Araplardan bir grup kimsenin üzerlerine geldiklerini, Mûsâ'yı ve beraberindekileri muhasara altına aldıklarını bildirdiler. Bunun üzerine Türkler de büyük bir ordu ile birlikte bu Huzâ'alı adamın yanına vardılar. Böylece Mûsâ'nın etrafını Türkler ve Huzâ'alı ile birlikte bulunan askerler kuşatmış oldu. Mûsâ sabahleyin Huzâ'alı ile, öğleden sonra ise Türklerle çarpışıyordu. İki üç ay çarpıştıktan sonra Huzâ'alıya ve askerlerine geceleyin bir baskın yapmak istedi. Amr b. Hâlid b. Husayn el-Külâbî kendisine: «Gece baskınını Arap olmayanlar üzerine yap, çünkü Araplar geceleyin daha tedbirli olurlar ve daha cüretkârca hareket ederler. Bu baskınımızla Arap olmayanlardan kurtulduktan sonra Araplarla baş başa kalırız.» dedi.

Gecenin üçte biri geçtikten sonra Mûsâ dört yüz kişi ile birlikte kaleden dışarı çıktı ve Amr b. Hâlid'e de şu talimatı verdi: «Bizden sonra sen de beraberindekilerle birlikte kaleden çık ve bize yakın ol. Bizim tekbir sesimizi işitir işitmez siz de tekbir getirin.» Daha sonra Mûsâ Türklerin karargâhlarının üst tarafına varıncaya kadar yoluna devam etti, arkasından karargâhlarına yöneldi. Beraberindeki askerleri dörde bölmüş olduğu halde ilerlemeğe başladı. Gözetleyiciler onları görüp: «Siz[illegible] kimlersiniz?» diye sorunca bunlar da: «Yolcuyuz.» diye cevap verdiler. Gözetleme yerlerini geçtikten sonra Türklerin üzerine hamle yaptılar ve tekbir getirdi-

ler. Türkler kılıçların üzerlerine inip kalkmasından başka bir şeyi fark edemediler ve hemen yerlerinden uzaklaşıp kaçışmağa başladılar. Kendilerinden on altı kişi öldürüldükten sonra Türklerin karargâhını ellerine geçirdiler ve ganimet olarak pek çok silâh ve mal aldılar. Huzâ'alının ve arkadaşlarının ise bu durumdan şevkleri kırılmış oldu. Benzeri bir durumla karşı karşıya kalmaktan korkmağa başladılar.

Amr b. Hâlid Mûsâ'ya şöyle dedi: «Biz ancak bir nile zafer kazanabiliriz, çünkü onlara hem yardım gelip duruyor, hem de sayıları pek çoktur. Şimdi sen müsaade et, ben onun yanına gideyim; olur ki elime bir fırsat geçer. O bakımdan bana bir kaç sopa vur, gerisine karışma.» Mûsâ şöyle karşılık verdi: «Sen önce kendine sopa vurulmasını istiyorsun, sonra da kendini ölüme atıyorsun.» Ancak Amr b. Hâlid'in: «Ben zaten her gün ölüme maruz bir kişiyim. Yiyeceğim sopalara gelince, yapmak istediklerimin karşılığında bu çok basit bir şeydir.» Bunun üzerine Mûsâ ona elli tane kamçı vurdu, o da Mûsâ'nın karargâhından çıkıp emân isteyerek Huzâ'alının karargâhına gitti ve şunları söyledi: «Ben Yemenli birisiyim. Bundan önce Abdullah b. Hâzim ile birlikte idim. O öldürülünce onun oğlunun yanına geldim ve onunla birlikte oldum, ancak o bana ithamda bulunarak: «Sen bizim düşmanımıza taraftarlık gösteriyorsun, düşmanımızın casususun.» dedi ve beni kamçıladı. Bundan sonra da beni öldüreceğinden korktuğum için kaçıp geldim.» Bunun üzerine Huzâ'alı ona emân verdi, Amr da onunla birlikte kaldı. Huzâ'alının yanında kimsenin olmadığı bir sırada Amr onun yanına girdi. Yanında silâh olmadığını görünce nasihat ediyormuş gibi: «Allah komutanın iyiliğini versin! Senin gibi birisinin böyle bir durumda silâhsız olmaması gerekir.» dedi. Huzâ'alı: «Yanımda silâhım vardır.» diyerek yatağının bir kenarını kaldırınca Amr çıplak bir kılıç gördü, bu kılıcı alarak Huzâ'alıyı öldürünceye kadar vurdu ve oradan çıkıp atına binerek Mûsâ'nın yanına geldi. Böylece Huzâ'alı ile birlikte bulunan askerler de dağılmış oldu. Kimisi Mûsâ'nm yanına gelip emân istedi, o da onlara emân verdi. Ümeyye de Mûsâ'nın üzerine her hangi bir kimse göndermedi.

Ümeyye azledilip Mühelleb Horasân emîri olarak gelince o da Mûsâ' ya ilişmeyip çocuklarına şöyle dedi: «Sakın Mûsâ'ya ilişmeyiniz, çünkü bu zorlu ve inatçı adam yerinde kaldığı sürece sizler de Horasân valiliğinde kalacaksınız. Bu öldürülecek olursa ilk karşılaşacağınız şey Horasân'a Kayslılardan bir emîrin gelmesi olacaktır.»

Mühelleb öldükten ve yerine Yezîd geçtikten sonra Yezîd de aynı şekilde Mûsâ'ya ilişmedi.

Mühelleb Huzâ'alı Hureys b. Kutbe'yi sopalamış, o da kardeşi Sâbit

ile birlikte Mûsâ'nın yanına gitmişti. Yezîd b. Mühelleb vali olunca onların mallarını, ailelerinden olan kadınları aldı, anne bir kardeşi Hâris b. Munkiz'i de öldürdü. Bunun üzerine Sâbit Tarhûn'un yanına vararak kendisine yapılanları şikâyet etti. Sâbit Türkler tarafından oldukça sevilen ve etkili birisi idi; bu bakımdan Tarhûn ona yapılanlara kızmış ve Neyzek, Sebâ ve Buhârâ halkı ile Sağanlıları toplayıp Sâbit ile birlikte Mûsâ'nın yanına gitmişlerdi. Bu arada Herât'tan Abdurrahman b. Abbâs'ın yanından kaçmış olanlar ile Irak'tan İbnu'l-Eş'as'ın yanından kaçmış olanlar ve Kâbul tarafından gelmiş bulunanlar Mûsâ'nın yanında toplanmış bulunuyordu. Böylece onunla bilrikte olanların sayısı sekiz bin kişiyi bulmuştu. Sâbit b. Hureys ona şöyle dedi: «Haydi, yola koyul, nehri aş, Yezîd'i Horasân'dan çıkart, seni Horasân'a vali yapalım.» Mûsâ bunu yapmak istediğinde arkadaşları: «Yezîd'i Horasân'dan çıkartacak olursan Sâbit ve kardeşi Horasân'ı ellerine geçirir ve seni orada mağlup ederler.» dediler. Bu bakımdan Mûsâ Horasân'a gitmekten vazgeçip Sâbit ile Hureys'e şöyle dedi: «Yezîd'i Horasân'dan çıkartacak olursak Abdülmelik'in bir valisi oraya gelir. Bunun için onun yerine Yezîd'in Mâverâünnehir'deki âmillerini buradan çıkartalım ve burası bizim olsun.» Böylelikle Yezîd'in âmillerini Mâverâünnehir'den çıkarttılar ve malları kendileri toplamağa başladılar. Bunun bir sonucu olarak güçleri arttı, dolayısıyla Tarhûn ve beraberindekiler de ayrılıp gitti. Sâbit ve Hureys işlerin çekilip çevrilmesini ellerine geçirdiler. Mûsâ'nın ise emîr olarak yalnızca ismi kalmıştı.

Mûsâ'ya: «Senin elinde hiç bir yetki yok, bütün işler Sâbit ile Hureys'in elinde. Onları öldür ve işi sen eline al.» denilince önce kabul etmedi, fakat o kadar ısrar ettiler ki, sonunda onlara karşı niyetini bozmağa muvaffak oldular ve Mûsâ da onları öldürmek kararını verdi.

Tam bu durumda iken Heyâtile, Tibetliler ve Türkler yetmiş bin kişiyi bulan bir ordu ile ortaya çıktılar. Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim de beraberindekilerle birlikte onlara karşı çıktı ve çarpıştı. Türklerin hükümdarı en mükemmel silâhlarla donatılmış on bin kişilik bir kuvvetle bir tepe üzerinde duruyordu. Bu esnada da savaş en şiddetli döneminde idi. Mûsâ askerlerine: «Bunları yerlerinden püskürtebilirseniz, geriye kalanlar bir şey değildir.» deyince Hureys b. Kutbe onların üzerine gitti, çarpıştı ve onları tepeden uzaklaştırıncaya kadar bırakmadı. Atılan bir ok Hureys'in alnına isabet etti. Akşam olunca birbirlerini bırakıp çekildiler. Mûsâ geceleyin onlara baskın yaptı. Kardeşi Hâzim b. Abdullah b. Hâzim hamle yaparak hükümdarlarının mumlarının yandığı yere kadar vardı. Onlardan birisine kılıcının kabzasıyla bir darbe indirdi, o da onun atını yaraladı. Atı onu alıp Belh Nehri'ne bıraktı ve nehirde boğuldu. Türklerden de pek çok kişi öldürüldü, kurtulanlar da yaralı idi. Hureys de iki gün sonra öldü.

Mûsâ geri döndüğünde beraberinde pek çok ölünün başını götürmüştü. Arkadaşları: «Hureys'in işi bitti. Şimdi sen Sâbit'in işini bitir.» dedilerse de kabul etmedi. Zamanla Sâbit de ne yapmak istediklerini öğrendiğinden Ebû Müslim'in Rey'deki âmili olan Nasr b. Abdülhamid'in amcası Huzâ'alı Muhammed b. Abdullah'ı, Mûsâ'nın yanına casus olarak gönderdi ve ona: «Sakın Arapça konuşmayasın. Sana kim olduğunu soracak olurlarsa: "Ben Bâmiyânlardan esir alınan kişilerden birisiyim." dersin.» şeklinde talimat verdi. Muhammed de Sâbit'in dediğini yaparak Mûsâ ile ilişki kurdu. Mûsâ'ya hizmet ediyor, diğer taraftan da onların durumları hakkındaki haberleri Sâbit'e getiriyordu. Bu bakımdan Sâbit kendisini korumak için tedbirler almağa başladı. Diğer taraftan herkes Sâbit'i öldürmesi için Mûsâ'ya ısrar edip duruyorlardı. Gecenin birisinde Mûsâ kendisine ısrar edenlere şöyle dedi: «Bu konuda bana çok ısrar ettiniz, halbuki sizin istediğiniz olursa helâk olursunuz. Nasıl olur da onu öldürebilirsiniz? Ben ona karşı hainlik edemem. Bu sözleri üzerine kardeşi Nûh şöyle konuştu: «Yarın senin yanına gelince onu yanına ulaşmadan alır, odaların birisine götürür ve orada boynunu uçururuz.» Mûsâ ise: «Allah'a yemin ederim, bu sizin helâk olmanız demek olacaktır. Siz bilirsiniz.» dedi.

Huzâ'alı Muhammed çıkıp Sâbit'e durumu haber verince o da aynı gece yirmi atlı ile birlikte çıkıp gitti. Sabah olunca ne Sâbit'i buldular, ne de Mûsâ'ya hizmet eden kişiyi. Böylelikle casus olduğunu anladılar.

Sâbit Cevşerâ denilen yerde konakladı. Araplardan ve Arap olmayanlardan çok sayıda kişi etrafında toplandı. Mûsâ onun üzerine yürüyerek çarpıştı, Sâbit ise şehrin kalesine sığındı. Tarhûn gelip Sâbit'e yardım etti, bu bakımdan Mûsâ Tirmiz'e geri döndü. Sâbit ile Tarhûn, beraberlerindeki Buhârâ, Nesef ve Kiş halkı ile birlikte Mûsâ'nın üzerine gittiler. Sayıları seksen bin kişi idi. Mûsâ'yı muhasara altına aldılar ve sonunda Mûsâ da, beraberindekiler de yiyecek sıkıntısı çekmeğe başladılar. Bu muhasaranın etkileri şiddetlenince Yezîd b. Huzeyl: «Allah'a yemin ederim; ya Sâbit'i öldürürüm, yahut da ölürüm.» dedi ve kaleden dışarıya çıkıp Sâbit'ten emân istedi. Zuhayr Sâbit'e şunları söyledi: «Bunu senden daha çok ben tanıyorum. Bu adam mutlaka sana bir kötülük yapmak için gelmiştir. Ona karşı kendini koru.» O bakımdan Sâbit Yezîd'in iki oğlu olan Kudâme ve Dahhâk'ı rehin olarak alıp Zuhayr'a teslim etti.

Yezîd Sâbit'in gafil bir anını yakalamak üzere Sâbit'in yanında kaldı, ancak Huzâ'alı Ziyâd b. Kasîr'in bir oğlu ölünceye kadar istediğini gerçekleştiremedi. Sâbit Ziyâd'a taziyede bulunmak için güneşin batmış olduğu sırada silâhsız olarak yerinden kalkıp gitmişti. Yezîd de Sâbit'in yanına yaklaşıp kafasına beynine kadar ulaşan bir darbe indirdi, sonra da kaçıp kurtuldu. Tarhûn ise Yezîd'in iki çocuğu olan Kudâme ve Dahhâk'ı alıp öldürdü, Sâbit de yedi gün daha yaşadıktan sonra öldü.

Sâbit'in ölümünden sonra Arap olmayanların komutanlığını Tarhûn yaparken Sâbit'in arkadaşlarının komutanlığını da Zuhayr yaptı. Her ikisi de âciz bir idare ortaya koyunca güçsüzlükleri etrafa yayıldı. Mûsâ gece onlara baskın yapmağa karar verdi. Durum Tarhûn'a bildirilince güldü ve şöyle dedi: «Mûsâ abdest alacağı yere bile korku ile girerken geceleyin bize nasıl baskın yapabilir? Bu gece hiç bir kimse koruyuculuk ve gözcülük yapmasın.»

Mûsâ sekiz yüz kişi ile onlara baskın yapmak üzere çıktı ve beraberindekileri dörde bölerek baskınını yaptı. Önlerine çıkan insan olsun, binek olsun veya başka bir şey olsun her şeyi vurup geçiyorlardı. Neyzek silâhını kuşanarak yerinde durdu. Tarhûn Mûsâ'ya haber göndererek: «Arkadaşların önlerine geleni vurmaktan vazgeçsinler, sabah olunca çekip gideceğiz.» dedi. Buun üzerine Mûsâ geri döndü, sabah olunca da Tarhûn ve Arap olmayanlar toptan geri döndüler.

Horasân halkı şöyle dermiş: «Bizler Mûsâ'nın benzerini ne gördük, ne de işittik. Babasıyla birlikte iki yıl çarpıştı, ondan sonra Horasân'da dolaşıp durdu. Bir hükümdarın yanına gidip sığındı, daha sonra onun şehrini eline geçirerek onu oradan dışarı çıkardı. Araplarla Türkler onun üzerine gittiler. Sabahleyin Araplarla, öğleden sonra Türklerle çarpışıyordu.»

Mûsâ kalede on beş yıl kaldı ve bütün Mâverâünnehir'i tartışmasız olarak elinde bulundurdu.

Yezîd b. Mühelleb valilik görevinden alınıp yerine Mufaddal vali tayin edilince Mufaddal Mûsâ b. Abdullah'ı öldürmek suretiyle Haccâc'ın yanındaki yerini sağlamlaştırmak istedi. Bu amaçla Osman b. Mes'ûd'un komutası altında Mûsâ'nın üzerine bir ordu gönderdi. Diğer taraftan Belh'te bulunan Müdrik b. Mühelleb'e mektup yazarak Osman ile birlikte yola koyulmasını emretti. Böylelikle Osman on beş bin kişi ile nehri geçti. Osman, Sebl ile Tarhûn'a da mektuplar yazarak yanına gelmelerini sağladı. Hep birlikte Mûsâ'yı muhasara altına aldılar; onu da, beraberindekileri de gittikçe sıkıştırdılar.

Mûsâ iki ay bu durumda kaldı. Diğer taraftan Osman etrafında hendek açmış ve gece baskını için tedbirlerini almıştı. Mûsâ arkadaşlarına şöyle dedi: «Haydi, hep birlikte çıkalım, ne zamana kadar bu şekilde kalacağız? Bu, sizin onlara karşı sonucu belirleyecek gününüz olsun. Ya zafer kazanırsınız, ya da öldürülürsünüz. Özellikle Türklerin üzerine gidiniz.» Böylece Mûsâ ve beraberindekiler kaleden çıktılar. Şehirde kendisinin yerine Nadr b. Süleymân b. Abdullah b. Hâzim'i bıraktı ve ona şöyle dedi: «Ben öldürülecek olursam şehri Osman'a teslim etmeyeceksin. Burayı Müdrik b. Mühelleb'e teslim et.»

Mûsâ ve beraberindekiler şehrin dışına çıktılar. Yanında bulunanların üçte birini Osman'a karşı yerleştirdi ve onlara: «Osman sizinle çarpışmadıkça siz de onunla çarpışmayacaksınız.» diye talimat verdi. Kendisi ise Tarhûn'a ve emrindeki kuvetlere hücum etmek üzere ilerledi. Onlarla kararlı bir şekilde çarpışınca Tarhûn'u bozguna uğrattılar ve karargâhlarını ellerine geçirdiler. Bu sırada Türkler ve Suğdlular ileri atılarak Mûsâ ile kale arasına geçtiler. Mûsâ onlarla çarpışmağa başladı. Sonunda atını kestiler, kendisi de atından yere düştü. Bir azatlı kölesine: «Beni de atına al.» deyince azatlısı şu cevabı verdi: «Ölüm arzu edilmeyen bir şeydir, fakat haydi terkime bin; kurtulursak birlikte kurtuluruz, ölürsek de birlikte ölürüz.» Mûsâ böylece azatlısının atına bindi. Osman ata binişini görünce: «Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki bu Mûsâ'nın binişidir.» deyip üzerine gitti. Bindikleri at tekrar kesilince Mûsâ da, azatlısı da yere düştü ve Mûsâ'yı öldürdüler. Osman'ın münadisi: «Karşılaştığınız kişileri esir alınız ve kimseyi öldürmeyiniz.» diye seslendi.

O gün özellikle Araplardan esir alınanlardan pek çok kişi öldürüldü. Arap olan öldürülüyor, Arap olmayan kimseye ise sopa atılıp serbest bırakılıyordu. Osman oldukça kaba ve katı birisi idi.

Mûsâ'nın işini bitiren kişi Anberli Vâsıl b. Taysala'dır.

Diğer taraftan şehir Nadr b. Süleyman'ın elinde kaldı. Nadr şehri Osman'a teslim etmeyip Müdrik b. Mühelleb'e teslim etti. Müdrik de ona emân verdikten sonra şehri Osman'a teslim etti. Mufaddal Haccâc'a mektup yazarak Mûsâ'nın ölümünü bildirdi. Haccâc şöyle dedi: «Bunun işine hayret ediyorum. Ben ona İbn Sebre'yi öldürmesini yazıyorum, o bana sonu gelinceye kadar ilişmeyeceğini söylüyor; diğer taraftan Mûsâ b. Abdullah b. Hâzim'i öldürdüğünü yazıyor.»

Haccâc Mûsâ'nın öldürülmesine Kayslı olduğu için sevinmemişti.

Mûsâ seksen beş yılında öldürüldü. Askerlerden birisi Mûsâ'nın bacağına bir darbe indirmişti. Kuteybe vali olunca bu askere: «Arapların yiğidi olan bir kişiye öldükten sonra neden böyle bir iş yaptın?» diye sorduğunda: «Benim kardeşimi öldürmüştü.» diye cevap vermişti. Kuteybe emir verdi ve bu asker öldürüldü.

Abdülaziz b. Mervân'ın Ölümü ve Velîd'e Veliahtlik Bey'atinin Yapılması

Abdülmelik b. Mervân kardeşi Abdülaziz'i veliahtlikten bertarak ederek oğlu Velîd b. Abdülmelik'e bey'at edilmesini istemişti, ancak Kabîsa b. Züeyb bu işe kalkışmaktan onu alıkoymuş ve şöyle demişti: «Hayır, böy-

le bir şey yapma. Bu takdirde sen kendini oldukça utanılacak bir duruma sokarsın ve herkes bundan söz eder. Bakarsın ölür, sen de rahata kavuşursun.» Bunun üzerine Abdülmelik ona ilişmedi, ancak nefsi sürekli olarak onu veliahtlikten uzaklaştırmasını istiyordu. Abdülmelik'in en çok değer verdiği kimselerden birisi olan Ravh b. Zinbâ' Abdülmelik'in huzuruna girerek şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Sen onu veliahtlikten alacak olursan, bu konuda artık iki kişi bile tartışmaz. Bu konuda senin davetini kabul edecek ilk kişi ben olurum.» Abdülmelik de: «Allah'ın izniyle hele bir sabah olsun bakalım.» dedi. Ravh da Abdülmelik'in yanında geceyi geçirdi ve orada uyudu. Kabîsa b. Züeyb onlar uykudayken yanlarına geldi. Daha önce Abdülmelik hâciplerine Kabîsa gelmek istediğinde engellememelerini emretmiş idi. Mühür ve sikke de onun elinde idi. O bakımdan haberler ve mektuplar Abdülmelik'ten önce ona varırdı. Kabîsa içeri girince selâm verip şöyle dedi: «Kardeşin Abdülaziz'in ölümünden dolayı Allah sana ecrini versin.» Abdülmelik: «Öldü mü yoksa?» diye sorunca Kabîsa: «Evet.» dedi. Abdülmelik bunun üzerine istircâda bulundu ve Ravh'a dönerek: «Allah'ın takdiri bizim yapmak istediğimize gerek bırakmadı. Bu kişi bu konuda sana muhalefet ediliyordu ey Kabîsa!» deyince Kabîsa da şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! En sağlıklı görüş acele etmemektir.» Bu sefer Abdülmelik ona şöyle cevap verdi: «Bazan acele etmekte de büyük hayırlar vardır. Amr b. Saîd'i görmedin mi? Onunla ilgili olarak acele etmek ağır davranmaktan daha çok hayırlı olmadı mı?»

Abdülaziz Mısır'da cemaziyiyülevvel (M. Mayıs-Haziran 704) ayında vefat etmişti. Abdülmelik kardeşi Abdülaziz'in görevini oğlu Abdullah'a devrederek onu Mısır valisi yaptı.

Denildiğine göre, Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak ona Velîd'e bey'at edilmesini güzel göstermeğe çalıştı, hatta bu konuda bir heyet bile göndermişti. Bunun üzerine Abdülmelik kardeşi Abdülaziz'i veliahtlikten azlederek Velîd'e bey'at edilmesini isteyince Abdülaziz'e şu mektubu yazdı: «Uygun görürsen bu emîrlik senin yerine kardeşinin oğluna geçsin.» Ancak Abdülaziz bu teklifi kabul etmedi. Abdülmelik bu sefer ona gönderdiği ikinci bir mektupta kendisini veliaht tayin edip ondan sonra oğlu Velîd'i veliaht tayin etmeyi yazdıysa da Abdülaziz ona şöyle karşılık verdi: «Senin Velîd hakkında uygun gördüğünü ben de oğlum Ebû Bekir hakkında uygun görüyorum.» Bu sefer Abdülmelik ona Mısır haracını kendisine göndermesini emretti. Abdülaziz şu cevabı verdi: «Ben ve sen, ey Müminlerin emîri, öyle bir yaşadık ki senin ailenden bu yaşa kim geldiyse gerideki hayatı oldukça az demektir. İkimiz de ölümün hangimize daha erken geleceğini bilmiyoruz. Eğer ömrümün geri kalan kısmını berbat etmek istemiyorsan buna göre hareket et.» Abdülmelik onun bu mektubun-

dan etkilendi ve onu görevinde bıraktı, Velîd ile Süleyman'a da: «Eğer Allah size halifeliği vermek istiyor ise hiç bir kul bunu geri çeviremez.» dedi. Abdülmelik Abdülaziz'den ret cevabını alınca: «Allah'ım! O benim akrabalık bağlarımı kesti, sen de onu kes.» diye dua etti.

Abdülaziz vefat edince Şâm halkı: «Müminlerin emîrine istediği verildi.» dediler. Abdülmelik Abdülaziz'in ölüm haberini alınca Müslümanlara iki oğlu Velîd ve Süleyman'a bey'at etmelerini söyledi, onlar da bey'at ettiler. Onlara bey'at alınması için bütün bölgelere yazılı emir gönderildi. O sırada Medîne valisi Hişâm b. İsmâil idi. Medînelilerden bey'at etmelerini istedi, onlar da bey'at ettiler. Ancak Saîd b. Müseyyeb ona bey'at etmeyi kabul etmeyerek: «Ben Abdülmelik hayatta iken kimseye bey'at etmem.» demiş, bunun üzerine Hişâm onu ağır bir şekilde dövdürdükten sonra kıldan yapılmış bir şalvar ile şehirde dolaştırmış, daha sonra kişilerin öldürülüp asıldığı tepeye getirtmişti. Ancak oradan onu geri getirip hapsettiler. Bunun üzerine Saîd şöyle dedi: «Onların beni asmayacaklarını bilseydim bu elbiseleri giymezdim, zira bunlar beni asacaklar, bu da benim avretimi örtecek diye giyinmiştim.»

Abdülmelik durumu haber alınca: «Allah Hişâm'ın belâsını versin. Onun Saîd'i bey'at etmeye davet etmesi, bey'at etmeyi kabul etmediği takdirde de ya boynunu vurması, veyahut da ona ilişmemesi gerekirdi.» deyip onu kınayan bir mektup yazdı ve: «Saîd ne isyan edecek, ne de muhalefet edecek bir kimsedir.» dedi.

Saîd aynı şekilde İbn ez-Zübeyr'e de bey'at etmekten imtina etmiş ve: «Ben herkes bey'at etmediği sürece bey'at etmiyorum.» demiş, bunun üzerine İbn ez-Zübeyr'in âmili olan Câbir b. Esved ona altmış kamçı vurmuştu. İbn ez-Zübeyr bunu haber alınca Câbir'e mektup yazarak bundan dolayı onu kınamış ve: «Saîd'den bize ne, onu bırak ve ilişme.» diye emretmişti.

Bir rivayete göre, Velîd ile Süleyman'a 84 yılında bey'at edilmiştir. Ancak 85 yılında ve Abdülaziz'in, kardeşi Abdülmelik'in yanına Mısır'dan gelişinden önce olduğuna dair rivâyet daha sahihtir.

Abdülaziz ayrılacağı zaman Abdülmelik ona şu tavsiyelerde bulunmuştu: «Güleryüzlü ol, yumuşak hareket et. Yumuşak hareketi de daima tercih et, çünkü bu senin için daha etkileyicidir. Hâcip yapacağın kimseyi iyi seç ve bu senin akrabalarının en iyilerinden olsun, çünkü o senin hem yüzün, hem de dilindir. Kapına gelen herkesin mevkiinin ne olduğunu da mutlaka sana bildirsin ki, sen de ona izin verip vermeyeceğini bilmiş olasın. Meclisine çıktığın zaman meclisinde bulunanlarla önce sen konuşma-

ğa başla ki, sana karşı ünsiyetleri olsun ve sevgin kalplerine yerleşsin. Sana bir problem geldiği zaman onunla ilgili olarak açıktan açığa istişare et ve ona karşı gücünü artır, çünkü istişare önemli işlerin kilitlerini açar. Şunu bil ki görüşün yarısı senin, yarısı da kardeşinindir. Zaten hiç bir kimsenin istişare etmekle canı çıkmaz. Birisine karşı kızacak olursan, ona vereceğin cevabı geciktir; çünkü geciktirecek bile olsan, cezalandırmak imkânı elindedir, amma cezanı verdikten sonra onu geri almak imkânı yoktur. Vesselâm.»

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Mahzûmlu Hişâm b. İsmâil yaptı. Irak ve Doğu bölgesinin valiliğini Haccâc b. Yûsuf yapıyordu.

Bu yıl Muhammed b. Mervân Armenia bölgesine gazâ yapmış ve yazı da, kışı da orada geçirmişti.

Mahzûmlu Amr b. Hureys bu yıl vefat etmiştir.

Zebîdli Abdulah b. Hâris b. Ceze' de bu yıl vefat edenler arasındadır. Onun 87 ve 88 yıllarında vefat ettiği de söylenmiştir.

Adiyoğullarının antlaşmalısı olan Abdullah b. Âmir b. Rabîa da bu yıl vefat etmiştir. Abdullah Peygamber (s.a.v.) vefat ettiğinde dört yaşında idi.

HİCRET'İN SEKSEN ALTINCI (M. 705) YILI OLAYLARI

Abdülmelik'in Vefatı

Bu yılın şevval (M. Eylül-Ekim 705) ayı ortalarında Abdülmelik vefat etti. «Ramazan ayında ölmekten korkuyorum, çünkü ramazanda doğdum, ramazanda sütten kesildim, ramazanda Kur'ân'ı ezberlemeyi tamamladım, Müslümanlar bana ramazan ayında bey'at etti.» derdi. Ancak Abdülmelik ölümden yana korkmadığı bir ayda, şevval ortalarında öldü. Öldüğünde 60 yaşında idi. 63 yaşında olduğu da söylenmiştir. İbn ez-Zübeyr'in öldürülüşünden itibaren halifeliği on üç yıl ve yedi gün eksiği ile dört ay olmuştur. On üç yıl, üç ay, on beş gün de denilmiştir.

Abdülmelik'in hastalığı artınca doktorlardan birisi: «Su içtiği takdirde ölecektir.» demişti. Susuzluğu artmış ve oğlu Velîd'e: «Ey Velîd! Bana su ver.» demiş, ancak Velîd: «Senin ölümüne sebep olamam.» diye karşılık vermişti. Abdülmelik bu sefer kızı Fâtıma'ya: «Bana su ver.» demiş, ancak Velîd ona engel olmuştu. Bunun üzerine oğlu Velîd'e: «Ya bana su vermesine müsaade edersin, yahut da seni veliahtlikten azlederim.» deyince Velîd: «O halde yapacak bir şey kalmadı.» demiş, Fâtıma da babasına su içirmiş, o da akabinde ölmüştü.

Velîd hastalığı sırasında bir gün Abdülmelik'in yanına girmiş, Fâtıma'nın baş ucunda ağlamakta olduğunu görünce: «Müminlerin emîri nasıldır?» diye sormuş, Abdülmelik de: «Daha iyiyim.» diye cevap vermişti. Yanından çıkıp ayrılırken Abdülmelik şu beyti okumuştu:

«Ölümümüzü isteyerek haberimizi sorar kimi,
Kimi de sicim gibi göz yaşlarıyla sorar halimizi.»

Abdülmelik çocuklarına vasiyette bulunarak şöyle dedi: «Sizlere Allah'ın takvasından ayrılmamanızı tavsiye ediyorum, çünkü en süslü elbise ve en muhkem sığınak odur. Büyükleriniz küçüklerinize merhamet etsin. Küçükleriniz de büyüklerinizin hakkını tanısın. Mesleme'ye dikkat ediniz. Onun görüşünü uygulayınız, bununla birlikte onunla uğraşmayı-

nız. O sizin için arkasından atış yapacağınız bir kalkandır. Haccâc'a gereken ikramda bulununuz, çünkü bu minberleri size hazırlayan, ülkeleri size kazandıran, düşmanlarınızı zelil eden odur. Ümmü Bürde'nin çocukları olarak aranızda akrepler dolaşmasın. Savaşlarda çetin olunuz, çünkü savaş hiç bir ölümü yaklaştırmaz. İyiliğin zirveleri olunuz, çünkü iyiliğin hem ecri, hem de şerefi kalıcıdır. Özellikle şerefli olan kimselere iyilik yapınız, çünkü bu gibi kimseler yapılan iyiliği unutmazlar ve kendilerine yapılan iyiliklere de daha bir güzel karşılık verirler. Kötülük yapanları kötülüklerinden vazgeçirmeye çalışınız. Vazgeçerlerse siz de onları cezalandırmaktan vazgeçiniz, tekrar o kötülüğü yapmağa kalkışırlarsa bu takdirde onları cezalandırınız.»

Abdülmelik öldükten sonra Câbiye kapısının dış tarafına gömüldü. Cenaze namazını Velîd kıldırdı. Bu sırada Hişâm şu beyti okudu:

«Kays'ın ölümü bir kişinin ölümü değildir,
O bir kavmin evini yıkıp gitti.»

Bunun üzerine Velîd ona şöyle dedi: «Sus! Sen bir şeytanın diliyle konuşuyorsun. Niye Evs b. Hacer'in şu beytini okumuyorsun?

"Bizden bir soylunun dişi kesmezse,
Keskince dişli bir başkası çıkar ortaya."»

Denildiğine göre ilk beyti okuyan kişi Süleyman'dır ki, doğrusu da bu olmalıdır; çünkü Hişâm o sıralarda on dört yaşlarında küçük bir çocuk idi.

Şairler ve bu arada Küseyyir Azze onun hakkında mersiyeler yazdılar. Şu iki beyit de bunlardandır:

«Ey Mervân'ın oğlu! Yağdırsın üzerine bir bulut yağmurunu,
Kuzeyden gelen, cömertçe ve bol bol.
Senin ölümünden sonra ne edelim hayatı,
Velîd'den ümitvar olsak bile?»

Abdülmelik'in Soyu, Çocukları ve Zevceleri

Abdülmelik'in nesebi: Künyesi Ebu'l-Velîd olan Abdülmelik Mervân b. Hakem'in oğludur. Hakem'in babası Ebu'l-Âs, onun babası Ümeyye, onun babası Abdu Şems, onun babası da Abdu Menâf'tır.

Annesi Muâviye b. Muğîre'nin kızı Âişe'dir ki, Muğîre'nin babası Ebu'l-Âs, onun da babası Ümeyye'dir.

Çocuklarına ve zevcelerine gelince: Velîd, Süleyman ve Büyük Mervân bunlardandır. Büyük Mervân çocuksuz olarak babası hayattayken vefat etmiştir. Kız kardeşleri Âişe ile birlikte bunların anneleri Abbâs b. Ceze' b. Hâris b. Zuheyr b. Huzeyme'nin kızı olan Abslı Vellâde'dir.

Yezîd, Mervân ve babası hayatta iken çocuksuz olarak vefat eden Muâviye ve Ümmü Külsûm'un anneleri ise Yezîd b. Muâvive b. Ebî Süfyân'ın kızı Âtike'dir.

Diğer bir çocuğu Hişâm olup bunun da annesi İsmâil b. Hişâm b. Velîd b. Muğîre'nin kızı Mahzûmlu Ümmü Hişâm olup adı Âişe'dir.

Diğer bir çocuğunun adı Ebû Bekir'dir. Bekkâr diye bliinen de odur. Bunun da annesi Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah'ın kızı Âişe'dir. Hakem adında bir diğer çocuğu daha vardır ve bu da babası hayatta iken çocuksuz olarak vefat etmiştir. Hakem'in annesi Amr b. Osmân b. Affân'ın kızı Ümmü Eyyûb'dur. Abdülmelik'in Fâtıma adında bir kızı daha vardır. Bunun da annesi Muğîre b. Hâlid b. Âs b. Hişâm b. Muğîre'nin kızı Ümmü Muğîre' dir. Abdülmelik'in çeşitli cariyelerinden doğma Abdullah, Mesleme, Munzir, Anbese, Muhammed, Saîdu'l-Hayr ve Haccâc adında çocukları da vardır.

Hanımlarına gelince: Taylı Müslim b. Huleys'in kızı Şakrâ', Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in kızı Ümmü Ebîha adında iki hanımı daha vardır. Onun Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in bir kızı ile de evlenmiş olduğu söyleniyorsa da bu doğru olamaz.

Abdülmelik ile İlgili Bazı Haberler

Abdülmeik akıllı, kararlı, edip, zeki ve bilgili bir kişi idi.

Ebû'z-Ziyâd der ki:

Medîne'nin dört tane fakîhi vardı. Bunlar: Saîd b. Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, Kabîsa b. Züeyb ve Abdülmelik b. Mervân'dı.

Şa'bî de şöyle der:

Ben kiminle müzakere ettiysem Abdülmelik'in dışında benden daha üstün kimse görmedim. Ona sözünü ettiğim her bir hadîste mutlaka bana bazı şeyler ekleyip hatırlatmış, okuduğum her şiirden de mutlaka bilmediğim bazı beyitleri söylemiştir.

Ca'fer b. Ukbe el-Hattâî de şöyle der:

Abdülmelik'e saçların çabucak ağardı deyince şu cevabı verdi: «Minberlere çıkıp hutalı konuşmak korkusu benim saçlarımı ağarttı.»

Abdülmelik şöyle demişti: «Bu işe benden daha lâyık hiç bir kimse bilmiyorum. Gerçekten İbn ez-Zübeyr uzun uzun namaz kılar, oldukça fazla oruç tutar, ama cimri olması hasebiyle yönetici olamaz.»

Ebû Misher der ki:

Hastalığı sırasında Abdülmelik'e: «Kendini nasıl buluyorsun?» diye sorulmuş, o da şu cevabı vermişti: «Kendimi Yüce Allah'ın şu buyruğunda belirttiği gibi görüyorum: **«And olsun sizi ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız, teker teker huzurumuza gelmişsinizdir. Size ihsan ettiğimiz şeyleri de geride bırakmış bulunuyorsunuz.»** (En'am, 6/94).

Mufaddal b. Fedâle babasından naklederek şöyle anlatır:

Çok ağır hasta olduğu sırada bazı kişiler Abdülmelik b. Mervân'ın yanına girmek için izin istediler. Yanına girdiklerinde hadım bir kişinin göğsüne yaslamış durumda buldular. Onlara şöyle dedi: «Sizler yanıma dünyanın benden yüz çevirdiği, ahiretin de bana doğru gelmekte olduğu bir sırada girmiş bulunuyorsunuz. Şimdi Allah katında benim işime en çok yarayacak bir iş hatırlamağa çalıştım da, bunun Allah yolunda henüz bu işlere bulaşmadan önce yapmış olduğum bir gazve olduğunu gördüm. Sakın şu pis kapılarımızda fazla dolaşmayınız.»

Saîd b. Abdülaziz ed-Tennûhî der ki:

Abdülmelik b. Mervân ölümü yaklaştığı sırada sarayının kapısının açılmasını emretti. Bir boyacının elbise boyamakta olduğunu görünce: «Keşke ben de bir boyacı olsaydım!» diye iki defa tekrarladı.

Saîd b. Abdülaziz şöyle ekler:

Onları bizim gibi olmayı temenni etmeğe iten ve bizi de onlar gibi olmayı arzulamağa itmeyen Allah'a hamd ü senalar olsun.

Saîd b. Beşîr şöyle der:

Abdülmelik ağırlaşınca kendisini kınamağa ve başına vurmağa başlayarak şöyle dedi: «Keşke ben maişetimi günbegün kazansaydım ve Allah'a itaatle vakit geçirseydim!»

İbn Hâzim'e bundan söz edilince şöyle dedi: «Onları ölüm esnasında bizim içinde bulunduğumuz durumu temenni etmeğe iten ve öleceğimiz sırada bizleri onların içinde bulundukları durumu temenni etmeğe itmeyen Allah'a hamd ü senalar olsun.»

Mes'ûd b. Halef de şöyle anlatır:

Abdülmelik b. Mervân hastalığı esnasında dedi ki: «Allah'a yemin ederim, Tihâmeli bir adamın Tihâme dağlarında koyun otlatan bir kölesi olmayı ve hiç bu işlere bulaşmamış olmayı temenni ediyorum.»

İmrân b. Mûsâ el-Müeddep der ki:

Rivayet edildiğine göre, Abdülmelik b. Mervân hastalığı artınca: «Beni balkona çıkartınız.» diye emretmiş, etrafındakiler de onu balkona çıkartmışlardı. Bu sırada bir meltem esti ve şöyle dedi: «Ey dünya! Sen ne kadar hoşsun, fakat senin uzun süren bile kısadır. Senin büyüğün bile hakirdir. Bununla birlikte bizler senin hakkında çokça aldanışa düştük.»

Daha sonra da şu iki beyti okudu:

«Eğer inceleyip hesaba çekersen, ey Rabb!
Azap olur benim için, azaba ise yok tahammülüm.
Affet, çünkü sen çok affeden bir Rabb'sin,
Günahları toprak sayısınca olan bu kötü kulu.»

Bu beyitleri Muâviye'nin okuduğu da söylenmiştir. Ancak Abdülmelik'in de gerçekten bu şekilde korkup çekinmiş olması gerekir, çünkü kötülüklerinden sadece biri Haccâc olan bir kişi kendisini nelerin beklemekte olduğunu iyi bilir.

Abdülmelik Saîd b. Müseyyeb'e şöyle demiş: «Ey Muhammed'in babası! Ben artık öyle bir hale geldim ki, iyilik yapıyorum, bundan dolayı sevinemiyorum. Kötülük de yapıyorum, bundan dolayı da rahatsız olmuyorum.» Saîd b. Müseyyeb de ona şu cevabı vermiş: «İşte şimdi kalbin tam manasıyla ölmüş bulunuyor.»

Abdülmelik İslâm tarihinde verdiği sözü, ahdi ve emânı bozan ilk kişidir. Onun Amr b. Saîd'e yaptıklarından daha önce söz edilmişti.

Farsça'dan Arapça'ya dîvanları ilk çeviren kişi odur. Halife ve sultanların huzurunda Hirazvari konuşmayı yasaklayan ilk kişi de odur. Ondan önce ise halifelerin yanlışlıkları yüzlerine karşı söylenebiliyordu.

İlk cimrilik eden halife de odur. Cimriliği dolayısıyla «Taşları bile sıkmıştır.» denilirdi.

Mârufun emredilmesini yasaklayan ilk kişi de odur. O İbn ez-Zübeyr'in öldürülmesinden sonra yaptığı konuşmada şöyle demişti: «Şu andan itibaren bana kim Allah'tan korkmayı emredecek olursa onun boynunu uçururum.»

Velîd b. Abdülmelik'in Halifeliği

Abdülmelik b. Mervân defnedildikten sonra Velîd kabrinin yanından ayrılarak mescide girdi, minbere çıktı. Müslümanlar gelip camide toplanınca onlara bir konuşma yaparak şöyle dedi: «İnnâ lillah ve innâ ileyhi râci'ûn. Müminlerin emîrinin ölümü musibetine karşı yardımı Allah'tan dileriz. Bizlere halifelik gibi bir nimeti vermesi dolayısıyla Allah'a hamd ederiz. Haydi, kalkınız ve bey'atinizi yapınız!»

Böylelikle Velîd kendisini hem taziye eden, hem de tebrik eden ilk kişi oldu. Ona bey'at etmek üzere ilk ayağa kalkan kişi Selûllu Abdullah b. Hemmâm oldu. Abdullah şu beyitleri okuyarak bey'atini yaptı:

«Daha üstünü olmayan bu makamı Allah verdi sana,
İnkârcılarsa engel olmak istemişti.
Ancak Allah bunu sana nasip etmek diledi,
Sonunda (hilâfet) gerdanlığını boynuna geçirdiler.»

Daha sonra diğer Müslüman kalkıp bey'at ettiler.

Denildiğine göre Velîd minbere çıkınca Allah'a hamd ü senada bulunduktan sonra şunları söylemiştir: «Ey insanlar! Allah'ın geciktirdiğini hiç kimse ileri geçiremez, O'nun öne aldığını da hiç kimse geriletemez. İşte bu iş de Allah'ın bir takdiri ve eskiden beri onun ezelî ilmiyle bildiğidir. O, peygamberlerine ve Arş'ını taşıyan meleklerine bile ölümü takdir etmiş ve yazmıştır. İşte bu ümmetin veliyyü'l-emri iyilerin menzillerine ulaşmış bulunuyor. Onun hali şüphe uyandıranlara karşı şiddet, hak ve fazilet ehline karşı yumuşaklık idi. Allah'ın yüceltmiş olduğu İslâm'ın alâmetleri olan Beyt'ini haccetmek, gazalar yapmak, Allah'ın düşmanlarına karşı baskınlar düzenlemek onun işiydi. O, âciz bir kimse olmadığı gibi, aşırı giden birisi de değildi. Ey insanlar! İtaate sımsıkı sarılınız, cemaatten ayrılmayınız; çünkü cemaatten ayrılıp yalnız kalanlarla şeytan birlik olur. Ey insanlar! Kim bize karşı çıkarsa biz de onun gözlerinin yer aldığı yeri (başını) vururuz. Sesini çıkarmayıp susan da zehiriyle birlikte ölür gider.» Bundan sonra minberden indi.

Velîd zorba ve inatçının biriydi.

Kuteybe'nin Horasân Valiliği ve Bu Yıl İçerisinde Yaptıkları

Bu yıl içerisinde Kuteybe Haccâc tarafından tayin edilmiş birisi sıfatıyla Horasân emîri olarak Horasân'a geldi. Kendisi Horasân'a vardığında Mufaddal orduyu gazaya göndermek üzere hazırlamış bulunuyor-

du. Kuteybe askerlere bir konuşma yapıp onları cihada teşvik etti. Daha sonra onları teftiş edip yoluna devam etti. Merv'in ordu komutanlığına İyâs b. Abdullah b. Amr'ı, haraç işlerinin sorumluluğuna da Osman es-Sâidî'yi tayin etti.

Kuteybe Tâlekân'a vardığında Belh dihkanları yanına gelip onunla birlikte yola koyuldular. Kuteybe nehri aştıktan sonra Sâğânlılar hükümdarı çeşitli hediyelerle ve altın anahtarlarla onu karşılayarak ülkesine davet etti. Kuteybe de onunla birlikte gitti. Hükümdar ülkesini teslim etti, çünkü Âherûn ve Şûmân hükümdarı ona kötülük ediyordu.

Daha sonra Kuteybe Sâğân'dan Âherûn ve Şûmân üzerine yürüdü. Âherûn ve Şûmân Tahâristân'dan sayılırlar. Tahâristân hükümdarı belirli bir fidye ödemek üzere Kuteybe ile anlaştı. Kuteybe de bu fidyeyi kabul ederek Merv'e geri döndü. Kuteybe kendisinin yerine askerlerin başına kardeşi Sâlih b. Müslim'i tayin etti. Sâlih ise Kuteybe'nin geri dönüşünden sonra Kâşân'ı ve Orşit'i fethetti. Orşit Fergâna'ya bağlıdır. Sâlih ayrıca «Eski Fergâna» diye bilinen Ahşiket'i fethetti. Sâlih ile birlikte Nasr b. Seyyâr da vardı. Nasr bu çarpışmalarda üstün başarılar gösterdi.

Denildiğine göre, Kuteybe 85 yılında Horasân'a gelince orduyu teftiş ederek Âherûn ve Şûmân'a gaza yaptıktan sonra Merv'e geri dönmüştür.

Yine denildiğine göre, Kuteybe yıl boyunca yerinde kalmış, Belh dolayısıyla nehri aşıp geçmemiştir, çünkü Belh'in bazı kesimleri ona karşı geldiğinden onlarla savaşıyordu.

Kuteybe'nin bu savaşta esir aldığı kimseler arasında Bermek Ebû Hâlid b. Bermek'in hanımı da vardı. Bermek ise Nevbahâr hükümdarı idi. Daha sonra bu kadın Kuteybe'nin kardeşi Abdullah b. Müslim'in payına düşmüş, o da onunla münasebet kurmuştu. Bilâhare Belh halkı onunla barış yapınca Kuteybe de esirlerin iade edilmesini emretti. Bermek'in hanımı Abdullah'a: «Ben senden hamile kalmış bulunuyorum.» dedi. Abdullah b. Müslim ölümü yaklaşınca Bermek'in hanımının karnında bulunan çocuğun nesebine ilhak edilmesini vasiyet etti. Daha sonra da kadın Bermek'e iade edildi.

Denildiğine göre, Mehdî'nin Rey'e geldiği sırada Abdulah b. Müslim'in çocuklarının Hâlid'in yanına gidip kardeşleri olduğunu ileri sürmeleri üzerine Müslim b. Kuteybe onlara şöyle demişti: «Sizler onu babanızın nesebine ilhak edecek olursanız, o da bunu kabul edecek olursa onu evlendirmeniz gerekecektir.» Bunun üzerine onu bıraktılar.

Bermek tabip idi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Mesleme b. Abdülmelik Arzu'r-Rûm (Rûm arazisi)'a bir gaza yaptı. Yine bu yıl içerisinde Haccâc Yezîd b. Mühelleb'i hapsetmiş, Habîb b. Mühelleb'i Kermân'dan ve Abdülmelik'i de güvenlik kuvvetlerinin başından azletmiştir.

Bu yıl hacc emîrliğini Mahzûmlu Hişâm b. İsmâil yapmıştır. Irak ve bütün Doğu bölgesinin valisi Haccâc b. Yûsuf idi.

Ensâr'dan Useyd b. Zuhayr Abdülmelik hayattayken öldü.

Ümmü Selime'nin oğlu olan Ömer b. Ebî Selime bu yıl vefat etmiştir.

Sahâbiliği de olan Leysli Alkame b. Vakkâs da Abdülmelik hayattayken vefat etmiştir.

Huzâ'alı Kabîsa b. Züeyb bu yıl vefat etmiştir. Kabîsa Hicret'in birinci yılı dünyaya gelmiş ve Peygamber (s.a.v.) onun çenesini okşayarak sevmişti. Kabîsa Abdülmelik b. Mervân'ın mühürdarı idi. Fakîh bir kişi idi.

Yine Abdülmelik hayatta iken bu yıl ölenler arasında Ensâr'dan Sa'd b. Zeyd de vardı. Sa'd Peygamber (s.a.v.) hayatta iken dünyaya gelmişti.

Abdülmelik'in vefatından önce vefat edenlerden birisi de Peygamber (s.a.v.)'in hanımı olan Ümmü Selime'nin çocuğu Selime'dir.

Eslemli Abdullah b. Ebî Evfâ da bu yıl vefat etmiştir. Onun 87 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Abdullah b. Ebî Evfâ Hudeybiye ve Hayber'de bulunmuştur.

Abdülmelik'in son günlerinde Ensâr'dan Ubâde b. Sâmit'in oğlu Velîd vefat etmiştir. Bu Velîd Peygamber (s.a.v.)'in hayatının son dönemlerinde dünyaya gelmiştir.

Sedûslu Lâhik b. Humeyd Ebû Miclez de bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN SEKSEN YEDİNCİ (M. 706) YILI OLAYLARI

Ömer b. Abdülaziz'in Medîne Emîrliği

Velîd bu yıl rebiyülevvel ayının yedinci (M. 26 Şubat 706) gününde Hişâm b. İsmâil'i Medîne valiliğinden aldı. Hişâm bir kaç ay eksiği ile dört yıl veya dört yıla yakın bir süre Medîne'de emîrlik yapmıştı. Velîd Hişâm'ı azlettikten sonra Ömer b. Abdülaziz'i Medîne valiliğine tayin etti. Ömer rebiyülevvel ayında Medîne'ye gelip vali olarak görevine başladı. Geldiğinde kıymetli eşyaları otuz deve yükü kadardı. Mervân'ın evine yerleşti. Medîneliler gelip kendisine: «Hoş geldin.» diyerek selâm veriyorlardı. Öğle namazını kıldıktan sonra Medîne'deki fakihlerden on kişiyi yanına çağırdı. Bunlar: Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Bekr b. Süleymân b. Ebî Hayseme, Ubeydulah b. Aldullah b. Utbe b. Mes'ûd, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris, Süleymân b. Yesâr, Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ubeydullah b. Ömer, Abdullah b. Âmir b. Rabîa ve Hârice b. Zeyd idi. Bu fakihlerin hepsi gelip huzurunda toplanınca Ömer b. Abdülaziz onlara şöyle dedi: «Sizleri Allah'tan ecir kazanabileceğiniz ve Hak yolunda bana yardımcı olabileceğiniz bir iş için çağırmış bulunuyorum. Ben burada hazır bulunan sizlerin görüşünü almadan bir işi kesip atmak istemiyorum. Birisinin haksızlık yaptığını haber alır da bunu gelip bana bildirmezseniz vebali sizin boynunuza olsun.» Bu fakihler yanından ayrıldıklarında bu sözlerinden dolayı onu hayırla yad etmeğe başladılar, daha sonra da dağıldılar.

Velîd Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak Hişâm b. İsmâil'i herkesin önünde ayakta dikmesini istedi, çünkü Hişâm hakkında iyi düşünmüyordu. Diğer taraftan Hişâm b. İsmâil Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'ye de kötü davranıyordu. Bu bakımdan Hişâm da ondan çekinmekteydi. Hüseyin'in oğlu Ali'nin yakınlarına tek bir söz bile söylememeleri tavsiye edilmişti. Hişâm herkesin önünde ayakta dikilmişken Ali de yanından geçmiş ve ona bir söz olsun demeyince Hişâm ona şöyle seslenmişti: **«Allah kendi risaletini kimlere vereceğini daha iyi bilir.»** (En'âm, 6/124).

Kuteybe ve Neyzek Arasındaki Barış

Kuteybe Şûmân hükümdarı ile barış yapınca Bâzegîs hükümdarı Neyzek Tarhûn'a yanındaki Müslüman esirleri serbest bırakmasını isteyen tehditkâr bir mektup yazdı. Bunun üzerine Neyzek korkmuş, elindeki esirleri serbest bırakarak Kuteybe'nin yanına göndermişti. Kuteybe de Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin azatlısı olan Süleym en-Nâsıh ile gönderdiği mektupta onu barış yapmağa çağırdı ve emân vereceğini belirtti. Kuteybe mektubunda ayrıca Allah'a yemin ediyor ve yanına gelmeyecek olursa üzerine yürüyeceğini, kendisini ele geçirinceye kadar nerede olursa olsun arayacağını, yahut da bu uğurda canını feda edeceğini bildiriyordu.

Süleym mektubu teslim edince Neyzek, Süleym'in kendisinin iyiliğine olan şeyi söyleyeceğini bilerek: «Ey Süleym! Senin adamının yanında hayırlı bir şey göreceğimi zannetmiyorum, çünkü bana, benim gibi birisine yazılmaması gereken bir üslûpla mektup yazmış bulunuyor.» dedi. Süleym ona şöyle karşılık verdi: «O otoriter birisidir. Bununla birlikte ona karşı yumuşak davranılırsa o da yumuşar, zorluk çıkartılırsa kendisi de bu sefer işleri sıkı tutar. Sana yazmış olduğu mektubundaki kaba ifadeler seni yanına gitmekten alıkoymasın. Onun yanında durumun çok iyi olacaktır.»

Böylece Neyzek Süleym ile birlikte kalkıp gitti. Bâzegîs halkı da Kuteybe ile Bâzegîs'e girmemesi şartıyla barış yaptı.

Bizanslılara Gaza

Denildiğine göre, bu yıl Mesleme b. Abdülmelik Bizanslılara gaza yaparak Massîsa dolaylarındaki Sûsene'de pek çok kişi öldürmüş ve bazı kaleleri fethetmiştir.

Yine denildiğine göre, bu yıl içerisinde Hişâm b. Abdülmelik de gaza yaparak Bûlak, Ahrem, Bolis ve Kamkam kalelerini fethetmiş; Arab-ı müsta'rebeden bin kadar savaşçı öldürmüş, onların çocuklarını ve kadınlarını da esir almıştır.

Kuteybe'nin Beykent Gazası

Kuteybe Neyzek ile barış yaptıktan sonra gaza vakti gelinceye kadar yerinde kaldı ve 87 yılında Beykent'e gaza yaptı. Burası Buhârâ'daki şehirler arasında nehire en yakın olan şehirdir. Kuteybe yanlarına yaklaşınca Suğdlardan ve o çevrede oturanlardan kendilerine yardımcı olmalarını talep ettiler. Onlar da büyük bir kalabalık halinde Beykentlilere yardıma gelip Kuteybe'nin yollarını tuttular. O bakımdan iki ay süreyle Kuteybe'nin hiç bir elçisi Haccâc'a varamıyor ve kendisi de hiç bir haber alamıyordu. Kuteybe bu sebeple haberci göndermekte geç kaldığından Hac-

câc ordunun tehlikeye düşeceğinden çekinmiş, askerlerin başına bir tehlike gelmiş olabileceği korkusuyla mescitlerde onlara dua edilmesini emretmişti. Bu sırada Kuteybe ve beraberindekiler her gün savaşıp duruyorlardı.

Kuteybe'nin Arap olmayan Tandur adında bir casusu vardı. Buhârâlılar buna Kuteybe'nin geri dönmesini sağlaması için mal teklif edip vermişlerdi. Gizlice Kuteybe'nin yanına gelerek şöyle dedi: «Haccâc azledilmiş bulunuyor, Horasân'a da başka bir vali tayin edildi; bu bakımdan askerleri alıp geri dönersen daha iyi olur.» Kuteybe bu haberin askerler arasında yayılarak onların telef olmalarından çekindiği için emir verdi, Tandur öldürüldü. Daha sonra beraberindekilere savaşa daha ciddiyetle sarılmalarını emrederek onlarla çetin bir çarpışmaya tutuştu. Kâfirler bozguna uğrayıp şehre sığınmak amacıyla kaçtılar. Müslümanlar da onları takip ettiler, dilediklerini öldürüp dilediklerini de esir aldılar. Şehre girebilenler ise kendilerini korumaya aldılar. Kuteybe şehrin surlarını yıkmak amacıyla inşaat işçilerini gönderdi. Bunun üzerine barış istediler, o da bu teklifi kabul ederek barış yaptı. Başlarına bir âmil tayin ederek geri dönmek amacıyla ayrılıp yola koyuldu. Beş fersah kadar gittikten sonra barışı bozdular. Âmili ve yanında bulunan kimseleri öldürdüler. Bunun üzerine Kuteybe geri döndü ve altını kazdırarak şehrin surlarını çöktürttü. Bu sefer ondan barış istedilerse de kabul etmeyerek savaşla şehre girdi ve orada bulunan savaşçıları öldürdü.

Şehrin içerisinde esir alınanlar arasında tek gözü kör bir adam vardı, Müslümanların aleyhine Türkleri kışkırtan işte buydu. Kuteybe'ye şöyle dedi: «Ben kendimin fidyesi olarak her birinin değeri bir milyon olan bin tane ipek kumaş takdim edeceğim.» Kuteybe çevresindekilerle istişare edince şöyle dediler: «Bu, ganimetleri oldukça artıracaktır. Bunun yapabileceği kötülük ne olabilir ki?» Ancak Kuteybe şu cevabı verdi: «Hayır, Allah'a yemin ederim, bundan sonra hiç bir Müslüman seninle ebediyyen korkutulamayacaktır.» dedi ve öldürülmesini emretti.

Burada sayılamayacak kadar çok ve Horasân'ın tümünde bile benzerini ele geçiremedikleri kadar silâh, altın ve gümüş kaplar ve diğer ganimetler aldılar. Bu ganimetler Müslümanların güçlerini daha da artırdı. Ganimetleri paylaştırma işi ile Milkânoğullarından bir kişi olan Abdullah b. Ve'lân el-Adevî görevlendirildi. Oldukça güvenilir birisi olduğundan dolayı Kuteybe ona: «Emin oğlu emin.» derdi.

Onun babasının güvenilirliği ile ilgili olarak da şu rivayet edilir: Kuteybe'nin babası Müslim el-Bâhilî Ve'lân'a şöyle demiş: «Yanımda bir miktar mal var, bunu sana hiç kimsenin bilgisi olmadan emanet olarak bırak-

mak istiyorum.» Ve'lân şöyle karşılık vermiş: «Sen bu malı güvendiğin birisi ile filân yere gönder ve ona burada göreceği bir adama malı koyup bırakmasını emret.» Bunun üzerine Müslim bu maları bir hurca doldurup bir katıra yükledi ve bir kölesine şöyle dedi: «Sen bu malı al ve filân yere götür. Orada oturan bir adam göreceksin. Katırı bırak ve geri dön.» Köle emredileni yapıp belirtilen yere gitmişti. Ve'lân ise ondan önce oraya varmış ve onu beklemeğe başlamış, ancak gelecek adamın geciktiğini görünce görüşünü değiştirdiğini zannederek bırakıp gitmişti. Tağliboğullarına mensup bir adam da gelerek aynı yere oturmuştu. Bu sırada Müslim'in kölesi gelip adamı görmüş, katırı ona teslim ederek geri dönmüş, Tağlibli kişi bu katırı ve malı alıp evine gitmiş. Diğer taraftan Müslim Ve'lân'ın malı almış olduğunu zannederek ihtiyacı oluncaya kadar ona mal ile ilgili hiç bir şey sormamıştı. İhtiyacı olunca Ve'lân'ı görmüş ve ona: «Benim malım nerede?» diye sorduğunda Ve'lân ona: «Ben hiç bir şey almadım ve senin bende malın yoktur.» karşılığını vermişti. Bu bakımdan Müslim her gördüğüne Ve'lân'ın bu durumundan şikâyet ederken bir gün Tağliblinin de oturduğu bir mecliste yine şikâyetini belirttiğinde Tağlibli onu bir kenara, çekerek bu malın durumunu sormuş, Müslim de durumu anlatmıştı. Bu Tağlibli Müslim'i alıp evine götürmüş, ona malını teslim etmiş ve durumu açıklamıştı. Daha sonra Müslim karşılaştığı herkese ve kabilelere Ve'lân'm durumunu anlatıyor, mazur olduğunu belirtip işin gerçek yüzünü bildiriyormuş.

Taberî der ki:

Kuteybe Beykent fethini bitirdikten sonra geri dönüp Merv'e gitmiştir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Medîne emîri olarak Ömer b. Abdülaziz yapmıştır.

Medîne kadısı Ebû Bekir b. Amr b. Hazm idi. Irak ve Horasân valisi Haccâc idi. Haccâc'ın bu yıl Basra'daki vekili Hakemli Cerrâh b. Abdullah idi. Basra kadısı ise Abdullah b. Uzeyne, Kûfe kadısı Ebû Bekir b. Mûsâ el-Eş'arî idi.

Bu yıl Medîne'de Ubeydulah b. Abbâs vefat etti. Yemen'de vefat ettiği de söylenmiştir. Ubeydullah Abdullah'tan bir yaş daha küçüktü.

Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr de Basra'daki veba salgınında vefat etmiştir.

Kindeli Mikdâm b. Ma'diykerib de bu yıl vefat etmiştir. Sahâbiliği vardır. 91 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Ümeyye b. Abdullah b. Esîd de bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN SEKSEN SEKİZİNCİ (M. 707) YILI OLAYLARI

Rûm Diyarından Tuvâna'nın Fethi

Bu yıl içerisinde Mesleme b. Abdülmelik ile Abbâs b. Velîd b. Abdülmelik Rûm diyarına gaza yaptılar. Velîd Armenia hükümdarına mektup yazarak Hazerliler ile Armenia'nın dağlık bölgeleri hükümdarlarının ülkesine hücum etmek üzere birleşmiş olduklarını Bizans kralına mektupla bildirmesini emretti. Armenia hükümdarı bunu yaptı. Velîd de Şâm halkına Armenia'ya asker göndermek üzere kesin olarak emir verdi. Bu konuda ısrarla durdu ve bu ordunun hazırlıklarına çok büyük imkânlarla girişti. Bu ordular önce Cezîre taraflarına yürüdükten sonra yönlerini Rûm diyarına çevirdiler. Bizanslılarla yaptıkları ilk çarpışmada Bizanslılar bozguna uğradılar, daha sonra ise geri dönerek Müslümanları bozguna uğrattılar. Abbâs aralarında İbn Muhayrîz el-Cumahî'nin de bulunduğu bir grup kişi ile birlikte kaldı. Abbâs: «Ceneti arzu eden Kur'ân ehli nerede?» diye sorunca İbn Muhayrîz: «Onları çağır, senin yanına gelirler.» demiş, Abbâs da: «Ey Kur'ân ehli!» diye seslenince hep birlikte ona doğru gelmişlerdi. Böylelikle Yüce Allah Bizanslıları bozguna uğrattı ve kaçıp Tuvâna'ya kadar geldiler. Müslümanlar da onları muhasara ederek cemâziyülevvel (M. Nisan 707) ayında burayı fethettiler.

***

Denildiğine göre, Yezîd b. Abdülmelik'in oğlu Velîd bu yıl dünyaya geldi.

Peygamber (s.a.v.)'in Mescidinin genişletilmesi

Denildiğine göre, bu yılın rebiyülevvel (M. Şubat 707) ayında Velîd Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak Peygamber (s.a.v.)'in zevcelerinin odalarının mescide eklenmesini ve eni boyu iki yüze iki yüz zira' olacak şekilde çevresindeki yerleri satın almasını emretmiş ve ona şöyle demiştir: «İmkân bulabilirsen kıbleyi de öne doğru al. Dayılarının işgal ettiği

mevki dolayısıyla sen bunu yapabilirsin ve onlar sana muhalefet etmezler. Kabul etmeyen olursa âdil bir şekilde onun mülkünün değerini biçtir ve evlerini yık, ondan sonra da paralarını öde. Bu konuda örnek olarak sana Ömer ve Osman'ın uygulamaları yeterlidir.»

Bunun üzerine Ömer ilgilileri huzuruna çağırtıp mektubu okutunca mülklerinin değerini almayı kabul ettiler, Ömer de onlara mülklerinin değerini verdi. Peygamber (s.a.v.)'in zevcelerinin odaları yıkılmağa başlandı ve mescit inşa edildi. Bunun için Şâm'dan Velîd tarafından gönderilen inşaat ustaları da geldi. Velîd Bizans hükümdarına haber göndererek Peygamber (s.a.v.)'in mescidini yeniden imar etmek amacıyla yıkmış olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Bizans hükümdarı ona yüz bin miskal altın ile yüz inşaat işçisi ve kırk deveye yükletilmiş mozaikler ve süsler gönderdi. Velîd de bunların tümünü Ömer b. Abdülaziz'e gönderdi. Bizzat Ömer'in kendisi ve diğer Müslümanlar birlikte mescidin temelini attılar ve onu imara başladılar.

⁂

Denildiğine göre, bu yıl yine Mesleme b. Abdülmelik Rûm diyarına bir daha gazve yapmış ve üç ayrı kale fethetmiş idi. Bunlar Konstantin, Gazâle ve Ahrem kaleleridir. Mesleme ayrıca müsta'rebe Araplarından yaklaşık bin kişi öldürmüş ve pek çok ganimet mal almıştır.

Nûmeşkes ve Râmisene Gazaları

Denildiğine göre, Kuteybe b. Müslim bu yıl Nûmeşkes'e gaza yapmış ve Merv'de yerine kardeşi Yesâr b. Müslim'i vekil bırakmıştı. Nûmeşkes halkı Kuteybe'nin karşısına çıkarak onunla barış yaptı. Kuteybe oradan Râmisene üzerine yürümüş, bura halkı da kendisiyle barış yapınca onları bırakıp çekilmişti.

Türkler Suğd ve Fergânalılarla birlikte olmak üzere iki yüz bin kişi ile Müslim'in üzerine geldiler. Fergânalılarla birlikte hükümdarları ve Çin kralının kız kardeşinin oğlu olan Kûr Neâbûn da vardı. Bunlar Müslümanların yollarını keserek Kuteybe'nin kardeşi olan Abdurrahman b. Müslim'e yetiştiler. Abdurahman b. Müslim artçıların başında olup kendisiyle Kuteybe ve askerin başı arasında bir mil kadar bir mesafe vardı. Kendilerine yaklaşınca Kuteybe'ye haber gönderip durumu bildirdi. Türkler ona yetiştiler ve çarpışmağa başladılar. Kuteybe geri dönüp Abdurrahman'ın yanına vardığında Türklerle çarpışmağa devam ediyordu. Türklerin zafer kazanmasına ramak kalmıştı, ancak Müslümanlar Kuteybe'yi görünce mâ-

nen rahatladılar ve öğle vaktine kadar çarpışmalarına devm ettiler. O gün Kuteybe ile birlikte bulunan Neyzek büyük yararlılıklar gösterdi ve sonunda Türkler bozguna uğradı. Daha sonra Kuteybe geri dönüp Tirmiz yakınlarından nehri aştı ve Merv'e geldi.

Velîd'in Yapmış Olduğu Bazı İyi İşler

Bu yıl Velîd Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazarak tepelerin yollarının güzelleştirilmesini, rahatlatılmasını, kuyular kazılmasını ve Medîne' de devamlı akan bir çeşme yapılmasını emretti. Ömer bunu yaptı ve buraya kadar da su getirdi. Velîd haccedip de bunu görünce hoşuna gitti ve bakımı ile diğer işlerini görmek üzere kayyımlar tayin edilmesini emretti. Mescitte kalanlara da buradan su çıkarmalarını emretti. Ayrıca dört bir tarafa mektuplar yazıp yolların düzeltilmesini, kuyuların yapılmasını, cüzzamlıların halk arasına çıkmalarının menedilmesini emredip onlara sürekli olarak yiyecek verilmesini sağladı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc emîrliğini Ömer b. Abdülaziz yaptı. Ömer Kureyş'ten bir grup kimseye hakkettikleri bazı iyiliklerde bulundu. Beraberinde bir miktar deve götürmüş ve Zu'l-Huleyfe'den ihrama girmişti. Ten'im'e vardığı sırada Mekke'de suyun az olduğu ve bu sene hacıların susuz kalmalarından çekinildiği söylendi. Bunun üzerine Ömer: «O halde gelin, Allah Teâlâ'ya dua edelim.» diyerek hep birlikte dua ettiler. Beytullah'a varmadan önce yağmur yağdı ve vadi taştı. Mekkeliler daha da şiddetleneceğinden korkuya kapıldılar. Arefe'de ve Mekke'de yağmur yağdı, etraf yeşerdi ve bolluk oldu.

Bu yıl Velîd b. Abdülmelik'in oğlu Ömer'in hacc emîrliğini yaptığı da söylenmiştir.

Valiler kendilerinden daha önce söz etmiş olduğumuz kimselerdir.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî bu yıl vefat etmiştir. Onun 91 yılında yüz yaşında vefat ettiği de söylenmiştir.

Mâzin b .Mansûr'a mensup Mâzinli Abdullah b. Büsr de bu yıl vefat etmiştir. Abdulah her iki kıbleye, yani hem Kudüs'e doğru, hem de Kâbe' ye doğru namaz kılmış olanlardandır. Şâm'da vefat eden son sahâbi odur.

HİCRET'İN SEKSEN DOKUZUNCU (M. 708) YILI OLAYLARI

Bizanslılara Karşı Gaza

Denildiğine göre, bu yıl Mesleme b. Abdülmelik ile Velîd b. Abdülmelik'in oğlu Abbâs Bizans'a gaza yapmışlardır. Mesleme Ammûriye kalesini, Abbâs ise Erzûliye kalesini fethetmiş, Bizanslılardan büyük bir kalabalıkla karşılaşarak onları bozguna uğratmıştır.

Yine denildiğine göre, Mesleme de Ammûriye'de kalabalık bir Bizans ordusuyla karşılaşmış, onları bozguna uğratmış ve Hirakle ile Kammûniye'yi fethetmiştir. Abbâs yaz mevsimi gazasını Bezendûn tarafından yapmıştı.

Kuteybe'nin Buhârâ'ya Gazası

Bu yıl Kuteybe Haccâc'ın Verdân ve Huzâh üzerine yürümesini emreden mektubunu aldı. Zem tarafından nehri aşıp Suğdlularla Kiş, Neseflilerle geçit yolunda karşılaştı ve onlarla çarpıştı. Kuteybe zafer kazanarak Buhârâ'ya ilerledi. Verdân'ın sağ tarafından geçip Aşağı Harkâna'da konakladı. Çok kalabalık bir ordu ile karşısına çıktılar. Kuteybe iki gün, iki gece onlarla çarpıştı ve sonunda zafer kazandı. Daha sonra Verdân, Huzâh ve Buhârâ hükümdarı üzerine gaza tertip ettiyse de eline bir şey geçiremedi. Merv'e geri dönüp Haccâc'a durumu bildirmek üzere mektup yazdı. Haccâc cevaben yazdığı mektupta Buhârâ'nın resmini (haritasını) yapmasını istedi. Kuteybe de oranın resmini yaptırıp gönderdi. Bunun üzerine Haccâc: «Yapmış olduğun şu, şu işlerden dolayı Yüce Allah'a tevbe et ve oraya şu yerden hücum et.» diye yazıp şunları da ekledi: «Kiş'e güzel davran. Nesef'i havaya uçur, Verdân'ı geri al. Sakın düşmanın seni çevirmesine fırsat verme, beni de eğri bükrü yollara sürükleme.»

Denildiğine göre, Buhârâ ileride de zikredeceğimiz gibi 90 yılında fethedilmiştir.

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Mekke Valiliği

Denildiğine göre, bu yıl Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Mekke valiliğine getirilmiştir. Mekkelilere yaptığı konuşmasında şöyle demişti: «Ey insanlar! Bana söyleyiniz, bu iki kişiden hangisi daha üstündür. Adamın ailesine vekil olarak bıraktığı halefi mi, yoksa onlara gönderdiği elçisi mi? Allah'a yemin ederim, sizler halifenin üstünlüğünü bilmiyorsanız, ben sizlere şunu söyleyeyim: Halîlu'r-Rahman İbrâhim Rabb'inden su istedi, o da tuzlu ve acı bir su verdi. Diğer taraftan halife ondan su istedi, ona tatlı ve hoş bir su içirdi.» Hâlid «tuzlu su» ile Zemzem'i, «tatlı su» ile de Velîd'in Hacûn tepesinde bulunan Tuva tümsekliğinde kazmış olduğu kuyuyu kastediyordu. Buranın suyu tatlı idi. Bu su alınıyor ve üstünlüğünün anlaşılması için Zemzem'in yanında bir havuza boşaltılıyordu. Ancak daha sonra bu kuyunun suyu çekilmiş ve kurumuştu. Şu anda bu suyun nerede olduğu bilinmemektedir.

Hâlid'in Mekke valiliği 91, 94 yıllarındadır da denilmiştir. Orada bundan söz edeceğiz.

Sind Hükümdarı Zâher'in Öldürülmesi

Bu yıl Sakîfli Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Hakem b. Ebî Akîl Sind hükümdarı Zâher b. Sa'sa'a'yı öldürmüş ve ülkesini ele geçirmiştir. Söz konusu bu Muhammed ile Haccâc'ın nesebi ataları Hakem'de birleşir. Haccâc b. Yûsuf onu Sind'e yakın serhade komutan olarak tayin etmiş, onunla birlikte altı bin savaşçı göndermiş; çuvaldız, iğne ve ipliğe varıncaya kadar gerek duyduğu her türlü teçhizatını da sağlamıştı. Muhammed önce Mukrân'a geldi ve bir kaç gün kaldıktan sonra Kannezbûr'a gidip orayı fethetti. Arkasından Ermâîl'e varıp orayı da fethettikten sonra yola koyulup cuma günü Deybul'a vardı. Deybul'a vardığında asker, silâh ve diğer araçları taşıyan gemiler de yanına ulaştı. Orada yerleşip hendeklerini açtı. Herkesi yerine yerleştirip «Arûs» adlı bir mancınık kurmuş ve onun yanında da yardımcı kuvvet olarak beş yüz asker bırakmıştı.

Deybul'da üzerinde uzunca bir gönder bulunan muazzam bir put vardı. Gönderin üzerinde de rüzgâr estiği zaman şehrin dört bir yanına dönebilen kırmızı büyük bir bayrak vardı. Put, üzerinde oldukça yüksek ve büyükçe bir kule bulunan muazzam bir binaya yerleştirilmişti. Bu kulenin üstünde ise bu gönder bulunuyordu. Onlara göre kendisine ibadet edilen her şey «put» adını alır.

Muhammed Deybul'u kuşatma altına aldı ve bu kuşatma uzun bir süre devam etti. Derken Arûs'tan atılan bir taş bu göndere isabet edip

onu kırdı. Kâfirler bunu uğursuz bir olay oalrak değerlendirdiler. Daha sonra Muhammed onların kaleden çıktıklarını görünce üzerlerine yürüyüp hamleler yaptı ve sonunda onları tekrar şehrin içerisine kadar püskürttü. Verdiği bir emirle surlara merdivenler dayandırttı, askerler de bu merdivenlere tırmanıp kaleye çıktılar. Kaleye ilk çıkan kişi Kûfe halkından Murâdlı birisi idi. Sonunda Deybul savaş neticesinde fethedildi. Üç gün süreyle halkı öldürüldü. Zâher'in buradaki valisi şehri terk edip kaçtı. Muhammed burada dört bin Müslüman iskân ettirip camiini inşa ettirdikten sonra Bîrûn üzerine yürüdü. Bîrûn halkı daha önce Haccâc'a bir heyet gönderip onunla barış yapmış olduklarından Muhammed'i çeşitli yiyecek ve erzak takdim etmek suretiyle karşıladılar ve onu şehirlerinin içerisine aldılar. Muhammed daha sonra Bîrûn'u da bırakıp gitti. Yolu üzerindeki her bir şehri fethediyordu. Sonunda Mehrân yakınlarında bir nehri geçti. Bu sırada Serbidesliler gelip onunla barış yaptılar. O da onları belirli bir haraç ödemekle mükellef tutarak Sehbân üzerine yürüyüp orayı fethetti. Arkasından Mehrân Nehri'ne doğru giderek bu nehrin orta kısmında bir yerde konakladı.

Zâher Muhammed'in haberini alınca onunla savaşmak üzere hazırlıklarını yaptı. Diğer taraftan Muhammed Sedûsitân'a bir ordu gönderince buranın halkı emân ve barış talebinde bulundular. Muhammed onlara emân verdi ve belirli bir haraç ödemekle mükellef tuttu. Daha sonra Muhammed Mehrân'ı Belâdi tarafından geçerek köprü üzerindeyken elçiler vasıtasıyla hükümdarla haberleşti. Zâher acele edip arkasından ona yetişmek istiyordu. Muhammed ve Müslümanlar Zâher ile karşılaştılar. Zâher'in kendisi bir filin üzerinde olduğu gibi etrafını da filler çevirmiş bulunuyordu. Aralarında görülmemiş şekilde şiddetli bir çarpışma oldu. Zâher'in kendisi filden inip piyade olarak çarpıştı. Akşama doğru öldürülünce kâfirler bozguna uğradı, Müslümanlar da diledikleri şekilde onları öldürdüler. Zâher'i öldüren bununla ilgili olarak şöyle der:

«Atlılar da bilir, kılıçlar da Zâher'i öldürdüğüm günü,
Muhammed b. Kâsım b. Muhammed de bilir.
Geçtim topluluğu yara yara,
Kılıcımla en büyüklerinin tepesine dikildim.
Tozların alında yere yıkılmış bıraktım onu,
Yanakları yerde yastıksız yatıyordu.»

Zâher öldürülünce Muhammed Sind ülkesini eline geçirmiş oldu. Ayrıca Râver şehrini savaş sonucu fethetti. Bu şehirde Zâher'in bir hanımı

da bulunuyordu. Esir alınmaktan korktuğu için kendisini cariyeleri ve bütün malıyla birlikte yaktı.

Muhammed daha sonra eski Brehmenâbâz üzerine yürüdü. Burası Mansûra'dan iki fersah uzaklıktadır. Ancak o zaman Mansûra henüz inşâ edilmemişti, yerinde bataklıklar ve çalılıklar vardı. Savaştan kaçmış olan kâfirler Brehmenâbâz'a gelip sığınmışlardı. Muhammed ile savaştılarsa da sonunda Muhammed burayı da fethetti ve pek çok kişiyi öldürdükten sonra tahrip etti.

Daha sonra Muhammed Rûr ve Bağrûr üzerine gitmek amacıyla yola koyuldu. Sâvenderi halkı yolda kendisini karşılayarak emân istediler, o da emân verdi; ancak Müslümanları ağırlayıp misafir etmelerini şart koştu. Daha sonra buranın halkı da İslâmiyet'e girdiler.

Muhammed bundan sonra Besemed'e gidip halkla barış yaptı ve Rûr şehrine vardı. Rûr bir dağın tepesinde Sind şehirlerinden birisi idi. Bir kaç ay onları muhasara altında tuttuktan sonra kendisiyle barış yaptılar.

Oradan Sikke'ye yürüdü ve burayı da fethettikten sonra Beyâs Nehri'ni aşarak Multân'a vardı. Multân halkı kendisiyle çarpıştıysa da bilâhare bozguna uğradılar. Arkasından Muhammed onları muhasara altına aldı. Birisi yanına gelerek şehre giden suyu nereden keseceğini gösterdi, o da suyu kesti. Susuzlukla karşı karşıya kalan şehir halkı kendiliğinden teslim olarak vereceği hükmü kabul edip şehirden indiler. Muhammed de savaşçıları öldürdü; çocukları, kadınları ve putun hizmetkârları olan din adamlarını esir aldı. Alınan bu esirlerin sayısı altı bin kişi idi. Ganimet olarak da pek çok altın ele geçirdiler. Alınan bu ganimet altınlar uzunluğu on, eni de sekiz zira' olan bir odada toplandı. Altınlar buraya duvarındaki bir gedikten içeriye bırakılıyordu. O bakımdan Multân şehri «altın evli serhat» diye adlandırıldı. Multân'daki puta çeşitli hediyeler sunuluyor ve pek çok yerden gelinip ziyaret ediliyordu. Buraya gelen ziyaretçiler saçlarını, sakallarını tıraş ediyorlar ve putun Peygamber Eyyûb (a.s.) olduğunu sanıyorlardı.

Muhammed'in yaptığı fetihler oldukça büyük ve başarılı idi. Haccâc bu serhadin fethi için yapılmış olan harcamaların hesabını yapınca altmış milyon olduğunu, gelen ganimetlerin ise yüz yirmi milyon olduğunu görünce: «Altmış milyon kâr ettik, ayrıca intikamımızı ve Zâher'in de başını aldık.» dedi.

Daha sonra Haccâc öldü. Muhammed'in bundan sonraki durumlarından ise Yüce Allah'ın izniyle Haccâc'ın ölümünden söz ederken bahsedeceğiz.

Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika Valiliğine Tayin Edilmesi

Bu yıl içerisinde Velîd b. Abdülmelik Mûsâ b. Nusayr'ı Afrika valiliğine tayin etti. Mûsâ'nın babası olan Nusayr Muâviye'nin koruma birliklerinin başındaydı, ancak Muâviye Sıffîn'e gitmek üzere yola çıkınca Nusayr onunla birlikte gitmemişti. Muâviye kendisine: «Benimle birlikte Ali ile savaşmak üzere gelmekten seni alıkoyan nedir? Halbuki benim sana olan iyiliklerimi herkes bilir.» deyince Nusayr şöyle cevap vermişti: «Şükre senden daha lâyık olan bir kimseye karşı nankörlük ederek sana teşekkür edemem. Bu ise aziz ve celil olan Allah'tır.» Muâviye bu sözler karşısında hiç bir şey demedi.

Mûsâ Afrika'ya vardığında Hassân'ın Afrika'dan ayrılırken bu görevde yerine vekil olarak bırakmış olduğu Sâlih bulunuyordu. Hassân'ın gidişinden sonra Berberîlerin ele geçirme ümitleri tazelenmişti. Mûsâ Afrika'ya varınca Sâlih'i azletti ve bölgenin çeşitli yerlerinde isyan etmiş bir takım kimselerin bulunduğunu haber alınca onların üzerine oğlu Abdullah'ı gönderdi. Abdullah bu isyancılarla savaştı ve onlara karşı zafer kazanarak bin kişiyi esir aldı. Daha sonra Abdullah Mayorka Adası'na gönderildi. Abdullah burayı talan etti ve hadsiz hesapsız ganimetler alarak sağ salim geri döndü. Diğer taraftan Mûsâ, oğlu Hârûn'u bir başka kesimin üzerine gönderdi. Hârûn da bunlara karşı zafer kazandı ve yine bin kadar kişi esir alarak geri döndü. Mûsâ'nın kendisi ise bir başka isyancı grubun üzerine giderek bir miktar ganimet aldı. Böylelikle alınan ganimetlerin beşte biri altmış bin baş esire ulaşmıştı. Hiç kimse bundan daha büyük bir ganimetin alındığını işitmiş değildi.

Daha sonra Afrika'da bir kıtlık oldu ve fiyatlar oldukça yükseldi, pahalılık baş gösterdi. Mûsâ Müslümanları alarak yağmur duasına çıktı ve onlara bir konuşma yaptı, ancak Velîd'in sözünü etmedi. Ona Velîd'in adını zikretmediği söylenince şu cevabı verdi: «Burası öyle bir makamdır ki, burada yalnız Allah'a dua edilir ve yalnız Allah'ın adı zikredilir.» Bu duadan sonra yağmurlar yağdı ve fiyatlar düşüp ucuzluk oldu. Daha sonra Mûsâ geriye kalan Berberîleri ele geçirmek amacıyla Tanca'ya doğru gazaya çıktı. Berberîler Mûsâ'dan korkup kaçmış bulunuyorlardı. Mûsâ onları takip etti ve görülmemiş bir şekilde öldürüp durdu. Yakın Sûs'a varıncaya kadar hiç kimse karşısına çıkmadı. Sonunda Berberîler ordan emân isteyip kendisine itaat ettiler. Mûsâ Tanca'ya azatlı kölesi Târık b. Ziyâd'ı vali olarak tayin etti. Târık'ın Sadefli olduğu söylenir. Ayrıca Târık ile birlikte çoğunluğu Berberîlerden oluşan kalabalık bir ordu da bıraktı. Bunların yanında Kur'ân-ı Kerîm'i, İslâm'ın farzlarını ve miras hukukunu öğretecek kimseleri de bırakıp Afrika'ya geri döndü. Mûsâ Meccâne Kale-

si'nin yanından geçerken buranın halkı kalelerine sığındılar. Mûsâ bu kaleyi muhasara etmek üzere Bişr b. Füllân komutasında bir grup asker bıraktı, Bişr de burayı fethetti. Şu ana kadar da buraya «Bişr Kalesi» denilmektedir. Böylelikle Afrika'da Mûsâ'ya karşı çıkabilecek her hangi bir güç kalmamış oldu.

Mûsâ'nın Afrika valiliğinin 78 yılında olduğu ve onu oraya o sıralarda kardeşi Abdülmelik'in Mısır valiliğini yapmakta olan Abdülaziz b. Mervân'ın tayin ettiği de söylenir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Mesleme b. Abdülmelik Azerbaycân taraflarından Türklere gaza yapmış ve orada bulunan bir takım kale ve şehirleri fethetmişti.

Bu yıl hacc emîrliğini Ömer b. Abdülaziz yapmıştı.

Valiler kendilerinden daha önce söz ettiğimiz kimselerdi.

Zühreoğullarının antlaşmalısı olan Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr el-Azerî bu yıl vefat etmiştir. Abdullah Hicret'ten dört yıl önce dünyaya gelmiştir. Onun Hicret'in 6. yılında doğduğu da söylenir.

Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in azatlı kölesi olan Zalîm de Afrika'da bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN DOKSANINCI (M. 708-709) YILI OLAYLARI

Buhârâ'nın Fethi

Bundan önce Haccâc'ın Kuteybe'ye göndermiş olduğu ve Buhârâ hükümdarı Verdân Huzâh'ı bırakıp geri çekilmesinden dolayı tevbe etmesini emredip bu şehre nereden gideceğini tarif eden mektubundan söz etmiştik. Haccâc'ın bu mektubunu alan Kuteybe 90 yılında Buhârâ'ya gaza yapmak üzere yola çıktı. Verdân Huzâh ise Suğdlulardan, Türklerden ve çevresinde bulunan kavimlerden asker istedi, bunlar da ona gelip katıldılar. Kuteybe onlardan daha erken Buhârâ'ya varıp orayı muhasara altına almıştı. Bu yardımcı kuvvetler Buhârâlılara gelince Müslümanların karşısına çıkıp onlarla savaşmağa başladılar. Ezdliler bunun üzerine: «Bizi bir kenara ve kendi halimize bırakınız.» dediler, ancak Kuteybe: «İlerleyiniz.» deyince onlar da ilerlediler ve çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştular. Ezdliler daha sonra bozguna uğrayıp karargâha kadar kaçtılar. Müşrikler onlara yetişip darmadağın ettiler, karargâhlarının içine girmek zorunda bıraktılar; öyle ki, kadınlarla atlılar karşı karşıya kalıp ağlamağa başladılar. Bunun üzerine Ezdliler tekrar geri dönüp hamle yaptılar. Böylelikle Müslümanların iki ayrı kanadı Türklerin üzerine gitmiş oldu. Yerlerine püskürtünceye kadar onlarla savaşıp durdular. Türkler tümsekçe bir yere çıkıp orada durdular. Kuteybe: «Onları yerlerinden kim püskürtecek?» diye sorduğunda Araplardan hiç kimse üzerlerine gitmeyince Temîmoğullarının yanına vardı ve onlara: «Haydi, sizin o meşhur günleriniz gibi bir gün olsun.» dedi. Bunun üzerine Vekî' sancağı eline alarak: «Ey Temîmoğulları! Bu gün beni düşmana teslim mi edeceksiniz?» diye seslenince onlar da: «Hayır, ey Ebû Mutarrif!» diye cevap verdiler.

Hureym b. Ebî Tahma Temîmlilerin atlılarının başında bulumuyordu. Vekî' ise Temîmlilerin komutanı idi. Vekî': «Ey Hureym! Atlılarınla ileriye git.» diyerek sancağı ona verdi. Hureym sancağı alıp ileri gitti. Vekî' de piyadelerin başında olmak üzere ilerledi. Sonunda Hureym kendileri ile Türkler arasında yer alan nehrin yanına vardı. Vekî': «Ey Hureym, ilerle!» deyince Hureym azgın devenin bakışı gibi baktı ve: «Atları bu nehre mi süreyim? Ey ahmak! Atlar buraya dalarsa helâk olur, giderler.» dedi. Vekî' de: «Ey pis kadının oğlu! Benim emrime karşı mı geliyorsun?» diye-

rek elinde bulunan bir çubukla onu dürttü. Hureym atlarıyla birlikte nehri geçti. Vekî' de nehrin yanına gelerek ahşaptan bir köprü yaptı ve arkadaşlarına: «Kendisini ölüme hazırlamış olan kimseler bunun üzerinden geçsin. Aksi takdirde olduğu yerde kalsın.» dedi. Ancak onunla birlikte sadece sekiz yüz kişi o köprüden geçti. Bu sekiz yüz kişi ile birlikte düşmana yaklaşınca Hureym'e şöyle dedi: «Ben bunlarla mızraklarla çarpışacağım. Sen de atlılarınla onların bizimle uğraşmalarına fırsat verme.» Daha sonra Vekî' hamle yaparak safların arasına girdi. Hureym de atlıları ile birlikte onların üzerine hamle yaptı ve mızrak mızrağa çarpışmağa başladılar. Sonunda Türkleri tepeden püskürtünceye kadar çarpışıp durdular. Kuteybe de şöyle seslendi: «Görmüyor musunuz, düşman kaçıyor?» Ancak düşman tamamiyle kaçıp bozguna uğrayıncaya kadar hiç bir kimse nehri geçmedi. Düşmanın bozgunundan sonra geriye kalanlar nehri geçmeğe başlayınca bu sefer Kuteybe şöyle seslendi: «Kim bir baş getirirse ona yüz dirhem var.» Bunun üzerine pek çok kişinin başı getirildi.

O gün Kuray'oğullarından on bir kişi birer baş getirdi: Bunlara: «Sen kimsin?» diye soruluyor: «Ben Kuray'oğullarındanım.» diye cevap veriyorlardı. Daha sonra Ezdlilerden birisi yine bir baş getirince ona: «Sen kimsin?» diye sorulduğunda o da: «Ben de Kuray'oğullarından birisiyim.» diye cevap vermişti. Ancak Cehm b. Zahr onu tanıyarak: «Yalan söyledi; Allah'a yemin ederim, o Ezdlidir.» deyince Kuteybe: «Ne diye bu şekilde davrandın?» diye sordu, Ezdli de şu cevabı verdi: «Kafa getiren herkesin: «Kuray'oğullarındanım.» dediğini görünce kafa getiren herkesin bu sözü söylemesi gerektiğini zannettim.» Kuteybe bu söze güldü.

Hâkân ve oğlu yaralandı. Allah Müslümanlara zafer nasip etti. Kuteybe de fetih haberini Haccâc'a yazılı olarak bildirdi.

Kuteybe'nin Suğdlularla Barış Yapması

Kuteybe'nin Buhârâ halkına yaptıklarını gören Suğdlular bundan çekindiler. Bu bakımdan onların hükümdarı Tarhûn iki atlı ile birlikte geri döndü ve Kuteybe'nin karargâhına yaklaşarak konuşabileceği bir kişi istedi. Kuteybe ona Hayyân en-Nabatî'yi gönderdi. Tarhûn kendilerine ödeyeceği bir fidye karşılığında barış isteyince Kuteybe bu teklifi kabul ederek onunla barış yaptı. Tarhûn ülkesine geri dönerken Kuteybe de Neyzek ile birlikte geri döndü.

Neyzek'in İhaneti ve Tâlekân'ın Fethi

Denildiğine göre, Kuteybe Buhârâ'dan Neyzek ile birlikte geri dön-

düğünde Neyzek gördüğü fetihlerden korkuya kapılmış olarak arkadaşlarına şöyle dedi: «Ben bu adamla birlikteyim, ama ona karşı kendimi emniyette hissedemiyorum. Ondan izin alıp geri dönsem her halde isabetli olur.» Arkadaşları kendisine: «Öyle yap.» deyince Neyzek Kuteybe'den izin istedi. Kuteybe de Âmûl'de iken ona izin verince Neyzek Tohâristân'a gitmek üzere geri döndü ve Nevbahâr'a varıncaya kadar hızlıca yoluna devam etti. Burada inip dualar etti ve buranın bereketinden yararlanmak istedi. Daha sonra arkadaşlarına şöyle dedi: «Kuteybe'nin bana vermiş olduğu izinden dolayı pişman olduğundan şüphe etmiyorum. O pek yakında Muğîre b. Abdullah'a haber gönderip beni hapsetmesini emredecektir.»

Gerçekten de Kuteybe Neyzek'e izin verdiğinden dolayı pişman olmuş, Muğîre'ye haber göndererek Neyzek'i hapsetmesini emretmişti. Neyzek yola koyulurken Muğîre de onu takibe başlamıştı. Ancak Muğîre onun Hulm Geçidi'ne girmiş olduğunu görünce bırakıp geri döndü. Neyzek açıktan açığa itaatsizliğe yöneldi ve Belh asbahbezi ile Merv er-Rûz hükümdarı Bâzân ile Tâlekân, Fâriyâb, Cûzcân hükümdarlarına mektuplar yazarak onlardan Kuteybe'ye karşı gelmelerini istedi. Onlar da bu isteğini kabul ettiler. Baharın gelişiyle birlikte bir araya toplanıp Kuteybe'ye hücum etmek üzere onlarla sözleşti. Diğer taraftan Kâbul Şâh'a mektup yazarak yardımcı olmasını ve kıymetli eşyalarıyla malını ona göndererek mecbur kaldığı takdirde yanına gelmesi için müsaade etmesini istedi. O da bunu kabul etti.

Tohâristân hükümdarı Cebgûye güçsüz bir kimse idi. Neyzek onu yakalayarak kendisine muhalefet etmemesi için altın zincirlere bağladı. Halbuki vaktiyle Cebgûye hükümdar, Neyzek de onun kölesiydi. Neyzek Cebgûye'den yana kendisini emniyete aldıktan sonra Kuteybe'nin âmilini Cebgûye'nin ülkesinden çıkarttı. Kuteybe de kış mevsiminden önce Neyzek'in isyanını ve karşı gelişini haber aldı. Ancak bu sırada askerler dağılmış bulunuyordu. Bu bakımdan Kuteybe kardeşi Abdurrahman b. Müslim'i on iki bin kişi ile birlikte Burûkân'ın üzerine göndererek ona: «Orada kal ve hiç bir şey yapma. Kış mevsimi biter bitmez Tohâristân'a doğru yürü ve benim sana yakın bir mesafede bulunacağımı da hatırından çıkartma.» dedi.

Abdurrahman bunun üzerine yola koyuldu. Kış mevsiminin sonu yaklaşınca Kuteybe Neysâbûr'a ve diğer şehirlere mektuplar yazarak askerlerin yanına gelmesini istedi. Askerler beklenilenden daha erken yanına gelip toplandılar. Tâlekân hükümdarı isyan etmiş ve bu konuda Neyzek ile mutabık kalmıştı. Kuteybe bu isyancı hükümdarın üzerine giderek Tâlekân halkına hücum etti ve çok sayıda kimseyi öldürdüğü gibi dört fersah boyunca iki sıra halinde pek çok kişiyi de astı. Bundan sonra Neyzek ile

savaşa girmeden önce bu yıl nihayete ermiş olduğundan geri kalan kısmını inşaallah 91. yılın olaylarını anlatırken tamamlayacağız.

Yezîd b. Mühelleb ve Kardeşlerinin Haccâc'ın Hapishanesinden Kaçmaları

Denildiğine göre, bu yıl içerisinde Yezîd b. Mühelleb ve onunla birlikte Haccâc'ın hapsetmiş olduğu diğer kardeşleri hapisten kaçmışlardır. Haccâc Kürtler Fâris'i ellerine geçirmiş olduklarından dolayı üzerlerine asker göndermek amacıyla Rustakâbâz'a gitmişti. Haccâc ile birlikte Yezîd b. Mühelleb ile kardeşleri Abdülmelik ve Mufaddal da gitmişti. Haccâc onların etrafında hendekimsi bir çukur açmış ve onları kendisine yakın bir çadırda bırakmıştı. Ayrıca etrafında Şâm halkından bekçiler de koymuş, onlardan altı milyon dirhem isteyerek işkence yapmağa başlamıştı. Yezîd bu işkencelere karşı iyi direniyordu. Bu ise Haccâc'ın Yezîd'e olan kızgınlığını daha bir artırıyordu. Haccâc'a Yezîd'in bacağına bir ok atılmış ve bunun uç kısmının bacağında kalmış olduğundan ona dokunulur dokunulmaz feryat ettiğinden söz edilince Yezîd'e bacağından işkence yapılmasını emretti. Gerçekten de bacağından işkence yapılmağa başlanınca bağırmağa başladı. Kız kardeşi olan Hind ise Haccâc'la evli idi. Hind kardeşinin sesini işitince bağırıp feryat etmeğe başladı. Bundan ötürü Haccâc onu boşadı.

Haccâc daha sonra onlara işkence yapmaktan vazgeçti ve kurtulmak için çalışırlarken kendilerinden belirli bir ödeme yapmalarını istedi. Onlar da Basra'da bulunan kardeşleri Mervân'a kendileri için bazı atları tazminat olarak vermesini, etrafa bunları satmak istiyormuş gibi davranmasını ve böylelikle bu atların hazır bulunmalarını sağlamasını istediler. Mervân da dediklerini yaptı. Diğer taraftan kardeşi Habîb'e de aynı şekilde Basra'da işkence yapılmakta idi.

Yezîd bekçilere oldukça fazla yemek yapılıp içki hazırlanmasını emretti. Bekçiler hazırlanan içkiyi içtiler ve ölçüyü kaçırdılar. Yezîd beyaz bir sakal takıp aşçısının elbiselerini giyerek dışarı çıktı. Bekçilerden birisi onu görünce: «Bu Yezîd'in yürüyüşüdür.» diyerek yanına vardı, ancak gece karanlığında sakalının beyaz olduğunu fark edince bırakıp geri döndü. Mufaddal ise çıkıp gitti ve onu kimse fark etmedi. Yezîd, Mufaddal ve Abdülmelik daha önceden hazırlanmış gemilere gelerek bindiler. O gece sabaha kadar hep yol aldılar. Sabah olunca bekçiler durumlarını fark ettiler ve gidip Haccâc'a haber verdiler. Haccâc bu işten oldukça korktu ve karışıklık çıkartmak üzere Horasân'a gidip orayı ifsat edeceklerini zannetti. Bu bakımdan Kuteybe'ye posta ile haber gönderip onların durumlarını bildirdi ve bu konuda uyanık olmasını emretti.

Yezîd Betâih'e yaklaşınca atlarla karşılandı. Atlara binerek beraberlerinde Kelbli bir kılavuz ile birlikte Semâve yolu ile Şâm yoluna koyuldular. İki gün sonra Haccâc'a gelen haberde: «Onlar Şâm'a doğru gidiyorlar.» denilince, Haccâc Velîd b. Abdülmelik'e mektup yazıp durumu bildirdi.

Daha sonra Yezîd Filistin'e kadar yoluna devam etti. Orada Ezdli Vuheyb b. Abdurrahman'ın misafiri oldu. Vuheyb Süleyman b. Abdülmelik'in oldukça değer verdiği bir kimse idi. O bakımdan Süleyman'ın yanına giderek ona Yezîd'in ve kardeşlerinin durumunu bildirdi, Haccâc'ın şerrinden kendisine sığındıklarını anlattı. Bunun üzerine Süleyman: «Onları yanıma getir, ben hayatta olduğum sürece onlara hiç bir kötülük gelmeyecektir.» deyince Vuheyb onları alarak Süleyman'ın yanına götürdü. Süleyman da onları emniyetli bir yerde bıraktı.

Haccâc Velîd'e mektup yazarak olayı: «Mühelleb'in çocukları Allah'ın emânına hainlik ederek yanımdan kaçıp Süleyman'a sığındılar.» şeklinde bildirdi. Velîd daha önce onlardan çekinmiş ve Horasân'da karışıklık çıkarmak için oraya gittiklerini zannetmişti. Onların, kardeşi Süleyman'ın yanında olduklarını öğrenince bir dereceye kadar rahatladı, ancak onların kaçışıyla alınamayan paradan dolayı küplere bindi. Süleyman Velîd'e şöyle bir mektup yazdı: «Yezîd yanımdadır ve ona emân vermiş bulunuyorum. Onun ödemesi gereken üç milyon dirhem vardır, çünkü Haccâc onu altı milyon ödemekle cezalandırmış, Yezîd de bunun üç milyonunu ödemişti. Geriye kalan parayı ödemeyi ben üzerime alıyorum.» Buna karşılık Velîd ona şu cevabı yazdı: «Allah'a yemin ederim, onu bana göndermediğin sürece ben de ona emân vermiyorum.» Ancak Süleyman kendisine: «Onu sana gönderecek olursam, onunla birlikte ben de geleceğim.» diye yazınca Velîd şu karşılığı verdi: «Alah'a yemin ederim, sen yanıma gelecek olursan, o zaman ben de ona emân vermem.» Bunun üzerine Yezîd Süleyman'a şöyle dedi: «Beni onun yanına gönder. Allah'a yemin ederim, ikinizin arasmda benden dolayı düşmanlık çıksın istemiyorum. Herkesin de benim uğursuzluğumdan söz etmesini arzulamıyorum. O bakımdan gücünün yettiği kadar onu yumuşatıcı bir mektup yaz ve benimle gönder.»

Süleyman Yezîd'i ve onunla birlikte kendi oğlu Eyyûb'u gönderdi. Velîd Süleyman'a Yezîd'i elleri kolları bağlı olarak göndermesini emrettiğinden Süleyman da oğluna şöyle demişti: «Müminlerin emîrinin yanına gireceğin zaman kendini Yezîd ile birlikte aynı zincire bağla.» Eyyûb babasının dediğini yaptı. Velîd yeğeninin zincire bağlı olduğunu görünce: «Biz galiba Süleyman'a karşı aşırı gittik.» dedi. Eyyûb babasının yazdığı mektubu amcasına teslim ederek şöyle konuştu: «Müminlerin emîri! Canım sana fedâ olsun. Babamın vermiş olduğu himayeyi bozma. Zaten ba-

bamın himayesini en çok korunması gereken kişi sensin. Sana olan yakınlığımız dolayısıyla himayemize girmek suretiyle esenliği ümit eden kimselerin de ümidini kırma. Şu kapının şerefi dolayısıyla her şeyiyle yanımıza gelen ve şeref ümit eden kimseleri de zelil kılma.»

Velîd Süleyman'ın mektubunu okuyunca Yezîd'e ve kardeşlerine karşı iyi hareket etmek üzere kendisinin duygularını harekete geçirecek ifadeler kullanmış olduğunu ve Yezîd'in ödemesi gereken malı kesinlikle kendisine ulaştıracağını garantilediğini gördü. Velîd mektubu okuduktan sonra: «Gerçekten Süleyman'a karşı ağır davrandık.» dedi. Yezîd'in kendisi de söz alıp özür beyan etti. Bunun üzerine Velîd ona emân verdi, o da Süleyman'ın yanına geri döndü. Diğer taraftan Velîd Haccâc'a mektup yazarak şöyle dedi: «Süleyman ile birlikte olması hasebiyle benim Yezîd'e ve onun ailesine el uzatmama imkân yoktur. Sen de onlara ilişme.» Böylelikle Haccâc da onlarla uğraşmaktan vazgeçti.

Mühelleb'in diğer oğlu Ebû Uyeyne bir milyon ödemek karşılığında Haccâc'ın yanında cezalı bulunuyordu. Haccâc bu cezayı almaktan vazgeçtiği gibi Mühelleb'in diğer oğlu Habîb'e de ilişmedi.

Yezîd b. Mühelleb Süleyman'ın yanında kaldı. Süleyman hediyeler gönderiyor ve ona ziyafetler veriyordu. Yezîd kendisine gelen hediyeyi mutlaka Süleyman'a gönderir, Süleyman da kendisine gelen hediyelerin yarısını mutlaka Yezîd'e gönderirdi. Süleyman beğendiği her cariyeyi de kesinlikle Yezîd'e gönderirdi.

Bu yıl Mesleme b. Abdülmelik Rûm diyarına gaza yaparak Suriye'de bulunan beş ayrı kaleyi fethetti. Abbâs b. Velîd de yaptığı gazalarla Erzen'e ve Suriye'ye kadar vardı.

Velîd b. Abdülmelik bu yıl Mısır'da Kurra b. Şerîk'i vali tayin etmiş, aynı görevi yapan kardeşi Abdullah b. Abdülmelik'i de görevinden azletmişti.

Bu yıl Bizanslılar deniz kuvvetleri komutanı Hâlid b. Keysân'ı esir almış, Bizans kralı da daha sonra onu Velîd'e hediye olarak geri göndermişti.

Bu yıl hacc emîrliğini Ömer b. Abdülaziz yaptı. Ömer hem Mekke, hem Medîne, hem de Tâif emîri olarak görev yapmakta idi. Irak ve bütün Doğu bölgesinin valisi Haccâc b. Yûsuf idi. Haccâc'ın Basra'ya tayin ettiği âmil el-Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî idi. Basra kadısı Abdurrahman b. Uzeyne idi. Horasân valisi Kuteybe b. Müslim, Mısır valisi ise Kurra b. Şerîk idi.

Ensâr'dan Enes b. Mâlik bu yıl vefat etti. Onun 92 ve 93 yılında vefat ettiği de söylenir. Enes 96 yaşında vefat ettî. 106, 107 ve 103 yılında vefat ettiği de söylenir. Ebu'l-Âliye er-Reyâhî sevvâl (M. Ağustos-Eylül 709) ayında vefat etmiştir.

Nahiv alimi Leysli Nasr b. Âsım da bu yıl vefat etmiştir. Nasr nahvi Ebu'l-Esved ed-Duelî'den öğrenmişti.

HİCRET'İN DOKSAN BİRİNCİ (M. 709-710) YILI OLAYLARI

Kuteybe ile Neyzek Arasındaki Olayların Devamı

Kuteybe'nin Neyzek üzerine yürümesinden, Tâlekân'da neler olduğundan ve orada öldürdüğü kimselerden söz etmişti. Kuteybe Tâlekân'ı fethettikten sonra oraya kardeşi Ömer b. Müslim'i vali olarak bırakmıştı. Tâlekân hükümdarının Kuteybe ile savaşmadığı, dolayısıyla Kuteybe'nin ona ilişmediği de söylenir.

Tâlekân'da bir takım hırsızlar da vardı. Kuteybe onları öldürüp astı, ondan sonra Fâriyâb'a doğru yürüdü. Fâriyâb hükümdarı Kuteybe'nin yanına gelip ona itaat ettiğini söyledi. Kuteybe de onun bu itaat arzını kabul etti. Fâriyâb'da hiç kimseyi öldürtmedi ve oraya da ailesinden birisini vali olarak tayin etti.

Cûzcân hükümdarı onların durumunu haber alınca dağlara kaçtı. Kuteybe de Cûzcân üzerine yürüyünce Cûzcân halkı Kuteybe'nin yanına gelerek itaatlerini arzettiler. Kuteybe onların bu itaat arzlarını kabul etti ve Cûzcân'da hiç kimseyi öldürtmedi. Buraya da Âmir b. Mâlik el-Himmânî'yi vali tayin etti.

Kuteybe daha sonra Belh'e geldi. Belh halkı tarafından karşılanan Kuteybe burada yalnızca bir gün kaldı ve Hulm Geçidi'nde yetişmek üzere kardeşi Abdurrahman'ı takibe başladı. Neyzek Bağlân'a doğru yola koyuldu. Ayrıca bu geçidin girişine ve dar yerlerine kendisini korumak amacıyla geride bir takım savaşçılar bıraktı. Diğer taraftan arka tarafında bulunan oldukça güçlü bir kaleye de savaşçılar bıraktı. Kuteybe günlerce bu geçidin dar yerlerinde onlarla savaştığı halde geçitten başka bir yol bilemiyor ve Neyzek'in yanına varabilecek bir yol, ya da askerin bulunmadığı bir geçit bulamıyordu. Bu bakımdan şaşırıp kaldı. Bir kişi yanına gelerek geçidin arka tarafında bulunan kaleye girebilecek bir yolu göstermesi karşılığında emân istedi. Kuteybe ona emân verdi ve onunla birlikte bazı kişiler gönderdi. Bu kişi Hulm Geçidi'nin arka tarafından giden bir yolla onları kaleye kadar götürdü. Kaledekilerin kendilerini emniyette hissettik-

leri bir sırada baskın yaptılar. Bunun üzerine geri kalanlar ve geçitte bulunanlar da kaçışmağa başladı. Böylelikle Kuteybe geçide girdi, kaleye kadar geldi ve oradan da Simincân'a varıp bir kaç gün kaldıktan sonra yine kardeşi Abdurrahman'ı önden göndererek Neyzek'in üzerine yürüdü.

Bunu öğrenen Neyzek kaldığı yerden yola koyuldu. Fergâna Vadisi'ni aşarak kıymetli eşyalarını ve mallarını Kâbul Şâh'a gönderdi, kendisi de Kürz'e gidip konakladı. Abdurrahman da onu takip ediyordu. Bu bakımdan Abdurrahman da gelip Kürz'ün tam karşı tarafında yerleşti. Kuteybe ise kendisi ile Abdurrahman arasında iki fersahlık bir uzaklıkta konakladı. Neyzek Kürz'e sığındı. Buraya ancak bir taraftan varılabiliyor ve oldukça sarp bir yolu olduğundan binekler buraya çıkamıyordu. Kuteybe iki ay süreyle onları muhasara altına aldı. Sonunda Neyzek'in elinde bulunan yiyecekler azaldı ve çiçek hastalığına da yakalandılar.

Kuteybe ise kışın bastırmasından çekindiği için Süleym en-Nâsıh'ı çağırarak ona şöyle dedi: «Neyzek'in yanına git ve onu bana emânsız olarak getirmek için bir çare bul. Eğer bu hilene kanmayacak olursa o zaman ona emân ver. Şunu da bil ki, Neyzek'i getirmeyecek olursan seni asarım.» Bu sözleri üzerine Süleym: «O halde bana muhalefet etmemesi için Abdurrahman'a bir mektup yaz.» dedi. Kuteybe Abdurrahman'a Süleym'in istediği mektubu yazdı. Süleym Abdurrahman'ın yanına vararak: «Benimle yolun ağzında durmaları için bazı adamlar gönder. Neyzek ile beraber çıktığımı gördüklerinde bunlar arkamızdan geçip bizimle yol arasında dursunlar.» dedi. Abdurrahman onunla birlikte bir miktar atlı gönderdi, bunlar da denilen yere gidip durdular. Süleym yanına pek çok yiyecek ve ekmek alarak Neyzek'e vardı ve: «Sen Kuteybe'ye kötülük ettin ve ona vermiş olduğun sözde durmadın.» dedi. Neyzek: «Peki, görüşün nedir?» diye sorunca Süleym şöyle cevap verdi: «Görüşüme göre onun yanına geri dön, çünkü o bu işten vazgeçecek değildir. İster sağ kalsın, isterse ölsün, olduğu yerde kışı geçirmeğe karar vermiş bulunuyor.» Neyzek'in: «Peki, ben ona emânsız olarak nasıl gidebilirim?» diye sorması üzerine: «Sana karşı olan duyguları sebebiyle emân vereceğini zannetmiyorum, çünkü sen onu oldukça kızdırmış bulunuyorsun. Bununla birlikte şunu uygun görüyorum: Yanına gidip elinden yakalayarak emân isteyinceye kadar kendisine doğru gelmekte olduğunu bilmesin. Böylelikle utanıp seni affedeceğini ümit ediyorum.» diyerek karşılık verdi. Neyzek şöyle dedi: «Bu görüşü uygun görmüyorum, çünkü beni görür görmez öldüreceğini zannederim.» Bunun üzerine de Süleym şöyle konuştu: «Senin yanına sadece bu fikri vermek için gelmiş bulunuyorum. Eğer dediğimi yaparsan kurtulacağını ümit eder ve yanındaki eski durumuna geleceğini zannederim, kabul etmiyorsan o zaman ben de buradan çeker giderim.»

Daha sonra Süleym yanında getirmiş olduğu yiyecekleri onlara takdim etti. Benzerini görmemişlerdi, bu bakımdan Neyzek ile birlikte bulunanlar bunu kapıştılar. Neyzek bundan hoşlanmadı. Süleym ona tekrar seslenerek şunları söyledi: «Ben sana öğüt veriyor ve hayırlısını söylüyorum. Seninle birlikte olanların büyük bir sıkıntı içinde olduklarını görüyorum. Kuşatma uzayacak olursa senin için selâmetli olan işleri yapacaklarından emin değilim; o bakımdan kalk, Kuteybe'nin yanına git.» Onun bu sözlerine Neyzek şöyle karşılık verdi: «Onun bana zarar vermeyeceğinden, beni öldürmeyeceğinden emin değilim; o bakımdan yanına emânsız gitmiyorum. Bununla beraber emân verse bile beni öldüreceğini sanırım, ancak emân alırsam yaptığımdan mazur olurum.» Süleym'in: «O sana emân vermiştir. Benim bu konuda yalan söylemiş olacağımı düşünebiliyor musun?» demesi üzerine ise Neyzek: «Hayır.» dedi. Arkadaşları da Neyzek'e: «Süleym'in sözünü kabul et, çünkü o haktan başkasını söylemez.» dediler.

Neyzek bunun üzerine yanında Cebgûye, Cebgûye'nin halifesi Sûl Tarhân, güvenlik kuvvetleri komutanı Habs Tarhân, Neyzek'in yeğeni Şükrân bulunduğu halde kaleden çıktı. Geçitten çıktıkları zaman Süleym'in daha önce geride bırakmış olduğu atlılar araya girerek Neyzek'in arkadaşları olan Türklerle çıkışları arasında engel teşkil ettiler. Neyzek: «İşte sözde durmamanın başlangıcı!» deyince Süleym şu cevabı verdi: «Bunların geride kalmaları senin için daha hayırlıdır.» Süleym, Neyzek ve Neyzek ile birlikte bulunanlar Kuteybe'nin yanına geldiler. Kuteybe onları hapsederek Haccâc'a Neyzek'i öldürmek üzere izin almak amacıyla mektup yazdı. Kuteybe Uleymli Muâviye b. Âmir b. Alkame'yi göndererek Kürz'de bulunan malları ve orada bulunan kişileri çıkartıp getirmekle görevlendirdi, o da bunları ele geçirip Kuteybe'nin yanına geldi. Onlara yapacağı uygulama ile ilgili olarak Kuteybe Haccâc'ın mektubunu bekledi. Kırk gün sonra Haccâc'dan gelen mektup Neyzek'i öldürmesini emrediyordu. Kuteybe görüş sahiplerini çağırarak Neyzek'i öldürüp öldürmemek konusunda istişare etti. Farklı görüşler ortaya attılar. Sonunda Dırâr b. Husayn şöyle dedi: «Ben senin: "Elime imkân verecek olursa Neyzek'i öldüreceğime dair Allah'a söz vermiş bulunuyorum." dediğini işittim. Şayet bunu yapmayacak olursan Allah seni ona karşı ebediyyen bir daha muzaffer etmeyecektir.»

Kuteybe bunun üzerine Neyzek'i yanına çağırarak kendi eliyle boynunu uçurdu. Sûl'un ve Neyzek'in arkadaşlarından yedi yüz kişinin öldürülmesini emretti. On iki bin kişinin öldürülmesini emrettiği de söylenmiştir. Neyzek'i ve yeğenini astı, ayrıca Neyzek'in başını da Haccâc'a gönderdi.

Nehâr b. Tevsia Neyzek'in öldürülmesi ile ilgili olarak şunu söylemiştir:

«Neyzek'ten intikamını alarak yükselen bir ordunun
Gazası, yemin ederim ki, çok iyidir.»

Abbâs el-Bâhilî'nin azatlı kölesi olan Zinnîr Neyzek'e ait mücevherli bir kap almıştı. Neyzek mal, akar, servet ve bu tür mücevheratı çok olan bir kişiydi. Cebgûye Velîd'in ölümüne kadar Şâm'da kaldı.

Herkes Kuteybe'nin Neyzek'e verdiği sözde durmadığından bahsediyordu. Şairin birisi şöyle der:

«Sen sözde durmamayı kararlılık sanma sakın,
Bu şekilde yükselenlerin bir gün gelir ayakları kayabilir.»

Kuteybe Neyzek'i öldürdükten sonra Merv'e geri döndü. Cûzcân hükümdarı elçi göndererek emân istedi. O da yanına gelmesi şartıyla emân verdi. Cûzcân hükümdarı sonra karşılıklı olarak rehine alıp vermeyi teklif edince Kuteybe ona Habîb b. Abdullah b. Habîb el-Bâhilî'yi, hükümdar ise ailesinden bazı kimseleri rehin olarak verdi. Daha sonra Kuteybe'nin yanına gelip onunla barış yaptı. Cûzcân hükümdarı geri döndükten sonra Tâlekân'da öldü. Bu bakımdan Cûzcânlılar: «Bizim hükümdarımızı zehirlediler.» diyerek Habîb'i öldürdüler. Kuteybe de yanında bulunan rehineleri öldürdü.

Şûmân, Kiş ve Nesef Gazaları

Kuteybe bu yıl Şûmân üzerine yürüyerek orayı muhasara altına aldı.

Sebebi şudur: Şûmân hükümdarı Kuteybe'nin tahsildarını kovunca Kuteybe ona iki elçi gönderdi. Bunlardan birisi Arap olup adı Ayyâş idi, diğeri ise Horasânlı idi. Bu iki elçi Şûmân hükümdarından barış şartlarına göre üstlendiği ödemeyi yapmasını istemekle görevliydiler. Elçiler Şûmân'ın yanına gelince Şûmân halkı karşılarına çıkarak ok atmağa başladılar. Horasânlı elçi geri döndüğü halde Ayyâş onlarla çarpıştı, sonunda onu öldürdüler. Bilâhare Ayyâş'ın vücudunda altmış yara olduğu tespit edildi.

Kuteybe Ayyâş'ın öldürüldüğünü haber alınca Şûmânlılar üzerine bizzat kendisi yürüdü. Şûmân'a vardığı zaman kardeşi Sâlih b. Müslim aralarında dostluk da bulunan hükümdarın yanına bir elçi göndererek ona Kuteybe'ye itaat etmesini emretti ve barışın şartlarını yeniden kabul ede-

cek olursa Kuteybe'ye de bunu kabul ettireceğini garantiledi, ancak Şûmân hükümdarı bunu kabul etmeyerek Sâlih'in elçisine şöyle dedi: «Ben en güçlü kaleye sahip bir hükümdar olduğum halde sen kalkıp beni Kuteybe ile mi korkutuyorsun?» Kuteybe Şûmân'a vardığında hükümdar şehre çekilmiş ve kendisini korumaya almış idi. Kuteybe mancınıklarını kurdu ve kaleyi atışa tuttu. Kaleyi yardı ve hükümdar ile birlikte oturan bir kişi de bu mancınık vasıtasıyla atılan taşlardan birisinin isabeti sonucu öldü. Hükümdar Kuteybe'nin kendisine karşı zafer kazanacağından korkuya kapılınca kalede bulunan bütün mal ve mücevherleri toplayıp dipsiz bir kuyunun içerisine attı, daha sonra kaleyi açarak Kuteybe'nin ve askerlerinin önüne çıktı ve ölünceye kadar onlarla çarpıştı. Kuteybe savaş sonucu bu kaleyi aldıktan sonra savaşçıları öldürüp çoluk çocuğu da esir aldı.

Daha sonra Kuteybe Kiş ile Nesef üzerine yürüyerek buraları fethetti. Fâriyâblılar teslim olmayıp kendilerini savunmağa başlayınca Fâriyâb'ı yaktı. Bu bakımdan buraya («yakılmış» anlamına gelen) «Muhterika» adı verildi. Kuteybe kardeşi Abdurrahman'ı Kiş ve Nesef'ten Suğd'a gönderdi. Suğd'un hükümdarı Tarhûn idi. Abdurrahman Tarhûn'dan Kuteybe'nin kendisiyle anlaşmış olduğu meblağı aldı, buna karşılık olarak da beraberinde olan rehineleri ona teslim edip Buhârâ'ya, Kuteybe'nin yanına geri döndü, çünkü Kuteybe Kiş ve Nesef'ten sonra Buhârâ'ya gitmişti. Daha sonra da hep birlikte Merv'e geri döndüler. Kuteybe Buhârâ'da olduğu sıralarda Buhârâ-Huzâh'ı hükümdar yaptı. Buhârâ-Huzâh henüz genç bir delikanlı idi. Bu yüzden Kuteybe ona karşı çıkmasından çekindiği kimseleri de öldürdü.

Denildiğine göre, Suğd'a Kuteybe bizzat yürümüştü. Onları bırakıp geri dönünce Suğdlular Tarhûn'a: «Sen yaşlı bir kişi olmakla birlikte zillete razı oldun ve cizye ödemek hoşuna gitti. Bizim sana ihtiyacımız yoktur.» dedikten sonra onu yakalayarak hapse attılar, yerine ise Gavzek'i geçirdiler. Bunun üzerine Tarhûn intihar etti.

Çeşitli Olaylar

Denildiğine göre, bu yıl Velîd Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Mekke valiliğine tayin etmiştir. Hâlid Velîd'in vefatına kadar Mekke valiliği görevinde kalmıştır. 98 yılında da kendisinden söz edilmişti. Hâlid Mekke'ye vali olunca onlara bir hutbe okuyarak halifeliğin durumunu alabildiğine büyüttü ve onları itaata teşvik ederek şöyle dedi: «Ben konuşmaları halinde itaatı kabul etmeyeceklerini beyan edecek olsalar, Harem'in hudutları içerisinde bulunup emniyet içerisinde olan şu yabani hayvanları bile bu-

ranın dışına çıkartırdım. O bakımdan sizler itaatten ayrılmayın, cemaatten uzak kalmayın. Allah'a yemin ederim, kendi imamına karşı gelen kim olursa olsun, yanıma getirilecek olursa mutlaka onu Harem'in hudutları dahilinde asacağım, çünkü ben halifenin yazmış olduğu ya da uygun görmüş olduğu her hangi bir şeyin uygulanmasından başka bir yolu kabul etmiyorum.» Hâlid bu konuda halkın üzerindeki baskılarını artırdıkça artırdı.

Bu yıl hacc emîrliğini Velîd b. Abdülmelik yaptı. Medîne'ye varır varmaz mescidin inşaatını görmek üzere oraya gitti. Herkes mescitten çıkartıldığı halde geriye sadece Saîd b. Müseyyeb kalmış, hiç bir koruma görevlisi onu çıkartmaya cesaret edememişti. Kendisine: «Ne olur, kalkıp gitsen!» denilince şöyle karşılık verdi: «Hayır, kalkıp gitme vaktim gelmedikçe gidecek değilim.» Bunun üzerine: «O halde, hiç olmazsa Müminlerin emîrine selâm ver.» dediler. Buna da şu karşılığı verdi: «Allah'a yemin ederim, onun önünde ayağa bile kalkmam.»

Ömer b. Abdülaziz der ki:

Ben de Saîd b. Müseyyeb'i görmemesi için Velîd'i mescidin öbür tarafına doğru götürüyordum. Kıble'nin yakınlarında Velîd onu görünce: «Bu yaşlı ihtiyar kim? Yoksa Saîd midîr?» diye sordu. Ben de: «Evet, odur. Onun şöyle şöyle durumları vardır. Senin burada olduğunu bilseydi, kalkıp sana selâm verirdi. Gözleri pek iyi görmüyor.» dedim. Velîd şöyle konuştu: «Onun durumunu iyi biliyorum. Biz onun yanına gideriz.» Mescitte Saîd'in yanına varıncaya kadar dolaştıktan sonra: «Ey yaşlı adam! Nasılsın?» diye sordu. Allah'a yemin ederim, Saîd yerinden kımıldamadı, sadece: «Allah'a hamd olsun, iyiyim; Müminlerin emîri ne haldedir?» dedi.

Velîd yanından ayrılırken Ömer'e: «İşte bu, o insanlardan arta kalan bir kişidir.» dedi.

Velîd Medîne'de bol miktarda un, altından, gümüşten kaplar ve mallar dağıttı. Cuma namazını Medîne'de kıldırdığında birinci hutbeyi oturarak, ikinci hutbeyi ise ayakta okudu.

İshâk b. Yahyâ anlatıyor:

Velîd ile birlikte bulunduğu sırada Recâ b. Hayve'ye: «Siz hep böyle mi yapıyorsunuz?» diye sorduğumda bir kaç kere: «Evet.» dedikten sonra: «Muâviye'den bu yana hep böyledir.» diye ekledi. Bu sefer: «Peki, bu konuda onunla hiç konuşmaz mısın?» diye sorunca şöyle dedi: «Kabîsa b. Züeyb kendisinin bu konuda Abdülmelik'le konuştuğu halde Abdülmelik'in oturmayı terk etmediğini bana haber verdi. Ayrıca Osman'ın böyle hutbe

okuduğunu da bildirdi.» Bunun üzerine kendisine: «Allah'a yemin ederim, Osman hep ayakta hutbe okudu.» deyince şu cevabı verdi: «Bu konuda onlara bir rivayet gelmiş, onlar da buna uyup gidiyorlar.»

İshâk şöyle ekler:

Onlar arasında Velîd'den daha zorba birisini görmedik.

Valiler daha önce kendilerinden söz ettiğimiz kimselerdi, ancak Mekke valisi Hâlid idi. Bu yıl da Mekke valisinin Ömer b. Abdülaziz b. Mervân olduğu da söylenmiştir.

Abdülaziz b. Velîd bu yılın yaz gazasının komutanlığını yaptı. Daha önce bu ordunun başında Mesleme b. Abdülmelik vardı.

Velîd bu yıl amcası Muhammed b. Mervân'ı Cezîre ve Armenia valiliğinden alarak yerine kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i getirmiş, Mesleme de Âzerbaycân taraflarından Türklere gaza tertip ederek Bâb'a kadar varmış, bir takım şehir ve kaleler zaptetmiş ve bunlara karşı mancınık kullanmıştı.

HİCRET'İN DOKSAN İKİNCİ (M. 710-711) YILI OLAYLARI

Bu yıl içerisinde Mesleme b. Abdülmelik Bizans diyarına gaza tertip ederek üç kale fethetmiş ve Sûsene halkını Bizans ülkesine sürmüştü.

Endülüs'ün Fethi

Bu yıl Mûsâ b. Nusayr'ın azatlı kölesi olan Târık b. Ziyâd on iki bin kişilik bir ordu ile Endülüs'e gaza yaptı. Endülüs'te adı Azrinok olan kral ile karşılaştı. Azrinok aslında Endülüs Acemlerinin kralları olan Esbahân halkındandı. Târık ordusuyla üzerine yürüdü, Azrinok da tacı ve bütün kralların o zamana kadar giymekte olduğu süs eşyaları ile birlikte üzerine geldi ve aralarında çok şiddetli bir çarpışma oldu. Târık Azrinok'u öldürdü ve 92 yılında Endülüs'ü fethetti.

Ebû Ca'fer (Taberî)'in Endülüs'ün fethi ile ilgili olarak zikrettiği bundan ibarettir. Ancak bu kadar büyük bir bölgenin ve böyle muazzam bir fethin bu kadar kısa bilgilerle geçiştirilmemesi gerekir. Ben Yüce Allah'ın izni ile buranın fethinden daha geniş ve etraflı bir şekilde söz edecek ve bu konuda Endülüslülerin yazdıklarını kaynak alacağım, çünkü onlar kendi ülkelerini daha iyi bilirler.

Endülüslü yazarlar der ki:

Buranın ilk sakinleri Endülüş diye bilinen bir kavim olduğundan bu bölgeye de onların adı verilmiştir. Daha sonra bu kelimenin sonundaki «ş» «s» yapılarak Arapçalaştırılmıştır. Hristiyanlar ise Endülüs'e adı «İşbanes» olan ve orada asılan bir kimsenin adından hareketle «İşbaniye» derler. Buraya İşbaniye adının ilk dönemlerde asıl adı Titus oğlu İşban olan bir kralın adından hareketle verildiği de söylenmiştir. Batlamyus da buraya bu adı vermiştir. Bu adın Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'in oğlu olan Endülüs'ten geldiği de söylenmiştir. Yâfes'in oğlu Endülüs burayı ilk imar eden kişidir.

Yine denildiğine göre, Tûfan'dan sonra Endülüs'ün ilk sakinleri «Endülüs» diye bilinen bir kavimdir. Onlar burayı imar etmiş ve buranın mül-

künü uzun bir süre ellerinde tutmuşlar. Bunların dini mecusîlik idi. Daha sonra Allah onlara yağmur yağdırmamış ve ülkelerinde büyük bir kıtlık baş gösterdiğinden pek çoğu helâk olmuş, kaçabilenler de kaçmıştı. Böylelikle Endülüs yüz yıl boş kaldıkta nsonra Yüce Allah burayı imar etmek üzere Afrikalıların gitmesi için gerekli sebepleri hazırlamış ve sonunda buraya Afrikalılardan bir grup gelip yerleşmiştir. Bunları da Afrika kralı ülkesinde uzun süre devam eden bir kıtlık dolayısıyla yükünü hafifletmek üzere sürmüştü, çünkü bu kıtlık neredeyse onları bütün bütüne yok edecekti. Sürgün ettiği bu kişileri tayin ettiği komutan ile birlikte gemilere doldurdu, bunlar da Kâdis Adası'na demirlediler. Endülüs ülkesinin yeşermiş olduğunu, nehirlerin şarıl şarıl akmakta bulunduğunu görünce buraya yerleştiler ve burayı imar ettiler. İşlerini düzene sokmak amacıyla da başlarına bir hükümdar tayin ettiler.

Bunlar kendilerinden öncekilerin dini üzereydiler. Başkenti İşbiliye bölgesinde Tâlikatu'l-Harâb diye bilinen bir yerdir. Burada yerleşmiş, burayı inşa etmiş ve yüz elli yıldan fazla bir süre burada kalmışlardı. Bu süre içerisinde onlardan on beş kişi hükümdarlık yapmıştı.

Daha sonra Allah onların üzerine Romalıları gönderdi ve Titus'un oğlu İşban ülkelerini eline geçirdi. Hücumlar yaptı, onları dağıttı ve pek çoğunu öldürüp Tâlika'da onları muhasara altına aldı. Onlar da kendilerini burada korumaya aldılar. Bunun üzerine İşban onlara karşı İşbaniye'yi inşa etti ki, «İşbiliye» diye bilinen yer burasıdır. Daha sonra burayı kendisinin başkenti yapmıştır.

İşban'ın etrafındaki kalabalık artınca azgınlaşıp zulme başladı. Aynı kişi Beytulmakdis'e hücum ederek orada bulduklarını ganimet aldı ve yüz bin kişiyi öldürdü. Burada bulunan mermerleri de İşbiliye'ye ve başka yerlere taşıdı. Aynı şekilde Hz. Dâvud'un oğlu Hz. Süleyman (a.s.)'ın sofrasını da ganimet olarak ele geçirdi. İşte Târık'ın Tulaytula fethi sırasında ganimet aldığı sofra budur. İşban aynı zamanda Beytulmakdis'teki altın testi ile Mârida'da bulunan taşı da ganimet almıştı.

Sözünü ettiğimiz bu İşban'ı bir gün tarlasını sürmekte iken Hızır (a.s.) görmüş ve şöyle demiş: «Ey İşban! Bir gün gelecek eline büyük imkânlar geçecek, hükümdar olacak ve yükseleceksin. İylyâ şehrini eline geçirdiğin zaman peygamberlerin soyundan gelenlere yumuşak davran.» İşban kendisine: «Sen benimle alay mı ediyorsun? Benim gibi birisi nasıl olur da hükümdar olabilir?» diye sorunca bu sefer Hızır ona şöyle demiş: «Elindeki asâyı şu gördüğün hale getiren senin hakkında hükümdarlığı da takdir etmiş bulunuyor.» Asâsına bakan İşban onun yeşerdiğini görünce korkuya kapılmış, Hızır da onu bırakıp gitmişti. İşban onun söylediklerine

inanmıştı. İnsanlarla oturup kalkmağa başlamış ve büyük bir mülkü eline geçirinceye kadar yükselip durmuştu. Onun hükümdarlığı yirmi yıl sürmüş, İşbanlıların hükümdarlığı ise ondan sonra peş peşe gelen elli beş hükümdarla devam etmiştir.

Daha sonra adları Beşnolyat olan bir Romalı topluluk onların üzerine gitmişti. Bunların da hükümdarının adı Nita oğlu Tuviş idi. Bunlar Allah'ın Hz. Mesîh'i peygamber olarak gönderdiği döneme rastlamıştı. Beşnolyatlılar Endülüs'e galip gelerek orayı ellerine geçirdiler. Başkentleri Mârida şehriydi. Onlardan yirmi yedi kral gelip geçti.

Daha sonra Gotlardan bir grup hükümdarlarıyla birlikte gelerek burayı Roma kralının egemenliğinden çıkardılar. Onların ortaya çıkışları Endülüs'ün doğusunda bulunan İtalya taraflarından olmuştu. Bunlar o taraftan Mecedonya ülkesine baskın yapmışlardı. Bu olaylar kayserlerin üçüncüsü olan Claudius döneminde olmuştu. Claudius onların üzerine giderek bozguna uğratmış ve pek çok kimseyi öldürmüştü. Bundan sonra Büyük Konstantin dönemine kadar güçsüz kalmışlardı. Büyük Konstantin döneminde güçlenerek tekrar baskınlar düzenlemeğe başladılar. Büyük Konstantin onların üzerine bir ordu gönderince bu orduya karşı duramamış ve Kayser (Roma) Devleti'nin ilk üçte bir dönemine kadar kendilerinden hiç bir şekilde söz edilmemişti.

Bu sırada başlarına adı Lodrik olan bir komutan tayin ettiler. Lodrik putlara tapardı. Hristiyanları putlarına secde etmeğe mecbur etmek amacıyla Roma'ya yürüdü, ancak kötü uygulamaları görülünce yanında bulunanlar kendisini yardımsız bırakarak kardeşinin tarafına çekildiler ve ona karşı savaşmağa başladılar. Bunun üzerine Lodrik Roma hükümdarının yardımını istemiş, o da ona bir ordu gönderince kardeşini bozguna uğratmış ve Hristiyan dinine girmişti. Lodrik on üç yıl hükümdarlık yaptıktan sonra yerine Akrit, ondan sonra Amlarik, ondan sonra Vakdiş adındaki hükümdarlar geçmişti. Bunlar da tekrar putlara tapmağa geri dönmüşlerdi. Amlarik çevresinde bulunanlardan yüz bin kişi alarak Roma üzerine yürüyünce Roma kralı da üzerine bir ordu göndermiş, bu ordu karşısında bozguna uğramış, kendisi de öldürülmüştü.

Ondan sonra Elrik adındaki birisi hükümdar olmuştu. Elrik inkârcı ve kahraman birisiydi. Vakdiş'in ve onunla birlikte öldürülenlerin intikamını almak üzere yola koyulmuş, Roma'ya kadar gelerek şehri muhasara etmiş, Romalıları oldukça zor duruma düşürdükten sonra savaş sonucu şehre girip mallarını ganimet almıştı. Daha sonra donanmayı toplayarak fethetmek ve oradaki ganimetleri almak üzere Sicilya'ya gitmiş,

ancak kendisi de dahil olmak üzere beraberindekilerin büyük çoğunluğu denizde boğulmuştu.

Bundan sonra adı Athluf olan birisi altı yıl süreyle hükümdarlık yapmıştı. Athluf İtalya'dan çıkarak Uzak Endülüs yakınlarındaki Galis'te ikamet etmişti. Daha sonra buradan Barseleno'ya geçmişti.

Ondan sonra kardeşi Valya üç yıl, Burdezariş otuz üç yıl, daha sonra oğlu Tarşemend, ondan sonra kardeşi Lodrik on üç yıl, ondan sonra Eurich on yedi yıl, ondan sonra Alarich Butluşa yirmi üç yıl, ondan sonra Eşlik, ondan sonra Emlik iki yıl, daha sonra Theuidis on yedi yıl beş ay, ondan sonra Todo Taklis bir yıl üç ay, ondan sonra Esele beş yıl, daha sonra Atlanca on beş yıl, ondan sonra Liuva üç yıl, ondan sonra kardeşi Leovigild hükümdarlık yapmışlardır. Bu Leovigild, Tulaytula'yı ilk olarak başkent edinen ve ülkesinin orta tarafını seçerek buraya yerleşen kişidir. Böylelikle kendisine itaat etmeyenlerle yakın bir yerden savaşmak imkânını bulmuş olacaktı. Kendisine karşı gelenlerle bütün Endülüs'ü ele geçirinceye ve Rakavbil kentini inşa edinceye kadar çarpışmağa devam etti.

Leovigild bu şehri gerçekten oldukça güzel ve pek çok bahçelerle bezenmiş olarak inşa etmişti. Rakavbil şehri Tulaytula'ya yakın olup Leovigild buraya kendi oğlunun adını vermişti.

Leovigild ayrıca Başkeneslilerin ülkesine de hücumlar yapmış ve onları sonunda itaati altına almıştı. Oğlu Hermenegild Frank hükümdarının kızını istemiş, onu bu kızla evlendirmiş ve İşbiliye'de yerleştirmişti. Karısı Hermenegild'i babasına karşı gelmeğe teşvik etmiş, o da babasına karşı gelince babası üzerine yürüyerek oğlu ile karısını muhasara altına almış, gittikçe sıkıştırarak uzun bir süre kuşatmasına devam ettikten sonra oğlunu yakalayıp ölünceye kadar hapsetmişti.

Leovigild'den sonra oğlu Ricard hükümdar oldu. Ricard iyi uygulamaları olan birisiydi. Din adamlarını toplayarak babasının gidişinin aksine ülkeyi onlara teslim etti. Bu yüksek seviyedeki din adamlarının sayısı seksen kişiydi. Ricard'ın kendisi takvalı, afif bir kişi olup rahiplerin elbiselerine bürünmüş idi. Âş Vadisi'ndeki şehir karşısında «Vezeka» diye bilinen kiliseyi yaptıran odur.

Ricard'dan sonra oğlu Liuva hükümdar olmuş, o da babasının yolundan gitmiştir. Gotlardan Batrik adındaki biri ona suikast yapmış ve öldürmüştü. Böylelikle Batrik Endülüslülerin istememelerine rağmen ondan sonra hükümdar olmuştu. Bu Batrik günahkâr, azgın ve fâsıkın biriydi. Yakınlarından biri üzerine hücum ederek onu öldürmüştü.

Batrik'ten sonra Gundemar iki yıl, ondan sonra ise Sisebut dokuz yıl

hükümdarlık yaptılar. Sisebut gidişatı güzel olan birisiydi. Yerine üç aylık oğlu Ricard geçmiş, bilâhare ölmüştür. Ondan sonra Suinthila hükümdar olmuştur. Suinthila Hz. Peygamber'e peygamberliğin geldiği sıralarda hükümdarlık yapıyordu. İyi ve hayırlı birisiydi. Ondan sonra Sisenand beş yıl, daha sonra Chintila altı yıl, ondan sonra Handes dört yıl, ondan sonra Benban sekiz yıl, ondan sonra da Ervig yedi yıl süreyle hükümdarlık yaptılar.

Ervig döneminde son derece büyük bir kıtlık baş göstermişti ve açlığın şiddetinden neredeyse Endülüs ülkesi baştan başa harap olacaktı.

Benban'dan sonra Egica on beş yıl hükümdarlık yapmıştır. Egica zalim ve sevilmeyen birisiydi. Ondan sonra oğlu Gaytaşa (Witiza?) hükümdar olmuştur. Gaytaşa Hicret'in 77. yılında hükümdarlığa geçmişti. Gidişatı güzel ve yumuşak bir kişiydi. Babası tarafından hapsedilenlerin hepsini serbest bırakmış, malları gerçek sahiplerine teslim etmişti.

Kendisi ölünce yerine iki çocuk hükümdar olmuş, ancak Endülüslüler onları kabul etmeyerek adı Roderich olan birisini başlarına geçirmişlerdi. Roderich kahraman bir kişi olmakla birlikte hanedandan değildi. Endülüs bölge hükümdarları süregelen âdete göre, erkek olsun kız olsun, çocuklarını Tulaytula şehrine gönderir, çocuklar orada kralın hizmetinde bulunur, krala onlardan başka kimse hizmet etmez, böylece bilgi ve görgülerini artırırlardı. Gelen bu eyalet valilerinin çocukları ergenlik yaşına gelince birbirleriyle evlenir ve kral da onların çeyizlerini hazırlamakla görevli olurdu. Roderich başa geçince Yeşil Ada, Septe ve diğer bölgelerin valisi olan Yulyan bir kızını kralın sarayına göndermiş, Roderich de onun güzelliğine kapılarak onu iğfal etmişti. Bu kız durumu mektupla babasına bildirince babası bundan gazaba gelmiş, Velîd b. Abdülmelik'in Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusayr'a mektup yazarak itaatinde olduğunu belirtip yanına gelmek üzere davette bulunmuş, Mûsâ da gitmişti. Yulyan Mûsâ'ya şehirlerini dolaştırarak —kendisinin razı olabileceği şekilde— hem kendisi, hem de arkadaşları için Mûsâ'dan sözler almış, daha sonra ona Endülüs'ü anlatarak onu oraya hücum etmeğe çağırmıştı. Bu olay ise 90 yılının sonlarında olmuştu.

Mûsâ Velîd'e mektup yazarak Allah'ın kendisine ihsan ettiği fetihleri ve Yulyan'ın yaptığı daveti bildirdi. Velîd kendisine şöyle mektup yazdı: «Oraya küçük askerî birliklerle git, Müslümanları tehlikeleri büyük olan bir denizde boğulmağa gönderme.» Mûsâ yazdığı cevabî mektupta: «Bu öyle geniş bir deniz değildir, arka tarafları rahatlıkla görülebilen bir haliçtir.» demiş, Velîd de: «Göndereceğin askerî birliklerle oranın nasıl

olduğunu öğren. İsterse durum senin dediğin gibi olsun, yine bu şekilde yap.» diye yazmıştı.

Bunun üzerine Mûsâ azatlılardan adı Tarîf olan birisini dört yüz asker ve yüz atlı ile birlikte gönderdi. Tarîf dört gemi ile yola koyuldu. Endülüs yakınlarındaki bir adada karaya çıktı. O bakımdan buraya «Tarîf Adası» denildi. Daha sonra Yeşil Ada'ya baskın düzenleyerek pek çok ganimet ele geçirdi ve 91 yılının ramazan (M. Temmuz 709) ayında salimen geri döndü. Müslümanlar durumun böyle olduğunu görünce gazaya hazırlanmakta acele ettiler.

Daha sonra Mûsâ ordularının öncü kuvvetleri arasında bulunan ve adı Târık b. Ziyâd olan bir azatlı kölesini çağırarak çoğunluğu Berberî ve azatlılardan, az bir kısmı Araplardan olan yedi bin Müslüman asker ile birlikte gönderdi. Bunlar denize açıldılar. Târık karaya bitişik olan yüksekçe bir dağa vardı. O bakımdan buraya şu ana kdar «Cebel-i Târık» denilmektedir.

Abdülmü'min burayı ele geçirdiğinde bu dağın tepesinde bir şehir yapılmasını emrederek «Cebelü'l-Feth» adını verdi; ancak bu isim süreklilik kazanamadı, diller hep ilk ismi kullanmağa devam etti.

Târık'ın buraya gelip çıkması Hicret'in 92. yılının recep (M. Nisan-Mayıs 710) ayında oldu. Târık gemiye binip denize açılınca uyku bastırdı. Rüyasında Peygamber (s.a.v.)'i Muhâcirleri ve Ensâr'ı kılıç ve yaylarını kuşanmış olarak gördü. Peygamber (s.a.v.) kendisine: «Ey Târık! Sen işine devam et.» diyerek Müslümanlara iyi davranmasını, verdiği söze vefakârlık göstermesini emretti. Daha sonra Târık Peygamber (s.a.v.)'in ve sahâbilerinin önden gidip Endülüs'e girdiklerini gördü. Uykudan uyandığında oldukça sevinçliydi. Arkadaşlarına bu müjdeyi verdi, kendisi de manen oldukça güçlendi ve zafer elde edeceği konusunda hiç bir tereddüdü kalmadı.

Târık'ın bütün kuvvetleri Cebel'de toplanınca oraya indi ve Yeşil Ada'yı fethetti. Esirler arasında yaşlı bir kadın vardı. Bu kadın Târık'a şöyle dedi: «Benim bir kocam vardı, bu olayları çok iyi bilen birisiydi. Bunlara ülkelerine girip buraya galebe çalacak bir emîrden söz eder dururdu. Bu emîrin nitelikleri arasında onun büyük başlı ve sol kolunda üzerinde kıl bulunan bir ben olduğunu söylemişti.» Târık elbisesini kaldırınca kadının bahsettiği şekilde bir ben ile karşılaşıldı. Târık yanındakilerle birlikte bu olayı da fethin bir başka müjdesi olarak değerlendirdi. Sonra dağdan ovaya indi, Yeşil Ada'yı ve başka yerleri fethettikten sonra dağda bulunan kaleden ayrıldı.

*
**

Târık'ın ülkesine hücum ettiği haberi Roderich'in çok ağırına gitti. Bu sırada Roderich'in kendisi de bir savaşta bulunuyordu. Geri döndüğünde Târık ülkesinin iç taraflarına girmişti. Üzerine gitmek için denildiğine göre sayısı yüz bin kişiyi bulan bir ordu hazırladı. Târık durumu öğrenince Mûsâ'ya mektup yazarak kendisine yardımcı kuvvet göndermesini istedi ve yaptığı fetihlerin haberini vererek Endülüs hükümdarının karşı koyamayacağı kadar büyük bir güçle üzerine gelmekte olduğunu söyledi. Bunun üzerine Mûsâ kendisine beş bin kişilik bir yardımcı kuvvet gönderdi. Böylelikle Müslümanların sayısı on iki bin kişiyi bulmuş oldu. Yulyan da onlarla birlikte hareket ederek ülkenin askerî bakımdan zayıf noktalarını belirtiyor ve haber topluyordu. Roderick askerleriyle Müslümanların üzerine geldi. Şezûna'ya bağlı bulunan Lekke (Luck) Nehri kıyısında 92 yılının Ramazan ayının bitmesine iki gün kala (M. 20 Temmuz 711) karşılaştılar. Savaş sekiz gün devam etti. Roderick'in sağ ve sol kanatlarında kendisinden önceki hükümdarın iki oğlu ve diğer hükümdarların çocukları vardı. Roderich'e olan kızgınlıklarından kendi aralarında anlaşarak birbirlerine şöyle dediler: «Gerçek şu ki, elleri ganimetlerle dolduğu takdirde Müslümanlar ülkelerine geri dönecek ve böylece mülk bizim elimizde kalmış olacaktır.» Bu düşünceyle direnmeyip bozguna uğradılar. Allah Roderich'e ve beraberindekilere de hezimet verdi. Roderich nehirde boğulup öldü. Târık kaçanları takip etmek üzere İstece şehrine vardı. Bu şehrin halkı bozguna uğramış olanlardan pek çok kişi ile birlikte Müslümanların karşısına çıktı ve iki taraf çetin bir çarpışmaya tutuştu. Sonunda Endülüs halkı yenildi. Ondan sonra da Müslümanlar buna benzer başka bir direnişle karşılaşmadılar. Târık ise İstece'ye dört mil uzaklıktaki bir pınarın başında konakladı. Burası şu ana kadar «Ayn Târık» diye bilinmektedir.

Gotlar bu iki bozgunu haber alınca Yüce Allah kalplerine korkuyu yerleştirdi. Târık'ın da Tarîf gibi yapacağını zannediyorlardı, bu bakımdan Tulaytula'ya kaçtılar. Tarîf onlara kendilerini yiyecekmiş vehmini vermişti

Tulaytula'ya girip Endülüs şehirlerini boşaltınca Yulyan Târık'a şöyle dedi: «Artık Endülüs'ün işini bitirmiş sayılırsın. Şimdi askerlerini dört bir yana gönder, kendin de Tulaytula üzerine yürü.» Târık askerlerini İstece şehrinden etrafa dağıttı. Ordunun birisini Kurtuba'ya, birisini Gırnata'ya, bir diğerini Malaga'ya, bir başkasını Tudmir'e gönderdi. Kendisi ise büyük kısmını alarak Tulaytula'ya varmak amacıyla Ciyân üzerine gitti. Tulaytula'ya vardığında şehrin boşalmış olduğunu ve orada bulunan bütün halkın Maya denilen dağın arkasındaki bir şehre gittiklerini öğrendi.

Kurtuba'ya giden askerlere bir çoban Kurtuba surlarındaki bir gediği göstermiş, onlar da o gedikten girip şehri ele geçirmişlerdi.

Tudmîr üzerine giden orduya karşı bu şehre adını veren ve Tudmeyr diye bilinen bir vali kuvvetli bir ordu ile çıktı. Tudmîr denilen bu kentin asıl adı Eroyola'dır. Tudmeyr Müslümanlarla çetin bir çarpışmadan sonra bozguna uğradı ve onunla beraber olanlardan pek çok kişi öldürüldü. Daha sonra Tudmeyr kadınlara emir vererek silâh kuşanmalarını söyledi. Sonunda şehri teslim etmek için Müslümanlarla barış yaptı. Diğer ordular ise gittikleri şehirleri fethedip ellerine geçirdiler.

Târık'a gelince: Tulaytula'nın boş olduğunu gören Târık oraya Yahudileri yerleştirip onlarla birlikte kendi askerlerinden bir miktarını da bırakarak Vadi'l-Hicâra (Taşlık Vadi)'ya yürüdü. Şu ana kadar «Târık'ın Yolu» diye bilinen bir dağ yolundan geçip dağı aştı ve dağın arkasında bulunan ve «Sofra Şehri» diye anılan şehre vardı. Burada Hz. Dâvud'un oğlu Süleyman (a.s.)'ın sofrası bulunuyordu. Bu sofra yeşil zümrütten yapılmıştı; kenarları ve ayakları ise inci, mercan, yakut ve diğer mücevherlerle süslüydü ve üç yüz altmış ayağı vardı. Bundan sonra Târık Maya şehrine gitti, burada ganimetler aldıktan sonra 93 yılında Tulaytula'ya geri döndü.

Denildiğine göre, Târık Cillikiya bölgesine de girmiş ve İsterka şehrine kadar bu bölgeyi aşmış, daha sonra Tulaytula'ya geri dönerek İstece' den bazı şehirleri fetih için gönderdiği ve bu fetihleri yapıp geri dönen ordularıyla birleşmiştir.

***

Mûsâ b. Nusayr 93 yılı ramazan (M. Haziran-Temmuz 712) ayında büyük bir kalabalık ile birlikte Endülüs'e girdi. Mûsâ Târık'ın yaptıklarını öğrenmiş, bundan dolayı onu kıskanmıştı. Denizi aşıp Endülüs'e varınca Yeşil Ada'da konakladı ve kendisine: «Sen de Târık'ın gittiği yoldan git.» denildiyse de kabul etmedi. Bunun üzerine kılavuzlar: «Sana onun gittiği yoldan daha iyi bir yol ve henüz fethedilmemiş şehirler göstereceğiz.» dediler. Yulyan da ona çok büyük fetihler vaadinde bulundu. Üzüntülü olan Mûsâ buna sevindi.

Yulyan'ı da alarak İbn es-Süleym şehrine gidip burayı savaşla fethetti. Sonra Karamuna şehrine gitti. Burası Endülüs şehirlerinin zaptedilmesi en zor olanıydı. Yulyan ve beraberindekiler ileri geçerek silâhlarıyla birlikte kaçmış kimseler intibaını verdiler, şehir halkı da onları içeriye aldı. Mûsâ da geceleyin onlara atlılarını gönderdi ve böylece şehri fethettiler. Müslümanlar şehre girip orayı ellerine geçirmiş oldular.

Bundan sonra Mûsâ İşbiliye'ye gitti. Burası yapıları ve güzel eserleri bakımından Endülüs'ün en üstün şehirlerinden birisiydi. Bir

kaç ay burayı muhasara ettikten sonra bu şehri fethetti, şehir halkı da kaçıp gitti. Mûsâ buraya Yahudileri yerleştirip oradan Mârida şehrine gitti ve burayı da muhasara altına aldı. Şehir halkı dışarı çıkıp Mûsâ ile çok şiddetli bir çarpışmaya tutuştular. Mûsa savaşçıları geceleyin kayalıklar arasına gizlice yerleştirdi. Kâfirler onların bu tuzaklarını görmediler. Sabah olunca yine âdetleri üzere Müslümanlarla savaşmak için şehirlerinden dışarıya çıktılar. Gizlenmiş bulunan Müslüman savaşçılar da yerlerinden çıktılar ve etraflarını kuşatarak kendileri ile şehirleri arasında bir engel teşkil ettiler ve çok sayıda askerlerini öldürdüler. Az sayıda kişi de kurtuldu. Mûsâ bundan sonra şehre girdi, fakat şehrin savunma imkânları oldukça iyiydi. Bu bakımdan şehir halkını bir kaç ay daha muhasara edip onlarla çarpıştı. Yaptıkları bir koç arabası ile üzerlerine yürüdü ve bu arabanın içerisindekiler kalenin surlarını kazdılar. Bunu gören şehir halkı Müslümanların üzerine çıktı ve burcun yanında onları öldürdüler. O bakımdan bu burca günümüze kadar «Şehitler Burcu» adı verilmektedir. Sonunda 94 yılının Ramazan ayı bitiminde, Ramazan Bayramı'nın ilk günü (M. 30 Nisan 713) barış yoluyla burası da fethedildi. Bu barışa göre, şehir dışında hazırlanan tuzakta öldürülenlerin ve Cillikiye'ye kaçanlarla kilisede bulunan mal ve süs eşyaları Müslümanlara ait olacaktı.

Daha sonra İşbiliyeliler tekrar toparlanıp şehre hücum etmiş ve orada bulunan Müslümanları öldürmüşlerdi. Bu bakımdan Mûsâ buraya oğlu Abdülaziz'in komutasında bir askerî birlik göndererek muhasara altına aldı ve daha sonra da savaş neticesinde burayı tekrar ele geçirdi. İşbiliye halkını öldürüp oradan Leble ile Bâce üzerine yürüyerek her ikisini de zaptettikten sonra İşbiliye'ye geri döndü.

Mûsâ Tulaytula'ya gitmek amacıyla şevvâl (M. Mayıs 713) ayında Mârida şehrinden yola çıktı. Târık da onunla buluşmak üzere yola koyuldu ve bir araya geldiler. Târık Mûsâ'yı görünce atından indi, Mûsâ da elindeki kamçı ile başına vurarak kendisine muhalefet ettiği için azarladı. Oradan Tulaytula şehrine yürüdü.

Mûsâ Târık'tan, aldığı ganimetlerle sofrayı istedi. Târık sofrayı getirdi, ancak ayaklarından bir tanesini alıkoyup saklamıştı. Mûsâ ayağın ne olduğunu sorunca Târık: «Bilmiyorum, onu böyle buldum.» deyince Mûsâ da onun yerine altından bir ayak yaptırdı.

Daha sonra Mûsâ Sarakusta ve çevredeki diğer şehirler üzerine yürüyerek buraları fethetti. Oradan Frankların ülkesinin içlerine kadar ilerledi. Oldukça büyük bir yola ve pek çok kalıntı bulunan geniş bir araziye vardı. Burada ayakta dikilmiş bir put gördü. Bu putun üzerinde oyularak

yazılmış şöyle bir yazı gördü: «Ey İsmâiloğulları! Sizin varacağınız son yer burasıdır. Artık geri dönünüz. Eğer ne için geri döneceğinizi soracak olursanız, onu da size bildiririm. Sizler kendi aranızda çıkacak anlaşmazlıklara dönüyorsunuz; öyle ki, birbirinizin boynunu uçuracaksınız. Siz bunları kesinlikle yapacaksınız.»

Bunun üzerine Mûsâ geri döndü. Yolda Velîd'in kendisine Endülüs'ten çıkmasını ve yanına gelmesini emreden elçisi ulaştı. Mûsâ bundan hoşlanmadı, bu bakımdan elçiyi oyalamağa başladı. Putun bulunduğu yerden başka bir istikamete, düşman ülkesine doğru yürüdü. Burada önüne gelenleri öldürüyor, esir alıyor, kiliseleri yıkıyor, çanları kırıyordu. Sonunda «Yeşil Deniz» kıyısında bulunan Lay kayalığına kadar vardı. Mûsâ buraya kadar kuvvetli ve galip idi. Bu sırada Velîd'in bir başka elçisi gledi. Bu elçi de onun geri dönmesi için ısrar ediyor, katırının yularından yakalayarak onu zorla oradan çıkartmağa çalışıyordu. Elçi Mûsâ'ya Cillikiya bölgesinde bulunan Luck şehrinde varmıştı. Mûsâ buradan «Mûsâ Yolu» diye bilinen yoldan gitti. Târık da onun yanına yukarı bölgelerden gelip yetişti. Mûsâ Târık'ı da yanına aldı, hep birlikte Velîd'in yanına gittiler.

Mûsâ Endülüs'te oğlu Abdülaziz b. Mûsâ'yı vekil bıraktı. Denizi aşıp Septe'ye geçince buraya Tanca ve bu iki şehrin çevresine diğer oğlu Abdülmelik'i vekil bıraktı. Afrika ve buraya bağlı diğer şehirlere ise büyük oğlu Abdullah'ı vekil bırakarak kendisi de Şâm'a gitmek üzere yola koyuldu. Endülüs'te ganimet olarak alınan malları, zahireleri ve sofrayı da beraberinde götürdü. Yanında ayrıca Got hükümdarlarının ve ileri gelenlerinin otuz bin bakire kızı, değerli mücevherat ve pek çok mal vardı. Şâm'a vardığında Velîd b. Abdülmelik ölmüş, yerine Süleyman b. Abdülmelik getirilmişti. Süleyman, Mûsâ'ya karşı olduğundan onu bütün görevlerinden azlederek kendisinden uzaklaştırdı, hapsetti ve öyle bir para cezasına çarptırdı ki, bu cezasını ödeyebilmek için Araplardan dilenmek zorunda bile kaldı.

Bir başka görüşe göre, Mûsâ Şâm'a vardığında Velîd henüz hayattaydı. Mûsâ Velîd'e mektup yazarak Endülüs'ü fethettiğini bildirmiş ve ona sofra ile ilgili haberi vermişti. Velîd'in huzuruna gelince beraberindeki ganimetlerle birlikte sofrayı da takdim etti. Târık da kendisiyle birlikteydi. Târık: «Bu sofrayı ben ganimet aldım.» demiş, Mûsâ onu yalanlamıştı. Bu sefer Târık Velîd'e: «Peki, ona bu sofranın eksik ayağının ne olduğunu soruver.» deyince Velîd de eksik ayağın durumunu sordu. Mûsâ bu konuda bilgisinin bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Târık bu eksik ayağı çıkartarak bu ayağı vaktiyle bunun için gfizlemiş olduğunu söyledi. Böylece Velîd Târık'ın doğru söylediğini anladı. Târık'ın bunu yap-

masının sebebi ise Mûsâ'nın Velîd'in elçisi gelinceye kadar kendisini hapsetmesi ve dövmesi idi. Mûsâ Târık'ı ancak Velîd'in elçisi geldikten sonra serbest bırakmıştı. Mûsâ'nın Târık'ı hapsetmediği de söylenir.

Denildiğine göre, Romalılar Endülüs'e girdikleri zaman burada bir ev ile karşılaştılar. Onlardan hükümdar olan her kişi buraya bir kilit ilâve ediyordu. Gotlar da başa geçince aynı şeyi yaptılar. Roderich hükümdar olunca bu kilitleri açmak istedi. Ülkenin ileri gelenleri bu işi yapmasına engel olmak istedilerse de Roderich kabul etmedi ve bütün kilitleri açtı, evin içerisinde başlarında kırmızı sarıklarla siyah atlara binmiş Arapların resimlerini gördü. Ayrıca burada şöyle bir yazı vardı: «Bu ev açıldığı zaman bunlar da bu ülkeye girecekler.» Aynı yıl Endülüs fethedildi.

Endülüs'ün fethi ile ilgili bu kadar açıklama burada yeterlidir. Endülüs ile ilgili diğer bilgileri olaylarla birlikte Yüce Allah'ın izniyle yerlerinde zikredeceğiz.

Serdâniye (Sardunya) Adası Gazası

Bu ada Rum Denizi (Akdeniz)'ndedir. Burası Sakaliya (Sicilya) ve Akritiş (Girit) adalarından sonra bu denizdeki en büyük adadır (1). Meyveleri oldukça boldur.

Mûsâ Endülüs'ün fethini tamamladıktan sonra askerlerinden bir kısmını 92 yılında deniz yoluyla bu adaya gönderdi, onlar da adaya çıktılar. Burada bulunan Hristiyanlar bütün altın ve gümüş kaplarını bir araya toplayarak limanlarına götürüp bıraktılar, paralarını ise en büyük kilisenin tavanının altına yaptıkları bir bölmenin arasına sakladılar. Müslümanlar burada hadsiz hesapsız ve anlatılamayacak kadar çok ganimet ele geçirdiler, fakat savaşçılar da ganimetlerden haddinden fazla çaldılar. Müslümanlardan birisi limanda yıkanırken ayağı bir şeye takıldı. Onu çıkartınca altından bir leğen olduğunu gördü. Böylece Müslümanlar orada bulunan bütün altın ve gümüş eşyaları aldılar. Daha sonra Müslümanlardan birisi sözü edilen kilisenin içerisine girdiğinde bir güvercin gördü. Bir ok attı, ancak bu ok güvercine isabet etmeyip yapılan ikinci tavana isabet etti. Bir tahta parçası kırılıp düştü, arkasından bir kaç dinar da yere döküldü. Böylece Müslümanlar orada bulunan bütün paraları da aldılar. Ga-

(1) Sardunya Adası'nın yüzölçümü 1.419.000 km²; buna karşılık Girit Adası'nın yüzölçümü 482.000 km²'dir. Buna göre Sardunya Adası Girit Adası'ndan daha büyüktür. (Çev.)

nimetten çalmaları ise daha da arttı; öyle ki, kimisi bir kedi tutup kesiyor, içini boşaltıp dinarları doldurduktan sonra karnını dikerek yola bırakıyor, bulunduğu yerden çıktıktan sonra da kediyi alıp içindekilerini cebine dolduruyordu; bir başkası kılıcını kınının üzerine asıyor ve kınını altınla dolduruyordu.

Gemilerine binip yola koyulacakları sırada: «Allahım, sen bunları batır!» diye bir ses işittiler. İstisnasız olarak hepsi suya batıp boğuldular. Bu arada batmış olanların büyük çoğunluğunun dinarları kuşaklarına bağlamış oldukları görüldü.

135 yılında Abdurrahmân b. Habîb b. Ebî Ubeyde el-Fihrî bu adaya tekrar bir gaza yapmış, burada bulunanları büyük ölçüde kılıçtan geçirdikten sonra cizye ödemek üzere barış akdetmişti. Böylelikle onlardan cizye alındı ve bu haliyle kaldı. Abdurrahman'dan sonra da Müslümanlardan buraya gaza yapan olmadı ve Rumlar burada kaldı. 320 yılında o sırada Afrika valisi bulunan Mansûr b. Kâim el-Alevî Mehdiyye Limanı'ndan bir filo göndermiş, bunlar da Ceneve'ye uğrayarak şehri fethetmiş, Sardunya halkından pek çok kişiyi öldürmüş ve esir almışlar, ayrıca çok sayıda gemi yakmışlar, Ceneve'yi tahrip ederek burada ne buldularsa ganimet olarak ele geçirmişlerdi.

460 yılında Dâniye'de deniz kuvvetlerinin başında bulunan Mücâhid el-Âmirî Dâniye'den buraya bir gaza tertip etmiştir. Mücâhid burayı fethetmiş, çok sayıda kişi öldürmüş, kadınları ve çocukları da esir almıştı. Bizans hükümdarları durumu haber alınca askerlerini toplayarak kara yoluyla üzerine gitti ve oldukça büyük bir kalabalıkla karşısına çıktı. Birbirleriyle çarpıştılar, Müslümanlar bozguna uğradı ve Sardunya Adası'ndan çıkartıldılar. Bir takım gemiler ellerinden alındı, Mücâhid'in kardeşi ile onun oğlu Ali esir düştü. Mücâhid de kalanlarla birlikte Dâniye'ye geri döndü. Ondan sonra da bu adaya her hangi bir gaza yapılmadı.

Bu ada ile ilgili bütün haberleri —az olmaları hasebiyle— burada bir arada zikrettik, çünkü bu haberler dağınık olarak zikredilecek olursa gereken şekilde bilinemezler.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Mesleme b. Abdülmelik Bizans diyarına gaza yapmış, üç kale fethetmiş ve Susene halkını da Bizans diyarına sürmüştü. Diğer taraftan Kuteybe de bazılarına göre bu yıl Sicistân'a gazada bulunmuştur. Ayrıca Büyük Rutbîl üzerine de gitmek istemiştir. Kuteybe Sicistân'a varınca

Rutbîl kendisine elçiler göndererek barış istedi. O da bunu kabul ederek geri dönmüş, Sicistân'a da Leysli Abdu Rabbih b. Abdullah'ı haraç toplama tahsildarı (âmil) olarak görevlendirmiştir.

Bu yıl hacc emîrliğini Medîne valisi olan Ömer b. Abdülaziz yapmıştır.

Valiler kendilerinden daha önce söz edilen kimselerdi.

Basralı ve Nasr b. Muâviye soyundan gelen Mâlik b. Evs b. Hadesân Medîne'de doksan dört yaşında iken bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN DOKSAN ÜÇÜNCÜ (M. 711-712) YILI OLAYLARI

Hârizmşâh ile Barış ve Hâmcird'in Fethi

Bu yıl Kuteybe Hârizmşâh ile barış yaptı.

Bunun sebebine gelince: Hârizm hükümdarı güçsüz birisi olduğundan kardeşi Hurrazâd kendisine galebe çalmış ve yaşça daha küçük olduğu halde onu sözü geçmez bir duruma düşürmüştü. Hurrazâd hükümdara bağlı olan kimselerden her hangi birisinin yanında bir cariye, mal, binek, kız, kız kardeş ve güzel bir kadın olduğu haberini alır almaz haberci gönderip bunları ondan alıyor, hükümdar dahil hiç kimse de ona karşı gelemiyordu. Hükümdara durum söylendiği zaman: «Buna karşı hiç bir şey yapamıyorum.» diye cevap veriyor, bundan dolayı da gittikçe kardeşine daha bir kinleniyordu.

Hükümdar işlerin bu şekilde uzayıp gittiğini görünce Kuteybe'ye mektup yazarak ülkesine gelmesini istedi ve ülkeyi teslim almaya davet etti. Ancak kardeşini ve kendisine karşı olan her kişiyi haklarında uygun göreceği hükmü vermek üzere teslim etmesini şart koşmuştu. Merzubânlarından hiç biri onun bu mektubundan haberdar olmamıştı. Kuteybe onun isteğini kabul ederek savaş için hazırlıklarını yaptı, bu arada Suğdlular üzerine gidiyormuş görüntüsünü vererek Merv'den yola çıktı. Hârizmşâh askerlerini, dihkanlarını toplayarak onlara: «Kuteybe Suğd üzerine gitmek istiyor, size savaş açacağı yok. Haydi gelin, şu güzel bahar gününde felekten bir gün çalalım.» dedi.

Böylelikle şarap içmeğe ve eğlenmeğe koyuldular. Kuteybe Hezârseb'e varıncaya kadar hiç bir şeyin farkına varamadılar. Hârizmşâh arkadaşlarına: «Ne yapmayı uygun görüyorsunuz?» diye sorunca: «Onunla savaşmayı.» diyerek karşılık verdiler. Hükümdar şöyle dedi: «Bu görüşünüzü paylaşmıyorum, çünkü bizden daha güçlü, teçhizatları daha mükemmel olanlar bile ona karşı acze düşmüş bulunuyor. Fakat ben vereceğim bazı şeylerle onu geri göndereceğim.» Etrafındakiler de onun bu teklifini kabul ettiler.

Hârizmşâh yola koyulup nehrin arka tarafında bulunan Fîl şehrine indi. Burası ülkesinin zaptedilmesi en güç bir şehriydi. Kuteybe ise nehri aşmadı. Hârizmşâh haber göndererek on bin baş, casusluk yapmak, mal vermek ve Hâmcird'e karşı kendisine yardım edilmek şartlarıyla barış istedi, Kuteybe de onun bu teklifini kabul etti.

Denildiğine göre, Kuteybe onunla on bin yerine yüz bin baş üzere barış yapmıştır.

Kuteybe daha sonra kardeşi Abdurrahman'ı Hârizmşâh'a zaman zaman savaş açan Hâmcird üzerine gönderdi. Abdurrahman onunla çarpıştı ve Hâmcird'i öldürüp ülkesini zaptetti. Kuteybe bir taraftan Abdurrahman'ın onlardan esir aldığı dört bin kişinin öldürülmesini emrederken diğer taraftan Hârizmşâh'a kardeşini ve ona muhalefet edenleri de teslim etti. Hârizmşâh onları öldürüp kendilerine ait olan malları Kuteybe'ye verdi.

Semerkand'ın Fethi

Kuteybe Hârizmşâh ile barış yaptıktan sonra Müceşşir b. Müzâhim es-Sülemî Kuteybe'nin yanına vararak gizlice şöyle söyledi: «Eğer bir gün Suğdlular üzerine gitmeyi düşünüyorsan hemen, şu an yürü; çünkü onlar şu anda buranın âmilinin üzerlerine gelmeyeceğinden emindirler. Seninle aralarında on günlük bir mesafe vardır.» Kuteybe Müceşşir'e: «Bu görüşü sana başkası mı söyledi?» diye sorunca Müceşşir: «Hayır.» diye karşılık verdi. Kuteybe bunun üzerine: «Her hangi bir kimse bu sözü senden işitti mi?» diye sordu. Müceşşir yine: «Hayır.» deyince Kuteybe de: «Allah'a yemin ederim, eğer kimsenin bundan söz ettiğini işitecek olursam boynunu vururum.» dedi.

Ertesi gün Abdurrahman, kardeşi Kuteybe'nin emriyle süvari ve okçularla birlikte yola koyulurken aynı gün ağırlıkları ve diğer eşyaları da Merv'e gönderdi. Akşam olunca Kuteybe şu mektubu yazdı: «Sabah olur olmaz ağırlıkları ve değerli eşyaları Merv'e gönder. Atlı ve okçularla birlikte Suğd'a doğru yürü ve kimseye bundan söz etme. Ben de senin peşinden geliyorum.» Abdurrahman Kuteybe'nin emrini yerine getirdi. Kuteybe askerlere yaptığı konuşmasında şöyle dedi: «Suğdlular şu anda sizinle uğraşacak durumda değillerdir. Üstelik aramızda bulunan antlaşmayı bozdukları gibi bilmiş olduğunuz şeyleri de yapmış bulunuyorlar. Ben Hârizmlilerin durumunun Kurayza ile Nadîroğullarının durumu gibi olacağını ümit ediyorum.» Daha sonra yola koyuldu ve Suğd üzerine yü-

rüdü. Oraya Abdurrahman'dan üç ya da dört gün sonra ulaştı. Kuteybe ile birlikte Hârizm ve Buhârâ halkı da vardı. Suğdlular muhasara altında oldukları halde bir ay süreyle Kuteybe'yle sadece tek bir taraftan çarpıştılar.

Suğdlular muhasaranın uzamasından korktukları için Şâş hükümdarına, hâkâna ve Fergâna ahşadına mektup yazarak şöyle dediler: «Şayet Araplar bize karşı zafer kazanacak olurlarsa bizim üzerimize geldikleri gibi sizin üzerinize de gelirler. O bakımdan düşünün, taşının, kendiniz için hayırlı olanı seçin ve yanınızda ne kadar kuvvet varsa onu ortaya koyun.» Bunlar da kendi durumlarını gözden geçirerek: «Bu haberler bize benzemeyen aşağılık kimselerden geliyor. Onlar bizim sahip olduğumuz şeylerin benzerlerine sahip değildirler.» dediler ve hükümdar çocuklarından, merzubânların, usvarların çocukları arasında iyi ata binip ok atan kimselerden ve kahramanlardan seçkin kimseleri bir araya getirerek onlara Kuteybe'nin karargâhına gidip geceleyin baskın yapmalarını emrettiler ve onun Semerkand'ı kuşatmakla uğraşmakta olması dolayısıyla karargâhını koruyamadığını bildirerek başlarına da bir hâkânın oğlunu komutan yaptılar. Böylelikle bu kişiler yola koyuldular.

Kuteybe durumu haber alınca askerlerinden yiğit, güçlü, kuvvetli, savaş kabiliyeti yüksek olan dört yüz —bir görüşe göre de altı yüz— kişi seçerek onlara durumu bildirip düşmanlarının üzerine yürümelerini emretti. Bunlar da başlarında Sâlih b. Müslim olduğu halde yola koyuldular. Gelecek olanların yolları üzerinde ve kendi karargâhlarından iki fersah mesafede bir yerde indiler. Sâlih iki ayrı yere asker gizledi. Gecenin yarısından sonra düşmanları bulundukları yere vardı. Sâlih'i görünce üzerine hamle yaptılar. Aralarında çarpışma başlayınca sağ ve soldan gizlenmiş bulunan askerler iki taraftan düşman üzerine hücum ettiler, ancak onlar metin bir şekilde direndiler.

Sâlih ile birlikte bu çarpışmaya katılanlardan birisi şöyle anlatır:

Onlarla çarpışmakta iken gece karanlığında Kuteybe'yi gördüm. Gizlice bizim aramıza katılmıştı. İndirdiğim bir darbe hoşuma gitti ve ona: «Anam babam sana feda olsun, bu darbemi nasıl buldun?» diye sorunca: «Sus, Allah çeneni kırsın.» dedi. Çarpışmamıza devam ettik. Kaçabilenlerin dışında kurtulan olmadı. Üzerlerinde bulunan eşyalarını, silâhlarını aldık, kafalarını kestik ve aralarından bazı kimseleri esir aldık. Esir aldıklarımıza öldürdüklerimizin kim olduklarını sorunca: «Öldürdükleriniz ya bir hükümdar, ya bir büyüğün çocuğu veyahut bir kahramandır. Onların her biri yüz kişiye bedel kabul edilirdi.» dediler. İsimlerini kulaklarına yazdıktan sonra sabah aydınlığında karargâhımıza girdik. Hiç kimse bi-

zim gibi ne ölü, ne esir, ne atlı, ne de altın kuşak ve silâh getirmiş değildi. Kuteybe bana ve benimle birlikte bir gruba daha çok ikramda bulundu. Sanırım ki bende gördüğü kahramanlığın benzerini onlarda da görmüştü.

Suğdlar bu durumu görünce bozguna uğradılar. Kuteybe kurduğu mancınıklarla onları atışa tuttu ve kalede bir gedik açtı. Adamın birisi buraya gelip Kuteybe'ye hakaret edince bir okçu attığı okla onu öldürdü. Kuteybe ona on bin dirhem verdi.

Müslümanlardan birisi Kuteybe'nin kendi kendisiyle konuşurcasına söylemiş olduğu şu sözleri işitti: «Ey Semerkand! Şeytan senin içinde ne zamana kadar yuvasını kurmağa devam edecektir. Allah'a yemin ederim, sabah olur olmaz halkına yapabileceğimin en çoğunu yapmağa çalışacağım.» Bu adam arkadaşlarının yanına gitti ve onlara: «Kim bilir, yarın kaç kişi öldürülecek.» diyerek işittiklerini bildirdi. Sabah olunca Kuteybe askerlere ciddiyetle savaşa sarılmalarını emretti. Oldukça şiddetli bir şekilde çarpıştılar. Kuteybe şehrin sırunda açılan gediğe varmalarını emretti, askerleri de kalkanlarını yüzlerine tutarak hamle yapıp bu gediğe kadar vardılar ve gediğin başında durdular. Suğdlar onlara ok atışı yapmalarına rağmen oradan ayrılmadılar. Bunun üzerine Suğdlar Kuteybe'ye haber göndererek: «Bu gün bizi bırak, git; yarın seninle barış yapalım.» dedilerse de Kuteybe: «Hayır, adamlarımız o gediğin başında iken barış yapacağız, başka türlü kabul etmiyoruz.» dedi.

Bir rivayete göre Kuteybe böyle değil de şu şekilde konuşmuştur: «Şu köleler korkuya kapıldılar artık; haydi, zafer sizin tarafınızda iken çekiliniz.» Bunun üzerine askerleri geri çekildikten sonra ertesi gün onlarla, «her yıl iki milyon iki yüz bin miskal ödemeleri ve bu yıl da otuz bin süvari vermeleri» şartıyla barış yaptı. Ayrıca, şehri boşaltarak kendilerine bırakmalarını, içinde hiç bir savaşçının bulunmamasını, şehre girip bir mescit yaparak bu mescitte namaz kılmayı, hutbe okumayı ve yemek yiyip çıkmayı da şart koştu.

Aralarında barış yapıldıktan sonra Suğdlar şehri boşalttılar. Müslümanlar orada bir mescit yaptı. Kuteybe seçtiği dört bin kişi ile birlikte şehre girdi, mescitte namaz kılıp hutbe okudu. Yemek yedikten sonra Suğdlara şu haberi gönderdi: «Malını gelip almak isteyen gelsin, alsın. Buradan çıkacak değilim, sizden de anlaşıp barış yaptığımızın dışında bir şey alacak değilim. Şu kadar var ki, askerlerim burada ikamet edeceklerdir.»

Denildiğine göre, barış sırasında Kuteybe onlara yüz bin atlı vermeyi, ateşgedeleri, putların süslerini de onlardan almayı şart koymuş ve bunları almıştı. Putlar getirilip üst üste yığılınca muazzam bir saray kadar oldu. Putların üzerinde bulunan kıymetli eşyaları aldıktan sonra emir verip on-

ları yaktırdı. Gavzek Kuteybe'nin yanına gelerek şöyle dedi: «Sana gerçekten teşekkür etmem gerektiği için söylüyorum: Bu putlara hiç dokunma, çünkü onlar arasında yakanın ölümüne sebep teşkil edecek bazı putlar vardır.» Kuteybe ona: «O zaman bu putları kendi elimle bizzat ben yakacağım.» dedikten sonra ateş getirilmesini istedi, tekbir getirdikten sonra putları yaktı. Yanan putların külleri arasında kalan altın çivilerin ağırlığı elli bin miskal idi.

Kuteybe Suğdlar arasında Yezdecird soyundan gelen bir cariye ele geçirdi, onu Haccâc'a gönderdi. Haccâc da bu cariyeyi Velîd'e gönderdi. Velîd'in ondan Yezîd adında bir çocuğu oldu.

Kuteybe Gavzek'e Semerkand'ı bırakıp gitmesini emretti. O da bırakıp gitti.

Denildiğine göre, Semerkand halkı fetih günü Müslümanların karşısına çıkarak onlarla çarpıştılar. Kuteybe o gün bir taht çıkartılmasını emretmiş ve bu tahtın üzerine oturmuştu. Mızraklarla çarpışıncaya kadar birbirlerine yaklaştılar ve hatta Kuteybe'nin yanına kadar geldiler; fakat Kuteybe bu durumda bile istifini bozmamış, kılıcına yaslanmağa devam etmişti. Müslümanların sağ ve sol kanatları merkezi bozguna uğratan müşriklerin üzerine kapanarak onları karargâhlarına geri dönmek zorunda bıraktılar. Bu sırada müşriklerden çok sayıda kişi öldürüldü. Sonunda Müslümanlar şehre girerek barış yaptılar. Gavzek bir yemek yapıp Kuteybe'yi davet etti. Kuteybe de arkadaşlarından belli sayıda kişilerle bu yemeğe gitti. Kuteybe ayrılacağı zaman Gavzek'ten Semerkand'ı kendisine bağışlamasını istemiş, ona: «Sen de buradan git.» demiş, o da bunu kabul etmekten ve Kuteybe'ye itaat etmekten başka bir çıkar yol bulamamış, bunun üzerine Kuteybe de Yüce Allah'ın şu buyruğunu okumuştu: «**Ve muhakkak o ilk Âd'ı yok etmiş, Semûd'u da bırakmamıştır.**» (Necm, 53/50-51).

Kuteybe'nin Semerkand'ın fetih haberini Haccâc'a bildirmek üzere göndermiş olduğu kişiden rivayetle anlatıldığına göre bu kişi şöyle demiş: «Haccâc beni Velîd'e gönderdi. Fecirden önce Dimaşk'a vardım, mescide girdim. Yanımda gözleri görmeyen bir kişi vardı, bana: "Nerelisin?" diye sorunca ben de: "Horasân'danım." diyerek Semerkand'ın durumunu anlattım. Bu adam şöyle karşılık verdi: "Muhammed'i hak ile gönderene yemin ederim ki, sizler orayı anlaşmayı bozarak fethettiniz. Ve sizler, ey Horasânlılar, Ümeyyeoğullarının elinden mülkü alacak, daha sonra da Dimaşk'ta taş üstüne taş bırakmayacaksınız."»

Kuteybe Semerkand'ı fethedince: «Bu, iki eşeği de yere yıkandır.» denildi, çünkü Kuteybe hem Semerkand'ı, hem de Hârizm'i aynı yıl içerisinde fethetmişti. Araplar bu deyimi süvari bir darbede iki kişiyi yere

yıktığı zaman kullanırlardı. Kuteybe Semerkand'ı fethedince Nehâr b. Tevsa'yı çağırarak ona şöyle dedi: «Ey Nehâr! Hani sen:

"Hey, artık zengin eden gazalar geride kaldı;
Cömertlik ve ihsan öldü Mühelleb'den sonra.
Onlar Merv er-Rûz'da lahdine rehine gibi kaldılar;
Artık Şark'tan da, Mağrib'den de uzaktırlar."

demiştin. Bu sözlerin nerede kaldı? Acaba bu bir gaza değil midir?» Nehâr bunun üzerine: «Bu onlardan da iyidir. Ben aynı zamanda şu beyitleri de söyleyen kişiyim.» diyerek aşağıdaki mısraları okudu:

«Kendimizi bildikten beri ve bizden de önce,
Hatta bizden sonra bile bulunmaz Kuteybe gibisi.
Kılıcıyla baştan başa öldürdü kâfirleri,
Bize de peş peşe ganimet taksim etti.»

Bu konuda şairler pek çok şiir söylemiştir. Kumeyt'in ilgili bir kasidesinde şu beyit de yer alır:

«Semerkand asırlar boyu Yemânî idi,
Bu günse Mudarlılar onu Kays'a nisbet ederler.»

Ka'b el-Aşkarî veya denildiğine göre Cu'fâlılardan birisi de şöyle der:

«Her gün Kuteybe bir talan yapıyor,
Servetlere yeni servet katıyor.
Bâhilî olup başına taç geçirildi,
Siyah saçları ağardı sonunda onunla.
Suğdların başını döndürdü askerleriyle,
Sonunda Suğdlar oldukları yerde kaldılar.
Çocuklar babalarını kaybettiği için ağlar,
Muzdarip babalar da çocukları için...»

Daha sonra Kuteybe Merv'e geri döndü.

Horasânlılar: «Kuteybe Semerkandlılara verdiği sözde durmadığı için orayı antlaşma şartlarına ihanet ederek ele geçirmiştir.» derler.

Kuteybe'nin Hârizm'de bıraktığı savaş komutanı olan İyâs b. Abdullah güçsüz birisiydi. Oranın haracını toplamakla görevli tahsildarı ise Müslim'in azatlısı olan Ubeydullah b. Ubeydullah'tı. Hârizm halkı İyâs'ın zayıflığını görünce ona karşı toparlanmağa başladılar. Ubeydullah'ın Kuteybe'ye mektup yazması üzerine de Kuteybe kardeşi Abdullah'ı oraya

âmil olarak gönderip İyâs'a ve Hayyân en-Nabatî'ye yüzer sopa vurmasını emretti. Abdullah Hârizm'e yaklaştığında İyâs'a haber gönderip korkuttu, bunun üzerine o da çekildi. Abdullah gelip Hayyân'ı yakaladı ve ona sopa vurup saçlarını tıraş etti.

Daha sonra Kuteybe Muğîre b. Abdullah ile birlikte Hârizm üzerine asker gönderdi. Hârizmliler bunu haber aldılar. Muğîre yanlarına varınca Hârizmşah'ın öldürmüş olduğu kişilerin çocukları kendisinden ayrılarak: «Bizler sana yardımcı olamayız.» dediler. Hârizmşah da Türklerin ülkesine kaçtı. Muğîre gelerek kimilerini öldürdü, kimilerini esir aldı. Geriye kalanlar da cizye ödemek üzere onunla barış yaptılar. Muğîre daha sonra Kuteybe'nin yanına geri döndü, Kuteybe de onu Neysâbûr'a âmil olarak tayin etti.

Endülüs'te Tulaytula'nın Fethi

Ebû Ca'fer (Taberî) der ki:

Bu yıl Mûsâ b. Nusayr azatlı kölesi olan Târık b. Ziyâd'a gazap ettiğinden recep (M. Nisan-Mayıs 712) ayında Afrika'dan yola koyuldu. Afrika'ya oğlu Abdullah'ı kendisinin yerine vekil tayin etti ve yanına on bin asker alarak denizi aşıp Târık'ın yanına vardı. Târık kendisini karşılayarak onun hoşnut olmasını istedi ve hoşuna gidecek şeyler söyledi. Mûsâ da ondan hoşnut olup özrünü kabul etti ve onu Tulaytula'ya gönderdi.

Tulaytula Endülüs'ün en büyük şehri olup Kurtuba'dan yirmi gün uzaklıktadır.

Târık burayı fethetti ve Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman (a.s.)'ın sofrasını ganimet olarak ele geçirdiği gibi, burada bulunan altın ve mücevheratı da ganimet olarak aldı. Bunların miktarını ancak Allah bilir.

Ebû Ca'fer bundan fazla bir şey anlatmıyor. Ben de 92 yılı olaylarında Endülüs fethiyle ve Mûsâ b. Nusayr'ın Târık'ın yanına gitmesi ile ilgili olarak yeteri kadar bilgi vermiş bulunuyorum. Burada onları tekrarlamanın gereği yoktur. Ancak Ebû Ca'fer (Taberî) Târık'ı Endülüs'teyken Tulaytula şehrini fethetmek üzere Mûsâ'nın gönderdiğini zikreder. Endülüslülerin kendi tarihlerinde sözünü ettiği şekil ise bizim daha önce anlattıklarımız gibidir.

Ömer b. Abdülaziz'in Hicâz Valiliğinden Azledilmesi

Denildiğine göre, Velîd bu yıl Ömer b. Abdülaziz'i Hicâz ve Medîne valiliğinden azletmiştir.

Bunun sebebi şudur: Ömer Velîd'e mektup yazarak Haccâc'ın Iraklılara yaptığı baskıları, haksızlıkları ve uyguladığı hakketmedikleri zulmü bildirdi. Haccâc bunu haber alınca Velîd'e şu mektubu yazdı: «Yanımdan kaçmış ve bölücülük peşinde olan bir takım kimseler vardır ki, bunlar Irak'tan kaçarak Medîne'ye sığındılar. Bu ise bizim için bir zayıflıktır.» Bunun üzerine Velîd Haccâc'a mektup yazarak Medîne ve Mekke valiliğine kimi getireceği konusunda istişare etti. Haccâc da ona Hâlid b. Abdullah ile Osman b. Hayyân'ın isimlerini verdi. Bunun üzerine Velîd Hâlid'i Mekke'ye, Osmanı da Medîne valiliğine tayin ederek Ömer'i hem Mekke, hem de Medîne valiliğinden azletti.

Ömer Medîne'den çıktığında şöyle dedi: «Ben Medîne'nin sürgüne gönderdiği kişilerden olmaktan korkarım.» Ömer, bununla Rasûlullah (s.a.v.)'ın: «Medîne kendisinin pisliklerini dışarıya sürer.» buyruğunu kastediyor.

Ömer valilikten şaban (M. Mayıs-Haziran 712) ayında azledildi. Hâlid Mekke'ye varınca orada bulunan Iraklıları zorla çıkardı, ayrıca evinde bir Iraklıyı misafir eden, yahut da ona ev kiralayan herkesi tehdit etti. Bu konuda Medîne halkına baskı uyguladı, hatta onlara zulüm bile etti ve Iraklı birisini kısa bir süre için bile misafir etmekten herkesi men etti. Oysa Ömer b. Abdülaziz zamanında Haccâc'dan korkan herkes Mekke'ye ve Medîne'ye sığınıyordu.

Denildiğine göre, Velîd Medîne'ye de Osman b. Hayyân'ı vali olarak tayin etmişti. Bazılarının görüşüne göre Hâlid'in Mekke valiliği 91 yılında olmuştur. Bundan da daha önce söz etmiştik.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abbâs b. Velîd Bizanslılara gaza yaparak Sebestiye, Merzabânîn ve Tarsus'u fethetti. Aynı yıl Mervân b. Velîd yaptığı gazada Hancere'ye kadar vardı. Mesleme de yine Bizanslılara yaptığı gazada Mâsîsa, Hısn el-Hadîd ve Gazâle'yi Malatya taraflarından fethetti.

Bu yıl Afrika'da büyük bir kıtlık baş gösterdiğinden Mûsâ b. Nusayı yağmur duasına çıkmış ve yağmur yağmıştır.

Bu yıl içinde Velîd b. Abdülmelik Ömer b. Abdülaziz'i azletmeden önce mektup yazarak Abdullah b. ez-Zübeyr'in oğlu olan Hubeyb'e sopa vurmasını ve tepesinden aşağıya soğuk su dökmesini emretti. Ömer de ona elli kamçı vurmuş, tepesinden aşağıya soğuk bir günde soğuk su döktükten sonra mescidin kapısında durdurmuş, o da aynı gün ölmüştü.

Bu yıl hacc emîrliğini Abdülaziz b. Velîd yaptı.

Çeşitli bölgelerin valileri —Medîne dışında— kendilerinden önceki yılda söz ettiğimiz kimselerdi. Medîne valisi Osman b. Hayyân olup şevvalin bitmesine iki gün kala Medîne'ye ulaşmıştır. Hâlid b. Abdullah'ın valiliği ile ilgili bilgiler ise 89 yılında daha önceden geçmişti. 91 yılında da onun buraya o yıl vali tayin edildiğini yine zikretmiştik.

Ebû'ş-Şa'sâ' Câbir b. Zeyd ile Ebû'l-Âliye el-Berâ bu yıl vefat edenler arasındadır. Ebû'l-Âliye'nin asıl adı Ziyâd b. Feyrûz olup Reyâhoğullarından bir kadının kölesiydi. Bilinen Ebû'l-Âliye er-Reyâhî bu değildir. O, 90 yılında vefat etmiştir. Ensâr'dan ve Dimaşk kadısı olan Bilâl b. Ebi'd-Derdâ da bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN DOKSAN DÖRDÜNCÜ (M. 712-713) YILI OLAYLARI

Saîd b. Cübeyr'in Öldürülmesi

Denildiğine göre, Saîd b. Cübeyr bu yıl öldürüldü.

Öldürülmesinin sebebi ise, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as ile birlikte ayaklanmasıdır. Haccâc daha önce Abdurrahman'ı Rutbîl ile savaşmak üzere gönderdiğinde Saîd b. Cubeyr'i de askerlerin maaşlarının sorumlusu olarak tayin etmişti. Abdurrahman Haccâc'a karşı gelince Saîd de onunla birlikte karşı gelenler arasında yer aldı. Abdurrahman yenilip Rutbîl'in ülkesine gidince Saîd de Esbahân'a kaçtı. Haccâc Esbahân âmiline mektup yazarak Saîd'i yakalamasını emretti, ancak âmil bunu yapmayarak Saîd'e durumu bildirdi ve bölgesinden ayrılmamasını emretti. Saîd de Esbahân'ı bırakıp Azerbaycân'a geldi. Uzun bir süre burada kalınca usandı ve üzülmeğe başladı, bu bakımdan Mekke'ye gitti. Orada kendisinin durumunda olan diğer bazı kimselerle birlikte kimliklerini gizliyor ve kimseye isimlerini söylemiyorlardı.

Hâlid b. Abdullah Mekke valisi olunca Saîd'e: «Hâlid oldukça kötü bir kişidir, keşke Mekke'den başka bir yere gitsen!» denildiyse de Saîd: «Allah'a yemin ederim, o kadar çok kaçtım ki artık Allah'tan utanmağa başladım. Zaten Allah'ın bana yazdıkları gelip isabet edecektir.» diye cevap verdi. Hâlid, Mekke'ye geldikten sonra Velîd kendisine mektup yazarak oradaki Iraklıları Haccâc'a göndermesini emretti. Hâlid Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve Talk b. Habîb'i yakalayarak Haccâc'a gönderdi. Talk yolda öldü. Mücâhid de Haccâc'ın ölümüne kadar hapiste kaldı.

Hâlid onları iki koruyucu ile birlikte göndermişti. Bunlardan birisi bir ihtiyacını görmek için ayrıldı, diğeri kaldı. Bu ikincisi geceleyin uykusundan uyanarak Saîd'e şöyle dedi: «Ey Saîd! Ben senin kanından Allah'ın huzurunda sorumlu değilim. Rüya gördüm, bana: "Vay senin haline! Saîd b. Cübeyr'in kanından uzak durmağa çalış." dediler. İşte istediğin yere gidebilirsin. Kesinlikle seni takip etmeyeceğim.» Ancak Saîd bunu kabul etmedi. Aynı koruyucu bu rüyayı üç defa gördü. Her üçünde de istediği yere gitmek için izin verdiği halde Saîd kabul etmiyordu.

Daha sonra onu Kûfe'ye getirip evine yerleştirdiler. Kûfe'nin kurrâları (ilim adamları) yanına gelmeğe başlayınca onlara hadis rivayet etmeğe başladı. Bu sırada da gülümsüyordu. Kucağında bulunan küçük kızı ayağındaki zincirleri görünce ağladı. Daha sonra onu Haccâc'ın huzuruna götürdüler. Haccâc Hâlid'i kastederek: «Allah o Hristiyan kadının oğluna lânet eylesin!» demişti, çünkü onu Haccâc'ın yanına gönderen Hâlid'dir. Haccâc daha sonra şöyle devam etti: «Onun nerede olduğunu bilmiyor muydum? Allah'a yemin ederim, nerede olduğunu, hatta Mekke'de kaldığı evi bile biliyordum.» Daha sonra Saîd'e yönelerek şöyle dedi: «Ey Saîd! Ben seni valiliğime ortak yapmadım mı? Seni görevlendirmedim mi?» Saîd: «Evet.» deyince de Haccâc sordu: «Peki, hangi sebepten dolayı bana karşı geldin?» Saîd şu cevabı verdi: «Ben de bazan hata eden, bazan da isabet eden Müslümanlardan bir kişiyim.» Haccâc bu cevaptan bir parça hoşnut olduysa da sorduğu başka bir soruya Saîd'in: «Bu, üzerimdeki bir bey'at mükellefiyetiydi.» demesi üzerine kızıp köpürdü ve şöyle dedi: «Ey Saîd! Ben Mekke'ye gelip İbn ez-Zübeyr'i öldürerek oranın halkının bey'atini almadım mı? Senden de Müminlerin emîri Abdülmelik'e bey'at almadım mı?» Saîd: «Evet.» diye karşılık verdi. Bu sefer Haccâc şöyle sordu: «Ondan sonra Kûfe'ye vali olarak gelip de Müminlerin emîrine ikinci defa bey'atini yenilemedin mi?» Saîd yine: «Evet.» deyince Haccâc şöyle devam etti: «Sen Müminlerin emîrine yapmış olduğun iki bey'ati bozuyorsun da şu dokumacının oğlunun bir tek bey'atine mi vefa gösteriyorsun? Allah'a yemin ederim ki, seni öldüreceğim.» Saîd de: «O takdirde ben gerçekten annemin bana verdiği isim gibi saîd (mutlu) olurum.» dedi ve Haccâc'ın emriyle boynu vuruldu.

Başında beyaz bir takke vardı. Başı yere düşünce bir tanesi açık seçik olmak üzere üç defa «Lâ ilâhe illallah.» dedi.

Saîd öldürülünce Haccâc'ın aklında bir karışıklık baş gösterdi, şöyle demeğe başladı: «Zincirlerimiz, zincirlerimiz...» Etrafındakiler onun zincirleri istediğini sandılar, bu bakımdan gidip Saîd'in ayaklarını bacaklarının ortasından keserek zincirleri getirdiler. Haccâc uykuya daldığında Saîd'in rüyasında kendisini yakasından yakaladığını ve: «Ey Allah'ın düşmanı, beni ne hakla öldürdün?» diye sorduğunu görüyordu. Buna karşılık kendisi de: «Ben Saîd b. Cübeyr'e karşı ne yapacağım, ben Saîd b. Cübeyr'e karşı ne yapacağım?» der dururdu.

Şâş ve Fergâna Gazveleri

Bu yıl Kuteybe nehri aşarak Buhârâ, Kiş, Nesef ve Hârizm halkına yirmi bin savaşçı göndermelerini şart koştu. Onlar da onunla birlikte yo

la koyuldular. Kuteybe onları Şâş'a gönderdi, kendisi de Fergâna'ya doğru gidip Hocende'ye vardı. Hocende halkı toparlanarak bir kaç defa karşısına çıkıp çarpıştılar. Her seferinde zafer Müslümanların oluyordu. Kuteybe daha sonra Fergâna'nın merkez şehri olan Kâşân'a geldi. Şâş'a göndermiş olduğu askerler de burayı fethettikten sonra yanına geldiler. Sonra da Fergâna'yı fethettiler, çoğunu yaktılar. Daha sonra ise Merv'e geri döndü.

Sehbân Hocende'deki çarpışmalarından söz ederek şöyle der:

«Hocende'de keskin mızraklar altında
Kalan atlılara bir sor:
Onlar dağılınca toplayıp
Savaş için ileri mi gidiyordum,
Yoksa karşı gelenin tepesine vurup,
Mızraklara karşı mı direniyordum?
Bu böyle... Ve sen ki Kays'ın efendisisin,
—Onlar da zaten büyük pay alırlar—
Cömertlikte onlardan üstünsün.
Senin onlar hakkındaki hükmünün
Adaleti her durumda ortadadır.
Yiğitliğiniz tamamdır sizin ve yarıştınız
Üstünlüğünüzle dağların zirveleriyle.»

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abbâs b. Velîd Bizans diyarına gaza yaparak Antakya'yı fethetti. Abdülaziz b. Velîd de yaptığı gaza ile Gazâle'ye kadar vardı. Muaytlı Velîd b. Hişâm Burc el-Hamâm'a, Yezîd b. Ebî Kebse ise Suriye arazisine kadar vardı.

Bu yıl Şâm bölgesinde uzun süreli bir zelzele oldu. Kırk gün süreyle devam eden bu zelzele bölgeyi harabeye çevirdi. Bunun en büyük etkisi ise Antakya'da görüldü.

Sakîfli Kâsım b. Muhammed bu yıl Hint arazisini fethetti.

Bu yılın başlarında Hz. Hüseyin'in oğlu Ali vefat etti. Ondan sonra Urve b. ez-Zübeyr, daha sonra Saîd b. Müseyyeb, ondan sonra ise Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm vefat ettiler.

Velîd Şâm kadılığına Süleyman b. Habîb'i getirdi.

Bu yılın hacc emîrliğini Mesleme b. Abdülmelik yaptı. Abdülaziz b. Velîd b. Abdülmelik'in yaptığı da söylenmiştir.

Mekke valisi Hâlid b. Abdullah, Medîne valisi Osman b. Hayyân, Mısır valisi Kurrâ b. Şerîk, Horasân valisi ise Haccâc tarafından tayin edilmiş bulunan Kuteybe idi.

HİCRET'İN DOKSAN BEŞİNCİ (M. 714-715) YILI OLAYLARI

Şâş Gazvesi

Denildiğine göre, bu yıl Haccâc Irak'tan Kuteybe'ye bir ordu göndermiş, Kuteybe de onlarla birlikte bir gazaya katılmıştır. Kuteybe Şâş ya da Küşmâhân'da olduğu sırada bu yılın şevval (M. Haziran-Temmuz 714) ayında Haccâc'ın ölüm haberini aldı. Bundan dolayı oldukça üzüldü ve şairin şu beyitlerini okudu:

«Yemin ederim, Ca'feroğullarının Havrân'daki
Adamı gibisini analar doğurmamıştır.
Sen yaşadıkça usanmam hayattan; fakat ölürsen,
Senden sonra hayatın anlamı yok ki...»

Kuteybe daha sonra Merv'e geri döndü ve askerler dağıldı. Bu sırada kendisine Velîd'den şöyle bir mektup geldi: «Müminlerin emîri senin düşmanlara karşı yapmış olduğun cihatta çektiğin sıkıntıları, gayreti ve çabanı çok iyi biliyor. Seni yükseltecek ve gerekeni yapacaktır. Gazvelerine devam et, Rabb'inin ecrini bekle ve mektupların Müminlerin emîrine sürekli olarak gelsin; öyle ki, bu mektuplarından senin karşı karşıya kaldığın durumları ve bulunduğun serhaddi görüyor gibi olayım.»

Haccâc b. Yûsuf'un Ölümü

Denildiğine göre, Abdülmelik döneminde Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda Haccâc'ın ve diğer valilerin yapmış oldukları zulümlerden söz edilmiş, Ömer de şöyle demişti. «Irak'ta Haccâc, Şâm'da Velîd, Mısır'da Kurrâ, Medîne'de Osman ve Mekke'de Hâlid... Allah'ım! Dünya zulüm ve haksızlıkla dolup taştı; artık sen bu insanlara rahat yüzü göster.»

Aradan fazla bir zaman geçmeden Haccâc ve Kurrâ b. Şerîk aynı ayda vefat ettiler. Onların peşinden Velîd öldü, Osman ve Hâlid azledildi. Böylece Allah Ömer'in duasını kabul buyurdu.

⁂

Bu kıssa İbn Ömer'in Ziyâd b. Ebîh ile olan kıssasına ne kadar da benziyor!

Ziyâd Muâviye'ye bir mektup yazmış ve şöyle demişti: «Irak'ı sol elimle zaptetmiş bulunuyorum. Sağ elim ise boş bulunuyor.» Böylelikle Ziyâd Hicâz emîrliğini istediğini ima ediyordu. İbn Ömer bunu haber alınca şöyle demişti: «Allah'ım! Bizleri Ziyâd'ın sağ elinden, Iraklıları da onun sol elinden kurtar.» Bundan sonra İbn Ömer'in aldığı ilk haber Ziyâd'ın ölümü olmuştu.

***

Haccâc 95 yılının şevval (M. Haziran-Temmuz 714) ayında öldü. Onun ramazanın bitmesine beş gün kala (M. 13 Haziran 714) 54 yaşında öldüğü de söylenmiştir. Öldüğünde yaşının 53 olduğunu söyleyenler de vardır. Irak valiliği yirmi yıl devam etmiştir. Ölümü yaklaştığında namaz kıldırmak üzere yerine oğlu Abdullah'ı, Kûfe ve Basra'nın savaş komutanlığına ise Yezîd b. Ebî Kebse'yi, bu iki şehrin haracının tahsili için de Yezîd b. Ebî Müslim'i tayin etmişti. Velîd bunların ikisini de görevlerinde bıraktı, Haccâc'dan sonra onları azletmediği gibi Haccâc'ın tayin etmiş olduğu âmillerin hiç birisini de değiştirmedi.

Haccâc'ın Nesebi ve Sîretinden Bir Nebze

Babasının adı Yûsuf olan Haccâc'ın dedesinden geriye doğru nesebi sırayla şöyledir: Hakem, Ebû Akîl, Âmir, Mes'ûd, Muattib, Mâlik, Ka'b, Amr, Sa'd, Avf ve Sakîf. Künyesi Ebû Muhammed olup Sakîf kabilesine mensuptur.

Kuteybe b. Müslim der ki:

Haccâç bir gün bize bir hutbe okuyarak kabirden söz etti ve: «O yalnızlık evidir, o gariplik evidir; o şu evidir, o bu evidir.» deyip durdu. Sonunda hem kendisi ağladı, hem de etrafındakileri ağlattı. Daha sonra da şöyle dedi: «Müminlerin emîri Abdülmelik'in şöyle dediğini işittim: "Okuduğu bir hutbede Mervân'ın şöyle dediğini işittim: Osman bize bir hutbe okudu ve şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) her hangi bir kabre baktığında, ya da kabri hatırladığında mutlaka ağlardı."»

Haccâc bunun dışında İbn Abbâs ve Enes'ten de bazı hadîsler rivayet etmiştir.

İbn Avf der ki:

Haccâc'ı Kur'ân okurken işittiğim zaman onun uzun süreden beri Kur'ân'ı etüt ettiğini anladım.

Ebû Amr b. Alâ' da şöyle der:

Ben Haccâc'dan ve Hasan'dan daha fasîh bir kimse görmedim, ancak Hasan ondan daha fasîhti.

Abdülmelik b. Umeyr anlatıyor:

Haccâc bir gün şöyle dedi: «Kimin bir başarısı, bir imtihanı olmuşsa kalksın, biz de onun bu imtihanına karşılık kendisine bir şeyler verelim.» Adamın biri ayağa kalkarak: «O halde bana imtihanım dolayısıyla bir şeyler ver.» deyince Haccâc: «Senin yaptığın nedir?» diye sordu, adam da şöyle dedi: «Ben Hüseyin'i öldürdüm.» Haccâc: «Peki, onu nasıl öldürdün?» diye sorduğunda adamın: «Mızrağımla onu bir dürttüm, sonra da kılıcımla paramparça ettim. Onu öldürmekte hiç kimseyi de kendime ortak etmedim.» diye cevap vermesi üzerine de: «Sen ve o aynı yerde bir araya getirilemeyeceksiniz. Haydi, defol!» dedi ve bu adama hiç bir şey vermedi.

Denildiğine göre, Abdülmelik Haccâc'a mektup yazarak kulağına gelen bir şey dolayısıyla Bekrli Eslem b. Abd'ı öldürmesini emretmiş, bunun üzerine Haccâc Eslem'i huzuruna getirtmişti. Eslem Haccâc'a şöyle dedi: «Şu anda Müminlerin emîri burada değil, burada sen varsın. Yüce Allah da şöyle buyuruyor: **"Ey îman edenler! Eğer size fasıkın biri bir haber getirecek olursa onu iyiden iyiye araştırınız.»** (Hucurât, 49/6). Onun benden duyduğunu söylediği şey doğru değildir. Sen Müminlerin emîrine mektup yazarak şu anda kapıda beklemekte olan yirmi dört kadına bakmakta olduğumu söyle.» Sonra kapıda bulunan kadınları getirdi; onlardan kimisi annesi, kimisi halası, kimisi hanımı, kimisi kızıydı. En sonunda on yaşlarında küçük bir kız vardı, Haccâc ona: «Sen nesi oluyorsun?» diye sorunca kız: «Ben onun kızıyım, Allah emîrin iyiliğini versin!» dedikten sonra şu beyitleri okumağa başladı:

«Ey Haccâc! Sen gece boyu onun
Yasını tutan kızlarını, halalarını duymadın mı?
Ey Haccâc! Onu öldürürsen eğer,
Sekiz kadın, on kadın, iki ve dört kadın bunu kabul etmez.
Ey Haccâc! Söyle, bunun yerini kim tutacak?
Yavaş ol ve bizi daha fazla sarsma,
Ey Haccâc! Ya cömertlik edip bir nimet bağışla bize
Ya da hepimizi toptan öldürüver.»

Haccâc ağlayarak: «Allah'a yemin ederim, sizin devranınızı döndürmeyeceğim ve sizin sarsıntınızı da artırmayacağım.» dedi.

Daha sonra Haccâc Abdülmelik'e mektup yazarak adamın ve bu kızcağızın durumunu bildirdi. Abdülmelik ona mektup yazıp şöyle dedi: «Durum senin dediğin gibiyse ona iyilikte bulun ve bu kızcağıza da iyi göz kulak ol.» Haccâc da Abdülmelik'in dediklerini yaptı.

Âsım b. Behdele der ki:

Haccâc'ın şöyle dediğini işittim: «Gücünüz yettiğince Allah'tan korkunuz. And olsun, bunda bir eğrilik, büğrülük görüyorum. Dinleyip itaat ediniz ve kendiniz için hayır infak ediniz. Bunda ise eğrilik büğrülük kabul etmem. Allah'a yemin ederim, sizlere şu kapıdan çıkmanızı emredecek olursam ve sizler de ondan değil de bu kapıdan çıkacak olursanız kanınızı akıtmak benim için helâl olur. Kim Ümmü Abd'ın oğlunun (İbn Mes'ûd'u kastediyor.) kıraati ile önümde Kur'ân'dan bir şey okursa boynunu vurdururum. Ben onun kıraatini Mushaf'tan domuzun eğe kemiği ile bile olsa mutlaka kazıyacağım.»

Bu olaydan A'meş'e de söz edilmiş, o da: «Onun bu sözlerini ben de dinlemiştim. O zaman kendi kendime: "Burnun yere sürtülse bile öyle okuyacağım." diye söylendim.» demişti.

Evzâî der ki:

Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: «Eğer her millet kendilerinin en habîs kişisini getirse, biz de onlara karşı Haccâc'ı ortaya koysak, onları geride bırakırız.»

Mansûr der ki:

İbrâhim eş-Şücâî'ye Haccâc hakkında sorduk. Şöyle dedi: «Yüce Allah kitabında: **"Haberiniz olsun, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir."** (Hûd, 11/18) demiyor mu?»

Şâfiî der ki:

Abdülmelik b. Mervân ile Haccâc arasında şöyle bir konuşma geçtiğini haber aldım:

Abdülmelik:

— Kendisinin kusurlarını bilmeyen hiç bir kimse yoktur. Haydı sen de kendi kusurlarını söyle ve hiç bir şey gizleme.

Haccâc:

— Ey Müminlerin emîri! Ben aşırı şekilde düşmanlık besleyen ve kin tutan birisiyim.

Abdülmelik:

— O halde seninle İblis arasında bir akrabalık vardır.

Haccâc:

— Şeytan beni gördüğünde benimle barış yapar ve benden kurtulmak ister.

Hasan der ki:

Ben Ali'nin minberde şöyle dediğini işittim: «Allah'ım! Ben onlara güvendim, onlar bana hainlik ettiler. Ben onlara samimî davrandım, onlar beni aldattılar. Allah'ım! Sen bunlara Sakîf'in gencini musallat kıl. Onların kanları ve malları hakkında İslâm dışı olan Cahiliyye hükmüyle hüküm versin.» Daha sonra onu vasfederek şöyle dedi: «O haktan uzaktır. O nehirler fışkırtacak, onların yeşilliğinden yiyecek, kürklerinden giyinecektir.»

Hasan: «Allah'a yemin ederim, işte bunlar Haccâc'ın nitelikleridir.» diye ekler.

Habîb b. Ebî Sâbit anlatıyor:

Ali adamın birisine: «Sen Sakîf'in gencine yetişmedikçe ölmeyeceksin.» demişti. Etrafındakiler: «Ey Müminlerin emîri! Sakîf'in genci de ne oluyor?» diye sorunca onlara şöyle karşılık verdi: «Kıyamet günü ona: "Sen cehennemin bir köşesinin hakkından bizim için geliver." denilecektir. Bu kişi yirmi ya da yirmi küsur yıl yönetici olacak, Allah'a karşı irtikâp etmedik hiç bir masiyet bırakmayacaktır. Yapmadığı tek bir masiyet olsa ve onunla kendisi arasında kapalı bir kapı bulunsa bile o kapıyı kıracak ve o masiyeti irtikâp edecektir. Kendisine itaat edecekler vasıtasıyla, isyan edenleri öldürecektir.»

Denildiğine göre, Haccâc'ın eli kolu bağlı olarak öldürmüş olduğu kimselerin sayısı tespit edilmiş ve yüz yirmi bin kişi olduğu ortaya çıkmıştır.

Yine denildiğine göre, Haccâc bir gün Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'nin yanından böbürlene böbürlene, çalım satarak yürüyormuş. Adamın birisi Hâlid'e: «Bu kim?» diye sorunca Hâlid şöyle cevap vermiş: «Pöh, pöh! Amr b. Âs sanki.» Haccâc bunu işitince geri dönmüş ve: «Allah'a yemin ederim, Âs'ın oğlu olmak beni sevindirmez. Ben Sakîflilerin ileri gelenlerinin ve Kureyş'in efendilerinin çocuğuyum. Ben şu kılıcımla yüz bin kişinin kafasını uçurdum. Bunların hepsi de şahitlik eder ki, senin baban

içki içer ve küfrü gizlerdi.» dedikten sonra geri dönüp gitmiş. Giderken de kendi kendisine şöyle söyleniyormuş: «Pöh, pöh! Amr b. Âs'mış.»

Böylelikle bizzat kendisi sadece günahlarından birisi olan yüz bin kişi öldürdüğünü itiraf etmiş oluyor.

Haccâc'ın Ölümünden Sonra Muhammed b. Kâsım'ın Yaptıkları ve Öldürülmesi

Haccâc b. Yûsuf öldüğünde Muhammed b. Kâsım Multân'da bulunuyordu. Onun ölüm haberini alınca Rûr ve Bağrûr'a geri döndü. Bu iki yeri daha önceden fethetmişti. Askerlere atiyyelerini verdikten sonra Beylemân'a bir ordu gönderdi. Beylemânlılar çarpışmağa girişmeden itaat altına girmeyi kabul ettiler. Basralıların gaza yeri olan Sürişt halkı da ondan barış istediler. Süriştliler denizcilik yaparlardı.

Daha sonra Muhammed Kîrec'e geldi. Devher, Muhammed'e karşı çıkarak onunla çarpıştı, Sonunda Devher bozguna uğrayıp kaçtı. Öldürüldüğü de söylenmiştir. Kîrecliler de Muhammed'in haklarında vereceği hükmü kabul ettiler. Muhammed de onlardan kimisini öldürdü, kimisini de esir aldı.

Şair şöyle der:

«Bizler Zâher'i ve Devher'i öldürdük;
Atlılar da adım adım öncüleri izliyor.»

Bu sırada Velîd b. Abdülmelik öldü, yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik geçti. Süleyman Seksekli Yezîd b. Ebî Kebse'yi Sind valiliğine getirirken Muhammed'i de yakalayıp zincire vurdurdu ve Irak'a gönderdi. Bunun üzerine Muhammed şu beyti okudu:

«Kaybettiler beni, hem ne biçim bir yiğit kaybettiler...
Zorlu bir günde ve bir gediği kapatmak için eşi bulunmaz
bir yiğidi.»

Sindliler Muhammed için ağlayıp göz yaşı döktü.

Muhammed Irak'a varınca Sâlih b. Abdurahman onu Vâsıt'ta hapsetti. Bununla ilgili olarak Muhammed şöyle dedi:

«Ben Vâsıt'ta demirlerin tutsağı,
Zincirlere bağlı olsam da,

Nice atlıyı titretmiş,
Nicesini de ölü yıkmışım.»

Ayrıca şunları da söylemiştir:

«Ben kaçmağa karar verecek olsam,
Savaşa hazır erkek ve dişi atlar hazırlanırdı.
Sekseklilerin atlıları girmedi toprağımıza,
Başımda Ak'lı biri emîr de olmadı.
Ben Müzeyneli Bud'a da tabi olmadım;
Ey zaman, şereflileri nasıl da tökezletirsin!»

Sâlih Muhammed b. Kâsım'a Ebû Akîl soyundan gelen bir takım kimseleri öldürmüş olduğu için işkence yapmış, Haccâc da Sâlih'in kardeşi Âdem'i öldürmüştü, çünkü Sâlih'in kardeşi Haricîlerin görüşündeydi. Hamza b. Bayd el-Hanefî Muhammed için yazmış olduğu mersiyesinde şöyle der:

«Mertlik, cömertlik, el açıklığı
Muhammed b. Kâsım b. Muhammed'indir.
On yedi yıl orduları yönetti o,
Bu ne büyük bir şereftir!»

Bir başkası da şöyle demiştir:

«On yedi yıl yiğitleri yönetti,
Yaşıtlarıysa o sırada oynuyordu.»

Yezîd b. Ebî Kebse Sind'e vardıktan on sekiz gün sonra öldü. Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik Sind'e Habîb b. Mühelleb'i tayin etti. Habîb oraya vardığında Sind hükümdarları kendi ülkelerine, Ceyşebe b. Zâher de Brahmânabâz'a geri dönmüştü. O bakımdan Habîb Mehran kıyısına indi. Rûr halkı itaat ettiklerini belirtirken bazı topluluklarla da savaşmak durumunda kaldı ve onlara karşı muzaffer oldu.

Süleyman kendisinden sonra Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğe getirilmesi için vasiyet etti. Ömer b. Abdülaziz hükümdarlara mektuplar yazarak onları İslâm'a ve itaata davet edip bunun karşılığında kendilerini hükümdarlıklarında bırakacağını, Müslümanların lehine olanın onların da lehine, aleyhine olanın da onların aleyhine olacağını bildirince Ceyşebe ve diğer hükümdarlar İslâm'a girdi ve kendilerine Arapça isimler verdiler.

O sırada Amr b. Müslim el-Bâhilî Ömer'in o serhaddeki âmilî bulunuyordu. Amr Hint'in bazı bölgelerine gazalar yaptı ve zafer kazandı. Ondan sonra Hişâm b. Abdülmelik döneminde Cüneyd b. Abdurrahman Sind valiliği yaptı. Cüneyd Mehrân Irmağı'na geldi, ancak Ceyşebe b. Zâher kendisini ırmağı aşıp karşı tarafa geçmekten alıkoyarak şu haberi gönderdi: «Ben İslâm'a girmiş bulunuyorum. Salih kimse de beni ülkemin hükümdarı yapmıştır, o bakımdan ben sana güvenemiyorum.» Bunun üzerine Cüneyd Ceyşebe ile ülkesinin haracını vermek üzere anlaştı ve karşılıklı olarak rehineler verip aldılar; fakat daha sonra her ikisi de rehinelerini geri verdi, Ceyşebe ise irtidat etti. Daha sonra da onunla savaşıldı; fakat onunla savaşılmadığı, Cüneyd'in onun bir cinayet işlediği şeklinde bir yalan uydurduğu, bu bakımdan Ceyşebe'nin Hindistan'a giderek asker toplayıp gemiler hazırlayarak savaş hazırlıklarına giriştiği, böylelikle Cüneyd'in de gemilerle üzerine yürüdüğü, bir akarsuda karşılaşarak Ceyşebe'nin esir alındığı da söylenmiştir. Ceyşebe'nin esir alınması sırasında gemisi yan yatmış bulunuyordu. Daha sonra Cüneyd onu öldürdü. Diğer taraftan Zâher'in diğer oğlu Sassa Cüneyd'in ihanetini şikâyet etmek üzere kaçarak Irak'a gitti, ancak Cüneyd sürekli olarak onu kendisine ısındırmağa çalıştı ve sonunda kendisine gelmesini sağlayıp ele geçirince de onu öldürdü.

Cüneyd antlaşmalarını bozmuş olan Keyrecliler üzerine gaza yaptı. Burada bir koç arabası yaparak şehrin surunu onunla dövdürdü. Böylece bu suru yardılar. Cüneyd şehire girip savaşçıları öldürdü, çoluk çocukları da esir aldı. Mermez, Mendel, Dehnec ve Burûnec'e âmiller gönderdi.

Cüneyd: «Korkutmak açısından önüne geleni öldürmek, düşmana karşı direnmekten daha etkileyicidir.» derdi.

Cüneyd ayrıca Uzeyn üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordu buraya baskın yaptı ve şehrin yakın çevresindeki evleri yaktılar. Ayrıca bu ordu Beylemân'ı fethetti. Yanında götürdüklerinin dışında kırk milyon toplandı ki, bir o kadarını da merkeze göndermişti. Cüneyd Kaynlı Temîm b. Zeyd'i valilikle görevlendirmiş, ancak Temîm, idaresi zayıf ve gevşek birisi olarak kendisini göstermişti. Temîm Deybul yakınlarında öldü.

Onun döneminde Müslümanlar Hindistan'dan çıktılar ve yerlerini bırakıp terk ettiler. Daha sonra Kelbli Hakem b. Avvâm buranın valiliğine getirildiğinde Hindistanlılar Kassa halkı hariç hep kâfir olmuşlardı. Hakem bir şehir inşa ettirerek buraya «Mahfûza» adını verdi ve burasını Müslümanların sığınağı yaptı. Hakem ile birlikte Amr b. Muhammed b. Kâsım da vardı. Hakem büyük işleri Amr'a havale ederdi. Mahfûza'dan onu gaza yapmak üzere göndermişti. Geri döndüğünde zafer kazanmış bulu-

nuyordu. Bu sefer bir şehir daha yaptırarak buraya da «Mansûra» adını verdi. İşte emîrlerin kaldıkları yer bu şehirdir. Daha sonra düşmanların elinde bulunan yerleri kurtardı ve onlara üstünlük sağladı. Halk da onun valiliğinden hoşnut ve memnun kaldı.

Hâlid el-Kasrî şöyle der:

Hayret edilecek bir şeydir. Ben Arapların en delikanlısını (Temîm'i kastediyor) vali tayin ettim, ancak o reddedildi ve terk edildi. Diğer taraftan Arapların en cimrisini vali tayin ettim, bundan hoşnut olundu.

Daha sonra Hakem öldürüldü. O sıralarda âmiller (zekât ve haraç tahsildarları) düşman ile çarpışıyor ve savaşıyorlardı. Bir yeri fethediyor, orada alabildiklerini alıyorlardı, çünkü bundan sonra Emevî Devleti zayıflamış bulunuyordu. Bu durum mübarek Abbâsî Devleti'nin gelişine kadar devam etti.

Sind'le ilgili diğer haberleri —Allah'ın izniyle— Me'mûn döneminde anlatacağız.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abbâs b. Velîd Bizanslılara gaza yaparak Heraclea ve diğer bazı yerleri fethetti.

Kîrec ile Mendel dışında kalan Hint'in uzak bölgeleri de bu yıl fethedildi. Abbâs b. Velîd bu yıl Kınnesrîn'i fethetti. Vudâhî beraberinde yaklaşık bin kişiyle birlikte Bizans topraklarında öldürüldü.

Mansûr Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs bu yıl dünyaya geldi.

Bu yıl hacc emîrliğini Velîd b. Abdülmelik'in oğlu Bişr yapmıştır. Bölge valileri ise kendilerinden daha önce söz ettiğimiz kimselerdi.

Nehdli Ebû Osman bu yıl vefat etmiştir. Asıl adı Abdurrahman b. Mell olup vefat ettiğinde 130 yaşındaydı. Ölümüyle ilgili olarak başka şeyler de söylenmiştir.

Şeybânlı Sa'd b. İyâs Ebû Amr da bu yıl yüz yirmi yaşında vefat etmiştir. Haccâc'ın emîrliği sırasında Rasûlullah (s.a.v.)'ın azatlısı olan Sufeyne vefat etmiştir. Sâlim b. Ebi'l-Ca'd da bu yıl vefat etmiştir.

Damralı Ca'fer b. Amr b. Ümeyye de bu yıl vefat edenler arasındadır. Ca'fer Abdullah b. Mervân'ın süt kardeşidir.

Haccâc'ın emîrliği sırasında Cûşemli ve Kûfeli Ebu'l-Ahvas Avf b. Mâlik b. Nadla Haricîler tarafından öldürüldü.

DÖRDÜNCÜ CİLDİN SONU

